

COMPLEXUL MUZEAL JUDEȚEAN NEAMȚ

MEMORIA ANTIQUITATIS XXIV

Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț
2007

<http://www.muzeu-neamt.ro> / <http://cimec.ro>

COLEGIUL EDITORIAL

Acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița

Prof. univ. dr. Victor Spinei – m.c. al Academiei Române

Prof. univ. dr. John Chapman – Durham University

Prof. univ. dr. Marin Cârciumaru – Universitatea „Valahia” Târgoviște

Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba – CS I, Institutul de Arheologie Iași

Dr. Gheorghe Dumitroaia – CS I, Complexul Muzeal Județean Neamț

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Gheorghe Dumitroaia – redactor responsabil

Roxana Munteanu – secretar de redacție

Dr. Marius Alexianu, Dr. Dan Monah, Dr. Dorin Nicola, Constantin Preoteasa

COMITETUL DE LECTURĂ

Prof. univ. dr. Victor Spinei, Prof. univ. dr. John Chapman

Prof. univ. dr. Marin Cârciumaru, Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba

Dr. Gheorghe Dumitroaia, Dr. Dan Monah

Prof. univ. dr. Ioan Oprea, Dr. Valeriu Căvruc

Dr. Mircea Anghelinu, Dr. Olivier Weller

MEMORIA ANTIQUITATIS

– Acta Musei Petrodavensis –

Revista Muzeului de Istorie și Arheologie
Piatra-Neamț

Correspondența se va trimite pe adresa:

**MUZEUL DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE**

Str. Mihai Eminescu, nr. 10
610029 Piatra-Neamț
România

Tel. / Fax: (40)233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

MEMORIA ANTIQUITATIS

– Acta Musei Petrodavensis –

Revue du Musée d'Histoire et Archéologie
Piatra-Neamț

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

**MUZEUL DE ISTORIE
ȘI ARHEOLOGIE**

Str. Mihai Eminescu, nr. 10
610029 Piatra-Neamț
Roumanie

Tel. / Fax: (40)233-217496

E-mail: muzeupn@yahoo.com

ISSN: 1222-7528

**Editura „Constantin Matasă”
Piatra-Neamț**

2007 MEMORIA ANTIQUITATIS XXIV

CUPRINS

SOMMAIRE – CONTENTS – INHALT

IN HONOREM

<i>Dr. Ioan Mitrea la 70 de ani!</i> (GHEORGHE DUMITROAIA)	7
<i>Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba la 70 de ani!</i> (GHEORGHE DUMITROAIA)	17

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

MARIN CÂRCIUMARU, MIRCEA ANGHELINU și LOREDANA NIȚĂ – <i>O schiță preliminară de reevaluare a paleoliticului superior de pe Valea Bistriței</i>	31
<i>A Brief and Preliminary Reassessment of the Upper Paleolithic from the Bistrița Valley</i>	54
CORNELIU BELDIMAN – <i>Art mobilier au Paléolithique supérieur en Moldavie (Roumanie)</i>	55
<i>Upper Paleolithic Portable Art in Moldavia (Romania)</i>	84
VASILE DIACONU – <i>Recunoașteri arheologice de suprafață în zona orașului Târgu Neamț</i>	87
<i>Identifications archéologiques de terrain dans la zone de la ville de Târgu Neamț</i>	118
OLIVIER WELLER, ROBIN BRIGAND și MARIUS ALEXIANU – <i>Cercetări sistematice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova. Bilanțul explorărilor din anii 2004-2007, efectuate în special în județul Neamț</i>	121
<i>Recherches systématiques autour des sources salées de Moldavie. Bilan des prospections de 2004-2007, menées principalement dans le département de Neamț</i>	184
ROBERT HARDIE – <i>Gender Tension in Figurines in South-East Europe</i>	191
FELICIA MONAH – <i>Noi determinări arheobotanice din România</i>	199
<i>New Archaeobotanical Determinations for Romania</i>	212
ALIN FRÎNCULEASA și DANIEL GARVĂN – <i>Câteva considerații asupra unor descoperiri Precucuteni din Muntenia</i>	213
<i>Few Remarks on some Precucuteni Discoveries from Muntenia</i>	220

DANIEL GARVĂN – <i>Un nou tip de vas precucutenian de cult</i>	221
<i>A New Type of Precucuteni Cult Vessel</i>	237
NATALIA B. BURDO – <i>The Sacral World and Sacred Images of Trypillia Civilization</i>	239
MIKHAIL YU. VIDEIKO – <i>Contours and Contents of the Ghost: Trypillia Culture Proto-Cities</i>	251
DAN BUZEA – <i>Descoperiri Cucuteni-Ariuşd de la Păuleni Ciuc - Dâmbul Cetăţii (jud. Harghita). Modele de altăraşe</i>	277
<i>Cucuteni-Ariuşd Discoveries from Păuleni Ciuc - Dâmbul Cetăţii (Harghita County). Models of Altars</i>	291
CONSTANTIN PREOTEASA, ROXANA MUNTEANU, DORIN NICOLA şi GHEORGHE DUMITROAIA – <i>Cercetările arheologice de la Târgu Neamţ - Dealul Pometea</i>	293
<i>Les recherches archéologiques de Târgu Neamţ - Dealul Pometea</i>	325
NATHALYA N. SKAKUN – <i>Excavations at Bodaki (Ukraine) and the Importance of Flintworking Activities in the Eneolithic</i>	329
VALENTIN DERGACIOV – <i>The Dynamics of Neolithic - Bronze Age Animal Husbandry in the South of Eastern Europe as Indicative of Past Climate Changes</i>	355
MIHAI IRIMIA – <i>Unele aspecte privind raporturile dintre sciţi, traco-geţi şi greci în zona vest- şi nord-vest pontică</i>	371
<i>Einige Betrachtungen, die Beziehungen Zwischen den Skythen, Thrako-Geten und Griechen im West- und Nord-West Pontischen Raum Betreffend</i>	412
GEORGE DAN HÂNCEANU – <i>Cercetările arheologice din 2005 de la Roşiori - Dulceşti (jud. Neamţ)</i>	419
<i>Les recherches archéologiques de 2005 de Roşiori - Dulceşti (départ. de Neamţ)</i>	459
LIA BĂTRÂNA şi ADRIAN BĂTRÂNA – <i>Cercetările arheologice de la Tazlău (jud. Neamţ)</i>	463
<i>Les recherches archéologiques de Tazlău (départ. de Neamţ)</i>	474
ISTORIE	
CONSTANTIN ŞERBAN – <i>O problemă controversată în istoriografia românească: data naşterii lui Ştefan cel Mare</i>	475
<i>Un problème controversé dans l'historiographie roumaine: la date de naissance d'Étienne le Grand</i>	481
GAVRIL LUCA – <i>Sate dispărute din Ocolul Neamţului</i>	483
<i>Villages disparues de la Circonscription du Neamţ</i>	506
DORIN DOBRINCU – <i>Câteva amenzi în Moldova epocii fanariote. Aspecte fiscale</i>	507
<i>Quelques amendes dans la Moldavie de l'époque phanariote. Aspects fiscaux</i>	512
IOAN OPRÎŞ – <i>Istoricul Mihai Berza la Roma</i>	513
<i>The Historian Mihai Berza at Rome</i>	523

CRONICA

ROXANA MUNTEANU și DANIEL GARVĂN – <i>Cercetări arheologice în județele Neamț și Bacău (2004-2006)</i>	525
--	-----

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

<i>Simpozionul comemorativ „Ștefan cel Mare și Sfânt. Apărător al creștinătății” (2004)</i> (LUCIAN UȚĂ)	535
<i>Muzeul de Istorie și Arheologie. 70 de ani de existență (2004)</i> (CONSTANTIN PREOTEASA)	541
<i>Colocviul internațional „Cucuteni – 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului” (2004)</i> (DORIN NICOLA)	547
<i>Colocviul internațional „Exploatarea pre- și protoistorică a sării” (2004)</i> (DORIN NICOLA)	555
<i>Primul muzeu Cucuteni din România (2005)</i> (CONSTANTIN PREOTEASA)	561
<i>Colocviul internațional „Complexul cultural Cucuteni-Tripolie. Unitate și diversitate” (2006)</i> (DORIN NICOLA)	571
<i>Muzeul de Istorie Roman. 50 de ani de activitate (2007)</i> (ADRIAN CIOBANU)	577

CREȘTEREA COLECȚIILOR

<i>Publicații străine intrate în biblioteca muzeului (2004-2007)</i> (LUCIAN UȚĂ)	585
---	-----

ABREVIERI	593
------------------------	-----

LISTA AUTORILOR	597
------------------------------	-----

DR. IOAN MITREA LA 70 DE ANI!

Doi dintre cei mai apropiați colaboratori și prieteni ai Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț aniversează, în acest an, șapte decenii de viață, prilej cu care și instituția noastră ține să-i omagieze.

Primul dintre aceștia, a cărui întâietate în paginile revistei *Memoria Antiquitatis* a fost stabilită doar pe baza datelor de stare civilă, este istoricul Ioan Mitrea, fiu al Neamțului, personalitate marcantă a arheologiei mileniului I d. Hr. din România, cu o contribuție remarcabilă la cunoașterea spațiului est-carpatic în perioada de formare a poporului român.

Profesorul Ioan Mitrea s-a născut la 4 aprilie 1937 în satul Căciulești, comuna Girov, într-o cunoscută familie de pe valea Cracăului, a cărei origine trebuie căutată – așa după cum afirma sărbătoritul într-un articol relativ recent – în Rășinariii Sibiului.

A urmat școala primară în satul natal, gimnaziul la Girov, iar studiile liceale la Piatra-Neamț, unde a absolvit prestigiosul liceu *Petru Rareș*.

Pasionat de cunoașterea trecutului, în anul 1958 s-a înscris și a fost admis la facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, în anii studenției remarcându-se prin interesul manifestat față de epoca veche a românilor, în cea de-a doua parte a facultății fiind președinte al cercului științific și participant la cercetările arheologice conduse de Prof. Nicolae Gostar în situl dacic de la Bâta Doamnei - Piatra-Neamț.

A absolvit studiile superioare în 1963, ca șef de promoție, după care a fost repartizat ca asistent la Facultatea de Istorie-Geografie a Institutului Pedagogic de 3 ani din Iași, care în 1964 a fost transferată la Bacău.

Până în 1975 a desfășurat o intensă activitate didactică în cadrul Institutului Pedagogic, de aici parcurgând treptele profesionale de asistent, lector suplinitor și lector titular, fiind prodecan și apoi decan al facultății, timp de 4 ani.

După desființarea Facultății de Istorie-Geografie a funcționat ca profesor titular la Liceul *George Bacovia*, timp de un an, iar apoi a activat în cadrul Muzeului Județean de Istorie și Artă Bacău, între 1976-1985, în primii patru ani fiind directorul instituției.

În toată această perioadă a continuat preocupările mai vechi în domeniul cunoașterii cât mai aprofundate a secolelor V-X, formarea sa ca specialist în arheologia mileniului I depinzând de participarea la investigațiile sistematice conduse de alți cercetători, la Lozna (Botoșani), Mănoaia (Neamț), Oituz (Bacău), Botoșana (Suceava) sau Bratei (Sibiu).

La începutul anilor '70 ai secolului trecut inițiază cercetarea unor situri arheologice, care vor deveni de referință pentru estul României, așa cum au fost așezările de la Izvoare - Bahna și Davideni în județul Neamț, *Curtea Domnească*-Bacău, Onișcani, Dărmănești și Ștefan cel Mare, în județul Bacău.

Dintre acestea, un loc aparte îl va avea stațiunea de la Davideni-*La Izvoare Spiești*, din secolele V-VIII, investigată timp de peste un sfert de secol, în care arheologul Ioan Mitrea a cercetat peste 75 de locuințe, care au aparținut unui sat din epoca de formare a poporului român, așezarea fiind considerată ca fiind cea mai mare pentru acest segment cronologic.

În anul 1979 Ioan Mitrea devine doctor în istorie, după susținerea tezei *Regiunea Centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-X*, autoritatea sa științifică fiind dată, deopotrivă, de rezultatele și modul de investigare pe care le efectuează an de an, de comunicările științifice susținute, articolele, studiile și volumele publicate, de prezența sa aproape permanentă în paginile revistelor de specialitate (*Carpica*, *Memoria Antiquitatis*, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, *Dacia*, *Materiale și Cercetări Arheologice*, *Arheologia Moldovei*, *Studii și Articole de Istorie*, *Crisia*, *Pontica*, *Mousaios*, *Acta Moldaviae Meridionalis*, *Suceava* ș.a.) și a periodicelor de cultură (*Ateneu*, *Magazin Istoric*, *Analele Brăilei*, *Asachi* etc.), de prezența la peste 150 de simpozioane, sesiuni și congrese din țară și străinătate, de organizarea unor expoziții județene, interjudețene și naționale sau internaționale, de activitatea desfășurată în calitate de redactor responsabil al revistei *Carpica*, editată de Muzeul din Bacău.

După revenirea la catedră în toamna anului 1985, investigațiile sale de teren nu au încetat, iar prezența pe șantierele arheologice a fost la fel de benefică pentru muzeele cu care a colaborat și i-au asigurat finanțarea săpăturilor.

Un număr important din colecțiile descoperite de Ioan Mitrea au contribuit la completarea colecțiilor și expozițiilor muzeale, așa cum s-a întâmplat și la Piatra-Neamț, unde materialele cedate de sărbătoritul nostru se află la loc de cinste.

Am avut ocazia să-l cunoaștem pe profesorul Ioan Mitrea în urmă cu mai bine de 30 de ani, când am vizitat prima oară șantierul de la Davideni, ulterior i-am fost colaborator, vremelnice, la cercetările de la Borșeni și, an de an, i-am aflat preocupările și frământările, puternica sa personalitate constituind pentru noi un exemplu de urmat.

Perseverent, cu un puternic simț al datoriei, prietenos, generos și corect cu cei din jur, dispunând de un evident tact pedagogic, înăscut și dobândit de-a lungul unei cariere de excepție, prof. dr. Ioan Mitrea a știut să-și atragă dintotdeauna elevii, studenții și colaboratorii, așa după cum și domnia sa a fost atras de unele personalități universitare și culturale, precum Iulian Antonescu, profesor la Institutul Pedagogic și întemeietor al muzeului din Bacău.

Dascăl al multor serii de studenți și elevi, Ioan Mitrea a condus mulți ani activitatea unor cercuri științifice, s-a îngrijit de apariția unor buletine și anuare, așa după cum a îndeplinit multă vreme diverse funcții didactice, de peste 35 de ani fiind și președinte al filialei Bacău a *Societății de Științe Istorice din România*.

Pentru activitatea desfășurată la catedră și meritele de care a dat dovadă în domeniul cercetării istorice a fost distins cu numeroase diplome, medalii (*Ordinul Național pentru Merit în grad de Cavaler*, Premiul A.D. *Xenopol* al *Societății de Științe Istorice din România* și Premiul *Eudoxiu Hurmuzachi* al *Academiei Române*), alte distincții.

La aniversarea frumoasei vârste de șapte decenii, îi urăm domnului prof. dr. Ioan Mitrea multă sănătate și succes în realizarea noilor proiecte care îl animă.

La mulți ani!

LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE

I. Cărți:

- *Tezaurul de la Măgura, BiblCarp*, I, Bacău, 1977, 80 p. + XXIV pl. (în colaborare).
- *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX e.n.*, în *Carpica*, XII, 1980, p. 55-190 și separat, același text, Bacău, 1980, 136 p.
- *Bacău – monografie*, București, 1980, 280 p. (coautor la capitolul *Istorie – istoria străveche, veche și medievală*).
- *Bacău reședință voievodală*, Bacău, 1996, 100 p. + 51 fig. (în colaborare).
- *Județul Bacău – monografie*, Bacău, 1996 (coautor pentru istoria străveche și veche).
- *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, BMA, IV, Piatra-Neamț, 1998, 173 p.
- *Bahna-Neamț, străveche așezare de răzeși*, București, 1999, 168 p. (în colaborare).
- *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, BMA, IX, Piatra-Neamț, 2001, 400 p.
- *Iulian Antonescu spirit universal*, Vaslui, 2001, 256 p. (coordonare și redactare, în colaborare).
- *Ștefan cel Mare și Sfânt în memoria băcăuanilor*, Bacău, 2004, 272 p. (coautor și coordonator, în colaborare).

II. Articole, studii și rapoarte arheologice:

- *Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 279-292 (în colaborare).
- *Descoperiri prefeudale din regiunea central-estică a Carpaților Orientali și din zona de contact cu Podișul Moldovei*, în *Carpica*, I, 1968, p. 249-260.
- *Cercetările arheologice de la Mănoaia-Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V-VI e.n. din Moldova*, în *Carpica*, I, 1968, p. 233-248 (în colaborare).
- *Date referitoare la populația autohtonă de la răsărit de Carpați în sec. V-VI e.n.*, în *SAI*, XIV, 1969, p. 185-193.

- *Un pumnal scitic descoperit la Ghindăoani (com. Bălățești, jud. Neamț)*, în SCIV, 20, 3, 1969, p. 453-456.
- *Necropola din sec. al IV-lea e.n. de la Obârșeni-Voinești*, în Carpica, II, 1969, p. 219-232.
- *Descoperirile arheologice de la Oituz (jud. Bacău)*, în Carpica, II, 1969, p. 309-324 (în colaborare).
- *Un sceptru din piatră descoperit la Voinești (jud. Vaslui)*, în MemAntiq, I, 1969, p. 311-317.
- *O descoperire din Hallstattul târziu în nordul Colinelor Tutovei (jud. Vaslui)*, în SCS, 1970, p. 210-217.
- *Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în sec. V-VI e.n.*, în MemAntiq, II, 1970, p. 345-369.
- *Un nou depozit monetar antic descoperit lângă Zimnicea*, în MemAntiq, II, 1970, p. 491-498 (în colaborare).
- *Un akinakes descoperit la Nănești (com. Parincea, jud. Bacău)*, în SCIV, 22, 3, 1971, p. 491-494.
- *Depozitul de bronzuri de la Heleșteni*, în MemAntiq, III, 1971, p. 183-192.
- *Descoperiri prefeudale la Curtea Domnească – Bacău*, în Carpica, IV, 1971, p. 225-252 (în colaborare).
- *Așezarea prefeudală de la Oncești (jud. Bacău)*, în Carpica, IV, 1971, p. 271-286.
- *Cercetări arheologice în nordul colinelor Tutovei*, în SCS, 1972, p. 131-148.
- *Un nou tezaur de tetradrahme thasiene și podoabe dacice de argint descoperit în Moldova*, în SCIV, 23, 3, 1972, p. 641-646.
- *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, în Carpica, V, 1972, p. 115-132.
- *Contribuția cercetărilor arheologice de la Curtea Domnească din Bacău și Davideni-Neamț la cunoașterea epocii secolelor VI-VII e.n. din Moldova*, în SCS, 1972, p. 5-22.
- *Cercetări arheologice în așezările prefeudale de la Berești-Bistrița și Izvoare-Bahna*, în SCS, 1972, p. 33-46.
- *Câteva fibule romano-bizantine descoperite în Moldova*, în SCIV, 24, 4, 1973, p. 663-666.
- *Principalele rezultate ale cercetărilor din anii 1947-1972, privind situația din Moldova în epoca formării poporului român*, în CIF, 1973, p. 47-59.
- *Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna*, în Carpica, VI, 1973-1974, p. 55-76.
- *Cercetări arheologice în așezarea de la Câmpineanca*, în SCS, 1974, p. 61-86 (în colaborare).
- *Concepția lui Dimitrie Cantemir despre romanitatea, continuitatea și unitatea poporului român*, în SCS, 1974, p. 7-14.
- *Noi descoperiri arheologice din Moldova aparținând culturii Dridu*, în Crisia, IV, 1974, p. 73-87.
- *Un mormânt sarmatic descoperit la Ghermănești, jud. Vaslui*, în Carpica, VII, 1975, p. 59-62.
- *Tezaurul de denari romani imperial descoperit la Hertioana de Jos (com. Traian, jud. Bacău)*, în Carpica, VII, 1975, p. 15-29 (în colaborare).
- *Săpăturile de salvare din așezarea prefeudală de la Lespezi-Homocea*, în Carpica, VIII, 1976, p. 183-190.

- *Depozitul de bronzuri de la Rozavlea (jud. Maramureș)*, în *SCIV*, 27, 4, 1976, p. 537-548 (în colaborare).
- *Așezarea medievală din secolele XIV-XV de la Curtea Domnească – Bacău*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 191-224 (în colaborare).
- *Teritoriul de formare al poporului român, vatră a luptei seculare pentru unitate și independență*, în *Carpica*, IX, 1977, p. 35-39.
- *Tezaurul de vase romane de la Muncelul de Sus*, în *Carpica*, X, 1978, p. 163-177 + 7 pl. (în colaborare).
- *Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna (II). Contribuții la arheologia epocii de formare a poporului român*, în *Carpica*, X, 1978, p. 205-252.
- *Cercetări arheologice privind secolele IV-XI în județul Vrancea*, în *StudCom*, I, 1978, p. 45-80.
- *Le trésor de vases romains de Muncelul de Sus*, în *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 201-212 (în colaborare).
- *Elemente și influențe bizantine în regiunea subcarpatică a Moldovei, în secolele VI-IX*, în *SCIVA*, 30, 2, 1979, p. 145-162.
- *Un tezaur monetar din secolele XV-XVI, descoperit la Budești-Plopăna, jud. Bacău*, în *Carpica*, XI, 1979, p. 231-246 (în colaborare).
- *Dovezi ale prezenței creștinismului în secolul al VI-lea în Moldova*, în *MMS*, 55, 3-6, 1979, p. 400-403.
- *Descoperiri arheologice din secolul al IV-lea în comuna Dămieniști, jud. Bacău*, în *Carpica*, XI, 1979, p. 171-180.
- *Șantierul arheologic Izvoare-Bahna*, în *MCA*, XIV, 1980, p. 432-449.
- *Dovezi arheologice privind prelucrarea metalelor în secolele VI-IX, în regiunea subcarpatică a Moldovei*, în *SCICP*, 2, 1981, p. 13-18.
- *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea de la Davideni (sec. V-VII e.n.)*, în *MemAntiq*, VI-VIII (1971-1976), 1981, p. 65-92.
- *Necropola carpică de la Dămieniști, jud. Bacău*, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 45-79.
- *Al V-lea Simpozion Național de Tracologie*, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 315-331.
- *Etnogeneza românilor în opera lui Vasile Pârvan*, în *Suceava*, X, 1983, p. 847-851.
- *Sceptrul de piatră de la Mogoșești-Siret, județul Iași*, în *Carpica*, XV, 1983, p. 71-95 (în colaborare).
- *Contribuția noilor cercetări arheologice la cunoașterea situației istorice din Moldova în epoca încheierii etnogenezei românilor*, în *SCS (Științe umaniste)*, 1983, p. 97-102.
- *Două morminte din secolele VI-V î.e.n., descoperite la Mileștii de Sus, jud. Bacău*, în *SAA*, I, 1983, p. 59-64.
- *Le sceptre de pierre de Mogoșești-Siret, dép. d'Iași, Roumanie. Problèmes d'origine et de datation*, în *TD*, IV, I-2, 1983, p. 5-11 (în colaborare).
- *Deux tombes des VIe-Ve siècles de a.n.è. découvertes à Mileștii de Sus, département de Bacău*, în *Carpica*, XV, 1983, p. 117-124.
- *Descoperirile geto-dacice din sec. I î.e.n. – I e.n. de la Florești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XV, 1983, p. 131-136.
- *Rezultatele cercetărilor arheologice din așezarea de la Izvoare-Bahna (secolele VI-IX e.n.)*, în *MCA*, XV, 1983, p. 429-434.

- *Cercetările arheologice de la Pârâul Boghii-Pângărești*, în *Carpica*, XV, 1983, p. 153-162.
- *La începutul sec. III stipendii romane pentru dacii liberi*, în *MagIst*, 2, 1983, p. 13 (în colaborare).
- *Milenii de locuire în vatra orașului Bacău și împrejurimilor, până la prima mențiune documentară a localității*, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 23-50.
- *Unele considerații privind originea, cronologia și semnificația etno-culturală a cuțitelor cu volute descoperite pe teritoriul României*, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 85-94.
- *Remarcabile rezultate ale cercetărilor arheologice în ultimele două decenii privind etogeneza și continuitatea românilor la est de Carpați*, în *Carpica*, XVII, 1985, p. 17-26.
- *Încă o necropolă daco-carpică descoperită pe teritoriul comunei Oncești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVII, 1985, p. 81-92.
- *Cercetări arheologice în așezarea din secolele II-V e.n. de la Cârliști, com. Filipești, jud. Bacău*, în *MCA*, XVI, 1986, p. 135-144.
- *Contribuția cercetărilor arheologice de la Ștefan cel Mare, jud. Bacău la cunoașterea epocii sec. V-VII din Moldova*, în *SymThr*, IV, 1986, p. 121-122.
- *Elemente comune în cultura materială și spirituală din spațiul est-carpatic și sud-estul Transilvaniei în secolele VI-IX, expresie a unității etnice de pe ambele versante ale Carpaților*, în *SymThr*, V, 1987, p. 103-104.
- *Ignorarea și mistificare realităților arheologice din secolele IV-IX, din spațiul est-carpatic al României, premise ale unor false concluzii istorice*, în *SCS (Științe umaniste)*, 1987, p. 369-374.
- *Așezarea din sec. V-VII de la Ștefan cel Mare, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVIII-XIX (1986-1987), p. 215-250 (în colaborare).
- *O fibulă digitată descoperită la Negulești, jud. Bacău*, în *Carpica*, XVIII-XIX (1986-1987), p. 261-264.
- *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Neamț, privind secolele IV-X, la cunoașterea originii și continuității românilor*, în *SymThr*, VI, 1988, p. 185-186.
- *Un complex funerar descoperit în necropola carpică de la Dămienesti, jud. Bacău*, în *SCIVA*, 39, 4, 1988, p. 369-381.
- *Découvertes archéologiques de facture slave dans les établissements de la Moldavie Centrale aux VIe-VIIe siècles*, în *Trudî V Mejdunarodnogo Kongressa arheologov-slavistov*, 4, 1988, p. 161-165.
- *Unitatea culturii materiale și spirituale din spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VI-VII – fundament al unității etno-culturale vechi românești*, în *SymThr*, VII, 1989, p. 416-417.
- *Noi contribuții arheologice la cunoașterea istoriei și civilizației dacilor liberi de la est de Carpați în sec. II-III*, în *Carpica*, XX, 1989, p. 149-192.
- *Estimări paleodemografice privind spațiul est-carpatic al României în sec. VI-X*, în *Carpica*, XX, 1989, p. 315-338.
- *Sceptre din epoca bronzului descoperite la Voinești, jud. Vaslui*, în *AMM*, IX-XI (1987-1989), 1989, p. 27-32.
- *Noi date privind civilizația dacilor liberi la est de Carpați în lumina cercetărilor arheologice din județul Bacău*, în *SymThr*, VIII, 1990, p. 194-195.
- *Rădăcinile Marii Unirii din 1918*, în *Carpica*, XXI, 1990, p. 95-102.

- *Realități arheologice și etnoculturale în spațiul carpato-nistrean în secolele VI-VII*, în *Lucrările conferinței interuniversitare*, Universitatea de Stat din Republica Moldova, Chișinău, 27-30 noiembrie 1991, p. 54-57.
- *Elemente de cultură materială și spirituală din regiunea central-sud-vestică a Moldovei și sud-estul Transilvaniei în secolele VI-X, expresie a unității etnice pe ambele versante ale Carpaților*, în *StudCom*, VIII-X, 1991, p. 81-108.
- *Noi descoperiri arheologice în așezarea din secolele V-VII e.n. de la Davideni, jud. Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 203-232.
- *Al XI-lea simpozion național de tracologie*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 299-306.
- *Realități arheologice și etno-culturale în spațiul carpato-nistrean în secolele VI-VII*, în *Carpica*, XXIII, 1992, p. 209-222.
- *Realități arheologice și etno-culturale în spațiul carpato-nistrean în secolele VI-VII*, în *ALGB*, 1992, p. 101-110.
- *Din nou despre tezaurul de la Sîmburești (jud. Olt)*, în *BSNR*, 80-85 (1986-1991), 134-139, 1992, p. 75-87 (în colaborare).
- *Imaginea vieții rurale din secolele VI-VII d.H. în spațiul carpato-nistrean, pe baza cercetărilor arheologice de la Davideni*, în *Al XII-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României*, Deva, 1992, p. 237-238.
- *Așezările de la Cârliți-Filipești (sec. IV-V e.n.) și Izvoare-Bahna (sec. VIII-IX e.n.)*, în *MCA*, 1993, p. 335-346.
- *Așezarea din secolele V-VII de la Davideni, jud. Neamț. Cercetările arheologice din anii 1988-1991*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 279-332.
- *Locul și rolul îndeletnicirilor agricole în viața comunităților autohtone din spațiul carpato-nistrean în secolele VI-X*, în *Al XIV-lea Simpozion Național de istorie și retrologie agrară a României*, Bacău, 1994, p. 23-24.
- *Davideni – un sat din epoca etnogenezei românilor*, în *ALGB*, SN, II, 1995, p. 95-108.
- *Fibule descoperite în așezarea de la Davideni-Neamț (sec. V-VII d.H.)*, în *MemAntiq*, XX, 1995, p. 123-132.
- *Elemente slave în cultura secolelor VIII-X din spațiul carpato-danubiano-pontic. Cuțitele cu volute și semnificația lor*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 295-300.
- *Deux fibules „digitées” trouvées le site de Davideni, dép. de Neamț (VIe-VIIe siècles)*, în *Dacia*, NS, XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 445-447.
- *Davideni – așezarea din secolele V-VII*, în *CCAR – campania 1995*, 1996, p. 37-38.
- *Comunități creștine din secolele V-VII în regiunea subcarpatică a Moldovei*, în *Pontica*, XXXVIII-XXXIX, 1995-1996, p. 227-231.
- *Dămieniști – necropola din sec. III d.Hr.*, în *CCAR 1983-1992*, 1997, p. 28-30.
- *Davideni – așezarea din secolele V-VII*, în *CCAR 1983-1992*, 1997, p. 30-31.
- *Oncești – necropola din secolele II-III d.Hr.*, în *CCAR 1983-1992*, 1997, p. 63-64.
- *Șantierul arheologic Borșeni*, în *CCAR – campania 1996*, 1997, p. 5-6 (în colaborare).
- *Davideni – așezarea din secolele V-VII*, în *CCAR – campania 1996*, 1997, p. 16-17.
- *Cercetările arheologice de la Borșeni-Neamț*, în *MemAntiq*, XXI, 1997, p. 131-193 (în colaborare).
- *Autohtoni și slavi în secolele VI-VII în așezarea de la Davideni*, în *Carpica*, XXVI/1, 1997, p. 174-194.

- *Iulian Antonescu – universitarul, în Iulian Antonescu – o viață dăruită istoriei și muzeografiei*, București, 1997, p. 47-50.
- *De când începe istoria românilor?*, în *AMM*, XV-XX/1, 1993-1998, p. 7-11.
- *L'habitat médiéval ancien de Davideni-Neamț. Précisions chronologiques et considérations ethno-culturelles*, în *SAA*, VII, 2000, p. 439-454.
- *Secolul al VI-lea în istoria creștinismului la est de Carpați. Date arheologice și concluzii istorice*, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 27-38.
- *Începuturile și generalizarea creștinismului în spațiul carpato-nistean*, în *CEH*, VI, 2000, p. 139-162.
- *Noi date privind creștinismul în Moldova în secolul al VI-lea*, în *CEH*, VI, 2000, p. 329-342.
- *Considerații asupra sceptrelor tronconice din piatră descoperite pe teritoriul României*, în *Suceava*, XXVI-XXVIII, 1999-2001, p. 159-171 (în colaborare).
- *Considerații privind etnicitatea și spiritualitatea la est de Carpați în secolul al VI-lea pe baza surselor arheologice*, în *Adevărul omenește posibil pentru rânduirea binelui*, Omagiu Profesorului Sever Dumitrașcu, Oradea, 2001, p. 299-306.
- *Cel mai vechi portret al lui Hristos din spațiul est-carpatic al vechii Dacii*, în *Mousaios*, VI, 2001, p. 61-64.
- *Iulian Antonescu – reprezentant de frunte al istoriografiei și muzeologiei românești*, în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 7-12.
- *Romanitate și creștinism în secolele V-VI în lumea satelor din spațiul carpato-nistean*, în *Zargidava*, I, 2002, p. 17-44.
- *Iulian Antonescu și arheologia românească*, în *Iulian Antonescu și dreptul la neuitare*, București, 2002, p. 91-98.
- *Perenitatea ideilor lui Vasile Pârvan privind istoria geto-dacilor și etnogeneza românilor*, în *Zargidava*, II, 2003, p. 13-24.
- *V. Pârvan – un militant al cauzei naționale împlinite la 1918*, în *Carpica*, XXXII, 2003, p. 173-178.
- *Generalul Vasile Mitrea autor de manuale pentru învățământul militar*, în *BMMN*, I, 2, 2003, p. 371-376.
- *Ștefan cel Mare în memoria băcăuanilor*, în *Zargidava*, III, 2004, p. 24-56.
- *Ion Nestor (1905-1974) creator de școală în arheologia românească*, în *Zargidava*, IV, 2005, p. 25-36.
- *Academicianul Mircea Petrescu-Dîmbovița la 90 de ani*, în *Zargidava*, IV, 2005, p. 13-20.
- *Prof. univ. dr. doc. Vladimir Hanga la 85 de ani*, în *Zargidava*, IV, 2005, p. 21-24 (în colaborare).
- *Observații privind sfârșitul culturii Sântana de Mureș și începuturile culturii Costișa-Botoșana-Hansca în stadiul actual al cercetărilor arheologice*, în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 131-142.
- *Valori ale civilizației romane în lumea dacilor liberi din regiunile est-carpatică*, în *Zargidava*, IV, 2005, p. 37-50.
- *Prof. univ. dr. Dumitru Protase la 80 de ani*, în *Zargidava*, V, 2006, p. 30-38.
- *Vasile Pârvan – inițiatorul programului de cercetare modernă în arheologia românească*, în *Carpica*, XXXV, 2006, p. 5-11.

III. Recenzii și note bibliografice:

- **E.A. Rikman, I.A. Rafalovici, I.G. Hâncu**, *Očerki istorii culturî Moldavii (II-XIV vv)*, Chișinău, 1971, în *Carpica*, V, 1972, p. 288-291 (în colaborare cu Al. Andronic).
- **D. Gh. Teodor**, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, în *Carpica*, XI, 1979, p. 327-329.
- **M. Turcu**, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, în *Carpica*, XI, 1979, p. 341-344.
- **D. Gh. Teodor**, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 347-350.
- **V. Spinei**, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, în *Carpica*, XIV, 1982, p. 351-356.
- **Al. Zub**, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 225-228.
- **D. Gh. Teodor**, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII e.n. Așezarea de la Botoșana-Suceava*, București, 1984; **Idem**, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 282-284.
- **D. Gh. Teodor**, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 339-341.
- *Al XI-lea simpozion național de tracologie*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 299-306.
- **D. Gh. Teodor**, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d.Hr.*, Iași, 1996, în *MemAntiq*, XXI, 1997, p. 496-498.
- **N. Zugravu**, *Geneza creștinismului popular al românilor*, *BiblThr*, XVIII, București, 1997, în *Carpica*, XXVII, 1998, p. 311-314.
- **Șt. Pascu (1914-1998)** (necrolog), în *Carpica*, XXVII, 1998, p. 315-319.
- **E.M. Constantinescu**, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre. Nord-Estul Munteniei în veacurile IV-XI d.Hr.*, București, 1999, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 323-328.
- **M. Ignat**, *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorâște*, Iași, 1999, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 329-330.
- **Șt. Olteanu**, *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demoeconomice și social-politice*, București, 1997, în *MemAntiq*, XXII, 2001, p. 563-564.
- **I. Antonescu**, *Liberții în societatea romană a secolelor I-II*, Constanța, 80 p., în *Carpica*, XXX, 2001, p. 241-242.
- **D. Protase**, *Autohtonii în Dacia*, vol. II. *Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000, 388 p., în *Carpica*, XXX, 2001, p. 243-246.
- **I. Murariu**, *Istoria satelor Cristinești, Dămileni și Dragalina (Județul Botoșani)*, Bacău, 2001, 220 p. + 23 p. ilustrații, în *Carpica*, XXX, 2001, p. 247-248.
- **L.L. Sibișteanu**, *Alogeni în spațiul getic (sec. III î.e.n. - II e.n.). Credințe și culte religioase*, Bacău, 2000, în *Zargidava*, I, 2002, p. 155-156.
- **D. Ciobanu**, *Exploatarea sării în perioada marilor migrații (sec. I-XII e.n.) în spațiul carpato-dunărean*, *BiblMous*, 3, Buzău, 2002, în *Zargidava*, III, 2004, p. 149-152.
- **D. Protase**, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman, secolele II-IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002, în *Zargidava*, III, 2004, p. 153-158.

- **D. Protase**, *Țaga. Două așezări din perioada finală a etnogenezei românilor (sec. IV-VI și sec. VII-VIII)*, Cluj-Napoca, 2003, 110 p., în *Carpica*, XXXII, 2003, p. 249-250.
- **D. Protase**, *Orizonturi daco-romane*, vol. II, Cluj-Napoca, 2005, în *Zargidava*, V, 2006, p. 246-248.
- **V. Marinoiu**, *Romanitatea în nordul Olteniei*, Craiova, 2004, în *Zargidava*, V, 2006, p. 249-251.

Gheorghe Dumitroaia

DR. VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA LA 70 DE ANI!

Avem plăcuta misiune și onoare, ca în calitate de reprezentant al actualului colegiu de redacție al anuarului Memoria Antiquitatis, să omagiem personalitatea primului redactor al revistei noastre, pe unul dintre muzeografi care au inițiat – cu pasiune și devotament – reorganizarea activității științifice din Muzeul Arheologic Regional Piatra-Neamț, pe conducătorul instituției din perioada 1971-1974, pe arheologul și numismatul cu contribuții remarcabile la cunoașterea trecutului județului Neamț, pe cercetătorul care – plecat la Iași în 1980, pentru a-și continua activitatea într-o instituție de prestigiu – nu și-a uitat nicidecum muzeul în care s-a format ca specialist și în care a activat timp de 16 ani.

Dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba s-a născut în urmă cu șapte decenii, la 28 octombrie 1937, la Roman, dar școlile primară, gimnazială și liceală le-a urmat la Piatra-Neamț, unde ilustrul său tată, Haralambie Mihăilescu, activa ca profesor.

Între 1956-1961, a urmat Facultatea de Istorie a Universității București, unde a avut ca dascăli nume importante ale arheologiei și istoriografiei naționale, precum: I. Nestor, E. Condurachi, Gh. Ștefan, A. Sacerdoțeanu, D. Bogdan și alții. La absolvire a fost repartizat în învățământ la Sărmășag, jud. Sălaj, de unde, după un mic stagiul, se mută la liceul din Borca, jud. Neamț.

În 1964 se transferă la muzeul condus pe atunci de preotul Constantin Matasă, devenind în 1968 director adjunct și apoi director.

Sosirea în instituția muzeală nemțeană, recunoscută pentru activitatea sa arheologică, a însemnat un nou început pentru Muzeul de Arheologie, unde fondatorul acestuia avea o vârstă înaintată, iar muzeografi care l-au precedat pe noul venit abandonaseră, din diferite motive, instituția.

Entuziasmul, pregătirea și puterea de muncă ale tânărului muzeograf au început să dea roade în scurt timp, acestea contribuind decisiv la reafirmarea unității din Piatra-Neamț pe plan național și internațional. Cu toate greutățile vremii, a fost revizuită expoziția permanentă, au fost inițiate unele cercetări sistematice și periegeze, s-au organizat o serie de expoziții temporare, au fost revăzute materiale descoperite anterior, s-a înființat revista muzeului etc.

În 1975, grație studiilor făcute mai ales pe seama descoperirilor de monede romane din județul Neamț, unde s-au găsit după știința noastră peste 1/3 din totalul tezaurelor monetare din Moldova, Virgil Mihăilescu-Bîrliba își susține doctoratul la Universitatea din București, avându-l ca îndrumător pe prof. Dumitru Tudor.

În anul 1978, după înființarea Complexului Muzeal Județean Neamț, Virgil Mihăilescu-Bîrliba devine șeful secției de istorie și se ocupă de organizarea expoziției permanente a Muzeului, vernisată în 1980.

Dar, la foarte scurt timp, pleacă prin concurs la Institutul de Arheologie și Istorie „A.D. Xenopol”, unde își va continua activitatea cu foarte mult succes.

Preocupările sale sunt legate în principal de moneda romană, activitatea de peste patru decenii conferind-i calitatea de lider de necontestat în domeniul numismaticii.

Acestea toate și alte informații au constituit „materia primă” pentru lucrările sale de căpătâi în domeniu: *La monnaie romaine chez les Daces orientaux și Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*.

Deși este cunoscut mai mult ca numismat, Virgil Mihăilescu-Bîrliba face parte din categoria celor mai reputați arheologi, persoana sa afirmându-se mai cu seamă în urma investigațiilor întreprinse la Nemțișor, Gura Secului și Târzia, din județul Neamț, pe baza cărora s-a definit cultura *tumulilor subcarpatici*, datată în sec. IV d. Hr.

Să nu omitem, însă, cercetările sistematice de la Bâta Doamnei și Piatra Șoimului, cât și meritele avute în depistarea, recuperarea și studierea unor tezaure de vase de aur (cum este cel tracic de la Rădeni, jud. Neamț, valorificat împreună cu Alexandru Vulpe) sau argint (precum cel de la Muncelu de Sus, jud. Iași, publicat împreună cu dr. Ioan Mitrea), ca și alte descoperiri întâmplătoare, precum mormântul culturii amforelor sferice de la Mastacăn sau *akinakes*-urile de la Văratec și Agapia.

Experiența avută în domeniul valorificării rezultatelor cercetării științifice și în munca redacțională, la revistele *Memoria Antiquitatis* și *Arheologia Moldovei*, la care a activat mulți ani, i-au ușurat munca de reeditare a unor lucrări importante pentru istoriografia românească și în editarea unor volume utile pentru specialiștii din domeniul său de activitate.

După 1990, dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba a activat în cadrul Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași, unde a ținut cursuri și seminarii de numismatică, în paralel cu funcția de profesor asociat fiind și îndrumător de doctorate.

Pe parcursul celor peste 43 de ani de activitate a participat la sute de întâlniri științifice în țară și străinătate (Bulgaria, fosta Cehoslovacie, Franța, Germania, Italia, Marea Britanie, Polonia, Ungaria, fosta U.R.S.S. ș.a.), unde comunicările și preocupările sale au fost primite cu mult interes și apreciate, pentru meritele avute fiind ales membru al unor prestigioase societăți și instituții.

La ceas aniversar, întreg colectivul de cercetare din cadrul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț îi urează dr. Virgil Mihăilescu Bîrliba, în prezent director adjunct al Institutului de Arheologie Iași, un călduros La Mulți Ani, sănătate deplină și noi realizări!

LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE

I. Cărți:

- *Tezaurul de la Măgura, BiblCarp*, I, Bacău, 1977, 79 p. + 26 pl. (în colaborare).
- *La monnaie romaine chez les Daces orientaux, BHR*, XXIII, București, 1980, 312 p. + 6 pl.
- *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, Iași, 1990, 180 p. + 10 pl.
- *Numismatica*, I, Iași, 2005, 177 p. + 9 pl.

II. Editări:

- *A.D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană*, I, București, 1985, 520 p. + 24 pl.
- *N. Iorga, Istoria Românilor*, I/1, București, 1988, 352 p. + 8 pl. (în colaborare).
- *N. Iorga, Istoria Românilor*, I/2, București, 1988, 305 p. + 34 pl. (în colaborare).
- *N. Iorga, Istoria Românilor*, II, București, 1992, 414 p. + 4 hărți + 38 fig. + 23 pl. (în colaborare).
- *C.C. Kirițescu, Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, BBN, București, 1997, 406 p. + 20 pl. (în colaborare).
- *CAA 96. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, BAR-IS*, 845, Oxford, 2000, 182 p. + XVI pl. (în colaborare).
- *The great medieval coin hoard of Iași (Historical significance of the great medieval coin hoard of Iași – 2002)*, Iași, 2006, 520 p. + 36 pl.
- *Miscellanea Romano-Barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata*, București, 2006, 298 p. (în colaborare).
- *T. Părpăuț, Moneda în Dacia preromană (secolele IV a. Chr. - I p. Chr.)*, Iași, 2006, 521 p. + 88 abs. + 44 pl.

III. Studii, articole și note:

- *Descoperiri de monede imperiale romane în județul Neamț*, în *SCN*, 4, 1968, p. 456-459.
- *Un mic tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghindăoani (jud. Neamț)*, în *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 597-611 (în colaborare).
- *Un călător prin Dacia*, în *MagIst*, 12, 1968 (II), p. 37 (= *Un călător prin Dacia (Dion Chrysostomos)*), în *Strămoșii poporului român. Geto-dacii și epoca lor*, București, 1980, p. 327-329).
- *Noi descoperiri de tezaure imperiale romane la Piatra Neamț (I)*, în *Carpica*, I, 1968, p. 209-231.
- *Noi descoperiri de tezaure imperiale romane la Piatra Neamț (II)*, în *Carpica*, II, 1969, p. 157-178.
- *Un „akinakes” descoperit la Văratec (com. Agapia, jud. Neamț)*, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 329-335.
- *O problemă de statistică numismatică*, în *MemAntiq*, 1, 1969, p. 121-148.
- *Descoperiri de monede antice și bizantine (I)*, în *MemAntiq*, I, 1969, p. 423-433.

- *Circulația monetară la triburile libere de la răsărit de Carpați (sec. II-IV)*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 281-344.
- *Un nou depozit monetar antic descoperit lângă Zimnicea*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 491-498 (în colaborare).
- *Descoperiri de monede antice și bizantine (II)*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 577-581.
- *Descoperirile monetare și legăturile dintre tracii sud-dunăreni și lumea geto-dacă*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 193-207.
- *Découvertes monétaires et les liaisons entre les Thraces sud-danubiens et le monde Gêto-Dace*, în Ier Congrès International de Thracologie. Contributions roumaines, Academia Bulgară de Științe, Sofia, 1972, p. 35-65 (= *Découvertes monétaires et les liaisons entre les Thraces sud-danubiens et le monde Gêto-Dace*, în *Thracica. Primus Congressus Studiorum Thracicorum*, III, Sofia, 1974, p. 261-272).
- *Descoperiri de monede antice și bizantine (III)*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 585-590.
- *Notă adițională privind tezaurul de denari romani imperiali descoperit la Ghindăoani*, în *SCN*, 5, 1971, p. 385-388 (în colaborare).
- *Notă despre un nou „akinakes” găsit la Agapia*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 441-454 (în colaborare).
- *Date noi cu privire la circulația monetară în Moldova în secolul al XVI-lea*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 369-376 (în colaborare).
- *Germanische latènezeitliche „Feuerböcke” aus der Moldau*, în 51.-52. BRGK. 1970-1971, Berlin, 1972, p. 176-196 (în colaborare).
- *La circulation monétaire à l'Est des Carpathes aux IIe - IVe siècles de notre ère*, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Beograd 9-15 septembre 1971, III, Beograd, 1973, p. 262-269.
- *Tezaurul de denari romani imperiali de la Puriceni (com. Borlești, jud. Neamț)*, în *MemAntiq*, IV-V, 1972-1973 (1975), p. 125-230.
- *Legăturile dintre lumea romană și populațiile „barbare” de la est și nord de Carpați Răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e. n., reflectate în primul rând prin descoperirile monetare*, Universitatea București, București, 1975, 24 p. (rezumatul tezei de doctorat).
- *Tezaurul de denari romani imperiali descoperit la Hertioana de Jos (com. Traian, jud. Bacău)*, în *Carpica*, VII, 1975, p. 15-29 (în colaborare).
- *Tezaurul de denari romani imperiali de la Blăgești, jud. Bacău*, în *Carpica*, VII, 1975, p. 31-40 (în colaborare).
- *The akinakai of Moldavia. A new discovery*, în *TD*, 1, 1976, p. 109-116.
- *Tezaurul de denari romani de la Rîpile (com. Gura Văii, jud. Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 137-150.
- *Le trésor de vases romaines en argent de Muncelul de Sus*, în *Dacia*, NS, XXII, 1978, p. 201-212 (în colaborare) (= *Tezaurul de vase romane de argint de la Muncelul de Sus*, în *Carpica*, 10, 1978, p. 163-177).
- *La découverte monétaire de Davideni (dép. de Neamț) et les trésors de deniers s'achevant par des deniers de Marc Aurèle*, în *Dacia*, NS, XXIII, 1979, p. 319-322.
- *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniște - Nemțișor (com. de Vinători, dép. de Neamț)*, în *Dacia*, NS, XXIV, 1980, p. 180-207.

- *La monnaie romaine républicaine et celle du Haut Empire à l'est de la Dacie*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucarest, 6-12 septembre 1976, II, București, 1980, p. 189-205.
- *Tezaurul de denari romani imperiali descoperit la Mastacăn (com. Borlești, jud. Neamț)*, în *SCN*, 7, 1980, p. 83-93.
- *Raport preliminar privind cercetările de la Tîrzia, com. Brusturi-Drăgănești, jud. Neamț*, în *MCA*, XI, 1980, p. 246-253 (în colaborare).
- *Un problème de statistique mathématique: la réforme de Septime Sévère et les trésors monétaires romains au-delà des frontières de l'Empire*, în *PACT, Conseil de l'Europe*, Strasbourg, 5-IV, 1981, 5, p. 324-333 (= *O problemă de statistică matematică: reforma lui Septimius Severus și tezaurul monetare romane de dincolo de frontierele imperiului*, în *CercIst*, SN, 12-13, 1981-1982 (1983), p. 159-167).
- *Câteva monede antice inedite*, în *SAA*, 1, *Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata*, 1983, p. 182-185.
- *Tezaurul de monede romane imperiale de la Itești, jud. Bacău*, în *BSNR*, LXXV-LXXVI (1981-1982), 1983, 129-130, p. 131-147.
- *Stipendiu roman pentru dacii liberi*, în *MagIst*, 191, 2, 1983, p. 13 (în colaborare).
- *Noi cercetări arheologice la Bîtca Doamnei - Piatra Neamț*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1984, p. 21-25.
- *Noi considerații privind tezaurul de la Bîrgăoani*, în *Carpica*, 14, 1982, p. 57-63.
- *Der Goldschatz von Rădeni, jud. Neamț, in der Westmoldau, Rumänien*, în *PZ*, 60, 1, 1985, p. 47-69 (în colaborare) (= *Tezaurul de la Rădeni*, în *MemAntiq*, XII-XIV, 1986, p. 41-63 (în colaborare)).
- *Ethnical Elements in „The Carpathian Tumuli Culture”*, în *Archaeological „Objectivity” in Interpretation*, I, *The World Archaeological Congress*, 1-7 September 1986, Southampton, 1986, 10 p. + 5 pl.
- *„Le trésor unique” de l'Empire Romain*, în *MemAntiq*, XV-XVII (1983-1985), 1987, p. 117-125.
- *Tezaurul de monede romane descoperit la Traian, județul Neamț*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 117-130 (în colaborare).
- *Descoperiri monetare din Moldova. I*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 311-320 (în colaborare).
- *Noi descoperiri monetare în județul Botoșani*, în *Hierasus*, VII-VIII, 1988, p. 217-221 (în colaborare).
- *Elemente romane la est de Carpați în prima jumătate a mileniului I e. n.*, în *MMS*, 64, 1988, p. 46-62.
- *A Late Roman Hoard from Traian (Neamț, Rumania)*, în *The Numismatic Chronicle*, London, 1989, p. 191-196.
- *Tezaurul de monede romane descoperit la Tîrpești*, în *SCN*, 9, 1989, p. 43-51 (în colaborare).
- *Tezaurul de denari romani imperiali de la Gherăiești Noi, jud. Neamț*, în *ArhMold*, 14, 1991, p. 55-63.
- *Discoveries of monetary hoards in Romania – 1986*, în *FastArch*, XXXVI-XXXVII (1981-1982), 1991, p. 140-142 (nr. 1858) (în colaborare).
- *Descoperirile monetare din așezarea dacică de la Brad*, în *ArhMold*, XV, 1992, p. 97-105 (în colaborare).

- Începuturile Muzeului Arheologic din Piatra Neamț, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 315-326.
- Moneda și datarea complexelor arheologice, în *Carpica*, 23, 1, 1992, p. 193-196.
- Din nou despre tezaurul de la Sîmburești (jud. Olt), în *BSNR*, LXXX-LXXXV (1986-1987), 1992, 134-139, p. 75-87 (în colaborare).
- Die römisch-dakischen Kriege und die numismatischen Entdeckungen, în *Proceedings of the XIth International Numismatic Congress, Brussels, September, 8th-13th 1991*, Louvain-la-Neuve, 1993, p. 269-274 (= *Die römisch-dakischen Kriege und die numismatischen Entdeckungen*, în *Dacia*, NS, XXXVI, 1992, p. 193-197 (= *Războaiele daco-romane și descoperirile monetare*, în *AMN*, 26-30 (1989-1993), 1993, I/1, p. 39-44).
- Tezaurele monetare. Cercetare și interpretare, în *SCIVA*, 44, 1, 1993, p. 53-58 (= *Les trésors monétaires. Recherche et interprétation*, în *Numismatic and sphragistic contributions to ancient and medieval history of Dobroudja*, *International Numismatic Symposium, Dobrich*, 1993, *Dobroudja*, 12, 1995, p. 313-318).
- Descoperiri monetare din așezarea geto-dacică de la Poiana - Tecuci, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 121-130 (în colaborare).
- Descoperiri monetare din Moldova. II, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 289-294 (în colaborare).
- Les dates numismatiques et la chronologie des sites de type La Tène de la Dacie, în **J. Pavúk** (ed.), *Actes du XIIe Congrès International de Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Bratislava, 1-7 septembre 1991, 3, Bratislava, 1993, p. 291-296 (= *Les dates numismatiques et la chronologie des sites de type La Tène de la Dacie*, în **S. Dumitrașcu** (ed.), *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 69-80).
- Römische Münzen östlich der Provinz Dazien im 2.-3. Jh. u. Z., în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 69-73.
- Cercetări în cimitirul de la Joldești - Botoșani, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 213-227 (în colaborare).
- Turibula: Concerning the Origin and the Utilization of a Pottery Category from the Lower Danube, în *Rei Cretariae Romanae Favtorvm*, Acta 33, Abingdon, 1996, p. 97-102.
- Depozitul de monede antice de la Chiojdu Mic, jud. Buzău, în *SCN*, 10, 1996, p. 9-14 (în colaborare).
- A Survey of the Development of Computer Applications în Romanian Archaeology, în *APL*, 28, 1996, p. 525-530 (în colaborare).
- Sectorul frontierei romane din nord-vestul Daciei Porolissensis și datele numismatice, în *AMP*, 15, 1996, p. 75-85 (= *Some Inferences from the Numismatic Evidence across a Roman Frontier Segment (North-West of Dacia Porolissensis)*, în **W. Groenman van Waateringe, B.L. van Beek, W.J.H. Willems, S.L. Wynia** (eds.), *Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies*, OM, 91, Oxford, 1997, p. 241-245).
- Descoperiri monetare la Târgu Frumos, jud. Iași, în *ArhMold*, XIX, 1996, p. 253-259 (în colaborare).
- The Carpathian barrows culture / Cultura tumulilor carpatici, în *AMP*, 21, 1997, p. 833-878.

- *Izvoarele numismatice și unele date privind fauna antică a Pontului Euxin*, în SCN, 11 (1995), 1997, p. 65-83 (în colaborare).
- *Impact of Political Ideas in Romanian Archaeology before 1989*, în SAA, 3-4, 1997, p. 157-160.
- *Noi date privind Cultura tumulilor carpatici în România*, în SCIVA, 48, 3, 1997, p. 207-241.
- *A Few Remarks about the Chronology of Geto-Dacian Coinage / Câteva remarci privind cronologia monetăriei geto-dacice*, în *130 Years Since the Establishment of the Modern Romanian Monetary System / 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 71-75.
- *Discoveries of Ancient and Byzantine Coins in Romania*, în *FastArch*, XXXVIII-XLI, (1983-1986), 1997, p. 208-209 (nr. 2781).
- *New Ancient and Byzantine Monetary Discoveries in Romania (1988-1989)*, în *FastArch*, XXXVIII-XLI (1983-1986), 1997, p. 209 (nr. 2782).
- *Keramik und Münzen. Die Behälter der Münzschatze aus den Gebieten der Freien Daker*, în **U. Peter** (ed.), *Stephanos nomismatikos, Edith Schöner-Geyß zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, p. 467-483 (= *Monedele și ceramica: Vasele tezaurelor monetare din Dacia liberă*, în *ArhMold*, XXI (1998), 2000, p. 135-148 (= *Monedele și ceramica: Vasele tezaurelor monetare din Dacia liberă*, în **P. Roman, D. Ciobanu** (eds.), *In memoriam Ion Nestor*, Buzău, 2005, p. 137-156).
- *Circulația monetară din Dacia răsăriteană și civilizația orășenească timpurie*, în *CercIst*, SN, 17, 1998, p. 113-127 (= *Der Geldumlauf in Ostdakien und die frühstädtische Zivilisation*, în **B. Kluge, B. Weissner** (eds.), *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997*, Berlin, 2000, p. 341-346).
- *Die Karpatische Hügelgräberkultur in Rumänien*, în **S. Czopek, A. Kokowski** (eds.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszy okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji - Rzeszów, 20-21 XI 1997*, Rzeszów, 1999, p. 313-332.
- *Geld und Heer in einer kaiserlichen grenzrömischen Provinz. Der Fall von Dazien Porolissensis*, în **N. Gudea** (ed.), *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Cluj-Napoca, 1999, p. 807-812. (= *Bani și armată într-o provincie romană imperială de graniță. Cazul Daciei Porolissensis*, în *CAM*, 1, 2000, p. 18-27).
- *Descoperiri monetare în zona de sud-vest a Dobrogei*, în **M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu** (eds.), *Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000, Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 441-453 (în colaborare).
- *Quelques monnaies récemment découvertes à Istros*, în **A. Avram, M. Babeș** (eds.), *Civilisation grecque et cultures périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 2000, p. 303-319 (în colaborare).
- *Un tezaur monetar roman puțin cunoscut: Văleni, jud. Neamț*, în **E. Nicolae** (ed.), *Simpozium de Numismatică: Comunicări și note*, București, 2001, p. 63-72 (în colaborare).
- *Câteva monede inedite din Colecția Muzeului de Istorie din Botoșani*, în *Hierasus*, XI, 2001, p. 55-79 (în colaborare).

- *Mormântul unei tinere căpetenii de la începutul Epocii Bronzului (Mastacăn, jud. Neamț - „Cultura Amforelor Sferice”)*, în *MemAntiq*, XXII, 2001, p. 157-217.
- *Descoperiri monetare din Moldova, III*, în *ArhMold*, XXII (1999), 2002, p. 219-232 (în colaborare).
- *Tezaurul de monede romane de la Bălănești (jud. Neamț)*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV (2000-2001), 2003, p. 199-208 (în colaborare).
- *Numismatică și istorie*, în *Carpica*, 31, 2002, p. 221-248 (= *La numismatique et l'histoire*, în *Laverna*, 2004, p. 79-118).
- *Iași, jud. Iași. Punct: str. Vasile Lupu, nr. 28*, în *CCAR. Campania 2002*, 2003, p. 147-148 (în colaborare).
- *A few remarks on the chronology of Dacian coinage*, în *SAA*, 9, 2003, p. 263-267.
- *Radiocarbon chronology of the Moldavian (Siret) subgroup of the Globular Amphora Culture*, în *BPS*, 12, 2003, p. 82-112 (în colaborare).
- *Anfang und Ende der dakischen Münzen*, în **L. Ruscu, C. Ciongradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac** (eds.), *Orbis antiqua. Studia in honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, p. 602-605.
- *Scurt istoric al numismatiei*, în *ArhMold*, XXVI (2003), 2005, p. 219-240.
- *Comerț fără monedă și monedă fără comerț în Dacia preromană*, în *CercNum*, IX-XI (2005), 2006, p. 99-103 (= *Trade without coins and coins without trade in Pre-Roman Dacia*, în *SlovNum*, XVIII, 2007, Ph. Dr. Eva Kolníková, Dr. Sc. Křivotnému jubileu – Zum Lebensjubiläum. 20. 4. 1935, p. 25-30).
- *Die Grabstätte eines jungen Häuptlings vom Beginn der Bronzezeit (Mastacăn, Kreis Neamț - „Kugelamphorenkulturen”)*, în *ArhMold*, XXVIII, 2005, p. 75-124.
- *About the new treatise on the history of Romania (volume I)*, în **C. Gaiu, C. Găzdac** (eds.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița - Cluj-Napoca, 2006, p. 1029-1037.
- *The history of the discovery*, în *The great medieval coin hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 11-14.
- *The catalogue of the coin hoard*, în *The great medieval coin hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 57-368 (în colaborare).
- *About the monetary catalogue*, în *The great medieval coin hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 401-408.
- *Some remarks on the coin hoard of Iași - 2002*, în *The great medieval coin hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 429-431.

IV. Recenzii și note bibliografice:

- *10 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 86, New York, 1971: p. 2, nr. 13; p. 7, nr. 47; p. 15, nr. 96; p. 26, nr. 155; p. 32, nr. 195; p. 35, nr. 215; p. 40, nr. 240; p. 41, nr. 245; p. 120, nr. 769; p. 126, nr. 819.
- *6 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 87, New York, 1972: p. 14-15, nr. 83; p. 27, nr. 145; p. 38, nr. 209; p. 46, nr. 259; p. 108, nr. 652; p. 108-109, nr. 654.
- *2 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 88, New York, 1972: p. 42, nr. 248 și nr. 250.
- *Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye Múzeumaiból. Szentendre, 1-2/1972-1973*, în *MemAntiq*, IV-V, 1972-1973, p. 309.

- *Arheologija. Akademia Nauk Ukrainskoi SSR, Institut Arheologii, Ukrainske Tovaristvo Ohoroni Pam’istmikov Istorii ta Kulturi, Kiiv (nr. 1-12 / 1971-1973)*, în *MemAntiq*, IV-V, 1972-1973, p. 311-312.
- *7 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 89, New York, 1973: p. 2, nr. 11; p. 39-40, nr. 219; p. 41, nr. 226; p. 57, nr. 319; p. 62, nr. 342; p. 103-104, nr. 620; p. 111, nr. 656.
- *17 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 90, New York, 1973: p. 3, nr. 17 și nr. 20; p. 4, nr. 22; p. 20, nr. 121; p. 27, nr. 159; p. 41, nr. 238; p. 42, nr. 247, 248 și 249; p. 43, nr. 250; p. 45, nr. 264; p. 46, nr. 273; p. 82, nr. 530; p. 87, nr. 555; p. 96, nr. 599 și 600; p. 100, nr. 622.
- *19 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 92, New York, 1974: p. 2, nr. 13; p. 3, nr. 19 și 23; p. 8, nr. 58; p. 10, nr. 68; p. 28-29, nr. 181; p. 32, nr. 203; p. 36, nr. 223; p. 39, nr. 241; p. 42, nr. 258 și 259; p. 48, nr. 293; p. 48-49, nr. 297; p. 49-50, nr. 302; p. 59, nr. 363; p. 61, nr. 370; p. 80, nr. 483; p. 95, nr. 586; p. 116, nr. 724.
- **A. Kunisz**, *Chronologia naplywu u pieniadza rzymskiego na ziemie Malopolski*, Wroclaw - Warszawa - Krakow, 1969, în *SCN*, 6, 1975, p. 284-286.
- *6 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 93, New York, 1975: p. 20, nr. 120; p. 26-27, nr. 157; p. 37, nr. 212; p. 38, nr. 218; p. 43, nr. 247; p. 120, nr. 717.
- *24 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 94, New York, 1975: p. 2, nr. 12; p. 7, nr. 46; p. 21, nr. 127; p. 27, nr. 160; p. 40, nr. 232; p. 42, nr. 248; p. 46, nr. 278; p. 47, nr. 279; p. 48, nr. 287 și 288; p. 49, nr. 293; p. 53, nr. 316; p. 55, nr. 328; p. 57, nr. 335; p. 57-58, nr. 342; p. 58, nr. 343; p. 107, nr. 669 și 671; p. 107-108, nr. 672; p. 110, nr. 686; p. 112, nr. 697; p. 114, nr. 708; p. 114-115, nr. 714; p. 133, nr. 857.
- *10 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 95, New York, 1976: p. 3, nr. 82; p. 16, nr. 100; p. 28, nr. 173; p. 79-80, nr. 522; p. 81, nr. 533; p. 85, nr. 556; p. 89, nr. 576; p. 114, nr. 781; p. 117, nr. 808.
- *23 Bibl. Notes* în *Numismatic Literature*, 96, New York, 1976: p. 6, nr. 35; p. 29, nr. 143 și 144; p. 32, nr. 161; p. 32-33, nr. 162; p. 33, nr. 163; p. 37, nr. 190; p. 37-38, nr. 192; p. 38-39, nr. 196; p. 40, nr. 205 și 206; p. 47-48, nr. 239; p. 69, nr. 364, 365 și 366; p. 70, nr. 368; p. 71, nr. 376; p. 72, nr. 377 și 378; p. 73, nr. 382; p. 74, nr. 389 și 391; p. 99, nr. 554.
- *6 Bibl. Notes*, în *Coin Hoards*, 2, London, 1976: p. 63, nr. 218 și 219; p. 65, nr. 233; p. 67, nr. 238 și 240; p. 143, nr. 561.
- *13 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 97, New York, 1977: p. 11-12, nr. 59; p. 15, nr. 79; p. 34, nr. 175; p. 37, nr. 191; p. 41, nr. 212 și 213; p. 44, nr. 228; p. 106, nr. 538; p. 107, nr. 540; p. 108, nr. 545; p. 120, nr. 605; p. 121, nr. 608; p. 128, nr. 641.
- *16 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 98, New York, 1977: p. 1, nr. 1; p. 2, nr. 8; p. 4, nr. 22; p. 33, nr. 156 și 157; p. 42, nr. 196; p. 51-52, nr. 244; p. 52, nr. 245; p. 54, nr. 254; p. 121, nr. 624; p. 122, nr. 629 și 630; p. 123, nr. 632; p. 124, nr. 638; p. 125-126, nr. 649; p. 127, nr. 658.
- *11 Bibl. Notes*, în *Coin Hoards*, 3, London, 1977.
- **A.A. Nudel’man**, *Topografiia kladov u nahodok edinitsin’ih monet*, Chișinău, 1976, în *Carpica*, 10, 1978, p. 419-421.
- *7 Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 100, New York, 1978: p. 4, nr. 24; p. 44, nr. 257 și 258; p. 53, nr. 305; p. 124, nr. 730; p. 129, nr. 755; p. 162, nr. 957.

- 14 *Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 101, New York, 1979: p. 11, nr. 70; p. 19, nr. 125; p. 20, nr. 129; p. 24, nr. 151; p. 38, nr. 229; p. 75, nr. 445; p. 78-79, nr. 466; p. 83, nr. 489; p. 85, nr. 500; p. 153, nr. 958; p. 154, nr. 964 și 965; p. 168, nr. 1076; p. 170, nr. 1094.
- 23 *Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 102, New York, 1979: p. 1, nr. 1; p. 5, nr. 38; p. 8, nr. 55; p. 11, nr. 82 și 83; p. 12, nr. 86; p. 25-26, nr. 178; p. 55-56, nr. 353; p. 58, nr. 371; p. 66, nr. 414; p. 70-71, nr. 442; p. 71, nr. 443; p. 77, nr. 483; p. 82-83, nr. 513; p. 85-86, nr. 528; p. 142, nr. 909 și 913; p. 147, nr. 939; p. 149, nr. 947 și 949; p. 150-151, nr. 958; p. 152, nr. 967; p. 162, nr. 1045.
- *Medlemsblad. Numismatik Unions Copenhagen, 1-10, 1973; 1-10, 1974; 1-10, 1975; 1-5, 1976*, în *SCN*, 7, 1980, p. 213.
- **J.-B. Giard**, *Catalogue des monnaies de l'Empire Romain, I, Auguste, Paris, 1976*, în *SCN*, 7, 1980, p. 203-204.
- **A. Kunisz**, *Recherches sur le monnayage et la circulation sous le règne d'Auguste*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976, în *SCN*, 7, 1980, p. 204-205.
- 7 *Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 103, New York, 1980: p. 4, nr. 23; p. 16, nr. 82; p. 23, nr. 121 și 122; p. 123, nr. 655; p. 124, nr. 658; p. 127-128, nr. 676.
- 22 *Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 104, New York, 1980: p. 2, nr. 9; p. 28, nr. 143; p. 42, nr. 209; p. 52, nr. 253; p. 57, nr. 282; p. 59, nr. 287; p. 60, nr. 293 și 296; p. 62, nr. 307; p. 63, nr. 310; p. 65, nr. 321; p. 68, nr. 333 și 336; p. 70, nr. 343 și 344; p. 71, nr. 351; p. 72, nr. 353; p. 88, nr. 431; p. 154, nr. 791; p. 174-175, nr. 896; p. 175, nr. 898; p. 183, nr. 937.
- **A. Kunisz**, *Geneza ustroju monetarnego Cesarstwa Rzymskiego. Uniwersytet Śląski, Katowice, 1975*, în *BSNR, LXX-LXXIV (1976-1980)*, 1981, 124-128, p. 689-690.
- **B. Lichocka**, *Justitia sur les monnaies imperiales romaines, Warszawa, 1974*, în *BSNR, LXX-LXXIV (1976-1980)*, 1981, 124-128, p. 690-691.
- **M. Chițescu, M. Marcu, Gh. Poenaru-Bordea**, *Monedele antice de aur și argint din colecția Muzeului județean Brașov, Cumidava, XI-3, 1978*, în *BSNR, LXX-LXXIV (1976-1980)*, 1981, 124-128, p. 695-696.
- *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl Niederösterreich, herausgegeben von Herwig Wolfram und Falko Daim, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch - Historische Klasse, Denkschriften, 145. Band. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung Bd. 4, Wien, 1980*, în *Dacia, NS, XXV, 1981*, p. 412-413.
- 16 *Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 105, New York, 1981: p. 1, nr. 4; p. 2, nr. 6; p. 8, nr. 38; p. 11, nr. 53; p. 15, nr. 79 și 80; p. 27, nr. 141; p. 32, nr. 169; p. 36-37, nr. 188; p. 63, nr. 323; p. 67, nr. 345; p. 67-68, nr. 346; p. 78, nr. 398; p. 85, nr. 434; p. 133-134, nr. 711; p. 137, nr. 728.
- 4 *Bibl. Notes*, în *Numismatic Literature*, 106, New York, 1981: p. 4-5, nr. 17; p. 8, nr. 35; p. 31, nr. 161; p. 49, nr. 292.

- *Antčnaja Tira i srednevekovyi Belgorod. Sbornik naučnyh trudov, Akademiya Nauk Ukrainskoj SSR. Odesski arheologiceskij muzej, „Naukova Dumka”, Kiev, 1979, în AIIAI, 19, 1982, p. 751-754.*
- **D. Gh. Teodor**, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n., Iași, 1981, în AIIAI, 19, 1982, p. 695-696.*
- *12 Bibl. Notes, în Numismatic Literature, 107, New York, March 1982: p. 10, nr. 64; p. 11, nr. 73; p. 20, nr. 137; p. 42, nr. 269; p. 43, nr. 275; p. 50, nr. 315; p. 51, nr. 321; p. 52, nr. 328; p. 53, nr. 335; p. 57, nr. 354; p. 99-100, nr. 644; p. 101-102, nr. 655.*
- *Trésors monétaires. Bibliothèque Nationale, III, Paris, 1981, în AIIAI, 20, 1983, p. 483-484.*
- *Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Index, Berlin, 1981, în AIIAI, 20, 1983, p. 482-483.*
- *8 Bibl. Notes, în Numismatic Literature, 109, New York, March 1983: p. 9, nr. 54; p. 32, nr. 195; p. 33-34, nr. 203; p. 34, nr. 204; p. 74, nr. 448; p. 75, nr. 455; p. 83, nr. 498 și 500.*
- **R.A.G. Carson, A.M. Burnett, C.M. Johns, M.C. Macfarlane, P. Ivens**, *Recent Coin Hoards from Roman Britain, British Museum, Occasional Paper, nr. 5, Londra, 1979, în SCN, 8, 1984, p. 148.*
- **M.H. Crawford**, *La moneta in Grecia e a Roma, Roma - Bari, 1982, 171 S., în AIIAI, 21, 1984, p. 606-609.*
- **D. Adameșteanu**, *Civilizații antice din Italia meridională. Basilicata antică. Istorie și monumente (traducere Al. Ș. Ștefan), București, 1983, 168 p. + 88 planșe, în AIIAI, 21, 1984, p. 601-602.*
- **I. Barnea, O. Iliescu**, *Constantin cel Mare, București, 1982, 212 p. + 24 planșe, în AIIAI, 21, 1984, p. 602-604.*
- **G. Rachet**, *Dictionnaire d'archéologie, Paris, 1982, 1052 p., în AIIAI, 21, 1984, p. 595-596.*
- *16 Bibl. Notes, în Numismatic Literature, 111-112, New York, March - September 1984: p. 23, nr. 120; p. 28-29, nr. 149; p. 44, nr. 229; p. 47, nr. 247; p. 49, nr. 257; p. 54, nr. 285; p. 62, nr. 333; p. 68, nr. 365; p. 68, nr. 368; p. 75, nr. 406; p. 145, nr. 810; p. 146-147, nr. 818; p. 147, nr. 819; p. 149, nr. 831 și 832; p. 167, nr. 931.*
- **E. Kolníková**, *Rimske mince na Slovensku, Ars slovacica antiqua, Tatran, Bratislava, 1980, 116 p. (inclusiv 70 fig.), în ArhMold, X, 1985, p. 117-118.*
- *PACT, 5, 1981. Statistique et Numismatique - Statistics and Numismatics, Strasbourg, 431 p., în AIIAI, 22/2, 1985, p. 837-839.*
- **W. Leschhorn**, *„Gründer der Stadt”. Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte (Palingenesia, XX), Stuttgart, 1984, 436 p., în ArhMold, XI, 1987, p. 279.*
- **M.H. Crawford**, *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy, London, 355 p. + XXV, în ArhMold, XI, 1987, p. 279-281.*
- **A.A. Nudel'man**, *Očerki istorij monetnogo obrascenija v Dnestrovsko - Prutskom regione (s drevnejsich vremen do obrazovanija feodal'nogo Moldavskogo gosudarstva), Chișinău, 1987, 182 p., în ArhMold, XI, 1987, p. 281-282.*

- **N.A. Frolova**, *The Coinage of the Kingdom of Bosporus A.D. 69-238*, traducere din limba rusă de H. Barlett Wells, BAR-IS, 56, Oxford, 1979, 249 S., 63 p. + 6 pl., în *ArhMold*, XII, 1988, p. 331-332.
- **I. Bogdan Cătănciu**, *Evolution of the System of defence works in Roman Dacia*, traducere de E. Dumitrescu, BAR-IS, 116, Oxford, 1981, 121 p. + 85 fig., în *ArhMold*, XII, 1988, p. 332-335.
- **B.A. Raev**, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, traducere de Ch. Ardouin, BAR-IS, 278, Oxford, 1986, 135 p. + 2 p. + 80 pl., în *ArhMold*, XIII, 1990, p. 251-252.
- **J. Longworth, J. Cherry** (eds.), *Archaeology in Britain since 1945*, Londra, 1988, 248 p., în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 539-543.
- **S. Reilly, S. Rahtz** (eds.), *Archaeology and the Information Age. A Global Perspective*, London - New York, 1992, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 331.
- **C. Orton, P. Tyers, A. Vince**, *Pottery in Archaeology*, Cambridge, 1993, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 335.
- **I. Iurukova**, *Monetoseceneto na gradovete v Dolna Mizija i Trakija II - III v. Hadrianopol*, Sofia, 1987, în *ArhMold*, XVII, 1994, p. 344-345.
- *Archaeologia Mosellana*, Bd. 1, Saarbrücken, 1989, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 329-331.
- **F. Sartori**, *Dall'Italia all'Italia, I-II*, Padova, 1993, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 340-341.
- **R. Reece**, *Roman Coins from 140 Sites in Britain*, Cirencester, 1991, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 345.
- *The Coinage of the Roman World in the Late Republic, Proceedings of a colloquium held at the British Museum in September 1985*, BAR-IS, 326, Oxford, 1987, în *SCN*, 10 (1993), 1996, p. 177.
- *Le trésor d'Eauze. Bijoux et monnaies du IIIe siècle après J.-C.*, Toulouse, 1992, în *ArhMold*, XIX, 1996, p. 328-331.
- **I. Lukanc**, *Diocletianvs der römische Kaiser aus Dalmatien*, în *Fondation Numismatica Antica*, Wetteren, 1991, 343 p., în *CN*, 7, 1996, p. 281.
- **D.W. Mac Dowall, A.V.M. Hubrecht, W.J.A. De Jong**, *The Roman Coins: Republic and Empire up to Nerva, Description of the Collections in the Provincial Museum G.M. Kam at Nijmegen*, XII, Nijmegen, 1992, 166 p., în *Dacia*, NS, XXXVIII-XXXIX (1994-1995), 1997, p. 500-501.
- **W. Leschhorn, A.V.B. Miron, A. Miron** (eds.), *Hellas und der griechische Osten: Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt, Festschrift für Peter Robert Franke zum 70. Geburtstag*, Stiftung saarländischer Kulturbesitz. Museum für Vor- und Frühgeschichte, Saarbrücken, 1996, în *Dacia*, NS, XLIII-XLIV (1999-2000), 2002, p. 341-344.
- **J. Andreau**, *Banking and Business in the Roman World*, traducere de J. Lloyd, Cambridge, 1999, în *Dacia*, NS, XLIII-XLIV (1999-2000), 2002, p. 345-350.
- **H. Moesta, P.R. Franke**, *Antike Metallurgie und Münzprägung. Ein Beitrag zur Technikgeschichte*, Basel - Boston - Berlin, 1995, în *ArhMold*, XXIII-XXIV (2000-2001), 2003, p. 414-419.
- *Travaux de numismatique offerts à Georges Le Rider*, London, 1999, în *ArhMold*, XXVI (2003), 2005, p. 346-348.

- **W. Leschhorn, P.R. Franke**, *Lexikon der Aufschriften auf griechischen Münzen / Lexikon of Greek Coin Inscriptions*, Wien, 2002, în *ArhMold*, XXVI (2003), 2005, p. 348-349.
- **R. Reece**, *The Coinage of Roman Britain, Gloucestershire - Charleston*, 2002, în *ArhMold*, XXVI (2003), 2005, p. 350-351.
- **J.-P. Bost, C. Namin**, *Les Monnaies, Saint-Bertrand-de-Comminges*, 2002, în *ArhMold*, XXVI (2003), 2005, p. 351-353.
- *Res gestae divi Augusti / Faptele divinului August, Iași*, 2004, în *ArhMold*, XXVIII, 2005, p. 384-385.

V. Varia:

- *Expoziția „Noi descoperiri arheologice în județul Neamț (1965-1969)”*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 561-570 (în colaborare).
- *Constantin D. Matasă (1878-1971)*, în *MemAntiq*, IV-V, 1972-1973, p. 11-12 (necrolog).
- *Dumitru Tudor*, în *AIHAI*, 19, 1982, p. 925-926 (necrolog).
- *Nicolae Gostar*, în *MemAntiq*, VI-VIII (1974-1976), 1982, p. 347-353 (necrolog).
- *Altfel despre bani*, în *Almanah „Convorbiri literare”*, 1984, Iași, 1984, p. 119-124.
- *Stagiu de documentare în R.F. Germania*, în *ArhMold*, XI, 1987, p. 290.
- *Stagiu de documentare în U.R.S.S.*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 350-352.
- *Documentare științifică în Bulgaria*, în *ArhMold*, XIII, 1990, p. 266-269.
- *Profesorul Bucur Mitrea la 80 de ani*, în *ArhMold*, XIII, 1990, p. 271-275.
- *Primul Simpozion Balcanic de Numismatică (Varna, 1988)*, în *ArhMold*, XIV, 1991, p. 131-132.
- *Documentare științifică în Germania*, în *ArhMold*, XV, 1992, p. 221.
- *Al XI-lea Congres Internațional de numismatică (Bruxelles, 1991)*, în *ArhMold*, XV, 1992, p. 223-224.
- *Dan Gh. Teodor la 60 de ani*, în *ArhMold*, XVI, 1993, p. 5-9.
- *Bucur Mitrea*, în *ArhMold*, XIX, 1996, p. 339-340 (necrolog).
- *Cuvînt înainte*, în *CAA 96. Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology*, BAR-IS, 845, Oxford, 2000, p. XI (în colaborare).
- *Prefață*, în **A. Cumpătescu**, *Personalități ale Iașului în imagini medalistice*, Iași, 2002, p. 7-10, 231-233.
- *Editor's Note*, în *The great medieval coin hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 6-7.
- **V. Mihailescu-Bîrliba, C. Hriban, L. Munteanu** (eds.), *Professor Ion Ioniță wird 70, in Miscellanea Romano-Barbarica. In honorem septagenarii magistri Ion Ioniță oblata*, București, 2006, p. 13-17.
- *Prefață*, în **T. Părpăuță**, *Moneda în Dacia preromană (secolele IV a. Chr. - I p. Chr.)*, Iași, 2006, p. 11-13.

Gheorghe Dumitroaia

O SCHIȚĂ PRELIMINARĂ DE REEVALUARE A PALEOLITICULUI SUPERIOR DE PE VALEA BISTRIȚEI

de Marin Cârciu
Mircea Anghelinu
și Loredana Niță

Introducere

Valea Bistriței moldovene reprezintă, fără îndoială, o zonă privilegiată din punctul de vedere al cunoașterii paleoliticului de pe teritoriul României. Concentrarea deosebită a cercetărilor arheologice paleolitice într-un areal atât de restrâns nu are, în fapt, nici un echivalent geografic în ansamblul cercetării românești a perioadei, cu excepția, poate, a Văii Prutului. Într-adevăr, cercetarea intermitentă și în regim de salvare, pe parcursul câtorva decenii, a peste 15 situri, într-un areal lung de aproximativ 100 de km reprezintă, pentru colectivul constant rarefiat de paleoliticieni români, aproape un tur de forță. Dar, chiar și ținând cont de această intensitate relativă a cercetărilor, densitatea deosebită a prezenței umane pe parcursul paleoliticului superior în această zonă rămâne remarcabilă.

Amplitudinea cronologică a secvențelor sedimentare și bogatul conținut cultural al siturilor de pe Valea Bistriței a permis, în anii '60, edificarea unei schițe regionale de evoluție culturală, extrapolată ulterior și asupra zonei extra-carpătice. În epoca respectivă, datele arheologice încurajau ideea că paleoliticul superior de pe Valea Bistriței se încadrează fără dificultăți în ansamblul mai larg al dinamicii culturale paleolitice din această parte a Europei. Cercetările care s-au succedat în zonă în deceniile următoare au compromis însă această idee de conformitate: rând pe rând, geocronologia, cronologia absolută și conținutul industriilor au fost supuse unor reevaluări, de natură să confere paleoliticului superior de pe Valea Bistriței o oarecare individualitate, cel puțin din punct de vedere al ritmului evolutiv.

În deplină continuitate cu seria de analize și interpretări amintită, ne propunem în continuare să semnalăm câteva aspecte noi, rezultate îndeosebi din prelucrarea pe alte principii a unor seturi litice provenite de pe Valea Bistriței. Deși preliminar, aceste rezultate sunt deja capabile să pună sub semnul întrebării o serie de postulate, care au supraviețuit tuturor reevaluărilor menționate. Totodată, dorim să semnalăm și o serie de erori de natură teoretică și metodologică, care – acumulate în timp – au împiedicat înțelegerea corespunzătoare a diversității culturale paleolitice din această zonă a țării și, fără îndoială, și din altele.

1. Cadrul fizico-geografic

De la izvoarele situate la altitudinea de 1835 m, în Munții Rodnei, și până la vărsarea în Siret, în aval de orașul Bacău, Bistrița străbate de-a lungul a 283 km următoarele unități structurale: unitatea de orogen carpatic sau regiunea cutărilor alpine, până în dreptul localității Racova, și unitatea de platformă sau platforma moldo-podolică, de la Racova și până la vărsarea în Siret. Marea varietate a rocilor în care este sculptată Valea Bistriței influențează în mare măsură morfologia acesteia, determinând îngustarea sau lărgirea ei, înclinarea versanților, ca și intensitatea sau natura proceselor de versant¹.

De la Broșteni până în aval de Piatra-Neamț, Bistrița străbate zona flișului, alcătuită din sedimente caracterizate printr-o mare varietate de roci, ceea ce face ca valea să aibă, chiar pe sectoare foarte mici, o alcătuire petrografică eterogenă, fiecare pachet de strate imprimând reliefului anumite caracteristici, în funcție de proprietățile sale petrografice: calcare marnoase, gresii calcaroase cu intercalații de calcare recifale, șisturi argiloase sau conglomerate, marno-argile șistoase, șisturi negre, gresii dure paleogene, depozite oligocene reprezentate de gresii de Kliwa, menilite, marne albe bituminoase, șisturi disodilice. În sectoarele sculptate în roci marnoase și șistoase valea este mai largă, căpătând forma unor bazine intra-montane, iar în sectoarele sculptate în roci mai dure (gresii) valea se îngustează, luând aspectul unor defileuri.

Astfel, asimetria văii se datorează în primul rând apariției de roci dure în constituția litologică a unui versant, care păstrează astfel o pantă mai înclinată și, în aceeași măsură, diferenței de intensitate a proceselor de modelare a versanților – versantul asupra căruia aceste procese se exercită cu o intensitate deosebită având o pantă domoală și profil concav. În zona satului Ceahlău asimetria este favorizată de existența unui mare număr de afluenți pe un spațiu restrâns. Pe partea dreaptă Bistrița primește ca afluenți, pe o distanță mai mică de 3 km, Bistricioara, Schitul, Râpciunița, Valea Mare și Sasca. Datorită eroziunii laterale exercitate de aceștia, nivelul creștelor care le separă coboară treptat. Această acțiune este mai intensă la confluența lor, unde afluenții respectivi contribuie la erodarea versantului drept al Bistriței, creându-i o pantă lină².

Atât gruparea în exclusivitate a siturilor paleolitice din bazinul Ceahlăului pe malul drept al Bistriței, cât și recurența punctelor ocupate în peisaj de oamenii paleolitici ar putea fi explicate din perspectiva mai multor factori: înclinarea redusă a pantei, prezența a numeroase izvoare, căile naturale de comunicare. Bazinul Râpciuni, în care se află cele mai multe dintre siturile paleolitice de pe Valea Bistriței, este zona de convergență a numeroase deschideri ale văii spre Valea Someșului, Maramureș, Gura Humorului, valea superioară a Mureșului, Târgu Neamț și Valea Siretului.

¹ I. Donisă, *Geomorfologia Văii Bistriței*, București, 1968, p. 70-78.

² I. Petrescu-Burloiu, *Cadrul fizico-geografic*, în M. Petrescu-Dâmbovița, V. Spinei (coord.), *Cercetări arheologice și istorice din zona lacului de acumulare Bicaz*, BMA, XII, Piatra-Neamț, 2003, p. 36-38.

2. Istoricul cercetărilor

Primele cercetări arheologice sistematice desfășurate pe Valea Bistriței au fost inițiate ca urmare a proiectului de amenajare a lacului de acumulare de la Izvorul Muntelui și s-au desfășurat pe parcursul a patru campanii, în perioada 1955-1958.

Campaniile din 1955-1956³ au avut drept rezultat identificarea mai multor situri paleolitice în bazinul Râpciuni, pe terasa mijlocie a Bistriței (Bofu, Cetățica, Dârțu, Podiș, Curtea Bisericii Vechi, Secu-Curtea Boului, Ceahlău-Lutărie) și stabilirea unei succesiuni culturale eșalonată pe palierele cronologice ale ultimei glaciațiuni: Szeletian, desfășurat în interstadiul Würm I-II, evidențiat la Cetățica; trei niveluri culturale atribuite Aurignacianului mijlociu, identificate la Dârțu și aparținând stadiului glaciator Würm II; două niveluri culturale gravetiene depuse în timpul stadiului glaciator Würm III, identificate la Dârțu și Podiș; un nivel epipaleolitic, comun tuturor siturilor cercetate, atribuit stadiului glaciator Würm III, până în Holocen.

Două din cele trei niveluri culturale identificate la Dârțu au fost corelate cu două niveluri de acumulare de cenușă și cărbune, lipsite de resturi de cultură materială, observate în aceeași așezare⁴. Grosimea (peste 10 cm) și întinderea (de până la 400 m²) a acestor acumulări de cenușă au constituit argumente în favoarea avansării ipotezei unei incendieri provocate intenționat, în vederea defrișării.

În următoarea etapă a cercetărilor – 1957-1958 –, se continuă săpăturile în punctele deja identificate și sunt inițiate cercetări în noi situri, semnalate anterior (Bistricioara-Lutărie, Ceahlău-Scaune, Buda)⁵. Secvența prezentată de noile rapoarte de săpătură este mai detaliată: Szeleto-aurignacianului de la Cetățica îi urmează cele două faze ale Aurignacianului mijlociu de la Dârțu, Grințieș și Bistricioara-Lutărie, apoi Aurignacianul pre-kostenkian de la Podiș și Bistricioara-Lutărie, paralelizat cu nivelul I de la Stânca-Ripiceni. Următoarele niveluri culturale, atribuite Kostenkianului inferior, mijlociu, superior și final⁶, sunt interpretate ca și rezultatul migrației pe Valea Bistriței a unor grupuri umane din est, după cum tot o migrație, de data aceasta din nord-est, a fost considerată responsabilă pentru prezența nivelului swiderian de la Ceahlău-Scaune⁷.

³ C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dâmbovița, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Bicaz (r. Piatra-Neamț, reg. Bacău)*, în *MCA*, V, 1959, p. 45-60; C.S. Nicolăescu-Plopșor, M. Petrescu-Dâmbovița, N. Constantinescu, D. Gh. Teodor, Em. Zaharia, A.C. Florescu, M. Florescu, Gh. Diaconu, *Șantierul arheologic Bicaz (reg. Bacău)*, în *MCA*, VI, 1959, p. 57-83.

⁴ Fl. Mogoșanu, *Incendii paleolitice pe Valea Bistriței*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 459-462.

⁵ N. Zaharia, *Descoperiri paleolitice în Moldova efectuate între anii 1952 și 1957*, în *ArhMold*, I, 1961, p. 11-42; C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, M. Bitiri, A. Paul-Bolomey, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *MCA*, VII, 1961, p. 37-47; C.S. Nicolăescu-Plopșor, V. Căpitanu, C. Buzdugan, V. Ursachi, *Cercetările și săpăturile arheologice de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 21-25; A. Paul-Bolomey, *Notă asupra resturilor fosile de la Buda*, în *MCA*, VII, 1961, p. 25-28; V. Căpitanu, C. Buzdugan, V. Ursachi, *Săpăturile de la Buda (r. Buhuși, reg. Bacău)*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 141-144.

⁶ Ulterior, termenului generalizator de „Kostenkian” i-a fost preferat acela de „cultura Kostenki-Adveevo” (M. Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Udești și specificul ei cultural*, în *SCIVA*, 32, 3, 1981, p. 331-345).

⁷ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Sur la présence du Swidérien en Roumanie*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 5-34.

Odată cu încheierea campaniilor de săpături de la Buda – 1958-1962 –, în apropiere este semnalată o nouă așezare, aceea de la Lespezi⁸, unde – într-o primă fază a cercetărilor – este identificat un singur nivel cultural, atribuit Gravetianului oriental. În urma cercetărilor desfășurate ulterior vor fi descrise, în cuprinsul unei coloane stratigrafice de peste 15 m, șase niveluri culturale, pe care datările ¹⁴C le situau în fazele târzii ale Gravetianului⁹. Alte semnalări de situri paleolitice includ așezarea swideriană de la Bardos¹⁰ și nivelul aparținând Gravetianului oriental de la Bicaz-Ciungi¹¹.

Numărul siturilor paleolitice de pe Valea Bistriței crește odată cu descoperirea în apropiere de orașul Piatra-Neamț a sitului de la *Poiana Cireșului*, unde inițial este semnalat un singur nivel cultural, aparținând Aurignacianului superior răsăritean¹², pentru ca un sondaj ulterior¹³ să identifice trei niveluri culturale, atribuite Gravetianului oriental.

În perioada 1980-1986 Al. Păunescu reia săpăturile la Bistricioara-Lutărie, Dârțu, Ceahlău-Scaune, Cetățica I și II, ocazie cu care sunt recoltate eșantioane de os și cărbune pentru datările ¹⁴C. În nivelul I aurignacian de la Bistricioara-Lutărie este descoperit un vârf de sulică din os, prelucrat dintr-un metapod lateral de cal¹⁴.

Cele mai recente campanii de săpături desfășurate pe Valea Bistriței au avut drept obiectiv continuarea cercetărilor din situl de la *Poiana Cireșului*¹⁵.

3. Prima sinteză a rezultatelor

Cea mai completă secvență stratigrafică a fost observată în depozitele din terasa mijlocie a Bistriței (40-45 m, 55-65 m), formată în timpul perioadei glaciare Riss, pe care au fost localizate numeroase situri paleolitice. Omogenitatea succesiunii stratigrafice a determinat descrierea – în lucrarea publicată în 1966¹⁶ – unui profil sintetic (fig. 1), considerat o cronică completă a ultimei perioade glaciare.

⁸ M. Bitiri, *O nouă așezare paleolitică pe valea Bistriței*, în *SCIV*, XIV, 1, 1963, p. 135-138.

⁹ M. Bitiri, V. Căpitanu, *Așezarea paleolitică de la Lespezi, județul Bacău*, în *Carpica*, V, 1972, p. 39-68.

¹⁰ Idem, *O nouă așezare swideriană în Carpații Orientali*, în *SCIV*, 18, 1, 1967, p. 63-70.

¹¹ M. Drăgotescu, *Așezarea paleolitică de la Bicaz*, în *Carpica*, I, 1968, p. 17-25.

¹² C. Scorpan, *O nouă așezare paleolitică pe Valea Bistriței*, în *MemAntiq*, IV-V (1972-1973), 1976, p. 255-257.

¹³ V. Căpitanu, *Descoperiri paleolitice în județele Neamț și Vaslui*, în *Carpica*, II, 1969, p. 6-17.

¹⁴ Al. Păunescu, *Un vârf de sulică de os, descoperit în locuirea aurignaciană de la Bistricioara-Lutărie (Bazinul Ceahlău)*, în *SCIVA*, 47, 2, 1996, p. 191-197.

¹⁵ M. Cărciumaru, M. Anghelinu, L. Steguweit, L. Niță, L. Fontana, A. Brugère, U. Hambach, M. Mărgărit, V. Dumitrașcu, M. Cosac, Fl. Dumitru, O. Cârștina, *The Upper Paleolithic site from Poiana Cireșului, Piatra Neamț (Eastern Romania). Recent results*, în *ArchKor*, 36, 2006, p. 319-331.

¹⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, NS, X, 1966, p. 5-116.

Secvența culturală descrisă era formată din trei niveluri aurignaciene, patru gravetiene și unul epipaleolitic (swiderian), aparținând perioadei dintre interstadiul Würm I-II și Tardiglaciuar. În afara interstadiului Würm II-III, reprezentat în secvența stratigrafică de un depozit argilos brun-roșcat, steril din punct de vedere arheologic, toate celelalte perioade păreau caracterizate de prezența constantă a grupurilor de vânători paleolitici, în special ultimul stadiu glaciuar, în care descoperirile de cultură materială erau cele mai numeroase.

Prima unitate culturală – Aurignacianul – a fost identificată în doar câteva situri (Cetățica, Dârțu, Podiș și Bistricioara) și împărțită în trei etape: inferioară¹⁷, mijlocie și superioară pre-gravetiană. Nivelurile aurignaciene sunt situate în depozite atribuite interstadiului Würm I-II și părții inferioare a stadiului glaciuar Würm II. Materia primă folosită este reprezentată de roci silicioase locale, al căror procentaj este depășit doar în ultima etapă aurignaciană de acela al materiei prime alogene (silex de Prut). Industria litică (fig. 2-4) este caracterizată de lame și așchii retușate oblic, *grattoirs* pe așchii, pe capăt de lamă sau carenate. Puținele resturi faunistice recuperate aparțin speciilor *Bos / Bison* și *Equus transilvanicus*.

Nivelurile culturale gravetiene, descoperite în depozitele *loess*-oide aparținând stadiilor Würm II și III, caracterizează fazele inferioară, mijlocie, superioară și finală de evoluție a acestei culturi. Calitatea superioară a materiei prime locale (menilit) sau alogene (silex de Prut) și tehnologia laminară cu tendințe de microlitizare sunt asociate unei serii tipologice diversificate, cu elemente *à bord abattu* și vârfuri *La Gravette* (fig. 5-8). Resturile faunistice descoperite aparțin calului, bovideelor și renului. Structurile de locuire sunt reprezentate de vetre rotunde sau ovale, puțin adânci.

Epipaleoliticul este reprezentat de nivelurile swideriene de la Ceahlău-Scaune și Bardos-Bicaz Chei, situate în depozitul *loess*-oid după la finalul ultimului stadiu glaciuar. Numărul mare de piese litice descoperite, printre care au fost identificate nuclee cu unul sau două planuri de lovire, așchii și lame neretușate, *grattoirs*, *burins*, lame *à bord abattu*, vârfuri *La Gravette*, vârfuri pedunculate, a determinat caracterizarea nivelului swiderian drept o locuire-atelier. Materia primă folosită frecvent include silexul gri închis sau transparent și menilitul. Nu au fost descoperite vetre sau resturi faunistice.

Schema culturală și cronologică de mai sus se va impune ca model general de interpretare a evoluției culturale a paleoliticului superior din estul României¹⁸, cu mici nuanțări impuse de noua cronologie radiocarbon și de tendințele de interpretare acceptate la nivel european¹⁹.

¹⁷ Etapa inferioară a Aurignacianului, identificată la Cetățica I, a fost paralelizată cu aceea de la Mitoc-Valea Izvorului (V. Chirica, *Locuiri aurignaciene pe terasele Prutului dintre Ripiceni și Miorcani. Relațiile lor cu locuirile contemporane de pe terasele Bistriței*, în *MemAntiq*, IX-XI (1977-1979), 1985, p. 19-44).

¹⁸ M. Brudiu, *Paleoliticul superior și Epipaleoliticul din Moldova. Studiu arheologic*, BA, 2, București, 1974.

¹⁹ V. Chirica, *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, BAI, III, Iași, 1989.

Fig. 3. Piese litice din nivelurile aurignaciene I și II de la Dârțu (după C.S. Nicolăescu-Plopșor *et al.*, 1966, p. 77-79).

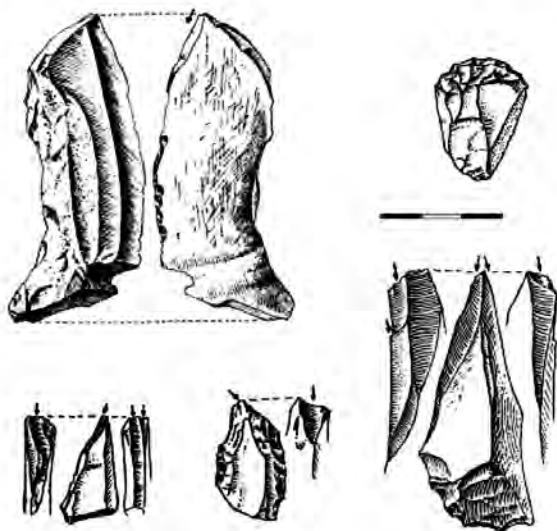

Fig. 4. Piese litice din nivelul aurignacian I de la Podiș (după C.S. Nicolăescu-Plopșor *et al.*, 1966, p. 91-92).

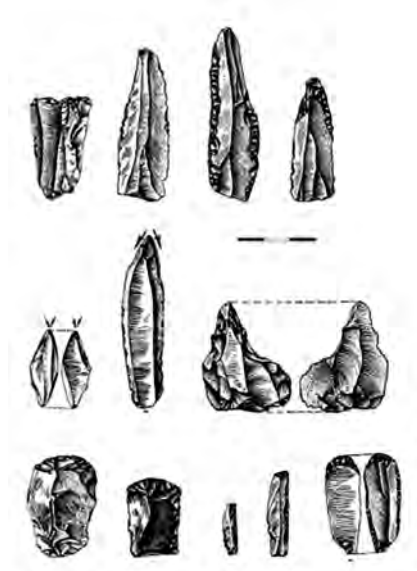

Fig. 5. Piese litice din nivelurile gravetiene III de la Bistricioara-Lutărie și II de la Cetățica I (după C.S. Nicolăescu-Plopșor *et al.*, 1966, p. 41, 69).

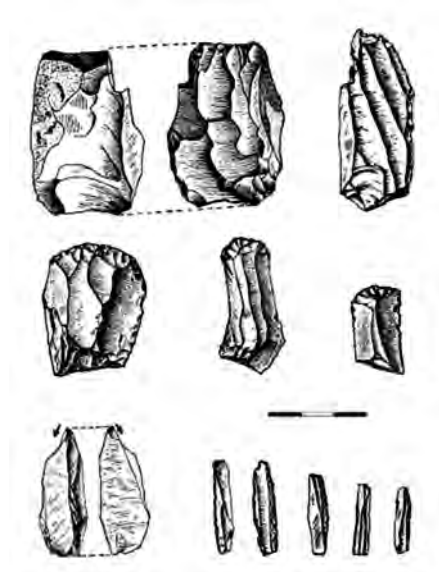

Fig. 6. Piese litice din nivelurile gravetiene IV de la Bistricioara-Lutărie și III de la Podiș (după C.S. Nicolăescu-Plopșor *et al.*, 1966, p. 44, 93).

Fig. 7. Piese litice din nivelurile gravetiene IV de la Dârțu și IV de la Podiș (după C.S. Nicolăescu-Plopșor *et al.*, 1966, p. 80, 96).

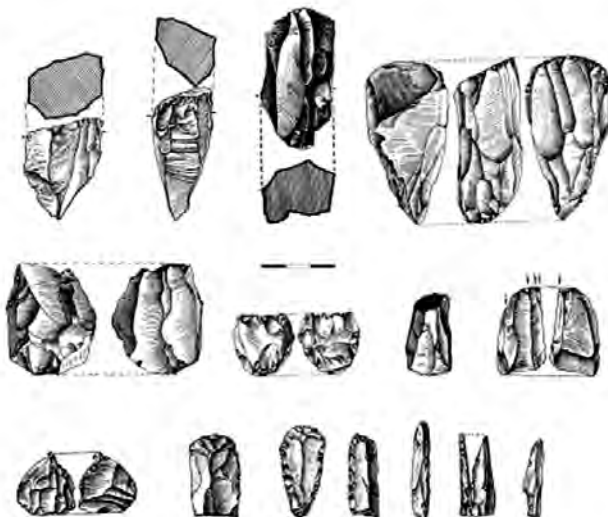

Fig. 8. Piese litice din nivelurile gravetiene VI de la Bistricioara-Lutărie, V de la Dârțu și V de la Podiș (după C.S. Nicolăescu-Plopșor *et al.*, 1966, p. 50, 81, 97-100).

4. Noi interpretări

Eșafodajul geocronologic și schița de evoluție culturală propusă în 1966 avea să cunoască, în timp, o serie de completări, nuanțări sau corectări.

O primă reevaluare a schemei geocronologice propusă de C.S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratorii săi o constituie publicarea, în 1977²⁰, a rezultatelor analizelor chimice, granulometrice și palinologice efectuate în trei situri cu o succesiune cronologică și culturală complexă, Dârțu, Bistricioara-Lutărie și Scaune. Succesiunea culturală propusă de sinteza publicată în 1966 rămâne aceeași, dar succesiunea crono-climatică este radical schimbată: depozitul *loess*-oid definit anterior ca aparținând unei perioade de răcire a climei, respectiv stadiului glaciatic Würm II, este încadrat în complexul interstadial Ohaba, iar depozitul brun-argilos compact, steril din punct de vedere arheologic și definit ca aparținând interstadiului Würm II-III, este atribuit celui de-al treilea stadiu glaciatic al pleistocenului superior. Coroborarea diagramelor polinice cu rezultatele datărilor radiocarbon²¹ identifica primele manifestări ale Aurignacianului cu a doua jumătate a oscilației climatice Ohaba A (Dârțu) sau cu etapa de diminuare a polenului de arbori dintre oscilațiile climatice Ohaba A și B (Bistricioara), în timp ce finalul acestei culturi se situa la sfârșitul oscilației climatice Ohaba B (Dârțu) sau la sfârșitul oscilației climatice Herculane I (Bistricioara). Etapele Gravetianului din cele două situri au fost incluse în perioada dintre etapa de răcire care a precedat oscilația climatică Herculane I și etapa de răcire care a urmat oscilației climatice Herculane II (Dârțu), sau între oscilațiile climatice Herculane II și Românești. Noua geocronologie stabilea astfel contemporaneitatea Aurignacianului cu unele faze mai vechi ale Gravetianului, în timpul episodului interstadial Herculane I (Tursac).

Precedată de semnalarea necesității de reevaluare a paleoliticului final de la est de Carpați²², în 1986 apare o critică²³, reluată și detaliată ulterior²⁴, a diviziunilor cu valoare culturală aplicate descoperirilor de pe Valea Bistriței. Autorul acceptă existența Aurignacianului în nivelurile culturale descoperite pe terasele Bistriței, considerându-l reprezentativ pentru limita orientală a Aurignacianului mijlociu din Europa Centrală, conform analogiilor cu industriile de la Istallöskő și cele descoperite în situri din nord-vestul României. Gravetianul este acum împărțit în două faze principale: prima include nivelurile definite anterior drept Gravetian inferior, mijlociu și superior, caracterizate drept halte de vânătoare temporare ale unor populații care, fie erau originare din est, fie aveau contacte permanente cu

²⁰ Al. Păunescu, E. Cârciuamaru, M. Cârciuamaru, P. Vasilescu, *Semnificația cronostratigrafică și paleoclimatică a unor analize chimice, granulometrice și palinologice în unele așezări paleolitice din Bazinul Ceahlăului. Considerații asupra tipului și caracterului așezărilor*, în SCIVA, 28, 2, 1977, p. 157-183.

²¹ M. Cârciuamaru, *La relation homme-environnement, élément important de la dynamique de la société humaine au cours du Paléolithique et de l'Épipaléolithique sur le territoire de la Roumanie*, în Dacia, NS, XXIX, 1-2, 1985, p. 7-34.

²² V. Chirica, *Unele probleme privind paleoliticul superior la est de Carpați*, în Hierasus, V, 1983, p. 7-35.

²³ Fl. Mogoșanu, *Despre stratigrafia și periodizarea Gravetianului din Moldova*, în SCIVA, 37, 2, 1986, p. 159-162.

²⁴ Vl. Dumitrescu, Al. Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie jusqu'à la fin de l'Âge du Bronze*, București, 1993, p. 43-44.

populații din această zonă, dat fiind procentul ridicat de silex de Prut observat în cuprinsul eșantioanelor litice; a doua fază corespunde unei adevărate explozii demografice, care însoțește dezvoltarea autonomă a Gravetianului din Moldova, concluzie bazată pe densitatea foarte mare de material litic din nivelurile care încheie secvența paleolitică de pe Valea Bistriței. De asemenea, Fl. Mogoșanu considera că subdiviziunile propuse în 1966 posedă o semnificație pur *stratigrafică*, care făcea dispensabilă alinierea evoluției paleolitice de pe Valea Bistriței la schema culturală utilizată la nivel european și justifica tendința tot mai vizibilă către *izolarea* evoluției culturale din zonă de o dinamică evolutivă mai largă.

O nouă schemă culturală, mult mai complexă, a fost propusă de Al. Păunescu²⁵. Conform poziției stratigrafice, datărilor radiocarbon și elementelor tipologice semnificative din fiecare nivel cultural, s-a încercat schițarea unui tipar coerent și detaliat al evoluției culturale. Din nefericire, identificarea a cinci etape aurignaciene și șapte gravetiene pe Valea Bistriței a complicat schema culturală, făcând-o cel puțin contradictorie. Aceste neconcordanțe în interpretarea succesiunii culturale au fost parțial generate de rezultatele deloc edificatoare ale datărilor radiocarbon (tab. 1).

Chiar și ignorând lipsa de acuratețe a unora dintre datările obținute, este limpede că acestea contrazic dispunerea stratigrafică a nivelurilor culturale, indicând contemporaneitatea Aurignacianului cu Gravetianul, cel puțin între 23000 B.P. și 21000 B.P. Conform cronologiei absolute, Aurignacianul superior și Gravetianul inferior nu pot fi diferențiate, iar Gravetianul superior pare a fi mai vechi decât cel mijlociu. Aceste inconsecvențe par să indice probleme legate de ritmul imprimat săpăturilor, în cursul cărora au fost deschise suprafețe foarte mari, lipsite însă de un sistem de înregistrare topografic unitar; o altă cauză ar putea fi reprezentată de recoltarea defectuoasă a eșantioanelor pentru datările radiocarbon.

Succesiunea strânsă a punctelor de vedere contradictorii arată limpede că problemele paleoliticului de pe Valea Bistriței sunt departe de o rezolvare facilă. În ceea ce ne privește, considerăm că, atâta vreme cât modelele de înțelegere a variabilității culturale paleolitice se vor rezuma la criterii formale (tipologia litică și stratigrafia verticală), înțelegerea corespunzătoare a evoluției culturale este parțială, falsă, sau de-a dreptul imposibilă. Într-adevăr, pe Valea Bistriței sau aiurea, înțelegerea istorică a comunităților paleolitice necesită principii metodologice noi, mai bine adaptate realităților social-economice din epocă (economia de tip vânătoresc, mobilitatea etc.) și, de asemenea, volumului real de informație conservat arheologic. Simplificând, acest nou model exploratoriu are nevoie de operaționalizarea strictă a analogiilor etnografice și, complementar, de intensificarea și rafinarea modului de exploatare în teren a informațiilor arheologice. Reevaluarea vechilor rezultate rămâne dificilă, singura posibilitate reprezentând-o redeschiderea unor săpături concepute modern și reevaluarea colecțiilor existente. Ne vom mulțumi să marcăm aici debutul acestui proces de reevaluare, prin studiul tehnologic al colecțiilor litice din două situri „clasice”, Dârțu și Bistricioara-Lutărie. Acest prim pas va fi completat, în intervalul următor, de analiza altor seturi litice din zonă și de încercarea de corelare a rezultatelor astfel obținute cu ansamblul datelor arheologice oferit de cercetările viitoare.

²⁵ Al. Păunescu, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret*, vol. I/1, București, 1998.

Situri	Datări ¹⁴ C	Principalele diviziuni culturale		
		C.S. Nicolăescu-Plopșor <i>et al.</i> , 1966	Fl. Mogoșanu, 1986, p. 160	Al. Pănescu, 1998
Cetățica I, nivelul 3	19760 +/- 470 BP (GrN-14631)	Gravetian superior	„De fapt, nu a existat nici un motiv care să justifice împărțirea gravetianului în faze culturale distincte, deoarece caracteristicile tehnico-tipologice, petrografice, morfologice și maniera în care au fost construite vetrele de foc în așezările de pe terasele Bistriței de la Ceahlău arată în chip evident că este vorba de unul și același stadiu cultural, desfășurat în mai multe niveluri succesive de locuire.”	A doua etapă a Gravetianului
Podiș, nivelul 3	16970 +/- 360 BP (GrN-14640)			A patra etapă a Gravetianului
Dârțu, nivelul 3	17860 +/- 190 BP (GrN-12672)	A treia etapă a Gravetianului		
Bistricioara- <i>Lutărîe</i> , nivelul 4	16150 +/- 350 BP (GrN-10528) 19055 +/- 925 BP (Gx-8730)	A cincia etapă a Gravetianului		
Lespezi, nivelul 2	17620 +/- 320 BP (Bln-805)	A patra etapă a Gravetianului		
Lespezi, nivelul 3	18110 +/- 300 BP (Bln-806)	Gravetian mijlociu		A treia etapă a Gravetianului
Lespezi, nivelul 5	18020 +/- 350 BP (Bln-808)			A doua etapă a Gravetianului
Bistricioara- <i>Lutărîe</i> , nivelul 3	20995 +/- 875 BP (Gx-8729) 18800 +/- 1200 BP /Gx-8728)			A treia etapă a Gravetianului
Cetățica I, nivelul 2	23890 +/- 290 BP (GrN-14630)	Gravetian inferior		A patra etapă a Aurignacianului
Buda, nivelul 1	23810 +/- 190 BP (GrN-23072)			A patra etapă a Gravetianului

Situri	Datări ¹⁴ C	Principalele diviziuni culturale		
		C.S. Nicolăescu-Plopșor <i>et al.</i> , 1966	Fl. Mogoșanu, 1986, p. 160	Al. Păunescu, 1998
Bistricioara- <i>Lutărie</i> , nivelul 2	18330 +/- 300 BP (GrN-12670) 20310 +/- 150 BP (GrN-16982) 20300 +/- 1300 BP (Gx-8726) 23450 + 2000 /- 1450 BP (Gx-8727)	Aurignacian superior pre-gravetian	Aurignacian	Prima etapă a Gravetianului
Cetățica II, nivelul 2	21050 +/- 650 BP (GrN-14632)	Aurignacian mijlociu		A cincia etapă a Aurignacianului
Dârțu, nivelul 2	21100 + 490 /- 460 BP (GrN-16985)			A treia etapă a Aurignacianului
Dârțu, nivelul 1	24390 +/- 180 BP (GrN-12673) 25450 + 4450 /- 2850 BP (Gx-9415)			
Bistricioara- <i>Lutărie</i> , nivelul 1	23560 + 1150 /- 980 BP (Gx-8845) 24100 +/- 1300 BP (GrN-10529) 24760 +/- 170 BP (GrN-11586) 27350 + 2100 /- 1500 BP (Gx-8844)	Aurignacian inferior		A doua etapă a Aurignacianului
Cetățica II, nivelul 1	26700 +/- 1100 BP (GrN-14633)			Aurignacian Ib - Ila (prima etapă aurignaciană identificată la Ripiceni- <i>Izvor</i>)
Cetățica I, nivelul 1	> 24000 BP (GrN-14629)			

5. Considerații generale asupra surselor de materie primă litică din arealul Văii Bistriței

Cercetările arheologice desfășurate în așezările paleolitice de pe Valea Bistriței au identificat următoarele tipuri de roci folosite pentru realizarea utilajului litic: menilitul, șistul negru, gresia silicioasă cu glauconit, silexul, silicolitul, o rocă gălbuie marnosă (?), o rocă gresioasă negricioasă (?), radiolaritul și cuarțul²⁶. Vom încerca în continuare să oferim un tablou succint al atestării diverselor roci întrebuințate pentru realizarea utilajului litic în Paleoliticul superior de pe Valea Bistriței, subliniind de la început discrepanța existentă între numeroasele mențiuni făcute de geologi și considerațiile succinte oferite de arheologi în acest sens.

Menilitul este menționat sub forma unor aflorimente la confluența pârului Lingurarului cu Pârâul Horăița în preajma satului Poiana, în dealurile din zona orașului Piatra-Neamț, precum Cernegura și Doamnei (la baza cărora se găsește așezarea *Poiana Cireșului*), Pietricica și Cozla. Ele nu lipsesc nici în Bazinul Tarcăului, cu afluenții săi Bolovăniș și Rădvanu²⁷ sau Tărcuța, Țapu, Cășăria, Ardeluța. În aval de așezarea de la *Poiana Cireșului*, menilitul este documentat pe Pârâul Jilabău, în apropierea comunei Strugari și a satelor Sărata și Galbeni²⁸.

Șistul negru apare cu siguranță mai frecvent decât menilitul în Bazinul Văii Bistriței, pentru că Valea Bicazului, în zona Chișirig - Bicaz, este traversată, pe o lățime de mai multe sute de metri, de o fâșie de șisturi argiloase negre, care ajunge și în Valea Bistriței în regiunile Hangu - Audia și Straja - Buhalnița²⁹. Este vorba de șisturi argiloase negre, cenușii și verzi, care apar în depozitele de vârstă Valanginian - Hauterivian - Barremian, Aptian - Albian inferior sau Albian superior - Cenomanian. Destul de răspândite sunt șisturile argiloase negre, în general silicioase, în cadrul stratelor de Audia și între Bistricioara și Pângărați³⁰. Mai multe studii geologice fac referire la apariția șisturilor argiloase negre sub forma unor „butoniere”, începând de la izvoarele Văii Largului și afluenții săi, pâraiele Țiganului și Rotăriei, unde pot fi observate sub forma unor benzi de circa 500 m grosime, de-a lungul câtorva kilometri, la sud-est de Vârful Muntșorul, la izvoarele unor afluenți ai Pârâului Hangu, precum Diacul și Audia, și chiar la confluența Văii Hangu cu Bistrița sau în zona Cârnu - Potoci și pe Valea Secu, care deșeuzează direct în Bistrița, Valea Hamzoaia, care se varsă în Bicaz, în preajma localităților Stejaru și Straja. În Bazinul Tarcăului, aflorimente de șisturi negre apar de-a lungul afluentului Ața.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ L. Ionesi, *Geologia regiunii dintre pârâul Bolovăniș și pârâul Rădvanu (valea superioară a Tarcăului) [Géologie de la région située entre pârâul Bolovăniș et pârâul Rădvanu (vallée supérieure du Tarcău)]*, în DSCG, XLIV (1956-1957), 1962, p. 183-203.

²⁸ L. Mrazec, I. Popescu-Voitești, *Contribuții la cunoașterea pînzelor flișului carpatic*, în AIGR, V, 2 (1911), 1914; D.M. Preda, *Geologia regiunii subcarpatice din partea de sud a districtului Buzău*, în AIGR, VII (1913), 1917.

²⁹ M.G. Filipescu, I. Drăghindă, V. Mutihac, *Contribuții la orizontalizarea și stabilirea vîrstei șisturilor negre din zona din zona mediană a flișului Carpaților Orientali [Contributions à l'établissement des Carpathes Orientales]*, în ComAcad RPR, București, II, 9-10, 1952, p. 591-596; N. Oncescu, *Geologia României*, București, 1965.

³⁰ G. Macovei, I. Atanasiu, 1926; G. Cernea, *Asupra șisturilor negre*, în DSIGR, XXXV (1945-1948), 1952, p. 52-58.

Gresia silicioasă cu glauconit a fost atestată în stratele de vârstă Albian superior - Cenomanian între Valea Largului și Pângărați, pe unele văi, afluențe Tarcăului, precum Bolovăniș, Rădvanu și Ața, precum și pe Valea Izvorului, care debușează în Râul Bicaz³¹.

Silexul. Cercetările geologice ne oferă destule exemple asupra existenței silexului atât în Bazinul Bistriței, cât și a râurilor învecinate, la care omul paleolitic de pe Valea Bistriței putea eventual să aibă acces. Semnalările de strate care conțin silexuri și roci de tip *chaille* din amonte de așezarea de la *Poiana Cireșului* sunt cele de pe afluenții Bistriței, precum Cuediu, Pângărăciur, Horăița și Cracău. Pe Cuediu și Pângărăciur, mai exact între comunele Pângărați și Gărcina, silexul apare sub forma unor benzi subțiri sau lentile de până la 20 cm grosime, într-un strat de calcar cunoscut sub numele de stratul de Pasieczna sau Doamna și mai rar într-un strat de gresie³². În schimb, în aceleași calcare din sectorul cuprins între Valea Cuediu și Văile Horăcioara și Horăița sunt menționate strate în general subțiri de 5-6 cm grosime de roci de tip *chaille*, dar care ajung uneori la 30-40 cm grosime, de culoare cenușiu închis spre negricios. Împreună cu acestea au fost semnalate radiolarite verzi, uneori rubanate în strate la fel de subțiri, iar în vestul Mănăstirii Horăița, pe valea cu același nume, a fost atestat un strat de circa 20 cm grosime de silexuri negre, foarte dure, cu evidentă spărtură concoidală³³. Roci de tip *chaille*, în strate de până la 10 cm grosime, s-au întâlnit pe Valea Tociloasa, afluent pe dreapta Cracăului, și chiar pe malul stâng al acestuia, între Păraiele Țiganul și Șerpelul. Silexul nu lipsește nici din preajma Lacului Roșu și de pe versanții Bicăzului din această regiune³⁴.

³¹ I. Atanasiu, *Étude géologique dans les environs de Tulgheș (Neamț)*, în AIGR, XIII (1928), 1929; I. Băncilă, *Présentation sommaire de la carte géologique des environs de Cheile Bicăzului, rédigée par I. Atanasiu*, în ACG, XXIV-XXV, 1958, p. 5-11; I. Băncilă, V.C. Papiu, *Asupra litologiei sedimentelor cretacice din anticlinalul Cîrnu - Valea Țiganilor (regiunea Bicăz). I. Complexul inferior [Sur la lithologie des sédiments crétacés de l'anticlinal Cîrnu - Valea Țiganilor (région de Bicăz). I. Complexe inférieure]*, în DSCG, XLV (1957-1958), 1962, p. 13-35; G. Alexandrescu, P. Șoigan, *Observații geologice în bazinul văii Largului (valea Bistriței - Carpații Orientali) [Observations géologiques dans le bassin de Valea Largului (vallée de la Bistrița - Carpates Orientales)]*, în ComAcad RPR, XIII, 8, 1963, p. 749-756.

³² C. Olteanu, *Cercetări geologice între Valea Bistriței, pîrîul Cuediului și pîrîul Pîngărăciurului (jud. Neamț)*, în DSCG, XXXVI (1948-1949), 1952, p. 42-50; Idem, *Revizuire geologice la Sud de Valea Bistriței*, în DSCG, XXXVII (1949-1950), 1953, p. 11-22; O. Mirăuță, *Stilul tectonic al flișului marginal și al molasei subcarpatice în regiunea Piatra Neamț (Style tectonique du flysch marginal et du Miocène subcarpatique dans la région de Piatra Neamț)*, în DSCG, XLVIII (1960-1961), 1962, p. 47-55.

³³ O. Mirăuță, E. Mirăuță, *Cretacicul superior și fundamentul bazinului Babadag (Dobrogea) [Crétacé supérieur et soubassement du bassin de Babadag (Dobrudja)]*, în ACG, XXXIII, 1964, p. 343-380;

³⁴ I. Băncilă, *Étude géologique dans les monts Hăghimaș - Ciuc (Carpathes Orientales)*, în AIGR, XXI, 1941, p. 1-118; T. Joja, *Cîteva observații geologice în zona miocenă dintre capătul de SE al Culmii Pleșu și Valea Cracăului (Neamț)*, în DSGR, XXXIV (1945-1946), 1952, p. 39-44; Idem, *Cercetări geologice în flișul extern dintre V. Cracăului și V. Horăiței*, în DSCG, XLII (1954-1955), 1959, p. 87-102; G. Macovei, *Geologia stratigrafică, cu privire specială la teritoriul*

Radiolaritele nu sunt deloc rare în cadrul conglomeratelor din Masivul Ceahlău și mai ales în preajma Tulgheșului, în stratele de peste 25 de cm grosime, de vârstă Calovian - Oxfordian, unde pe fondul lor roșu apar uneori pete de culoare cenușiu-verzui. Ușor de observat sunt aflorimentele de radiolarite de la izvoarele Suhardului, pe versantul vestic al Cupașului și cel nordic al Păltinișului, precum și un adevărat mozaic, din punct de vedere coloristic (negre, cenușii, roșii, brune sau verzi), în benzile de radiolarite din Masivele Bardoș și Suhardul Mare, sau pe Văile Lapoș, Hăghimaș, Cupașu etc. și chiar pe Pârâul Stânei, care debușează în Pârâul Toșorog, sau pe versantul drept al acestuia, care – după cum se știe – este afluent al Bicăzului. Cea mai spectaculoasă dezvoltare a radiolaritelor este cea înregistrată pe versantul vestic al Hăghimașului, de circa 2,5 km lungime și aproximativ 50 m lățime³⁵.

Jaspurile pot fi observate în depozitele de conglomerate aptiene din masivele Piatra Comarnicului, Hăghieș, Chicerei, ca și de-a lungul Văilor Strejii, Piciorului, Strungii, sau pe Pârâul Cremenea, afluent al Brateșului, spre izvoarele Râului Frunții și pe înălțimile dintre Râurile Dămuc și Bukvaș³⁶. În Muntele Criminiș și în vestul Muntelui Ocem au fost identificate jaspuri (radiolarite) de diverse culori și chiar radiolarite pure, iar în versanții Criminișului au fost observate plăci de silix într-o serie de strate de calcar de vârstă Landiniană³⁷. Depozite groase de jaspuri (chiar jaspuri cu radiolari?), de circa un metru grosime, au fost semnalate și în depozitele Calovian - Oxfordiene din vestul Suhardului Mic și la confluența Păraielor Zgomotos și Hăghimaș³⁸.

Această succintă trecere în revistă a celor mai cunoscute aflorimente cu rocile mai des utilizate de om în Paleoliticul superior de pe Valea Bistriței subliniază posibilitățile directe de a obține, cu siguranță, roci precum menilitul, șistul negru, gresia silicioasă cu glauconit, jaspul și radiolaritul din aluviunile Bistriței, unde au putut ajunge prin procese de eroziune. Prezența acestor aflorimente în perimetre accesibile omului paleolitic nu presupune, desigur, că toate aceste surse au fost cunoscute sau exploatate. Ele indică însă necesitatea de a aprofunda studiul materiilor prime utilizate în paleoliticul din zonă, inclusiv prin detalierea categoriilor macroscopice și rafinarea variabilității lor interne, în scopul de a izola corespunzător perimetrele reale de aprovizionare.

României, București, 1958; M. Săndulescu, *Studiul geologic al părții centrale și nordice a sinclinalului Hăghimaș (Carpații Orientali)*, în *AIGR*, XLV, 1975.

³⁵ I. Băncilă, *Étude géologique dans les monts Hăghimaș – Ciuc ...*, în *loc.cit.*, p. 1-118.

³⁶ I. Băncilă, *Présentation sommaire de la carte géologique des environs de Cheile Bicazului ...*, în *loc.cit.*, p. 5-11; C. Grasu, *Observații geologice în partea terminală-sudică a culmii Dămucului - Hăghimaș*, în *Stejarul*, Geologie - Geografie, Piatra-Neamț, 1972-1973.

³⁷ M. Săndulescu, *Corelarea seriilor mezozoice din sinclinalele Rarău și Hăghimaș (Carpații Orientali)*, în *DSIG*, LX, 5 (1972-1973), 1974; Idem, *Studiul geologic al părții centrale și nordice ...*, în *loc.cit.*

³⁸ I. Băncilă, *Scurtă prezentare asupra hărții geologice a împrejurimilor Cheilor Bicazului, întocmită de prof. I. Atanasie*, în *ACG*, XXIV, București, 1952, p. 5-11; I. Preda, M. Pelin, *Contribuții la cunoașterea împrejurimilor Lacului Roșu (Carpații Orientali) (Contributions to the knowledge of the surroundings of the Roșu Lake (Eastern Carpathians))*, în *CSSNG*, Geologie, II (1960-1961), 1963, p. 209-219; M. Pelin, *Asupra Jurascului superior de la izvoarele pârâului Hăghimaș (Carpații Orientali)*, în *SCGGG*, Geologie, XXI, 1976.

În ceea ce privește silexul, exploatarea sa din zona Prutului s-a încetățenit aproape ca un postulat. Este foarte adevărat că există multe asemănări macroscopice între anumite varietăți de silex din Valea Prutului și cel utilizat în așezările paleolitice din Valea Bistriței, dar – până la confirmarea acestei identificări prin studii petrografice riguroase – Valea Prutului reprezintă doar o sursă ipotetică, probabilă. În plus, aflorimentele menționate geologic în bazinul Văii Bistriței au făcut cu atât mai puțin obiectul unor cercetări sistematice, prin urmare nu putem exclude posibilitatea ca cel puțin o parte a varietăților de silex utilizate în paleolitic să aibă o origine locală. Dată fiind importanța evidentă a surselor de aprovizionare pentru identificarea traseelor de mobilitate ale populațiilor paleolitice, ca și pentru interpretarea unor fenomene cultural-istorice mai ample, aceste rezerve ne apar firești.

6. Studiu de caz: colecțiile de la Dârțu și Bistricioara-Lutărie

Descrierile materialului litic efectuate până acum în cercetarea paleoliticului din România au rămas preponderent tributare unei abordări exclusiv tipologice. Această opțiune nu numai că ignoră numeroși factori de variabilitate tehnologică, dar conduce deseori la interpretări istorice abrupte, superficiale, chiar eronate. Din acest motiv, am considerat că reevaluarea ansamblurilor litice din perspectiva unei analize tehnolo-tipologice mai detaliate este strict necesară. Până în prezent, rezultatele acestui demers includ doar datele oferite de studiul colecțiilor de material litic din siturile de la Dârțu și Bistricioara-Lutărie, aflate în depozitul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București³⁹. Eșantioanele studiate⁴⁰ provin din săpăturile efectuate în perioada 1955-1958 și 1980-1986 în siturile menționate. Încadrările culturale la care vom face referire în cuprinsul analizei prezentate aici sunt cele marcate de autorii săpăturilor pe cutiile în care a fost depozitat materialul.

În acest stadiu, am considerat suficient să ne rezumăm la o diferențiere globală, în ansambluri „aurignaciene”, respectiv „gravetiene”. O diferențiere mai fină ar fi fost inutilă, nu numai din pricina dimensiunilor reduse ale ansamblurilor, dar și din cauza rezervelor noastre serioase cu privire la modul de definire a ansamblurilor în teren și la segregarea lor stratigrafică netă. Atât la Bistricioara, cât și la Dârțu, conținutul colecțiilor atestă o selecție evidentă (intenționată, sau rezultată în urmă unor săpături prin mijloace mecanice nepotrivite), care limitează sever orice încercare de reconstituire corespunzătoare a lanțurilor operatorii. În plus, materialul litic analizat reprezintă doar o parte, chiar dacă cea mai consistentă, a artefactelor recuperate din cele două situri, motiv pentru care demersul nostru nu poate oferi o imagine mai bine definită a opțiunilor tehnologice caracteristice. Ne vom mulțumi să semnalăm doar particularitățile evidențiate de această etapă preliminară a analizei.

³⁹ Accesul la depozitul Institutului a fost facilitat de domnul director, dr. Alexandru Vulpe, iar studiul colecției a beneficiat de experiența și ajutorul oferite cu amabilitate de doamna arheolog dr. Roxana Dobrescu, cărora dorim să le mulțumim călduros și pe această cale.

⁴⁰ Analiza tehnolo-tipologică nu include, în cazul nici unui din cele două situri, material litic din ultimele niveluri culturale, descoperite în depozitul de loess galben-prăfos, aflat imediat sub solul actual (vezi descrierea profilului stratigrafic sintetic în C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *op cit.*, p. 17). Aceste ansambluri, atribuite inițial „gravetianului final”, aparțin foarte probabil unui epigravetian de vârstă tardiglaciă și vor face obiectul unui studiu ulterior.

Niveluri „aurignaciene”:

Nivelurile I și II de la Dârțu și Bistricioara-Lutărie includ aproximativ⁴¹ 1620 piese, a căror analiză tehnologică a evidențiat următoarele trăsături:

- **materie primă** dominată de șist (12,84%) și gresie silicioasă (46,63%), cu silex „de Prut” (20,56%) și menilit (16,10%) în cantități reduse.
- **producție de suporturi laminare** cu lățimi cuprinse între 25-38 mm și lungimi de 40-63 mm, margini paralele regulate. Lamelele apar în număr redus, nu sunt selectate pentru transformarea în unelte și nu par să facă obiectul unei producții intenționate (posibil de încadrat în categoria produselor secundare de debitaj). Nucleele au unul / două planuri de lovire (într-un caz, al doilea plan este deschis, pornindu-se de la suprafețele de desprindere ale amenajării unei *néocrête*, în altul de la suprafața unei fracturi) opuse sau convergente; exploatarea lor se face prin intermediul debitajului frontal, în mare măsură constrâns de numeroasele accidente care apar în masa blocului / galetului, ultimele desprinderi fiind lame sau așchii.
- **spectru tipologic** redus la două tipuri principale: *grattoirs* amenajate în extremitatea distală a unor lame (retușate în cele mai multe cazuri) și lame retușate (*encoches*, *appointées*). Pentru lamele retușate simple, caracteristicile tipurilor de retușă aplicate se diferențiază după rațiuni în care tipul de materie primă nu pare să aibă prea multă importanță ca factor discriminator; apar diverse tipuri de retușă, localizate diferit, probabil în funcție de grosimea variabilă a diferitelor secțiuni ale suportului (ex.: retușă directă, semiabruptă, *écailleuse*, în treimea proximală, retușă directă, razantă, marginală, în treimea distală, retușă directă, semiabruptă, marginală, fină, continuă, de-a lungul uneia din margini). Ocazional, apar piese (pe suporturi laminare) susceptibile de a fi fost folosite ca *burins*, funcție facilitată de existența unei desprinderi de tip *chute de burin*, care poate reprezenta o opțiune de amenajare a unei unelte, sau poate fi rezultatul unei fracturi accidentale.

Nivelurile „gravetiene”:

Au fost analizate aproximativ 4480 piese din nivelurile III și IV de la Dârțu, respectiv III, IV și V de la Bistricioara-Lutărie, din perspectiva următoarelor aspecte:

- **materie primă** dominată de categoriile minoritare ale nivelurilor precedente – silex „de Prut” (43,45%), menilit (29,34%) – și considerabil diversificată (chiar dacă unele varietăți de opal, jasp verde, jasp roșu, radiolarit, cuarțit sunt reprezentate doar de câteva suporturi sau unelte izolate). Creșterea procentului de silex „de Prut” este însoțită și de o schimbare în ceea ce privește calitatea unuia din tipurile de roci locale – menilitul. Fie că este vorba de o schimbare intenționată a sursei de aprovizionare sau de exploatarea oportunistă a unei surse devenită accesibilă / cunoscută, cert este faptul că în aceleași niveluri culturale în care crește importanța silexului de Prut apare un tip de menilit mai omogen, deschis la culoare, cu granulație fină, din care este obținută cea mai mare parte a suporturilor laminare. În același timp, intensitatea exploatarei gresiei silicioase cu glauconit și a șistului negru scade considerabil.

⁴¹ Numărul lor nu poate fi apreciat cu exactitate, din cauza pieselor al căror marcaj este ilizibil sau inexistent.

- **producția de suporturi laminare** utilizează debitajul frontal / semiturnant (rareori turnant), pe nuclee cu unul sau mai multe planuri de lovire, ale căror ultime desprinderi (așchii / lame) *réfléchies* provoacă de cele mai multe ori abandonul; în cazul silexului de Prut și al menilitului exploatarea nucleelor este mult mai intensă, până la abandonul unor nuclee cu suprafață de debitaj ușor carenată, de 13 mm lățime și 33-43 mm lungime, situată pe flancul nucleului și formată din negative de desprindere ale lamelelor înguste (sub 5 mm lățime). Aceeași intensitate a exploatării poate fi dedusă din prezența sensibil mai accentuată a produselor rezultate din procesele de reamenajare a planului de lovire sau a suprafeței de debitaj (*tablettes de ravivage*, așchii sau lame late și groase, purtând pe suprafața dorsală numeroase negative de desprindere). Principalul efect al schimbării din strategia de debitaj este vizibil la nivelul tipului de suporturi obținute: dacă așchiile din eşantioanele celor două categorii de niveluri nu prezintă nici un fel de elemente distinctive, iar lamele au, în linii mari, dimensiuni apropiate și doar regularizarea mai accentuată a marginilor paralele le particularizează pe cele gravetiene, lamelele din eşantioanele gravetiene, mai numeroase și mult mai des selectate pentru a fi retușate, constituie elementul caracteristic.
- **spectru tipologic** diversificat: *grattoirs* pe extremitate distală de lamă retușată, *burins* diedre drepte / *déjetés*, pe troncatură, pe spărtură, *perçoir*, lame retușate (*appointées*, *encoches*, troncaturi). Izolat apar și fragmente de posibile vârfuri pe față plană.

Împreună cu lamele înguste, lamelele sunt transformate în piese *à dos*, prin retușă directă, abruptă. Dimensiunile lor nu diferă semnificativ în funcție de tipurile de materie primă, nici de la un nivel la altul, în același sit și, aparent, nici de la un sit la altul. Caracterizarea unora dintre piesele *à dos* ca și vârfuri *La Gravette* conform definițiilor tipologice ale acestui gen de unealtă⁴² este destul de problematică, mai ales că, de cele mai multe ori, baza sau vârful nu prezintă retușe secundare de amenajare. Câteva observații preliminare efectuate asupra vârfurilor *La Gravette* din niveluri gravetiene de la Mitoc⁴³ au evidențiat unele deosebiri între acestea și cele de la Dârțu sau Bistricioara-Lutărie, dintre care cea mai evidentă este aceea legată de dimensiunile lor: piesele de la Mitoc au drept suporturi lame mari, a căror lățime depășește constant 10 mm, iar lungimea poate atinge 80 mm, în timp ce în cele două situri din bazinul Ceahlăului același tip de piese folosește suporturi cu lățimi de 5-10 mm și 35-40 mm lungime (în cazul exemplarelor întregi).

Determinarea similitudinilor tehnologice / tipologice dintre piese de același tip aparținând unor eşantioane litice diferite depinde de coroborarea mai multor factori. Producția unor suporturi diferite, destinate amenajării aceluiași tip de produs finit, poate fi explicată prin prisma mai multor variabile: opțiuni tehnologice diferite, determinate de existența unor tradiții diferite, de accesul la materie primă calitativ superioară, sau de alte finalități funcționale. La rândul lor, acestea din urmă pot nuanța semnificativ

⁴² J.K. Kozłowski, M. Lenoir, *Analyse des pointes à dos des gisements périgordiens de l'Aquitaine Corbiac, Roc de Combe, Flageolet I et Tercis*, Uniwersytet Jagielloński, Warszaw, 1988; B. Schmider, *Gravette (pointe de La)*, în A. Leroi-Gourhan (dir.), *Dictionnaire de la préhistoire*, Presses Universitaires de France, 1988, p. 467.

⁴³ Mulțumirile noastre se adresează și pe această cale d-lui profesor Dr. Vasile Chirica, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție nu doar colecția de material litic de la Mitoc-Malu Galben, ci și vasta sa experiență practică.

morfometria uneltelor finite, în funcție de tipul de înmănușare practicat și de intensitatea și tipul proceselor de reamenajare.

Măsura în care materia primă era mai mult sau mai puțin accesibilă ar putea determina în mod decisiv modalitatea de exploatare a nucleului și, implicit, morfologia și dimensiunile suporturilor obținute. Dacă silexul „de Prut” reprezintă o materie primă alogenă pe Valea Bistriței, nu ne putem aștepta ca produsele sale de debitaj descoperite în Bazinul Ceahlăului să aibă aceleași caracteristici pe care le au produsele de debitaj obținute într-un sit (Mitoc) în care silexul este materia primă locală și ușor de procurat. Pe de altă parte, urmărind această logică a argumentației, în cuprinsul eșantionului de la Dârțu sau Bistricioara-Lutărie ar trebui să existe o diferență observabilă între dimensiunile suporturilor din silex (materie primă alogenă) și cele ale suporturilor din menilit / șist / gresie (materii prime locale), în sensul unor dimensiuni considerabil mai mari pentru suporturile din materii prime locale, deci accesibile în mai mare măsură. În acest stadiu al analizei litice, această diferență nu a fost încă semnalată⁴⁴. Prin urmare, gradul de accesibilitate a materiei prime nu pare a fi factorul decisiv în morfologia acestui tip de unelte, după cum nici calitatea superioară a unui tip de rocă nu implică *a priori* o economie a debitajului axată pe exploatarea maximală a acestuia. De exemplu, tratarea „ne-económicoasă” a unei materii prime importate, de bună calitate a fost semnalată deja la nivelul pavlovanului⁴⁵, unde arealele de aprovizionare sunt chiar mai mari decât cele presupuse aici. În măsura în care sursa silexului de bună calitate este Valea Prutului, modul său de exploatare poate indica simpla existență a unor circuite de schimb solide și suficient de stabile.

Analiza tehnolo-tipologică efectuată asupra eșantioanelor litice de la Dârțu și Bistricioara-Lutărie urmează a fi completată de observații viitoare asupra restului colecției de material litic din siturile de pe Valea Bistriței.

7. Discuție și concluzii

Deși datele de care dispunem sunt în mod cert preliminare, ele îndreptățesc, totuși, câteva concluzii, cu rol de ipoteze exploratorii. Așa cum am arătat mai sus, paleoliticul superior de pe Valea Bistriței era caracterizat, în schema clasică, dar și în propunerile ce i s-au succedat, de prezența a două „culturi”: aurignacianul și gravetianul, caracterizate de spectre tipologice proprii și de utilizarea unor materii prime diferite. În majoritatea situațiilor, aceste unități stilistice erau despărțite stratigrafic. Ipoteza unei tranziții culturale, explorată prudent pe seama nivelurilor aparținând Aurignacianului „pre-gravetian” de la Podiș și Bistricioara era *de facto* anulată de opinia conform căreia vânătorii gravetieni reprezentau o populație alogenă, de origine răsăriteană.

⁴⁴ Desigur, toate aceste considerații sunt în mare măsură determinate de identificarea exclusiv macroscopică a categoriilor de materii prime; un studiu petrografic adecvat ar putea modifica radical atât identificarea tipurilor de roci, cât și interpretările pe care aceasta le susține.

⁴⁵ M. Oliva, *L'exploitation du paysage et des ressources lithiques au Paléolithique en République Tchèque*, în D. Vialou, J. Renault-Miskovsky, M. Patou-Mathis (dir.), *Comportements des hommes du Paléolithique moyen et supérieur en Europe: territoires et milieux*, Actes du Colloque du G.D.R. 1945 du CNRS, Paris, 8-10 janvier 2003, Liège, ERAUL, 111, 2005, p. 107-120.

Datele acumulate între timp sunt însă de natură să pună sub semnul întrebării multe din premisele inițiale, care au rezistat timp de decenii, dar periclitează și câteva interpretări survenite ulterior. Astfel, observațiile tehnologice recente par a confirma ideea existenței a două tendințe tehnice pe Valea Bistriței, dintre care una („aurignacianul”) este în totalitate lipsită de elemente *à dos*, utilizează masiv roci locale cu granulație mai grosieră și evoluează în parametrii tehnologici specifici. Cu toate acestea, a pune aceste diferențe pe seama unor rațiuni de ordin eminamente *cultural* reprezintă un act cel puțin pripit. Poate că nu strică să amintim puternica impresie de segmentare pe care ne-au lăsat-o ansamblurile, în particular cele „aurignaciene”. Realizată fie cu prilejul săpăturilor (în pase mecanice), fie ulterior, cu prilejul sistematizării și analizei colecțiilor, această selecție poate fi responsabilă cel puțin de accentuarea artificială a unor diferențe în realitate mult mai fluide.

Însă este cert că „gravetianul”, adică nivelurile identificate ca atare până acum, lasă o puternică impresie de alogenie și omogenitate: utilizarea masivă a materiilor prime de bună calitate (fie și recoltate dintr-un raion restrâns, local, cum este cazul menilitului), tehnologia riguros orientată către obținerea unor suporturi lejere și prezența constantă a retușei abrupte întăresc poziția originală a acestor industrii în raport cu „aurignacianul”. Din nefericire, acesta din urmă este particularizat tocmai prin absența, din cuprinsul eșantionelor care i-au fost atribuite, a formelor caracteristice acestui tip de „tradiție”⁴⁶: nuclee cu aparența unor *grattoirs* crenate, destinate producției de lamele *torses* sau rectilinii, lamele *Dufour*, lame *etranglées*, retușă *écailleuse*.

Rezultatele de mai sus devin cu atât mai interesante când ne raportăm la cronologia acestor locuiri. Astfel, campania de datări radiocarbon din anii '80 a oferit o cronologie *neașteptat de tânără*, cel puțin pentru ansamblurile zise aurignaciene (25000-21000 B.P.). Deși necalibrate, slab organizate în serii coerente și, eventual, rezultat al unei eșantionări greșite – multe probe au fost recoltate prin redeschiderea unor secțiuni de mici dimensiuni, șansele unei identificări eronate a nivelelor culturale fiind foarte mari –, datările radiocarbon indică, totuși, vârste cu totul neobișnuite pentru tehnocomplexul aurignacian. Acest fapt este suficient pentru a ridica întrebări cu privire chiar la apartenența la aurignacian *sensu-stricto* a industriilor de pe Valea Bistriței. Originalitatea acestor industrii este cu atât mai evidentă, dacă se ia în calcul secvență stratigrafică și culturală bine studiată de la Mitoc-Malul Galben⁴⁷. Rezultatele recente

⁴⁶ Y.E. Demidenko, V.P. Chabai, M. Otte, A.I. Yevtushenko, S.V. Tatartsev, *Siuren I, an Aurignacian site in the Crimea (the investigations of the 1994-1996 field seasons)*, în *Préhistoire d'Anatolie, Genèse de deux mondes*, Colloque international de Liège, 28 avril - 3 mai 1997, ERAUL, 85 (vol. I), 1998, p. 367-413; N. Zwyns, *La problématique de l'Aurignacien tardif dans la zone des steppes nord-pontiques*, în *L'Anthropologie*, 108, 2004, 471-493; P. Noiret, *Productions lamellaires aurignaciennes à l'Est des Carpates*, în F. Le Brun-Ricalens (ed.), J.-G. Bordes, F. Bon (collab.), *Productions lamellaires attribuées à l'Aurignacien. Chaînes opératoires et perspectives technoculturelles*, Actes du XIVe Congrès de l'UISPP, Université de Liège, 2-8 septembre 2001, MNHA, Archéologiques, 1, Luxembourg, 2005, p. 439-464.

⁴⁷ P. Haesaerts, I. Borziak, V. Chirica, F. Damblon, L. Koulakovska, J. van der Plicht, *The East Carpathian loess record: a reference for the Middle and Late Pleniglacial stratigraphy in Central Europe*, în *Quaternaire*, 14, 3, 2003, p. 163-188.

obținute aici fixează finalul aurignacianului din această zonă a țării în jurul cifrei de 29000 BP. Deși nu există indicii directe, care să justifice comparația între cele două zone în privința industriilor numite *aurignaciene*, cronologia *gravetianului* de la Mitoc devine retrospectiv relevantă, dacă acceptăm prezența consistentă și constantă a silexului cretacic de Prut⁴⁸ în ansamblurile gravetiene de pe Valea Bistriței, dar și suprapunerea cronologică evidentă, cel puțin în intervalul 24000-21000 BP. Această prezență indică fără îndoială anumite circuite de transfer al materiei prime (aprovizionare directă sau rețele de schimb) și sugerează existența unor contacte culturale constante, al căror conținut rămâne, deocamdată cel puțin, greu de precizat. Astfel, în timp ce *gravetianul* se încadrează, în principiu, în parametrii obișnuiți pentru acest tehnocomplex, „aurignacian”-ul de la Dârțu, Cetățica, Bistricioara și Podiș sfidează în mod evident așteptările.

În stadiul actual al cunoașterii, în timp ce cronologia radiocarbon sugerează eventual *utilizarea alternativă* – contemporană în sens geologic – a Văii Bistriței de către comunități cu tradiții tehnologice diferite (indiferent de semnificația culturală a acestor diferențe), dovezile stratigrafice indică, dimpotrivă, *succesiunea* lor strictă în timp. Interstratificarea nu este demonstrată în nici un sit – în toate situațiile linia tehnologică „aurignaciană” precede nivelurile atribuite *gravetianului* – fapt care nu exclude, desigur, ipoteza contemporaneității inter-situri, dar o face mai puțin probabilă. Clarificarea acestei chestiuni implică o campanie serioasă de sondaje, săpături, ca și o nouă serie coerentă de datări radiocarbon. De altfel, unul dintre obiectivele fundamentale ale proiectului nostru de cercetare urmărește tocmai *corelarea* locuirilor umane de pe Valea Bistriței, la o scară mai fină decât cea permisă de afilierea „culturală”, și înțelegerea modelului de implantare a habitatelor și de exploatare economică a zonei. Abia după înțelegerea acestor aspecte sunt posibile interpretări cu valoare cultural-istorică. Anumite criterii de regularitate sugerează că acest efort de identificare a rețelelor de situri este teoretic posibil.

Astfel, siturile pluristratificate de pe Valea Bistriței indică prezența repetată în zonă a grupurilor umane, în special în timpul ultimului Pleniglaciuar și al Tardiglaciuarului. Datările radiocarbon, deși apar oarecum contradictorii, pot fi grupate în câteva intervale cronologice (26000-27000 BP, 23000-24000 BP, aproximativ 21000 BP, 16000-19000 BP și aproximativ 12000 BP). Ele indică existența unor cicluri (condiționate climatic?) de populare a văii de către comunitățile paleolitice. Caracterul pluristratificat al siturilor – dar și pozițiile nivelelor culturale în cadrul stratigrafiei geologice – sugerează irezistibil activarea, în timpul fiecărui ciclu de ocupare, a unor modele coerente de mobilitate, cu consecințe asemănătoare în procesul de formare a siturilor.

⁴⁸ Identificarea acestei categorii de materie primă ca silex de Prut este strict macroscopică și, în absența unor studii petrografice riguroase, ea poate fi privită ca ipoteză. Cu toate acestea, strategiile de exploatare parcimonioase aplicate acestei categorii de materie primă și absența etapelor de inițiere a debitajului, care contrastează cu tratamentul aplicat rocilor locale, indică procurarea sa de la o distanță apreciabilă. În plus, prezența în cantități considerabile a unui silex asemănător nu este semnalată pe Valea Bistriței, rocile silicioase locale, ca menilitul, fiind însă larg accesibile. Or, nu vedem nici un motiv pentru care exploatarea menilitului local s-ar diferenția de exploatarea unei varietăți de silex de asemenea local.

Cercetările recente de la *Poiana Cireșului* sunt de natură să contribuie direct la problematica amintită. Și aici, ca și în siturile din Bazinul Ceahlău, ciclicitatea ocupației umane este evidentă. Nu mai puțin de 5 niveluri culturale au fost identificate (două epigravetiene, două gravetiene și un nivel cultural mai vechi, încă nediferențiat). Cel mai vechi nivel cultural identificat cu certitudine drept gravetian (gravetianul II) de la *Poiana Cireșului* a fost recent datat AMS la 26070 ± 340 BP (Beta 206707). Această datare este considerabil mai veche decât cronologia tradițională a „aurignacianului” din zonă. Din nefericire, cel mai vechi ansamblu de la *Poiana Cireșului*, încă nedatat, este prea mic pentru a susține vreo comparație (5 piese litice). Cu toate acestea, în condițiile în care toate ansamblurile litice de la *Poiana Cireșului* dispun de analogii, atât în amonte (Cetățica, Bistricioara, Podiș, Dârțu), cât și în aval (Lespezi) pe Valea Bistriței, această netă diferențiere în privința nivelelor mai vechi este cel puțin neobișnuită. Ea este cu atât mai suspectă cu cât siturile „rebele” în raport cu schema de evoluție culturală acreditată sunt cele cercetate în anii din urmă (Mîtoc și *Poiana Cireșului*), la un nivel metodologic net superior celui accesibil în anii ‘50 și chiar în anii ‘80. Așadar, dispunem de suficiente indicii pentru a sugera că reevaluarea preliminară schițată aici va căpăta note încă și mai severe în intervalul de timp următor.

Pentru a conchide prudent, vom afirma că, în acest stadiu de cunoaștere, diferențierea observată cândva între cele două tradiții culturale identificate ca „aurignacian” și „gravetian” se rezumă doar la folosirea unor materii prime și a unor strategii de debitaj diferite, ca și la minime diferențe în spectrul tipologic. Sărăcia nivelurilor „aurignaciene” este egalată doar de ... absența uneltelor considerate tipice aurignacianului! Chiar și punând la îndoială existența aurignacianului în zonă, rămâne necesară explicarea diferențelor observate în plan diacronic și atribuirea culturală corectă a primelor nivele arheologice paleolitice de pe Valea Bistriței. În măsura în care distincțiile diacronice nu se datorează exclusiv rațiunilor de ordin metodologic – ceea ce, suntem de acord, poate părea excesiv –, alte explicații trebuie căutate (diferențe sezoniere, funcționale etc.) De exemplu, puținele și inegal conservatele indicii paleofaunistice sugerează deplasarea interesului economic de la asociația cal – *Bos* / *Bison*, în nivelele „aurignaciene” către ren, în cele gravetiene. În măsura în care o astfel de tendință se susține și poate fi integrată unei dinamici culturale regionale mai ample, ea ar putea deține cheia înțelegerii evoluției culturale paleolitice din zonă.

Deși suntem departe de a oferi un model alternativ coerent pentru succesiunea culturală din zonă, considerăm că înțelegerea paleoliticului superior de pe Valea Bistriței nu se poate realiza fără raportarea la fenomenele culturale care caracterizează atât Europa Centrală, cât și zonele răsăritene, intens cercetate și bine date. Conchidem cu observația că, dacă nu se poate nega originalitatea paleoliticului superior de pe Valea Bistriței, aceasta rezidă (și) în alte spații decât cele explorate până acum. Totodată, această originalitate nu poate fi corespunzător evaluată fără înțelegerea complexă a realităților social-economice ale epocii paleolitice.

A BRIEF AND PRELIMINARY REASSESSMENT OF THE UPPER PALEOLITHIC FROM THE BISTRIȚA VALLEY

Abstract

The paper here deals with the Upper Paleolithic on the Bistrița Valley (North-Eastern Romania). A handful of reasons motivated us to prepare this synthesis, but we would mention here only the most important: for one reason or another, the Bistrița Valley has represented an important area of interest for the Upper Paleolithic people. They repeatedly occupied this area, particularly during the Last Pleniglacial and the Tardiglacial. We expect that the actual occupational density was far more important than the one we know today.

The settlements are usually well preserved, as the simple habitat structures suggest; very few sites were seriously affected by post-depositional movements and most of them are pluristratified. The radiocarbon dates, while confusing, nonetheless seem to cluster in few stages: 26000-27000 BP, 23000-24000 BP, around 21000 BP, 16000-19000 BP and probably a late Tardiglacial occupation around 12000 BP. Whatever the cultural content of the respective layers may be this chronology definitely suggests some cycles of human presence in the area.

One may also notice the presence of two different “Aurignacian” and Gravettian traditions in the broadest sense, separated by the use of different raw materials, different reduction strategies, tools, retouch and prey choice. Until now, the contemporaneity between them has no stratigraphical basis and could only be accepted as a hypothesis. While the precise origin of the “Aurignacian” layers remained unclear, there’s no doubt that the Gravettian on the Bistrița Valley displays constant and clear contacts with the Eastern Prut and Dniestr area.

To conclude, we would say that even if the knowledge of the Upper Paleolithic from the Bistrița Valley is just at the very beginning, we already know that it is a very promising area for future research. Apart from the identification of some new sites, a serious reevaluation of the old information is required.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1 – Synthetic stratigraphical sequence of Bistrița’s middle terraces deposits.

Fig. 2 – Lithics from the Aurignacian layer I, Cetățica I.

Fig. 3 – Lithics from the Aurignacian layers I and II, Dârțu.

Fig. 4 – Lithics from the Aurignacian layer I, Podiș.

Fig. 5 – Lithics from the Gravettian layers III, Bistricioara-*Lutărie* and II, Cetățica I.

Fig. 6 – Lithics from the Gravettian layers IV, Bistricioara-*Lutărie* and III, Podiș.

Fig. 7 – Lithics from the Gravettian layers IV, Dârțu and IV, Podiș.

Fig. 8 – Lithics from the Gravettian layers VI, Bistricioara-*Lutărie*, V, Dârțu and V, Podiș.

ART MOBILIER AU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR EN MOLDAVIE (ROUMANIE)

par Corneliu Beldiman

1. Introduction: but, méthodes, matériel

Ces derniers ans dans le contexte de la rareté relative des découvertes paléolithiques d'art mobilier et de parure en Roumanie – en dépit de l'augmentation significatif du répertoire – plusieurs ouvrages ont proposé une approche extensive sur les diverses catégories d'artefacts de cette sorte¹. Les objets de parure (dents percées, pendeloques) ont fait aussi le sujet de quelques articles et études².

¹ C. Beldiman, *Les dents percées dans le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie. Approche technologique*, in H. Camps-Fabrer, Cl. Béllier, P. Cattelain, M. Otte, R. Orban (éds.), *Industries sur matières dures animales. Evolution technologique et culturelle durant les temps préhistoriques. Colloque international (Pré-Actes)*, Treignes / Oignies-en-Thiérache, 1993, p. 46; Idem, *Asupra utilizării fildeşului în paleoliticul superior din România*, in SCIVA, 47, 3, 1996, p. 325-333; Idem, *Industria materiilor dure animale în paleoliticul superior, epipaleolitic, mezolitic și neoliticul timpuriu din România*, Teză de doctorat, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 1999; Idem, *Date privind industria paleolitică a materiilor dure animale în așezări din zona subcarpatică a Moldovei*, in AUCDC, S.I., 3, 1999, p. 41-71; Idem, *Industria materiilor dure animale în așezările paleolitice de pe versantul răsăritean al Carpaților*, in Angustia, 5, 2000, p. 7-29; Idem, *Arta mobilieră paleolitică și epipaleolitică din România. De la gest la reprezentare [L'art mobilier paléolithique et épipaléolithique de Roumanie. De geste à la représentation]*, 2001; Idem, *Arta mobilieră în paleoliticul superior din Transilvania*, in AUCDC, S.I., 4, 2001, p. 53-62; Idem, *Arta mobilieră în paleoliticul superior din Dobrogea*, in AUCDC, S.I., 5, 2003, p. 23-45; Idem, *L'ivoire au Paléolithique supérieur de Roumanie*, in V. Dujardin (éd.), *Table Ronde sur le Paléolithique supérieur récent. Industrie osseuse et parures du Solutréen au Magdalénien en Europe*, Angoulême (Charente, France), 28-30 mars 2003, Pré-Actes, Angoulême, 2003, p. 46-47; Idem, *Parures paléolithiques et épipaléolithiques de Roumanie (25000-10000 BP): typologie et technologie*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 22-23; Idem, *La parure au Paléolithique supérieur en Roumanie: les pendeloques*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité. Colloque organisé par le Service de Préhistoire de l'Université de Liège*, UISPP, 8ème Commission: Paléolithique supérieur, 10-12 décembre 2003, Pré-Actes, Liège, 2003, p. 14; Idem, *Art mobilier au Paléolithique supérieur en Roumanie*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité.*, Pré-Actes, Liège, 2003, p. 18-19; Idem, *Date recente privind utilizarea fildeşului în paleoliticul superior din România*, in CCAR. Campania 2002, 2003, p. 109-111, 404; Idem, *Arta mobilieră în paleoliticul superior*

A cette occasion nous allons aborder en contexte régional – la Moldavie roumaine (territoire situé entre les Carpates Orientaux et la rivière Prut) – les artefacts de parure (pendeloques, dents percées, rondelle, coquillage percés), les objets utilitaires décorés (harpon) et les objets dites non utilitaires ou sans utilisation bien précisée: pièces d'os ou en matière minérale présentant des signes gravés, bâtons percés, coquillage fossile ramassé et apporté dans le site. Il s'agit en effet d'un premier essai de synthèse sur les découvertes paléolithiques d'art mobilier en provenance de Moldavie roumaine et datant du Gravettien oriental, environ 23000-13000 BP.

La démarche a pour but également l'essai d'intégration les aspects actuels de la recherche du domaine (répertoire, typologie, technologie), en appliquant les modèles inspirés des Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique³ et utilisant les résultats des approches roumaines récentes. Ainsi on peut essayer de définir les premières manifestations de ce phénomène dans les Carpates et au Bas Danube et de retracer les grandes lignes de l'évolution paléotechnologique et chronoculturelle du domaine.

din Oltenia, in AUCDC, S.I., 6, 2004; Idem, *Parures préhistoriques de Roumanie: dents percées paléolithiques et épipaléolithiques (25000-10000 BP)*, in *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 69-102; Idem, *Bone and Antler Industry in the Upper Paleolithic of Romania: Projectile Points*, in H. Luiik, A.M. Choye, C.E. Batey, L. Lougas (eds.), *From hooves to horns, from mollusc to mammoth. Manufacture and use of bone artefacts from Prehistoric times to the Present*, Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th-31th of August 2003, Tallinn, 2004, p. 15-32; Idem, *Parures préhistoriques de Roumanie: pendeloques paléolithiques et épipaléolithiques (25000-10000 BP)*, in M. Otte (dir.), *La Spiritualité*. Actes du Colloque international de Liège (10-12 décembre 2003), UISPP, 8ème Commission - Paléolithique supérieur, ERAUL, 106, 2004, p. 55-69; Idem, *Art mobilier au Paléolithique supérieur en Roumanie*, in M. Otte (dir.), *La Spiritualité*, ERAUL, 106, 2004, p. 103-121; Idem, *Parures paléolithiques et épipaléolithiques de Roumanie (25000-10000 BP): typologie et technologie*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 39-71; Idem, *L'ivoire au Paléolithique supérieur ...*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 277-289; M. Cârciumaru, *Peștera Cioarei Boroșteni. Paleomediul, cronologia și activitățile umane în paleolitic*, Târgoviște, 2000; M. Cârciumaru, R. Dobrescu, *Paleoliticul superior din Peștera Cioarei (Boroșteni)*, in *SCIIVA*, 48, 1, 1997, p. 31-62; M. Cârciumaru et al., *Les découvertes d'art paléolithique de la vallée de Bistrița dans le contexte de l'art mobilier paléolithique de Roumanie*, in *Valahia*, 4-5, 2003, p. 16-27; M. Cârciumaru et al., *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Cireșului - Piatra-Neamț (Roumanie)*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité*, Pré-Actes, Liège, 2003, p. 19; M. Cârciumaru et al., *Objets de parure découverts dans la grotte Cioarei (Boroșteni, dép. de Gorj, Roumanie)*, in *PE*, 9, 1996, p. 403-415; C.V. Chirica, *Arta și religia paleoliticului superior în Europa Centrală și Răsăriteană. Aspecte istoriografice și arheologice*, BAI, VI, Iași, 1996.

² C. Beldiman, *Les dents percées dans le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie*, in H. Camps-Fabrer, Cl. Béllier, P. Cattelain, M. Otte, R. Orban (éds.), *op. cit.*, p. 46; Idem, *Parures paléolithiques et épipaléolithiques de Roumanie (25000-10000 BP): ...*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 22-23; Idem, *La parure au Paléolithique supérieur en Roumanie: ...*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité*, Pré-Actes, p. 14; Idem, *Parures préhistoriques de Roumanie: ...*, in *loc.cit.*, p. 69-102 (avec la bibliographie).

³ H. Barge-Mahieu et al., *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique* (sous la dir. de H. Camps-Fabrer). Cahier IV. *Objets de parure*, Aix-en-Provence, 1991.

Le lot étudié et / ou discuté comporte 29 objets, ce qui représente la totalité de l'effectif connu jusqu'à maintenant sur le territoire de la Moldavie roumaine par l'auteur sur la base de l'étude directe ou par la dépouillement de la littérature. On dispose encore d'informations de valeur inégale sur les objets d'art paléolithique de Roumanie, ce qui affecte, sans nul doute, la validité des conclusions complètes sur le phénomène étudié⁴.

En même temps, nous considérons que la présente démarche s'avère utile et très nécessaire, dans les conditions où les découvertes paléolithiques d'art et de parure de Roumanie, malgré leur petit nombre, constituent l'expression matérielle d'un phénomène distinct dans l'espace envisagé ayant une grande importance documentaire au niveau régional; malheureusement ces découvertes restent encore absentes ou méconnus dans les ouvrages de synthèse récents roumains ou internationaux⁵.

Plusieurs démarches roumaines récentes sur l'art mobilier ne visent que les aspects généraux (répertoire, description, analogies etc.), sans aborder systématiquement les aspects paléotechnologiques généralement connexes à ce phénomène et spécialement à la parure⁶.

Les découvertes attribuées à la culture gravettienne proviennent de 7 sites, dont 6 en plein air – terrasse et un en grotte (fig. 1). L'effectif total compte 29 objets, travaillés en matières dures animales et minérales (os longs, bois de renne, dents, ivoire de mammoth, coquillage fossile tertiaire, coquillage percé du Pléistocène supérieur, calcaire, quartzite, graphite) (fig. 2, tab. 1-2, graph. 1-2).

⁴ C. Beldiman, *Parures paléolithiques et épipaléolithiques de Roumanie (25000-10000 BP)*: ..., in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 22-23; Idem, *La parure au Paléolithique supérieur en Roumanie*: ..., in M. Otte (éd.), *La Spiritualité*, Pré-Actes, p. 14; Idem, *Parures préhistoriques de Roumanie*: ..., in *loc.cit.*, p. 69-102.

⁵ G. Bosinski, *Homo sapiens. Histoire des chasseurs du Paléolithique supérieur en Europe (40000-10000 av. J.-C.)*, Paris, 1990; J.K. Kozłowski, *L'art et la Préhistoire en Europe orientale*, Paris, 1992; F. Djindjian, J.K. Kozłowski, M. Otte, *Le Paléolithique supérieur en Europe*, Collection U Histoire, Paris, 1999; M. Cărciumaru, *Le Paléolithique en Roumanie*, Grenoble, 1999; Al. Păunescu, *Le Paléolithique et le Mésolithique de Roumanie (un bref aperçu)*, in *L'Anthropologie*, 93, 1, 1989, p. 123-158; Idem, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret. Studiu monografic*, București, 1998; Idem, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei. Studiu monografic*, București, 1999; Idem, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut. Studiu monografic*, București, 1999; Idem, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, București, 2000; Idem, *Paleoliticul și mezoliticul pe teritoriul României*, in M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (dir.), *Istoria românilor*, vol. I, 2001, p. 67-110; Idem, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan*, București, 2001.

⁶ M. Cărciumaru, M. Mărgărit, *Arta mobilieră și parietală paleolitică*, Târgoviște, 2002; M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art paléolithique de la vallée de Bistrița* ..., in *loc.cit.*, 4-5, 2003, p. 16-27; M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Ciresului* ..., in M. Otte (éd.), *La Spiritualité*, Pré-Actes, p. 19; C.V. Chirica, *op.cit.*, BAI, VI; Idem, *Significations artistiques et religieuses de certaines découvertes paléolithiques de l'espace carpato-dnistréen*, in M. Otte (dir.), *La Spiritualité*, Actes, p. 103-121; M. Mărgărit, *Raportul dintre arta mobilieră și parietală paleolitică*, Târgoviște, 2003.

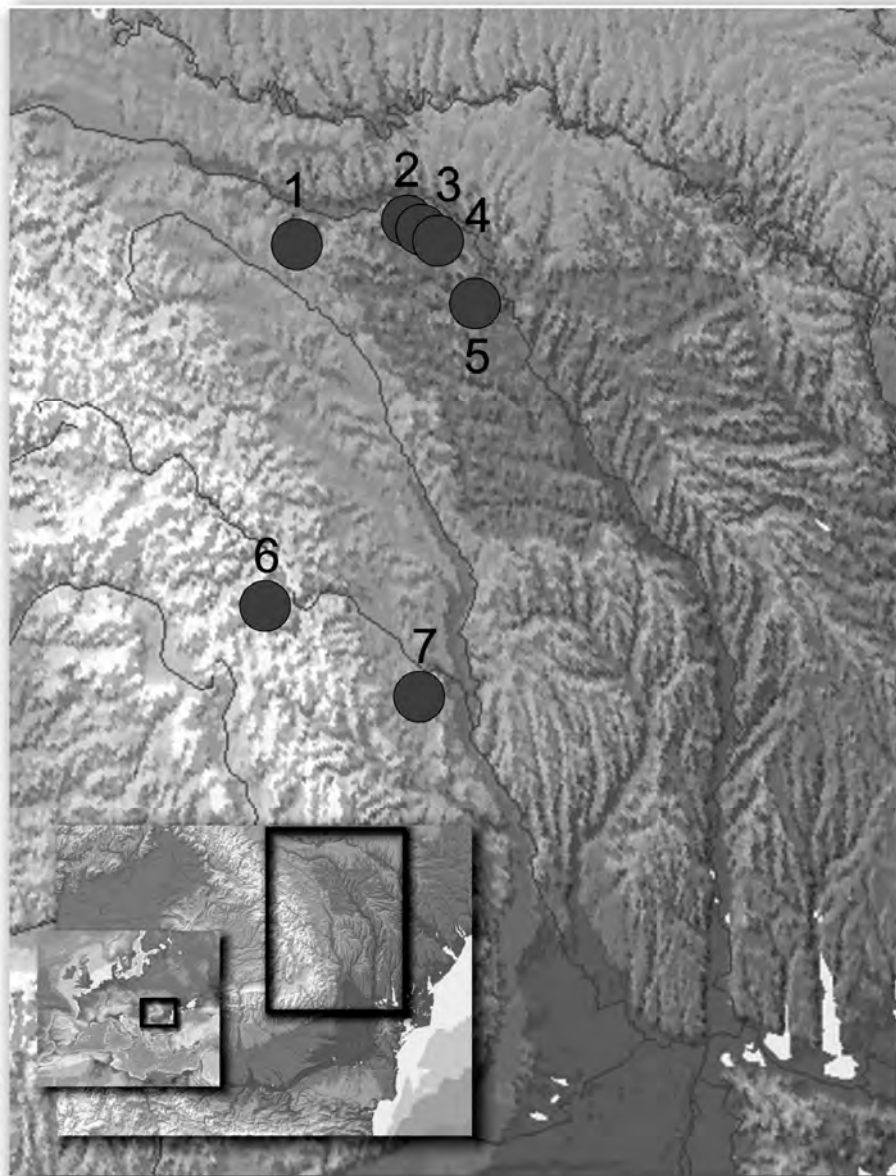

Fig. 1. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie. Répartition des découvertes:
1 – Stracova (STR); 2 – Cotu-Miculinți (CTM); 3 – Crasnaleuca (CRS); 4 – Mitoc (MMG);
5 – Ripiceni (RPS); 6 – Piatra-Neamț (PNC); 7 – Lespezi (LSP).

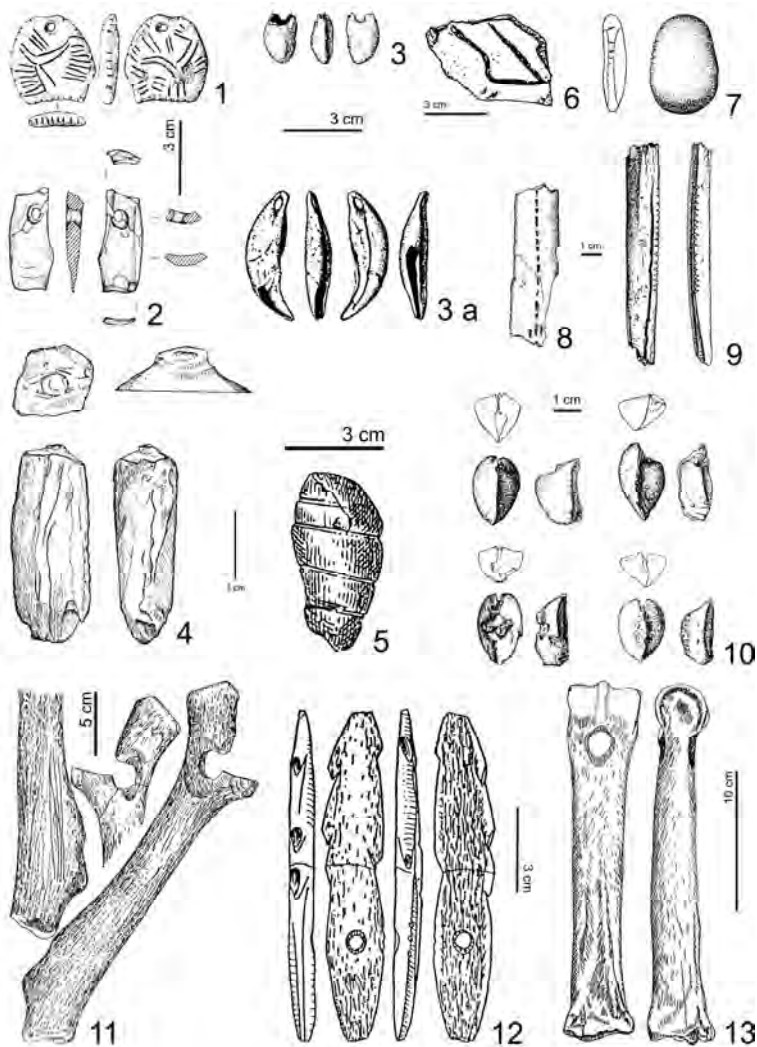

Fig. 2. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie.

Mitoc: 1 – pendeloque calcaire (d’après V. Chirica, 1983); 2 – pendeloque en os;
Piatra-Neamț: 3 – canine résiduelle de cerf; 3a – canine de loup; 6 – fragment d’os long gravé;
 7 – galet en quartzite; 8 – fragment de bois de renne ?; 9 – fragment d’os long;
 10 – coquilles fossiles de *Congeria* ? (3a, 6-10 – d’après M. Cărciumaru, M. Mărgărit *et al.*, 2003);
Lespezi: 4 – tronçon de défense de mammouth (d’après C. Beldiman, 1996);
Stracova: 5 – morceau de graphite (d’après Al. Păunescu, 1998);
Cotu Miculinți: 11 – bâton percé en bois de renne; 12 – harpon en bois de renne;
Crasnaleuca: 13 – bâton percé sur canon de cheval (11-13 – d’après M. Brudiu, 1987).

Site	Effectif	Catégorie typologique	Type	Matière première
Cotu Miculinți	1	Parure	Rondelle	Bois de renne
Cotu Miculinți	1	Objets non utilitaires	Bâton percé	Bois de renne
Cotu Miculinți	1	Objets utilitaires décorés	Harpon	Bois de renne
Crasnaleuca	1	Objets non utilitaires	Bâton percé	Os (métapode de cheval)
Lespezi	1	Objets non utilitaires	Matière première	Ivoire de mammoth
Mitoc	1	Parure	Pendeloque	Roche (calcaire)
Mitoc	1	Parure	Pendeloque	Os long d'herbivores
Piatra-Neamț	1	Objets non utilitaires	Galet gravé	Roche (quartzite)
Piatra-Neamț	1	Objets non utilitaires	Os gravé	Os indéterminé
Piatra-Neamț	1	Objets non utilitaires	Bois de renne? gravé	Bois de renne?
Piatra-Neamț	1	Objets non utilitaires	Os encoché	Os indéterminé
Piatra-Neamț	1	Parure	Dent percée	Canine (loup)
Piatra-Neamț	1	Parure	Dent percée	Canine (cerf)
Piatra-Neamț	4	Objets non utilitaires	Coquilles	Coquilles fossiles tertiaires <i>Congerina</i> ?
Piatra-Neamț	10	Parure	Coquilles	Coquilles fossiles Pléistocène supérieur <i>Succinea oblonga</i> ?
Ripiceni-Stânca	1	Parure	Dent percée?	Canine (loup)
Stracova	1	Objets non utilitaires	Morceau de graphite gravé	Roche (graphite)
7	29	3	13	6

Tab. 1. Dates générales (sites, effectifs, types, matières premières).

2. Répertoire

2.1. *Cotu Miculinți (CTM, N = 3)*

Le site paléolithique de terrasse a été découvert par M. Brudiu (Musée départemental de Galați) lorsque les recherches de sauvetage imposées par l'aménagement de la hydrocentrale du complexe *Stânca-Ștefănești* dans le bassin du Prut moyen dès 1977. Il se place dans la partie sud-ouest du village, comm. de Coțușca, dép. de Botoșani, au lieu dit *Gârla Mare* (Grand Ruisseau) sur la haute terrasse nord du ruisseau au son point de confluence avec la rivière Prut. Les sondages effectués par M. Brudiu ont mis en évidence une séquence discontinue du paléolithique supérieur – Gravettien oriental évolué avec sept couches épaisses de 15-30 cm (I-VII: de plus récent au plus ancien). Les plus riches en vestiges se sont avérés les couches II, III et IV, dans lesquelles ont été découvert des aires de taille du silex, foyers, aires de concentrations de restes fauniques où domine le renne comme espèce, y compris des objets appartenant à l'industrie osseuse en divers étapes de la „chaîne opératoire” de fabrication. Il s'agit de seuls „ateliers” de cette sorte connus au paléolithique supérieur de Roumanie.

Parmi les artefacts en provenance du niveau II on a deux objets d'art. En premier lieu il s'agit d'un bâton percé découvert en 1978 et réalisé sur bois de renne – axe droit de chute provenant d'un individu mâle adulte (longueur – 345 mm; diamètre maximum – 60 mm; diamètre minimum – 32 mm) (fig. 3). Les andouillers et le secteur supérieur de la perche ont été détachées par percussion directe/entaillage. Au niveau de l'andouiller basilaire a été réalisé de deux cotés une large perforation ovalaire par entaillage (en but d'éliminer le compacta) et rotation alternative (diamètre extérieur – 40-28 mm; diamètre intérieur – 22-20 mm). Les surfaces présentent des traces superficielles d'impact. Sur la partie proximale de la face supérieure on observe des lignes longitudinales parallèles gravées superposées qui peuvent être interprétées comme décor ou éventuellement des traces d'entame d'une rainure abandonnée.

Deuxièmement on a comme objet d'art un harpon fragmentaire (l'extrémité distale et les barbelures sont fracturées) fabriqué en compacta de bois de renne et découvert dans la couche III lorsque les fouilles de 1980 (fig. 4). L'ébauche semble être extraite par double rainurage; les faces et les bords ont été régularisés par raclage axial intense. Le bord droit a deux barbelures et le bord gauche trois barbelures. À la partie proximale dans l'axe a été pratiquée une perforation circulaire de deux cotés par rotation alternative. Les dimensions de l'objet sont les suivantes: longueur – 126 mm; extrémité proximale – 9 / 4 mm; partie proximale – 21 / 6 mm; partie mésiale – 30 / 6 mm; partie distale – 8 / 4 mm. Sur le bord droit de la partie proximale on observe trois encoches larges de 3 mm et profondes de 1 mm faites à distances égales de 3 mm et qui peuvent être interprétées comme décor. Les couches II et III ne disposent pas des datations radiométriques. La couche V a offert un repère par sa datation à 18810 ± 300 BP (GrN-12661). Dans ces conditions on peut estimer l'âge des couches sur jacentes autour de 18000 BP.

Du niveau VII provient une rondelle en bois de renne ayant la forme circulaire et un diamètre de 200 mm, façonnée intégralement et décorée sur le pourtour par encoches; sur les deux faces on peut observer des lignes gravées disposées de manière aléatoire (traces de façonnage ou décor).

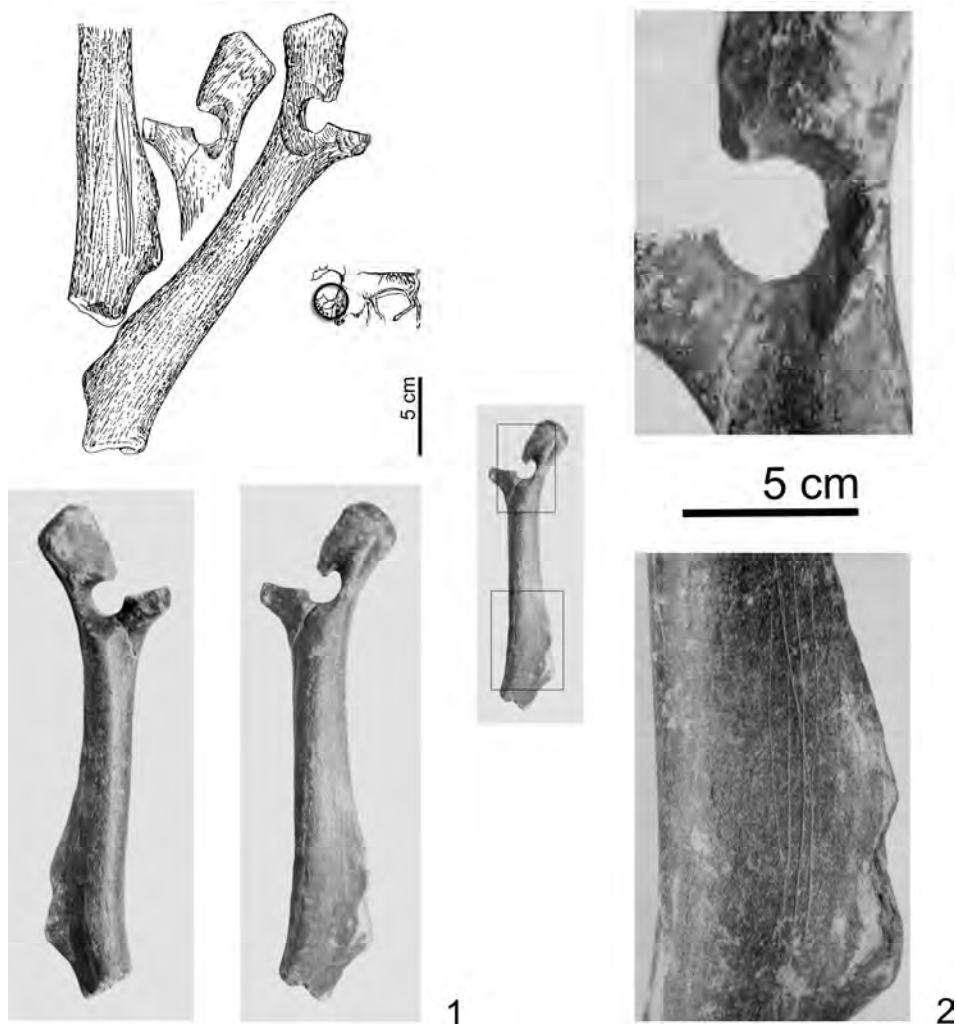

Fig. 3. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Cotu Miculinți*.
Bâton percé en bois de renne: 1 – vues générales (dessin d'après M. Brudiu, 1987);
2 – détails de la perforation et les lignes gravés.

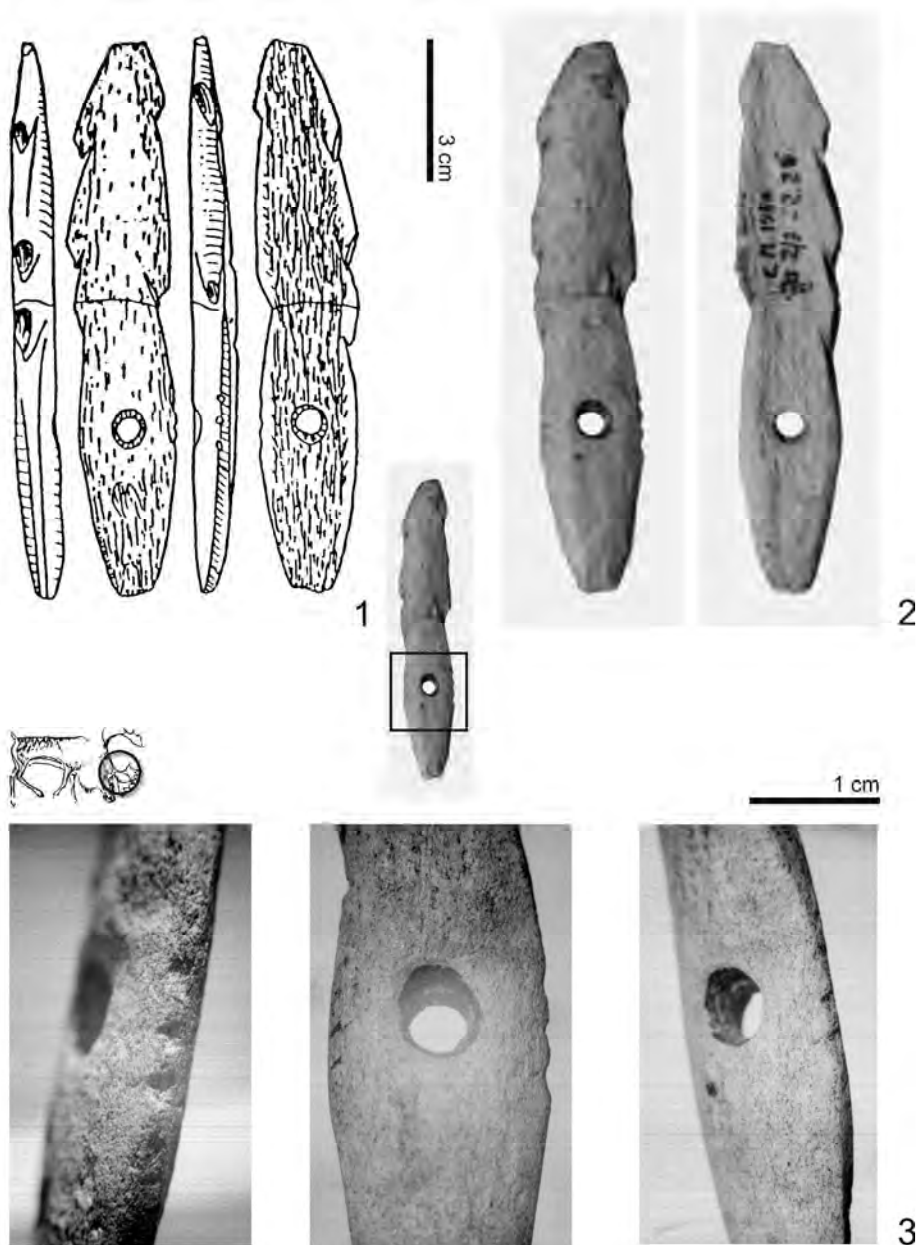

Fig. 4. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Cotu Miculinți*.
 Harpon en bois de renne: 1-2 – vues générales (dessin d'après M. Brudiu, 1987);
 3 – la partie proximale, les encoches sur le bord droit.

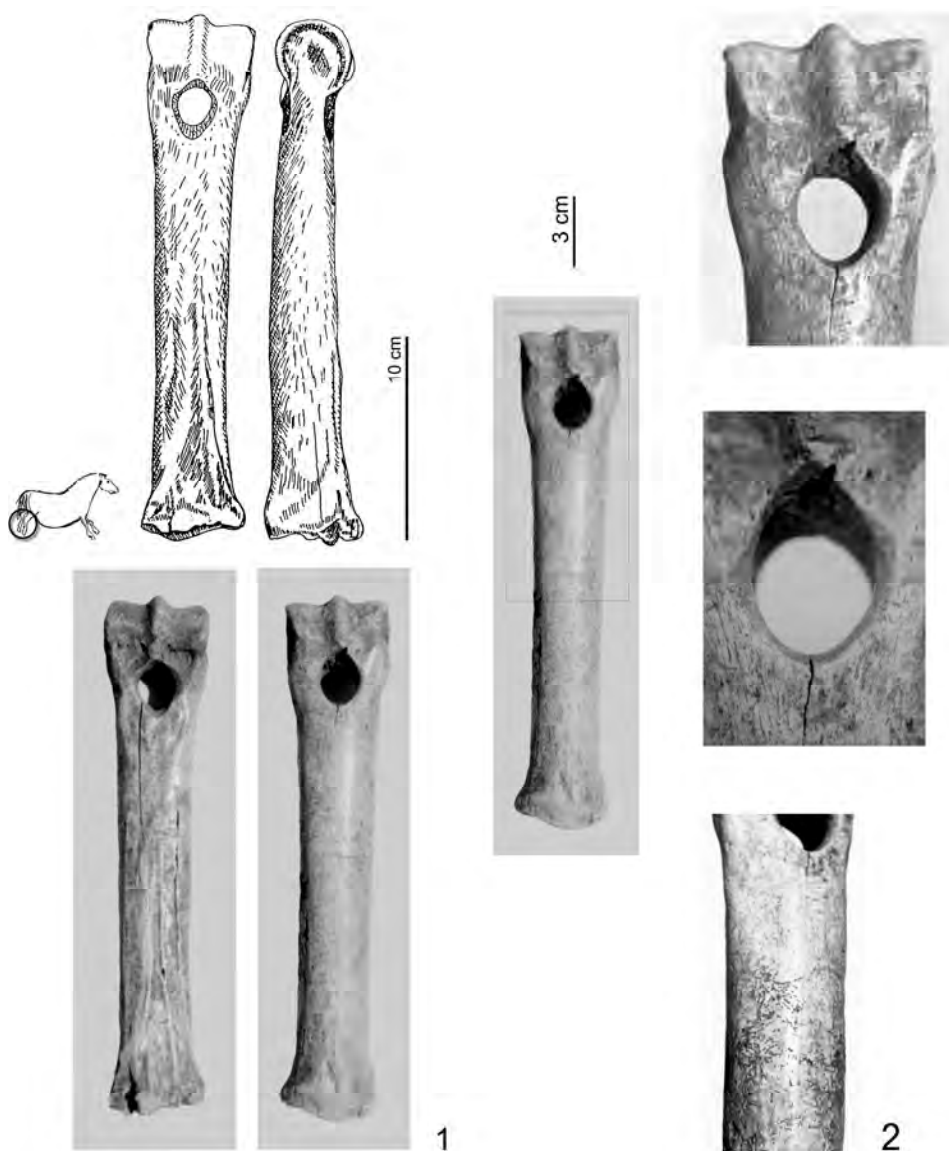

Fig. 5. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Crasnaleuca*.
 Bâton percé sur canon de cheval: 1 – vues générales (dessin d’après M. Brudiu, 1987);
 2 – la partie distale, détails de façonnage et de la perforation.

Le niveau VII dispose d'une date radiométrique: 20140 ± 410 BP (GrN-12671)⁷.

2.2. Crasnaleuca (CRS, N = 1)

Lorsque les sondages de sauvetage effectués par M. Brudiu en 1974 et 1977 sur la haute terrasse qui constitue la rive gauche du ruisseau Staniște, située à 2,5 km sud du village, com. de Coțușca, dép. de Botoșani, le point dit *Faleza Pârâului Staniștei* (Terrasse du Ruisseau Staniște), ont été découverts des vestiges appartenant à la culture gravettienne, l'étape évolué.

En section II dans le sondage de 1974 ont été mis à jour les restes d'une aire de débitage du bois de renne et deux objets en os: une pointe de sagaies fragmentaire et un bâton percé entier sur métapode de cheval. Cette dernière pièce récupérée en très bon état de conservation est un métatarse non décoré et perforé de deux cotés à la partie distale par rotation alternative (fig. 5). La perforation a la forme ovale. Les dimensions de l'objet sont les suivantes: longueur – 270 mm; diamètre de l'extrémité proximale – 48 / 48 mm; diamètre de la partie mésiale – 38 / 32 mm; diamètre de l'extrémité distale – 50 / 35 mm; diamètre de la partie distale (au niveau de la perforation) – 52 / 28 mm; diamètre extérieur de la perforation – 35 / 30 mm; diamètre intérieur de la perforation – 30 / 17 mm. Les faces antérieure et postérieure conservent des traces discontinues de raclage intense en but de régulariser les surfaces anatomiques ainsi que des traces d'impact superficielles. À notre avis la classification typologique „traditionnelle” comme objets symboliques des ces artefacts justifie l'inclusion du bâton percé de Crasnaleuca dans le présent répertoire⁸. Les sondages sur la même terrasse dans le point dit *Lutăria* (Carrière d'argile) ont mis en lumière des niveaux gravettiens pour lesquels on a des dates radiométriques: le niveau IV: 19460 ± 220 BP (Bln-1443); le niveau VI: 21700 ± 800 BP (GrN-12662). Sur cette base M. Brudiu propose une datation post 19000 BP de la couche gravettienne de provenance du bâton percé⁹.

⁷ M. Brudiu, *Prelucrarea oaselor și coarnelor de ren în așezarea paleolitică de la Cotu Miculinți (jud. Botoșani)*, in SCIVA, 31, 1, 1980, p. 13-22; Idem, *Le travail de l'os et du bois de renne dans le Paléolithique supérieur de la zone du Prut moyen. Répertoire typologique*, in V. Chirica (éd.), *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques sur le territoire de la Roumanie*, BAI, II, Iași, 1987, p. 81; fig. 8/1; Idem, *Industria cornului și osului în paleoliticul superior din nord-estul României*, in SCIVA, 45, 3, 1994, p. 282; fig. 6/1; Idem, *Contributions à l'étude de l'art paléolithique en Roumanie*, in C. Peretto, C. Giunchi (éds.), *XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*, Forlì, Italia, 8-14 September 1996, 1. Abstracts. The Sections, Forlì, p. 209; V. Chirica, *The Gravettian in the East of the Romanian Carpathians*, BAI, III, Iași, 1989, p. 36-40; Idem, *Gisements paléolithiques de Mitoc. Le Paléolithique supérieur de Roumanie à la lumière des découvertes de Mitoc*, BAI, XI, Iași, 2001, p. 106.

⁸ A. Peltier, *Fiche Bâtons percés à une ou deux branches obliques (1.2.)*, in V. Feruglio et al., *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique* (sous la dir. de H. Camps-Fabrer). Cahier V. *Bâtons percés, baguettes*, Treignes, 1992, p. 43-52; Idem, *Fiche Bâtons percés à branches courtes ou sans branches (1.3.)*, in V. Feruglio et al., *op. cit.*, p. 53-64.

⁹ M. Brudiu, *Descoperiri paleolitice la Crasnaleuca (com. Coțușca, jud. Botoșani)*, in SCIVA, 31, 3, 1980, p. 425-443; Idem, *Le travail de l'os et du bois de renne dans le Paléolithique supérieur de la zone du Prut moyen. Répertoire typologique*, in V. Chirica (éd.), *La genèse et l'évolution des cultures paléolithiques ...*, BAI, II, p. 73-86; Idem, *Industria cornului și osului ...*, in *loc.cit.*, p. 275-284; V. Chirica, *The Gravettian in the East ...*, BAI, III, p. 41-45.

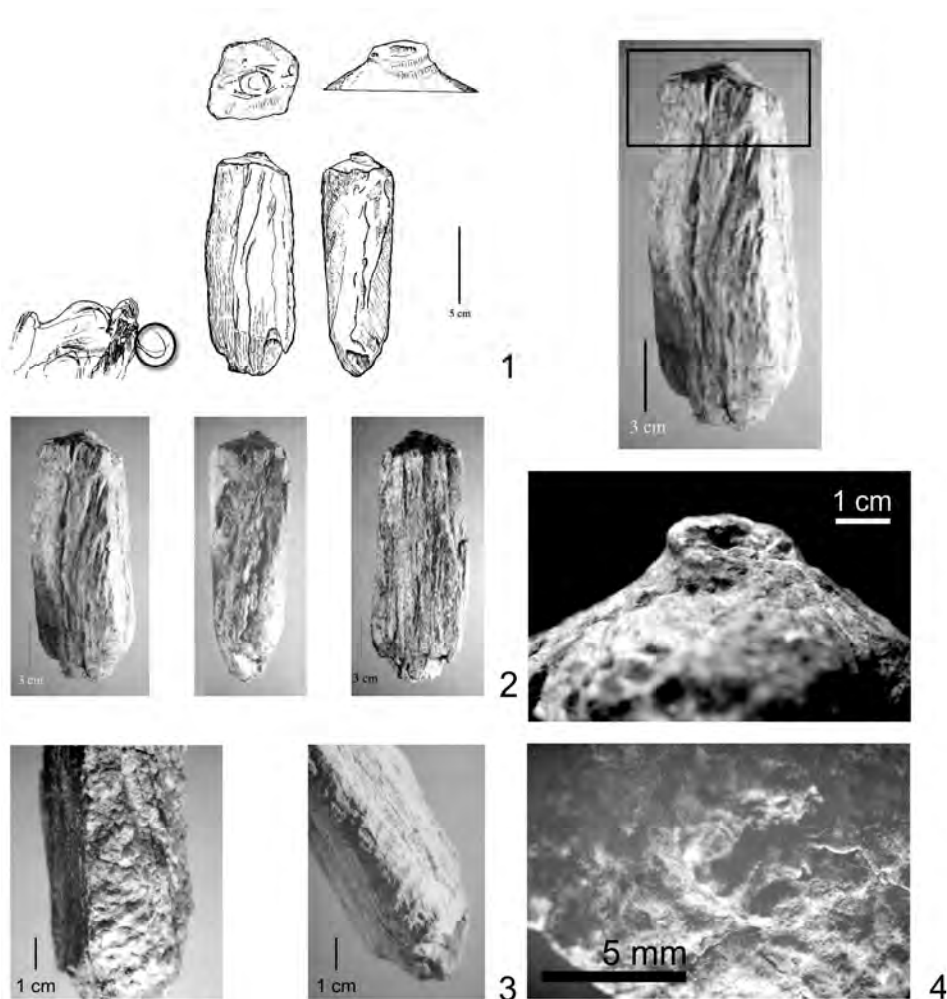

Fig. 6. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Lespezi*.
 Tronçon de défense de mammouth: 1 – vues générales (d’après C. Beldiman, 1996);
 2-3 – vues générales et détails de la partie distale;
 4 – vues de détails de la partie proximale, traces de sciage transversal à la ficelle.

2.3. Lespezi (LSP, N = 1)

En 1963, M. Bittiri-Ciortescu (Institut d'Archéologie „Vasile Pârvan” de l'Académie Roumaine, Bucarest) et V. Căpitanu (Musée départemental de Bacău) dans le site gravettien de Lespezi-Lutărie, comm. de Gârleni, dép. de Bacău, ont effectuées des fouilles archéologiques dans un site du Gravettien découvert par hasard deux ans avant. Il s'agit d'un campement saisonnier des chasseurs d'herbivores (bovidés, renne, cheval) situé sur la vallée de la rivière Bistrița.

Parmi les matériaux mis au jour se trouve un fragment de défense de mammoth, issu du niveau IV. Il a été signalé par la regrettée paléontologue Al. Bolomey dans son étude traitant sur la faune du site. Identifié dans les collections du Musée National d'Histoire de la Roumanie de Bucarest, l'objet a fait le sujet d'une étude poussée. Dans le même site, Al. Bolomey avait signalé aussi quelques éléments isolés du squelette postcrânien de mammoth (*Elephas primigenius*): quatre de niveaux V-IV et un de niveau VI. En effet, ces indices sont insuffisants pour envisager la procuration de l'ivoire par la chasse locale. Étant donné l'absence dans le site de provenance d'autres témoignages concernant le travail de l'ivoire, ainsi que la rareté des restes squelettiques de mammoth on peut envisager une provenance extérieure / allogène de l'objet de Lespezi, emporté probablement par les communautés de chasseurs de rennes de l'aire orientale ou centrale de l'Europe. Les dimensions de l'objet sont les suivantes: longueur – 165 mm; largeur / épaisseur maximum – 63 / 45 mm. Le fragment a la forme générale d'un parallélepède irrégulier et il a subi l'action de délitage / délamination et de corrosion partielle des surfaces (fig. 6). On ne garde plus aucune portion des surfaces anatomiques. À son extrémité proximale, on conserve les stigmates clairs décelables de débitage par percussion directe (entaillage). En même temps, autour du pédicule on peut observer, mais d'une manière discontinue, à cause de l'altération des surfaces par corrosion, la présence des portions de rainures courbes, larges de 2-3 mm, peu profondes et faiblement marquées, décelables à l'œil nu et à la loupe binoculaire. Nous avons interprété hypothétiquement ces stigmates comme les témoins susceptibles à mettre en lumière l'application, successive au débitage par entaillage, de la solution de débitage par usure linéaire. Selon les opinions bien connues de François Poplin et d'autres spécialistes français il s'agit de sciage transversal à la ficelle ou abrasion linéaire¹⁰. La partie distale semble amincie aussi par entaillage. L'objet n'a pas subi des autres actions de façonnage. En ce qui concerne la fonctionnalité de l'artefact, on a à faire peut être avec un fragment de matière première d'origine animale en cours de transformation, en vue d'obtenir un objet de parure ou un artefact semblable à la partie active des haches.

Le niveau IV ne dispose pas de datations absolues; étant donné que le niveau subjacent (V) a livré la date ¹⁴C de 18110 ± 300 BP (Bln-806) et celui superposé (III) une autre date ¹⁴C de 18020 ± 350 BP (Bln-808), on peut supposer que la datation du

¹⁰ F. Poplin, *Deux cas particuliers de débitage par usure*, in H. Camps-Fabrer (éd.), *Premier Colloque international sur l'industrie de l'os dans la Préhistoire*, Abbaye de Sénanque, avril 1974, Aix-en-Provence, 1974, p. 85-92; F. Billamboz, *L'industrie du bois de cerf en Franche-Comté au Néolithique et au début de l'Âge du bronze*, in *Gallia-Préhistoire*, 20, 1, 1977, p. 101-102.

niveau de provenance du fragment de défense se place autour de 18000 BP. Le niveau IV est attribué à la deuxième étape du Gravettien de la vallée de Bistrița¹¹.

2.4. Mitoc (MMG, N = 2)

La station de plein air de Mitoc-Malul Galben, dép. de Botoșani, se trouve sur la rive droite du Prut; il s'agit d'un des plus importants sites paléolithiques de Roumanie¹².

À l'occasion des fouilles de 1981 de V. Chirica, on a récupéré dans le complexe 27 du niveau gravettien I (le plus ancien) une pendeloque calcaire entièrement façonnée (34 x 34 x 8 mm; diamètre de la perforation – 3 / 4 mm) (fig. 7). Elle a une forme ovoïdale irrégulière et porte sur les deux faces façonnées préalablement par raclage un décor composé de lignes gravées droites et courbes disposées radialement ayant la section en „U” et en „V” dissymétrique; sur le pourtour, on observe des encoches parallèles perpendiculaires courtes. Selon l'ampleur variable de la profondeur des lignes gravées, le décor des faces a été gravé du centre vers l'extérieur. V. Chirica envisage l'hypothèse selon laquelle sur la face supérieure, on peut avoir à faire à une représentation schématisée d'un cervidé et sur la face inférieure à celle d'un bovidé¹³. À notre avis il est difficile d'argumenter une telle interprétation, le décor étant dominé par la géométrisation. La perforation proximale ovale en plan et biconique en profil a été réalisée par rotation alternative bilatérale (fig. 5, n. 2).

L'âge du niveau I est estimé à 27-28 ka – 26700 ± 1040 BP (GX-9418); 27150 ± 750 BP (GrN-12635); 27500 ± 600 BP (OxA-1778); 28910 ± 480 (GrN-12636)¹⁴.

Dans le même site les recherches belgo-roumaines de 1993 ont conduit à la découverte dans le niveau IV (le plus récent) d'un deuxième pendeloque de type droit, travaillé sur éclat diaphysaire d'os long de grands herbivores et non décoré (45 x 19 x 8 mm; diamètre de la perforation: 4/5-8/10 mm) (fig. 8). Les étapes probables de la fabrication ont comporté le débitage par percussion lancée et le façonnage intégral par raclage des faces et entaillage ou sciage transversal pour modeler les extrémités.

¹¹ M. Bitiri, V. Căpitanu, *Așezarea paleolitică de la Lespezi ...*, in *loc.cit.*, p. 39-68; M. Bitiri-Ciortescu et al., *Paleoliticul din sectorul subcarpatic al Bistriței în lumina cercetărilor de la Lespezi-Bacău*, in *Carpica*, XX, 1991, p. 7-52; Al. Bolomey, *Considerații asupra resturilor de mamifere din stațiunea gravettiană de la Lespezi-Lutărie (jud. Bacău)*, in *Carpica*, XX, 1991, p. 271-295; C. Beldiman, *Asupra utilizării fildeşului ...*, in *loc.cit.*, p. 325-333; Idem, *Industria materiilor dure animale ...*, Teză de doctorat; Idem, *Date privind industria paleolitică ...*, in *loc.cit.*, p. 41-71; Idem, *Industria materiilor dure animale ...*, in *loc.cit.*, p. 7-29; Idem, *L'ivoire au Paléolithique supérieur ...*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 46-47; Idem, *Date recente privind utilizarea fildeşului ...*, in *loc.cit.*, p. 109-111, 404; Al. Păunescu, *Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret.*, p. 299-315.

¹² V. Chirica, *The Gravettian in the East ...*, BAI, III; Idem, *Gisements paléolithiques de Mitoc.*, BAI, XI.

¹³ Idem, *Amuleta-pandantiv de la Mitoc și unele aspecte ale artei și magiei în paleoliticul superior est-carpatic*, in SAA, 1, 1983, p. 38-44.

¹⁴ Idem, *The Gravettian in the East ...*, BAI, III; Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut.*, p. 145-152.

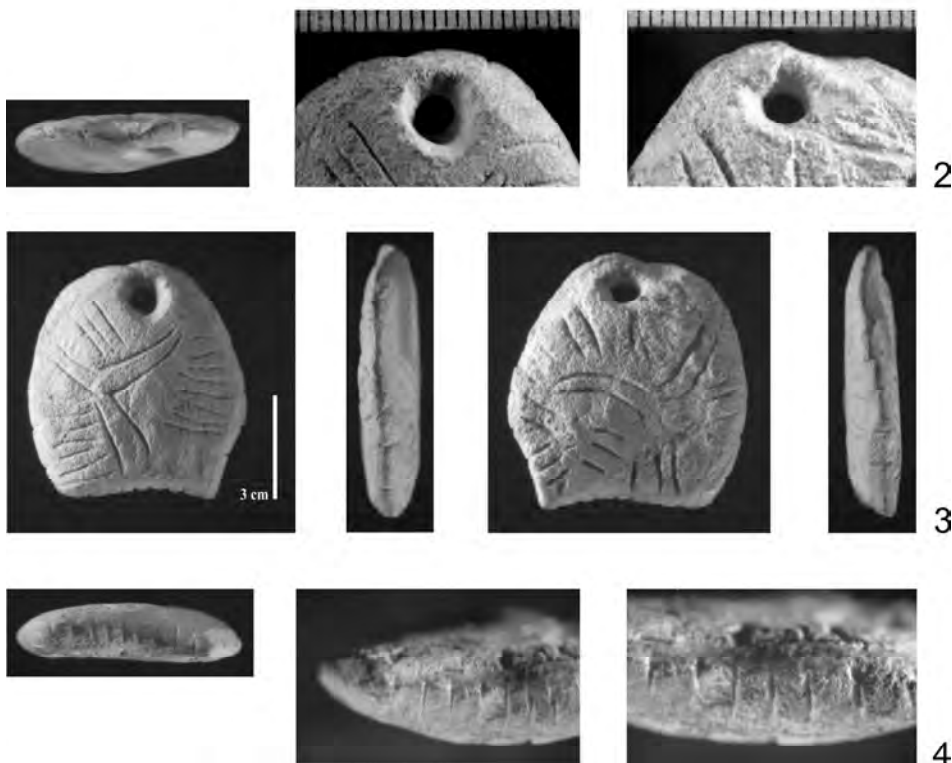

Fig. 7. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Mitoc*.

Pendeloque calcaire: 1, 3 – vues générales;

2, 4 – vues de détails de la perforation et des extrémités (1 – d'après V. Chirica, 1983).

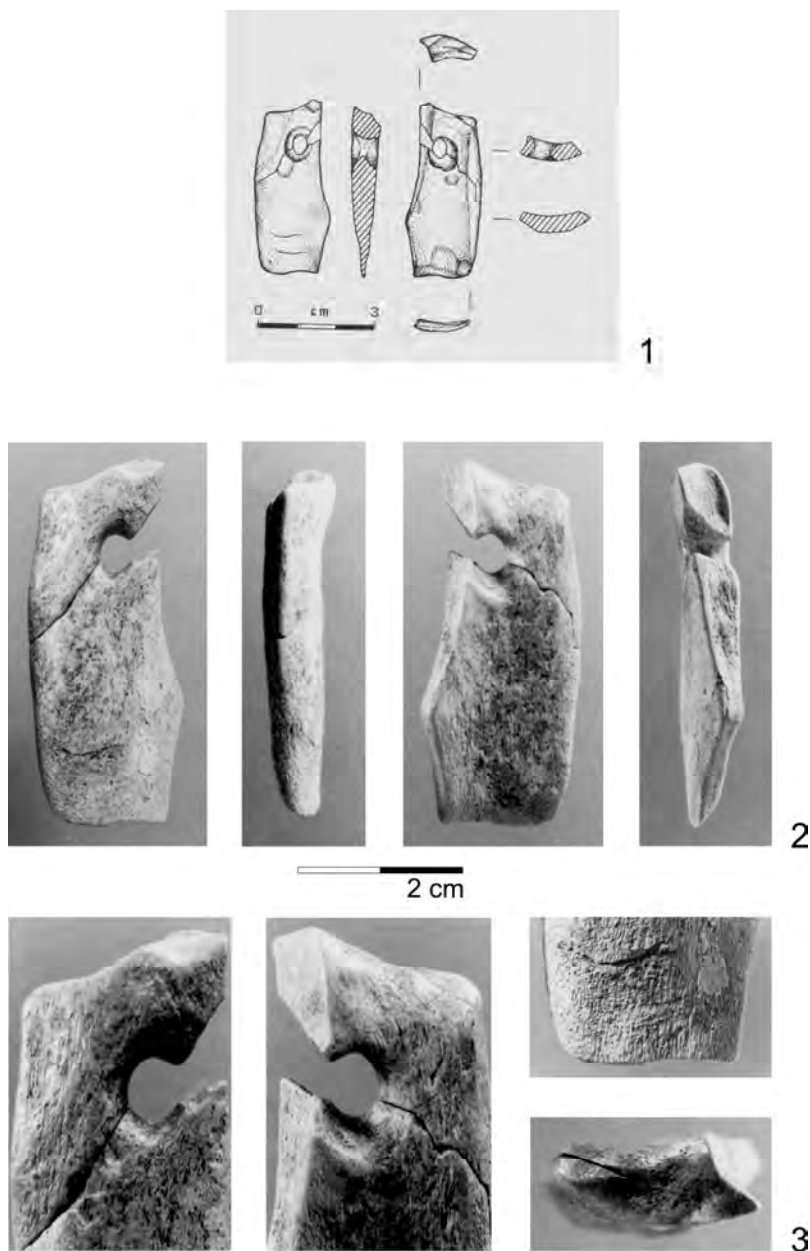

Fig. 8. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Mitoc*.

Pendeloque en os: 1-2 – vues générales;

3 – vues de détails de la perforation et de la partie distale.

L'examen systématique des surfaces à la loupe binoculaire (au moment du réalisation de l'étude – 1995 – une première pour un objet de parure en provenance de Roumanie)¹⁵, a permis de déceler les traces claires de façonnage par raclage axial et oblique des surfaces et des bords. La perforation proximale ovale en plan et biconique en profil a été aménagée bilatéralement par rotation alternative et alésage par grattage à l'intérieur; avant d'entamer la perforation le secteur correspondant de la face supérieure a été aménagé par raclage axial et oblique. L'étude poussée de l'artefact a permis la proposition de reconstitution du schéma opératoire de la fabrication (fig. 9). Les traces d'utilisation sont le lustrage et l'émoussement des bords de la perforation, ainsi que de la partie proximale située au-dessus de la perforation.

L'âge du niveau IV est estimé à 19-20 ka – 19910 ± 990 BP (GX-8724); 20945 ± 850 BP (GX-8503)¹⁶.

2.5. Piatra-Neamț (PNC, N = 18)

Le site paléolithique supérieur de Piatra-Neamț est situé dans la partie centrale de la région de Moldavie (partie est de la Roumanie). Il occupe un endroit nommé *Poiana Cireșului* (La Clairière du Cerisier), placé à 4 km ouest de la ville sur la rive droite – haute terrasse – de la rivière Bistrița. Les recherches ont été effectuées en 1998 et 2001-2005 par une équipe sous la direction de prof. dr. M. Cărciumaru (Université de Târgoviște, Faculté de Sciences Humaines); les fouilles consistent en l'exploration de quatre surfaces permettant la définition de la stratigraphie et des aires d'occupation à plusieurs reprises (foyers, aires de débitage du matériel lithique, paléofaune etc.). On a mis en évidence l'existence au profondeur de 1,5-2 m d'une couche attribuée à une étape évoluée du Gravettien oriental; d'après les auteurs des fouilles une deuxième couche est repérée à 3,50-3,70 m de profondeur et semble-t-il appartenir à une culture plus ancienne (Aurignacien ?).

À la suite de l'étude systématique en laboratoire des riches restes fauniques récupérés de la couche gravettienne on a pu identifier plusieurs artefacts de la catégorie des „objets symboliques” ou d'art mobilier et de parure; ces objets appartiennent à quatre catégories typologiques: deux dents percées; des os encochés et portant de traces linéaires gravés; un galet en quartzite encoché; quatre lamellibranches fossiles – coquilles bivalves. La description des objets est retrouvée dans une publication récente¹⁷.

¹⁵ M. Otte, C. Beldiman, *Sur les objets paléolithiques de parure et d'art en Roumanie: une pendeloque en os découverte à Mitoc, dép. de Botoșani, Roumanie*, in *MemAntiq*, XX, 1995, p. 35-70; M. Otte, V. Chirica, C. Beldiman, *Sur les objets paléolithiques de parure et d'art en Roumanie: une pendeloque en os découverte à Mitoc, dép. de Botoșani, Roumanie*, in *PE*, 5, 1995.

¹⁶ *Ibidem*; Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut.*, p. 149-152.

¹⁷ M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Cireșului ...*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité.*, Pré-Actes, p. 19; M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art paléolithique de la vallée de Bistrița ...*, in *loc.cit.*, p. 16-27.

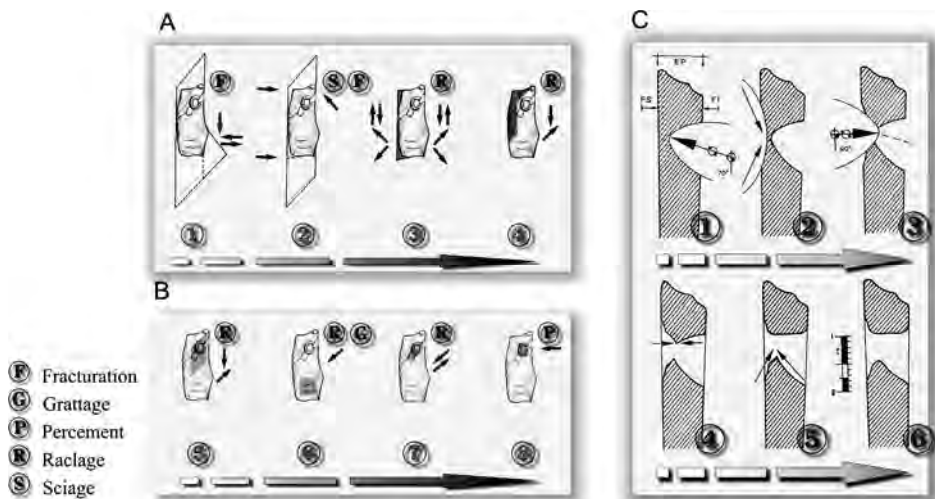

Fig. 9. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Mitoc*.

Pendeloque en os: A-B – schéma opératoire de la fabrication – proposition de reconstitution; C – schéma opératoire de la perforation – proposition de reconstitution (d'après M. Otte, C. Beldiman, 1995).

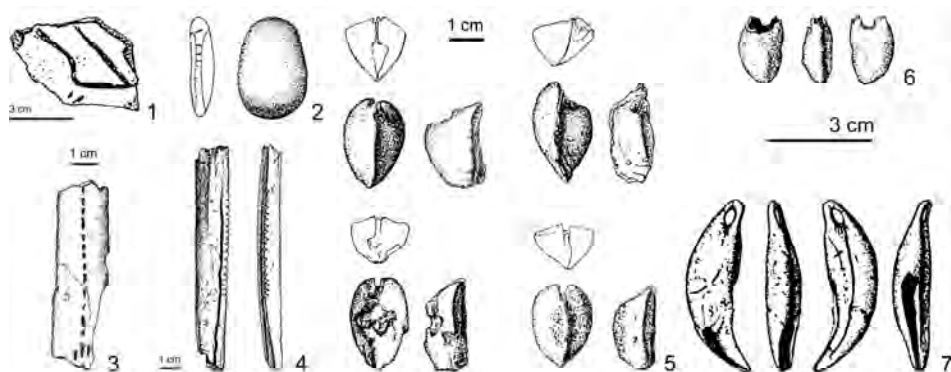

Fig. 10. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Piatra-Neamț*:

- 1 – fragment d'os long gravé; 2 – galet en quartzite; 3 – fragment de bois de renne (?); 4 – fragment d'os long; 5 – coquilles fossiles de *Congeria*?; 6 – canine résiduelle de cerf; 7 – canine de loup (d'après M. Cărciumaru, M. Mărgărit *et al.*, 2003).

Pendant les fouilles archéologiques déployées en 1998, à une profondeur de 1,80 m, on a découvert un fragment d'objet en os gravé; sur sa face supérieure on distingue une image naturaliste d'un sabot d'animal (fig. 10, no. 1). Les dimensions du fragment sont: longueur – 25 mm; largeur – 15 mm; largeur des lignes gravées – 0,7 mm.

Les fouilles archéologiques de 2001 ont conduit à une profondeur de 1,90 m à la découverte d'un galet ovalaire en quartzite, ayant les dimensions suivantes: diamètre – 50 / 33 mm; diamètre de la partie mésiale – 33 / 11 mm (fig. 10, no 2). Sur un des bords longs on a cinq encoches profondes et une superficielle; à l'intérieur des encoches on conserve des traces d'ocre.

À l'occasion des recherches de 2002 on a récupéré un fragment de diaphyse d'os long (métapode) appartenant à un mammifère de large taille. Sur son bord droit on a une série composée par 17 encoches profondes réalisées à distances relativement égales; sur la face supérieure on mentionne l'existence de plusieurs signes gravés en croix (fig. 10, no 4). Les dimensions de l'objet sont les suivantes: longueur – 111 mm; largeur de la partie mésiale – 16 mm; épaisseur maximum – 10-12 mm.

Les fouilles de 2003 ont conduit à la découverte à une profondeur de 1,93 m d'un fragment de bois (de renne?) fracturé à l'occasion de mis à jour et qui présente sur sa face supérieure 17 éléments courts gravés et disposés en ligne dans l'axe (fig. 10, no 3). Les dimensions de l'objet: longueur – 72 mm; largeur – 20 mm; épaisseur – 7 mm.

En même année on a une autre apparition d'objets symboliques dans la couche gravettienne; il s'agit de quatre coquilles bivalves fossiles de lamellibranches, appartenant probablement à l'espèce *Congerina* en provenance des gisements du Miocène supérieur ou du Pliocène inférieur de la région (fig. 10, no 5). Leur forme rappelle celle de la vulve et on suppose que cela est probablement la raison pour laquelle ces fossiles ont été recueillis et apportés dans le site.

Les dents percées ont été récupérées pendant les mêmes fouilles de 2003; il s'agit d'une canine entière de loup (fig. 10, no 7) et une croche de cerf (fig. 10, no 6) dont la partie proximale a été cassée dans l'antiquité au niveau de la perforation. D'après les indices fournis par les images qui accompagnaient la communication présentée au colloque de Liège en décembre 2003, il s'agit des perforations bilatérales ovales, aménagées par rotation alternative.

Les fouilles de 2004 ont permis de récupérer dans le niveau gravettien II plus de 30 coquilles très petites (1-2 mm) concentrées à côté d'une structure de habitat – restes de combustion, débitage etc.; selon les dates sommairement publiées par les auteurs des recherches parmi ces coquilles on a identifié 10 pièces perforées par sciage attribuées probablement à l'espèce *Succinea oblonga*¹⁸.

¹⁸ M. Cărciumaru et al., *Piatra-Neamț – Poiana Ciresului*, in *CCAR. Campania 2002, 2003*, p. 228-229; M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art paléolithique de la vallée de Bistrița ...*, in *loc.cit.*, p. 19; M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Ciresului ...*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité*, Pré-Actes, p. 19; M. Cărciumaru et al., *Piatra-Neamț – Poiana Ciresului*, in *CCAR. Campania 2003, 2004*, p. 231-232; M. Cărciumaru et al., *Piatra-Neamț – Poiana Ciresului*, in *CCAR. Campania 2004, 2005*, p. 266-267; M. Cărciumaru et al., *Piatra-Neamț – Poiana Ciresului*, in *CCAR. Campania 2005, 2006*, p. 262-264; M. Cărciumaru et al., *Rezultatele cercetărilor arheologice în situl paleolitic de la Piatra-Neamț – Poiana Ciresului*, in *CercArh*, XIV (sub tipar); C. Beldiman, *Parures préhistoriques de Roumanie: ...*, in *loc.cit.*, p. 69-102.

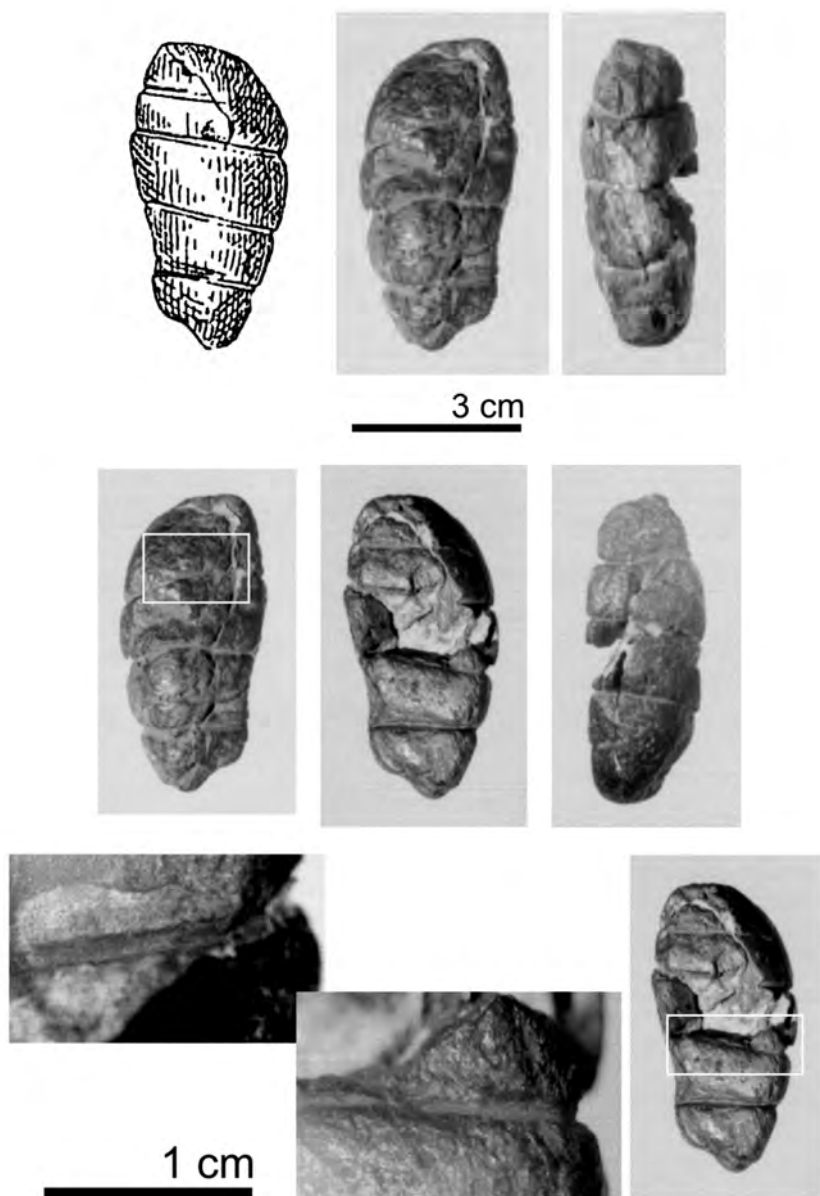

Fig. 11. Art mobilier au paléolithique supérieur en Moldavie – *Stracova*. Morceau de graphite: vues générales (dessin d'après Al. Păunescu, 1998); et vues de détails des sillons transversaux.

2.6. Ripiceni (RPS, $N = 1$)

Le seul site paléolithique en grotte connu dans la Moldavie roumaine était celui de Ripiceni-*Stânca*, dép. de Botoșani, placé dans un massif calcaire sur la rive droite de Prut. Il a été détruit par l'exploitation de la pierre calcaire dans les années '20 du dernier siècle.

À l'occasion de ses fouilles de 1925-1926, N.N. Moroșan a découvert dans le niveau V (attribué ultérieurement au Gravettien oriental) une canine de loup portant des traces probables de perforation. On ne dispose pas de données supplémentaires en ce sens¹⁹.

2.7. Stracova (STR, $N = 1$)

Dans la limite sud du village Stracova, comm. de Șendriceni, ville de Dorohoi, dép. de Botoșani, on connaît six sites du paléolithique supérieur découvertes en 1966 par Al. Păunescu et Gh. M. Vasiliu. Le sondage effectué en 1966 par Al. Păunescu dans le site no II, placé sur la colline *Polonicu*, a mis en lumière une couche épaisse de 15-30 cm sans complexes d'habitation attribuée à la culture gravettienne, phase récente.

Appart le riche matériel lithique (outils, restes de débitage) de ce site provient un morceau ovalaire de graphite (fig. 11); les traces conservées et estompées par corrosion semblent indiquer le façonnage des surfaces et des extrémités par abrasion. Sur la circonférence on observe quatre sillons transversaux parallèles bien marqués réalisés par sciage et ayant le profil en V symétrique et asymétrique. Ses dimensions sont: longueur – 54 mm; diamètre – 26 / 18 mm; largeur des sillons – 1-2 mm; profondeur des sillons – 1-1,5 mm.

Les gisements de provenance probable du graphite se trouvent à environ 100 km sud sur le territoire des communes de Iacobenii et de Broșteni, département de Suceava²⁰.

3. Synthèse des données

3.1. Contexte

L'analyse des données indique le fait que les objets d'art du paléolithique supérieur de Moldavie (Gravettien oriental) proviennent des sites de plein air / terrasse (6 situations – CRS, CTM, LSP, MMG, PNC, STR) et d'un site en grotte (un cas, RPS).

Au niveau du territoire du pays on constate aussi que la distribution régionale des sites ayant fourni des artefacts paléolithiques d'art favorise la partie est (Moldavie roumaine: dép. de Botoșani, dép. de Bacău, dép. de Neamț), où sont localisés les 7 sites (fig. 1, tab. 1-2, graph. 1).

¹⁹ N.N. Moroșan, *La station paléolithique de grotte de Stânca Ripiceni*, in *Dacia*, V-VI (1935-1936), 1938, p. 17; Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut.*, p. 166; C. Beldiman, *Parures préhistoriques de Roumanie: ...*, in *loc.cit.*

²⁰ Idem, *Arta mobilieră paleolitică și epipaleolitică din România.*; Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut.*, p. 275-281, fig. 90/17.

Catégorie typologique	Type	Site	Matière première	Effectif
Parure	Pendeloque	Mitoc	Roche (calcaire)	1
	Pendeloque	Mitoc	Os grand herbivore?	1
	Rondelle	Cotu Miculinți	Bois de renne	1
	Dent percée?	Ripiceni-Stânca	Canine loup	1
	Dents percée	Piatra-Neamț	Canine loup	1
	Dent percée	Piatra-Neamț	Canine cerf	1
	Coquilles percés	Piatra-Neamț	Coquilles fossiles Pléistocène supérieur <i>Succinea oblonga?</i>	10
Objets non utilitaires	Bâton percé	Cotu Miculinți	Bois de renne	1
		Crasnaleuca	Métapode de cheval	1
	Bois de renne? gravé	Piatra-Neamț	Bois de renne?	1
	Coquilles	Piatra-Neamț	Coquilles fossiles tertiaires <i>Congerina?</i>	4
	Galet gravé	Piatra-Neamț	Roche (quartzite)	1
	Matière première	Lespezi	Ivoire de mammoth	1
	Morceau de graphite gravé	Stracova	Roche (graphite)	1
	Os encoché	Piatra-Neamț	Os grand herbivore?	2
	Os gravé	Piatra-Neamț		
Objets utilitaires décorés	Harpon	Cotu Miculinți	Bois de renne	1
3	13	7	6	29

Tab. 2. Représentation des catégories typologiques, des types et de matières premières par sites.

3.2. Effectifs et typologie

La totalité de l'effectif appartient à la culture gravettienne (N = 29). La plupart des sites ont livré des découvertes isolées (CRS, LSP, RPS, STR). Autres sites comptent 2-3 pièces (CTM et MMG), tandis que le site PNC a permis la récupération inattendue de 20 objets.

En ce qui concerne les catégories typologiques (3), ce sont les objets de parure et d'utilisation non précisée qui dominent. On compte 13 types, les plus nombreux étant lié à la parure: coquilles percées (10), dents percées (3); pendeloques (2); rondelle (1). Les pendeloques sont de type long ayant le dispositif de suspension proximal. Les pièces non-utilitaires d'os ou en matière minérale sont: des objets présentant des signes gravés ou encoches (5), bâtons percés (2), matière première (1); coquillage fossile (4). Les objets utilitaires décorés comptent un seul artefact, respectivement le harpon de Cotu Miculinți. Plusieurs objets sont pourvus du décor linéaire (gravé; réalisé par sciage transversal; encoches). La distribution des types par sites est présentée en tab. 2.

3.3. Matières premières

Les matériaux lithiques sont sous représentés: 3 cas (pierre calcaire, galet en quartzite et morceau de graphite), tandis que les matières dures animales dominent absolument l'effectif (26 cas).

Parmi les mammifères (12 cas) on compte comme espèces: le renne (4 objets); le cheval (1 objet); le loup (2 objets), le cerf (1 objet), les grandes herbivores indéterminées (3); le mammoth (1 objet). Les parties anatomiques utilisées sont: bois de renne (4 cas); os long indéterminés (3 cas); métapodes (1 cas); dents – canines (3 cas); ivoire (1 cas).

Les lamellibranches bivalves fossiles (4) appartiennent probablement à l'espèce *Congeria*? et les coquilles perforées à l'espèce *Succinea oblonga*? (10). Les deux espèces sont probablement d'origine locale (région de Piatra-Neamț) (tab. 2, graph. 2-3).

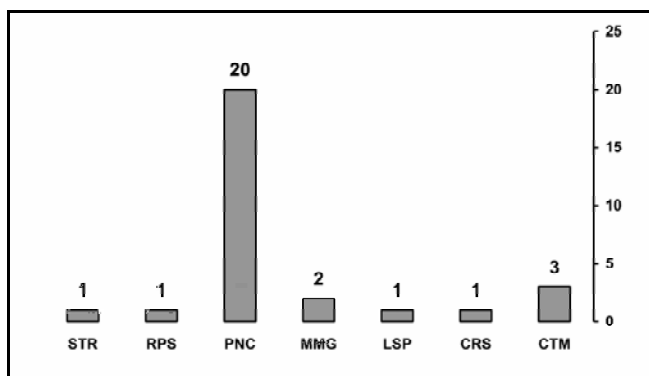
3.4. Fabrication

Les étapes du débitage et du façonnage comportent d'habitude l'application combinée et successive des deux procédés au moins. Il y a aussi des situations où on a appliqué 5 procédés différents. Le débitage – étape qui vise le prélèvement de la matière première et d'obtention de la forme brute de l'objet – a été achevé par procédés routiniers au paléolithique supérieur comme la percussion directe / l'entaillage et l'extraction des baguettes en os ou en bois de renne par double rainurage.

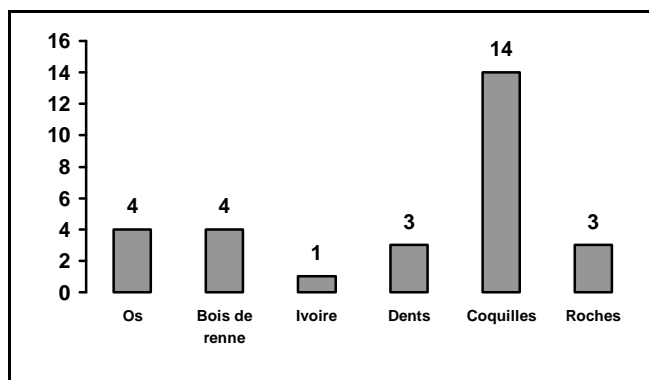
Un exception est le cas du tronçon d'ivoire de mammoth de Lespezi qui semble très probablement documenter le recours à un procédé de tronçonnage sophistiqué et inattendu pour cette époque: le sciage transversal à la ficelle sablée ou le débitage par usure linéaire²¹; il paraît qu'il s'agit de la plus ancienne situation de cette sorte signalée jusqu'à maintenant dans cette partie de l'Europe²².

²¹ F. Poplin, *op.cit.*, in H. Camps-Fabrer (éd.), *op.cit.*, p. 85-92.

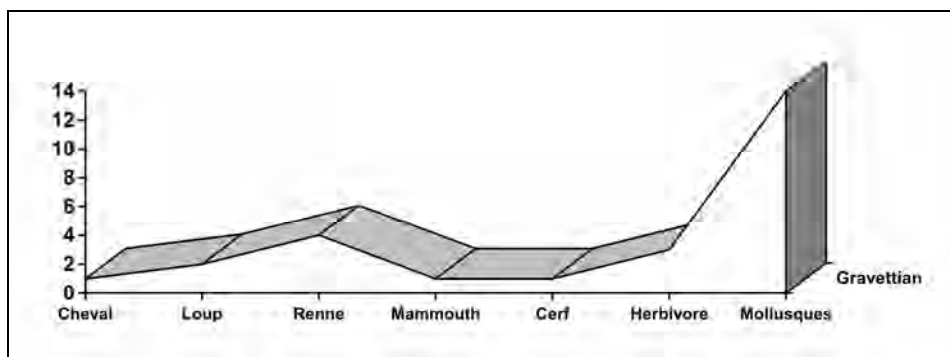
²² C. Beldiman, *Asupra utilizării fildeşului ...*, in *loc.cit.*; Idem, *Industria materiilor dure animale ...*, Teză de doctorat; Idem, *Date privind industria paleolitică a materiilor dure animale ...*, in *loc.cit.*; Idem, *Industria materiilor dure animale ...*, in *loc.cit.*; Idem, *L'ivoire au Paléolithique supérieur ...*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 46-47; Idem, *Date recente privind utilizarea fildeşului ...*, in *loc.cit.*, p. 109-111, 404.

Graph. 1. Distribution des découvertes par sites.

Graph. 2. Représentation des matières premières.

Graph. 3. Représentation des matières dures animales par espèces.

Le façonnage est illustré par le recours au raclage axial, à la perforation bilatérale par rotation alternative et à l'alésage par rotation; l'abrasion est un procédé rarement attesté (le morceau de graphite de Stracova). Le décor est réalisé fréquemment par gravure et par encoches; on rencontre aussi des lignes obtenues par sciage transversal (tab. 3).

Pour les pendeloques, dans la plupart des cas, le façonnage a totalement effacé les traces du débitage. En revanche, le façonnage est attesté par procédés facilement décelables: le raclage axial ou oblique, technique commune au Paléolithique supérieur et à l'Épipaléolithique; le sciage transversal, utilisé pour modeler les extrémités.

Les procédés appliqués pour l'aménagement du dispositif de suspension (pendeloques, dents, coquilles) ou des autres perforations (harpon, bâtons percés) sont les plus variés et illustrent l'adaptation optimale à des paramètres dimensionnels et de dureté de la matière première. Au Paléolithique supérieur on a: préparation des surfaces par raclage; rotation alternative; rotation complète / continue sur une ou les deux faces; alésage par grattage ou rotation²³.

L'analyse détaillée des traces du pendeloque en os de Mitoc a permis la proposition (pour la première fois sur des artefacts de Roumanie) la reconstitution de la „chaîne opératoire” de fabrication – débitage, façonnage, perforation²⁴ (fig. 9).

3.5. Utilisation

Les objets analysés sont dépourvus de dates sur le contexte aptes à alimenter des hypothèses fonctionnelles significatives. Les traces d'utilisation sont communes spécialement pour les pendeloques et bâtons percés qui ont été examinés directement par l'auteur: émoussement et déformation des perforations plus ou moins marquée; lustrage des surfaces et des bords. La localisation des zones d'usure peut indiquer la position d'attache verticale pour les objets de parure²⁵. Pour une partie significative des artefacts n'a été encore possible l'examen direct (la rondelle de Cotu Miculinți, les pièces publiées de Piatra-Neamț etc.); unes sont introuvables actuellement dans les collections (la pièce de Ripiceni).

4. Analogies

En regard des bâtons percés de Moldavie (Cotu Miculinți, Crasnaleuca) on peut rappeler des objets de même type en provenance de Someșu Rece, dép. de Cluj²⁶; Ságvár, Hongrie²⁷; Grotte Maszycka, Cracovie, Pologne²⁸; Le Placard, La Madeleine, Gorges de l'Enfer, Laugerie-Basse, La Roche-Lalinde, Rochereil, Abri Morin, France²⁹.

²³ H. Berge-Mahieu et al., *Fiches typologiques de l'industrie osseuse préhistorique* (sous la dir. de H. Camps-Fabrer). Cahier IV. Objets de parure, Aix-en-Provence, 1991.

²⁴ C. Beldiman, *Parures préhistoriques de Roumanie*: ..., in *loc.cit.*, p. 69-102 (avec la bibliographie).

²⁵ *Ibidem*; H. Berge-Mahieu et al., *op.cit.*

²⁶ C. Beldiman, *Arta mobilieră* ..., in *loc.cit.* (avec la bibliographie).

²⁷ J.K. Kozłowski, *op.cit.*, p. 73, fig. 78.

²⁸ *Ibidem*, p. 93, fig. 101.

²⁹ A. Peltier, *op.cit.*, in V. Feruglio et al., *op.cit.* (sous la dir. de H. Camps-Fabrer), p. 43-52; Idem, *Fiche Bâtons percés à branches courtes ou sans branches* (1.3.), in V. Feruglio et al., *op.cit.*; P. Noiret, *Le décor des bâtons percés paléolithiques*, in *MPL*, 25, 1990.

Site	Type	Matière première	Procédé technique											
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Cotu Miculinți	Bâton percé	Bois de renne												
Cotu Miculinți	Harpon	Bois de renne												
Cotu Miculinți	Rondelle	Bois de renne												
Crasnaleuca	Bâton percé	Métapode de cheval												
Lespezi	Matière première	Ivoire de mammoth												
Mitoc	Pendeloque	Roche (calcaire)												
Mitoc	Pendeloque	Os												
Piatra-Neamț	Galet encoché	Roche (quartzite)												
Piatra-Neamț	Os gravé	Os												
Piatra-Neamț	Bois de renne? gravé	Bois de renne ?												
Piatra-Neamț	Os encoché	Os												
Piatra-Neamț	Dent percée	Canine loup												
Piatra-Neamț	Dent percée	Canine cerf												
Piatra-Neamț	Coquilles	Coquilles fossiles tertiaires												
Piatra-Neamț	Coquilles perforés	Coquille fossiles Pléistocène												
Ripiceni-Stânca	Dent percée	Canine loup					?							
Stracova	Morceau de graphite gravé	Roche (graphite)												
7	29	6	9	1	6	4	7	7	7	4	5	2	1	1

Tab. 3. Technologie – procédées de fabrication: 1 – percussion directe / entaillage; 2 – double rainurage; 3 – raclage axial; 4 – gravure; 5 – perforation; 6 – perforation bilatérale; 7 – rotation alternative; 8 – alésage; 9 – encoches; 10 – sciage transversal; 11 – sciage transversal à la ficelle; 12 – abrasion.

Le harpon décoré de Cotu Miculinți est presque identique à celui découvert dans le site gravettien récent de Cosăuți, République de Moldavie³⁰.

Pour le tronçon d'ivoire de mammoth de Lespezi on peut évoquer des multiples analogies retrouvées dans les sites des chasseurs gravettiens de grands herbivores de l'Europe de Centre-Est et orientale: République Tchèque – Predmost³¹; Ukraine – Kostienki I, Poljakov et Eliseevich³²; Russie – Borshevo, Timonovka³³; République de Moldavie – Costești³⁴. Une autre analogie, plus importante, provient d'Autriche; le site épigravettien de Grubgraben, placé dans le Bassin du Danube Moyen et daté post 20000 BP, a livré trois fragments d'ivoire de mammoth, un étant en cours de transformation (débité et façonné sommairement par entaillage) et morphologiquement très proche de celui de Lespezi³⁵. La présence des objets paléolithiques en ivoire sur le territoire de la Roumanie³⁶ est signalée plus récemment par deux découvertes (pointes de sagaies) du site de Piatra-Neamț³⁷.

Le décor du morceau de graphite de Stracova est semblable à celui du bâtonnet en pierre (pendeloque) de Boroșteni, dép. de Gorj, Roumanie³⁸ et celui d'un autre petit pendeloque en os ou en ivoire pourvu de trou de suspension de Kostenki 14, Russie³⁹.

Les objets symboliques de Piatra-Neamț (galet et os encochés, os et bois de renne gravés, coquilles fossiles) trouvent des analogies dans les découvertes de: Brno II, Predmost, Tchéquie⁴⁰; Khotilevo II⁴¹, Cosăuți, République de Moldavie⁴².

³⁰ I.A. Borziac, *Les chasseurs de renne de Kosoioutsy, site paléolithique tardif à plusieurs niveaux, sur le Dniestr moyen (Rapport préliminaire)*, in *L'Anthropologie*, 97, 2/3, 1993; Idem, *Paleoliticul și mezoliticul în spațiul dintre Nistru și Prut*, in *TD*, 15, 1-2, 1994, p. 36, fig. 6/1.

³¹ R. Feustel, *Technik der Steinzeit*. Archäolithikum - Mesolithikum, Weimar, 1973, p. 166-167, pl. LVIII/1-2; LXIX/3; LXXI; H. de Lumley (éd.), *Art et civilisation de chasseurs de la Préhistoire (34000-8000 ans av. J.Ch.)*, Catalogue d'exposition, Paris, 1984, p. 118.

³² S.A. Semenov, *Prehistoric Technology. An experimental study of the oldest tools and artefacts from traces of manufacture and use*, Totowa-New Jersey, 1985, p. 148-150, fig. 73/1-2; 74/1-6; G. Bosinski, *Homo sapiens. Histoire des chasseurs du Paléolithique supérieur en Europe (40000-10000 av. J.-C.)*, Paris, 1990, p. 118.

³³ J.K. Kozłowski, *op.cit.*, p. 78, 178, fig. 87/c-d; 127/f-g.

³⁴ I.A. Borziac, *Paleoliticul și mezoliticul ...*, in *loc.cit.*, p. 28, 35, fig. 5/10.

³⁵ B. Logan, *The hunted of Grubgraben: an analysis of faunal remains*, in A. Montet-White (éd.), *The Epigravettian site of Grubgraben, Lower Austria: The 1986 and 1987 excavations, Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège*, 40, Liège, 1990, p. 72-73, 84, fig. 6/1.

³⁶ Pour ce type d'objets voir récemment C. Beldiman, *L'ivoire au Paléolithique supérieur ...*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 277-289.

³⁷ M. Cărciumaru et al., *Piatra-Neamț – Poiana Cireșului*, in *CCAR. Campania 2004*, 2005; M. Cărciumaru et al., *Piatra-Neamț – Poiana Cireșului*, in *CCAR. Campania 2005*, 2006, p. 262-264; M. Cărciumaru et al., *Rezultatele cercetărilor arheologice ...*, in *loc.cit.*

³⁸ M. Cărciumaru et al., *Objets de parure découverts dans la grotte Cioarei ...*, in *loc.cit.*, p. 403-415; M. Cărciumaru, R. Dobrescu, *op.cit.*, in *loc.cit.*, p. 57-59.

³⁹ J.K. Kozłowski, *op.cit.*, p. 69, fig. 76/e.

⁴⁰ K. Valoch, *Le Paléolithique en Tchéquie et en Slovaquie*, Grenoble, 1996.

⁴¹ Z. Abramova, *L'art paléolithique de l'Europe orientale et de la Sibirie*, Grenoble, 1995, fig. 34/2-4.

⁴² I.A. Borziac, *Paleoliticul și mezoliticul ...*, in *loc.cit.*, p. 28, 35, fig. 5/6.

Pour les autres découvertes (rondelles, dents percées et coquillage percé) on peut mentionner les analogies retrouvées dans les sites de: Boroșteni, Râșnov, Țibrinu, Roumanie⁴³; Temnata Dupka, Bulgarie⁴⁴; Cosăuți, important site gravettien en plein air de chasseurs de renne, placé au bord du Dniestr, République de Moldavie⁴⁵; Molodova 5 au bord du Dniestr, Ukraine⁴⁶; Arka, Csákvár, Pilismarot, Ságvár, Szob, Tarcál, Bodrogheresztúr, sites en abri sous roche et de plein air de l'Hongrie⁴⁷.

5. Conclusion

Cette étude essaie de proposer une image cohérente et complète sur les plus anciennes manifestations du phénomène lié à l'art des objets utilitaires et non utilitaires en provenance de la région orientale de la Roumanie (Moldavie). La démarche vise l'actualisation des dates sur des découvertes anciennes et ajoute les effectifs apparus suite à des recherches des derniers ans, tout étant perçu à la lumière des approches méthodologiques récentes. En utilisant de la documentation encore faible par rapport à d'autres régions de l'Europe mais augmentée ce dernier décennie on utilise toutes les données disponibles jusqu'à maintenant y compris les informations sur les objets signalés pendant le XXe siècle dans des publications à peine accessibles et restés apparemment oubliés ou volontairement ignorés.

L'analyse a concerné tous les aspects quantifiables et traités d'en point de vue statistique: contexte, types, matières premières, fabrication – débitage, façonnage, techniques de percement et de la réalisation du décor; utilisation. Les plus expressives sur le plan de la paléotechnologie sont les procédés de percement, illustrés par plusieurs solutions appliquées en formule unique ou combinée et adaptée toujours à la nature de la matière première.

L'étude détaillée des pendeloques a permis, entre autres, quelques utiles précisions d'ordre technique et fonctionnel – à savoir la proposition de la „chaîne opératoire” de la fabrication et les hypothèses d'utilisation par attachement en position verticale par enfilage simple.

Toutes les données présentées sont accompagnées toujours par les dates radiocarbone disponibles et par l'illustration exhaustive. Ces données permettent de couvrir d'ici là, sur presque 10 millénaires, l'histoire du phénomène de l'art mobilier des origines dans la région placée entre les Carpates Orientaux et la rivière Prut, comme les plus anciennes manifestations de la spiritualité dans cette contrée ainsi que de suivre les directions de l'évolution typologique et paléotechnologique dans l'important et sensible domaine de la parure, chargé de multiples significations techno culturelles et sociales. Les étapes opératoires de réalisation du décor gravé expriment, finalement, une

⁴³ C. Beldiman, *Parures préhistoriques de Roumanie: ...*, in *loc.cit.*

⁴⁴ J.K. Kozłowski, *op.cit.*

⁴⁵ I.A. Borziciac, *Les chasseurs de renne de Kosoiousy ...*, in *loc.cit.*, p. 331-336; Idem, *Paleolithicul și mezoliticul ...*, in *loc.cit.*, p. 19-40; M. Otte, I. Lopez-Bayon, P. Noiret, I.A. Borziciac, V. Chirica, *Recherches sur le Paléolithique supérieur de la Moldavie*, in *BSRAP*, 107, 1996, p. 45-80; M. Otte, P. Noiret, I. Lopez-Bayon, *Regards sur le Paléolithique supérieur de la Moldavie*, in *CercLst*, 17/1, 1998, p. 37-46.

⁴⁶ J.K. Kozłowski, *op.cit.*

⁴⁷ H. de Lumley (éd.), *op.cit.*; J.K. Kozłowski, *op.cit.*

identité mentale et constitue une marque techno-culturelle distincte, qui se prête désormais à des analyses comparatives en contexte européen.

Une attention spéciale mérite l'artefact en ivoire de Lespezi. Important à signaler est, à part la présence rare d'un objet travaillé en ivoire au Paléolithique supérieur de Roumanie, l'attestation précoce probable d'un procédé de débitage sophistiqué, le sciage transversal complet à la ficelle ou l'abrasion linéaire. Ce procédé a été largement appliqué au travail des matières osseuses dès le Mésolithique et le Néolithique ancien, ainsi qu'attestent aussi les matériaux connus en Roumanie⁴⁸. Cet aspect peut conférer à la découverte de Lespezi une importance particulière dans la perspective de l'évolution paléotechnologique dans le domaine de l'industrie des matières dures animales. La rareté générale des objets en ivoire dans les régions actuelles du pays génère un contraste évident par rapport avec la situation connue à l'Est de Prut⁴⁹.

Une situation analogue est liée à des manifestations diverses de l'art mobilier⁵⁰; par exemple, après une demi-siècle de recherches systématiques dans les sites paléolithiques roumains on n'a pas encore récupéré aucune représentation animale ou humaine en ronde bosse⁵¹. La situation attend encore une explication valable; elle n'est forcément pas attribuable au stade des recherches et reflet, probablement, des particularités culturelles de ces régions au Paléolithique supérieur ou à la méthodologie et aux aspects technique des fouilles.

Les données complètes rassemblées et présentées dans cette étude peuvent être intégrées dans les analyses plus larges de la parure en contexte macrorégional et continental. Les artefacts gravettiens suggèrent l'intégration de la région est du pays (Moldavie) – mais ayant un statut périphérique – dans la vaste aire orientale de cette culture. Les objets paléolithiques d'art de la partie Est de la Roumanie sont en mesure de prouver l'intégration de l'aire en discussion dans l'Europe Est-Centrale et de Sud-Est contemporaine, caractérisée par la rareté des artefacts d'art paléolithique récupérés (y compris l'absence des objets d'art mobilier figuratif); dans ce contexte la découverte récente de Piatra-Neamț (fragment d'os gravé d'un sabot ?)⁵² – semble modifier l'image

⁴⁸ C. Beldiman, *Asupra utilizării fildeșului ...*, in *loc.cit.*, p. 332; *Idem*, *Date privind industria paleolitică a materiilor dure animale ...*, in *loc.cit.*, p. 41-71; *Idem*, *L'ivoire au Paléolithique supérieur ...*, in V. Dujardin (éd.), *op.cit.*, p. 46-47; *Idem*, *Date recente privind utilizarea fildeșului ...*, in *loc.cit.*, p. 109-111, 404.

⁴⁹ J.K. Kozłowski, *op.cit.*; V. Chirica, I.A. Borzic, *Le ivoires du Sud-Est de l'Europe: Bulgarie, Grèce, Yougoslavie et Roumanie jusqu'au Dniestr*, in *Actes de la Table ronde: Le travail et l'usage de l'ivoire au Paléolithique supérieur, Ravello, 29-31 mai 1992*, Ravello, 1995, p. 199-210; C.V. Chirica, *op.cit.*, BAI, VI.

⁵⁰ I.A. Borzic, C.V. Chirica, *Pièces de marne du Paléolithique supérieur de la vallée du Dniestr*, in *PE*, 9, 1996, p. 393-401.

⁵¹ M. Otte, C. Beldiman, *Sur les objets paléolithiques de parure et d'art en Roumanie: ...*, in *loc.cit.*, p. 35-70; M. Otte, V. Chirica, C. Beldiman, *Sur les objets paléolithiques de parure et d'art en Roumanie: ...*, in *loc.cit.*, p. 119-152.

⁵² M. Cărciumaru, et al., *Les découvertes d'art paléolithique de la vallée de Bistrița ...*, in *loc.cit.*, p. 16-27; M. Cărciumaru et al., *Les découvertes d'art mobilier paléolithique de Poiana Cireșului ...*, in M. Otte (éd.), *La Spiritualité*, Pré-Actes, p. 19.

sur la présence de l'art figuratif dans ce contrée. Au ce point de vue, nous considérons que la présente démarche s'avère utile et très nécessaire, dans les conditions où les découvertes de Roumanie – malgré leur importance documentaire réelle au niveau régional – sont encore absentes de grandes synthèses du domaine.

Finalement, malgré leur petit nombre relatif, les objets paléolithiques d'art de Moldavie sont aptes à prouver l'intégration de l'aire en discussion dans l'Europe Est-Centrale et du Sud-Est de l'époque.

UPPER PALEOLITHIC PORTABLE ART IN MOLDAVIA (ROMANIA)

Abstract

Recent approaches on ancient artefacts collections and very recent discoveries enable a detailed discussion (repertory, typology, technology, radiocarbon dates etc.) on the relative rare evidence of portable art – adornment, decorated and so called non utilitarian objects – in the Romanian Upper Paleolithic (Eastern Gravettian, about 23-13 kya BP), in the regions placed between Eastern Carpathians Mountains and the Prut river (Romanian Moldavia). The 29 artefacts were discovered in 6 open air sites and in a cave site. The types identified are: *bâtons percés* worked in horse long bone and in roe-deer antler; lithic and bone pendants; disk in roe-deer antler; perforated teeth; lithic objects in quartzite and graphite as well as bone and antler pieces having linear engraved decoration or notches; decorated roe-deer antler harpoon; ivory mammoth tusk fragment; fossil mollusks of *Congeria*? species; perforated snails of *Succinea oblonga*? species.

Most of the artefacts are of significant importance for the phenomenon of art and of prehistoric technology in these regions; in this point of view we have to mention the pendants discovered at Mitoc, Botoșani County, and the fragment of bone discovered in 1998 with the engraved image of an animal's foot from Piatra-Neamț, Neamț County. Another exceptional artefact is the fragment of mammoth tusk from Lespezi, Bacău County, dated at around 18 kya showing the *débitage* traces on the proximal part that prove the using of notching and grooving technique and probably of transverse sawing with fiber; this should be the oldest situation of use of such a technique solution in this part of Europe.

Taking into account the extreme rarity of ivory artefacts in the Upper Paleolithic of Romania it is probably that the provenance of the objects can be found in the near territories of Central and Eastern Europe (Czech Republic, Ukraine, Republic of Moldavia, Russia) where the manufacture and use of such artefacts was common in that epoch. The study contributes essentially to the definition in actual terms of typology and technology of oldest portable art objects from a particular region of Romania as material expression of first spiritual manifestations of hunter-gatherer communities and allowed to integrate the data of the phenomenon in the South-East and Central European context.

EXPLANATION OF THE FIGURES

- Fig. 1 – Upper paleolithic portable art in Moldavia. Location of the discoveries: 1 – Stracova (STR); 2 – Cotu-Miculinți (CTM); 3 – Crasnaleuca (CRS); 4 – Mitoc (MMG); 5 – Ripiceni (RPS); 6 – Piatra-Neamț (PNC); 7 – Lespezi (LSP).
- Fig. 2 – Upper paleolithic portable art in Moldavia. *Mitoc*: 1 – limestone pendant (*apud* V. Chirica, 1983); 2 – bone pendant; *Piatra-Neamț*: 3 – stag canine; 3a – wolf canine; 6 – engraved long-bone fragment; 7 – quartzite pebble; 8 – roe-deer (?) antler fragment; 9 – long-bone fragment; 10 – fossil shell of *Conger* (?) (3a, 6-10 *apud* M. Cârciumaru, M. Mărgărit *et al.*, 2003); *Lespezi*: 4 – mammoth tusk fragment (*apud* C. Beldiman, 1996; *Stracova*: 5 – graphite fragment (*apud* Al. Păunescu, 1998); *Cotu Miculinți*: 11 – *bâton percé* in roe-deer antler; 12 – roe-deer antler harpoon; *Crasnaleuca*: 13 – *bâton percé* in horse bone (11-13 – *apud* M. Brudiu, 1987).
- Fig. 3 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Cotu Miculinți*. *Bâton percé* in roe-deer antler: 1 – general view (draw *apud* M. Brudiu, 1987); 2 – detail of the perforation and of the engraved lines.
- Fig. 4 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Cotu Miculinți*. Roe-deer antler harpoon: 1-2 – general view (draw *apud* M. Brudiu, 1987); 3 – the proximal side, the straight edge retouches.
- Fig. 5 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Crasnaleuca*. Horse bone *bâton percé*: 1 – general view (draw *apud* M. Brudiu, 1987); 2 – the distal side, detail of shaping and perforation.
- Fig. 6 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Lespezi*. Mammoth tusk fragment: 1 – general view (*apud* C. Beldiman, 1996); 2-3 – general view and detail of the distal side; 4 – detail view of the proximal side, traces of string cuttings.
- Fig. 7 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Mitoc*. Limestone pendant: 1, 3 – general view; 2, 4 – detail view of the perforation and of the extremities (1 – *apud* V. Chirica, 1983).
- Fig. 8 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Mitoc*. Bone pendant: 1-2 – general view; 3 – detail view of the perforation and of the distal side.
- Fig. 9 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Mitoc*. Bone pendant: A-B – manufacturing scheme – reconstitution proposal; C – manufacturing scheme – reconstitution proposal (*apud* M. Otte, C. Beldiman, 1995).
- Fig. 10 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Piatra-Neamț*: 1 – engraved long-bone fragment; 2 – quartzite pebble; 3 – roe-deer (?) antler fragment; 4 – long-bone fragment; 5 – fossil shell of *Conger* (?); 6 – canine; 7 – wolf canine (*apud* M. Cârciumaru, M. Mărgărit *et al.*, 2003).
- Fig. 11 – Upper Paleolithic portable art in Moldavia – *Stracova*. Graphite fragment: general view (draw *apud* Al. Păunescu, 1998) and detail view of the transversal ridges.

EXPLANATION OF THE TABLES

Tab. 1 – General data (sites, number of artifacts and the typologic categories, types, raw materials).

Tab. 2 – Representation of the typologic categories and of the raw materials by site.

Tab. 3 – Technology – manufacturing method: 1 – direct percussion / cutting; 2 – double grooving; 3 – axial scaring; 4 – engraving; 5 – piercing; 6 – bilateral piercing; 7 – alternative rotation; 8 – boring; 9 – retouching; 10 – transversal cutting; 11 – transversal string cutting; 12 – abrasion.

EXPLANATION OF THE GRAPHS

Graph. 1 – Distribution of the discoveries by site.

Graph. 2 – Raw materials plotting by species.

Graph. 3 – Raw materials plotting.

RECUNOAȘTERI ARHEOLOGICE DE SUPRAFAȚĂ ÎN ZONA ORAȘULUI TÂRGU NEAMȚ

de Vasile Diaconu

Situat din punct de vedere geografic în partea nord-estică a României, în Depresiunea Neamț (Ozana-Topolița), pe cursul mijlociu al Râului Neamț (Ozana), și la o altitudine medie de circa 365 m, orașul Târgu Neamț este o așezare urbană tipic subcarpatică¹. În cadrul județului, acesta este plasat în partea de nord-est, la intersecția unor importante căi de acces, prin intermediul cărora se face legătura atât cu Transilvania și nordul Moldovei, cât și cu regiunile sudice și estice ale țării².

Depresiunea Neamț, cea mai nordică depresiune din Subcarpații Moldovei, are o lungime de 28 km și o lățime ce variază între 3 și 14 km. Orașul Târgu Neamț este situat în extremitatea nord-estică a sa, între două „porți” care străjuiesc Valea Ozanei: Culmea Pleșu și Dealul Boiștea. Relieful din zona orașului Târgu Neamț este specific zonei subcarpatice și prezintă mai multe tipuri: structural, sculptural și de acumulare³. Această zonă beneficiază și de o importantă rețea hidrografică, formată din râuri, pâraie și izvoare, la care se adaugă apele subterane. Când acestea din urmă vin în contact cu argilele salifere pot să ajungă la suprafață sub forma unor izvoare de slatină, așa cum sunt cele de la Oglinzi sau Lunca⁴.

Toți acești factori geografici au influențat direct condițiile de habitat necesare comunităților umane care s-au stabilit și au locuit în această regiune de-a lungul diferitelor etape istorice. Identificarea vechilor așezări umane este posibilă prin cercetări arheologice sistematice, recunoașteri de suprafață, dar și prin cunoașterea toponimiei locale.

Toponimele au la bază anumite realități istorice sau geografice, care s-au păstrat în mentalul colectiv și care pot fi structurate în mai multe categorii⁵.

O primă categorie o reprezintă cele puse în legătură cu existența unor structuri de locuire sau funerare, ce au aparținut diferitelor comunități umane în decursul timpului.

¹ D. Ghinea, *Enciclopedia geografică a României*, București, 2002, p. 1258-1259.

² G. Davidescu, T. Onofrei, *Orașul Târgu-Neamț și împrejurimile*, Bacău, 1998, p. 9-10.

³ *Ibidem*, p. 23-25; V. Tufescu, *Subcarpații*, București, 1966, p. 81-85.

⁴ V. Băcăuanu, N. Barbu, A. Ungureanu, D. Chiriac, *Podișul Moldovei*, București, 1980, p. 258; C. Stoica, I. Gherasie, *Sarea și sărurile de potasiu și magneziu din România*, București, 1981, p. 50.

⁵ V. Diaconu, *Toponime din Depresiunea Neamț*, în *MI*, 5 (482), 2007, p. 91.

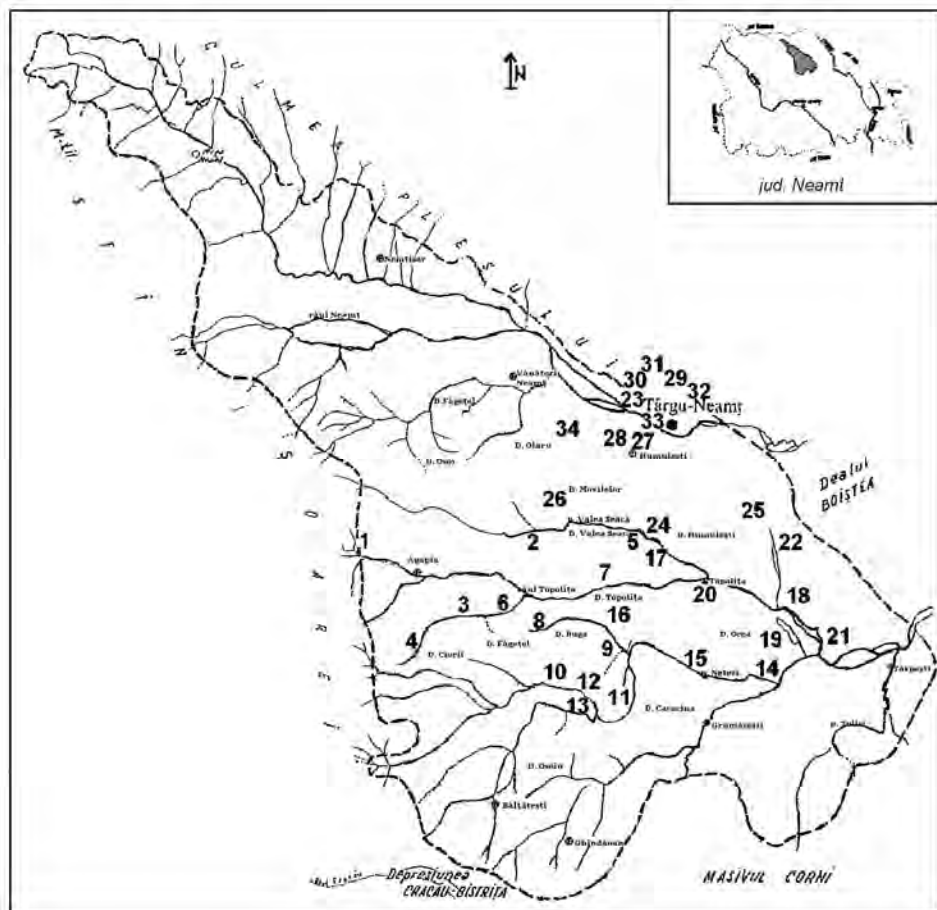

Fig. 1. Harta Depresiunii Neamț (după G. Davidescu, T. Onofrei, 1998);

- 1 – Agapia-Mănăstire; 2 – Agapia-Molizi; 3 – Agapia-La iezături; 4 – Filioara-La sud-est de biserică; 5 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 6 – Săcălușești-La vest de pod;
- 7 – Săcălușești-Teritoriul satului; 8 – Valea Seacă-Dealul Buga; 9 – Valea Seacă-Panta de est a Dealului Buga; 10 – Valea Seacă-Panta de sud a Dealului Buga;
- 11 – Valea Seacă-La iezătură; 12 – Valea Seacă-Terasa Pârâului Zimbrestii;
- 13 – Valea Seacă-Pe șes; 14 – Grumăzești-La Hiza; 15 – Netezi-La vest de sat;
- 16 – Topolița-Dealul Topolița; 17 – Topolița-La nord-vest de sat; 18 – Topolița-La izvor;
- 19 – Topolița-La Illoi; 20 – Topolița-La ieșirea din sat; 21 – Târpești-Pe șes;
- 22 – Boiștea-Pârâul Arin; 23 – Târgu Neamț-Centrul de achiziție; 24 – Târgu Neamț-Dealul Humulești;
- 25 – Târgu Neamț-Dealul Colacu; 26 – Târgu Neamț-Dealul Movelelor;
- 27 – Târgu Neamț-Biserica Sfântul Nicolae; 28 – Târgu Neamț-Humulești; 29 – Târgu Neamț-La arini;
- 30 – Târgu Neamț-La Ursu; 31 – Târgu Neamț-La Săvoi; 32 – Târgu Neamț-Str. Ion Roată; 33 – Târgu Neamț-Piața Comercială; 34 – Vânători-Neamț - La izvoare.

Reprezentative pentru această categorie sunt toponimele Siliște (Agapia), Siliște (Filioara), Dealul Țintirimului (Ghindăoani), Dealul Cimitirului (Bălătești), La Țintirim (Grumăzești-Netezi), La Movilă (Târpești), Dealul Mobilelor (Tg. Neamț), Movilă (Vânători-Neamț) etc.

O altă categorie de toponime, precum Pârâul Sărat, La sărături, Slatina, dovedesc existența unor surse de sare, care au fost exploatate de către comunitățile umane din această regiune încă din preistorie. Se știe că sarea este un element esențial în alimentația oamenilor și a animalelor, iar prezența unei asemenea resurse a constituit unul dintre motivele pentru care comunitățile umane s-au stabilit aici⁶.

Această zonă a fost investigată încă din anii '30 ai secolului trecut⁷, cercetările sistematice și recunoașterile de suprafață⁸ nu au permis o investigare amănunțită. Datele arheologice obținute prin cercetarea sistematică a unor așezări și necropole, precum cele de la Târpești-Râpa lui Bodai, Grumăzești-Deleni, Târgu Neamț - Dealul Pometea, Vânători-La Izvoare și Nemțisor-Braniște, vor contribui la întocmirea unui repertoriu consistent al descoperirilor arheologice din județul Neamț.

Pentru a completa toate aceste date am considerat necesară și o prezentare a rezultatelor obținute în urma propriilor recunoașteri de suprafață, efectuate în zona orașului Târgu Neamț, în perioada 1998-2006.

Cu prilejul executării lucrărilor agricole și edilitare, pe teritoriul orașului Târgu Neamț și în zonele învecinate, au fost semnalate diferite materiale arheologice. Existența acestora ne-a determinat să întreprindem recunoașteri de suprafață în punctele respective, având ca rezultat descoperirea de noi așezări, care aparțin unor perioade istorice diferite⁹, pe care astfel le integrăm în circuitul științific (fig. 1).

⁶ Pentru exploatarea surselor de sare în preistorie, vezi: N. Ursulescu, *Exploatarea sării din saramură în neoliticul timpuriu, în lumina descoperirilor de la Solca (jud. Suceava)*, în SCIV, 28, 3, 1977, p. 307-317; Idem, *Utilizarea izvoarelor sărate în neoliticul Moldovei, în Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, vol. I, Iași, 2000, p. 32-38; D. Monah, *L'exploitation du sel dans Les Carpathes Orientales et ses rapports avec la culture de Cucuteni-Tripolye*, în V. Chirica, D. Monah (eds.), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en context européen*, BAI, IV, 1991, p. 387-400; M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, *Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova. O abordare etnoarheologică*, în TD, XII, 1-2, 1992, p. 159-167; O. Weler (ed.), *Archéologie du sel. Techniques et sociétés dans la Pré- et Protohistoire européenne*, Leidorf, 2002; D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weler, J. Chapman (eds.), *L'exploitation de sel à travers le temps*, BMA, XIX, Piatra-Neamț, 2007.

⁷ C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în BCMI, 97, 1940.

⁸ Șt. Cucoș, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în MemAntiq, XVIII, 1992, p. 5-61; Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice din nord-estul județului Neamț*, în MemAntiq, XVIII, 1992, p. 63-143; idem, *Cultura Noua pe teritoriul județului Neamț*, în Carpica, XXIII/2, 1992, p. 119-141; idem, *Comunități preistorice din nord-estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu*, BMA, VII, Piatra-Neamț, 2000.

⁹ Mulțumim și pe această cale lect. dr. Neculai Bolohan, dr. Gh. Dumitroaia și prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu pentru ajutorul acordat la determinarea și încadrarea cronologică a unor materiale arheologice prezentate în acest articol.

1

2

3

Fig. 2. 1 – Dealul Valea Seacă (vedere dinspre nord); 2 – bucăți de chirpici;
3 – profilul unei gropi pentru extragerea lutului,
în care se observă urme de arsură și fragmente ceramice.

În cadrul recunoașterilor de suprafață am utilizat ca principiu general revenirea periodică (de obicei, după lucrările agricole de toamnă și primăvară), pe locul descoperirilor deja făcute, pentru o încadrare cultural-cronologică cât mai sigură și pentru a surprinde alte niveluri de locuire. Tocmai din acest motiv trebuie subliniat caracterul relativ al datării unor vestigii, cât și imposibilitatea surprinderii de la început a tuturor nivelurilor culturale dintr-un anumit punct. Acest fapt implică efectuarea unor viitoare cercetări de teren și săpături sistematice, care să completeze acest stadiu inițial.

Pentru o analiză cât mai corectă a siturilor menționate mai jos am operat cu o serie de criterii, după cum urmează: geografic, cultural, cantitativ, descriptiv și comparativ. Criteriul geografic are ca scop evidențierea caracteristicilor geomorfologice ale zonei cercetate, factorii de mediu care au influențat comunitățile umane și distribuția acestora în teritoriu. Cel cultural vizează stabilirea unei evoluții cultural-cronologice în cadrul Depresiunii Neamț, pe baza datelor arheologice corelate cu date similare din regiunile învecinate. În ceea ce privește criteriile cantitativ, descriptiv și comparativ, acestea sunt relevante pentru obținerea unui tablou cât mai complet al dinamicii locuirii umane în zona subcarpatică a Neamțului, dar și pentru stabilirea evoluției interne și a sincronismelor culturilor pre- și protoistorice din această regiune cu manifestările culturale din ariile geografice limitrofe.

Noile puncte arheologice, descoperite prin intermediul recunoașterilor de suprafață, vor fi menționate în ordine alfabetică, folosind ca principală unitate administrativă comuna.

I. Comuna Agapia

1. Agapia-Mănăstire

La ieșirea din sat, înspre schitul Agapia Veche, în malul stâng al Pârâului Agapia există o porțiune dintr-un zid de piatră, înalt de 1,5 m, care păstrează urmele unor bârne de lemn, datat probabil în evul mediu.

2. Agapia-Molizi

Cu ocazia lucrărilor agricole efectuate în acest punct, situat pe malul drept al Pârâului Valea Seacă, la sud de Humuleștii Noi, a fost descoperită o pipă de lut specifică sec. al XVII-lea, decorată cu motive vegetale (fig. 16/11).

3. Agapia-La iezături

Pe malul stâng al Pârâului Trestioara, la poala sudică a Dealului Ciohârlie, în preajma unor iezături, au fost recoltate câteva fragmente ceramice de factură Noua și resturi osteologice de mici dimensiuni.

4. Filioara-La sud-est de biserică

Pe malul stâng al Pârâului Trestioara, la aproximativ 400 m sud-est de biserică satului, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice lucrate la roată, ce aparțin evului mediu, dar prezența unor fragmente de vase lucrate dintr-o pastă grosieră de culoare brun-cenușie și a unei lame fragmentare de silex indică existența unei locuiri mai vechi.

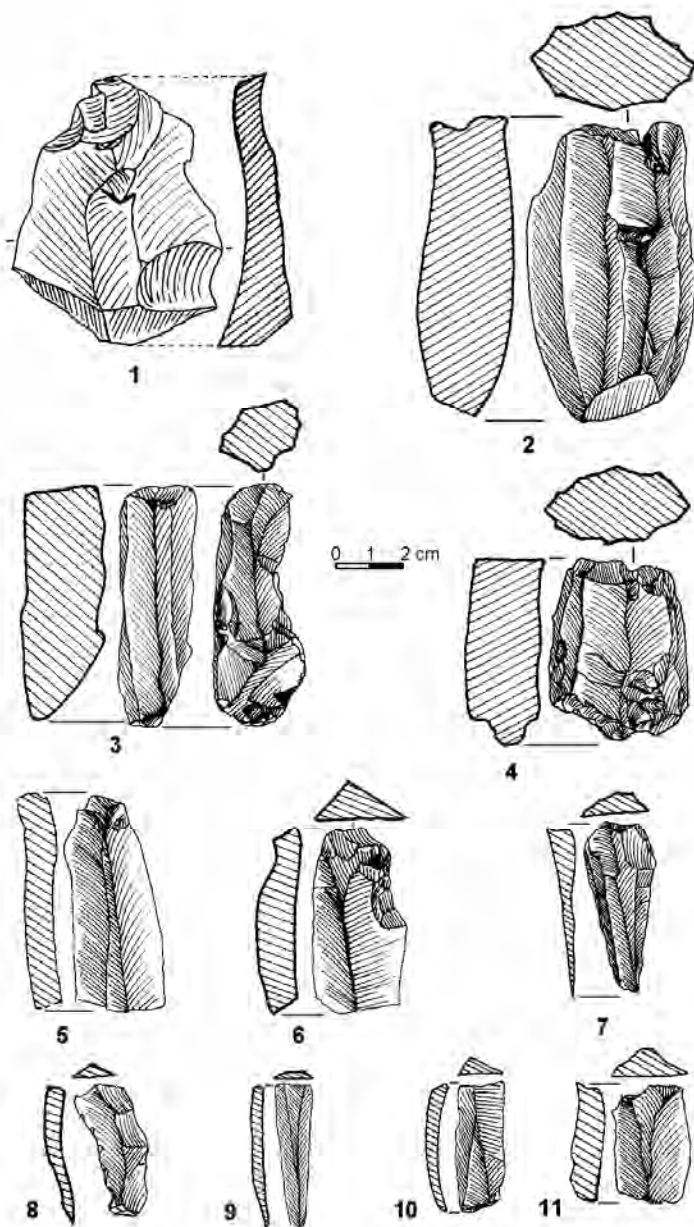

Fig. 3. Unelte de silex paleolitice și eneolitice:

1 – Târgu Neamț-Dealul Humulești; 2-11 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă.

5. Săcălușești-Dealul Valea Seacă

La aproximativ 0,5 km nord de satul Săcălușești, în apropierea fostului C.A.P. Târgu Neamț, a fost descoperită o așezare preistorică ce ocupă o porțiune din panta de est a Dealului Valea Seacă, situat în dreapta pârauului cu același nume (fig. 2/1).

Lucrările agricole, alunecările de teren, precum și exploatarea lutului de către localnici, au scos la iveală numeroase vestigii arheologice.

Cadrul natural favorabil (surse bogate de apă și o poziție relativ dominantă), a permis o locuire îndelungată a acestui punct, fapt dovedit de numeroasele obiecte descoperite, în principal ceramică și unelte din piatră. Acestea sunt răspândite pe o suprafață de circa 2000 m², orientată pe direcția vest-est, mărginită la nord de pante abrupte, iar spre sud și est de pante line.

Cele mai vechi urme de locuire par să dateze încă din paleolitic, deoarece în profilul unei gropi săpată pentru extragerea lutului (fig. 2/3), la adâncimea de aproximativ 1,50 m au fost găsite două piese de silex care păstrează pe suprafața lor o patină alb-albăstruie. Una dintre ele reprezintă un burin pe capăt de așchie lamelară.

În anumite locuri de pe cuprinsul așezării se găsesc grupate importante cantități de lipitură arsă (fig. 2/2), rezultată din distrugerea unor locuințe preistorice, acestea având pereții construiți dintr-o împletitură de nuiele, peste care s-a aplicat un strat de lut. Unele bucăți de lipitură mai păstrează urme din structura lemnoasă, precum și urme de fețuială, care a acoperit total sau parțial pereții locuințelor (fig. 10/3). De asemenea, pe suprafața solului se întâlnesc numeroase fragmente ceramice, care aparțin eneoliticului și prezintă caracteristici specifice culturii Precucuteni, probabil faza a III-a¹⁰.

Analiza tehnologică a materialului ceramic atribuit acestei culturi ne-a permis o clasificare a sa în două categorii. Prima dintre ele este constituită din ceramica lucrată dintr-o pastă bună, omogenă, uneori cu nisip în compoziție, bine arsă la cenușiu, brun-cenușiu sau brun-cărămiziu, având miezul negru sau cenușiu. Pentru decorul acestor vase s-au folosit caneluri, linii incizate, impresiuni și proeminențe (fig. 9/1-5). A doua categorie o constituie ceramica grosieră, cu multe cioburi pisate și nisip în compoziție, arsă destul de bine la brun-cenușiu sau brun-roșcat, decorată cu barbotină și proeminențe.

În ceea ce privește formele ceramice întâlnite în cadrul așezării, din lipsa unor vase întregi, acestea au fost reconstituite pe baza analogiilor cu alte descoperiri¹¹.

Cele mai întâlnite forme sunt pahare cu buza dreaptă și corpul bitronconic (fig. 9/1), vase cu corpul arcuit (fig. 9/3), vase cu gâtul înalt, străchini (fig. 9/2), fragmente de linguri (fig. 10/5). S-au descoperit și câteva fragmente ce provin de la vase cu partea inferioară mai mult sau mai puțin tronconică, ușor bombată, având baza în general albiată (fig. 9/6).

Cea mai dezvoltată etapă a eneoliticului este reprezentată de ceramica modelată dintr-o pastă de bună calitate, bine frământată și omogenizată, arsă foarte bine la cărămiziu, dar puternic corodată. Pe baza unora dintre fragmente au putut fi stabilite câteva tipuri, respectiv vase bitronconice, vase cu corpul rotund și buza ușor evazată, vase cu picior. Tehnica de lucru, forma și aspectul lor, ne permit încadrarea acestora în cadrul fazei Cucuteni A.

¹⁰ V. Diaconu, *Noi așezări precucuteniene în Depresiunea Neamț*, în *OptIst*, VIII/1, 2007, p. 11-12.

¹¹ Gh. Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, fig. 45-46.

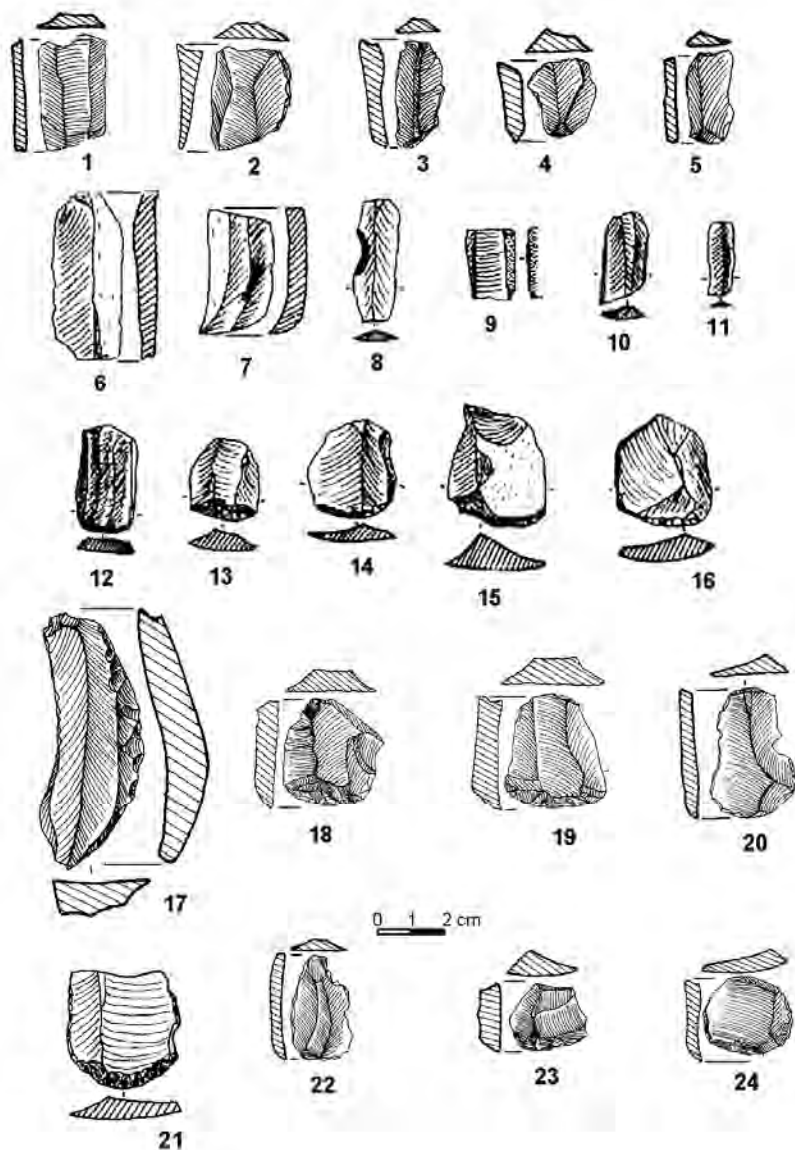

Fig. 4. Unele eneolitice de piatră, silix și obsidian: 1-5, 17-20, 22-24 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 6-16 – Topolița-La Illoii; 21 – Netezi-La nord-vest de sat.

Plastica eneolitică cuprinde reprezentări zoomorfe, dar și antropomorfe, majoritatea aflate în stare fragmentară (fig. 9/7-10). Cele patru statuete antropomorfe, sunt reprezentări feminine, caracterizate în unele cazuri prin steatopigie sau prin redarea triunghiului pubian. Cele mai apropiate analogii pentru aceste reprezentări antropomorfe se găsesc în așezarea de la Târpești-Râpa lui Bodai¹². Singura statueta zoomorfă care a fost descoperită în așezarea de pe Dealul Valea Seacă are lungimea de 4,4 cm și înălțimea de 2 cm, este lucrată dintr-o pastă de bună calitate, bine arsă, ce redă probabil un cal (fig. 10/9).

Deosebit de interesante sunt și cele două fragmente de *briquetage*, confecționate din pastă de bună calitate și bine arse, aparținând culturii Cucuteni (fig. 10/1-2). Prezența acestor artefacte în această așezare poate fi un indiciu în sprijinul ideii că au fost aduse aici în urma schimburilor intercomunitare, fiind binecunoscut faptul că aceste piese erau folosite la obținerea sării din saramură, devenind astfel etalon de schimb¹³. Deoarece în imediata apropiere a așezării de pe Dealul Valea Seacă nu se află izvoare de slatină, putem presupune că acestea au fost aduse aici odată cu sarea, din așezările contemporane aflate în apropiere, de la Lunca-Poiana Slatinei sau Țolici-Hălăbutoaia¹⁴.

În cadrul inventarului obiectelor din așezare un loc important îl constituie utilajul litic, destul de numeros și care va fi tratat unitar pentru ambele culturi (Precucuteni și Cucuteni), deoarece lipsa unui context stratigrafic clar face aproape imposibilă analiza individuală pentru fiecare civilizație în parte. Uneltele sunt lucrate în marea lor majoritate din silex și includ următoarele tipuri: lame retușate și neretușate (fig. 3/5-11; 4/1-5), gratoare pe așchii și pe lame, cu partea activă convexă sau rectilinie, care prezintă retușe abrupte (fig. 4/17-20, 22-24), inserții pentru seceri, așchii fin retușate. Prezența numeroaselor așchii, precum și a nucleelor de formă prismatică și ovală (fig. 3/2-4) pe întreaga suprafață a așezării, reprezintă un indiciu clar în sprijinul afirmației că uneltele de piatră erau lucrate pe loc. Silexul folosit la obținerea uneltelor provenea, se pare, din zăcămintele de pe Prut sau Nistru și era de două feluri: negru-cenușiu și vinețiu-alburiu. Alături de silex s-au utilizat și diferite roci locale sau aduse aici, din alte zone, pe calea schimbului.

Din categoria uneltelor din piatră șlefuită fac parte câteva topoare, tesle și dălțițe (fig. 5/1-5, 8-9). În urma cercetărilor de suprafață au fost recoltate doar topoare neperforate, care – după formă – erau trapezoidale (fig. 5/1, 3-4) și dreptunghiulare (fig. 5/5, 8). Cele din prima categorie sunt fie plate, fie cu una din laturi ușor bombată, cu tăișul drept sau arcuit, iar muchia rotunjită sau dreaptă. Topoarele dreptunghiulare au tăișul drept sau ușor arcuit, iar muchia este oblică sau trunchiată. Ambele categorii au fost lucrate din marne alb-gălbui sau din roci cenușii cu duritate medie, având dimensiuni cuprinse între 6 și 10 cm. Unele piese se află într-un stadiu inițial de prelucrare, iar altele prezintă deteriorări de la procesul de utilizare¹⁵. O altă categorie de unelte din piatră șlefuită o constituie dălțițele plate, de dimensiuni mici și mijlocii, care au fost lucrate în general din roci cu duritate medie (fig. 5/9).

¹² S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1976, fig. 74/5, 8; 75/2.

¹³ N. Ursulescu, *Utilizarea izvoarelor sărate ...*, în *loc.cit.*, p. 36.

¹⁴ D. Monah, Gh. Dumitroaia, *Recherches sur l'exploitation préhistorique du sel en Roumanie*, în D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weler, J. Chapman (eds.), *op. cit.*, p. 13-34.

¹⁵ Pentru o prezentare pe larg a acestor tipuri de unelte, vezi și O. Cotoi, C. Grasu, *Unelte din piatră șlefuită din eneoliticul Subcarpaților Moldovei*, Iași, 2000, pl. 1-11.

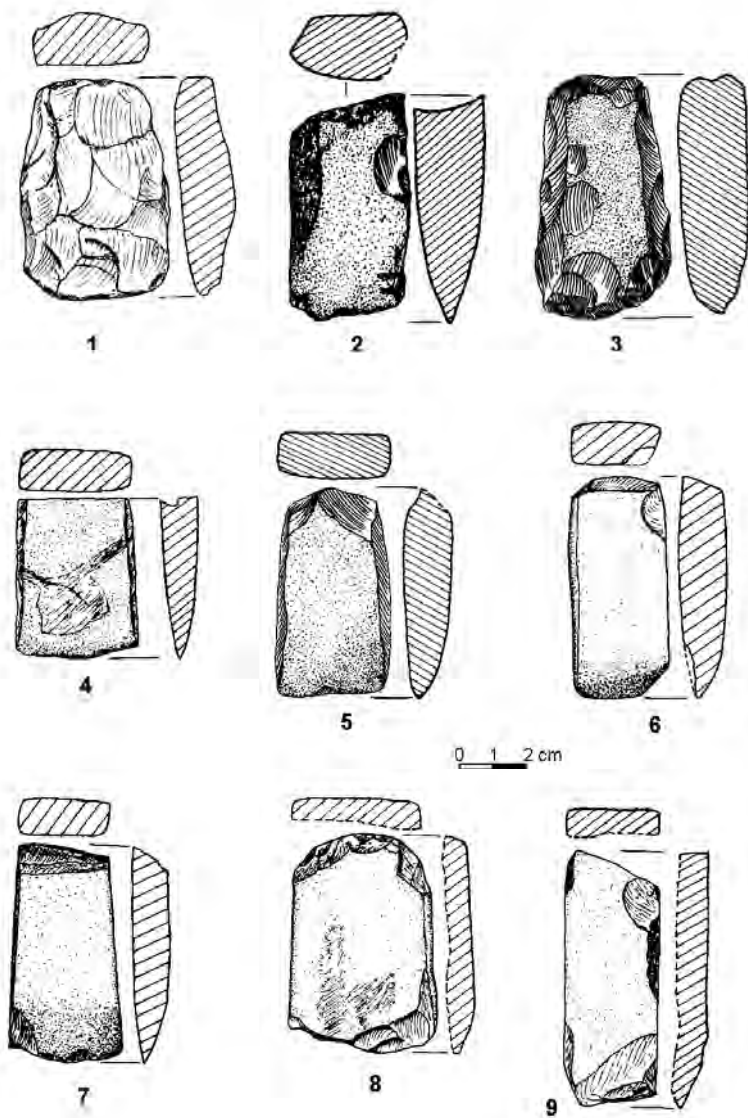

Fig. 5. Topoare eneolitice de piatră:

1-5, 8-9 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 6-7 – Topolița-La nord-vest de sat.

În ceea ce privește practicarea agriculturii, și în special cultivarea cerealelor, aceasta este dovedită și aici, ca și în alte așezări, de existența râșnițelor și frecătoarelor, întregi sau fragmentare, de formă ovală, lucrate din roci cu granulație mare, dar și a inserțiilor de silex pentru seceri¹⁶.

Etapă finală a epocii bronzului (cultura Noua) este documentată în această așezare doar prin câteva fragmente ceramice de mici dimensiuni, care au fost lucrate din pastă cu microprundișuri în compoziție. Mai deosebit este fragmentul din buza unui vas, decorat cu mai multe linii incizate dispuse în unghi și cu mici incizii verticale, care amintește de ornamentica specifică culturii Costișa (fig. 14/9).

Un lot important de fragmente ceramice specifice primei epoci a fierului a fost recoltat de pe suprafața așezării, ceea ce demonstrează că și în această perioadă istorică comunitățile umane au locuit pe Dealul Valea Seacă. De bună calitate și confecționată din pastă omogenă, ceramica acestei epoci este îngrijit modelată și arsă uniform. După modelare suprafața vaselor a fost finisată prin barbotinare sau lustruire.

Reconstituirea unui repertoriu de forme este dificil de realizat datorită stării fragmentare a ceramicii și a numărului redus de exemplare. Totuși, pe baza pieselor existente (detalii tectonice) și a analogiilor cu unele descoperiri din alte așezări (Grănicești¹⁷), s-a putut stabili o serie tipologică de recipiente ceramice: vase cu gâtul înalt, buza ușor răsfântă în afară și corpul tronconic, ușor rotunjit, iar pe diametrul maxim cu câte două protuberanțe; vase cu buza lobată (fig. 13/2); cești globulare cu toarta supraînălțată (fig. 13/4); vase rotunde, ce prezintă pe diametrul maxim câte o pereche de proeminente (fig. 13/1); vase decorate cu caneluri (fig. 12/ 5-6), vase-sac decorate cu brăie alveolare (fig. 12/1-2; 13/9) sau cu striuri organizate în rețea (fig. 12/4; 13/8).

Sporadic, pe cuprinsul așezării au mai fost semnalate și fragmente de vase din perioada secolelor II-IV e.n., lucrate la roată, ce trebuie puse în legătură cu așezarea specifică acestei perioade, aflată în apropiere, pe malul stâng al Pârâului Valea Seacă.

Deoarece materialul arheologic prezentat a fost recoltat în urma recunoașterilor de suprafață, și pentru că nu dispunem de o situație arheologică clară, încadrarea cronologică și culturală a unor obiecte este greu de precizat, limitându-ne doar la o descriere a acestora:

- fusaiolă bitronconică, înaltă de 3,2 cm, de culoare brun-cărmizie, bine lustruită (fig. 10/4).
- fusaiolă fragmentară, plată, lucrată dintr-o pastă cu mult nisip în compoziție și arsă la cărmiziu (fig. 10/7).
- obiect de podoabă din foaie de cupru (?), în formă de fluture, cu orificiu pentru prindere și decorat cu o dublă incizie, în forma literei „V” (fig. 10/6).

¹⁶ E. Comșa, *Viața oamenilor din spațiul carpato-danubiano-pontic în milenii 7-4 î. Hr.*, București, 1996, p. 36-37.

¹⁷ A. László, *Începutul epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva-Holihady și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, *BiblThr*, VI, București, 1994, fig. 33/2; 42/6.

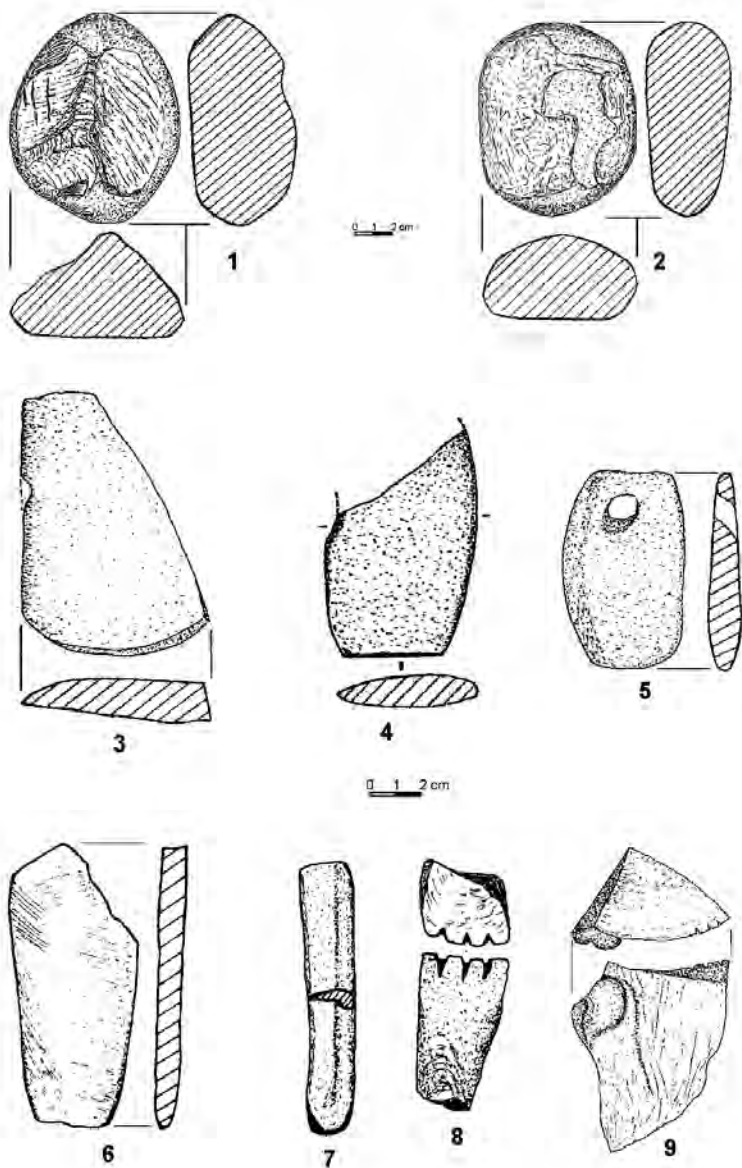

Fig. 6. Unelte de piatră (1-5) și os (6-9) din epoca bronzului:
1-4, 6-10 – Topolița-*La izvor*; 5 – Valea Seacă-*Panta de est a Dealului Buga*.

6. Săcălușești-La vest de pod

La aproximativ 100 m vest de podul ce trece peste Topolița, pe malul stâng al acestui pârâu, la poala Dealului Ciohârlie, au fost descoperite sporadice fragmente ceramice, care – după factura pastei – aparțin sfârșitului epocii bronzului, cultura Noua. Tot aici au mai fost găsite o așchie de silex și bucăți de chirpici vitrificate.

7. Săcălușești-Teritoriul satului

Pe proprietatea lui Gheorghe Petrișor și la aproximativ 200 m nord față de cursul Topoliței, pe terasa a doua a acestui râu, au fost descoperite câteva așchii de silex atipice, precum și o lamă fragmentară din gresie. Lipsa altor materiale arheologice ne împiedică să propunem o încadrare cronologică pentru aceste artefacte.

II. Comuna Bălățești

8. Valea Seacă-Dealul Buga

Pe panta de nord-est a acestui deal și pe malul unui afluent de stânga al Pârâului Netezi, în apropierea izvoarelor acestuia, au fost recoltate câteva fragmente ceramice și o piesă de silex, care aparțin primei epoci a fierului. Lucrările agricole au mai scos la suprafață și numeroase pietre arse, care au fost sparte pe loc.

9. Valea Seacă-Panta de est a Dealului Buga

Și pe panta estică a acestui deal, înspre satul Netezi, au fost găsite puține resturi ceramice și așchii de silex. Lucrate dintr-o pastă grosieră, cu microprundișuri în compoziție, fragmentele ceramice pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic, în cultura Noua. Tot aici au fost descoperite și câteva fragmente de vase lucrate la roată, caracteristice evului mediu. O piesă interesantă este și amuleta din piatră, de formă cvasirectangulară, perforată la capătul superior (fig. 6/6.). Analogii pentru această piesă găsim la Pufești (jud. Vrancea)¹⁸ și Murgeni (jud. Vaslui)¹⁹.

10. Valea Seacă-Panta de sud a Dealului Buga

Pe poala sudică a Dealului Buga, în zona înaltă din stânga Pârâului Zimbrești, la aproximativ 1,2 km față de șoseaua Bălățești - Târgu Neamț, au fost găsite sporadice fragmente ceramice, care pot fi încadrate în sec. II-III e.n. și care pot fi puse în legătură cu așezarea Valea Seacă-Pe Platou²⁰.

11. Valea Seacă-La iezătură

Recunoașterile de suprafață efectuate pe malul stâng al Pârâului Netezi, în dreptul unei mici iezături, au dus la descoperirea, pe un teren ușor înclinat, a unor resturi ceramice, care indică prezența în acest punct a unei așezări ce aparține primei epoci a fierului.

¹⁸ M. Florescu, M. Nicu, Gh. Rădulescu, *Câteva date referitoare la fazele târzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufești*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 170.

¹⁹ M. Rotaru, *Noi descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în bazinul Elanului*, în *TD*, IV, 1983, fig. 7/12.

²⁰ Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice...*, în *loc.cit.*, p. 72.

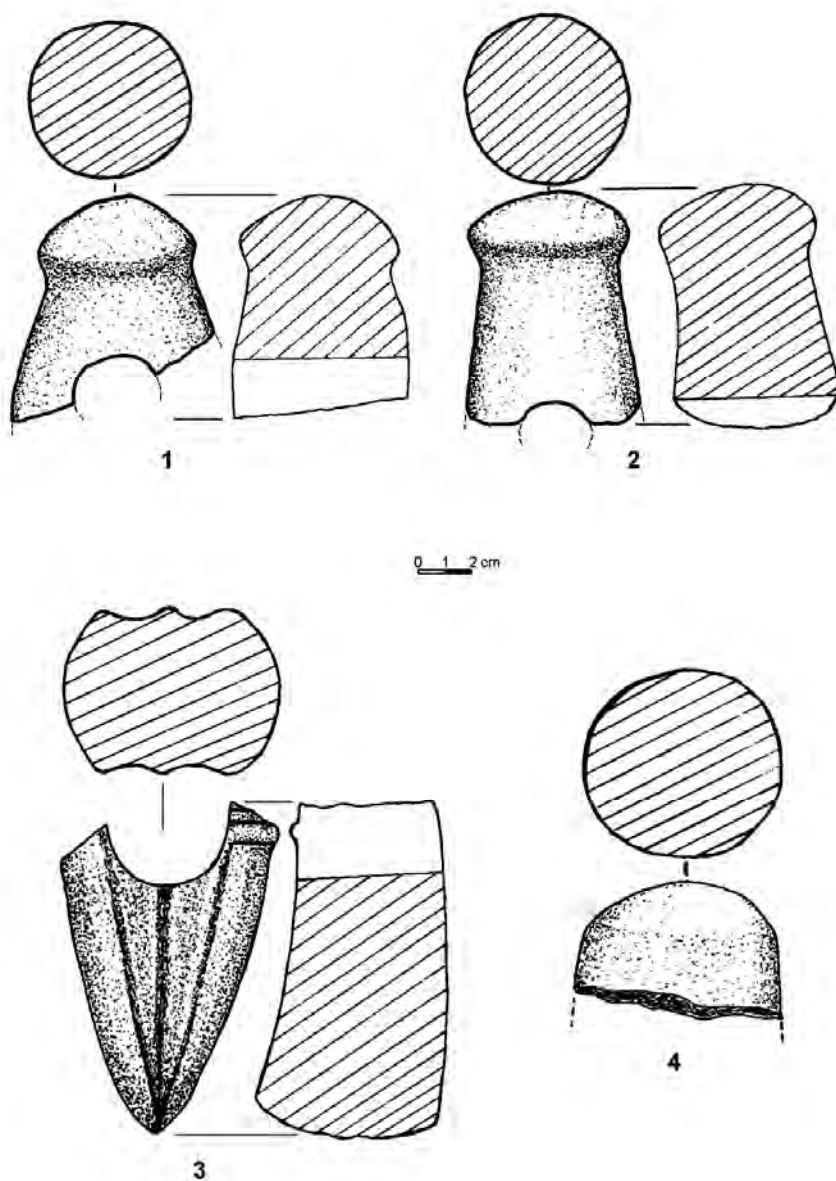

Fig. 7. Topoare de piatră din epoca bronzului: 1-2 – Vânători-Neamț - *La izvoare*;
 3 – Topolița-*La izvor*; 4 – Topolița-*La nord-vest de sat*.

12. Valea Seacă-Terasa Pârâului Zimbrești

Pe terasa înaltă din stânga Pârâului Zimbrești, la aproximativ 200 m vest față de punctul menționat anterior, pe un platou situat la poalele Dealului Buga, au fost semnalate sporadice fragmente ceramice de factură hallstattană și carpică.

13. Valea Seacă-Pe șes

De pe o zonă joasă, situată între Pârâul Zimbrești și Pârâul Sărat, în apropiere de confluența acestora, au fost culese materiale arheologice care aparțin sfârșitului epocii bronzului și primei epoci a fierului. Cele mai multe artefacte reprezintă resturi ceramice, care provin de la diferite tipuri de vase, caracteristice perioadelor amintite, unele dintre ele fiind decorate cu brâie simple sau alveolate (fig. 12/3), precum și cu incizii (fig. 11/12). De pe suprafața solului au fost recoltate și numeroase resturi osteologice. În apropiere au mai fost găsite și fragmente ceramice specifice evului mediu dezvoltat.

III Comuna Grumăzești

14. Grumăzești-La Hiza (sau La Hizanu)

În acest punct situat pe malul stâng al Pârâului Netezi, în partea de nord-est a satului, pe ogorul locuitorului L. Sânteanu, dar și pe terenurile învecinate au fost descoperite fragmente ceramice și resturi osteologice din diferite epoci istorice. Cele mai vechi urme materiale aparțin primei epoci a fierului și sunt reprezentate de fragmente ceramice, dar au mai fost identificate și urmele unei locuiri specifice sec. IV e.n. (fig. 15/7-8), precum și numeroase resturi ceramice aparținând evului mediu.

15. Netezi-Marginea de vest a satului

La ieșirea din sat, pe un teren arabil a fost găsit întâmplător un răzuitor convex, lucrat din silex, de factură eneolitică (fig. 4/21). În apropiere nu au fost identificate alte urme arheologice preistorice, ci doar câteva fragmente ceramice specifice evului mediu.

16. Topolița-Dealul Topolița

Pe panta de sud a Dealului Topolița și la 1 km vest de satul Netezi, au fost descoperite în urma recunoașterilor de suprafață sporadice fragmente ceramice, unele decorate cu brâie simple, care prin caracteristicile pastei, pot fi încadrate în etapa finală a epocii bronzului (cultura Noua).

17. Topolița-La nord-vest de sat

La aproximativ 800 m est de fostul C.A.P., pe un mic promontoriu de pe malul drept al Pârâului Valea Seacă, în apropierea satului Topolița au fost semnalate urmele unei așezări care a fost locuită încă din eneolitic, cele mai vechi obiecte descoperite aici aparținând culturii Precucuteni, probabil o etapă finală a fazei a II-a²¹. Cele câteva fragmente de vase descoperite pe suprafața așezării sunt caracteristice aceleiași civilizații, fiind decorate cu impresiuni, caneluri, linii incizate (fig. 8/6-10).

²¹ V. Diaconu, *Noi așezări precucuteniene ...*, în *loc.cit.*, p. 10.

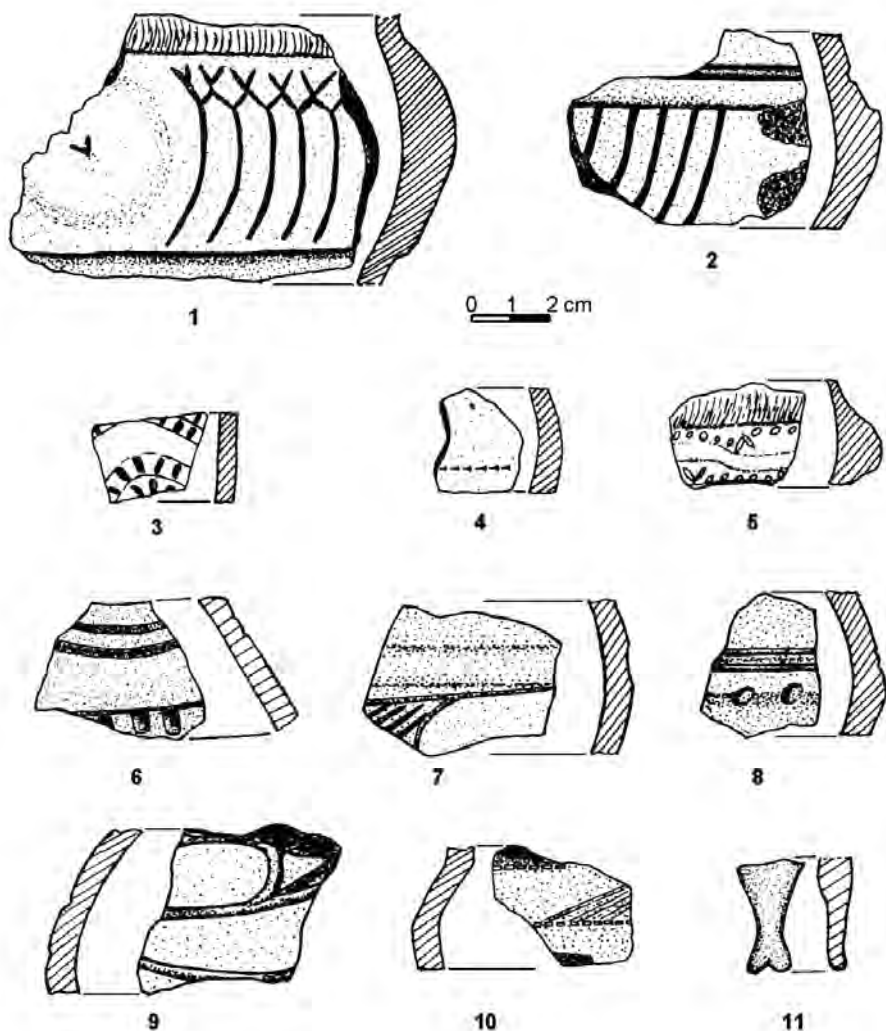

Fig. 8. Fragmente ceramice (1-10) și plastică antropomorfă (11) din eneolitic:
1-5 – Topolița-*La Ilioi*; 6-11 – Topolița-*La nord-vest de sat*.

Plastica antropomorfă este reprezentată de jumătatea inferioară a unei statuete de mici dimensiuni, lucrată dintr-o pastă foarte fină, care are picioarele separate la bază (fig. 8/11). Inventarul litic constă în câteva tesle șlefuite (trapezoidale și dreptunghiulare) lucrate din marnă de culoare gălbuie-cenușie sau din roci cu duritate medie (fig. 5/6-7). Din categoria uneltelor mai fac parte un răzuitor de silex și o lamă de piatră.

Chiar dacă ocupă o suprafață redusă, așezarea a cunoscut mai multe etape de locuire, alături de materialele eneolitice fiind descoperite și obiecte care aparțin epocii bronzului (cultura Noua), hallstattului și secolelor II-IV e.n. Câteva fragmente ceramice sunt specifice culturii Noua, provenind de la vase în formă de sac, lucrate din pastă zgrunțuroasă cu nisip și microprundișuri în compoziție, decorate cu brăie horizontale sau oblice (fig. 11/7-9). Pentru prima epocă a fierului amintim un fragment dintr-o buză evazată, ce provine de la un vas cu corpul globular.

De la comunitățile culturii carpice și Sântana de Mureș se păstrează câteva fragmente de vase lucrate la roată, de culoare cenușie. Tot din această așezare provine și un topor fragmentar (cu muchia cilindrică) lucrat dintr-o rocă dură, de culoare verzuie, care poate fi atribuit culturii Noua (fig. 7/4).

18. Topolița-La izvor

Pe terasa inferioară din stânga Topoliței, în marginea de est a satului, pe ogoarele din preajma unui izvor, au fost descoperite bogate materiale arheologice, care atestă o locuire a acestui punct încă din perioada finală a epocii bronzului (fig. 11/1-6) și din prima parte a epocii fierului (fig. 12/7-17). De pe suprafața solului au fost recoltate numeroase fragmente ceramice, care provin de la diferite tipuri de recipiente ceramice, precum: vase-sac, străchini și vase cu corpul globular. Tot aici au mai fost găsite și numeroase resturi osteologice, iar unele dintre acestea păstrează urme de prelucrare. Din categoria uneltelor de os amintim câțiva omoplați crestați (fig. 6/8-9), o daltă (fig. 6/6) și un cuțit lucrat dintr-o coastă de animal (fig. 6/7). Alături de aceste obiecte au mai fost descoperite și câteva frecătoare (fig. 6/1-2), lucrate din piatră de râu, precum și două cuțite curbe din gresie, aflate în stare fragmentară (fig. 6/3-4). O piesă interesantă o reprezintă toporul de luptă fragmentar, lucrat dintr-o rocă foarte dură (fig. 7/3), care imită obiecte asemănătoare de bronz, care își găsește analogii la Bădila (jud. Tulcea)²² și chiar în regiunea caucaziană²³.

19. Topolița-La Illoi

Pe terasa a doua a Pârâului Topolița, la 1 km est de livada de pe Dealul Ocea, au fost recoltate materiale arheologice care aparțin culturii Precucuteni, probabil începutul fazei a II-a, reprezentate de fragmente ceramice (fig. 8/1-5), dar și de unelte de piatră, silex și obsidian (fig. 4/6-16)²⁴. Pe suprafața aceleiași așezări au mai fost găsite și sporadice fragmente ceramice specifice sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului.

²² I. Vasiliu, *Topoare de piatră din epoca bronzului aflate în colecția Muzeului de Arheologie din Tulcea*, în *Peuce*, XII, 1986, pl. 1/1.

²³ M. Zápotoký, *Streitaxte und Streitaxtekulturen*, în *PamArch*, 57, 1966, fig. 13.

²⁴ V. Diaconu, *Noi așezări precucuteniene ...*, în *loc.cit.*, p. 9.

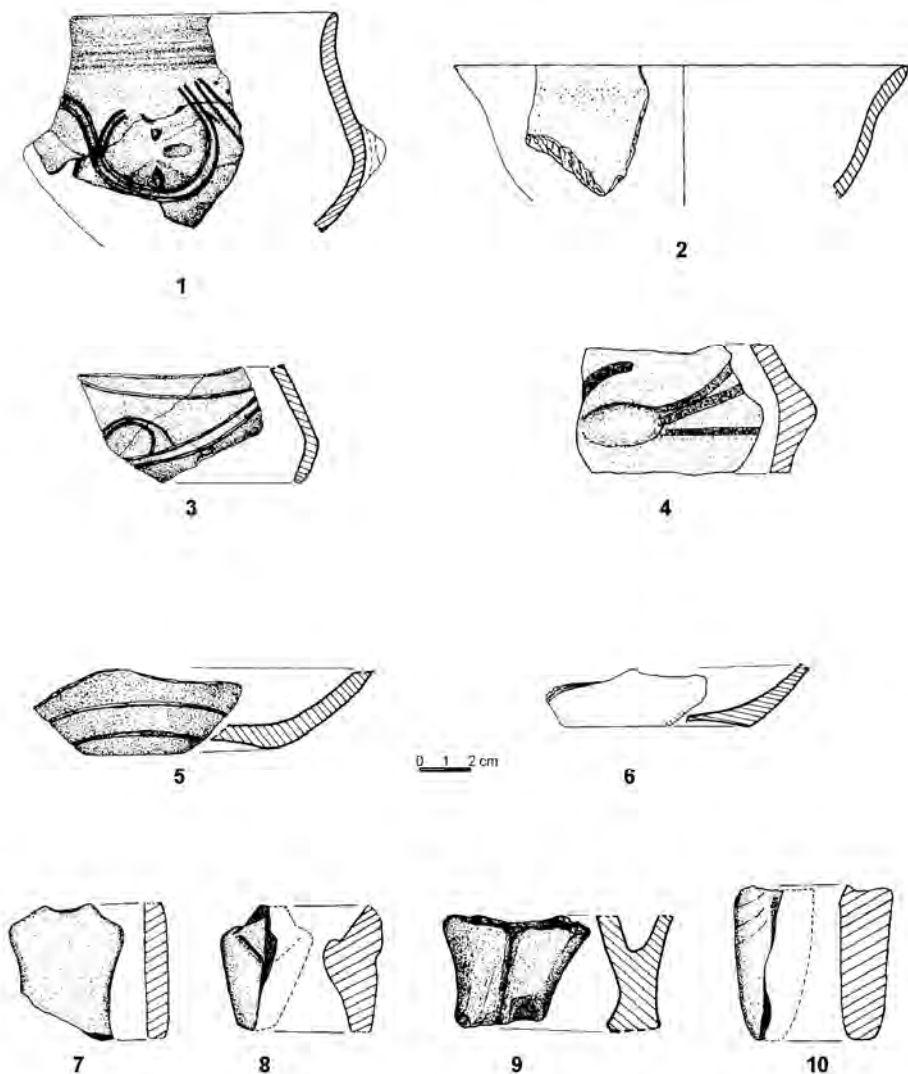

Fig. 9. Fragmente ceramice (1-6) și plastică antropomorfă (7-10) din eneolitic:
1-10 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă.

20. Topolița-La ieșirea din sat

Pe partea stângă a șoselei ce duce spre Grumăzești, în preajma unui izvor situat la 300 m sud față de biserica din satul Ocea, au fost recoltate fragmente ceramice, unele specifice primei epoci a fierului, decorate cu caneluri, iar altele din sec II-III e.n (fig. 15/6). Mai deosebită este statueta hallstattană decorată cu șiruri succesive de împunsături (fig. 14/10), care permite încadrarea acestei așezări în cultura Gáva-Holihrad²⁵.

IV. Comuna Petricani

21. Târpești-Pe șes

În partea de vest a satului, pe malul stâng al Topoliței, la aproximativ 100 m de confluența acesteia cu pârâul Netezi, au fost găsite sporadice fragmente ceramice de factură hallstattană (?) și din sec. IV e.n.

22. Boiștea-Pârâul Arin

Pe malul stâng al acestui pârâu, la aproape 1 km față de șoseaua Tg. Neamț - Petricani, au fost descoperite câteva silexuri și bucăți de chirpic ars. Tot în această zonă mai este menționată o așezare Cucuteni A²⁶.

V. Orașul Târgu Neamț

23. Târgu Neamț-Centrul de achiziție a fructelor de pădure

Cu prilejul săpării fundației pentru construirea unei noi hale a fabricii de prelucrare a lemnului a fost descoperit un sfredel de fier cu bară transversală (puternic corodat) și o cheie de mari dimensiuni. Muncitorii care ne-au donat aceste obiecte au menționat și descoperirea unor fragmente ceramice, dar acestea nu au mai putut fi recuperate.

24. Târgu Neamț-Dealul Humulești

În apropiere de așezarea de pe Dealul Valea Seacă, pe malul stâng al pârâului, s-au descoperit urmele unei așezări ce aparține carpilor (sec II-III e.n.) și culturii Sântana de Mureș (sec. IV e.n.). Așezarea ocupă o parte din panta sudică a Dealului Humulești, întinzându-se de-a lungul Pârâului Valea Seacă pe o suprafață de aproximativ 2000 m².

Ceramica descoperită aici aparține cele două categorii cunoscute în La Tène (lucrată cu mâna și respectiv la roată). De la vasele lucrate cu mâna se păstrează doar câteva fragmente, în compoziția cărora se întâlnesc multe cioburi pisate și pietricele. Arderea lor a fost inegală, acestea având culoarea cărămizie sau cenușiu-gălbui. Cea mai întâlnită formă de vas a acestei categorii o constituie vasul de tip sac, cu butoni. Ceramica lucrată la roată este predominantă în cadrul așezării. Vasele acestei categorii au fost realizate dintr-o pastă de bună calitate, omogenă, iar arderea este uniformă, de culoare roșie sau cenușie.

²⁵ A. László, *Statuetele antropomorfe ale culturii Gavá-Holihrad*, în *MemAntiq*, XX, 1995, p. 85-97.

²⁶ Gh. Dumitroaia, *Materiale și cercetări arheologice ...*, în *loc.cit.*, p. 80.

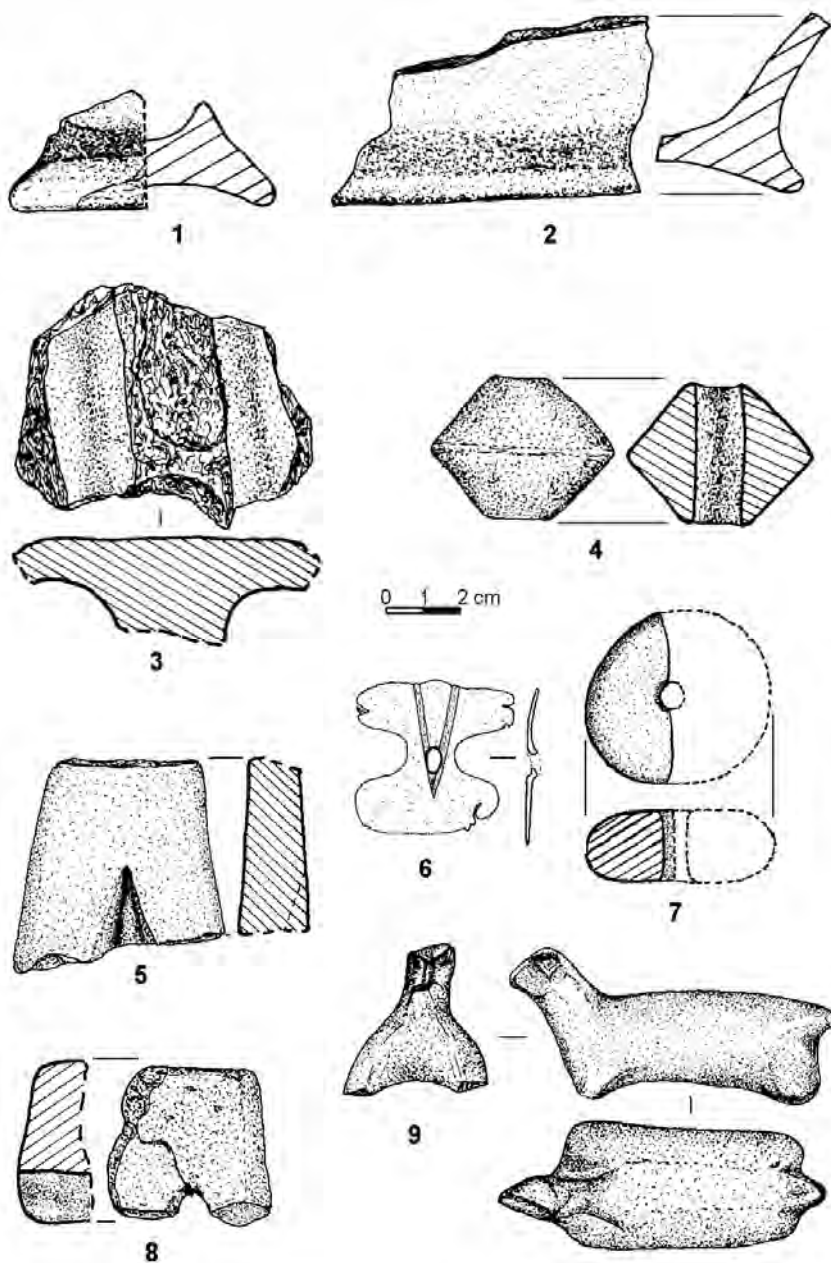

Fig. 10. Fragmente de *briquetage* (1-2), obiecte de lut (3-5, 7-8), cupru (6?) și plastică zoomoră (9): 1-9 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă.

Repertoriul de forme al acestei categorii este mult mai variat decât al ceramicii modelate cu mâna. Tot aici se cuvine menționat faptul că vasele lucrate la roată se împart în două categorii: vase cu toartă și respectiv fără toartă, acestea cunoscând diferite forme – vase cu corpul rotund, fructiere, străchini, strecurători (fig. 15/2, 4-5, 10). Ca și în alte așezări de acest fel, alături de ceramica autohtonă se întâlnește și ceramica de factură romană, dar într-o proporție net inferioară. Aceasta este reprezentată mai ales de torți fragmentare ce provin de la amfore, lucrate din pastă zgrunțuroasă, cu mult nisip în compoziție, având culoarea alburie sau roz-gălbui. Torțile sunt de tipul cu nervură mediană sau cu o canelură largă (fig. 15/1, 5).

Culturii Sântana de Mureș îi sunt caracteristice câteva fragmente ceramice, cele mai multe având în compoziția pastei o cantitate mare de microprundișuri. Tot din această categorie face parte și o piesă care provine de la gura unui chiup, cu buza evazată orizontal și decorată cu linii incizate, dispuse probabil vălurit.

Pe lângă ceramică au mai fost recoltate câteva bucăți de chirpici vitrificați și câteva așchii de piatră, care atestă urmele unei locuiri anterioare celor deja menționate.

Tot pe Dealul Humulești, la aproximativ 200 m în stânga șoselei Târgu Neamț - Piatra Neamț, a fost descoperită o așchie de silex, de mari dimensiuni, puternic patinată (în unele porțiuni patina albă atinge grosimea de aproximativ 1 mm) și care ar putea aparține paleoliticului mijlociu (fig. 3/1).

25. Târgu Neamț-Dealul Colacu

Pe culmea acestui deal, situat la sud-est de Humulești, înspre satul Boiștea, lângă rețeaua de înaltă tensiune, se află două movile aplatizate, cu înălțimi cuprinse între 0,5 și 1 m și cu un diametru de aproximativ 15 m. În vecinătatea lor au fost semnalate un fragment ceramic de mici dimensiuni și o vertebră calcinată, în stare fragmentară.

26. Târgu Neamț-Dealul Movilelor

Pe panta sudică a acestui deal, situat la sud-vest de Humulești, de pe terenul lui V. Diaconu, au fost recoltate bucăți de rășniță, câteva fragmente ceramice, precum și o pipă fragmentară de lut, ce aparține evului mediu.

27. Târgu Neamț-Biserica Sfântul Nicolae (Humulești)

Cu ocazia lucrărilor de consolidare și refacere a edificiului de cult din Humulești, au fost descoperite două inscripții în piatră, una datată în sec. al XVII-lea, iar cealaltă în prima jumătate a sec. XIX-lea. Interesant este faptul că piesa mai veche păstrează o porțiune dintr-un text scris cu caractere latine, iar cea de-a doua reprezintă o piatră de mormânt al cărei text a fost inscripționat cu caractere chirilice. Ambele inscripții se află la Biserica „Sfântul Nicolae”.

28. Târgu Neamț-Humulești

Dintr-un punct neprecizat, situat în acest cartier, provine un pinten de fier, cu roțiță dințată, aflat într-o avansată stare de degradare. Această piesă aparține probabil evului mediu (fig. 16/10).

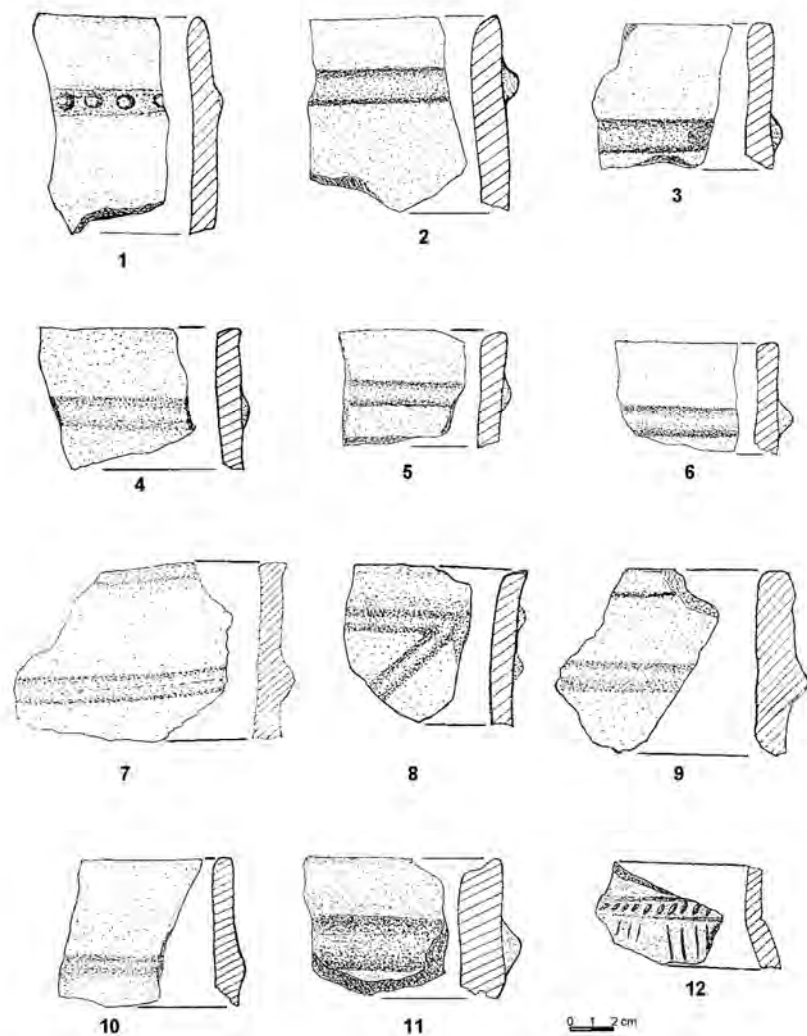

Fig. 11. Fragmente ceramice din epoca bronzului: 1-6 – Topolița-*La izvor*; 7-9 – Topolița-*La nord-vest de sat*; 10-12 – Valea Seacă-*Pe șes*.

29. Târgu Neamț-La arini

În stânga șoselei Târgu Neamț - Băile Oglinzi, la ieșirea din cartierul Pometea, lucrările pentru construirea unui imobil au dus la descoperirea unor materiale arheologice, datate în eneolitic și epoca bronzului. Ocupând o porțiune din baza versantului sud-estic a Culmii Pleșului, așezarea a beneficiat de condiții naturale favorabile, care au permis locuirea acestei zone de către diferite comunități preistorice. Locuirea în acest punct poate fi pusă și pe seama existenței izvoarelor de slatină de la Băile Oglinzi, situate la 1,5-2 km nord-vest și exploatare încă din preistorie²⁷.

Alături de fragmente ceramice cărămizii, lucrate din pastă de bună calitate și care aparțin culturii Cucuteni (fază neprecizată), de aici au mai fost recoltate și câteva fragmente ce provin de la vase lucrate dintr-o pastă cu mult nisip și micropundișuri în compoziție, unele dintre ele fiind decorate cu brăie alveolare (aparțin probabil culturii Noua). Între piesele litice se remarcă un răzuitor de silex, calcinat, și un mic nucleu prismatic.

În apropierea acestui loc, pe un teren arabil, au mai fost semnalate numeroase fragmente ceramice lucrate la roată, unele dintre ele fiind smălțuite, care aparțin secolelor XVIII-XIX.

30. Târgu Neamț-La Ursu

În cartierul Pometea, pe strada George Coșbuc, lucrările agricole efectuate pe terenul lui Dumitru Ursu, au scos la suprafață urmele unei așezări medievale de mici dimensiuni. Materialul ceramic descoperit aici provine de la vase lucrate la roată, din pastă cu mult nisip în compoziție și arsă, în general, la cărămiziu sau brun-cărămiziu. Pe unele fragmente se păstrează și urme de smalt. Ca forme se întâlnesc diferite tipuri de oale, străchini și capace. Tot din lut este lucrată și o fusaiolă bitronconică fragmentară (fig. 16/8).

31. Târgu Neamț-La Săvoi

Cu ocazia unor lucrări de aducțiune a apei, în curtea locuitorului Gh. Săvoi din cartierul Pometea, au fost scoase la suprafață fragmente ceramice care provin de la diferite tipuri de străchini și oale, unele dintre ele fiind decorate cu roțița dințată. Toate aceste artefacte pot fi datate în sec. al XVIII-lea (fig. 16/9).

32. Târgu Neamț-Strada Ion Roată

La aproximativ 100 m vest de Biserica Sfinții Mihail și Gavril din cartierul Pometea, pe strada Ion Roată, lucrările edilitare au dus la descoperirea a numeroase fragmente ceramice, care aparțin fazei Cucuteni B și evului mediu târziu. Așezarea cucuteniană a fost semnalată prima dată de C. Matasă și ocupă o suprafață destul de mare²⁸. Ceramica medievală este mult mai numeroasă, fiind lucrată la roată, având pereții subțiri și culoarea în general neagră-cenușie. Fragmentele provin mai ales de la vase de dimensiuni mijlocii, cu corpul rotund și buza ușor evazată, precum și de la ulcioare și străchini. Decorul a fost realizat în majoritatea cazurilor cu roțița dințată și este dispus pe umărul și corpul vaselor (fig. 16/1-3).

²⁷ Gh. Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice ...*, în loc.cit., p. 75.

²⁸ D. Monah, Șt. Cucoș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 153, nr. 1026.

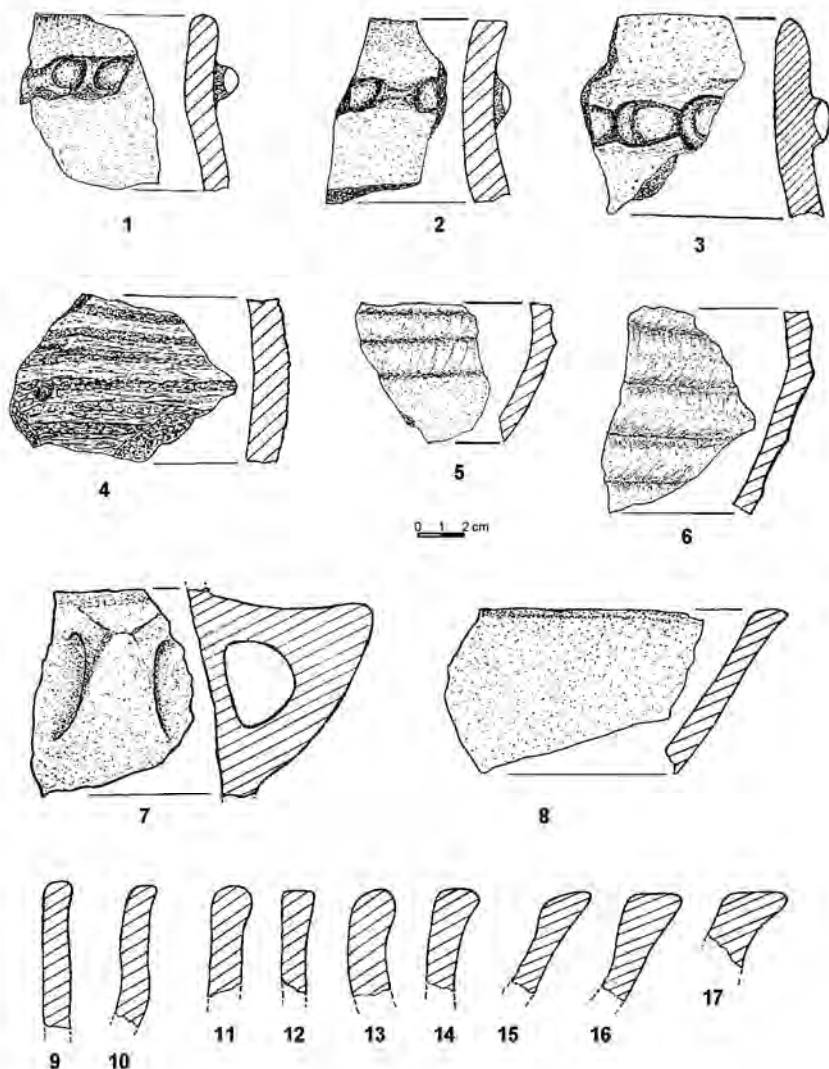

Fig. 12. Fragmente ceramice din prima epocă a fierului: 1-2, 4-6 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 3 – Valea Seacă-Pe șes; 7-17 – Topolița-La izvor.

33. Târgu Neamț-Piața Comercială

În anul 1999, în timpul săpăturilor pentru fundația unui imobil, de la diferite adâncimi au fost scoase bucăți de chirpici provenind de la pereții locuințelor, fragmente ceramice și oase de animale. De la 3,00 m adâncime au fost recoltate câteva fragmente de vase lucrate la roată, de culoare cărămidie și cenușie, precum și o defensă de mistreț. Tot din aceeași excavație, dar de la adâncimi ce nu pot fi precizate, provin fragmente ceramice pictate (unele smălțuite) sau decorate cu roțița dințată. Vasele erau în general de dimensiuni mici și mijlocii, bine arse și variate ca forme: oale, străchini, ulcioare, strecurători (fig. 16/4-7). Unele dintre acestea prezintă și decor lustruit.

Ca piese deosebite se remarcă un mic vas de porțelan, pe suprafața căruia este inscripționat textul: „ZU NIE GDIEMAJ DOJA ZONE” (fig. 16/7), o pipă (fig. 16/12), un fragment de conductă din lut și o monedă de 1 leu din 1874.

VI Comuna Vânători-Neamț

34. Vânători-Neamț - La izvoare sau La budăie

Situată la poalele Dealului Osoi, în preajma unor izvoare bogate, așezarea de aici a fost cercetată printr-un sondaj, fiind puse în evidență două niveluri culturale: unul eneolitic (cultura Cucuteni)²⁹ și unul de la sfârșitul epocii bronzului (cultura Noua)³⁰. Noile recunoașteri de suprafață au avut ca principal scop verificarea informațiilor arheologice mai vechi, prilej cu care au fost descoperite la suprafața solului fragmente ceramice specifice culturii Noua, două topoare fragmentare din piatră, fragmente ceramice hallstattiene și resturi ceramice caracteristice culturii Sântana de Mureș (fig. 15/11) și evului mediu.

* * *

Pentru a concluziona, putem spune că prin intermediul recunoașterilor de suprafață efectuate în zona orașului Târgu Neamț, dar și prin înregistrarea altor informații de natură arheologică, au fost identificate și investigate 34 de noi puncte de interes arheologic, fiind puse în evidență 62 de așezări, posibile așezări sau descoperiri izolate (vezi tab. 1).

Dacă analizăm din punct de vedere cronologic aceste descoperiri, poate fi observată următoarea situație: în 2 puncte au fost identificate artefacte ce pot fi caracteristice paleoliticului, 7 stațiuni și descoperiri sunt specifice eneoliticului (3 așezări ale culturii Precucuteni, 3 așezări ale culturii Cucuteni – fazele A și B – și o descoperire izolată care prezintă caracteristici ale eneoliticului); 11 așezări din epoca bronzului, toate aparținând culturii Noua; 12 așezări sau posibile așezări care aparțin primei epoci epoci a fierului; 9 așezări sau puncte arheologice care sunt atribuite perioadei sec II-IV e.n. (6 dintre acestea aparțin civilizației dacilor liberi din sec. II-III e.n., iar 3 aparțin culturii Sântana de Mureș); 15 posibile așezări care datează din evul mediu și 3 descoperiri care aparțin sec. XVII-XIX. Pe lângă toate acestea mai semnalăm și 3 descoperiri de obiecte izolate, a căror datare este deocamdată incertă.

²⁹ *Ibidem*, p.164-165, nr. 1129.

³⁰ Gh. Dumitroaia, *Sondajul arheologic de la Vânători-Neamț*, în *MemAntiq*, XII-XIV, 1986, p. 15-27.

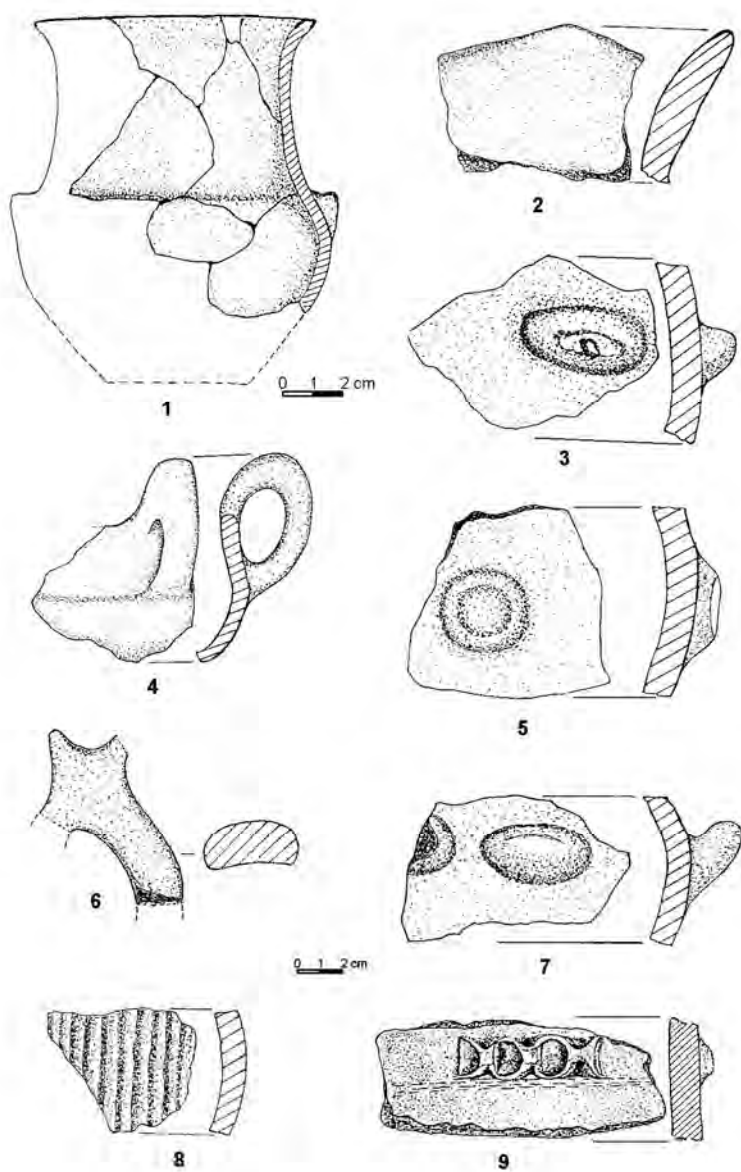

Fig. 13. Fragmente ceramice din prima epocă a fierului: 1-9 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă.

Din datele prezentate se poate constata că în arealul cercetat, de aproximativ 50 km², există o densitate destul de mare a siturilor arheologice. Totuși, distribuția acestora în teritoriu este neuniformă, cele mai multe fiind întâlnite în partea centrală și de sud a zonei pe care o analizăm. Acest lucru se datorează în principal bogatei rețele hidrografice (cursuri de apă și izvoare), dar și formelor de relief (pantele dealurilor, terase, lunci), care permiteau practicarea agriculturii și creșterea animalelor.

Referitor la formele de relief, observăm că cele mai multe așezări sunt amplasate pe pantele înșorite ale dealurilor, în zone favorabile agriculturii, pe șesuri și în zone de luncă, dar nici odată în zone montane sau în zone inundabile.

De asemenea, trebuie să precizăm faptul că se întâlnesc așezări cu mai multe etape de locuire, sau doar cu un singur nivel, aspect ce are legătură în principal cu factorii de mediu, la care se adaugă posibilitățile de apărare sau situarea pe traseul unor rute de schimb. De cele mai multe ori se constată că așezările care dispun de condiții favorabile pentru apărare au cunoscut mai multe etape de locuire, așa cum este cazul stațiunii de pe Dealul Valea Seacă. În schimb, așezările amplasate în zone joase, pe terasele inferioare ale apelor, cunosc o singură etapă de locuire și doar în rare cazuri pot fi surprinse urmele unor locuiri ulterioare.

Dacă pentru așezările pre- și protoistorice doar artefactele descoperite pe cale arheologică oferă informații despre locuirea punctelor respective, pentru evul mediu beneficiem și de consemnări documentare ale unor așezări care se găsesc în majoritate pe Valea Topoliței, iar unele dintre acestea constituie nucleul satelor actuale³¹.

Noile recunoașteri arheologice de suprafață, corelate cu vechile cercetări arheologice, documentează existența unui număr consistent de stațiuni arheologice, care contribuie la îmbogățirea repertoriului arheologic al județului Neamț, precum și la crearea unei imagini mai clare în ceea ce privește locuirea Depresiunii Neamț în cursul istoriei.

³¹ Iată câteva mențiuni documentare în acest sens: **a)** 1398-1400, Iuga voievod ... *care din hronologia domnilor să vedi că au domnit la anii 1400 cuprinzătoriu că au dat lui Șerban Hândău, pentru slujbile ce au făcut domnitorilor de mai înainte, precum și domnii sale, trei sati: unul Solomoneștii, pe Topolița și două sati, Muntenii și Particeștii pe Cracău ...*; DRH, A, vol. 1 (1384-1448), Moldova, doc. nr. 7; **b)** 2 martie 1422, Alexandru voievod ... *am dat mănăstirii înălțării domnului și dumnezeului și mântuitorului nostru, cea de la Neamț, unde este stareț chir Siluan, două sate, un sat pe Moldova, anume Budzești, și altul pe Topolița, Seliște la Nenovici, ca să-i fie acestei mai înainte mănăstiri uric, cu tot venitul, neclintit nici odată, în vecii vecilor ...*; DRH, A, vol. 1 (1384-1448), Moldova, doc. nr. 50; **c)** 14 iulie 1451, Bogdan voievod *Facem înștiințare pentru adevărat și credincios boiarul nostru Zianco, că slujind noao cu dreapta credință, miluiu-l-am pre dânsul osebit de altă milă a noastră, sate anume Hușii pe Șomuz, unde au fost casele Oncii și pe Topolița, Urichenii și Răteștii unde sunt casele lui și Davideștii, unde au fost curțile lui cele vechi și părțile lui din Ceahlăieni (probabil vechea denumire a satului Săcălușești) și Alexăndrenii ...*; DRH, A, vol. 1 (1384-1448), Moldova, doc. nr. 295; **d)** 7 iunie 1455, Petru voievod ... *l-am miluit cu deosăbita a noastră milă, i-am dat și i-am întărit lui satul anume Stefcanii, a femeii lui ocină, Sârbii pe Seret și Mircești, și jumătate din Blicești (Blăgești?) pe Topolița ...*; DRH, A, vol. 1 (1384-1448), Moldova, doc. nr. 47.

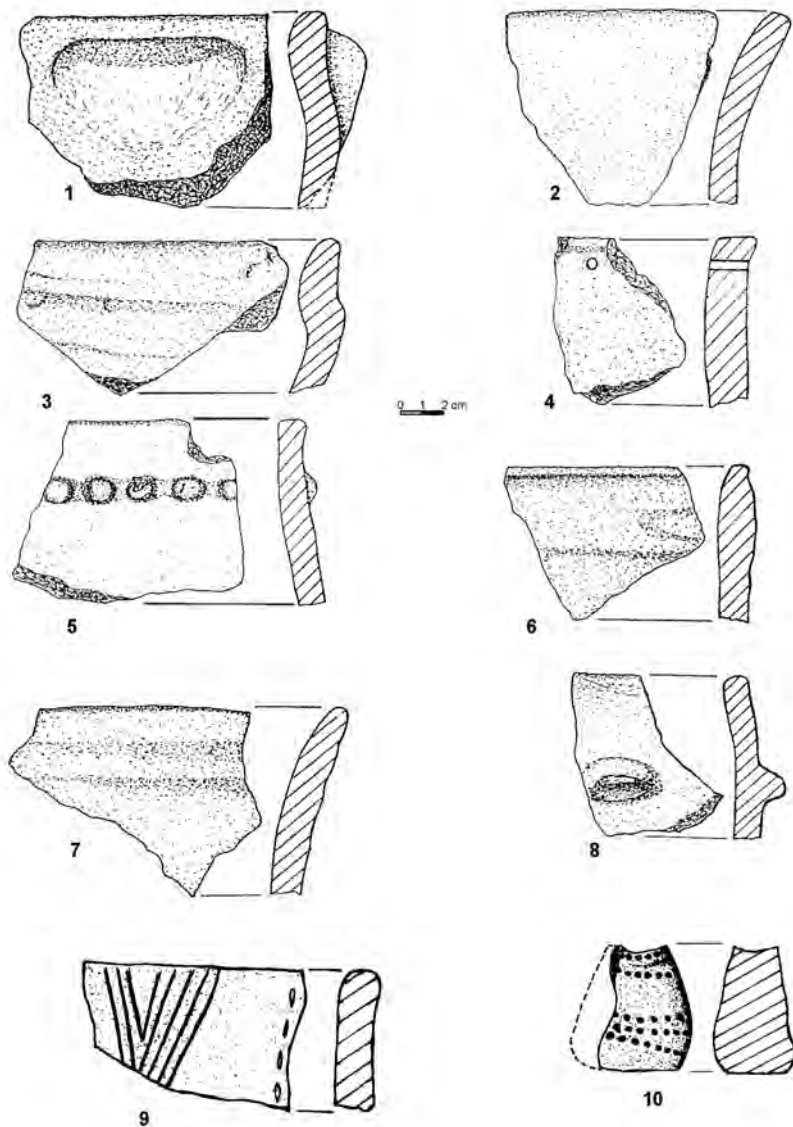

Fig. 14. Fragmente ceramice din epoca bronzului (9?), epoca fierului și plastică antropomorfă hallstattiană (10): 1-9 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 10 – Topolița-La ieșirea din sat.

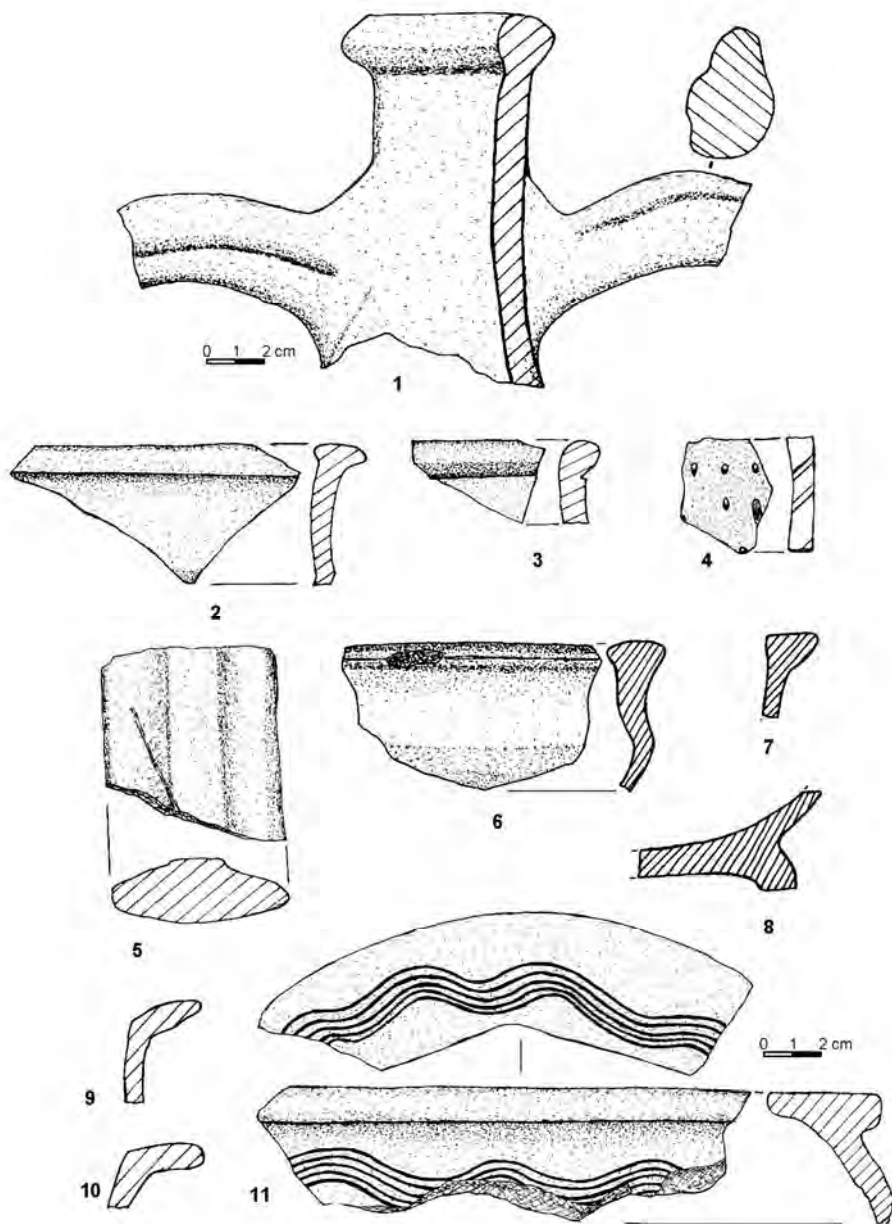

Fig. 15. Fragmente ceramice din secolele II-IV:

1-5, 9-10 – Târgu Neamț-Dealul Humulești; 6 – Topolița-La ieșirea din sat;
7-8 – Grumăzești-La Hiza; 11 – Vânători-Neamț - La izvoare.

Fig. 16. Fragmente ceramice medievale (1-10) și pinten de fier (11):
 1-3 – Târgu Neamț-Str. Ion Roată; 4-7, 12 – Târgu Neamț-Piața Comercială;
 8 – Târgu Neamț-La Ursu; 9 – Târgu Neamț-La Săvoi;
 10 – Târgu Neamț-Humulești; 11 – Agapia-La molizi.

Nr. crt.	Localitate / Toponim	Paleolitic	Neolitic	Epoca Bronzului	Epoca Fierului	Secolele II-IV	Evul Mediu	Sec. XVIII-XX	Incerte
1	Agapia-Mănăstire						●		
2	Agapia-Molizi						●		
3	Agapia-La iezături			●					
4	Filioara-La sud-est de biserică						●		●
5	Săcălușești-Dealul Valea Seacă	●?	●	●	●	●			
6	Săcălușești-La vest de pod			●					
7	Săcălușești-Teritoriul satului								●
8	Valea Seacă-Dealul Buga				●				
9	Valea Seacă-Panta de E a Dealului Buga			●			●		
10	Valea Seacă-Panta de S a Dealului Buga					●			
11	Valea Seacă-La iezătură				●				
12	Valea Seacă-Tearasa P. Zimbrești				●	●			
13	Valea Seacă-Pe șes			●	●				
14	Grumăzești-La Hiza				●	●	●		
15	Netezi-La nord-vest de sat		●						
16	Topolița-Dealul Topolița			●					
17	Topolița-La nord-vest de sat		●	●	●	●	●		
18	Topolița-La izvor			●	●				
19	Topolița-La Ilioi		●	●	●				
20	Topolița-La ieșirea din sat				●	●			
21	Târpești-Pe șes				●	●			
22	Boiștea-Pârâul Arin		●						
23	Târgu Neamț-Centrul de achiziție						●		
24	Târgu Neamț-Dealul Humulești	●				●			
25	Târgu Neamț-Dealul Colacu								●
26	Târgu Neamț-Dealul Movilelor						●		
27	Târgu Neamț-Biderica Sf. Nicolae						●	●	
28	Târgu Neamț-Humulești						●		
29	Târgu Neamț-La Arini		●	●				●	
30	Târgu Neamț-La Ursu						●		
31	Târgu Neamț-La Săvoi						●		
32	Târgu Neamț-Str. Ion Roată		●				●		
33	Târgu Neamț-Piața Comercială						●	●	
34	Vânători-Neamț - La izvoare			●	●	●	●		

Tab. 1. Noile puncte arheologice și situația cronologică a descoperirilor realizate prin intermediul recunoașterilor de suprafață

IDENTIFICATIONS ARCHÉOLOGIQUES DE TERRAIN DANS LA ZONE DE LA VILLE DE TÂRGU NEAMȚ

Résumé

Par l'intermédiaire de cet article sont présentés les résultats des identifications de terrain, effectué dans la ville de Târgu Neamț et ses environs. Elle est située au nord-est de la Moldavie, dans la Dépression de Neamț, typiquement souscarpatique, dépression qui bénéficie de conditions de milieu favorables à l'hébergement des communauté humaines (rivières, sources d'eau salé, terrains fertiles pour l'agriculture).

L'identification des anciens habitats humains peut être réalisée par des recherches archéologiques systématiques et de terrain, aussi que par l'étude des toponymes.

La zone de la ville de Târgu Neamț a été étudiée du point de vue archéologique des années '30 du siècle passé et on a identifié de nombreux habitats humains datant de la pré- et protohistoire. À ceci on ajoute aussi les identifications de terrain effectuées par l'auteur entre 1997-2005 à la suite desquelles ont été identifiés 34 nouveaux points d'intérêt archéologique, dans les communes Agapia, Bălțătești, Grumăzești, Petricani, Vânători-Neamț et Târgu Neamț.

Du point de vue chronologique, ces habitats sont disposés ainsi: 2 découvertes peuvent appartenir au paléolithique, 7 appartiennent à l'énéolithique, 11 sont caractéristiques à l'Âge du Bronze, 12 points appartiennent à l'Âge du Fer, 9 datent du IIe-IVe siècles, 15 découvertes sont spécifiques au Moyen Âge, 3 d'entre elles datent du XVIIe-XIXe siècle et 3 découvertes sont incertaines.

À côté des anciennes découvertes archéologiques, les nouvelles recherches de terrain contribuent à réaliser une image claire concernant l'habitation dans la Dépression de Neamț au cours de l'histoire.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 – La carte de la Dépression de Neamț.

Fig. 2 – 1 – vue de nord sur la Colline Valea Seacă; 2 – morceaux de brique en torchis; 3 – le profil d'une fosse pour extraire de l'argile où on observe des traces de brûlement des fragments céramiques.

Fig. 3 – Outils de silex datant du paléolithique et énéolithique: 1 – Târgu Neamț-Dealul Humulești; 2-11 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă.

Fig. 4 – Outils en pierre, silex et obsidienne dans énéolithique: 1-5, 17-20, 22-24 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 6-16 – Topolița-La Iioi; 21 – Netezi-La nord-vest de sat.

Fig. 5 – Haches en pierre dans énéolithique: 1-5, 8-9 – Săcălușești-Dealul Valea Seacă; 6-7 – Topolița-La nord-vest de sat.

- Fig. 6 – Outils en pierre (1-5) et os (6-9) dans l'Âge du Bronze: 1-4, 6-9 – Topolița-*La izvor*; 5 – Valea Seacă-*Panta estică a Dealului Buga*.
- Fig. 7 – Haches en pierre dans l'Âge du Bronze: 1-2 – Vânători-Neamț - *La izvoare*; 3 – Topolița-*La izvor*; 4 – Topolița-*La nord-vest de sat*.
- Fig. 8 – Fragments céramiques (1-10) et plastique anthropomorphe (11) énéolithiques: 1-5 – Topolița-*La Ilioii*; 6-11 – Topolița-*La nord-vest de sat*.
- Fig. 9 – Fragments céramiques (1-6) et plastiques anthropomorphe (7-10) énéolithiques: 1-10 – Săcălușești-*Dealul Valea Seacă*.
- Fig. 10 – Fragments de *briquetages* (1-2), objets d'argile (3-5, 7-8), cuivre (6?) et plastique zoomorphe (9): 1-9 – Săcălușești-*Dealul Valea Seacă*.
- Fig. 11 – Fragments céramiques dans l'Âge du Bronze: 1-6 – Topolița-*La izvor*; 7-9 – Topolița-*La nord-vest de sat*; 10-12 – Valea Seacă-*Pe șes*.
- Fig. 12 – Fragments céramiques dans l'Âge du Fer: 1-2, 4-6 – Săcălușești-*Dealul Valea Seacă*; 3 – Valea Seacă-*Pe șes*; 7-17 – Topolița-*La izvor*.
- Fig. 13 – Fragments céramiques dans l'Âge du Fer: 1-9 – Săcălușești-*Dealul Valea Seacă*.
- Fig. 14 – Fragments céramiques dans l'Âge du Bronze (?), l'Âge du Fer et plastique anthropomorphe hallstattienne (10): 1-9 – Săcălușești-*Dealul Valea Seacă*; 10 – Topolița-*La ieșirea din sat*.
- Fig. 15 – Fragments céramiques des IIe-IVe siècle: 1-5, 9-10 – Târgu Neamț-*Dealul Humulești*; 6 – Topolița-*La ieșirea din sat*; 7-8 – Grumăzești-*La Hiza*; 11 – Vânători-Neamț - *La izvoare*.
- Fig. 16 – Fragments céramiques et éperon (11) dans le Moyen Âge: 1-3 – Târgu Neamț-*Str. Ion Roată*; 4-7, 12 – Târgu Neamț-*Piața Comercială*; 8 – Târgu Neamț-*La Ursu*; 9 – Târgu Neamț-*La Săvoi*; 10 – Târgu Neamț-*Humulești*; 11 – Agapia-*La molizi*.

LÉGENDE DU TABLEAU

Tab. 1 – Les nouveaux points archéologiques et la situation chronologique des découvertes réalisées par l'intermédiaire des identifications de terrain.

CERCETĂRI SISTEMATICE ASUPRA IZVOARELOR DE APĂ SĂRATĂ DIN MOLDOVA. BILANȚUL EXPLORĂRILOR DIN ANII 2004-2007 EFECTUATE ÎN SPECIAL ÎN JUDEȚUL NEAMȚ

de Olivier Weller,
Robin Brigand
și Marius Alexianu

Fără a reveni asupra istoriei arheologiei sării în România, nici asupra recentelor descoperiri (vezi Monah *et al.* (eds.), 2007), acest studiu își propune să prezinte cercetările sistematice întreprinse începând din 2004 în cadrul proiectului interdisciplinar referitor la exploatarea izvoarelor de apă sărată din Moldova, prezentat cu prilejul manifestării științifice de la Piatra-Neamț (Weller *et al.*, 2007) și ale cărui prime rezultate vor fi publicate în curând (Weller *et al.*, 2008 b, sub tipar). Menționăm că acest proiect franco-român, ce reunește competențe diferite (arheolog, istoric, etnolog, geomatician, geomorfolog, paleobotanist și chimist), vizează evidențierea proceselor biochimice și ambientale, precum și a contextelor sociale, pe termen lung, începând cu antropizarea acestor resurse naturale, încă din neoliticul timpuriu. Obiectivul principal constă în definirea dinamicilor și interacțiunilor dintre om și salină într-o zonă deosebit de bogată în izvoare de apă sărată, respectiv Moldova Subcarpatică. Aceasta prezintă un context actual de exploatare încă tradițională (Alexianu *et al.*, 1992; 2007; 2008, sub tipar) și oferă numeroase date arheologice (vezi Monah *et al.* (eds.), 2007), între care și cele mai vechi forme de exploatare europeană, datată acum cu certitudine în prima jumătate a mil. VI î.Hr. (Weller, Dumitroaia, 2005). După analizarea resurselor de apă sărată (exploatate sau abandonate) și a reconstituirii parametrilor mediului înconjurător, această cercetare urmărește să sintetizeze și să modelizeze ansamblul rezultatelor obținute (din domeniile ecologiei și antropologiei) prin apelul la Sistemul de Informații Geografice (SIG). Aceasta va permite definirea teritoriilor apei sărate și va genera unul sau mai multe modele spațiale, care să dea seama de dinamica implantării habitatului și a activităților umane în funcție de apa sărată a izvoarelor, modele care ar putea fi testate și pentru alte zone ori perioade.

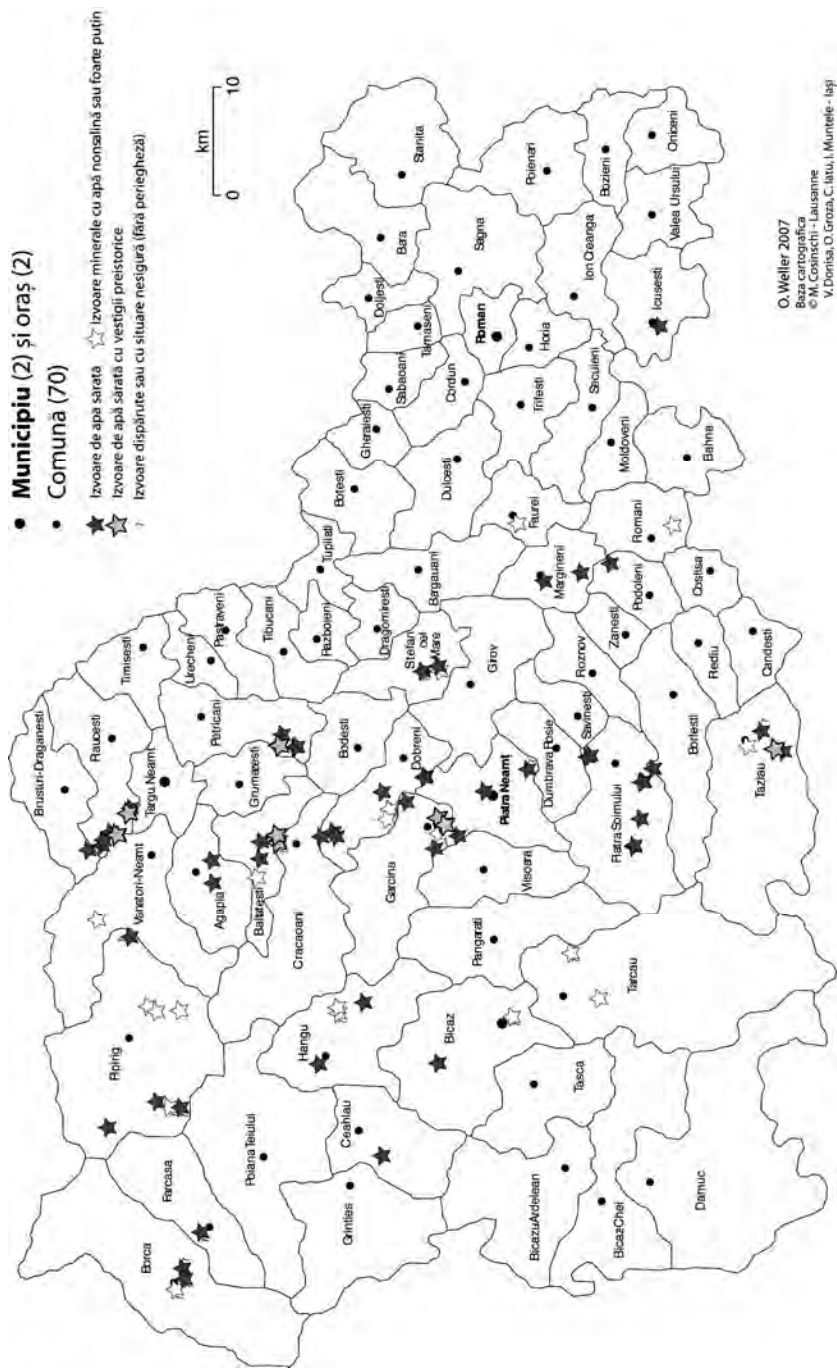

Fig. 1. Izvoarele de apă sărată din județul Neamț.

Unul din scopurile proiectului este cercetarea de teren vizând identificarea de noi urme arheologice ale exploatarei apei sărate din izvoare, dar și situarea georeferențială (GPS) a tuturor izvoarelor de apă sărată, operațiune absolut indispensabilă pentru analiza spațială în SIG. În prealabil, a trebuit să elaborăm o bază de date, cât mai completă cu putință, referitoare la ansamblul izvoarelor de apă sărată din Moldova Subcarpatică. În acest sens, am utilizat datele geologice (publicații și hărți la scara 1 : 50000 sau 1 : 200000), geografice (îndeosebi dicționarele geografice ale județelor de la sfârșitul sec. XIX), toponimice (hărți topografice la scara 1 : 25000 și 1 : 50000, dar și dicționare, e.g. TTRM), precum și informațiile culese pe teren, adesea foarte numeroase, oferite de persoanele în vârstă. În momentul de față această bază de date este completă pentru județul Neamț și într-un stadiu avansat pentru județele Bacău și Suceava. Deși se estima un număr de aproximativ 50 de izvoare de apă sărată pentru ansamblul Moldovei Subcarpatice (Ursulescu, 1995, p. 491), cercetările noastre sistematice au relevat existența a nu mai puțin de 63 numai pentru județul Neamț (dintr-un total de 82 de izvoare minerale) (fig. 1). Prin urmare, ar trebui cercetate cel puțin 200 de izvoare de apă sărată încă vizibile sau dispărute la scara întregii Moldove (întrucât pentru Bucovina erau atestate cel puțin 67 de izvoare sărate în lucrări mai vechi, precum *Die Bukowina*, 1899). Este vorba, deci, de o cercetare de mare amploare, cu atât mai mult cu cât fiecare izvor de apă sărată trebuie să fie verificat pe teren în vederea înregistrării coordonatelor sale geografice precise prin GPS. Tot astfel, trebuie descris modul de realizare a captării, utilizările actuale sau din trecut, trebuie prelevate eșantioane în vederea efectuării analizelor chimice și, în sfârșit, trebuie prospectate zonele din imediata apropiere. Uneori, informațiile noastre asupra utilizărilor actuale trebuie detaliate prin anchete etnografice (Alexianu, Weller, 2007; Alexianu *et al.*, 2007; 2008, sub tipar).

În acest studiu prezentăm rezultatele cercetărilor de teren efectuate începând din 2004 pentru întreg teritoriul județului Neamț (70 izvoare – vezi fig. 1) și cele deja efectuate în județele Bacău (6 izvoare), Suceava, zona sudică (7 izvoare) și chiar Iași (4 izvoare). Aceste cercetări le continuă pe cele inițiate de Gh. Dumitroaia în principal în jud. Neamț (Dumitroaia, 1992; 1994; 2004) și pe cele efectuate de D. Monah în zona *tell*-ului de la Poduri, jud. Bacău (Monah, 1991; Monah *et al.*, 2003). În iunie 2004 acestea au fost efectuate de O. Weller, L. Nuninger și D. Nicola, împreună cu Gh. Dumitroaia, în județul Neamț, și împreună cu D. Monah în jud. Bacău. Începând din 2005 cercetările au fost realizate de O. Weller, R. Brigand și M. Alexianu, cu excepția celor din jud. Suceava. Am luat în considerare împărțirea administrativă pe comune din 1998 (hotarele georeferențiate ale comunelor). Coordonatele geografice au fost înregistrate în 2004 cu ajutorul unui GPS de foarte mare precizie (Trimble GeoXT), iar începând din 2005 cu un GPS cu precizie bună (GPS Map Garmin 76). Majoritatea eșantioanelor de apă sărată prelevate sunt în curs de analiză, iar cele efectuate în 2004 și 2005 sunt deja disponibile (fig. 2). În vederea evidențierii variabilității compoziției minerale a unor izvoare, prezentăm rezultatele a trei prelevări efectuate cu prilejul vizitei noastre (O. Weller) în Moldova în 1995, dar și rezultatele analizelor din sec. XIX (fig. 3). Materialul arheologic recoltat a fost examinat și datat de Gh. Dumitroaia și se află la Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Fântâna						
Județul Neamț						
<i>Poiana Slatinei</i> (sat Lunca, comuna Vânători-Neamț)						
<i>Fântâna de Slatină</i> sau <i>Culeșa</i> (sat Poiana, comuna Brusturi-Drăgănești)						
<i>Băi</i> – fosta slatină (sat Oglinzi, comuna Răucești)						
<i>Slătior</i> (sat Oglinzi, comuna Răucești)						
<i>Fântâna Corugea</i> sau <i>La Fântâniță</i> (sat Oglinzi, comuna Răucești)						
<i>Slatina 3 (B)</i> (sat Bălțatești, comuna Bălțatești)						
Județul Bacău						
<i>Slatina Veche</i> (sat Cucuieți, comuna Solont)						
<i>Slatina din sat</i> (sat Cucuieți, comuna Solont)						
<i>Slatina Siliște</i> (sat Prohozești, comuna Poduri)						
<i>În Țigănime</i> (sat Valea Șoșii, comuna Poduri)						
Probe colectate de O. Weller în iunie - iulie 2004 și analizate de J. Mudry						
Fântâna						
Județul Neamț						
<i>Slatina II</i> (sat Filioara, comuna Agapia)						
<i>Slatina</i> (sat Ghindăoani, comuna Bălțatești)						
<i>Slatina</i> (sat Poiana, comuna Dobreni)						
<i>Dealul Florii</i> (sat Negrești, comuna Dobreni)						
<i>Hălăbutoaia</i> (sat Tolici, comuna Petricani)						
<i>Băile III</i> (Piatra-Neamț)						
<i>Slatina I</i> (sat Piatra Șoimului, comuna Piatra Șoimului)						
<i>Slatina I</i> (sat Luniș, comuna Piatra Șoimului)						
<i>Slatina I</i> (sat Gârcina, comuna Gârcina)						
<i>Slatina III</i> (sat Gârcina, comuna Gârcina)						
<i>Slătioara</i> (sat Tazlău, comuna Tazlău)						
<i>Neagra</i> (sat Tazlău, comuna Tazlău)						
Județul Suceava						
<i>Slatina I</i> (sat Slătioara, comuna Stulpicani)						
<i>Slatina</i> (acasă la țaran – comuna Stulpicani)						
<i>Dumbrăveni / Pucioasa</i> (sat Slătioara, comuna Râșca)						
<i>Baia lui Crăiescu</i> (sat Slătioara, comuna Râșca)						
Probe colectate de O. Weller în iulie 2005 și analizate de J. Mudry						
Fântâna	Anioni					
	F (mg/l)	Br (mg/l)	Cl (g/l)	NO ₃ (mg/l)	SO ₄ (g/l)	HPO ₄ (mg/l)
<i>Slatina Mare</i> (Solca, Suceava)	0	0	225	0	5,58	269
<i>Poiana Slatinei</i> (Lunca, Vânători-Neamț, Neamț)	0	0	204	0	6,54	0
<i>Slatina Siliște</i> (Prohozești, Poduri, Bacău)	0	168	175	0	2,50	275
Probe analizate de C. Liot						

Fig. 2. Rezultatele analizelor chimice asupra eșantioanelor prelevate

Anioni					Cationi			
F (mg/l)	Br (mg/l)	Cl (g/l)	NO ₃ (mg/l)	SO ₄ (g/l)	Ca (g/l)	Na (g/l)	Mg (g/l)	K (g/l)
40	0	158	0	9,4	0,76	94	0,21	0,08
10	0	89	0	7,6	1,12	75	0,33	0,07
0	0	21	0	4,47	0,14	9	0,04	0,03
10	30	106	0	6,29	1,06	66	0,64	0,12
20	0	152	0	9,55	1,27	79	0,26	0,06
0	50	164	0	35,96	0,18	89	6,11	16,8
0	20	181	0	12,85	0,38	98	1,65	3,11
0	0	161	0	10,06	0,48	103	1,49	2,08
0	120	139	0	6,24	1,99	86	0,55	0,12
0	0	121	0	11,95	0,47	54	1,39	2,78

(Universitatea Franche-Comté, Besançon, Franța) în decembrie 2004

Anioni					Cationi			
F (mg/l)	Br (mg/l)	Cl (g/l)	NO ₃ (mg/l)	SO ₄ (g/l)	Ca (g/l)	Na (g/l)	Mg (g/l)	K (g/l)
0	0	8,73	0	3,38	0,17	4,1	0,02	0,002
0	307,3	136,56	0	8,29	1,43	76	2,51	3,6
0	0	113,03	0	14,52	0,93	71	2,67	4,9
0	0	71,1	0	6,23	2,38	43,4	0,42	0,158
0	0	134,05	0	6,09	0,81	85	0,13	0,046
0	0	9,93	0	5,02	0,91	5,8	0,77	0,21
0	0	40,75	0	3,65	0,86	20,1	0,22	0,172
0	286,4	40,96	0	2,34	3,99	21,8	0,68	0,126
0	0	192,08	0	7,02	1,12	114	0,52	0,71
0	0	102,24	0	10,17	1,24	55	2,59	3,94
0	0	183,4	0	18,06	0,43	114	2,34	5,8
0	0	202,82	0	7,02	1,22	118	0,29	0,326
0	0	72,39	0	0	11,9	31	1,4	0,086
0	0	124,85	0	5,27	1,04	74	0,21	0,058
0	0	6,87	0	3,27	0,07	6	0,01	—
0	0	14,55	0	0,78	0,72	74	0,19	0,072

(Universitatea Franche-Comté, Besançon, Franța) în septembrie 2007

Cationi								Cond	PH
Ca (g/l)	Na (g/l)	Mg (g/l)	K (g/l)	NH ₄ (g/l)	Ba (mg/l)	Sr (mg/l)	Tac (mg/l)	mS	
1,08	121	0,17	0,05	0,71	0,043	10,4	119	5081	6,3
2,87	126	0,24	0,05	0	0	6,4	104	6017	6,2
0,41	115	0,61	0,11	0	0,006	0,5	107	5616	6,3

(ORSTOM, Bondy, Franța) în decembrie 1995

din izvoarele de apă sărată în anii 1995 și 2004-2005.

JUDEȚUL NEAMȚ

Agapia

Filioara

Slatina I

Coordonate GPS (la 20 m S-SE de izvor): E 26°17'31,4"; N 47°09'35,8"; altitudine: 416 m

Data: 08.07.2005

Izvorul sărat și captarea sa au dispărut în urmă cu 10-15 ani, fiind acoperite de un iaz recent. Acesta este menționat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D) și indicat de anchetele etnografice. Nu s-a semnalat nici un vestigiu arheologic. El este situat în apropierea așezării Cucuteni B de la *Dealul Cioharlic* (Dumitroaia, 1992, p. 70).

Slatina II

Coordonate GPS: E 26°15'42,7"; N 47°09'29,3"; altitudine: 585 m

Data: 08.07.2005

Situat la sud-vest față de sat, pe malul drept al unui pârau de apă dulce cu debit puternic, acest izvor sulfuros și foarte slab sărat (fig. 2) este captat într-un buduroi abandonat (crăpat în patru părți) și interzis accesului (animalelor) prin ramuri de spini și pietre mari (fig. 4). Acesta are o înălțime totală de 1,55 m și un diametru de 0,60 m. Caracteristicile chimice ale izvorului, predominant sulfuros, explică probabil faptul că este acoperit cu spini, dată fiind existența unor stâne la aproximativ 400 m în amonte. În imediata sa apropiere s-au observat fragmente ceramice moderne.

Bălătești

Slatina A

Coordonate GPS: E 26°18'38,0"; N 47°06'31,9"; altitudine: 461 m

Data: 15.06.2004

Situat la aproximativ 1,5 km sud de sat, pe un versant puternic înclinat, izvorul *Slatina A* este captat în două cofraje de lemn verticale, dintre care unul este abandonat, iar celălalt captează o apă mai sulfuroasă. Prospeccțiunile anterioare au indicat existența unor fragmente ceramice din secolele XVII-XVIII, precum și posibile cioburi neolitice (Dumitroaia, 1992, p. 71; 2004, p. 433). Cercetările noastre nu au depistat nici un vestigiu preistoric.

Slatina B

Coordonate GPS: E 26°18'36,9"; N 47°06'30,4"; altitudine: 462 m

Data: 15.06.2004

Acest izvor sărat este situat în amonte de *Slatina A*, pe celălalt versant. Este încă utilizat pentru conservarea alimentelor și în alimentația animalelor. Analiza chimică efectuată în 2004 a indicat o apă puternic sărată și sulfuroasă (aproximativ 120 g / l de NaCl). Nici un captaj nu este vizibil, iar amenajarea sa constă într-un jgheab de

Fântâna	Temperatura (în °C)	Sulfați					Cloruri					Carbonați			Bromură de Mg	Borat de Mg	Suma subs. fixe	Gaz			Unitate	Ref. Analize		Bibliografie
		Sulfat de K	Sulfat de Na	Sulfat de Ca	Sulfat de Mg	Sulfat de Sr	Clorură de Mg	Clorură de Na	Clorură de Ca	Clorură de Li	Clorură de K	Carbonat de Ca	Carbonat de Mg	Carbonat de Na				Acid carbonic în bicarbonați	Acid carbonic gaz	Hydrogen sulfurat		Autor	Data	
<i>Județul Suceava</i>																								
<i>Baia lui Crăiescu</i> (sat Slătioara, comuna Râșca)	13	0,009	3,882	3,063	0	0	0,42	285,165	0	0	0	0,149	0,006	–	0	0	?	0	0,666	0	g / l	Th. Steinner	1856	Gheorghiu, 1895, p. 386
<i>Județul Neamț</i>																								
Izvorul captat de Carol I – <i>Băi</i> (sat Bălățești, comuna Bălățești)	7	0,2913	10,711	1,2789	23,391	0	0	237,143	0	0	0	0	0,0368	0	0,0761	0	272,9957	0,0383	0,3561	0	g / l	Drs. Cantemir si Konya	1883	Gheorghiu, 1895, p. 31
Izvorul captat de Elisabeta – <i>Băi</i> (sat Bălățești, comuna Bălățești)	6,5	0,3153	8,0814	0,8419	22,604	0	0	211,8861	0	0	0	0	0,1132	0	0,0749	0	244,0763	0,062	0,3031	0	g / l	Drs. Cantemir si Konya	1884	Gheorghiu, 1895, p. 31
Izvorul captat de Cuza-Vodă – <i>Băi</i> (sat Bălățești, comuna Bălățești)	7	0,2318	1,2125	1,1902	1,0023	0	0	14,406	0	0	0	0	0,5199	0	0,0108	0	18,64	0,2732	0,0053	0	g / l	Drs. Cantemir si Konya	1884	Gheorghiu, 1895, p. 31
<i>Arsița Crețului</i> (sat Hangu, comuna Hangu)	14,75	0	2,755	0	0	0	0	2,311	1,600	0	0	2,888	3,933	4,089	0	0	18,106	–	–	–	g / l	Dr. Abrahamfi	1833	Gheorghiu, 1895, p. 20
<i>Terjósei</i> (sat Hangu, comuna Hangu)	–	0,1958	0	0	0	0	0	4,6104	0	0	0,0699	3,0763	0,9055	10,2444	–	–	17,197	–	15,3600	–	g / l	Dr. Steinner	1856	Gheorghiu, 1895, p. 369
<i>Cozla-Băi I</i> (Piatra-Neamț)	17	0	0	1,6606	3,7811	0,0024	0,0052	5,3693	0,2275	0,0194	0	0,2519	0,0228	–	0,00087	0,0014	11,43805	0,1231	0,1986	0	g / l	P. Poni	1883	Gheorghiu, 1895, p. 135
<i>Cozla-Băi III</i> (Piatra-Neamț)	18	0	0	3,2535	2,376	0,003	1,1611	20,7586	0,6095	0,0039	0	0,2887	0,0081	–	0,0011	0,0035	28,4736	6,1318	0,2077	0	g / l	P. Poni	1883	Gheorghiu, 1895, p. 136
<i>Cozla-Băi IV</i> (Piatra-Neamț)	16	0	0	1,4091	3,7652	0,0051	0,0233	0,5834	0,0803	0,0316	0	0,1666	0,1795	–	0	0	6,2507	0,1673	0,068	0	g / l	P. Poni	1883	Gheorghiu, 1895, p. 137
<i>Băi</i> (izvorul înainte de băi, sat Oglinzi, comuna Răucești)	11,5	0,005	2,025	1,947	0	0	0,583	129,016	0	0	0	0,152	0	–	0	0	233,74	0	0,42	0	g / l	Th. Steinner	1856	Gheorghiu, 1895, p. 281
<i>Băi</i> – posibil pompa (sat Oglinzi, comuna Răucești)	12,4	1,2815	1,2229	3,0217	0	0	0	252,7194	0	0	0	0,0752	0	–	0,0309	0,0006	259,4479	0,0482	0,1485	0	g / l	P. Poni	1889	Gheorghiu, 1895, p. 282
<i>Fântâna Corugea</i> sau <i>a lui Belibou</i> (sat Oglinzi, comuna Răucești)	15,1	0,4956	0	4,0995	1,0015	0	0	174,4394	0	0	0,5395	0,0522	0	–	0,0193	0,008	180,6767	0	0	0	g / l	P. Poni	1889	Gheorghiu, 1895, p. 40
<i>Mironești</i> (sat Tazlău, comuna Tazlău)	14,5	0	0	0,028	0	0,0051	0,11	10,216	0	0,0012	0	0,2794	0,0563	–	0	0	13,123	0,1524	0,3048	0,0033	g / l	P. Poni	1888	Gheorghiu, 1895, p. 365
<i>Izvorul de la Puturosul</i> (Mănăstirea Neamț, comuna Vânători-Neamț)	9	0	0	0,749	0,5376	0	0,0261	14,6071	0	0	0	0,30945	0,15162	–	0	0	19,54	0	0,4779	0,0118	g / l	P. Poni	1875	Gheorghiu, 1895, p. 278

Fig. 3. Rezultatele analizelor chimice realizate în secolul al XIX-lea.

olane. Nu a fost descoperit nici un indiciu arheologic la izvor. La 20 m în aval au fost semnalate cioburi posibil neolitice (Dumitroaia, 1992, p. 71).

Băi

Coordonate GPS: E 26°18'38,3"; N 47°07'12,1"; altitudine: 416 m

Data: 15.06.2004

În partea sudică a localității au fost prospectate șase captări moderne pe malul Pârâului Sărata, dintre care două sunt recente (foraje, pompe și bazine acoperite cu pământ). După analizele chimice efectuate de Chillac în 1839 și Stenner în 1856, stabilimentul termal din apropierea izvoarelor s-a mărit în 1870 cu 24 de camere. Cele patru izvoare, dintre care unele au provenit din forajele analizate între 1883-1884, au indicat concentrații de la 14 până la 237 g / l de NaCl. Nu a fost descoperit nici un vestigiu arheologic, dar terenul a fost puternic afectat ca urmare a extinderii stabilimentului termal din secolul al XIX-lea. Aceste urgențe, puternic sărate, sunt situate în proximitate și mai jos față de punctul *La școală*, unde a fost semnalat material Cucuteni (Dumitroaia, 1992, p. 71).

Ghindăoani

Slatina

Coordonate GPS: E 26°18'57,7"; N 47°06'31,0"; altitudine: 422 m

Data: 08.07.2005

Indicat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D) și situat la est de *Slatina A* și *B* de la Bălățești, acest izvor sărat este captat într-un bazin pătrat de bărne masive (2 x 1,75 m) și acoperit parțial de bărne pentru a evita căderea animalelor (fig. 5). Acest izvor este intens exploatat și din apa sa se făcea huscă încă în urmă cu puțin timp. Analiza noastră chimică a indicat o concentrație puternică de brom și NaCl de 112 g / l (fig. 2). Această fântână, cu o capacitate de peste 10000 de litri, se află pe o platformă la 4 m, mai sus de un pârâu. Pe platformă sunt vizibile numeroase cioburi moderne, dar și fragmente de cărămidă roșie, care ne fac să presupunem producerea de huscă în trecut. La aproximativ 40 m în amonte către est s-au descoperit mai multe cioburi preistorice erodate, de mici dimensiuni, probabil Cucuteni, și fragmente de cărbuni în malul terasei. Exploatarea preistorică a acestui izvor sărat este foarte verosimilă și de aceea este necesară aprofundarea cercetărilor. Deasupra sa posibilul sit cucutenian de la *Dealul Ghindăoani* sau toponim neprecizat (Monah, Cucoș, 1985, p. 98), aflat la marginea satului Crăcăoani, domină toată zona, până la Târgu Neamț.

Valea Arini

Slatina

Coordonate GPS: E 26°17'25,9"; N 47°07'21,7"; altitudine: 462 m

Data: 08.07.2005

După harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D), trei izvoare sărate sunt situate la vest de satul Valea Arini. La sud-vest de acesta, pe malul stâng al pârâului ce îl traversează,

Fig. 4. Agapia – Filioara-Slatina II.

Fig. 5. Bălțătești – Ghindăoani-Slatina.

a fost indentificat un izvor puternic sărat și feruginos, captat cu ajutorul unui buduroi cu un diametru de 0,55 m (fig. 6). Cu un debit ridicat, izvorul a fost utilizat în trecut pentru producția de huscă. În afara câtorva butelii de plastic, nu a fost observat nici un material ceramic, probabil datorită caracterului torențial al pârâului. Celelalte două izvoare de apă sărată sunt situate la 1 km vest de sat și nu sunt cunoscute de către locuitori. Este vorba, probabil, de mici scurgeri naturale pe care nu le-am cercetat.

De asemenea, semnalăm existența unui izvor sulfuros la vest de Valea Seacă, numit *Salcia*, ce nu pare a fi utilizat.

Bicaz (Oraș)

Secu

Slatina

Coordonate GPS: E 26°00'40,4"; N 46°58'15,9"; altitudine: 710 m

Data: 08.07.2007

Acest izvor sărat acid este situat la 200 m în amonte de satul Secu, pe malul stâng al Pârâului Secului. Vechiul captaj consta într-un buduroi cu diametrul de 0,60 m și cu o capacitate de aproximativ 50 de litri. Acesta a fost distrus în urmă cu 2-3 ani de către aluviunile torențiale ale pârâului. Noul captaj este situat chiar în față și constă într-o groapă circulară săpată în argilă coluvială. Izvorul este frecventat de câprioare, cerbi și mistreți, dar este, de asemenea, utilizat pentru coagularea laptelui, în fabricarea brânzeturilor și la tratarea reumatismului.

Nu a fost semnalată nici o urmă arheologică, dar condițiile de prospectare sunt defavorabile datorită regimului torențial al pârâului și vegetației abundente.

Semnalăm că la Bicaz există un izvor mineral fără sare – *Bistra Mare* –, captat într-un puț pătrat de lemn, utilizat în scopuri terapeutice.

Borlești

Mastacăn

Buduroiul Porumbeilor

Coordonate GPS: E 26°27'55,3"; N 46°48'01,0"; altitudine: 325 m

Data: 03.07.2005

Acest izvor, indicat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-41-D), este situat la 2,7 km vest de satul Mastacăn, pe malul drept al Pârâului Băloasa și la baza versantului. Acesta a dispărut în anii '60 ca urmare a unei alunecări de teren datorate ploilor torențiale, fiind însă și acum marcat de toponimul *Sărătura*. Vechiul captaj, ce consta într-un trunchi de copac de tip buduroi, este acoperit de niveluri argiloase umede superficiale sub care este, totuși, vizibilă o bucată de lemn (fig. 7). Acest izvor era utilizat pentru vânărea porumbeilor și turturelelor (fosta cabană de vânătoare era situată puțin mai sus de el). Nu a fost depistat nici un vestigiu arheologic, dar trebuie semnalată prezența a două mici movile circulare cu o înălțime de aproximativ 1 m, care ar trebui sondate în viitor.

Fig. 6. Bălțătești – Valea Arini-Slatina.

Fig. 7. Borlești – Mastacăn-Buduroiul Porumbeilor.

Adăugăm că în timpul cercetării noastre am identificat în împrejurimi, la mai puțin de 750 m de izvor, un nou sit arheologic, situat pe marginea terasei, pe malul sudic al Dealului Băloasa (comuna Piatra Șoimului, satul Luminiș, cătunul Deleni). Coordonatele GPS ale sitului sunt: E 26°27'29,0"; N 46°47'56,1"; altitudine: 368 m), unde am identificat numeroase fragmente ceramice și de chirpici. Această așezare probabilă, cu o suprafață de aproximativ 5000 m² și atribuită culturii Cucuteni, fără precizări, poate fi pusă în legătură cu izvoarele sărate din satul Luminiș.

Brusturi-Drăgănești

Poiana

Fântâna de Slatină sau Culeșa

Coordonate GPS: E 26°18'11,9"; N 47°15'47,9"; altitudine: 452 m

Data: 17.06.2004

Situat la aproximativ 4 km nord de punctul de exploatare a sării de la *Poiana Slatinei* și la 7 km vest de Poiana, în pădure, acest izvor cu grad de salinitate mediu (analiza chimică efectuată în 2004 a indicat aproximativ 80 g / l de NaCl) izvorăște pe malul drept al Pârâului Culeșa. Acesta este captat într-un puț-cisternă mare, rectangular, realizat din lemn (aproximativ 1,50 x 1 m) pe partea dotată cu o scară (fig. 8). Izvorul, foarte intens utilizat, a făcut obiectul unor anchete etnografice amănunțite (Alexianu, Weller, 2007), care au indicat că era folosit pentru fabricarea de huscă. În afara fragmentelor ceramice din secolele XVI și XVII, ca și ale celor aparținând dacilor liberi (Dumitroaia, 1992, p. 74), nu a fost identificat nici un alt vestigiu arheologic, dar condițiile de prospectare dintre zona forestieră și pârâul torențial nu sunt favorabile.

Ceahlău

Ceahlău

Slatina

Coordonate GPS: E 25°53'52,8"; N 46°59'23,5"; altitudine: 770 m

Data: 28.07.2006

Toponimul *Slatina* indică un pârâu torențial provenind din partea de vest a Masivului Ceahlău, la sud-vest de sat. El a relevat existența pe malul drept a unui izvor sărat, captat într-un puț de beton cu latura de 2,20 m și adâncimea de 1 m. Acesta este astăzi abandonat, dar altădată era utilizat pentru conservarea legumelor. Nu a fost reperat nici un artefact arheologic, dar condițiile de prospectare sunt defavorabile.

Fig. 8. Brusturi-Drăgănești – Poiana-Fântâna de Slatină sau Culeșa.

Fig. 9. Dobreni – Negrești-Sărătura I.

Crăcăoani

Poiana Crăcăoani

Toponim neprecizat

Coordonate GPS: E 26°19'10,5"; N 47°04'29,7"; altitudine: 516 m

Data: 07.07.2005

Acest izvor, menționat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D), corespunde unei gropi mici, cu diametrul de 0,20 m, vizibil acoperită și abandonată într-o zonă mlăștinoasă, pe partea stângă a drumului Poiana Crăcăoani, venind de la Piatra Neamț, și în amonte de o mică vâlcea. Apa de suprafață este puțin sărată și prezintă depozite roșii de oxid de fier. Relativ la acest izvor se cunosc mențiuni de exploatare a apei sărate de către romi (producere de huscă doar dacă nu e vorba de o confuzie cu izvorul din satul Poiana (Dobreni). Nu a fost reperată nici o urmă arheologică, dar vegetația nu permite o bună vizibilitate.

O primă anchetă a fost efectuată de unul dintre noi (O. Weller) cu D. Monah în 2003 (Dumitroaia, 2004, p. 434).

Dobreni

Negrești (vechea comună Dobreni)

Slatina Dealul Florii

Coordonate GPS: E 26°22'57,0"; N 47°00'56,3"; altitudine: 416 m

Data: 01.07.2005

Semnalat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D), acest izvor sărat (60 g / l – fig. 2), situat la extremitatea sudică a satului, a fost recent amenajat cu un puț de beton circular, cu diametrul de 1,10 m și adâncimea de 2,70 m. Localnicii menționează existența unui puț de lemn anterior, de tip buduroi. Din acest izvor se obținea huscă, iar acum este utilizat pentru conservarea legumelor și stropirea furajelor. Nu s-a reperat nici o urmă arheologică. În schimb, se cunosc două așezări Cucuteni B la aproximativ 1 km spre nord (Dolhești) și 1,5 km spre sud-est (Turcina).

Sărătura I și II

Coordonate GPS: E 26°21'21,0"; N 47°00'53,2"; altitudine: 464 m

Coordonate GPS: E 26°21'42,4"; N 47°01'02,8"; altitudine: 447 m

Data: 01.07.2005

Menționate pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D) ca o singură emergență, aceste două izvoare neamenajate sunt situate la limita satului Almaș. Cele două scurgeri naturale slab sărate se află pe versanți acoperiți cu pajiști. Primul este acoperit cu ramuri spinose pentru a împiedica adăpatul animalelor (fig. 9), iar cel de-al doilea este deschis. Condițiile destul de nefavorabile pentru prospecțiuni n-au permis evidențierea unor urme arheologice.

Pastramore

Coordonate GPS: E 26°21'06,8"; N 47°01'04,1"; altitudine: 477 m

Data: 01.07.2005

Descoperit datorită hărții geologice 1 : 50000 (L-35-29-D), acest izvor neamenajat, situat la 800 m vest de *Sărătura*, constă și într-o scurgere slabă. Și mai puțin sărat decât precedentele, acesta apare la marginea unui pârau de la marginea pădurii. Accesul animalelor la el nu este oprit. Nu s-au descoperit urme arheologice.

*Poiana (vechea comună Dobreni)**Slatina*

Coordonate GPS: E 26°18'54,6"; N 47°03'46,6"; altitudine: 522 m

Data: 07.07.2005

Menționat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D), acest izvor cu debit puternic este situat în partea de jos a satului, locuit îndeosebi de romi, Poiana. Este captat într-un buduroi cu o înălțime de 1,50 m și un diametru de 0,60 m, care înlocuiește de aproximativ 10 ani o groapă mai adâncă. Acest izvor de pe marginea unui pârau se află pe strada principală și este masiv utilizat de locuitorii satului în alimentația animală și umană, dar și de către satele învecinate și chiar de către micile întreprinderi de producere a brânzei de la Girov și Țibucani. Analiza noastră din 2005 a indicat o concentrație de aproximativ 90 g / l de NaCl. Se observă fragmente ceramice moderne. Am reperat o veche zonă de producție de huscă la aproximativ 8 m sud de izvor, cu o vechime de peste 60 de ani (fig. 10). Acest sat era cunoscut pentru producția sa de huscă foarte fină, cam zece familii de romi specializându-se în producerea ei. Sectorul respectiv este situat pe un fund de vale și de aceea este în mod regulat afectat de inundații și revărsări torențiale, ceea ce restrânge potențialul descoperirilor arheologice. Cel puțin trei situri Cucuteni domină satul Poiana, care au fost georeferențiate prin GPS (Monah, Cucos, 1985), dintre care unul ar putea fi și mai vechi, cu un nivel Criș (*Cetățuia*). Această configurație spațială particulară solicită o mai mare atenție în vederea cercetării respectivului sector și a împrejurimilor izvorului de apă sărată.

Slatina sau Pănușița

Coordonate GPS: E 26°19'34,5"; N 47°04'01,2"; altitudine: 520 m

Data: 07.07.2005

Indicat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-29-D) la intrarea dinspre est în satul Poiana, izvorul respectiv, slab sărat, este actualmente abandonat. Doar pe versantul destul de abrupt se disting infiltrații în pârau și mici cristalizări uscate la suprafață. Memoria colectivă menționează un tip de amenajare originală pentru folosirea acestui izvor: se săpau gropi și se aștepta până ce se umpleau cu apă sărată pentru a fi scoasă. Această zonă este frecventată de animale sălbatiche, constituind în fapt un punct de vânătoare privilegiat. Nici un vestigiu arheologic nu a fost remarcat, dar condițiile de prospectare nu au fost favorabile datorită vegetației. În apropiere, mai sus de biserica satului, este semnalată o sursă minerală fără sare.

Sărata

Slatina I și II

Coordonate GPS: E 26°23'00,8"; N 46°58'36,3"; altitudine: 421 m

Coordonate GPS: E 26°22'42,2"; N 46°58'39,9"; altitudine: 423 m

Data: 30.06.2005

Situate la sud-vest de satul Sărata, aceste două izvoare, indicate pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-41-B), sunt captate sub formă de gropi. *Slatina I* este situată la baza versantului vestic al Dealului Balaurului. Dicționarul geografic al județului Neamț, din 1895, menționează un izvor sărat în vecinătatea satului Dărmănești (comuna Gârcina), la nord-est de Dealul Cozla. Este vorba, probabil, de acest izvor. De altfel, groapa de captare maschează un vechi puț pătrat din bărne. Mai multe butelii de plastic indică faptul că izvorul, puțin sărat, mai este încă utilizat (fig. 11). Semnalăm că *Slatina I* este situată la aproximativ 700 m mai jos de situl eneolitic de pe Dealul Balaurului (Zaharia *et al.*, 1970).

Slatina II este situată la nord-vest de *Slatina I*, la baza versantului vestic al Dealului Mintiana. Este vorba de o simplă groapă, fără nici o amenajare de lemn vizibilă. Acest izvor este mult mai sărat decât precedentul și este încă utilizat pentru conservarea legumelor și chiar pentru a se produce huscă. N-a fost identificat nici un vestigiu arheologic, dar vegetația abundentă nu a permis prospectarea amănunțită a zonei.

Făurei

Făurei

Valea Slătioara

Coordonate GPS: E 26°41'31,5"; N 46°54'22,2"; altitudine: 377 m

Data: 09.07.2006

Ghidându-ne după toponimie (harta 1 : 25000 – L-35-42-A-d), această zonă ar cuprinde un izvor mineral nonsalin, sulfuros și feruginos, situat la sud-vest de Făurei, la ieșirea dinspre vest a satului Tatomirești. Este o urgență captată într-un puț pătrat, cu latura de 0,80 m, realizat din scânduri de lemn. N-a fost reperat nici un indiciu arheologic.

Gârcina

Almaș

Toponim neprecizat

Coordonate GPS: E 26°21'49,0"; N 46°59'37,0"; altitudine: 444 m

Data: 01.07.2005

Acest fost izvor, menționat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-41-B) pe Dealul La Munte, este situat la 2 km nord de satul Gârcina, pe marginea stângă a șoselei Piatra-Neamț - Târgu Neamț, înaintea bifurcației spre satul Almaș. Era utilizat în vechime pentru conservarea alimentelor și stropirea furajelor. Izvorul a dispărut și este înecat de o zonă umedă (baraj în aval), unde prospecțiunile nu s-au soldat cu nici un rezultat, din cauza vegetației dense.

Fig. 10. Dobreni – Poiana-Slatina
(mai jos, la stânga izvorului și la dreapta, vechiul punct de producție de huscă)

Fig. 11. Dobreni – Sărata-Slatina I.

Gârcina

Slatina I

Coordonate GPS: E 26°18'50,9"; N 46°58'33,8"; altitudine: neprecizată

Data: 29.06.2005

Acest izvor, semnalat pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-41-B), este situat la vest de Gârcina, lângă Pârâul Cuejdi, într-o zonă forestieră accidentată. Puțul recent, circular, de beton, cu un diametru de 0,60 m, este încă utilizat de locuitorii din Gârcina și Cuejdi, ba chiar și de către unii din Piatra-Neamț. Acest izvor este foarte sărat (160 g / l de NaCl – fig. 2). Nici prospecțiunile lui Gh. Dumitroaia din 2003 (Dumitroaia, 2004, p. 437), nici cele de efectuate de noi nu au indicat urme de exploatare din vechime. Între pârâul torențial și exploatarea forestieră, acest sector nu beneficiază de condiții de explorare favorabile.

Slatina - Cozla II și III

Coordonate GPS: E 26°20'59,0"; N 46°58'13,1"; altitudine: 468 m

Coordonate GPS: E 26°21'00,3"; N 46°58'13,2"; altitudine: 468 m

Data: 29.06.2005

Identificate pe harta geologică 1 : 50000 (L-35-41-B) și datorită localnicilor, aceste două izvoare sărate, situate la o distanță de aproximativ 25 m unul de altul, se află pe partea înaltă a versantului nord-nord-vestic al Dealului Cozla, la mai puțin de 1 km sud de satul Gârcina. Aceste surse cu salinitate medie sunt situate în zone de pajiște, în apropierea lor stabilindu-se stâne (fig. 12).

Slatina II este captată într-un puț monoxil vechi, care are un diametru de aproximativ 0,70 m. Aceasta este puțin utilizată și a fost închisă de un mănunchi de spini.

Slatina III este captată într-un puț pătrat de lemn, de 0,90 x 0,70 m. Ea este încă utilizată pe plan local, pentru saramură și chiar pentru obținerea de huscă de către văcarul din partea locului (83 g / l de NaCl – fig. 2). La 10 m nord-nord-est de acest izvor am reperat un sit arheologic de exploatare a sării, situat chiar deasupra unei zone de urgență și de cristalizare naturală a apei sărate, cu un diametru de aproximativ 8 m, și care prezintă numeroase fragmente ceramice la suprafață. Situl se prezintă sub forma unui ușor monticul erodat pe partea sa dinspre vest, care oferă o stratigrafie probabil nederanjată, cu fragmente ceramice Cucuteni, asociate îndeosebi cu cele Cucuteni C. De la suprafață s-au recoltat câteva fragmente probabil Criș, dar și din perioada de tranziție către epoca bronzului, din Evul Mediu și din perioada modernă. În proximitatea izvorului nu există nici o locuire, dar în împrejurimi, pe o rază de 3-4 km, există mai multe așezări Cucuteni (Almaș-Dealul Harciului, Gârcina-Dealul Balaurlui și Piatra-Neamț - *Trei Coline*).

Fig. 12. Gârcina – Slatina-Cozla II și III.

Fig. 13. Gârcina-Slatina C.

Pucioasa

Coordonate GPS: E 26°20'14,3"; N 46°58'13,8"; altitudine: 461 m

Data: 26.07.2006

Izvorul sulfuros, situat pe marginea pârâului ce curge la baza Schitului de la Gârcina, a fost distrus recent de o revărsare torențială a pârâului. Acesta prezenta o amenajare de lemn dreptunghiulară și era utilizată în scopuri terapeutice.

Slatina A și B

Coordonate GPS: E 26°20'45,4"; N 46°58'04,7"; altitudine: 436 m

Coordonate GPS: E 26°20'48,2"; N 46°58'04,3"; altitudine: 444 m

Data: 26.07.2006

Aceste două emergențe de apă sărată sunt situate la baza versantului vestic al Dealului Cozla, pe fundul Văii Opriceni, la 400 m sud-vest de cele două slatine *Cozla*.

Slatina A este un vechi izvor captat într-o groapă neamenajată și în prezent colmatată. De câțva timp nu mai este folosită în alimentație, dar numeroase butelii de plastic indică utilizarea ei încă recentă. Slatina este păzită de vâcari, astfel încât vitele să se adape cât mai puțin. Nu s-a observat nici o urmă arheologică.

Slatina B, aflată chiar în fața *Slatinei A*, este o curgere de apă sărată neamenajată, dar cunoscută de vâcari și utilizată de vaci, carora li se permite un acces limitat.

Slatina C

Coordonate GPS: E 26°20'46,4"; N 46°57'51,2"; altitudine: 427 m

Data: 26.07.2006 și 15.07.2007

La peste 1 km nord de Piatra-Neamț, situat la 400 m mai la sud de *Slatina A și B*, pe malul drept al Pârâului Opriceni, acest izvor, foarte sărat și slab usturător, este captat într-un foarte modest puț monoxil de brad, cu un diametru de 0,40 m și o adâncime de 0,80 m, de factură recentă, pe o platformă semicirculară, cu diametrul de 7-8 m și înălțimea de 1 m, erodată de pârâu (fig. 13). Deși în vecinătate s-au stabilit stâne, izvorul este puțin utilizat, din cauza debitului foarte slab. Din ceramica recoltată pe platforma din jurul său se remarcă numeroase cioburi moderne, câteva fragmente posibil din Evul Mediu și două fragmente preistorice din pastă grosieră, fără alte precizări. Câteva pietre arse pot indica o veche exploatare de huscă, pe loc.

Hangu*Hangu**Slatina-Valea Glodului*

Coordonate GPS: E 26°01'38,5"; N 47°04'39,1"; altitudine: 758 m

Data: 28.07.2006

Menționat de Ghiorghiu (1904) ca situat în fostul / vechiul cătun Audia, acest izvor cu acces dificil se află în Valea Glodului (sau Mitrofani), într-o mică poiană de pe o terasă a versantului sudic al Muntelui Hangului, la aproximativ 2 km vest de satul Hangu. Am reperat două captări dintr-un trunchi monoxil, dintre care unul abandonat,

iar cealaltă captare, din stejari, este masivă, având o lățime de 1 m și o adâncime de 1,10 m (fig. 14). Acest vechi buduroi este singurul utilizat actualmente, iar localnicii au menționat existența a două alte buduroaie abandonate într-un perimetru de 50-60 m (informație Vasile Căndea și Iuliana Bostan). Există, deci, cel puțin patru buduroaie în această zonă. Izvorul este foarte sărat și conține și oxizi de fier. Acesta este încă utilizat pentru conservarea alimentelor, prepararea brânzeturilor și conservarea furajelor. Condițiile de cercetare de suprafață în pădure sunt dificile și, de aceea, nu a putut fi identificat nici un indiciu arheologic. Vecinătatea și poziția către sud a sitului de la *Chirișeni* (Cucuteni A) se dovedește a fi strategică și pare a fi controlat accesul de-a lungul văii (Petrescu-Dîmbovița, Teodor, 2003). Această sursă ar merita poate să fie din nou cercetată, inclusiv prin efectuarea aici a unui sondaj.

Buhalnița

Slatina

Coordonate GPS: neprecizate

Data: 28.07.2006

Este vorba de un izvor de apă sărată dispărut. A fost identificat fără a fi prospectat. Este situat în pădure, de-a lungul pârâului Buhalnița, la 2-3 km în amonte de sat. Vechiul buduroi a dispărut de cel puțin 30 de ani, ca urmare a unei revărsări torențiale a pârâului. Doar persoanele în vârstă din sat îl cunosc. Era utilizat pentru prepararea brânzeturilor și conservarea cărnii.

Pe teritoriul comunei Hangu, semnalăm existența a două izvoare minerale foarte puțin sărate descrise în *Dicționar geografic al județului Neamț* (Ghiorghiu, 1895, p. 20, 369). Primul – *Arșița Creșului* – este sulfatat, carbonatat, clorurat și sodiclorurat (2,31 g / l de NaCl și 7,68 g / l de NaSO₄ la 18,1 g / l mineralizare totală). Este situat la patru ore est de satul Hangu, pe malul drept al Pârâului Pântec. Cel de-al doilea – *Terjősei* – este bicarbonatat și sodiclorurat (4,6 g / l de NaCl la 17,2 g / l mineralizare totală), fiind situat în pădure, tot la patru ore est de satul Hangu, pe malul drept al Pârului Terjősei în Poiana Siarului. În 1833 izvorul este menționat ca fiind puternic concentrat.

Icușești

Icușești

Sărăturile (zonă) – *Budăiul de la sărături* (izvor)

Coordonate GPS: E 26°56'25,9"; N 46°47'43,2"; altitudine: 186 m

Data: 06.07.2007

Toponimul *Sărăturile* este atestat în proprietatea funciară a satului în 1852 (Moldovanu, 1991, vol. I.1, p. 584). Zona este situată la sud-vest de sat, pe versantul terasei înalte a Siretului. Izvorul nu mai există, fiind acoperit de călcatul vitelor de aproximativ 20 de ani. Actualmente nu mai există captare vizibilă, ci doar mai multe bucăți de beton distrus. În amonte de zona ce prezintă specii halofile, se poate identifica

totuși punctul de emergență, marcat de către o zonă umedă circulară, cu un diametru de 8 m. Acest izvor pare să fi fost puțin sărat și nonsulfuros, de vreme ce văcarii și țăranii obișnuiau să bea din el. Acolo se spălau gălețile după muls. S-a indicat frecventarea de către mistreți. Vegetația densă nu a permis reperarea unor posibile vestigii arheologice.

Mărgineni

Hoisești

Slatina mică

Coordonate GPS: E 26°39'36,2"; N 46°51'25,9"; altitudine: 290 m.

Data: 08.07.2006 și 07.07.2007

Acest toponim vechi (secolele XIV-XV, după Moldovanu 1992, vol. I.2, p. 890), menționat fără adjectivul său recent, se înscria în perimetrul satului dispărut Plopești, înglobat astăzi în satul Hoisești. După ce am identificat fostul sat Plopești, am descoperit acest izvor situat la 2,3 km sud de Hoisești, la baza Dealului Plopești, în Valea Hoisești. Izvorul este foarte puternic sărat și prezintă cristalizări în timpul verii (fig. 15). Actualmente nu se mai vede decât o simplă groapă, cu un diametru de 1,20 m, ce apare în mijlocul unei platforme artificiale, cu un diametru de 6-7 m și o înălțime maximă de aproximativ 1 m. Întreaga zonă este acoperită de urme de vite. Izvorul a fost obturat în 2007, prin plasarea de ramuri de spini pentru a se interzice accesul animalelor. În interiorul gropii, astupate de argile coluviale, există o veche captare, înconjurată cu dale de piatră. În prezent, acest izvor este utilizat numai pentru furaje. De notat prezența unor stâne în apropiere. În afara fragmentelor ceramice moderne și din evul mediu târziu, nu s-a descoperit nici un alt indiciu de utilizare a apei sărate, dar condițiile de prospectare nu sunt foarte favorabile. Acest izvor ar merita să fie mai bine cercetat în ce privește vechea captare, dar și platforma artificială menționată, unde ar trebui efectuate sondaje.

Mărgineni

Slatina

Coordonate GPS: E 26°38'35,2"; N 46°53'18,7"; altitudine: 343 m

Data: 03.01.2006 și 08.07.2006

Harta topografică actuală, la scara de 1 : 25000 (L-35-42-A-d), menționează două toponime legate de sare: *Dealul Slatina* și *Valea Slatina*, la sud de sat. Izvorul este situat, de fapt, în amonte, la capătul văii, la sud-est de sat. Acesta izvorăște într-o groapă adâncă, cu diametrul de 1 m, ce aproape nu mai este întreținută și nici utilizată. Apa sa este puțin sărată și ușor sulfuroasă. Era utilizată ocazional numai pentru conservarea cârnii și slăninii de porc. În vecinătate s-au observat numeroase butelii de plastic și fragmente ceramice moderne. Situl fortificat Cucuteni de pe *Dealul lui Tănase (Iugani)* este situat la mai puțin de 4 km spre nord-nord-vest.

Fig. 14. Hangu - Slatina-Valea Glodului.

Fig. 15. Mărgineni – Hoisești-Slatina Mică.

Petricani

Țolici

Slatina I (de pe teritoriul satului)

Coordonate GPS: E 26°26'30,3"; N 47°06'16,8"; altitudine: 378 m

Data: 09.07.2005

Izvorul sărat este situat în partea înaltă a satului, pe dreapta drumului Țolici - Bodești, în spatele unei case de la baza versantului. Este captat într-un buduroi cu diametrul de 0,66 m și înălțimea de 1,15 m. El este încă utilizat pentru conservarea alimentelor și la stropirea furajelor. Acesta a făcut deja obiectul unei cercetări în 2002 (Dumitroaia, 2004, p. 449), care nu a semnalat decât fragmente ceramice moderne. Cercetările de suprafață întreprinse în 2005 nu s-au soldat cu reperarea unor fragmente ceramice din alte epoci.

Slatina II

Coordonate GPS: E 26°25'53,6"; N 47°06'10,2"; altitudine: 370 m

Data: 09.07.2005

Izvorul, menționat pe harta geologică la scara 1 : 50000 (L-35-29-D), este actualmente secat. Acesta este situat la sud-vest de satul Țolici, pe malul stâng al Pârâului Slatina. Prezența sa este indicată de un depozit alburii de sare cristalizată. Nu a fost observat nici un indiciu de captare sau de utilizare. De semnalat prezența unor stâne în zonele mai înalte din jur.

Hălăbutoaia (Slatina III)

Coordonate GPS: E 26°25'48,6"; N 47°06'05,7"; altitudine: 376 m

Data: 09.07.2005

Mai întâi, se cuvine să facem un scurt istoric al cercetărilor efectuate la Țolici. Trebuie semnalată prezența la mai puțin de 6 km nord de Țolici a celebrei așezări *Rîpa lui Bodai* (Țirpești) unde autoarea săpăturilor a semnalat material ceramic Precucuteni III, recoltat probabil de unul din lucrători de pe șantier de lângă un izvor sărat din pădurea de la Țolici (Marinescu-Bîlcu, 1974, p. 20). Această mențiune a stimulat cercetările în jurul izvoarelor de apă sărată de la Țolici de mai mulți ani (Dumitroaia 1992; 2004), fără a se putea identifica această veche descoperire. Descrierea dată de S. Marinescu-Bîlcu (care nu a fost la fața locului) a dat naștere unei confuzii cu izvoarele de la Brădițel, situate și ele în pădure. Abia în 2005, cu ajutorul hărții geologice și al localnicei V. Nistor, am putut identifica și prospecta acest izvor sărat. Această zonă a făcut obiectul unei examinări arheologice în iulie 2006 (O. Weller și R. Brigand) și este în curs de investigare din iulie 2007 (dir. Gh. Dumitroaia și O. Weller, împreună cu R. Munteanu, D. Garvăn, R. Brigand).

Acest izvor foarte sărat (110 g / l în iulie 2005, deși nu a fost curățat de multă vreme) este menționat pe harta geologică (L-35-29-D). El este situat într-un sector de pajiște aflat la limita pădurii, la aproximativ 2 km sud-vest de centrul satului, pe malul drept al Pârâului Slatina și în aval de o vastă zonă umedă (fig. 16).

Fig. 16. Petricani – Țolici-Hălăbutoaia (*Slatina III*) (vedere generală cu izvorul de apă sărată, la stânga și la dreapta fiind depunerea arheologică).

Fig. 17. Petricani – Țolici-Hălăbutoaia (*Slatina III*) (depunere arheologică cu material ceramic abundent la suprafață și fragmente de brichetaje).

Izvorul este captat într-un puț foarte adânc, căptușit cu bârne groase de tei. În partea superioară, pe o adâncime de 1,30 m, are dimensiunile de 0,90 x 1 m și se micșorează pe măsură ce coboară. Puțul devine apoi mai strâmt (0,70 x 0,80 m) și ușor oblic, ceea ce permite coborârea ca pe o scară abruptă, atunci când nivelul apei este foarte scăzut. Informatorii noștri evaluează adâncimea totală la aproximativ 8 m, dar în 2007 s-au putut observa doar 3,20 m. Capacitatea sa poate fi evaluată la aproximativ 4000 de litri. Canicula din vara anului 2007 nu a afectat nivelul apei. Mai mulți pari din vechime înconjoară puțul. Acesta este situat în mijlocul unei platforme artificiale, cu un diametru de 12 m și cu o înălțime maximă de 1,50 m, strujenii de porumb și crengile permițând fixarea solului și staționarea căruțelor. Aceste câteva caracteristici sugerează că este vorba de o sursă de excepție, utilizat de multă vreme. Izvorul a fost dintotdeauna frecventat, apa sa fiind utilizată pentru conservarea alimentelor, prepararea brânzeturilor și stropirea furajelor. Din ea se obținea în trecut și huscă. La 40 m în amonte, la baza de nord a unei movile, a fost semnalat un buduroi abandonat de mari dimensiuni.

De pe platformă am recoltat foarte multe fragmente ceramice moderne și, îndeosebi, de la sfârșitul evului mediu. La aproximativ 40 m nord de puț, Pârâul Slatina secționează o foarte importantă depunere arheologică stratificată de exploatare a sării, care poate fi urmărită pe o lungime de 15 m (fig. 17). Fragmentele ceramice sunt foarte abundente și permit datarea acestor nivele de exploatare între neoliticul vechi (Criș III-IV) și Cucuteni B. De asemenea, semnalăm și prezența fragmentelor de brichetaje, atât de caracteristice fazei finale a culturii Cucuteni (fig. 17). În concordanță cu mențiunea făcută de S. Marinescu-Bîlcu (1974, p. 20), nivelul Precucuteni III este, de asemenea, bine reprezentat în sit prin fragmente ceramice cu decor caracteristic. După examinarea sitului și realizarea mai multor sondaje cu sonda pedologică în 2006, potențialul stratigrafic al acestei depuneri este estimat ca având 8 m, dintre care o parte, cea mai veche, este situată sub nivelul pârâului. Analiza interdisciplinară a acestui sit excepțional este în curs, dar el se înscrie deja printre siturile cele mai vechi de producere a sării în Europa, alături de *Poiana Slatinei* (Lunca), și constituie astăzi singurul sit ce oferă o stratigrafie continuă a nivelurilor de exploatare pe o durată de 2500 de ani (6000-3500 BC), putând fi considerat „un Karanovo al exploatării sării”.

Zona înconjurătoare este marcată arheologic de prezența, la aproximativ 2 km est de *Hălăbutoaia*, a așezării Precucuteni de la *Șipot-Mohorîtu* (Marinescu-Bîlcu, 1974, p. 176). La aproximativ 5-6 km spre nord, la capătul Văii Țolici, închisă de actualul sat Țirpești, se cunosc mai multe indicii de situri arheologice (Dumitroaia, 1992, p. 81-83), dar îndeosebi așezarea investigată prin săpături sistematice de la *Rîpa lui Bodai*, ocupată începând cu cultura ceramicii liniare, îndeosebi în Precucuteni și Cucuteni (Marinescu-Bîlcu, 1974; 1981), adică tocmai perioadele de locuire care se regăsesc la *Hălăbutoaia*. Situl de la Țirpești ar putea fi considerat generatorul acestei intense exploatare, asigurând atât controlul accesului către izvor, cât și distribuirea sării produse. În ceea ce privește nivelurile Criș, trebuie să menționăm prezența așezării *Deleni* de la Grumăzești (Marinescu-Bîlcu, 1975), situată la 5,5 km nord-vest de acest izvor de apă sărată.

Fig. 18. Piatra-Neamț - *Sărata* (izvorul actual și vechiul puț de captare).

Slatina IV și V (Brădișel I și II)

Coordonate GPS: E 26°25'28,3"; N 47°05'03,0"; altitudine: 448 m

Coordonate GPS: E 26°25'30,9"; N 47°05'02,2"; altitudine: 439 m

Data: 09.07.2005

Aceste două izvoare, foarte sărate, sunt situate în pădure, la 3,5 km sud de Țolici, de-a lungul drumului Țolici - Bodești. Ele nu sunt menționate pe harta geologică.

Primul izvor se întâlnește într-o mică poiană pe dreapta drumului ce vine de la Țolici și prezintă două emergențe. Cea principală este captată într-o groapă simplă, cu un diametru de 0,80 m și o adâncime de 0,40 m. O veche captare cu ghizdele de lemn este probabilă, dar noroiul argilos a acoperit-o. Acest izvor este frecventat de mistreți și a fost utilizat pentru conservarea cârnii și a legumelor și chiar pentru producerea de huscă, mai de demult, atunci când așteptarea la izvorul *Hălăbutoaia* era prea lungă. Prospekțiunile precedente au permis să se recolteze în 2002 un material ceramic din Evul Mediu târziu și din secolele XIX și XX (Dumitroaia, 2004, p. 449, *Țolici II*). Prospekțiunile noastre nu au adus nimic nou.

Al doilea izvor se situează la 100 m în amonte de primul, la capătul unei pante pronunțate. Este vorba de trei gropi circulare cu un diametru de 0,40-0,50 m, protejate de țărui, ca să se evite poluarea apei de către aluviunile de pe versanți și de către vegetație. O a patra groapă a fost săpată la 4 m mai jos. Prezența buteliilor de plastic sugerează faptul că acest izvor este utilizat în continuare. Nici un indiciu arheologic nu a fost reperat, dar condițiile cercetării de suprafață erau defavorabile, datorită vegetației și situației topografice a emergențelor sărate.

Piatra-Neamț (Municipiu)*Piatra-Neamț**Sărata* (cartier din Piatra-Neamț)

Coordonate GPS: E 26°19'39,8"; N 46°57'28,2"; altitudine: aproximativ 500 m

Data: 18.12.2005

Reperată de noi în iulie 2003 (O. Weller și M. Alexianu) (Dumitroaia, 2004, p. 441), acest izvor sărat, la care se ajunge destul de greu, este situat într-o mică poiană ușor înclinată, în pădure, la 2 km mai sus de satul Sărata, astăzi înglobat în municipiul Piatra-Neamț. Acesta apare la capătul văii, la baza unui versant abrupt, pe malul stâng al Pârâului Sărata, la est de Dealul Slatina. Pârâul își păstrează salinitatea și la nivelul actualului cartier Sărata. Izvorul foarte sărat și foarte slab gazos este captat într-o amenajare pătrată din lemn, întărită de stâlpi verticali și de pietre pentru consolidarea puțului intern, cu dimensiunile de 0,80 x 1 m și adâncimea de cel puțin 0,8 m (fig. 18). El este protejat dinspre amonte de un gârduț de nuiel, pentru a se evita poluarea (lut și vegetale). Această construcție din ghizdele de lemn, probabil recentă, este situată pe o platformă semicirculară, de aproximativ 15 x 10 m, construită din ramuri, pentru a se stabiliza solul în pantă, foarte argilos. Conform anchetelor noastre etnografice, izvorul este încă utilizat pentru conservarea cârnii de porc și a fost exploatat la fața locului în urmă cu mai bine de 50 de ani pentru a se obține huscă, după cum o dovedesc, de altminteri, pietrele arse

descoperite mai jos. Diferitele explorări pe care le-am făcut aici nu ne-au permis să recoltăm material direct lângă izvor, ci numai mai jos de platformă și în pârâu. Este vorba de cioburi ceramice moderne și de pietre arse. Condițiile de prospectare sunt defavorabile datorită topografiei accidentate și zonei păduroase. Totuși, în iulie 2006, în zona înaltă a platformei, am reperat urmele a cel puțin patru vechi puțuri cu zonele lor de scurgere, marcate foarte clar de către o vegetație umedă și densă (fig. 18). Acest izvor ar merita, neîndoielnic, cercetări mai aprofundate, fie că este vorba de captările vechi sau de o sondare a platformei. De notat prezența la mai puțin de 1 km spre sud-vest a probabilului sit de înălțime fortificat, aparținând poate culturii Cucuteni, de pe *Cetățuia* (Bistrița - Viișoara) (notă manuscrisă aparținând regretatului Ștefan Cucos, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, și prospecțiuni O. Weller și R. Brigand, în 2006), ca și a unei așezări aflate în spatele satului Sărata, în aval și pe malul stâng al pârâului, datată în Cucuteni A (Cucos, 1992, p. 40). În sfârșit, se cuvine să menționăm descoperirea în sat a unui topor în cruce, de cupru, de tip Jászládany din Cucuteni A-B sau B (Monah, 1986).

Băile

Coordonate GPS: E 26°22'31,8"; N 46°56'14,8"; altitudine: 357 m

Data: 04.07.2005

Conform hărții geologice, la scara 1 : 50000 (L-35-41-B), două izvoare sărate sunt situate la 1 km nord față de centrul orașului și la baza versantului sud-estic abrupt al Dealului Cozla. Este vorba, de fapt, de vechea stațiune balneară de la sfârșitul secolului al XIX-lea de la Piatra-Neamț, care a fost distrusă de către o alunecare de teren. Cinci izvoare minerale sunt menționate și au fost analizate în 1883 de P. Poni (Gheorghiu, 1904), dintre care: două sărate, limpezi, inodore și incolore, către vest, provenind dintr-un substrat gipsos salifer; două amare, sulfatate, magnezice, limpezi, incolore și inodore, spre est, provenind din conglomerate și un intermediar salin, magnezic, la nord. Aceste izvoare sunt încă vizibile, iar captările lor circulare sunt realizate din pietre în cazul a două izvoare, din beton pentru alte două și dintr-o groapă simplă pentru ultimul. Apa acestora era utilizată în scopuri terapeutice (pentru băut), iar salinitatea maximă atingea 20 g / l (analiză P. Poni în 1883). În 2005 s-au constatat 5 g / l de NaCl. Nu a fost reperat nici un indiciu arheologic, iar explorarea realizată cu sonda pedologică, în iulie 2007, în aval de izvoare, nu a indicat decât coluviuni argiloase recente. Condițiile nefavorabile de prospectare, legate de panta abruptă și de urbanizarea de la baza versantului, au limitat drastic cercetările noastre, într-un sector cunoscut ca fiind bogat în așezări cucuteniene, precum situl Cucuteni A de la *Lutărie*, la nord-vest de Pietricica, care era situat pe celălalt mal al Pârului Cuejdi, exact în fața acestor izvoare (Popescu, 1958).

Toponim neprecizat

Coordonate GPS: neprecizate

Data: 04.07.2005

Situat la sud-est de Piatra-Neamț, în fostul cartier Dumbrava (astăzi Vânători), acest izvor sărat nu este menționat nici pe harta geologică, nici în dicționarul geografic al județului Neamț, fiind însă notat ca emergență clorurată sodică, cu concentrație slabă până la medie, într-un articol al lui I. Humă, ce realiza un bilanț al

resurselor geologice ale regiunii (Humă, 1969). Este vorba, probabil, de o urgență necaptată, ce apărea sub formă de scurgere sărată. Conform hărții întocmite de autor, el este situat pe malul stâng al Bistriței, la aproximativ 600 m de cursul său principal și la 1 km nord-est de satul Văleni. Această zonă aluvială a fost puternic afectată atât de râu, cât și – mai ales – de amenajările industriale (canal, magazii, stație de epurare), astfel încât nu am putut identifica pe teren această urgență, situată actualmente într-o zonă industrială. Faptul este cu atât mai regretabil cu cât acest izvor putea să aibă un puternic potențial arheologic, întrucât este situat în fața așezărilor cucuteniene de pe *Cetățuia* și *Bolovoia* din Văleni, pe celălalt mal al Bistriței. Cercetările ar putea să constea, de exemplu, în verificarea prezenței elementelor de brichetaje în nivelurile Cucuteni B din aceste două așezări, dar ar fi potrivită și contactarea autorului, spre a se obține informații asupra situației acestui izvor în anii '60.

Piatra Șoimului

Luminiș

Slatina I

Coordonate GPS: E 26°27'11,5"; N 46°48'23,7"; altitudine: 329 m

Data: 03.07.2005

Acest izvor de apă sărată, nemenționat pe harta geologică, este situat la aproximativ 500 m sud de Luminiș, la capătul unei mici vâlcele în formă de V, care alimentează Pârâul Slatinei. Acest izvor, cu o salinitate medie, are un gust ușor sulfuros și depozite de oxid de fier roșiatic (33 g / l NaCl, conform analizelor din 2005). Captarea constă într-un butoi de lemn cu cercuri de fier, reutilizat, cu un diametru de 0,60 m și cu o adâncime de 0,50 m (fig. 19). Captarea recentă se datorează închiderii izvorului *Slatina II*. Apa sa este utilizată în scopuri terapeutice, dar și pentru stropirea furajelor și conservarea legumelor. Nu a fost reperat nici un indiciu arheologic, dar condițiile prospectării erau defavorabile din cauza pantei accentuate a pârâului din proximitate și a unei vegetații destul de dense.

Slatina II

Coordonate GPS: E 26°27'14,5"; N 46°48'19,4"; altitudine: 340 m

Data: 03.07.2005

Situată la aproximativ 300 m în amonte de *Slatina I*, pe malul drept al aceleiași vâlcele, acest izvor a fost recent interzis accesului de către proprietarul terenului, care nu mai dorește să fie frecventat. Vechea captare, de mică adâncime, era realizată în ghizdele de lemn, iar izvorul era utilizat pentru conservarea cârnii și legumelor și chiar pentru producerea de huscă. Nu a fost reperat nici un vestigiu arheologic, dar terenul a fost bulversat, iar condițiile de prospectare sunt destul de nefavorabile, din cauza vegetației destul de dense din împrejurimi. Situl cucutenian reperat de noi pe Dealul Băloasa este situat la aproximativ 600 m spre sud pe celălalt versant (vezi *Borlești-Mastacăn*).

Fig. 19. Piatra Șoimului – Luminiș-Slatina I.

Fig. 20. Piatra Șoimului – Luminiș-Slatina La Islaz.

Slatina-La Islaz sau Islazul Mihușca

Coordonate GPS: E 26°26'29,4"; N 46°48'27,2"; altitudine: 358 m

Data: 13.07.2006

Indicat numai de către localnici (Gheorghe Vasile Călin), acest izvor foarte sărat este situat între Luminiș și Negulești, pe versantul sudic al Pârâului Iapa, la 600 m de la confluență, într-o vale mică și adâncă, în formă de V, unde se disting aflorimente de argilă saliferă în aval de izvor. El este captat pe malul drept al pârâului torențial, într-un buduroi modest, cu o lățime de 0,40 m și o înălțime de 0,60 m, acoperit cu un capac (fig. 20). Aceeași persoană ne-a semnalat că în zonă existau alte două sau trei buduroaie, care au fost distruse de către o alunecare de teren într-o perioadă de ploi torențiale. Acest izvor este utilizat pentru conservarea cărnii, pentru stropirea furajelor și chiar, odinioară, pentru obținerea de huscă acasă, fiind însă neindicată pentru prepararea brânzeturilor. Condițiile nefavorabile de prospectare, legate de eroziunea puternică a sectorului, nu ne-au permis să detectăm material arheologic, nici măcar modern.

*Negulești**Băi I și II (sau Poiana Slatinei)*

Coordonate GPS: E 26°23'59,8"; N 46°48'41,8"; altitudine: 364 m

Coordonate GPS: E 26°24'06,7"; N 46°48'40,7"; altitudine: 362 m

Data: 03.07.2005

Cunoscut prin vechiul său stabiliment termal, Negulești posedă două izvoare foarte sărate, cu oxizi de fier, situate pe malul stâng al Pârâului Iapa, cu utilizări terapeutice, dar folosite și la prepararea brânzei (coagularea laptelui).

Băi I este situat în sat, la vest de stabilimentul termal. Această sursă izvorăște la baza versantului și este captată în două bazine pătrate de beton, în cadrul cărora se mai distinge unul mai vechi de lemn (fig. 21). Nici un indiciu arheologic nu a fost reperat în această zonă amenajată pentru băi termale.

Băi II este situată în spatele stabilimentului termal, la intrarea dinspre est a satului și se compune din două captări, prima realizată în beton, iar a doua, mai veche, în piatră, cu latura de 1 m. Aceasta din urmă este protejată de aluviunile din pantă printr-un zid de piatră semicircular. Din izvor se lua apă sărată înainte de a fi încălzită în băile pacienților. În această zonă puternic amenajată nu a fost reperat nici un indiciu arheologic.

În pofida condițiilor nefavorabile de prospectare, legate de amenajările moderne, trebuie să semnalăm pe teritoriul satului descoperirea unei locuiri Cucuteni B cu prilejul construcției unei case (Monah, Cucoș, 1985, p. 123), care rămâne totuși dificil de situat în raport cu *Băi I*. Dacă materialul arheologic s-a conservat, ar fi de dorit să se caute eventuale fragmente de brichetaje.

Fig. 21. Piatra Șoimului – Negulești-Băi I.

Fig. 22. Piatra Șoimului-Slatina I.

Piatra Șoimului

Slatina I (sau Pughina)

Coordonate GPS: E 26°26'07,9"; N 46°51'08,2"; altitudine: 296 m

Data: 02.07.2005

Numit adeseori izvorul de la Cut, întrucât acest sat este situat pe celălalt mal al Bistriței, menționat pe harta geologică 1 : 50000 (L35-41-B), acesta este situat pe malul drept al Bistriței pe o mică terasă de la baza versantului, la mai puțin de 3 km nord-nord-vest de Piatra Șoimului. Această apă, puțin sărată, datorită lipsei de întreținere (analizele noastre din 2005 au indicat 30 g / l de NaCl), izvorăște într-un mic cofraj pătrat de lemn, cu latura de 0,80 m, puțin adânc, dispus pe un buduroi mare, cu un diametru de 0,80 m și o înălțime de 1,30 m (fig. 22). La baza acestui buduroi se află un altul mai mic, cu diametru de 0,30 m și înălțimea de aproximativ 0,30 m. Acest izvor este utilizat pentru alimentația animală și pentru conservarea cărnii înainte de Crăciun (în această perioadă se curăță izvorul) și era altădată utilizat pentru producerea de huscă (informație Elena Alexandru). Au fost observate numeroase fragmente ceramice moderne în aval de izvor pe panta erodată. Trebuie să semnalăm prezența, la aproximativ 20 m în aval de acesta, a unei movile alungite (6 x 4 m) susceptibilă de a conține vestigii arheologice (fig. 22). Izvorul nu este direct vizibil de pe situl cucutenian fortificat *Horodiștea*, situat la mai puțin de 3 km, ci doar dinspre accesul său dinspre est. Remarcăm și prezența materialului ceramic Criș, situat pe vârful versantului, chiar deasupra izvorului la *Deleni-Bogoslov* (Dumitroaia, 1992, p. 294-295), precum și, la mai puțin de 2 km, prezența unui topor de aramă, din Cucuteni B, de tip Târgu Ocna, în punctul *Pe Gorgan* (Monah, Cucos, 1985, p. 129). Având în vedere bogatul context arheologic (fig. 23) și condițiile de conservare relativ bune din împrejurimile izvorului, ar fi de dorit continuarea cercetărilor, prin efectuarea de sondaje de-a lungul pantei și în movila mică menționată.

Slatina din dos

Coordonate GPS: neprecizate

Data: 02.07.2005

Este vorba de două mici scurgeri sărate, menționate pe harta geologică la scara 1 : 50000 (L35-41-B), situate la aproximativ 800 m nord-vest de *Slatina I*, puțin mai sus pe versant. Aceste două emergente sărate dau naștere la două pâraieșe foarte slab sărate. Nici o captare nu este vizibilă, în afara unei mici gropi situate în pădure, la 50 m de la baza versantului. Nu a fost reperat nici un vestigiu arheologic în pârau, dar condițiile de prospectare erau defavorabile (topografie accidentată, zonă forestieră și ploaie puternică). Conform hărții lui I. Humă (1969) și unuia dintre localnici (Gheorghe Azoitei, de la o stână apropiată), acest tip de infiltrații sărate par frecvente de-a lungul bazei versantului abrupt, pe o lungime de aproximativ 2,5 km. Apa din pânza freatică este și ea ușor sărată în această zonă.

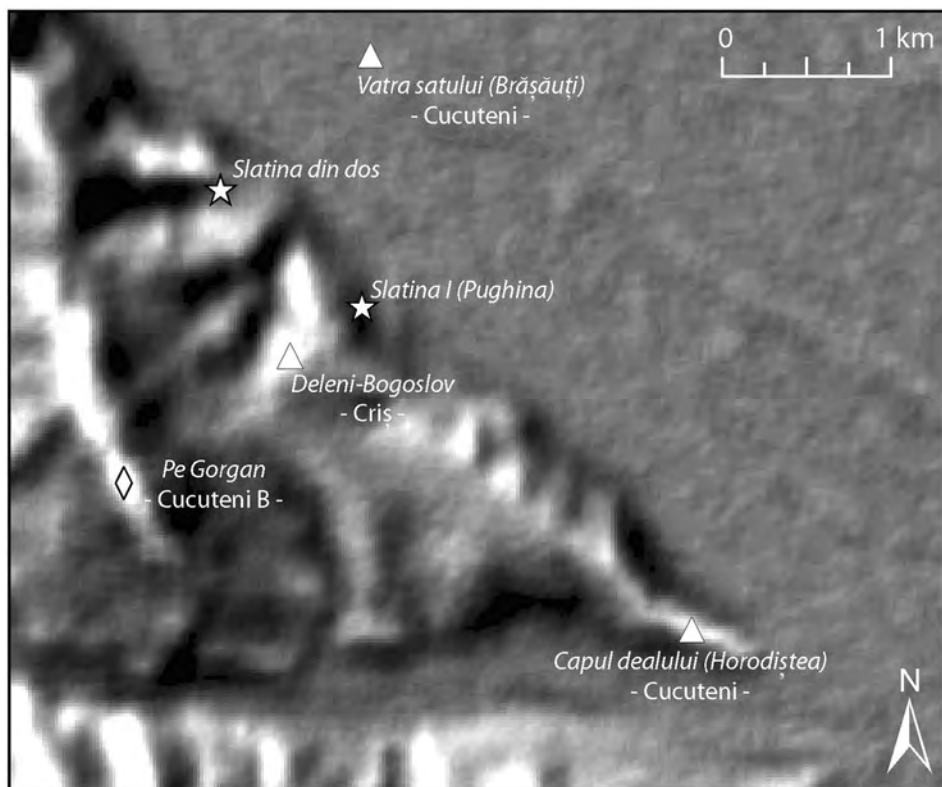

Fig. 23. Izvoare sărate și situri arheologice în zona Piatra Șoimului.

Fig. 24. Pipirig – Pluton-Poiana Slatinei (izvorul sărat și terasa artificială).

Pipirig

Boboiești

Slatina

Coordonate GPS (la 300 m în aval de izvor): E 25°58'57,6"; N 47°14'25,0"; altitudine: 845 m

Data: 10.07.2007

Situat la vest de sat, acest izvor de altitudine din pădure este situat pe malul Pârâului Slatina, la 300 m în amonte de confluența dintre acesta și Pârâul Dolia. Izvorul nu a fost identificat pe teren (în pădure, pe dreapta drumului ce vine din sat), dar am obținut numeroase informații de la un văcar din sat (Nicolae Arsene). Izvorul este captat într-un buduroi. Altădată, apa provenind de la acesta era utilizată pentru producere de huscă pe loc (urme încă vizibile, conform informatorului nostru). Astăzi este utilizată îndeosebi pentru coagularea laptelui în procesul de preparare a brânzeturilor. Acest izvor, considerat ca foarte sărat, este numit de locuitori „mica Poiana Slatinei de la Lunca”. Deși nici un sit preistoric nu este cunoscut în împrejurimi, se impune revenirea în acest loc pentru prospecțiuni.

Pâtâligeni

Apa Pucioasă 1, 2 și 3, Pârâul Bradul

Coordonate GPS: E 26°06'00,5"; N 47°13'08,8"; altitudine: 590 m

Coordonates GPS: E 26°06'04,5"; N 47°13'01,4"; altitudine: 590 m

Coordonate GPS: neprecizate

Data: 10.07.2007

Aceste trei izvoare minerale, sulfuroase, feruginoase și foarte slab sărate, sunt semnalate de Ghiorghe (1904). Ele izvorăsc la sud de sat de-a lungul Pârâului Bradul. Primul se află chiar pe malul drept, al doilea pe un afluent de pe malul stâng, iar pentru un al treilea, situat și mai în amonte, informațiile lipsesc, deoarece nu a fost prospectat. Se știe totuși că acesta din urmă este cel mai sulfuros dintre cele trei.

Apa Pucioasă I este amenajat în forma unui puț de piatră clădită, cu adâncimea de 1 m și cu un diametru de 0,60 m, protejat în amonte de un mic baraj, cu o lungime de 2-3 m și o înălțime de 0,15 m. *Apa Pucioasă II* este captată într-un mic puț de piatră, cu o adâncime de 0,60 m. Aceste izvoare sunt utilizate în scopuri terapeutice (dureri de stomac și reumatism). Nici un vestigiu arheologic nu a fost sesizat, probabil datorită naturii torențiale a pârâului.

Stânca

Fundu Pârâul Domesnicului

Coordonate GPS: neprecizate

Data: 10.07.2007

Este vorba de un izvor slab sărat, situat în pădure, în amonte de Pârâul Domesnicului, la 3 km est față de satul Stânca și care ne-a fost indicat de unul din locuitorii din Pâtâligeni (Gheorghe Țârda). Acest izvor nu a fost prospectat, întrucât se

ajunge greu la el și actualmente este dispărut. Era odinioară utilizat uneori pentru coagularea laptelui în procesul de preparare a brânzeturilor, dar nu era destul de sărată pentru a fi întrebuințată în conservare și dădea un gust iute. Izvorul nu era amenajat.

Pluton

Poiana Slatinei

Coordonate GPS: 25°59'15,8"; N 47°11'53,8"; altitudine: 798 m

Data: 10.07.2007

Menționat toponimic (*Pârâul Zlatina* și *Slătioara*, pe harta topografică actuală, la scara 1 : 25000 L-35-28-B-d), acest izvor foarte sărat, dar și acid, se întâlnește la 2 km vest de satul Pluton. El apare într-o poiană, în interiorul unei zone circulare, de 13 x 9 m, lipsită de vegetație și prezentând numeroase amprente de copite de vaci și mai multe fragmente de lemn (fig. 24). La suprafață se disting două gropi cu un diametru de 1 m, care acoperă foarte probabil captări vechi. Acest izvor era altădată utilizat pentru coagularea laptelui în procesul de preparare a brânzeturilor, fiind însă considerat de calitate inferioară. Aici se vânau țapi. Cercetările de suprafață au permis descoperirea a numeroase cioburi din epoca modernă, iar la 30 m mai sus de izvor a unei mici terase artificiale, de formă rectangulară (10 x 7 m), cuprinzând pietre arse, numeroase fragmente de cărbune de lemn și un fragment de cărămidă (fig. 24). Amintirea acestei exploatare, verosimil istorice, pentru producerea de huscă nu este prezentă în memoria colectivă. Acest izvor cu probabile amenajări vechi, precum și situl de exploatare al sării, ar putea face obiectul unor sondaje mai aprofundate, în vederea precizării și datării structurilor de captare și de exploatare a sării.

Semnalăm existența, la 200 m sud de izvor, a unei emergențe sulfuroase și la 1 km, pe Pârâul Negru, a unui alt izvor, probabil puțin sărat, utilizat în prezent pentru coagularea laptelui. Aceste ultime două izvoare nu au fost prospectate.

Podoleni

Negritești

Slatina (sau Slatina Mare)

Coordonate GPS: E 26°40'20,7"; N 46°50'22,8"; altitudine: 286 m

Data: 08.07.2006

Acest izvor foarte sărat este situat la sud-est de *iazul Slatinei* într-o zonă de stâne, la 2 km est de Negritești. El este captat într-un puț circular realizat din piatră clădită, cu o adâncime de peste 12 m și suprapus de un puț pătrat de lemn, cu latura de 0,9 m. Este situat pe o platformă artificială (15 x 8 m), cu o înălțime maximă de 2,5 m, amenajată cu strujeni de porumb pentru a stabiliza zona și a facilita accesul căruțelor și chiar al autoturismelor. Izvorul a fost deja prospectat, inclusiv etnografic, în 2003 (Dumitroaia, 2004, p. 441). Este utilizat pentru stropirea furajelor și conservarea alimentelor. La suprafață au fost reperate numeroase cioburi din epoca modernă, dar se știe că acesta a fost exploatat în secolele IV-III î. Hr., datorită unui sondaj realizat de Gh. Dumitroaia în 1991 (Dumitroaia, 1992, p. 293-294). Condițiile de prospectare sunt

relativ dificile, datorită unei eroziuni importante. Semnalăm prezența așezării de înălțime cucuteniană de la *Movila Flocoasă* la mai puțin peste 2 km spre sud. S-ar putea controla prezența eventuală a fragmentelor de brichetaje în nivelurile Cucuteni B.

Răucești

Oglinzi

Băi

Coordonate GPS (captaj modern): E 26°21'08,5"; N 47°13'35,4"; altitudine: 392 m
Data: 15.06.2004

Situat la marginea pădurii, la baza versantului oriental al Culmii Pleșului, la aproximativ 2 km sud de satul Oglinzi, izvorul sărat este binecunoscut datorită fostului stabiliment termal, care a funcționat până în 1944. Acesta a fost amenajat la sfârșitul secolului al XIX-lea într-o captare modernă, adăpostită într-o casă mică de cărămidă, situată la aproximativ 20 m în amonte față de probabila urgență naturală, amenajată astăzi cu ajutorul a trei tuburi mari de beton. Această captare servea la alimentarea stabilimentului termal. Apa sărată se mai scurge încă și în prezent, alimentând Pârâul Slatinei. Apa acestui izvor a făcut obiectul mai multor analize chimice în 1856 și 1889 (Ghiorgiu, 1904, p. 281-282), care au indicat concentrații de NaCl de 129 g / l (înaintea captării profunde), până la 252 g / l. Izvorul era puternic sărat chiar înainte de construirea captării moderne. Acesta a făcut deja obiectul observațiilor etnoarheologice (Alexianu *et al.*, 1992) și a fost investigat prin cercetări de suprafață și mai multe sondaje realizate de Gh. Dumitroaia, care au permis evidențierea unei exploatare a sării începând cu neoliticul timpuriu (Dumitroaia, 1994). Gh. Dumitroaia și colaboratorii săi au identificat două stațiuni arheologice, una prezentând niveluri de exploatare Starčevo-Criș, iar alta Precucuteni II. A fost reperată și o locuire Cucuteni B. Semnalăm, de asemenea, la aproximativ 300 m în aval de izvorul captat, prezența unui sit din cultura Noua, descoperit în 1987 și cercetat prin sondaj în 1989 de Gh. Dumitroaia (1992, p. 86-87). În 2000 s-a efectuat o prospectare magnetometrică pe cele trei sectoare (Chapman *et al.*, 2000). În 2004, paralel cu săpătura de la *Lunca-Poiana Slatinei*, mai multe prelevări ne-au permis obținerea unei diagrame polinice și efectuarea unei analize palinologice (analiză E. Gauthier, Laboratoire de Chrono-écologie, Besançon) asupra interacțiunilor între exploatarea sării și stratul vegetal, care nu cuprinde – din păcate – decât perioade mai recente (trei datări radiocarbon situează această secvență între 1040 și 250 BP) (Weller *et al.*, sub tipar).

Fântâna Corugea (sau Fântâna Belibou)

Coordonate GPS: E 26°21'23,4"; N 47°13'20,8"; altitudine: 422 m
Data: 15.06.2004

Izvorul, situat la aproximativ 500 m sud-est de băi, tot la baza versantului și la liziera pădurii, este captat într-un mic puț pătrat de lemn, cu latura de 0,80 m, la nivelul solului, și crestat într-o parte în scopul facilitării scurgerii de apă sărată (fig. 25). Apa sa este foarte sărată și prezintă depozite roșiatice de oxid de fier. Acesta a fost

Fig. 25. Răucești – Oglinzi-*Fântâna Corugea*.

Fig. 26. Răucești – Oglinzi-*Împușita*.

închis și interzis publicului până în 1889. El a făcut obiectul unor analize chimice efectuate de P. Poni, care indicau în 1889 un conținut de 174 g / l de NaCl (Ghiorgheu, 1904, p. 39-40). În 2004 am constatat un conținut de 123 g / l. Izvorul este utilizat și astăzi, după cum o arată numeroasele butelii de plastic găsite împrejur. Prospectarea noastră nu s-a soldat decât cu recoltarea a numeroase cioburi moderne. În iulie 2004, în paralel cu săpătura de la Lunca-Poiana Slatinei, au fost efectuate mai multe prelevări într-o zonă umedă, la 70 m în aval de izvor, în scopul de a se repera eventuale straturi carbunoase și de a se efectua o analiză polinică. Testele efectuate de E. Gauthier (Laboratoire de Chrono-écologie, Besançon) n-au indicat decât umplutură foarte recentă, inclusiv la o adâncime de peste 1,50 m. În acest context, este evident că cercetările de suprafață nu sunt suficiente și ar fi necesară practicarea mai multor sondaje în aval de izvor. Semnalăm prezența la 2 km spre sud-est a așezării Cucuteni B de la Târgu Neamț-Dealul Pometea (Dumitroaia, 2004, p. 447-449), care putea supraveghea cu ușurință accesul la acest izvor și la acela de la Băi, exploatat tocmai în această epocă.

Împușita (sau Apa Puturoasă)

Coordonate GPS: E 26°18'27,9"; N 47°15'06,4"; altitudine: 342 m

Data: 11.07.2006

Menționat în dicționarul geografic al județului Neamț (Ghiorgheu, 1895, p. 149) sub numele de *Apa Puturoasă* și situat pe atunci în *Poiana Dăscălița*, acest izvor abandonat a fost identificat pe teren datorită fostului lucrător silvic Gheorghe Băzu. El este numit astăzi *Împușita* și este situat în pădure, la vest de satul Oglinzi, pe malul stâng al unui pârâiaș ce se varsă în Pârâul Sărata. Numele său recent s-ar datora – după legenda din partea locului – căderii unui cal, care ar fi spurcat apele. Acest izvor, frecventat de cerbi, este astăzi închis, dar era amenajat prin ghizdele de lemn până la o adâncime de 5 m. Spre el ducea un drum de căruțe. Abandonarea sa datează din anii '60, astupându-se încetul cu încetul. Era utilizat pentru conservarea alimentelor, dar nu și pentru producerea de huscă. Cu prilejul cercetărilor de suprafață s-a localizat emergența, pe o mică platformă înaltă de 1 m, acoperită de vegetație umedă, cu o apă minerală ușor sărată și care degaja un slab miros sulfuros (fig. 26). Condițiile de prospectare sunt defavorabile din cauza zonei împădurite și nu s-au soldat cu reperarea vreunui vestigiu arheologic. Totuși, proximitatea imediată a sitului probabil fortificat Cucuteni A de la Oglinzi-Ceățuia (Dumitroaia, 1994, p. 70-75), situat la vedere la mai puțin de 300 m de izvor, pe care îl domină, alături de cel de la Oglinzi-Sărătura (fig. 27), constituie motive serioase de a continua prospectările și de a întreprinde mai multe sondaje de verificare.

Sărătura / Sărături

Coordonate GPS: neprecizate (pădure)

Data: 11.07.2006

Indicat toponimic ca fiind la poalele Dealului Arsintescu și la izvorul Pârâului Sărata (informație Gheorghe Băzu, 2004), izvorul a fost localizat cu ajutorul acestui localnic. El este situat în pădure, la 400 m vest de izvorul *Împușita*. Nu este amenajat și izvorăște la baza unui versant foarte abrupt, mai sus de confluența a două pârâie (fig. 28).

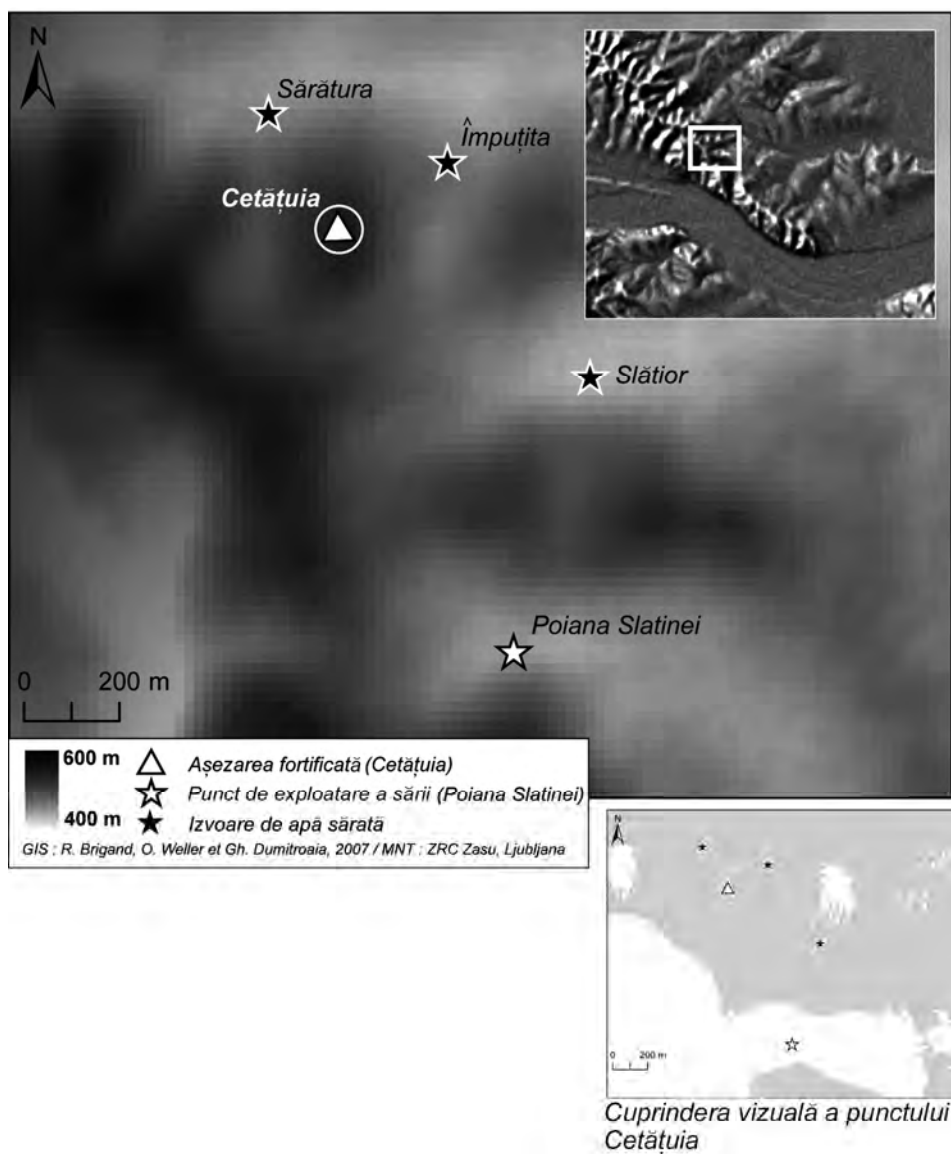

Fig. 27. Izvoare sărate și așezarea de la Oglinzi-Cetățuia: amplasare și parametri vizibilității

Zona de urgență se prezintă ca o suprafață noroioasă, de 15 x 10 m, și conține urme de la numeroase animale sălbatice (mistreți, cerbi, căprioare). Izvorul era frecventat în mod regulat de către vânători, care se ascundeau în spatele unui arbore. Condițiile de prospectare defavorabile din pădure nu au permis descoperirea vreunui indiciu arheologic. Dar trebuie să subliniem – după cum am menționat deja – existența așezării de la Oglinzi-*Cetățuia* (Dumitroaia 1994, p. 70-75), care era situat la mai puțin de 300 m și care domina acest izvor, integrat în deschiderea vizuală a sitului (fig. 27). Poziția și perenitatea sa (de la Criș la Cucuteni), importanța fortificațiilor acestuia, începând probabil din Cucuteni A, și existența brichetajelor (Dumitroaia 1994, p. 72), impun continuarea unor investigații mai aprofundate în legătură cu aceste două izvoare, respectiv *Sărătura* și *Împuțita*.

Slătior

Coordonate GPS: E 26°18'42,3"; N 47°14'51,9"; altitudine: 439 m

Data: 16.06.2004

Acest izvor sărat, situat la vest de Oglinzi și apropiat de liziera pădurii, este captat într-o zonă accidentată și erodată printr-un puț monoxil, cu un diametru de aproximativ 1 m. La 4 m în aval de puț se distinge, pe marginea terasei, urmele vechilor amenajări, cu mai mulți pari mici aliniați (fig. 29). Izvorul este slab sulfuros, analiza noastră din 2004 indicând 85 g / l de NaCl. El a fost prospectat de Gh. Dumitroaia, dar nu a reieșit nici un indiciu de exploatare mai veche, semnalându-se doar ceramică modernă (Dumitroaia, 1992, p. 85). Prezența unui monticul antropic, înalt de 3-4 m, în apropierea izvorului (fig. 29) și existența unei zone umede, situate în aval de izvor, aproape de Pârâul Sărata, care ar putea conține deșeuri vechi de exploatare, ar merita – după părerea noastră – practicarea mai multor sondaje, în vederea depistării unor eventuale urme mai vechi (ceramică sau cărbune de lemn). Proximitatea sitului de la Oglinzi-*Cetățuia* (Dumitroaia 1994, p. 70-75), situat la 600 m de izvor și în zona vizibilă cu ochiul liber a acestei așezări din faza Cucuteni A (fig. 27), a fost deja sesizată (Dumitroaia 1994, p. 72).

Români

Siliștea

Fântâna de Ochi

Coordonate GPS: E 26°43'21,8"; N 46°46'31,0"; altitudine: 320 m

Data: 12.07.2006

Acest izvor mineral nonsalin este menționat în dicționarul geografic al județului Neamț (Ghiorghiu, 1895, p. 353) la sud de satul Siliștea. Dicționarul semnalează toponimul *Dealul Slatinei* în satul Orbic și precizează că izvorul este *între dealuri facându-se comunicația cu lesnire*. Acesta, situat la capătul văii, este marcat de sălcii mari și de o zonă umedă, cu un diametru de 20 m, chiar în amonte. Este captat printr-un puț circular recent (probabil din 1983), realizat din beton, cu un diametru de

Fig. 28. Răucești – Oglinzi-Sărături.

Fig. 29. Răucești – Oglinzi-Slătior (izvor și monticul).

1,20 m și o adâncime de peste 1,50 m. Odinioară, existau ghizdele de lemn dispuse în pătrat, suprapuse de un buduroi de stejar, pe care era dispusă o altă amenajare pătrată, cu ghizdele de lemn. Adâncimea totală era de cel puțin 3 m. Izvorul, cu debit puternic, este încă utilizat datorită virtuților sale terapeutice, îndeosebi pentru bolile oculare. În zonă nu a fost depistat nici un vestigiu arheologic. Semnalăm prezența, la aproximativ 1,5 km spre nord, a sitului *Cetățuia* (Hallstatt), investigat prin săpături arheologice aflate în curs de desfășurare, conduse de N. Bolohan, și locuirea Cucuteni B de la *Poiana Mare*, la aproximativ 1 km spre sud de vârful dealului, care domină acest izvor.

Ștefan cel Mare

Ștefan cel Mare

Sărături

Coordonate GPS: E 26°30'58,2"; N 46°57'48,6"; altitudine: 349 m

Data: 09.07.2006

Este vorba de un toponim, la sud de satul Ștefan cel Mare, ce înglobează o mare zonă cultivată și izvorul *Slatina*, precum și trei mici izvoare puțin mineralizate, două neamenajate, situate la baza versantului, care nu îngheață în timpul iernii, și unul amenajat sub forma unei gropi adânci de 0,50 m și cu un diametru de 1,20 m. Acesta din urmă, situat pe malul stâng al Pârâului Bahnei, prezintă degajări sulfuroase și gazoase. Condițiile de prospectare a acestor trei izvoare erau foarte nefavorabile, datorită vegetației dense, dar trebuie să semnalăm prezența așezării Precucuteni de la *Conacul Curicheștilor* (Marinescu-Bîlcu, 1974, p. 168), foarte apropiată de această zonă.

Slatina

Coordonate GPS: E 26°31'29,2"; N 46°58'14,3"; altitudine: 377 m

Data: 09.07.2006

Păstrat în toponimie, dar și în memoria bătrânilor din sat (informator D. Corduneanu), izvorul sărat *Slatina*, aflat la piciorul versantului sudic al Plaiului Stânței, a fost distrus în perioada colectivizării. El era folosit la conservarea slăninii. Vechea captare rectangulară din ghizdele de lemn nu mai este vizibilă, dar se observă pe teren o zonă mai afânată (prevalent nisipoasă), de 30 x 10 m, ce prezintă pe alocuri o vegetație halofilă. Prospecțiunile în această zonă cultivată nu s-au soldat decât cu recoltarea câtorva fragmente ceramice moderne dar și, poate, din sec. IV d. Hr. În acest context semnalăm prezența la nord față de vechiul izvor a unor sondaje mai vechi, care au dat la iveală o locuire din sec. IV d. Hr. (Zaharia *et al.*, 1970, p. 369), care ar trebui pusă în legătură cu exploatarea izvorului. Așezarea Precucuteni de la *Conacul Curicheștilor* se situează la puțin peste 500 m în fața acestuia.

Toponim neprecizat

Coordonate GPS: 26°31'24,5"; N 46°59'20,5"; altitudine: 418 m

Data: 05.01.2006

Un izvor sărat a fost semnalat în partea înaltă a satului Ștefan cel Mare, în grădina unei proprietăți private (în fața casei familiei Corduneanu), la baza versantului abrupt de la vest de Plaiul Stâncei. Acest izvor nu mai este vizibil, iar în grădina de legume nu se mai distinge decât un puț de apă dulce din piatră și beton, cu o adâncime de 17 m. Este posibil ca vechiul izvor să-și fi pierdut salinitatea, datorită unei infiltrații cu apă dulce. Nu a fost depistat nici un vestigiu arheologic.

Tarcău*Cazaci**Izvorul Glodului sau Micuța*

Coordonate GPS: E 26°08'02,4"; N 46°51'45,2"; altitudine: 481 m

Data: 09.07.2006

Este vorba de un izvor sulfuros aflat la sud de satul Cazaci, situat pe malul drept al Pârâului Glodului. Acesta este nonsalin, prezintă un miros puternic sulfuros, precum și depozite alburii caracteristice. Este amenajat la baza versantului, într-o groapă de 0,70 x 0,30 m, cu o adâncime de 0,10 m. Fundul gropii este prevăzut cu dale de piatră pentru a facilita scoaterea apei destinate tratamentului afecțiunilor de stomac și de ficat. În pârâul cu regim torențial nu a fost depistat nici un vestigiu arheologic. De semnalat și prezența unui alt izvor sulfuros și sărat – *Potoci* –, tot cu utilizare terapeutică, în partea de est a comunei Tarcău, lângă Pârâul Capra (Ghiorghiu, 1904).

Tazlău*Tazlău**Mironești (sau Izvorul Puturos)*

Coordonate GPS: neprecizat

Data: 25.07.2005

Acest izvor sulfuros și puțin sărat (analiza efectuată de P. Poni în 1888 a indicat 10 g / l NaCl din 13 g / l mineralizare totală) este semnalat în dicționarul județului Neamț (Ghiorghiu, 1895, p. 365-366) și pe harta geologică (L-35-41-D). Acesta este situat la vest de sat, într-o zonă împădurită de la poala nordică a Dealului Măgura Mică, pe malul drept al Tazlăului. Fără structură de captare, izvorul este încă utilizat la tratarea bolilor de stomac. Viituri recente și regimul torențial al Tazlăului nu au permis prospectarea. Aflat la un cot al Tazlăului, în fața lui sunt situate două așezări Cucuteni A, pe malul stâng, la 1 km distanță, respectiv *La Coborâș* și *Dealul Humăriei* (Cucoș, 1992, p. 53).

La mai puțin de 2 km sud-est de acest izvor semnalăm prezența unei foste mine de potasiu (coordonate GPS: E 26°28'21,9"; N 46°42'26,5"; altitudine: 453 m). S-a identificat un vechi puț de mină, actualmente astupat și prezentând cristalizări de

culoare albă la suprafață. Nu a fost reperat nici un vestigiu arheologic. Menționăm însă prezența pe dealul din fața sa, spre nord, la mai puțin de 50 m, a unei așezări de înălțime Cucuteni A –*Dealul Miclea* (Monah, Cucoș, 1985) –, care domina mina și vâlceaua ce permitea accesul la Valea Pârâului Zlătioara.

Neagra

Coordonate GPS: E 26°26'58,1"; N 46°41'01,3"; altitudine: 437 m

Data: 24.07.2005

Acest izvor foarte puternic sărat, aflat în pădure la 4,8 km sud de Tazlău, este situat la capătul Văii Neagra, pe malul drept, pe un versant abrupt, din care izvorăște și o sursă necaptată, la aproximativ 5 m în aval. Izvorul este captat într-un buduroi de brad, cu o deschidere pătrată înspre amonte, cu latura de 0,10 m la baza puțului, ceea ce permite intrarea apei sărate (fig. 30). Puțul are o adâncime de 1,30 m și un diametru de 0,90 m. Trunchiul monoxil actual, cu o vechime de aproximativ 10 ani, a înlocuit un buduroi cu un diametru mai mic, degradat. Informatorul nostru (I. Toderițu, fost silvicultor și văcar în sat) ne-a precizat că un buduroi durează aproximativ trei generații. Apa izvorului este utilizată pentru conservarea cărnii, slăninei și legumelor, dar și la stropirea furajelor și tratarea reumatismului la genunchi. Odinioară, la aproximativ 200 m mai jos de izvor, pe terenuri relativ plane, se producea huscă în cazane de metal, suspendate pe bare metalice lungi. Analizele noastre au indicat aproximativ 165 g / l NaCl, ceea ce-l plasează printre cele mai sărate izvoare din județul Neamț. Cercetările de suprafață nu s-au soldat decât cu recoltarea unor fragmente ceramice moderne și cu unul din Evul Mediu târziu, dar condițiile topografice și forestiere nu sunt favorabile. Acest izvor s-ar cuveni, desigur, mai amplu investigat, date fiind caracteristicile sale remarcabile și bogatul context arheologic al zonei.

Slătioara

Coordonate GPS: E 26°27'04,7"; N 46°41'22,9"; altitudine: 526 m

Data: 25.07.2005

Acest izvor foarte sărat este situat la 4 km sud de Tazlău, în amonte de Pârâul Slătioara, într-o zonă forestieră, și la 2 m de un pârâu cu apă dulce. Deși mai vechi, buduroiul în care este captat este de același tip cu cel de la *Neagra*. Acesta are diametrul și adâncimea de 0,80 m (fig. 31). Și în acest caz s-a practicat o deschidere pătrată, cu latura de 0,10 m, pentru a facilita intrarea apei. În aval o tăietură mică permite evacuarea apei în caz de prea plin. Acest izvor este, de asemenea, utilizat și aici, odinioară, se producea husca. Deși puțin sărat în 2006, din lipsa întreținerii, analiza noastră chimică din 2005 a indicat aproximativ 150 g / l NaCl. Chiar lângă izvor, spre sud, se află un mic monticul de argilă amestecată cu pietre (2 x 1,30 m) (fig. 31), erodată de revărsările pârâului, de-a lungul căruia s-au observat, în 2005 și 2006, numeroase vestigii ceramice preistorice din cultura Cucuteni (foarte probabil fazele A și B), Hallstatt, unele poate chiar și din Criș. Nu a fost identificat nici un brichetaj, dar ar trebui efectuat un mic sondaj în acest monticul, pentru a se putea preciza tehnicile și cronologia exploataților, cu atât mai mult cu cât în 2006 am observat un mic nivel de argilă la baza sudică a sa, care cuprindea câțiva cărbuni de lemn, datați prin ^{14}C în 390-190 BC (Poz-18757).

Fig. 30. Tazlău-*Neagra* (izvor sărat).

Fig. 31. Tazlău-*Slătioara* (izvor sărat și microdepunere arheologică).

Acest nou punct de exploatare a sării trebuie pus în legătură cu puternica locuire a zonei în Cucuteni (cinci situri în satul Tazlău), dintre care unele de înălțime, câteodată fortificate. Deși nu există o locuire în apropierea izvoarelor *Slătioara* și *Neagra*, accesul la acestea pare a fi fost controlat (fig. 32). De fapt, în aval de izvoare, la confluența Pârâului Slătioara cu Tazlăul, accesul este controlat de așezarea cucuteniană de înălțime de la *Cetățuia* (Cucos, 1992, p. 53), care pare să ocupe un loc important printre celelalte așezări cucuteniene din zonă, îndeosebi cea de la *Coborâș* și de la *Dealul Miclea*. Dincolo de intervizibilitatea acestor așezări, ansamblul căilor de acces la izvoarele de apă sărată – de la valea principală închisă de așezarea de la *Cetățuia* la valea secundară ce duce la izvorul *Slătioara*, aflat sub controlul vizual a așezării de la *Coborâș* – era controlat direct sau indirect. Este, de pildă, cazul sitului intermediar din fața așezării *La Coborâș*, *Dealul Miclea*, care – plasat sub controlul vizual al sitului fortificat – juca rolul unui releu în controlul resurselor de sare. Cu o asemenea organizare teritorială, se impune cu necesitate aprofundarea cercetărilor din zona acestor două izvoare, printre cele mai sărate din județul Neamț.

Vânători-Neamț

Lunca

Poiana Slatinei

Coordonate GPS (puț): E 26°18'34,9"; N 47°14'33,2"; altitudine: 470 m

Data: 16.06.2004

Acest izvor sărat, devenit celebru prin cercetările efectuate de Gh. Dumitroaia începând din 1983, este situat la hotarul dintre satele Lunca și Oglinzi, la 1,7 km nord-est de satul Lunca, pe versantul oriental al Culmii Pleșului. El este captat într-un puț cu o adâncime de 6,10 m. Puțul este constituit dintr-un buduroi sprijinit pe mai multe structuri de lemn, dispuse în pătrat unele peste altele (fig. 33). Conform declarațiilor unui locuitor din Pipirig (Gheorghe Țârda), care se aprovizionează de la acest izvor, ghizdelele de lemn se sprijineau pe un puț clădit din piatră, iar buduroiul ultim ar fi fost instalat în urmă cu aproximativ 30 de ani. De fapt, se adaugă o nouă structură de lemn când pământul începe să cadă în puț. Acest buduroi constituie centrul unei platforme artificiale, care permite staționarea căruțelor și stabilitatea pământului. Am putut analiza această apă puternic sărată în două rânduri: prima analiză (octombrie 1995) a indicat o concentrație de NaCl în jur de 168 g / l, iar a doua (iulie 2004) de 125 g / l. Această diferență se explică prin diversele regimuri pluviale și cantitățile de apă ce circulă în subteran. Cu 168 g / l de NaCl, acesta este izvorul cel mai sărat din jud. Neamț, dintre cele analizate, dar salinitatea poate varia de-a lungul unui an în funcție de anotimpuri, întreținere și frecventarea izvorului. Întotdeauna puternic sărat, izvorul a făcut obiectul mai multor anchete etnografice aprofundate (Alexianu *et al.*, 1992, Alexianu, Weller, 2007). În privința remarcabilelor descoperiri arheologice, trimitem la lucrările lui Gh. Dumitroaia și ale colaboratorilor săi (Dumitroaia, 1987; 1994; 2004; Dumitroaia *et al.*, 2003). Menționăm că exploatarea acestui izvor este atestată din Starčevo-Criș, fiind continuată cu certitudine între 6050-5500 BC (Weller, Dumitroaia, 2005) și apoi în Precucuteni și Cucuteni.

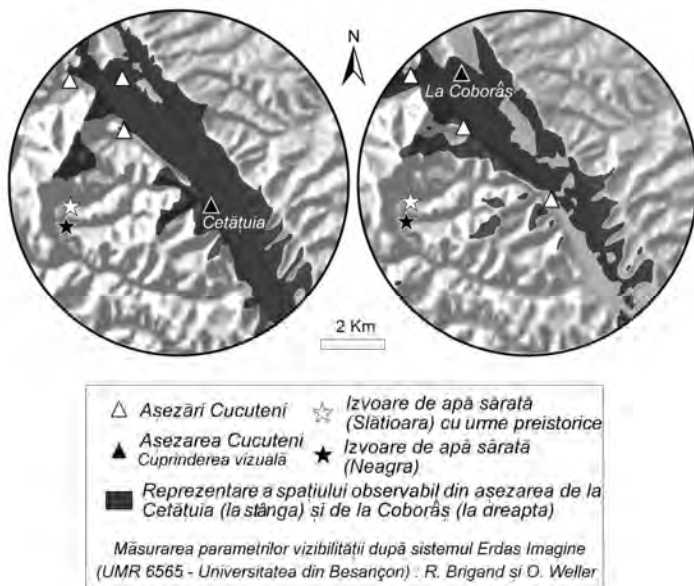

Fig. 32. Izvoare sărate și situri Cucuteni la Tazlău: controlul vizual al căilor de acces.

Fig. 33. Vânători-Neamț – Lunca-Poiana Slatinei.

În privința exploatarei din neoliticul timpuriu, abordarea interdisciplinară efectuată în 2004 (Weller *et al.*, 2007) a permis să se precizeze tehnicile de exploatare și interacțiunile cu mediul natural printr-o serie de analize paleobotanice și micromorfologice (Weller *et al.*, 2008 a, sub tipar; Weller *et al.*, sub tipar). În legătură cu așezarea de la Oglinzi-Cetățuia (Dumitroaia, 1994), situată la o distanță de 940 m de izvor, în linie dreaptă, chiar dacă nu îl controla vizual direct, de la ea se putea observa o bună parte a căilor de acces spre acesta (fig. 27).

Mănăstirea Neamț

Puturosul

Coordonate GPS: E 26°12'15,1"; N 47°15'02,2"; altitudine: 535 m

Data: 11.07.2006

Acest izvor sulfuros puțin sărat se află la sud-sud-est față de Mănăstirea Neamț, la 300 m în spatele Schitului Vovidenia. El izvorăște din malul stâng al Pârâului Slătioru, la baza unui versant abrupt și la liziera pădurii. În 1875 P. Poni a efectuat analiza apei de la *Puturosul*, care a indicat 14,6 g / l NaCl (Ghiorghiu, 1904, p. 278). Se distinge un vechi bazin de 3 x 2 m, care servea drept cisternă. Începând din 1889, acest izvor a fost utilizat în scopuri terapeutice (reumatism, hemoroizi, boli de piele), ceea ce a generat și apariția unui mic stabiliment (Aioanei, 2002). În 1940 stabilimentul respectiv a fost integrat în Schitul Vovidenia, fiind dotat cu căzi de baie de lemn, umplute prin canalizare. Condițiile de prospectare nefavorabile, din cauza zonei împădurite și a vegetației umede abundente, nu s-au soldat cu reperarea vreunui vestigiu arheologic.

Pentru a încheia cu județul Neamț, menționăm în zona Borca existența a cel puțin trei izvoare de apă sărată și a mai multor izvoare minerale nonsaline, dintre care cel mai cunoscut este *Borcuș*, unde erau amenajate în trecut băi. În ce privește izvoarele sărate, menționăm cele două slatine de la Pârâul Pânteii și Sabasa și o slatină la Stejari (comuna Fărcașa) (informație Rică Pântea). Acestea ar fi captate în buduroaie, fiind și acum folosite la conservare. Izvoarele nu au fost prospectate.

JUDEȚUL BACĂU

Mărgineni

Luncani

Slatina

Coordonate GPS: E 26°45'24,3"; N 46°35'23,5"; altitudine: 236 m

Data: 11.07.2007

Acest izvor este documentat prin toponimul medieval *Slatina* din secolul XVI, din comuna Trebeș (Moldovanu, 1992, vol. I.2, p. 1076). Actualmente face parte din comuna Luncani, aflându-se la sud de cătunul Sărata. Vechiul dicționar geografic al județului Bacău precizează existența unui Pârâu Slatina, care se vărsa în Trebeș

Fig. 34. Mărgineni – Luncani-Slatina
(bazin și secțiune în aval, cu urme de argilă arsă și cărbuni de lemn).

Fig. 35. Poduri – Prohozești-Slatina de la Siliște (puțuri).

(Racoviță, 1892, p. 472), dar menționează, de asemenea, că în Valea Slatinei, între Dealurile Padina și Strugărița, există cinci izvoare sărate, din care se producea huscă, de unde și toponimul *Huscărie* (Racoviță, 1892, p. 509). Într-adevăr, aici a funcționat o fabrică de huscă la începutul secolului al XIX-lea (Turcu, 1957). După 1989 zona a fost amenajată sub forma unui bazin balnear în noul cătun Sărata, devenit un centru rezidențial pentru protipendada din Bacău (Dumitroaia, 2004, p. 439). Acest sector n-a putut fi verificat în timpul unei vizite din 2003, întrucât stabilimentul constituia o proprietate privată îngrădită (Dumitroaia, 2004, p. 439). În 2007, ca urmare a abandonării stabilimentului, am putut vizita acest sit (fig. 34). Este vorba de un bazin cu dimensiunile de 25 x 10 m și de două puțuri circulare de beton, cu un diametru de 0,90 m și adâncimea de aproximativ 2 m, unul fiind public, iar altul în incinta bazinului. Localnicii (Petrică Drușu și Gheorghe Stan) ne-au precizat că unul din izvoarele vechi se află mai în amonte, în Pârâul Slatina, puțin mai sus de podul de unde începe drumul forestier. Acest izvor sărat era captat într-un puț pătrat de lemn de 2 m adâncime, care nu mai este actualmente vizibil, din cauza unui strat bituminos gros. El era utilizat pentru a se produce huscă acasă și pentru conservarea foilor de viță de vie, a cărnii de porc și a brânzei. Nămolul sărat era folosit pentru calmarea reumatismului. În proximitatea izvorului nu s-a descoperit nici un indiciu arheologic, dar condițiile de prospectare au fost destul de nefavorabile. În schimb, la 30 m în aval de acest bazin, o secțiune la nivelul canalului de scurgere a sa pune în evidență un nivel de argilă înroșită, cu numeroși cărbuni și câteva fragmente de ceramică modernă, ba chiar unul medieval (fig. 34). Este vorba de urmele vechii fabrici de huscă, bine documentate (Turcu, 1957). N-a fost reperat nici un alt vestigiu, dar zona a fost puternic amenajată, iar șansele de a găsi materiale arheologice mai vechi sunt slabe. Mai multe sondaje cu sonda pedologică în aval ar putea identifica eventuale indicii de exploatare preistorică. În zona apropiată menționăm existența importantei așezări cucuteniene de la Mărgineni-*Cetățuia*, investigată de D. Monah (Monah, Cucuș, 1985, p. 117), care este situată la peste 4 km spre est.

Poduri

Prohozești (la hotar cu *Negreni*)

Slatina de la Siliște

Coordonate GPS: E 26°33'33,8"; N 46°29'17,0"; altitudine: 401 m

Data: 18.06.2004

Acest izvor, situat la hotarul dintre satele Prohozești și Negreni, la capătul unei vâlcele de pe terasa înaltă a Tazlăului Sărat, este captat într-un puț circular adânc, prevăzut cu un tub de beton așezat peste două buduroaie suprapuse, acestea din urmă fiind plasate – la rândul lor – peste un puț de piatră circular (fig. 35). Vizitat împreună cu D. Monah de mai multe ori, apa sa a prezentat 150 g / l NaCl în octombrie 1995 și 115 g / l NaCl în iunie 2004. Izvorul are o mare concentrație de brom. El a fost pus în legătură cu așezarea Cucuteni B de la Prohozești (Popovici, Trohani, 1984), situată la o distanță de peste 500 m (Monah, 1991, p. 394), chiar dacă nu a fost găsit nici un brichetaj. În 2003 J. Chapman, în colaborare cu D. Monah, a efectuat două sondaje

(Chapman, Monah, 2007), fără să se descopere brichetaje. În 2007 O. Weller a realizat o explorare cu sonda pedologică la 100 m în aval de *Slatina de la Siliște*, care a relevat existența unei vechi zone umede, ce conținea la bază probabil bucăți de cărbuni. Prezența lor ar putea fi pusă în legătură cu exploatarea izvorului de apă sărată, dar pentru aceasta așteptăm confirmarea unei datări radiocarbon.

Valea Șoșii

În Țigănime

Coordonate GPS: E 26°32'4,5"; N 46°27'0,8"; altitudine: 478 m

Data: 18.06.2004

Acest izvor situat la sud-vest de sat, la baza versantului, este captat într-un buduroi cu diametrul de 0,80 m și înălțimea de 1,20 m. În zona de afloriment se afla și un vechi buduroi abandonat. Analiza noastră chimică a indicat 90 g / l NaCl și o prezență destul de mare de sulfati, de aproximativ 12 g / l. Au fost reperate doar fragmente ceramice moderne, dar acest izvor ar merita investigații mai ample, căci condițiile de prospectare sunt favorabile (fig. 36). Trebuie precizat că la 0,7 km este situată așezarea de înălțime Cucuteni B de la *Dealul Păltiniș*, săpată parțial în 1982, care a dat la iveală un topor plat de cupru (Popovici, Bujor, 1984).

În Comuna Poduri și împrejurimi se află și alte izvoare de apă sărată, care ar trebui investigate pe viitor.

Solonț

Cucuieți

Slatina Veche

Coordonate GPS: E 26°30'59,2"; N 46°34'52,3"; altitudine: 455 m

Data: 18.06.2004

În fosta comună Solonț existau cinci izvoare de apă sărată, conform dicționarului geografic (Racoviță, 1892, p. 516), precum și izvoare sulfuroase și numeroase surse de bitum. Izvorul puternic sărat de la *Slatina Veche* este, de asemenea, bituminos și sulfuros. Analizele noastre din 2004 au indicat 140 g / l. Vizitat în 2003 și 2004, împreună cu Gh. Dumitroaia și colaboratorii săi (Dumitroaia, 2004, p. 434-435), acesta izvorăște pe un versant aflat pe creștetul unei terase și este amenajat cu ajutorul unei împletituri de nuiel, suprapusă de o construcție de bârne. El este încă utilizat și, înainte de actul aprovizionării, apa este lăsată într-un butoi pentru ca bitumul să se depună. Cercetările de suprafață, apoi cele două secțiuni realizate în 2003 (Dumitroaia, 2004, p. 434-435; Munteanu *et al.*, 2007) au indicat o serie de exploatări pre- și protoistorice datate în Precucuteni, Cucuteni A, epoca bronzului și epoca fierului. În 2004 am datat prin ^{14}C o vatră reperată în S. I, în 2570 ± 30 BP, adică în date calibrate 810-750 BC (65,4 ‰), 690-660 BC (10,6 ‰), 640-540 BC (19,4 ‰), și am prelevat un eșantion pentru o analiză micromorfologică (aflată în curs). Cu cele două importante depozite arheologice, acest izvor foarte sărat reprezintă prima exploatare direct dovedită pentru preistoria județului Bacău.

Fântâna de slatină din sat (Pădurăreni)

Coordonate GPS: E 26°30'52,6"; N 46°34'58,2"; altitudine: 461 m

Data: 18.06.2004

Situat în centrul cătunului Pădurăreni, acest izvor sărat și sulfuros a indicat 130 g / l NaCl. Este captat cu ajutorul unei împletituri de nuiele cu diametrul de 0,80 m, suprapusă de un nivel de pietre plate, apoi de un cadru pătrat de bârne asamblate. Cercetările de suprafață nu s-au soldat decât cu reperarea unor numeroase fragmente ceramice sfărâmate din epoca modernă, dar existența unei depuneri preistorice nu este exclusă (Dumitroaia, 2004, p. 345).

*Sărata**Slatina Fundoaia*

Coordonate GPS: E 26°31'52,7"; N 46°34'35,0"; altitudine: 441 m

Data: 18.06.2004

Acest izvor abandonat și astupat voluntar apare direct pe malul stâng al unui pârâu din pădure. Se observă vechea amenajare de piatră, ca și mai mulți pari de dimensiuni mici. El a fost investigat prin cercetări de suprafață de R. Munteanu și colaboratorii săi, din zona sa nerecoltându-se decât fragmente ceramice moderne, fără a se putea nega o eventuală exploatare mai veche (Dumitroaia, 2004, p. 444).

JUDEȚUL SUCEAVA**Râșca***Slătioara**Baia lui Crăiescu*

Coordonate GPS: E 26°07'05,1"; N 47°22'53,8"; altitudine: 492 m

Data: 27.07.2005

Acest izvor foarte sărat, în prezent abandonat, este menționat pe harta geologică 1 : 200000. El este situat pe o proprietate privată, în centrul satului Slătioara, la baza unui versant lin și la aproximativ 2 m de o veche construcție legată de utilizarea terapeutică a apei sărate. O analiză realizată în 1856 de Th. Steiner a indicat 285 g / l de NaCl (Ghiorghiu, 1895, p. 386), ceea ce pare neobișnuit, întrucât analiza noastră din 2005 nu a indicat decât 37 g / l NaCl. Este vorba de o greșală sau – mai degrabă – de evoluția modurilor de captare și, îndeosebi, de întreținerea lor. Astăzi emergența este amenajată prin două captări: prima este un bazin rectangular, constituit dintr-un cofraj de lemn de 3 x 1,70 m, cu adâncimea de aproximativ 10 m; al doilea, situat la 1,5 m, este un puț circular, cu un diametru de 1,20 m, realizat din piatră clădită, actualmente distrus și prăbușit. Conform spuselor localnicilor, *Baia*, precum și captarea în piatră, au fost abandonate de cel puțin 60 de ani. Locuitorii au păstrat obiceiul de a lua apă de la fântână pentru a face băi la domiciliu. Izvorul este menționat în 1815 pentru producerea de huscă, sub controlul mănăstirii (Șandru, 1952; Turcu, 1957). S-au identificat numeroase fragmente ceramice moderne.

Dumbrăveni / Pucioasa

Coordonate GPS: E 26°04'59,2"; N 47°22'46,5"; altitudine: 538 m

Data: 27.07.2005

Este vorba de un izvor sulfuros puțin sărat, amenajat și sfințit de Mănăstirea Slătioara. Acesta este situat în pădure, la aproximativ 4 km de la ieșirea din sat, lângă Pârâul Dumbrăveni, și este captat într-un puț de piatră clădită, cu diametrul de 0,50 m, protejat la rândul lui de o mică construcție cu baza de pietre și protecție de sticlă. Apa acestui izvor, conform analizelor recente, efectuate de un laborator din Suceava, este destinată numai utilizării terapeutice. Analiza noastră din 2005 a indicat aproximativ 4,5 g / l NaCl. Nu a fost reperat nici un fragment ceramic.

Stulpicani*Gemenea**Slatina*

Coordonate GPS: 25°42'03,8"; N 47°26'02,5"; altitudine: 741 m

Data: 31.07.2005

Pe teritoriul satului Gemenea sunt menționate două izvoare de apă sărată neamenajate. Cea investigată se situează pe marginea unui pârâu și se caracterizează printr-o scurgere de apă sărată ușor feruginoasă. Aflată într-o zonă de pășune, aceasta este utilizată de vite. În pofida condițiilor proaste de prospectare, se pare că izvorul nu a fost amenajat, fiind puțin probabilă reperarea unor vestigii ceramice.

Slatina

Coordonate GPS: 25°42'06,7"; N 47°25'38,7"; altitudine: 815 m

Data: 27.07.2005

Izvorul este situat în pădure, pe un versant abrupt, de-a lungul drumului care uneori constituie și albia unui torent. Acesta, indicat pe harta geologică la 1 : 200000, este foarte sărat și slab feruginos. Captarea constă într-o mică amenajare rectangulară, realizată din piatră (0,30 x 0,50 m), adâncă de 0,25 m. De obicei este acoperit cu segmente de căpriori. El este folosit la conservarea cârnii și a legumelor. Nu deținem informații că din apa acestui izvor s-ar fi produs huscă. Condițiile nefavorabile de prospectare (pantă pronunțată, zonă împădurită) nu ne-au permis să reperăm vestigii arheologice.

*Slătioara**Slatina I și Slatina II*

Coordonate GPS *Slatina I*: 25°41'32,7"; N 47°27'40,4"; altitudine: 745 m

Coordonate GPS *Slatina II*: 25°41'27,3"; N 47°27'35,6"; altitudine: 707 m

Data: 29.07.2005

Izvorul sărat *Slatina I*, situat în pădure, la intrarea în satul Slătioara, este captat într-un puț circular, cu un diametru de 1,20 m și o adâncime de 2,20 m, constituit din blocuri de piatră fasonată, legate între ele prin ciment. Acest izvor, menționat pe

harta geologică 1 : 200.000, a suferit o puternică infiltrație de apă, legată de lucrările de canalizare, ceea ce i-a redus salinitatea (43 g / l NaCl la izvor). Totuși, apa sa este utilizată de localnici pentru prepararea brânzei de vaci. Pentru conservarea slăninei este utilizat izvorul de la Stulpicani. În aval de *Slatina I*, la liziera cu pădurea și la baza versantului, se află *Slatina II*, actualmente distrusă. Amplasamentul său este marcat de o zonă umedă și de numeroase blocuri de piatră. Aceste două izvoare au funcționat până în 1989, de când *Slatina I* a fost preferată. Ulterior, *Slatina II* a fost progresiv acoperită și distrusă. Nu a fost reperat nici un vestigiu arheologic.

Stulpicani

Slatina

Coordonate GPS: 25°44'59,7"; N 47°29'42,7; altitudine: 752 m

Data: 02.08.2005

Acest izvor sărat este situat în Valea Slatina, pe o primă terasă. La 5 m în aval curge un pârau nonsalin, în care se scurge apă sărată provenind de la acest izvor. Captarea adâncă de 3,60 m constă într-un important bazin pătrat, cu latura de aproximativ 2,50 m, în care este amenajată pentru umplere o deschidere de 1,20 x 1,20 m. Captarea este adăpostită de o construcție solidă de lemn, închisă printr-o barieră, care înlocuiește o altă, mai modestă. Analiza noastră a indicat 100 g / l NaCl. Izvorul este folosit pentru conservare. În apropierea sa am observat numeroase fragmente ceramice moderne și câteva fragmente de cărămidă roșie, aflate sub construcția recentă de lemn. Este posibil ca acestea din urmă să constituie indicii ale unui vechi sit de producție de huscă.

JUDEȚUL IAȘI

Balș (Târgu Frumos)

Balș

Arcaci

Coordonate GPS: E 26°57'21,2"; N 47°17'36,3"; altitudine: 136 m

Data: 05.07.2007

Acest vechi izvor sărat, pe care l-am căutat de mai mulți ani, plecând de la toponimul vechi *Sărata*, indicat pe teritoriului satului Băiceni (Moldovanu, 1992, vol. I.2, p. 1035-1036), a fost în cele din urmă identificat, datorită intervenției decisive a lui V. Cotiugă (Universitatea *Alexandru Ioan Cuza* Iași) și informațiilor de natură etnografică oferite de M. Tun, primarul comunei Cucuteni. El este situat la vest de Balș, la hotarul cu comuna Cucuteni, de cealaltă parte a Dealului Părului, pe malul stâng al Pârâului Recea. Situat la baza versantului, acesta se află în centrul unui arc, după cum o indică și toponimul, marcând marginea terasei, cu o lungime de aproximativ 200 m și înălțimea de 8-10 m (fig. 37). În prezent această zonă delimitată de arc este parțial cultivată. Se observă numeroase plante halofile, caracteristice unei sărături, pe o lungime de aproape 100 m.

Fig. 36. Poduri – Valea Șoșii-În Țigănime (puțuri).

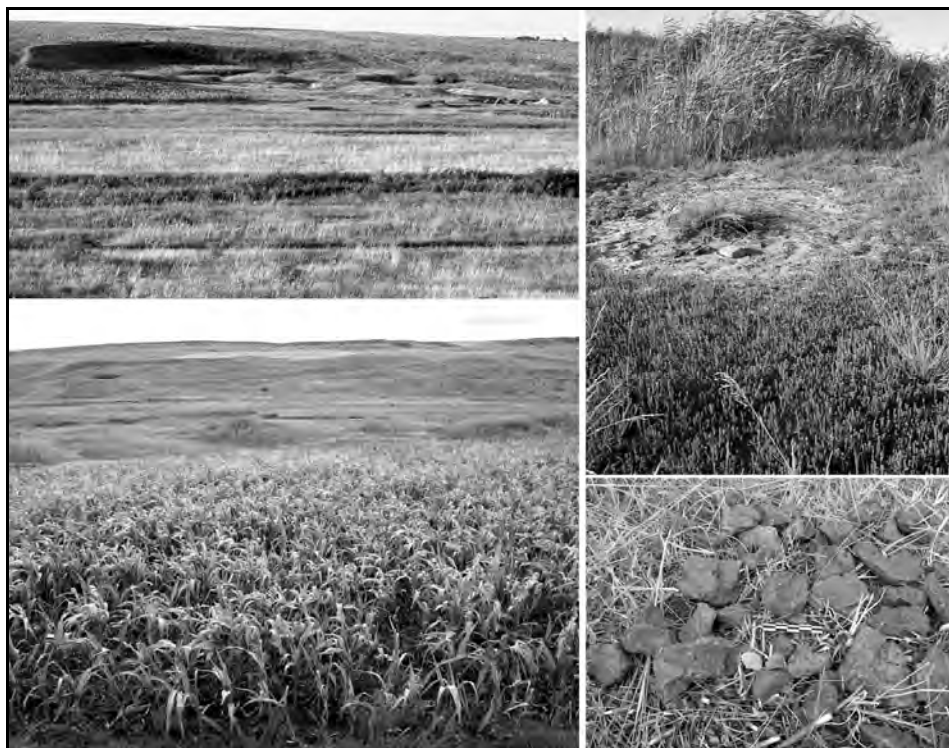

Fig. 37. Târgu Frumos – Balș-Arcaci.

Chiar în amonte de această zonă cu pământ sărătos presupunem existența unei vechi emergențe de apă sărată, poate chiar și altele mai mici (fig. 37). De fapt, de când terenul respectiv a intrat în cultură în anii '60 (în perioada colectivizării), izvorul a fost astupat, dar informatorul nostru ne-a putut oferi date asupra captării. Acesta consta într-un puț circular larg, realizat din pietre clădite, adânc de 1 m, cu un debit scăzut. Apa izvorului era evident foarte sărată, de vreme ce era imposibil de ținut în gură. În jur și în aval de izvor terenurile erau albe sau alb-gri, sugerând cristalizarea naturală a apei sărate (sărătura actuală). Mai mult, acest izvor sărat era utilizat pentru producere de huscă la domiciliu, ca și la conservare și în alimentația animalelor. În proximitatea directă a fostei emergențe se observă cel puțin șase movile circulare, cu un diametru cuprins între 6 și 20 m și cu o înălțime de 0,40-1,50 m, care au fost dificil de prospectat, date fiind densitatea și înălțimea vegetației (fig. 37). Totuși au fost recoltate câteva fragmente ceramice moderne și medievale de pe cele două movile. Rezultatele au fost mai bogate în lanul de porumb, situat chiar mai sus de izvor, întrucât prospecțiunile noastre s-au soldat cu recoltarea a diverse vestigii arheologice, îndeosebi fragmente ceramice probabil din secolele V-IV, un ciob medieval și câteva cioburi preistorice, posibil cucuteniene. Materialul constă în foarte numeroase fragmente, adesea inofensive, de lut ars, pe care se observă amprente de năduș și de degete, care ar putea corespunde unor elemente de vatră sau de cuptoare și nu numai unor fragmente de chirpici proveniți de la case (fig. 37). Asemenea elemente au fost observate în secțiune la Țolici-*Hălăbutoaia*, în nivelurile Criș, dar datarea și funcționalitatea lor rămân imposibile fără efectuarea unor săpături sistematice.

Sondajele cu sonda pedologică efectuate în jurul izvorului au pus în evidență o zonă umedă, colmatată de coluviuni argiloase de pe versant. Zona pare să se fi lăsat, fenomen datorat probabil exploatarei izvorului. În schimb, în amonte de acesta, de unde am recoltat materialele arheologice, terasa limonoasă nu a suferit nici o schimbare. Am detectat aici numeroși noduli de lut ars și mai mulți cărbuni de lemn, între 0,60 și 1,00 m adâncime. Datarea radiocarbon este în curs. În ceea ce privește contextul arheologic, trebuie să amintim prezența sitului eponim de la Cucuteni la aproximativ 3 km vest, pe celălalt mal al Văii Băiceni, care este vizibilă de la zona sărăturii, chiar în aval de izvor (fig. 38). De asemenea, se cuvine să menționăm prezența unor importanți tumuli din perioada geto-dacică (450-350 BC) pe platoul Cucuteni, chiar în fața izvorului de apă sărată, unde se află Muzeul Cucuteni. În sfârșit, posibila exploatare a acestui izvor ar fi de pus în legătură cu siturile Starčevo-Criș și Precucuteni de la *Valea Părului*, situate la aproximativ 500 m spre nord, pe celălalt versant al dealului, în vale (Popușoi, 1980; Chirica, Tanasachi, 1985, p. 415). Proximitatea acestor situri și elementele descoperite în zona izvorului sărat ar putea sugera o exploatare a sării începând cu Starčevo-Criș sau cu Cucuteni. Credem că este necesară aprofundarea cercetărilor de teren (sondaje în movile și sondaje în partea din amonte a izvorului), pentru a se putea preciza cronologia exploatarea și funcționarea lor.

Fig. 38. Târgu Frumos – Balș-Arcaci (vedere asupra sitului de la Cucuteni-Cetățuia).

Fig. 39. Iași-Budăiul Sărat.

Cucuteni

Băiceni

Băiceni I și II

Coordonate GPS: E 26°55'05,1"; N 47°18'09,4"; altitudine: 208 m

Coordonate GPS: E 26°55'11,0"; N 47°17'55,2"; altitudine: 212 m

Data: 07.07.2006

Cu prilejul cercetării noastre referitoare la izvorul de apă sărată și la toponimul *Sărata* din împrejurimile satului Cucuteni, am investigat două din cele trei izvoare sulfuroase de pe teritoriul satului. Izvoarele I și II, situate în partea înaltă a localității, sunt captate în puțuri zidite, cu diametrul de 2,50 m. Se pare că aceste construcții au o vechime de 30-40 ani și au fost realizate de schitul din sat. De altfel, unul dintre izvoare este canalizat până la biserică. Izvorul II prezintă un vechi buduroi abandonat. Acestea sunt utilizate în scop terapeutic (boli de ochi și băi). N-a fost reperat nici un indiciu arheologic. Al treilea izvor, puțin accesibil și situat într-o văioagă, era utilizat de către lucrătorii de pe șantierul arheologic Cucuteni pentru a se spăla (informație N. Ursulescu).

Iași (Municipiu)

Iași

Budăiul Sărat

Coordonate GPS: neprecizate

Data: 07.07.2006

Acest toponim nu mai există, la fel ca și izvorul respectiv. Doar un document din anii 1780, prezent în Arhivele Naționale din Iași (Caproșu, 2006, vol. VIII), menționează acest izvor și acest toponim (informație I. Caproșu). Amplasamentul corespunde actualmente unei zone de deșeuri, între fostul sediu al Băncii Agricole și biserică, în partea de sud a centrului orașului, acolo unde configurația topografică pare prielnică unui izvor sărat. Nici o amenajare nu mai este vizibilă. În această zonă, acoperită de deșeuri și de vegetație (fig. 39), nu s-a putut repera material arheologic. Totuși, contextul arheologic impune ca zona să fie supravegheată pe viitor, îndeosebi cu prilejul amenajărilor urbane. Într-adevăr, mai multe situri Cucuteni au fost reperate în zonele limitrofe acestui izvor: situl Cucuteni B ce domina dinspre vest izvorul, de la marginea terasei Bahluiului (Chirica, Tanasachi, 1985, p. 188), locuirea Cucuteni A și B de pe str. Trei Ierarhi, la aproximativ 300 m vest (Chirica, Tanasachi, 1985, p. 129) și, în sfârșit, locuirea Cucuteni de pe Splaiul Bahlui, la aproximativ 400 m spre sud (Chirica, Tanasachi, 1985, p. 191).

Contrar a ceea ce ne-am imaginat la începutul cercetărilor, au existat izvoare de apă sărată și în zone lipsite în prezent de asemenea surse, inclusiv în contexte urbane, precum municipiul Iași. Doar coroborarea indicatorilor toponimici și a izvoarelor istorice

poate permite evidențierea lor. De altfel, tot în ceea ce privește municipiul Iași, trebuie să menționăm, după un document din 20 iunie 1784 (Caproșu, 2006, vol. VIII, nr. 220), existența unei foste zone mlăștinoase, ce conținea izvoare de apă sărată, mai jos de *Cișmeaua Păcurari*, către Bahlui. Aceste terenuri trebuiau să fie atribuite breslei tălpărilor și pielărilor. Zona rămâne greu de identificat cu precizie astăzi, din cauza amenajărilor urbane, dar cercetările ulterioare vor permite, probabil, obținerea unor noi informații.

Concluzii

La capătul a patru ani de cercetări de teren, rezultă că s-au prospectat 70 de izvoare în județul Neamț, realizându-se totodată 52 de chestionare etnografice. Cinci noi izvoare de apă sărată au furnizat indici direcți de exploatare preistorică (*Gârcina-Slatina Cozla II-III și Slatina C*, *Ghindăoani-Slatina*, *Tazlău-Slătioara* și *Țolici-Hălăbutoaia*), ceea ce indică un număr de opt izvoare exploatare cu siguranță în preistorie (celelalte, studiate de Gh. Dumitroaia, sunt *Oglinzi-Băi*, *Lunca-Poiana Slatinei* și *Bălțătești-Slatina*). La acestea trebuie adăugate izvoarele în a căror proximitate se cunosc așezări preistorice, îndeosebi din cultura Cucuteni, care permit luarea în considerare a unei probabile exploatare vechi, ce trebuie precizată în viitor (cităm, de exemplu, izvoarele de apă sărată de la *Bălțătești-Băi*, *Hangu-Valea Glodului*, *Negulești-Băi*, *Oglinzi-Sărătura*, *Împușita* și *Slătior*, *Piatra-Neamț - Sărata*, *Piatra-Neamț - Vânători*, *Piatra Șoimului-Slatina I*, *Poiana - Dobreni-Slatina* și *Ștefan cel Mare-Slatina*). Am reperat, în cazul altor izvoare de apă sărată din județul Neamț, probabile structuri de lemn sau indici direcți de exploatare ce urmează a fi datați (vechi puțuri de captare la *Hoisești-Slatina Mică*, *Piatra-Neamț - Sărata*, *Pluton-Poiana Slatinei*, *Sărata-Slatina I* și *Țolici-Slatina IV*; posibile depuneri arheologice ce ar trebui sondate la *Piatra Șoimului-Slatina I*, *Mastacăn-Buduroiul Porumbeilor* și *Oglinzi-Slătior*; indici de exploatare, probabil istorici, respectiv producere de huscă la *Boboiești-Slatina*, *Gârcina-Slatina C*, *Ghindăoani-Slatina*, *Piatra-Neamț - Sărata*, *Pluton-Poiana Slatinei* și *Poiana - Dobreni-Slatina*). În sfârșit, cu prilejul cercetărilor din jud. Neamț, s-a descoperit o așezare Cucuteni pe *Dealul Băloasa* (satul Luminiș, comuna Piatra Șoimului), situată în dreptul cătunului Deleni.

În privința celorlalte județe, se cuvine să subliniem întâi de toate descoperirea în județul Iași a unei exploatare preistorice foarte probabile la *Balș-Arcaci* și a alteia, mai ipotetică, la *Iași-Budăiul Sărat*. Rezultă, prin urmare, că exploatarea ipotetică a sării nu se limita doar la zona subcarpatică. Aceste prime prospecțiuni constituie un imbold în continuarea cercetărilor în anii următori, nu numai la Balș, ci și în alte zone cu halotoponime, unde s-au depistat locuri preistorice remarcabile, ca – de pildă – *Isaia-Gârla Sărăturii* (comuna Răducăneni, județul Iași), toponim deja remarcat (Ursulescu, 2006, p. 12) sau *Sărata - Drăgușeni* (județul Botoșani). Primele prospecțiuni efectuate în afara județului Neamț ne determină să continuăm cercetările de teren, dar totodată trebuie sistematice și ameliorate bazele de date, în vederea respectării exigențelor acestei abordări sistematice, cât mai bine posibil, pentru care am optat.

Această cercetare de teren este indispensabilă, pe de o parte, pentru situarea georeferențială a izvoarelor și pentru identificarea indicatorilor direcți de exploatare, iar, pe de altă parte, pentru a controla informațiile din baza noastră de date. Într-adevăr, toponimia se poate arăta uneori înșelătoare, ca în cazul toponimului *Slătioara*,

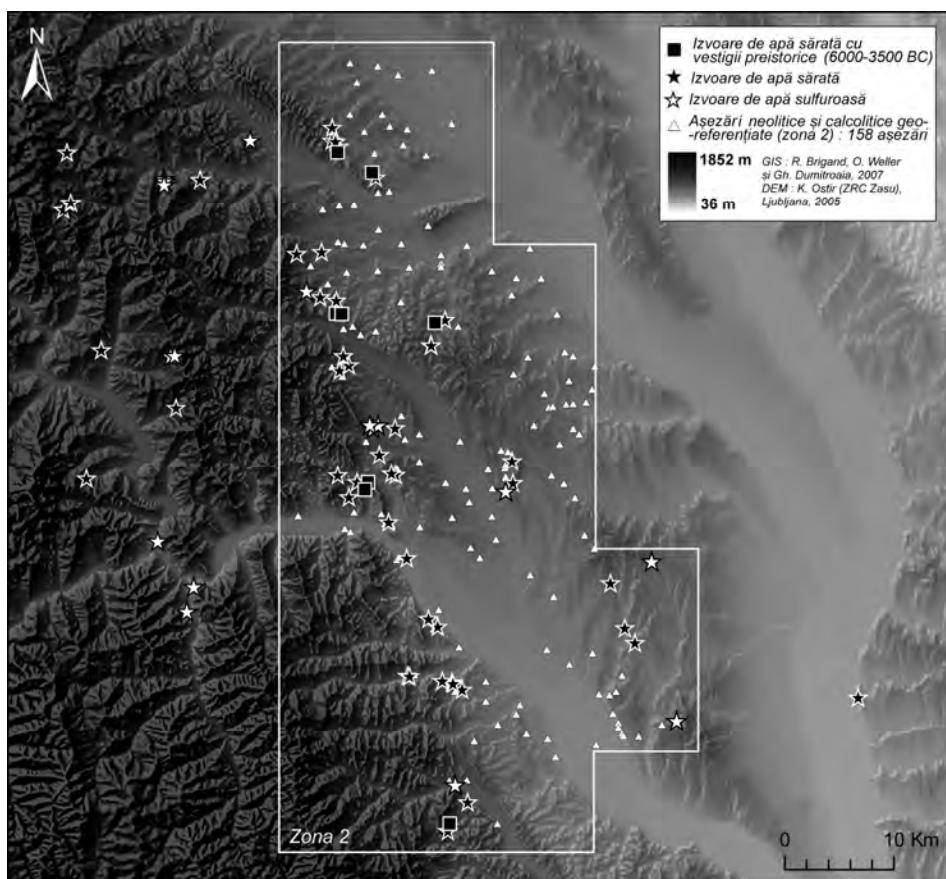

Fig. 40. Izvoare sărate cu sau fără indici de exploatare și locuiri preistorice (6000-3500 BC), georeferențiate în zona 2.

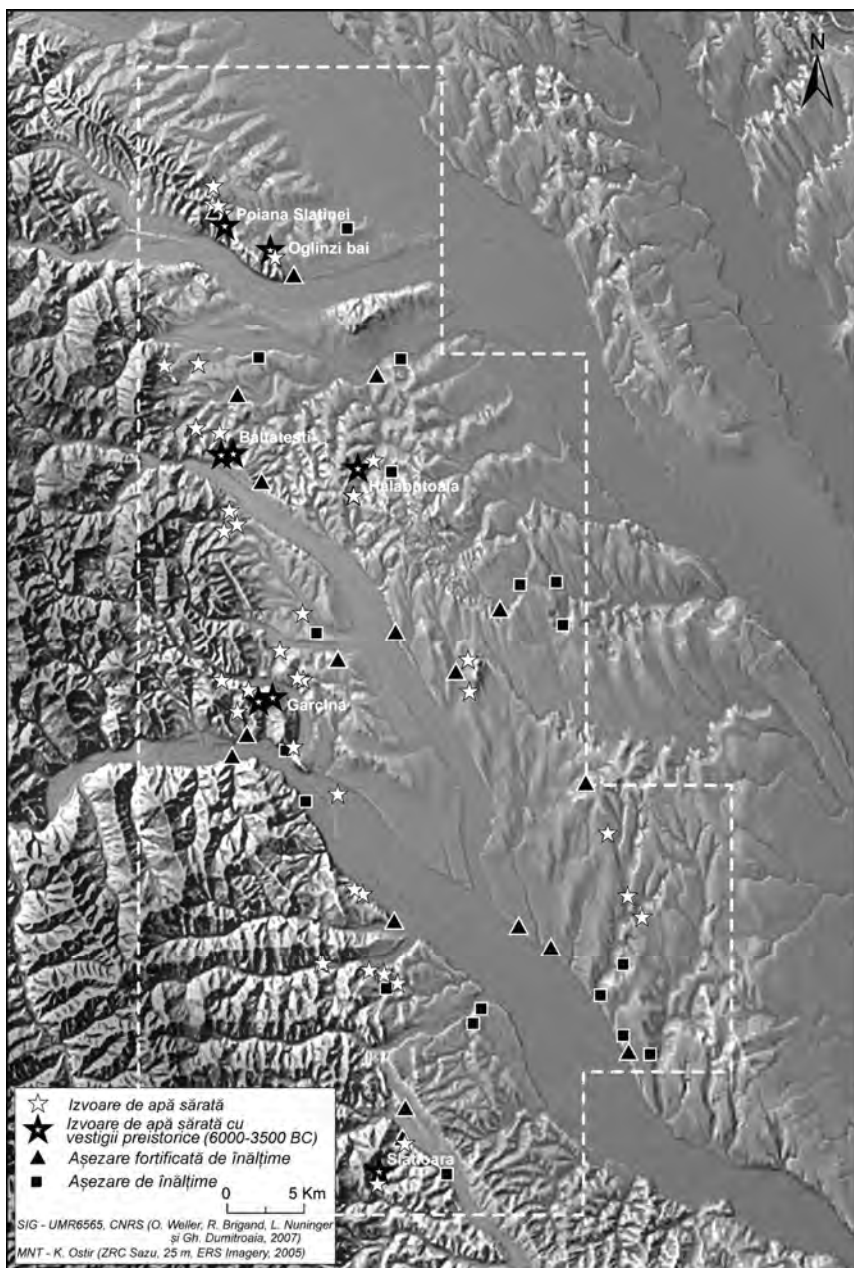

Fig. 41. Așezări de înălțime fortificate / nefortificate și exploatarea sării în Cucuteni (4600-3500 BC).

care poate indica și un izvor mineral nonsalin (la Făurei, de exemplu) sau probabil un andronim (*Sărățica*, de la Dochia, comuna Girov, conform localnicilor) ori un loc de proveniență (Solca, comuna Oniceni). De altfel, prelevările de apă sărată și analizele chimice sunt și ele esențiale. Încă de pe acum se poate remarca faptul că izvoarele exploatate în preistorie prezintă, aproape toate, concentrații foarte mari (procentaj de cloruri de peste 130 g / l și de NaCl de minimum 110-120 g / l și de maximum 180 g / l la Solca-*Slatina Mare*). Nu este o surpriză că majoritatea acestor izvoare au fost utilizate mai recent pentru a se produce huscă.

În ce privește analiza spațială, putem încă de pe acum sublinia relațiile strânse între locuirile preistorice (6000-3500 BC), îndeosebi cucuteniene, și cea mai mare parte din izvoarele de apă sărată. Această constatare este valabilă nu numai pentru zona subcarpatică din județul Neamț (fig. 40), care a făcut deja obiectul unor analize cartografice și statistice detaliate (Dumitroaia, 1994, fig. 1, pentru sectorul Lunca - Oglinzi - Târgu Neamț; Weller *et al.*, 2008 b, sub tipar), dar și pentru sectorul Poduri din județul Bacău (Monah *et al.*, 2003, p. 70; Weller *et al.*, 2007, fig. 2) sau – după cum s-a arătat – pentru sectorul Cucuteni-*Cetățuia* cu izvorul de la Balș-Arcaci ori în ceea ce privește zona centrală a orașului Iași. Aceste relații spațiale sunt câteodată susținute de prezența fragmentelor de brichetaje cucuteniene în cadrul unor așezări de înălțime, precum Oglinzi-*Cetățuia* și Răucești-*Munteni* (Dumitroaia, 1994, p. 66). De altminteri, se pare că așezările de înălțime cucuteniene, fortificate sau nu, joacă un rol central în controlul și exploatarea sării, nu numai prin aceea că asigură controlul vizual al căilor de acces principale la izvoarele de apă sărată, ci și, probabil, întrucât asigură difuzarea „pâinilor” de sare produse (fig. 41). Analizele spațiale pe care le-am efectuat în legătură cu cuprinderea vizuală a acestor situri (Weller *et al.*, 2008 b, sub tipar) permit o mai bună înțelegere a opțiunilor de implantare a habitatului, ca și a relațiilor de intervizibilitate și ierarhice între aceste situri de înălțime. În privința produselor potențiale obținute în schimbul acestei distribuții de „pâini” de sare, este posibil să întrededem pentru județul Neamț o eventuală relație între prezența remarcabilă a topoarelor de aramă și existența unor izvoare de apă sărată în apropiere (Sărata – Piatra-Neamț, Piatra Șoimului). O asemenea relație nu va putea fi însă evidențiată mai clar decât la o scară mai mare, cea a Moldovei – de exemplu – atunci când toate resursele de sare potențiale vor fi fost identificate și prospectate. Este vorba, deci, de un studiu de mare amplitudine în cadrul căruia s-au prospectat și s-au stabilit parametrii georeferențiali numai pentru 73 de izvoare din peste 200 presupuse pentru toată Moldova.

Procedând invers față de arheologia clasică, demersul nostru arheologic se interesează în mod prevalent de resursele naturale și nu de vestigii, în vederea reconstituirii optime a istoriei comunităților preistorice și a opțiunilor lor socio-culturale, în funcție de o substanță de neînlocuit, condiție a vieții și sursă de bogăție, a cărei origine se înscrie între miturile celor dintâi societăți agricole.

RECHERCHES SYSTÉMATIQUES AUTOUR DES SOURCES SALÉES DE MOLDAVIE. BILAN DES PROSPECTIONS DE 2004-2007 MENÉES PRINCIPALEMENT DANS LE DÉPARTEMENT DE NEAMȚ

Résumé

Le but de cet article est de présenter les prospections systématiques réalisées depuis 2004 dans le cadre d'un projet interdisciplinaire sur l'exploitation des sources salées de Moldavie. Ce projet franco-roumain réunissant archéologue, historien, ethnologue, géomaticien, géo-archéologue, paléobotaniste et chimiste s'intéresse aux processus biochimiques, environnementaux et aux contextes sociaux compris dans le long terme, depuis l'anthropisation de ces ressources naturelles, soit dès le plus ancien Néolithique. Il a pour objectif de définir les dynamiques et interactions entre l'Homme et l'eau salée dans une zone particulièrement riche en sources salées, la Moldavie sous-carpatique. Cette région présente un contexte actuel d'exploitations encore traditionnelles et de riches données archéologiques dont les plus anciennes exploitations européennes aujourd'hui datées avec certitude de la première moitié du VIe millénaire avant J.-C. Après avoir analysé les eaux exploitées, ou délaissées, et reconstruit l'histoire des milieux environnants, cette recherche souhaite synthétiser et modéliser l'ensemble des résultats préhistoriques comme contemporains, écologiques comme anthropologiques, à l'aide de cet outil commun qu'est le Système d'Information Géographique (SIG). Il permettra de définir des territoires de l'eau et de constituer, un ou plusieurs modèles spatiaux explicatifs des dynamiques d'implantations et d'activités de l'Homme autour de l'eau salée, modèles qui pourront être testés sur d'autres zones et d'autres périodes.

Un des volets de ce projet est la recherche sur le terrain de nouveaux vestiges d'exploitation du sel, mais aussi le géoréférencement au GPS de toutes les sources salées indispensables dans le cadre de notre analyse spatiale sous SIG. Au préalable, il a fallu élaborer une base de données la plus exhaustive possible regroupant l'ensemble des sources salées de Moldavie sous-carpatique. Aujourd'hui, cette base est complète pour le département de Neamț, et bien avancée pour les départements de Bacău et Suceava. Alors que l'on évoquait généralement une cinquantaine de sources salées pour l'ensemble de la Moldavie sous-carpatique, notre recherche systématique a permis d'en recenser 63 juste pour le département de Neamț pour un total de 82 sources minérales (fig. 1), et c'est donc plutôt autour d'au moins 200 sources salées encore visibles ou disparues qu'il faudra travailler à l'échelle de toute la Moldavie. En principe, chaque source salée doit être vérifiée sur le terrain afin d'enregistrer ses coordonnées géographiques précises au GPS, de décrire son mode de captage et ses usages actuels ou passés, de prélever un échantillon de son eau en vue d'une analyse chimique, et enfin de prospecter ses environs immédiats, ainsi que parfois d'affiner nos informations par des enquêtes ethnographiques auprès des utilisateurs actuels.

Nous présenterons ici les recherches de terrain réalisées depuis 2004 pour l'ensemble du département de Neamț (70 sources, voir fig. 1), et celles déjà menées dans les départements de Bacău au nord (6 sources), de Suceava au sud (7 sources) et

même de Iasi (4 sources). Ces recherches poursuivent celles initiées par Gh. Dumitroaia dès 1983 principalement pour le département de Neamț, et celles de D. Monah autour du telle de Poduri, département de Bacău. En juin 2004, elles ont été menées par O. Weller, L. Nuninger et D. Nicola avec Gh. Dumitroaia dans le département de Neamț, et avec D. Monah dans le département de Bacău puis, à partir de 2005, par O. Weller, R. Brigand et A. Alexianu, sauf celles du département de Suceava qui ont été réalisées par R. Brigand seul.

Au terme de ces quatre années de recherches de terrain, 70 sources du département de Neamț ont été prospectées et 52 questionnaires ethnographiques ont été réalisés. Cinq nouvelles sources salées ont livré des indices directs d'exploitation préhistorique (*Gârcina-Slatina Cozla II-III* et *Slatina C*, *Ghindăoani-Slatina*, *Tazlău-Slătioara* et *Țolici-Hălăbutoaia*) ce qui porte à 8 sources exploitées durant la Préhistoire pour le Neamț (les trois autres étudiées par Gh. Dumitroaia sont *Oglinzi-Băi*, *Lunca-Poiana Slatinei* et peut-être *Bălțatești-Slatina*). Il faut aussi ajouter les sources où la proximité immédiate d'occupations préhistoriques, en particulier du Cucuteni, permettent d'envisager une probable exploitation ancienne qu'il reste néanmoins à préciser dans l'avenir (on peut citer pour mémoire les sources salées de *Bălțatești-Băi*, *Hangu-Valea Glodului*, *Negulești-Băi*, *Oglinzi-Sărătura*, *Impușita* et *Slătior*, *Piatra-Neamț - Sărata*, *Piatra-Neamț - Vinători*, *Piatra Șoimului-Slatina I*, *Poiana Dobreni-Slatina* et *Ștefan cel Mare-Slatina*). Nous avons aussi repérer sur d'autres sources salées du Neamț de probables structures anciennes ou des indices directs d'exploitation qu'ils restent à dater (anciens puits de captage à *Hoisești-Slatina mică*, *Piatra-Neamț - Sărata*, *Pluton-Poiana Slatinei*, *Sărata-Slatina I* et *Țolici-Slatina IV*; possibles dépôts archéologiques à sonder à *Piatra Șoimului-Slatina I*, *Mastacăn-Buduroiul Porumbeilor* et *Oglinzi-Slătior*; indices d'exploitation probablement historiques de husca à *Boboești-Slatina*, *Gârcina-Slatina C*, *Ghindăoani-Slatina*, *Piatra-Neamț - Sărata*, *Pluton-Poiana Slatinei* et *Poiana Dobreni-Slatina*). Ajoutons enfin, lors de ces prospections dans le département de Neamț, la découverte du site du Cucuteni de *Dealul Băloasa* (Luminiș, *Piatra Șoimului*) situé en contrebas du hameau de Deleni.

Cette recherche de terrain est indispensable, d'une part pour le géoréférencement des sources et la recherche d'indices directs d'exploitation et, d'autre part, pour contrôler les informations de notre base de données. Les prélèvements d'eau salée et les analyses chimiques sont elles aussi essentielles, et l'on peut d'ores et déjà remarquer que les sources exploitées durant la Préhistoire sont quasiment toutes des sources présentant de très fortes concentrations (taux de chlorures supérieur à 130 g / l et NaCl au minimum de 110-120 g / l atteignant un maximum de 180 g / l à *Solca-Slatina Mare*). Il n'est d'ailleurs pas étonnant que la plupart de ces mêmes sources aient été utilisée plus récemment pour la fabrication de husca.

Pour ce qui concerne l'analyse spatiale, on peut dès maintenant souligner les étroites relations entre occupations préhistoriques (6000-3500 BC), tout particulièrement du Cucuteni, et une majorité des sources salées, non seulement pour la zone sous-carpatique du Neamț (fig. 40) qui a déjà fait l'objet d'analyses cartographiques et statistiques détaillées, mais aussi pour le secteur de Poduri dans le département de Bacău, ou pour le secteur de *Cetățuia* à Cucuteni avec la source de *Arcaci* à Balș ou celle du

centre-ville de Iași. Ces relations spatiales sont parfois renforcées par la présence d'éléments de briquetage du Cucuteni sur certains habitats de hauteur comme à Oglinzi-Ceățuia et Răucești-Munteni. D'ailleurs, il semble que ces habitats de hauteur cucuténiens, fortifiés ou non, jouent un rôle central dans le contrôle de l'exploitation du sel, non seulement en contrôlant visuellement les accès principaux aux sources salées, mais probablement aussi en assurant la diffusion des pains de sel fabriqués (fig. 41). Les analyses spatiales que nous menons sur les emprises visuelles de ces sites devraient permettre de mieux comprendre ces choix d'implantation ainsi que les relations d'intervisibilité et de hiérarchie entre ces sites de hauteur. Quant aux produits potentiels obtenus en échange de cette distribution de pains de sel, il est possible d'envisager pour le Neamț, par exemple, une éventuelle relation entre la présence remarquable de haches en cuivre et l'existence de sources salées proches (Sărata - Piatra-Neamț, Piatra Șoimului), mais une telle relation ne pourra être appréhendée plus finement qu'à une échelle plus large, celle de la Moldavie par exemple, lorsque toutes les ressources en sel potentielles auront été identifiées et prospectées.

Il s'agit donc d'une étude de longue haleine avec seulement aujourd'hui 73 sources salées prospectées et géoréférencées sur les plus de 200 qu'il faut envisager pour l'ensemble de la Moldavie. A l'inverse d'une archéologie classique, notre démarche archéologique s'intéresse de façon systématique tout d'abord aux ressources naturelles, et non aux vestiges, pour reconstruire au mieux l'histoire des communautés préhistoriques et de leurs choix socio-culturels autour d'une substance irremplaçable, source de vie et de richesse dont l'origine s'inscrit dans les mythes des toutes premières sociétés agricoles.

BIBLIOGRAFIE

- AIOANEI, T.; 2002 – *Schitul Vovidenia. Altarul din Poiana Liniștii, Iași*.
 ALEXIANU, M.; DUMITROAIA, Gh.; MONAH, D.; 1992 – *Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică*, în TD, XIII, 1-2, p. 159-167.
 ALEXIANU, M.; WELLER, O.; 2007 – *Les recherches ethnoarchéologiques dans la zone de Poiana Slatinei, Lunca: enquêtes en 2004 et premiers résultats*, în D. MONAH, Gh. DUMITROAIA, O. WELLER, J. CHAPMAN (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț.
 ALEXIANU, M.; WELLER, O.; BRIGAND, R.; 2007 – *Izvoarele de apă sărată din Moldova subcarpatică. Cercetări etnoarheologice*, Iași.
 ALEXIANU, M.; WELLER, O.; BRIGAND, R.; 2008 (sub tipar) – *Usages et enjeux autour des sources salées de Moldavie précarpatique, Roumanie*, în O. WELLER, A. DUFRASSE, P. PÉTREQUIN (eds.), *Sel, eau et forêt. Hier et aujourd'hui*, Actes du colloque international, Saline royale d'Arc-et-Senans, 2006. Presses Universitaires de Franche-Comté, Besançon, Cahiers de la MSH Ledoux (coll. Homme et environnement, 1).

- ALEXIANU, M.; WELLER, O.; BRIGAND, R.; 2008 (sub tipar) – *Approches ethnoarchéologiques de l'exploitation des sources salées de Moldavie: les enquêtes récentes*, în N. MORÈRE MOLINERO (ed.), *Las salinas y la sal de interior en la historia: economía, medioambiente y sociedad*, Sigüenza, 2006.
- CAPROȘU, I.; (ed.), 2006 – *Documente privitoare la istoria orașului Iași, Acte interne (1781-1790)*, vol. VIII, Iași.
- CHAPMAN, J.; MONAH, D.; DUMITROAIA, Gh.; ARMSTRONG, H.; MILLARD, A.; FRANCIS, M.; 2000 – *The Exploitation of Salt in the Prehistory of Moldavia, Romania*, în *ArchRep*, 1999 / 2000, 23, p. 10-20.
- CHAPMAN, J.; MONAH, D.; 2007 – *A Seasonal Cucuteni Occupation at Siliște-Prohozști, Moldavia*, în D. MONAH, Gh. DUMITROAIA, O. WELLER, J. CHAPMAN (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț.
- CHIRICA, V.; TANASACHI, M.; 1985 – *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. 2, Iași.
- CUCOȘ, Șt.; 1992 – *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, p. 5-61.
- DUMITROAIA, Gh.; 1987 – *La station archéologique de Lunca-Poiana Slatinii*, în M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA et al., (eds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI, I, Iași, p. 235-258.
- DUMITROAIA, Gh.; 1992 – *Materiale și cercetări arheologice în nord-estul județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, p. 63-143.
- DUMITROAIA, Gh.; 1992 – *Săpături și cercetări arheologice de suprafață în județul Neamț (1987-1991)*, în *MemAntiq*, XVIII, p. 287-297.
- DUMITROAIA, Gh.; 1994 – *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *MemAntiq*, XIX, p. 7-82.
- DUMITROAIA, Gh.; 2004 – *Săpături arheologice sistematice și periegeze din județele Neamț, Bacău și Suceava (2002-2003)*, în *MemAntiq*, XXIII, p. 431-449.
- DUMITROAIA, Gh.; MUNTEANU, R.; NICOLA, D.; PREOTEASA, C.; MONAH, D.; CHAPMAN, J.; WELLER, O.; 2003 – *Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț. Punct: Poiana Slatinii*, în CCAR. Campania 2002, p. 183-184.
- GHIORGHIU, C.; 1895 – *Dicționar geografic al județului Neamț*, București.
- GHIORGHIU, C.; 1904 – *Ape minerale. Locuri istorice ale județului Neamț*, București.
- HUMĂ, I.; 1969 – *Resursele naturale ale regiunii cuprinse între văile Oanțu, Bistrița și Iapa (Carpații Orientali)*, în SC, p. 31-40.
- MARINESCU-BÎLCU, S.; 1974 – *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București.
- MARINESCU-BÎLCU, S.; 1975 – *Asupra unor probleme ale culturii Criș*, în SCIVA, 26, 4, p. 487-506.
- MARINESCU-BÎLCU, S.; 1981 – *Tîrpești. From prehistory to history in Eastern Romania*, BAR-IS, 107, Oxford.
- MOLDOVANU, D. (coord.); 1991-1992 – *Tezaurul toponimic al României. Moldova (TTRM). Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, București, vol. I. 1-2.
- MONAH, D.; 1986 – *Topoare de aramă și bronz din județele Neamț și Bacău*, în *MemAntiq*, XII-XIV, p. 31-40.

- MONAH, D.; 1991 – *L'exploitation du sel dans les Carpates orientales et ses rapports avec la Culture de Cucuteni-Tripolye*, în V. CHIRICA, D. MONAH (eds.), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, BAI, IV, Iași, p. 387-400.
- MONAH, D.; CUCOȘ, S.; 1985, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași.
- MONAH, D.; DUMITROAIA, Gh.; MONAH, F.; PREOTEASA, C.; MUNTEANU, R.; NICOLA, D.; 2003 – *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA, XIII, Piatra-Neamț.
- MONAH, D.; DUMITROAIA, Gh.; WELLER, O.; CHAPMAN, J. (eds.), 2007 – *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț.
- MUNTEANU, M.; GARVĂN, D.; NICOLA, D.; PREOTEASA, C.; DUMITROAIA, Gh.; 2007 – *Cucuiești-Slatina Veche (Romania). Prehistoric Exploitation of a Salt Resource*, în D. MONAH, Gh. DUMITROAIA, O. WELLER, J. CHAPMAN (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M.; TEODOR, Gh.; 2003 – *Eneolitic Hangu*, în M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, V. SPINEI (eds.), *Cercetări arheologice și istorice din zona lacului de acumulare Bicaz*, BMA, XII, Piatra-Neamț, p. 127-137.
- POPESCU, D.; 1958 – *Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine en 1957*, în *Dacia*, NS, II, p. 482.
- POPOVICI, D.; BUJOR, A.; 1984 – *Șantierul arheologic Poduri - Valea Șosii*, „Dealul Păltiniș”, jud. Bacău, în *CercArh*, VII, p. 45-64.
- POPOVICI, D.; TROHANI, G.; 1984 – *Șantierul arheologic Poduri - Prohozești*, „Siliște”, jud. Bacău, în *CercArh*, VII, p. 65-80.
- POPUȘOI, E.; 1980 – *Sondage archéologique à Balș (dep. Iași)*, în *ArhMol*, IX, p. 7-17.
- RACOVITĂ, O.; 1892 – *Dicționar geografic al județului Bacău*, București.
- ȘANDRU, I.; 1952 – *Contribuții geografico-economice asupra exploatării slatinelor în Bucovina de Sud*, în *SCS*, 3, p. 407-422.
- TURCU, C.; 1957 – „*Fabrica*” de huscă de la Luncani-Bacău (1817), în *Arhivele statului 125 ani de activitate 1831-1956*, București, p. 417-425.
- URSULESCU, N.; 1995 – *L'utilisation des sources salées dans le Néolithique de la Moldavie (Roumanie)*, în M. OTTE (ed.), *Nature et Culture*, Colloque de Liège (13-17 décembre 1993), ERAUL, 68, p. 487-495.
- URSULESCU, N.; 2006 – *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isăia, Iași*.
- WELLER, O.; DUMITROAIA, Gh.; 2005 – *The earliest salt production in the World. An Early Neolithic exploitation in Poiana Slatinei-Lunca, Romania*, în *Antiquity*, 79, 306 (<http://antiquity.ac.uk/ProjGall/weller/index.html>).
- WELLER, O.; DUMITROAIA, Gh.; MONAH, D.; NUNINGER, L.; 2007 – *L'exploitation des sources salées en Moldavie: un exemple de ressource structurante du territoire depuis le Néolithique*, în D. MONAH, Gh. DUMITROAIA, O. WELLER, J. CHAPMAN (eds.), *L'exploitation du sel à travers le temps*, BMA, XVIII, Piatra-Neamț.

- WELLER, O.; DUMITROAIA, Gh.; SORDOILLET, D.; DUFRAISSE, A.; GAUTHIER, E.; MUNTEANU, R.; 2008 a (sub tipar) – *Première exploitation de sel en Europe: Techniques et gestion de l'exploitation de la source salée de Poiana Slatinei à Lunca (Neamt, Roumanie)*, în O. WELLER, A. DUFRAISSE, P. PÉTREQUIN (eds.), *Sel, eau et forêt. Hier et aujourd'hui*, Actes du colloque international, Saline royale d'Arc-et-Senans, 2006. Presses Universitaires de Franche-Comté, Besançon, Cahiers de la MSH Ledoux (coll. Homme et environnement, 1).
- WELLER, O.; BRIGAND, R.; NUNINGER, L.; DUMITROAIA, Gh.; MONAH, D.; 2008 b (sub tipar) – *Analyses et modélisation spatiale autour des sources salées de Moldavie précarpatique durant la Préhistoire*, în N. MORÈRE MOLINERO (ed.), *Las salinas y la sal de interior en la historia: economía, medioambiente y sociedad*, Sigüenza, 2006.
- WELLER, O.; DUMITROAIA, Gh.; SORDOILLET, D.; DUFRAISSE, A.; GAUTHIER, E.; MUNTEANU, R. (sub tipar) – *Poiana Slatinei, Lunca (jud. Neamț) – prima exploatare a sării din preistoria europeană. Cercetări interdisciplinare*, în *ArhMold*.
- ZAHARIA, M.; PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M.; ZAHARIA, Em.; 1970 – *Așezări arheologice în Moldova din paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 – Situation des sources salées du jud. Neamț, des prospections 2004-2007 et des indices préhistoriques d'exploitation.
- Fig. 2 – Résultats des analyses chimiques sur les sources salées prélevées en 1995 et 2004-2005.
- Fig. 3 – Résultats des analyses chimiques réalisées au XIXe siècle.
- Fig. 4 – Agapia – Filioara-Slatina II.
- Fig. 5 – Bălțătești – Ghindăoani-Slatina.
- Fig. 6 – Bălțătești – Valea Arini-Slatina.
- Fig. 7 – Borlești – Mastacăn-Buduroiul Porumbeilor.
- Fig. 8 – Brusturi-Drăgănești – Poiana-Fântâna de Slatină sau Culeșa.
- Fig. 9 – Dobreni – Negrești-Sărătura I.
- Fig. 10 – Dobreni – Poiana-Slatina (en bas à gauche la source et à droite l'ancien site de production de husca).
- Fig. 11 – Dobreni – Sărata-Slatina I.
- Fig. 12 – Gârcina – Slatina-Cozla II et III.
- Fig. 13 – Gârcina-Slatina C.
- Fig. 14 – Hangu - Slatina-Valea Glodului.
- Fig. 15 – Mărgineni – Hoiești-Slatina Mică.
- Fig. 16 – Petricani – Țolici-Hălăbutoaia (Slatina III) (vue générale avec à gauche la source salée et à droite le dépôt archéologique).

- Fig. 17 – Petricani – Țolici-*Hălăbutoaia (Slatina III)* (dépôt archéologique avec abondant matériel céramique en surface et éléments de briquetage).
- Fig. 18 – Piatra-Neamț – *Sărata* (source actuelle et ancien puits de captage).
- Fig. 19 – Piatra Șoimului – *Luminiș-Slatina I*.
- Fig. 20 – Piatra Șoimului – *Luminiș-Slatina La Islaz*.
- Fig. 21 – Piatra Șoimului – *Negulești-Băi I*.
- Fig. 22 – Piatra Șoimului-*Slatina I*.
- Fig. 23 – Sources salées et sites préhistoriques autour de Piatra Șoimului.
- Fig. 24 – Pipirig – Pluton *Poiana Slatinei* (source salée et terrasse artificielle).
- Fig. 25 – Răucești – *Oglinzi-Fântâna Corugea*.
- Fig. 26 – Răucești – *Oglinzi-Împușita*.
- Fig. 27 – Sources salées et site de *Oglinzi-Cetățuia*: situation et calcul de visibilité.
- Fig. 28 – Răucești – *Oglinzi-Sărături*.
- Fig. 29 – Răucești – *Oglinzi-Slătior* (source et monticule).
- Fig. 30 – Tazlău-*Neagra* (source).
- Fig. 31 – Tazlău-*Slătioara* (source et petit dépôt archéologique).
- Fig. 32 – Sources salées et sites du Cucuteni à Tazlău: un contrôle visuel des accès.
- Fig. 33 – Vânători-Neamț – *Lunca-Poiana Slatinei*.
- Fig. 34 – Mărgineni – *Luncani-Slatina* (piscine et coupe en aval avec traces de rubéfaction et charbons de bois).
- Fig. 35 – Poduri – *Prohozești-Slatina de la Siliște* (puits).
- Fig. 36 – Poduri – *Valea Șoșii-În Țigănime* (puits avec zone large).
- Fig. 37 – Târgu Frumos – *Balș-Arcaci*.
- Fig. 38 – Târgu Frumos – *Balș-Arcaci* (vue sur le site de Cucuteni-*Cetățuia*).
- Fig. 39 – Iași-*Budăiul Sărat*.
- Fig. 40 – Sources salées avec indices d'exploitation ou non et occupations préhistoriques (6000-3500 BC) géoréférencées dans la zone 2.
- Fig. 41 – Habitats de hauteur fortifiés ou non et exploitation du sel durant le Cucuteni (4600-3500 BC).

GENDER TENSION IN FIGURINES IN SOUTH-EAST EUROPE

by Robert Hardie

This paper is a first attempt to show that cross-cultural patterns are visible in diachronic changes in representations of maleness (including phallic imagery) and female sensuality (i.e. erotic aspects of female imagery) in Neolithic and Chalcolithic figurines across southeast Europe. These previously unremarked patterns may reveal a gender dynamic inherent in the Neolithic cultural model itself which spread northwards from Greece.

Allied to notions of agency and contestation these patterns also suggest a shift away from a perceived and possibly resented female prominence in ritual and perhaps society which was itself associated with and partly expressed by the representation of sensuality. If views that the status of women is higher in societies where there is less of a division between the domestic and public spheres¹ and that „some small-scale foraging and horticultural societies are among the most socially and sexually egalitarian societies in the world”² are correct such a shift could indicate that some elements of Gimbutas’ perspective were not entirely fantastic.

It might also be relevant that current explanations for the emergence of male ideology and chiefdoms at the start of the Bronze Age are lacking in depth of time. It would not be surprising if these developments were at least partly enabled by changes in the Chalcolithic, themselves possibly stretching back into the Neolithic. Any indications of a shift towards maleness in these horizons may therefore be of wider interest.

The ideas outlined here are the result of research into representations of maleness in figurine cultures in central and southeast Europe and the Mediterranean. These show more variation than female figurines and fall into categories that seem to hold across different cultures and horizons. Moreover, they appear to have a recurring and almost predictable relationship with, in particular, the sensuality of female figurines.

I will first address some of the theoretical issues raised by the approach taken – notably concerning gender, sensuality and cross-cultural comparisons – before turning to the different types of maleness in figurines in southeast Europe and specific gender

¹ P.R. Sanday, *Toward a Theory of the Status of Women*, in *AmAnth*, 75, 1973, p. 1682-1700.

² M. Lepowsky, *Gender in an Egalitarian Society*, in P.R. Sanday, R.G. Goodenough (eds.), *Beyond the Second Sex. New Directions in the Anthropology of Gender*, Philadelphia, 1990, p. 177.

patterns in figurines in the southern and central Balkans and in the Chalcolithic Tripolye culture in Moldavia and the Ukraine.

Recent research on figurines has focused on abstract concepts of identity and representation. Amongst others, Biehl³ has written on symbolic designs, Chapman⁴ on fragmentation, Talalay⁵ on decapitation and Bailey⁶ on the mechanisms of social homogenization. There are frequent citations of Butler's theory of performativity and the construction of personal and group identities through figurines. These directions of research may be works in progress but they have yet to yield real dividends, at least for the non-specialist. A Cambridge conference in 2005⁷ struggled to identify new perspectives offering more than just marginal progress.

However, they are restricted by two limitations which archaeologists currently impose on themselves. Both concern existing and readily available data which, if the thesis of this paper is in any way correct, could substantially increase our understanding of these horizons and the role that figurines played in them. These limitations are contextual particularism and what I call the PG syndrome – post-Gimbutas. It seems that transgressing either could be professionally hazardous because it rarely happens.

The combination of contextual particularism (as a theoretical approach) and geographical specialization (as a professional constraint) discourages comparative analysis of prehistoric figurines from different cultures and horizons. It is possible that potentially significant similarities and patterns are being missed as a result.

It is at least plausible to posit that the various traditions are connected in at least some ways, starting with their origins. Noone maintains that figurines in the Ukraine or Moravia sprang up spontaneously with no connection to the traditions in southeast Europe. Indeed, it seems they all derive from Greece where figurines appeared with the rest of the Neolithic package which was already fully formed⁸.

Aspects of their use and meaning must have differed across cultures and horizons – and even villages – but their principal context (domestic), material (clay), subject (the body) and size (miniaturized) are relatively constant. There can be variance in one of these factors, such as the bone figurines from Kodzadermen and the figurines in graves in Hamangia, but rarely, if ever, in two. This suggests a broad, underlying coincidence.

A proposed connection between the various traditions is supported by the relatively sudden (by archaeological standards) and still unexplained reduction or

³ P.F. Biehl, *Symbolic communication systems. Symbols on anthropomorphic figurines in Neolithic and Chalcolithic Southeast Europe*, in *JEA*, 4, 1996, p. 153-176.

⁴ J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*, London, 2000.

⁵ E.L. Talalay, *Heady Business: Skulls, Heads and Decapitation in Neolithic and Greece*. *JMA*, 17, 2004, p. 139-163.

⁶ D.W. Bailey, *Prehistoric Figurines. Representation and Corporeality in the Neolithic*, New York, 2005.

⁷ *Image and Imagination: Material Beginnings. The Global History of Figurative Representation*, The McDonald Institute, 13-17 September 2005.

⁸ C. Perlès, *The Early Neolithic in Greece: the First Farming Communities in Europe*, Cambridge, 2001.

outright disappearance of figurines in most cultures by or in the Chalcolithic. The cause is not obviously external. One could postulate influence from the Pontic steppes but how then could we explain the rich, and late, traditions of Cucuteni and Tripolye in the Chalcolithic itself? These cultures lie exactly between the steppes and SE Europe.

If the cause was internal it might be suggested in the figurines themselves, reflecting – and partly constituting – a dynamic tension in these early farming societies which led to a similar result in nearly every case: the disappearance of figurines, often without their replacement by other material signs of cult. The existence both of common attributes in the early figurines of different traditions and of similar patterns in their later evolution would support this thesis. If cult and everyday life in these horizons were indeed intimately enmeshed, these might allow us to glimpse potentially significant changes in both.

The second limitation, the PG syndrome, concerns gender. The retreat from an interest in gender in figurines after (and in reaction to?) the publication of Gimbutas' books was ironically encouraged by feminist writers. They warned that an emphasis on female figurines or any suggestion of female goddesses could undermine the goals of feminist archaeology and feminism itself by promoting the essentialist view of the „elevated status of women ... [as] ... due to their reproductive capabilities”⁹. Since the late 1980s most writing on figurines has been gender-neutral or even-neutered. In the excavation report on Selevac by Tringham and Krstić¹⁰ the words 'male' and 'female' are practically restricted to the chapter on animals. Bailey¹¹ and others have stressed the large number of figurines which are ungendered. With some exceptions¹² gender is incidental to most current theoretical concerns.

Two potentially useful types of data – neither, as it happens, eschewed by Gimbutas – can be missed as a result. The first is representations of maleness, whether in male figurines, phalli or phallic forms, which have rarely been addressed outside the culture-historical tradition¹³. Male figurines and phalli are relatively uncontroversial to identify but the attribution of a phallic form is epistemologically problematic. The consideration of phalli also still seems to be tainted with our Victorian legacy. Moreover, the amount of maleness in figurines would have to be radically revised if long necks were

⁹ E.L. Talalay, *A Feminist Boomerang: The Great Goddess of Greek Prehistory*, in *GH*, 6(2), 1994, p. 173.

¹⁰ R. Tringham, D. Krstić, *Selevac. A Neolithic Village in Yugoslavia*, Los Angeles, 1990.

¹¹ D.W. Bailey, *The social reality of figurines from the Chalcolithic of northeast Bulgaria: the example of Ovcarovo*, Doctoral dissertation, Department of Archaeology, University of Cambridge, 1991; Idem, *Reading prehistoric figurines as individuals*, in *WorldArch*, 25(3), 1994, p. 322-331.

¹² E.L. Talalay, *Archaeological Misconceptions: Contemplating Gender and Power in the Greek Neolithic*, in M. Donald, L. Hurcombe (eds.), *Representations of Gender from Prehistory to the Present*, London, 2000; Idem, *The Gendered Sea: Iconography, Gender and Mediterranean Prehistory*, in E. Blake, A.B. Knapp (eds.), *The Archaeology of Mediterranean Prehistory*, Oxford, 2005.

¹³ M. Gimbutas, *The Goddesses and Gods of Old Europe 6500-3500 BC. Myths and Cult Images*. London, 1982; V. Karageorghis, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus I. Chalcolithic-Late Cypriote I*, Nicosia, 1991.

to become recognized as phallic (including the entire cruciform canon in Cyprus, for example). All of these have discouraged a more direct approach to this topic.

The second type of overlooked data is the sensuality of figurines. Attribution of eroticism may seem highly subjective and culturally bound but the phallus is a universal symbol of male sexual arousal – and possibly of arousal in either gender as there is no comparably visual female equivalent. Buttocks may also be a near-universal erotic symbol although I cannot cite any academic research to support this. They are widely and carefully modelled in various figurine cultures.

Traditional reserve among prehistorians is breaking down, however. Inspired by Butler's theorizing¹⁴ and following Yates' widely cited article on Scandinavian rock art¹⁵ which addressed depictions of phalli, Meskell¹⁶ and Joyce¹⁷ are leading the way in establishing sexually embodied subjects as a focus of archaeological analysis. A joint summary of their work is titled „Phallic Culture”¹⁸. Joyce's article on male sexuality and the ancient Maya was notable for both the images and the archaeological novelty of her approach: „a consideration of sexuality ... as the play of desire”¹⁹. Meskell has written on female sexuality in New Kingdom Egypt²⁰ and called for more attention to maleness and to male and phallic figurines at Catalhöyük and elsewhere²¹. Bailey has also stressed sexuality in his recent book on figurines²².

What patterns, then, can be seen in maleness and sensuality in figurines? The most intriguing figurines lie at the start of many European figurine traditions. I call them „phallic females” as the phallic form is incorporated into the neck, torso and buttocks of otherwise female figurines and only becomes evident when they are viewed from the rear. All these figurines have large buttocks, some exuberant. Figure 1 shows examples from five different Neolithic cultures.

These figurines were first highlighted by Gimbutas although this is rarely recognized by other writers. Knapp and Meskell wrote on similar figurines from Chalcolithic Cyprus and suggested that the phallic elements represent „characterizations of the individual self”²³ and the emergence of individuals in Cypriot prehistory. Their

¹⁴ J. Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, London, 1990.

¹⁵ Yates (1993).

¹⁶ L.M. Meskell, *The Somatization of Archaeology: Institutions, Discourses, Corporeality*, in NAR, 29 (1), 1996, p. 1-16; Idem, *Sexuality in New Kingdom Egypt*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *Archaeologies of Sexuality*, New York – London, 2000; Idem, *Archaeologies of Identity*, in I. Hodder (ed.), *Archaeological Theory Today: Breaking the Boundaries*, Cambridge, 2001, p. 187-213.

¹⁷ R.A. Joyce, *Male Sexuality among the Ancient Maya*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *op.cit.*; Idem, *Embodied Subjectivity: Gender, Femininity, Masculinity, Sexuality*, in L.M. Meskell, R.W. Preucel (eds.), *A Companion to Social Archaeology*, Oxford, 2004, p. 82-95.

¹⁸ L.M. Meskell, R.M. Joyce, *Phallic Culture*, in L.M. Meskell, R.M. Joyce, *Embodied Lives*, New York - London, 2003.

¹⁹ R.A. Joyce, *op. cit.*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *op.cit.*, p. 264.

²⁰ L.M. Meskell, *Sexuality in New Kingdom Egypt*, in R.A. Schmidt, B.L. Voss (eds.), *op.cit.*

²¹ L.M. Meskell, C. Nakamura, *Figurines and Miniature Clay Objects*, in *Catalhöyük 2005 Archive Report* (www.catalhoyuk.com/archive_reports/2005).

²² D.W. Bailey, *Prehistoric Figurines*.

²³ B.A. Knapp, L.M. Meskell, *Bodies of Evidence on Prehistoric Cyprus*, in CAJ, 7(2), 1997, p. 195.

view may have been influenced by their interpretation of the Bronze Age in Cyprus „where representations of the self seem to be highly visible”²⁴ and I do not know if they would wish to apply it to early Neolithic European figurines.

I agree with the main, gynocentric conclusions of Kokkinidou and Nikolaidou's frequently cited article²⁵ on these figurines except for the authors' emphasis on fertility as opposed to sensuality and for their rejection of any potency of phallic imagery in its own right as suggested by their statement that phallic-shaped objects were „especially appropriate” for use as pedagogic items²⁶. Whittle²⁷ has described these figurines as strongly phallic and suggested that „this fascinating combination ... lies at the heart of the lifestyle” of these cultures without, unfortunately, elaborating further. These figurines are therefore well-known but have not been put in a wider, diachronic context.

In early Neolithic Starcevo we see possibly phallic figurines which are cylindrical or have very long necks but without a lower body. Long necks on female figurines in neighbouring Greece become almost ubiquitous in the middle Neolithic and are widespread in other cultures as has often been noted. Male figurines with long necks are, however, extremely rare in either horizon. If the interpretation by Kokkinidou and Nikolaidou²⁸ and Whittle²⁹ of long necks as phallic is correct these are a more formalized and less sensual than the earlier full-bodied phallic females. A similar progression is seen in Chalcolithic Cucuteni where the necks become significantly shorter over time.

Phalli themselves, often broken at the base, appear in most cultures and in different periods, including the early phase, but without any obvious pattern. However, in the miniaturized world of figurines, phalli are the only objects that are commonly lifesize and often larger than figurines themselves. Two examples³⁰ from early Neolithic Greece and Starcevo of apparently vivified phalli indicate clear comfort with sexual imagery. They do not seem disembodied or cases of *pars pro toto* but to have been given being in their own right. These various observations support the notion that the sensuality of figurines in different cultures is at its height in the earliest phase when, with rare exceptions, there are no clearly male figurines – which only appear in the middle or later periods.

²⁴ *Ibidem*, p. 191.

²⁵ D. Kokkinidou, M. Nikolaidou, *Body imagery in the Aegean Neolithic: ideological implications of anthropomorphic figurines*, in J. Moore, E. Scott (eds.), *Invisible People and Processes*, London, 1997, p. 88-112.

²⁶ *Ibidem*, p. 103.

²⁷ A. Whittle, *Beziehungen zwischen Individuum und Gruppe: Fragen zur Identität im Neolithikum der ungarischen Tiefebene* [trans: *Connections between the individual and the group: questions of Neolithic identity in the Hungarian Plains*], in *EAZ*, 39, 1998, p. 473-474; Idem, *The archaeology of people: dimensions of Neolithic life*, London, 2003, p. 56.

²⁸ D. Kokkinidou, M. Nikolaidou, *op. cit.*, in J. Moore, E. Scott (eds.), *op.cit.*

²⁹ A. Whittle, *Fish, faces and fingers: presences and symbolic identities in the Mesolithic-Neolithic transition in the Carpathian basin*, in *DocPraehist*, 25, 1998, p. 133-150.

³⁰ M. Gimbutas, *op.cit.*, p. 135, 217, fig. 94, 168.

The key criterion of maleness for most writers is a penis although it is safer to view a penis as representing maleness (on figurines which may or may not be primarily or exclusively male) rather than as a redundant criterion. Male figurines can also be placed into three broad categories - informal, ritual and realistic - two of which, informal and realistic, are significantly more common in male than in female figurines and therefore of potential interest.

The most troublesome term is „informal”. It is imprecise, relative and in this context new but nevertheless, I believe, useful. It stands in contrast to ‘ritual’ for figurines that are asymmetrical, sitting on the ground, more roughly finished or less decorated. Figurines such as the thinker from Târpești³¹ which is seated on the ground but with the hands on each side of its face possess formal ambiguity – a combination of both formal and informal elements. In the famous couple from Cernavodă³² the symmetrical male figurine seated on a stool is more formal (and active, in its thinking) than the female which is asymmetrical and sitting on the ground. Neither, however, is „ritual” because of their realism and lack of decoration. The vast majority of ithyphallic figurines and a significant proportion of all male figurines are informal and suggest a certain ritual exclusion – perhaps the main inference of this category.

If this exclusion had a perceived social parallel it would not be surprising if the resulting tension was reflected in figurines. The ithyphallic figure from Larissa³³, the largest figurine in either horizon in Europe, is an example of seemingly outright contestation. Seated on a stool but in an asymmetrical posture with one hand holding what was probably an enormous phallus and the other on its face the figurine is formally ambiguous. If one understands material culture as being more of an argument than a conversation this was a very loud statement.

Formal, „ritual” male figurines are uncommon and may have differing interpretations. A series of seated figurines with penises from a restricted area in Neolithic Thessaly³⁴ shows their legs depicted as the front legs of a curved stool. They have been remarked on³⁵ but not yet studied and have a clear formality in their posture and symmetry. The indisputably feminine breasts on one of them³⁶ make it the inverse - or imitation – of the earlier phallic females. There, a predominantly female form incorporates a male phallus. Here, a predominantly male form incorporates female breasts. This unusual and localized series suggests a challenge to elsewhere predominantly female ritual imagery.

The so-called „sickle god” from Szegvar-Tuzkoves in middle Neolithic Tisza in Eastern Hungary³⁷ is another example of a formal ritual male figurine. It is symmetrical (apart from the sickle) and seated on a chair but the seated female figurines

³¹ *Ibidem*, p. 233, pl. 251-252.

³² *Ibidem*, p. 232, pl. 247-248.

³³ D.R. Theocaris, *Neolithic Greece*, Athens, 1973, fig. 55.

³⁴ M. Gimbutas, *op.cit.*, p. 231, pl. 244-245; K. Gallis, L. Orphanidis, *Figurines of Neolithic Thessaly*, vol. 1, Academy of Athens Research Centre for Antiquity, Monograph, 3, 1996.

³⁵ E.L. Talalay, *Archaeological Misconceptions*: ..., in M. Donald, L. Hurcombe (eds.), *op.cit.*, p. 5-7.

³⁶ K. Gallis, L. Orphanidis, *op.cit.*, fig.45.

³⁷ M. Gimbutas, *op.cit.*, p. 84, pl. 46-47.

from the same site³⁸ are more decorated and I take them to have more central ritual importance. The female figurines are also depicted without a head. This example seems one of acceptance of male ritual representation and participation, albeit in a subsidiary role, rather than contestation.

The third category of male figurine is realistic and seen particularly in heads. Figure 2 shows some of the first lifelike sculpted heads in Europe³⁹. They have also not been studied and have yet to be given importance in either archaeology or art-history. I take them to be male by the shape of the jaw since few, if any, female figurines have a similarly pronounced jaw or chin. Even semi-realistic female heads are rare in European figurines and none compare in terms of detail. This apparent taboo and its (possibly indirect) transgression only in male figurines suggest that rituals centred on female representations were cultic and not just social. The appearance of these realistic male heads towards the end of various traditions implies change in the established cultic and social practice relating to figurines.

I now wish to look briefly at specific gender patterns in three figurine traditions.

I have sketched the progression in early Neolithic Greece from full-bodied phallic females to less sensual elongated necks and the appearance of different types of male figurine. How do we account for the limited canon in the succeeding Rachmani culture in the Chalcolithic of acrolithic figurines with flat, painted torsos and an apparent emphasis on heads which lack any facial features? One interpretation that would take this whole trajectory into account could be that a gender-based contestation of the early Neolithic female and sexualized imagery led to the elimination of *all* gendered representations in favour of a new and sexually more conservative iconography. One result of this playing out of gender tensions through ritual was the removal of female imagery not just from a position of apparent dominance but from the entire corpus. If sensuality was associated with perceived – and resented – female dominance, the Rachmani figurines may not be as gender-neutral as they appear.

Further north in the central Balkans the overt sensuality of Starcevo figurines was completely eradicated in the succeeding Vinca culture whose figurines are amongst the most decorated and dressed of any European culture. Large buttocks, phallic necks or torsos and separate phalli are almost non-existent and there are few clear indications of gender. Some male figurines appear in all three of the categories identified earlier and figurines drop off sharply in the Chalcolithic Baden culture. The Vinča aversion to sexual imagery is almost complete and suggests that a perception of sensuality in the preceding Starčevo culture is not just subjective.

Finally, in Cucuteni's sister culture of Tripolye which constitutes the last of the figurine traditions in Europe an obvious and seemingly refined sensuality persists until the final stage of the culture⁴⁰. Highly sensual semi-abstract figurines appear at the very start

³⁸ *Ibidem*, p. 211, pl. 210-211.

³⁹ There are lifelike engraved heads in the Upper Palaeolithic with more than 60 in the cave site of La Marche alone. See A. Roussot, *L'art préhistorique*, Bordeaux, 1997, fig. 33.

⁴⁰ See examples in figure 3.

of the tradition. Female buttocks are often pronounced and heavily decorated and become more realistic in the later period with a shift towards young people of both sexes.

There are two examples of ritual male figurines, both from the early period. The seated female figurine from Sabatinovka holding a rod⁴¹ is well-known. The rod is often considered to be phallic although the figurine itself is also phallic. However, two other, less well-known figurines (one of them considerably larger) holding a similar rod appear to be male. They are more decorated than the figurine from Sabatinovka and the notches on their arms and rods indicate greater formality and a more central ritual role.

As would be expected from other traditions (although female Tripolye figurines also become more realistic over time), informal and realistic male figurines appear in the middle and late periods, possibly representing elements of disruption since some seem grotesque⁴². In the final, Usatovo phase both realism and variety give way to a single form that is ungendered apart from a curious phallic neck and head.

The early appearance of ritual male figurines, the persistence of sensuality almost throughout the culture and the extension of sensuality and realism to figurines of both genders all suggest that the Tripolye culture negotiated and maintained a gender balance more successfully than many of its predecessors.

In conclusion, within discrete developments in different European figurine traditions there seem to be elements of a possibly generalized (though not uniform) pattern of increasing contestation of the relative dominance and sensuality of early female figurines. These elements might reflect the playing out of gender tensions inherent in the ritual and structural model of the Neolithic package in SE Europe which spread northwards from Greece – tensions which may ultimately have contributed to the as yet unexplained disappearance of figurines themselves. Further studies of individual cultures and including other aspects such as mortuary data (abundant in some cases but scant in most) may help to assess the validity of the ideas presented here. Whatever the merits of particular interpretations in this paper, however, I hope to have persuaded some readers of the wider potential of analysing representations of both maleness and sensuality in these horizons.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² A.P. Pogoșeva, *Die Statuetten der Tripolie-Kultur*, in BAVA, 7, 1985, p. 159, Abb. 252; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra-Neamț, 1997, p. 356, fig. 104-106.

NOI DETERMINĂRI ARHEBOTANICE DIN ROMÂNIA*

de Felicia Monah

În ultimii ani am primit de la arheologi mai multe macroresturi vegetale provenite din diverse săpături efectuate pe teritoriul României și Republicii Moldova. Unele loturi provin din săpături mai vechi, iar altele din săpături recente. Loturile sunt inegale ca dimensiuni și sunt constituite din cariopse, dar și din sămburi și chiar amprente ale unor organe de la plante. Deși i-am rugat insistent pe arheologi să ne dea informații cât mai complete despre loturile de macroresturi supuse analizei (șantierul, anul recoltării, condițiile de descoperire) doar în puține cazuri am primit informații mai complete. Din această cauză am întârziat publicarea determinărilor, în speranța că vom primi informațiile necesare pentru un studiu mai detaliat. Macroresturile determinate provin din Moldova, Dobrogea, Muntenia, Transilvania și Republica Moldova și sunt atribuite unor epoci istorice diferite. Cele mai vechi provin din stațiunile calcolitice Hârșova și Isaiia, iar cele mai recente sunt atribuite evului mediu timpuriu din Moldova și Transilvania. Cu toate că în unele cazuri nu am reușit să facem identificarea decât la nivel de gen, iar în altele atribuirea culturală și datarea sunt – din păcate – sumare, credem că noile determinări nu sunt total lipsite de importanță și trebuie să fie publicate. În plus, după publicarea determinărilor, sperăm ca arheologii, care au efectuat săpăturile și recoltat materialele arheobotanice, să completeze informațiile privind datarea, atribuirea culturală și condițiile de descoperire.

CALCOLITIC

Hârșova-Tell, jud. Constanța, campania 2000, șef șantier Dragomir Popovici

Tell-ul calcolitic de la Hârșova este investigat de mai mulți ani de o echipă româno-franceză, care încearcă să realizeze o investigație pluridisciplinară în cadrul căreia și identificarea macroresturilor vegetale are o oarecare importanță. Până în prezent au fost publicate materialele arheobotanice recoltate în campaniile 1961 și 1988 (cultura Boian, faza Spantov) și 1986 (cultura Cernavodă I)¹. La publicațiile realizate de M. Cârciumaru

* Acest articol a fost realizat în cadrul grantului CNCSIS nr. 1374 / 2007 – *Cercetări pluridisciplinare privind răspândirea și evoluția modului de viață neolitic (mileniile VI-IV î.H.) la est de Carpații Răsăriteni.*

se adaugă un prim raport asupra resturilor carpologice recoltate în campaniile 1993-1995². Nu pot fi neglijate nici sumarele informații publicate în catalogul unei expoziții franco-române organizată în 1996 la București și itinerată și în alte orașe³. Din păcate un raport mai amplu asupra resturilor carpologice din anii 1993-1996, pe care datorită amabilității autorului și a lui D. Popovici l-am putut consulta, nu a fost nici acum publicat⁴. În sfârșit, pot fi menționate, pentru cei interesați, și două lucrări publicate de noi⁵.

Datorită unei mai vechi colaborări, D. Popovic ne-a trimis un număr de loturi de macroresturi vegetale colectate în cadrul campaniei din anul 2000. Dacă în trecut remarcam faptul că ni s-au comunicat toate „informațiile arheologice și de altă natură necesare investigației noastre”⁶ de data aceasta șeful șantierului a fost mai puțin darnic cu informațiile privind contextul descoperirilor, încadrarea culturală etc. În această situație am fost nevoită să mă limitez la notațiile de pe ambalajul eşantioanelor. Din această cauză voi fi nevoită să-mi limitez comentariile și ipotezele, rămânând ca arheologii să realizeze coroborarea determinărilor cu datele arheologice și să propună interpretarea informațiilor arheobotanice.

Toate materialele pe care le-am primit au fost recoltate în campania 2000 și, din informațiile de care dispunem, inclusiv raportul arheozoologic⁷, sunt atribuite unui nivel de locuire Gumelnița A₂. Din rapoartele de săpătură publicate, resturile vegetale care ne-au fost încredințate par să provină din complexul nr. 720 (C. 720) sau din locuința nr. 48 (L. 48)⁸. Macroresturile vegetale au fost obținute prin flotarea pe șantier a sedimentului arheologic. Recoltarea a fost făcută pe unități stratigrafice (US). Iată notațiile (unitatea stratigrafică, secțiunea, sectorul, caroul, adâncimea, cantitatea de sediment recoltată – în litri – și probabil grosimea sedimentului) de pe ambalajul eşantioanelor și rezultatele determinărilor efectuate de noi.

- US 6649, SB, St. 10, □ H4, - 4,20 m, trei sâmburi de la *Vitis sylvestris*; Dimensiunile sâmburilor de *Vitis sylvestris*: 1. – L = 5 mm; l = 4 mm; î = 2 mm; 2. – L = 4,5 mm; l = 3,2 mm; î = 1,9 mm; 3. – L = 4 mm; l = 3 mm; î = 2,1 mm;
- US 6706, 38 l, 4 mm; un fruct de la *Potamogeton* sp.: L = 4,5 mm; l = 3 mm.

¹ M. Cârciumaru, *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria și protoistoria României (Istoria agriculturii din România)*, Iași, 1996, p. 85-86.

² R. Buxó i Capdevila, *Carpologie*, în *Programul de cooperare arheologică româno-francez pe tell-ul neo-eneolitic Hârșova. Raport 1995*, București, 1995, p. 17-21.

³ D. Popovici, Y Rialland (coord.), *Viața pe malul Dunării acum 6500 ani / Vivre au bord du Danube il y a 6500 ans*, București, 1996, p. 32-34.

⁴ R. Buxó i Capdevila, *Les semences et fruits de Tell Hârșova. Rapport d'étude carpologique* (ms.).

⁵ F. Monah, *Analiza arheobotanică a unui complex menajer gumelnițean din tell-ul de la Hârșova*, în *ArhMold*, XXII, 1999, p. 273-281; Eadem, *Rapport préliminaire sur les macrorestes végétales du Complexe ménagere 521 – le tell énéolithique Hârșova (dép. de Constanța). La campagne de 1998*, în *CercArh*, XI, partea I, 1998-2000, p. 66-74.

⁶ Eadem, *Analiza arheobotanică a unui complex menajer gumelnițean ...*, în *loc.cit.*, p. 273.

⁷ D. Moise, *Studiul arheozoologic al materialului faunistic de mamifere*, în *CCAR. Campania 2000*, 2001, p. 99.

⁸ D. Popovici, B. Randoin, V. Voinea, Fl. Vlad, V. Parnic, A. Bălășescu, C. Haită, D. Moise, V. Radu, *Hârșova, jud. Constanța. Punct: Hârșova Tell*, în *CCAR. Campania 2000*, 2001, p. 98.

- US 6711, 92,5; o cariopsă de *Secale cereale*: L = 7 mm, l = 7 mm, î = 1 mm; o siliculă de *Crambe tatarica*.
- US 6715, SB, St. 8, □ G4, H4-H5, C. 720; o cariopsă de *Triticum monococcum*.
- US 6726, 10 l, 4 mm; două silicule de *Crambe tatarica*.
- US 6735, 115 l, 4 mm; 4 silicule de *Crambe tatarica* și un fragment dintr-un fruct de *Trapa natans*.
- US 6735, □ G4, H4-H5; o siliculă de *Crambe tatarica*.
- US 6747, 27 l, 4 mm; trei silicule de *Crambe tatarica*.
- US 6750, 97 l, 4 mm; o cariopsă de *Hordeum vulgare*: L = 5 mm, l = 3 mm, î = 2,6 mm.
- US 6782, 21 l, 4 mm; trei silicule de *Crambe tatarica*.

După cum se poate remarca, recolta campaniei 2000 a fost destul de modestă, fiind identificați opt taxoni, dintre care trei reprezentând plante cultivate (cereale), patru din flora spontană și o determinare la nivel de gen. Este interesant că din cei patru taxoni din flora spontană, doi provin din mediul acvatic (*Trapa natans* și *Potamogeton* sp.). Trei taxoni din flora spontană au valoare alimentară (*Crambe tatarica*, *Trapa natans* și *Vitis sylvestris*). Ultima determinare constituie o noutate față de campania 1998, când au fost găsiți doar sâmburi de *Vitis vinifera*⁹.

Genul *Crambe* cuprinde mai multe specii, dintre care doar două cresc în România: *Crambe tatarica* și *Crambe maritima* (varza de mare). Plantele din genul *Crambe* produc fructe articulate, numite silicule, care conțin două semințe, una degenerată și cea superioară, globuloasă¹⁰. *Crambe tatarica* are o răspândire mai largă pe teritoriul țării noastre și se diferențiază de *Crambe maritima* prin rădăcina foarte lungă, până la 120 cm, cu grosimea brațului unui bărbat, albă, cărnosă și dulce. Atât rădăcina, cât și frunzele se consumă ca salată sau în loc de legume. Rădăcinile conțin amidon și zahăr, fiind un aliment plăcut și nutritiv¹¹. Siliculele recoltate la Hârșova se încadrează în caracteristicile speciei *Crambe tatarica* (fig. 1/5). Din câte știm, *Crambe tatarica* este pentru prima dată descoperită într-o săpătură arheologică din România. Au fost descoperite 14 silicule de *Crambe tatarica*, provenind din cinci unități stratigrafice și acest fapt ne determină să considerăm că recoltarea siliculelor și, probabil, a rădăcinilor era intenționată, planta contribuind într-o anumită perioadă a anului la alimentația locuitorilor calcolitici din așezările din tell.

Specia *Crambe maritima* nu a fost încă identificată în materialele arheobotanice din România, dar este posibil ca și aceasta să fi fost folosită datorită semințelor sale, care conțin până la 47% ulei, și a rădăcinii comestibile¹². În momentul de față *Crambe maritima* are o răspândire mai redusă pe teritoriul României, fiind identificată în special în Dobrogea, pe litoral, dar și în zona orașului Galați¹³ și nu este

⁹ F. Monah, *Analiza arheobotanică a unui complex menajer gumelnițean ...*, în loc.cit., p. 277, fig. 1/7, 11; Eadem, *Rapport préliminaire sur les macrorestes végétales du Complexe ménagere 521 ...*, în loc.cit., p. 69.

¹⁰ *Flora Republicii Populare Române*, vol. III, București, 1955, p. 486-487.

¹¹ *Ibidem*, p. 487, 491.

¹² *Ibidem*, p. 487.

¹³ *Ibidem*.

exclus să fi existat și în zona *tell*-ului. Ar fi de dorit ca interesantul material arheobotanic de la Hârșova să fie recoltat și determinat cu regularitate.

Deosebit de interesantă este descoperirea unui fragment dintr-un fruct de *Trapa natans*, o plantă acvatică, care în India, China, Japonia, Indochina, dar și în Europa este cultivată pentru alimentația oamenilor și animalelor¹⁴. Planta se găsește în ape stătătoare, însoțite, cu nămol bogat în humus. La Hârșova putea fi culeasă din bălțile din apropierea *tell*-ului. Fructe de *Trapa natans* au fost descoperite în așezările culturii neolitice Bükk din Slovacia, în Polonia, în nivele de locuire atribuite secolelor IX-XI A.D, dar și în Egipt, în perioade istorice diverse¹⁵. *Trapa natans* are o largă răspândire pe teritoriul României și, deși nu este atestată în repertoriul descoperirilor arheobotanice, era folosită fără îndoială de populațiile preistorice. Semințele de *Trapa natans* conțin amidon (52%), proteine (15%), grăsimi (7,5%) și zahăr (3%) și pot fi consumate în stare crudă, fierte sau pot fi măcinate și folosite împreună cu făina de cereale pentru obținerea pâinii¹⁶. Am insistat asupra acestei plante deoarece, în afara importanței ei pentru alimentația oamenilor și a animalelor, fructele au și virtuți medicinale, fiind folosite contra turbării, înțepăturilor și mușcăturilor de animale veninoase etc¹⁷. *Trapa natans* putea avea o semnificație economică destul de mare pentru comunitățile calcolitice de la Hârșova, în împrejurimile *tell*-ului existând mai multe zone favorabile creșterii spontane a acesteia.

Tot din categoria plantelor de apă face parte și *Potamogeton*. La Hârșova a fost descoperit un singur fruct, care însă nu a putut fi determinat decât până la nivel de gen. Plantele din genul *Potamogeton* se dezvoltă bine în ape dulci sau sărate, stagnante, mlaștini și bălți¹⁸. Acestea nu sunt comestibile și, probabil, fructul găsit în nivelul Gumelnița a ajuns acolo din întâmplare. Tot din flora spontană provin cei trei sâmburi de *Vitis sylvestris* (fig. 1/6) Fără îndoială că fructele de *Vitis sylvestris* erau colectate de locuitorii calcolitici și erau consumate sau – în cazul că se preparau băuturi fermentate, ca vinul sau oțetul – puteau fi amestecate cu fructele de la vița de vie cultivată, documentată prin determinările din complexul nr. 521¹⁹.

Plantele cultivate sunt reprezentate doar prin trei cariopse de *Triticum monococcum*, *Hordeum vulgare nudum* și *Secale cereale*. Dintre plantele cultivate, remarcăm prezența speciei *Triticum monococcum* – grâu îmbrăcat –, care a fost prezent, cu 23 de cariopse, în determinările făcute pentru complexul nr. 521²⁰. Descoperirea unei singure cariopse de *Secale* nu constituie un indiciu de cultivare a acestei cereale la Hârșova, ci – mai degrabă – un semn că secara îmbrăcia cultura de grâu sau de orz.

¹⁴ *Flora Republicii Populare Române*, vol. V, București, 1957, p. 533.

¹⁵ H. Kroll, *Literature on archeological remains of cultivated plants (1997 / 1998)*, în VHA, 8, 1999, p. 147.

¹⁶ *Flora Republicii Populare Române*, vol. V, București, 1957, p. 533.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Flora Republicii Socialiste Române*, vol. XI, București, 1966, p. 55-82.

¹⁹ F. Monah, *Analiza arheobotanică a unui complex menajer gumelnițean ...*, în *loc.cit.*, p. 277.

²⁰ *Ibidem*.

Bordușani-Popină, com. Bordușani, jud. Ialomița, campania 1986, șef șantier Dragomir Popovici (până în 1999 – șef șantier Silvia Marinescu-Bîlcu)

Am primit de la D. Popovici, șeful șantierului Bordușani-Popină, un mic pachet care conținea câteva macroresturi vegetale recoltate în campania 1986, S. XXX, □ 6, Gr. 4. Din câte știm, macroresturile au fost colectate din nivelul Gumelnița A₂. Alte informații privind contextul descoperirii nu ne-au fost oferite. Am reușit să determinăm șapte cariopse de *Panicum miliaceum* (mei) (fig. 1/7) cu dimensiunile medii de: L = 1,5-2 mm, l = 1,1-1,5 mm, î = 1,2 mm. Lotul de cereale este extrem de mic, iar în absența condițiilor de descoperire orice comentariu este hazardat. Tell-ul I (Popina) se găsește în Balta Ialomiței într-o zonă inundabilă²¹, unde cerealele nu par să fi avut condiții prea favorabile. Meiul este o plantă care vegetează foarte bine la căldură și este rezistentă la secetă, solurile grele și umede nu îi priesc²², astfel că prezența sa în așezarea gumelnițeană de la Bordușani pare destul de ciudată. Bineînțeles, pe date atât de sumare nu se pot construi ipoteze viabile. Meiul putea fi obținut prin schimb de la comunități aflate la oarecare distanță de Lunca Dunării sau locuitorii de la Bordușani îl cultivau într-o zonă mai favorabilă acestei plante.

Isaia-Balta Popii, com. Răducăneni, jud. Iași, campania 2002, șef șantier Nicolae Ursulescu

Așezarea Precucuteni II de la Isaia este bine cunoscută datorită descoperirii interesantului complex de cult alcătuit din 21 de statuete feminine, 13 tronuri de lut ars și a numeroase alte obiecte sacre²³. Din săpăturile din campania 2002 am primit trei bucăți de chirpic cu amprente de cariopse, paie (probabil de cereale), frunze și ramuri subțiri de la arbori de foioase, precum și o bucată de chirpic ce conserva amprenta unui fruct, care ar putea fi o ghindă. Doar unul dintre pachete avea notat locul de proveniență, dar presupunem că și celelalte bucăți de chirpic proveneau din aceeași construcție.

Bucata de chirpic, cu notația Isaia-B.P., 2002, S VI / loc. 6, are imprimat un strat de frunze suprapuse. Mai clară este o amprentă de frunză (L = 5 cm, l = 3,7 cm) ale cărei margini nu sunt evidente, dar care – după nervațiune – poate fi atribuită genului *Tilia* (tei). Pe al doilea fragment de chirpic am remarcat două amprente de cariopse. Una dintre ele are lungimea de 5 mm și lățimea de 3 mm, iar cea de a doua are lungimea de 7 mm și lățimea de 3 mm. Pe același chirpic am identificat o amprentă de ghindă, care după formă și mărime, poate fi atribuită genului *Quercus* (stejar) (L = 20 mm, l = 13 mm). Mai multe amprente de cariopse și paie de cereale sunt destul de evidente dar nedeterminabile. Aceeași situație am întâlnit-o și pe cea de a treia bucată de chirpic, unde se observă amprente de cariopse cu dimensiuni variabile (L = 8 mm, l = 4 mm; L = 7 mm, l = 3,5 mm). Regretăm faptul că materialul pe care l-am avut la dispoziție nu ne permite decât să afirmăm că în chirpic au fost amestecate, probabil involuntar, cariopse și că în zonă erau prezenți arborii din genurile *Tilia* și *Quercus*.

²¹ D. Popovici, Fl. Vlad (coord.), *Bordușani. Hommes, Histoire, milieu naturel*, Târgoviște, f.a., p. 3.

²² N. Zamfirescu, V. Velican, N. Săulescu, *Fitotehnie*, ediția a II-a, vol. I, București, 1965, p. 448.

²³ N. Ursulescu, F.A. Tencariu, *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul de obiecte de cult de la Isaia, Iași*, 2006.

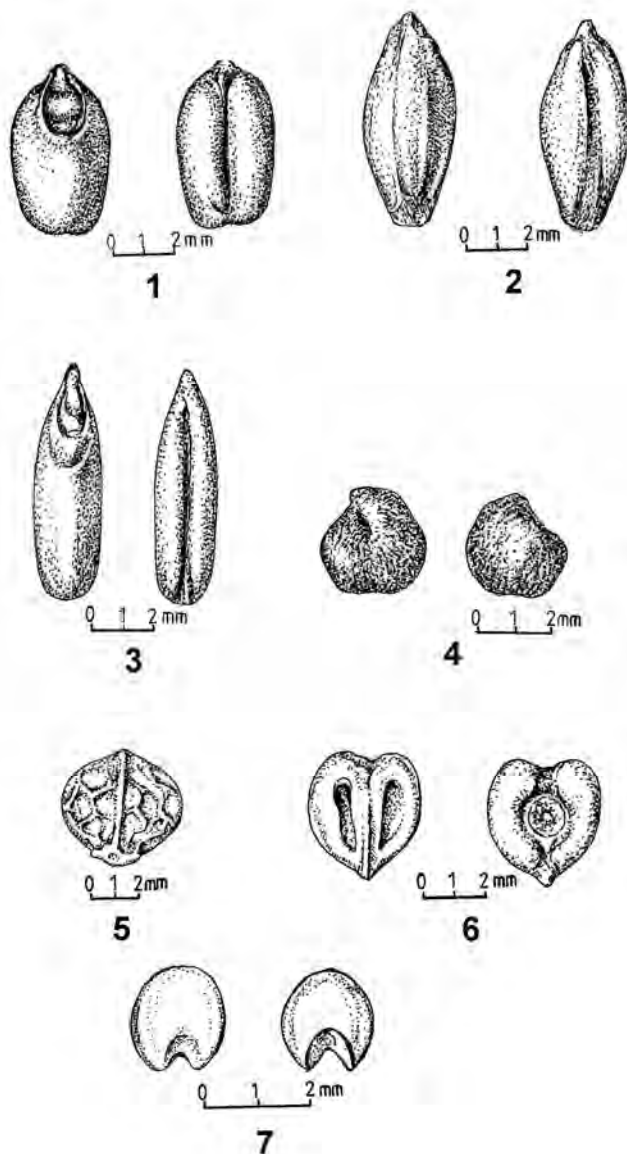

Fig. 1. Mănăstioara: 1 – *Triticum compactum*, 2 – *Hordeum vulgare*,
3 – *Secale cereale*, 4 – *Agrostemma githago*;
Hârșova: 5 – *Crambe tatarica*, 6 – *Vitis sylvestris*;
Bordușani: 7 – *Panicum miliaceum*.

Mănăstioara-Cetățuia, com. Fitionești, jud. Vrancea, campania 1966, șef șantier Marilena Florescu

Prin bunăvoința M. Florescu am intrat în posesia unui lot de macroresturi vegetale provenind din așezarea Stoicani-Aldeni de la Mănăstioara. Lotul a fost recoltat în 1966 din C5 L4. Cariopsele și semințele, peste 700 de exemplare, sunt bine conservate și carbonizate. Atât după aspectul macroresturilor, cât și din notațiile de șantier, lotul s-a aflat într-un complex dintr-o locuință distrusă de incendiu. Cea mai mare parte a lotului este alcătuită din cereale și un număr destul de mic de semințe de plante segetale. Iată rezultatul determinărilor: *Secale cereale* – 760 cariopse ($L = 5-6,5$ mm; $l = 2-2,4$ mm; $\hat{l} = 2,1-2,2$ mm), *Triticum compactum* – 35 cariopse ($L = 5-5,1$ mm; $l = 3,8-4$ mm; $\hat{l} = 2,7-2,8$ mm), *Hordeum vulgare* – 1 cariopsă ($L = 7$ mm; $l = 3,2$ mm; $\hat{l} = 2,6$ mm). Plantele segetale sunt reprezentate de: *Agrostemma githago* (fig. 1/4) – 21 semințe ($L = 3$ mm; $l = 2,9$ mm), *Polygonum* sp. – 3 semințe ($L = 2$ mm; $l = 1,2$ mm), *Polygonum convolvulus* – 2 semințe ($L = 2,6-3,0$ mm; $l = 1,9-2$ mm) și *Echinochloa crus-galli* – 2 cariopse ($L = 1,9$ mm; $l = 1,2$ mm). Lotul supus analizei este evident dominat de *Secale cereale* (92,25%), fiind urmată de *Triticum compactum* (4,24%) și *Hordeum vulgare* (0,12%). Între plantele segetale mai bine reprezentată este *Agrostemma githago* (2,55%), urmată de *Polygonum* sp. (0,36%), *Polygonum convolvulus* (0,24%) și *Echinochloa crus-galli* (0,24%).

Din câte știm, pentru aspectul cultural Stoicani-Aldeni acesta este primul lot de macroresturi vegetale analizat²⁴. Eșantionul nostru ne evidențiază existența unei culturi pure de *Secale cereale*, fapt mai puțin obișnuit în calcolitic, perioadă în care *Secale* apare în procentaje reduse, semn că îmburuienă culturile de grâu și orz, dar nu era cultivată intenționat. Pot fi citate două excepții, prima la Măgura Cuneștilor – tell Gumelnița –, unde M. Cărciumaru a determinat 1000 de cariopse de *Secale cereale*, provenind dintr-o cultură pură²⁵. Secara mai apare într-o proporție semnificativă în două eșantioane, provenite din așezarea Cucuteni B de la Văleni – Piatra-Neamț. În primul lot, cu 500 de semințe, au fost identificate și 101 cariopse de secară (20%), iar în al doilea lot, cu dimensiuni asemănătoare (514 semințe), au fost depistate 42 cariopse de secară (8,1%)²⁶. Însă, în nici unul dintre eșantioanele menționate secara nu este dominantă, ci în amestec cu grâu, orz și semințe de plante segetale. Ținând seama de situația descoperirilor de culturi pure de *Secale cereale* din sud-estul Europei, avem unele rezerve în ceea ce privește cultivarea intenționată a acesteia.

Zlătari-Hârburi, com. Ungureni, jud. Bacău

Domnul M. Dinu ne-a încredințat un lot de macroresturi vegetale descoperite, probabil întâmplător, în așezarea Cucuteni A₂ de la Zlătari. Macroresturile se aflau într-un vas amestecate cu pământ și fragmente vegetale nedeterminabile. Din câte am aflat, la noi a ajuns doar o parte din depozitul aflat în vas. Am reușit să selectăm 460 de cariopse de *Hordeum vulgare* cu următoarele dimensiuni medii: $L = 5-6$ mm; $l = 3-3,8$ mm; $\hat{l} = 2,5-2,9$ mm.

²⁴ I.T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, București, 1983, p. 93.

²⁵ M. Cărciumaru, *op. cit.*, p. 91.

²⁶ *Ibidem*, p. 125.

EPOCA GETO-DACICĂ

Butuceni, Republica Moldova, șef șantier Ion Niculiță

Din cunoscuta cetate getică de la Butuceni, datată în sec. V-III î. Hr., S. Teodor ne-a oferit câteva macroresturi vegetale colectate „din mici gropi de pari ce susțineau palisada”. Am reușit să determinăm 54 de semințe de *Vicia angustifolia* (măzărache), cu diametrul de 3-3,5 mm. Cum au ajuns semințele de măzărache în gropile de pari și dacă aveau vreo semnificație nu știm.

Cotu, com. Copălău, jud. Botoșani, campania 2003, șef șantier Octavian-Liviu Șovan

O.-L. Șovan ne-a trimis un lot de macroresturi vegetale colectate din L 6 / S 11 – 2003, din așezarea getică de la Cotu. Fortificația este datată în secolele V-III î. Hr.²⁷. Am determinat nouă achene de *Quercus pedunculiflora*, cu dimensiuni cuprinse între 2 și 3 cm. Ghinda a fost folosită, în situații de criză alimentară, după extragerea taninului, prin spălări repetate în apă curgătoare, fiind apoi măcinate, iar măcinișul fiind amestecat cu făină. În cazul micului lot din această așezare este greu de afirmat utilizarea în alimentație, ghindele putând fi colectate de copii sau pentru alte întrebuițări.

EPOCA ROMANO-BIZANTINĂ

Slava Rusă-Ibida, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea, campania 2002, șef șantier Mihaela Iacob

Materialul de la *Ibida* ne-a fost trimis de V.H. Baumann. Pe pachet nu este notată decât campania 2002, fără detalii ce ar permite localizarea eșantionului. Din raportul de săpătură s-ar părea că eșantionul a fost recoltat din Sectorul curtea G, singurul în care se menționează descoperirea unui cuptor. Iată o parte din descrierea oferită de autorii săpăturilor: „În C 15-18, la adâncimea de 1,75 m (luată de la țărșulul 14) am surprins un nivel de locuire romano-bizantină (cu un cuptor distrus în C 15 și un fragment de zid cu pietre de mari dimensiuni ...)”²⁸. În notațiile primite odată cu eșantionul se spune că: „Sub o crustă de aproximativ 15 cm de piatră de calcar s-a descoperit o importantă cantitate de arsură ... provenită din arderea unor tulpini de plante ierboase ce acopereau o suprafață de aproximativ 1 m² în interiorul cuptorului”. Eșantionul, de mici dimensiuni, era format din multă cenușă, fragmente de paie nedeterminabile și un număr redus de fructe și semințe de in (*Linum* sp.), care – din cauza carbonizării și proastei conservări – nu au putut fi determinate decât la nivel de gen. Deoarece nu am putut examina întregul lot descoperit și în absența unor informații mai detaliate asupra condițiilor de descoperire, nu putem formula nici o ipoteză în legătură cu această interesantă situație.

²⁷ O.-L. Șovan, M. Ignat, *Așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău jud. Botoșani, Târgoviște*, 2005, p. 21.

²⁸ M. Iacob et al., *Slava Rusă, com. Slava Cercheză, jud. Tulcea (Ibida)*, în CCAR.. *Campania 2002, 2003*, p. 295.

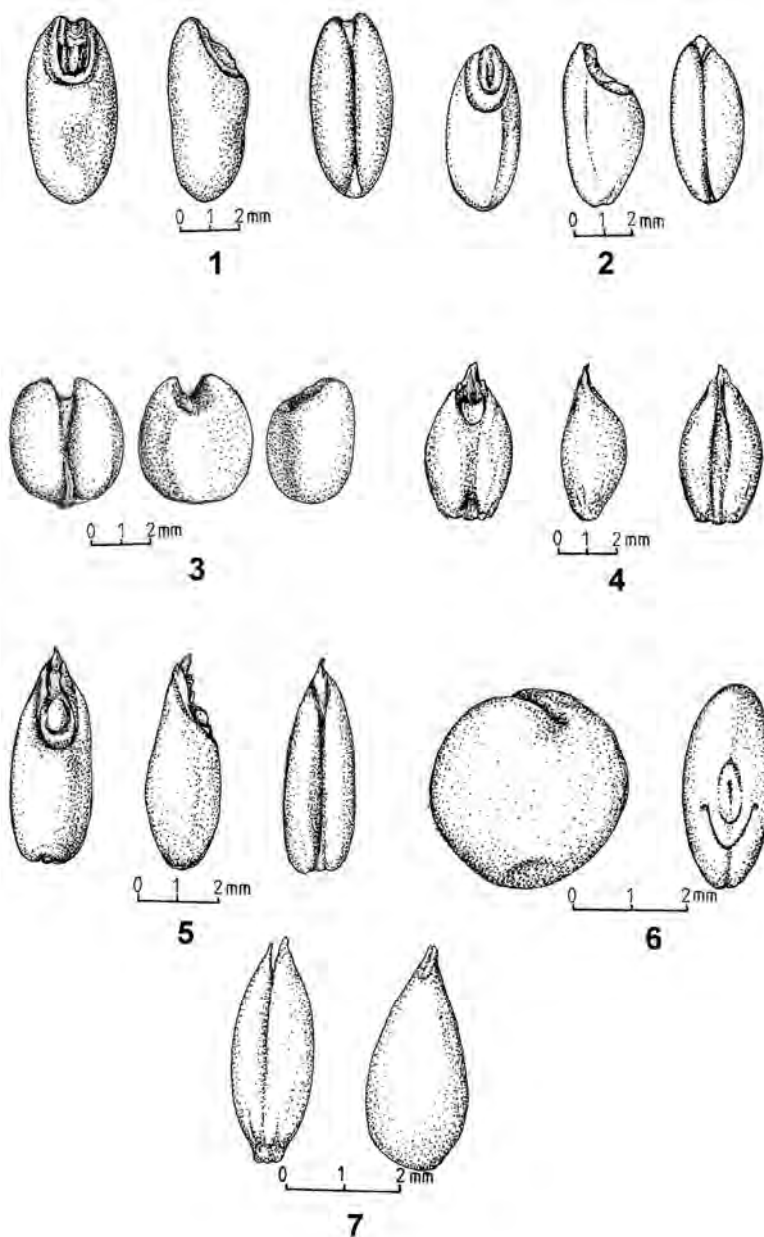

Fig. 2. Noviodunum: 1 – *Triticum aestivum*, 2 – *Triticum dicoccum*, 3 – *Triticum compactum*, 4 – *Hordeum vulgare*, 5 – *Secale cereale*, 6 – *Lens culinaris*; Ibida: 7 – *Linum* sp.

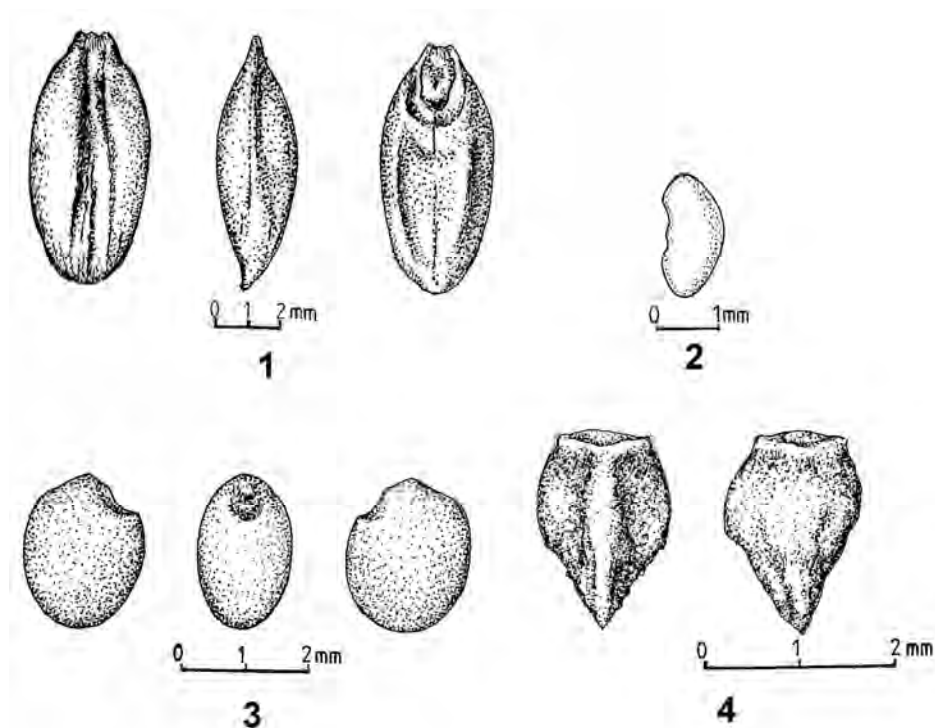

Fig. 3. Capidava: 1 – *Hordeum vulgare*, 2 – *Medicago minima*, 3 – *Trifolium pratense*, 4 – *Lithospermum arvense*.

Capidava, com. Topalu, jud. Constanța, campania 1995, șef șantier Radu Florescu

În urmă cu mai mulți ani regretatul arheolog R. Florescu ne-a transmis câteva eșantioane de macroresturi vegetale recoltate la Capidava. Am făcut repetate demersuri pentru a primi informații asupra condițiilor de descoperire ale acestora și a datării lor, dar din păcate solicitările noastre au rămas fără răspuns. În această situație vom publica loturile arheobotanice cu notațiile de pe ambalaj și, bineînțeles, determinările făcute de noi.

- □ T74, - 1,80 m. Din eșantionul format din 65 g de macroresturi vegetale, sfărâmate, am reușit să identificăm câteva cariopse de *Hordeum vulgare* (orz îmbrăcat) (fig. 3/1), puternic carbonizate. Iată și dimensiunile medii ale cariopselor: L = 5,5-6 mm; l = 2,9-3 mm; î = 2-2,2 mm.
- □ T75-76, chiup. Materialul recoltat din chiup cântărea 100 g și era format din fragmente de lemn carbonizate și rare cariopse de *Hordeum vulgare* (orz îmbrăcat), puternic carbonizate.
- □ T76, - 1,80 m. Din acest carou am primit două eșantioane. După spălarea materialului din primul eșantion, au rezultat 250 g de material organic, puternic ars și prost conservat. Din acesta am reușit să identificăm doar câteva cariopse de *Hordeum vulgare* (orz îmbrăcat), aflate împreună cu cărbuni de lemn și fragmente de fibre vegetale, provenind probabil de la o sfoară. După spălarea celui de al doilea eșantion, am obținut 8 g de resturi vegetale. Specia dominantă era trifoiul. Iată compoziția floristică a eșantionului: *Trifolium pratense* (D = 1,2-1,5 mm) (fig. 3/3), *Lithospermum arvense* (fig. 3/4) – 10 nucule (L = 2,1-2,2 mm; l = 1,2-1,7 mm), *Medicago minima* (L = 1,8-1,9 mm) (fig. 3/2), *Polygonum convolvulus* – 5 nucule (L = 1,8-1,9 mm; l = 1,0-1,1 mm).

Isaccea-Noviodunum, jud. Tulcea, campania 2001, șef șantier Victor Henrich Baumann

V.H. Baumann ne-a încredințat un lot de macroresturi vegetale colectat „din două magazii cu ziduri de paiantă construite în spațiul interior al Turnului Mare”. Ni se precizează faptul că materialul provine din „nivelul IV, datat cu monede Iustinian în perioada 527-538 p. Chr.”. Se mai menționează că în „spațiul interior al Turnului Mare se afla un strat de cereale carbonizate gros de 2-3 cm”.

Eșantionul cântărea 2 kg, fiind alcătuit din fragmente de cărbuni de lemn, cariopse și semințe de leguminoase. Starea de conservare a resturilor vegetale era destul de proastă. Prin spălare am obținut 320 g de material carpologic și cărbuni de lemn. Cărbunii de lemn reprezentau aproximativ 40% din cantitatea totală. Am selectat și determinat o cantitate de 50 g de macroresturi vegetale, în care am găsit 201 cariopse și semințe.

Conspectul floristic al eșantionului:

- *Triticum aestivum* (fig. 2/1) – 67 cariopse: 33,35% (L = 5,2-6 mm; l = 2-3 mm; î = 2,5-2,9 mm);
- *Triticum aestivum-compactum* (fig. 2/3) – 57 cariopse: 28,35% (L = 5 mm; l = 4 mm; î = 3 mm);
- *Triticum dicoccum* (fig. 2/2) – 16 cariopse: 7,96% (L = 4,5-5,5 mm; l = 1,9-3 mm; î = 2-3 mm);

- *Hordeum vulgare* (fig. 2/4) – 40 cariopse: 19,90% (L = 6,5-7 mm; l = 2,5-3 mm; î = 2-2,1 mm);
- *Secale cereale* (fig. 2/5) – 9 cariopse: 4,48% (L = 6,2 mm; l = 2,1 mm; î = 2,3 mm);
- *Lens culinaris* (fig. 2/5) – 9 semințe: 4,48% (D = 3,5 mm);
- *Vicia* sp. – 1 sămânță: 0,49%;
- *Setaria glauca* – 2 cariopse: 0,99%.

Compoziția eșantionului și condițiile de descoperire ne permit să apreciem că depozitul din Turnul Mare nu provenea de pe un singur câmp, ci era rezultatul amestecului recoltei de pe două sau mai multe câmpuri. Ca și în alte cazuri, cultura nu era pură, înregistrându-se „îmburuienări” cu alte specii de grâu și secară decât cea dominantă. Proporția destul de mare a orzului (19,90%) ne face să apreciem că în depozitul de grâu de la *Noviodunum* a fost amestecată și o cantitate de orz, care provenea probabil de pe un câmp cultivat cu această cereală. Secara și linte, care au procentaje scăzute, pot fi explicate fie prin „îmburuienarea” cu secară a câmpurilor cultivate cu grâu, fie prin resturi rămase în magazii din recolte precedente. În legătură cu semințele de buruieni, care în cele mai multe depozite carbonizate sunt extrem de puține, credem că această situație se poate explica nu numai prin culturi curate, ci și prin faptul că semințele plantelor segetale sunt extrem de mici și supuse focului acestea dispar pur și simplu.

EPOCA PREFEUDALĂ ȘI FEUDALĂ

Tureni, com. Tureni, jud. Cluj, șef șantier Zoia Maxim

Z. Maxim ne-a încredințat, cu mulți ani în urmă, un lot de macroresturi vegetale pentru determinare. Acesta provine dintr-o săpătură efectuată în satul Tureni, jud. Cluj, singura informație privind datarea și atribuirea culturală a fost „prefeudal”. Lotul cuprindea 450 cariopse, dintre care 436 au fost determinate ca aparținând speciei *Hordeum vulgare* (96,88%) și 14 speciei *Avena sativa* (3,12%). Evident că asupra eșantionului nu se pot face nici un fel de comentarii.

Hudum, com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani, necropola nr. 2, campaniile 1987, 1989-1991, șefi șantier Victor Spinei și Rodica Popovici

În urmă cu mai mulți ani am determinat câteva loturi de macroresturi vegetale recoltate din mormintele cercetate de V. Spinei și R. Popovici în necropola nr. 2 de la Hudum²⁹. Autorii săpăturilor au avut amabilitatea să ne încredințeze din nou câteva loturi de macroresturi vegetale recoltate din mormintele necropolei. Iată rezultatele determinărilor:

- M 159 / 1987. Lotul cuprinde un număr infim de nucule și semințe de *Sambucus nigra* (soc). Acest eșantion provine din mormântul analizat în urmă cu câțiva ani³⁰. Rezultatele analizei sunt identice, dar în noul eșantion numărul semințelor și nuculelor de soc este extrem de redus.
- M 161 / 1987. Eșantionul era format din 150 g de pământ, în care se aflau rare semințe și nucule de *Sambucus nigra*. Raportat la cantitatea de pământ, numărul semințelor și

²⁹ F. Monah, *Noi determinări arheobotanice pentru Moldova*, în *ArhMold*, XII, 1988, p. 307-309.

³⁰ *Ibidem*, p. 307.

- nuculelor de soc era extrem de mic. Și pentru M 161 ni s-au încredințat două eșantioane, primul a fost deja publicat³¹, iar cel de al doilea confirmă determinările mai vechi.
- M 169 / 1987. Lotul cuprinde un număr restrâns de nucule și semințe de *Sambucus nigra*.
 - M 389 / 1990. Eșantion cu numeroase semințe și nucule de *Sambucus nigra*.
 - M 413 / 1990. În eșantion se găseau frecvent nucule și semințe de *Sambucus nigra*. Am reușit să determinăm și patru cariopse de *Setaria glauca* (mohor).
 - M 417 / 1990. Frecvente nuculele și semințele de *Sambucus nigra*.
 - M 534 / 1990. Eșantionul era format din 100 g pământ, în care se aflau numeroase nucule și semințe de *Sambucus nigra*.
 - M 456 / 1990. Un eșantion cu puține nucule și semințe de *Sambucus nigra*.
 - M 585 / 1990. După spălarea pământului au rămas doar câteva nucule și semințe de *Sambucus nigra*.
 - M 629 / 1990. Semințe și nucule de *Sambucus nigra* frecvente.

Nuculele și semințele de *Sambucus nigra* (soc) recoltate din mormintele necropolei de la Hudum erau amestecate cu pământ – un pământ lipicios, care după spălări repetate nu putea fi îndepărtat. Din această cauză nu am putut număra macroresturile cu suficientă precizie, dar acest lucru nu are prea multă importanță, deoarece nu am găsit decât într-un singur eșantion câteva cariopse de *Setaria glauca* (mohor).

Necropola nr. 2 de la Hudum este datată pe baza monedelor și a unor obiecte de inventar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea³². Semințele și nuculele de soc au fost descoperite în zece morminte și acest lucru nu poate fi întâmplător. În primul articol, pe baza condițiilor de descoperire a semințelor de soc aflate pe oasele defuncților și pe fundul gropii, ținând cont și de faptul că erau înmormântați creștinește, iar Hudum se află într-o regiune neviticolă, am presupus că morții au fost stropiți cu binecunoscutul amestec de vin și ulei (*paos*), libația specifică ritualului ortodox de înhumare. Atunci citam unele informații privind prepararea, în Germania și Anglia, a unui vin din fructe de *Sambucus nigra*³³. În Statele Unite se conservă și încă se folosesc artisanal vechi rețete aduse din Anglia pentru prepararea vinului de soc și din alte fructe³⁴. Deși pentru cititorul român vinul de soc poate părea puțin ciudat, amintim că informații etnografice din zona muntoasă a județelor Vrancea, Bacău și Suceava confirmă prepararea și acum a unui vin de soc, folosindu-se drojdie și zahăr³⁵. În regiunea viticolă Podu Turcului (jud. Bacău) fructele de soc sunt folosite pentru a obține o culoare mai intensă a vinurilor negre³⁶. Noile determinări și faptul că nucule și semințe de soc au fost găsite în mai multe morminte, ne fac să considerăm că ipoteza formulată atunci este viabilă. În zona Hudum, aflată destul de departe de limita cultivării viței de vie și într-o perioadă – secolele XIV-XV – reputată ca fiind friguroasă, este posibilă prepararea vinului din fructe de soc și folosirea lui chiar în ritualul de înmormântare.

³¹ *Ibidem*.

³² V. Spinei, R. Popovici, *Cercetările arheologice din necropola medievală de la Hudum, jud. Botoșani*, în *ArhMold*, X, 1985, p. 74-76.

³³ J. Renfrew, *Paleoethnobotany. The Prehistoric Food Plants of the Near East and Europe*, London, 1973, p. 150; F. Monah, *Noi determinări arheobotanice ...*, în *loc.cit*.

³⁴ R. Cluett, *Making Homemade Wine*, Vermont, 1981, p. 27.

³⁵ F. Monah, *Noi determinări arheobotanice ...*, în *loc.cit*.

³⁶ *Ibidem*.

NEW ARCHAEOBOTANICAL DETERMINATIONS FOR ROMANIA

Abstract

This article presents determinations of vegetal macroremains from 12 excavations in Romania and Republic of Moldavia. Unfortunately, for some of the macroremains the directors of the excavations have offered us only scarce information concerning the discovery conditions. There have been identified two new taxa for the archaeobotanical research in Romania: *Crambe tatarica* and *Trapa natans*. Determinations for the medieval necropolis of Hudum confirm earlier determinations and lead us to the hypothesis that in that period wine was produced in the North of Moldavia out of fruits of *Sambucus nigra* and that it was used in funeral rituals of the orthodox population.

EXPLANATION OF THE FIGURES

- Fig. 1 – Mănăstioara: 1 – *Triticum compactum*, 2 – *Hordeum vulgare*, 3 – *Secale cereale*, 4 – *Agrostemma githago*); Hârșova: 5 – *Crambe tatarica*, 6 – *Vitis sylvestris*; Bordenișeni: 7 – *Panicum miliaceum*.
- Fig. 2 – Noviodunum: 1 – *Triticum aestivum*, 2 – *Triticum dicoccum*, 3 – *Triticum compactum*, 4 – *Hordeum vulgare*, 5 – *Secale cereale*, 6 – *Lens culinaris*; Ibida: 7 – *Linum* sp.
- Fig. 3 – Capidava: 1 – *Hordeum vulgare*, 2 – *Medicago minima*, 3 – *Trifolium pratense*, 4 – *Lithospermum arvense*.

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR DESCOPERIRI PRECUCUTENI DIN MUNTENIA

**de Alin Frînculeasa
și Daniel Garvăn**

În Muntenia prezența culturii Precucuteni a fost semnalată prin fragmente ceramice sau statuete antropomorfe descoperite în contexte arheologice atribuite culturilor Boian și Gumelnița. Aceste materiale au fost calificate drept *importuri culturale*, contribuind – alături de alte elemente – la stabilirea unor raporturi culturale directe, ce au ajutat la creionarea cronologiei relative a eneoliticului la Dunărea de Jos. Fără să detaliez, remarcăm că această temă ce privește relațiile culturale Precucuteni-Cucuteni / Boian-Gumelnița a fost abordată de-a lungul timpului de mai mulți cercetători, ce au publicat o serie de studii în acest sens¹.

Caracterul insolit al descoperirilor atribuite culturii Precucuteni la sud de Carpați, face ca publicarea unor materiale inedite, chiar și descoperite prin cercetări de suprafață, să ofere specialiștilor date suplimentare asupra acestor relații culturale.

¹ P. Roman, *Ceramica precucuteniană din aria culturilor Boian-Gumelnița și semnificația ei*, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 33-51; Vl. Dumitrescu, *Considerații cu privire la poziția cronologică a culturii Cucuteni în raport cu culturile vecine*, în Apulum, VII, 1968, p. 35-51; S. Marinescu-Bîlcu, *Relații între culturile Precucuteni și Boian-Gumelnița*, în SCIVA, 27, 3, 1976, p. 347-353; Eadem, *Relații între culturile Precucuteni și Gumelnița*, în Ilfov. File de istorie, 1978, p. 77-80; C.-M. Mantu, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, în SCIVA, 46, 3-4, 1995, p. 213-235; Eadem, *Cronologia absolută a culturilor neolitice din România și relațiile cu lumea egeo-anatoliană*, în CercIst, SN, XVII/1, 1998, p. 83-100; Eadem, *Relative and absolute chronology of the romanian neolithic*, în AnBan, SN, VII-VIII, 1999-2000, p. 75-105; C. Bem, *Elemente de cronologie radiocarbon. Ariile culturale Boian-Gumelnița-Cernavoda I și Precucuteni-Cucuteni / Tripolie*, în CercArh, XI, I, 2000, p. 337-359; Idem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, în Pontica, XXXIII-XXXIV, 2001, p. 25-121; S. Pandrea, M. Vernescu, *Câteva observații referitoare la raporturile dintre cultura Gumelnița și cultura Precucuteni*, în CCDJ, XXII, 2005, p. 263-278.

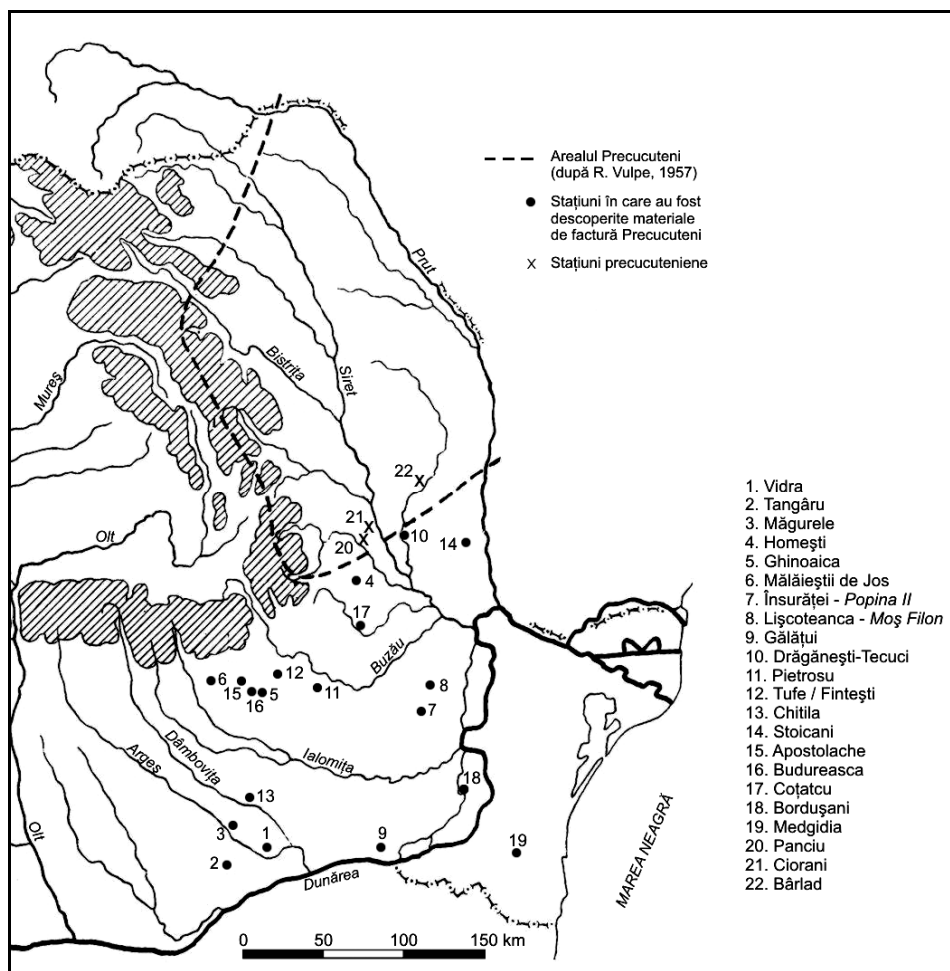

Fig. 1. Harta descoperirilor materialelor precucuteniene din ariile Boian, Gumelnița și Stoicani-Aldeni.

În rândurile de mai jos ne propunem valorificarea unor materiale arheologice descoperite în urmă cu aproape o jumătate de secol – încă inedite –, aflate în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova. Remarcăm că există cel puțin o referire la o parte dintre acestea, dar care are un caracter evaziv, respectiv ... *se semnalează resturi precucuteniene în apropierea localității Mizil*², notă preluată ulterior în istoriografia problemei.

În urma verificării materialelor arheologice aflate în depozitele Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, am constatat că există un număr considerabil de fragmente ceramice, ce pot fi atribuite culturii Precucuteni. Acestea provin de pe teritoriul localității Ghinoaica³ și au fost descoperite prin cercetări arheologice de suprafață, realizate de V. Teodorescu în anul 1961, respectiv 1964. Astfel, în anul 1961 acesta descoperea materiale ceramice neo-eneolitice, între care le remarcă pe cele liniare, în localitățile Ghinoaica (jud. Prahova) și la Sudiți (jud. Buzău)⁴. În anul 1964 el realiza săpături de mică amploare (o taluzare de mal) la Ghinoaica pentru a face observații stratigrafice. În primul punct – *La via Elisabetei Eftimie* –, situat pe partea de sud a cătunului Valea Scheii, la confluența Văii Riciului cu Pârâul Scheianca, a fost identificată o așezare cu ceramică liniară de tip *Sudiți*. Tot aici au fost descoperite fragmente ceramice Dudești, Vădastra, Boian-Bolintineanu, Boian-Giulești, Gumelnița A₁-A₂⁵. În același an V. Teodorescu descoperea la Ghinoaica un alt sit arheologic în punctul *Mazili*, situat în fața punctului *La via Elisabeta Eftimie*, pe malul stâng al Pârâului Scheianca, din care erau recuperate fragmente ceramice liniare, Precucuteni și Gumelnița. Tot în satul menționat a fost descoperit un fragment de statueta antropomorfă, ce a fost atribuită culturii Precucuteni⁶. De-a lungul timpului au mai fost identificate aici, prin cercetări de suprafață, și alte situri arheologice⁷.

Cercetările de mică amploare efectuate pe teritoriul localității nu au permis descoperirea unei cantități mari de material, totuși, cele peste 20 de fragmente ceramice sunt edificatoare. Mai numeroase sunt cele descoperite în punctul *Mazili*. Tipul de decor întâlnit este cel incizat, acesta prezentându-se sub forma liniilor scurte (fig. 2/5, 15) sau a grupelor de linii paralele (fig. 2/4, 6, 11-12), a cercurilor și a tangentelor la cerc (fig. 2/3-4, 6; 3/12). Se întâlnesc și canelurile simple sau în asociere cu liniile incizate (fig. 2/1, 5, 8). În cazul unui singur fragment alături de incizie apare și pictura cu roșu (fig. 2/2). Ceramica incizată descoperită aici face parte din categoriile semifină și fină. Două fragmente (fig. 3/3-4) aparțin ceramicii grosiere și au fost decorate „prin ciupirea pastei” sau „cu unghia”. Ceramica întâlnită la Ghinoaica își găsește analogii în descoperirile similare de la Homești (jud. Buzău)⁸.

² P. Roman, *Ceramica precucuteniană ...*, în *loc.cit.*, p. 34.

³ Localitatea Ghinoaica (comuna Vadu Săpat), se află în partea de est a județului Prahova, în zona dealurilor subcarpatice, la 6 km nord de orașul Mizil.

⁴ V. Teodorescu, *Date preliminare privind cultura cu ceramică liniară din teritoriul de la sud de Carpați al României*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, p. 224.

⁵ Idem, *Ghinoaica*, în *EAIVR*, II, p. 189; M. Peneș, *Lista de monumente și situri arheologice*, în *Lista monumentelor din județul Prahova*, Ploiești, 1998, p. 6.

⁶ A. Frînculeasa, *Plastica antropomorfă și zoomorfă din epoca neo-eneolitică din patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova*, în *Cumidava*, XXVI, 2004, p. 28-29, pl. 3/3.

⁷ V. Teodorescu, *Ghinoaica*, în *loc.cit.*, p. 189; M. Peneș, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 2-10.

⁸ E. Comșa, *O așezare Precucuteni din nord-estul Munteniei*, în *SCIVA*, 38, 2, 1987, p. 101-114.

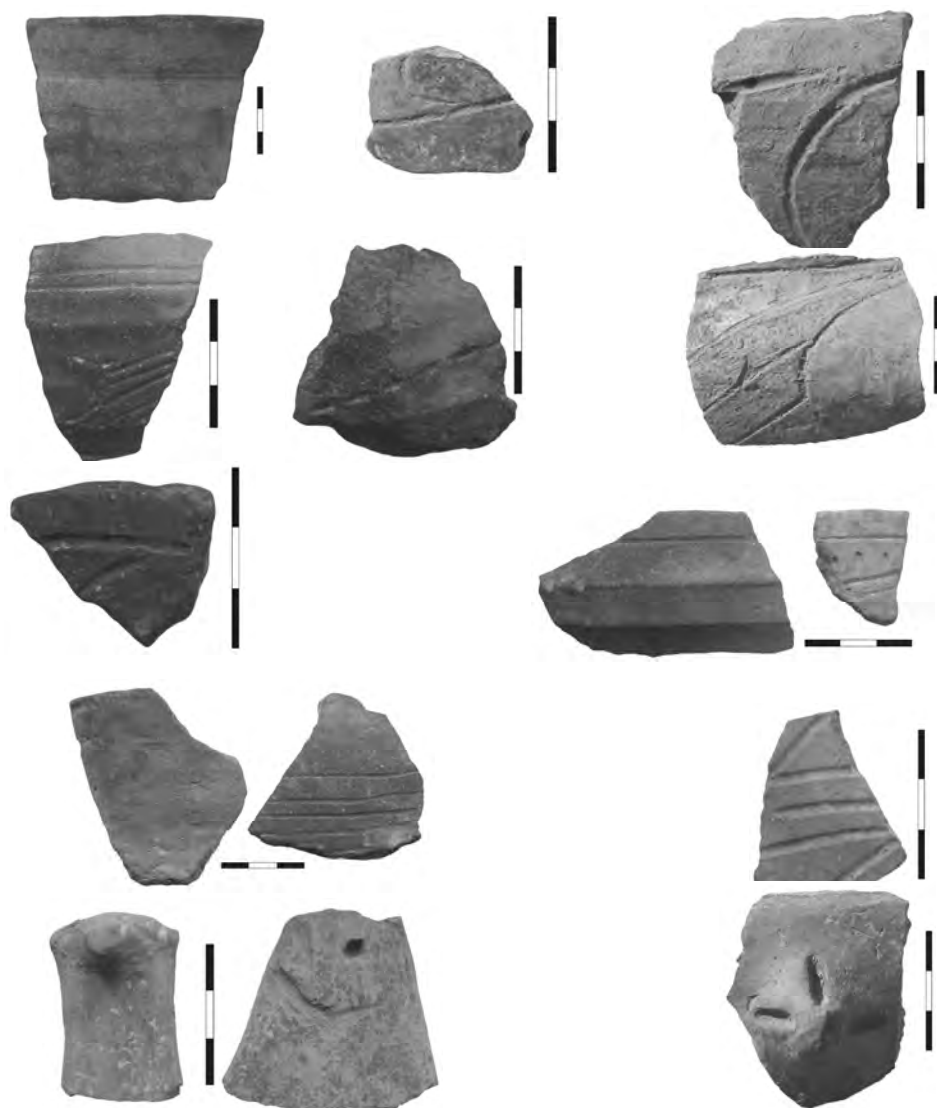

Fig. 2. Ceramică precucuteniană din punctul *Mazili* (Ghinoiaica, jud. Prahova).

Tot în județul Prahova au mai fost semnalate fragmente ceramice precucuteniene la Budureasca (comuna Vadu Săpat)⁹. Verificând depozitul arheologic aflat la „Baza Arheologică Budureasca” am identificat un fragment ceramic precucutenian descoperit în punctul *La Grec*. În acest sit se află și o așezare Stoicani-Aldeni, de unde provine probabil și fragmentul ceramic precucutenian.

La Apostolache-*La Povarnă*, tot într-o așezare Stoicani-Aldeni, a fost descoperit în campania din anul 2003 un fragment de vas din pastă de culoare cenușie, decorat plastic cu un corn de bovidu. Acest tip de decor a fost descoperit pe ceramica din așezările Precucuteni III de la Izvoare¹⁰ și Traian-*Dealul Viei*¹¹. M. Șimon remarca specificul precucutenian al acestora¹².

Fragmente ceramice, dar și statuete antropomorfe, ce au analogii în mediul cultural precucutenian, au fost descoperite și în așezarea Stoicani-Aldeni de la Mălăieștii de Jos-*Mornel*, în urma cercetărilor sistematice derulate începând cu anul 2002¹³.

În Muntenia, fragmente ceramice atribuite culturii Precucuteni au fost semnalate la Gălățui¹⁴, Pietrosu¹⁵ (în așezări atribuite culturii Boian, faza Giulești), posibil și la Tangâru (în nivelul de locuire Boian-Vidra)¹⁶. De asemenea, la Vidra¹⁷, Drăgănești - Tecuci¹⁸, Stoicani¹⁹, Măgurele²⁰, Tangâru²¹, Lișcoteanca-*Moș Filon*²², Tufe²³, Însurăței²⁴, Bordușani și Cunești²⁵ au fost descoperite fragmente ceramice precucuteniene în mediul cultural Gumelnița A₁-A₂ sau aspectul cultural Stoicani-Aldeni.

⁹ V. Teodorescu, M. Peneș, *Matricea de incidență a siturilor de la Budureasca (Budureasca 1 - Budureasca 3) jud. Prahova, oglindă a continuității multimilenare de viață, a unității culturale și a densității paleodemografice în zonă*, în AMIAP, I, 1984, p. 11-50.

¹⁰ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 58, fig. 2, 2 a.

¹¹ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 244, fig. 1, 4.

¹² M. Șimon, *Unele probleme ale aspectului Stoicani-Aldeni*, în SCIVA, 37, 1, 1986, p. 15.

¹³ R. Andreescu, A. Frînculeasa, E. Paveleț, T. Nica, I. Torcică, *Considerații preliminare asupra așezării eneolitice de la Mălăieștii de Jos (jud. Prahova)*, în Mousaios, XI, 2006, p. 17, cu bibliografia aferentă sitului.

¹⁴ M. Neagu, *Neoliticul mijlociu la Dunărea de Jos*, în CCDJ, XX, 2003, p. 150, pl. LVII.

¹⁵ M.E. Constantinescu, S. Pandrea, *Cercetările arheologice de la Pietrosu-Costești, județul Buzău. Campania 1998*, în Mousaios, V, 1999, p. 9-14.

¹⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *Relații între culturile Precucuteni și Boian-Gumelnița*, în SCIVA, 27, 3, 1976, p. 348 și urm.

¹⁷ D.V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în PMMB, 1, 1934, p. 17-18, fig. 25.

¹⁸ E. Comșa, *Unele probleme ale aspectului Aldeni II (pe baza săpăturilor de la Drăgănești-Tecuci)*, în SCIV, XIV, 1963, p. 17.

¹⁹ S. Pandrea, M. Vernescu, *op. cit.*, p. 268-269, fig. 10/7.

²⁰ P. Roman, *O așezare neolitică la Măgurele*, în SCIV, XIII, 2, 1962, p. 259-271.

²¹ D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului din România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 66, 413-414.

²² N. Harfuche, O. Bounegru, *Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanța, în Pontica, XXX, 1997, p. 98, fig. 61/1.*

²³ I. Chicideanu, *Săpăturile arheologice de la Năeni, județul Buzău (Raport preliminar asupra campaniei din anul 1982)*, în Mousaios, IV, I, 1994, p. 33.

²⁴ S. Pandrea, M. Vernescu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 265.

²⁵ C. Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică ...*, în *loc. cit.*, p. 44.

Fig. 3. Ceramică precucuteniană din punctul *Mazili* (Ghinoaică, jud. Prahova).

Fig. 4. Ceramică precucuteniană din punctul *La via Elisabeta Eftimie* (Ghinoaică, jud. Prahova).

La Chitila, în urma cercetărilor reluate în 2002, a fost descoperit un fragment de statueta antropomorfă de lut, de factură precucuteniană²⁶. Nu se specifică însă dacă piesa a fost găsită într-un context arheologic, majoritatea statuetelor antropomorfe de aici fiind descoperite la suprafață²⁷. În această așezare au fost identificate mai multe niveluri de locuire neolitice, atribuite culturilor Boian – fazele Bolintineanu și Giulești – și Gumelnița – faza A₂²⁸. Ceramică precucuteniană a fost descoperită și în Dobrogea, în așezările gumelnițene de la Medgidia²⁹ și Drama³⁰.

La Homești (jud. Buzău) a fost sondată o așezare atribuită culturii Precucuteni, faza III³¹. Exceptând-o pe aceasta, care este deocamdată cea mai sudică așezare precucuteniană identificată, alte stațiuni de acest tip, mai apropiate, sunt cele de la Ciorani³² și Domnești-Sat³³ (com. Pufești, jud. Vrancea), Panciu (jud. Vrancea)³⁴ și Bârlad (jud. Vaslui)³⁵. Dintre așezările enumerate, doar în cea de la Ciorani a fost efectuat un sondaj, celelalte fiind identificate în urma unor cercetări de suprafață. Lipsa așezărilor precucuteniene din sudul Moldovei poate fi pusă nu numai pe seama cercetărilor insuficiente, ci și pe posibilitatea redusă de avansare spre sud și sud-est a comunităților precucuteniene din cauza prezenței aici a altor grupe de populații, raporturile dintre acestea limitându-se doar la schimburi / influențe interculturale. Acest lucru poate fi observat și pe teritoriul de la est de Prut, în Basarabia așezări precucuteniene fiind identificate în jumătatea nordică, direcția de extindere a acestei culturi fiind spre nord-est. Destul de rar aceste comunități reușesc să pătrundă spre sud și să-și întemeieze așezări, așa cum este cazul celei de la Homești.

Referitor la descoperirea unor materiale ceramice Precucuteni în așezările aspectului Stoicani-Aldeni, credem că doar ulterior stabilirii caracterului acestui aspect cultural, definit prin sintagme precum „aspect cultural al culturii Gumelnița”, „facies de sinteză”, „sinteză culturală” sau „aspect mixt” etc., se poate dezvolta o discuție asupra acestor materiale, ce sunt categorisite ca „importuri” precucuteniene în mediul cultural Stoicani-Aldeni³⁶. De asemenea, constatăm – fără să lărgim discuția – prezența în cadrul unor situri Stoicani-Aldeni, de materiale arheologice precucuteniene, sau de forme de

²⁶ C. Nicolae, I. Nicolae, A. Boroneanț, *Săpăturile arheologice din situl neolitic de la Chitila-Fermă – campania 2002*, în București, XVII, p. 79, pl. 1/1.

²⁷ *Ibidem*, p. 78.

²⁸ *Ibidem*, p. 76.

²⁹ D. Berciu, *op.cit.*, p. 414.

³⁰ C. Bem, *Elemente de cronologie radiocarbon.*, în *loc.cit.*, p. 44.

³¹ E. Comșa, *O așezare Precucuteni ...*, în *loc.cit.*, p. 101 și urm.

³² R. Vulpe și colab., *Șantierul Poiana*, în SCIV, III, 1952, p. 211.

³³ V. Căpitanu, *Descoperiri arheologice din partea de N-E a județului Vrancea*, în *Carpica*, XXVI, 1997, p. 36-42.

³⁴ R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian*, în *lumina săpăturilor de la Izvoare*, în SCIV, VII, 1-2, 1956, p. 60.

³⁵ G. Coman, *Statormicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, p. 71. Așezarea este aceeași cu cea de la Simila (com. Zorleni) (S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni ...*, p. 179).

³⁶ A. Frînculeasa, *Fragmente ceramice decorate antropomorf descoperite în așezarea eneolitică de la Mălăieștii de Jos – jud. Prahova*, în *Argesis*, XV (sub tipar).

vase, statuete etc., considerate ca având o filiație precucuteniană și fiind asociate cu fragmente ceramice cucuteniene pictate (Stoicani, Aldeni, Suceveni, Coțatcu)³⁷. Remarcăm că la Tangâru, în așezarea Gumelnița A₁, au fost semnalate – alături de materiale precucuteniene³⁸ – și fragmente ceramice Stoicani-Aldeni³⁹, situație întâlnită și în așezarea Gumelnița A₁ de la Măgurele⁴⁰. La Cunești, într-o așezare Gumelnița A₂, au fost semnalate atât materiale atribuite aspectului cultural Stoicani-Aldeni, cât și precucuteniene⁴¹.

Una din explicații / concluzii, dar care are un caracter strict preliminar, ar fi că în cadrul așezărilor atribuite aspectului cultural Stoicani-Aldeni persistă componenta precucuteniană, inclusiv după dispariția culturii Precucuteni și apariția culturii Cucuteni.

FEW REMARKS ON SOME PRECUCUTENI DISCOVERIES FROM MUNTENIA

Abstract

The authors are presenting several Precucuteni artefacts discovered by V. Teodorescu during the '60 at Ghinoiaica (Prahova county). This ceramic lot was re-discovered in Prahova History and Archaeology Museums' deposits and offered the opportunity to review the Precucuteni discoveries from South-Eastern Romania (within Boian-Gumelnița-Stoicani-Aldeni areal).

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1 – The map of the Precucuteni discoveries in Boian, Gumelnița și Stoicani-Aldeni areal.

Fig. 2 – Precucuteni pottery from *Mazili* (Ghinoiaica, Prahova county).

Fig. 3 – Precucuteni pottery from *Mazili* (Ghinoiaica, Prahova county).

Fig. 4 – Precucuteni pottery from *La via Elisabeta Eftimie* (Ghinoiaica, Prahova county).

³⁷ La Mălăiești de Jos a fost descoperit un fragment de vas de culoare gălbuie, pasta acestuia amintind de ceramica cucuteniană.

³⁸ D. Berciu, *op.cit.*, p. 66, 413-414.

³⁹ A. Nițu, *Reconsiderarea Ariujdului*, în *Aluta*, 5, 1973, p. 79.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ C. Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică ...*, în *loc.cit.*, p. 44.

UN NOU TIP DE VAS PRECUCUTENIAN DE CULT

de Daniel Garvăn

În literatura arheologică sunt publicate uneori piese singulare, mai mult sau mai puțin obișnuite. Sunt abordate cu precădere tipuri de artefacte încadrate manifestărilor artistice sau de cult, existând astfel de studii pentru plastica antropomorfă și zoomorfă¹, obiecte miniaturale² și pentru unele tipuri de vase³.

În studiul de față ne îndreptăm atenția asupra unei forme de vas mai puțin obișnuită, întâlnită până acum numai în așezările precucuteniene din faza finală (Precucuteni III) și în cele cucuteniene timpurii (Cucuteni A₁). Piese avute în vedere, în cea mai mare parte fragmentare, nu sunt numeroase. Nu credem că numărul redus al pieselor din tipul analizat se datorează numai rarității lor, ci și modului în care este analizată ceramica, fiind publicate de cele mai multe ori doar vasele întregibile sau cele ale căror forme pot fi precizate.

Analiza unui lot de materiale descoperit în ultimii ani în stațiunea de la Poduri-Dealul Ghindaru⁴, precum și restaurarea a două piese deosebite, descoperite în acest sit și coroborarea informațiilor astfel obținute cu publicațiile mai vechi, ne-au permis identificarea unui tip de vas necunoscut până în prezent în literatura arheologică din România.

¹ E. Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică*, București, 1995; D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA, III, Piatra-Neamț, 1997; R.R. Andreescu, *Reprezentări antropo-zoomorfe în cultura Gumelnița-Karanovo VI-Kodjadermen*, în CCDJ, XIX, p. 107-111; Idem, *Plastica antropomorfă a culturii Gumelnița. Analiză primară*, București, 2002.

² E. Comșa, *Despre obiectele de mobilier din epoca neolitică de pe teritoriul României*, în Pontica, XIII, 1980, p. 32-56; I. Mareș, P.-V. Batariuc, *Obiecte miniaturale de lut ars din perioada eneoliticului aflate în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei, Suceava*, în Suceava, XXI, 1994, p. 21-30.

³ Șt. Cucuș, *Vase prismatice neo-eneolitice*, în MemAntiq, IV-V (1972-1973); D. Monah, *Vase coșuleț cucuteniene*, în Carpica, X, 1978, p. 45-53; N. Ursulescu, F.A. Tencariu, *Un vas neobișnuit în așezarea precucuteniană de la Isaiia (jud. Iași)*, în Carpica, XXXIII, 2004, p. 41-52.

⁴ Sincere mulțumiri domnului dr. Dan Monah, responsabilul științific al acestui șantier, pentru că ne-a oferit posibilitatea studierii materialului arheologic provenit din această așezare.

Fig. 1. Vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru.

Cele mai multe piese prezentate aici au fost descoperite la Poduri (jud. Bacău), de unde provin două vase întregibile și mai multe fragmente de la partea superioară a câtorva recipiente. Restaurarea celor două vase⁵ amintite a permis, de fapt, punerea în discuție a mai multor fragmente găsite în săpăturile anterioare și considerate în momentul descoperirii lor ca aparținând unor altare⁶ sau unor vase cu toartă transversală⁷.

Descrierea pieselor:

1. Vas bitronconic, ce a fost descoperit în strat, în nivelul Cucuteni A₁. Are umărul rotunjit, gâtul tronconic, înalt și buza evazată. A fost modelat din pastă semifină, ars uniform și are culoare cenușie închisă. Piesa nu s-a păstrat în întregime, acesteia lipsindu-i fundul. Decorul a fost realizat prin incizie, treimea inferioară, puternic corodată, nefiind decorată. Zona mediană a fost delimitată prin două linii paralele, între care au fost realizate grupe de cercuri concentrice. Între acestea au fost trasate cât două linii oblice paralele, iar în spațiile rămase libere, deasupra și dedesubtul liniilor oblice, au fost realizate alte cercuri, ce întregesc decorul. Gâtul vasului a fost decorat cu șiruri verticale de linii scurte adânc incizate, grupate câte două. Separarea gâtului de buză s-a făcut tot printr-o linie incizată. Buza vasului, răsrântă în afară, a fost decorată cu creștături adânci. La partea superioară vasul se continuă cu trei „brațe”. Acestea, ovale în secțiune, pornesc din buză și se unesc deasupra recipientului, formând o punte pe care este modelat un gât cilindric scurt, cu marginea evazată, decorată cu creștături. Brațele sunt acoperite cu incizii orizontale și verticale (fig. 1/1; 11/1).

2. O altă piesă întregibilă provine din locuința 88 (= 89), atribuită nivelului Cucuteni A₁⁸. Este vorba de un vas cu fundul plat, corpul tronconic, umărul rotunjit, gâtul înalt și buza răsrântă, realizat din pastă semifină, arsă uniform, de culoare cărămizie. Ca și în cazul primei piese, decorul este realizat exclusiv prin incizie, iar treimea inferioară este nedecorată și corodată. Zona mediană a fost delimitată prin două linii circulare paralele. Între acestea au fost trasate alte două linii paralele, ce descriu două spirale larg deschise, în forma unui „S” culcat, cu capetele îmbinate. Suprafața din interiorul spiralelor a fost lustruită. Gâtul a fost decorat cu caneluri orizontale. Sub buza evazată, pe laturi diametral opuse, au fost trasate două linii sub forma unor arcuri de cerc, acestea sfârșindu-se la marginea buzei. Din partea superioară a piesei s-au mai păstrat doar mici fragmente din brațele ce se ridicau din buză (fig. 10/2), pe baza lor aceasta putând fi reconstituită. S-a putut observa, din puținele fragmente care s-au păstrat, că aceasta fusese decorată cu linii paralele oblice (fig. 1/2; 10/2; 11/2).

⁵ Aceste două piese, care sunt și singurele întregite, au fost restaurate în cadrul laboratorului Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, de către domnul Mircea Răzvan Ciacăru, căruia îi mulțumim.

⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR-IS, 107, 1981, p. 43.

⁷ R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 151, fig. 131/3.

⁸ D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru, în CCAR. Campania 2003*, 2004, p. 242-244; D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru, în CCAR. Campania 2005*, 2006, p. 275-277. Locuința 88 a fost identificată în 2003, dar a fost cercetată de-a lungul a două campanii (2003 și 2005), în ultima dintre acestea primind numărul 89.

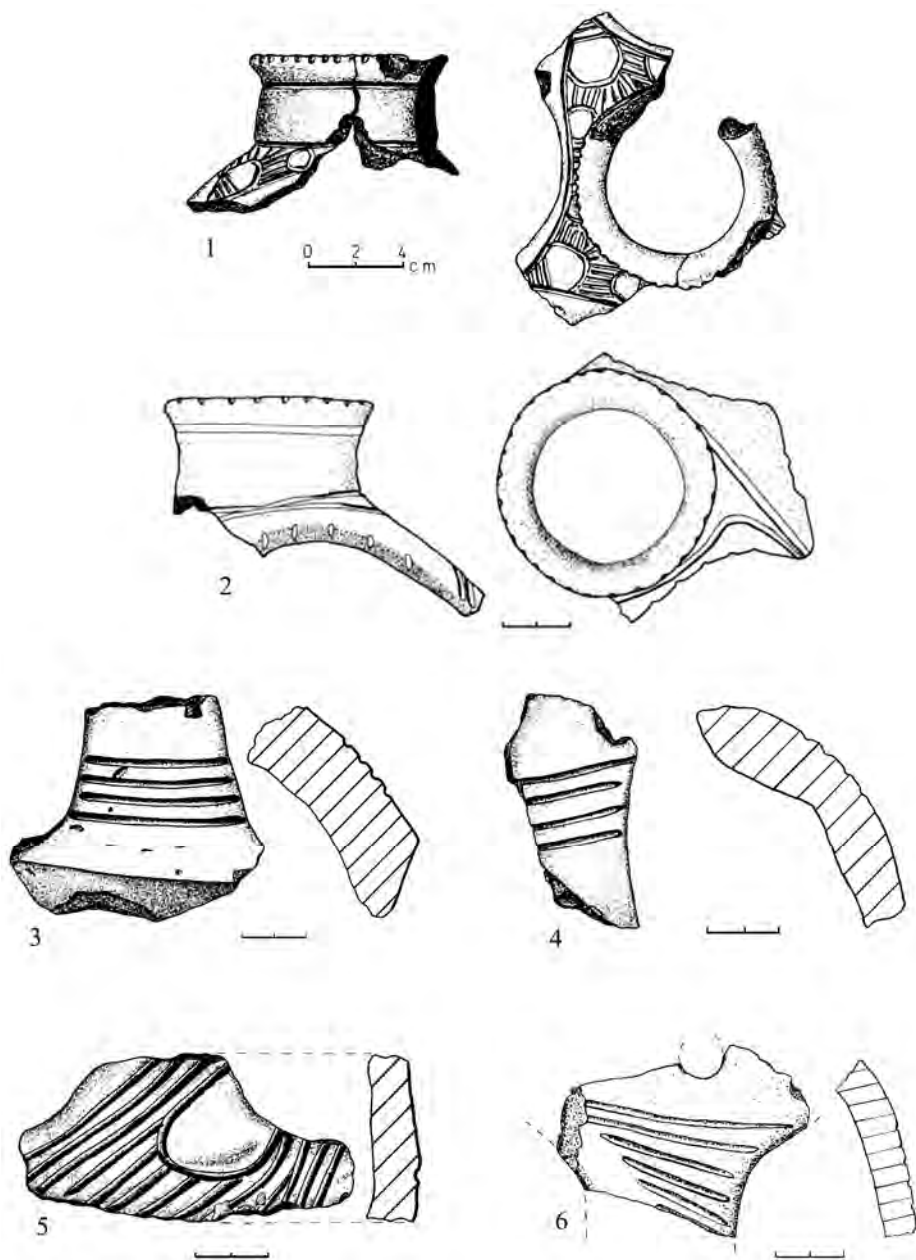

Fig. 2. Fragmente de vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru.

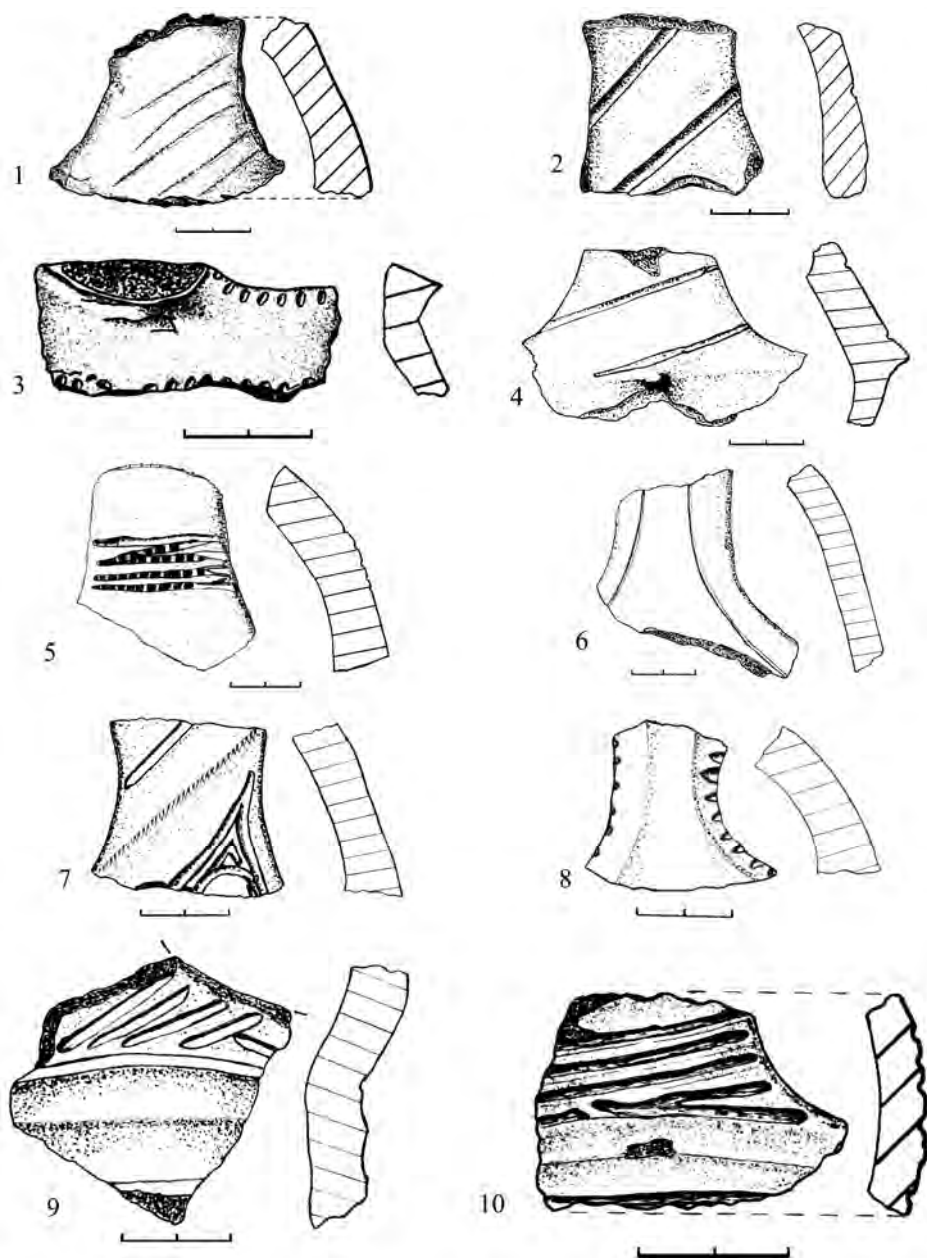

Fig. 3. Fragmente de vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru.

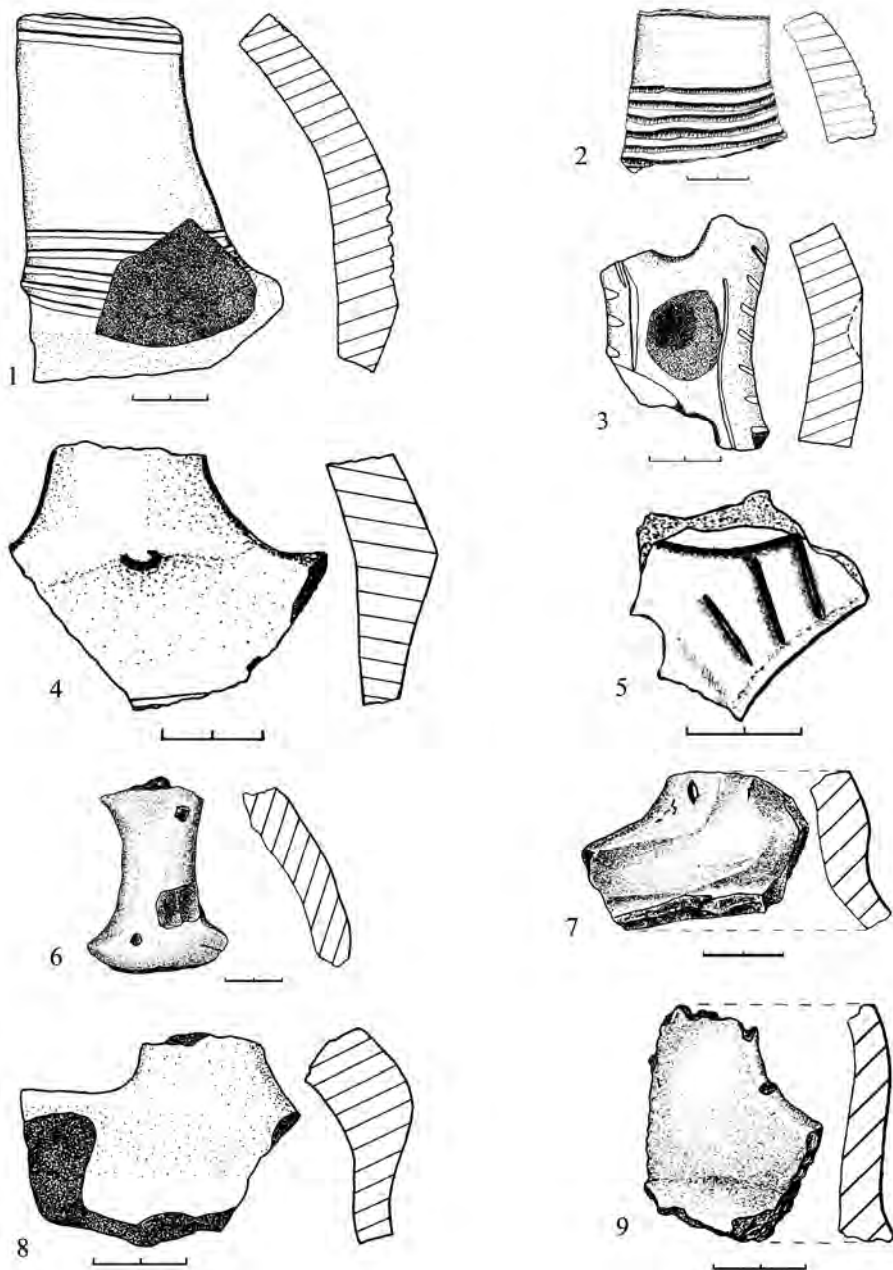

Fig. 4. Fragmente de vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru.

3. Fragment dintr-o „coroană” – un gât cilindric, cu buza răsfrântă și o parte din brațe. Buza este decorată cu creștături, iar suprafața care se mai păstrează a fost decorată cu linii incizate. (fig. 2/1; 7/1 a-b). Acesta provine din locuința nr. 42 (L. 42), atribuită nivelului Precucuteni III⁹.

4. Fragment dintr-o „coroană”, cu gâtul de asemenea cilindric, buza ușor evazată și decorată cu mici creștături, acesta fiind delimitată de restul gâtului printr-o linie incizată. Fragmentul de braț care se mai păstrează a fost decorat cu creștături pe margine și două linii incizate pe suprafața sa. Acesta provine din locuința 73 b, aparținând etapei Cucuteni A₁¹⁰ (fig. 2/2; 6/3).

Tot în așezarea de la Poduri-Dealul Ghindaru au mai fost descoperite mai multe fragmente (fig. 2/2-6; 3/1-8; 5/4; 6/1-13) din brațele unor vase cu „coroană”. Forma unora, asemănătoare celei a torșilor în bandă, precum și dimensiunile reduse pe care le au, ne fac să avem unele rezerve în privința atribuirii tipologice. Considerăm că trebuie să menționăm existența lor, fără a le prezenta însă în detaliu. Dintre fragmentele mai elocvente, pe care numai le-am ilustrat, cinci sunt nedecorate (fig. 4/4, 6-9; 7/5; 8/3, 5; 9/8, 10), celelalte fiind decorate cu linii incizate (fig. 2/3-6; 3/1-2, 4-6; 4/1-3; 7/2-4, 7; 8/1-2, 4, 6, 8; 9/5, 7) sau linii incizate și caneluri (fig. 3/7-10; 7/6; 9/2, 4, 6), un singur fragment combinând incizia și pictura (fig. 4/5; 9/1).

* * *

Fragmente și părți ale unor vase cu „coroană” au fost descoperite încă de la începutul cercetărilor culturii Precucuteni. Astfel, în urma săpăturilor efectuate în așezarea de la Izvoare (jud. Neamț)¹¹, au fost identificate două fragmente, care – după formă – par a aparține acestui tip de vas (fig. 5/2-3).

Primul fragment a fost descoperit în nivelul *Izvoare I* (fig. 5/2) și reprezintă un fragment dintr-un braț decorat cu linii incizate și caneluri, prezentând o perforație la partea superioară¹². Al doilea fragment, păstrând și o parte din buză, a fost descoperit în nivelul *Izvoare II 1* (fig. 5/3) și a fost considerat ca fragment dintr-un „vas cu toartă transversală peste gura vasului”¹³. Decorul este combinat, fiind format din linii incizate oblice, spațiile dintre ele fiind pictate alternativ cu roșu și alb.

O altă așezare în care s-a făcut o astfel de descoperire este cea de la Ciorani-Fântâna din Câmp (jud. Vrancea)¹⁴. Printre materialele precucuteniene ilustrate există și un fragment ce provine sigur de la o astfel de piesă, acesta reprezentând gura „coroanei”, brațele și legătura cu vasul propriu-zis lipsind¹⁵ (fig. 5/1).

⁹ Informație dr. D. Monah, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁰ D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în CCAR. Campania 2001, 2002, p. 244-245.

¹¹ R. Vulpe, *op.cit.*

¹² *Ibidem*, p. 99, fig. 73/4; 74/2.

¹³ *Ibidem*, p. 151, fig. 131/3.

¹⁴ R. Vulpe și colab., *Șantierul Poiana*, în SCIV, III, 1952, p. 211.

¹⁵ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, fig. 93/5.

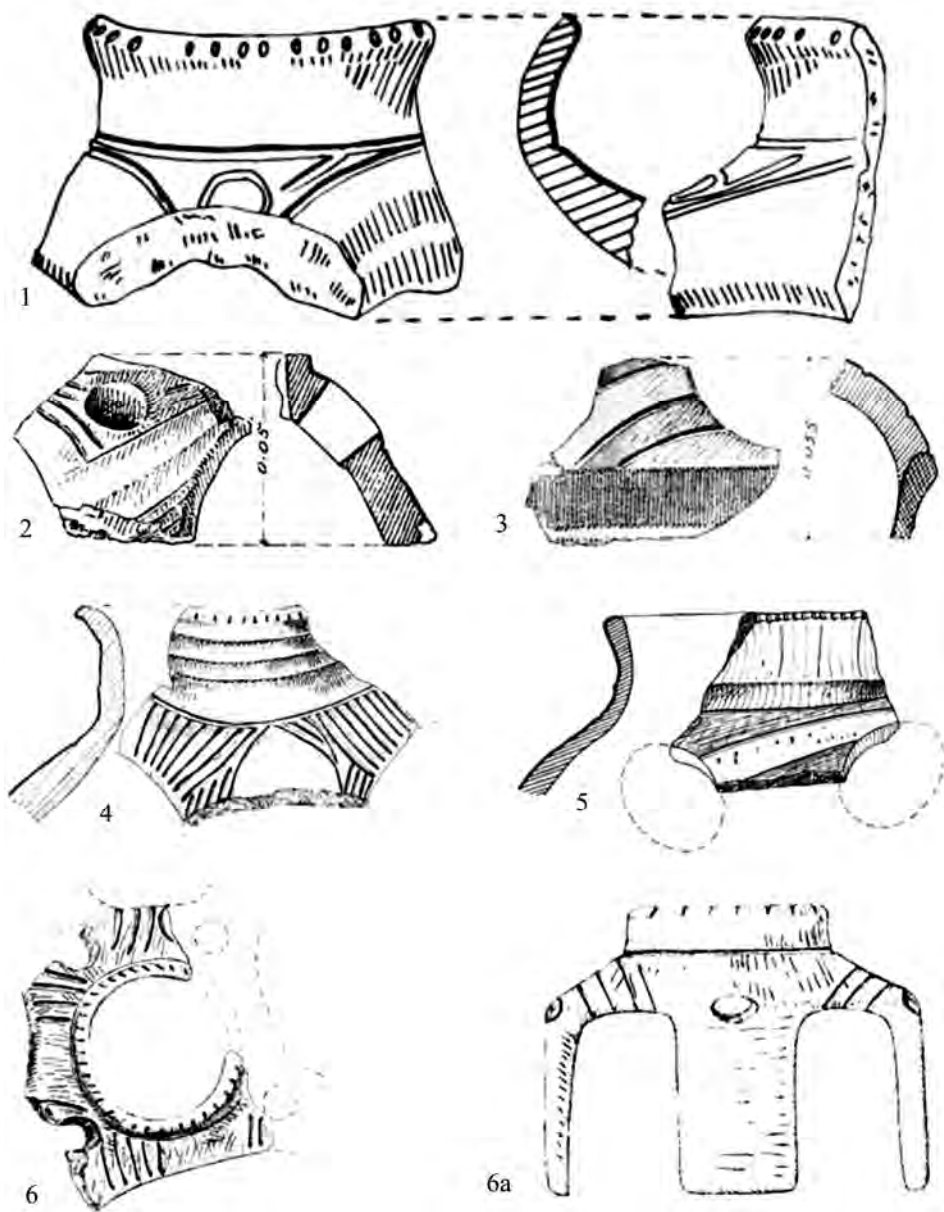

Fig. 5. Fragmente de vase cu „coroană”: 1 – Ciorani; 2-3 – Izvoare; 4-6 – Târpești; 6 a – reconstituire (1, 4-6, 6 a – după S. Marinescu-Bîlcu, 1974; 2-3 – după R. Vulpe, 1957).

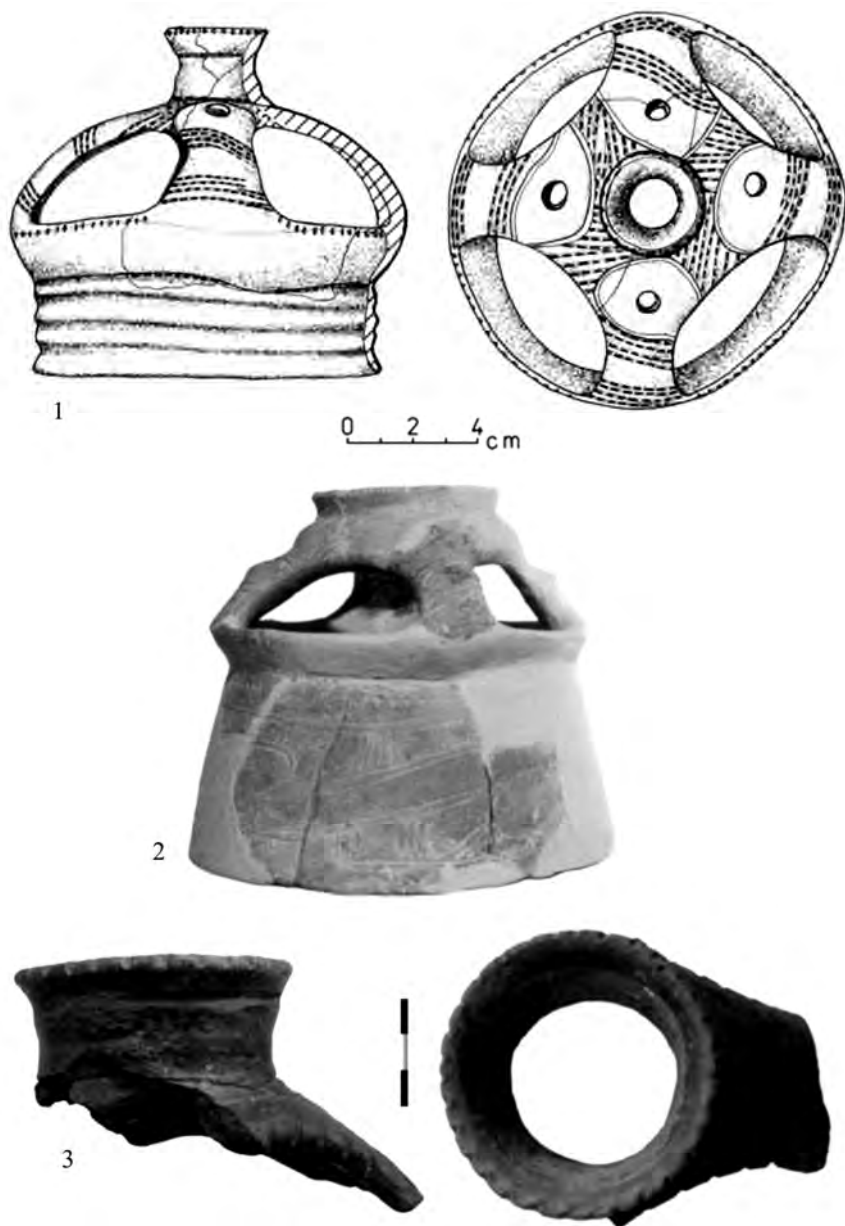

Fig. 6. Vas și fragmente de vase cu „coroană”: 1 – Colecția „Emilia și Romeo Dumitrescu”;
 2 – Sabatinovka; 3 – Poduri-Dealul Ghindaru
 (2 – după *Enciklopedija Trypil's'koi Civilizacii*, 2004 – fără scară).

Fig. 7. Fragmente de vase cu „coroană” – Poduri Dealul Ghindaru.

Alte trei fragmente (fig. 5/4-6), au fost descoperite în așezarea de la Târpești-*Râpa lui Bodai* (jud. Neamț)¹⁶. Primul dintre ele (fig. 5/6) are gâtul scurt și buza dreaptă, aceasta fiind decorată cu mici incizii. Pe umerii piesei decorul a fost realizat prin grupuri de linii paralele incizate. La partea superioară a brațelor apar patru perforații, fiecare dintre ele corespunzând câte unui braț¹⁷. În încercarea de reconstituire, piesa este redată cu brațele drepte, terminându-se sub forma a patru picioare¹⁸ (fig. 5/6 a).

Un alt fragment descoperit păstrează buza, decorată cu mici creștături, gâtul este scurt și decorat cu caneluri, între caneluri fiind realizate șiruri de impresiuni, iar fragmentul de braț care se păstrează a fost decorat cu linii incizate¹⁹ (fig. 5/4).

Ultimul dintre acestea provine tot de la partea superioară a unui vas. Buza este evazată și decorată cu mici creștături, gâtul este ușor tronconic, iar puntea dintre brațe a fost decorată cu linii incizate, spațiile dintre acestea părând să fi fost pictate²⁰ (fig. 5/5). Aceste trei fragmente sunt descrise ca fiind fragmente de altare cu picioarele drepte²¹.

Fragment de la partea superioară a unui vas cu „coroană” (fig. 6/1; 10/1), provenit tot din așezarea de la Poduri-*Dealul Ghindaru*, aflat în colecția „Dr. Emilia și Romeo Dumitrescu”²², căruia nu i se cunoaște contextul stratigrafic. Inițial, acestuia i-a fost reconstituită și publicată doar „coroana”. A fost lucrat din pastă semifină și are culoare gălbuie. Deasupra bazei canelate se arcuiesc patru brațe dispuse în cruce, unite la partea superioară într-o „punte”, în centrul căreia se ridică un gât cilindric, cu marginea răsfrântă, decorată cu creștături. Locurile de îmbinare ale brațelor cu „puntea” sunt marcate prin câte o perforație cilindrică. Decorul este realizat prin caneluri, la partea inferioară, și prin incizie la partea superioară. Se mai păstrează urme de pictură albă în impresiuni²³.

Din așezarea de la Sabatinovka (Ucraina) provine o piesă²⁴, pe care – deși are altă formă și, probabil, utilitate – o vom include în această categorie (fig. 6/2). Ea se prezintă sub forma unui suport, de formă tronconică și cu buza evazată, din care pornesc patru brațe ce se unesc mai sus, sub forma unei punți. Piesa este prevăzută cu un gât scurt, cu marginea evazată. Decorul a fost realizat prin incizie și constă în linii oblice, ce formează spirale larg deschise, între care au fost trasate linii verticale. Pe brațe au fost trasate grupe de linii oblice, iar buza a fost decorată cu mici creștături.

¹⁶ Eadem, *Tîrpești.*, fig. 114, 7 a, 8-9.

¹⁷ *Eabidem*, fig. 100/1; 114/7 a; Eadem, *Cultura Precucuteni ...*, fig. 92/1 a, 94/3.

¹⁸ Eadem, *Tîrpești.*, fig. 92/1 b; Eadem, *Cultura Precucuteni ...*, fig. 114/7 b.

¹⁹ Eadem, *Tîrpești.*, fig. 100/2; 114/9.

²⁰ *Eabidem*, fig. 114/8.

²¹ *Eabidem*, p. 43.

²² *O lume regăsită. Satul cucutenian de la Poduri*, București, 2000, p. 7, nr. 5.

²³ D. Monah și colab., *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpații Moldovei*, BMA, XIII, Piatra-Neamț, 2003, p. 159, nr. 93.

²⁴ N.B. Burdo, *Sabatinivka II*, în *Enciklopedija Trypil's'koi Civilizacii*, tom. II, Kiev, 2004, p. 460.

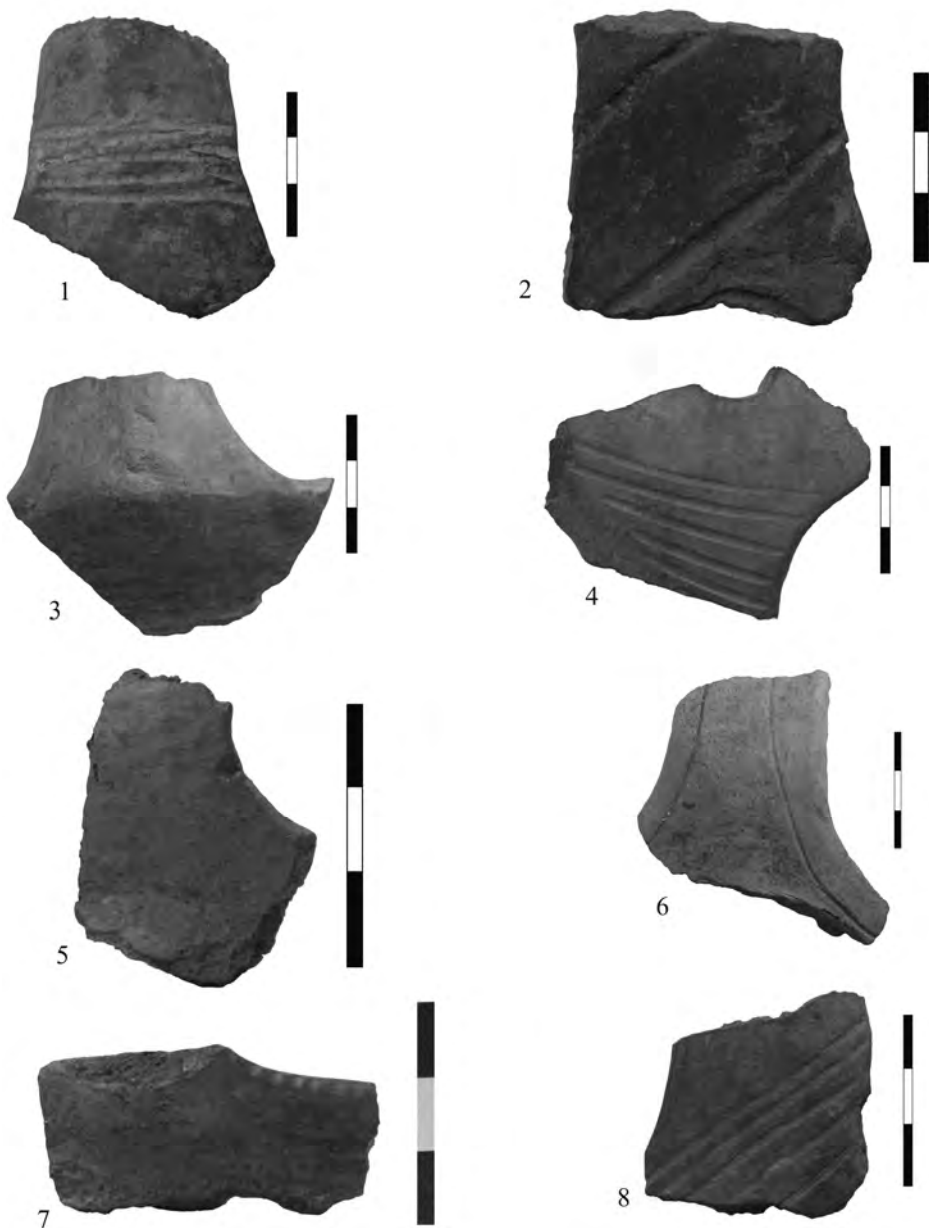

Fig. 8. Fragmente de vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru

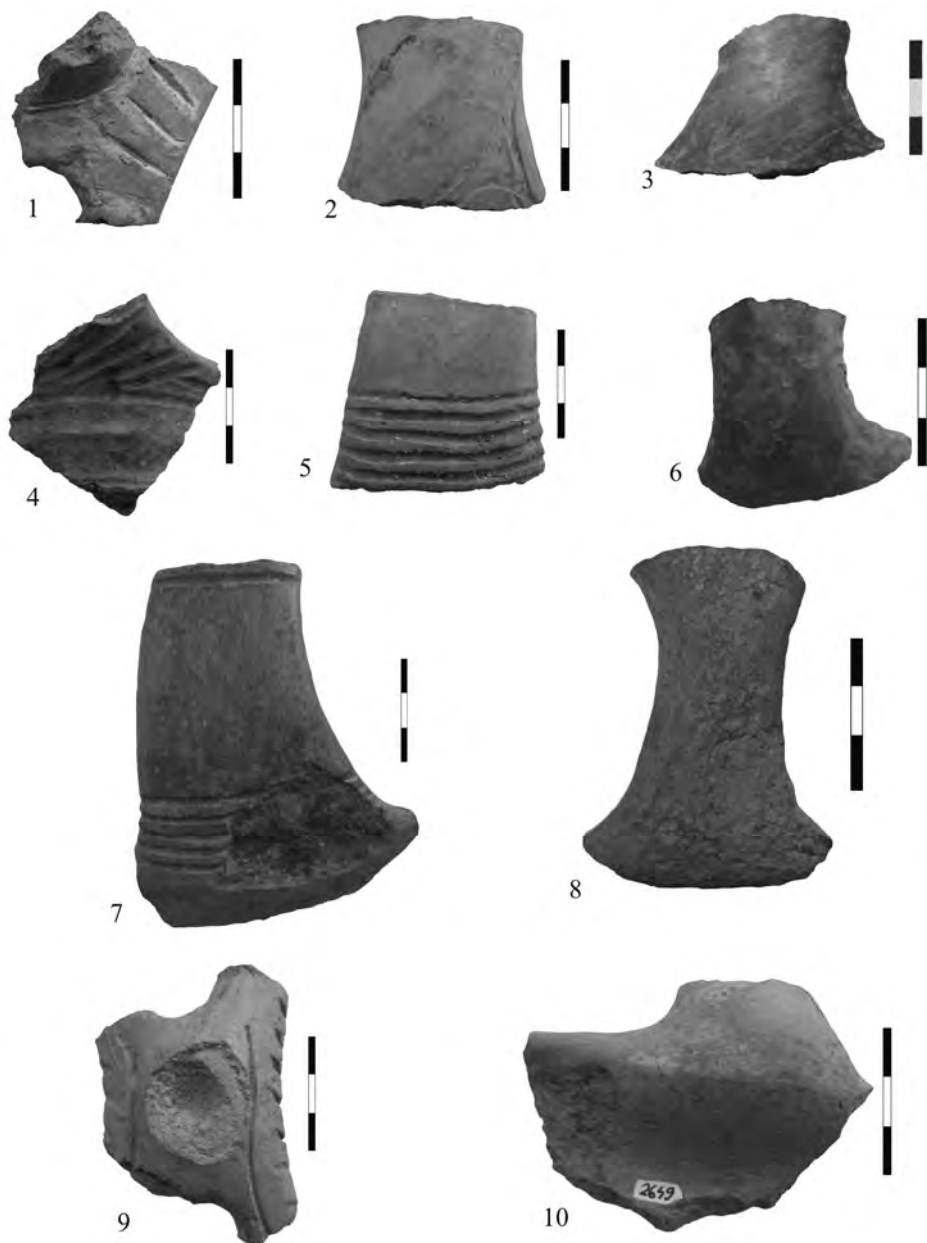

Fig. 9. Fragmente de vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 10. Vase cu „coroană”: 1 – piesa din colecția particulară „Dr. Emilia și Romeo Dumitrescu” și încercarea de reconstituire a vasului; 2 – vas descoperit în locuință la Poduri-Dealul Ghindaru.

* * *

Încadrarea culturală a vaselor cu „coroană” merită o discuție mai amplă. Totuși, în acest prim studiu preferăm să folosim încadrarea mai largă dată de către autorii cercetărilor. Cele mai multe fragmente au fost descoperite în niveluri ce au fost atribuite fără rezerve culturii Precucuteni. Atât primul fragment de la Izvoare, aparținând nivelului I 2²⁵, cât și cele de la Târpești-Râpa lui Bodai²⁶ se încadrează în faza Precucuteni III. Despre piesa descoperită la Ciorani-Fântâna din Câmp²⁷ putem afirma doar că provine dintr-o așezare precucuteniană, în timp ce suportul cu „coroană” de la Sabatinovka II a fost încadrat fazei Tripolie A²⁸, ceea ce corespunde, de asemenea, culturii Precucuteni, faza III. În cazul pieselor de la Poduri-Dealul Ghindaru, acestea au fost descoperite atât în nivelurile precucuteniene, cât și în cele ce au fost încadrate etapei Cucuteni A₁, în acest caz, forma vaselor, dar și maniera de decorare a lor, trădând o puternică tradiție precucuteniană. Încă de la începutul cercetărilor din așezarea de la Poduri, autorul săpăturilor vorbește despre existența unui nivel precucutenian *cu multe elemente care anunță nașterea cucutenianului*²⁹, idee reluată și în publicațiile ulterioare³⁰.

Cel de-al doilea fragment de la Izvoare, prezentat aici, a fost identificat în nivelul II 1 (Protocucutenian), ceea ce ar corespunde etapei Cucuteni A₁. Spre deosebire de restul pieselor aduse în discuție, acesta este pictat bicrom și a fost considerat de autor ca un fragment dintr-un *vas cu toartă transversală*³¹.

Contextele în care au fost găsite piesele ne-ar permite fixarea, deocamdată în stadiu de ipoteză, a limitelor cronologice ale acestui tip de vas în faza III a culturii Precucuteni, neexcluzând nici existența lor în fazele timpurii ale acestei culturi.

Noutatea, aparenta raritate și forma deosebită nu ne permit lansarea unor ipoteze privind utilizarea pieselor de aceste tip. Ceea ce atrage atenția este faptul că ambele exemplare întregite de la Poduri au partea inferioară puternic corodată la exterior, fie ca urmare a arderii secundare – ale cărei urme se observă pe vase –,

²⁵ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 35.

²⁶ S. Marinescu-Bîlcu, *Târpești*, p. 43.

²⁷ R. Vulpe și colab., *Șantierul Poiana*, în *loc.cit.*, p. 211; S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni ...*, fig. 93/5.

²⁸ V.G. Zbenovici, *Rani etap tripolskoj kulturi na teritori Ukraini*, Kiev, 1989.

²⁹ D. Monah, S. Antonescu, A. Bujor, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din comuna Poduri, jud. Bacău*, în *MCA*, 1980, p.88.

³⁰ D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2000, 2001*, p. 190-198; D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2001, 2002*, p. 242-246; D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2002, 2003*, p. 243-245; D. Monah și colab., *Poduri-Dealul Ghindaru*; D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2003, 2004*, p. 242-244; D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2004, 2005*, p. 281-283; D. Monah și colab., *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău, Punct: Dealul Ghindaru*, în *CCAR. Campania 2005, 2006*, p. 275-277.

³¹ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 151, fig. 131/3.

Fig. 11. Vase cu „coroană” – Poduri-Dealul Ghindaru.

fie datorită condițiilor speciale de păstrare a lor în epocă. Unul dintre exemplarele de la Poduri prezintă pe una din laturi o pată negricioasă, dar aceasta este, cel mai sigur, provenită de la arderea secundară, dat fiind faptul că ea a fost descoperită într-o locuință incendiată. Fără a forța lucrurile în încercarea de a găsi o interpretare a acestor vase, credem totuși că este vorba despre piese de cult, utilitatea lor practică fiind greu de înțeles, caracterul lor special fiind evident.

Sperăm ca prin prezentarea acestui lot de materiale să atragem atenția asupra posibilei existențe și a altor astfel de piese, neobservate până acum de către arheologi și, de ce nu, a altor tipuri de vase care să completeze repertoriul ceramic al culturii Precucuteni.

A NEW TYPE OF PRECUCUTENI CULT VESSEL

Abstract

The paper presents a type of vessel recently identified at Poduri-Dealul Ghindaru. The peculiarity of this type of vessel consist on the „crown” attached to the upper part: three or four arms are joined over the rim and in the middle of this bridge a small circular aperture in opened, like a second, smaller rim of the vessel. Shreds belonging to this type of pieces were also found in several other Neolithic settlements, being yet impossible up to now to reconstruct the shape of the vessels. Based on the archaeological context of the discoveries the cultural and chronological assignment of this type of vessel is Precucuteni III and Cucuteni A₁. Yet, we consider it as a Precucuteni type vessel.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1 – „Crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 2 – Shreds of several „crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 3 – Shreds of several „crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 4 – Shreds of several „crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 5 – Shreds of several „crowned” vessels: 1 – Ciorani; 2-3 – Izvoare; 4-6 – Târpești; 6 a – graphic reconstitution (1, 4-6, 6 a – cf. S. Marinescu-Bîlcu, 1974; 2-3 – cf. R. Vulpe, 1957).

Fig. 6 – Vessel and shreds of „crowned” vessels: 1 – „Dr. Emilia și Romeo Dumitrescu” Collection; 2 – Sabatinovka; 3 – Poduri-Dealul Ghindaru. (2 – cf. *Enciklopedija Trypil's'koi Civilizacii*, tom. II, 2004 – not to scale).

Fig. 7 – Shreds of „crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 8 – Shreds of „crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 9 – Shreds of „crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 10 – „Crowned” vessels: 1 – a piece from „Dr. Emilia și Romeo Dumitrescu” Collection and the attempt of reconstitution; 2 – Poduri-Dealul Ghindaru.

Fig. 11 – „Crowned” vessels – Poduri-Dealul Ghindaru.

THE SACRAL WORLD AND SACRED IMAGES OF TRYPILLIA CIVILIZATION

by **Natalia B. Burdo**

In this article we suggest a model of the sacral world and sacred images of Trypillia civilization. Despite the efforts of many scholars over the last century to uncover the history and spiritual life of Trypillia culture, there remain significant gaps in our knowledge. The application of complex and systematic approaches to the study of artifacts and finds has allowed analysis in areas and combinations that had not been applied in previous studies¹. This has enabled us to reproduce the most viable model and to come to a better understanding of the sacred realm of the culture and society of Trypillia.

In terms of reconstruction, the major task has been to determine basic methodical foundations. The existing historiography devoted to problems of the spiritual realm of Trypillia is a testament to the widespread theories commonly employed under former Soviet rule, at the core of which lay themes of economic determinism and primitive evolution. The role of religion as an important factor in social development was completely underestimated.

The study of magic in Trypillia civilization requires, first of all, the search for its primary laws and regulations regarding ritual practices. These are given in corresponding works written by specialists, while the artifacts themselves have been analyzed².

The oldest sacred image that we are able to reconstruct is the Bird-Goddess (fig. 1). It is extraordinarily archaic and, perhaps more interesting, it did not appear until the beginning of the fifth millennium B.C. This image was widespread in the Vinča, Criș and other cultures of the Balkan-Carpathian region. This is not surprising if we take into account the extensive archaeological data concerning Trypillia's intensive contact with these regions. Over time, however, we see the unification of two goddess images in Trypillia: The Great Goddess is an amalgam of the Cow Goddess (of the Afro-Asian and Indo-European traditions) with the prehistoric image of the Bird Goddess (tab. 1).

¹ N.B. Burdo, *Sakralnyi svit Trypil's'koi civilizacii*, in *Encyklopedija Trypil's'koi Civilizacii*, tom I, kn. 1, p. 343-420.

² M. Eliade, *Mephistefel i androgin*, Kyiv, 2001.

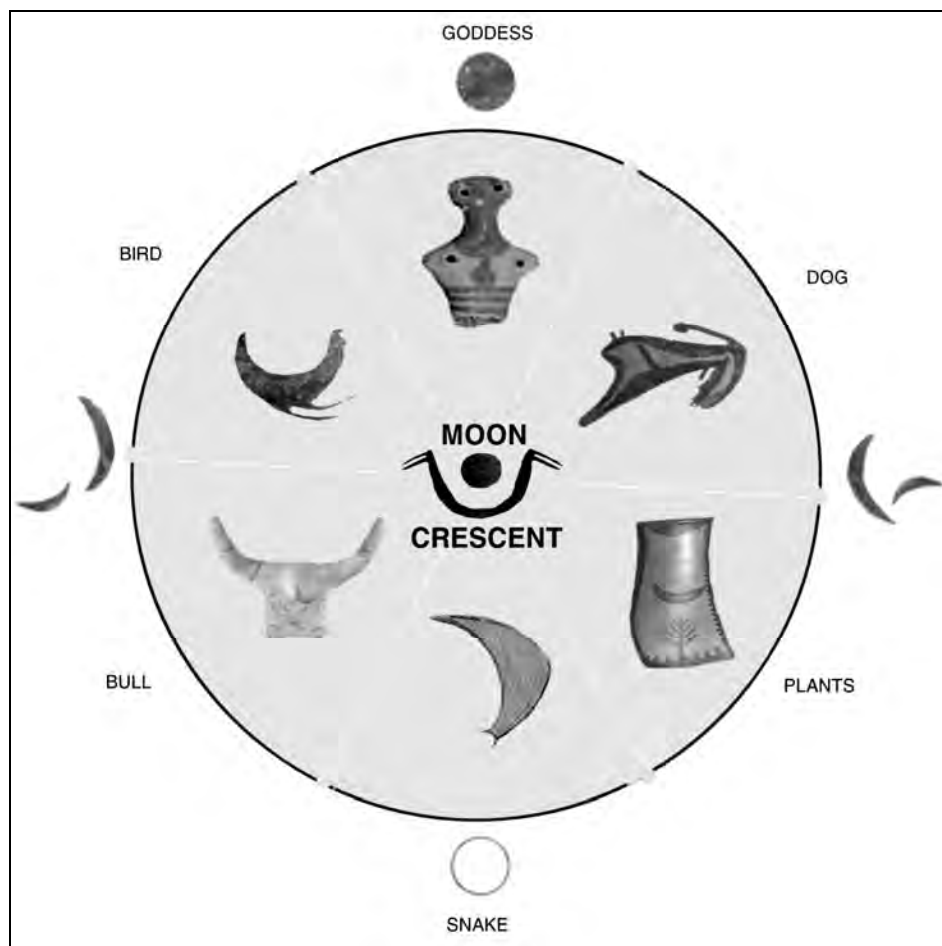

Fig. 1. The image of the Bird-Goddess.

Figurines	Image / symbol	Function and relationship	Stage of Trypillia Culture
	FIGURINES WITH SCEPTRE OR CROISER		A
	ITHYPHALLIC FIGURE	Prototype of Priap	BI
	MAN	The holy ancestors: warriors, priests. Prototype of Heroes	BII-CI
	YOUTH	They are perhaps forerunners of a Dying God of Vegetation known from historical mythology	BII-CI
	ANDROGYNE	Two-sexual Divinity, symbol of unity of all essences	BII-CI

Tab. 1. Antropomorphous Divinities.

The Great Goddess is certainly a reflection of Trypillian anthropomorphism. Her symbols – the Moon and Snake – accompany her. Among female sacred images we can distinguish a woman with a baby, the Kora Goddess, and a Matron Goddess (tab. 2). This is ascertained on the basis of comparative analysis since, in Trypillia, we find artifacts which are clearly anthropomorphic alongside others whose form is not immediately intelligible. In the field of plastic arts we have determined that the numerous handles of Trypillia vessels are in fact anthropomorphic symbols. The initial realism however, later gave way to more schematic images. It is quite possible that those who produced them did not fully understand their meaning. This is a vivid example of the earliest phase of development of its material culture which may have been partially or completely forgotten.

In our own research we have discovered a new sacred image – that of Androgynies (tab. 3). This was considered to be a divine, perfect creature – the embodiment of all oppositions. The male characteristics are present but they are not yet clearly expressed. It is possible that this image is related to the Kora Goddess.

For a fairly long period, many Trypillian artifacts with depictions of bucrania were interpreted as allegories of the bull. The combined images of Bull-God and Woman-Earth were considered to be representative of male and female beginning, as Sky and Earth³. To my mind these constructions actually post-date the period of Trypillia culture. We have, therefore, failed to determine the actual place of these images within the corpus of extant material remains. Where bucrania images can be traced to a particular context they likely symbolized the bull as sacrifice. The Great Bull-God is rarely depicted in artifacts (tab. 4).

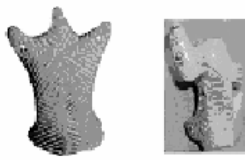

Numerous images of snakes survive in Trypillia ornamental patterns (tab. 5). The image of a snake is interpreted as the moon deity. The combination of snake and moon, however, is an image specific to Trypillia alone. Although both images appear in mythology, they never appear together. Their combination can thus be considered a typically Trypillian invention.

The different sacral objects and symbols, typical for Trypillia Culture, are forming a group around the Moon, presented at different stages (fig. 2-3). The Moon symbols dominated at the painted pottery and generated „the Moon coding”⁴. Symbolic images of the bull's horns, raised hands of the female figurines, birds images look like a metaphor of the Crescent (fig. 2). Trypillia Culture sacral symbols contaminated around the Moon in appearance of circle (Moon) or crescent and related to the images of the Moon Goddess, Moon Bird, and Moon Snake. All being is subjected to Moon: woman, bird, animals, plants, waters (fig. 3).

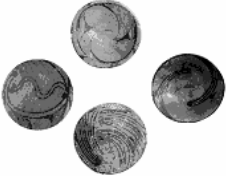

On the basis of our reconstructions of the sacral complex, we have determined that the idea of recreation-revival reincarnation was believed to exist in this culture and that the immortality of the human soul – considered the highest aim – was obtainable through the execution of certain rituals (tab. 1-5). Sacral activity was directed, first of all, toward maintaining the existing world order in the fight against chaos.

³ N.V. Danilenko, *Eneolit Ukrainy*, Kiev, 1974, p. 219-223.

⁴ T. Tkachuk, Ya. Melnyk, *Semiotychnyi analiz Typil'sko-Cucutenskikh znakovykh system (malovanyi posud)*, Ivano Frankivs'k, 2000, p. 132-139, ryc. 1.

Images	Sacred images and symbols	Function and relationship	Type of finds Stage of Trypillia Culture
	VIRGIN-GODDESS	Kora-Persephona prototype	Figurines, A-CII
	LADY-GODDESS, SOVEREIGN	Demetra prototype	Figurines, A-CII
	MADONNA	Mother-Goddess, the Blessed Virgin prototype	Figurines, BII-CI
	THE PREGNANT GODDESS	Mother-Goddess, potential life-bearer	Figurines, A-CI
	ORANTA	Protectress-Goddess	Figurines, BI-CI
	MOON GODDESS	Incarnation of the Moon and Great Goddess	Figurines, BII-CI
	TWO GODDESSES	Prototype of Virgin-Goddess and Mother-Goddess at Mesopotamia and Demetra and Kora-Persephona at Greece	Models of thrones, cult ware, A-CII

Tab. 2. Incarnations of the Great Goddess.

Picture	Image / symbol	Function and relationship	Type of finds Stage of Trypillia Culture
	MOON and CRESCENT	Symbols of recurrence, coming into being; growth; revival	Mainly painted pottery BII-CI
	MOON DOG	Dog with circle – symbol of the full Moon on the tail. Fantastical being from the semantic field of the Moon. Prototype of the Space Dogs	Painted pottery BII-CI
	MOON BIRD	Birds images, conventionalized to Crescent. Symbol of rebirth, coming into being	Painted pottery BII-CI
	MOON SNAKE	Fantastic Space Being Ribbon – the body of the Snake, the head – sign of the Moon or Crescent	Pottery A-BII
	SNAKE COIL	Sign of the Moon. Symbol of Snake Coil. Symbol of rebirth, coming into being and eternity	Pottery A-BII
	SNAKE	Semantic field of humidity, synonym of the water sign – the wavy ribbon	Painted pottery BII-CI
	DOUBLE SNAKE COIL INTERSPERSED	Symbols of renovation, coming into being and rebirth	Pottery A-CII

Tab. 3. The Moon symbols and incarnations.

Images	Symbols	Function and relationship	Type of finds Stage of Trypillia Culture
	BULL	Semantic field of the Moon. Incarnation of the Great uranic God. Symbol of Power, fertility, God-offering. Sacrificial animal	Figurines, ware BI-CI painted pottery, CI
	BOVINES (bull / ram mixed)	Symbol of sacrifice to Great God and Great Goddess	Figurines, A-CII
	RAM	Incarnation of the Great God. Symbol of Power, burgeoning, God-offering	Ware, BII-CI three-dimensional clay symbols, BII
	SHEEP	Symbol of Sacrifice	Figurines, BII-CI
	PIG (SOW)	Symbol of burgeoning. Sacrificial animal	Figurines, BII-CI.
	WILD BOAR	Symbol of Power and Fertility	Figurines, BI / II-CI, three-dimensional clay symbols, BII
	GOAT	Symbol of Fertility.	Figurines, BI, painted pottery, CI.
	DOG	Semantic field of the Moon. Sacrificial animal. Prototype of the Space Dogs	painted pottery, BII-CI
	DEER, FALLOW-DEER	Semantic field of the Sun. The animal of Artemis. Sacrificial animal	Figurines, A. Painted pottery, CI. Three-dimensional clay symbols, BII
	SHE-BEAR	Semantic field of the Moon. Incarnation of the Great Mother. Prototype of the Artemis Bravronia	Figurines, CI

Tab. 4. The sacred animals.

Images	Sacred images and symbols	Function and relationship	Type of finds Stage of Trypillia Culture
	BIRD-GODDESS	Semantic field of Virgin-Goddess and Bird-Goddess Prototype of women-like winged Spirits and Demons	Figurines, A-CII ware, A-BI / II
	COW-GODDESS	A horned woman Symbol of fertility Prototype of Goddess – wife of the Great God, incarnated at Bull	Figurines BI-BII Models of thrones Cult ware, A-CII
	SNAKE-GODDESS, COBRA	One of the Great Goddess incarnations as the Moon Goddess. Symbol of regeneration Prototype of the Uto, Goddess-Cobra	Figurines Usatovo culture/ Trypillia CII

Tab. 5. A typical hybridization of woman, bird, snake.

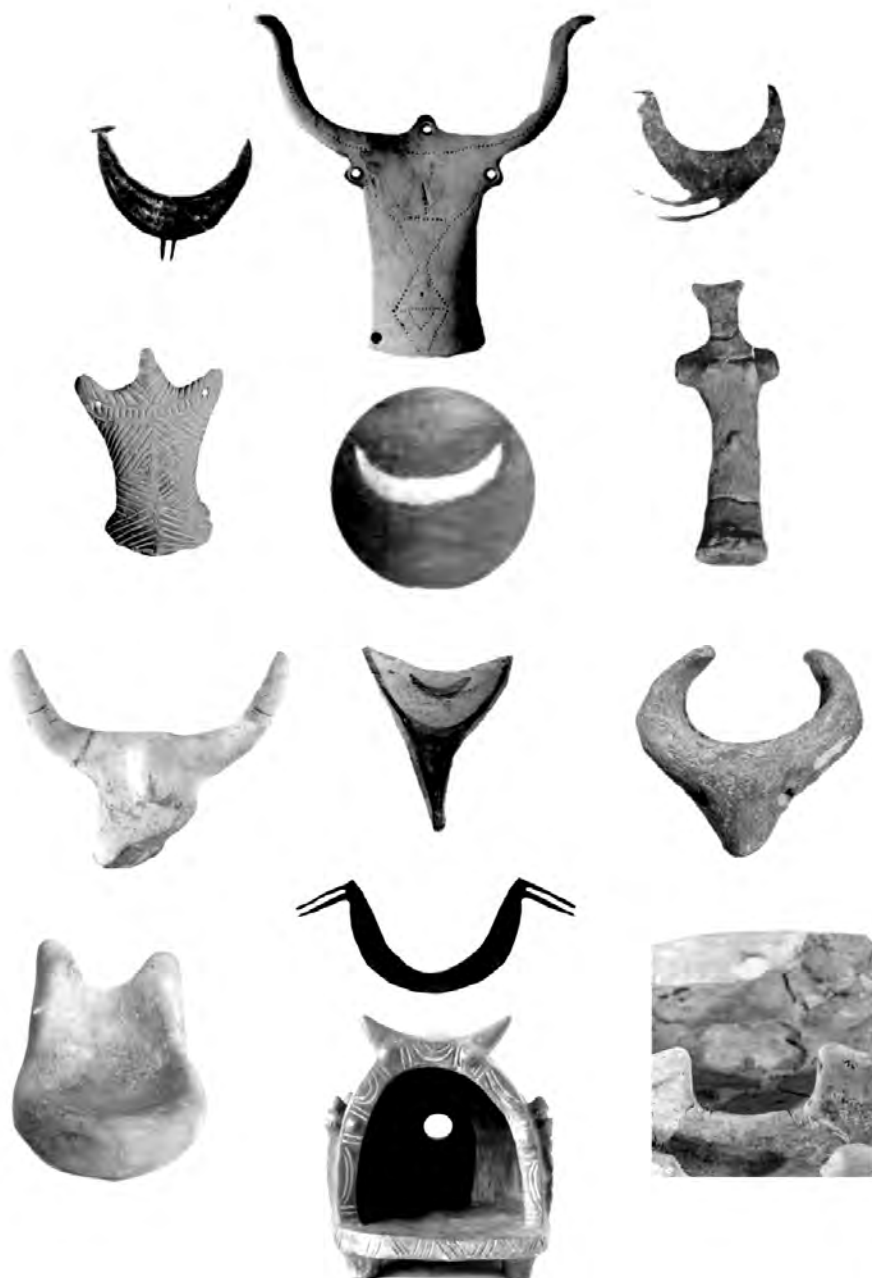

Fig. 2. Symbols of the Moon at Trypillia Culture.

Fig. 3. Contamination of the Moon sacred symbols at Trypillia Culture.

The central component of this eternal fight was an individual's immortality and the notion that he then became equal to the Gods. This was expressed in rituals and was depicted in many of the artifacts we have collected.

The ceremony of sacrifice can be detected in the act of burning settlements⁵. The details of these ritual burnings can be determined through archaeological excavations: Most domestic objects that were housed inside were taken out, while the ritual objects (generally pottery) were brought inside. The latter sometimes occupied almost all the interior space. The grouping of different ceramic shapes, ritual vessels, and sacral objects can be identified. Vessels containing the bones of animals have been found under the ruins of some houses. These sometimes contained human bones as well, although the actual placement of individual bodies has not yet been clarified. It is possible that the houses in a settlement were ceremonially filled with firewood or reeds, whereupon each was set on fire and burnt.

Perhaps the inhabitants believed that, as the sacrificial fire dissipated, so too would the souls of its dead inhabitants regenerate in the sacral world. In addition to the „great sacrifice" of dwellings and settlements, traces of everyday life can also be detected in the archaeological record. For example, skulls of bulls, dogs, and other animals buried in the earth, are sometimes found together with artifacts. It is possible that some burials found in Trypillia settlements (including those of children) should be attributed to sacrificial practices.

The anthropomorphic figurines of Trypillia can apparently be divided into several different types (tab. 1-3). These include images of gods or spirits articulated with defined, well-preserved features; statuettes, some of which may have replaced the objects of magic actions in magic ceremonies; and a large group of statuettes used in ceremonies as immolations.

We consider that the ornamentation of Trypillia pottery may have functioned as a kind of magical conjuration (tab. 5). The visual analysis of this ornament shows that the number of subjects, along with their composition, was fairly limited and did not change over time. Rather, they suggest a steady, enduring tradition. Compositional elements include ovals, rhombi, crosses, spirals and snakes, zoomorphic and anthropomorphic figures. Together these shapes and figures form an endless array of static or dynamic ornamental compositions. Swastikas, crosses, hexagons and octagons are symbolic, magical signs. Sometimes these signs comprise larger systems, or pictograms. These have a sacral, magical meaning and, to our mind, were the reflection of a conjuration ceremony intended to evoke and control other world forces.

Some anthropomorphic vessels, including double vessels (which have the appearance of binoculars) are reminiscent of human figures. Their shapes may suggest ritual poses and gestures. Most widespread are the upright, straight figures. They were found in anthropomorphic sculpture and among anthropomorphic vessels and paintings

⁵ N.B. Burdo, *Sakral'nyi aspekt arkhitektury tripolskikh protogorodov*, in *Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kyiv, 2003, p. 18-21; V.O. Kruts, *Tripol'skie ploschadki – rezul'tat ritual'nogo sozhzhenia domov*, in *Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kyiv, 2003, p. 74-76.

on such vessels. Sometimes these figures bear an object on the head, which is held either by one hand (in the case of painted figures or by two hands with arms bent at the elbows (in the case of painted figures) with anthropomorphic supports).

The magic regulation „a part is equal to the whole” may explain certain anthropomorphic and symbolic representations incorporated into Trypillia pottery. It seems that it was not necessary to model a vessel in the form of the human figure in order to recall the human form. An anthropomorphic appendage seems to have been sufficient, for example a small conical handle made with a horizontal or vertical hole. Identical „handles” placed on the stomachs and knees of female figurines suggest that these were also understood as anthropomorphic symbols. In order to re-create the image of Oranta⁶ the potter merely had to supply the vessel with two stylized protuberant handles.

This type of rounded projections likely reflected a sacral female image. Anthropomorphic images were also suggested by the depiction of a hand, by the presence of stylized figures in relief, which do not remind the form of a human body, or simply by a protuberance on the rim. Zoomorphic images on vessels are suggested by the depiction of four legs, a head, bucrania, or simply by the presence of small projections where a tail or head would be found.

The basic sacral ideas and images of Trypillia were derived from the oldest European Neolithic as represented by the cultures of Greece, Karanovo I-III, Criș, Linear pottery, Vinča, Karanovo V and VI, Gumelnița and Lengyel. The formation of its sacral traditions took place during the Trypillia A-BI stages, to which period the majority of its artifacts can be assigned. A new stage in the history of Trypillia culture can be traced in the transition to the Trypillia BI-BII stages, especially the latter. From this period on, Trypillia society was reduced to a system of original sacral complexes and the evidence for magical practices show little sign of either influence or innovation.

⁶ Oranta – from Latin *orans* – adored, the image (mainly of woman) with hands, cocked to sky. Womans hands, cocked and spreaded corresponded to horns of cow and are symbol of Crescent.

CONTOURS AND CONTENTS OF THE GHOST: TRYPILLIA CULTURE PROTO-CITIES

by **Mikhail Yu. Videiko**

Few years ago Dr. D. Monah wrote about the ghost, haunting Europe – Neolithic proto-cities – „... ghost without contour and content”. He show, that the Trypillia settlements, as the other Neolithic sites from Europe and Anatolia ...” do not meet the necessary conditions to be considerer cities”¹. It is truth that any of such settlements never were the true cities. But the cities don’t appeared one day as now, after the decision of the supreme power. The real born of the city was a long, controversial process, which, it seems, sometimes continued for a very long time. Only archaeology now can find the beginning of this event in Prehistory. It is impossible (and incorrectly) to compare the definition of the CITY with archaeological records, related with the process of the origin of the city, i.e. PROTO-CITY.

Now it seems that the idea about Trypillia Culture proto-cities traversed path from declarations, mentioned by D. Monah, to ponderable content: the ghost becomes more and more visible. For a long time since 1971 only few articles were published². For the next thirty years the most of ideas and materials were published at near 200 abstracts and short articles, mainly in Russian and Ukrainian³. But during only last seven years several books were published about the history of investigations⁴, explorations of the large settlements, such as Maydanets’ke⁵, Tall’anky⁶, East-Trypillia Culture settlements⁷. Were published new plans of the settlements⁸, results of other

¹ D. Monah, *A Ghost is Haunting Europe: the Neolithic Proto-Cities*, in *Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kyiv, 2003, p. 239-243.

² M.M. Shmaglij, *Velyki trypil's'ki poselemnnya I problema rannikh form urbanizacii*, Kyiv, 2001, 123 p.; M. Yu. Videiko, *Die Grosse Tripolyye Culture Siedlungen auf Ukraine*, in *EurAntiq*, 1, 1996.

³ Idem, *Trypil's'ki protomista. Istoria doslidzhen'*, Kyiv, 2002, p. 127-140 (bibliographie).

⁴ *Ibidem*, p. 5-69.

⁵ N.M. Shmaglij, M. Yu. Videiko, *Maidanetskoe – tripolskij protogorod*, in *SP*, 2, 2001-2002, p. 44-136.

⁶ V.A. Kruts, A.G. Korvin-Piotrovsky, S.N. Ryzhov, *Talianki – settlement-giant of the Tripilian culture, investigations in 2001*, Kiev, 2001, 110 p. + 32 color; V.A. Kruts, A.G. Korvin-Piotrovsky, S.N. Ryzhov, G.N. Busyan, E.V. Ovchinnikov, D.K. Chernovol, V.V. Chabanyuk, *Issledovanie poselenii-gigantov tripol'skoi kul'tury v 2002-2004 gg.*, Kiev, 2005, 140 p. + 15 color.

⁷ O.V. Tsvek, *Poselennya Skhidnotrypil's'koi kul'tury. Korotky narys*, Kyiv, 2006, 85 p.

excavations and field inspections. The „ghost” received the entirely visible contour and ponderable content. This article regards as the step to familiarity with the image of Trypillia Culture proto-cities.

The archaeological culture of Trypillia was discovered more than 130 years ago. Since that time archaeologists have found thousands of artefacts and excavated hundreds of ancient settlements. Archeometric investigations (both aerial and magnetic resonance survey) have allowed archaeologists to produce maps of large settlements that belonged to various periods of Trypillia culture.

These settlements were quite vast, occupying areas from 0.5 to as much 4.5 square kilometres. At the territory of Ukraine we know near 40 such places. More than 90 settlements have square from 10 to 40 ha (tab. 1). For the last time we have information about 135 settlements with square more than 10 ha at Ukraine. It is near 7% from all known Trypillia culture settlements (near 2000) at this territory. At Moldova there are 59 Cucuteni-Trypillia settlements with square more than 10 hectares⁹. Among them – Petreny (30 ha), Brynzeny VIII (40 ha), Varvarivka VIII (50 ha), Stolnicheny (80 ha). If we have now at Moldova and Ukraine near 2440 Cucuteni-Trypillia settlements, 194 (i.e. near 8%) have square more than 10 ha.

The large settlements exhibited regular planning and contained hundreds or even thousands of dwellings, all of which existed at the same time. Radiocarbon dating of these settlements ranges from 4600-4200 to 2750 BC. It means, that the epoch of the large settlements continued from 1850 up to 1450 years.

Thirty years of research have produced the data necessary to describe the chronology, architecture, and economy of large settlements in Trypillia. We now have the facility to put forward some arguments concerning their appearance and demise.

The absolute chronology of the proto-cities

One of the most interesting questions was: in what times did Trypillian proto-cities existed? Traditional dating of TC at 70th was between 4000-2200 BC. Archaeologists used uncalibrated ¹⁴C dates. So, they dated proto-cities near 3000-2600 BC. It looks that this kinds of settlements appeared in Europe at times when Sumer and Egypt states were established.

Situation was changed by using of calibration. The earliest of the dated large settlements (according to dates and archaeological data) is Vesely Kut (stage BI/II), dated by the end of V or the beginning of IV mil. BC (tab. 2).

Settlements Maydanets and Tall'anki (stage CI) dated to the middle of IV mil. BC. Vilkhovets (stage CII) dated by the first half of III mil. BC. So the period of large Trypillia settlements continued near 1200-1500 years from 4200 / 4100 to 2900 / 2700 BC.

⁸ V.P. Dudkin, M. Yu. Videiko, *Planuvanna poselen' trypil's'oi kul'ury*, in *Enciclopedia Trypil's'koi Civilizacii*, tom. I, Kyiv, 2004, p. 303-314.

⁹ V.M. Masson, *Dinamika razvitiia tripol'skogo obschestva v svete paleodemograficheskikh ocenok*, in *Pervobytnaia arkeologia. Poiski I nakhodki*, Kiev, 1980, p. 208, tab. 1.

Nr.	Settlement	Square, ha	Stage of Trypillya	Territory, river's system	Plans ¹⁰ :	Investigations ¹¹	Explored	
							Houses	Other objects
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Mogylna III	near 10	A	Mogylanka S. Bug	M	I		
2	Stepanivka	15	A-BI	S. Bug		I		
3	Chyzhivka	20-30	BI	S. Bug	V	E		
4	Tzvizhyn	15	BI/II	S. Bug	V	E	1	
5	Onopryivka	60 ~ 80	BI/II	G. Tikych S. Bug	V	E	4	1
6	Kharkivka	100	BI/II	S. Bug	V	E	+	
7	Vesioly Kut	150	BI/II	G. Tikych S. Bug	V, A	E	27	
8	Myropillya	100-200	BI/II	G. Tikych S. Bug	V	E	5	
9	Vil'khovets II	100	BI/II	G. Tikych S. Bug		I		
10	Pianeshkove (Bugachivka II)	100	BI/II	Umanka S. Bug	V	E	41	1
11	Veremya I	~ 25	BI/II	Krasna Dnipro	V	E	9	
12	Trypillia	~ 200	BI/II	Krasna Dnipro	V	E	20	
13	Kolomyitsiv Yar	~ 30	BI/II	Stugna Dnipro		E	3	
14	Magala	25	BII	Dnister	V	E	1	
15	Nezvisko XI	15	BII	Dnister	V	E	1?	
16	Bovshiv	40	BII ?	Dnister		I		
17	Kryshypivka	60	BII	Sob S. Bug		I		
18	Ternivka	26	BII?	Berezhanka S. Bug		I		
19	Nemyrivske	~ 40	BII	Kodyma S. Bug		E	2	
20	Brygidivka	~ 40	BII	Lyadova Dnister		I		

¹⁰ M – magnetic; A – aerial; V – visual.

¹¹ E – excavated; I – inspected.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
21	Ukhoz hany	~ 50	BII	Kodyma S. Bug		I		
22	Krynichky	~ 50	BII	Kodyma S. Bug		E	11	
23	Korytna	~ 50	BII	Kodyma S. Bug		E	2	
24	Labushnaya-Sad	12	BII	Kodyma S. Bug		I		
25	Strymba	40	BII	Kodyma S. Bug		I		
26	Khrystynivka	100	BII	S. Bug		E	1	1
27	Volodymyrivka	~ 100	BII	Synukha S. Bug	V, A	E	27	2
28	Mykhailivka (Fedorivka)	50-100	BII	Synukha S. Bug	M, A	I		
29	Gordashivka 1	~ 60	BII	G. Tikych S. Bug		E		
30	Lekarevo	40	BII	Velyka Vys S. Bug		I		
31	Vladyslavcyk	100	BII	Svynarka- S. Bug		I		
32	Maslove	40	BII	Velyka Vys S. Bug		E	1	
33	Andriyivka	80	BII	Velyka Vys S. Bug		E	1	
34	Kryvi Kolina	> 60	BII	Synukha S. Bug	A	I		
35	Pischana	~ 15	BII	Synukha S. Bug	M, A	E	2	
36	Nebelivka	300	BII	S. Bug	A	I		
37	Glybochok	132	BII	G. Tikych S. Bug	A, M	E	2	
38	Peregonivka	~ 100	BII	Synukha S. Bug	A	I		
39	Yampil	~ 60	BII	Velyka Vys S. Bug	A, M	I		
40	Yatranivka I	> 50	BII	Yatran S. Bug	A, M	I		
41	Gryshyntsi II	50	BII	Dnipro		I		
42	Buda - Orlovets'	~ 30	BII	Serebrank Dnipro		I		
43	Valyava	100	BII	Vil'shanka Dnipro		I		
44	Garbusyn	70-80	BII	Ros' Dnipro		E	4	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
45	Peremozhynsi	40-50	BII	Ros' Dnipro	V	E		
46	Gudzivka	30	BII-CI	Dnipro		I		
47	Moryntsi I	20	BII-CI	Dnipro		I		
48	Moryntsi II	15	BII-CI	Dnipro		I		
49	Derenkovets' II	20	BII-CI	Ros' Dnipro		I		
50	Zaricha'	10	CI	Ros' Dnipro		I		
51	Nova Buda	15	CI	Dnipro		I		
52	Pochapintzi I	16	BII-CI	Dnipro		I		
53	Pochapintzi II	16	BII-CI	Dnipro		I		
54	Sakhnivka II	10	BII-CI	Dnipro		I		
55	Smil'chntsy	15	BII-CI	Dnipro		I		
56	Shevchenkove	10	BII-CI	Dnipro		I		
57	Tagancha	30	BII-CI	Ros' Dnipro		I		
58	Vil'shana 1	30	CI	Vil'shanka Dnipro		E	2	3
59	Vil'shana 2	20	BII or CI	Vil'shanka Dnipro		I		
60	Voronivka-I	15	CI	Povylzh'a Dnipro		I		
61	Voronovka II	20	BII or CI	Dnipro		I		
62	Zelena Dibrova	13	CI	Nypivka Vil'shanka Dnipro		E	2	
63	Kvitky II	20-150	CI	Ros' Dnipro		I		
64	Sukhiny	20	CI	Dnipro		I		
65	Komarivka	15	CI	Dnipro		I		
66	Kychintsy I	22-40	BII-CI	Dnipro		I		
67	Kvitky III	25	CI	Ros' Dnipro		I		
68	Voronovka 1	15	BII or CI	Dnipro		I		
69	Ksaverove	100	CI	Midyanka Dnipro	V	I		
70	Petryky II	20	BII-CI	Zhyravka Vil'shanka Dnipro		I		
71	Gorodysche II	15	CI	Dnipro		E	2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
72	Mliev 1	50	CI	Vil'shanka Dnipro		I		
73	Nezamozhnyk	20	BII-CI	Zhyravka Vil'shanka Dnipro	V	E	4	4
74	Rubanyi Mist	~ 50	CI	Velyka Vys S. Bug		E	1	1
75	Sokil 1	24	CI ?	Dnister		E		
76	Nyzhniv XLII	14	CI ?	Dnister		I		
77	Oleshiv IV	18	CI ?	Dnister		I		
78	Chereshen'ka	16	CI ?	Vovk Dnister		I		
79	Ometyntsi II	12	CI ?	S. Bug		I		
80	Kozhykhiv	8-12	BII-CI	S. Bug		I		
81	Kusykhivtsi	8-12	BII-CI	S. Bug		I		
82	Lysogirka	15	BII-CI	S. Bug		I		
83	Lisne	8-12	BII-CI	S. Bug		I		
84	Sosny	10	BII-CI	S. Bug		E		2
85	Shevchenka	8-12	BII-CI	S. Bug		I		
86	Berezna	8-12	BII-CI	S. Bug		I		
87	Golod'ky	8-12	BII-CI	S. Bug		I		
88	Gorodysche II	10	CI	Zgar S. Bug	V	E		1
89	Kurylivka	50	BII-CI	S. Bug	V	E		
90	Berezivka II	22,5	BII-CI	Murashka S. Bug		I		
91	Kanatkvitsi	15	BII-CI	Lozova Dnister		I		
92	Chechelnyk	72	CI	S. Bug	V	E	5	
93	Ivashkove - Sad	~ 15	CI	Kodyma S. Bug	V	I		
94	Serby II	12	BII-CI	Kodyma S. Bug		I		
95	Oleksandrivka - Krutyans'ka I	15	CI	Dnister		I		
96	Stina IV	100	CI	Rusava Dnister	V	E	2	
97	Yaltushkiv 1	100-120	CI	Lyadova Dnister	V	E	1	
98	Tochilove	10-12	BII-CI	S. Bug		I		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
99	Sushkivka	100	CI	Yatran Synyukha S. Bug	V, A	E	5	
100	Popudnya	~ 15	CI	S. Bug	V	E	23	
101	Budysche	15	CI	G. Tikych S. Bug		I		
102	Bondarka II	16	CI	S. Bug		I		
103	Buzhanka	10	CI	G. Tikych S. Bug		I		
104	Dubrivka	12	BII-CI	S. Bug		I		
105	Gorodnytsya	25	CI	S. Bug		I		
106	Kolodyste 1	10 ~ 50 ?	CI	G. Tikych S. Bug	V, A	E	10	
107	Kolodyste 2 (Lukivka)	16	CI	G. Tikych S. Bug	V, M	E	6	6
108	Dobrovody	250	CI	G. Tikych S. Bug	A	E	7	1
109	Chychyrkozivka	200-300	CI	G. Tikich S. Bug	A	E	1	
110	Rozsokhuvatka	~ 100	CI	G. Tikich S. Bug	A	I		
111	Vasylkove (Iskrenne)	50-100	CI	S. Bug	A	I		
112	Petroostriv	30-40	CI	Velyka Vys S. Bug		I		
113	Kaitanivka II	10	CI	S. Bug		I		
114	Romanivka	100	CI	G. Tikych S. Bug	V	I		
115	Tal'ne 1	30-40	CI	Talyanka G. Tikych S. Bug	A	I		
116	Maydanets	200	CI	Talyanka G. Tikych S. Bug	A,M	E	34	20
117	Tallyanky	450	CI	Talyanka G. Tikych S. Bug	A,M	E	32	4
118	Stodul'tsi	24	CII ?	Riv S. Bug		I		
119	Kocherzhyntsi (Pankivka)	~ 30	CI	Yatran S. Bug	A	E	1	
120	Stari Babany	50	CI	Yatran Synyukha S. Bug	A	I		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
121	Pugachivka	20	CI	Revukha-S.Bug		I		
122	Tomashivka	150-250	CI	Yatran Synyukha S. Bug		E	4	
123	Novo - Ukrainka	30-50	CI	Velyka Vys S. Bug	A	I		
124	Cherpovody I	15	CII	Yatran S. Bug		I		
125	Kobrynove	~ 15	CII	G. Tikych S. Bug	A	I		
126	Kosenivka	120	CII	Yatran Synyukha S. Bug	A	E	5	
127	Korzhova	20	CII	Yatran S. Bug		I		
128	Korzhova - Slobidka	16	CII	Yatran S. Bug		I		
129	Vilkhovets I	~ 92	CII	G. Tikych S. Bug	A, M	E	1	1
130	Kocherzhyntsi (Shulhivka)	~ 100	CII	Yatran Synyukha S. Bug	A	E	1	
131	Apolyanka	90-100	CI-CII	Yatran Synyukha S. Bug		E	1	
132	Sharyn	30	CII	S. Bug		E	3	2
133	Sverdlykove	18	CII	Synyukha S. Bug		E		1
134	Vil'shana - Slobidka	30	CII	Yatran S. Bug	V	I		
135	Krasnopilka	28	CII	Yatran Synyukha S. Bug		E		1
	TOTAL			A-22 / M-10 / V-26		E-53/ I-82	312	63

Tab. 1. Trypillia Culture settlements with square more than 10 ha in Ukraine¹².

¹² The most of information originated from: *Arkheologichni pam'yatki Trypil's'koi kul'tury na teritorii Ukrainy*. Reestr, in *Enciclopedia Trypil's'koi Civilizacii*, Kyiv, 2004, tom. I, p. 563-700.

One of the most important questions of studying of the large settlements was the question of their internal chronology, or micro-chronology. Were the thousands of buildings on the area of hundreds hectares existed at one time or not? It is known, that the large agricultural agglomerations at Central Europe, which existed in Neolithic, developed for a long time, but contemporary were only parts of explored houses or other objects.

At the beginning of investigations M. Shmaglij wrote, that „... the large settlements Maydanets may be developed from the centre to borders during the life of 3-4 generations, who build the new ellipse structures during 100 or more years ...”¹³.

After many years of excavations at Maydanets'ke and Tall'an'ky, where many houses and other objects were investigated, archaeologists received data to answer this question¹⁴.

Analysis of all sources – stratigraphy of the sites, planigraphy of the settlements, stylistics of the pottery from the objects (houses and pits) give us possibility to consider, that:

1. The large settlements were created and developed step-by-step (see below stages 1-4, defined at Maydanets'ke).
2. Most of the houses and other installations existed at one time.
3. Most of buildings were inhabited contemporary and were destroyed (burnt) at one time.
4. It was the first period of settlement being, when houses were built without any common plan, than most of them were destroyed before ellipses – fortifications were built.

So we can propose the such model of Tripillya proto-cities development, based on results of previous investigations at Maydanets'ke settlement:

STAGE 1 – „the stage of settling” – period, when the first small groups of houses at the territory of future settlement appeared;

STAGE 2 – „the stage of centralized construction” – period, when ellipses – fortifications and main streets were constructed;

STAGE 3 – „the stage of development” – period, when new ellipses and other structures appeared;

STAGE 4 – „the final stage” – time, when whole the settlement was burnt.

The main conclusion is that according to our data the most of dwellings coexisted at the last stage at the settlement history.

¹³ M.M. Shmaglij, *op.cit.*, p. 71.

¹⁴ N.M. Shmaglij, M. Yu. Videiko, *Mikrokhronologia poselenia Maidanetskoe*, in *Rannezemlel'cheskie poselenia-giganty na territorii Ukrainy*, Kiev, 1990, p. 91-94; S.N. Ryzhov, *Mikrokhronologia poselenia Tal'an'ki*, in *Rannezemlel'cheskie poselenia-giganty na territorii Ukrainy*, Kiev, 1990, p. 83 - 90.

Settlement	Lab. number	B.P.	cal BC	Stage of TC
Vesely Kut	Blm-2137	5180 ± 65	4012 ± 94	BI-II
Vesely Kut	Ki-903	5100 ± 100	3869 ± 118	BI-II
Tall'anky	Ki-6865	4755 ± 50	3565 ± 81	CI
Tall'anky	Ki-6866	4720 ± 60	3475 ± 96	CI
Tall'anky	Ki-6867	4810 ± 55	3586 ± 66	CI
Tall'anky	Ki-6868	4780 ± 60	3575 ± 76	CI
Maydanets'ke	Ki-1212	4600 ± 80	3226 ± 163	CI
Maydanets'ke	Blm-2087	4890 ± 50	3679 ± 43	CI
Vilkhovetz	Ki-6922	4170 ± 55	2422 ± 115	CII
Vilkhovetz	Ki-6923	4165 ± 60	2766 ± 96	CII
Vilkhovetz	Ki-6924	4205 ± 50	2786 ± 84	CII
Vilkhovetz	Ki-6925	4225 ± 55	2792 ± 86	CII

Tab. 2. Isotope dates from Trypillya culture large settlements.

Phase	Square, hectares					Total
	10-30	30-50	60-90	100	> 100	
CII	6	3	2	3	–	12
CI (+ BII-CI)	52	13	1	7	5	78
BII	5	13	6	6	2	32
BII-II	2	1	1	4	2	10
BI	1	1	–	–	–	2
A	1	–	–	–	–	1
	67	31	10	20	9	135

Tab. 3. Distribution of the large settlements: periods / size.

Bug-Dnepr	Square, hectares					Total
	10-30	30-50	60-90	100	> 100	
Late Kaniv group	31	6		1		37
Tomashivka group	4	5		4	5	18
Both groups	35	11		9	5	55

Tab. 4. The large settlements at Bug-Dnepr region, phase CI (+ BII-CI).

Distribution of the large settlements: time, size, territory

The other important question is the distribution of sites (territory, time, size). We can explore this question, using data from the table 1. From BI-II phase we have multi-level system of settlements with territory from 10-15 up to 100 and more hectares (tab. 3). Than we can see, that this type of settlements are known in all areas of Trypillia Culture - Dniester, Dniester - South Bug, South Bug - Dnepr regions (fig. 1). All local groups at BII and CI phases had several 10-15 ha settlements and few 30-50-100 ha centres. So, it can reflect the situation with the social organization of Trypillia Culture population, which was similar in different places.

But the most of the large settlements were discovered at the territory between the South Bug and Dnepr. Here the top of their spreading was at BII and CI phases, when the largest centres developed. At this territory coexisted two large local groups of Trypillia culture: Tomashivka group and Kaniv group. They have the similar structure which included the settlements of different size – from 10 to 450 ha. At Kaniv group the most of settlements was from 10 to 30 ha, 6 – 30-50 and only one had square 100 ha. Tomashivka group had only four villages from 10 to 30 ha, but four 100 ha centres and five – from 200 to 450 ha.

It seems that this data reflects some strong system of organization, which existed and spreaded for a long time at the different Cucuteni-Trypillia areas. This system included small settlements (under 10 ha), and the large of different size (fig. 2).

The planning of proto-cities

There are reasons to suspect that the most basic planning principles, whether in the form of circles or ellipses, „streets” or „farmsteads,” were customary in Trypillia culture even before the appearance of large settlements¹⁵.

The oldest of these are the BI/II stage settlements, among which is *Vesely Kut* with an area of 150 hectares. The aerial photo of the settlement shows the existence of separate farmsteads and some traces of elliptical structures. In O. Tsvek's opinion, the principle of building in a circular pattern was used here, although the distance between the houses was 10-20 m. In period BII we see as many as six elliptical structures at *Volodymyrivka* (approximately 100 hectares). The area between some of these structures was either not built up or the space between them was intentionally left open (Shishkin, 1985, fig. 1-2, 4). Special attention was given to the construction of a „habitable wall”, remains of which was first excavated in 1946.

At *Volodymyrivka* we find the earliest examples of such fortifications. Aerial photographs of *Volodymyrivka* and *Mykhailivka* reveal lines of „streets” and rectilinear „blocks” similar to the later examples found at *Maydanets'ke* and *Tallyanky* (fig. 3-5). Similar to this planning scheme are the CI stage settlements found at *Dobrovody* and *Vasylkove*. Photos and magnetic resonance maps show the existence of two or three building clusters in an elliptical pattern with free space separating the central and surrounding ovals (fig. 4), as well as „quarters” (blocks) and „streets” (fig. 5 a-c). Entrances to the large settlements were fortified. They were flanked by the dwellings, as we see it at *Glybochok* (fig. 5 d), *Nebelivka* and other places.

¹⁵ V.P. Dudkin, M. Yu. Videiko, *op.cit.*, in *loc.cit.*, p. 309-310.

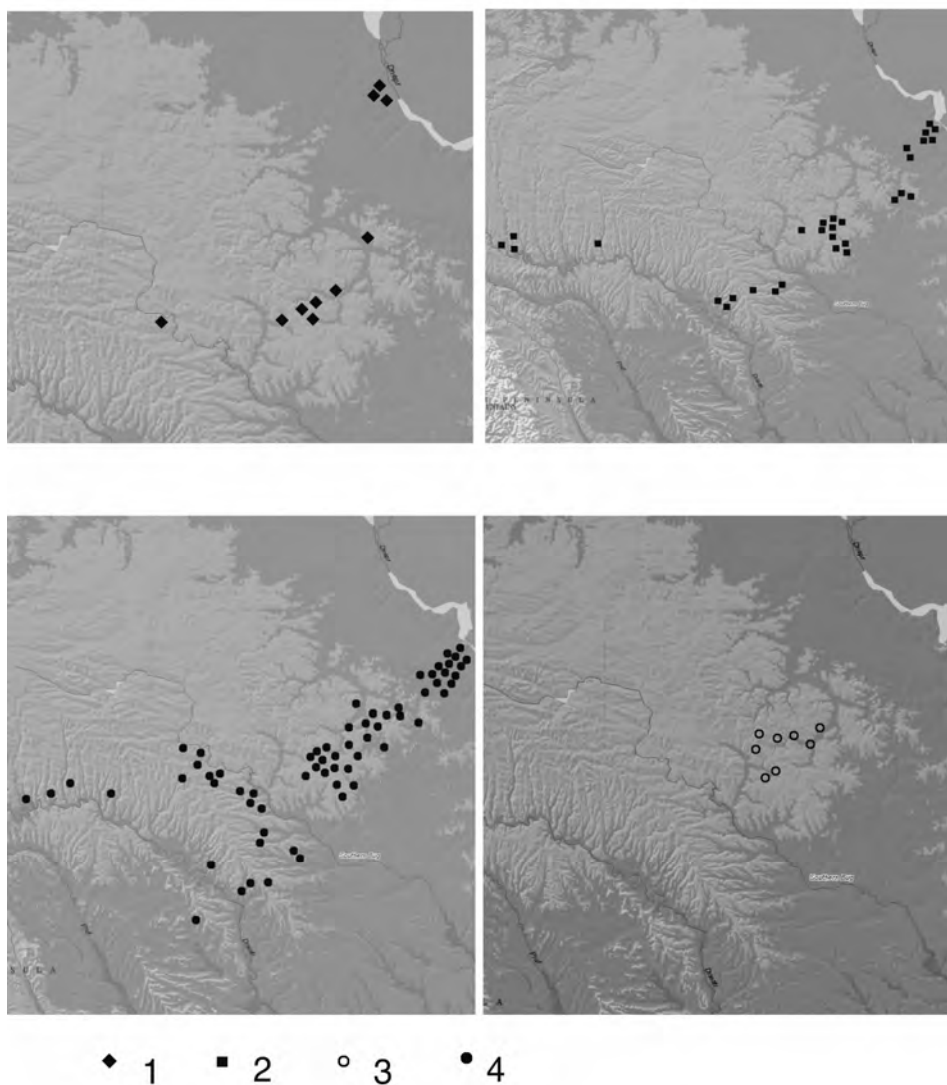

Fig. 1. The large settlements of Trypillia Culture, territorial distribution:
 1 – Trypillia BI/II; 2 – Trypillia BII; 3 – Trypillia CI (and BII-CI); 4 – Trypillia CII.

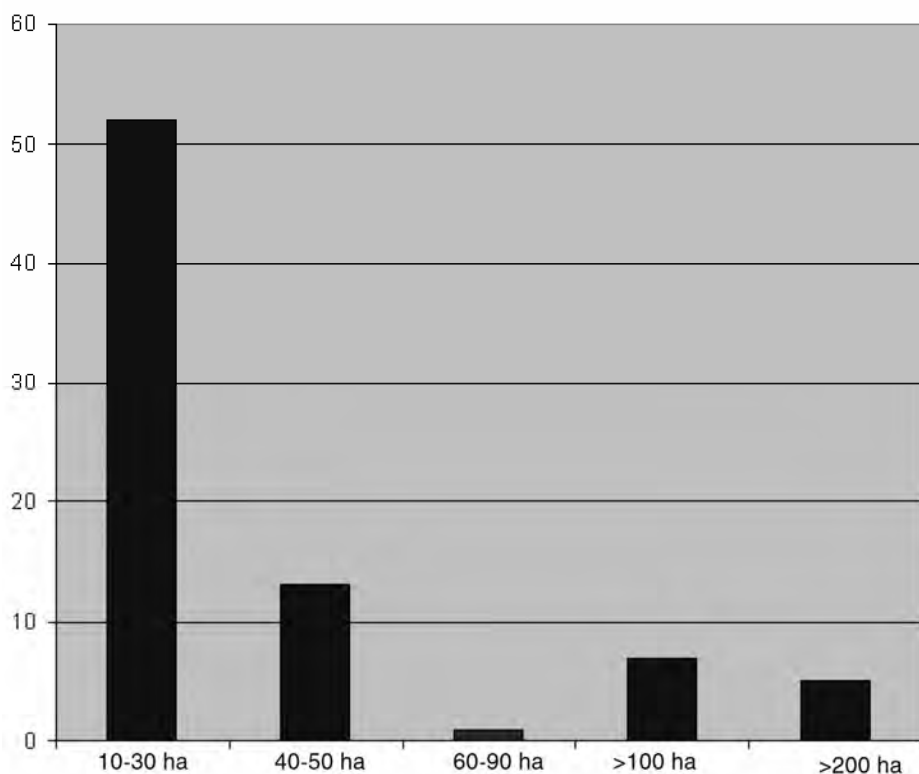

Fig. 2. The lagre settlements of Trypillia Culture, Bug-Dnipro region (Kaniv and Tomashivka groups), distribution by size.

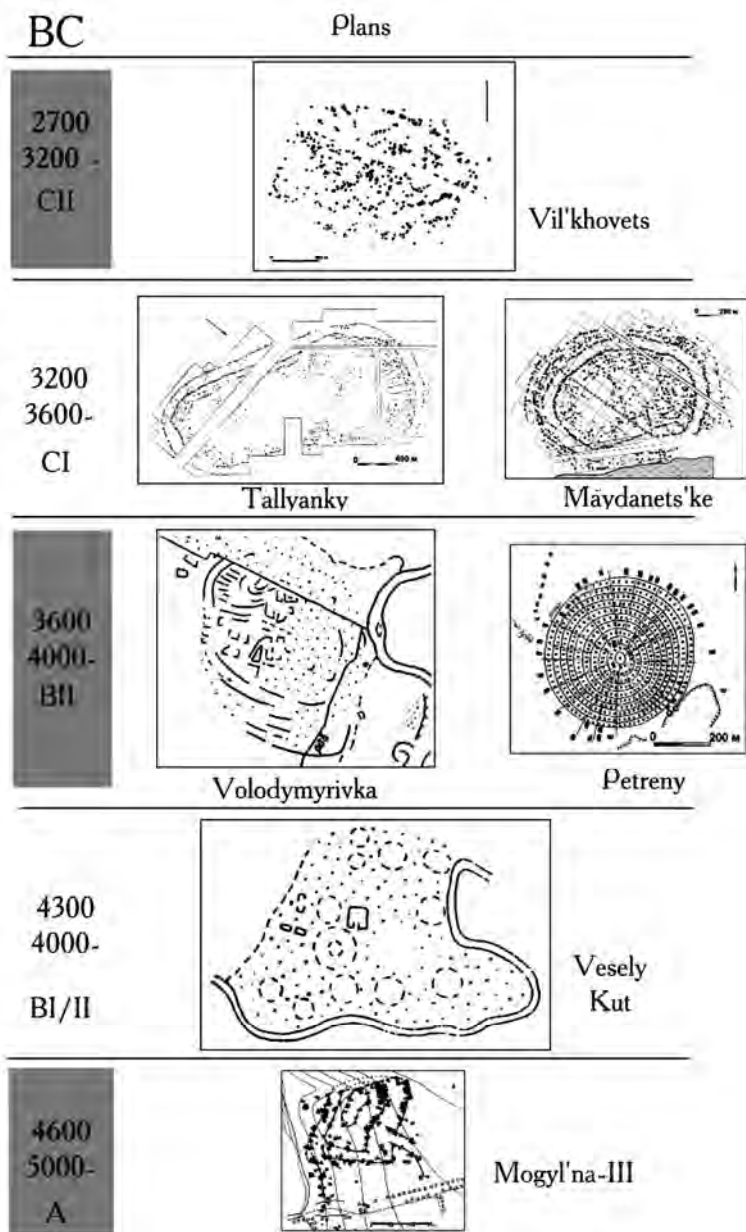

Fig. 3. The large settlements of Trypillia Culture, absolute chronology and development of the planning.

Fig. 4. Plan of the largest Trypillia Culture settlement at Tallianky (Trypillia CI) – near 450 ha, (reconstruction):

1 – dwellings, verified by magnetic prospecting (after V. Dudkin); 2 – reconstruction.

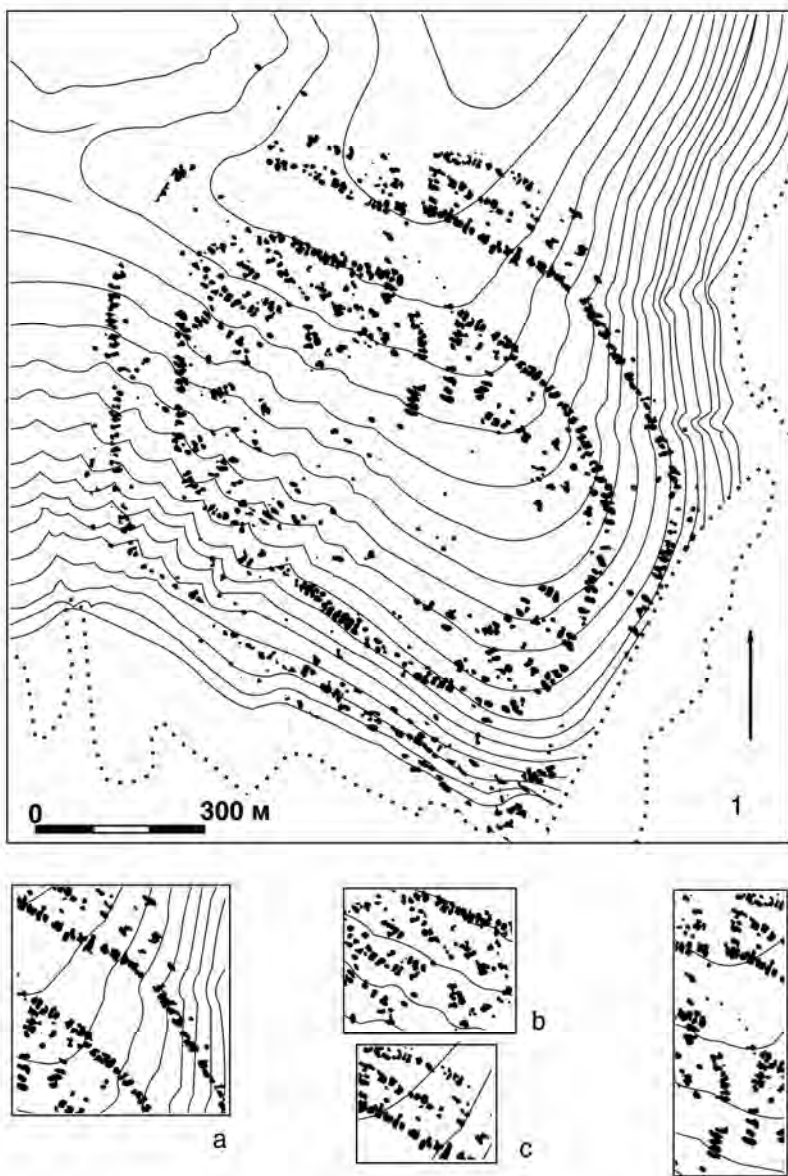

Fig. 5. Plan of the large settlement at Glybochok (Trypillia BII):
 1 – plan; a – part from elliptical structures; b, c – „streets” and „quarters”;
 d – entrance, defended by dwellings.

In the Southern Bug region standard planning schemes were developed and reproduced between 4200 and 2750 BC (fig. 3). They comprise elliptical structures with interim vacant sites intended for defensive purposes, „streets” and „quarters” (blocks) in the central area of the settlement. All aspects of this building tradition had been known to the Trypillia population from the beginning of the early period – *Mogyl’na* III settlement (Trypillia AIII, approximately 5000-4800 BC), where two elliptical buildings were found in an area of about 10 hectares. Some 1500 years later, in *Maydanets’ke* (in stage CI), we observe a fully formed settlement building system, or proto-city. This settlement was protected by two lines of „inhabited walls” with open space between them and contained „quarters” (blocks) and „streets” in the central area.

Some unique planning we can observe at Petreny settlement in Moldova. A general settlement area was by 30 hectares, on which counted near 500 dwellings. Building conducted on plan, by concentric circles. The Houses by middle dimensions 5 x 8 m stood along circular and radial streets prettily densely. Totally were 18 radial streets and eight circular. At the central part of the settlement was small unbuilt – up area with two big buildings near. By external settlement edge on photo loud by 25 big buildings by dimensions 14-16 m long and 6-7 m width. They are disposed one by one on settlement perimeter, in one place three stand on small distance one from one. As supposed V.I. Markevich, that these buildings could have defensive disposition, may be as original towers on settlement perimeter¹⁶.

The architecture of large settlements

The majority of archaeologists today believe that the most typical of Trypillia culture were early timber frame buildings with wooden walls and ceilings plastered with clay¹⁷. Straw and sometimes leaves were admixed into the clay. Structures were built, as a rule, with supporting posts made of tree trunks set deep into the earth in order to secure a vertical position. The walls were also made of timber and plastered with clay. As can be seen in dwelling models, these vertical posts divided the walls into separate sections, each projecting outward as half-columns. The model from *Volodymyrivka* also indicates that the walls of the dwellings were painted.

The ceilings were constructed of wood, either with square or round timbers depending on the building’s width. Many finds of clay coating that preserve the impressions of these constructions survive. The standard width of houses was 4-5 m, but some rooms are known which measured 9-10 m wide. Buildings were rectangular in plan and ranged in size from small (4.4 x 9 m) to large (15 x 10 m, 9 x 21 m, 7 x 33 m etc.).

Wooden floors were covered with clay to which straw was commonly added. This covering resulted in the creation of an even, clay floor surface, or *dolivka*, at the ground level.

Interiors of inhabited rooms included a stove or an open hearth. Smoke was vented through an opening in the ceiling. The rooms were outfitted with various

¹⁶ V.I. Markevich, *Pozdnetripolskie plemena Severnoi Moldavii*, Kishinev, 1981, p. 18, fig. 14.

¹⁷ M. Yu. Videiko, *Arkhitektura poselenn’ trypil’s’koi kul’tury*, in M. Yu. Videiko, R.V. Terpilovsky, V.O. Petrashenko, *Davni poselennya Ukrainy*, Kyiv, 2005, p. 45-50, 57-75.

benches made of clay, raised platforms, and troughs with millstones mounted onto them. Judging from the images on the recovered clay models, windows were round with geometrical or ornamental patterns around them. Thresholds were made of clay, and entrances were outlined by complicated geometrical and ornamental patterns. These served to protect the room from the penetration of „evil spirits”.

In the case of two-storied buildings, the second floor, with its stove, was used for living while the first floor supported the household requirements of storage, the shelter of animals, etc. In this way the household complexes of the early period in Trypillia were kept warm. In addition to domestic complexes, potters' workshops were also excavated. These were situated close to dwellings but were differentiated as separate work places – at *Vesely Kut*, *Myropillya*¹⁸.

The people of Trypillia also invented a new type of settlement compound. These were combined into a single, two-story household complex that consisted of buildings attached to each other. The distance between the recovered architectural remains was not more than 1-1.5 m. The remains of such structures were excavated in *Maydanets'ke* (fig. 6-7) and *Volodymyrivka*.

The economy of large settlements

The extensive agricultural cultivation practiced by these populations, primarily in the forest-steppe region, resulted in the decimation of local forests in the vicinity of the household settlements. This has been proven by palynological data gathered for settlements of Trypillia culture. The amount of tree pollen diminishes in the palynological spectra while the pollen of bread grains, weeds and secondary woody types increases. Traces of ash that might appear as the result of burning vegetation have also been found¹⁹.

The Copper Age (end of the 5th millennium - beginning of the 3rd millennium BC) represents the period when human beings first made a considerable impact on their immediate environment. Periodic transference of Trypillia settlements suggests that this population experienced the first bitter repercussions of civilization, namely ecological problems. It is arguable that they tried to resolve these problems with the assistance of magic and rituals. Some archaeologists interpret the presence of symbolic objects as a coping mechanism for environmental stress.

We have come to the conclusion that the economy of Trypillia culture was a balanced system, and that a major share of plant cultivation²⁰ and livestock breeding ensured the existence of necessary products. All other kinds of economic activities, such as hunting, fishing, and the gathering of wild fruits, honey, and mollusks, supplemented the principle branches of the economy.

¹⁸ O.V. Tsvek, *Poselennya Skhidnotrypil's'koi kul'tury.*, p. 22-23, 41; fig. 4-5, 16.

¹⁹ K.V. Kremenetskii, *Paleoekologia drevneishykh zemledeltsev i skotovodov Russkoi ravniny*, Moskva, 1991, 123 p.

²⁰ G.A. Pashkevich, M. Yu. Videiko, *Ril'nytstvo plemen trypil's'koi kul'tury*, Kiev, 2006, 143 p.

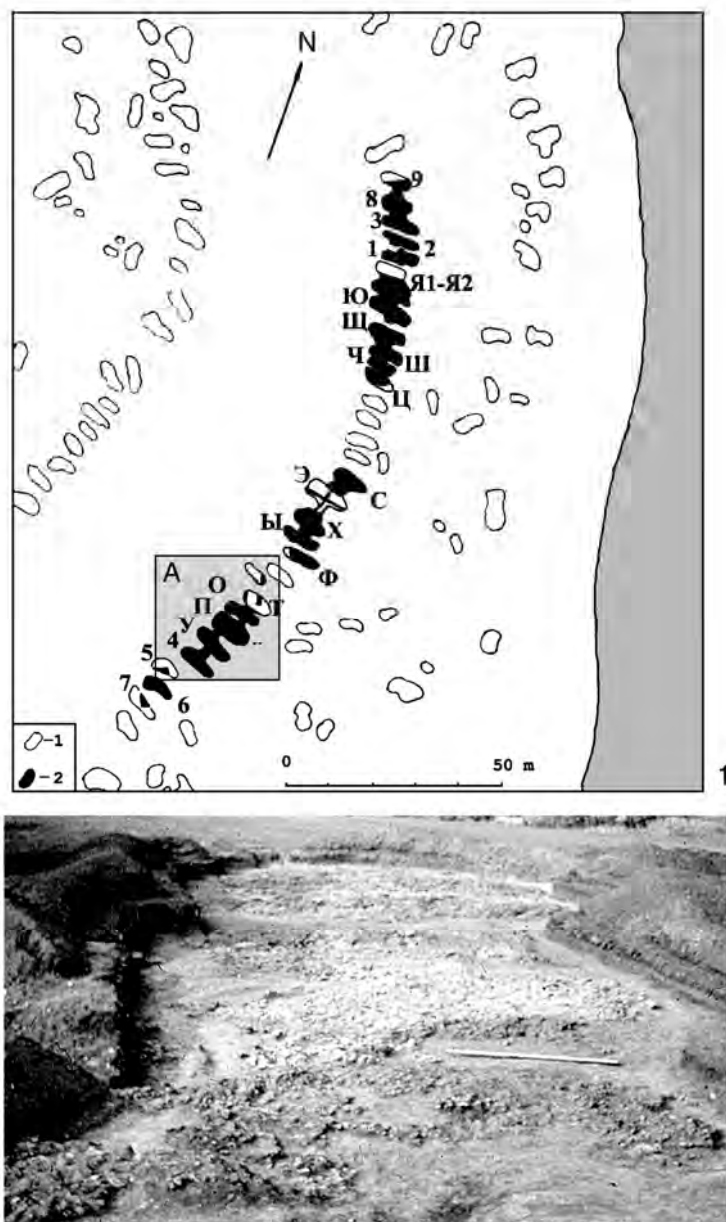

Fig. 6. Maydanets'ke (Trypillia CI), excavations at the second ellipse:
1 – plan (1 – dwellings, detected by magnetic prospection; 2 – excavated at 1986-1991);
2 – group of dwellings, explored at 1987.

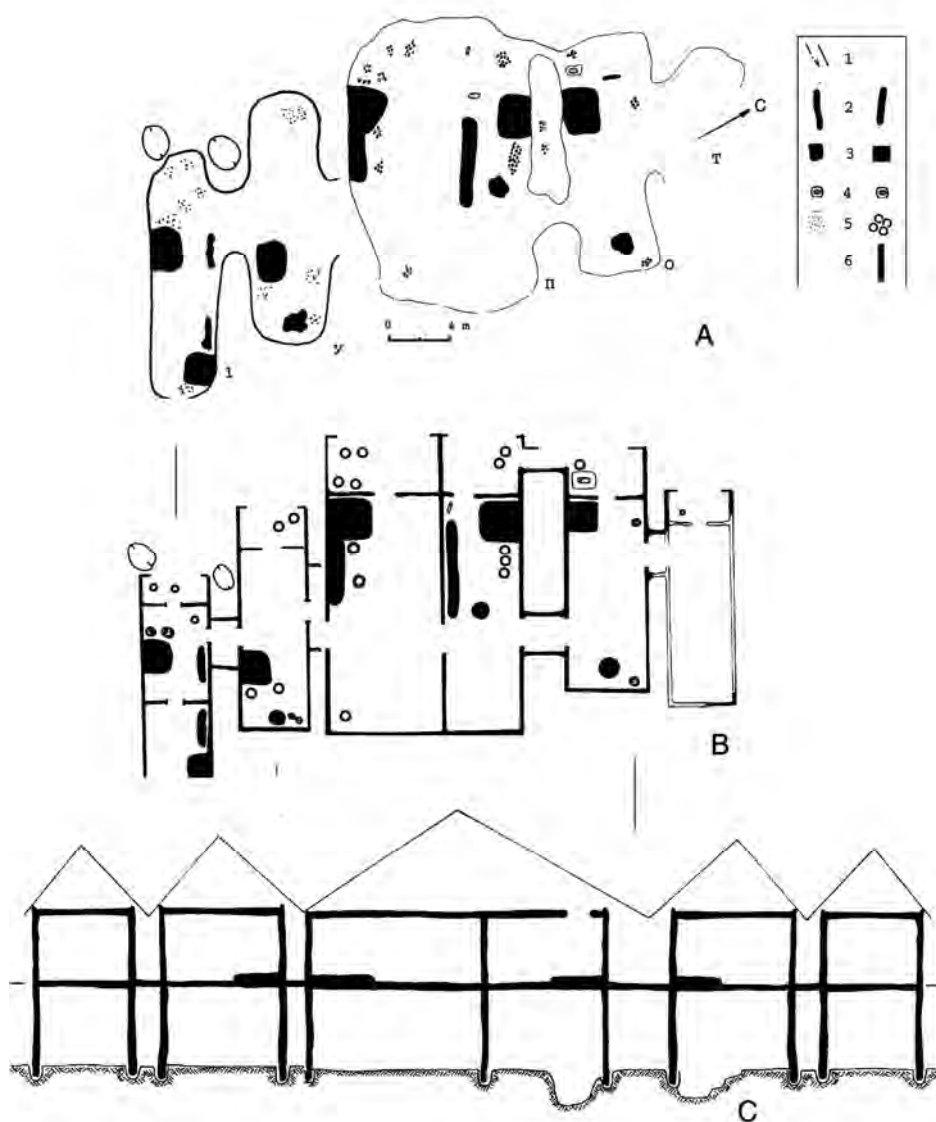

Fig. 7. Maydanets'ke (Trypillia CI), excavations at the second ellipse at 1986, 1989 and 1990:
 A – plans of explored remains of dwellings; B – contours at the level of the second floor;
 C – cross-section (reconstruction); 1 – contours of burnt clay; 2 – clay podium;
 3 – oven or fireplace; 4 – millstone; 5 – pottery, 6 – walls (reconstruction).

The main feature of Trypillia's extensive economy was the control over large territories. Only strong collectives, with high demographic rates and strong military potential, were able to realize such control. The early proto-cities of Trypillia, as agglomerated agrarian communities, represent the logical outcome of further development of a subsistence strategy. Otherwise the economic reasons for such a concentration of population do not make sense²¹.

B. Gaydarska, analyzing the subsistence strategies of Trypillians, which lived at *Maydanets'ke*, considered, that „... *in order to maintain subsistence on such a huge scale, a strongly hierarchical social organization is needed. Such organization presumes some kind of division of labour and division of land... Such a division of land and labour may have resulted in a gradually increased social tension, which, in addition to the logistical difficulties of maintaining such large-scale subsistence practices, probably have contributed to the collapse and abandonment of the settlements-giants*”²².

The spreading of proto-cities contributed to the development of arts and crafts, including pottery, figurines, flint-working. At the territory of the large Trypillia settlements three specialized pottery workshops were found. We have data about the explorations of such places at BI/II and BII settlements of East Trypillia culture Vesely Kut and Myropillya, Trostyanchyk²³. At the largest settlements at South Bug - Dnepr region such workshops were not found. Only in central part of *Maydanets'ke* in 1985 we excavated pit with slagged pottery, possible trace of existed near this place workshop.

But all data about technology, assortment and amount of pottery, found during excavations, could be evidence of the developed pottery craft and „the movement to the centralization of the manufacturing operations”²⁴. From BII stage Trypillia culture population mainly used painted pottery. For baking of such pottery specialized two-level pottery stoves were used. Pottery forms changes show tendency of searching of the simplest forms, convenient for manufacture. At Tomashivka group rounded forms by biconical forms, more useful, were changed. For pottery making special clay models were used. Some such models in *Volodymyrivka* (BII stage) were found. Two of them were forms for small painted bowls, another for pot. For creating of the biconical vessels clay ribbons used.

In every dwelling, explored at *Maydanets'ke* we found from 30 to 120 different pottery vessels, which we can restore²⁵. On average in every household it

²¹ G.A. Pashkevich, M. Yu. Videiko, *op.cit.*, p. 119-122.

²² B. Gaydarska, *Application of GIS in settlement archaeology: an integrated approach to prehistoric subsistence strategies, in Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kyiv, 2003, p. 212-215.

²³ O.V. Tsvek, *Gomcharne vyrobnytstvo plemen trypil's'koi kul'tury*, in *Enciclopedia Trypil's'koi Civilizacii*, tom. I, Kyiv, 2004, p. 290-299.

²⁴ L. Ellis, *Population growth, food storage and ceramic manufacturing centres in Pre - Bronze Age Europe*, in M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (eds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte European, Session Scientifique Iași - Piatra-Neamț 1984*, BAI, I, Iași, 1987, p. 180.

²⁵ M. Yu. Videiko, *Pro kharakter ta obsyagi vyrobnytstva glynianogo posudu v trypil's'kokh protomistakh*, in *UCJ*, 1 (11), 2004, p. 30-35.

where to 75 vessels. It means that at 2000 households of *Maydanets'ke* were in use at one moment up to 150000 different vessels.

British archaeologists, exploring Uruk period settlement in Mesopotamia, considered, that one household used every year 86 different ceramic ware. If the level of ware consumption at *Maydanet'ske* was the same, here were produced many millions of vessels and plates! (see tab. 5)

Duration of settlement life, years	One-year consumption	Whole-life consumption
50	172000	8600000
80	172000	13760000

Development of proto-cities led to creation of an affiliated exchange system. We note that the development of proto-cities stimulated flint mining at the region of the proto-cities²⁶ and at *Volhynia* and also developed the exchange of flint tools²⁷.

Another important product for proto-cities was salt. J. Chapman and B. Gaydarska explored the „salt business” of *Maydanets'ke*. The year estimated salt demand for people and animals (the low level) reached here 36200 kg (for 8000 people). They concluded, that „the consumption of the small fraction of the estimated demand for salt would have required a major logistical achievement – the organization of the world's first bulk trading network”²⁸.

At the same time, however, crafts were never the primary occupation among the population of early Trypillia proto-cities. We see instead that these places were primarily administrative, military, and religious centres and not centre of craft and trade.

Proto-cities in the system of Trypillia Culture

Large settlements appeared in Trypillia Culture at the end of the fifth or the beginning of the fourth millennium BC. Different types of settlements could have existed at the same period within one group²⁹. These may have been small (2-7 hectares), average (7-10 hectares), or large (20 and more hectares) in size. Concerning the large settlements only two types can be singled out: those that were as large as 50-100 hectares and those that were more than 100 hectares. These settlements were related in a hierarchical fashion, with the largest being dominant. Settlement groups controlled territories of 10-20 km in

²⁶ O.V. Tsvek, I.I. Movchan, *Eneoliticheski proizvodstvennyi kompleks po dobyche i obrabotke kremnya na reke Bol'shaya Vys*, in *Na poshanu Sofii Stanislavivny Berezanskoi, zbirka naukovykh prats'*, Kiev, 2005, p. 66-76.

²⁷ N.N. Skakun, *Le role et l'importance du silex dans le Chalcolithique du sud-est de l'Europe (sur la base du materiel provenant des fouilles du campement de Bodaki)*, in *La Prehistoire au Quotidien (Melanges offerts a Pierre Bonenfant)*, Grenoble, 1996, p. 223-235, M. Yu. Videiko, *Vydobutok ta obrobka kremenu*, in *Enciclopedia Trypil's'koi Civilizacii*, tom I, Kyiv, 2004, p. 266-267, 270.

²⁸ J. Chapman, B. Gaydarska, *The Provision of Salt to Tripolye Mega-Sites, in Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kyiv, 2003, p. 203-211.

²⁹ M. Yu. Videiko, *Trypil's'ki protomista. Istoria doslidzhen'*, p. 74-78.

radius and were situated in river basins. They maintained their own „capital”, which included the largest settlement (with an area of 50-200 hectares) and the dependent „towns” (10-40 hectares) and villages (2-7 hectares). Such a group, it seems logical, corresponds to a chiefdom.

Two or more such groups comprised a local type, which occupied large territories generally situated in the area between rivers, at least in part. The local group, which occupied the highest level in the social hierarchy of Trypillia culture, corresponded, in our opinion, to a complex chiefdom. The largest proto-cities may have been the capitals of these complex chiefdoms.

We have, in addition, a three- or five-level organization of local groups which, we believe, was connected with various population densities in some regions. In certain conditions, where the population of local groups expanded to as much as 5000 or even 30000 people, the traditional tribal structures were likely modified.

It seems, that J. Nandris was true, when wrote, that „... the Neolithic populations of the fourth millenium were non indefferentiated primitivi egaliterians”. This assertion based on data mainly from Cucuteni Culture³⁰.

Trypillia proto-cities in Old Europe

To determine the disposition and place of large Trypillia culture settlements in the history of Europe we will attempt to compare them with synchronous settlement structures³¹. From the fifth to the fourth millennium BC there existed a series of vibrant, early agrarian cultures in central and southeast Europe. These included the *Lengyel*, *Polgar*, *FBC*, *Kojadermen*, *Karanovo*, *Gumelnitsa* and *Vinča*, among others.

Tendencies of urbanization began to appear in Europe during the Neolithic period. The growth of population and the intermixing complexity of social structures and management played an important role in this process. It is interesting to compare Trypillia data with H. Parzinger's description of urbanization in Europe³². From the beginning (stage Trypolya A, or Parzinger's chronological horizons 5-8), we have „disseminated villages”, „agglomerate villages” and „proto-cities” in Trypillia territory.

The *Mogyl'na* III settlement occupied an area of approximately 10 hectares, contained more than 100 dwellings, and had a population of between 500 and 800 people. We also see a complex (two- or three-level) hierarchy of settlements at this site. This included one large *Mogyl'na* III, one small *Mogyl'na* I, and one *Mogyl'na* II settlement nearby. We see a similar situation in Moldova. The existence of very large settlements, with areas of tens or hundreds of hectares and large populations (5000 or more), can be traced at horizons 9-12. These would be considered „early cities” according to the scale proposed here.

³⁰ J.G. Nandris, *Romanian Ethnoarcheology and Cucuteni*, in M. Petrescu-Dîmbovița, N. Ursulescu, D. Monah, V. Chirica (eds.), *op.cit.*, p. 214.

³¹ M. Yu. Videiko, *Processes of urbanization in Old Europe and trypillia culture proto - cities*, in *Tripolian settlements-giants. The international symposium materials*, Kyiv, 2003, p. 256-261.

³² H. Parzinger, *Studien zur chronologie und kulturgeschichte der jungstein, kupfer- und fruhbronzezeit Zwischen Karpaten und Mitlerem Taurus*, vol. 2, Mainz am Rhein, 1993, p. 294-310; abb. 17.

This correlation shows that when the proto-cities formations ceased in southeast Europe, they flourished on the borders of European civilization between the Prut and Dnieper rivers. *Trypillia-Cucuteni* proto-cities disappeared at the same time the urban formations of the Troy I-II types appeared in Anatolia. It should be noted that Trypillia settlements were larger and more populous compared to other European and Anatolian settlements. The Trypillia settlements had as many as 10000-14000 people, with 1600 to 2800 dwellings and areas as large as 250-450 hectares.

Why did Trypillia Culture proto-cities appear?

There are two points of view concerning the large settlements of Trypillia. Some archaeologists believe that they appeared on the borders of agrarian communities under the threat of the „steppe invasion”³³. Others hold that their appearance resulted from internal social development under the threat of wars between Trypillia tribes (Shmagliy, Videiko, 1993; Videiko, 2002, p. 70-100). The most recent investigations have shown that some internal cultural processes (economic as well as social) in Trypillia were connected not only with steppe, but also with central European cultures³⁴.

Trypillia proto-cities appeared around 4200 BC in different territories (and not only on the steppe borderlands) as a reaction to the economic and political situation associated with the Trypillia-Cucuteni unity. Population growth, military conflicts between tribes, and migrations could all be cited as possible contributing factors. These proto-cities were the centers of numerous Trypillia chiefdoms which were in a state of perpetual internecine war. The cause of these clashes lay in the expansive character of agriculture: Settlements had to be transferred to new fields every forty to seventy years, while the territory of the forest-steppe between the Carpathians and the Dnieper River was limited. The large Trypillia settlements provide an example of the beginning of the process of urbanization which was similar to the prehistory of Sumerian cities in Mesopotamia from 4000-3000 BC³⁵.

M. Gimbutas wrote that „the Proto- or Early Indo-Europeans, whom I have labeled „Kurgan” people, arrived from the east, from southern Russia, on horseback. Their first contact with the borderland territories of Europe in the Lower Dnieper region and west of the Black Sea began around the middle of the fifth millennium BC. This initiated a continuous flow of people and influences into east-central Europe which lasted for two millennia. The peaceful agriculturalists, therefore, were easy prey to the warlike Kurgan horsemen who swarmed down upon them. These invaders were armed with thrusting and cutting weapons; long dagger-knives, spears, halberds, and bows and arrows ...”³⁶.

In our opinion, however, there were no economic, political, or military pre-conditions to „steppe” aggression against Tripillya proto-cities, and there is no real

³³ V.A. Kruts, *K istorii naselenia tripol'skoi kul'tury v mezhdurechie Yuzhnogo Buga i Dnepra*, in *Pervobytnaya arkeologia. Materialy I issledovania*, Kiev, 1989, p.130.

³⁴ See *BPS*, vol. 9.

³⁵ M. Yu. Videiko, *Tripolye „pastoral” contacts. Facts and character of interactions*, in *BPS*, 2, 1994, p. 5-28; M. Yu. Videiko, *Trypil's'ka Cyvilizatsia*, Kiev, 2003, p. 138-150.

³⁶ M. Gimbutas *The Civilization of Goddess: The world of Old Europe*, San Francisco, 1991, p. 391.

archaeological evidence that such conflicts ever existed. Trypillia agriculturalists had built their well-fortified settlements long before „militant Kurgan (steppe) horsemen” appeared in the steppes. From the sixth millennium BC these „peaceful agriculturalists” produced such weapons as hammer-axes made of stone and metal, daggers, arrowheads etc., which had appeared in steppe burials only in the third millennium BC.

In fact, one Trypillia Culture „village” that of *Maydanets* in the southern Bug-Dnieper region, had an army more powerful than the combined forces of all the tribes of the *Sredny Stog* unity. The disintegration of Trypillia husbandry and culture may be connected instead with the change in the physical environment after 3500-3400 BC. These changes led to the expansion of the production economy in the steppe zone.

Interactions between Trypillia and the *Sredny Stog* unity created the pre-conditions for this process. After 3400-3200 BC, some groups of the Trypillia population took part in the creation of new cultural groups in the steppes and forest-steppe zones. These included the *Usatovo* and *Gorodsk* cultures, among others. It was only after these events that the steppe pastoralists appeared. Trypillia and *Bolgrad-Aldeni* cultures played the role of higher civilizations in the creation of the European semi-nomadic tradition.

On the other hand, the proto-cities provided some guarantee for the preservation of Trypillia cultural identity. We can conclude that in some cases the „western” factor played a role in the processes connected with the origin of Trypillia proto-cities.

The period of *Polgarisation* in the Trypillia territory ceased after 4300 / 4200 BC, when the first large settlements appeared in eastern Trypillia culture³⁷. Following this was a lengthy period (between 4000 and 3400 BC) during which only territories belonging to different Trypillia local groups with a tradition of proto-cities organization remained outside the process of cultural integration and influence from central European Late Neolithic and Eneolithic cultures. Only after the disappearance of the proto-cities system did the intensive process of influence from the Baden cultural group begin. (This did not have any influence in the territory of the *Kosenivka* group, where the last proto-cities existed until 2900-2750 BC). Proto-cities disappeared completely at the end of the fourth or beginning of the third millennium BC as the result of global cultural changes.

The first steps of urbanization

We can detect more than a few parallels between *Ubaid – Uruk – Jemdet Nasr* and Trypillia development. Territorial expansion, growth of population, the concentration of population in large settlements,³⁸ two- and three-level hierarchies, the development of craft exchange, the appearance of the first recording systems – all these phenomena appear to be very similar, and it seems that Mesopotamia and Europe developed along the same lines between 5000 and 3000 BC. Only the conclusion of this

³⁷ M. Yu. Videiko, *Tripolye and the cultures of Central Europe: facts and character of interactions: 4200-2750 BC*, in *BPS*, 9, 2000, p. 13-25.

³⁸ We must note that the population density at Ur ranged from 100-125 to 250 people per hectare. The population density at Maydanets was approximately 31-43 people per hectare. This implies that a Trypillia 100 hectares area settlement corresponded to a 15-30 hectares „town” at Sumer.

development differs: in Mesopotamia the first states appeared, while European proto-cities fell into decay between 3400 and 3000 BC. Some of them (like *Vil'khovetz'*) may be existed at the beginning of III-rd mil. B.C.

It is logical to suppose that similar processes could take place in early agricultural societies, which had to solve the same problems. These included population growth and overpopulation, lack of agricultural fields, and conflicts between communities. It is little wonder that these problems were solved everywhere in a similar way: populations migrated to new lands, and fortified settlements were constructed. One may consider the appearance of large settlements in *Trypillia-Cucuteni* culture as only the first phase of urbanization, or one of its possible models. This process was interrupted on the territory of Ukraine at the beginning of the Early Bronze Age after 3200 BC. The disappearance of proto-cities was a reflection of the crisis of an extensive agricultural economy.

The ancient Near East and Europe show two paths of civilization development in the fourth millennium BC: the growth of early cities and states in Mesopotamia versus the temporary shut-down of social progress in some regions of Europe. From this point of view, the growth and decline of Trypillia proto-cities provides us with an opportunity to study the first steps of urbanization which, in other places, were obscured by later development. It is for this reason that we consider the study of large Trypillia settlements – the proto-cities in Ukraine – to be at once interesting and promising.

DESCOPERIRI CUCUTENI-ARIUȘD DE LA PĂULENI CIUC - *DÂMBUL CETĂȚII* (JUD. HARGHITA). MODELE DE ALTĂRAȘE

de Dan Buzea

Așezarea de la Păuleni Ciuc este cunoscută în literatura de specialitate și sub numele de Ciomortan sau Șoimeni și este situată în apropierea satului Șoimeni (Csikcsomortán), comuna Păuleni Ciuc (jud. Harghita) (pl. I/1).

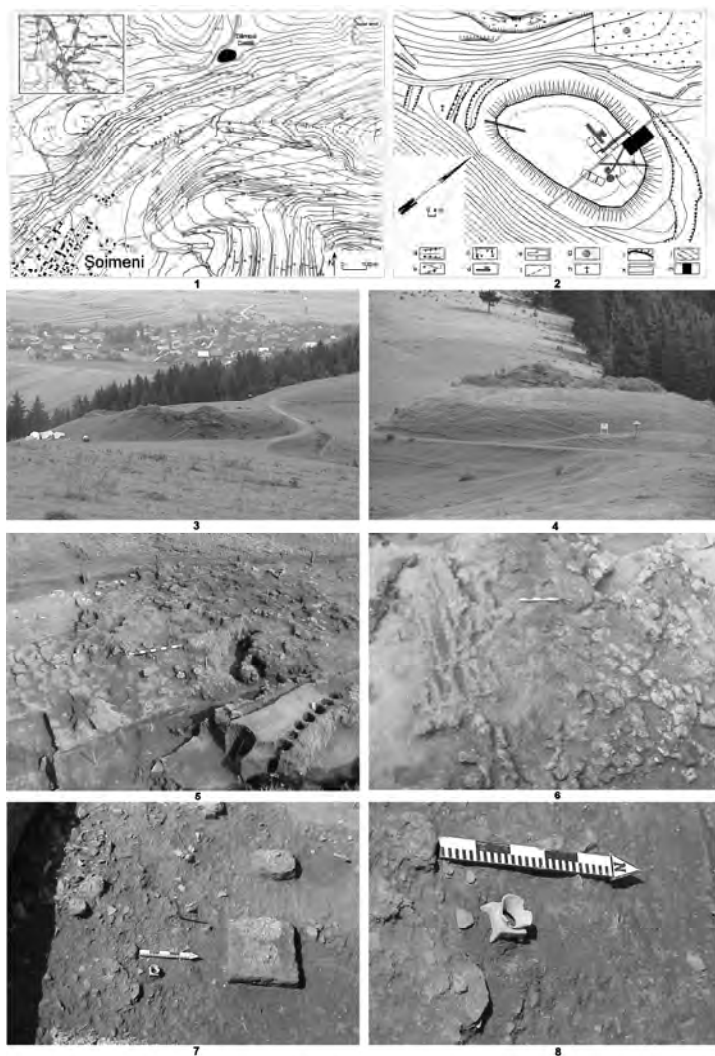
Stațiunea se află la aproximativ 8 km nord-est de municipiul Miercurea-Ciuc, în punctul numit de localnici *Várdomb* (*Dâmbul Cetății*), într-un loc ferit, la poalele de vest ale Munților Ciucului, la altitudinea de 882 m.

Acest loc oferă o bună vizibilitate asupra Depresiunii Ciucului și totodată un bun control al punctelor de comunicație, situându-se în dreptul pasului Vlăhița, ce traversează Munții Harghitei (granița naturală dintre Depresiunea Ciucului și centrul Transilvaniei) și între cursul superior al Oltului și izvorul Troțușului, legând Depresiunea Ciucului de Moldova (pl. I/3-4).

Inițial, aici a existat un promontoriu natural, de formă ovală, cu suprafața de circa 60 (nord-sud) x 90 (est-vest) m și înalt de circa 3 m. Acesta era mărginit la sud de o pantă accentuată și înaltă a Văii Pârâului Remetea – afluent al Oltului –, iar la nord, în imediata sa apropiere, curge un alt pârâu, afluent al Remetei.

Așezarea a fost descoperită în perioada interbelică de Al. Ferenczi, care a inclus-o în repertoriul cetăților dacice din Transilvania. În anii 1956, 1960 și 1967 aici au fost efectuate cercetări arheologice de către Z. Székely. Cu această ocazie s-a constatat că așezarea a fost locuită în eneolitic (cultura Cucuteni-Ariușd), în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (cultura Coțofeni) și în epoca bronzului (culturile Ciomortan-Costișa și Wietenberg). În urma investigațiilor efectuate de Z. Székely s-a vorbit de o nouă cultură arheologică, denumită în literatura de specialitate cultura Ciomortan.

În deceniul trecut așezarea a reintrat în atenția cercetătorilor, în momentul în care a început să fie braconată de căutătorii de comori. Printr-o întâmplare fericită o parte din acest material arheologic a intrat în proprietatea Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, prin donații și achiziții.

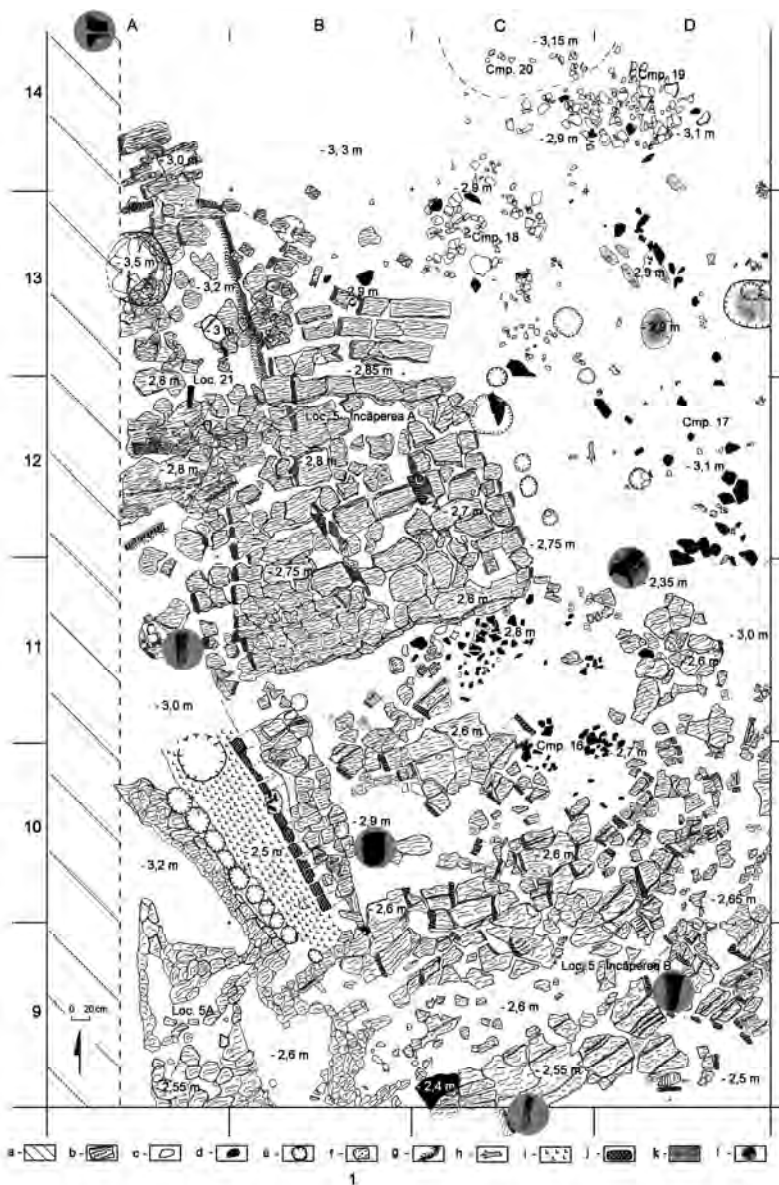

Pl. I. Păuleni Ciuc - Dâmbul Cetății: 1 – poziționarea geografică; 2 – planul general al așezării (legendă: a – șanțuri de apărare; b – teren mlăștinos; c – pădure de conifere; d – secțiunile lui Z. Szekely; e – secțiunile din anii 1999-2002; f – limita interioară a valului; g – puț pentru alimentarea cu apă potabilă a comunei Păuleni Ciuc; i – coama valului; k – drum de câmp; l – curbe de nivel; m – secțiunea din perioada 2003-2006); 3 – vedere dinspre est; 4 – vedere dinspre vest; 5 – Locuința 5, campania 2004 – vedere dinspre vest; 6 – Locuința 5, campania 2005 – vedere dinspre vest; 7 – Locuința 16 – vedere generală asupra locului în care a fost descoperit altărașul; 8 – Locuința 16 – detaliu asupra altărașului.

Datorită faptului că din primele cercetări ale lui Z. Székely nu au fost surprinse stratigrafic genealogia grupului Ciomortan, nici raportul cronologic dintre culturile perioadei mijlocii a epocii bronzului – Ciomortan-Costişa şi Wietenberg –, s-a hotărât redeschiderea şantierului arheologic de la Păuleni Ciuc, prin cercetarea unor suprafeţe mari.

În vederea aprofundării cercetărilor, în perioada 1999-2006 săpăturile în această aşezare au fost reluate de un colectiv format din reprezentanţii mai multor instituţii: Muzeului Naţional al Carpaţilor Răsăriteni (V. Cavruc – coordonator, D. Buzea), Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei (M. Rotea), Universitatea „Eftimie Murgu” Reşiţa (Gh. Lazarovici), Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu (S.A. Luca, C. Suciu), Institutul Român de Tracologie (Zs. Székely) şi Muzeul de Istorie şi Arheologie Piatra-Neamţ (Gh. Dumitroaia) (pl. I/2)¹.

¹Z. Székely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe în anul 1956*, în *MCA*, V, 1959, p. 231-245; Idem, *Cultura Ciomortan*, în *Aluta*, 2, 1970, p. 71; Eug. Zaharia, *Cultura Ciomortan*, în *Comori ale epocii Bronzului din România. Treasures of the Bronze Age in Romania*, Bucureşti, 1995, p. 151-152; Zs. Székely, *Ciomortan - Păuleni, com. Şoimeni, jud. Harghita*, în *Catalogul Expoziţiei Cultură şi Civilizaţie din Carpaţii Răsăriteni în lumina noilor descoperiri arheologice*, Sfântu Gheorghe, 1998, p. 12; I. Janovits, *Noi periegheze din depresiunea Ciucului*, în *Angustia*, 4, 1999, p. 121-150; V. Cavruc, *Noi cercetări în aşezarea de la Păuleni (1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 99; Idem, *Repertoriul Arheologic al judeţului Harghita*, Sfântu Gheorghe, 2000, p. 173-176; Idem, *Legături între Moldova şi S-E Transilvaniei în bronzul mijlociu*, în *Cultura Costişa în contextul epocii bronzului din România*, Piatra-Neamţ, 2001, p. 55-75; Idem, *Noi consideraţii privind grupul Ciomortan*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 89-95; Idem, *Noi Descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Catalog de Expoziţie, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 129; Idem, *Păuleni-Ciomortan*, în *New Archaeological Discoveries in South-Eastern Transylvania*, Exhibition Catalogue, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 43; Idem, *Păuleni-Ciomortan în Űj Régészeti Leletek Dél-Kelet Erdélyben, Kiállításkatalógus, Sepsiszentgyörgy*, 2003, p. 43; Idem, *Românii din Covasna şi Harghita. Prototracii în epoca metalelor*, Miercurea Ciuc, 2003, p. 28-29; Idem, *The Ciomortan Group in the light of New-Researches*, în *Marmatia*, 8/1, 2005, p. 81-123; V. Cavruc, Gh. Lazarovici, Gh. Dumitroaia, M. Rotea, Zs. Székely, D. Buzea, *Şoimeni (Ciomortan), com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în *CCAR. Campania 1999, 2000*, p. 103-104; Gh. Lazarovici, S.A. Luca, C. Suciu, D. Buzea, *Descoperirile Cucuteni-Ariuşd de la Păuleni (Ciomortan)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 103-130; V. Cavruc, Gh. Dumitroaia, *Descoperirile aparţinând aspectului cultural Ciomortan de la Păuleni (Campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 131-154; V. Cavruc, M. Rotea, *Locuirea Wietenberg de la Păuleni (campaniile 1999-2000)*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 155-172; Al. Comşa, *Date antropologice referitoare la osemintele umane aparţinând epocii bronzului, descoperite la Păuleni*, în *Angustia*, 5, 2000, p. 173-176; V. Cavruc, Gh. Lazarovici, Gh. Dumitroaia, M. Rotea, D. Buzea, *Şoimeni (Ciomortan), com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în *CCAR. Campania 2000, 2001*, p. 245-247; V. Cavruc, Gh. Lazarovici, D. Buzea, *Şoimeni (Ciomortan), com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în *CCAR. Campania 2001, 2002*, p. 306-309; Gh. Lazarovici, V. Cavruc, S.A. Luca, C. Suciu, D. Buzea, *Descoperirile Cucuteni-Ariuşd de la Păuleni (Ciomortan)* în *Angustia*, 7, 2002, p. 19-40; V. Cavruc, D. Buzea, *Noi cercetări privind epoca bronzului în aşezarea Păuleni (Ciomortan). Campaniile din anii 2001-2002. Raport de activitate*, în *Angustia*, 7, 2002, p. 41-88; V. Cavruc, D. Buzea, *Şoimeni (Ciomortan), com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în *CCAR. Campania 2002, 2003*, p. 314-316; V. Cavruc, Gh. Lazarovici, D. Buzea, *Şoimeni (Ciomortan), com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita*, în *CCAR. Campania 2003, 2004*, p. 337-339; Gh. Lazarovici, *New archaeological research about Cucuteni-Ariuşd Culture, Transylvania*, în *Tripolian Settlements-Gigants*, The international symposium materials, Kiev, 2003, p. 217-231.

Pl. II. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Ariușd. S. I, c. A-D / 9-14: planul Locuinței 5, încăperile A și B (legendă: a – zona cercetată în 1999; b – lipitură podea locuință; c – ceramică; d – piatră; e – groapă stâlp; f – râșniță; g – lipitură perete locuință; h – os / corn; i – pământ pietros de culoare galben-verzui; j – resturi de lemn carbonizat; k – reconstituire bârne podea; l – altărașe).

La începutul epocii bronzului mijlociu așezarea a fost fortificată cu val de pământ și cu mai multe șanțuri. În sectorul nordic al sitului (c. A-D / 6-15), sub valul de apărare al așezării, au fost descoperite și cercetate mai multe complexe de locuit aparținând culturii Cucuteni-Ariușd (pl. I/5-6).

Din anul 2003 s-au cercetat urmele de locuire din epoca timpurie a cuprului (culturile Cucuteni-Ariușd și Bodrogkeresztur) și din perioada târzie a ei (cultura Coțofeni). Săpăturile arheologice s-au efectuat în S. I, c. A-D / 8-14, pe o suprafață de 96 m² (pl. II).

În urma campaniei arheologice din anul 2004, la Păuleni Ciuc au fost delimitate mai multe niveluri de locuire din perioada culturii Cucuteni-Ariușd, faza A. Acestea sunt definite după cum urmează:

Nivel eneolitic Păuleni I – corespunzător etapei Cucuteni-Ariușd A₁₋₂, definit prin ceramica neagră bine lustruită, de certă origine sudică, cunoscută pe spații întinse din Transilvania (Târgu Mureș, Bod, Ariușd, Ciucsângiorgiu, Leț, Olteni).

Nivel eneolitic Păuleni II – corespunzător etapei Cucuteni-Ariușd A₂ din Moldova. Ceramica uzuală este decorată cu barbotină organizată. Ceramica semifină și fină este pictată, canelată sau incizată cu variate motive, care permit o încadrare etnoculturală strâns legată de evoluția din spațiul est-carpatic. Acestui nivel îi aparțin complexe Loc. 5, Loc. 5 A și Loc. 21.

Nivel eneolitic Păuleni III – cunoaște un proces de retardare local, în care ceramica pictată dispare, iar unele categorii din ceramica neagră se mențin. Acestui nivel îi aparțin complexe Loc. 4, Loc. 6, Loc. 11, Loc. 12 și Loc. 16².

Materialul arheologic descoperit în complexe eneolitice de la Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății* este reprezentat în special de ceramică, aceasta aparținând tuturor categoriilor cunoscute: fină, din argilă în amestec cu nisip fin; semifină, din argilă în amestec cu nisip și cioburi pisate mărunț; grosieră, din argilă în amestec cu pietricele și cioburi pisate. Alături de ceramică au mai fost descoperite o serie de alte obiecte, realizate din cupru³, piatră, silex, obsidian, os și corn⁴.

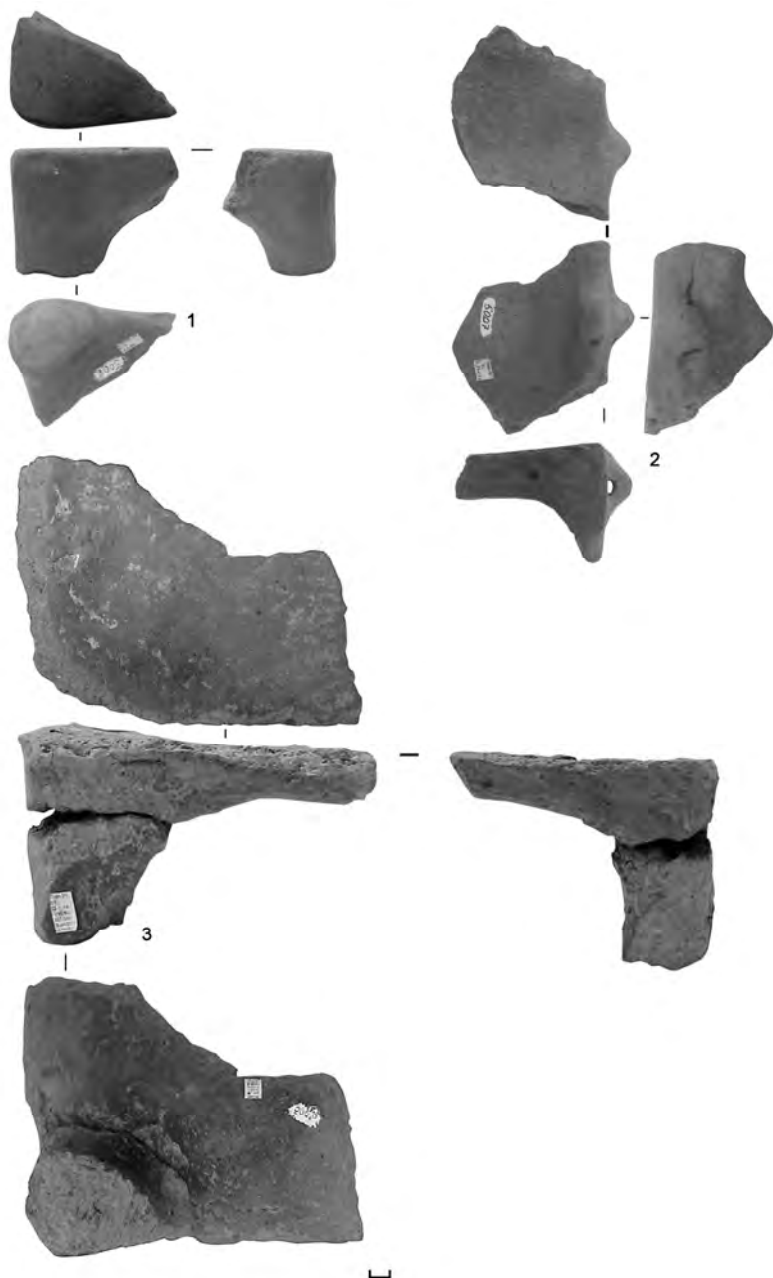
Din lut au fost realizate diferite obiecte în miniatură (plastică, pahare, discuri, conuri, mosorele, fusaiole, pintadere etc.), o categorie aparte fiind reprezentată de altărașele de cult (mese-altar) sau mese în miniatură, unele păstrate întregi, iar altele doar fragmentar.

Dintre acestea s-a remarcat un altăraș, bine păstrat și lucrat din lut în amestec cu nisip fin. Piesa a fost modelată din două părți: masa cu patru picioare și cupa de formă conică. Acesta a fost descoperit lângă o vatră de foc (pl. I/7-8), fiind utilizat probabil la anumite practici magico-religioase. Prin aspectul său, piesa reprezintă o raritate în arealul Cucuteni-Ariușd.

² Gh. Lazarovici, D. Buzea, *The Pottery Characteristics from Păuleni*, în Rezumatele comunicărilor colocviilor internaționale *Cucuteni 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului și Arheologia pre-și protoistorică a sării*, Piatra-Neamț, 2004, p. 57-59.

³ D. Buzea, *Obiecte din metal descoperite în așezarea de la Păuleni Ciuc - Ciomortan, jud. Harghita*, în *Studii de Istorie Veche și Arheologie. Omagiu Profesorului Sabin Adrian Luca*, Hunedoara, 2004, p. 111-123.

⁴ Gh. Lazarovici, D. Buzea, *Descoperirile Cucuteni-Ariușd de la Păuleni Ciuc - Ciomortan „Dâmbul Cetății”*. *Campaniile 2003-2005. Raport preliminar*, în *Angustia*, 9, 2005, p. 25-88.

Pl. III. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Ariuşd:
1-3 – fragmente de mese în miniatură.

Semnalăm faptul că asemenea piese apar în neoliticul timpuriu, prin descoperirile de la Gura Baciului. Altăraşele de cult erau folosite pentru iluminatul curent – așa cum sugera J. Nandriş –, iluminatul cultic, arderea grăsimilor, a ofrandelor și pentru păstrarea focului⁵.

Tipologic altarele pot fi împărțite în trei mari grupe: 1 – cu trei picioare; 2 – cu patru picioare și 3 – fără picioare. Fiecare grupă este împărțită la rândul său în alte variante. Altarele cunosc o adevărată explozie de variante sub influențele vinčiene și ale policromiei din etapa III B / IV A a culturii Starčevo-Criș. Aceste piese sunt un bun exemplu de unitate și diversitate, de unitate cultural-spirituală pe spații largi⁶. Purtătorii culturii Precucuteni au moșenit sau au preluat această practică a modelelor de altărașe și mese în miniatură, le-au decorat cu motive proprii, într-o manieră personală, încât devin aproape de nerecunoscut. Unele exemplare din faza Precucuteni III pot fi apropiate, într-o oarecare măsură, cu altărașele culturii Gumelnița⁷.

Descoperirea unor sanctuare în așezările culturii Cucuteni, sau a unor machete miniaturale de o înaltă valoare artistică, a dat posibilitatea reconstituirii parțiale a vieții spirituale și a locului desfășurării unor astfel de ceremonialuri magico-religioase⁸.

În suprafețele cercetate la Păuleni Ciuc a fost descoperit un altăraș de cult și opt fragmente ale unor mese în miniatură (pl. II) de dimensiuni și forme diferite (mese și picioare): două picioare rupte la bază, dar cu o parte din masă păstrată în partea superioară; cinci fragmente de picioare păstrate separat; un fragment dintr-o măsuță. Picioarele erau dispuse în colțul mesei, au forma conică cu talpa plată, dimensiunea lor fiind de circa 10-20 cm. Pe un picior s-au păstrat urme de pictură pe exterior, iar pe partea dinspre interiorul mesei se observă urme verticale realizate cu degetul.

Măsuțele aveau forma patruleteră, cu laturile ușor arcuite, sau uneori albiate și cu marginile ridicate. Cele două fragmente de măsuțe în miniatură descoperite aici au colțurile ușor rotunjite. Pieseile au fost modelate din lut, în amestec cioburi pisate.

În cultura Cucuteni-Ariuşd piesele de acest tip au fost interpretate în general ca altare. După formă, ele se împart în trei grupe: triunghiulare, cu trei picioare; patruleteră, cu patru picioare; circulare, cu trei sau patru picioare. La rândul lor, aceste grupe au fost subîmpărțite, după criteriul funcțional, respectiv după practicile rituale, în alte variante: cu corpul plat, cu o măsuță pentru ofrande solide; adâncit, ca un vas, pentru ofrande lichide; masiv, cu recipient central⁹. Deși cercetarea complexelor eneolitice de la Păuleni Ciuc este în curs, am dorit să introducem aceste descoperiri în circuitul științific, datorită importanței lor pentru cunoașterea practicilor magico-religioase ale purtătorilor culturii Cucuteni-Ariuşd¹⁰.

⁵ Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 148, fig. 29/1-4.

⁶ Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999, p. 62, anex. 9-14.

⁷ S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 106, fig. 91/1-5.

⁸ C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, BMA, V, Piatra-Neamț, 1998, p. 58.

⁹ A. Nițu, *Reprezentări zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 51.

¹⁰ D. Buzea, *Models of Altars and Miniature Tables belonging to the Cucuteni-Ariuşd Culture, discovered at Păuleni Ciuc-Ciomortan „Dâmbul Cetății”, Harghita County*, în *ATS*, V, 2006, p. 127-157.

Pl. IV. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Ariuşd:
1-5 – fragmente de mese în miniatură (picioare).

Mesele de altar și lespezile de piatră erau folosite pentru reprezentarea miniaturală a unor spectacole sacre¹¹.

Remarcăm numărul mare al fragmentelor de altărașe descoperite în locuința 5 de la Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*, comparativ cu numărul celor descoperite în alte așezări ce aparțin culturii Cucuteni-Ariușd (cercetate pe suprafețe mult mai mari, uneori chiar exhaustiv: Ariușd, Cucuteni, Hăbășești, Trușești etc.).

Altărașe (mese în miniatură) descoperite în locuințe

Locuința 5

Picior (fragment) (pl. IV/4; VII/3)

Este lucrat din lut în amestec cu cioburi pisate. Acesta este circular în secțiune, cu suprafața bine netezită. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 62 mm; GR – 47 mm. Ad. – 2,48 m; Nr. inv. – 11290.

Picior (masă în miniatură) (pl. IV/2; VII/2)

Este lucrat din lut în amestec cu cioburi pisate. Acesta este tronconic, cu talpa plată și ușor ovală în secțiune la partea superioară. Este bine netezit și pictat pe fondul cărămiziu-gălbui cu linii de culoare brună, ce formează unghiuri geometrice dispuse cu vârful în jos (liniile pictate au lățimea de 5-6 mm). Pe partea dinspre interior se observă urme de amprente umane, dispuse vertical. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 98 mm; LA – 42 mm; GR – 30 mm. Ad. – 2,9 m; Nr. inv. – 11499.

Picior (masă în miniatură) (pl. IV/1; VII/1)

Este lucrat din lut în amestec cu cioburi pisate. Este circular în secțiune la partea inferioară, cu talpa plată, iar la partea superioară este triunghiular în secțiune, cu colțurile ușor rotunjite. Este netezit. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 101 mm; GR – 45 mm. Ad. – 2,6 m; Nr. inv. – 11680.

Picior (masă în miniatură) (pl. IV/5; VII/5)

Este lucrat din lut în amestec cu cioburi pisate. Piesa era modelată din mai multe bucăți de lut (picioarele separate și masa), lipite apoi între ele. Acesta era poziționat în colțul mesei, laturile exterioare fiind drepte, iar partea dinspre interiorul mesei ușor rotunjită. Partea inferioară a sa este circulară în secțiune, cu talpa relativ dreaptă, iar cea superioară este triunghiulară în secțiune, cu o latură ușor arcuită. Cele două fragmente ale piciorului (rupte din vechime) au fost descoperite la circa 2,5 m distanță unul de celălalt. Este netezit. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 187 mm; GR – 40 mm. Ad. – 2,45 m; Nr. inv. – 7037.

¹¹ M. Gimbutas, *Civilizație și Cultură*, București, 1989, p. 116.

Pl. V. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Ariuşd: altar.

Masă în miniatură (fragment) (pl. III/3; VI/3; VIII/2)

Este lucrată din lut în amestec cu cioburi pisate. Masa are forma rectangulară cu laturile arcuite, iar suprafața ușor concavă și prevăzută pe margine cu o treaptă (ruptă din vechime). Piciorul este aplicat în colțul mesei, are laturile exterioare drepte, iar partea interioară ușor rotunjită. Este netezită. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 90 mm; GR masă – 14 mm; GR picior – 40 mm; L – 140 mm; LA – 115 mm. Ad. – 2,25 m; Nr. inv. – 5009.

Locuința 16*Altăraș (pl. V; VIII/1)*

Este lucrat din lut în amestec cu nisip fin și modelat din două părți (masă și cupă). Masa este prevăzută cu patru piciorușe, ce sunt unite între ele prin triunghiuri mici la mijloc, ușor asimetrice. Picioarele altarului sunt ușor evazate. Masa tăbliei este ușor în relief. Cupa este de formă tronconică, cu marginea buzei rotunjită. La mijloc piesa este prevăzută cu o perforație cât baza cupei. Suprafețele au fost lustruite. Arderea este oxidantă, iar culoarea gălbuie. Dimensiuni: H – 80 mm; H masă – 45 mm; L masă – 90 mm; DG – 105 mm; D perforație – 48 mm; GR perete – 5 mm. Ad. – 2,35 m; Nr. inv. – 8768.

Altărașe (mese în miniatură) descoperite în afara locuințelor*Picior (fragment) (pl. IV/3; VII/4)*

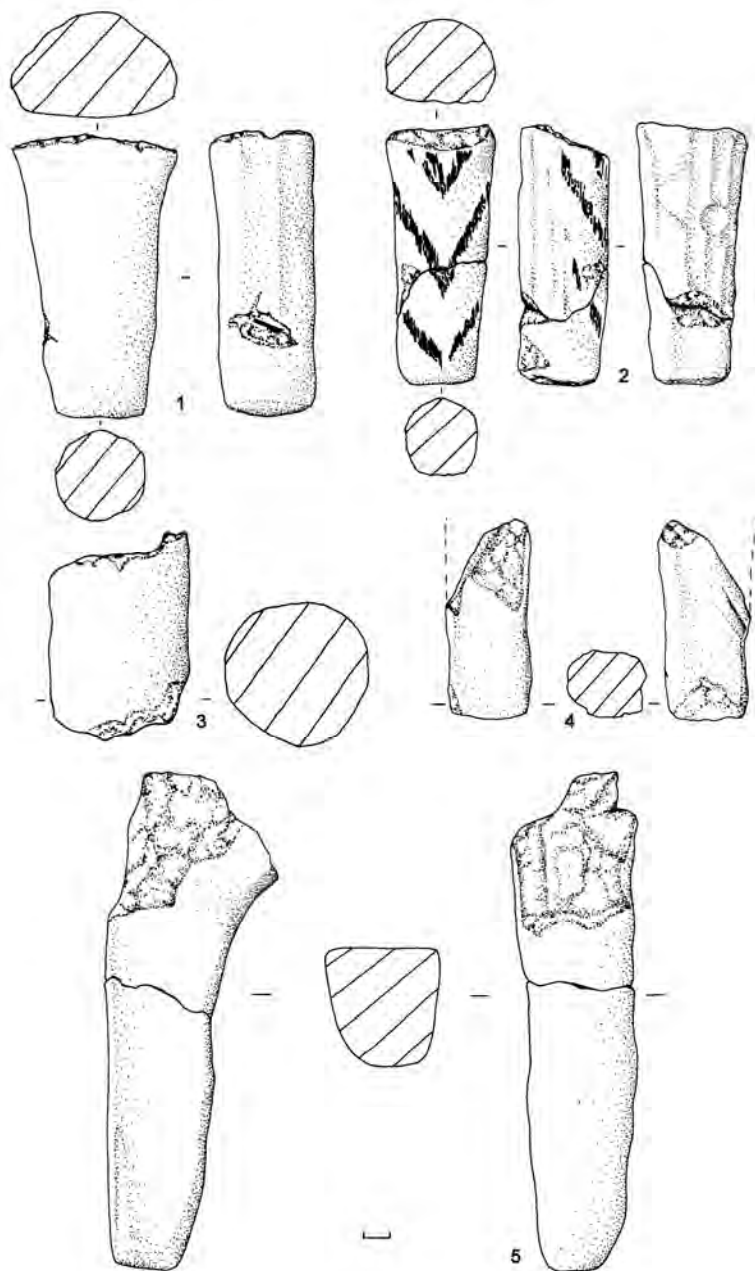
Este lucrat din lut în amestec cu cioburi pisate. Acesta era poziționat probabil în colțul mesei și are laturile exterioare drepte. Este rectangular în secțiune și netezit. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 78 mm; GR – 32 mm. Ad. – 0,6-0,7 m; Nr. inv. – 5452.

Masă în miniatură (fragment) (pl. III/1; VI/1)

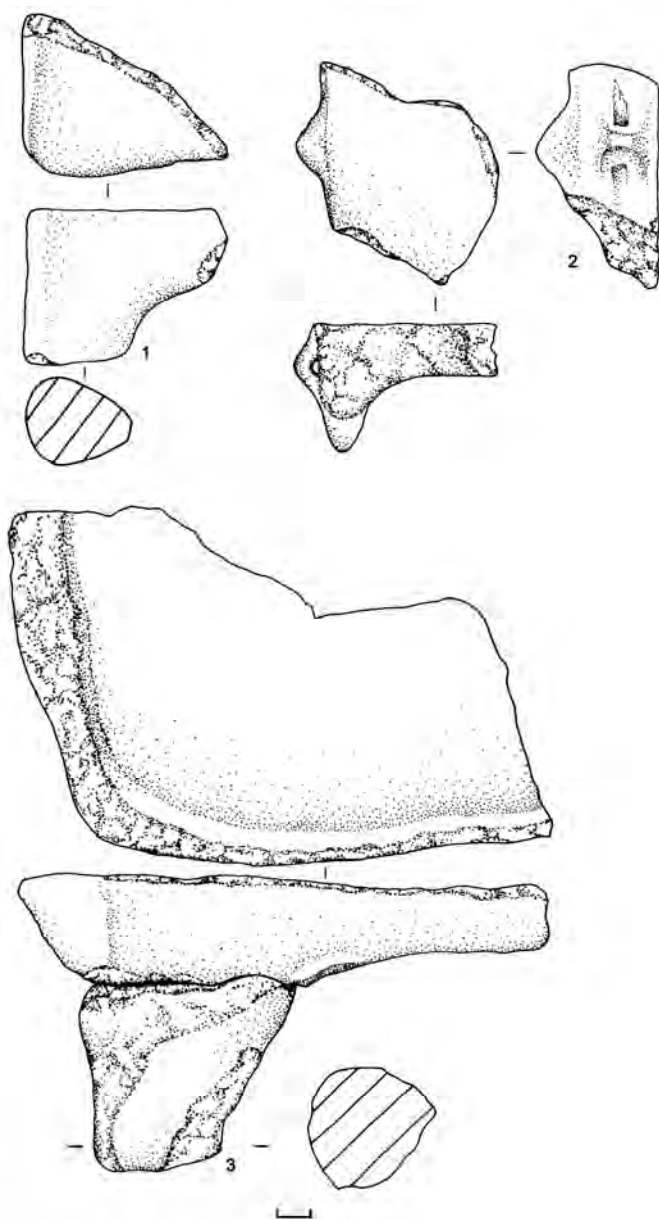
Este lucrată din lut în amestec cu cioburi pisate. Piciorul este poziționat în colțul mesei și este triunghiular în secțiune. Masa avea forma probabil rectangulară cu colțurile ușor rotunjite, iar suprafața este dreaptă. Este netezită. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 49 mm; GR picior – 26 mm; GR masă – 18 mm; L – 64 mm; LA – 47 mm. Ad. – 0,6-0,7 m; Nr. inv. – 5008.

Masă în miniatură (fragment) (pl. III/2; VI/2)

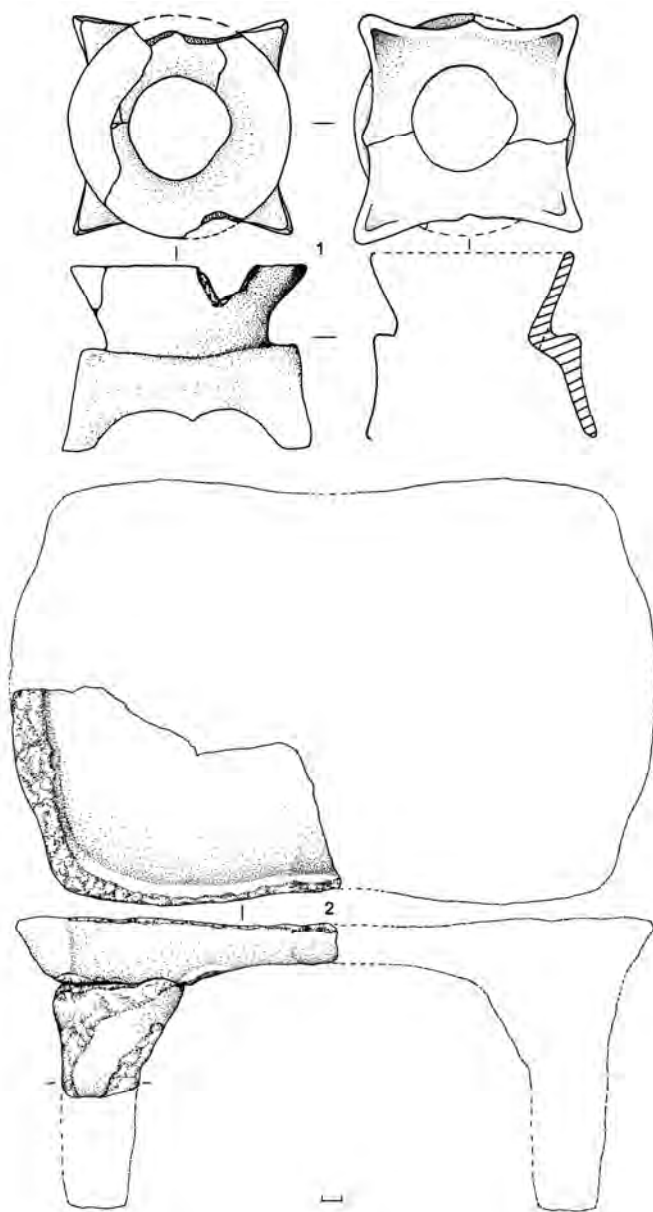
Este lucrată din lut în amestec cu cioburi pisate. Aceasta avea forma probabil rectangulară. Suprafața sa este dreaptă, iar pe latura exterioară are o proeminență perforată în mijloc. În dreptul proeminenței marginea mesei este prelungită printr-un triunghi cu vârful în jos. Este netezită. Arderea este oxidantă. Dimensiuni: H – 40 mm; GR masă – 16 mm; L – 75 mm; LA – 65 mm. Ad. – 0,25-0,35 m; Nr. inv. – 5007.

Pl. VI. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Arșud:
1-3 – fragmente de mese în miniatură.

Pl. VII. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Ariuşd:
1-5 – fragmente de mese în miniatură (picioare).

Pl. VIII. Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cultura Cucuteni-Ariuşd:
1 – altar; 2 – masă în miniatură (reconstituire).

CUCUTENI-ARIUȘD DISCOVERIES FROM PĂULENI CIUC - DÂMBUL CETĂȚII (HARGHITA COUNTY). MODELS OF ALTARS**Abstract**

The prehistoric settlement from Păuleni Ciuc is known under the name of Ciomortan or Șoimeni. The settlement is situated at about 8 km north-east from Miercurea-Ciuc city and at about 1 km north-east from Șoimeni village, in the place called by the villagers *Várdomb (Dâmbul Cetății)* (pl. I/1).

The settlement has oval shape, with a surface of about 60 (north-south) x 90 (east-west) m. The site's emplacement in this point was well chosen by the prehistoric communities. The settlement is well hidden between the hills of the west slope of the Ciucului Mountain and it offers a good visibility over the Ciuc Valley (pl. I/3-4).

The settlement was discovered in the interwar period by Al. Ferenczi who included it in the repertory of dacian fortresses from Transylvania. Between 1956, 1960 and 1967 archaeological researches were made here by Z. Székely.

The first excavations were restricted to narrow trenches, which were unable to recover houses or other structures. In fact these excavations were confined to establishing the main occupation phases of the site. Their most important finding was the discovery of a new Bronze Age cultural group, soon to be included in the archaeological literature under the name „Ciomortan culture” (the term deriving from one of the Hungarian names of the neighbouring village – Csomortán).

After the conclusion of this research, the site attracted numerous treasure hunters, who carried out unauthorized digging caused irreversible damage to this important site.

Between 1999 and 2006 the director of The National Museum of Eastern Carpathians from Sfântu Gheorghe, Valeriu Cavruc, coordinated the archaeological researches (pl. I/2).

The settlement was inhabited in the Early Copper Age (Cucuteni-Ariușd and Bodrogkeresztur Cultures) (pl. I/5-6), in the Late Copper Age (Coțofeni Culture) and in the Middle Bronze Age (Costișa - Ciomortan and Wietenberg Cultures).

Cucuteni-Ariușd Culture

The inventory of the houses is represented by the completely or fragmentary preserved ceramics pots, manufactured of all types of ceramics (fine ceramics; semi-fine ceramics; rough ceramics), objects made of burned clay, copper, stone, bone or horns.

Different miniature objects were made out of burned clay (cups, discs, cones, reels), but also larger pieces (spindle whorls, quadrilateral cups, roundels, reels, pintaderas), a special category being represented by fragments of miniature altars or altar tables (pl. II).

Out of these altar-tables (votive altars) one has been preserved almost entirely, and it was made of clay in combination with fine sand. The piece was moulded in two pieces: the table with four legs, united to each other, and the goblet of conical shape, its interior being empty (pl. V; VIII/1). The altar was discovered nearby a hearth (pl. I/7-8), probably being used in some magical-religious practices. Through its artistic aspect this piece is rare in the Cucuteni-Ariușd Culture.

In the investigated surfaces there have been discovered a clay votive altar and other eight fragments belonging to miniature tables, of different dimensions (tables and legs): two table legs, broken at their base, but with a fragment of the table preserved at their top (pl. III/1, 3; VI/1, 3); five fragments of legs, separately preserved (pl. IV/1-5; VII/1-5); one fragment from a table (pl. III/2; VI/2).

The legs were disposed in the corners of the table; they have conical shape, with an approximate dimension of 10-20 cm. On one of the legs, on its exterior surface, traces of painting may be seen, and on the interior of the table, vertical finger tracings are visible (pl. IV/2; VII/2).

The small tables had quadrilateral shape, with the sides slightly arched, or sometimes arched inwardly, with the margins raised. The 2 fragments of miniature tables discovered at Păuleni have the corners slightly rounded. The discovered miniature tables were moulded of clay in combination with pounded ceramics fragments.

Though the investigation of the Eneolithic complexes from Păuleni Ciuc is still going on, we wanted to add the discovery of these models of altars and miniature altar tables to the scientific circuit, because of their importance in knowing the magical-religious practices of the bearers of the Cucuteni-Ariuşd Culture, especially in the intra-Carpathic area.

EXPLANATION OF THE PLATES

- Pl. I – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*: 1 – geographical position; 2 – general Plan (Legend: a – fortification ditch; b – bog; c – forest; d – trenches excavated by Z. Szekely; e – trenches excavated in 1999-2002; f – inner line of the fortification wall; g – connecting wall; i – ridge of the defence wall; k – field road; l – contour lines; m – trenches excavated in 2003-2006); 3 – view from the east; 4 – view from the west; 5 – house no. 5, 2004 campaign (view from the west); 6 – house no. 5, 2005 campaign (view from the west); 7 – House no. 16 – general view; 8 – House no. 16 – altar detail.
- Pl. II – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cucuteni-Ariuşd Culture. S. I, c. A-D / 9-14: 1 – the plan of house nr. 5, rooms A and B (Legend: a – area researched in 1999; b – rough cast of the floor; c – pottery; d – stone; e – post-hole; f – grinder; g – rough cast of the wall; h – bone / horn; i – yellow-green rocky soil; j – remains of burned wood; k – reconstruction of the floor beams; l – altar and miniature tables).
- Pl. III – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cucuteni-Ariuşd Culture: 1-3 – miniature tables.
- Pl. IV – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cucuteni-Ariuşd Culture: 1-5 – miniature tables (legs).
- Pl. V – Păuleni Ciuc/Ciomortan-Dâmbul Cetății, Harghita County. Cucuteni-Ariuşd Culture. House no. 16. Burned clay: Altar.
- Pl. VI – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cucuteni-Ariuşd Culture: 1-3 – miniature tables.
- Pl. VII – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cucuteni-Ariuşd Culture: 1-5 – miniature tables (legs).
- Pl. VIII – Păuleni Ciuc - *Dâmbul Cetății*. Cucuteni-Ariuşd Culture: 1 – altar; 2 – miniature table (reconstruction).

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE

DE LA TÂRGU NEAMȚ - DEALUL POMETEA

de Constantin Preoteasa,
Roxana Munteanu,
Dorin Nicola
și Gheorghe Dumitroaia

Istoricul cercetărilor

Așezarea de la Târgu Neamț-Dealul Pometea a fost semnalată pentru prima dată în anul 1938, când R. Vulpe și C. Matasă au întreprins aici primele sondaje, prilej cu care – pe lângă urmele de locuire modernă – au mai fost menționate altele datând din faza Cucuteni B și din evul mediu târziu¹.

În anul 1973, I. Untaru a întreprins un nou sondaj, identificând și câteva complexe de locuire cucuteniene, construite direct pe sol, fără platformă de lemn, similare locuințelor din alte așezări Cucuteni B².

Planurile acestor cercetări au rămas necunoscute până în prezent, singurele informații publicate – de fapt scurte note informative – semnalând în general existența unui bogat material arheologic, în cea mai mare parte a sa fragmentar și corodat.

În anul 2003, o echipă a Complexului Muzeal Județean Neamț, formată din Gh. Dumitroaia – responsabil de șantier, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola (Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț – Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni) și V. Josanu (Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț) a efectuat noi cercetări arheologice – cu caracter de salvare – în așezarea de aici,

¹ C. Matasă, *Cercetări din preistoria județului Neamț*, în *BCMI*, 97, 1938, p. 34; Șt. Cucuș, *Săpăturile arheologice din județul Neamț (III)*, în *MemAntiq*, IV-V (1972-1973), 1976, n. 2; Idem, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Neamț*, în *MemAntiq*, XVIII, 1992, p. 54, nr. 56.1.a; Idem, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, *BMA*, VI, Piatra-Neamț, 1999, p. 21, 184, nr. 55; D. Monah, Șt. Cucuș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 153, nr. 1026; Gh. Dumitroaia, *Săpături arheologice sistematice și periegeze din județele Neamț, Bacău și Suceava (2002-2003)*, în *MemAntiq*, XXIII, 2004, p. 447; Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, V. Josanu, *Târgu Neamț-Dealul Pometea*, în *CCAR. Campania 2003*, 2004, p. 350.

² Șt. Cucuș, *Săpăturile arheologice ...*, în *loc.cit.*, p. 303, nr. 14; Idem, *Faza Cucuteni B ...*, p. 47-48, 184, nr. 55; D. Monah, Șt. Cucuș, *op.cit.*, p. 153, nr. 1026; Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 447; Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, V. Josanu, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 350.

Fig. 1. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Vederi generale.

scopul principal fiind acela de a descărca de sarcină arheologică terenul ce urma să fie ocupat de cimitirul nou al bisericii „Sfinții Voievozi”, precum și valorificarea din punct de vedere științific a materialelor descoperite³.

Cercetările din anul 2003 (fig. 2)

Stațiunea este situată pe Dealul Pometea, ce constituie un promontoriu al Culmii Pleșului, aflat în partea de nord a orașului Târgu Neamț. Acesta este orientat pe direcția est-vest, laturile de sud și de nord prezentând rupturi ale pantelor. Pe latura estică, la baza dealului, curge un pârâu cu caracter intermitent.

Platoul pe care s-au efectuat cercetările este situat spre limita estică a dealului, la est față de Biserica „Sfinții Voievozi” și de cimitirul vechi, coboară în pantă lină de la nord spre sud și de la vest spre est. Acesta are o suprafață de cca. 6300 m², din care 245 m² au fost afectați de săpături. În momentul desfășurării cercetărilor noastre în cimitirul nou al bisericii fuseseră săpate deja două morminte de dată recentă.

Cercetarea din 2003 a așezării a debutat cu trasarea unei secțiuni transversale (S. I), de 140 m² (70 x 2 m), cu scopul de a stabili stratigrafia așezării. Spre capătul său sud-estic, la 2 m spre sud-vest, a fost realizată o altă secțiune (S. II), de 56 m² (28 x 2 m), iar în imediata apropiere a bisericii, între absida nordică și limita de nord a terenului pe care a fost ridicată aceasta, a fost efectuată o a treia secțiune (S. III), de 13 m² (6,5 x 2 m). Toate cele trei secțiuni erau paralele și orientate pe direcția SE-NV. Spre capătul nord-vestic al S. I, în dreptul carourilor 30-32, spre sud-vest, separată de ea printr-un martor stratigrafic de 0,30 m lățime, a fost deschisă o casetă (Cas. A), de 36 m² (6 x 6 m), cu scopul dezvelirii unei locuințe cucuteniene (L. 1). Primele două secțiuni, precum și caseta au fost împărțite în carouri de 4 m² (2 x 2 m).

Stratigrafia așezării, în zona platoului, se prezintă astfel:

- strat vegetal, până la 0,15-0,30 m adâncime, de culoare brun-cafenie, cu granulometrie mare, conținând numeroase vestigii arheologice aparținând culturii Cucuteni (faza B) și epocii moderne, fragmentate și puternic corodate;
- nivel arheologic propriu-zis, neidentificat pe întreaga suprafață cercetată, între 0,30-0,50 m adâncime, nediferențiat prin culoare și textură de stratul vegetal, conținând materiale arheologice din faza Cucuteni B;
- strat steril, ce apare parțial în S. I, S. II și Cas. A, între 0,15-0,30 m adâncime, constând în argilă nisipoasă, de culoare gălbuie, cu calcare și sisturi verzi în compoziție, până la care s-a realizat nivelarea modernă;
- strat steril, de la 0,50 m adâncime, constând în argilă lutoasă, de culoare galbenă.

Cercetările arheologice efectuate cu acest prilej au evidențiat faptul că în zona cimitirului nou cea mai mare parte a solului împreună cu vestigiile arheologice din cuprinsul său, a fost rasă în perioada modernă, ajungându-se uneori chiar până la partea superioară a stratului steril (argilă nisipoasă cu calcare și sisturi verzi în compoziție), creându-se astfel un platou, pe care în urmă cu aproximativ un secol a fost construită din lemn vechea casă parohială și dependințele acesteia, ce nu se mai păstrează în prezent.

³ Gh. Dumitroaia, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 447; Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, V. Josanu, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 350.

Ulterior, au fost săpate niște gropi de mari dimensiuni, două dintre acestea fiind surprinse parțial și în săpăturile noastre, pe traseul S. I, în care au fost aruncate cel puțin o parte din vestigiile arheologice distruse, atât cucuteniene, cât și moderne.

Complexele descoperite

Primele complexe, datând din faza Cucuteni B, au fost descoperite în această stațiune în urma cercetărilor efectuate de I. Untaru, în 1973. Deși autorul descoperirilor nu a publicat nimic referitor la acestea, i-a oferit informațiile – cu caracter inedit – lui Ștefan Cucoș, care a menționat câteva date sumare despre ele în sinteza dedicată fazei Cucuteni B din zona subcarpatică a Moldovei⁴.

Cercetările efectuate de noi în anul 2003 au scos la iveală alte complexe, aparținând atât fazei B a culturii Cucuteni, cât și epocii moderne, pe care le vom prezenta în cele ce urmează.

Complexele cucuteniene

Din faza B a culturii Cucuteni au fost descoperite o locuință (L. 1), o vatră (V. 1) și câteva gropi.

Locuința 1 (L. 1) (fig. 5-6)

Resturile locuinței, cu o grosime de 0,20-0,40 m, au fost descoperite pe traseul S. I (carourile 30-32) și în Cas. A (carourile A-C 1-3), între 0,35-0,85 m adâncime, fiind orientate pe direcția NE-SV. Acestea erau suprapuse în mare parte de resturile complexului 2 (C. 2), formate din pietre de râu, care aparțineau epocii moderne. Ele se prezentau sub forma a două mase de chirpici arși la roșu-cărămiziu, uneori chiar până la vitrificare, dispuse la extremitățile nord-estică și respectiv sud-vestică, înspre centrul casetei fiind tăiate de nivelarea amintită, iar pe latura sud-estică de un șanț modern, cu dimensiunile de 7 x 0,5 x 0,5 m. Fragmentele mai mari de chirpici prezentau amprente de pari și nuiete provenite de la structura de rezistență. Construcția avea formă rectangulară și dimensiuni medii, suprafața sa fiind de cca. 40 m² (8 x 5 m). Aceasta a fost construită direct pe solul amenajat în prealabil, fiind lipsită de platformă. În cuprinsul ei nu s-a descoperit nici o amenajare interioară. Inventarul său era destul de bogat și consta în fragmente ceramice corodate, piese de silex și un topor trapezoidal de gresie.

Vatra 1 (V. 1) (fig. 4)

Resturile sale au fost descoperite pe traseul S. II (carourile 11-12), la 0,35 m adâncime. Vatra avea formă rectangulară, cu laturile de cca. 1 m (suprafața – 1 m²). Aceasta era în mare parte deranjată, iar pe latura vestică era tăiată de o groapă (G. 13). Avea un pat format din fragmente ceramice Cucuteni B, de diferite dimensiuni, lucrate din pastă fină, arse la roșu-cărămiziu, provenind de la mai multe vase neîntregibile, corodate și lipsite de decor. Vatra prezenta o singură fază de utilizare.

⁴ Șt. Cucoș, *Faza Cucuteni B ...*, p. 47-48, 184, nr. 55.

Gropile

Aceste complexe au fost descoperite în cuprinsul S. I, S. II și Cas. A. Majoritatea lor au fost observate în plan în stratul steril (argilă de culoare galbenă). Aveau în general forma circulară și dimensiunile medii, atât în ceea ce privește diametrul, cât și adâncimea. Umplutura lor consta în sediment de culoare brun-cenușie, uneori cu chirpici, cenușă, cărbune și pietre în compoziție. Inventarul acestora era format din fragmente ceramice corodate, resturi osteologice calcinate, artefacte de silex și piatră, fragmente de reprezentări plastice antropomorfe și zoomorfe, precum și fragmente de chirpici provenite de la diferite amenajări. Existau însă și gropi lipsite complet de inventar.

Complexele moderne

Din această perioadă au fost descoperite două complexe (C. 1 și C. 2) și câteva gropi.

Complexul 1 (C. 1) (fig. 3)

A fost dezvelit parțial pe traseul S. I (carourile 5-6), pe o lungime de 2 m și o lățime de cca. 1 m, la 0,15-0,30 m adâncime. Acesta consta într-un șir de pietre de râu, de diferite forme și dimensiuni, orientat relativ pe direcția NE-SV.

Complexul 2 (C. 2) (fig. 5)

A fost descoperit pe traseul S. I (carourile 31-32) și în Cas. A (carourile A-C 1-3), la 0,35-0,85 m adâncime. Acesta consta într-o aglomerare de pietre de râu, de diferite forme și dimensiuni, ce suprapunea în cea mai mare parte locuința cucuteniană (L. 1), la a cărei distrugere contribuise într-o mare măsură. Forma sa era probabil rectangulară, iar orientarea pe direcția NE-SV. Acesta era tăiat înspre centrul casei de nivelarea amintită, iar pe latura sud-estică de un șanț, cu dimensiunile de 7 x 0,5 x 0,5 m, ambele fiind posterioare lui.

Gropile

Aceste complexe au fost descoperite pe traseul S. I și S. II, însă unele doar parțial. Ele aveau în general forma circulară, dimensiunile mari și foarte mari și un inventar foarte bogat, constând în chirpici arși proveniți de la construcțiile cucuteniene, pietre de râu de diferite forme și dimensiuni, dintre care unele cu urme de lipitură de lut, provenite de la construcțiile moderne, fragmente ceramice corodate, resturi osteologice calcinate, artefacte de silex și piatră, reprezentări plastice antropomorfe și zoomorfe și diferite obiecte de fier, puternic corodate.

Cele mai recente dintre gropile descoperite au fost realizate imediat după ce s-a făcut nivelarea amintită, în scopul de a se introduce în ele cel puțin o parte din vestigiile arheologice – cucuteniene și moderne – distruse cu acest prilej. Două dintre aceste complexe au fost surprinse parțial de noi pe traseul S. I (G. 2, în carourile 17-20, și G.3, în carourile 12-14). Ele aveau forma neregulată, diametrul maxim de cca. 4-5 m și adâncimea de cca. 1-1,15 m. Inventarul acestora era deosebit de bogat, remarcându-se în acest sens resturile unui complex de locuire cucutenian, precum și o aglomerare de pietre mari de râu, de diferite forme, cu urme de lipitură, provenită probabil de la fundația unei construcții moderne.

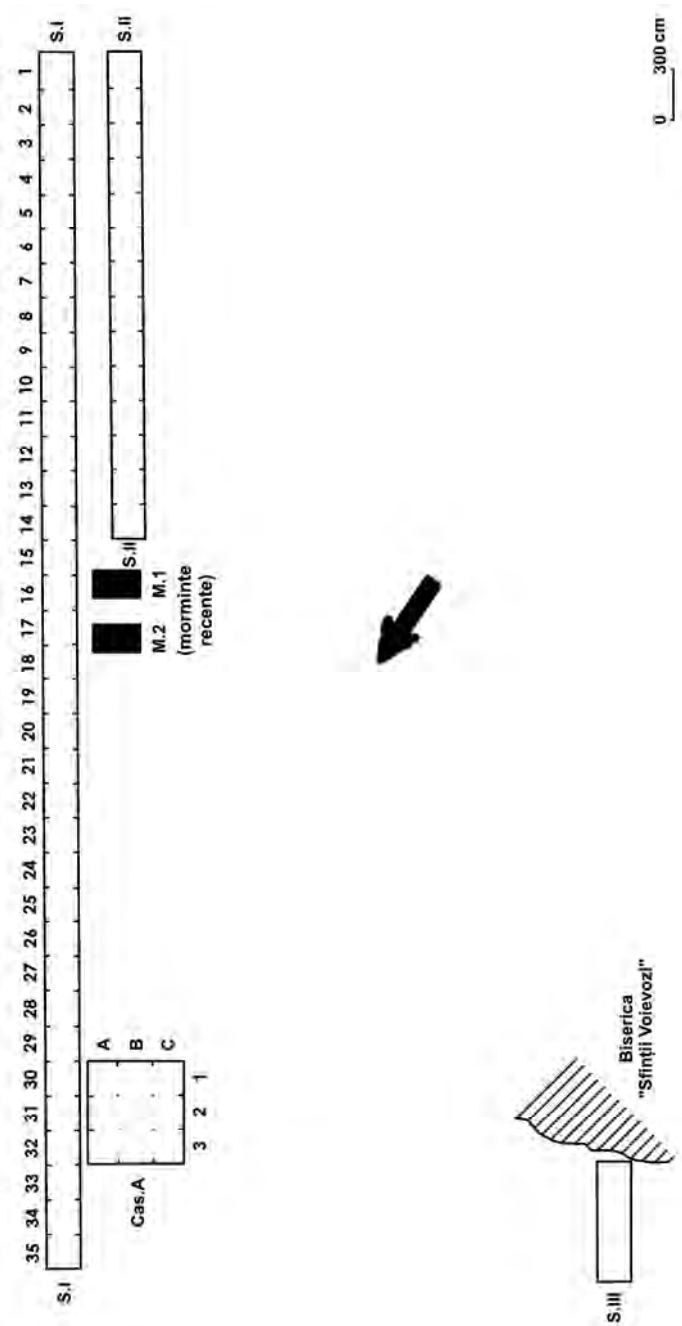

Fig. 2. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Plan de situație (campania 2003).

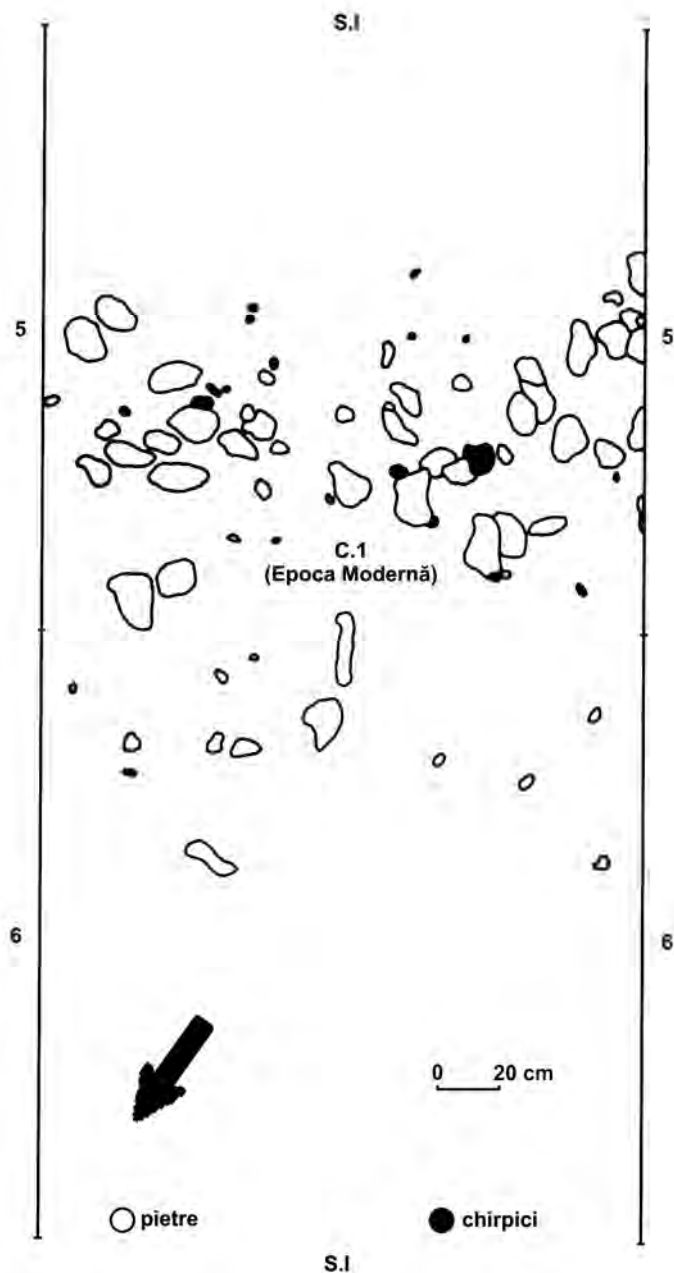

Fig. 3. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Complexul 1 (C. 1) (Epoca Modernă).

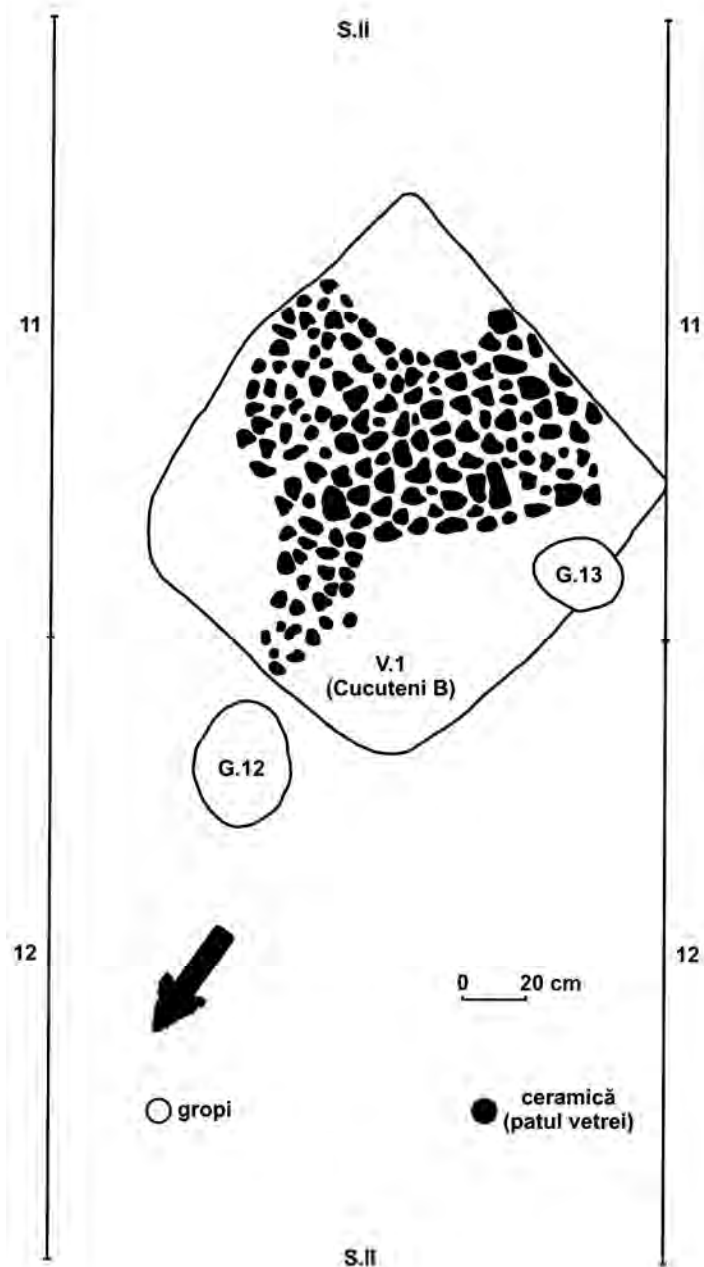

Fig. 4. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Vatra 1 (V. 1) (Cucuteni B).

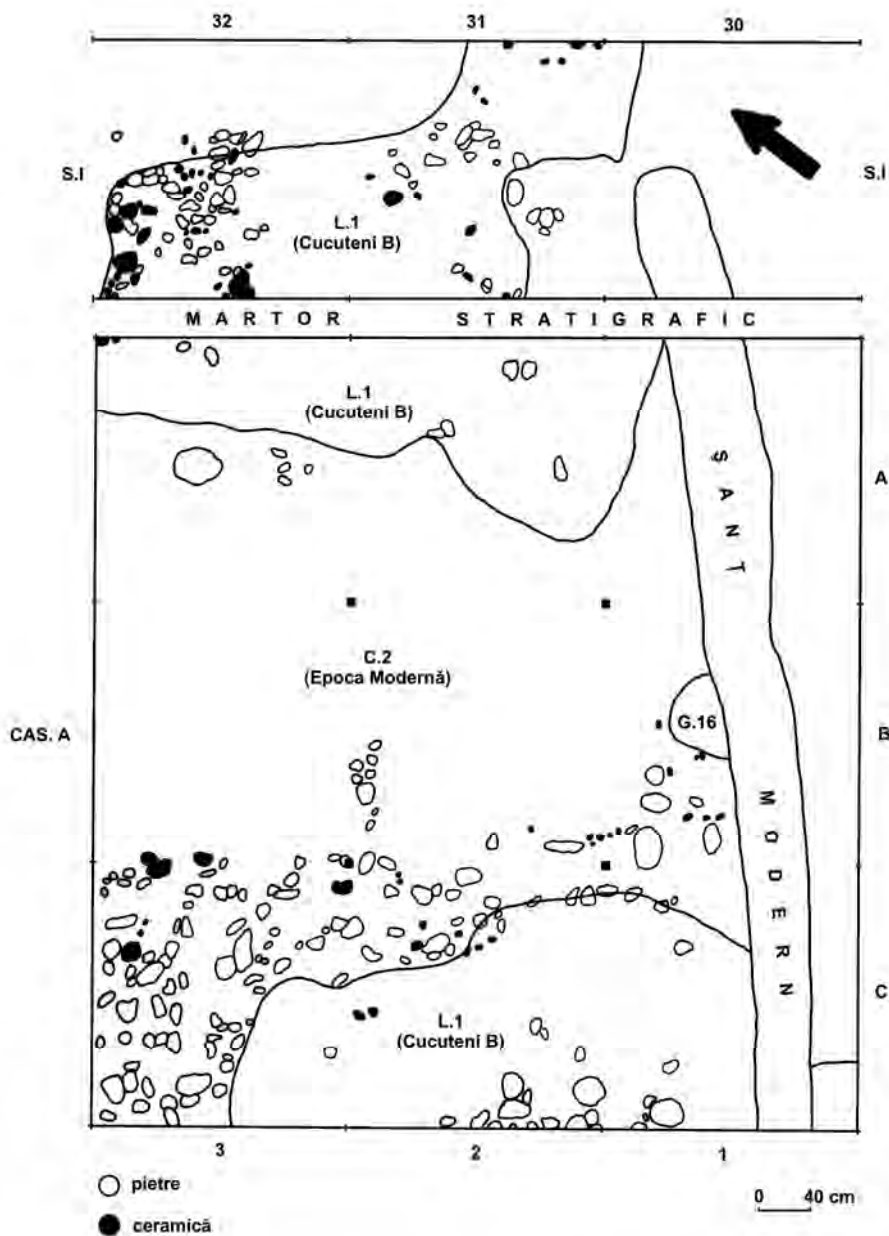

Fig. 5. Târgu Neamț-Dealul Pometea.

Locuința 1 (L. 1) (Cucuteni B) și Complexul 2 (C. 2) (Epoca Modernă).

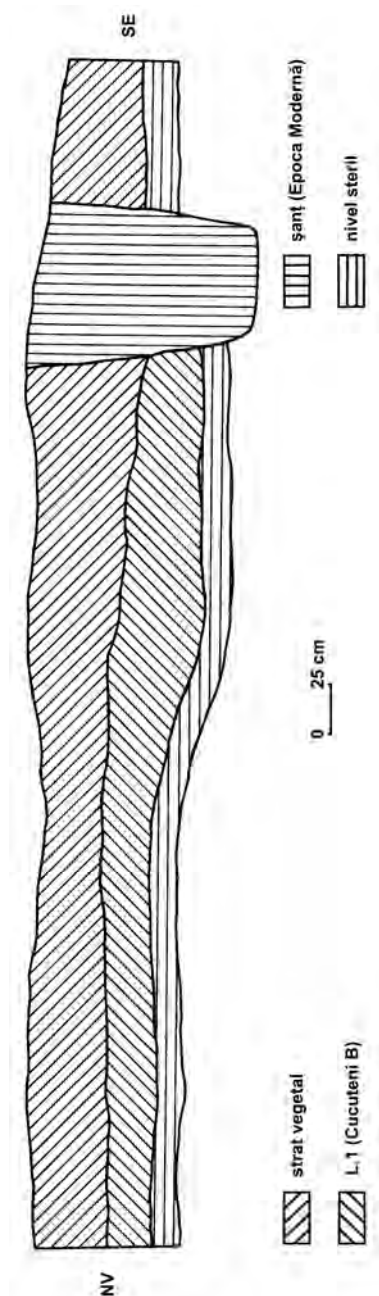

Fig. 6. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Profilul sud-vestic al matorului stratigrafic dintre S. I și Cas. A.

Inventarul descoperit

Numărul artefactelor descoperite în urma cercetărilor arheologice efectuate de-a lungul timpului în așezarea de la Târgu Neamț-Dealul Pometea este foarte mare în raport cu suprafața totală investigată. Din păcate însă, indiferent de epoca istorică din care provin, starea de conservare a acestora este în general precară, marea majoritate a lor fiind fragmentare și corodate.

În urma prelucrării întregului material arheologic provenit din această stațiune, deținut în colecțiile Muzeului de Istorie și Arheologie din Piatra-Neamț și ale Muzeului de Istorie și Etnografie din Târgu Neamț, putem spune că obiectele descoperite provin din faza B a culturii Cucuteni și din epoca modernă (secolele XIX-XX).

În ceea ce privește artefactele cucuteniene și în mod special ceramica, deși în literatura de specialitate a fost atribuită cu precizie etapei Cucuteni B₁⁵, credem că atât prin prisma numărului redus de fragmente ceramice, puternic corodate, provenite de la forme determinabile, cât și prin prisma celor doar opt fragmente de vase pictate (în special cu brun, dar și cu alb, deci în stil ε), de dimensiuni mici, suntem nevoiți să ne limităm în a încadra așezarea cucuteniană de aici în faza B, considerând insuficiente dovezile arheologice ce ar permite inclusiv precizarea etapei acesteia.

De asemenea, tot în literatura de specialitate a fost menționată proveniența din această așezare a unui material arheologic datând din epoca medievală târzie⁶. În acest caz credem însă că avem de-a face doar cu artefacte databile în epoca modernă.

Așadar, cea mai veche locuire umană (prima, de altfel) identificată în urma cercetărilor arheologice efectuate de-a lungul timpului în așezarea de la Târgu Neamț-Dealul Pometea datează din faza Cucuteni B, iar cea mai nouă (a doua, în fapt și ultima) din epoca modernă (secolele XIX-XX).

Artefactele cucuteniene

Acestea reprezintă majoritatea inventarului așezării. Ponderea cea mai mare din punct de vedere numeric o deține ceramica, fragmentară și corodată, atât de tip Cucuteni B, cât și de tip Cucuteni C, aceasta din urmă fiind într-un număr semnificativ. De asemenea, foarte bogat este și utilajul litic, în majoritatea sa fragmentar, cele mai numeroase fiind piesele de silex, urmate de cele de piatră șlefuită, de proveniență locală (gresii, marne și calcare). Plastica – fie ea antropomorfă sau zoomorfă –, fragmentară și corodată, deține o pondere foarte scăzută, ca de altfel și celelalte tipuri de piese de lut ars. Resturile osteologice, și ele puține la număr, sunt în mare parte calcinate și deci indeterminabile, dintre acestea doar două fiind prelucrate. Din păcate, cercetările arheologice efectuate până în prezent în cuprinsul acestei așezări nu au condus la descoperirea nici unui artefact cucutenian de metal (cupru).

⁵ *Ibidem*, p. 48, 143, 146.

⁶ Idem, *Săpăturile arheologice ...*, în *loc.cit.*, p. 303, nr. 14; Idem, *Contribuții la repertoriul arheologic ...*, în *loc.cit.*, p. 54, nr. 56.1.a.

Ceramica

Fragmentele ceramice constituie cele mai numeroase artefacte cucuteniene descoperite în așezarea de pe Dealul Pometea. Gradul crescut de fragmentare, precum și corodarea accentuată a materialului ceramic a împiedicat reconstituirea unui lot reprezentativ de vase. În urma procesului de restaurare-conservare s-a reușit întregirea a doar patru astfel de piese (fig. 7/1-4), toate aparținând fazei Cucuteni B. Din păcate, dintre fragmentele ceramice Cucuteni C, destul de numeroase la număr, nu s-a putut întregi nici un vas. De asemenea, starea precară de conservare a ceramicii a făcut practic imposibilă încadrarea cu certitudine a nivelului de locuire cucutenian într-una sau alta din etapele de evoluție a fazei B, prin intermediul celor doar opt fragmente care au păstrat decorul pictat (fig. 9/1-8).

Ceramica Cucuteni B

Fragmentele ceramice Cucuteni B descoperite la Târgu Neamț-Dealul Pometea aparțin atât categoriei fine și semifine, cât și celei grosiere, de uz comun.

În prima dintre acestea se înscriu vasele cu pereți subțiri, modelate cu grijă, din pastă fină, cu nisip în compoziție, arse uniform și oxidant, de culoare gălbui-roșiatică, roșie-cărmizie și brun-roșiatică.

În cea de-a doua sunt incluse vasele cu pereții groși, modelate neglijent, din pastă grosieră, cu pietricele și cioburi pisate în compoziție, arse neuniform, oxidant și oxido-reducător, cu nuanțe roșiatice și cenușii.

O parte dintre fragmentele ceramice prezintă urme de ardere secundară, realizată uneori la temperaturi foarte ridicate, fapt ce a condus la zgurificarea acestora.

Formele identificate sunt castroanele, vasele tronconice, vasele de provizii de mari dimensiuni, vasele bitronconice, craterile, amforele, cupele bitronconice, vasele sferice, vasele cu picior ale căror recipiente din păcate nu pot fi determinate, capacele și vasele miniaturale.

Calotele capacelor erau concave (fig. 10/4-8), buzele vaselor drepte sau evazate (fig. 11/1-12), iar fundurile plate ori concave (fig. 10/9-18).

Vasele erau prevăzute cu praguri, proeminente-tortițe sau conice (fig. 7/6-10) și torți de diferite dimensiuni, perforate orizontal sau vertical (fig. 8/1-6). Unul dintre acestea prezenta un tub de scurgere de mari dimensiuni, circular în secțiune (fig. 7/5).

Fragmentele ceramice pictate se încadrează exclusiv stilului ε, decorul lor constând în benzi și linii, de culoare brună sau albă, dispuse orizontal și oblic (fig. 9/1-8).

Picioarele vaselor au formă tronconică, însă – din păcate – recipientele lor nu s-au mai păstrat (fig. 10/1-3).

Ceramica Cucuteni C

Fragmentele ceramice Cucuteni C descoperite au aspect grosier, fiind lucrate destul de neglijent, din pastă cu pietricele și cioburi pisate în compoziție, dar fără cochilii pisate, arsă oxidant și neuniform, de culoare gălbui-roșiatică, roșie-cărmizie și cenușie-negricioasă (fig. 12/1-12). Unele dintre ele prezintă urme de ardere secundară, câteva fiind chiar zgurificate.

Singura formă întâlnită este vasul tronconic, cu buza dreaptă sau evazată și fundul plat (fig. 11/13-22), decorat cu proeminente de diferite dimensiuni, alveole pe buză, șiruri de împunsături și creștături dispuse oblic sau vertical pe buză și pe corp, linii circulare adâncite, motive realizate cu „măturica” și „șnurul” (fig. 12/1-12).

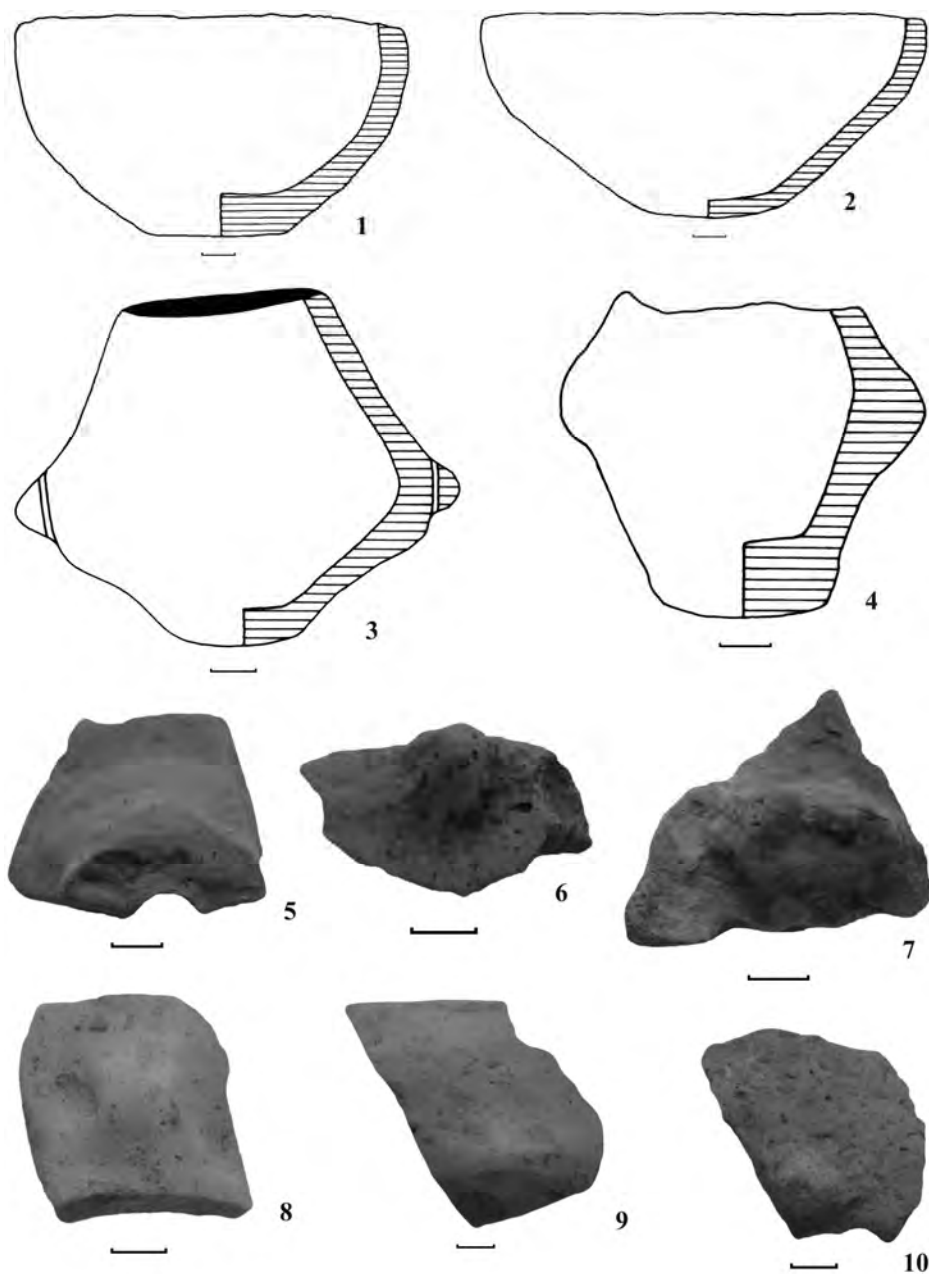

Fig. 7. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Ceramică Cucuteni B: 1-4 – vase întregi; 5 – tub de scurgere fragmentar; 6-10 – fragmente ceramice cu proeminențe.

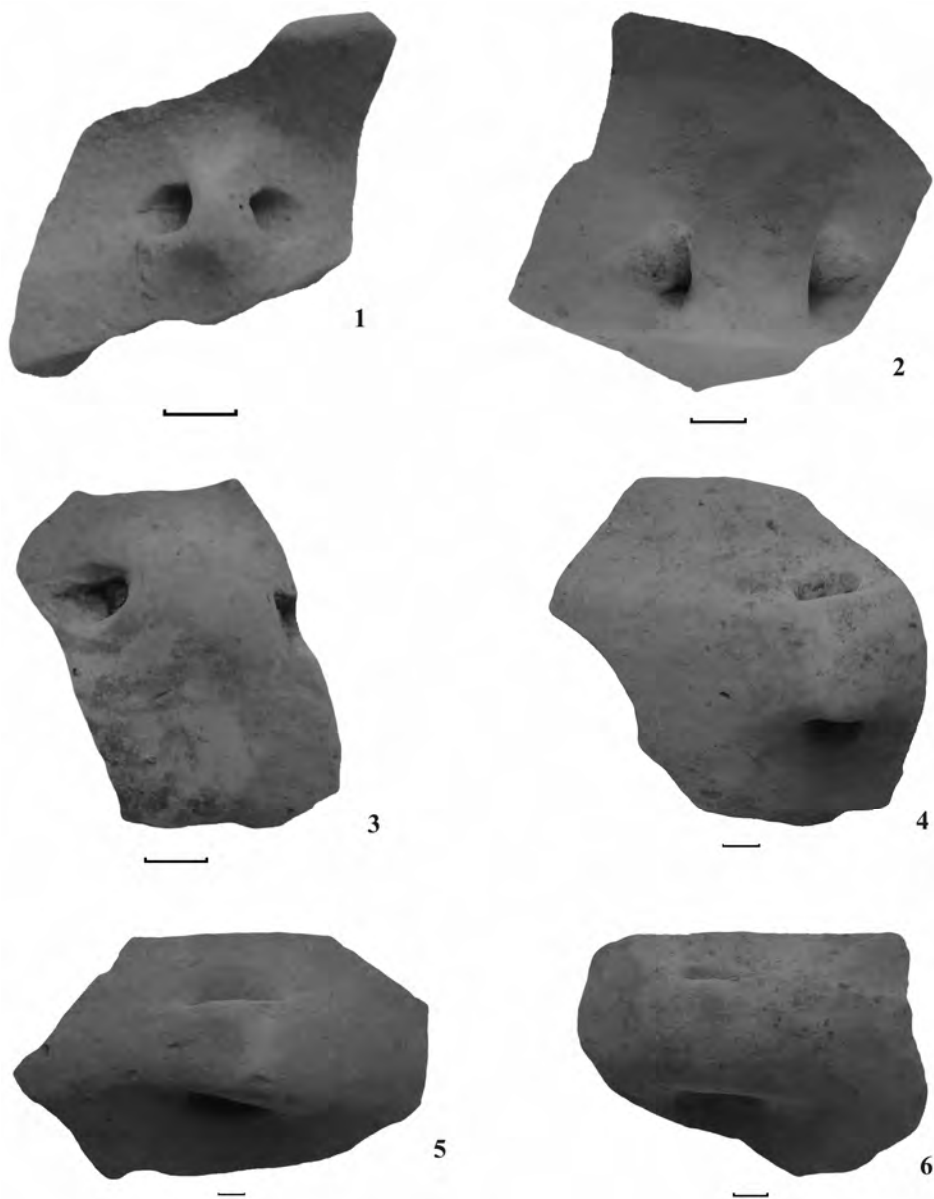

Fig. 8. Târgu Neamț-Dealul *Pometea*. Ceramică Cucuteni B fragmentară:
1-3 – torți perforate orizontal; 4-6 – torți perforate vertical.

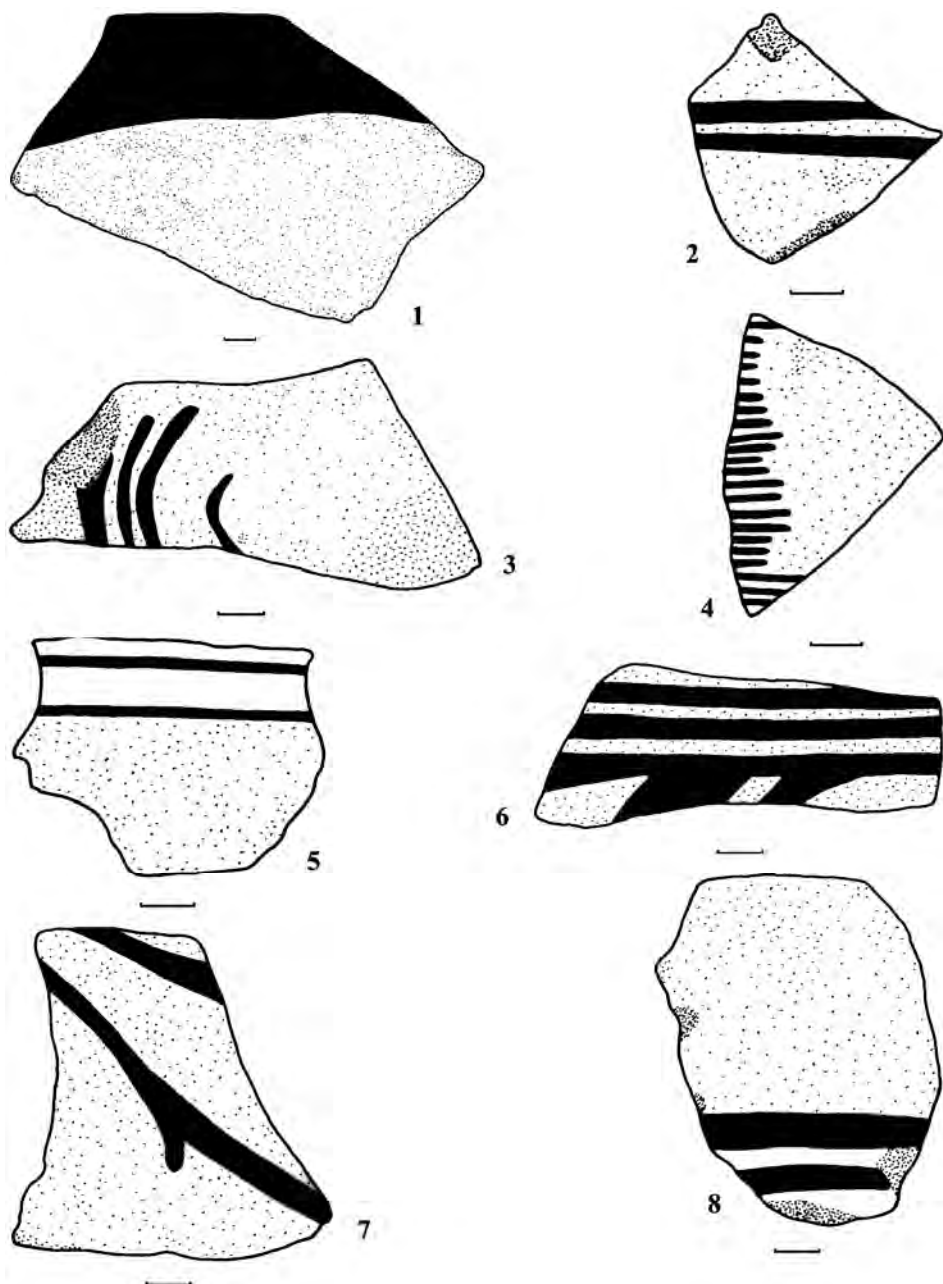

Fig. 9. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Fragmente ceramice Cucuteni B pictate (1-8).

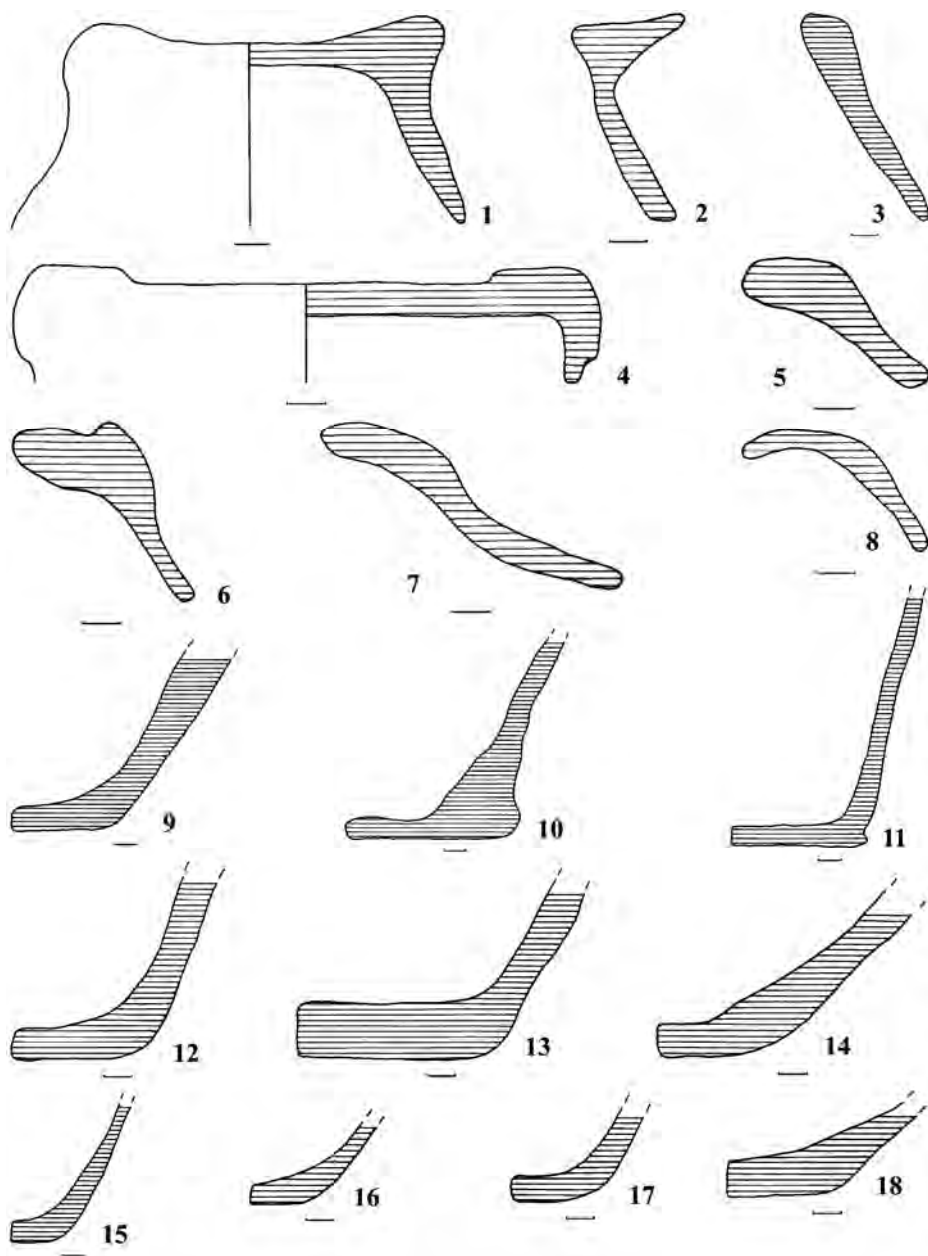

Fig. 10. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Profile de vase Cucuteni B:
1-3 – picioare; 4-8 – capace; 9-18 – funduri.

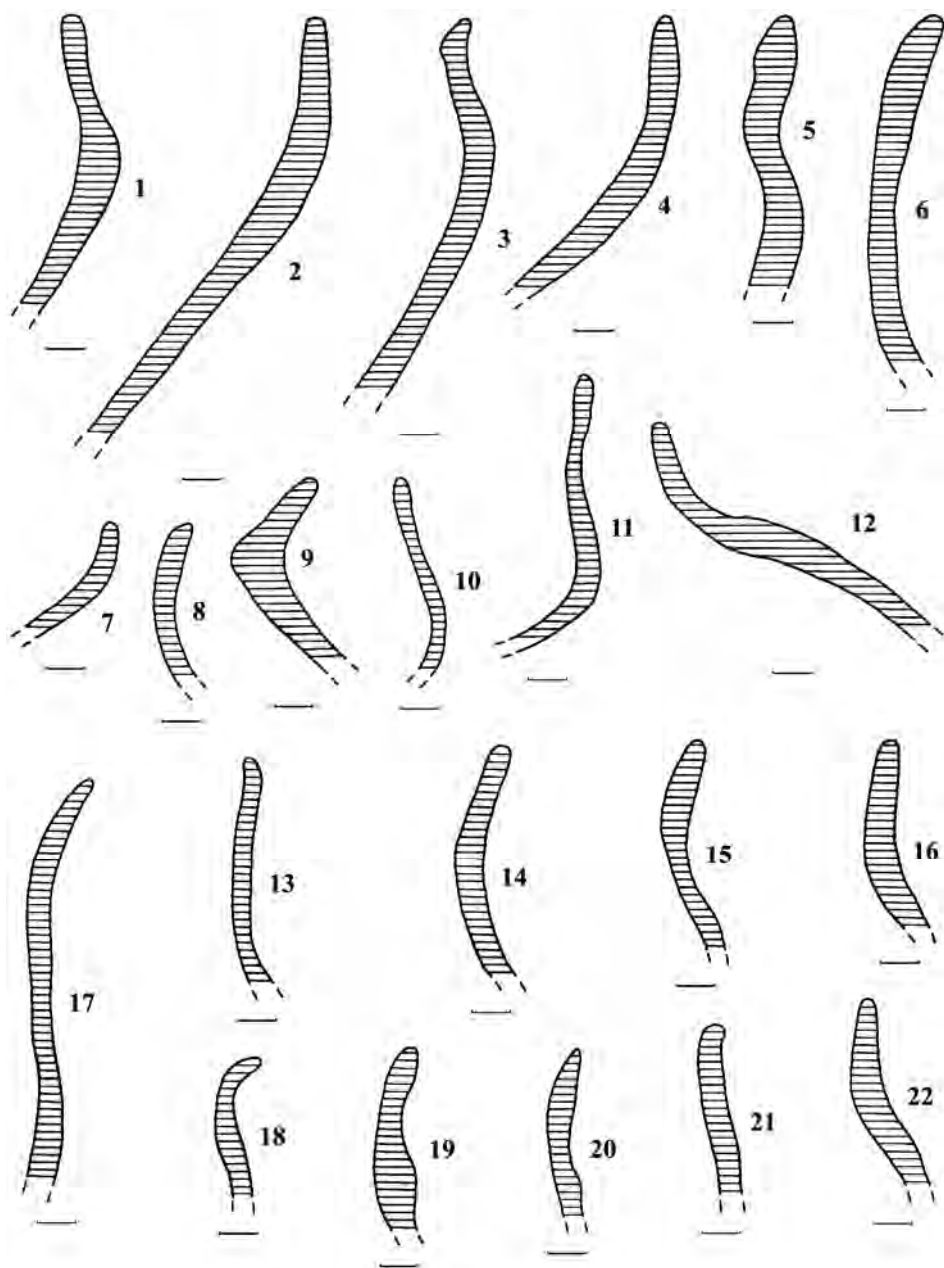

Fig. 11. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Profile de vase (bucze)
Cucuteni B (1-12) și Cucuteni C (13-22).

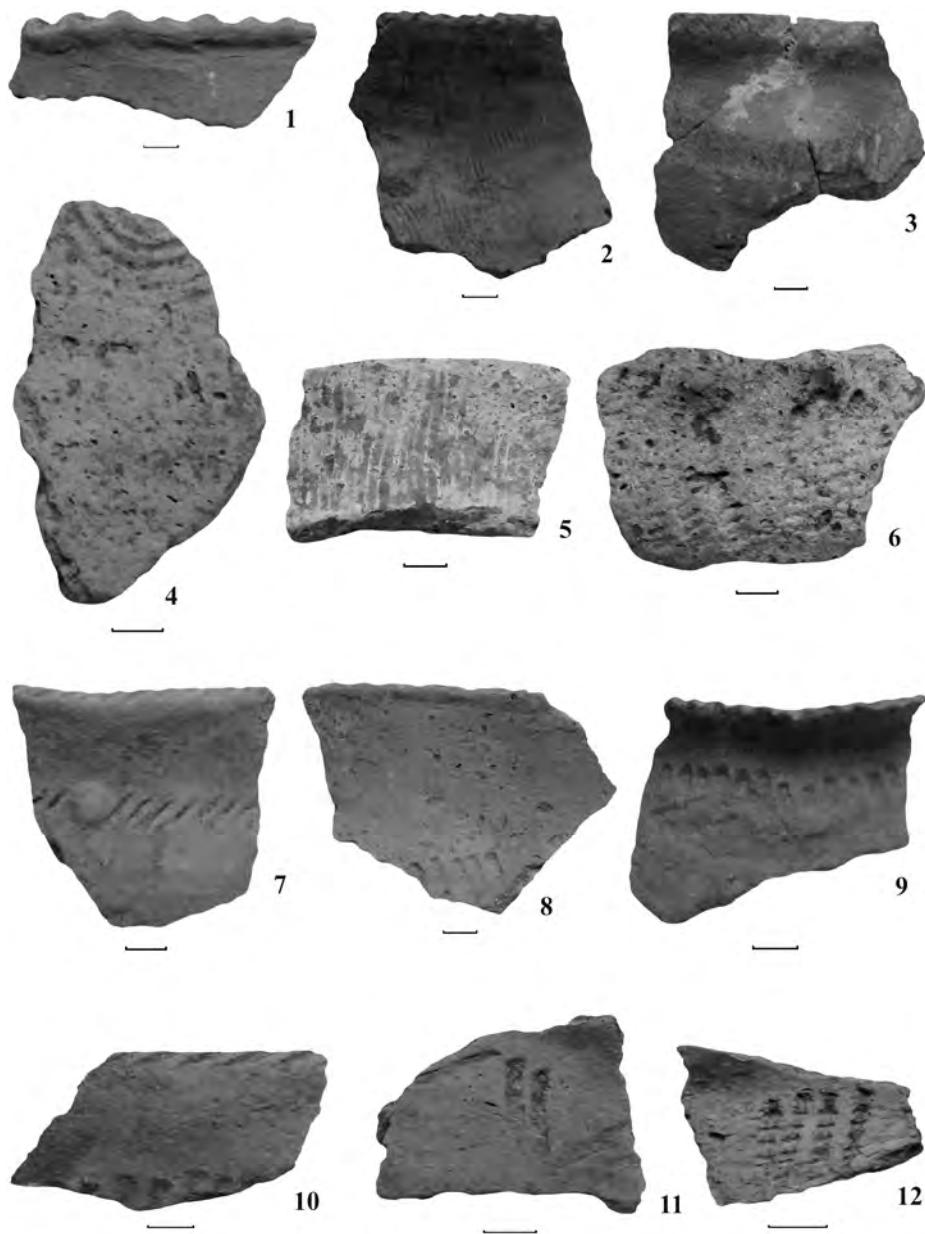

Fig. 12. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Fragmente ceramice Cucuteni C (1-12).

Plastica

Reprezentările plastice, atât antropomorfe, cât și zoomorfe, din așezare sunt reduse din punct de vedere numeric, fragmentare și corodate.

Plastica antropomorfă

Din această categorie au fost descoperite doar 12 piese. Majoritatea acestora redau personaje feminine (fig. 13/1-6; 14/1-2), unul masculin (fig. 14/3) și trei androgine (fig. 14/4-6). Acestea sunt realizate din una sau mai multe părți componente, fiind redată atât în picioare (fig. 13/1-6; 14/2-6), cât și în poziție șezândă (fig. 14/1). Pieseile sunt modelate din pastă fină, cu nisip în compoziție, dar și grosieră, cu pietricele pe post de degresant, sunt arse uniform și oxidant, având culoarea gălbui-roșiatică sau roșie-cărămizie. Cu excepția a două dintre ele, cărora li se păstrează partea superioară (capul și parțial corpul) (fig. 13/1-2), tuturor celorlalte li s-a conservat numai partea inferioară (picioarele și parțial corpul) (fig. 13/3-6; 14/1-6). Capul are formă circulară, având redați ochii prin perforații. Corpul este zvelt, cu brațele redată prin amorse perforate, sânii prin pastile, ombilicul marcat prin proeminente, fie perforate orizontal, fie crestate orizontal, iar șoldurile, de asemenea, proeminente și perforate. Fesele sunt proeminente, iar picioarele unite, individualizate uneori prin incizii sau perforații verticale, terminate cu o talpă conică, cu excepția unui singur caz, când piciorul este modelat separat, sugerându-se probabil și încălțăminte (statueta masculină) (fig. 14/3). În cazul celor androgine a fost marcat plastic sexul masculin (fig. 14/4-6). Statuetele au în general dimensiuni mici și medii, înălțimea lor variind între 3 și 11,5 cm, lățimea maximă între 2 și 3,5 cm, iar grosimea între 1 și 3 cm.

Plastica zoomorfă

Din această categorie fac parte tot 12 piese, dintre care nouă figurine și trei protome.

Figurinele (fig. 15/1-8) sunt în general asimetrice, realizate dintr-o pastă destul de fină, cu nisip în compoziție, arse relativ uniform și oxidant, având culoarea gălbui-roșiatică, roșie-cărămizie și cenușie-negricioasă. Au capul redat destul de realist, cu botul proeminent, ochii marcați prin scobituri sau perforații orizontale, coarneau sunt destul de lungi, însă au vârful rupt, dispuse lateral, iar urechile redată prin ciupituri. În cazul în care este individualizat, gâtul este scurt și gros. Corpul este destul de masiv, alungit, terminat cu o coadă marcată printr-o proeminență conică sau o ciupitură. Picioarele sunt în general individualizate, de formă conică, destul de scurte și în majoritatea cazurilor rupte, dar și unite două câte două, cele din față, respectiv cele din spate. Cu excepția celor care au modelate coarneau, redând astfel bovidee, specia celorlate este foarte greu de determinat. Figurinele au în general dimensiunile mici, înălțimea lor variind între 2,5 și 5 cm, lungimea între 3 și 6,5 cm, iar lățimea maximă între 1,5 și 5 cm.

Protomele (fig. 15/9-10) constau în reprezentări plastice ale capului unor animale, aplicate pe vase din categoria ceramicii fine, lucrate la rândul lor din pastă fină, cu nisip în compoziție, arse uniform și oxidant, având culoarea roșie-cărămizie. Acestea sunt modelate destul de realist, au botul redat prin proeminente conice, uneori au gura marcată prin incizii orizontale, iar nările nasului prin scobituri circulare. Ochii sunt redați prin alveole circulare, iar coarneau sunt lungi și îndreptate în lateral sau în sus, având vârful rupt.

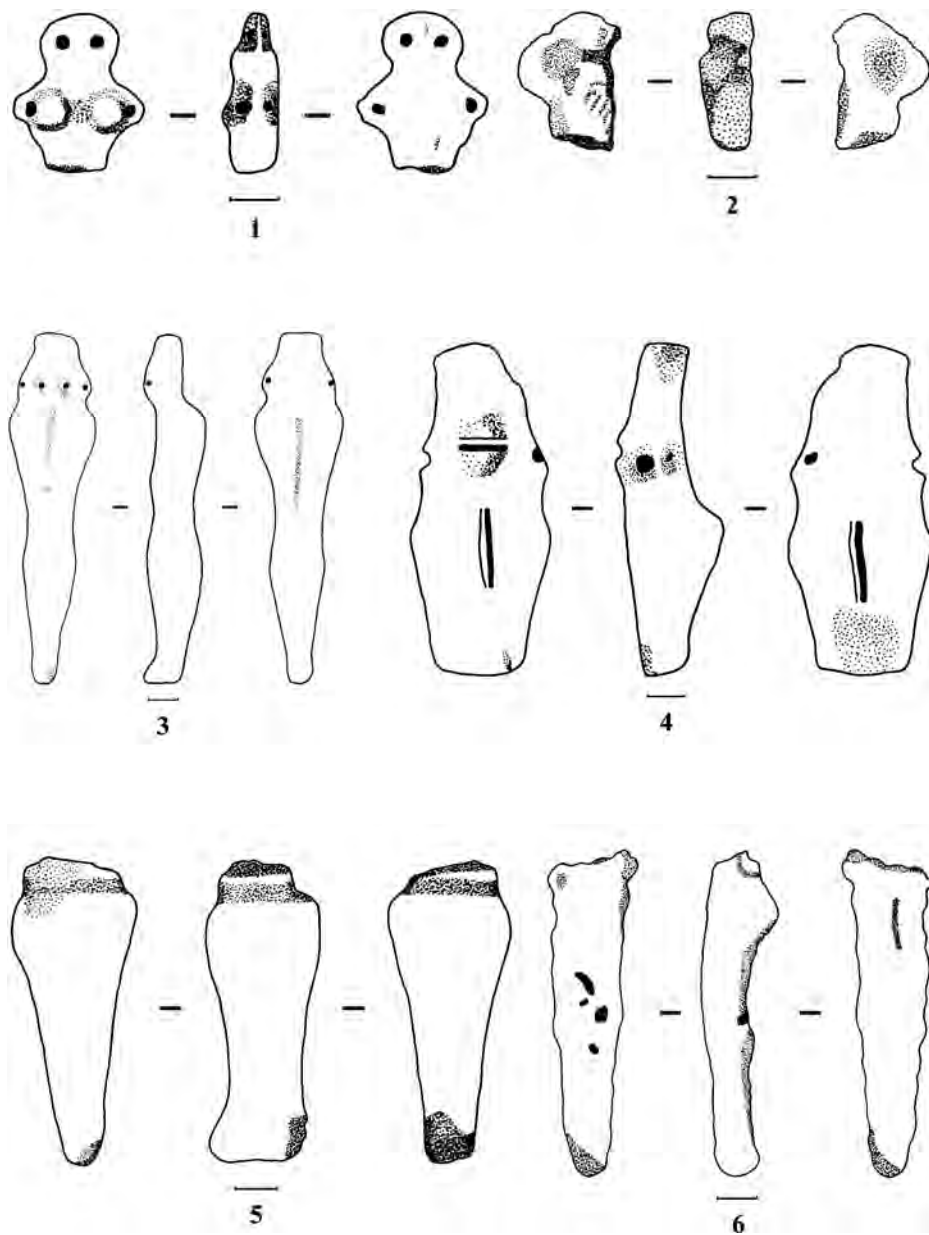

Fig. 13. Târgu Neamț-Dealul Pometea.
Statuete antropomorfe feminine fragmentare (1-6) – Cucuteni B.

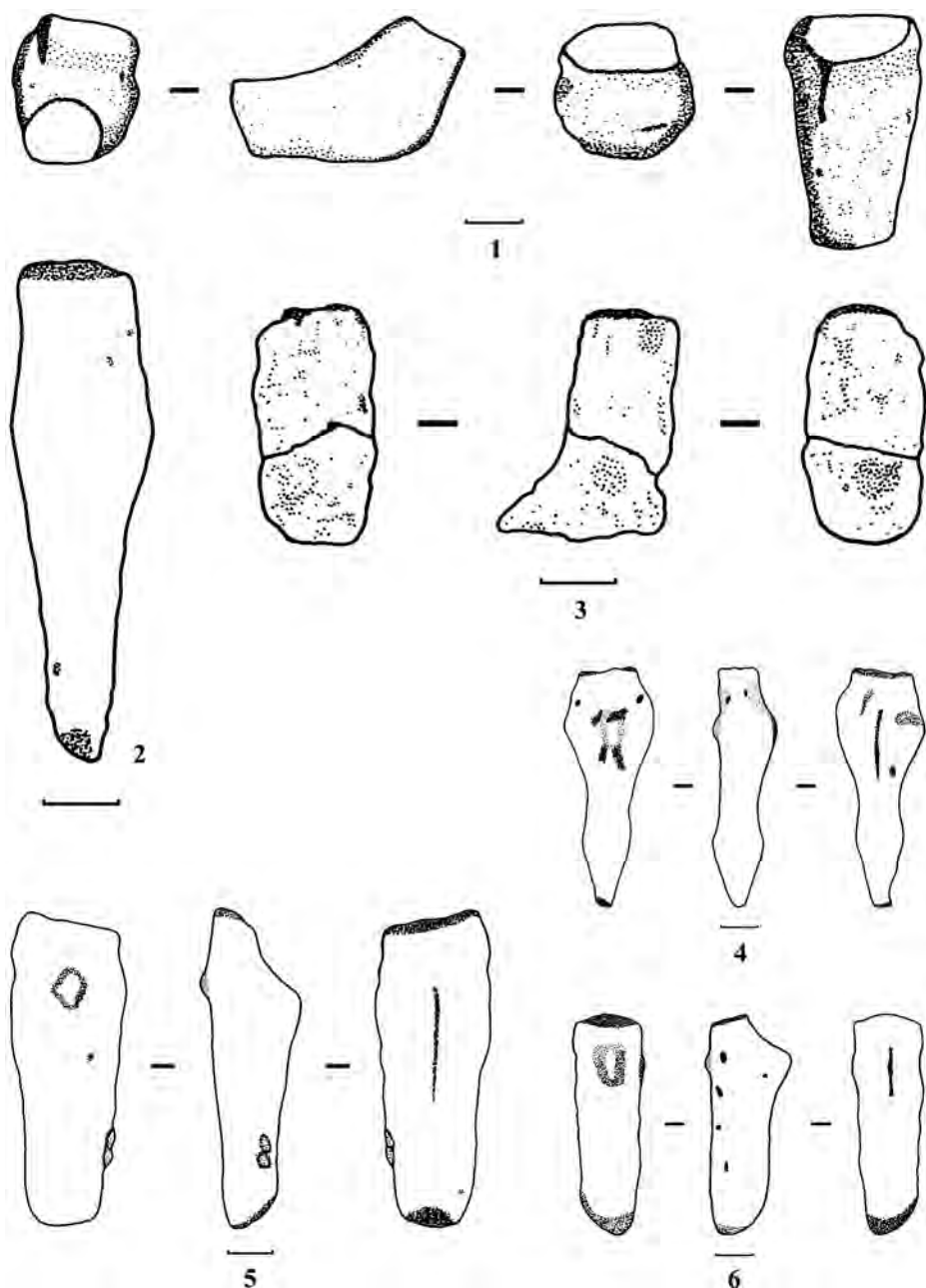

Fig. 14. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Statuete antropomorfe fragmentare (Cucuteni B): 1-2 – feminine; 3 – masculină; 4-6 – androgine.

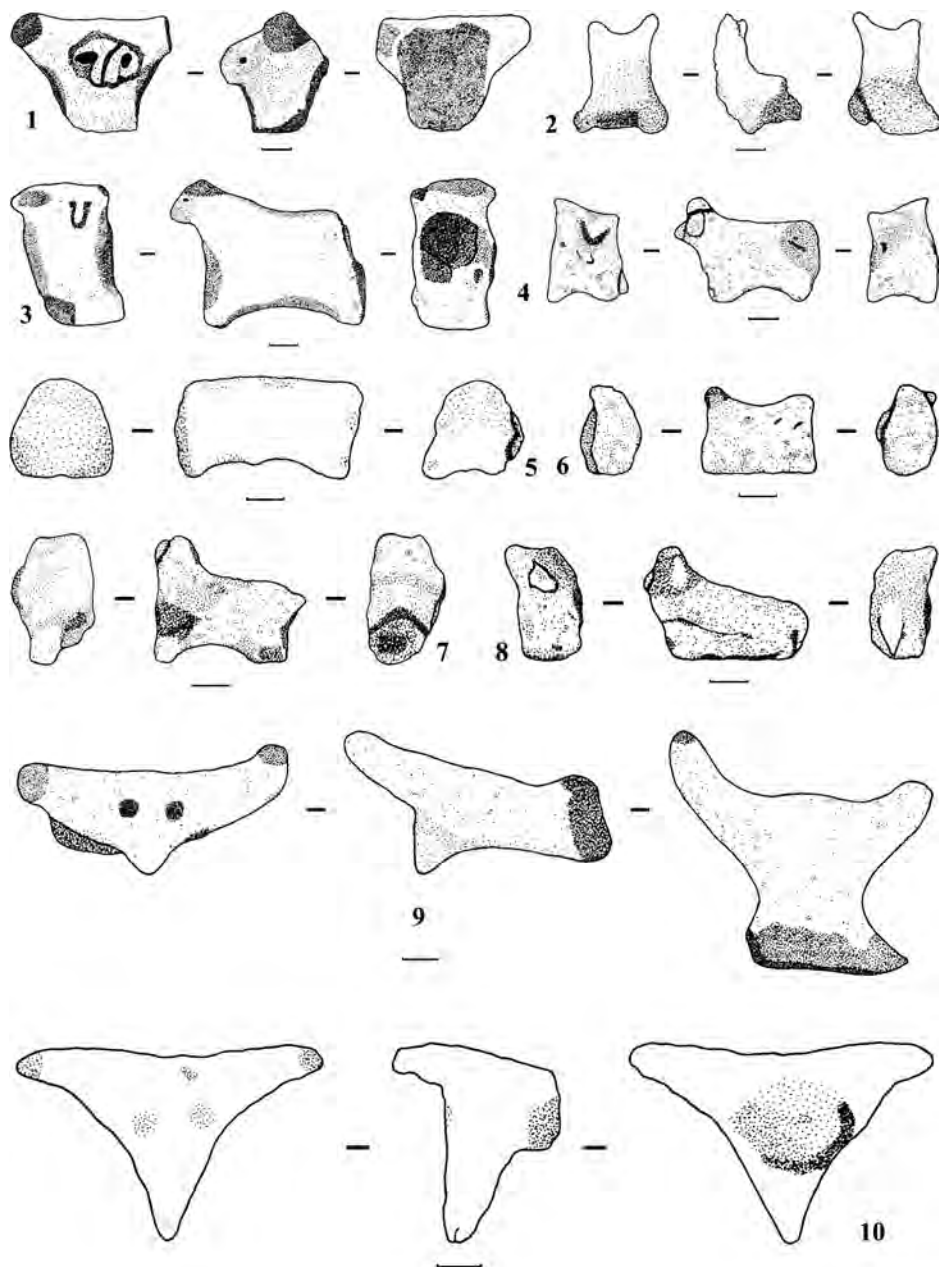

Fig. 15. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Plastică zoomoră fragmentară (Cucuteni B): 1-8 – figurine; 9-10 – protome.

Două dintre protome redau bovidee, în cazul celei de-a treia neputându-se însă determina specia căreia îi aparține. Dimensiunile lor sunt destul de mari, înălțimea variind între 2 și 4 cm, lungimea între 2,5 și 7 cm, iar lățimea maximă între 1,5 și 7 cm.

Alte artefacte de lut ars

În această categorie am inclus trei piese descoperite în așezarea cucuteniană de pe Dealul Pometea, respectiv două greutateți (fig. 16/1-2) și o rondea (fig. 16/3), toate întregi.

Una dintre greutateți (fig. 16/1) este realizată din pastă grosieră, cu pietricele și cioburi pisate în compoziție, arsă uniform și oxidant, având culoarea roșie-cărămizie. Este destul de asimetrică, are forma relativ conică și baza plată, iar la partea superioară prezintă o perforație circulară. Dimensiunile sale sunt următoarele: înălțimea – 10 cm; lățimea maximă – 8 cm; grosimea – 6 cm.

Cealaltă (fig. 16/2) este realizată dintr-o pastă semifină, cu nisip în compoziție, arsă uniform și oxidant, având culoarea roșie-cărămizie. Are forma prismatică, cu colțurile rotunjite, iar pe una dintre fețe, la partea sa superioară, prezintă o perforație fină, dispusă oblic. Dimensiunile sale sunt următoarele: înălțimea – 6 cm; lățimea – 5 cm.

Rondeaua (fig. 16/3) este realizată tot din pastă semifină, cu nisip în compoziție, arsă uniform și oxidant, având culoarea roșie-cărămizie. Are forma circulară și profilul ușor curb. Pe suprafața sa prezintă câteva alveole circulare, precum și amprente degetelor modelatorului. Dimensiunile sale sunt următoarele: diametrul – 9,5 cm; grosimea – 4 cm.

Materialul osteologic

Resturile osteologice descoperite la Târgu Neamț-Dealul Pometea sunt foarte puține, fragmentare, puternic corodate, iar unele dintre ele calcinate. Această stare de conservare precară le face practic indeterminabile.

Excepție fac doar două piese, ambele fragmentare, ce prezintă o stare de conservare mai bună și care au urme de prelucrare prin tăiere și șlefuire, fiind transformate astfel în unelte (fig. 16/4-5). Una dintre ele (fig. 16/4) este circulară în secțiune și ruptă la un capăt (dimensiuni: lungimea – 8 cm; diametrul maxim – 6,5 cm), iar cealaltă (fig. 16/5) este spartă longitudinal, prezintă mai multe fisuri și are secțiunea relativ semicirculară (dimensiuni: lungimea – 6 cm; diametrul maxim – 4 cm).

Utilajul litic

Artefactele de piatră șlefuită și cioplită descoperite în așezarea de pe Dealul Pometea sunt foarte numeroase, doar fragmentele ceramice depășindu-le din acest punct de vedere. Acestea sunt în marea lor majoritate fragmentare. Se poate remarca în cadrul lor o varietate destul de mare de piese, deși tipurile de materii prime folosite sunt reduse numeric.

Artefactele de piatră șlefuită

Acestea sunt mult mai puține la număr decât cele de piatră cioplită, sunt preponderent fragmentare și se înscriu în totalitate în categoria uneltelor. Materiile prime folosite la realizarea lor sunt diferitele tipuri de gresii, marne și calcare.

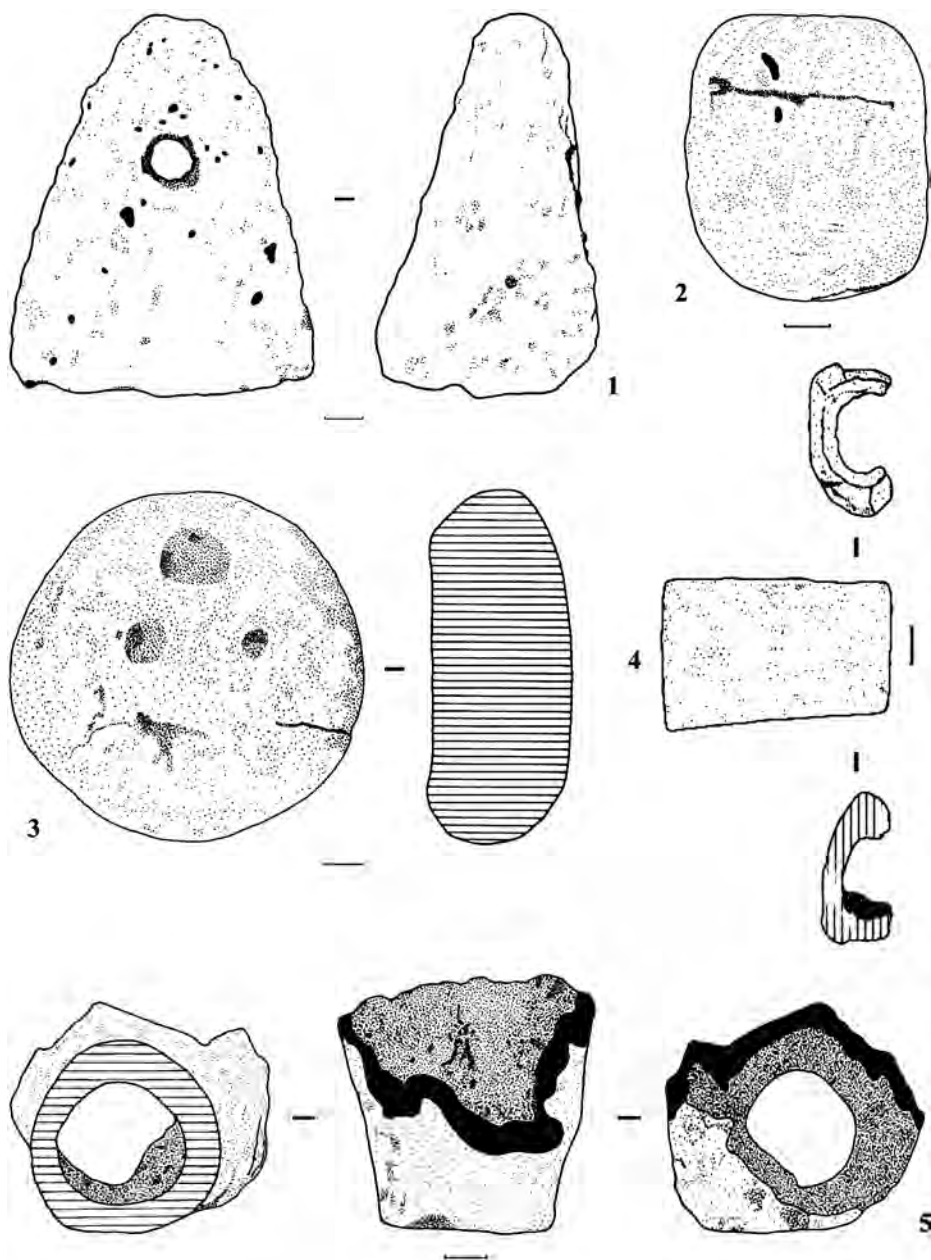

Fig. 16. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Artefacte de lut ars (1-3) și os (4-5) (Cucuteni B): 1-2 – greutate; 3 – rondea; 4-5 – piese fragmentare.

În urma cercetărilor arheologice efectuate în așezare au fost descoperite două râșnițe, un frecător, două percutoare, două dălți, o teslă și câteva topoare.

Râșnițele (fig. 17/1, 3) sunt fragmentare, au forma alungită și colțurile rotunjite, iar fața superioară este alveolată datorită utilizării intense. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 12-22 cm; lățimea maximă – 9-21 cm; grosimea – 5-5,5 cm.

Frecătorul (fig. 17/2) are forma relativ rotundă și două dintre suprafețe aplatizate în urma utilizării. Diametrul maxim al acestuia este de 7 cm.

Percutoarele (fig. 17/4-5) au forma rotundă și prezintă numeroase așchieri pe suprafață. Diametrul lor este de aproximativ 5 cm.

Dălțile (fig. 17/6, 8) au forma trapezoidală, profilul relativ drept și tăișul simetric. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 6,5-12,5 cm; lățimea maximă – 2,5-4 cm; grosimea – 1-1,5 cm.

Tesla (fig. 17/7) este dreptunghiulară și are profilu și tăișul asimetrice, acesta din urmă fiind rupt parțial. Lungimea sa este de 15 cm, lățimea de 4 cm, iar grosimea de 1,5 cm.

Topoarele (fig. 18/1-8) sunt plate, au forma dreptunghiulară, trapezoidală sau asimetrică și profilul relativ drept, curb sau asimetric. În cazul celor care păstrează tăișul, acesta este simetric. Marea lor majoritate sunt fragmentare. Dimensiunile acestora sunt următoarele: lungimea – 4-16 cm; lățimea maximă – 4,5-7 cm; grosimea – 1,5-4 cm.

Artefactele de piatră cioplită

Reprezintă majoritatea pieselor litice descoperite aici și sunt în mare parte fragmentare. Cu excepția a trei obiecte de gresie, reprezentând lame fragmentare, celelalte sunt realizate din silex, unele dintre ele păstrând încă urme ale cortexului calcaros sau de ardere. Din punct de vedere funcțional acestea se împart în două categorii: unelte (fig. 19/2-14; 20/1-13) și arme (fig. 21/1-13).

Unelte (fig. 19/2-14; 20/1-13) sunt cele mai numeroase. Cu toate acestea întâlnim o varietate destul de restrânsă a lor, respectiv răzuitoare (fig. 19/2-14), lame (fig. 20/1-5, 7-13) și lamele (fig. 20/6), în marea lor majoritate fragmentare. Unele dintre acestea, datorită fragmentării, nu pot fi încadrate cu certitudine într-una sau alta din categoriile menționate. Din păcate, de multe ori o parte dintre piesele ce inițial constituiau răzuitoare, realizate pe lame, datorită faptului că li s-a rupt partea distală sunt imposibil de încadrat în această categorie și astfel sunt menționate ca lame. De altfel, credem că această situație este comună tuturor așezărilor cucuteniene.

Răzuitoarele (fig. 19/2-14) descoperite sunt simple sau duble. Și în cazul acestora din urmă există riscul neîncadrării corecte a lor în cazul în care unul din capete este rupt, fiind astfel atribuite răzuitoarelor simple. Aceste piese pot fi realizate pe lame sau pe așchii. Ele au forma dreptunghiulară, trapezoidală, pătrată, triunghiulară sau sunt amorfe. Profilul acestora este drept, curb sau asimetric, iar secțiunea triunghiulară, trapezoidală, relativ plată sau asimetrică. Unele dintre piese sunt retușate, iar altele nu. În cazul primei categorii retușele sunt realizate numai pe capătul distal, pe capătul distal și pe una din laturi, pe capătul distal și pe ambele laturi, pe cele două laturi sau pe perimetru (cazul răzuitoarelor duble). Capetele și laturile pieselor pot fi retușate total sau parțial. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 2,5-7 cm; lățimea maximă – 1-4 cm.

Lamele (fig. 20/1-5, 7-13) constituie artefactele cele mai numeroase din cadrul utilajului litic descoperit în așezare, marea lor majoritate fiind fragmentare. Acestea au fost realizate din gresie sau silex.

Lamele de gresie au forma dreptunghiulară sau asimetrică, profilul drept sau curb, iar secțiunea triunghiulară sau trapezoidală. Două dintre ele sunt neretușate, iar una este retușată parțial pe ambele laturi. Acestea au următoarele dimensiuni: lungimea – 4-5,5 cm; lățimea maximă – 2-2,5 cm.

Lamele de silex (fig. 20/1-5, 7-13) au forma dreptunghiulară, trapezoidală, pătrată, asimetrică sau sunt amorfe. Profilul lor este drept, curb sau asimetric, iar secțiunea triunghiulară, dreptunghiulară sau asimetrică. Ele pot fi retușate – întotdeauna pe ambele laturi, total sau parțial – ori lipsite de retușe. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 1,5-11,5 cm; lățimea maximă – 1-4,5 cm.

Lamelele sunt în număr de două. Acestea au forma alungită, profilul relativ curb și secțiunea trapezoidală. Una dintre ele este neretușată, iar cealaltă (fig. 20/6) are o latură parțial retușată. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 3-4,5 cm; lățimea maximă – 1 cm.

Acestor piese li se mai adaugă încă două nuclee (fig. 19/1), amorfe, aflate în diferite stadii de epuizare. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 5-8 cm; lățimea maximă – 3,5-6,5 cm.

Armele de silex (fig. 21/1-13) din așezarea de la Târgu Neamț-Dealul Pometea sunt apreciable din punct de vedere cantitativ, în comparație cu cele descoperite în alte așezări cucuteniene, inclusiv cele cercetate pe scară largă. Majoritatea acestora sunt întregi, lucrate atent, fin retușate și de o calitate foarte bună. Din această categorie fac parte un pumnal (fig. 21/1), trei vârfuri de lance (fig. 21/2-3, 6) și mai multe vârfuri de săgeată (fig. 21/4-5, 7-13). Unele dintre vârfuri au fost realizate pe fragmente de lame reutilizate (fig. 21/2-3, 5-6, 8-9). Numărul mare al armelor, raportat la suprafața cercetată, ne determină să credem că vânătoarea juca un rol foarte important în cadrul comunității cucuteniene de aici, cu atât mai mult cu cât în zonă existau păduri ce ofereau un vânat abundent și, în plus, numeroase izvoare de apă sărată, folosită pentru conservarea cărnii. De asemenea, dată fiind utilitatea incontestabilă a slatinelor din apropiere, comunitatea umană de pe Dealul Pometea juca un rol important în apărarea și controlul acestora.

Pumnalul (fig. 21/1) are forma alungită, profilul curb și secțiunea asimetrică. Acesta prezintă retușe pe întreg perimetrul. Lungimea sa este de 12,5 cm, iar lățimea maximă de 2,5 cm.

Vârfurile de lance (fig. 21/2-3, 6) sunt retușate pe laturile lungi și au secțiunea trapezoidală. Două dintre ele au profilul curb, iar unul relativ drept. O piesă are forma pentagonală, iar celelalte două relativ triunghiulară. Acestea au următoarele dimensiuni: lungimea – 4-9 cm; lățimea maximă – 1,5-2,5 cm.

Vârfurile de săgeată (fig. 21/4-5, 7-13) reprezintă categoria predominantă a armelor. Ele au forma relativ triunghiulară (cele întregi) sau trapezoidală (cele fragmentare, cu vârful rupt), profilul relativ drept, ușor curb sau asimetric, secțiunea triunghiulară, trapezoidală sau relativ plată și baza dreaptă sau ușor concavă. Acestea pot fi lipsite de retușe ori au retușate – total sau parțial – laturile lungi, perimetrul sau întreaga suprafață. Dimensiunile lor sunt următoarele: lungimea – 1-4 cm; lățimea maximă – 1,5-2 cm.

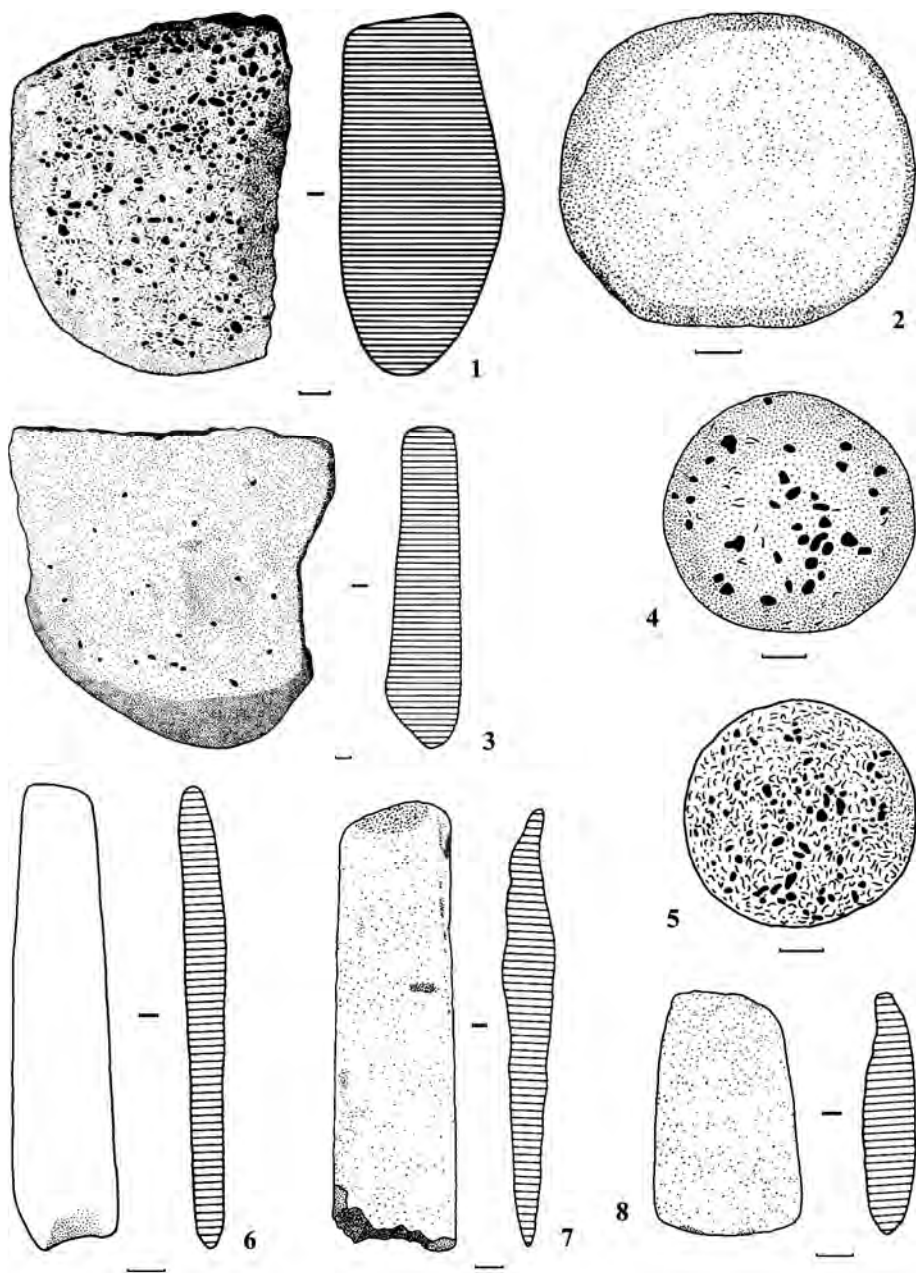

Fig. 17. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Artefacte de piatră șlefuită (Cucuteni B):
1, 3 – rășnițe; 2 – frecător; 4-5 – percutoare; 6, 8 – dălți; 7 – teslă.

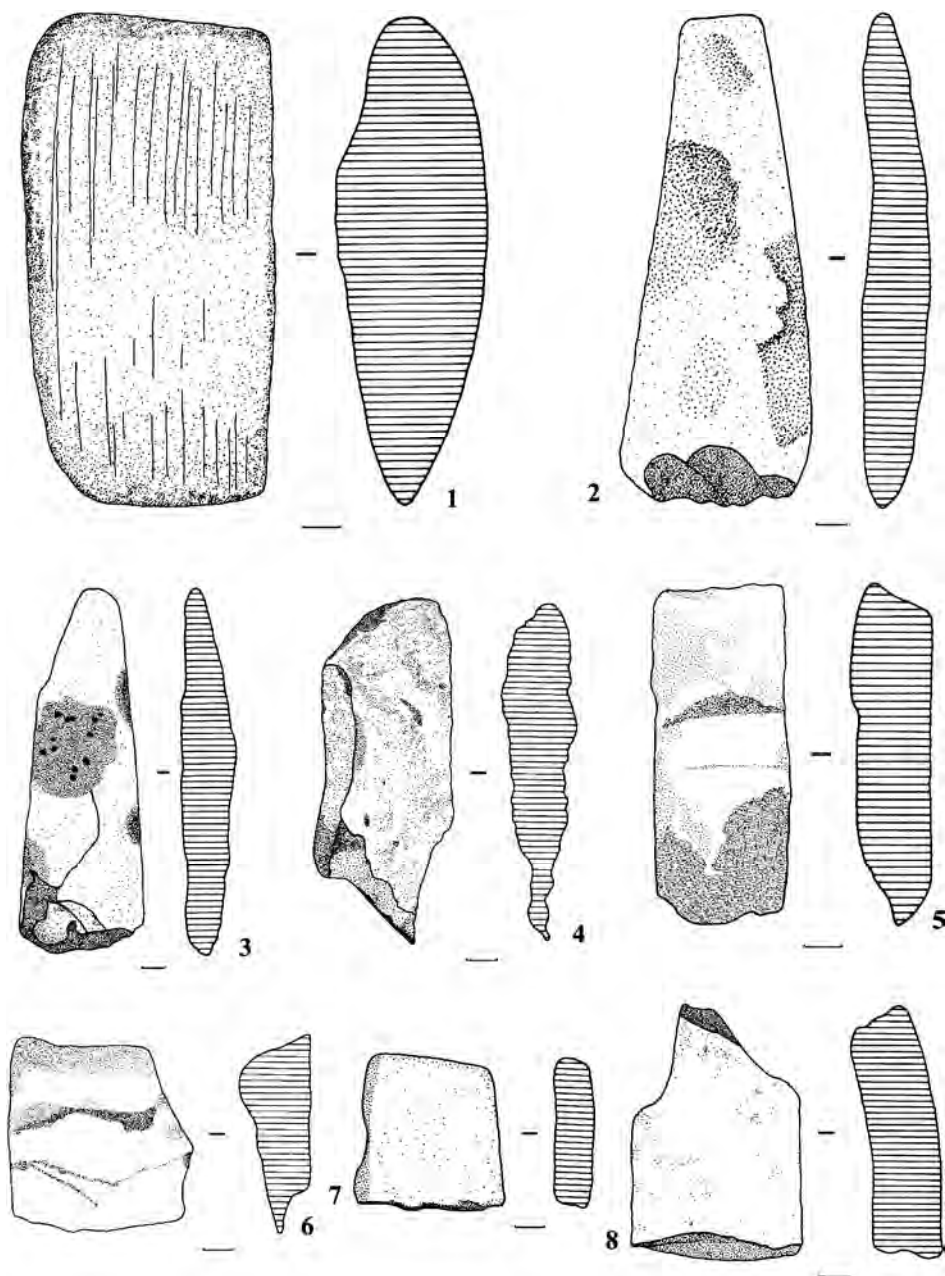

Fig. 18. Târgu Neamț-Dealul Pometea.
Topoare fragmentare de piatră șlefuită (1-8) – Cucuteni B.

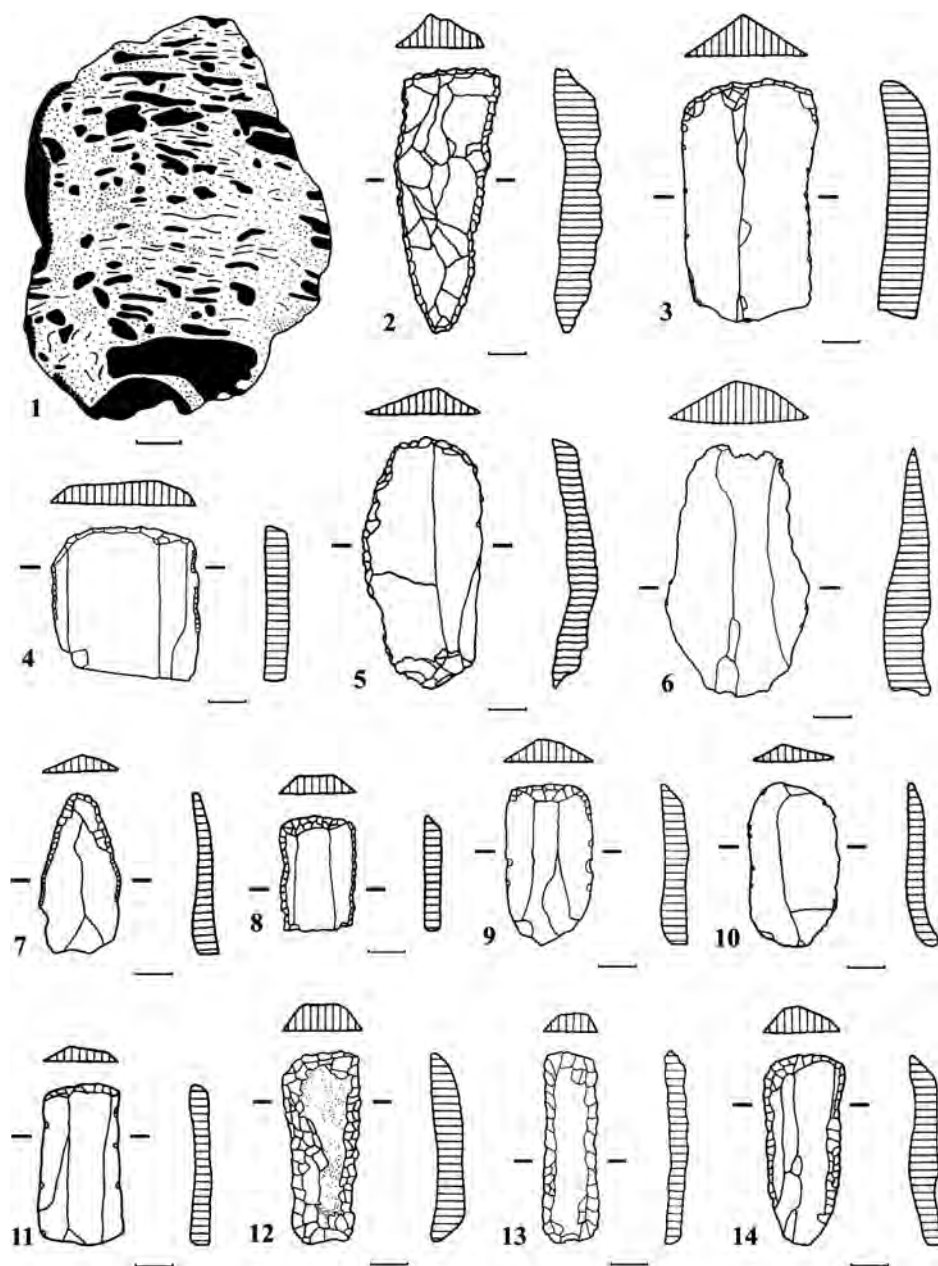

Fig. 19. Târgu Neamț-Dealul Pometea.
Artefacte de silex (Cucuteni B): 1 – nucleu; 2-14 – răzuitoare.

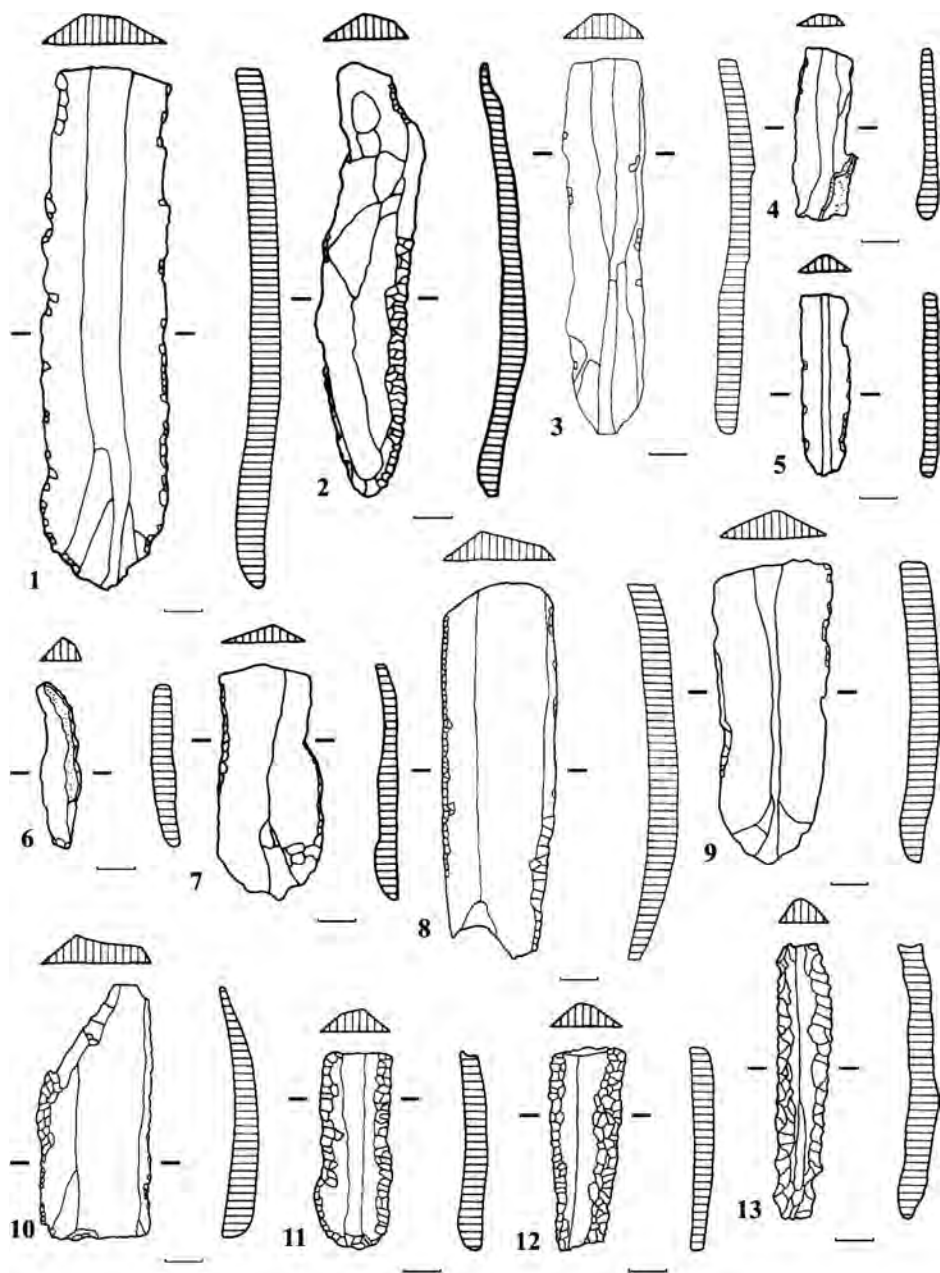

Fig. 20 – Târgu Neamț-Dealul Pometea.
Artefacte de silex (Cucuteni B): 1-5, 7-13 – lame; 6 – lamelă.

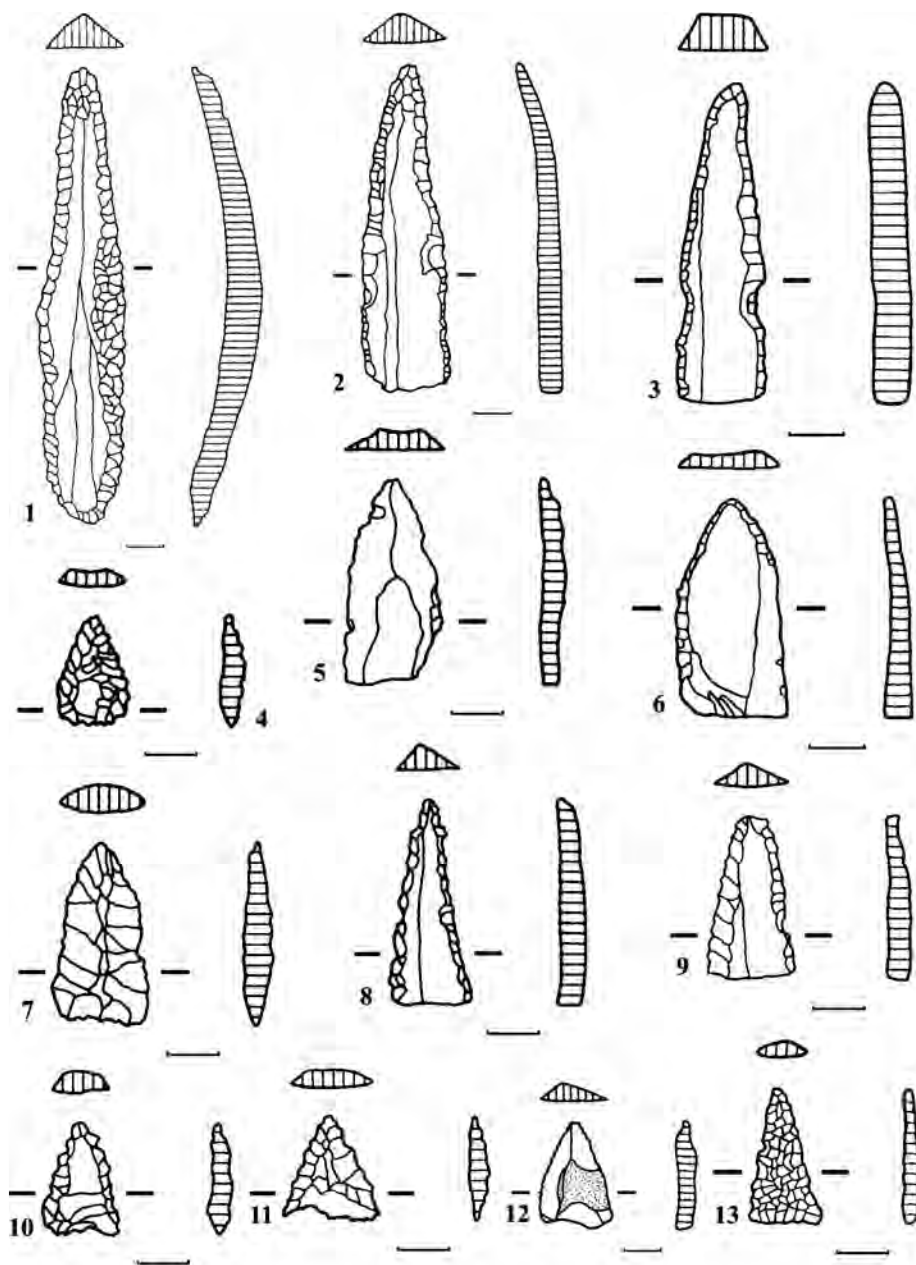

Fig. 21. Târgu Neamț-Dealul Pometea. Artefacte de silex (Cucuteni B):
1 – pumnal; 2-3, 6 – vârful de lance; 4-5, 7-13 – vârful de săgeată.

Artefactele moderne

Deși importante din punct de vedere numeric, ele sunt totuși semnificativ mai puține decât cele cucuteniene. Au fost descoperite destul de multe resturi ceramice și piese de fier, în marea lor majoritate fragmentare și corodate, fapt care nu a permis ilustrarea lor în bune condiții în cadrul prezentului studiu.

Ceramica

Fragmentele ceramice descoperite au dimensiuni mici și sunt destul de corodate. Vasele au fost lucrate la roată și modelate cu grijă, din pastă fină, cu nisip în compoziție. Unele dintre ele sunt smălțuite în diferite culori (alb, galben, brun, verde) și decorate cu motive florale.

Artefactele de fier

Acestea sunt în marea lor majoritate fragmentare și puternic corodate. Cele mai numeroase sunt cuiele, unele dintre ele de mari dimensiuni, în general rectangulare în secțiune. Pe lângă acestea au mai fost descoperite câteva zale de lanțuri, verigi, balamale, zăvoare, scoabe și cataramae.

Concluzii

Cercetările arheologice efectuate până în prezent la Târgu Neamț-Dealul *Pometea* evidențiază importanța acestei așezări de-a lungul diferitelor perioade istorice, prin prisma amplasamentului său într-o zonă foarte favorabilă locuirii umane, cu un cadru natural prielnic și importante resurse de materii prime în proximitate.

Prin poziția sa strategică, așezarea de aici domina practic întreaga microdepresiune a Târgului Neamț, ce constituia o importantă rută în schimburile de mărfuri.

Comunitățile umane de pe Dealul *Pometea* au beneficiat din abundență de lemnul atât de necesar în construcție, precum și de diferite categorii de roci locale (gresii, marne, calcare etc.), folosite ca materii prime pentru realizarea uneltelor și armelor în perioada eneolitică (cultura Cucuteni), precum și la ridicarea diferitelor construcții din epoca modernă.

De asemenea, zona oferea un cadru favorabil practicării vânătorii, o dovadă în acest sens constituind-o armele de silex datând din faza Cucuteni B, foarte numeroase în raport cu suprafața cercetată a așezării.

În plus, această practică era favorizată și de prezența în imediata apropiere a stațiunii a numeroaselor și bogatelor izvoare de apă sărată (slatine) din arealul Lunca - Oglinzi⁷, intens exploatate din neolitic și până în prezent, comunitățile umane de aici jucând – în opinia noastră – un rol deosebit de important atât în valorificarea, cât și în apărarea lor.

Dintre acestea, se remarcă sursa de la Lunca-*Poiana Slatinei*, care reprezintă deopotrivă izvorul cu cea mai mare salinitate din Moldova (maxim 168 g / l NaCl),

⁷ Gh. Dumitroaia, *Depunerile neo-eneolitice de la Lunca și Oglinzi, județul Neamț*, în *MemAntiq*, XIX, 1994, p. 7-82.

dintre cele analizate până în prezent⁸, precum și cea mai veche exploatare de sare din Europa (încă de la începutul neoliticului – cultura Starčevo-Criș – 6050-5500 BC), documentată arheologic⁹.

De altfel, sarea a constituit dintotdeauna unul din bunurile cele mai importante pentru comunitățile umane, prin prisma rolului său alimentar și terapeutic. Pe lângă consumul alimentar curent, aceasta constituia practic cel mai eficient conservant pentru diferitele produse de natură organică (de origine vegetală și animală). De asemenea, ea reprezenta totodată unul dintre cele mai apreciate bunuri destinate schimbului, o dovadă în acest sens constituind-o prezența în cadrul punctelor de exploatare din imediata apropiere a slatinelor, în nivelurile arheologice cucuteniene, a brichetajelor, ce reprezintă practic primele obiecte cunoscute, specializate în exploatarea sării.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE TÂRGU NEAMȚ - DEALUL POMETEA

Résumé

L'étude présente se propose de passer en revue les résultats des recherches archéologiques obtenues le long du temps dans l'établissement de Târgu Neamț-Dealul Pometea, où l'on a identifié deux niveaux d'habitation de la phase Cucuteni B et, respectivement, de l'Epoque Moderne (les siècles XIX-XX).

Initialement on y a réalisé quelques sondages et en 2003 on y a effectué des fouilles de sauvegarde concernant une surface de 245 m², dans l'enceinte de la nouvelle cimetière de l'Eglise „Sfinții Voievozi”, emplasée sur un plateau d'environ 6300 m², de l'est de la colline.

Ce plateau a été créé il y a un siècle environ, lorsqu'on y a été réalisé un nivellement affectant des fois même la couche stérile, dans le but d'aplatir le terrain sur lequel allait être élevée l'ancienne maison paroissiale et ses dépendances, actuellement disparues.

Ainsi, une grande partie du niveau archéologique proprement-dit a-t-elle été détruite et au moins une partie des vestiges y trouvés ont été jetés dans des fosses de grandes dimensions (plus d'un mètre en diamètre et en profondeur), spécialement faites.

Les fouilles récentes ont consisté dans la réalisation des trois sections parallèles (S. I – 70 x 2 m; S. II – 28 x 2 m; S. III – 6,5 x 2 m) et d'une cassette (Cas. A – 6 x 6 m), qui ont facilité la découverte de quelques complexes Cucuteni B – une habitation (L. 1),

⁸ O. Weller, R. Brigand, M. Alexianu, *cercetări sistematice asupra izvoarelor de apă sărată din Moldova. Bilanțul explorărilor efectuate în 2004-2007 în special în județul Neamț*, în prezentul volum.

⁹ O. Weller, Gh. Dumitroaia, *The earliest salt production in the World. An Early Neolithic exploitation in Poiana Slatinei-Lunca, Romania*, în *Antiquity*, 79, 306, 2005 (<http://antiquity.ac.uk/ProjGall/weller/index.html>).

une âtre (V. 1) et quelques fosses – et des complexes modernes – deux structures marqués par des pierres de dimensions variées (C. 1 et C. 2) comme des quelques fosses.

A cette occasion on a découvert une grande quantité d'artefacts rapportés aux dimensions de la surface recherchée, en grande majorité fragmentaires, corrodés et calcinés.

Datant de la phase Cucuteni B on a découvert de nombreux fragments céramiques (appartenant tant à la catégorie fine qu'à la catégorie grossière) provenus de plusieurs types de vases (bols, cratères, amphores, vases tronconiques et bitronconiques, coupes bitronconiques, vases de provisions de grandes dimensions, vases à pieds, couvercles et vases-miniatures), comme des fragments céramiques Cucuteni C (vases tronconiques), plus grossiers.

On a été aussi découverte une grande quantité d'outillage lithique (outils et armes), fait surtout en silex, mais aussi en roches sédimentaires locales (grèses, marnes, calcaires), en tant que grattoirs, lames, lamelles, points de flèches et de lances, un poignard, des noyaux, des haches, une hachette, ciseaux, percuteurs, un frottoir et des meules.

De plus, on a trouvé tant des représentations plastiques (anthropomorphes et zoomorphes, y compris des protomes), comme des diverses pièces en terre cuite (poids et une rondelle) et en os (deux pièces fragmentaires, probablement des outils).

Appartenant à l'Epoque Moderne, on a découvert des fragments céramiques fines, travaillés à la roue et émaillés, comme des pièces en fer (clous, boucles, cottes de mailles, verrous, charnières, chaînons et crochets), fragmentaires et corrodées.

Les recherches archéologiques effectués jusqu'à présent a Târgu Neamț-Dealul Pometea relèvent l'importance de cette établissement le long de différentes époques historiques, vu l'emplacement de celui-ci dans une zone très favorable à l'habitation humaine, à un environnement propice et des importantes ressources des matières premières en proximité (du bois, des rocs sédimentaires locales, du sel etc.).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Vues générales.

Fig. 2 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Plan de fouilles (campagne de 2003).

Fig. 3 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Complexe 1 (C. 1) (l'Epoque Moderne).

Fig. 4 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Atre 1 (V. 1) (Cucuteni B).

Fig. 5 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Habitation 1 (L. 1) (Cucuteni B) et Complexe 2 (C. 2) (l'Epoque Moderne).

Fig. 6 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Profil de sud-ouest du témoin stratigraphique entre S. I et Cas. A.

Fig. 7 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Céramique Cucuteni B: 1-4 vases entiers, 5 – tube de fuite fragmentaire; 6-10 – fragments céramiques à proéminences.

Fig. 8 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Céramique Cucuteni B fragmentaire: 1-3 – anses perforées horizontalement; 4-6 – anses perforées verticalement.

Fig. 9 – Târgu Neamț-Dealul Pometea. Fragments céramiques Cucuteni B peints (1-8).

- Fig. 10 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Profils de vases Cucuteni B: 1-3 – pieds; 4-8 – couvercles; 9-18 – bases.
- Fig. 11 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Profils de vases (bords) Cucuteni B (1-12) et Cucuteni C (13-22).
- Fig. 12 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Fragments céramiques Cucuteni C (1-12).
- Fig. 13 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Statuettes anthropomorphes féminines fragmentaires (1-6) – Cucuteni B.
- Fig. 14 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Statuettes anthropomorphes fragmentaires (Cucuteni B): 1-2 – féminines; 3 – masculine; 4-6 – androgines.
- Fig. 15 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Plastique zoomorphe fragmentaire (Cucuteni B): 1-8 – figurines; 9-10 – protomes.
- Fig. 16 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Artefacts en terre cuite (1-3) et en os (4-5) (Cucuteni B): 1-2 – poids; 3 – rondelle; 4-5 – pièces fragmentaires.
- Fig. 17 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Artefacts en pierre polie (Cucuteni B): 1, 3 – meules; 2 – frottoir; 4-5 – percuteurs; 6, 8 – ciseaux; 7 – hachette.
- Fig. 18 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Haches fragmentaires en pierre polie (1-8) – Cucuteni B.
- Fig. 19 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Artefacts en silex (Cucuteni B): 1 – noyau; 2-14 – grattoirs.
- Fig. 20 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Artefacts en silex (Cucuteni B): 1-5, 7-13 – lames; 6 – lamelle.
- Fig. 21 – Târgu Neamț-*Dealul Pometea*. Artefacts en silex (Cucuteni B): 1 – poignard; 2-3, 6 – points de lance; 4-5, 7-13 – points de flèches.

EXCAVATIONS AT BODAKI (UKRAINE) AND THE IMPORTANCE OF FLINTWORKING ACTIVITIES IN THE ENEOLITHIC

by **Nathalya N. Skakun**

The Eneolithic of the Southeastern Europe, the Balkans and the territory of Rumania, Moldavia and Ukraine evidenced the flourishing of agricultural cultures. The fourth millenium BC witnessed the increase in the number of sites accompanied by the appearance of large carefully planned fortified settlements and the growth of exchange networks between different areas¹.

These processes reflected important advances in economy based on agriculture and animal husbandry accompanied by mastering of copper treatment², and the growth of specialization in some crafts³, including flintworking. The introduction of metal implements seemingly should result in the end of the flintworking technologies. Meanwhile the hardness of copper was not sufficient to substitute flint implements by the metal objects. In some cases the formers proved their high efficiency⁴. Thus in spite

¹ E.K. Chernish, *Eneolit Pravoberejnoi Ukraini i Moldavii*, in *Eneolit SSSR*, Moskva, 1982, p. 166-350; H. Todorova, *Kamenno-mednata epoha v Bolgaria*, Sofia, 1986; J. Lichardus, M. Lichardus-Itten, G. Bailloied, J. Cauvin, *La protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique*, Paris, 1985; T.G. Movsha, *Tripilska-Kukutenska spilnost-fenomen u starodavnei istorii Shidnoi Evropi*, in *Zapiski naukovoogo tovaristva imeni T. Shevchenka*, CCXXV, 1993, Lviv, 24 0 59; N.I. Merpert, *Bolgarskie zemli v V tisiacheletii do n.e. i nekotorii voprosi drevneshei istorii Evropi*, in PAV, 9, 1995, p. 96-103; Gh. Dumitroaia, D. Monah (eds.), *Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site éponyme*, BMA, II, Piatra-Neamt, 1996; D. Monah, F. Monah, *The Last Great Chalcolithic Civilization of Old Europe*, in C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.), *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, Thessaloniki, 1997, p. 15-95; M.M. Shmaglii, *Veliki Tripilski poselennia i problema rannih form urbanizacii*, Kiev, 2001, 129 s.

² E.N. Chernih, *Gornoe delo i metallurgia v drevneishei Bolgarii*, Sofia, 1978, 387 s; N.V. Rindina, *Drevneishee metalloobrabativauchee proizvodstvo Jugo-Vostochnoi Evropi: (Istoki razvitiia v neolite i eneolite)*, Moskva, 1998, 287 s.

³ S.N. Bibikov, *Hoziaistvenno-ekonomicheskii kompleks razvitogo tripolia*, in SA, 1, 1965, p. 8-62.

⁴ S.A. Semenov, *Izuchenie pervobitnoi tehniki metodom eksperimenta*, in *Novie metodi v arheologicheskikh issledovaniiah*, Moskva - Leningrad, 1963, p. 191-214; Idem, *Eksperimentalnii*

of richness of some areas of the Southeast Europe in copper⁵, the flintworking tradition was not interrupted. At the contrary, it achieved sophistication⁶. This time span saw the intensive exploitation of large cobbles of chalk flint procured from outcrops accompanied by the advances in lithic technology. As a result a new type of preforms, large regular-sized blades, appeared. The manufacture of these highly efficient standard blanks was impossible without professional skills of artisans. Notice that modern flintknappers could not replicate those Eneolithic artifacts as famous flint blade 44 cm long from the Varna hoard⁷. Sophisticated flintworking technology and specialization witnessed radical changes in the organization of this activity comparing with the preceding periods⁸. The exploration of archaeological sites and structures directly related to the flintworking activity is of crucial importance for analysis of the lithic technology and its role in prehistoric economy⁹.

metod izuchenia pervobitnoi tehniki, in *MIA SSSR*, 139, 1965, p. 216-222; Idem, *Kamennie orudia epohi rannih metallov*, in *SA*, 2, 1969, p. 3-14.

⁵ E.N. Chernih, *op.cit.*, 387 s; N.V. Rindina, *op.cit.*, 287 s.

⁶ N.N. Skakun, *Kremneobrabativauchee proizvodstvo v epohu paleometalla Bolgarii*, in *III Seminar on petroarchaeology*, Plovdiv, 1984, p. 83-92; Eadem, *Novi danni pro razvitok virobniictva v epohu eneolita na territorii Bolgarii*, in *Arheologia*, 52, 1985, p. 33-41; Eadem, *Opit reconstruktii hoziaistva drevnezemledelcheskih obchestv epohi eneolita prichernomorskogo raiona Severo-Vostochnoi Bolgarii*, Avtoref. Ist. Nauk. 1987, Leningrad, 18 s.; Eadem, *Evolution des techniques agricoles en Bulgarie chalcolithique: (d'après les analyses tracéologiques)*, in *Préhistoire de l'agriculture: Nouvelles approches expérimentales et ethnographiques* (Monographie du CRA, No. 6), Paris, 1992, p. 289-303; Eadem, *Epoha eneolita – vremia vozniknovenia rannih form remesla*, in *Severo-zapadnoe Prichernomorie – ritmi kulturogeneza*, Odessa, 1992, p. 18-19; Eadem, *New implements and specialization of traditional industries in the Eneolithic of Bulgaria*, in *Traces et fonction: les gestes retrouvées. Études et recherches archéologiques de l'Université de Liège*, 50, Liège, 1993, p. 139-145, 303-307; Eadem, *Razvitie kremneobrabativauchego proizvodstva v epohu razvitogo eneolita v jugo-vostochnoi Evrope*, in *Tripilska kultura Ukraini. TD majdunar. Nauchn. Konf.*, Lviv, 1993, p. 60; Eadem, *Razvitie proizvodstv v epohu eneolita Bolgarii*, in *Pulpudeva*, 6, 1993, p. 152-164; Eadem, *K voprosu o kremneobrabativauchem proizvodstve epohi eneolita v Jugo-Vostochnoi Evrope*, in *Arheologia*, 3, 1996, p. 124-128; Eadem, *Novii dannii o raskopkah tripolskogo poselenia Bodaki*, in *Arheologichni doslidjennia na Ukraini 1998 / 1999*, Kiev, 1999, p. 42-43; Eadem, *Epoha eneolita – vremia vozniknovenia rannih form remesla v zemledelcheskih kulturah jugo-vostochnoi Evropi*, in *Sudba uchenogo: K 100-letiu so dnia rojdenia B.A. Latisheva*, Sankt-Petersburg, 2000, p. 235-243; Eadem, *Arheologicheskie vkladishi molotilnoi doski, eksperimenti i etnograficheskie paralleli*, in *AV*, 8, 2001, p. 106-119.

⁷ I. Ivanov, *Skrovichata na Varninska halkoliten nekropol*, Sofia, 1978.

⁸ N.N. Skakun, *Kremneobrabativauchee proizvodstvo ...*, in *loc.cit.*, p. 83-92; Eadem, *Novi danni pro razvitok virobniictva ...*, in *loc.cit.*, p. 33-41; Eadem, *Opit reconstruktii hoziaistva ...*, Avtoref., 18 s; Eadem, *Evolution des techniques agricoles ...*, in *loc.cit.*, p. 289-303; Eadem, *New implements and specialization ...*, in *loc.cit.*, p. 139-145, 303-307; Eadem, *K voprosu o kremneobrabativauchem ...*, in *loc.cit.*, p. 124-128; Eadem, *Novii dannii ...*, in *loc.cit.*, p. 42-43.

⁹ Eadem, *Vivchannia eneolitichnogo poselenia-maisterni bilia s. Bodaki*, in *TD dopovedei i povidomlen I Ternopilskoi obl. Nauch. Kraeznavchoi konf.*, Ternopil, 1990, p. 43; Eadem, *Razvitie kremneobrabativauchego proizvodstva ...*, in *loc.cit.*, p. 60; Eadem, *Raskopki poselenia – masterskoi u sela Bodaki*, in *Severo-vostochnoe Priazovje v sisteme evrazijskih drevnostei (eneolit – bronzovii*

Among these the settlement of Bodaki located at Volyn, the territory of the Ternopol Region of Ukraine (fig. 1), is worth to mention. The site is referred to the Developed Middle Tripolye, late fourth-early third millennia BC, and is located in the extreme northwestern area of the spread of this culture. The site sits at the elevated terrace of the Goryn River. Early occasional archaeological work conducted several times in the 20th century witnessed the richness of the site by flint artifacts. Along with the proximity of the sources of the Volyn flint it hinted at the specialized character of the settlement¹⁰. The long-term excavation campaign carried out from 1987 corroborated this view and provided a wealth of new data on the site located in one of the less known areas of the Tripolye Culture¹¹.

Narrow gorges and streams emptying to the Goryn River in the vicinities of Bodaki, are abound in flint nodules of different shape and size. Six flint outcrops have been discovered within the 5 km distance from the site.

vek), 1, Donetsk, 1996, p. 19-20; Eadem, *Nekotorii itogi izuchenia tripolskogo poselenia Bodaki*, in *Poselenia: sreda, kultura, socium*, Sankt-Petersburg, 1998, p. 65-68.

¹⁰ A. Cynkałowsky, *Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego*, Warszawa, 1961; Idem, *Osiedle kultury trypolskiej w Bodakach nad Horyniem*, in *WiadArch*, 34, 1969; T.A. Popova, E.K. Chernish, *Tripolskoe poselenie u s. Bodaki*, in *ZOAO*, II, 35, 1967, p. 173-179; M.A. Pelechishin, *Starodavni plemena Pricarpattia i Zahidnoi Volini za dobi neolitu ta eneolitu*, in *Starodavne naselennia Pricarpattia i Volini*, Kiev, 1974, p. 96-152; Idem, *Tripolskaia kultura Zapadnoi Volini*, in *Arheologia Pricarpattia, Volini i Zaccarpattia*, Kiev, 1990, p. 26-35; Idem, *Problemi istorii tripolskikh plemen Zahidnoi Volini, mejrichcha Zahidnogo Bugu ta Dnistra*, in *Praci Arheologichnoi komissii*, CCXXXV, 1998, Lviv, p. 175-179.

¹¹ N.N. Skakun, *Vivchannia eneolitchnogo ...*, in *loc.cit.*, p. 43; Eadem, *Novie raskopki eneolitcheskikh poselenii v nizoviah Dunaia*, in *AV*, 3, 1995, p. 58-69; Eadem, *Raskopki poselenia ...*, in *loc.cit.*, p. 19-20; Eadem, *Le rôle et l'importance du silex dans le chalcolithique du sud-est de l'Europe (sur la base du matériel provenant de fouilles du campement de Bodaki)*, in *La Préhistoire au Quotidien*, Grenoble, 1996, p. 223-235; Eadem, *Novie raskopki tripolskogo poselenia Bodaki*, in *Novie issledovania arheologov Rossii i SNG*, Sankt-Petersburg, 1997, p. 22-25; Eadem, *Raskopki poselenia Bodaki*, in *AO* 1993, 1997, g. 130; Eadem, *Novii raskopki na tripolskom poselenii Bodaki*, in *Razvitie kulturi v kamennom veke*, Sankt-Petersburg, 1997, p. 137-138; Eadem, *Nekotorii itogi izuchenia ...*, in *loc.cit.*, p. 65-68; Eadem, *Novii dannii ...*, in *loc.cit.*, p. 42-43; Eadem, *Funkcii orudii truda i arheologicheskii kontekst*, in *TD Severnogo arheologicheskogo kongressa. Ekaterinburg - Hanti-Mansiisk*, Hanti-Mansiisk, 2002, p. 252-253; N. Skakun, A. Samzun, *Results of the investigations of an Eneolithic site with lithic workshop in South-Eastern Europe*, in *XIV International congress prehist. and protohist. sci.*, Liège, 2001, p. 238; N.N. Skakun, A. Samzun, E.G. Starkova, B.I. Mateva, *Bodaki – poselenie-masterskaia na severo-zapade tripolskoi kulturi*, in *Tripilskii svit i iogo susidi. TD mijnar. Naukovo-praktichnoi konf.*, Zbaraj, 2001, p. 54-55; N.N. Skakun, A. Samzun, B.I. Mateva, *Funkcii orudii truda i problemi izuchenia specializirovannih poselenii*, in *TD Severnogo arheologicheskogo kongressa. Ekaterinburg - Hanti-Mansiisk*, Hanti-Mansiisk, 2002, p. 238-239; N.N. Skakun, E.G. Starkova, *K voprosu o mejkulturnih sviaziah v epohu razvitogo Tripolia BII (po keramicheskim materialam poselenia Bodaki)*, in *Neolit - eneolit Juga i neolit Severa Vostochnoi Evropi*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 132-139; N. Skakun, B. Mateva, I. Palaguta, N. Rindyk, A. Samzun, H. Starkova, L. Yakovleva, *To the Problem of Production of the Late Stages of Tripolye Culture*, in *9th Annual meeting of EAA. Final Programme and Abstracts*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 86.

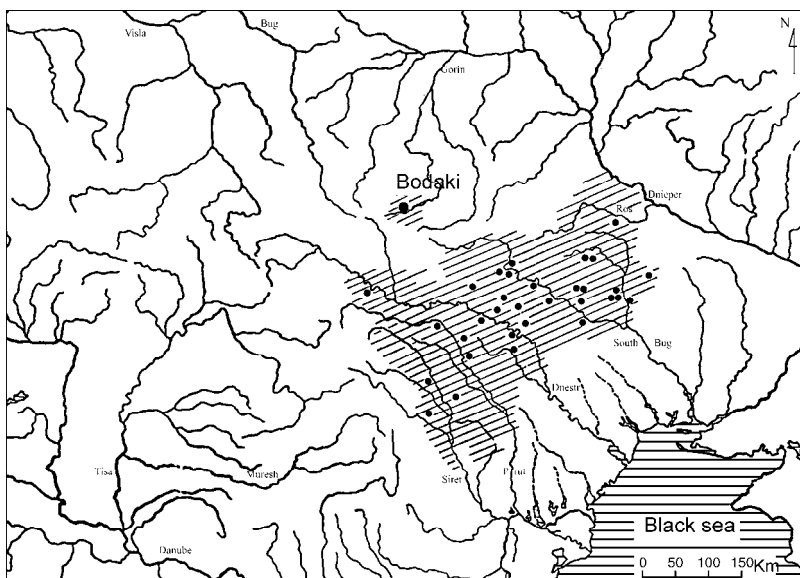

Fig. 1. Map of the Tripolye sites of the BII period.

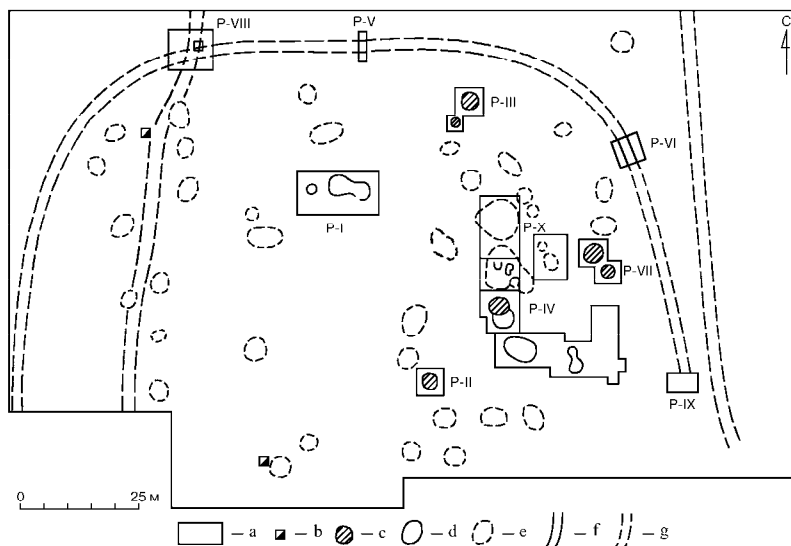

Fig. 2. Houses and other structures at Bodaki: a – excavation trenches; b – probe trenches; c – fragments of pise constructions; d – excavated semipit dwellings and waste pits; e – supposed semipit dwellings and waste pits; f – excavated plots of ditch; g – supposed ditches.

The flint occurs in layers embedded in limestone not far from the surface, thus enabling its extraction. Two sources are located in immediate vicinity of the Tripolye site, 1 km from the eastern portion of the village, and 100 m from its western portion. These sources produced fine-grained homogeneous flint lacking fissures with rare inclusions. The flint is mostly black not transparent or semi-transparent. Occasionally gray or banded concretions of different size and shape occur. The cortex is smooth, compact, and thin (less than 0.1 cm thick). The Volyn flint, along with the Donetsk one, is admitted as being the best raw material available at the territory of Ukraine¹².

Electromagnetic prospecting revealed that the habitation site covered ca. 1.5 ha. It was surrounded at three sides by a ditch. It was horse-shoe-shaped in plan view and wedge-shaped in cross section¹³. Its length was 245 m, width 2 m in the upper part and 15 to 17 cm in the bottom, and up to 2 m depth¹⁴. Houses were tightly clustered in compounds forming in plain view two rows stretching from north to south. These were surrounded by storage pits. The central space of the village was almost empty (fig. 2). There were two kinds of domestic structures: aboveground dwellings with cellars covering 10 to 12 sq. meters, and semi-subterranean structures covering 6 to 22 sq. meters. The remains of the aboveground structures were represented by rectangular „ploschadki” with heavily burned clay occasional lying in several layers while the lower layers demonstrated traces of planking. Similar structures are known from the settlements of Veselyi Kut and Garbuzin, located at the Bug - Dniestr Rivers watershed, as well as from some Late Tripolye sites of Moldavia¹⁵. A model of the dwelling from Rossokhovatka could corroborate the fact of the existence of the houses of this type¹⁶. The semi-subterranean structures, oriented mostly from NW to SE (occasionally in NE direction), as well as dug out bottoms of houses are oval-shaped or 8-shaped in plain view. They consisted of two pits (large and smaller one) joined by a low bulkhead. The dwellings were dug into the terrace slope, thus the northern walls were higher while the southern ones low or even not manifested in relief.

¹² V.G. Bondarchuk, *Geologia Ukraini*, Kiev, 1959; V.F. Petrun, *K petrograficheskomu opredeleniu sostava i raionov dobichi mineralnogo ciria rannezemel'delcheskikh plemen Jugo-Zapada SSSR*, in *KSIA*, 111, 1967, p. 50-58.

¹³ N.N. Skakun, V.A. Tarasov, *Rezultati primeneniia magnitorazvedki i kappametirii pri issledovanii tripolskoi kulturi Bodaki*, in *AV*, 7, 2000, p. 60-69.

¹⁴ N.N. Skakun, T.A. Popova, *K voprosu ob oboronitel'nykh sooruzheniakh epokhi eneolita*, in *Tripil'skii svit i iugo susidi. TD mijnar. Naukovo-praktichnoi konf.*, Zbaraj, 2001, p. 50-51.

¹⁵ E.V. Tsvek, *Domostroitel'stvo i planirovka tripolskikh poselenii po materialam raskopok poselenia Shkarovka*, in *Eneolit i bronzovii vek ukraini*, Kiev, 1976, p. 46-57; Eadem, *Nekotore aspekti domostroitel'stva u plemen vostochnotripolskoi kulturi*, in *Peterburgskaia trasologicheskaia shkola i izuchenie drevnih kultur Evrazii*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 241-254; V.I. Markevich, *Pozdnetripolskie plemena Severnoi Moldavii*, Kishinev, 1981, 194 s.

¹⁶ E.V. Tsvek, *Vostochnotripolskaia kultura i kontakti ee naselenia s eneoliticheskimi plemenami poprutia i Podnestrovia, Neolit - eneolit Juga i neolit severa Vostochnoi Evropy*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 109-122.

The discovery of presumably contemporaneous mud houses with cellars and semi-subterranean structures is of relevance to the continuing debate concerning the Tripolye building traditions¹⁷.

One of the largest semi-subterranean structures (covering 20 sq. meters) was located in isolation in the northern empty portion of the village (fig. 2, P-I). More than 1500 flint pieces were unearthed, including cores, blades and their fragments, preforms, finished tools and waste (flakes, stone chips, small chips etc.). The eastern corner of the structure yielded the largest cores concentration located nearby the hearth. It consisted of 52 cores. Like all cores from Bodaki, it served for the manufacture of large blades. Cores vary from 12 to 25 cm in length, and 12 to 15 cm in width (fig. 3). The majority of the cores are wedge-shaped with unifacial flaking. Their backs are covered partly or completely by cortex, occasionally flattened by transversal scars oriented from lateral ridges to the center. Usually the core bases are not damaged. Flaking surfaces are mostly slightly convex with 4 to 8 blade scars. Platforms, formed by several large scars, are trimmed by additional small scars, overhangs have been eliminated. The flaking angle is more than 80 degrees. Only one cone-shaped core measuring 15 to 6 to 4 cm has flaking surface along the perimeter. The cores look like not exhausted due to their size. Meanwhile the flaking was finished when the core size did not permit to obtain blades with dimensions desired. Lithic waste consists of flakes of different size, with occasional cortical laterals or bulbar scars, core rejuvenation flakes, crested blades, small stone chips, etc. (fig. 4). The lithic waste evidenced the core shaping (including platform preparation forming of ridges, shaping of the future flaking surface) took place in the structure. These operations were followed by core exploitation with subsequent platform and flaking surface rejuvenation. Only 17 unbroken blades have been discovered (fig. 5/1). These are large standard pieces 12 to 15 cm length and 2.5 to 3 cm width, slightly convex in profile, with parallel sides. Distal ends are more curved. The blades are with one or two dorsal ridges, thus forming triangular or trapezoidal cross section. Slightly curved flat or faceted butts are of ellipsoid or trapeze-like shape. Numerous fragments allow reconstructing larger pieces, up to 4.5 cm width (fig. 6). Experiments have been demonstrated that the blades could be obtained by pressure technology in core clamps using a lever¹⁸. Among the blade fragments some pieces could be considered as preforms, while others (irregular, crude, and shortened) were really waste. Among the latter proximal thick fragments of regular blades 2 to 3.5 cm length prevailed. Distal fragments with curved profile were less frequent. The analysis of numerous transversal fragments allows reconstructing the fragmentation technology. It began with notches made on lateral edges of blades by blunting retouch, thus outlining the future breaks. After it the blades were broken into a number of standard pieces using special clamps.

¹⁷ O.G. Kolesnikov, *Tripilske domobudivnictvo*, in *Arheologia*, 3, 1993, p. 68-73; E.V. Tsvek, *Nekotorie aspekti domostroitelstva u plemen vostochnotripolskoi kulturi*, in *Peterburgskaia trasologicheskaiia shkola i izuchenie drevnih kultur Evrazii*, Sankt-Petersburg, 2003 a, p. 241-254.

¹⁸ J. Pelegrin, *La production des grandes lames de silex du Grand-Pressigny*, in *Matériaux productions du Néolithique à l'Âge du Bronze*, Paris, 2002, p. 131-147.

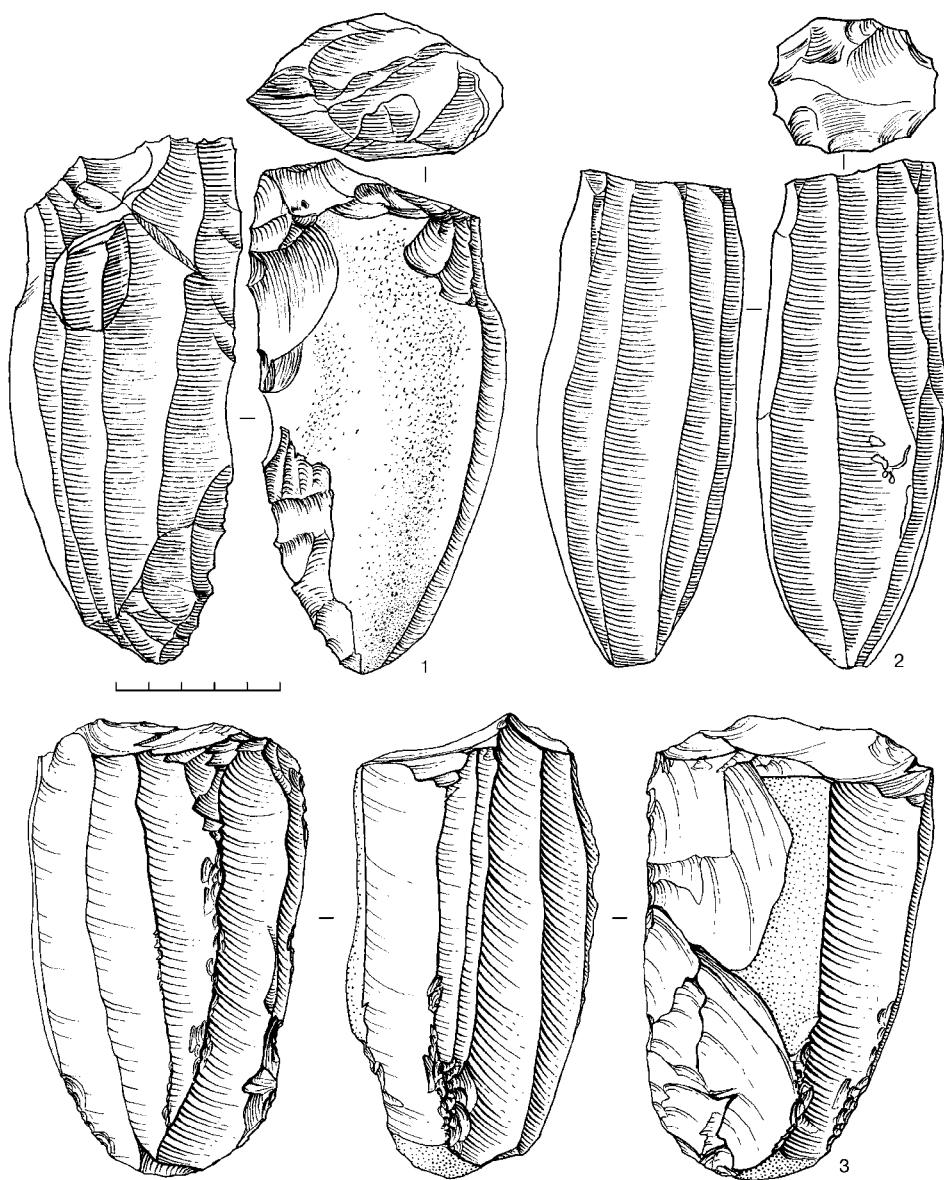

Fig. 3. Cores from the workshop.

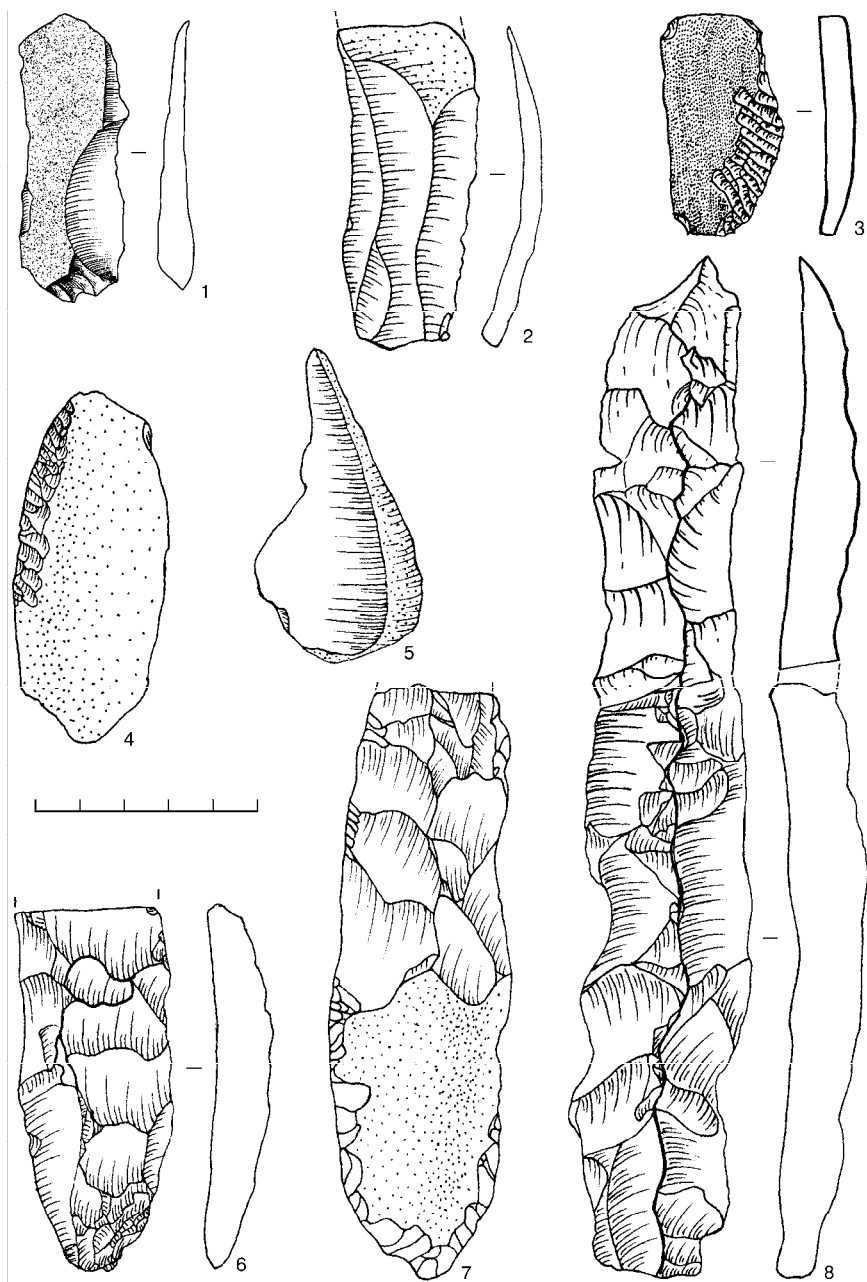

Fig. 4. Lithic waste from the flintworking.

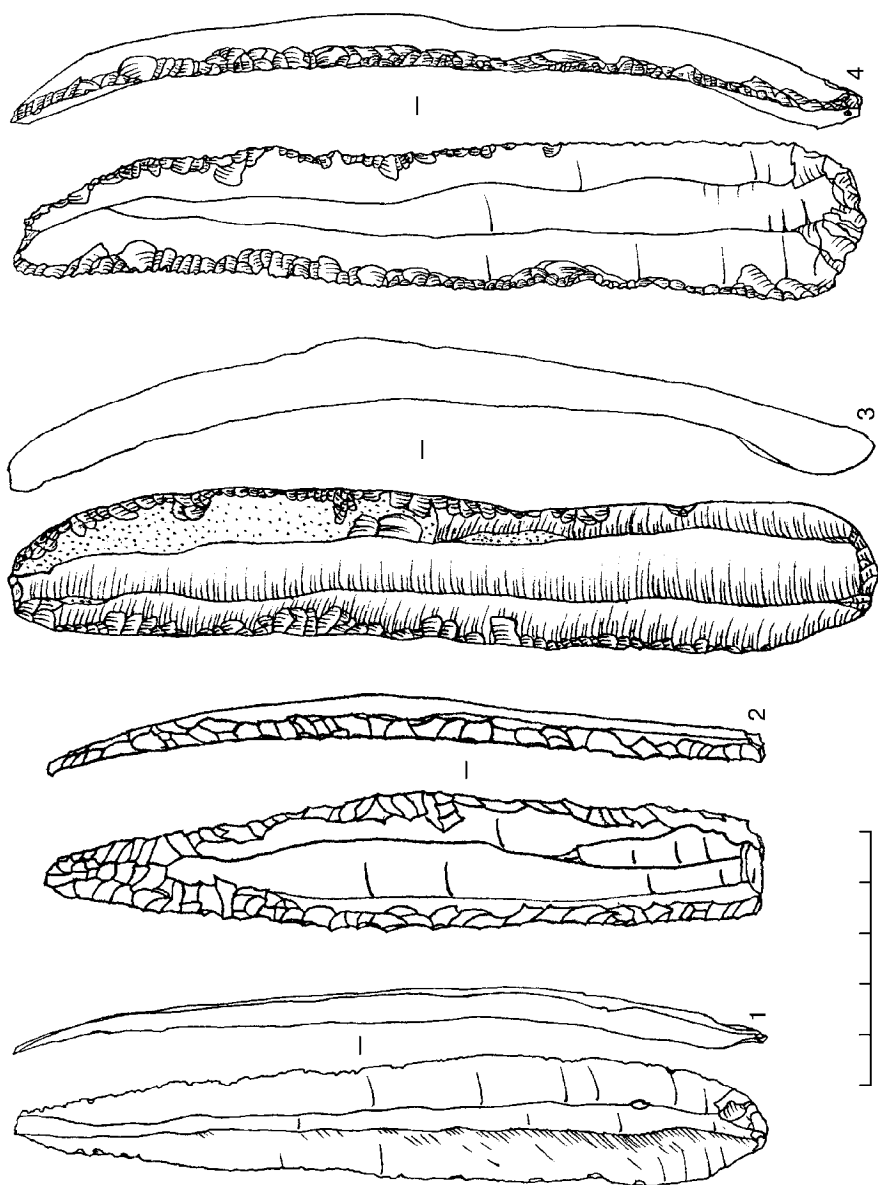

Fig. 5. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

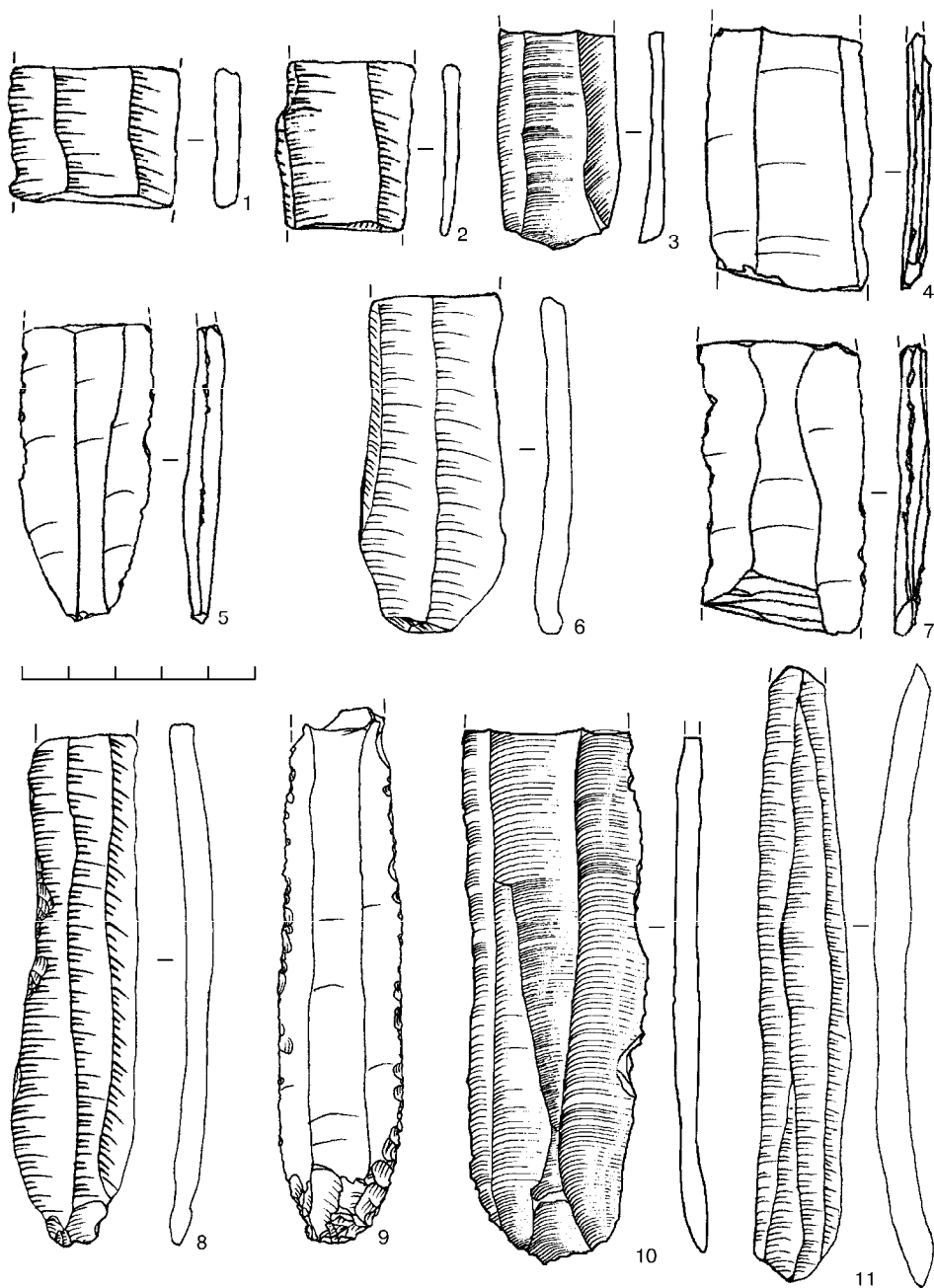

Fig. 6. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

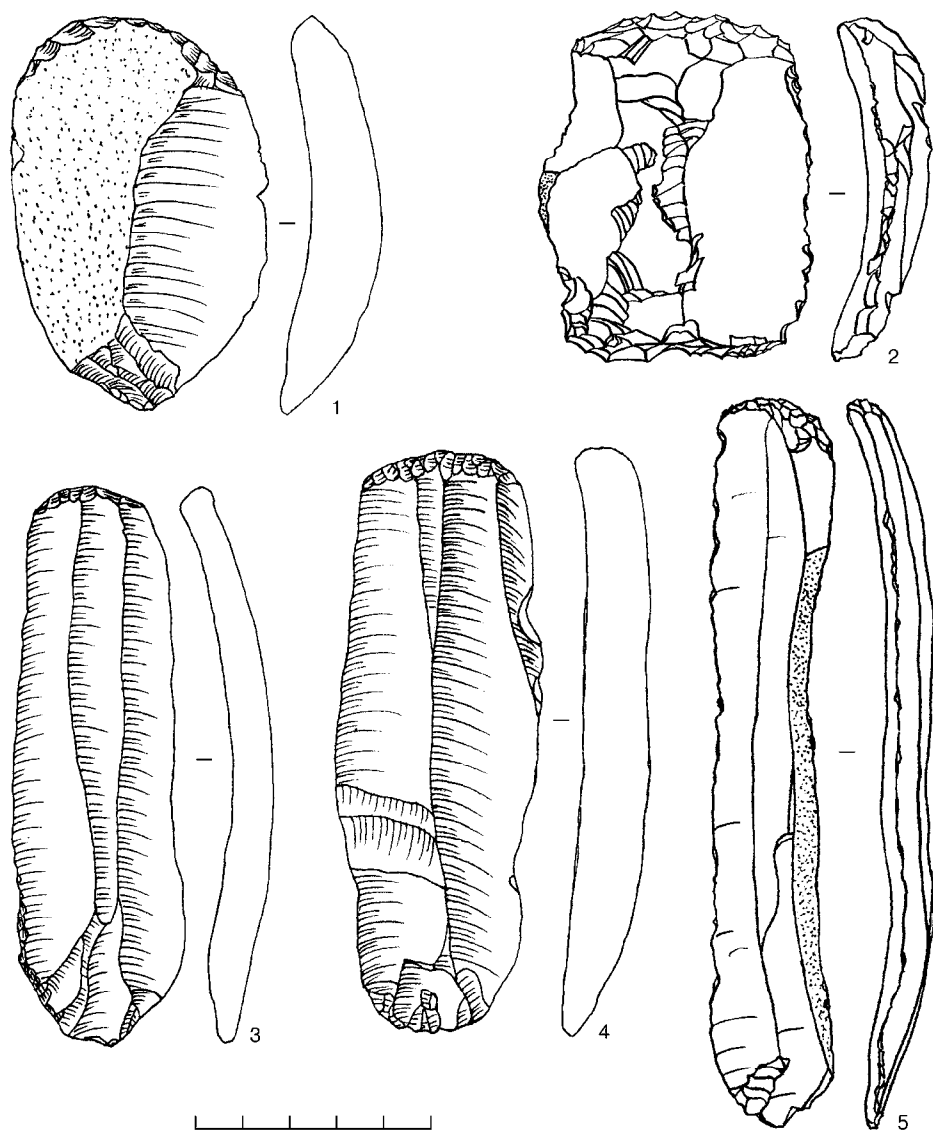

Fig. 7. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

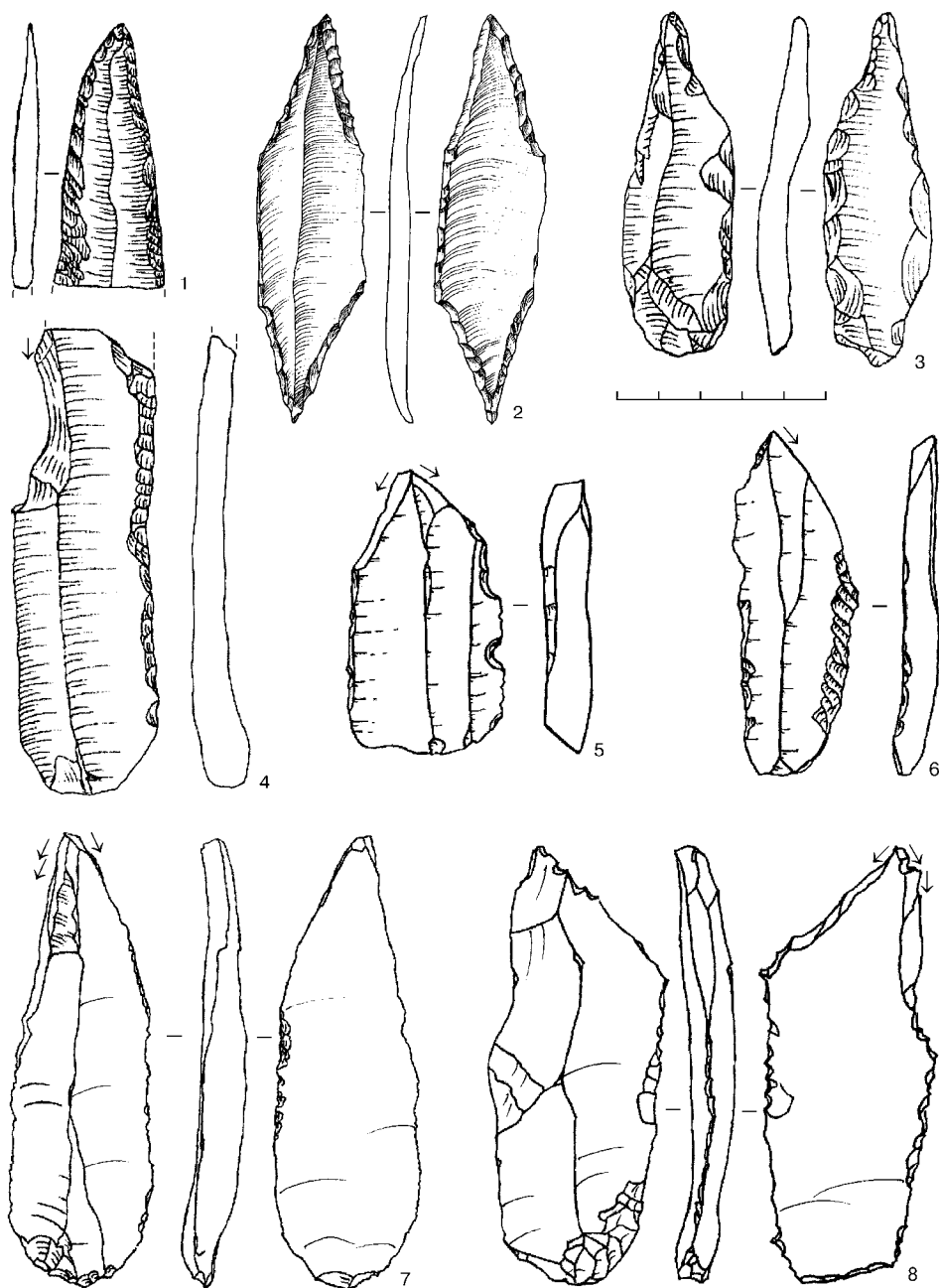

Fig. 8. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

Apart from cores and blades, the structure produced finished tools, including a dagger-knife, endscrapers, drills, burins, retouched blades and flakes etc. (fig. 5/2; 7-9).

The unique knife-dagger belongs to those few tool types which require unbroken blades as preforms. Its length is 16 cm, it is slightly curved in profile and trapeze-like in cross section. The entire piece except portions joining the butt is covered by scars of retouch, blunting along laterals and flat pressure parallel near the tip (fig. 5/2). These tools are rather rarely found, but the area of their distribution covers not only the Tripolye Culture but also the cultures of the Lengyel - Polgar type at Poland and Hungary¹⁹. This tool type survived during the Late Tripolye (Kruts, 1977), it is also occurred in the early pastoral cultures²⁰. Similar dagger-knives are reported from Western Europe, where they were produced in great quantities in the lithic workshops of Grand Pressigny (France) and exported to great distances, for instance, to Switzerland²¹.

Endscrapers (73) are usually made on elongated proximal or medial portions of regular blades, straight or slightly curved in profile. Their size varies from 7 to 12 cm length and 2.5 to 3 cm width. The majority of the scrapers are with convex working edges. The use of the regular-sized blanks facilitated the manufacture of standard tools (fig. 7/3-4). The only exception is a blade tool 18 cm length with curved profile, trapeze-like in cross section with partly cortex back (fig. 7/5). Some endscrapers are made on crude massive blades curved in profile, with wide faceted butts. The dorsal side of some tools demonstrates cortex portions or crested scars. Endscrapers on flakes (14) are represented by large quadrangular or rounded pieces, occasionally with dorsal surface totally or partly covered by cortex. The tools are with steep retouched working edges (fig. 7/1-2).

Burins (24) made on blades and flakes include several varieties (fig. 8/4-8). Burins at blades are mostly made on proximal fragments. These are angle and dihedral, while burins at flakes are dihedral, some multifaceted. Drills (17) are morphologically different (fig. 8/1-3). Apart from the various blanks used (blades, flakes, stone chips etc.) they differ in shape, location of the tip and character of tip treatment. Some are with triangular tips while others are with rod-like tips or

¹⁹ A. Zakoscielna, *Aus den Untersuchungen der Lublin-Wolynie-Kultur mit bemalter Keramik. Feuersteinindustrie*, in *A Turning of Age. Jubilee book dedicated to Professor Jan Machnik on his 70th Anniversary*, Krakow, 2000, p. 509-543; J. Budziszewski, *Flint working of the south-eastern group of the Funnel Beaker Culture: exemplary reception of Chalcolithic socio-economic patterns of the Pontic zone*, in *The western border area of the Tripolye culture*, Poznań, 2000, p. 256-282; I. Bognár-Kutzián, *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963.

²⁰ I.L. Alekseeva, *Kurgani epohi paleometalla v Severo-Zapadnom Prichernomorie*, Kiev, 1992; S.S. Berezanskaia, *Kamnedobivauchee I kamneobrabativauchee proizvodstvo*, in *Remeslo epohi eneolita - bronzii na Ukraine*, Kiev, 1994, p. 8-54; M. Kaczanovska, J. Kozłowski, *Umwandlungen in den spataneolithischen Steinindustrien im mittleren Donaugebiet*, in *A Turning of Age. Jubilee book dedicated to Professor Jan Machnik on his 70th Anniversary*, Krakow, 2000, p. 240-255.

²¹ N. Mallet, *La Grand-Pressigny: ses relations avec la civilisation Saône-Rhône*, in *Supplément au Bulletin de la Société des Amis du Musée du Grand-Pressigny*, Grand-Pressigny, 1992; J.-C. Marquet, *La Préhistoire en Touraine*, Chambray, 1999; Ch. Strahm, *Geschäftete Dolchklängen des Spätneolithikums*, in *JBHMB*, XLI-XLII, 1961-1962, p. 447-477.

shouldered with symmetrical or asymmetrical tips. The last group of tools is composed of 12 globular hammerstones 3 to 7 cm in diameter. Their surfaces, partly covered by cortex, are with large scars and traces of blows.

The subterranean structure produced numerous blade and flake fragments (141), bearing traces of blunting or sharpening retouch (fig. 9). The lateral sides of some blade fragments are with marginal regular pressure unifacial or bifacial retouch.

The use-wear analysis of 600 flint tools and blade fragments has been demonstrated that the majority of pieces were not used. Apart from globular hammerstones, among tools with use-wear there are pressure retouchers made on fragments of three crude flint blades with intentionally blunted lateral sides. Working portions are located near the butts. Two elongated antler pieces were used in the same function.

The composition and abundance of lithics from the structure, mostly lacking use-wear as well as discovery of the lithic processing tools indicate that the structure could be interpreted as a specialized lithic workshop for blade and tool manufacture. Two rounded storage pits 160 cm in diameter and 170 cm depth, located nearby, yielded numerous flint waste. One pit produced more than 1000 small stone flakes and chips forming a breccia, and 22 cores similar to the above mentioned.

We argue that the workshop and adjacent pits constituted a single manufacturing center used by a group of professional artisans. It is worthwhile to note the discovery of the sub-rectangular in plain view ochre spot located at the compact floor of the workshop. It measures 40 to 60 cm. One of its sides was a cushion made of baked clay while four corners were marked by four cores vertically driven into the floor up to the half of their length. The artifacts differ from all other cores known at Bodaki. They are smaller, with perimetral platforms and heavily smoothed ridges. Probably this discovery hints the existence of a manufacturing cult. Chernysh²² believed in the possibility to identify such cults in Tripolye based on the discoveries of numerous flint flakes driven into the clay plaster of the platforms located near the houses at Nezwisko.

Lithic processing was executed not only at the village but beyond its limits too. A row of six flint clusters partly destroyed by plough each consisting of 100 to 250 pieces has been identified near the western edge of the village 100 m from the raw material outcrop. The concentrations lacked in cores but produced several elongated oval-shaped flint concretions and pebbles with „knobby” surface. Some are with strike off extremities and traces of several preparatory scars to form a platform. The clusters were dominated by cortical and semi-cortical flakes, flakes with longitudinal and transversal dorsal scars, small flakes with convex bulbs, etc. Blades and their fragments were not numerous. The artifacts are typical for workshops where the cortex removal and initial trimming of concretions were executed.

Other village households and structures produced numerous lithics too. Meanwhile their composition differs from the workshop. First, no house produced so many cores and blades, so abundant debitage and lithic waste, etc. Second, the tool diversity at houses are greater comparing with those from the workshop.

²² E.K. Chernish, *Tripolskie masterskie po obrabotke kremnia*, in *KSIA*, p. 111, 1967, p. 60-66.

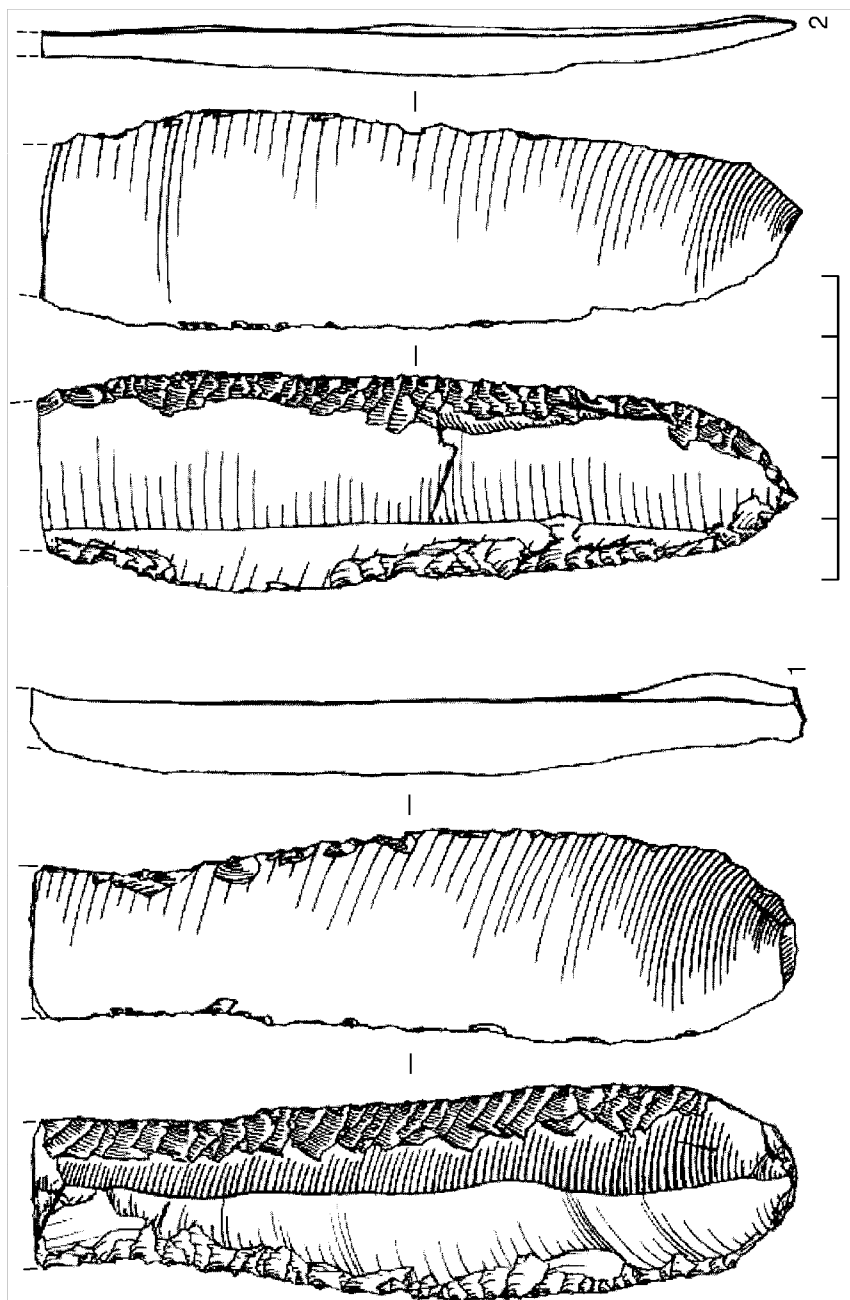

Fig. 9. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

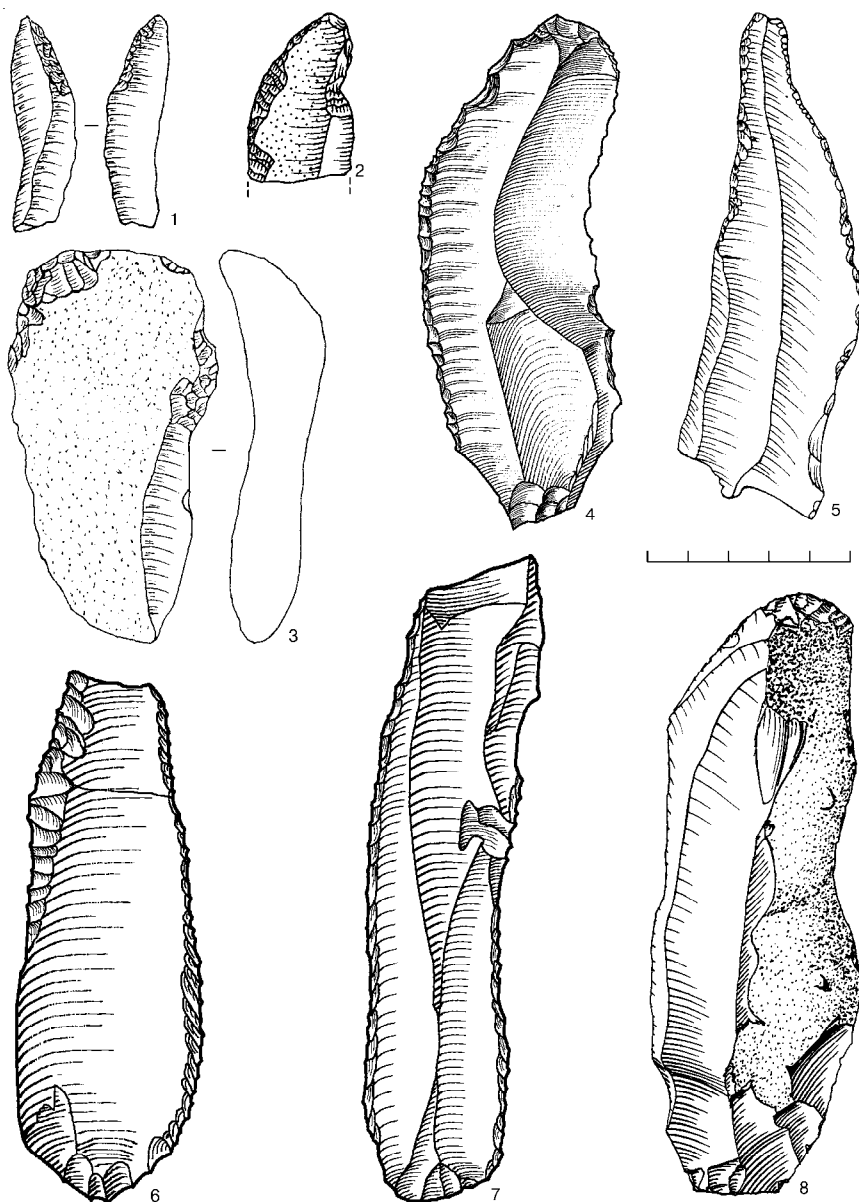

Fig. 10. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

Apart from the types above mentioned it includes lateral flake scrapers, scrapers on stone chips, notched blade and flake fragments, splintered pieces, sidescrapers on large flakes and chips with working edges formed by irregular retouch etc. (fig. 10). It is to be noted that not only regular-sized blades but also crude massive flakes, curved blades and stone chips were widely used as blanks for endscrapers, drills, burins, etc. Some houses and the cultural layer yielded arrowheads, dart heads and occasional axes.

Arrowheads (21) are triangular in outline, with straight or concave base. They differ in size with 2 to 6 cm length (fig. 11/1-6). Their surfaces are completely flattened by retouch, rarely treated along the perimeter. Similar point types occurred at the other Tripolye sites as well as in the cultures located eastwards and westwards²³.

Axes are represented only by 3 fragments (fig. 11/7). They are small (6 to 8 cm length and 4.5 to 5.5 cm width), made of gray not transparent flint and have trapeze-like outlines. Their backs and adjoining parts are worked by large scars while laterals are shaped by smaller scars. The working edges are convex, symmetric in profile. These are grounded and polished.

The comparative study of the tools from Bodaki with those reported from the Tripolye settlements of the same age (Nezvisko, Voroshilovka, Rakovets, Brynzeny VIII etc.) demonstrates similarities in those tools as endscrapers on blades, different drills, burins, blades with pressure retouch. Flint axes are not typical for the inventory of Bodaki and the specimens represented here are smaller than typical pieces of the same age from Polivanov Yar II²⁴.

The specialization of the prehistoric inhabitants of Bodaki in flintworking shaped the lithic inventory, which differs from the findings from the ordinary Middle Tripolye villages where only small-scale workshops or individual working posts have been explored. These villages produced some cores, debitage and lithic waste along with unfinished tools, tools lacking use-wear, tool fragments etc. The assemblages yielded numerous imported pieces made of the Volyn flint²⁵. Meanwhile among those the blade tools prevailed while the Bodaki houses evidenced wide use of debitage (flakes, irregular and crested blades etc.) as tool preforms. These blanks were of worse quality comparing with the preforms produced at the specialized workshop. The fragments of unfinished tools, stone chips and cortical flakes with traces of pressure retouch were also discovered. These pieces, being very crude, could not be transformed into tools. Thus their treatment was probably executed for tests, maybe associated with learning (fig. 4/3).

²³ V.G. Zbenovich, *Oboronitelnie sooruzhenia i orujie u plemen tripolskoi kulturi*, in *Arheologia*, 15, 1975, p. 32-40.

²⁴ T.A. Popova, *Kremneobrabativauchee proizvodstvo tripolskih plemen (po materialam poselenia Polivanov Iar)*, in *Pervobitnaia arheologia: Poiski i nahodki*, Kiev, 1980, p. 145-162; Eadem, *Polivanov Iar*, Sankt-Petersburg, 2003.

²⁵ I.I. Zaec, N.N. Skakun, *Rezultati issledovania proizvodstvennogo inventaria poselenia Voroshilovka*, in *Ramnezemledelcheskie poselenia giganti na ukraine. TD mejdumar. konf.*, Kiev, 1990, p. 105-108; S.O. Gusev, *Tripilska kultura Srednego Pobujjia (rubeju IV - III tis. do n.e.)*, Vinnica, 1995; M. Yu. Videiko, *Tripilska civilizacia*, Kiev, 2001.

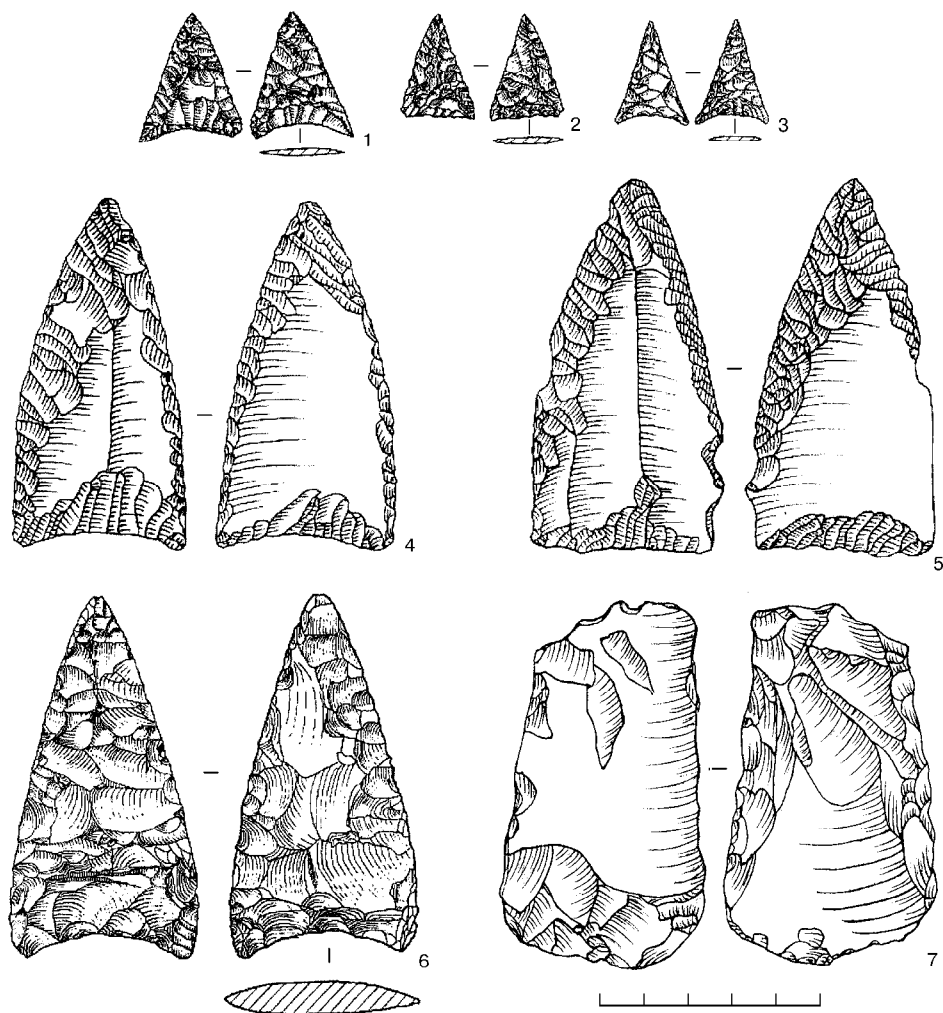

Fig. 11. Lithic tools from the workshop and other domestic structures.

Thus the flint was procured at Bodaki from the source located nearby. Core preparation and shaping took place on special workshops beyond inhabited space and at the specialized communal workshop. Core exploitation and tool manufacture were executed in this workshop and less frequently in other households and village structures. Such great number of blades and tools not used could not be explained by the local needs. Thus I argue that the majority of these were produced for exchange. Flint workshops have been discovered in other areas of the Tripolye Culture. Among these two types could be identified. First, there are small family workshops located nearby households oriented to the local consumption, which were more widespread at the early phase of the culture. Later large communal workshops associated with raw material sources appeared. Their production was oriented toward the intra- and inter-culture exchange. Some villages of the Dniestr area as Bodaki demonstrate the co-existence of both workshop types²⁶. Moreover, there are workshops oriented toward specialized manufacture of particular tool types. For instance, Polivanov Yar I yielded remains of the workshop for flint axes manufacture²⁷.

The functional study of Bodaki is yet to be completed so only preliminary results lacking comprehensive statistics could be presented now. Meanwhile the data in our disposal are sufficient to characterize in general terms the subsistence activities of the village inhabitants. The use-wear analysis has been revealed that the majority of utilized tools from the workshop served for flint processing while tools from the houses were used for different purposes. The wear occurred not only at blade tools and blade fragments but also at implements made on lithic waste. Among the tools used there are mostly implements connected with main subsistence (agriculture, herding, hunting, and fishing) and manufacturing activities.

Among agricultural implements (ca. 3%) there are the sickle inserts of Karanovo type and grinding slabs discovered in all dwelling structures unearthed. Medial fragments of blades were used as sickle inserts without additional treatment or sharpened by flat retouch. The grinding slabs, represented by unbroken specimens and fragments, are rounded or elongated, measuring from 50 to 70 cm to 40 to 60 cm and even 4 to 7 cm. Paleobotanic evidence witnessed the cultivation of wheat and barley in the northwestern areas of the Tripolye culture²⁸.

Numerous bone remains belonging to different domestic and wild animals, and fish witnessed herding, hunting and fishing. Apart from the nutritional value, these activities produced raw materials for different needs, including antler and bone for tool manufacture. Different kinds of implements were associated with these activities. Among these endscrapers, cutting knives and borers (30% of tools) were used for hide and skin treatment, making of clothes, shoes etc.

²⁶ E.K. Chernish, *Tripolskie masterskie ...*, in *loc.cit.*, p. 60-66.

²⁷ T.A. Popova, *Polivanov Iar*.

²⁸ Z.V. Yanushevich, *Kulturnie rastenia Jugo-Zapada SSSR po paleobotanicheskim issledovaniyam*, Kishinev, 1976; G.A. Pashkevich, *Paleobotanicheskie nahodki na territorii Ukraini: (Neolit - bronz)*, Katalog, Kiev, 1991; Z.V. Yanushevich, K.V. Kremeneckii, G.O. Pashkevich, *Paleobotanichni doslidjennia Tripilskoi kulturi*, in *Arheologia*, 3, 1993, p. 143-152.

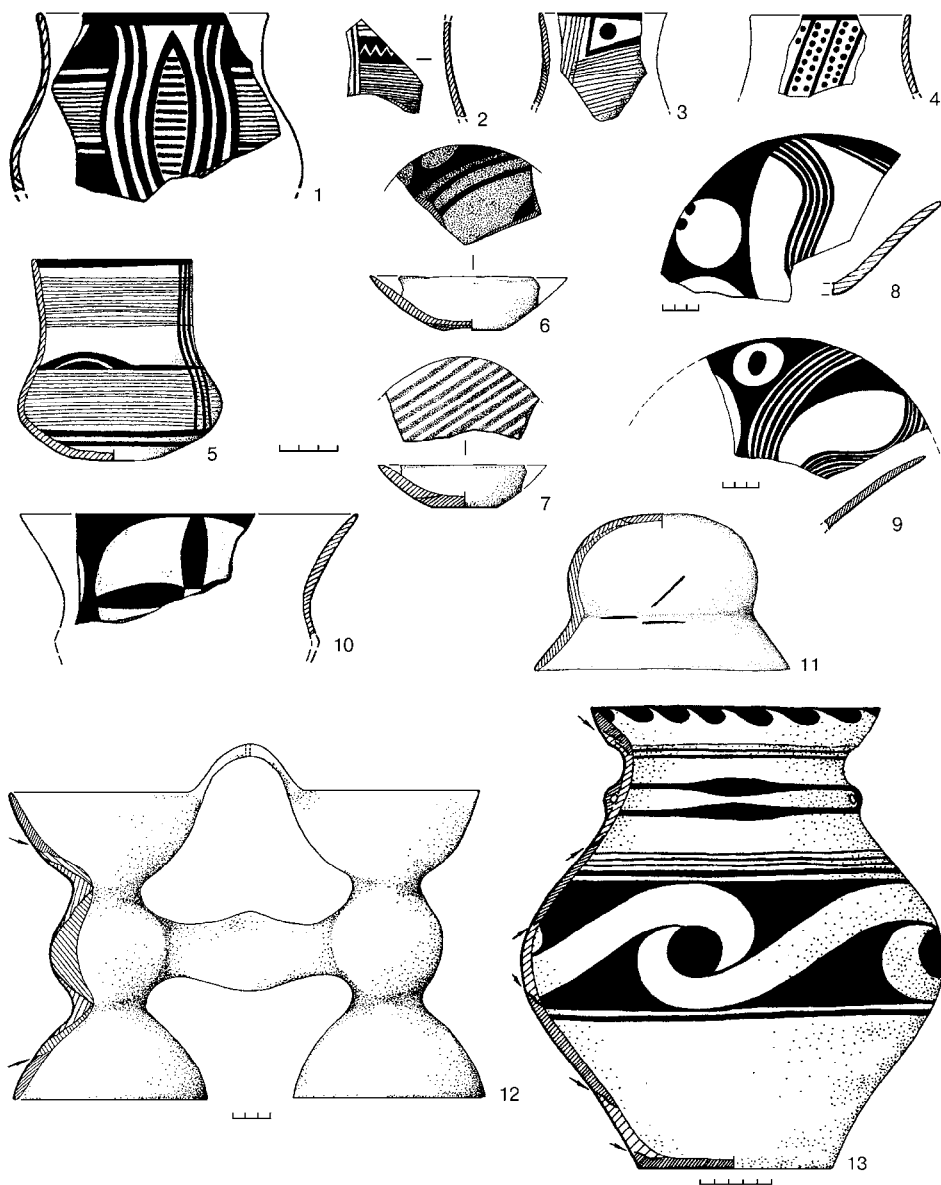

Fig. 12. Pottery from Bodaki.

Small saws, scrapers, planing knives, drills and burins (27% of tools) served for antler and bone treatment. The diversity of antler hoes, bone awls, borers, needles, harpoons etc. witnessed developed bone working technology. The unique antler artifact is worth to mention. This is an antler piece 7 cm long with cut wide end and splintered narrow end with a hole (other hole was outlined nearby). Ideally polished surface of the antler is decorated by the incised spiral design (fig. 12).

Tools for treatment of organic materials (wood, grass and reed) constitute 25%. Different saws, scrapers, knives, drills and burins served for woodworking. Their quantity and functional diversity indicate the importance of wood in the community life. Numerous imprints of slabs, blocks and timber at the wall plaster of burned houses allow reconstructing the woodworking technology. Apart from housing, wood was used for making various goods including hafts served in composite tools. Large knives served for cutting grass to feed animals and reed for thatch and manufacture of different goods.

The flintworking activities (associated with 15% of tools) were described above while discussing the lithic workshop. It should be emphasized that the traces of this activity in the houses are not numerous comparing with the workshop. In the former cases these are represented by occasional cores, lithic processing tools, and lithic waste. Among lithic processing tools there are flint slabs used for the manufacture of objects of soft stone.

Specialized ceramic workshop with an oven witnessed the developed local pottery manufacture. The oven was a dome-like structure with wooden carcass plastered by clay. It had two fire-chambers divided by a pillar. Similar ovens are known at the other Tripolye sites, while the most similar structure has been unearthed at Veselyi Kut²⁹.

The richest ceramic collection from Bodaki includes pottery made of clay bands. Like pottery from the other Tripolye sites of the same age (Nezvisko, Vladimirovka, Kudrintsy, Rakovets, Brynzeny VIII) it could be subdivided into table painted ware (75%) and kitchen ware (25%). The clay composition, careful surface treatment and decoration, high quality firing, etc. indicate developed pottery technology (fig. 12-13). Among the kitchen ware there are vessels with smoothed surface indicating some connections with the Lengyel-type cultures located further to west, and pots with admixture of pounded shells in clay typical for the eastern cultures³⁰.

²⁹ S.N. Bibikov, N.N. Shmaglii, *Tripilske poselennia bilia s. Grebeni*, in *Arheologia*, 16, 1964, p. 131-136; T.G. Movsha, *Goncharne centri tripolskoi kulturi na Dnestre*, in *SA*, 3, 1971, p. 228-334; I.I. Zaec, *Tripolskoe poselenie na Ujnom Buge*, in *SA*, 4, 1974, p. 180-200, E.V. Tsvek, *Goncharnoe proizvodstvo plemen tripolskoi kulturi*, in *Remeslo epohi eneolita - bronzii na Ukraine*, Kiev, 1994, p. 78-81.

³⁰ T.G. Movsha, *O sviasiah plemen tripolskoi kulturi so stepnimi plemenami mednogo veka*, in *SA*, 2, 1961, p. 186-199; E.K. Chernish, *Eneolit Pravoberezhnoi ...*, in *loc.cit.*, p. 166-350; I.V. Palaguta, *K probleme sviazi Tripolia-Kukuteni s kulturami eneolita stepnoi zoni Severnogo Prichernomoria*, in *RA*, 1, 1998, p. 5-15; E.V. Tsvek, *Tripolskaia kultura mejdurechchii Juynogo Buga i Dnepra (srednii etap)*, Avtoref. Ist. Nauk., Kiev, 1987; Eadem, *Nekotore aspekti domostroitelstva u plemen vostochnotripolskoi kulturi*, in *Peterburgskaia trasologicheskaja shkola i izuchenie drevnih kultur*

The village yielded several implements for working with clay. These are bone stamps served for decoration of kitchen ware, smoothers from animal ribs and small river cobbles. The smoothers seem to be used for clay figurines manufacture. Among these feminine statuettes prevailed, both executed in realistic and schematic manners. Occasionally the latter are flat, with holes at shoulders and hips. The third type of statuettes is with voluminous simplified bodies. One of the statuettes is with traces of red paint. Apart from anthropomorphic figurines, there is a fragment of an animal statuette and three bird-like rattles. Two clay spindle whorls, one with dot decoration, witnessed the sewing.

Copper implements from Bodaki are represented by a heavily corroded small knife with curved back discovered in one of the semi-subterranean dwellings, and a chisel found at the surface of the site. The working edge and the back of the piece lack use wear, thus it seems that the chisel was a part of the destroyed hoard. The spectral investigation of both objects has been revealed that the copper was exported from the Balkans³¹. Other metal object reported from Bodaki is a fragment of a large wedge-shaped axe³². We lack any information on local metallurgy including tools served for copper ore treatment and metalworking.

Thus the tools studied indicate that in spite of the flintworking specialization of Bodaki, the village served as focal center to the whole spectrum of subsistence and domestic activities. Among main subsistence activities were agriculture, husbandry, hunting, fishing, supplemented by manufacture of tools and different goods such as stone, bone and antler working, sewing, pottery manufacture etc. Among the tools with the functions identified are sickle inserts, knives for cutting grass and reed, meat knives, hide scrapers, woodworking, boneworking and stone working implements. Thus we deal with the complete tool kit typical for the time span under study. Comparing these tools with those from the other Tripolye villages, one can see the difference rather in percentage of different tool classes than in presence / absence of particular functional tool types³³.

Evrazii, Sankt-Petersburg, 2003, p. 241-254; N.N. Skakun, E.G. Starkova, N.V. Rinduk, *Severo-zapadnie pamiatniki Tripolia i sosednie kulturi*, in *Konvergencia i divergencia v razvitii kultur eneolita - bronzi Vostochnoi Evropy. TD*, Sankt-Petersburg, 1995, p. 45-46; N.N. Skakun, E.G. Starkova, *op.cit.*, in *loc.cit.*, p. 132-139; E.G. Starkova, *Keramicheskii kompleks iz zemlianki 2 tripolskogo poselenia Bodaki*, in *Drevnie kulturi i tehnologii. Novii issledovania molodih arheologov Sankt-Peterburga*, Sankt-Petersburg, 1995, p. 27-33. Eadem, *Statistika i planigrafia tripolskogo poselenia Bodaki*, in *Poselenia: sreda, kultura, socium*, Sankt-Petersburg, 1998, p. 68-73; Eadem, *Nekotore itogi issledovania keramicheskogo kompleksa tripolskogo poselenia Bodaki*, in *Tripilskii svit i iogo susidi. TD mijnar. Naukovo-praktichnoi konf.*, Zbaraj, 2001, p. 57-60; Eadem, *The Ceramic Assemblages of the Archaeological Contexts of Tripolye-Cucuteni Settlements*, in *9-th Annual Meeting of EAA. Final Programme and Abstracts.*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 88.

³¹ D.A. Amosov, K.V. Bukin, N.E. Romanova, *Opit primenienia rentgenofluorestsennogo analiza dlia izuchenia vechestvennogo sostava izdelii drevneishei metallurgii*, in *RGJ*, 13-14, 1999, p. 27-32.

³² N.V. Rindina, *Drevneishee metalloobrabativauchee proizvodstvo Vostochnoi Evropy (po materialam tripolskoi kulturi)*, Avtoref. Ist. Nauk., Moskva, 1971.

³³ G.F. Korobkova, *Lokalne razlichia v ekonomike rannih zemledelchesko-skotovodcheskih obchestv*, in *Uspehi sredneaziatskoi arheologii*, 1, Leningrad, 1972, p. 16-22; N.N. Skakun, *Opit rekonstrukcii hoziaistva ...*, Avtoref.; I.I. Zaec, N.N. Skakun, *op.cit.*, in *loc.cit.*, p. 105-108; T.A. Popova, *Polivanov Iar*.

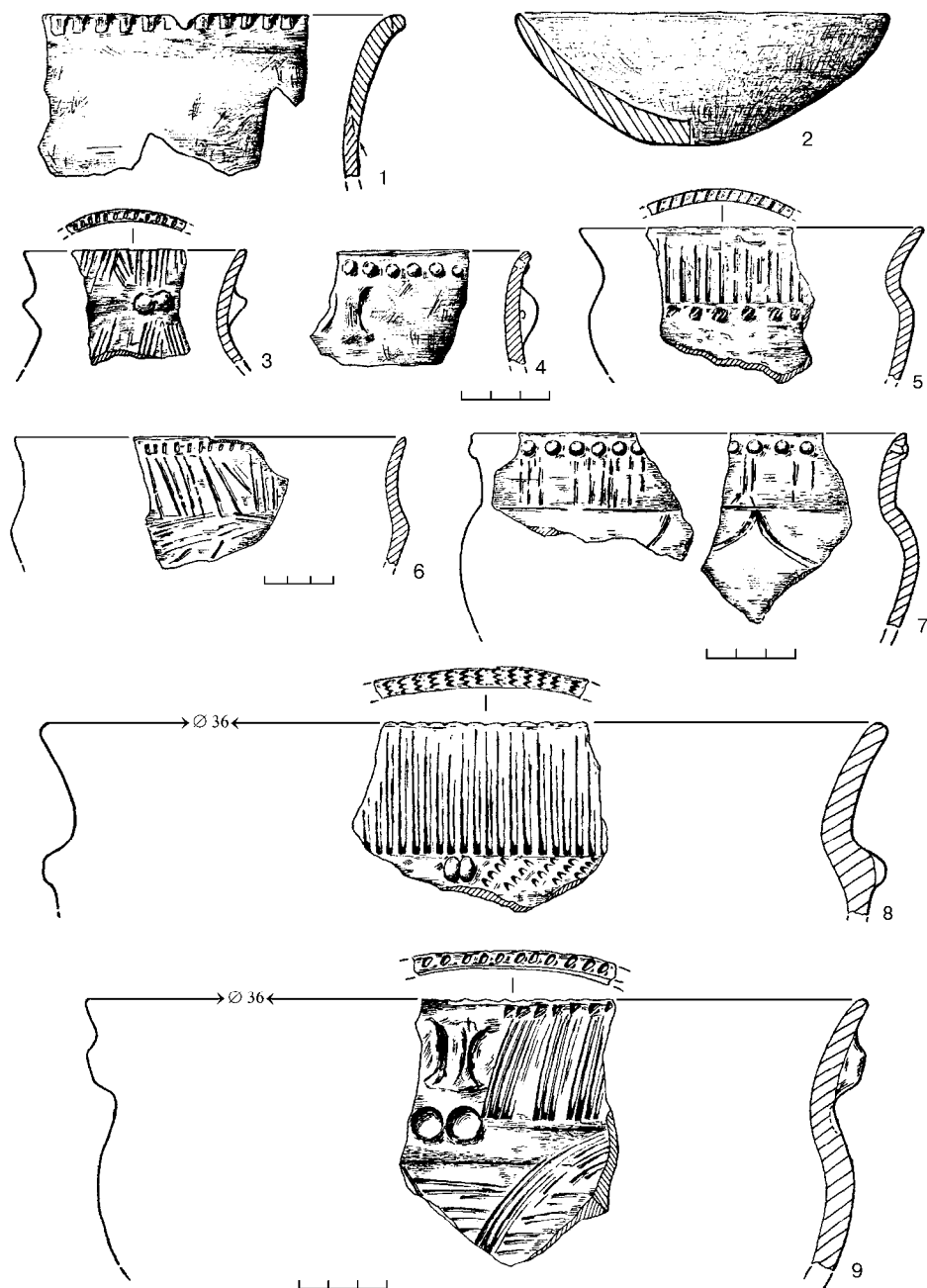

Fig. 13. Pottery from Bodaki.

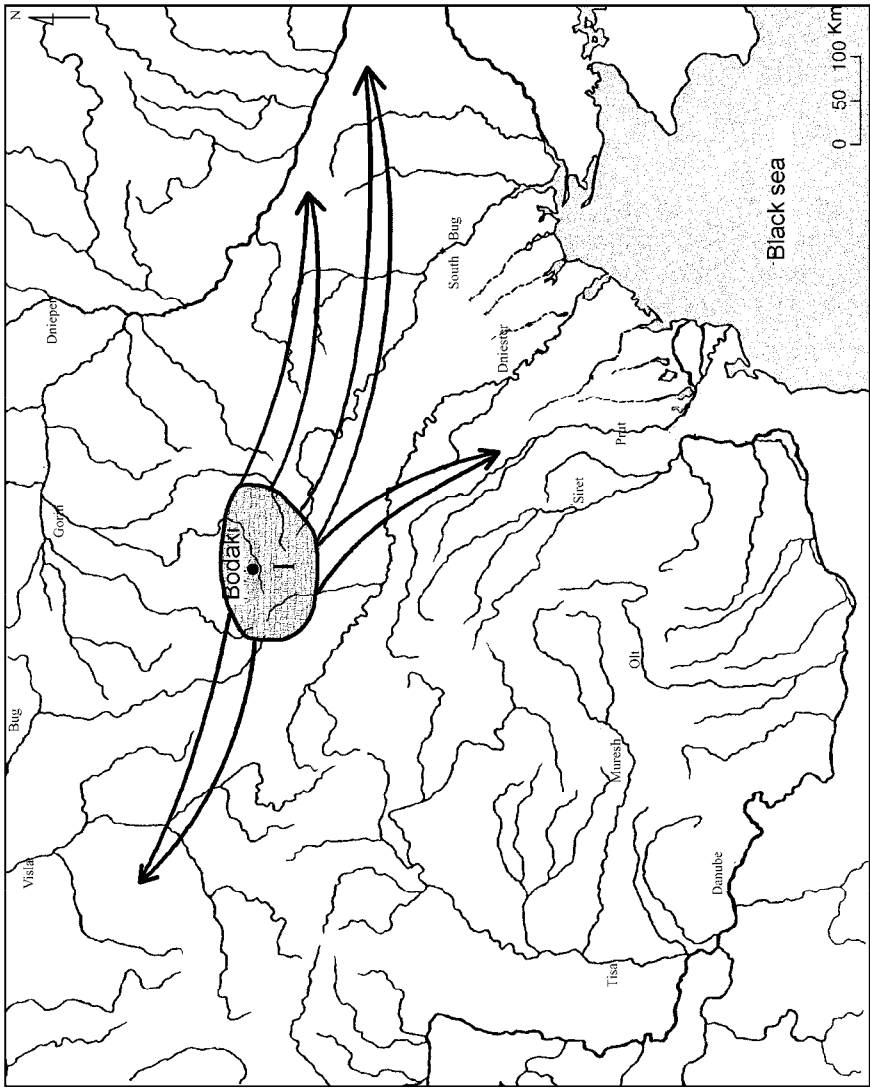

Fig. 14. The source of the Volyn flint located nearly the settlement of Bodaki.

Among the Tripolye settlements located at the Volyn highland Bodaki is not the unique site specialized in flintworking. Reconnaissance trips yielded more than 20 flintworking Eneolithic and Early Bronze age occurrences only in the western part of the area³⁴. The scarcity of the information available hampers to differentiate between workshops located nearby the raw material outcrops where flint was extracted in quarries or mines³⁵, from specialized habitation-workshops as Bodaki. In the last case the inhabitants specialized in flint extraction, processing and blade manufacture for trade, at the same time providing themselves by all things necessary for everyday life. The diversity of exported goods instead of raw material indicates that the Volyn area was among the largest Eneolithic flintworking centers in European scale (fig. 14). Many tool types identified at Bodaki have direct analogs both in raw materials used and shape among lithics from different areas of the Tripolye-Cucuteni Culture at Ukraine³⁶, Moldavia³⁷, Romania³⁸, as well as from contemporary sites of Poland, Hungary and Slovakia³⁹. Among these are elongated retouched knives, triangular arrowheads and dart heads with straight or slightly concave bases, and endscrapers. It is worth to note that morphologically similar tools made of different kind of flint, the Donetsk one, are typical for the early pastoral sites of the areas lying along the Azov and Black Seas. Artifacts from burials of Petro-Svistunovka, Lugansk, Chapli, Kainar and Dzhirguleshti⁴⁰ demonstrated sophisticated flintworking technology, which differs in some details from the technology used in Tripolye. This evidence along with magnificent flint artifacts from hoards⁴¹ witnessed the wide utilitarian and prestige use

³⁴ V.M. Konoplia, *Obrabotka kremnu naseleniam Zahidnoi Volini za dobi midi - rannioi bronzi*, in *Arheologia*, 37, 1982, p. 17-31, Idem, *Issledovania v Ivano-Frankovskoi oblasti*, in *AO* 1985, 1986, g. 187-189; Idem, *Kremneoborobne virobništvo poseleñnia tripil'skoi kulturi Listvin*, in *Volinopodolski arheologichni studii*, Lviv, 1998, p. 11-122; B.A. Vasilenko, *Vidobuvania i obrobka kremnu na Pravoberežji Verhnego Podnistrovia v eneolite*, in *Problemi istorii ta arheologii davniogo naselennia Ukrain'skoi RSR*, Kiev, 1989, p. 38-39.

³⁵ S.N. Bibikov, *Drevnie kremnevie virobki v Srednem Podnestrovie*, in *AMNP*, Ser. A., Historia, XX (1-2), 1966.

³⁶ E.K. Chernish, *Tripolskie masterskie ...*, in *loc.cit.*, p. 60-66; I.I. Zaec, S.N. Rijov, *Poselenie tripolskoi kulturi na Ujnom Buge*, Kiev, 1992, p. 177; V.A. Kruts, A.G. Korvin-Piotrovskii, S.N. Rijov, *Tripolskoe poselenie-gigant Talianki*, in *Issledovania 2001*, Kiev, 2001.

³⁷ V.I. Markevich, *op.cit.*; T.A. Popova, *Polivanov Iar*.

³⁸ Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970; D. Monah, F. Monah, *op.cit.*, in C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos (eds.), *op.cit.*, p. 15-95.

³⁹ B. Balcer, *Wytworczosci narzedzi kremniennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław; Warszawa; Krakow; Gdansk; Łódź, 1983; M. Kaczanowska, J. Kozłowski, S. Siska, *Neolithic and eneolithic stone industries from Saisske Michal'any, Eastern Slovakia*, Krakow, 1993.

⁴⁰ T.G. Movsha, G.F. Chebotarenko, *Eneolitieskoe kurgannoe pogrebenie u st. Kainari v Moldavii*, in *KSIA*, 115, 1969, p. 23-29; V. Haheu, S. Kurchatov, *Cimitirul plan eneolitic de lângă satul Giurgiulești*, in *RevArh*, 1, 1993, p. 101-115.

⁴¹ A.A. Formozov, *Kladi kremnevih orudii na territorii SSSR*, in *ArchRozh*, 10/5, 1958, p. 637-645, A.V. Kolesnik, V.F. Klimenko, *Eneolitieskii klad kremnevih plastin iz Harkovchini*, in *Problemi arheologii Podneprov'ia*, 2, Dnepropetrovsk, 1998.

of lithic artifacts. Only insufficient investigation of lithic workshops hampers to characterize in detail the flintworking traditions of the area under study⁴².

The study of various manufacturing centers of the Eneolithic revealed that the flintworking activities in different parts of the Old World continued to develop and even achieved its culmination. Apart from the data from Ukraine mentioned above, the considerable progress in lithic technology (Eneolithic - Early Bronze Age) could be traced in Dobrudga, Bulgaria⁴³, southeastern Poland⁴⁴, Spienne at Belgium⁴⁵, Grand Pressigny in the southern France⁴⁶, and even in some areas of the Near East⁴⁷. It is worthwhile to mention that the most sophisticated pieces ever discovered in Europe are from Dobrudga, the earliest flintworking center among the above mentioned. In spite of regional difference in lithic technologies used some common traits could be identified in all areas, namely:

1. Extraction of large cobbles of chalk flint by mining;
2. Appearance of specialized workshops and habitation-workshops located nearby the lithic sources;
3. Manufacture of standard regular-sized long blades-preforms;
4. Professional craft specialization in blade manufacture oriented to supply local exchange networks and to export pieces to the other culture areas. In the last case the blades were used not only for utilitarian purposes, but also as prestige goods.

These data along with the discoveries of the craftsmen burials with cores and long blades among grave goods (Kainary, Dzhirguleshti) witnessed important advances in flintworking in the Eneolithic when lithic processing along with copper mining and metallurgy and pottery manufacture were transformed from household activities into developed specialized community crafts.

⁴² D.S. Tsveibel, *Drevneishie kremnevie virabotki u s. Shirokoe v Donbasse*, in SA, 1, 1970, p. 45-48.

⁴³ N.N. Skakun, *Kremneobrabatativauchee proizvodstvo ...*, in *loc.cit.*, p. 83-92; Eadem, *Novi dannii pro razvitok virobniictva ...*, in *loc.cit.*, p. 33-41; Eadem, *Orudia truda i hoziaistvo bolgarskoi (Aldeni) eneoliticheskoi kulturi*, in SP, 8, 1986, p. 91-107; Eadem, *Opit rekonstrukcii hoziaistva ...*, Avtoref.; Eadem, *Vivchannia eneolitichnogo ...*, in *loc.cit.*, p. 43.

⁴⁴ B. Balcer, *op.cit.*; A. Zakoscielna, *op.cit.*, in *loc.cit.*, p. 509-543.

⁴⁵ Verheyleweghen, 1953.

⁴⁶ N. Mallet, *op.cit.*, in *loc.cit.*; J.-C. Marquet, *op.cit.*

⁴⁷ J. Pelegrin, M. Otte, *Einige Bemerkungen zur Preparations und Ausbeutetechnik der Kernstein aus Raum 29 Behm-Blance M. R.*, in Hassek Hoyuk. *Naturwissenschaftliche Untersuchungen und lithische Industrie*, Tübingen, 1992, p. 219-224; S. Rosen, *Lithics after the Stone Age*, Walnut Creek; London; New Delhi; Altamira, 1997.

THE DYNAMICS OF NEOLITHIC - BRONZE AGE ANIMAL HUSBANDRY IN THE SOUTH OF EASTERN EUROPE AS INDICATIVE OF PAST CLIMATE CHANGES

by Valentin Dergaciov

Introduction

The integration of scientific and archaeological knowledge which became much more intense over the past decade, increasingly demonstrates the interrelation of socio-cultural and natural phenomena in the past, focusing on human-triggered cataclysms, and suggesting alarming scenarios for the future¹.

The Neolithic and Bronze Age are the periods of human Prehistory highly appropriate for such studies. On the one hand, these periods correspond to the emergence and establishment of food-producing subsistence based on agriculture and animal husbandry, which formed an economic foundation for the subsequent development of civilizations attested by historical sources. On the other hand, the multi-disciplinary studies, which include Quaternary Geology, Geophysics, Astrophysics, Palaeo-oceanography, Palynology and Pedology provide abundant evidence on periodic changes of climate, vegetation, sea-level fluctuations and other natural phenomena that affected Eastern Europe during the Holocene (particularly, at the Atlantic-Sub-boreal transition).

The present paper is focused on the analysis of the trends in the animal husbandry during the Eneolithic – Bronze Age in the South of Eastern Europe aimed at testing the hypothesis that the observable variations were related to climate changes.

Methods of investigation

As the instrument of testing the above-stated hypothesis was used available archeo-zoological evidence on domestic faunal remains, known for the sites of Neolithic-Bronze Age from the South of Eastern Europe, ranging from the Eastern Carpathians and the Lower Danube area, in the west, to the Middle Volga and the South-western Urals in the east.

¹ A.P. Nazaretyan, *Tsivilizatsionnye krizisy v kontekste universal'noi istorii*, Moskva, 2004.

Period	Nr. C.B.	Culture, Culture block	Nr. of Coll.	Common Bonne / ind.	Domestic animal (% of Total)													
					Total (% of Common)	Midd.	Bos taurus Bonne / ind.	Midd.	Ovis / Capra Bonne / ind.	Midd.	Sus domesticus Bonne / ind.	Midd.	Equus caballus Bonne / ind.	Midd.	Canis familiaris Bonne / ind.	Midd.		
1	2	3	4	5	6		7		8		9		10		11			
WEST ZONE																		
NEOLITHIC	Early	1	Starčevo-Criș	7	11004	7261 / 66.0%	66.0%	1206 / 16.6%	19.4%	1669 / 23.0%	27.5%	4380 / 60.3%	52.4%	?(23)*		6 / 0.1%	0.7%	
				7	426	281 / 66.0%		62 / 22.1%		90 / 32.0%		125 / 44.5%		?(9)		4 / 1.4%		
	Late	2	Liniair Pottery	11	2547	1902 / 74.7%	69.6%	1301 / 68.4%	56.4%	319 / 16.8%	22.0%	271 / 14.2%	19.7%	?(38)	0%	11 / 0.6%	2.0%	
				11	332	214 / 64.5%		95 / 44.4%		58 / 27.1%		54 / 25.2%		?(9)		7 / 3.3%		
		3	Boian	11	6838	6118 / 89.5%	86.1%	4379 / 71.6%	61.0%	960 / 15.7%	19.7%	602 / 9.8%	13.8%	2(48)	0%	176 / 2.9%	5.5%	
				11	1046	866 / 82.8%		436 / 50.3%		205 / 23.7%		155 / 17.9%		?(9)		70 / 8.1%		
		Late	22	9385	8020 / 85.5%	81.9%	5680 / 70.8%	60.0%	1279 / 15.9%	20.1%	873 / 10.9%	15.1%	?(86)	0%	187 / 2.3%	4.7%		
		Neolithic	22	1378	1080 / 78.4%		531 / 49.2%		263 / 24.4%		209 / 19.4%		?(18)		77 / 7.1%			
ENEOLITHIC	Early	4	Precucuteni	17	58047	37775 / 65.1%	60.0%	29009 / 76.8%	65.0%	2855 / 7.6%	12.6%	5201 / 13.8%	17.9%	424 / 1.1%	2.5%	286 / 0.8%	2.0%	
			Tripolie A	17	3620	1987 / 54.9%		1057 / 53.2%		350 / 17.6%		438 / 22.0%		78 / 3.9%		64 / 3.2%		
		5	Bolgrad-	7	20000	19634 / 98.2%	93.9%	11806 / 60.1%	49.2%	5202 / 26.5%	29.9%	1882 / 9.6%	13.1%	628 / 3.2%	5.2%	116 / 0.6%	2.6%	
				Aldeni II	7	940		842 / 89.6%		322 / 38.2%		281 / 33.4%		140 / 16.6%		60 / 7.1%		39 / 4.6%
			Early	24	78047	57409 / 73.6%	67.8%	40815 / 71.1%	59.9%	8057 / 14.0%	18.2%	7083 / 12.3%	16.4%	1052 / 1.8%	3.4%	402 / 0.7%	2.2%	
			Eneolithic	24	4560	2829 / 62.0%		1379 / 48.7%		631 / 22.3%		578 / 20.4%		138 / 4.9%		103 / 3.6%		
	Middle	6	Gumel. A2-B	9	9397	6725 / 71.6%	71.0%	3243 / 48.2%	43.7%	1480 / 22.0%	23.4%	1314 / 19.5%	22.3%	166 / 2.5%	2.7%	522 / 7.8%	7.8%	
				A2-B	9	1413		994 / 70.3%		390 / 39.2%		247 / 24.8%		250 / 25.2%		29 / 2.9%		78 / 7.8%
		7	Cucuteni A	10	15771	11551 / 73.2%	70.8%	5762 / 49.9%	42.2%	1863 / 16.1%	18.3%	3433 / 29.7%	31.3%	318 / 2.8%	4.5%	175 / 1.5%	3.7%	
				Tripolie B1	10	1152		788 / 68.4%		272 / 34.5%		162 / 20.6%		259 / 32.9%		48 / 6.1%		47 / 6.0%
				Middle	19	25168	18276 / 72.6%	71.1%	9005 / 49.3%	43.2%	3343 / 18.3%	20.6%	4747 / 26.0%	27.3%	484 / 2.6%	3.5%	697 / 3.8%	5.4%
				Eneolithic	19	2565	1782 / 69.5%		662 / 37.1%		409 / 23.0%		509 / 28.6%		77 / 4.3%		125 / 7.0%	
	Late	8	Cuc. A-B, B	24	14921	11839 / 9.3%	71.4%	7522 / 63.5%	52.7%	2129 / 18.0%	21.2%	1293 / 10.9%	16.7%	852 / 7.2%	7.7%	43 / 0.4%	1.7%	
				Trip. B2, C1	24	1263		801 / 63.4%		335 / 41.8%		196 / 24.5%		180 / 22.5%		66 / 8.2%		24 / 3.0%
		9	Cerna-voda I	1	604	454 / 75.2%	77.3%	122 / 26.9%	23.0%	169 / 37.2%	40.5%	110 / 24.2%	24.4%	31 / 6.8%	5.5%	22 / 4.8%	6.5%	
					1	92		73 / 79.3%		14 / 19.2%		32 / 43.8%		18 / 24.7%		3 / 4.1%		6 / 8.2%
				Late	25	15525	12293 / 79.2%	71.9%	7644 / 62.2%	51.1%	2298 / 18.7%	22.4%	1403 / 11.4%	17.0%	883 / 7.2%	7.6%	65 / 0.5%	1.9%
				Eneolithic	25	1355	874 / 64.5%		349 / 39.9%		228 / 26.1%		198 / 22.7%		69 / 7.9%		30 / 3.4%	
BRONZE AGE	Early	10	Horodiștea C2	9	25716	19721 / 76.7%	70.7%	13053 / 66.2%	51.4%	3952 / 20.0%	26.9%	1416 / 7.2%	11.5%	954 / 4.8%	6.4%	346 / 1.8%	3.8%	
			Tripolie C2	9	1072	693 / 64.6%		254 / 36.7%		234 / 33.8%		109 / 15.7%		56 / 8.1%		40 / 5.8%		
		11	Usatovo-Folt.-Cern. III	5	30745	29465 / 95.8%	91.3%	5275 / 17.9%	20.6%	20431 / 69.3%	61.7%	170 / 0.6%	1.7%	3155 / 10.7%	12.5%	434 / 1.5%	3.5%	
				Early	14	56461		49186 / 87.1%		18328 / 37.3%		24383 / 49.6%		1586 / 3.2%		4109 / 8.4%		780 / 1.6%
			Bronze Age	14	3383	2699 / 79.8%	83.5%	721 / 26.7%	32.0%	1322 / 49.0%	49.3%	166 / 6.2%	4.7%	341 / 12.6%	10.5%	149 / 5.5%	3.5%	
	Midd	12	Glina III, Tei, Mont.	3	2041	1935 / 94.8%		88.7%		1149 / 59.4%		51.4%		468 / 24.2%		25.5%		237 / 12.2%
					3	240	198 / 82.5%		86 / 43.4%	53 / 26.8%	38 / 19.2%		9 / 4.5%	12 / 6.1%				
	Late	13	Noua - Trzcineck	12	30304	29782 / 98.3%	95.3%	20772 / 69.7%	58.0%	4001 / 13.4%	19.1%	2546 / 8.5%	12.8%	2334 / 7.8%	8.8%	129 / 0.4%	1.2%	
					12	1995		1839 / 92.2%		853 / 42.8%		457 / 24.9%		315 / 17.1%		179 / 9.7%		35 / 1.9%
		TOTAL				126	227935	184162 / 0.8%	76.8%	104599 / 56.8%	48.4%	45498 / 24.7%	27.3%	22855 / 12.4%	15.5%	8901 / 4.8%	5.9%	2308 / 1.3%
of ZONE				126	15902	11582 / 72.8%	4643 / 40.1%	3453 / 29.8%		2138 / 18.5%		813 / 7.0%		535 / 4.6%				
NEOLITHIC	Early	14	Bugo-	5	1229	321 / 26.1%	25.2%	122 / 38.0%	34.4%	6 / 1.9%	3.5%	154 / 48.0%	49.6%	?(11)	0%	39 / 12.1%	12.5%	
			Dnestr. I	5	161	39 / 24.2%		12 / 30.8%		2 / 5.1%		20 / 51.3%		?(4)		5 / 12.8%		
		15	Sursk I-II	3	900	400 / 44.4%	37.1%	346 / 86.5%	76.6%	31 / 7.8%	8.7%	15 / 3.8%	6.6%	?(61)	0%	8 / 2.0%	8.1%	
					3	141		42 / 29.8%		28 / 66.7%		4 / 9.5%		4 / 9.5%		?(9)		6 / 14.3%
				Early	8	2129	721 / 33.9%	30.4%	468 / 64.9%	57.1%	37 / 5.1%	6.3%	169 / 23.4%	26.5%	?(72)%	0%	47 / 6.5%	10.1%
				Neolithic	8	302	81 / 26.8%		40 / 49.4%		6 / 7.4%		24 / 29.6%		?(13)		11 / 13.6%	
	Late	16	BD II - DD I	11	5088	2099 / 41.3%	39.6%	715 / 34.1%	33.4%	362 / 17.2%	18.0%	70 / 3.3%	4.5%	929 / 44.3%	41.4%	23 / 1.1%	2.7%	
				MV - AG	11	365		138 / 37.8%		45 / 32.6%		26 / 18.8%		8 / 5.8%		53 / 38.4%		6 / 4.3%
		17	Sursc. II-III	8	1441	509 / 35.3%	37.7%	299 / 58.7%	55.9%	40 / 7.9%	9.5%	8 / 1.6%	2.7%	50 / 9.8%	12.9%	112 / 22.0%	19.0%	
				Mariup. I	8	202		81 / 40.1%		43 / 53.1%		9 / 11.1%		3 / 3.7%		13 / 16.0%		13 / 16.0%
				Late	19	6529	2608 / 39.9%	39.3%	1014 / 38.9%	39.5%	402 / 15.4%	15.7%	78 / 3.0%	4.0%	979 / 37.5%	33.8%	135 / 5.2%	7.0%
				Neolithic	19	567	219 / 38.6%		88 / 40.2%		35 / 16.0%		11 / 5.0%		66 / 30.1%		19 / 8.7%	
	ENEOLITHIC	Early	18	DD II - Smr.	13	6091	2744 / 45.1%	41.6%	780 / 28.4%	28.9%	324 / 11.8%	16.8%	3 / 0.1%	0.6%	1628 / 59.3%	51.4%	9 / 0.3%	2.2%
					Agid. II	13	447		170 / 38.0%		50 / 29.4%		37 / 21.8%		2 / 1.2%		74 / 43.5%	
			19	Mariupol II	4	392	342 / 87.2%	82.2%	119 / 34.8%	28.8%	107 / 31.3%	31.5%	12 / 3.5%	7.5%	81 / 23.7%	23.2%	23 / 6.7%	9.1%
						4	57		44 / 77.2%		14 / 22.7%		14 / 31.8%		5 / 11.4%		10 / 22.7%	
				Early	17	6483	3086 / 47.6%	45.1%	899 / 29.1%	28.6%	431 / 14.0%	18.9%	15 / 0.5%	1.9%	1709 / 55.4%	47.3%	32 / 1.0%	3.3%
				Eneolithic	17	504	214 / 42.5%		60 / 28.0%		51 / 23.8%		7 / 3.3%		84 / 39.3%		12 / 5.6%	
Middle		20	Khvalynsk	2	3219	1880 / 58.4%	51.9%	360 / 19.1%	17.7%	245 / 13.0%	20.8%	1 / 0.1%	1.1%	1273 / 67.7%	59.4%	1 / 0.1%	1.0%	
					2	108		49 / 45.4%		8 / 16.3%		14 / 28.6%		1 / 2.0%		25 / 51.0%		1 / 2.0%
		21	Sredny	4	4610	3686 / 80.0%	64.8%	756 / 20.5%	20.6%	246 / 6.7%	13.3%	123 / 3.6%	6.4%	2520 / 68.4%	57.0%	41 / 1.1%	2.7%	
				Stog	4	275		136 / 49.5%		28 / 20.6%		27 / 19.9%		13 / 9.6%		62 / 45.6%		6 / 4.4%
				Middle	6	7829	5566 / 71.1%	59.7%	1116 / 20.1%	19.8%	491 / 8.8%	15.5%	124 / 2.2%	4.9%	3793 / 68.1%	57.5%	42 / 0.8%	2.3%
				Eneolithic	6	383	185 / 48.3%		36 / 19.5%		41 / 22.2%		14 / 7.6%		87 / 47.0%		7 / 3.8%	
Lat	22	E. Mikhail.	2	1766	1457 / 82.5%	73.0%	281 / 19.3%	18.4%	910 / 62.5%	58.6%	39 / 2.7%	5.5%	162 / 11.1%	10.7%	65 / 4.5%	6.9%		
			Konstant.	2	153		97 / 63.4%		17 / 17.5%		53 / 54.6%		8 / 8.2%		10 / 10.3%		9 / 9.3%	
	23	Yamnaya	2	52904	51890 / 98.1%	95.7%	30903 / 59.6%	52.0%	14967 / 28.8%	30.7%	231 / 0.4%	1.3%	5398 / 10.4%	14.1%	391 / 0.8%	1.9%		
				2	3964		3694 / 93.2%		1637 / 44.3%		1204 / 32.6%		83 / 2.2%		657 / 17.8%		113 / 3.1%	
BRONZE AGE	Middle	24	Katakomb.	5	6672	6525 / 97.8%	92.3%	4971 / 76.2%	62.9%	682 / 10.5%	16.2%	238 / 3.6%	8.1%	598 / 9.2%	10.7%	36 / 0.6%	2.1%	
				For.-steppe	5	293		254 / 86.7%		126 / 49.6%		56 / 22.0%		32 / 12.6%		31 / 12.2%		9 / 3.5%
		25	Katakomb.	4	19463	19400 / 99.7%	96.7%	14821 / 76.4%	66.3%	3957 / 20.4%	25.9%	11 / 0.1%	0.8%	487 / 2.5%	5.2%	124 / 0.6%	1.8%	
				Steppe	4	329		308 / 93.6%		173 / 56.2%		97 / 31.5%		5 / 1.6%		24 / 7.8%		9 / 2.9%
			Middle	9	26135	25925 / 99.2%	94.8%	19792 / 76.3%	64.7%	4639 / 17.9%	22.6%	249 / 1.0%	3.8%	1085 / 4.2%	7.0%	160 / 0.6%	1.9%	
			Bronze Age	9	622	562 / 90.4%		299 / 53.2%		153 / 27.2%		37 / 6.6%		55 / 9.8%		18 / 3.2%		
	Late	26	Don-Volg.	38	72503	71793 / 99.0%	96.5%	49116 / 68.4%	58.0%	10914 / 15.2%	20.9%	2896 / 4.0%	7.8%	8460 / 11.8%	12.1%	408 / 0.6%	1.3%	
				Srub et al.	38	4063		3816 / 93.9%		1818 / 47.6%		1016 / 26.6%		439 / 11.5%		468 / 12.3%		76 / 2.0%
		27	Sabati-novka	15	98532	97910 / 99.4%	96.3%	71706 / 73.2%	60.7%	12555 / 12.8%	18.8							

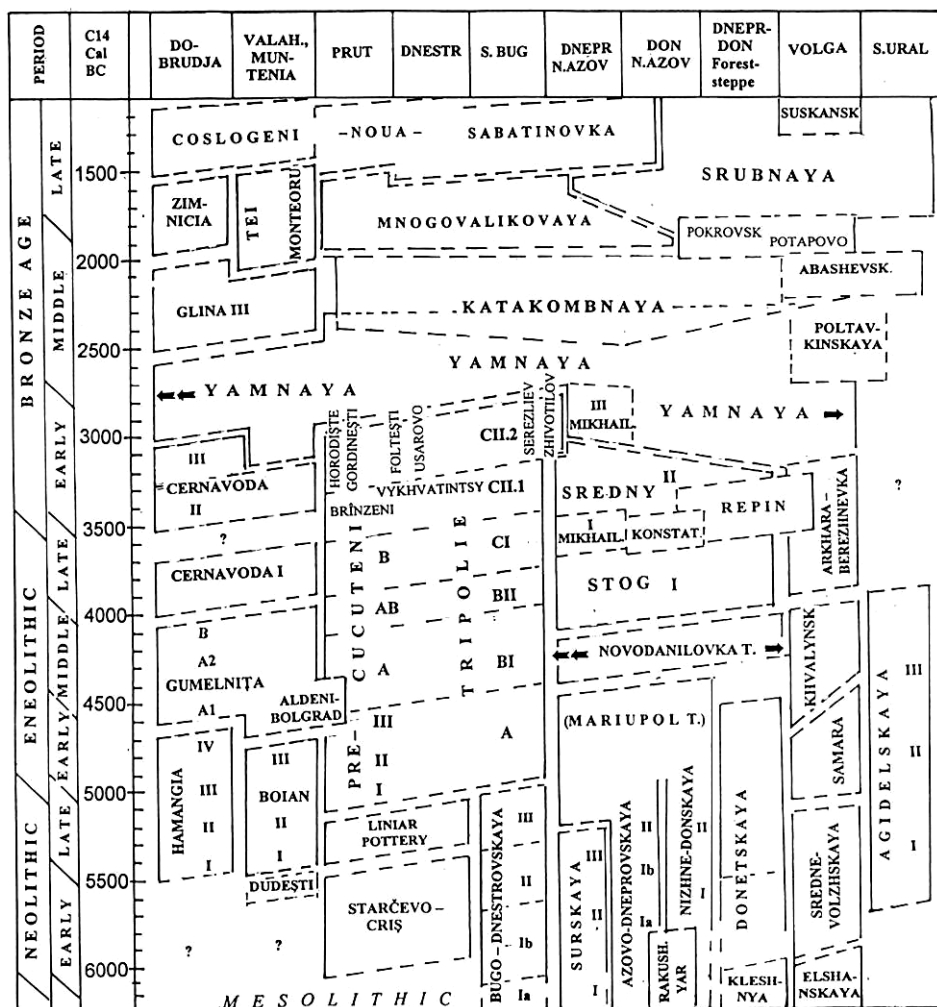

Fig. 1. Periodisation, relative and absolute chronology of cultures of the Neolithic - Bronze Age of the South of the Eastern Europe.

These data originate from both the western (predominantly agricultural) and the eastern (predominantly cattle-breeding) cultural areas. During the course of various chronological periods the borderline between these areas shifted from the Dniester, to the Southern Bug and further to the Dnepr rivers crossing the different landscapes of the steppe and the forest-steppe.

The analysis includes the quantitative assessment of all components of the domestic stock (both the totals and individual species), separately for each cultural area and environmental zone. The abundance of each animal species (including the domestic ones) implies the preferred ecological environment (either for the cattle, or sheep or goat, or pig, or horse). The observed qualitative and quantitative fluctuations in the abundance of main domestic animal species over a prolonged chronological sequence (from the 7th until the end of the 2nd millennia BC) are deemed as reflecting quantitative changes that occurred in the past ecosystems. These fluctuations are analyzed both on the level of individual species, and on the level of the assemblages of the domestic stock, and also separately for cultural areas and the environmental zones.

Cultural background

The studied period of Middle Holocene includes three main archaeological epochs, which marked the emergence and establishment of food-producing subsistence based on agriculture and stock-breeding: the Neolithic, Eneolithic and Bronze Age. Each of these epochs is subdivided into two or three periods and includes panoply of cultures and cultural-historical entities that either coexisted or succeeded each other within these periods in the discussed area. The chronological chart (fig. 1) includes principal cultural entities and their absolute and relative chronologies, both for the steppe and the forest-steppe of the South of Eastern Europe, and also provides an account of archeozoological collections that have been analyzed. The chart is based on the latest field studies that became known to the writer. The absolute chronology is based on the series of calibrated radiocarbon dates which had been published earlier².

For the better understanding of the following results the following points should be taken into account. In the western cultural area (fig. 1, the left-hand part) the chronological boundaries between the cultures and cultural periods were defined with a greater precision as the sedentary way of life presumes the greater number of stable settlements.

² J. Görsdorf, Ja. Bojanžiev, *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte*, in *EurAntiq*, 2, 1996, p. 105-173; C.-M. Mantu, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, BMA, V, Piatra-Neamț, 1998; E.N. Chernykh, L.I. Avilova, L.B. Orlovskaya, *Metallicheskie provintsii i radiouglerodnaya khronologiya*, Moskva, 2000; C. Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, in *Pontica*, XXXIII-XXXIV (2000-2001), 2001, p. 25-121; D. Ya. Telegin, I.D. Potekhina, M. Lillie, M.M. Kovaliukh, *The chronology of the Mariupol-type cemeteries of Ukraine re-visited*, in *Antiquity*, 76 (292), 2002, p. 356-363; D. Ya. Telegin, M. Lillie, I.D. Potekhina, M.M. Kovaliukh, *Settlement and economy in Neolithic Ukraine: a new chronology*, in *Antiquity*, 77 (297), 2003, p. 456-470; S. Ivanova, *Epokha rannei bronzы Prichernomorskikh stepei*, in *RevArh*, SN, 1, 2005, p. 34-43; S. Zh. Pustovalov, *Sotsial'nyi lad katakombnogo suspil'stva Pivnichnogo Prichornomor'ya*, Kyiv, 2005; and others.

These boundaries are blurred and less precise for the eastern cultural zone (fig. 1, the right-hand part) because of a greater demographic mobility of and a comparative rarity of stable sites. In the western cultural area (east of the Carpathians) the Neolithic stock-breeding was the result of a direct invasion of Starčevo-Criș communities from the Balkans, South of the Danube. In the eastern cultural area this process resulted from the interplay of impulses stemming from the Eastern Carpathians, the Caucasus and, possibly, the south-east Caspian area. The communities in the western cultural area had a balanced subsistence based on combined agriculture-cum-stock-breeding focused on the forest-steppe Dniester-Carpathian regions, the Southern Bug and the left-bank of the Dnepr basins and, to a lesser degree, the steppe regions of the north-western Black Sea coastal area. From the very beginning, the subsistence of the communities in the eastern cultural area was predominantly stock-breeding orientated, resulting from the specific character of natural habitats in the forest-steppe and steppe regions. Initially, the cattle-breeding was focused on the forest-steppe area, spreading onto the steppe only when the suitable ecological setting arose there. Both the western and eastern cultural areas display a continuous succession of specific cultural traditions, with abrupt breaks occurring twice during the period of about five thousand years. In one case, this took place during the Middle Eneolithic when the sites of Novodanilovsky type deeply transgress in the area of agricultural communities reaching Thracia, and causing a profound cultural mutation (including the disappearance of Varna Culture). The second case took place in the period of Early Bronze Age when the massive expansion of Pit Grave Culture led to a full collapse of developed agricultural cultures in the Danubian-Carpathian region (on fig. 1 these culture changes are marked by two-sided arrows).

The Data Base

The discussed analysis is based on the evidence of 400 archeozoological collections, available for the period of time and the territory under study, albeit the information pertinent to several collections is incomplete. The specific compositions for these collection is estimated based on the minimal number of bones (MNB) only, as many archeo-zoologists suppose that is the estimation of minimal number of individuals (MNI) is not relevant³. V.I. Tsalkin⁴ has convincingly proven that it is not the case and demonstrated the relationship between MNB and MNI. In the writer's study⁵ additional arguments are quoted. The point is that high values of MNB normally yield diminished values of MNI (in excess of 20%), and vice versa. For this reason, in the present study the preference is given for the archeo-zoological collections, which include the assessment of both the minimal number of bones (MNB) and the minimal number of individuals (MNI).

³ E.E. Antipina, *Metodicheskie problemy ostatkov zhivotnykh iz arkheologicheskikh pamyatnikov*, in *Noveishie arkheozoologicheskie issledovaniya v Rossii. K stoletiyu so dnya rozhdeniya V.I. Tsalkina*, Moskva, 2003, p. 7-33; A. Morales, E. Antipina, *Srubnaya Fauna and Beyond: a Critical Assessment of the Archaeozoological Information from the East European Steppe*, in M. Levine, C. Renfrew, K. Boyle (eds.) *Prehistoric steppe adaptation and the horse*, Cambridge, 2003, p. 329-351.

⁴ V.I. Tsalkin, *Materialy dlya istorii skotovodstva i okhoty v Drevnei Rusi*, in *MIA*, 51, 1956, p. 7-185.

⁵ V. Dergachev, *O skipetrakh, o loshadyakh, o voine*, Sankt-Petersburg, 2006.

Such data are available for the total of 242 collections. The summarily characteristics of all these collections are shown in table 1, and their localization, on figure 2. As follows from the tables and maps, the selection is sufficiently representative, effectively covering the both cultural areas: 126 collections in the west (tab. 1), and 116 collections in the east, although the size of the latter area exceeds six times the former one (fig. 2), and the evidence for the forest-steppe is of a higher standard. Remarkably, the sites from the eastern area form clear-cut geographical clusters: the Middle and lower Dnepr, the Azov Sea coastal area, the Middle Donets, the Upper Don, the Middle Volga and South-Western Urals.

The archeo-zoological data shown in table 1 (and in the captions for fig. 2) follow the chronological sequence within the cultural areas in accordance with epochs and periods, but at the same time taking into account regional and environmental peculiarities.

Each period includes either a single or two cultural entities consisting of several archaeological cultures; in several cases displaying different manifestations of the same culture in the forest-steppe, versus the steppe. For example, the Early Neolithic in the western zone (table 1, column 3, NN1-3) is represented by collections of a single culture (Starčevo-Criș) localized in the forest-steppe. Yet the Late Neolithic includes two cultural entities (the Linear Pottery Culture and the Boian), the former being found in the forest-steppe, and the latter, exclusively in the steppe Lower Danube area. Another example concerns the eastern cultural area (table 1, column 3, NN14-17), where the Early Neolithic is represented by two cultures, one of which (Bug-Dniesterian: I a-b) locates in the forest-steppe regions and the second (Surian I-II), in the steppe. In the case of Late Neolithic (table 1, column 3, NN16-17) the first entity, encompassing the forest-steppe, includes four different cultures (Late Bug-Dniesterian, Early Dnieper-Donetsian, Middle-Volga and Early Agidelian). The second entity, focused on the steppe, consists of two cultures (Late Surskian and Early Mariupolian).

As one might expect, the studied collections vary numerically. The late Eneolithic of the steppe in the western area is represented but by a single collection (table 1, column 3, N 9). Yet the Late Bronze Age of the forest-steppe in the east includes 38 collections (table 1, column 3, N 26). These shortcomings do not seriously affect the database as a whole, as it might be easily analysed both vertically, from one period to another, and horizontally, from one area to another.

Table 1 includes the totals of all identified animal remains for each cultural entity (table 1, column 5), the totals of all domestic species, and the percentage rates of MNB for individual species and their means (column 6). The percentage rates in this case are calculated from the total assemblage of animal remains. Further follow numbers and percentages of five basic species of domestic animals (columns 7-11).

Additional remarks concern the interpretation of horse remains in the deposits of Neolithic and Eneolithic sites. Following the controversy around the identification of the horse at Sredni Stog II-type sites in the 1990s, numerous archeozoologists became sceptical about the occurrence of any domestic horses in the Neolithic and Eneolithic.

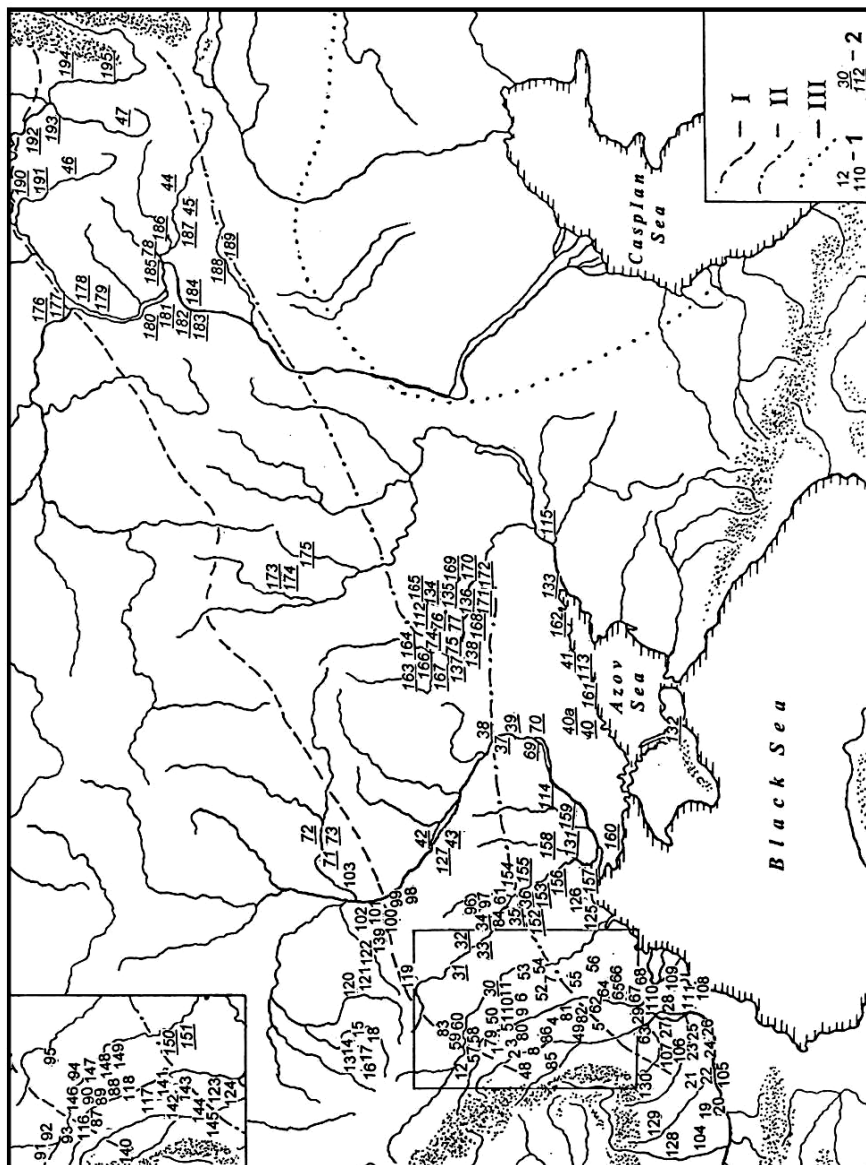

Fig. 2. Archeo-zoological complexes of the Neolithic - Bronze Age of the South of the Eastern Europe. Signs: I – borderline of forest and forest-steppe; II – borderline of forest-steppe and steppe; III – borderline of steppe and semi-desert; 1 – complexes of the west (agricultural); 2 – complexes of the east (predominantly cattle-breeding) cultural zones.

NEOLITHIC (Early and Late). *Starčevo-Criș*: 1. Pogorăști, 2. Balș, 3. Glăvănești Vechi, 4. Valea Lupului, 5. Trestiana, 6. Sacarovca 1, 7. Seliște. *Linia Pottery*: 8. Traian-Dealul Fântânilor, 9. Rogojeni, 10. Florești, 11. Țira, 12. Zastavne, 13. Golyshev, 14. Gnidava, 15. Rovno, 16. Girka Polonka, 17. Burlakiv Yar, 18. Basiv Kut. **Boian**: 19. Izvoarele, 20. Tangâru, 21. Radovanu, 22. Casciorele, 23. Vărăști, 24. Coslogeni, 25. Vlădiceasca, 26. Bogata, 27. Siliște-a-Conac, 28. Lunca, 29. Galați. **Bugo-Dnestrovskaya**: 30. Sorocea I-III, V, 31. Pechera, 32. Sokol'tsy I-II, 33. Baz'kov Ostrov I-II, 34. Solgutov-Ostrov I-II, 35. Pugach, 36. Gard. **Surskaya**: 37. Surskiy Ostrov I-5, 38. Igren' 5, 39. Shulaev Ostrov, 40. Semenovka I. **Mariupol'skaya I (Azovo-Dneprovskaya, Nizhnedonskaya)**: 38. Igren' 8, 40a. Chapaevka, 41. Razdol'noe. **Dnepro-Donetskaya I**: 42. Buz'ki, 43. Melyukhov Bugor. **Srednevolzhskaya**: 44. Ivanovskaya, 45. Vilovatskaya. **Agidel'skaya I**: 46. Mullino I-II, 47. Davlenkovo I-II.

ENEOLITHIC (Early). **Precucuteni-Tripolie A**: 8. Traian-Dealul Viei, 9. Rogojeni I, 10. Florești, 48. Târpești, 49. Târgu Frumos, 50. Putinești I, 51. Alexandreuca I, 52. Isacova II, 53. Solonceni I, 54. Holercani I, 55. Ruseștii Noi, 56. Cărbuna, 57. Bernovo Luka, 58. Lenkovtsy, 59. Luca Vrublevetskaya, 60. Bernashevka, 61. Sabatinovka II. **Bolgrad-Aldeni II**: 62. Suceveni, 63. Lișcoteanca I, 64. Lopățica, 65. Cocoara I, 66. Vulcănești II, 67. Bolgrad, 68. Ozernoe. **Mariupol'skaya II**: 40. Semenovka II, 41. Razdol'noe 2, 69. Sobachki, 70. Sredny Stog. **Dnepro-Donetskaya II**: 71. Grishevka I-II, 72. Pogorelovka, 73. Lisogubovka, 74. Tuba 2, 75. Novoselovka, 76. Starobel'sk, 77. Zanovskoe I. **Samarskaya**: 44. Ivanovskaya, 45. Vilovatskaya, 78. Lebyazhinka III. **Agidel'skaya II**: 46. Mullino III, 47. Davlenkovo III.

ENEOLITHIC (Middle and Late). **Cucuteni A-Tripolie BI**: 48. Târpești, 53. Solonceni II, 55. Ruseștii Noi, 61. Sabatinovka I, 79. Drăgușeni-Ostrov, 80. Trușești, 81. Bălțați, 82. Dumești, 83. Polivanov Yar, 84. Berezovskaya GES. **Cucuteni A-B, B - Tripolie B, CI**: 4. Valea Lupului, 8. Traian-Dealul Fântânilor, 85. Ghelăiești, 86. Cucuteni-Cețățuia, 87. Mitoc, 88. Iablona I, 13, 15, 89. Caracușenii Vechi I, 90. Brânzăni IV, VIII, 91. Koshilovtsy, 92. Sukhostav, 93. Kunisovtsy, 94. Stena, 95. Voroshilovka, 96. Vladimirovka, 97. Kolomiyschchina, 98. Khalep'e, 99. Starye Bezradichi, 100. Podgortsy 2, 101. Chapaevka, 102. Syrtsey, 103. Evminka I. **Gumelnița A-B**: 20. Tangîru, 104. Drăgănești-Olt, 105. Gumelnița, 106. Însurăței Popina, 107. Bordușani, 108. Năvodari-La Ostrov, 109. Luncovița, 110. Carcaliu. **Cernavoda I**: 111. Cernavoda I. **Khvalynskaya**: 44. Ivanovskaya, 45. Vilovatskaya. **Sredny Stog**: 43. Meljukhov Bugor, 70. Sredny Stog, 112. Alexandriya, 113. Dereivka. **Mikhailovka E - Konstantinovka**: 114. Mikhailovka, 115. Konstantinovka.

BRONZE AGE (Early). **Horodiștea-Foltești - Tripolie CγII**: 100. Podgortsy I, 116. Horodiștea, 117. Erbiceni, 118. Costești IV, 119. Sandraki, 120. Pavoloch, 121. Trayanov, 122. Gorodsk, 123. Stoicani, 124. Foltești, 125. Mayaki, 126. Usatovo. **Cernavoda III**: 111. Cernavoda III. **Yamnaya**: 114. Mikhailovka L, 127. Desyatina.

BRONZE AGE (Middle). **Glina III - Tei - Monteoru**: 128. Glina, 129. Popești, 130. Sărata Monteoru. **Katakombnaya**: 131. Matveev Les, Matveevka I, 132. Kirovo, 133. Liventsovka, 134. Aleshin Ruchey, 135. Mezhruchejnoe 136. Kajdashino, 137. Peschanoe 2, 138. Serebrjanskoe.

BRONZE AGE (Late). **Komarow - Trezcinieck**: 139. Malopolovetskoe 2-3. **Noua**: 4. Valea Lupului, 140. Piatra-Neamț, 141. Rateșu Cuzei, 142. Drăghești, 143. Bârlad, 144. Gârbovăț, 145. Cavadienești, 146. Slobodca Șirăuți, 147. Petrușani, 148. Odaia, 149. Ghindești. **Sabatinovka**: 132. Kirovo, 150. Mereni, 151. Gura Galbenă, 152. Schchutskoe, 153. Vinogradnyi Sad, 154. Bugskoe 1-2,4, 156. Stepovoe, 157. Voronovka II, 158. Peresadovka, 159. Dremailovka, 160. Novokievka, 161. Nikolaevka, 162. Bezmyannoe 1-2. **Srubnaya (Don)**: 163. Liman Ozero, 164. Usovo Ozero, 165. Kapitanovo 1, 166. Il'ichovka 1-2, 167. Nikolaevka, 168. Dibrava I, 3, 169. Zheltoe, 170. Stepanovka, 171. Alexandrovsk, 172. Proval'e, 173. Mosolovo, 174. Razdol'noe, 175. Sadovoe 6. **Prikazanskaya**: 176. Balymyskaya, 177. Atabaevskaya, 178. Stepnoe Ozero, 179. Gul'kinskaya. **Srubnaya, Cherkaskul'skaya and al.**: 78. Lebyazhinka V, 180. Bektyashka, 181. Daniloovo Ozero, 182. Aktushi, 183. Moechnoe Ozero 1-3, 184. Sachkovo, 185. Suskanskoe 1-2, 186. Poplavskoe, 187. S'ezzhee, 188. Uspenskoe, 189. Maksiutovo, 190. Deukovskaya I, 191. Izmanlejskaya, 192. Urazaevo I, 193. Zhukovskaya, 194. Kipel'skoe, 195. Inzelga.

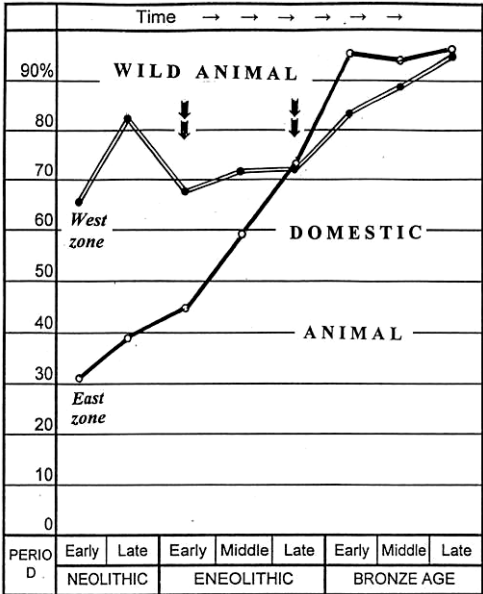

Fig. 3. The dynamic of the domestic herd complex distribution on the periods of Neolithic - Bronze Age of the west and east cultural zones.

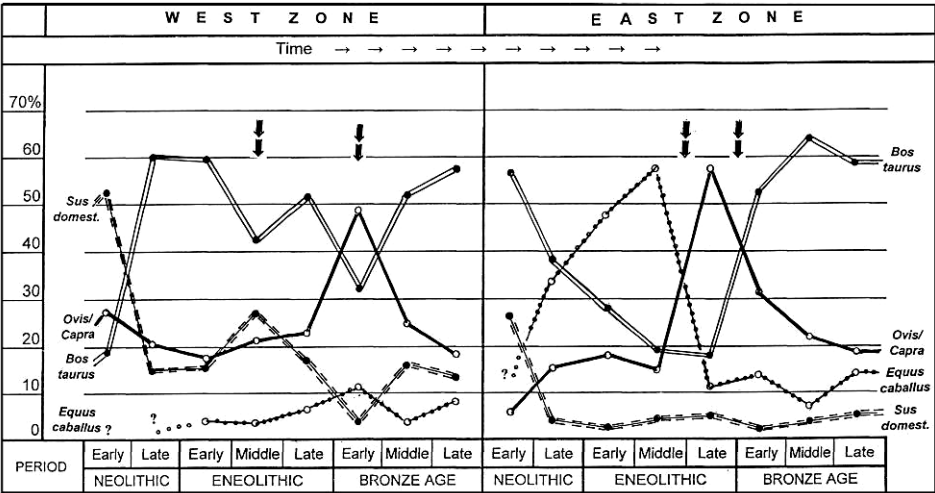

Fig. 4. The dynamic of the principal species of the domestic herd distribution (except dog) on the periods of Neolithic - Bronze Age of the west and east cultural zone. Time of the main crisis situations is shown by arrows.

It became largely accepted that the domestication of the horse started not earlier than the Late Eneolithic and Early Bronze Age⁶. As shows the writer's research based on the statistical analysis of archeo-zoological and archaeological evidence, the domestication of horse, or, rather, the specialized horse-breeding, started already during the developed Neolithic stage. The origins of this process should be sought in the Middle Volga (the Middle Volga Culture) and South-Western Urals (Agidelian Culture); from whence it further spread over the steppe and forest-steppe, encompassing the entire eastern cultural area; and, by the final Early Eneolithic, reaching the western cultural area⁷. Correspondingly, the horse was included into the list of domestic species of the eastern area starting with the Late Neolithic, and, starting with the Early Eneolithic, into that of the western area (table 1, column, 10).

The bottom rows of table 1 contain the data on MNB and MNI on separate species both from the western and eastern cultural areas, demonstrating specific features of animal husbandry in each area.

Analysis

Primarily our analysis was targeted at identifying the general trends in the animal husbandry in the both cultural areas with the possible identification of indices of crisis.

As follows from the graph (fig. 3), each of the cultural areas displays specific features in the development of animal husbandry. In the western area, where food-producing economy was introduced by the Starčevo-Criș groups, who had vast experience in farming practices. Subsequently, the rate of domesticates in that area initially reaches about 65%, much higher than the corresponding figure in the east: only 30%. By the end of the Bronze Age the rate of domesticates reaches 95-96% in the both areas, with the wild animals practically disappearing. Yet the dynamics of this process remained substantially distinct, proceeding at a much more rapid pace in the east, mostly due to the intensive horse-breeding. If one excludes the horse, the development of animal husbandry in the east during the first initial periods (the Neolithic-Eneolithic) becomes regressive. This is one of the arguments in favour of the inclusion of the horse into the list of domestic animals in the eastern area.

The indices of crisis (shown by vertical arrows on fig. 3) become apparent at the transition from the Neolithic to Early Eneolithic, when the rate of domestic species sharply falls from 82% to 68%. This trend is retained up until the late Eneolithic, after which the rate of domesticates sharply rises with the transition to the Bronze Age.

To discuss this phenomenon in a greater detail, we should refer to the indices of domestic species, calculated as percentages of the total assemblage and scrutinize them separately for each cultural area following the chronological sequence (table 1, columns 7-11; fig. 4).

⁶ M. Levine, *Dereivka and the problem of horse domestication*, in *Antiquity*, 64 (245), 1990, p. 727-740; Eadem, *The Origins of Horse Husbandry on the Eurasian Steppe*, in M. Levine, Yu. Rassamakin, A. Kislenko, N. Tatarintseva, *Late prehistoric exploitation of the Eurasian steppe*, Cambridge, 1999, p. 5-58; D.W. Anthony, D.R. Brown, *The Origins of Horseback Riding*, in *Antiquity*, 65 (246), 1991, p. 22-38; N. Benecke, *Archäozoologische Studien zur Entwicklung der Haustierhaltung in Mitteleuropa und Südkandinavien von den Anfängen bis zum ausgehenden Mittelalter*. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, B. 46. Berlin, 1994.

⁷ V. Dergachev, *O skipetrakh*

The juxtaposing of the western and eastern cultural area immediately reveals their principle distinction: the prevalence of cattle, sheep-goat and pig in the west during the entire Neolithic - Bronze Age sequence with a minor participation of horse. In the east, the leading domestic species are horse, cattle and sheep-goat, with the minimal occurrence of pig. This observation is further confirmed by the rates of these species assessed from the total assemblage for each area. If the cattle and sheep-goat show similar values in the both areas (ranging from 40% to 58%), those for the pig vary significantly: 79% in the west and 21% in the east. Indices for the horse are reversed: nearly 25% in the west and 75% in the east (table 1, two bottom rows). In the former case we are dealing with the „European triad” (cattle + sheep-goat + pig), and in later case, with what we refer to as an „East European triad” (cattle + sheep-goat + horse). In our opinion, this constitutes the main distinction in the animal husbandry between the western vs. eastern cultural areas.

The critical manifestations are apparent in the both cultural areas, yet they differently affect various animal species (fig. 4).

Without taking into account Early Neolithic, which we consider as an initial period of adoption and acculturation, the development of animal husbandry in the western area during Late Neolithic and early Eneolithic periods features the high rate of cattle (~ 65%) and relatively low rates of sheep / goat and pig (~ 15-20%).

With the transition to Middle Eneolithic the rate of cattle is reduced by 20% with simultaneous small-scale increases of sheep / goat and pig. Later on, in Late Eneolithic, the situation returns to the previous state. The transition to Early Bronze Age is marked by yet another significant reductions in the rates of cattle (from 51% to 32%) and pig (from 17% to 5%) with simultaneous increases of sheep / goat (from 22% to 49%). With Middle Bronze Age the situation returns to the initial state (increasing rates of cattle and the simultaneous reduction of sheep / goat). Hence, we are witnessing two critical states with profound structural mutations in the structure of animal husbandry. The former took place in Middle Eneolithic, when the reduction in the rate of cattle was compensated by slight increases of pig and, partly, sheep / goat. The later one occurred in Early Bronze period when the rapid reduction in the rates of cattle and pig was compensated by the similar increases in the rate of sheep / goat (fig. 4, the left hand side, vertical arrows).

In contrast to the west, the horse and sheep / goat played domineering roles in the animal husbandry in the east (fig. 3, right hand side). But right until the Middle Eneolithic the rate of horse continuously increases and that of cattle reduces. These trends became reversed with the transition to the Late Eneolithic period, when rates of horse reduced from 57% to 11% with the simultaneous increase of sheep / goat from 15% to 58%. Another mutation marked the transition from the Late Eneolithic to the Early Bronze Age, when the reduction of the sheep / goat rate from 58% to 30% was accompanied by that of the cattle from 18% to 52%. Hence, both the eastern and western cultural areas demonstrate two principle periods of crisis in the development of animal husbandry. The first one corresponds to the transition from Middle to Late Eneolithic, when the fall in the abundance of the horse was compensated by an equally rapid increase in the numbers of sheep / goat. The second one marked the transition from Late Eneolithic to Early Bronze Age, when the sheep / goat dominance was replaced by that of the cattle.

Importantly, in the both areas the critical situations arose during either the same, or culturally related chronological periods. The first one took place in Middle Eneolithic in the west and at the transition from Middle to Late Eneolithic, in the east. The later crisis corresponded to the transition from Late Eneolithic to Early Bronze Age in the both areas. The both critical mutations took form of the increased values of the same species, the sheep and goat (fig. 4). Based on these similarities, one might reasonably suggest that the observed mutations in the animal husbandry were triggered by the same cause, apparently, the environmental change.

These preliminary conclusions may be further tested by the similar analysis conducted separately for each environmental zone; the resulting figures are shown in table 1. Unfortunately not all cultural periods within each zone are adequately provided by the available evidence, but the existing gaps might be easily bridged by analogy, using the data from the neighbouring areas.

The western area is sufficiently provided by the data from the sites focused on the forest-steppe (table 1, column 3, cultural entities 1-2, 4, 7-8, 10, 12-13). Their geographical location shown on figure 5 (the left-hand side). The data for the steppe are less complete (table 1, column 3, cultural entities 3, 5-6, 9, 11). No data are available for Early Neolithic, Middle and Late Bronze Age, due to the absence of corresponding sites. Yet, following the above-stated principle of analogy, the data on Pit-Grave and Catacomb Cultures were used to characterise the Middle Bronze Age, and those of Sabatinovka, the Late Stone in the steppe Prut-Dniester interflaves (fig. 5, right-hand side).

As one might see, the animal husbandry both in the forest-steppe and steppe regions of the west included the same species (the cattle, sheep / goat and pig), which twice underwent strong quantitative mutations. In the forest-steppe these mutations marked the transition from Early to Middle Eneolithic, and, subsequently, the Middle to Late Eneolithic transition (fig. 5, left-hand side part). In the former case the mutation took form of a strong reduction in the rate of the cattle (from 65% to 42%), with a simultaneous increase of pig rate by more than 10%. The later mutation consisted of the reduction of the pig rate with a simultaneously increasing cattle and, partly, sheep and goat. This structure remained unchanged with only minor variations until the end of the Bronze Age.

More dynamic and cardinal changes are apparent for the steppe zone, where animal husbandry is acknowledgeable only since the Late Neolithic (fig. 5, right-hand part). In that area, the main mutations occurred during the Middle, Late Eneolithic and Early Bronze Age. The transition from Middle to Late Eneolithic was marked by a rapid rise in the rate of cattle at the expense of small sheep and goat. At the transition from the Eneolithic to Early Bronze Age the rate pig dropped with the sharp increase in the rate of sheep and goat which attain the dominant position with more than 60%. Later on, the structure is changed again with the rapid increase of cattle and the reduction of sheep and goat.

For the east (fig. 6) more or less complete information is available only for the steppe areas (table 1, column 3, cultural entities, 17, 19, 21-23, 25, 27). As for the forest-steppe, such information exists only for six from out of eight entities (table 1, column 3, cultural entities 14, 16, 18, 20, 24, 26). However, like in the previous case, the general trend might be reliably restored, using the principle of analogy with the data from the neighbouring and ecologically similar units.

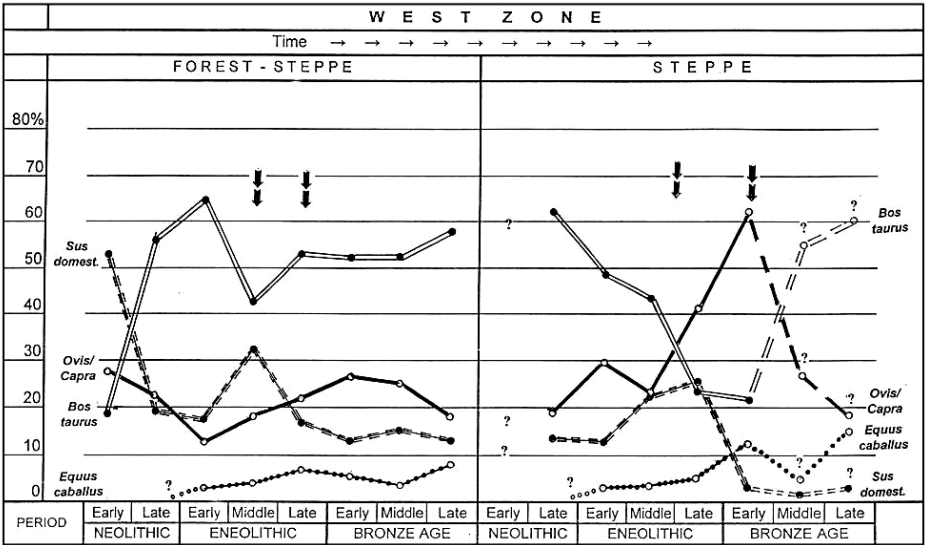

Fig. 5. The dynamic of the main species of the domestic herd distribution (except dog) on the periods of Neolithic - Bronze Age in the forest-steppe and steppe regions of the west cultural zones. Time of the main crisis situations is shown by arrays.

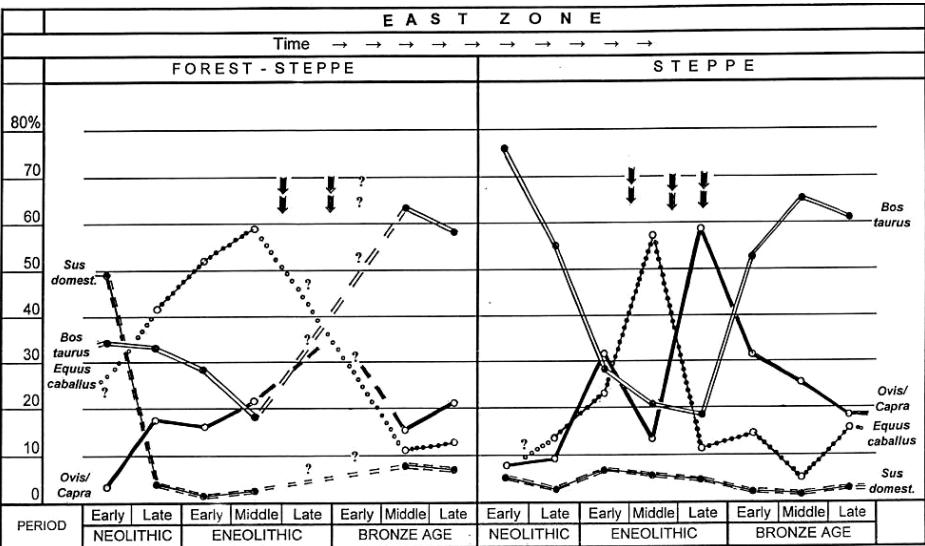

Fig. 6. The dynamic of the main species of the domestic herd distribution (except dog) on the periods of Neolithic - Bronze Age in the forest-steppe and steppe regions of the east cultural zone. Time of the main crisis situations is shown by arrows.

As follows from the graphs (fig. 6), in contrast to the west, and ignoring the data on the Early Neolithic, the main structural mutations are apparent in the rate of three main species: the horse, cattle and sheep / goat. Yet, if the horse (which rate was in the increase) and the cattle (which rate was reducing) were the principal species in the forest-steppe, the steppe was dominated by the cattle (at a reducing rate), and the horse, which rate started rapidly increasing only with the transition from the Early to Middle Eneolithic. This observation confirms the suggestion that the domestication of horse initially took place in the forest-steppe and subsequently spread over the steppe.

As in the case of the west, the critical states of the same age are acknowledgeable both in the forest-steppe and steppe segments of the eastern area. In the forest-steppe these crises are recognisable for Middle, Late Eneolithic and Early Bronze Age. Although the concrete data are not available for the two latter periods, the corresponding mutations are visible in the changes of relative abundance of species: the reduction in the rate of horse with the simultaneous increase and of sheep and goat and following reducing of the latter and sharp increasing of neat cattle. In the steppe regions these mutation to the form of a reduced rate of cattle and increased rate horse during the Middle Eneolithic, followed by the decreased rate of horse and the rapid rise of sheep and goat during the Late Eneolithic and the decline of sheep and goat and the rise of cattle with the transition to Early Bronze Age. Hence, the structure of animal husbandry in the steppe was much more dynamic (fig. 6).

Discussion

The above analysis proves the occurrence of two principle epochs in the animal husbandry, both in the west and the east. The former includes the sites ranging from the Neolithic to the final Middle - early Late Eneolithic. This epoch was that of gradual establishment of animal husbandry, with the rate of domesticates ultimately reaching 75% of the total faunal assemblage in the west and 50% in the east. The pattern of animal husbandry became optimally adapted to local environments. At that time the animal husbandry was focused on the forest-steppe, gradually encroaching into the steppe. The cattle, pig and sheep / goat were domineering species in the western cultural area, whereas the horse remained very rare. The horse, cattle and sheep / goat were most common in the eastern zone, the pig being of a secondary significance.

The later epoch coincided with the Bronze Age, when the domestic livestock reached 90-95% of the total animal assemblage. This epoch also marked significant changes both in the structure of animal husbandry and its spatial extension.

On the one hand, the cattle acquire the leading position in the structure of animal husbandry both in the east and the west, with the simultaneous rise of the sheep / goat in the both areas. Yet in the west, the pig retains the third position with the increased significance of the horse. In the east, the horse, which initially was at the first place, gradually moves down to the third position, the pig retaining the second place.

On the other hand, the transition from the Eneolithic to the Bronze Age marks the expansion of animal husbandry into hitherto less developed steppe areas. In the west, the stock-breeding remains focused on the forest-steppe (the steppe being sufficiently, albeit less included), whereas in the east the focus of animal husbandry becomes centred in the steppe.

In the forest-steppe, the eastern and western cultural areas feature the different values of dominant domesticates (the cattle, followed by sheep / goat and pig in the west; the cattle, followed by sheep / goat and horse in the east), whereas the same species in the same succession remained dominant in the steppe, both in the west and the east: the cattle, followed by sheep / goat and horse, with minimal values for the pig.

Hence the following indices of the crises in the early development of animal husbandry are acknowledgeable in the studied areas: 1 – simultaneously changes in the domestic stock as a whole and the abundance of individual species: the cattle – in the west; horse and partly sheep / goat in the east; 2 – rapid and spontaneous increases in the abundance of sheep / goat (up to 50-60% of the domestic animal total) in the steppe both in the east and west and its subsequent decrease in the Middle and Late Bronze Age; 3 – relatively rapid expansion of animal husbandry from the forest-steppe over the steppe, particularly in the east; 4 – establishment of traditional structures of animal husbandry in the cultural areas the forest-steppe, alongside the formation of the structure common one for all cultural areas in the steppe, consisting of cattle + sheep / goat + horse.

Significantly, all major transformations in the structure of animal husbandry occurred relatively simultaneously within all cultural areas: in one case at the transition from Middle to Late Eneolithic, and at another, at the transition from Late Eneolithic to Early Bronze Age. Hence, these transformations correspond to the global restructuring of the cultural setting in both cultural areas.

Deep transformations in animal husbandry in both cultural areas clearly coincide with the disappearance of established Neolithic and Eneolithic cultures (fig. 1). During the course of Early Bronze Age these cultures were substituted by a single cultural entity that featured the Pit-Grave-type burials under barrows in the huge areas of forest-steppe and steppe from the Volga and Urals in the east, until Middle Danube and Thracia, in the west.

On a lesser chronological scale, the transformation at the transition from Middle to Late Eneolithic coincided with the mutations within the traditional Neolithic-Eneolithic cultures. The transformation at the transition from Eneolithic to Early Bronze Age coincided with the emergence of amorphous and short-lived cultural entities, or sites.

As an early example one may quote the mutations of the Khavalynian, the traditional Neolithic-Eneolithic culture of the Middle Volga, which spread from the forest-steppe over to vast semi-desert and desert areas in North Caspian Lowland. Another example is that of the emergence and spread of Sredni Stog II Culture with Kvityany and Skelyany-type sites⁸. The Lower Milkailovka Culture includes the sites of Konstantinovka or Repin type, which „elusive” character was recognized by Nikolova⁹.

⁸ Yu. Rassamakin, *The Eneolithic of the Black Sea Steppe: Dynamics of Cultural and Economic Development 4500-2300 BC*, in M. Levine, Yu. Rassamakin, A. Kislenko, N. Tatarintseva, *op.cit.*, p. 59-182; D. Ya. Telegin, A.L. Nechitailo, I.D. Potekhina, Yu. V. Panchenko, *Srednestogovskaya i Novodanilovskaya kul'tury eneolita Azovo-Chernomorskogo regiona*, Lugansk, 2001.

⁹ A.V. Nikolova, *O meste „repinskikh” pamyatnikov v yamnoi kul'turno-istoricheskoi obshchnosti: nekotorye voprosy istoriografii*, in *Problemy arkheologii Podneproviya*, Dnipropetrovsk, 2002, p. 37-59.

Different, albeit essentially similar and simultaneous transformations are acknowledgeable in the western area (fig. 1). On the one hand, it features deep transformations at the transition from Cucuteni A-Tripolye BI to Cucuteni A-B - B - Tripolye BII-CI. On the other hand, the local cultural sequence includes at a later stage the emergence of alien „steppe” cultural entities: Usatovo-Foltești, Serezlievka and „Post-Mariupol”-type sites (*sensu* Kovaleva). The Gumelnița - Varna Culture follows a completely different trajectory and totally disappears at the transition to Late Eneolithic (Cucuteni A-B stage), being supplemented by Cernavoda I - Pevets-type sites, and still latter, by those of Cernavoda II and Cernavoda III-type.

As follows from the above-said, there exist clear relationships between the mutations in the structure of animal husbandry and transformations in the general cultural setting. On the other hand, it becomes equally obvious, that these mutations were triggered by extra-cultural phenomena, namely, changes in the natural environments of the steppe and forest-steppe.

Based on the available radiocarbon dates, the crises in the structure of animal husbandry may be dated, the former, to 4500-4000 BC, and the latter, to 3500-2800 BC. Over the last 10-15 years the problem of interrelation between environment changes and the evolution of socio-cultural entities during the Holocene in Eastern and South-Eastern Europe has been repeatedly discussed¹⁰. Notwithstanding considerable difference of opinion, several common features in the assessment of Late Holocene environment change are apparent. At

¹⁰ K.V. Kremenetski, *Paleoekologiya drevneshikh zemledel'tsev i skotovodov Russkoi ravniny*, Moskva, 1991; Idem, *Prirodnaya obstanovka golotsena na Nizhnem Donu i v Kalmykii, in Stepi i Kavkaz (kul'turnye traditsii)*, Moskva, 1997, p. 30-47; Idem, *Steppe and Forest-steppe Belt of Eurasia: Holocene Environmental History*, in M. Levine, C. Renfrew, K. Boyle (eds.) *op.cit.*, p. 11-27; I.V. Ivanov, I.B. Vasil'ev, *Chelovek, priroda i pochvy Ryn-Peskov Volgo-Ural'skogo mezhdurechiya v golotsene*, Moskva, 1995; H. Todorova, *The Neolithic, Eneolithic and Transitional Period in Bulgarian Prehistory*, in D.W. Bailey, I. Panayotov (eds.), *Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology*, 22, 1995, p. 79-98; Eadem, *Der balkano-anatolische Kulturbereiche vom Neolithikum bis zur Frühbronzezeit*, in *In memoriam James Harvey Gaul*, Sofia, 1998, p. 27-54; Eadem, *Probleme der Umwelt der prähistorischen Kulturen zwischen 7000 und 100 v. Chr.*, in *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe*, München, 1998, p. 65-70; Eadem, *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder von Durankulak*, Sofia, 2002; E.A. Spiridonova, A.S. Aleshinskaya, S.N. Korenevski, V.L. Rostunov, *Sravnitel'nyi analiz prirodnoi sredy vremeni sushchestvovaniya maikopskoi kul'tury v Tsentral'nom Predkavkaz'e*, in *MIKNSK*, 2, 2001, p. 144-162; P.P. Barykin, *Kul'turno-khozyaistvennaya traditsiya i ekologicheskie protsesy stepnogo Povolzh'ya v period 10-5 tys. let nazad*, in *VAP*, 2, 2002, p. 50-58; M.A. Bower, *Green Grows the Steppe: How can Grassland Ecology Increase our Understanding of Human-Plant Interactions and Origins of Agriculture*, in M. Levine, C. Renfrew, K. Boyle (eds.) *op.cit.*, p. 29-41; M. Filipova-Marinova, E. Bozilova, *Palaeoecological evidence of the vegetation history and human occupation in the coastal area of Sozopol (South-eastern Bulgaria)*, in *Dobrudzha*, 21 (2003), 2004, p. 279-291; A. Aleksandrovskii, V. Balabina, T. Mishina, *Materialy k istorii paleolandshafta verkhnego techeniya reki Maritsa v srednem golotsene*, in *Dobrudzha*, 21 (2003), 2004, p. 292-308; V. Voinea, *Cauze privind sfârșitul eneoliticului în zona litoralului vest-pontic. Așezarea de pe insula „La Ostrov”, lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța)*, in *Pontica*, 37-38 (2004-2005), 2005, p. 21-46.

the transition from Middle to Late Atlantic period (or from Middle to Late Eneolithic and until the final Early Bronze Age, according to archaeological chronology), the whole area between the middle Volga and the northern Pontic Lowland was affected by climatic fluctuations with a general trend towards the growing aridity. This was the main factor behind the increased reliance on sheep and goat in the structure of animal husbandry during that period, both in the western and eastern cultural areas.

Several writers tend to relate the observed changes with the transgressive / regressive fluctuations in the level of the Black Sea¹¹, which had been recently confirmed by under-water survey in Bulgaria¹². This writer's recent studies¹³ seem to indicate that the Black Sea level fluctuations were at the source of both climate changes and the socio-cultural mutations. In its turn, these mutations caused the transformations not only in the structure of animal husbandry, but also in the structure of agriculture. In all likelihood, the climate changes were the main factor that triggered large-scale human migrations. Two such migrations are acknowledgeable in the studied area. The former occurred in Middle Eneolithic, and the latter, in Early Bronze Age. The former is documented by the Novodanilovka-type sites¹⁴. The latter, universally accepted (with the only exception of Ivanova¹⁵), featured the expansion of Pit-Grave Culture.

Conclusions

The dynamics in the development of animal husbandry analyzed in a long chronological sequence, confirms the views of natural scientists, regarding considerable climate changes that occurred at the transition from Middle to Late Atlantic, and from Late Atlantic to Sub-Boreal periods of the Holocene. At the same time, this analysis reveals rich potentialities of archeozoological data and a proxy evidence of past climate changes.

¹¹ I.V. Ivanov, *Izmeneniya klimata Yuzhnoi Ukrainy v golotsene*, in *Problemy arkheologii Podneproviya* 2, Dnipropetrovsk, 1985, p. 27-32; I.V. Ivanov, I.B. Vasil'ev, *op. cit.*; H. Todorova, *The Neolithic, Eneolithic ...*, in D.W. Bailey, I. Panayotov (eds.), *op.cit.*, p. 79-98; Eadem, *Der balkano-anatolische Kulturbereiche ...*, in *loc.cit.*, p. 27-54; Eadem, *Probleme der Umwelt der prähistorischen Kulturen ...*, in *loc.cit.*, p. 65-70; K.K. Shilik, *Kolebaniea Chernogo morya po geologicheskim, arkheologicheskim i istoricheskim dannym*, in *Dobrudzha*, 14-16 (1997-1999), 1999 p. 41-55.

¹² M. Lazarov, *Les sites submergés le long du Pont Ouest dans le contexte de l'histoire pontique et méditerranéenne*, in *Pontica*, XXVI, 1993, p. 7-18; H. Todorova, *Durankulak*, Band II; H. Angelova, V. Draganov, *Underwater archaeological excavations of submerged Late Eneolithic and Early Bronze Age settlements in Kiten and Sozopol*, in *ThrPon*, VI, 2, 2003, p. 9-22; M. Filipova-Marinova, E. Bozilova, *op. cit.*, in *loc.cit.*; V. Voinea, *op. cit.*, in *loc.cit.*

¹³ V. Dergachev, *Neolitizatsiya Severo-Pontiiskoi ...*, in *loc.cit.*, p. 4-33.

¹⁴ Idem, *The Novo-Danilovo sites (The problem of genesis and interpretation)*, in *EAA 9-th Annual Meeting*, Sankt-Petersburg, 2003, p. 122-123

¹⁵ S. Ivanova, *op. cit.*, in *loc.cit.*

UNELE ASPECTE PRIVIND RAPORTURILE DINTRE SCIȚI, TRACO-GEȚI ȘI GRECI ÎN ZONA VEST- ȘI NORD-VEST PONTICĂ

de Mihai Irimia

Încă din mileniul IV a. Chr. regiunea Dunării de Jos și teritoriile învecinate au primit impulsuri culturale răsăritene, devenind zone de contact între diferite grupuri etnice, pătrunse în proporții diferite de la o perioadă la alta, dinspre stepele euro-asiatice, aflate în diferite stadii de dezvoltare, cu populațiile autohtone. Intensitatea variabilă a influențelor estice în această lungă perioadă a fost analizată în funcție de condițiile obiective ale cercetării, nelipsind unele lacune ale informațiilor, datorate stadiului investigațiilor, întreprinse în diferite zone ale imensului spațiu eurasiatic. Se constată o creștere de netăgăduit a acestor influențe în eneoliticul târziu, în perioada de tranziție și la începutul epocii bronzului, când au avut loc și pătrunderi certe de grupuri de populații răsăritene. O altă creștere sesizabilă a influențelor răsăritene, atât în Europa Centrală, cât și în cea de sud-est, are loc începând din a doua jumătate a mileniului II a. Chr. (evidențiată de complexul cultural Sabatinovka-Noua-Coslogeni), până în primele secole ale mileniului I a. Chr. fenomenele în cauză se datorează nu atât unor migrații, deși nici acestea nu pot fi teoretic negate, cât mai degrabă unor infiltrări de grupuri mai mari sau mai mici de populații și mai ales, așa cum se consideră în ultimul timp, de modificarea habitatului, care a dus la schimbări climatice, urmate de creșterea ponderii păstoritului; acestea au determinat și desfășurarea unor prefaceri importante în evoluția unor culturi arheologice.

În acest context, în mileniul I a. Chr., în regiunea amintită au avut loc și contacte intense între sciții iranieni, greci, traci și geți, care prin complexitatea lor, au creat o așa-numită „problemă” în cercetarea istorică, la fel de interesantă și dezbătută astăzi, ca și în urmă cu un secol. Aspectele complexe ale prezenței sciților în spațiul românesc au fost intens discutate în istoriografia română și străină în tot secolul al XX-lea, începând cu V. Pârvan și cu generațiile de arheologi și istorici care i-au urmat. Preocuparea specialiștilor continuă și în prezent, deoarece în pofida aparențelor, multe

lucruri stau încă sub semnul incertitudinii, datorită atât lipsei de precizie a informațiilor literare, cât și interpretărilor contradictorii, date uneori descoperirilor arheologice¹.

Pentru a înțelege raporturile dintre populațiile existente la Dunărea de Jos în ultimele șase secole ale erei vechi, cercetătorii s-au oprit în special la două mari categorii de izvoare: cele literare și cele arheologice (în care au fost cuprinse și cele epigrafice și numismatice). S-au încercat corelări între acestea, cu rezultate mai mult sau mai puțin reușite.

S-a observat – pe bună dreptate – că în general mărturiile literare permit să se reconstituie nu atât etnosurile, cât istoria etnonimelor². Etonimia reală nu corespunde întotdeauna celei prezentate în izvoare. De asemenea, nici pe cale arheologică nu se pot stabili decât rareori, cu multe dificultăți și incertitudini, etnicul și limba vorbită de o anumită populație. Totuși, numai utilizarea ambelor categorii de izvoare, cărora li se adaugă astăzi tot mai adesea rezultatele cercetărilor interdisciplinare, permite evidențierea unor sincronisme, care pot fi avute în vedere la stabilirea cât mai aproape de adevăr a etnonimelor și a elementelor caracteristice lor.

Așa cum se cunoaște, după Hekataios, care transmite informații despre trizi și crobizi, ca și despre ... *Orgame polis* ...³, autorul celor mai timpurii date cu caracter etno-geografic cu referire la teritoriul Dunării de Jos este Herodot (cca. 484-425 a. Chr.). Informațiile „părintelui istoriei” privind localizarea sciților în raport cu tracii și cu geții sunt bine cunoscute și dezbătute pe larg de cercetători. Prezentarea evenimentelor legate de conflictul scito-persan din anul 513 a. Chr.⁴ îi oferă lui Herodot posibilitatea de a face unele referiri și asupra populațiilor de la Dunărea de Jos. El lasă să se înțeleagă că geții locuiau un spațiu ce începea de la versantul nordic al Munților Haemus, până

¹ Printre cele mai recente lucrări referitoare la sciți, sau numai la unele aspecte ale civilizației lor amintim: A.I. Meliukova, *Novye dannye o skifo-frakijskij vzaimootnošenij v Nižnem Podnestrov'e v VI-V vv. do n.e.*, în *Rossijskaja archaeologija*, 1995; S.I. Androukh, *Nižnedunajskaja Skifija v VI - načale I v. do n.e.*, Zaporoji'e, 1995; L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, în *HEMGR*, 22, 1996 (4. *L'anneau du roi Skyles*), p. 11-14; J.G. Vinogradov, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Hrsg. im Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz, 1997 (*L'anello del re Skyles*), p. 613-634; S. Androukh, *Sur la question des contacts interethniques thraco-scythiques*, în *TWCC*, II, 1998, p. 107-116; M. Irimia, *Despre sciți și Scythia Mică în ultimele secole ale mileniului I a. Chr.*, în *Pontica*, 33-34, 2000-2001, p. 299-318; M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse und skythischer Präsenz in der Dobrudsha vom 7. Jh. V. Chr. bis zum Hellenismus*, în *Ιθρύν, Studia in honorem Prof. Ivani Marazov*, Sofia, 2002, p. 249-263; Al. Vulpe, *Problema scitică în România, în Identitate națională și spirit european*, Academicianul Dan Berindei la 80 de ani, București, 2003, p. 113-134; G. Simion, *Culturi antice în zona gurilor Dunării*, I, Tulcea, 2003, *passim*.

² M. Tkaciuk, *Manifestările culturale din sec. V-I a. Chr.*, în *TD*, 15, 1994, p. 214.

³ Izvoare privind istoria României, I, București, 1964, p. 8-9, Hekataios, la *Stephanos din Bizanț*, vv. 170-172.

⁴ Pentru fixarea datei, propusă de unii istorici a fi 514 sau 519 a. Chr., a fost decisivă lectura dată în 1948 de G. Cameron inscripției de la Bisutun, *J. Cuneiform St*, 5, 1951, p. 53 și urm., cu întregirea propusă și de alți învățați; vezi și G. Cameron, în *ActaIran*, 4, 1975, *Monumentum H.S. Nyberg*, I, p. 77 și urm.; E.V. Černenko, *Skifo-persidskaia voina*, Kiev, 1984, p. 7 și urm.

spre Dunăre și Marea Neagră⁵. Nu limitează însă strict, numai până la fluviu, ținutul ocupat de geți. Tot Herodot precizează că Istrul „pătrunde în Sciția printr-o latură a ei”⁶, sau că „îndată după Istru vine Sciția veche, așezată către miazăzi”⁷. El lasă, deci, să se înțeleagă că în vremea sa sciții locuiau numai pe malul stâng al fluviului, înspre vărsare, după cum vor menționa și alți autori. Vecinătatea celor două populații este confirmată și de solii sciților, care transmit agatârșilor că Darius „are acum în puterea sa pe traci și pe geți, vecinii noștri”⁸. Herodot ne informează și despre una dintre primele incursiuni scitice la sud de Dunăre, care a ajuns până în Chersonesul tracic, eveniment fixat de istorici pe la anul 496 (?) - 495 a. Chr.⁹. Deși afectată de incursiunea amintită (probabil mai ales orașele vest-pontice), Dobrogea a rămas mai departe, în esență, o regiune getică. Caracterul tracic (= getic) al ținutului este relevat și cu ocazia prezentării conflictului dintre Octamasades și Sitalkes¹⁰.

Thukydides (460-396 a. Chr.) amintește pe „geții peste care dai dacă treci Munții Haemus și toate celelalte populații stabilite dincoace de Istru, mai ales în vecinătatea Pontului Euxin”. El ne mai face cunoscut că „geții și populațiile din acest ținut se învecinează cu sciții, au aceleași arme și sunt toți arcași călări”¹¹. Unele arme și obiceiuri comune la geții sud-dunăreni (iar prin extensie, probabil și la unii geți nord-dunăreni) și sciți dovedesc înrăuririle reciproce ale celor două popoare învecinate, care pot să-și aibă premisele în evenimentele de la sfârșitul secolului al VI-lea și de la începutul secolului al V-lea a. Chr.¹², sau în altele, despre care nu avem nici o informație.

La mijlocul secolului al IV-lea a. Chr. Skylax din Carianda preciza că „după Tracia vine neamul sciților și așezările grecești de la ei”¹³, ceea ce dovedește că în această perioadă Dunărea reprezenta încă o graniță între sciții nord-pontici și populațiile de la sud de fluviu. Abia mai târziu, Apollonios din Rhodos (295-215 a. Chr.) va aminti despre „sciții cei amestecați cu traci”¹⁴, fără să-i localizeze cu precizie. În cazul în care textul nu este o simplă formulă de stil, el poate reprezenta prima mențiune scrisă despre un amestec traco-scitic. Cea mai probabilă localizare a regiunii în cauză ar putea fi partea sudică a interfluviului Dunăre - Nistru, extinsă, eventual, până la Bugul de Sud, unde acest „amestec” este ilustrat – într-o anumită măsură – și de realitățile arheologice¹⁵. Dacă referirea este și la Dobrogea, ea ar putea exprima, de asemenea, o realitate. Unii cercetători consideră că se poate vorbi de prezența unor comunități scitice

⁵ Herodot, IV, 93; 118.

⁶ *Ibidem*, IV, 49.

⁷ *Ibidem*, IV, 99.

⁸ *Ibidem*, IV, 118.

⁹ *Ibidem*, VI, 40; vezi și P. Alexandrescu, *Izvoare grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, în *SCIV*, VII, 3-4, 1956, p. 319-342; Vl. Iliescu, *Contribuții la problema raporturilor scito-trace în sec. IV î.e.n.*, în *Pontica*, 2, 1969, p. 189-198.

¹⁰ Herodot, IV, 78-80; vezi mai jos.

¹¹ Thukydides, II, 96, 1.

¹² Expediția lui Darius din anul 513 a. Chr. și incursiunea scitică din anul 496 (?) - 495 a. Chr.

¹³ Scylas din Carianda, 68 (p. 56).

¹⁴ Apollonios din Rhodos, IV, 340.

¹⁵ S. Androukh, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 110.

în Dobrogea încă de pe la mijlocul secolului al IV-lea a. Chr., sau chiar mai devreme¹⁶. Dacă această ipoteză pentru Dobrogea are încă puține argumente arheologice pentru a putea vorbi de o prezență scitică numeroasă încă din această vreme, cei mai mulți cercetători admit că spre sfârșitul secolului al III-lea și în secolul al II-lea a. Chr. se întâlnesc grupuri de sciți în zona estică a regiunii, spre litoral (mai ales între Mangalia și Varna), fapt relevat atât de apariția în acest spațiu a cunoscutelor monede cu efigia „regilor” lor¹⁷, cât și de unele izvoare literare¹⁸ și epigrafice¹⁹. Cam în aceeași vreme Dobrogea, sau mai probabil numai partea sa estică²⁰, a fost denumită pentru prima dată *Sciția*²¹, nume căruia i se va adăuga de multe ori termenul de *Mică*, pentru a o deosebi de Sciția propriu-zisă, nord-pontică.

Alte izvoare reflectă evenimentele de la mijlocul, din a doua jumătate a secolului al IV-lea și de la începutul secolului al III-lea a. Chr., când la Dunărea de Jos se ciocnesc interesele sciților, macedonenilor, geților și, eventual, ale tribalilor. Este vorba, mai întâi, de binecunoscutul rege scit Atheas, nevoit să lupte inițial cu acel anonim *rex Histrianorum*, considerat de cei mai mulți istorici drept șeful unei uniuni de triburi getice din zona Histriei²², iar mai apoi cu Filip al II-lea, război care se termină cu înfrângerea sciților și cu instaurarea stăpânirii macedonene în Dobrogea. În anul 335 a avut loc campania lui Alexandru împotriva tribalilor conduși de regele Syrmos²³. După Strabon²⁴ și Arian²⁵, care au folosit ca izvor și mărturiile generalului Ptolemaios al lui Lagos, participant la această expediție, tribalii ar fi locuit în zona Dunării de Jos până la Insula Peuce, având sub stăpânirea lor și unele teritorii getice nord-dunărene. Conform afirmațiilor lui Plutarh²⁶, prin campania purtată împotriva illirilor (de fapt, a tribalilor), Alexandru ar fi amenințat triburile aflate în vecinătatea sciților.

¹⁶ Vl. Iliescu, *Cu privire la data așezării sciților în Dobrogea*, în *CercIst*, 3, 1972, p. 59-84.

¹⁷ V. Canarache, *Monedele sciților din Dobrogea*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 213-258; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1997, p. 120-129; G. Talmațchi, *Monede scitice descoperite în Dobrogea*, în *Pontica*, 32, 1999, p. 307-312, cu bibliografia anterioară referitoare la alte descoperiri similare.

¹⁸ Îndeosebi Strabon, VII, 4-6 (C. 311) și Plinius cel Bătrân, *Nat.Hist.*, IV, 11 (18), 41.

¹⁹ G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae* (= *IGB*), I², Sofia, 1970, p. 41, nr. 6 (inscripție din Odessos, în care este amintit Kanites); Idem, *IGB*, V, Sofia, 1997, p. 4, nr. 5003 (altar descoperit la Capul Caliacra-Tirizis, dedicat Dioscurilor, pe care apare și regele scit Sariakes); vezi mai jos.

²⁰ M. Irimia, *Despre sciți și Sciția Mică...*, în *loc.cit.*, p. 307-310.

²¹ D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², 1967, p. 186-221.

²² Face excepție Vl. Iliescu, care amendează pasajul din Trogu Pompeius, *apud* Iustinus, IX, 2, prin *rex Tribbalorum*.

²³ O descoperire relativ recentă este considerată drept confirmarea prezenței și stăpânirii regelui la Dunărea de Jos (cf. N. Ursulescu, Șt. Tofan, *O atestare epigrafică a regelui Syrmos*, în *TD*, 22, 2001, p. 21-32).

²⁴ Strabon, VII, 3, 8.

²⁵ Arian, *Anabasis*, I, 1-6.

²⁶ Plutarh, *Alexandru*, I, 3.

După campania lui Alexandru a urmat expediția nereușită peste Dunăre a generalului său – Zopyrion –, a cărui armată ar fi fost nimicită, după unele izvoare, de geți²⁷, iar după altele, de sciți²⁸.

Apogeul puterii politice a geților dunăreni a fost atins sub regele Dromichaïtes, venit la cârmă probabil în ultimii ani ai secolului al IV-lea a. Chr. și cunoscut prin eoul luptelor purtate cu Lysimach. Conflictul dintre cei doi s-a desfășurat în cursul primului deceniu al secolului al III-lea a. Chr. și ne este cunoscut doar prin detaliile sale anecdotice, legate de „prizonieratul” la geți al fiului lui Lysimach, Agathocles, și chiar al regelui însuși²⁹. Stăpânirea lui Dromichaïtes pare să fi cuprins ținuturi atât din stânga, cât și din dreapta Dunării. Conflictul este localizat, după Strabon, în „Pustiul getic”³⁰. În legătură cu centrul puterii lui Dromichaïtes și cu cetatea Helis (fie un nume corupt, fie unul grecizat) s-au formulat mai multe ipoteze³¹. Indiferent de localizarea sa, se poate considera că stăpânirea lui Dromichaïtes a reprezentat prima afirmare certă a unei forțe politice getice importante la Dunărea de Jos, formată pe baza unei tradiții mai vechi, despre care nu avem însă suficiente informații. Dacă raporturile acesteia cu regatul macedonean ne sunt cât de cât cunoscute datorită izvoarelor scrise, nu știm nimic despre eventualele raporturi cu sciții, care constituiau încă, în această vreme, o forță importantă la marginea de est a stăpânirii lui Dromichaïtes.

Nu știm ce s-a întâmplat cu „regatul” lui Dromichaïtes după pacea cu Lysimach și care a fost statutul său politic în continuare, în cadrul sferei de putere a macedonenilor la Dunărea de Jos. După anul 279 a. Chr. celții au întemeiat pentru o scurtă vreme regatul lor cu capitala la Tylis, a cărui întindere pare să fi coincis, cu aproximație, cu cea a fostului regat odris sau a regatului macedonean al Traciei; dar, probabil, ei nu și-au extins stăpânirea în Dobrogea și în stânga Dunării³².

²⁷ Curtius Rufus, X, 1, 44.

²⁸ Trogon Pompeius, *Istoria lui Filip*, II, 4; XII, 1, 4; XII, 2, 16; Orosios, III, 18, 14.

²⁹ Diodor din Sicilia, XXI, 12; Pausanias, I, 9, 7; Trogon Pompeius, *op. cit.*, XVI, 1, 19; Strabon, VII, 3, 8 și 14; Memnon, F GR Hist, III B; Pausanias, I, 9, 7.

³⁰ Strabon, VII, 3, 14.

³¹ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 63, nu excludea posibilitatea ca Helis să fi fost la Piscu Crăsani, iar arealul stăpânirii lui Dromichaïtes în Câmpia Română; A.I. Meliukova, *Skifija i frakijski mir*, Moskva, 1979, sugerează situarea centrului puterii lui Dromichaïtes în zona cetăților getice din sec. VI-III a. Chr. din Basarabia; R. Florescu, *Țara lui Dromichaïtes*, în *Pontica*, 14, 1981, p. 153-157, propune zona mijlocie a Podișului Moldovei, unde există un mare grup de așezări fortificate din sec. VI-III a. Chr., precum și două tezaure princiare getice, la Stăncăști și Cucuteni-Băiceni; aceste două propuneri s-ar putea contopi într-una, dată fiind încadrarea cronologică și apropierea geografiei a acestor mari grupuri de cetăți; alții consideră că teatrul operațiunilor s-a aflat la sud de Dunăre, iar Helis ar putea fi localizată la Sveștari-Sborjanovo, unde există o așezare importantă și o necropolă regală din a doua jumătate a secolului al IV-lea - prima jumătate a secolului al III-lea a. Chr. (rezultatele cercetărilor întreprinse au fost prezentate, printre altele, în trei volume: Helis I și II, Sofia 1992; Helis, III, 1994; de asemenea, A. Fol et al., *The Thracian Tomb near the Village of Sveshtari*, Sofia, 1986; D. Gergova, *Obredă nat obezsmătrivaneto v Drevna Trakija*, Sofia, 1996).

³² Până în prezent în Dobrogea s-a semnalat ceramică celtică doar în dava getică de la Satu Nou-Valea lui Voicu, com. Oltina, în nivelurile I-IV (numai 27 de fragmente, care aparțin la patru

Evenimentele din a doua jumătate a secolului al III-lea a. Chr. sunt reflectate slab în izvoare. Lor li s-ar putea atribui, eventual, informațiile greu databile ale lui Strabon despre migrațiile sciților peste Tyras și Istru, în urma cărora tracii ar fi fost nevoiți să le cedeze pământul³³. Dacă acestea au avut într-adevăr loc, ele s-ar putea corela cu informațiile despre *Scythae Aroteres* și ariile stăpânirii lor, despre orașele acestora³⁴, ca și cu monedele „regilor” lor, descoperite în zonă. La sfârșitul secolului al III-lea și în secolul al II-lea a. Chr. unele inscripții descoperite la Histria, îndeosebi cele în care sunt menționați *Zalmodegikos* și *Rhemaxos*³⁵, lasă să se înțeleagă cu claritate care erau raporturile cetății cu geții și cu alte neamuri din preajmă, în cadrul cărora „basileii” barbari sud – sau nord – dunăreni exercitau un adevărat protectorat asupra coloniilor grecești.

La prezentarea înfrângerii suferite de C. Antonius Hybrida „lângă cetatea istrienilor” în anul 61 a. Chr., Cassius Dio îi amintește pe bastarnii „din Sciția” (nord dunăreană)³⁶. Alți autori vorbesc de existența „la miazănoapte” (de Pontul Euxin și de Istru) a unor „celto-sciți”³⁷. Acestea pot constitui exemple de prezentare relativ liberă și greu de verificat a etnonimelor folosite de autorii antici pentru populații diferite aflate în anumite perioade la Dunărea de Jos. Vecinătatea, uneori și simbioza dintre anumite populații, a creat și un reflex în tradiția scrisă. Dar este greu de precizat în ce măsură și unde anume această simbioză a avut loc, inclusiv între traco-geți și sciți.

Constatăm că sciții au reprezentat aproape o constantă în cadrul informațiilor referitoare la zona inferioară a Dunării de Jos și la cea nord-vest pontică, începând de la sfârșitul secolului al VI-lea, până în secolul al II-lea a. Chr., uneori și mai târziu. Aceste realități au fost determinate de lungile contacte scito-geto-trace, începând din sec. VI-V a. Chr., când sciții ocupaseră zona stepelor nord-pontice, până la sfârșitul existenței Sciției Mici în Dobrogea perioadei elenistice.

Chiar dacă informațiile literare nu sunt suficient de precise, pentru a stabili măsura în care prezența de netăgăduit a sciților la Dunărea de Jos este consecința unor migrații, desfășurate în mai multe etape, oarecum distincte, sau a unor infiltrări de grupuri de populații scitice, mai mult sau mai puțin numeroase, inclusiv a unor puternice contacte culturale, prezența sciților sau a ceea ce în mod curent se consideră de către istorici și arheologi drept „sciți” este sigură.

vase de tip *situla*, cu grafit în pastă), de studiul cărora se ocupă A. Ganciu, membră a colectivului de cercetare. Nu se poate preciza dacă numele celtice ale unor localități ca Durostorum (Siliștriu), Arrubium (Măcin), Noviodunum (Isaccea) și Aliobrix (Cartal, lângă Ismail, în sudul Basarabiei) își au originea într-o eventuală influență a celtilor din vremea regatului din Tyllis, ori sunt mai târzii.

³³ Strabon, VII, 4, 5 (C. 111).

³⁴ *Ibidem*, VII, 4, 6 (C. 111); Plinius cel Bătrân, IV, 11 (18).

³⁵ D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, p. 167-222; Idem, *ISM*, I, *Histria și împrejurimile*, București, 1983, nr. 8, 15; I.I. Rusu, *Zoltes și Rhemaxos. Tracii, sciții și Histria în sec. III-II î.e.n.*, în *Apulum*, 6, 1967, p. 123-144, care îl consideră pe *Rhemaxos* „rege” scit.

³⁶ Cassius Dio, XXXVIII, 10, 3.

³⁷ Strabon, XI; Plutarh, *Caius Marius*, 11. În realitate, celtii – în cursul migrațiilor de la sfârșitul sec. al IV-lea și din sec. al III-lea a. Chr. – nu par să fi depășit cu mult regiunea Nistrului, unde întâlnim nume de așezări celtice, cum ar fi Carrodunum și altele (cf. Ptolemeu, III, 5, 15).

Aceste informații scrise sunt confirmate, într-o anumită măsură, de descoperirile arheologice. S. Androukh apreciază că la început, în mediul autohton au pătruns în general obiectele de prestigiu, executate în stil animalier scitic, și armele scitice, îndeosebi în rândul aristocrației traco-getice³⁸. Cele mai multe obiecte scitice timpurii pătrunse în mediul autohton nu sunt rezultatul unor contacte directe, ci indirecte, dintre sciți și traci sau geți. Ele au fost stimulate de aristocrația locală și nu presupun o prezență obligatorie atât de timpurie a sciților în spațiul traco-getic.

Totuși, în unele regiuni, în perioada arhaică se constată și o locuire comună a sciților și tracilor (sau a geților). Aceasta se datorează, probabil, deplasării unor grupuri mici de populații și mariajului dintre reprezentanții lor, având drept consecință formarea unor grupuri reduse de populații eterogene³⁹. Procesul a fost mai intens în regiunea aflată între Bug și Nistru și în așezările din vecinătatea orașelor grecești, unde s-a descoperit un procent semnificativ de ceramică scitică și tracică, cu predominarea celei dintâi. Cercetătorii care s-au ocupat de problema raporturilor timpurii greco-barbare din zona nord-pontică au subliniat faptul că prezența vaselor indigene în coloniile grecești presupune existența aici a populației locale⁴⁰. În legătură cu prezența ceramicii trace în zona agricolă dintre Bug și Nistru s-au exprimat mai multe opinii⁴¹. Referitor la ceramica scitică din regiunea amintită s-a apreciat că ea nu ilustrează o sedentarizare a nomazilor sciți, ci este rezultatul deplasării în regiunea Bugului Inferior a unei populații (inclusiv scitice) din silvostepă⁴². Uneori, s-a afirmat că încă din perioada arhaică ar fi existat o simbioză scito-tracică în interfluviul Nistru - Dunăre, relevat de orizontul arheologic Pârjoliteni-Dănceni, la care s-ar adăuga și descoperirile de la Olănești de la sfârșitul sec. VI - sec. V a. Chr.⁴³. Dar, pe de altă parte, se poate vorbi mai degrabă de conviețuire între traci (= geți) și populația agricolă din silvostepă, considerată scitică, îndeosebi în apropierea coloniilor grecești, care au exercitat o mare atracție pentru autohtoni, ca și de o apropiere a unei etnii de cealaltă. Odată cu instalarea sciților nomazi în stepele nord-pontice, această legătură s-ar fi întrerupt, ea fiind reluată la sfârșitul sec. V a. Chr.⁴⁴. Fenomenul s-ar corela și cu diminuarea politicii agresive a sciților, caracteristică pentru sfârșitul sec. VI - începutul sec. V a. Chr., de înlocuirea ei cu una mai pașnică, întâlnită la sfârșitul sec. V - începutul sec. IV a. Chr. Pe la sfârșitul sec. V a. Chr. ar fi avut loc și o transformare a modului de viață al sciților, dintr-unul nomad în altul sedentar⁴⁵.

³⁸ S. Androukh, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 109.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ K.K. Marčenko, *Varvary v sostave Berezani i Olvii*, Leningrad, 1988, p. 110; S.B. Ohotnikov, *Nižnee Podnestrov'e v VI-V vv.do n.e.*, Kiev, 1990, p. 57 și urm.

⁴¹ A.I. Meliukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 142, consideră că ar fi originară de la Dunăre; K.K. Marčenko, *Varvary v sostave ...*, p. 115, o consideră originară din regiunea carpato-dunăreană; S.B. Ohotnikov, *op. cit.*, p. 27-29, fig. 15, consideră că ar proveni din silvostepa Moldovei.

⁴² K.K. Marčenko, *Varvary v sostave ...*, p. 115-118.

⁴³ M. Tkaciuk, *op. cit.*, p. 225-226.

⁴⁴ S. Androukh, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 111, cu bibliografia.

⁴⁵ *Ibidem*.

Sugerând o posibilă simbioză traco-scitică și formarea unei zone sincretice din punct de vedere etnic, K. Iordanov considera, în mod exagerat, că acest proces s-ar fi putut desfășura încă din secolul VI a. Chr. și ar fi durat până la sfârșitul evoluției istorice a sciților⁴⁶. Zona în cauză ar fi cuprins nu numai spațiul dintre Prut și Nistru, dar, pentru un timp, și partea litorală a regiunii dintre Nistru și Bugul Sudic, ca și o parte a Dobrogei⁴⁷. Pe baza unor descoperiri funerare din sec. VI-V, semnalate în Republica Moldova (de la Dănceni, Pârjoliteni, Suruceni, în care apar uneori morminte de incinerare, alteori de înhumare, ca și necropole mixte), a unor obiecte reprezentative (pumnale – *akinakai*, vârfuri de săgeți de bronz sau de fier, vârfuri de sulite, psalii etc.), M. Tkaciuk considera, de asemenea, că se poate vorbi de o anumită simbioză scito-tracă⁴⁸. Descoperirile scitice sau de tip scitic din spațiul pruto-nistean și mai estic, până spre Bug, au fost prezentate în numeroase studii de specialitate. Pot fi amintiți, astfel, tumulii scitici din stepă și din silvostepă de la Dubăsari⁴⁹, Tiraspol⁵⁰, Parcani⁵¹, Butor, Grigoriopol⁵², Manta, Crihana Veche⁵³, Cosăuți⁵⁴, Corjevo⁵⁵ etc. Harta descoperirilor scitice s-a completat mult în urma săpăturilor efectuate în regiunea de stepă a teritoriului pruto-nistean. După A.I. Meliukova și M. Tkaciuk, vestigiile din tumulii aflați în această zonă (la Balabani, Hadjimus și din raionul Ștefan Vodă) nu au trăsături locale, ci se leagă în totalitate de cele ale culturii scitice din regiunea Niprului⁵⁶. Cele mai multe morminte scitice din teritoriul pruto-nistean au fost datate în secolul IV a. Chr., dar există atât descoperiri mai vechi, din a doua jumătate a secolului VI - începutul secolului V a. Chr., cât și mai noi, cu materiale din secolul III a. Chr.

Sfârșitul culturii scitice (ca și al celei getice) s-ar fi produs la cumpăna secolelor V-III a. Chr. în urma unei „catastrofe” produse pe Niprul Inferior, datorită loviturilor sarmaților, care au dus la distrugerea Sciției Mari, ceea ce ar fi afectat și spațiul pruto-nistean⁵⁷.

⁴⁶ K. Iordanov, *Thraco-Scythica: etnokulturnye vzaimodejstviia*, în *EtudBalc*, 3, 1987, passim.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 70-79; M. Tkaciuk, *op.cit.*, p. 219-221.

⁴⁸ *Idem, op. cit.*, p. 224-225.

⁴⁹ N.A. Chetraru, N.I. Serova, *Skifskie kurgani v Dubossarskom raione*, în *Moldavskoe Podnestrovie v pervobâtnuiu epohu*, Kișinev, 1987, p. 107-131; *Idem, Issledovanie kurgana 21 u g. Dubossari*, în *AIM*, 1990.

⁵⁰ V.P. Haheu, *Issledovanie skifskih kurganov u g. Tiraspol v 1983 g.*, în *AIMUM*, Kișinev, 1990, p. 126.

⁵¹ I.V. Manzura, O.V. Larina, O.V. Sava, *Issledovanie kurganov u. S. Parcani*, în *AIM* (1986), 1992, p. 187-188.

⁵² N.I. Serova, E.V. Iarovoii, *Grigoriopolskie kurgana*, Kișinev, 1987.

⁵³ S. Agulnikov, *Vestigii scitice la Prutul inferior*, în *Premier Âge du Fer au Bouches du Danube et dans les regions autour de la Mer Noire*, Actes du Colloque International, Tulcea, 1993 (1997), p. 258-273 (în localitățile Manta și Crihana Veche au fost cercetați șase tumuli scitici, care conțineau 10 schelete, din sec. IV a. Chr.).

⁵⁴ I.V. Manzura, *Raskopki kurgana u s. Kosăuți*, în *AIM* (1977-1978 g.), 1982.

⁵⁵ A.I. Borzici, I.V. Manzura, O.G. Levițki, *Korjevskie kurgană*, în *AIM* (1979-1980 g.), 1983.

⁵⁶ A.I. Meliukova, *Skifia i frakiiskii mir*, p. 158; M. Tkaciuk, *op. cit.*, p. 221.

⁵⁷ *Idem, op. cit.*, p. 235, cu bibliografia.

Printre descoperirile recente pot fi amintite în acest context și cele semnalate în sudul Bugeacului basarabean⁵⁸. Interfluviul Dunăre - Nistru a fost considerat uneori în literatura de specialitate un teritoriu lipsit de populații sedentare, o zonă de contact cu triburile nomade, ce s-ar fi aflat permanent sub protectoratul cimerienilor, sciților și mai apoi al sarmaților⁵⁹. Opinia potrivit căreia în „stepa Bugeacului” se cunoaște până în prezent un foarte mare număr de înmormântări scitice, ca și atribuirea descoperirii de la Crihana Veche tot sciților (numai pe baza unei părți a inventarului funerar, fără a se avea în vedere faptul că vesela lucrată cu mâna are o altă origine), nu ilustrează în mod adecvat situația demografică a teritoriului în cauză, chiar denaturând-o⁶⁰. Nu se pot face atribuiri etnice fără a se avea în vedere numeroase elemente, cum ar fi ritul și ritualul funerar, inventarul specific unei populații sau alteia, tipul așezărilor și locuințelor etc. În interfluviul Nistru - Dunăre s-au identificat numeroase monumente ale tracilor nordici. Descoperirile din această regiune au fost grupate în două perioade cronologice, între care ar exista deosebiri: una corespunzătoare secolelor V-IV a. Chr. și alta secolelor III-II a. Chr.⁶¹. Între numeroasele descoperiri se impun cele din sec. IV-III a. Chr. de la Gotești, Zărnești, Crihana Veche, Manta etc., din stânga Prutului, precum și cele de la Olănești, Palanca, Tudora, de pe Nistrul Inferior⁶². Lor li se adaugă descoperirile tracice de la Giurgiulești (inclusiv două necropole: una de înhumatie, din a doua jumătate a sec. VII - prima jumătate a sec. VI a. Chr., și a doua de incineratie, din sec. IV-III a. Chr.)⁶³, precum și așezarea de la Novoselskoe - Satu Nou, care pare să fi evoluat pe parcursul întregului mileniu I a. Chr.⁶⁴.

Pe baza descoperirilor amintite s-au formulat mai multe observații referitoare la această zonă, între care, pentru perioada supusă analizei de față, se remarcă următoarele: 1 – pentru secolele VI-V a. Chr. documentația e încă prea puțină pentru a permite considerații pertinente; 2 – se cunosc așezări getice, fortificate sau nu, din sec. IV-III a. Chr., care se află de-a lungul malului stâng al Dunării de Jos, precum și descoperiri getice târzii din sec. II a. Chr. - I p. Chr. (la Orlovka și Novoselskoe); 3 – se întâlnesc necropole getice din sec. VI-III a. Chr. (la Giurgiulești, Orlovka și Novoselskoe); 4 – descoperirile similare de pe ambele maluri ale Dunării de Jos (care cuprind pe cele din Dobrogea și din sudul Bugeacului) dovedesc unitatea culturală a acestei zone. În ceea ce privește prezența unor descoperiri getice și scitice în sudul Bugeacului, acestea dovedesc coabitarea celor două populații în același

⁵⁸ V. Sârbu, I. Niculiță, Vl. Vanciugov, *Les thraces au sud du Bugeac au Ier millénaire av. J.C.*, în *Istro-Pontica, Muzeul tulcean la a 50-a aniversare*, 2000, p. 73-92.

⁵⁹ S.I. Androukh, *op.cit.*, p. 162-163.

⁶⁰ V. Sârbu, I. Niculiță, Vl. Vanciugov, *op. cit.*, p. 74.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² V.L. Lăpușnean, I.T. Niculiță, M.A. Romanovskaja, *Pamjatniki rannego zeleznogo veka*, în *AKM*, 4, 1974, p. 33-73.

⁶³ O. Levițki, V. Haheu, *Necropola hallstattiană târzie de la Giurgiulești*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 121-134; T. Arnăut, *Necropola getică de la Giurgiulești*, în *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău, 1999, p. 135-145.

⁶⁴ V. Sârbu, I. Niculiță, Vl. Vanciugov, *op. cit.*, p. 75, cu precizările necesare.

teritoriu, aducându-se drept argument situația de la Novoselskoe, unde așezarea fortificată și mormintele getice se află la o distanță relativ mică (de câțiva km) de necropola scitică, cu morminte de înhumare⁶⁵. Situația constatată aici este similară celei din Câmpia Dunării, de la Brăilița, unde așezarea și necropola getică se află la 10 km de necropola scitică de înhumare de la Chiscani, ca și celei din nordul Dobrogei, unde în necropola de la Celic-Dere există atât morminte de înhumare, cât și de incinerare, din sec. VI-V a. Chr.⁶⁶.

Vecinătatea îndelungată a geților cu populația agricolă semi-nomadă a sciților nu a determinat modificări substanțiale în cultura lor materială și spirituală, dar a influențat legăturile economice, devenind un factor care ar fi contribuit, după unele opinii, la realizarea unei anumite simbioze etnice. Dimensiunile legăturilor economice din stepa Bugeacului sunt ilustrate și de prezența unor piese de tip tracogetic (fibule, brățări, clopoței etc.) în grupurile de morminte scitice de pe Dunăre (Plavni, Gradeska, Dervent etc.) și de pe Nistru (Tiraspol)⁶⁷. Aceste descoperiri apar nu numai în mormintele aristocratice, ca în perioada anterioară, ci și în cele ale populației de rând. Se remarcă, de asemenea, prezența în tumulii scitici și a unor vase getice (la Crihana Veche), care ar indica chiar pătrunderea în mijlocul sciților a unei populații getice⁶⁸. Pe de altă parte, se presupune că acest proces de simbioză etnică s-ar constata și în unele așezări getice din sec. IV-III a. Chr., aflate la frontiera dintre stepă și silvo-stepă, și în bazinul Dunării Inferioare. În afara unor arme scitice, la Privdenoe, Gradenicy III, Hanska, Alcedar, Butuceni etc., s-a descoperit și ceramică scitică⁶⁹. Necropola de la Dănceni cuprindea 42 de morminte, dintre care 27 de incinerare și 15 de înhumare; identificarea etnicului defuncților este dificilă, deși unele morminte au fost atribuite geților, iar altele sciților⁷⁰. De asemenea, este menționată descoperirea unei iurte, de caracter nomad, la Privdenoe⁷¹.

În ceea ce privește prezența scitică pe teritoriul românesc, se poate observa că aceasta este diferită atât de la o perioadă la alta, cât și de la o zonă la alta. Cele mai vechi descoperiri izolate de piese scitice, sau de influență scitică, au fost semnalate în grupurile culturale Bârsești și Ferigile⁷². După Al. Vulpe, influența răsăriteană (reprezentată și de unele pumnale – *akinakai*) a apărut la sfârșitul secolului VII a. Chr.,

⁶⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁶⁶ *Ibidem*; cf. G. Simion, *Tombes tumulaires dans la necropole de Celic-Dére*, în *Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire*, 1995, Tulcea, 2000, p. 69-82 (= G. Simion, *Culturi antice ...*, p. 237-246); Idem, *The architecture of the tombs in the necropolis from Celic-Dére*, în *The Third International Symposium of Funeral Archaeology* (Rezumatelile comunicărilor), Tulcea, 1999, p. 35.

⁶⁷ S. Androukh, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 112, cu bibliografia.

⁶⁸ E.O. Antipenko, *Skifskie kurgany na pravobereže Nižnego Dnestra*, în *Problemy arheologii Severnogo Pričernomorja*, Herson, 1990.

⁶⁹ S. Androukh, *op.cit.*, în *loc. cit.*

⁷⁰ V.I. Lăpușnean, *Rannie frakijky X - načala IV vv. do n.e. v Lesostepnoi Moldavii*, Kișinev, 1979.

⁷¹ S. Androukh, *op.cit.*, în *loc. cit.*

⁷² Nu ne vom referi la grupul Ciumbud din Transilvania, a cărui atribuire etnică este mult dezbătută, fără a se ajunge la o opinie unanim acceptată.

dar cele mai multe influențe scitice s-ar data în secolul VI a. Chr.⁷³. S. Morintz considera că în grupul Bârsești, datat între cca. 650-500 a. Chr., elementele „tipic tracice predomină, iar numeroasele elemente scitice dovedesc o puternică influență”⁷⁴.

La Curteni-Valea Merilor (jud. Vaslui) s-au descoperit trei psalii scitice de os (dintre care una terminată printr-un ornament în formă de cap de cal⁷⁵. O altă psalie terminată cu capete de cal s-a descoperit în așezarea de la Bărboasa (com. Oncești, jud. Bacău)⁷⁶, atribuită inițial Hallstatt-ului timpuriu, datată însă ulterior în secolele VI-V a. Chr.⁷⁷. Psaliile de la Curteni au fost atribuite influenței scitice, fiind date la mijlocul sau la sfârșitul sec. al VI-lea, eventual în primele decenii ale sec. al V-lea a. Chr. Întregul complex arheologic de la Curteni-Valea Merilor a fost datat între al doilea sfert, eventual mijlocul sec. al VI-lea, până în primul sfert al sec. al V-lea a. Chr.⁷⁸.

Relațiile și contactele populației locale din Moldova cu grupuri culturale nord-pontice explică și apariția altor piese specifice, îndeosebi arme (*akinakai*, vârfuri de săgeți etc.) și piese de harnașament. Până în 1975 au fost inventariate pe teritoriul dintre Carpați și Prut peste 30 de descoperiri scitice, dintre care 26 de *akinakai*⁷⁹. O parte dintre acestea au putut fi vehiculate din lumea scitică, iar altele constituie imitații locale. De asemenea, în acest spațiu, în afara mormintelor autohtone de incinerare, s-au descoperit și morminte plane de înhumare, din secolele VI-V a. Chr. Unele dintre acestea (de la Cimbala⁸⁰, Rădeni⁸¹, Mânzătești⁸², Huși⁸³, Hilișeu⁸⁴), cercetate sistematic sau deranjate anterior cercetării, ca și scheletele asociate ipotetic cu pumnale – *akinakai* (descoperite la Bâcu⁸⁵ și Comarna⁸⁶), pe baza unor elemente specifice de ritual și inventar funerar, au fost atribuite sciților⁸⁷. Chiar o parte dintre pumnalele – *akinakai* descoperite întâmplător

⁷³ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967; Idem, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 115-213; Idem, *Zur Chronologie der Ferigile Gruppe*, în *Dacia*, NS, XXI, 1977, p. 81-111.

⁷⁴ S. Morintz, *Săpăturile de la Bârsești*, în *MCA*, VI, 1959, p. 235.

⁷⁵ C. Ionomu, *Cercetările arheologice din locuirea hallstattiană târzie de la Curteni-Vaslui*, în *CercIst*, SN, 9-10, 1978-1979, p. 227-229.

⁷⁶ M. Florescu, V. Căpitanu, *Câteva observații privind sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului în lumina cercetărilor din județele Bacău și Vrancea*, în *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, vol. I (1964), 1971, p. 212, fig. 6/3.

⁷⁷ C. Ionomu, *Cercetările arheologice ...*, în *loc. cit.*

⁷⁸ *Ibidem*, p. 229, 231.

⁷⁹ C. Ionomu, *Un nou akinakes descoperit la Cozia (jud. Iași)*, în *CercIst*, SN, 6, 1975, p. 55-67, n. 4.

⁸⁰ V. Căpitanu, *Un mormânt hallstattian descoperit la Cimbala*, în *Carpica*, I, 1968, p. 69-72; Al. Vulpe, *Archäologische Forschungen ...*, în *loc. cit.*, p. 202.

⁸¹ I. Mitrea, *O descoperire din Hallstattul târziu în nordul colinelor Tutovei*, în *SCS*, 1970, p. 211-217.

⁸² V. Palade, N. Ciucă, *Noi descoperiri scitice în județul Vaslui*, în *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 285-292.

⁸³ C.D. Vasiliu, *Un mormânt scitic de la Huși*, în *ArtaArh*, 9-10, 1933-1934, p. 20-21.

⁸⁴ V. Perian, în *RevMuz*, 1, 1969, p. 83.

⁸⁵ A. Nițu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, în *MCA*, I, 1953, p. 6-7, fig. 2.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 6, fig. 3.

⁸⁷ C. Ionomu, *Un nou akinakes ...*, în *loc. cit.*, p. 62-63.

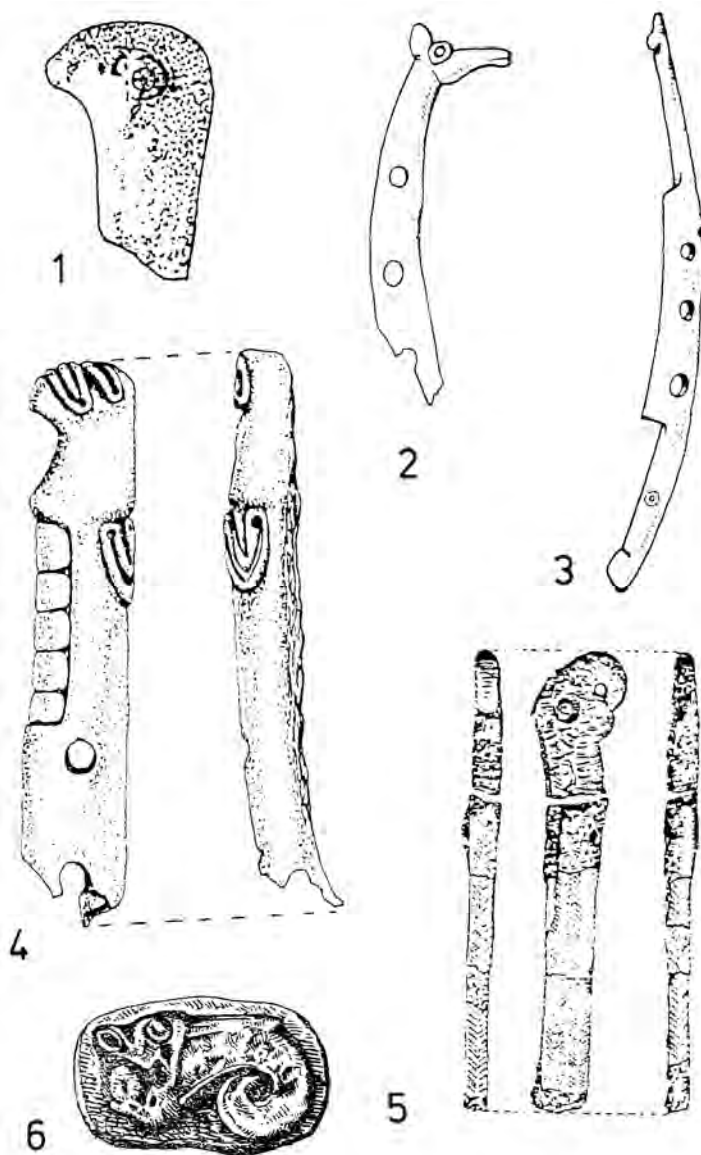

Fig. 1. 1-4 – psalii scitice de os: 1 – Belogradec (*apud* G. Tončeva, M. Oppermann); 2 – Tariverde; 3 – Histria (*apud* D. Berciu); 4 – Celic-Dere (*apud* G. Simion); 5 – mâner de oglindă de bronz de tip scitic decorat cu un cap de pasăre stilizat (*apud* P. Alexandrescu); 6 – imaginea capului de vultur de pe ștanța de la Izvoarele (*apud* V. Culică); scări diferite.

(cum sunt cele de la Agapia⁸⁸, Ghindăoani⁸⁹, Zăicești⁹⁰, Măcișeni⁹¹, Cozia⁹² etc.), au fost considerate ca provenind tot din morminte de înhumăție de același caracter scitic. Pumnalelor – *akinakai* li se pot adăuga și alte descoperiri scitice dintre Carpați și Prut de la Iacobeni-Dângenii⁹³, aplica de la Armășoia⁹⁴, topoarele, aplica și fragmentul ceramic cu găuri sub buză de la Bârsești⁹⁵, piesele din mormintele de la Huși⁹⁶ și Cimbala⁹⁷, precum și psaliile de os de la Curteni și Bărboasa, amintite mai sus. Cu excepția cazanului de la Iacobeni-Dângenii, care poate fi legat direct de anumite ritualuri specifice sciților, celelalte piese puteau ajunge uneori în aceste medii culturale și ca urmare a contactelor directe sau indirecte dintre sciți și autohtoni. Descoperirile din Moldova atestă, fără îndoială, o prezență limitată în timp și spațiu a unor grupuri de sciți⁹⁸ ori de alte populații răsăritene înrudite sau nu, contaminate puternic de cultura scitică. Din cartarea pumnalelor – *akinakai* s-a observat concentrarea celor mai multe dintre ele (în special a celor cu bară transversală dreaptă) în două zone: în împrejurimile orașului Târgu Neamț și de-a lungul Văii Bârladului⁹⁹. S-a considerat chiar că gruparea acestor arme în cele două zone principale ar indica și direcția de pătrundere a „primului val” al migrației scitice. Sciții din Moldova central-nordică și din împrejurimile orașului Târgu Neamț ar fi trecut prin pasul Prisăcani spre Transilvania, unde au contribuit la crearea grupului cultural Ciumbud (atribuit agatârșilor de majoritatea specialiștilor), iar cei aflați de-a lungul Văii Bârladului ar indica „un drum scitic spre sud”¹⁰⁰. Dar ipoteza trebuie verificată și confirmată prin alte descoperiri, deoarece – pe de o parte – identitatea agatârși-sciți nu este pe deplin dovedită¹⁰¹

⁸⁸ V. Mihăilescu-Bîrliaba, I. Untaru, *Notă despre un nou „akinakes” găsit la Agapia*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 441-454.

⁸⁹ I. Mitrea, *Un pumnal scitic descoperit la Ghindăoani (com. Bălțătești, jud. Neamț)*, în *SCIV*, 20, 1969, p. 453-456.

⁹⁰ S. Rață, *Noi urme scitice lângă Botoșani*, în *SCIV*, 16, 3, 1965, p. 575, fig. 1-2.

⁹¹ V. Palade, *Un pumnal scitic descoperit la Măcișeni (jud. Botoșani)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 487-489, fig. 1-2.

⁹² C. Ionomu, *Un nou akinakes ...*, în *loc.cit.*, p. 55-67.

⁹³ S. Rață, *Cazanul scitic de bronz din secolele VI-V de la Iacobeni-Dângenii*, în *ArhMold*, IV, 1966, p. 351-353.

⁹⁴ A. Nițu, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 3-6.

⁹⁵ S. Morintz, *Săpăturile de la Bârsești*, în *MCA*, III, 1957, p. 219; 222-223; Idem, *Săpăturile de la Bârsești*, în *MCA*, V, 1959, p. 358-359; Idem, *Săpăturile de la Bârsești*, în *MCA*, VI, 1959, p. 234; Idem, *Săpăturile de la Bârsești*, în *MCA*, VII, 1961, p. 201-202, fig. 2; Idem, *Novaia gal'statskaja gruppă v Moldove*, în *Dacia*, NS, I, 1957, p. 117-132.

⁹⁶ C.D. Vasiliu, *op.cit.*, în *loc. cit.*; la acesta se adaugă și alte descoperiri de morminte de înhumăție asemănătoare (cf. C. Ionomu, *Un nou akinakes ...*, în *loc.cit.*, p. 61, n. 46).

⁹⁷ V. Căpitanu, *op.cit.*, în *loc. cit.*

⁹⁸ V. Mihăilescu-Bîrliaba, I. Untaru, *op.cit.*, în *loc.cit.*

⁹⁹ *Ibidem*, p. 448-449.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 450.

¹⁰¹ A. Vulpe, *Cu privire la agatârși*, în *SymThr*, VII, Tulcea, 1989, p. 62-69; Idem, *Descoperirile hallstatiene din zona Aiudului*, în *TD*, V, 1-2, 1984, p. 36-63, unde consideră că „grupul Ciumbud s-a format cel mai târziu către mijlocul sec. VII, iar dacă este într-adevăr intrusiv, purtătorii lui n-au putut pătrunde decât la o dată între 750 și 650 î.e.n. (p. 60). Aceasta înseamnă

iar – pe de alta – descoperirile scitice din Câmpia Română¹⁰² sunt în general mai târzii, putându-se datora pătrunderii altor grupuri de populații scitice din Bugeacul Basarabiei, urmând, în general, cursul în amonte al Dunării.

Așa cum s-a mai arătat, din Câmpia Brăilei lipsesc până în prezent descoperirile scitice vechi, din secolul VI a. Chr. Există însă mai multe descoperiri din secolele V-IV a. Chr.¹⁰³. Printre cele mai timpurii sunt un mormânt de înhumatie de la Scorțaru Vechi (com. Tudor Vladimirescu), aflat în mantaua unui tumul, în care s-a găsit și un cazan de bronz¹⁰⁴, datat în sec. V a. Chr., și un mormânt aflat de asemenea în mantaua unui tumul, de la Chiscani – Combinatul de celuloză și hârtie, care conține un bazin grecesc de bronz, datat tot în sec. V a. Chr.¹⁰⁵. Necropola plană de la Chiscani, cu peste 30 de morminte de înhumatie, a fost atribuită, pe baza ritului funerar (înhumatie), a ritualului unora dintre mormintele cercetate și a ansamblului inventarului, unei populații scitice, probabil sedentarizate¹⁰⁶, fiind datată în a doua jumătate (mai probabil în al treilea sfert) a secolului al IV-lea a. Chr.¹⁰⁷. Alte necropole, morminte sau descoperiri izolate scitice s-au mai semnalat în județul Brăila la Unirea, Lișcoteanca, Grădișteța, Bereteștii de Jos, Cireșu, toate date în sec. IV a. Chr.¹⁰⁸. În această zonă s-a descoperit și mormântul princiar de la Găvani (com. Gemenele)¹⁰⁹. După ritul și ritualul funerar (înhumatie cu depunere de cai), ori după unele piese de inventar (colți de mistreț și de lup, coif de bronz grecesc, aplici, vârfuri de săgeți, clopoței, piese de harnașament și de podoabă), multe cu analogii îndeosebi în regiunile nord-pontice, în contexte scitice, se poate presupune mai degrabă apartenența mormântului în cauză unui reprezentat al aristocrației scitice¹¹⁰, decât al celei getice¹¹¹, din sec. IV a. Chr.

că grupul Ciumbud este cu mult anterior „sciților” din Moldova (ilustrați de mormintele de înhumatie și de pumnalele – *akinakai* amintite mai sus). Este necesară însă cel puțin o nouă analiză cronologică a mormintelor de înhumatie din Moldova și a pumnalelor – *akinakai*, pentru a fi corelate, măcar parțial, cu noua cronologie a grupurilor Ferigile și Ciumbud, ceea ce ar evidenția vechimea mai mare a descoperirilor în discuție dintre Carpați și Prut.

¹⁰² Vezi mai jos.

¹⁰³ V. Sârbu, *Câmpia Brăilei în secolele V-III î.e.n. – descoperiri arheologice și interpretări istorice*, în *SCIIVA*, 34, 1, 1983, p. 11-41.

¹⁰⁴ V. Pârvan, *op.cit.*, p. 9-11, fig. 1/2, pl. 1/1-2.

¹⁰⁵ V. Sârbu, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 25, 29.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 25-29, 38; N. Harțuche, F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 52-57, pl. 65-71.

¹⁰⁷ V. Sârbu, *op. cit.*, p. 25, 29.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 12-37.

¹⁰⁹ N. Harțuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976, p. 19-20, nr. 384-386; N. Harțuche, *Mormântul princiar traco-getic de la Găvani, jud. Brăila*, în *Istros*, 4, 1985, p. 25-70; V. Sârbu, N. Harțuche, *Remarques sur le tumulus aristocratique de Găvani, dép. de Brăila*, în *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe. Actes du IIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, organisé à Tulcea - Brăila - Slobozia - Călărași, 18-24 Sept. 1995*, Tulcea, 2000, p. 139-153.

¹¹⁰ V. Sârbu, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 32.

¹¹¹ Cum este înclinat să considere N. Harțuche, *Mormântul princiar ...*, în *loc.cit.*, p. 35; ulterior V. Sârbu și N. Harțuche au afirmat că pe baza documentației actuale este riscant să se atribuie

În Bărganul ialomițean au fost descoperite cazonul scitic de bronz din sec. V a. Chr. de la Ograda (com Bucu)¹¹² și o necropolă de înhumăție de cultură scitică de la Murgeanca (com. Valea Ciorii) parțial distrusă¹¹³. Cel mai vestic mormânt scitic din sudul Carpaților pare să fie, până în prezent, cel de la Gurbănești (jud. Călărași)¹¹⁴, din sec. V a. Chr.

Printre cele mai recente descoperiri scitice din acest spațiu este mormântul de înhumăție din tumul de la Ciulnița (jud. Ialomița)¹¹⁵. El a fost realizat sub forma unei construcții de lemn de mari dimensiuni, cu baza circulară, care își găsește analogii în descoperirile funerare scitice din sec. VII-VI, până în sec. IV-III a. Chr., în bazinele râurilor Don, Nipru și Nistru. Lângă scheletul unui copil s-a descoperit o amforă de Samos. S-au mai găsit, de asemenea, alte trei schelete (două de adulți și unul tot de copil), reprezentând înmormântări secundare, unele mult mai târzii – pecenege¹¹⁶. S-au descoperit și oase împrăștiate de cal, care provin de la cinci exemplare¹¹⁷, ce nu pot fi atribuite cu certitudine unui anumit mormânt, fragmente de lame de cuțit, patru vârfuri de săgeți de bronz cu trei muchii, de tip scitic, care se datează în sec. VI-V a. Chr. În mantaua tumulului, la adâncimea de numai 0,40 m, s-a descoperit un cap de statuie de calcar, care pare să reprezinte o „îngropare” mai târzie, fără legătură directă cu mormântul principal; nu s-a putut stabili cu precizie apartenența culturală a acestei piese. Mormântul principal a fost datat în prima jumătate a secolului al VI-lea a. Chr., fără a se exclude și posibilitatea unei datări a lui mai târzie¹¹⁸. Aceasta reprezintă, până în prezent, cea mai timpurie descoperire funerară scitică din Câmpia Română și singura de acest tip de pe teritoriul României.

Problemele complexe privind situația din Dobrogea după încetarea culturii Babadag, faza a III-a, în parte contemporană cu cultura Basarabi, răspândită pe un spațiu întins nord-dunărean, și legat de acestea, prezența sciților în regiune au fost mult dezbătute.

cu certitudine mormântul de la Găvani unei anumite etnii, dar originea sa tracă ar fi mai probabilă (cf. V. Sârbu, N. Harțuche, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 139-153).

¹¹² Descoperire inedită – informație N. Conovici.

¹¹³ Descoperire inedită – informație N. Conovici.

¹¹⁴ D.V. Rosetti, *Movile funerare de la Gurbănești*, în MCA, V, 1959, p. 795-796, 805-807.

¹¹⁵ S. Marinescu-Bîlcu, El. Rența, Gh. Matei, *Les recherches archéologiques de sauvetage de Ciulnitza, le département de Ialomitza (1994-1997). Le tumulus I*, în *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe-IVe s. av. J. C., Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, Tulcea, 15-20 Septembre 1997*, Tulcea, 1997 (2000), p. 150-165.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 153-154; A.-C. Bălțeanu, *L'étude anthropologique des squelettes humains découverts au tell I de Ciulnitza (Slobozia)*, în *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe - IVe s. av. J. C.*, Tulcea, 1997 (2000), p. 167-168.

¹¹⁷ A. Bălășescu, *La faune découverte dans le tumulus I de Ciulnitza (dép. Ialomitza)*, în *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe - IVe s. av. J. C.*, Tulcea, 1997 (2000), p. 169-176.

¹¹⁸ S. Marinescu-Bîlcu, El. Rența, Gh. Matei, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 153.

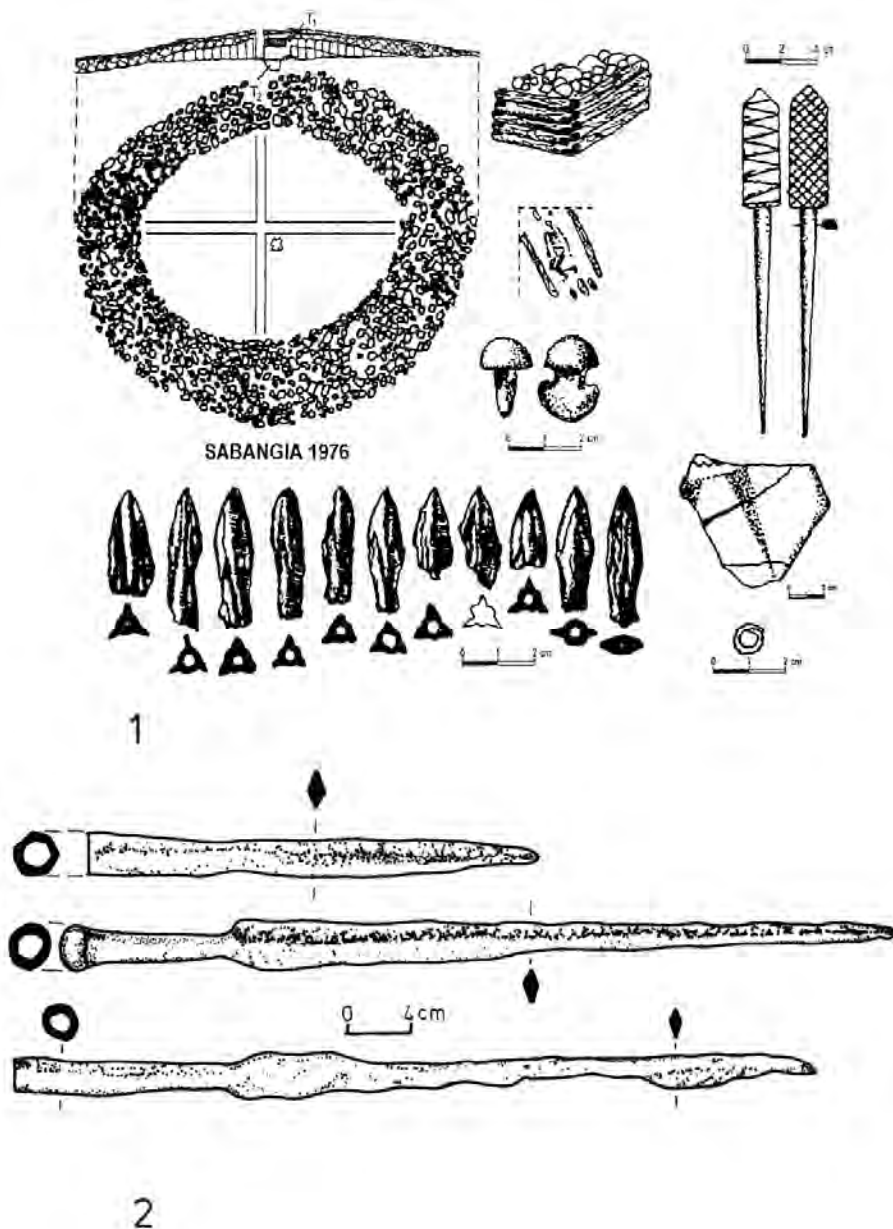

Fig. 2. 1 – mormântul de la Sabangia (*apud* G. Simion); 2 – vârfuri de lance din faza a doua a necropolei de la Celic-Dere (*apud* G. Simion); scări diferite.

Din examinarea succintă a rezultatelor cercetărilor întreprinse, rezultă că pe la mijlocul sec. VII a. Chr. au avut loc modificări importante ale structurii culturale de la Dunărea de Jos, ca și în zona nord-vest pontică. După unele opinii, aproximativ în aceeași vreme cu întemeierea Histriei, atât după tradiția eusebiană, cât și după cea prezentată în termeni mai vagi la Pseudo-Scymnus¹¹⁹, s-ar putea data și primele prezențe ale culturii scitice în nordul Mării Negre. În acest context, restructurarea culturală care se manifestă în spațiul carpato-dunărean încă din prima jumătate a secolului VII a. Chr., dar mai cu seamă spre mijlocul acestui veac, ar putea fi în mare măsură explicată ca rezultat al unei reacții în lanț a evenimentelor petrecute în aria ponto-caspică al căror ecou își găsește expresia în relatările lui Herodot și Demetrios din Callatis (*apud* Pseudo-Scymnus) despre „izgonirea” cimerienilor din Europa¹²⁰.

Este însă greu de stabilit dacă și în ce formă schimbările din spațiul nord-pontic au afectat și Dobrogea. Informațiile mai mult legendare referitoare la o presupusă deplasare spre vest a cimerienilor în legătură cu tării traci au fost respinse de unii cercetători¹²¹. Din punct de vedere arheologic, cel mai adesea au fost puse în legătură cu deplasările amintite mormintele din Bulgaria, de la Carevbrod și Belgradeč, din sec. VII a. Chr.¹²², iar mai recent mormântul de războinic descoperit la Polsko Kosovo (districtul Ruse), pe cursul inferior al Râului Iantra, datat la sfârșitul sec. VIII, sau mai degrabă la începutul secolului VII a. Chr.¹²³. Tot în legătură cu o posibilă pătrundere cimeriană a fost pus și un mormânt de la Sabangia (jud. Tulcea), amplasat într-un tumul din epoca bronzului (corespunzător culturii Jamnaja), datat la sfârșitul sec. VII - începutul sec. VI a. Chr.¹²⁴. Considerăm însă că această atribuire nu prezintă argumentele necesare pentru a fi considerată drept cimeriană.

Chiar dacă informațiile de până acum nu susțin o eventuală deplasare masivă spre vest, ca și în sudul Dunării, a cimerienilor, nu se poate ignora aspectul nord-pontic al unor descoperiri, ca și al inventarului funerar apărut¹²⁵. În legătură cu atribuirea etnică a descoperirilor în cauză, opiniile sunt divergente: unii le atribuie tracilor nordici, iar alții cimerienilor. Aceasta nu înseamnă, însă, mișcări de dislocare și de migrare în spațiul nord-vest pontic, care ar fi afectat și teritoriul sud-dunărean. De altfel, asemenea fenomene istorice pot fi explicate cu dificultate din punct de vedere arheologic. În acest sens pot fi amintite și controversele privind rolul populației traco-getice sedentare și al sciților nomazi din stepele

¹¹⁹ Al. Vulpe, *En marge de Ps Scymnus 766-770*, în *Premier Âge du Fer aux Bouches du Danube ...*, p. 181-191.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 191.

¹²¹ K. Iordanov, *Thraces et Cimmeriens*, în *ThrPon*, I, 1982, p. 183-188; Idem, *Istorija na Dobrudža*, I, Sofia, 1984, p. 92-95.

¹²² G. Tončeva, *Kinžal kimmerijski tip ot s. Belgradeč, Varnenski okrăg*, în *Arheologija*, 18, 3, 1976, p. 52 și urm.; Eadem, *Necropole tumulaire pres du villages Belgradeč du Ve av. n.è.*, în *Thracia*, 5, 1980, p. 5-52; Eadem, *Arheologičeski izsledovanija na kăsnobronzovata i rannoželjznata epoha v Bălgarija*, în *Thracia*, 6, 1984, p. 93-101; A.I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, Kiev, 1974, passim; A.I. Meliukova, *Skifija i frakijiskij mir*, p. 36.

¹²³ D. Stantchev, *Warrior Burial in the Lower Course of the Yantra*, în *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer ...*, p. 35-44.

¹²⁴ G. Simion, *Geții și sciții dinspre gurile Dunării*, în *Carpica*, 23/1, 1982, p. 96-98.

¹²⁵ M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 249.

Bugeacului nord-dunărean, din imediata vecinătate a Dobrogei, la care ne-am referit mai sus. Situațiile diferă de la o perioadă la alta, unii specialiști vorbind de o „coabitare” etno-culturală autohtonă-scitică, cu toate implicațiile sale¹²⁶, și nu de o simbioză traco-scitică.

În contextul amintit, descoperirile de la Celic-Dere sunt de o importanță deosebită. Așezarea cercetată de pe platou a avut două etape în evoluția sa¹²⁷.

Pe baza ceramicii grecești, ca și a altor piese de inventar, cea mai veche etapă a așezării a fost încadrată cronologic în perioada cuprinsă între a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. V a. Chr. S-a precizat, totodată, că descoperirile de aici n-au adus, până în prezent, clarificări în ceea ce privește relația dintre faza a III-a a culturii Babadag și locuirea din Hallstatt-ul târziu, cu toate că o parte a ceramicii autohtone din prima etapă de locuire prezintă tradiții mai vechi, din faza Babadag III¹²⁸.

Tot în zona Celic-Dere s-a cercetat și o importantă necropolă birituală, cu morminte din două perioade diferite. Cinci dintre ele, considerate a fi cele mai vechi, sunt plane și au ca ritual înhumarea. Ele au fost datate în sec. VI a. Chr., eventual chiar la sfârșitul sec. VII și începutul sec. VI a. Chr. Inventarul unora dintre ele era format doar din vase de ofrandă, în timp ce un altul conținea piese de armament (un *akinakes* și un vâr de săgeată). Armele au fost corelate cu unele descoperiri din grupul Ciumbud și din regiunile de silvostepă nord-pontice sugerând, astfel, o vechime mai mare. Descoperirile au fost raportate și la unele grupuri ceramice timpurii din silvostepă (Saharna-Solonceni și Cernoles, faza Žabotin), considerându-se că ele ar reprezenta un grup de locuitori presciti, pătrunși în regiune în ultima parte a sec. VII a. Chr. sau mai târziu, în prima jumătate a sec. VI a. Chr.¹²⁹

Celelalte morminte din necropola de la Celic-Dere sunt mai târzii. Dintre cele 14 morminte tumulare, aflate într-un alt sector, unele (de incinerare, cu resturile cremației depuse în urnă) sunt considerate getice, iar altele (de înhumare), prezintă elemente de ritual funerar cunoscute sciților. Acestea din urmă aveau ca inventar, pe lângă vasele de ofrandă, arme (lânci, *akinakai*) și un sceptru de bronz în formă de cap de vultur. Mormintele de înhumare în cauză au fost datate în al treilea sfert al sec. V a. Chr.¹³⁰.

¹²⁶ V. Sârbu, I. Niculiță, Vl. Vanciugov, *op. cit.*, p. 76.

¹²⁷ G. Simion, *Culturi antice ...*, p. 217-236.

¹²⁸ G. Simion, *Geții și sciții ...*, în *loc.cit.*, p. 98. Într-un alt studiu, autorul, deși rămâne consecvent în legătură cu datarea ceramicii grecești (între a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. V a. Chr.), revine asupra relațiilor culturale sugerate de alte materiale descoperite, inclusiv de unele categorii ceramice, asociate cu faza târzie a culturii Cernoles și cu alte grupuri culturale nord-pontice. De asemenea, afirmă că ceramica de tip Babadag III este prezentă în toate complexele acestei așezări, ceea ce ar dovedi faptul că ea nu dispăre. Pe baza relațiilor stabilite și cu descoperirile din necropola așezării, autorul consideră că la Celic-Dere există o comunitate de migratori „care s-a stabilit aici în perioada sec. VI, eventual chiar la sfârșitul sec. VII a. Chr.”, afirmație care, de asemenea, necesită o mai precisă argumentare (cf. G. Simion, *Culturi antice ...*, p. 224-225).

¹²⁹ G. Simion, *Geții și sciții ...*, în *loc.cit.*, p. 103-104; Idem, *Culturi antice ...*, p. 224-225, 237-246, 251-258.

¹³⁰ Idem, *Geții și sciții ...*, în *loc.cit.*, p. 103-104, fig. 3-5.

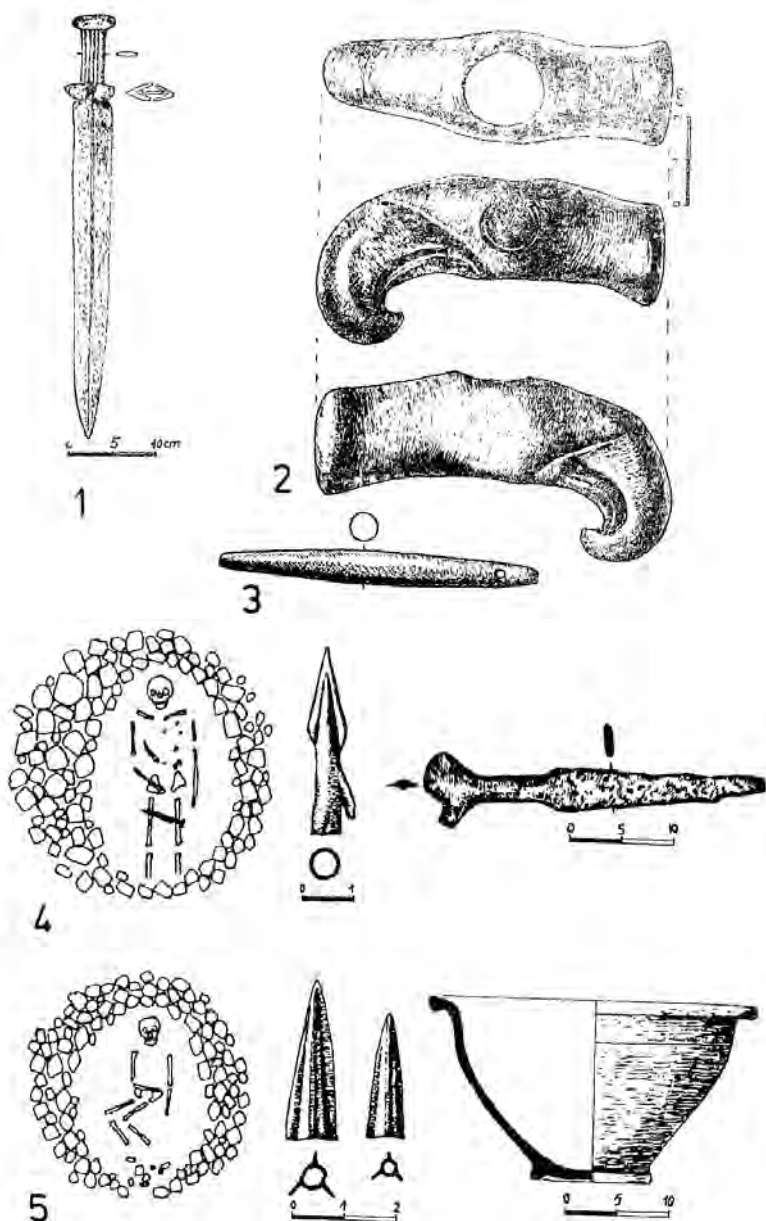

Fig. 3. 1-3 – inventarul mormântului principal din movila nr. 11 de la Celic-Dere: 1 – akinakes; 2 – sceptru de bronz în formă de cap de vultur; 3 – cuto de ascuțit; 4-5 – morminte din perioada veche a necropolei de la Celic-Dere (*apud* G. Simion); scări diferite.

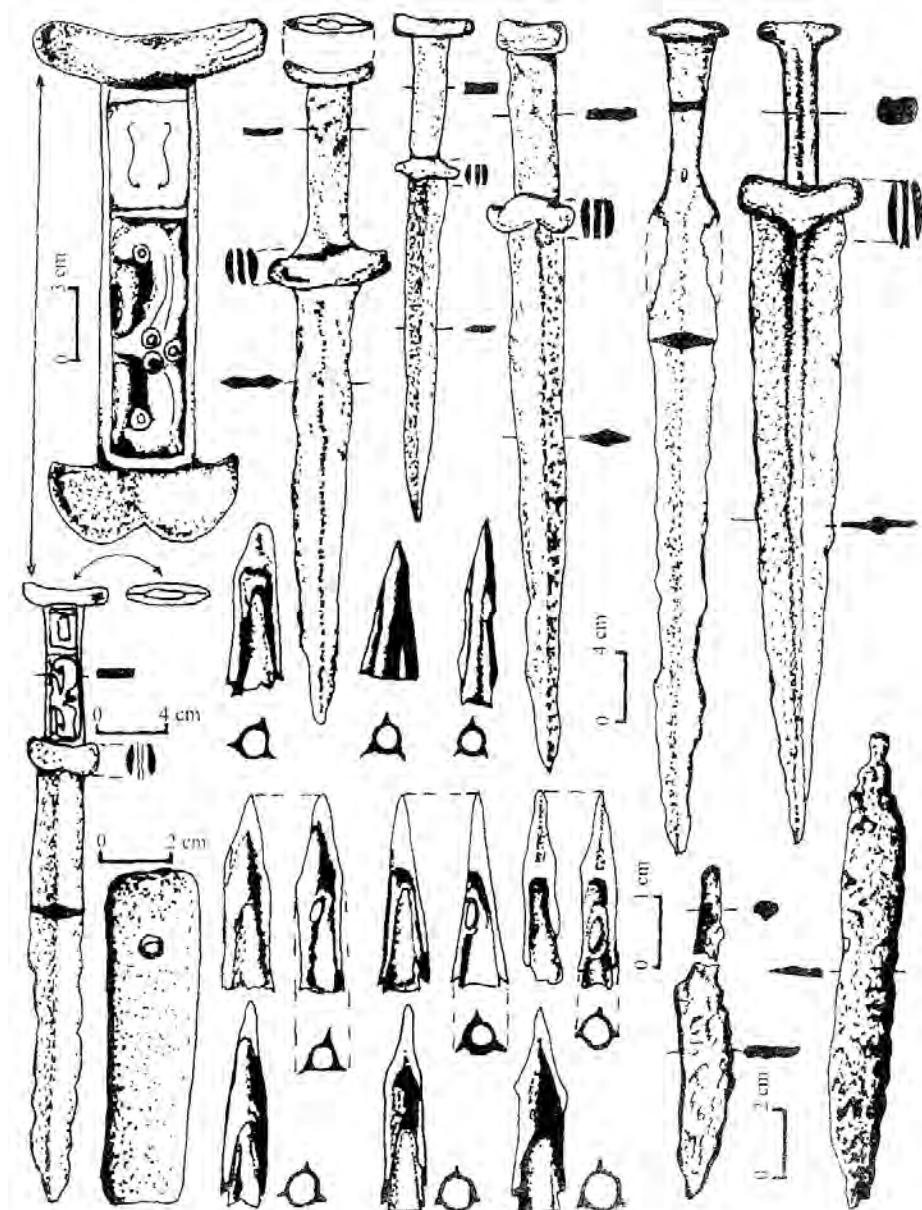

Fig. 4. Arme scitice și alte obiecte din faza a doua a necropolei de la Celic-Dere (apud G. Simion).

În legătură cu descoperirile de la Celic-Dere, autorul cercetărilor consideră că faza veche a așezării ar fi fost distrusă prin incendiu către mijlocul sec. V a. Chr. de către cete de călăreți sciți, după care aceștia s-ar fi așezat aici. În sensul acestei interpretări ar sta mărturie a doua etapă a așezării de pe platou și mormintele cu amprentă scitică din al treilea sfert al sec. V a. Chr.¹³¹

În nordul Dobrogei, în apropierea Dunării, s-au descoperit și alte necropole din sec. VI-V a. Chr., numai cu morminte de înhumăție, cum sunt cele de la Isaccea (27 de morminte)¹³² și de la Ciucurova (10 morminte)¹³³. Ele au fost considerate tractice, întrucât marea majoritate a inventarului funerar este autohton. Totuși, gruparea lor în zona nord-dobrogeană și utilizarea exclusivă a înhumăției nu permite o atribuire etnică atât de precisă.

În Dobrogea, după cum se cunoaște, s-au semnalat și alte descoperiri scitice timpurii, încă din sec. VI a. Chr. Astfel, S. Dimitriu a sesizat existența unui grup de fragmente ceramice de factură nord-pontică în așezarea de pe platoul cetății Histria¹³⁴. De asemenea, unele materiale ceramice de la Tariverde¹³⁵ și Orgame¹³⁶ au fost interpretate într-un mod asemănător. O influență nord-pontică s-a constatat și în mormântul tumular nr. XIX de la Histria, din ultimul sfert al sec. VI a. Chr., în care s-a găsit un mâner de oglindă de bronz cu capătul terminat sub forma unui cap de vultur stilizat¹³⁷. Aceste descoperiri ar sugera așezarea unor grupuri de populație sedentară din regiunile nord-pontice și nu de sciți nomazi, la Histria, Orgame și în împrejurimile lor, pentru a beneficia de avantajele oferite de prospera coloniei grecești nou întemeiate¹³⁸. Coloniile grecești au reprezentat de la început centre ale vieții economice și culturale din zonă, stimulând aflulul populației barbare și – într-o anumită măsură – chiar amestecul de populații (în cazul litoralului nord-vest și vest pontic între geți, sciți și greci). Tendința grecilor de a atrage – într-un fel sau altul – în unele așezări nou întemeiate, populația din împrejurimi, este corelată și cu interesul acesteia, inclusiv al aristocrației locale. Sedentarizarea unei părți a populației nomade scitice, care se va fi produs și ea la un moment dat, mai ales în preajma coloniilor nord-pontice, a reprezentat o premisă pentru desfășurarea unui proces mai larg de modificare a modului de viață, care depindea de mai mulți factori, inclusiv de interesul vârfurilor nomade pentru practicarea agriculturii și dezvoltarea unui comerț cu lumea greacă. De altfel, apariția la nomazi a unor grupuri de sedentari este un proces specific tuturor migratorilor, la care se poate observa la un moment dat, sedentarizarea unei părți și continuarea vieții nomade de către o altă parte a populației.

¹³¹ *Ibidem*, p. 101-104; Idem, *Culturi antice ...*, p. 217-236.

¹³² I. Vasiliu, Fl. Topoleanu, *Necropola de la Isaccea (sec. VI-V î.e.n.)*, în *SymThr*, VII, 1989, p. 276-277.

¹³³ G. Simion, *Das Gräberfeld von Ciucurova*, în *TD*, 16, 1995, p. 151-170 (necropolă datată între mijlocul sec. VI - al treilea sfert al sec. V a. Chr.).

¹³⁴ S. Dimitriu, *Histria*, II, București, 1966, p. 55-56, 128-131, nr. 876-899, pl. 66-67.

¹³⁵ Em. Condurachi et al., *Șantierul arheologic Histria*, în *MCA*, IV, 1957, p. 80, fig. 60/1-2; A.I. Meliukova, *Skifija i frakijskij mir*, p. 106, fig. 35; Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, p. 54, tip. VII/a-b; fig. 22/3; 25/4 (ceramică scitică).

¹³⁶ M. Mănușu-Adameșteanu, ... *Orgamé Polis ...*, în *Pontica*, 25, 1992, p. 61.

¹³⁷ P. Alexandrescu, *Histria*, II, p. 154, nr. XIX, 12; p. 274, 517, pl. 85, nr. XIX, 12.

¹³⁸ M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 250.

Alături de materialul ceramic timpuriu, există și unele descoperiri întâmplătoare de factură nord-pontică, ce reprezintă fie importuri directe, timpurii, fie piese aduse de grupurile de populații în cauză, fie – uneori – imitații locale. Pot fi amintite, astfel, psalia din mormântul secundar al tumulului de la Belogradec¹³⁹, psaliile de la Celic-Dere (sec. VI a. Chr.)¹⁴⁰, Tariverde¹⁴¹ și Histria (a doua jumătate a sec. VI a. Chr.)¹⁴² și oglinda de bronz amintită mai sus (datată, prin context, în al treilea sfert al sec. VI a. Chr.)¹⁴³. În legătură cu prezența psaliilor scitice de os la sudul Dunării, s-a exprimat uneori părerea că ele ar fi putut ajunge în Dobrogea datorită legăturilor dintre grecii de la Histria și sciții din jurul Olbiei. Dar ulterior s-a conturat opinia că ele puteau fi aduse direct de grupurile de populații nord-pontice infiltrate de timpuriu în regiune.

Tot în categoria materialelor scitice sau de influență scitică pot fi cuprinse și alte descoperiri. Un loc aparte îl deține „sabia-emblemă” de bronz de la Medgidia, pe suprafața căreia au fost redată reprezentări ce se regăsesc atât în arta iraniană (persană și scitică), cât și în cea traco-getică¹⁴⁴. Statuile de la Sibioara (sfârșitul sec. VI a. Chr.), provenită dintr-un tumul aflat în apropierea lacului Tașaul (la cca. 30 km sud-vest de Histria), Stupina (sec. V a. Chr., nu departe de Medgidia) și dintr-un loc necunoscut, din apropierea Dinogetiei¹⁴⁵, pot fi puse în legătură fie tot cu o puternică influență scitică asupra geților din Dobrogea, fie chiar cu prezența efectivă a acestora, ele aflându-se în mod obișnuit pe / în mormintele unor căpetenii. Acestea n-ar fi reprezentat monumente funerare, ci mai degrabă ofrande aduse defunctului, ori simboluri pentru a marca poziția

¹³⁹ G. Tončeva, *Necropole tumulaire près du villages Belogradec*, p. 11, 13, fig. VI/1.

¹⁴⁰ G. Simion, *Geții și sciții ...*, în *loc.cit.*, p. 99-101, fig. 2, dreapta-sus; Idem, *Culturi antice ...*, p. 236, fig. 12/c, stânga.

¹⁴¹ Em. Condurachi et al., *Șantierul Histria*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 133, fig. 22.

¹⁴² D. Berciu, *Neue skythische Funde aus Rumänien und Bulgarien*, în *PZ*, 41, 1963, p. 190-194, fig. 1; Idem, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 101, fig. 21 (Tariverde și Histria).

¹⁴³ P. Alexandrescu, V. Eftimie, *Tombes thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria*, în *Dacia*, NS, III, 1959, p. 149-153; P. Alexandrescu, *Izvoare grecești despre retragerea lui Darius ...*, în *loc. cit.*; M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 250, fig. 6.

¹⁴⁴ D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 7-48; Idem, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 18-32 (unde apreciază că piesa „îmbină la un loc elemente tracice, scitice, grecești și iraniano-persane”, considerând că acest tip putea să se răspândească la traci prin filieră achemenido-persană, și nu scitică; cf. p. 32); Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, a atribuit-o sciților; Al. Vulpe a considerat-o un model-presă pentru decorarea tablei de aur destinată să învelească mânerul și teaca pumnalelor-*akinakes* de paradă (cf. Vl. Dumitrescu, Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 110).

¹⁴⁵ V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orânduirii comunei primitive în Dobrogea*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 709-722; A.D. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 291-302; A.I. Meliukova, *Skifija i frakijiskij mir*, p. 113; I. Barnea, *Idol feminin sau „kamenna baba?”*, în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 191-196; Al. Vulpe, *Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, *PBF*, VI, 9, München, 1990, p. 69, nr. 96-97, pl. 18, 96-97, consideră scitice piesele de la Sibioara și Stupina.

socială a celui înmormântat, prin evidențierea originii sale semidivine¹⁴⁶. Tot scitice sunt cazanul de bronz de la Castelu¹⁴⁷ (tot de lângă Medgidia) și ștanța de bronz de la Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța)¹⁴⁸, ambele datate în sec. V a. Chr. Lor li se adaugă, de asemenea, o aplică de bronz de la Orgame-Argamum, ornamentată în stil animalier, cu analogii tot la sciții din silvostepă și datată în sec. V a. Chr.¹⁴⁹.

Influența scitică s-a răspândit, într-o anumită măsură, și în interiorul regiunii. Descoperirile scitice sau de certă influență scitică din zona Medgidiei, amintite mai sus („sabia-emblemă”, statuia de la Stupina, cazanul de la Castelu) sugerează posibilitatea existenței în acest areal a unui grup intrusiv nord-pontic, în sec. V a. Chr. Nu putem preciza, însă, dacă urmașii acestui posibil grup se regăsesc în grupul mormintelor de înhumatie din sec. IV-III a. Chr. de la Medgidia, care au sugerat posibilitatea unei pătrunderi scitice dinspre litoral pe valea Carasu, în această vreme¹⁵⁰. Deși suntem conștienți de caracterul oarecum speculativ al ipotezei în cauză, în absența unor descoperiri reprezentative, am putea-o avea în vedere, deoarece elementele existente sugerează o mai puternică prezență (sau influență) scitică aici decât în alte zone (cu excepția nordului Dobrogei și a litoralului).

Un exemplu privind răspândirea unor materiale de tip scitic în lumea autohtonă îl reprezintă mormântul unui luptător descoperit la Petroșani (com. Deleni, jud. Constanța) din sec. VI a. Chr., care conținea un vas bitronconic getic și 35 de vârfuri de săgeți de bronz¹⁵¹.

Din Dobrogea de Sud, fără loc de descoperire cunoscut, provine un sceptru scitic de bronz în formă de cap de vultur¹⁵². Piesa este asemănătoare exemplarului descoperit la Celic-Dere într-un mormânt de înhumatie, împreună cu amfore grecești, din al treilea sfert al sec. V a. Chr.¹⁵³. Deoarece piesa amintită, aflată în colecția Muzeului din Dobriți,

¹⁴⁶ Al. Vulpe, *Epoca metalelor*, în *Istoria românilor*, I, București, 2001, p. 374; 376.

¹⁴⁷ A. Aricescu, *Cazanul scitic de la Castelu*, în în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 565-570.

¹⁴⁸ V. Culică, *O unealtă scitică de orfăurărie la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, XVIII, 4, 1967, p. 677-686.

¹⁴⁹ G. Simion, *Geții și sciții ...*, în *loc.cit.*, p. 99, 101, fig. 2/b; Idem, *Culturi antice ...*, p. 236, fig. 12/c, dreapta-jos; M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 254, fig. 10.

¹⁵⁰ M. Irimia, *Morminte plane și tumulare din zona litorală a Dobrogei și problema apartenenței lor etnice*, în *TD*, V, 1984, p. 64-83; Idem, *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, în *Pontica*, 16, 1983, p. 76, 123-126. Inventarele altor morminte de înhumatie de la Medgidia, formate din materiale de același tip, inclusiv de tip nord-pontic (*akinakai*, vârfuri de săgeți, cuțite etc.) au fost achiziționate în anul 2003 de Muzeul din Constanța de la Eug. Mihail din Medgidia.

¹⁵¹ N. Harțuche, *Contribuții la repertoriul arheologic al Dobrogei*, în *Pontica*, 4, 1971, p. 258-260; Em. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, p. 170; M. Irimia, *Morminte plane și tumulare ...*, în *loc.cit.*, p. 79. Atribuirea acestui mormânt sciților (cf. I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu privire specială la Transilvania*, București, 1969, p. 220, nr. 670) nu se susține.

¹⁵² S. Torbatov, *Scythian zoomorphic Sceptre from North-East Bulgaria*, în *ArhVesti*, 1, 1998, p. 10-12; autorul datează piesa în sec. VI a. Chr., prea timpuriu; sceptrul se află în Muzeul din Dobriț (fost Tolbuhin, anterior Bazargic).

¹⁵³ Supra, n. 130.

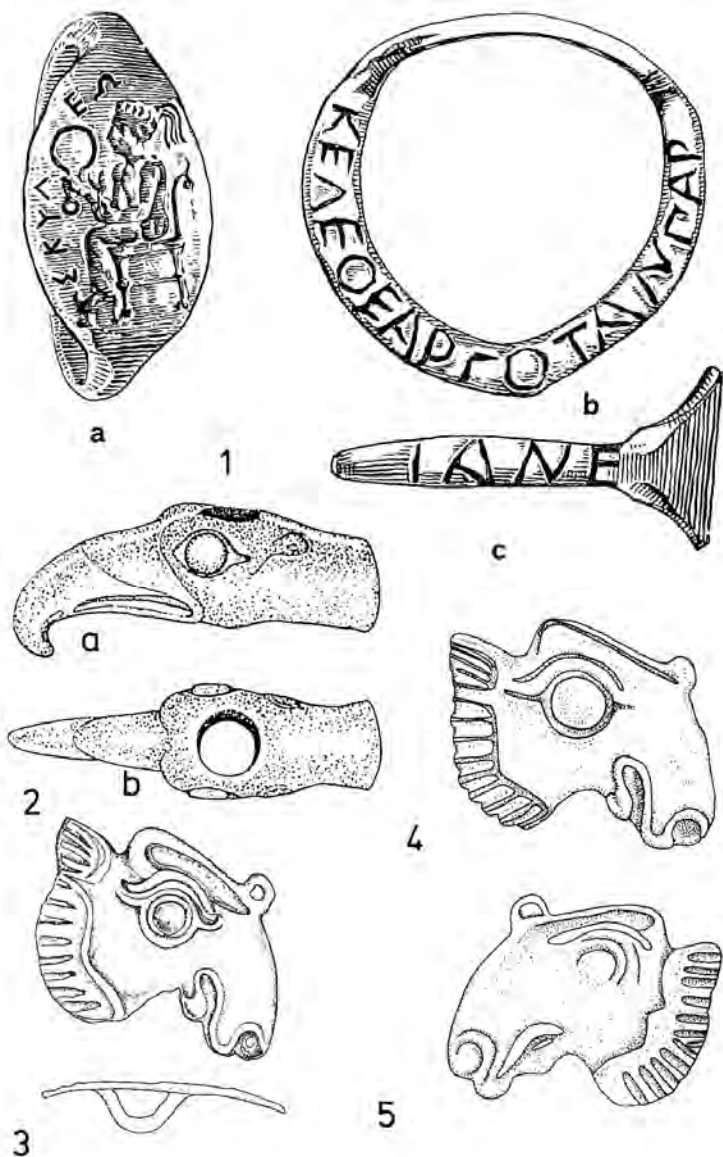

Fig. 5. 1 – inelul de aur al regelui Skyles de la Vadu: a – chaton-ul; b – inscripția de pe inel; c – sfârșitul inscripției (*apud* Iu. G. Vinogradov); 2 – sceptru de bronz în formă de cap de vultur din Muzeul din Dobrič (*apud* S. Torbatov); 3-5 – aplice de bronz în stil animalier: 3 – Argamum (*apud* G. Simion); 4 – Muzeul din Varna (*apud* M. Oppermann); 5 – colecția „Ares” din Sofia (*apud* M. Oppermann); scări diferite.

este mai stilizată, s-a propus datarea ei tot în sec. V a. Chr.¹⁵⁴, și nu mai devreme, cum se considerase inițial. Două aplice de bronz lucrate în stil animalier, descoperite probabil tot în nord-estul Bulgariei, asemănătoare exemplarului de la Argamum, amintit mai sus, se află – prima – în muzeul din Varna, iar a doua – într-o colecție din Sofia¹⁵⁵ (fig. 5/4-5).

Expediția lui Darius împotriva sciților, din anul 513 a. Chr., a avut un efect direct și asupra raporturilor traco-geto-scito-elene. Către anul 500 sau în primul deceniu al secolului al V-lea a. Chr. Histria și teritoriul său rural au suferit o mare distrugere, atribuită de istorici raidurilor scitice care au urmat după retragerea lui Darius, inclusiv incursiunii scitice din 496-495 a. Chr.¹⁵⁶. Aceste raiduri s-au abătut și asupra altor orașe grecești de pe coasta nord-vestică a Mării Negre, în special a Olbiei și a teritoriului său rural, ca și asupra unor așezări de pe malul Nistrului Inferior (între care și Nikonion)¹⁵⁷. Încetarea lor ar fi fost marcată, după unii cercetători¹⁵⁸, cel puțin pentru regiunile vest-pontice, de căsătoria regelui scit Ariapeithes cu o femeie din Histria, informație transmisă de Herodot¹⁵⁹ și mult dezbătută în literatura de specialitate. Asemenea legături matrimoniale aveau în lumea barbară, ca și în cea greacă, o importanță politică, dând o anumită semnificație relațiilor dintre cele două părți. Foarte probabil, soția regelui scit aparținea aristocrației Histriei, care în acea vreme nu adoptase încă un regim republican¹⁶⁰. Skyles însuși, la care ne vom referi mai jos, „își zidise chiar o casă la Borysthenes (= Olbia), aducându-și nevastă acolo din partea locului”¹⁶¹. Asemenea căsătorii erau tradiționale în orașele ioniene, inclusiv la Milet, cu suverani ai regatelor anatoliene, în special ai Lydiei¹⁶². Se întâlnesc și în lumea tracă¹⁶³, unde aveau întotdeauna valoare politică, fie că premerg încheierea unei alianțe, fie că o pecetluiesc.

¹⁵⁴ M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 254.

¹⁵⁵ Idem, *Die westpontischen Poleis und ihr Indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit*, Langenweissbach, 2004, p. 372, pl. 16/11-12.

¹⁵⁶ Herodot, VI, 40; vezi și P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius ...*, în *loc.cit.*, p. 319-342; Vl. Iliescu, *Contribuții la problema raporturilor ...*, în *loc.cit.*, p. 189.

¹⁵⁷ Ju. G. Vinogradov, *Chiron*, 10, 1980, p. 77 și urm.; P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (II)*, în *Pontica*, 19, 1986, p. 30; A.S. Riusiaeva, *Nekotorâe voprosâ ellino-skifskih vzaimootnoșenii pri țara Skile*, în *Nikonii i anticinâi mir severnogo Pričernomor'ija*, Odessa, 1997, p. 143-147.

¹⁵⁸ P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (II)*, în *loc.cit.*, p. 32; L. Ruscu, *Relații externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca, 2002, p. 54.

¹⁵⁹ Herodot, IV, 78.

¹⁶⁰ Aristotel, *Politika*, VIII (V), 5, 2; P. Alexandrescu, *Aristotel despre constituția Histriei*, *StudClas*, 24, 1986, p. 63-70.

¹⁶¹ Herodot, IV.

¹⁶² L. Gernet, *Mariages de tyrans, L'anthropologie de la Grèce*, Paris, 1986, p. 359 și urm.

¹⁶³ Regele odris Sitalkes s-a căsătorit cu o grecoaică din Abdera, urmărind să-și creeze o situație favorabilă pentru planurile sale, în cadrul alianței cu Atena, mijlocită de fratele soției sale, Nimphodoros, fiul lui Phythes (cf. Thukydides, II, 29); Seuthes, fiul lui Sparadokos și nepotul lui Sitalkes s-a căsătorit cu sora lui Perdikas, regele Macedoniei, după campania odrisă împotriva Macedoniei (cf. Thukydides, II, 101); Lysimach îi dădu în căsătorie pe fiica sa regelui get Dromichaite, după înfrângerea suferită și încheierea păcii (cf. Pausania, I, 9, 5); exemplele pot continua.

Avându-se în vedere tocmai mariajul dintre Ariapeithes și femeia (aristocrată, n.n.) din Histria, s-a considerat, uneori, că aceasta ar reprezenta o dovadă a dominației scitice asupra nordului Dobrogei și a zonei litorale¹⁶⁴. Mai apoi, opinia amintită a fost nuanțată, în sensul unei influențe temporare a regelui scit asupra teritoriului în cauză. Aceasta ar fi fost determinată și de ridicarea, în perioada de după anul 470 a. Chr., adică după dispariția puterii persane în Tracia, a regatului odris creat de Teres (circa 470-440 a. Chr.). După Thukydides¹⁶⁵, stăpânirea lui Teres ajungea până la Dunăre, chiar dacă la nord de Balcani ea pare să fi fost mai mult nominală¹⁶⁶. Deoarece nu există nici un fel de indicii despre vreun eventual tribut sau despre alte obligații ale Histriei față de odrisi, e posibil ca sciții să-și fi păstrat influența sau chiar controlul asupra cetății milesiene. Mariajul în cauză ar avea merit tocmai să fie folosit pentru medierea și stabilirea unor relații diplomatice cu noul factor de putere apărut la sud, regatul odris. Aceste relații scito-trace s-ar fi consolidat, apoi, tocmai printr-o nouă căsătorie a lui Ariapeithes cu fiica lui Teres, respectiv mama lui Octamasades, fratele după tată și adversarul lui Skyles¹⁶⁷.

Referitor la raporturile dintre sciți și Histria în al doilea și al treilea sfert al secolului al V-lea a. Chr., a fost adus în discuție, în ultimele decenii, și un inel de la Vadu (fost Caraharman), com. Corbu, jud. Constanța, localitate aflată la cca. 10 km sud de cetatea milesiană. Inelul a fost descoperit în 1935, dar a fost amintit rareori de arheologii români¹⁶⁸; în schimb, el a reprezentat obiectul preocupărilor mai multor specialiști străini¹⁶⁹.

Meritul de a fi supus analizei științifice inelul în cauză și de al fi pus în legătură cu regele Skyles, amintit de Herodot, aparține lui Ju. G. Vinogradov¹⁷⁰.

Inelul, de aur masiv, este de factură olbiană¹⁷¹. Este format dintr-o parte tubulară și un chaton sub formă de sigiliu. S-a descoperit după arat, nu departe de mare (fără a i se cunoaște exact locul, n.n.). Dimensiuni: diametrul maxim – 2,8 cm; diametrul minim – 2,4 cm; dimensiunile chaton-ului oval – 2 x 1,5 cm; greutatea – 28,5

¹⁶⁴ I.V. Blavatskaja, *Grekii i skifu v Zapadnon Pričernomor'je*, în *VDI*, 1, 1941, p. 207.

¹⁶⁵ Thukydides, II, 97, 1.

¹⁶⁶ D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 166-167; M. Oppermann, *Süddobrudschanische Studien*, în Al. Avram, M. Babeș (eds.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques*, Bucarest, 2000, p. 138-149.

¹⁶⁷ Herodot, II, 80.

¹⁶⁸ O prezentare succintă a inelului la V. Canarache, *Monedele sciților ...*, în *loc.cit.*, p. 216-217, unde sunt și unele observații eronate referitoare la presupusa tracofilie a primului editor al piesei, M. Apostolidis; L. Ruscu, *Relații externe ale orașelor grecești...*, în *loc.cit.*, p. 54.

¹⁶⁹ Ju. G. Vinogradov, *Persten'tara Skila. Politiceskaia i dinastiinaia istoria skifov pervoi polovina V v. do n.e.*, în *SA*, 3, 1980, p. 92-109; Idem, *Pontische Studien.*, p. 613-634; L. Dubois, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 11-14; M. Oppermann, *Zum Problem nordwest-pontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 252; Idem, *Physiognomie der westpontischen Poleis im Spannungsfeld zwischen Thrakien und Kleinasien*, în *Eight International Congress of Thracology. Thrace and the Aegean, Sofia-Yambol, 25-29 September 2000*, I, Sofia, 2002, p. 312; Idem, *Die westpontischen Poleis ...*, p. 62-63; A.S. Riusiaeva, *op.cit.*, în *loc. cit.*

¹⁷⁰ Supra, nota 169.

¹⁷¹ Redăm în continuare dimensiunile și descrierea succintă a piesei după L. Dubois, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 11; piesa se află la Muzeul Național de Istorie a României, nr. inv. 450.

gr. Pe chaton este imaginea în profil a unui personaj feminin șezând pe tron; picioarele încălțate se află pe un taburet. Personajul ține în mâna dreaptă o oglindă rotundă cu mâner și un obiect ce seamănă cu o cheie, iar în stânga o floare de crin. Pe chaton sunt gravate, în adâncime, șase litere grecești despărțite în două de oglinda zeiței: ΣΚΥΑ-ΕΩ. Ele redau numele la genitiv al regelui elenofil Skyles, a cărui istorie tragică a fost relatată de Herodot¹⁷². Inscripția a fost tradusă de Ju. G. Vinogradov sub forma „(proprietă) di Skyles”. Studiul literelor de pe chaton și de pe inel l-a determinat să dateze piesa în al doilea sfert al sec. V a. Chr.¹⁷³.

A doua inscripție, scrisă tot cu litere grecești, se afla pe partea interioară a inelului; numai ultimele patru litere, probabil din lipsă de spațiu, au fost scrise pe latura superioară a cercului pe care îl formează inelul, aproape de chaton: ΕΛΕΟΕ ΑΡΓΟΤΑΝ ΠΑΡ' ΕΝΑΙ, a fost tradus „ordina di stare presso Argotas”!¹⁷⁴ – („poruncește-mi să stau aproape de Argotas”!). El a considerat că subiectul verbului este divinitatea, care este figurată pe chaton, aici simbolizată sub forma unei scene de învestitură; inscripția s-ar prezenta ca în cazul în care ar marca puterea regelui Argotas. Totodată, Ju. G. Vinogradov aprecia că inscripția de pe inelul propriu-zis ar fi mai veche decât cea de pe chaton. În consecință, ea ar menționa un rege scit necunoscut până acum – Argotas, care ar fi fost bunicul lui Skyles. Inelul ar fi aparținut acestui Argotas, iar tânărul rege și-ar fi gravat numele la genitiv pe chaton-ul obiectului pe care-l avea de la bunicul său¹⁷⁵. Prin această interpretare, Ju. G. Vinogradov a încercat să umple un gol dinastic din jurul anului 500 a. Chr., în succesiunea regilor sciți, între Idanthuros (scris în izvoare Idanthysos sau Idanthurus¹⁷⁶), rege scit în vremea lui Darius, și Ariapeithes, tatăl lui Skyles.

L. Dubois¹⁷⁷ și M. Oppermann¹⁷⁸ au respins această construcție ipotetică a lui Ju. G. Vinogradov. Pornind de la o altă variantă de traducere propusă de același Ju. G. Vinogradov și în conformitate cu normele gramaticale, L. Dubois a considerat că este posibilă o singură traducere a textului *Κέλεοε Αργόταν παρ' έναί* – „el / ea a poruncit ca Argotas să fie aproape („Il / elle ordonne qu'Argotas soit auprès”)). Nu ar exista, astfel, decât două subiecte posibile pentru verbul inițial: regele Skyles, sau inelul, care reprezintă, de fapt, aproximativ același lucru, deoarece inelul este simbolul puterii regale¹⁷⁹. Conform specialiștilor¹⁸⁰, Argotas este un nume scitic întâlnit în zona Mării Negre sub diferite

¹⁷² Herodot, IV, 70-80. Pasajele utilizate în continuare în text sunt preluate după traducerea din *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 45, 47.

¹⁷³ Ju. G. Vinogradov, *Pontische Studien.*, p. 614-615.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 619.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 629-631.

¹⁷⁶ Perikydēs din Athena, *Fr.*, 174; Clemens din Alexandria, *Stromateis*, V, 8, 44 (2), (Idanthuros); Herodot, IV, 126; 127 (Idanthysos); Trogus Pompeius, *Istoria lui Filip*, II, 5, 8 (Idanthurus).

¹⁷⁷ L. Dubois, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 11-14.

¹⁷⁸ M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc. cit.*, p. 252; Idem, *Die westpontischen Poleis ...*, p. 63.

¹⁷⁹ L. Dubois, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 13.

¹⁸⁰ Amintii de L. Dubois, *op. cit.*, în *loc. cit.*, n. 45-46.

variante. Deoarece consideră că ar fi extraordinar ca inelul în cauză să aparțină regelui Skyles, L. Dubois a propus să se vadă în acesta un semn regal trimis de Skyles lui Argotas, unul dintre prinții sau dintre reprezentanții săi în ținuturile stăpânite de odrisi¹⁸¹. Astfel, piesa ar fi purtătoarea unui mesaj regal. Nu se poate stabili în ce împrejurări inelul în cauză a ajuns la Vadu, lângă Histria, însă informația lui Herodot, amintită mai sus, potrivit căreia mama lui Skyles era din Histria, unde regele scit putea să fi păstrat unele legături, ar oferi o eventuală explicație. Cu toate că după același Herodot, granița dintre sciți și odrisi în timpul sugerat de narațiunea amintită era Dunărea, iar Histria se afla la sud de fluviu, dar în zona litorală, în apropierea gurilor acestuia, M. Oppermann consideră că se poate admite ca orașul să se fi aflat încă, în această vreme, în zona de dominație scitică¹⁸². S-ar putea presupune astfel, ca și pentru Olbia¹⁸³, un protectorat vremelnice scitic în această perioadă. Dar Histria putea să-și păstreze într-o mare măsură și o anumită autonomie, și să fi cunoscut o prosperitate reală, fapte relevate, printre altele, de propriile emisiuni monetare de argint, care încep aproximativ în al doilea sfert al secolului V a. Chr.¹⁸⁴, ca și de unele monumente religioase din zona sacră.

În legătură cu autoritatea exercitată de Skyles asupra altor teritorii au fost puse și monedele descoperite la Nikonion (Nikoneon), azi Grădiștea Roxolani, așezare situată pe malul de est al limanului Nistrului, care au imprimat numele regelui (sub forma ΣK , ΣKY sau ΣKYA)¹⁸⁵. Skyles de pe monedele în cauză, datate către cca. 460-455 / 450 a. Chr. ar fi același cu Skyles amintit de Herodot¹⁸⁶. Sciții și-au impus protectoratul asupra cetății Nikonion, ținând sub control situația din întreaga zonă învecinată chiar mai de timpuriu, după eșecul expediției lui Darius, iar monedele lui Skyles de la Roxolani demonstrează faptul că această emisiune regală nu a fost bătută la Olbia, cum s-a susținut cândva, ci chiar la Nikonion. Mai mult chiar, emisiunea amintită a fost interpretată de A.V. Anohin și ca o încercare a regelui scit de a-și asigura independența economică și financiară atât față de Olbia, cât și față de Histria¹⁸⁷. Alegerea bufniței – simbol al înțelepciunii – ca efigie a monedei acestui rege, educat în spirit elen, dovedește faptul că ea n-a fost întâmplătoare, iar acesta cunoștea bine semnificația simbolului în cauză¹⁸⁸.

¹⁸¹ L. Dubois, *op.cit.*, în *loc. cit.*

¹⁸² M. Oppermann, *Zum Problem nordwestpontischer Einflüsse ...*, în *loc.cit.*, p. 252.

¹⁸³ Ju. G. Vinogradov, S.D. Kružickij, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraumes*, Mainz, 1997, p. 131-133.

¹⁸⁴ C. Preda, *op.cit.*, p. 42-72; Gh. Poenaru Bordea, *A Survey of Numismatic Research 1972-1977*, Berna, 1979, p. 26, consideră că primele monede de argint histriene nu s-au putut emite înainte de 480 a. Chr.

¹⁸⁵ A.G. Zaginailo, P.O. Karyškovskij, *Monetu skifskogo taria Skila*, în *Numismatičeskie issledovanija po istorii jugovostočnoj Evropu*, Kișinev, 1990, p. 3-15; așezarea a fost întemeiată spre sfârșitul sec. VI, iar apogeul ei a fost plasat, pe baza descoperirilor arheologice, în sec. V a. Chr.

¹⁸⁶ *Ibidem*. În legătură cu datarea acestor monede vezi și Gh. Poenaru Bordea, în *Istoria românilor*, I, București, 2001, p. 561-562.

¹⁸⁷ V.A. Anohin, *Moneti anticinih gorodov Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja*, Kiev, 1989, p. 77; A.S. Riusiaeva, *op.cit.*, în *loc. cit.*

¹⁸⁸ Eadem, *op.cit.*, în *loc. cit.*

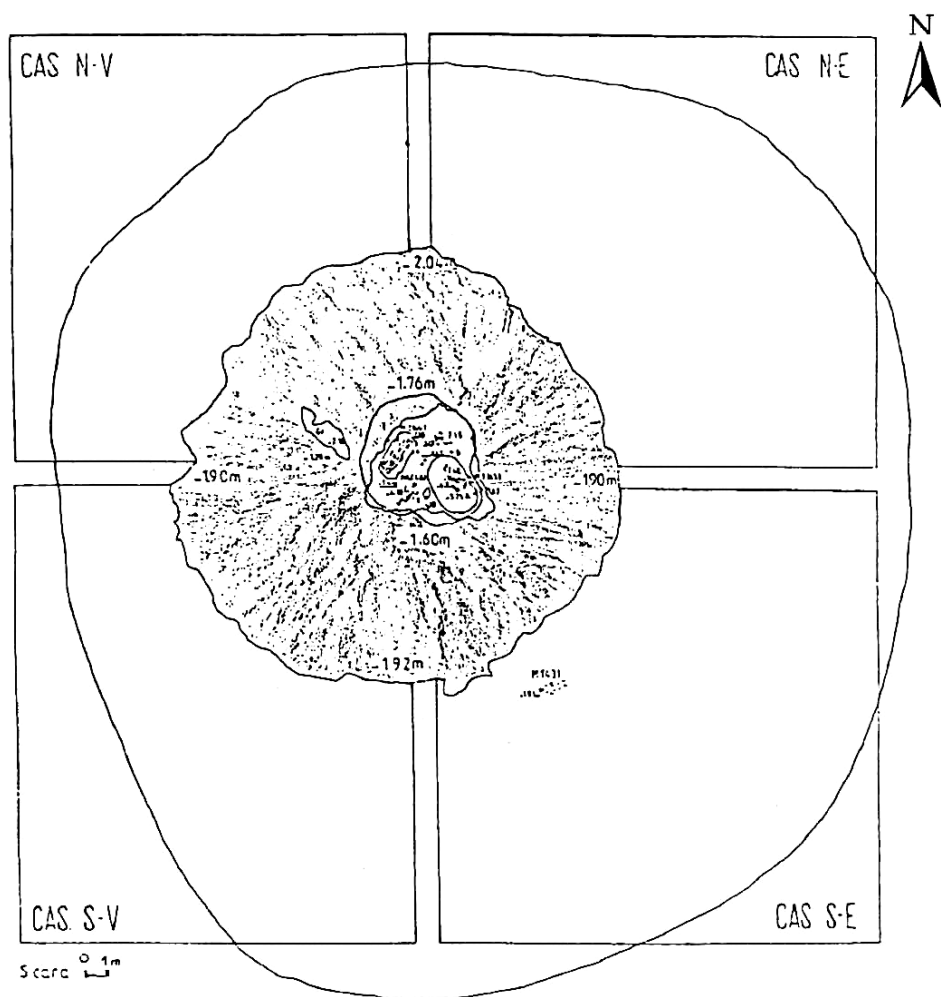

Fig. 6. Tumulul I de la Ciulnița (*apud* S. Marinescu-Bîlcu *et al.*).

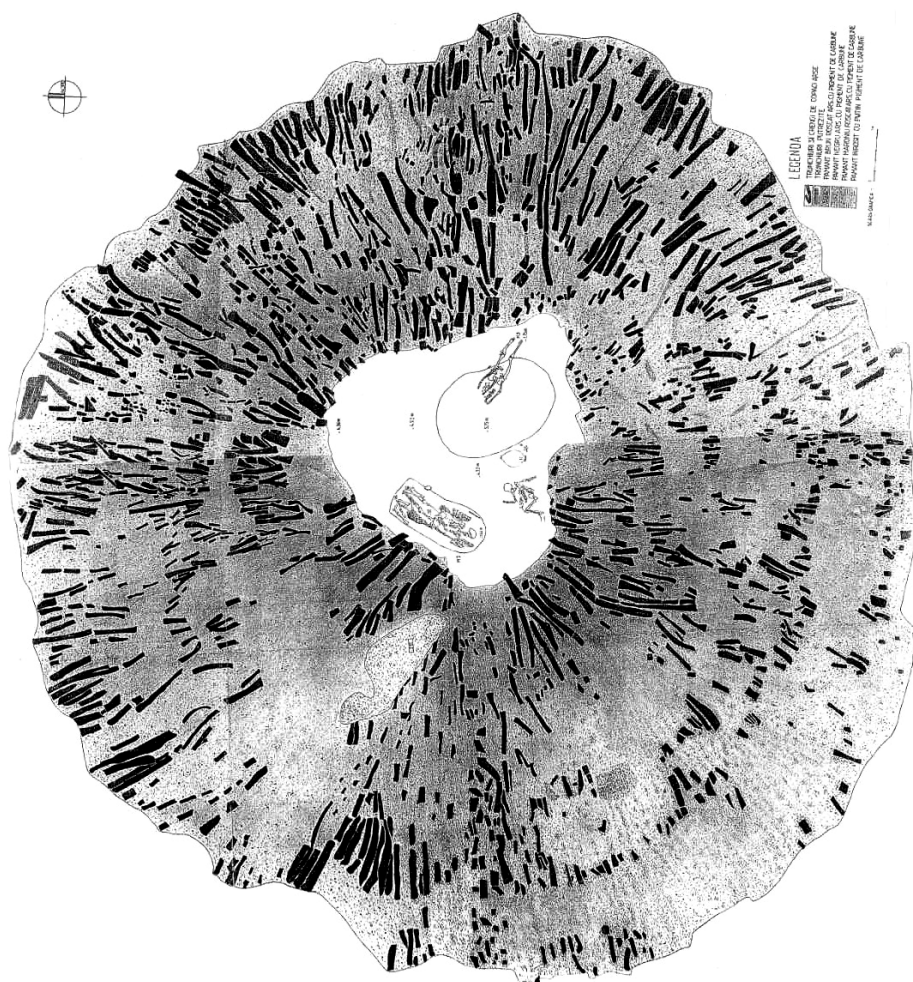

Fig. 7. Construcția mormântului scitic din tumulul de la Ciulnița
(apud S. Marinescu-Bîlcu *et al.*).

Potrivit opiniei multor specialiști, Nikonion a reprezentat un *emporium* al Histriei, sau o așezare importantă, care a avut legături dintre cele mai strânse cu histrienii¹⁸⁹. În acest fel, dacă se au în vedere inelul de aur de la Vadu și monedele lui Skyles de la Nikonion, se poate considera că între regele scit și Histria au existat relații mai mult decât întâmplătoare.

Totuși, nu se pot stabili cu precizie aria stăpânirii lui Skyles și populația scitică asupra căreia el și-a exercitat autoritatea, urmat de fratele și ucigașul său – Octamasades. Unii cercetători consideră că el ar fi fost regele întregii Sciții, care în sec. V a. Chr. avea un potențial economic și militar însemnat, dominând toate triburile scitice din silvostepă și având sub control coloniile grecești nord-pontice. Însă, după alții, regatul lui Skyles ar fi avut o arie mult mai restrânsă, care cuprindea zona de nord-vest a litoralului nord-pontic, eventual și nordul Dobrogei¹⁹⁰.

În general, însă, pe baza surselor literare și a materialului arheologic, se pare că activitatea regilor sciți cunoscuți după nume (începând cu Ariapeithes, până la Skyles și Octomasades), s-a desfășurat mai ales în regiunea aflată între Borysthenes (= Nipru) și Istru, unde – după Herodot – s-ar fi aflat Sciția Veche¹⁹¹. În stepa nord-pontică, pentru prima jumătate a sec. V a. Chr., nu s-a putut încă identifica nici o formațiune politică unitară și stabilă, care să-și manifeste puterea în spațiul geografic amintit și care să se impună printr-un potențial economic și militar ridicat¹⁹². Pe baza informațiilor lui Herodot privind numele unor populații nord-pontice și a descoperirilor arheologice, s-a considerat posibilă diferențierea unor grupuri etnice ale nomazilor și ale populațiilor sedentare. Între formațiunile etnice, care ar fi cuprins mai ales o populație seminomadă ori sedentară, izvoarele îi menționează și pe kalipizi, neam tracic sau scitic (după unii eleno-traci sau eleno-sciți), care ar fi locuit pe cursul inferior al râului Hypanis (= Bugul Inferior), pe țărmul Pontului Euxin¹⁹³. În acest context, unii cercetători consideră că populația nord-

¹⁸⁹ Ideea întemeierii așezării de la Roxolani ca *apoikie* a Histriei a fost lansată de M.S. Sinitsyn, *Raskopki gorodišča vozle s. Roksolany Beljaevskogo raiona Odesskoj oblasti v 1957-1961 gg.*, în *MASP*, 5, 1966, p. 5-56, care invocă drept argument descoperirile numismatice. Ipoteza pare să fie susținută de informațiile oferite de un decret elenistic de la Tyras, publicat de Ju. G. Vinogradov, *Istrija, Tira i Nikonij, pokinutij i vozroždennyi*, în *NE*, 16, 1999, p. 50-71, care evocă rolul jucat de Histria la reîntemeierea așezării în sec. III a. Chr.; P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice*, în *StudClas*, 12, 1970, p. 149-156, apreciază că întemeind Nikonion-ul, Histria „a repetat în miniatură varianta milesiană a colonizării”; Al. Avram, *Studies in the Ancient Greek Polis*, în *HE*, 95, 1995, p. 197; S.B. Ochotnikov, *Značenie raskopok Nikonja v razvite arheologii severozapadnogo Pričernomor'ja*, în *Nikonij i antičnyj mir severnogo Pričernomor'ja*, Odessa, 1997, p. 14 și urm. etc. Pentru Nikonion – colonie a Miletului – se pronunță, între alții, N.M. Sekerskaja, *Antičnyj Nikonij i ego okruža VI-IV vv. do n.e.*, Kiev, 1989, p. 17.

¹⁹⁰ Ju. G. Vinogradov, *Politiceskaia istorija Ol'viiskogo polisa VII-I vv. do n.e. Istoriko-epigraficeskoe issledovanie*, Moskva, 1989, p. 103-109; K.K. Marčenko, *K voprosu o protektorate skifov v Severo-Zapadnom Pričernomor'je V v. do n.e.*, în *PAV*, 1993, p. 43-47.

¹⁹¹ Herodot, IV, 99.

¹⁹² K.K. Marčenko, *K voprosu o protektorate skifov ...*, în *loc.cit.*, p. 44.

¹⁹³ Herodot, IV, 17 („După târgul borysteniților primii locuitori sunt kallipizii, care sunt scito-greci, iar deasupra lor un alt neam, numit alazoni. Aceștia și kallipizii se comportă în toate ca sciții, grăul însă ei îl seamănă și mănâncă, ca și ceapa, usturoiul, linteă și meiul”). Alte informații

pontică asupra căreia ar fi domnit atât Ariapeithes și Idanthuros, cât și Skyles, ar fi fost reprezentată de kallipizi. Potrivit aceluiași cercetători, kallipizii ar fi fost cei care ar fi ajuns până în Chersonesul Tracic¹⁹⁴. Tot ei, sub influența lui Skyles, rege eleno-scit prin origine și filoelen prin educație, ca și datorită vecinătății prietenești a grecilor din coloniile nord-pontice, ar fi trecut de la modul de viață nomad la cel sedentar. După moartea lui Ariapeithes, din cauza unui conflict neclar cu Spargapeithes, (datorat, probabil intenției atât a sciților, cât și a agatirșilor, poate și a altora – geții și grecii din colonii – de a avea sub control zona gurilor Dunării), Skyles și sciții săi s-ar fi așezat mai la est, apropiindu-se de Nikonium și de Olbia¹⁹⁵; dar și această opinie este greu de susținut. Încercarea unor cercetători¹⁹⁶ de a atribui unui tumuli scitici regali (tumulul de la Soloha) celor doi frați vitregi ai lui Skyles – Octomasades și Orikos – de asemenea nu se susține. Mai degrabă, în tumulii regali din Sciția, atât de bogați în inventar funerar, au fost înmormântate căpătenii ale unor sciți nomazi veniți dinspre răsărit, care în a doua jumătate a sec. V a. Chr. au influențat mult situația politică din zona nord-pontică¹⁹⁷.

După moartea lui Skyles a luat sfârșit, probabil, încercarea de colonizare, în teritoriul Olbiei, a unui grup important de sciți nomazi. Evenimentul a influențat negativ pătrunderea modului de viață elen în lumea scitică.

Tot în legătură cu relațiile dintre Histria, Olbia și sciți a fost pusă o statuie ridicată de olbianul Xantos Posios pe la 475-450 a. Chr. în colonia nord-pontică pentru Apollon Ietros¹⁹⁸, divinitate protectoare a Histriei. Cultul acestei divinități era practicat atât la Olbia, cât și în alte colonii milesiene de la Marea Neagră. Ridicarea statuii pentru divinitatea protectoare a Histriei reprezintă mai mult decât dovada evlaviei arătate față de un zeu adorat în ambele cetăți, și anume o legătură aparte între dedicant și Histria. Acesta făcea parte, probabil, din aristocrația Olbiei și va fi îndeplinit o misiune la Histria. Deoarece în mod frecvent regii barbari apelau – pentru negocieri cu grecii, sau cu orașele grecești, iar mai apoi cu romanii – la solii greci recrutați din orașele aflate sub stăpânirea sau în sfera lor de influență¹⁹⁹, s-a considerat că și inscripția în cauză ar sugera o situație de acest fel. Deoarece relațiile dintre sciți și Histria au fost întrerupte în mod violent, ca urmare a distrugerii orașului pe la 500 a. Chr. (sau în deceniul următor), pentru a putea fi reluate era nevoie de un intermediar aflat la îndemână. Acesta era

despre kallipizi, la Strabon, XII, 3, 21 și la Pomponius Mela, *De chorographia*, II, 1, 7 („În apropiere coboară Asiaces, curgând între kallipizi și asiaci”). Unii cercetători îi consideră pe kallipizi triburi de origine tracă, înrudite cu carpicii (cf. Gh. Bichir, în *RevIst.*, 33, 3, 1980, p. 453).

¹⁹⁴ A.S. Riusiaeva, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 146.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ A. Iu. Alexeev, *Skifskie țări i „țarskie” kurgană V-IV vv. do n.e.*, în *VDI*, 3, 1996, p. 104-108.

¹⁹⁷ A.S. Riusiaeva, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 147.

¹⁹⁸ Ju. G. Vinogradov, *Politieskaia istoriia Ol'viiskogo polisa VII-I vv. do n.e.*, passim; idem, *Pontische Studien.*, p. 111; A.I. Riusiaeva, Ju. G. Vinogradov, *Apollon Ietros, Herrscher von Istros, in Olbia*, în Al. Avram, M. Babeș (eds.), *op.cit.*, p. 229-234.

¹⁹⁹ Ex. negocierile lui Burebista cu Pompei, purtate prin intermediul lui Akornion din Dionysopolis, sau negocierile duse de Atheas cu Filip al II-lea, prin intermediul Apolloniei.

Olbia (prin reprezentantul său), oraș aflat deja sub protectorat scitic, dar înrudit cu Histria, datorită descendenței comune milesiene și cu care întreținea bune relații²⁰⁰.

În legătură cu evoluția raporturilor traco-geto-scitice la Dunărea de Jos în secolele IV-II a. Chr., deși sunt utilizate atât izvoarele literare, cât și cele arheologice, epigrafice și numismatice, aspectele concrete ale acestor raporturi sunt încă departe de a fi pe deplin precizate. Deoarece referitor la problemele în cauză există numeroase abordări în literatura de specialitate, ne vom referi doar la câteva aspecte.

Dacă sub Teres (cca. 470-440 a. Chr.), Sitalkes (431-424) și Seuthes I (424-410) regatul odris a fost relativ unitar și puternic, mai apoi acesta a început să se destrame. De o anumită redresare a lui se poate vorbi doar în timpul domniei lui Kotys I (383-360 a. Chr.), care a încercat o reunificare a regatului, fără a mai atinge, însă, vechile hotare și mai ales fără regiunile dunărene. Sub succesorii săi regatul odris a slăbit și mai mult, sfârșind prin a ajunge pradă expansiunii macedonene, care – prin Filip al II-lea – a supus toată Tracia, până la Balcani, în anul 341 a. Chr.

Nu cunoaștem prea bine, în acest context politic, atitudinea orașelor grecești vest-pontice (care nu vor pierde, totuși, prilejul de a-și consolida autonomia față de „barbari” și de a prospera din punct de vedere economic²⁰¹), ca și a geților și a sciților, în noua situație. Aceștia din urmă, pe baza descoperirilor arheologice de la sfârșitul sec. al V-lea și din primele decenii ale sec. al IV-lea a. Chr. nu par să fi trecut încă, în mod masiv, la sudul Dunării. Nu pierdem însă din vedere faptul că în vremea hegemoniei ateniene, din sec. V a. Chr., unele orașe grecești litorale au fost înglobate în liga delio-attică²⁰².

Pe baza analizei unor izvoare literare, Vl. Iliescu a considerat că un grup masiv de sciți, sub conducerea lui Atheas, s-ar fi stabilit în Dobrogea cu mult înaintea conflictului pe care l-a avut mai întâi cu acel anonim „rex Histrianorum”, iar mai apoi cu Filip al II-lea. Pentru o ședere îndelungată a sciților în Dobrogea ar pleda, potrivit aceluiași autor, și protectoratul pe care Atheas l-ar fi exercitat asupra coloniilor grecești de pe țărmul de apus al Mării Negre (de la Histria la Dionysopolis), precum și monedele cu numele regelui²⁰³. Nu se cunoaște, însă, aria stăpânirii sale. Faptul că el a venit,

²⁰⁰ L. Ruscu, *op. cit.*, p. 56-58. Opinia autoarei, potrivit căreia reluarea relațiilor dintre sciți și Histria, prin intermediul solului olbian, ar fi fost determinată de intenția încheierii căsătoriei regelui scit (Ariapeithes, n.n.) cu o femeie din Histria (vezi mai sus) este, însă, mult prea hazardată.

²⁰¹ O dovadă este Histria, care cunoaște o situație favorabilă, ilustrată de amploarea relațiilor comerciale întreținute de cetate cu populația indigenă, cu porturile cele mai active din Egeea, cu unele colonii nord-pontice, ca și de continuarea cu intensitate a activității sale monetare și de construire a unor monumente reprezentative în Zona sacră (cf. D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, p. 167-183).

²⁰² D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio*, Milano, 1971, p. 63-64; Idem, *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, p. 20 și urm.; M. Angelescu, *Un problème controversé: l'expédition de Péricles dans le Pont Euxin*, în *Pontica*, 25, 1992, p. 45-54; Al. Avram, *Poleis und Nicht-Poleis im zweiten attischen Seebund*, în M.H. Hansen, K. Raaflaub (eds.), *Studies in the Ancient Greek Polis*, HE, 95, 1995, p. 191-200; Idem, în *Istoria românilor*, I, București, 2001, p. 592-593; M. Oppermann, *Die westpontischen Poleis ...*, p. 64.

²⁰³ Vl. Iliescu, *Die ausenpolitische Krise der westpontischen Griechenstädte im 4. Jh. v. u. Z.*, Berlin, 1970, p. 51-55; Idem, *Cu privire la data ...*, în *loc.cit.*, p. 61; în legătură cu monedele regelui Atheas, inclusiv în ceea ce privește cronologia și autenticitatea lor (afirmată sau

probabil, dinspre stepa Bugeacului, nu înseamnă că nu a păstrat și această regiune sub control, chiar dacă la un moment dat centrul puterii sale se afla la sudul Dunării. S-ar putea, de asemenea, așa cum considerau P. Nicorescu și V. Pârvan²⁰⁴, ca stăpânirea scitică să se fi extins și la vest de Dunăre, în Câmpia Bărăganului (sau mai probabil, într-o parte a Câmpiei Brăilei, așa cum ne sugerează descoperirile de aici). Spre sud, stăpânirea sa pare să se fi întins numai până la nord de Odessos. Însă încercarea de a pune de acord informațiile literare cu datele arheologice este extrem de dificilă și adesea riscantă. Cu toate acestea, nici unele, nici celelalte, nu pot fi neglijate în efortul de conturare a cadrului etnic și cultural al regiunii Dunării de Jos în această perioadă.

O prezență scitică mai sigură și mai numeroasă pentru secolele IV-II a. Chr. a fost constatată, până în prezent, în zona litorală a Dobrogei, cu o pătrundere în interiorul regiunii, pe Valea Carasu până spre Medgidia, precum și pentru nordul regiunii²⁰⁵. Dar prezența „enclavelor” scitice nu a însemnat eliminarea sau restrângerea drastică a predominanței getice în regiune, deoarece tocmai în această perioadă ei sunt bine evidențiați în Dobrogea prin necropole și așezări reprezentative, dintre care unele încep încă din sec. V a. Chr. Pot fi amintite, printre altele, pentru nordul Dobrogei, necropolele de tip Enisala, Telița, Murighiol²⁰⁶ și așezările de la Beidaud, Beștepe, Celic-Dere²⁰⁷, Murighiol²⁰⁸, Tulcea-Dealul Monumentului²⁰⁹, Dinogetia-Garvăn²¹⁰, precum și mormântul princiar de la Agighiol²¹¹. Pentru sud-vestul Dobrogei se remarcă

contestată de specialiști), vezi printre alții: A. Rogalski, *Moneta na imeto na skijskiia țar Atei*, în *Izvestiia*, 12, 1961, p. 63; Idem, *Za niakoi „falșivi” anticini moneti; seceni na Balkanskiia poluostrov*, în *Izvestiia*, 6 (21), 1970, p. 3-19; V.A. Anohin, *Monetă skijskogo țaria Atea*, în *NSf*, 2, 1965, p. 3-15; D.B. Șelov, *Țari Atei*, în *NSf*, 2, 1965, p. 16-40; T. Gerasimov, *Istinski li sa monetite s nadpis ATAIAS ı ATAIA*, în *Izvestiia*, 30, 1967, p. 181-185; Idem, *Otnovo za falșivite moneti s nadpisi ATAIAS ı ATAIA*, în *Izvestiia*, 8 (23), 1972, p. 3-16; Gh. Poenaru Bordea, *Studiile de numismatică greacă în România între 1947-1974*, în *BSNR*, 117-119, 1973-1975, p. 17-35; C. Preda, *op.cit.*, p. 121-123.

²⁰⁴ P. Nicorescu, *La campagne de Philippe en Thrace*, în *Dacia*, II, 1925, p. 22-28; V. Pârvan, *op.cit.*, p. 51.

²⁰⁵ M. Irimia, *Date noi privind necropolele din Dobrogea ...*, în *loc.cit.*, p. 69-148; Idem, *Morminte plane și tumulare ...*, în *loc.cit.*, p. 64-83; Al. Barnea, *Descoperiri arheologice noi în preajma cetății Dinogetia*, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 103-114; G. Simion, *Culturi antice ...*, *passim*.

²⁰⁶ G. Simion, *Culturi antice ...*, p. 259-314, 315-321; G. Simion, Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 373-382; Exp. Bujor, *Începuturile formării culturii La Tène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *MCA*, IV, 1959, p. 325-330; Idem, *O geto-dakiiskoi kulture v Murighiole*, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 125-141.

²⁰⁷ G. Simion, *Culturi antice ...*, p. 79-98 (cu El. Lăzărca); p. 123-134, 135-146, 217-236.

²⁰⁸ Al. Suceveanu *et al.*, *Halmmyris*, I, Cluj-Napoca, 2003, p. 28-29.

²⁰⁹ A. Opaiț, *Aegyssus '76 – raport preliminar*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 310 (*oppidum* în sec. IV-III a. Chr.); Idem, *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, în *Dacia*, NS, 31, 1987, p. 145-156.

²¹⁰ Al. Barnea, *op.cit.*, în *loc. cit.*

²¹¹ D. Berciu, *Arta traco-getică*, p. 33-76; 94-122; Idem, *Das thrako-getische Fürstengrab von Agighiol in Rumänien*, în *BRGK*, 50 (1969), 1971, p. 209-266.

necropolele de la Bugeac, Ostrov, Viile, Băneasa, Rasova, Canlia²¹², precum și așezările de la Izvoarele, Gura Canliei²¹³, Adâncata²¹⁴, Coslugea, Satu Nou-Valea lui Voicu (aceasta numai pentru sec. III și sec. I a. Chr. - începutul sec. I p. Chr.), Satu Nou-Vadu Vacilor (numai pentru sec. II a. Chr.)²¹⁵ etc. Grupul sud-vest dobrogean se completează cu descoperirile getice din sectorul învecinat al Dobrogei de Sud (nord-estul Bulgariei) de la Vrâbița, Kiulevcea, Preslavska, Braničevo, Profesor Zlatarsky, Krăgulevo, Alfatar, Černa²¹⁶, Profesor Ișirkovo²¹⁷, precum și cu așezarea și necropola regală de la Sveštari-Sborjanovo²¹⁸. Orizontului amintit, format de obiectivele arheologice getice din sectorul de sud-vest al Dobrogei și din nord-estul Bulgariei, i se pot adăuga descoperirile relativ numeroase din zona Călărași - Ialomița, cum sunt cele de la Bogata, Dichiseni, Grădiștea-Călărași, Grădiștea-Conslogeni, Gâldău-Pietroiu, Andolina, Boșneagu, Dorobanțu, Grădiștea Ulmilor, Bordușani²¹⁹ etc.

²¹² M. Irimia, *Date noi privind necropolele ...*, în *loc.cit.*, p. 69-148, cu bibliografie; Idem, *Noi mărturii arheologice privind a doua epocă a fierului în Dobrogea*, în *Pontica*, 24, 1991, p. 97-121.

²¹³ Idem, *Date noi privind așezările getice din Dobrogea ...*, în *loc.cit.*, p. 66-118, cu bibliografia.

²¹⁴ Idem, *Descoperiri getice în zona Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța)*, în *Pontica*, 37, 2004.

²¹⁵ M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou-, Valea lui Voicu* (com. Oltina, jud. Constanța). *Raport preliminar*, în *TD*, 10, 1989, p. 39-56; Idem, *Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța - campania 1989*, în *Pontica*, 23, 1990, p. 81-96; N. Conovici, M. Irimia, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts a Satu Nou (com. d'Oltina, dép. de Constantza)*, în *Dacia*, NS, 35, 1991, p. 139-176; N. Conovici, A. Ganciu, M. Irimia, *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța. Puncte: Valea lui Voicu; Vadu Vacilor*, în *CCAR. Campania 2003, 2004*, p. 290-292.

²¹⁶ * * * *Istoria na Dobrudža*, I, Sofia, 1984, p. 101-116, cu bibliografia. Menționăm și o parte a bibliografiei pentru unele dintre obiectivele amintite: T.v. Dremiszava, *Moghilniat necropol s. Branicevo (Kolarovgradsko)*, în *Izvestiia*, 13, 1962; M. Mirčev, *Trakijski moghilen necropol pri s. Prof. Zlatarski*, în *Izvestiia*, 14, 1963, p. 1-13; L. Bobčeva, *Trakijski nekropol v. c. Kiulevcea, Šumensko*, în *Arheologija*, 4, 1969, p. 40-51; Eadem, *Trakijski nekropol pri selata Krăgulevo i Černa, Tolbuhinski okrăg*, în *Izvestiia*, 11 (26), 1975, p. 119-127; I. Vasilcin, *Dvuobriaden trakijski nekropol pri selo Černa, Dobriciko*, în *Izvestiia*, 34-35 (49-50), 1998-1999, p. 5-103.

²¹⁷ R. Georgieva, I. Batchvarov, *Trakijski nekropol pri selo Profesor Ișirkovo silistrensko*, Silistra, 1994 (42 morminte).

²¹⁸ M. Čičikova, P. Delev, A. Bozhkova, *Investigations of the thracian settlement near Sveshtari in the 1986-1988 period*, în *Hellis*, II, 1992, p. 73-88; M. Čičikova, *The thracian tomb near Sveshtari*, în *Hellis*, II, 1992, p. 143-163; D. Gergova, *Obredăt na obezsmärtiavaneto v Drevna Trakija*, Sofia, 1996.

²¹⁹ M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, p. 40-74, 175-187, fig. 2, 33; tot aici și bibliografia anterioară; N. Conovici, *Les relations entre les Getes des deux rives du Bas-Danube à la lumière des données archéologiques et numismatiques (IVe-IIe siècles av.n.è.)*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucarest, 4-10 septembre 1976, 1980, II, p. 43-54; V. Sârbu, V. Oprea, *Așezarea getică din zona Pietroiu-Gâldău, jud. Călărași (I)*, în *CCDJ*, 14, 1995, p. 123-146; Idem, *Așezarea getică din zona Pietroiu-Gâldău, jud. Călărași (II)*, în *Istros*, 8, 1997, p. 209-236; S. Marinescu-Bîlcu, D. Popovici, G. Trohani et al., *Archaeological researches at Bordușani-Popină (Ialomița county) preliminary report 1993-1994*, în *CercArh*, X, 1997, p. 39-63 (*La Tène occupation*).

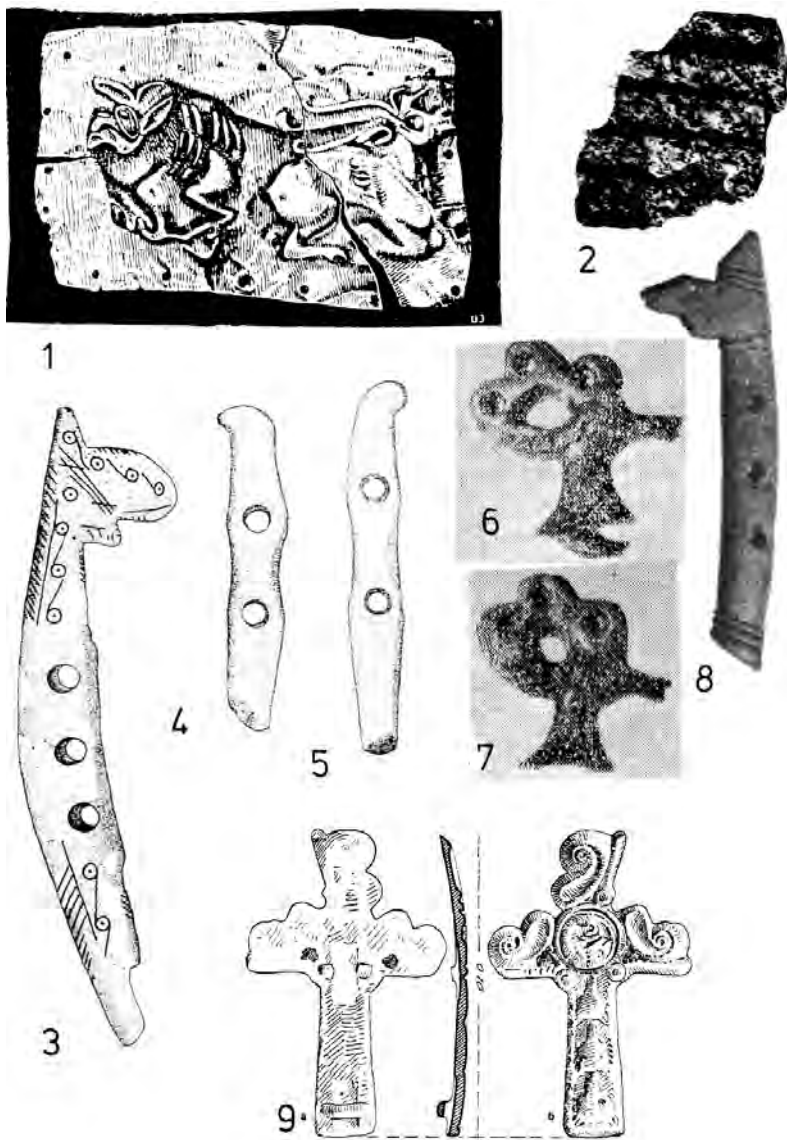

Fig. 8. 1-2 – placă ornamentală de aur pentru împodobirea unei tolbe (*gorythos*) și fragment dintr-o armură lucrată din lamele de fier de la Gurbănești, jud. Călărași (*apud* D.V. Rosetti); 3-5 – psalii de os de la Curteni, jud. Vaslui (*apud* C. Iconomu); 6-7 – vârfuri de „baldachin” de bronz de la Cireșu, jud. Brăila (*apud* V. Sârbu); 8 – psalie de os de la Bărboasa, jud. Bacău (*apud* M. Florescu, V. Căpitanu); 9 – aplică de bronz de la Armășoia, jud. Vaslui (*apud* A. Nițu); scări diferite.

O componentă scitică, greu de evaluat cantitativ în acest stadiu al cercetărilor, se constată pentru sec. IV-II a. Chr. și în *Hinterland*-ul unor cetăți grecești, sau în zonele apropiate, concretizată mai ales prin materiale ceramice specifice. Asemenea ceramică, denumită în general nord-pontică, s-a descoperit, pentru această perioadă, la Histria²²⁰, Nuntași II²²¹, Sinoe-Zmeica²²², Nicolae Bălcescu²²³ etc. Dacă pentru perioada anterioară se poate vorbi mai ales despre o influență scitică și de pătrunderea unor grupuri restrânse de populații nord-pontice, eventual și despre o suveranitate scitică asupra unor orașe grecești și a populațiilor din așezările aflate în *chora* lor (inclusiv a geților), începând cu secolul IV a. Chr. se constată o prezență arheologică sigură a unor sciți, reflectată de ritul înhumației, răspândit într-o parte a regiunii, de descoperirile de ceramică scitică și de alte artefacte de aceeași factură. Tumulul de la Topraisar, de la mijlocul sec. IV a. Chr., este scitic²²⁴. Obiceiul de a depune în morminte jertfe animaliere – exemplare întregi sau fragmentare (ca la Topraisar) – poate fi considerat în acest caz tot scitic, deși se întâlnește și la alte populații, inclusiv la traci și geți. De asemenea, în Câmpia Brăilei descoperirile confirmă o prezență reală, deși redusă din punct de vedere numeric, a unor elemente scitice, care în a doua jumătate a sec. IV a. Chr. par să se fi sedentarizat²²⁵.

Prezența scitică în Dobrogea rămâne, totuși, limitată numeric, ea fiind, probabil, mai compactă, poate și mai numeroasă, între Callatis la nord și Odessos la sud, cu centrul puterii lor la Dionysopolis și Bizone. În legătură cu sciții au fost puse și mormintele monumentale de piatră cu cameră boltită și dromos, aparținând așa numitului „tip macedonean” din preajma Callatidei²²⁶, care – după particularitățile lor constructive și după inventarul funerar – aparțin unor „basilei” sciți.

În zona de sud a litoralului dobrogean s-au descoperit cele mai multe monede cu numele a șase dinastii sciți, cele mai numeroase din sec. II a. Chr., fără a exclude sfârșitul celui precedent și începutul celui următor²²⁷. Tot aici izvoarele localizează pe acei *Scythae aroteres* și cele șapte orașe stăpânite de ei²²⁸. Prezența sciților în zona Callatidei

²²⁰ M. Coja, *Ceramica autohtonă de la Histria. Secolele V-I a. Chr.*, în *Pontica*, 3, 1970, p. 103, 105, fig. 2/12-15.

²²¹ C. Domăneanțu, *La sanctuaire hellénistique du site de Nuntași II*, în *Dacia*, NS, XXXVII, 1993, p. 68.

²²² V. Canarache, *Șantierul Histria*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 139, fig. 28.

²²³ M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (sec. V-I î.e.n.)*, în *Pontica*, 6, 1973, p. 42-46, pl. IV/4; V/3; XVI/2; XVII/2.

²²⁴ Idem, *Un mormânt tumular descoperit la Topraisar*, în *Pontica*, 9, 1976, p. 37-56; pentru datele vezi și S. Iu. Monahov, *Greceskie amfora v Pricernomor'je. Kompleksi keramiceskoi tarî VII-II vekov do n.e.*, Saratov, 1999, p. 308-309.

²²⁵ V. Sârbu, *Câmpia Brăilei ...*, în *loc.cit.*, p. 11-41.

²²⁶ Sunt cinci asemenea morminte; cf. M. Irimia, *Despre sciți și Sciția Mică ...*, în *loc.cit.*, p. 302, n. 31; idem, *Morminte plane și tumulare ...*, în *loc.cit.*, p. 67-72.

²²⁷ V. Canarache, *Monedele sciților ...*, în *loc.cit.*, p. 213-258; Gh. Poenaru Bordea, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 17-35; J. Yourukova, *Nouvelles données sur la chronologie des rois scythes en Dobroudja*, în *Thracia*, 4, 1977, p. 105-125; C. Preda, *op.cit.*, p. 120-129, unde le datează doar în ultimele trei sferturi ale sec. II a. Chr.

²²⁸ Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia*, IV, 11 (18), 41.

este sugerată de mai multe surse. După cum se cunoaște, o parte a Dobrogei, dinspre litoral, începuse să fie numită în epoca elenistică *Mikra Scythia*²²⁹. Pentru Demetrios din Callatis²³⁰, locuitorii ținutului dintre Callatis și Dionysopolis erau crobizii (înruși cu geții), sciții și „grecii amestecați” (*migades Hellenes*). În legătură cu enclava scitică, ceva mai bine evidențiată, aflată în teritoriul callatian și la sud de acesta, s-a considerat că ea putea reprezenta resturile sciților, care pătrunseseră în Dobrogea la jumătatea secolului al IV-lea sub Atheas, ori ale celor care sprijiniseră revolta callatienilor, din 313 a. Chr., împotriva lui Lysimach²³¹. N-ar fi exclus, de asemenea, ca o parte dintre sciții participanți la aceste campanii sau alții, pătrunși mai târziu, în împrejurări istorice rămase necunoscute, să fi fost colonizați în calitate de soldați-agricultori, ca în multe alte zone ale lumii elenistice, în *φροῦπια*, precum cele de la Albești, Coroana, Hagieni etc. În ceea ce privește pe acei *migades Hellenas*, termen echivalent cu un altul, mai bine cunoscut, de *mixellenes*, sau *mixobarbaros*, din alte surse, nu este obligatoriu să aibă o semnificație etnică, ci pot să indice o situație periferică și inferioară social a unor comunități²³².

Referitor la regii sciți menționați pe monedele amintite mai sus, nu se cunoaște natura raporturilor dintre ei și orașele grecești. Câteva indicii sunt oferite de faptul că monedele sunt opera unor meșteri greci, fiind emise chiar în unele orașe grecești. Ele ar constitui atât o formă de tribut, cât și una de cadouri diplomatice, oferite de greci conducătorilor sciților, rămași în calitate de soldați-agricultori în zonă. Puterea lor, greu de evaluat, era totuși destul de mare²³³.

Doi dintre acești „regi” sunt cunoscuți și din inscripții. Astfel, regele Kanites este menționat într-o inscripție din Odessos²³⁴, un decret onorific pentru Hermeios Asklepidorou din Antiocheia, apropiat de acest rege scit. Pentru binefacerile aduse orașului Odessos și cetățenilor săi, ca urmare a relațiilor stabilite cu regele scit, cel în cauză este cinstit cu onoruri importante.

O altă inscripție a fost recuperată din mare în regiunea Capului Caliacra (anticul Tyrizis). Este vorba de partea superioară a unui altar de marmură în cinstea Dioscurilor, ridicat de Antigonos Herakleitou din Styberra în Macedonia, din însărcinarea regelui Sariares²³⁵. M. Lazarov considera că acest Antigonos ar fi aceeași persoană cu cel

²²⁹ În legătură cu aria Sciției Mici, mult mai restrânsă decât se credea până de curând, vezi M. Irimia, *Despre sciți și Sciția Mică ...*, în *loc.cit.*, p. 299-317.

²³⁰ La Pseudo-Skymnos, v. 756-757.

²³¹ Al. Avram, *Untersuchungen zur Geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischen Zeit*, în *Dacia*, NS, XXXV, 1991, p. 106-107, 120-121.

²³² *Ibidem*, p. 121-122, 128-130. L. Buzoianu, *Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII-IV a. Chr.)*, Constanța, 2001, p. 30-34, aplică sintagmei în cauză și sensul de „greci de origini diferite”, mai just îndeosebi pentru momentul colonizării; cel de greci + autohtoni + alte populații ar fi mai potrivit pentru perioadele mai târzii, „când se poate vorbi de coabitarea unor comunități etnice diferite”.

²³³ Al. Avram, *Untersuchungen zur Geschichte ...*, în *loc. cit.*

²³⁴ G. Mihailov, *IGB*, I², p. 41, nr. 6.

²³⁵ M. Lazarov, V. Popov, *Une inscription recemment decouverte relative au roi scythe Sariares*, în *ThrPon*, II, *Deuxieme simposium international*, Sozopol, 4-7 octobre 1982, Jambol, 1985, p.

menționat ca ambasador al regelui Filip al V-lea, trimis la bastarni împreună cu un nobil de-al acestora – Cotto – pentru a-i ațâța împotriva dardanilor²³⁶, eveniment ce a avut loc pe la 179-175 a. Chr. Raporturile dintre cele două personaje menționate în inscripție ar fi fost determinate de prezența întâmplătoare sau intenționată a lui Antigonos în zona stăpânită (sau controlată) de Sariares. Cu acest prilej regele scit i-ar fi adresat rugămintea de a îndeplini în numele său un act de pietate față de unele divinități grecești, adorate și de regii sciți, după cum o dovedesc reprezentările și simbolurile care apar pe monedele lor (în unele cazuri, pe monedele lui Akrosas sau Charaspes apărând chiar Dioscurii). Din cele de mai sus reiese că puterea acestor basilei sciți, în raporturile cu orașele grecești învecinate, era destul de mare. Dacă avem în vedere exemplul Histriei, care la un moment dat s-a aflat sub protecția unor basilei geți ca Zalmodekikos²³⁷ și Rhemaxos²³⁸, am putea admite că relații asemănătoare puteau să se stabilească, în anumite momente, și între regii sciți și orașele grecești. După unele opinii, faptul că monedele în cauză, bătute la Callatis, și în parte la Dionysopolis, sunt tipic grecești, purtând doar numele regelui, ar sugera că emiterea lor n-ar fi fost impusă, ci doar comandată orașului emitent. Aceasta ar dovedi că relațiile dintre orașele grecești și regii sciți ar fi fost mai degrabă de natură economică (schimburi de produse) și doar în subsidiar de natură politică. Mai mult chiar, basileii sciți ar fi ajuns să se elenizeze, însușindu-și elemente de cultură materială și spirituală grecească²³⁹. Totuși, aceste opinii sunt deocamdată greu de susținut. Prezența compactă, relativ îndelungată (cel puțin pe parcursul unui secol) sub forme complexe și clar evidențiate (morminte, monede, artefacte, inscripții) a sciților sugerează în mod convingător faptul că ei au reprezentat o forță reală, care în anumite momente se putea impune și din punct de vedere politico-militar față de orașele grecești.

În legătură cu influența (sau prezența) sciților la Dunărea de Jos, o problemă o ridică și mormintele de înhumatie descoperite în necropole getice, în care predomină incinerarea. Asemenea morminte au apărut în nordul Dobrogei la Murighiol²⁴⁰, Enisala (6% din totalul complexelor funerare)²⁴¹, în sudul regiunii la Krăgulevo²⁴² și, în mod cu totul excepțional, un mormânt de copil la Bugeac²⁴³. O excepție importantă o reprezintă însă necropola din sec. IV a. Chr. de la Stelnica, punctul *Grădiștea Mare* (jud.

156-163; G. Mihailov, *IGB*, V, p. 4, nr. 5003; I. Lazarenko, *A Rare Bronze Coin of the Scythian Ruler Sariares*, în *AnNum*, 44, Serie III, decembrie 2001, p. 1026-1031.

²³⁶ Titus Livius, 40, 57-58; însă nu trebuie trecut cu vederea că numele Antigonos este frecvent în lumea greacă, astfel încât identitatea personajului din textul antic cu cel din inscripție nu este certă.

²³⁷ D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², p. 167-185; Idem, *ISM*, I, 1983, p. 68-72, nr. 8.

²³⁸ Idem, *Contribuții la istoria veche a României*², p. 186-221; Idem, *ISM*, I, 1983, p. 82-93, nr. 15.

²³⁹ C. Preda, *op. cit.*, p. 128-129.

²⁴⁰ Supra, n. 206 (lucrările lui Exp. Bujor).

²⁴¹ G. Simion, *Geto-dacii din nordul Dobrogei în descoperirile de la Enisala*, în *Peuce*, 2, 1971, p. 63-129; Idem, *Necropolele getice de la Enisala și Telița*, în *Peuce*, 6, 1977, p. 49-57.

²⁴² L. Bobčeva, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 119-123.

²⁴³ M. Irimia, *Descoperiri noi în necropola getică de la Bugeac, jud. Constanța*, în *MCA. A XVII-a Sesiune anuală de rapoarte*, (Ploiești, 1983), București, 1992, p. 161-172; Idem, *Date noi privind necropolele ...*, în *loc. cit.*, p. 81.

Ialomița). Aici, din cele 194 de morminte cercetate până în anul 1996, 96 erau de înhumatie²⁴⁴. Mormintele de înhumatie și de incineratie se aflau amestecate în același perimetru al necropolei, fără a se constata nici o eventuală grupare a lor. Deși într-un număr neobișnuit de mare, pe baza inventarului funerar și a elementelor de ritual, mormintele de înhumatie de la Stelnica sunt considerate tot getice. Totuși, descoperirea unor vârfuri de săgeți de bronz de tip scitic și practica depunerii la capul sau la picioarele defunctului a unei lespezi de piatră (sau rășniță primitivă), practică întâlnită și în unele morminte scitice de rând, ar putea sugera și o eventuală influență a acestora. Mormintele getice aristocratice sunt atât de înhumatie, cât și de incineratie, ceea ce confirmă informațiile literare antice²⁴⁵.

Pe baza celor menționate mai sus pot fi formulate unele observații privind raporturile interetnice din perioada analizată, la Dunărea de Jos. Aici, în a doua jumătate a mileniului V a. Chr., s-au stabilit relații complexe între traci, geți, sciți și coloniștii greci, iar mai apoi și cu alte populații. În ceea ce privește prezența și activitatea politică a marilor puteri ale vremii, acestea s-au manifestat mai mult episodic, fără continuitate. Abia Roma va impune aici o stăpânire de durată și va depune eforturi importante în vederea integrării regiunii și orașelor grecești într-un sistem politico-militar, administrativ și cultural unitar și coerent.

Geții sunt prezenți la Dunărea de Jos de-a lungul întregii perioade, fapt confirmat atât de izvoarele literare, cât și de descoperirile arheologice. Raporturile formațiunilor getice din Dobrogea cu cetățile grecești par să fi fost, în general, lipsite de conflicte puternice și de acțiuni ostile; ele erau punctate, mai degrabă, de ajutorul militar acordat de barbari unor orașe. Modificarea balanței de putere apare odată cu ridicarea formațiunilor getice de dincolo de Dunăre, începând cu sfârșitul sec. IV - începutul sec. III a. Chr. (perioada lui Dromichaïtes), continuând într-o măsură poate mai redusă cu Rhemaxos și culminând cu Burebista.

Factorul scitic s-a manifestat de la început într-un context cultural relativ închegat, reprezentat de civilizația getică a Hallstatt-ului târziu și a La Tène-ului timpuriu, paralel, iar uneori conjugat cu cel grecesc. Impactul (uneori doar influența) sciților s-a manifestat diferit de la o zonă la alta, sau de la o perioadă la alta. Totodată, nu se poate exclude nici influența autohtonilor asupra sciților, chiar dacă acest aspect nu a constituit obiectul analizei de față. Sciții au reprezentat un factor activ în istoria regiunii. După unele infiltrări probabile de mici grupuri de populații și după un posibil protectorat vremelnic al sciților asupra unor orașe grecești vest-pontice (în sec. V a. Chr.), odată cu Atheas sciții au format un segment mai important al populației Dobrogei, inclusiv al celei din *chora* coloniilor, până la sfârșitul autonomiei lor.

O problemă care se ridică este măsura în care în cadrul raporturilor dintre geți și sciți s-ar fi ajuns la „simbioza” celor două populații, la asimilarea relativ rapidă a

²⁴⁴ N. Conovici, Gh. Matei, *Necropola getică de la Stelnica-Grădiștea Mare (jud. Ialomița). Raport general pentru anii 1987-1996*, în MCA, SN, 1, 1999, p. 99-144; colegii N. Conovici și A. Ganciu ne-au informat cu amabilitate că proporția dintre mormintele de incineratie și de înhumatie se păstrează aproximativ aceeași și în cazul descoperirilor de până în anul 2004.

²⁴⁵ Herodot, V, 8.

sciților, astfel încât să se poată vorbi de o cultură „scito-getică” ori „geto-scitică”. Considerăm că asemenea opinii nu sunt îndreptățite. În Câmpia Brăilei dovezile privind relațiile dintre geți și sciți sunt foarte firave. De asemenea, chiar dacă la Histria, Tariverde, Nuntași, Sinoe, Argamum, ceramica getică și nord-pontică apar în același nivel, situația pare specifică mai ales orașelor grecești și teritoriilor lor rurale, unde mediul colonial determina o anumită diluare a caracteristicilor proprii unei populații sau alteia, în cadrul unui proces mai mult sau mai puțin evident de „elenizare”; dar situația nu se poate generaliza la întreaga regiune. Mai degrabă pare să fie vorba despre coabitarea, în anumite zone, a geților și a sciților, mai târziu poate și a altor grupuri de populații, fiecare păstrându-și specificul. Chiar pentru necropolele birituale (ca la Enisala și Murighiol) nu se poate face o delimitare etno-culturală, deoarece inventarul funerar este asemănător, iar practicarea înhumăției poate avea și alte explicații, decât cele care ar sugera o diferențiere etnică. Nu putem preciza până când anume și în ce măsură sciții și-au păstrat identitatea. Amintirea lor, eventual chiar unele grupuri restrânse, au mai dăinuit un timp, de vreme ce unele izvoare din epoca romană confundă adesea alte populații aflate în conflict cu Imperiul, cu sciții.²⁴⁶ Despre o eventuală prezență celtică la Dunărea de Jos nu există până în prezent nici o dovadă certă²⁴⁷. Bastarnii, așa cum o dovedesc mai ales descoperirile arheologice²⁴⁸, nu par să fi depășit, spre sud, zona marcată de linia aproximativă cuprinsă între Piatra-Neamț - sud de Roman - Crasna - Tiraspol²⁴⁹. Fac excepție doar descoperirile de la Satu Nou-Valea lui Voicu, puse în legătură cu o posibilă incursiune bastarnă la sudul Dunării și care pare să fi pus capăt primei etape de locuire a davei de aici, în ultimele decenii ale sec. III a. Chr.²⁵⁰ Oricum, chiar dacă expedițiile lor ulterioare n-au ocolit regiunea²⁵¹, ei nu s-au stabilit în zonă.

Observațiile de mai sus și-au propus reactualizarea câtorva informații generale privind unele legături și interferențe interetnice la Dunărea de Jos. Cercetarea altor elemente, punerea în valoare a viitoarelor descoperiri, vor nuanța, fără îndoială, multe dintre aspectele particulare ale acestor importante probleme.

²⁴⁶ Cassius Dio, LXXV, 3, 1, unde sciții sunt probabil carpii; Dexip, *Cronica universală*, Fr. 20 (14) și *Sciticele*, Fr. 25 (18), la care sciții sunt de fapt goții; pot fi date și alte exemple.

²⁴⁷ Mai sus și n. 32.

²⁴⁸ Aflate în contradicție cu unele izvoare literare, care localizează în Delta Dunării (Peuce) o ramură a bastarnilor, respectiv pe peucini; pentru *peucini* și unele dintre expedițiile lor sud-dunărene vezi R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 32-33.

²⁴⁹ M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 215-236.

²⁵⁰ M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou ...*, în *loc.cit.*, p. 121-122; N. Conovici, *Noi date privind începuturile culturii Poienești-Lukașevka și prezența bastarnilor în Dobrogea*, în *SCIVA*, 43, 1, 1992, p. 3-14.

²⁵¹ O trecere în revistă a izvoarelor antice referitoare la bastarni, corelate și cu descoperirile arheologice, la E. Dunăreanu-Vulpe, *Chestiunea bastarnilor în legătură cu piatra sepulcrală de la Dragomirna*, în *BCMI*, 17, 1924, p. 174-184; D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, passim; R. Vulpe, *Le probleme de Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *NÉH*, 1, 1955, p. 103-119; M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn, 1993, passim.

EINIGE BETRACHTUNGEN, DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEN SKYTHEN, THRAKO-GETEN UND GRIECHEN IM WEST- UND NORD-WEST PONTISCHEN RAUM BETREFFEND

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt fest, dass an der Unteren Donau und in den benachbarten Gebieten in der erwähnten Periode intensive Kontakte zwischen den Skythen, Geten, Thrakern und Griechen stattgefunden haben, die durch ihre Vielfältigkeit ein sogenanntes „Problem“ in der historischen Forschung erscheinen liess, über das sowohl heutzutage, wie auch in der Vergangenheit genausoviel debattiert wurde. Um diese Beziehungen zu veranschaulichen, werden besonders zwei Quellenkategorien verwendet: die literarischen und archäologischen (in denen auch die epigraphischen und numismatischen einbegriffen sind).

Die literarischen Belege erlauben nicht sosehr eine ethnische Widerspiegelung der Lage (beziehungsweise die Bestimmung der Völkerschaften einer gewissen Periode oder eines Gebietes), als besonders die Geschichte der Ethnonyme. Deshalb entspricht die richtige Ethnonymie nicht immer der in den Quellen angeführten.

Die antiken Quellen werden kurz angeführt, beginnend mit Hekataios, Herodot und Tukidides, die sich auf die Geten beziehen, manchmal auch auf deren Nachbarschaft mit den Skythen, wie auch auf andere historische Ereignisse, bei denen die Geten, Thraker, Skythen, Griechen aus den west- und nordpontischen Kolonien, oder andere Völkerschaften erwähnt werden. Es wird festgestellt, dass die Skythen beinahe eine Konstante im Rahmen der Nachrichten darstellen, die sich auf die Gebiete der Unteren Donau und auf diejenigen nördlich des Pontos, vom Ende des 6. bis ins 2. Jh. v. Chr., manchmal auch auf spätere Zeit, beziehen. Die literarischen Nachrichten sind jedoch nicht genügend genau, um das Ausmass festzustellen, in dem die unbestreitbare Anwesenheit der Skythen an der Unteren Donau eine Folge von in mehreren Etappen stattgefundenen, einigermaßen einzelnen Wanderungen ist, oder dem Eindringen von Gruppen skythischer Völkerschaften zuzuschreiben ist, oder in bestimmten Zeitabschnitten nur auf das Eindringen kräftiger Einflüsse zurückzuführen ist.

Die schriftlichen Nachrichten werden gewissermaßen von den archäologischen Funden bestätigt. Zu Beginn erschienen im örtlichen Milieu die Prestigegegenstände, die im skythischen Stil der Tierverzierung hergestellt waren, und die skythischen Waffen, besonders in den Reihen der thrako-getischen Aristokratie. Die frühesten skythischen Gegenstände, die ins örtliche Milieu kamen, setzen nicht eine unbedingte Anwesenheit der Skythen schon aus dem zweiten oder dritten Viertel des 6. Jh. v. Chr. in dem Gebiet voraus. Sie konnten auch auf indirektem Weg hierher gelangen. In manchen Gebieten, besonders zwischen Bug und Dnestr, wie auch in der Nachbarschaft der griechischen Kolonien, ist dennoch eine gemeinsame Siedlung der Skythen und Thraker (Geten) feststellbar. Es kann aber von keiner skythisch-getischer Symbiose im Zwischenstromgebiet Dnestr - Donau gesprochen werden. Es ist eher ein Zusammenleben der Geten mit der Landwirtschaft treibenden Völkerschaft aus der Silvesteppe, die manchmal als skythisch betrachtet wird, besonders in der Nähe der griechischen Kolonien, die auf beide ethnischen Einheiten eine grosse Anziehungskraft ausübten.

Der Verfasser erwähnt kurzgefasst manche aufschlussreiche skythische Funde aus dem Zwischenstromland Dnestr - Donau, wie auch die getischen Funde, die von den neueren Forschungen in Südessarabien zeitig wurden.

Das Zwischenstromland Dnestr - Donau wurde zuweilen als ein Gebiet ohne sesshafte Völkerschaften betrachtet, nur als ein Kontaktgebiet mit den Wanderstämmen, in dem für die analysierte Periode die skythischen Bestattungen vorherrschen. Diese Deutung widerspiegelt aber nicht auf eine entsprechende Art die demographische Lage in diesem Bereich, sie sogar falsch darstellend, denn hier wurden in letzter Zeit bedeutende thrako-getische Siedlungen und Gräberfelder aufgefunden. Die skythischen und getischen Funde im Süden des bessarabischen Bugeac beweisen das Zusammenleben der beiden Völkerschaften. Die langandauernde Nachbarschaft der Geten mit der Landwirtschaft treibenden, halbnomadischen Volksgruppe der Skythen hat keine bedeutenden Änderungen ihrer materiellen und geistigen Kultur veranlasst, hat aber die wirtschaftlichen Beziehungen beeinflusst.

Die Anwesenheit der Skythen auf heutzutage rumänischem Gebiet ist von einer Periode zur anderen und von einem Bereich zum anderen verschieden.

Die frühesten Einzelfunde skythischer oder skythisch beeinflusster Stücke wurden in den Kulturgruppen Ferigile und Bârsești verzeichnet. Später werden andere skythische Funde von Curteni, Bârboasa, Iacobenî-Dângeni, Armășoiaia in der Moldau gemeldet. Einen wichtigen Platz nehmen manche arteigene Waffen (Dolche – *akinakai*, Pfeilspitzen) und einzeln oder in Körpergräbern aufgefundene Geschirrstücke ein. Manche der Dolche – *akinakai* wurden aus dem skythischen Milieu gebracht, andere sind im Gebiet verfertigte Nachahmungen. Aus deren Kartenaufzeichnung haben die Forscher die Konzentrierung der meisten Stücke in zwei Bereichen festgestellt: in der Umgebung der Stadt Târgu Neamț und entlang des Bârlad-Tales. Sie zeigen ebenfalls die Eifallsrichtungen der „ersten Welle“ der skythischen Wanderung an. In der Brăila-Ebene wurden keine Funde aus dem 6. Jh. v. Chr. gemeldet, sondern nur aus den Jh. 5 und 4 v. Chr. (bei Scorțaru Vechi, Unirea, Lișcoteanca, Grădiștea, Beretești de Jos, Cireșu u.a.). In der Ialomița - Bărăgan-Ebene sind die Körperbestattung im Hügelgrab von Ciulnița (erste Hälfte des 6. Jh. v. Chr. oder wenig später), der Bronzekessel von Ograda (5. Jh. v. Chr.) und die Körpergrab-Nekropole von Murgeanca bemerkenswert. Der westlichste skythische Fund in diesem Gebiet ist das Grab von Gurbănești (5. Jh. v. Chr.).

Der Verfasser analysiert weiterhin die Funde aus der Dobrudscha, wo um die Mitte des 7. Jh. v. Chr. bedeutende Änderungen stattfinden, die einigermaßen denjenigen aus dem nordwestpontischen Gebiet entsprechen. Aus ungefähr derselben Zeit der Gründung von Histria stammen auch manche, den nordpontischen Völkerschaften arteigene Stücke. Es ist jedoch schwer festzustellen, ob und in welcher Form die ethno-kulturellen Änderungen im nordpontischen Gebiet auch die Dobrudscha beeinflusst haben. Einige, den Skythen vorangehende Funde, wie diejenigen von Polsko Kosovo (Ende des 8. oder Beginn des 7. Jh. v. Chr.), Carevbrod und Belgradeč (7. Jh. v. Chr.), eventuell auch von Sabangia (Ende des 7. - Beginn des 6. Jh. v. Chr.), wurden von manchen Forschern mit den vermuteten Einwanderungen der Kymerianer ins Gebiet in Verbindung gebracht.

Im Rahmen der historischen Deutungen, die Lage in der Dobrudscha in den Jh. 6 - 5 v. Chr. betreffend, betont der Verfasser, unter Anderem, die Bedeutung der Funde von Celic-Dere, mit den beiden Entwicklungsetappen der Siedlung und einem birituellen Gräberfeld, das Gräber aus verschiedenen Perioden umfasst (die erste mit 5 Gräbern aus dem 6. Jh. und die zweite mit 14 Gräbern – ein Teil sind Einäscherungs- und andere Körpergräber – aus dem dritten Viertel des 5. Jh. v. Chr.). Andere zwei, in die Jh. 6 - 5 v. Chr. datierte Gräberfelder im Norden der Dobrudscha, die ebenfalls Körpergräber enthalten, wurden bei Isaccea (27 Gräber) und Ciucurova (10 Gräber) aufgefunden; aufgrund der Grabbeigaben wurden sie von deren Erforschern als thrakisch betrachtet, ohne dass diese Zuordnung aber so sicher ist.

Der Verfasser erwähnt weiterhin auch andere frühskythische, schon aus dem 6. Jh. v. Chr. stammende Funde, die in der Dobrudscha gemeldet wurden (die Keramik von Histria, Tariverde und Orgame-Argamum; die Knochengebissstangen von Belogradeč, Tariverde, Histria und Celic-Dere). Im Allgemeinen haben die griechischen Kolonien von deren Gründung her Zentren des wirtschaftlichen und kulturellen Lebens in diesem Gebiet dargestellt, den Zufluss der barbarischen Völkerschaften und gewissermassen sogar eine Vermischung derselben stimulierend (im Falle der nordwest- und westpontischen Küste diejenige der Geten, Skythen und Griechen).

Auch andere Funde, manche davon in der Nähe der Küste, andere im Inneren der Dobrudscha sind in die Kategorie der skythischen Materialien, oder derjenigen skythischen Einflusses einzuschliessen: die Steinstatuen von Sibioara, Stupina und aus der Nähe von Dinogetia, der Bronzekessel von Castelu, die Bronzestanze von Izvoarele, die Bronzezepter in Form eines Adlerkopfes von Celic-Dere aus dem Süden der Dobrudscha (dieses letztere Stück befindet sich im Museum von Dobrič, Bulgarien), die Bronzebeschläge von Orgame-Argamum und aus dem Süden der Dobrudscha (2 Exemplare – das eine befindet sich im Museum von Varna, das andere in einer Sammlung in Sofia).

Sich auf einige der Folgen der Expedition von Darius aus dem Jahre 513 v. Chr. gegen die Skythen beziehend, analysiert der Verfasser auch die unmittelbaren Wirkungen, die sie, wie auch die folgenden Ereignisse, auf die thrako-getisch-skythisch-hellenischen Beziehungen ausgeübt haben. In diesem Rahmen wurde auch die Nachricht von Herodot (IV, 78) von der Heirat des skythischen Königs Ariapeithes mit einer Frau von Histria erwähnt, eine Eheverbindung, die sowohl im barbarischen, wie auch im griechischen Milieu eine politische Bedeutung hatte.

Den Nachrichten der antiken Quellen gemäss, gelangte die Herrschaft des thrakischen Königreichs der Odrysen unter Teres (cca 470-440 v. Chr.) und Sitalkes (cca 431-424 v. Chr.) bis zur Donau. Deshalb wird betrachtet, dass diese in der Dobrudscha eher nominell war; die Skythen hätten auch in dieser Periode ihren Einfluss, oder sogar die Kontrolle über Histria beibehalten. Manchen Forschern nach, wurde die erwähnte Ehe eben deshalb abgeschlossen, um eine Vermittlung und die Herstellung diplomatischer Beziehungen zwischen dem Skythenkönigreich und dem Odrysenkönigreich zu ermöglichen.

Der Verfasser bringt auch den Goldring von Vadu (früher Caraharman), Kreis Constanța ins Gespräch, eine Ortschaft, die sich ungefähr 10 km südlich von Histria

befindet. Der Verdienst, diesen Ring, der den Namen des skythischen Königs Skyles aufweist, der Analyse unterworfen zu haben, gehört Ju. G. Vinogradov, gefolgt von anderen Fachleuten, unter denen L. Dubois und M. Oppermann. Die von den erwähnten Autoren der Inschrift verliehenen Deutungen werden ebenfalls angeführt. Die Hypothese des eventuellen Protektorats des Königs Skyles über Histria wurde mit den Münzen verbunden, die den Namen desselben Königs aufweisen und die in Nikonion (Grădiștea Roxolani, am Dnestr) aufgefunden wurden. Den meisten Fachleuten gemäss, war Nikonion ein *emporium* von Histria. Es kann also betrachtet werden, dass zwischen dem skythischen König und Histria allenfalls nicht zufällige Beziehungen bestanden.

Das von Skyles beherrschte Gebiet, wie auch die skythische Völkerschaft, über die er regierte, können nicht genau bestimmt werden. Manche Forscher meinen, dass seine Herrschaft, wie auch diejenige anderer, ihm vorangehenden Könige (Ariapeithes und Idanthuros) über das Gebiet zwischen Borysthenes (Dnepr) und Istros ausgeübt wurde und dass die Völkerschaft, über die Skyles geherrscht habe von den Kalipiden vertreten sei. Der Verfasser betrachtet, dass solche Ortungen und ethnischen Zuordnungen nicht genügend begründet sind und folglich nicht behauptet werden können.

Ebenfalls in Verbindung mit den Beziehungen zwischen Histria, Olbia und den Skythen wurde auch eine Statue ins Gespräch gebracht, die vom Olbianer Xanthos Posios um 475-450 v. Chr. für Apollon Ietros gestiftet wurde, eine Schutzgottheit von Histria.

Die Stellung der westpontischen griechischen Städte, der Geten und der Skythen nach dem Verfall und der folgenden Auflösung des thrakischen Königreichs der Odrysen durch Phillip II. von Mazedonien ist nicht bekannt. Wahrscheinlich haben die griechischen Kolonien versucht, ihre Autonomie von den „Barbaren“ zu festigen während die Geten und Skythen versuchten, sich zu einem gegebenen Zeitpunkt politisch-militärisch kräftiger zu behaupten.

Der Verfasser erwähnt dann kurzgefasst die Meinungen der Fachleute hinsichtlich der Ereignisse, die auf den skythischen König Atheas und seine Herrschaft in der Dobrudscha im 4. Jh. v. Chr. bezogen sind.

Eine sicherere und zahlreichere skythische Anwesenheit wurde für die Jh. 4 - 2 v. Chr. bislang im Küstengebiet der Dobrudscha festgestellt, mit einem Vordrang ins Innere derselben entlang des Carasu-Tales, bis gegen Medgidia, wie auch in den Norden des Gebietes. Die Anwesenheit der skythischen „Enklave“ hat nicht die Beseitigung oder die strenge Einengung der Vorherrschaft der Geten im Gebiet bedeutet, denn diese sind eben für diese Periode durch vertretende Gräberfelder und Siedlungen in der Dobrudscha, im Nordosten von Bulgarien und im benachbarten Gebiet links der Donau dokumentiert.

Eine quantitativ vorläufig schwer einschätzbare skythische Komponente kann für die Jh. 4 - 2 v. Chr. auch im *Hinterland* griechischer Festungen und in deren Nachbargebieten festgestellt werden. Wenn für die vorangehende Periode besonders von einem skythischen Einfluss und von dem Eindringen minderer Gruppen nordpontischer Völkerschaften, eventuell auch von einem skythischen Protektorat über manche griechische Städte und über die Völkerschaften in den Ortschaften deren *chora* gesprochen werden kann, ist mit dem 4. Jh. beginnend eine sichere skythische Anwesenheit festzustellen.

Die skythische Völkerschaft bleibt aber in der Dobrudscha minder zahlreich. Sie ist wahrscheinlich zwischen Kallatis im Norden und Odessos im Süden zahlreicher,

mit dem Zentrum ihrer Macht im Gebiet Dionysopolis - Bizone. Den Skythen im Süden der Dobrudscha wurden, unter Anderen, die fünf Monumentalsteingräber mit gewölbtem Raum und *dromos* aus dem Gebiet von Kallatis zugeschrieben. Auf sie beziehen sich auch die literarischen Quellen, die die *Scythae aroteres* und die sieben von ihnen beherrschten Städte, wie auch jene *migades Hellenes* erwähnen. Diese Letzteren konnten, manchen Meinungen gemäss, den Rest der Skythen darstellen, die um die Mitte des 4. Jh. v. Chr. unter der Führung von Atheas in die Dobrudscha eingedrungen waren, oder diejenigen, die den Aufstand der Kallatianer aus dem Jahre 313 v. Chr. gegen Lysimach unterstützt hatten. Diese wurden eventuell als Soldaten-Bauern in manchen befestigten Siedlungen im kallatianischen Territorium angesiedelt.

Der Verfasser behandelt kurzgefasst auch die Münzen der sechs skythischen „Basilei“ aus dem Süden der Dobrudscha, von denen zwei auch in Inschriften erwähnt werden: Kanites bei Odessos (Varna) und Sariares bei Tyrhis (Kap Kaliakra). Er äussert die Meinung, dass die Macht dieser skythischen „Basilei“ in den Beziehungen mit den benachbarten griechischen Städte bedeutend gross war, so dass diese sich zu einem gewissen Zeitpunkt sogar unter ihrem Protektorat befinden konnten. Diese Ansicht befindet sich im Gegensatz mit den Gutachten jener, die betrachten, dass die Beziehungen zwischen den griechischen Städten und den betreffenden skythischen Königen eher wirtschaftlicher und nur nebensächlich politischer Natur waren.

Ebenfalls im Rahmen des Einflusses (oder einer begrenzten Anwesenheit) der Skythen, analysiert der Verfasser auch die in der Dobrudscha aufgefundenen Körpergräber, wie auch das birituelle Gräberfeld von Stelnica (Kr. Ialomița). Hier waren die Einäscherungs- und Körpergräber in ungefähr gleichen Proportionen vertreten. Aufgrund der Grabbeigaben und der Ritualelemente werden die Körpergräber von Stelnica ebenfalls als getisch betrachtet, wie auch die Einäscherungsgräber; manche Stücke und Ritualverfahrensweisen scheinen aber auch einen skythischen Einfluss anzudeuten.

Zum Abschluss spricht der Verfasser einige Meinungen aus, die die interethnischen Beziehungen in der analysierten Periode an der Unteren Donau betreffen. Er ist der Ansicht, dass zwischen den Skythen, Thrako-Geten und den griechischen Kolonisten und nachher auch mit anderen Völkerschaften vielfältige Beziehungen entstanden. Die Grossmächte der Zeit haben sich besonders zeitweilig, ohne fortdauerndem Nachdruck behauptet und zwar bis zur römischen, der einzig langandauernden Herrschaft, die das Gebiet und die griechischen Städte in ein einheitliches und zusammenhängendes politisch-militärisches, Verwaltungs- und kulturelles System einverleibt hat.

Die Geten sind entlang der ganzen Periode an der Unteren Donau anwesend. Die Beziehungen ihrer politischen Einheiten mit den griechischen Städten scheinen im Allgemeinen ohne nachdrückliche Streitigkeiten und feindselige Vorgänge stattgefunden zu haben; sie werden besonders von dem manchen Städten verliehenen militärischen Beistand angedeutet. Die Änderung des Machtgleichgewichts erscheint nördlich der Donau zur Zeit des Aufschwungs bedeutender politisch militärischer getischer Gliederungen, mit derjenigen von Dromichaite angeführten beginnend, vielleicht in geringerem Masse mit derjenigen des Rhemaxos fortgesetzten und mit Burebista den Höhepunkt erreichenden.

Die Skythen haben eine aktive Rolle in der Geschichte des Gebietes gespielt. Manchen wahrscheinlichen Einsickerungen kleiner Völkerschaftsgruppen und einem möglichen zeitweiligen Protektorat über westpontische griechische Städte, vielleicht auch über den Süden des dobrudschanischen Gebiets, besonders im 5. Jh. v. Chr. folgend, haben die Skythen im 2. Jh. v. Chr. einen bedeutenden Teil der Bevölkerung der Dobrudscha, einschliesslich in der *chora* der Kolonien, bis zur Beendung derer Autonomieperiode dargestellt.

Die Beziehungen zwischen den Geten und den Skythen betreffend, meint der Verfasser, dass diese nicht zu einer schnellen „Symbiose“, zu einer schnellen Assimilation der Skythen geführt haben, so dass man von einer „geto-skythischen“ Kultur sprechen könnte. Nur das koloniale Milieu, beziehungsweise die Städte und deren *chora*, haben Umstände geschaffen, in denen sich die Arteigenheiten der einen oder anderen Völkerschaft verdünnten, im Rahmen eines unvollständigen Hellenisierungsvorgangs, der nicht das ganze Gebiet umfasst hat. Es gibt bis zur Zeit keine sicheren Beweise für eine bedeutende keltische oder bastarnische Anwesenheit an der Unteren Donau. Die keltischen Keramikscherben von Satu Nou-Valea lui Voicu können nur einen Beweis einer eventuellen Anwesenheit einer kleinen keltischen Gruppe darstellen, die auch die ihr arteigene Keramik benützte, oder eventuelle zufällige Verbindungen oder (Handels- ?) Beziehungen andeuten. Die bastarnische Keramik aus derselben Siedlung wurde mit einem möglichen bastarnischen Feldzug südlich der Donau in Verbindung gebracht, der in den letzten zwei Jahrzehnten des 2. Jh. v. Chr. auch die hiesige erste Siedlungsperiode beendet hat.

LISTE DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1 – 1-4 – skythische Knochengebissstangen – Belogradec (*apud* G. Tončeva, M. Oppermann); 2 – Tariverde; 3 – Histria (*apud* D. Berciu); 4 – Celic-Dere (*apud* G. Simion); 5 – Bronzespiegelgriff skythischen Typs, mit stilisierter Vogelkopfverzierung (*apud* P. Alexandrescu); 6 – die Adlerkopfdarstellung auf der Stanze von Izvoarele (*apud* V. Culică); Verschiedene Massstäbe.
- Abb. 2 – 1 – das Grab von Sabangia (*apud* G. Simion); 2 – Lanzenspitzen aus der zweiten Phase des Gräberfeldes von Celic-Dere (*apud* G. Simion); Verschiedene Massstäbe.
- Abb. 3 – 1-3 – die Grabbeigaben des Hauptgrabes aus dem Hügel Nr. 11 von Celic-Dere: 1 – *akinakes*; 2 – Bronzezepter in Form eines Adlerkopfes; 3 – Wetzsteine; 4-5 – Gräber aus der frühen Periode des Gräberfeldes von Celic-Dere (*apud* G. Simion); Verschiedene Massstäbe.
- Abb. 4 – Skythische Waffen und andere Gegenstände aus der zweiten Phase des Gräberfeldes von Celic-Dere (*apud* G. Simion).

Abb 5 – 1 – der Goldring des Königs Skyles von Vadu: a – das Chaton; b – die Inschrift auf dem Ring; c – das Ende der Inschrift (*apud* Ju. G. Vinogradov); 2 – Bronzezepter in Form eines Adlerkopfes aus dem Museum in Dobric (*apud* S. Tobatov); 3-5 – Bronzebeschläge im Tierversierungsstil; 3 – Argamum (*apud* G. Simion); 4 – Museum in Varna (*apud* M. Oppermann); 5 – „Ares“-Sammlung in Sofia (*apud* M. Oppermann); Verschiedene Massstäbe.

Abb. 6 – Das Hügelgrab I von Ciulnița (*apud* S. Marinescu-Bîlcu *et al.*).

Abb. 7 – Der Bau des skythischen Grabes aus dem Tumulus von Ciulnița (*apud* S. Marinescu-Bîlcu *et al.*).

Abb. 8 – 1-2 – goldene Verzierungsplatte für einen Köcher (*gorythos*) und Bruchstück einer aus Eisenlamellen gefertigten Panzerbekleidung von Gurbănești, Kr. Călărași (*apud* D.V. Rosetti); 3-5 – Knochengebissstangen von Curteni, Kr. Vaslui (*apud* C. Iconomu); 6-7 – „Betthimmel“-Spitzen aus Bronze von Cireșu, Kr. Brăila (*apud* V. Sârbu); 8 – Knochengebissstange von Bărboasa, Kr. Bacău (*apud* M. Florescu, V. Căpitanu); 9 – Bronzebeschlag von Armășoia, Kr. Vaslui (*apud* A. Nițu); Verschiedene Massstäbe.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN 2005

DE LA ROȘIORI - DULCEȘTI (JUD. NEAMȚ)

de George Dan Hânceanu

Așezarea de la Roșiori (com. Dulcești, jud. Neamț) este situată pe terasa superioară a Râului Moldova.

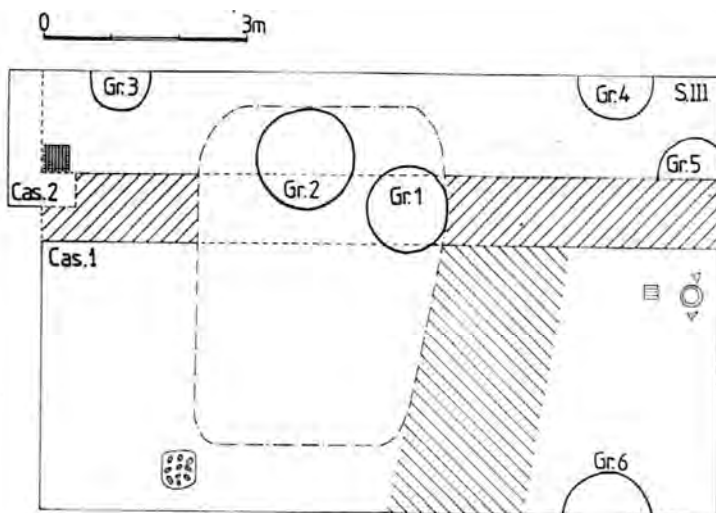
Rezultatele interesante ale primei campanii, din 2004¹, ne-au determinat să continuăm cercetările, prin dezvelirea completă a unor vestigii, dar și îndeplinirea de noi obiective, prin deschiderea unor secțiuni și casete adiacente. Suprafața cercetată a fost supusă lucrărilor agricole, dar există spații nefolosite din punct de vedere agricol unde s-au descoperit cele mai importante vestigii, situate pe marginea terasei, care probabil duceau spre mijlocul așezării, afectată de-a lungul timpului de prăbușirile repetate ale terenului.

Întrucât în stratigrafia secțiunii trei (S. III), din anul 2004, se întrezărea posibila prezență a unui bordei antic, în anul următor ne-am concentrat pe găsirea laturilor acestuia. În acest scop, am trasat o casetă adiacentă S. III (Cas. 1), cu dimensiunile de 10 x 4 m, între cele două obiective fiind lăsat un martor cu lățimea de 1 m, care ulterior a fost distrus. De asemenea, am urmărit și descoperirea de noi obiective, prin deschiderea secțiunii patru (S. IV), de 30 x 1,5 m.

Caseta 1 (Cas. 1) a Secțiunii III (S. III)

Este situată perpendicular pe buza terasei, într-un spațiu neafectat de lucrările agricole și păstrează aceeași orientare ca și S. III (ENE 10° - VNV 40°), capătul său estic fiind foarte aproape de marginea terasei (pl. I). Stratigrafia în caseta nou trasată este următoarea: sub nivelul actual de călcare s-a depistat un strat subțire, datând din secolele VI-VII d. Hr., reprezentat printr-un material ceramic fragmentar, fapt ce nu a permis restaurarea lui. Totuși, s-au putut distinge câteva variante de vase-borcan, lucrate la mână, de diferite dimensiuni, cu umerii conturați, fără decor, buza ușor răsfrântă spre exterior și fundul gros, acesta din urmă constituind o caracteristică a lor. Culoarea recipientelor este gălbui-roșiatică, dar s-au găsit și vase de culoare cenușie-negricioasă, cu ornamente incizate de linii orizontale sau vâlurite, care păstrează aceleași caracteristici; uneori buza este aproape dreaptă, iar umerii slab conturați.

¹ G.D. Hânceanu, *Primele rezultate din săpăturilor arheologice de la Roșiori-Dulcești (2004)*, în *ArhMold*, XXIX, 2006, p. 159-166.

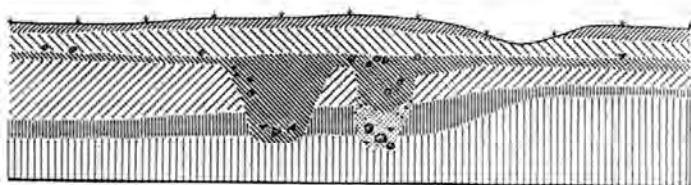
- falie de pământ prăbușit
- conturul săpăturii adâncite
- stâlp
- fragmente ceramice

- vatră
- maritor dărâmat după degajarea gropilor

ROȘIORI 2005, S III-cas1

Profilul de N

0 3m

- strat vegetal
- strat negru
- strat cenușos
- strat cenușiu închis
- strat galben murdar
- groapa G1
- pământ galben

- urme de semințe și cărbuni
- ceramică
- chirpic
- cărbune
- falie ce se rupe
- groapa G2

Pl. I. Planul și profilul Cas. 1 a S. III.

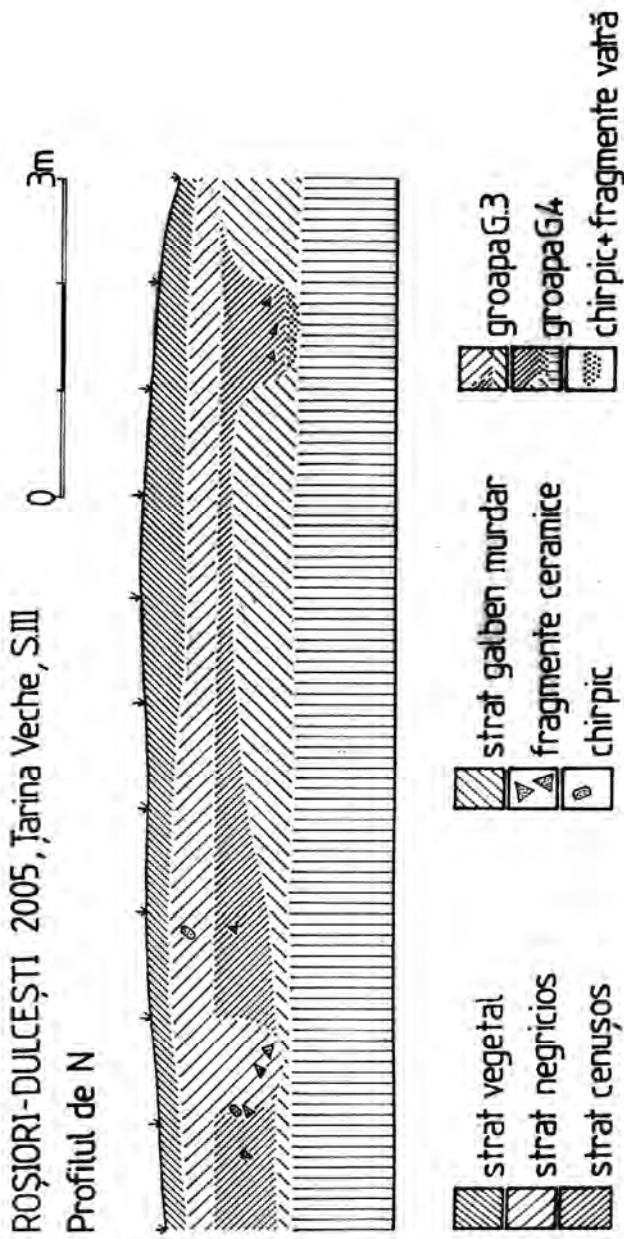
Cel de-al doilea strat – antic – se remarcă prin grosimea sa apreciabilă și prin bogăția materialului arheologic descoperit. În acest caz avem de-a face nu cu un bordei, ci cu două gropi de dimensiuni mari. În acest strat, până la conturarea gropilor amintite, am găsit o mare varietate de obiecte, aflate în stare fragmentară: străchini, fructiere, câni, cănițe, căui, vase-borcan, strecurători, cute, obiecte metalice, toate fiind caracteristice dacilor liberi, din secolele II-III d. Hr. În apropiere de latura sudică a casei s-a dat peste un pat de pământ amestecat cu chirpici (diametrul – 0,50 m), probabil aruncat.

Unele dintre obiecte, găsite în amestec cu cele carpice, sunt mai vechi (din sec. IV-II î. Hr.) și reprezintă vase-borcan cu trei sau patru apucători simple, ori cu apucători constituite din două proeminențe și cu șa la mijloc (lucrate la mână, din pastă grosieră, zgrunțuroasă, de culoare cenușiu-cărmizie), sau recipiente ornamentate cu striuri orizontale, însoțite de butoni proeminenți (lucrați tot la mână, din pastă sfărâmicioasă, de culoare cenușie), torți de vase (grosiere, lucrate la mână, de culoare cenușie-negricioasă), specifice dacilor din perioada veche (pl. IV-V). Pentru același interval de timp dispunem de ceramică de factură bastarnă, semnalată încă din prima campanie (pl. VI), la care se adaugă cea descoperită în 2005 (pl. VII), care permite identificarea tipurilor de vase folosite în această perioadă și ne indică prezența acestei populații în zonă, ce denotă o posibilă conviețuire daco-bastarnă și implicit o circulație a vaselor respective. Potrivit unor specialiști, ceramica barbotinată, de culoare cenușie sau cărmizie, prezentă de altfel și la Roșiori - Dulcești, sub diferite forme, în stare fragmentară, este atribuită aceleiași populații de neam germanic, așa cum este posibil să aparțină și comunității dacice (pl. IV/9).

În stratul antic al secolelor II-III d. Hr. cele mai importante complexe sunt cele două gropi (Gr. 1 și Gr. 2), ale căror contururi au fost surprinse la adâncimea de 0,80 m. Ambele au furnizat o mare cantitate de materiale arheologice – fragmente de câni, cănițe, fructiere, străchini, căui, vase-borcan, vase-urnă, strecurători (lucrate la mână și la roată, dovadă fiind și un fragment de lut ce păstrează o amprentă digitală din timpul prelucrării unui vas) (pl. XIX/8), cute, cuțițe etc.

Foarte interesante sunt cele două cănițe restaurate, provenite din Gr. 1, care au incizate două semne, sub forma unui „X” înclinat (asemenea *crucii Sfântului Andrei*), pe care le considerăm creștine, chiar dacă există și alte păreri, potrivit cărora ar fi însemne magico-religioase, de factură sarmatică sau mărci de olar². Totuși, *înclinăm să credem că ne aflăm în fața a două însemne creștine*, după modul migălos de realizare, care denotă o anumită răbdare, pricepere și cunoaștere a evenimentelor creștine ale vremii, iar forma semnului amintește de crucificarea misionarului menționat. De asemenea, ne aflăm într-o perioadă de *frământări creștine*, dinaintea recunoașterii oficiale a religiei creștine (313 d. Hr.), motive care permit descoperirea acestor dovezi arheologice în spațiul dacic.

² Cele două cănițe au fost descrise în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 115-122.

Pl. II. Profilul de nord al S. III / 2004 (Gr. 3 și Gr. 4).

Groapa 1 (Gr. 1)

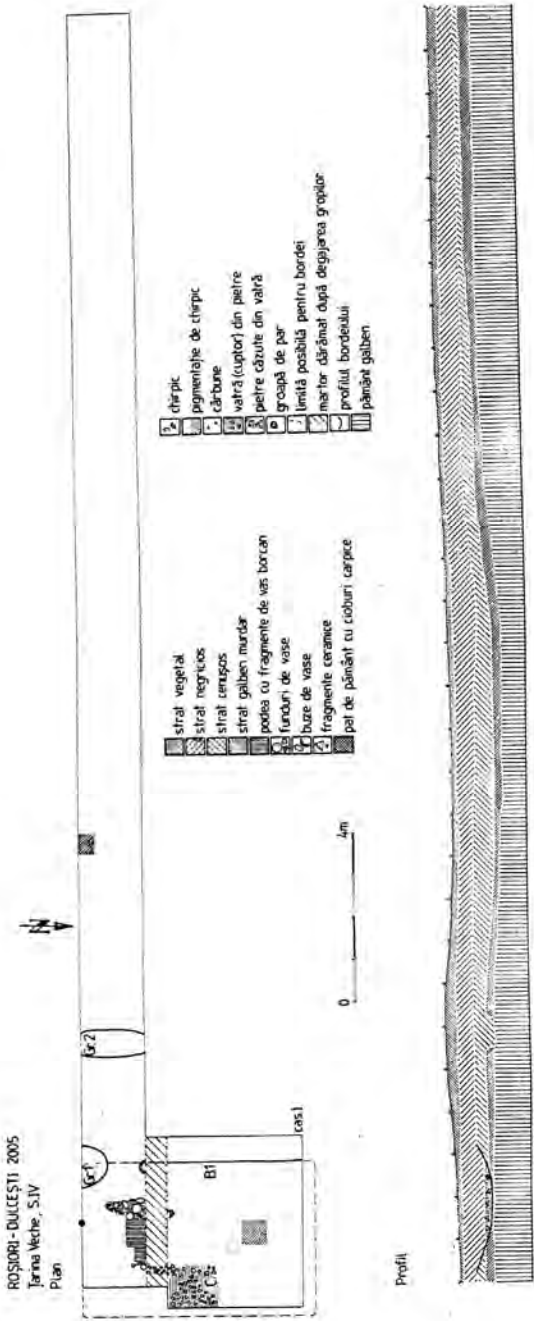
Se află la cca. 4 m de marginea estică a terasei și în imediata apropiere a Gr. 2, situată ușor mai spre vest. Conturul ei a fost surprins la 0,80 m și a mers până la 1,80-2 m adâncime. Diametrul său era de 1,10 m. Groapa are pereții bine conturați, fapt ce a permis desprinderea ușoară a umpluturii de pe marginea lor. Urmele de arsură, prezența cenușii și a cărbunilor ne indică arderea acestora, în vederea unei mai bune rezistențe, împotriva umezelii și a diverselor rozătoare. Această amenajare, alături de prezența unei căni cu semințe carbonizate și de resturile vegetale pe fundul și pereții gropii³, denotă utilizarea acesteia în scopul depozitării diverselor cereale, destinate consumului sau înșămânțării. Vasul cu semințe carbonizate era înclinat pe o parte, probabil datorită presiunii pământului, la o adâncime de 1,50 m. Câteva semințe s-au găsit și în preajma lui, dar și sub el (între 1,50-1,80 m adâncime). Totuși, existența acestora pe o distanță de jumătate de metru (între 1,30-1,80 m adâncime), indică o posibilă prezență a mai multor vase, în care era păstrată această producție agricolă. Probabil celelalte recipiente s-au spart în timp sau semințele au căzut în urma mutării vaselor într-un alt loc, deoarece această cantitate nu putea fi cuprinsă doar de cana găsită *in situ*, care era aproape plină cu semințe carbonizate.

La începutul descrierii Cas. 1 a S. III aminteam că printre diversele fragmente ceramice descoperite în Gr. 1 s-au identificat și două cănițe carpice, cu interesante însemne creștine, asupra cărora vom reveni mai jos. Multitudinea fragmentelor ceramice indică o prezență numeroasă atât a vaselor lucrate la mână cât și la roată, situație ușor diferită față de inventarul gropii alăturate.

Groapa 2 (Gr. 2)

Era situată la 0,60 m de Gr. 1, ușor mai spre vest (pl. I). Conturul ei a fost surprins tot la 0,80 m, mergând până la aproximativ 2 m, față de nivelul de călcare. Diametrul său era de 1,50 m. Aceasta servea în scopuri menajere. Din inventarul ceramic se remarcă fragmentele de străchini, căni, cănițe, fructiere, cute, vase-borcan, dar mai ales resturile întregibile ale unei căni de lux, fără gât, asupra căreia vom reveni cu detalii. Materialul ceramic este mai puțin numeros decât cel din prima groapă, dar la fel de divers ca forme și mod de realizare (la mână și la roată).

³ Din vasul menționat, de pe fundul gropii și de pe pereții acesteia a fost prelevată o cantitate de aproximativ 2 kg de pământ amestecat cu macroresturi vegetale. În urma spălării eșantionului au rezultat 50 g de cereale carbonizate a căror determinare a pus în evidență următoarea compoziție floristică: grâu comun (*Triticum aestivum*), grâu pitic (*Triticum compactum*), secară (*Secale cereale*) și orz (*Hordeum vulgare*). Grâul comun, specie dominantă în depozitul de cereale (90%), este urmat de secară, care reprezintă aproape 10%. Grâul pitic și orzul, a căror prezență este foarte mică, au îmburuienat probabil culturile principale. Dintre speciile de buruieni segetale au fost determinate neghina (*Agrostemma githago*), bărboasa (*Echinochloa crus-galli*) și mohorul (*Setaria* sp.). Determinările au fost făcute de dr. F. Monah de la Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni din cadrul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, căreia îi mulțumim și pe această cale.

Pl. III. Planul și profilul S. IV.

O mare parte din materialul fragmentar al ambelor gropi a putut fi întregit în laboratorul Muzeului de Istorie Roman⁴, urmând a fi descris pe larg.

În cadrul Cas. 1 a S. III au mai fost descoperite alte patru gropi menajere (Gr. 3, Gr. 4, Gr. 5 și Gr. 6). Gropile 3-5 au fost surprinse stratigrafic încă din 2004, deoarece ele fac parte din S. III (în profilul nordic al acesteia, opuse zonei în care s-au găsit primele două gropi amintite și descrise mai sus), iar Gr. 6 a apărut în profilul sudic al Cas. 1 a S. III în 2005.

Groapa 3 (Gr. 3)

Este situată în capătul vestic al S. III, are diametrul de 1,20 m, iar adâncimea de 1-1,20 m (pl. II). Inventarul ei consta în bucăți de chirpici, oase de animale, o rondea de lut, fragmente ceramice de la cățui, cănițe, amfore, dintre care unele întregibile (pl. X/1; XV/3, 4; XVI/5; XVIII/14).

Groapa 4 (Gr. 4)

Este plasată spre capătul estic al S. III, are diametrul de 1,10 m, iar adâncimea de 1,20 m (pl. II). Pe fundul acestei gropi era depusă ritual o crustă de vatră, nedecorată. Deasupra acesteia au fost descoperite oase de animale, chirpici, o cantitate considerabilă de fragmente ceramice, un cuțit din fier și un amnar (pl. XV/5; XVI/2; XX/4, 6). Așadar, potrivit celor descrise, credem că avem de-a face cu o groapă de cult (*cultul vetrei*), transformată ulterior în groapă menajeră.

Groapa 5 (Gr. 5)

Se află tot în capătul estic al S. III, dar în profilul sudic al acesteia, opusă ca plasament gropilor 3 și 4 (pl. I). Diametrul ei este de 0,90 m, iar adâncimea de 1,50 m. Conturul ei intră ușor și în peretele estic. Inventarul este bogat, fiind format din fragmente ceramice, provenite de la cățui, vase-borcan, o cană de lux, amfore, dintre care unele întregibile, chirpici și oase de animale (pl. X/2, 6; XIV/1; XVI/1, 3).

Groapa 6 (Gr. 6)

Este situată în Cas. 1 a S. III, în capătul estic al profilului sudic (pl. I). Diametrul ei este de 0,80 m, iar adâncimea de 1,60 m. La 1 m adâncime, pe peretele său vestic, se afla o grămadă de chirpici, probabil aruncați. Inventarul consta în doar câteva fragmente de la amfore, chirpici și oase de animale (pl. XVI/8, 11).

Revenind asupra cercetării complete a vestigiilor din campania precedentă, putem semnală, pe lângă dezvelirea celor trei gropi din S. III (Gr. 3-5), și investigarea completă a vetrei unui cuptor antic, din capătul vestic al S. III, situată la 0,80 m adâncime. Pentru conturarea acesteia am mărit S. III cu 0,50 m, în capătul său vestic și ușor pe latura sudică (Cas. 2), întrucât obiectivul avut în vedere atinge partea sud-vestică a S. III (pl. I). Forma vetrei era pătrată, de 0,40 x 0,40 m, cu o grosime de 0,30

⁴ Mulțumesc pe această cale colegilor L. Băcăoanu, O. Mircea, G. Lupu (restauratori) și D. Spătariu (desenator) pentru răbdarea și priceperea de care au dat dovadă în restaurarea și desenarea materialului arheologic.

m, ceea ce implică o intensă utilizare. În apropierea ei s-au descoperit două brățări, una întreagă, din fier, iar cealaltă fragmentară, din bronz (pl. XX/8-9). Ambele podoabe, precum și fragmentele ceramice provenite de la cănițe, fructiere, străchini – lucrate la roată, de culoare cărămizie și cenușie – indică folosirea vetrei în secolele II-III d. Hr.

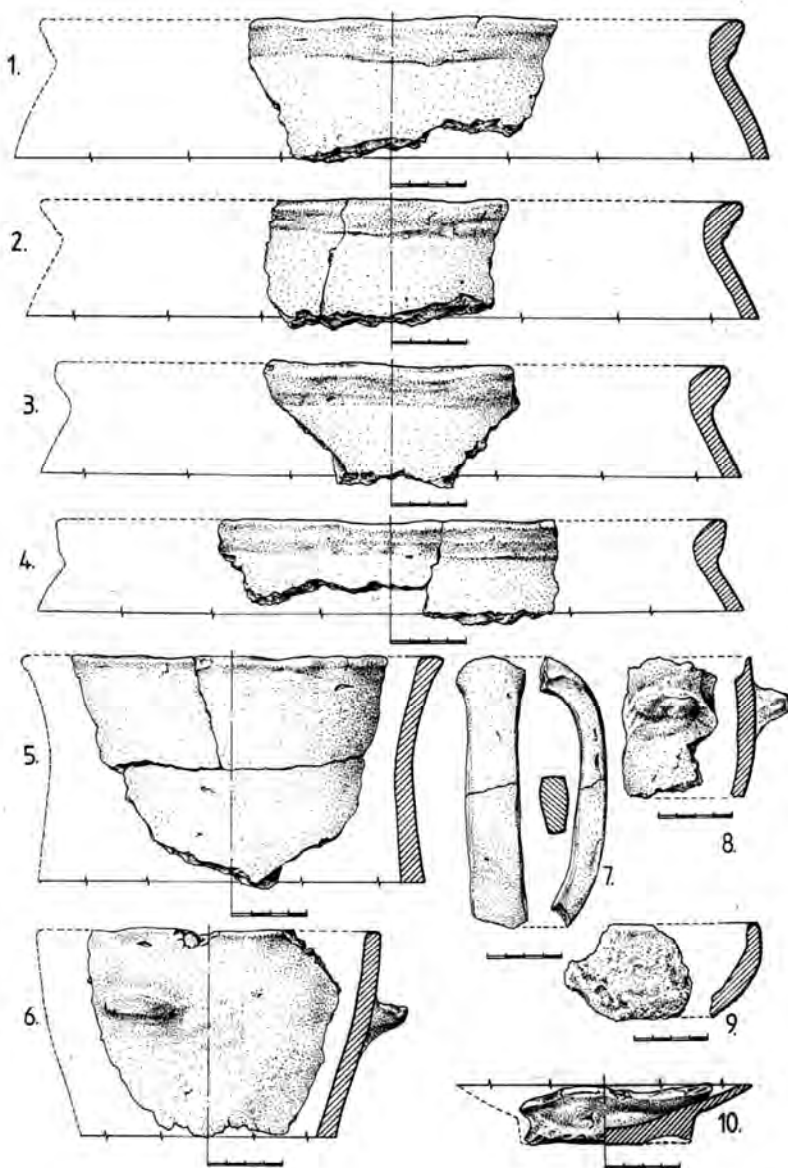
Secțiunea IV (S. IV)

A fost trasată perpendicular pe buza terasei, asemenea S. I (2004), cu orientarea ENE 10° - VSV 40°, capătul său estic fiind la 6 m de marginea terasei (pl. III). Cele două secțiuni (S. I și S. IV), deschise pe o suprafață agricolă, sunt paralele, aflându-se la o distanță de 82 m una de cealaltă.

În capătul estic al S. IV, la o adâncime de 0,30-0,40 m, am surprins un bordei din sec. VI-VII, fapt confirmat de materialul ceramic descoperit în interiorul său (funduri groase de vase-borcan, lucrate la mână, de culoare gălbui-cărămizie) (pl. XVII/6-9). Pentru dezvelirea acestui complex am deschis o casetă (Cas. 1), cu dimensiunile de 4 x 3,20 m, păstrând un martor de 0,50 m între bordei și casetă, care a fost distrus ulterior.

Pe lângă ceramica de sec. VI-VII, în umplutura bordeiului au fost descoperite și obiecte din secolele II-III d. Hr., ca urmare a răscolirii stratului antic, în momentul acoperirii gropii locuinței. Printre acestea semnalăm câteva fragmente de chirpici cu urme păioase, ceramică zgurificată, un vârf de săgeată (specific perioadei mai vechi, din sec. IV-II î. Hr.), în trei muchii, de tip *scitic*, un rebut de os (pl. XVIII/10; XIX/2, 5-7; XX/7).

În urma trasării Cas. 1 a S. IV am reușit să surprindem latura vestică și oarecum pe cea sud-estică (pe baza cuptorului și a unei gropi de par), mai puțin cea nordică, întrucât timpul nu ne-a permis dezvelirea completă a complexului. Potrivit celor trei laturi identificate, se pare că forma bordeiului era dreptunghiulară, cu colțurile ușor rotunjite, iar adâncimea sa atingea 0,80 m. Pe mijlocul laturii sudice se observă conturul gropii de par. Ipoteză, lungimea bordeiului era de cca. 5,20-5,50 m, iar lățimea de 3,40-3,60 m. La mijlocul peretelui estic, spre Râul Moldova, se afla cuptorul din piatră, surprins la 0,30 m, dar care merge până la 0,60-0,80 m adâncime, din care s-au prăbușit pietre, până spre podeaua bordeiului, amenajată prin bătătorire. De formă rectangulară, cuptorul avea 1,20 m lungime și 1 m lățime și se termina cu o vatră, situată pe podeaua bordeiului, unde se mai găseau câteva funduri groase de la vasele-borcan, specifice perioadei, care probabil au fost depozitate spre peretele sudic. Credem că recipientele respective au fost puse în picioare, în interiorul locuinței. Pe lângă groapa de par și a unor bucăți de chirpici, cu urme de nuiete și resturi păioase (pl. XIX/5-7), ultimele indicându-ne că scheletul bordeiului a fost realizat din nuiete lutuite, credem că am surprins și intrarea, accesul fiind permis se pare printr-un gârlici, situat pe latura vestică. Așadar, intrarea se afla la extremitatea opusă cuptorului. Groapa de par ne sugerează că acoperișul locuinței (probabil în două ape, asemenea multor construcții similare din Moldova) și pereții din nuiete lutuite erau susținuți de stâlpi din lemn. Groapa adăpostului a spart stratul antic, situat între 0,40/0,60-0,80/1,00 m, marcat prin câteva fragmente ceramice de la căni, străchini, fructiere simple și cu decor (lucrate la roată, cenușii și cărămizii), buze de vase-borcan (lucrate la mână, de culoare maronie-negricioasă) (pl. XIX/1-5). Aceste obiecte carpice au fost descoperite într-un pat de pământ din interiorul gropii. Un altul similar, cu fragmente de la o fructieră cenușie, lucrată la roată, a fost identificat în profilul sudic al S. IV, la cca. 10-11 m de capătul estic al secțiunii.

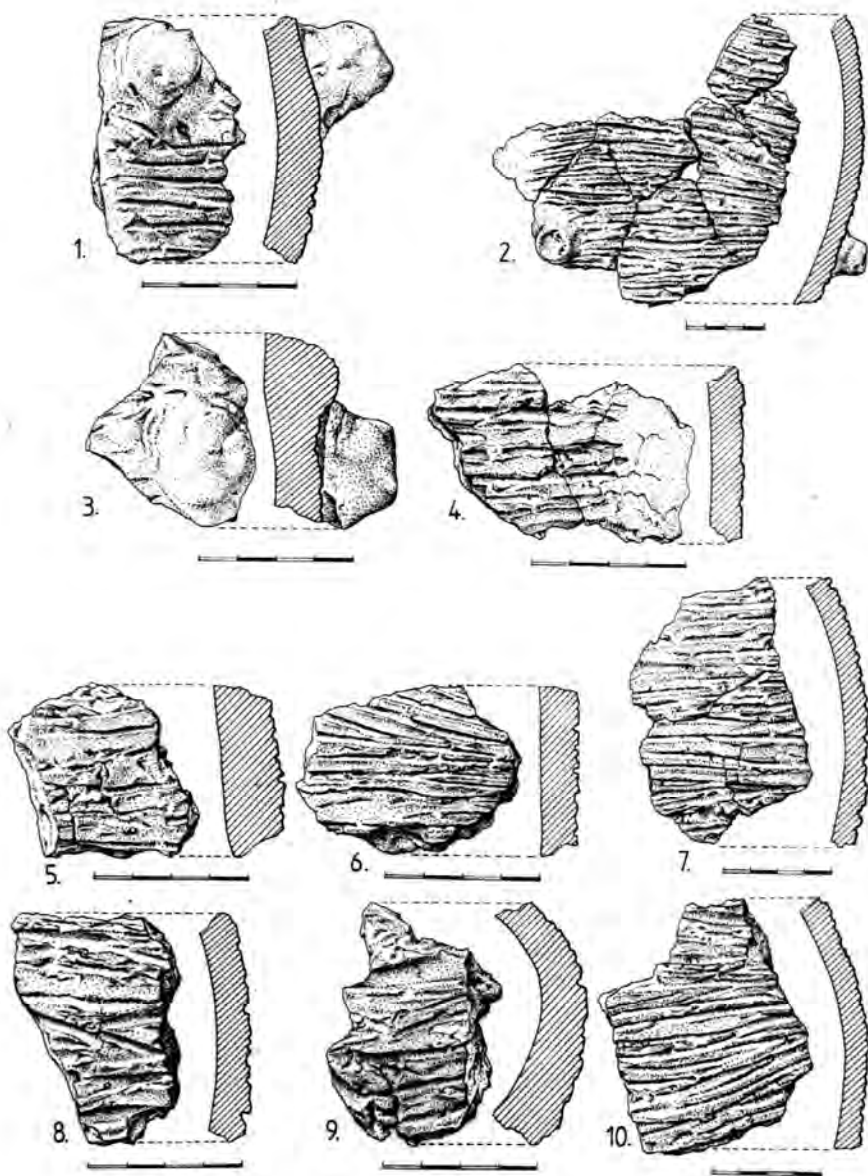

Pl. IV. – Ceramică din secolele IV-II î. Hr., descoperită în Cas 1 a S. III:

1-4 – fragmente de vase de provizii; 5-6 – fragmente de vase mari, cu apucători;

7 – toartă fragmentară; 8 – apucătoare cu două proeminențe și șa;

9 – fragment de strachină cu barbotină; 10 – fund de strachină.

Pl. V. – Ceramică din secolele IV-II î. Hr., descoperită în Cas 1 a S. III:
fragmente decorate cu striuri și butoni.

Au fost găsite și două gropi – Gr. 1, de 0,90 m diametru, aflată la 1,00-1,20 m adâncime – și Gr. 2, de 1,10 m diametru, aflată la 0,80-1,00 m adâncime –, ambele fiind lipsite de inventar. Dacă, prima avea forma rotundă, cea de-a doua era ovală, fundul lor atingând stratul de lut al S. IV. Potrivit formei bordeiului, se pare că Gr. 1 a aparținut acestuia și avea probabil scop menajer (pl. III), în timp ce a doua este mai veche (din sec. II-III d. Hr.).

În cele ce urmează vom insista asupra descrierii inventarului arheologic. În cazul ceramicii am optat doar pentru descrierea obiectelor întregibile, iar din cantitatea numeroasă de fragmente am selectat doar câteva, mai reprezentative, pe care le-am amintit deja.

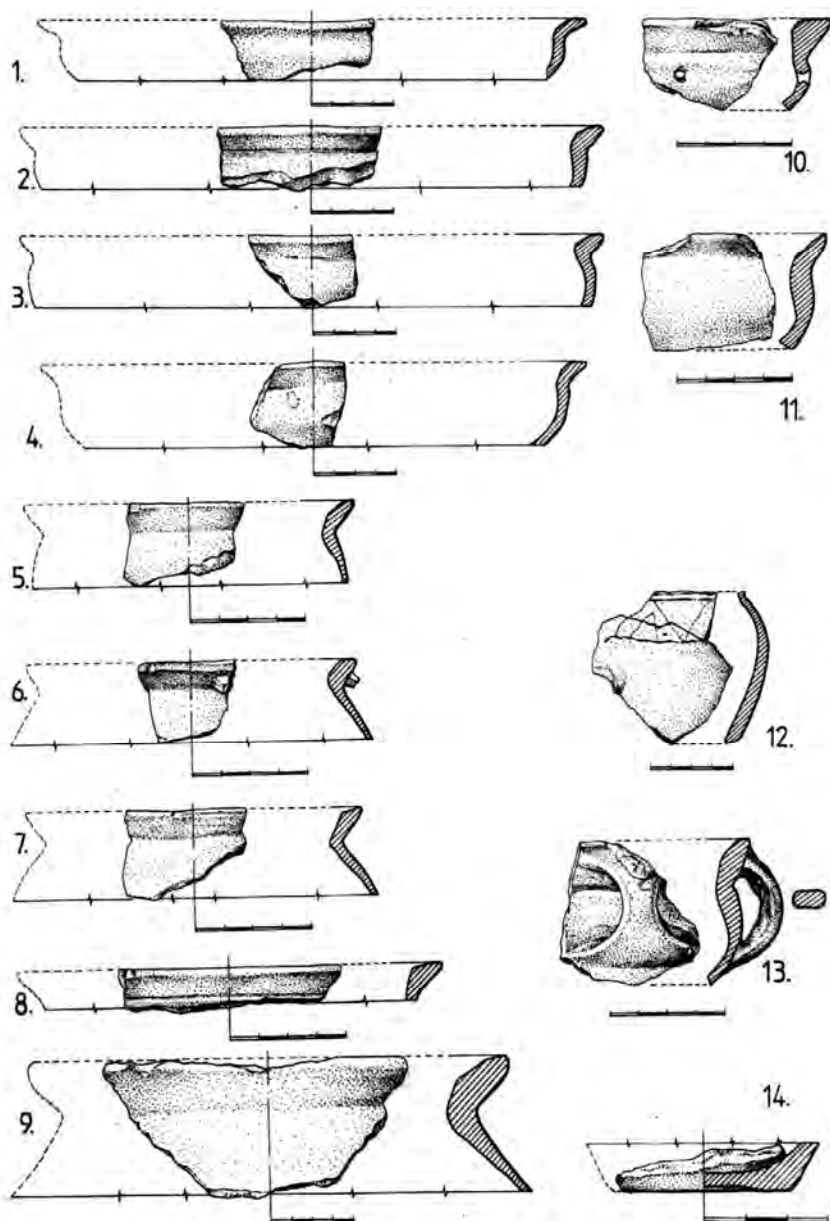
Din punct de vedere tipologic, pentru ceramica secolelor III-II î. Hr. vom prezenta câteva forme interesante, unele fragmentare (pl. VI-IX), legate de spațiul germanic (triburi bastarne). Ceramica veacurilor II-III d. Hr. dispune de forme caracteristice, lucrate la mână sau la roată, de culori diferite. În privința obiectelor casnice s-au găsit cuțite, împungătoare din os, cute.

I. Ceramica modelată cu mâna (sec. III-II î. Hr. și II-III d. Hr.)

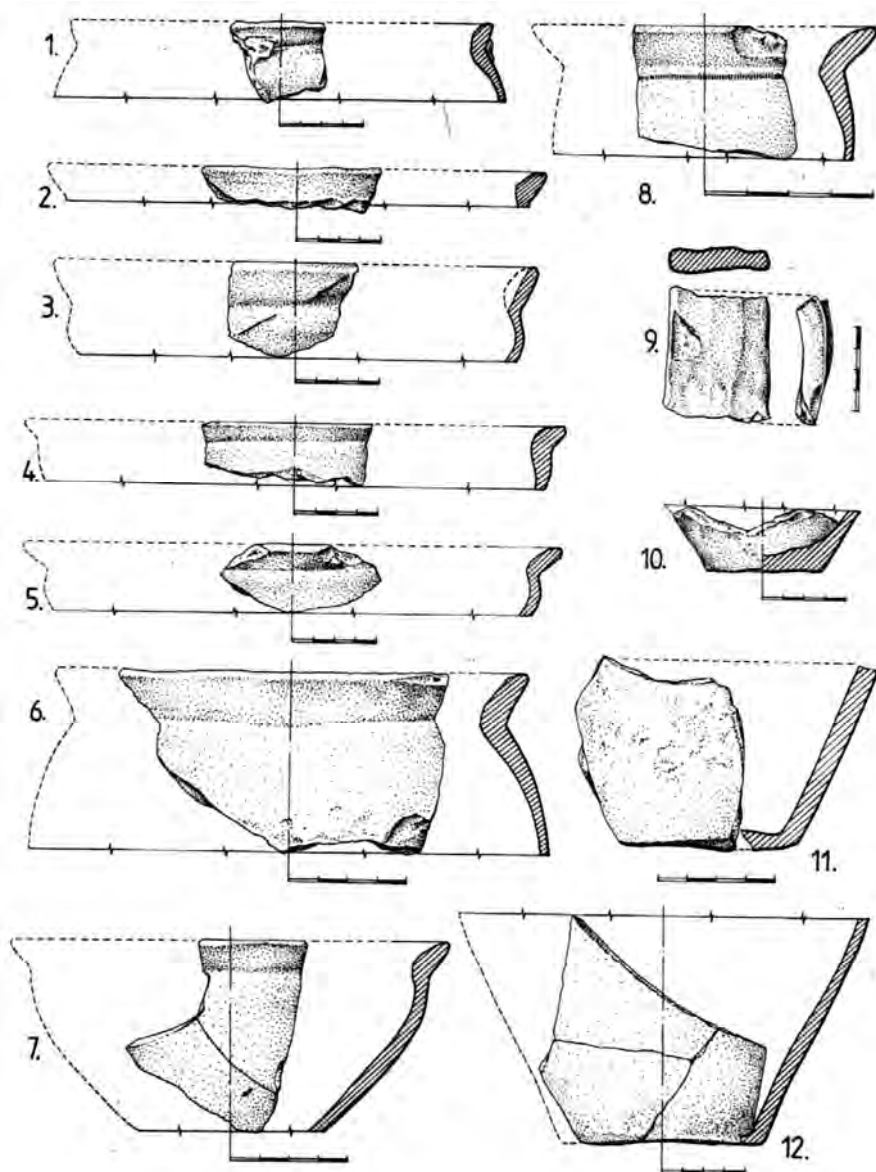
Din punct de vedere cantitativ, ceramica modelată cu mâna domină inventarul așezării de la Roșiori - Dulcești (reprezintă 70% din total), însă foarte multe fragmente nu au permis întregirea vaselor. Pentru început, vasele ce-au putut fi restaurate și pe care le vom descrie sunt din secolele III-II î. Hr. (de factură bastarnă) și II-III d. Hr. (de origine dacică).

1. *Strecurătoare* realizată din pastă fină, de culoare neagră, ușor lustruită dar și uzată pe alocuri, cu câteva urme gălbui, probabil datorate arderii incomplete. Gura este asimetrică și implicit vasul are unele deviații. Dimensiunile ei sunt următoarele: înălțimea – 11,5-12,5 cm; diametrul gurii – 14,5-15 cm; diametrul fundului, care nu este terminat – 9 cm (pl. VIII/1). După modul de turnare al vasului se pare că strecurătoarea dispunea de un fund conic. Găurile sunt răspândite pe întreaga sa suprafață, fiind făcute până aproape de buza vasului, ceea ce-i oferea un mare randament, fiind total diferită de strecurătorile dacice, care aveau perforațiile mult mai jos. Nu dispune de torți sau de un alt sistem de prindere, ceea ce ne sugerează amplasarea ei pe un postament, în vederea strecurării apei, laptelui sau a brânzei, cunoscut fiind faptul că bastarnii erau crescători de animale. De asemenea, în interiorul sau exteriorul vasului putea fi pusă o pânză care să strângă conținutul strecurat, permițând scurgerea impurităților. Singura comparație, de care dispunem, chiar dacă sunt doar fragmente, însă care permit observarea aceluiași trăsături (pastă, culoare, mod de realizare), o întâlnim la Borosești (jud. Iași)⁵. Date: secolele III-II î. Hr.

⁵ M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur*, Bonn, 1993, p. 184, pl. 20/7-9.

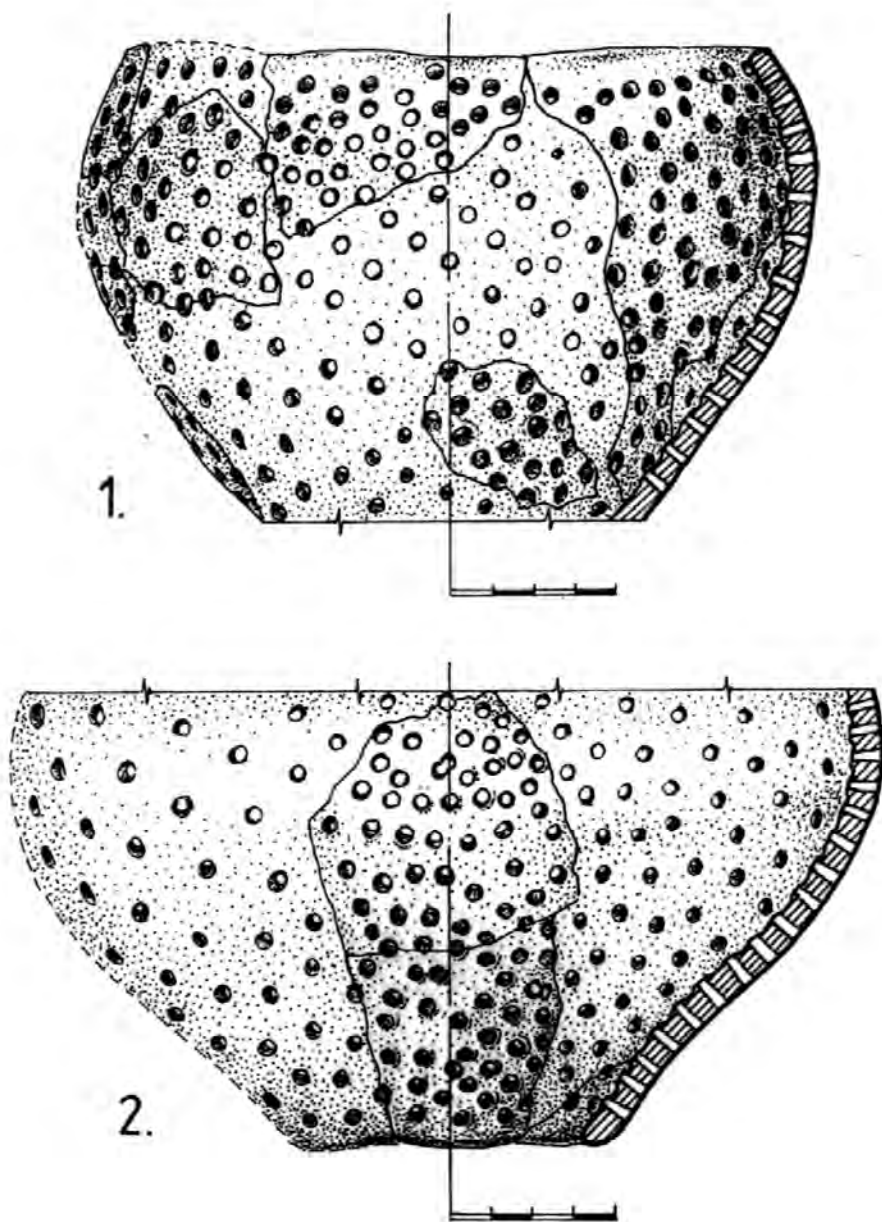

Pl. VI. Ceramică bastarnă descoperită în 2004: 1-4, 8 – fragmente de buză de la vase de tip urnă; 5-7 – fragment de vas de provizii; 10 – fragment de căniță cu gaură pentru reparație; 11-12, 14 – fragmente de cănițe; 13 – toartă în „X” de la un vas de tip urnă.

Pl. VII. Ceramica bastarnă din 2005 din Cas 1 a S. III și din S. IV:

1-5 – fragmente de buze de la vase-tip urnă; 6 – fragment buză de la vas de provizii;
 7 – fragment de strachină; 8 – fragment de buză de cană; 9 – fragment de toartă lată;
 10 – fragment fund de căniță; 11-12 – fragmente de căni.

Pl. VIII. Strecurători bastarne.

2. *Strecurătoare* realizată din pastă fină, de culoare neagră, ușor lustruită. Dacă precedentă nu avea finalizat fundul (posibil conic), aceasta are fundul ușor conic, care nu se termină printr-o alipire a pereților, ci dimpotrivă păstrează un spațiu gol, de 7 cm diametru. Lipsa materialului ceramic nu ne permite să ne pronunțăm asupra finalității gurii recipientului, dar putem observa capacitatea mare de strecurare, diametrul ei fiind de 20 cm, iar înălțimea provizorie de 11 cm (pl. IX/2). Important este faptul că, pe lângă diametrul mare al gurii, găurile sunt dispuse pe întreaga suprafață a vasului, ceea ce-i oferea un mare randament. Fundul recipientului are marginea ușor tocită, probabil în urma utilizării, iar datorită menținerii aceluși orificiu, credem că vasul era așezat pe un dispozitiv drept, astfel ca prin rîcoșeu, lichidul (apa, laptele, zerul) să fie eliminat prin perforațiile sale, sau în interiorul ori exteriorul strecurătorii era așezată o pânză cu scopul colectării conținutului (brînză) și în același timp să permită scurgerea lichidului respectiv (zer). Asemenea primului exemplar, nici acesta nu dispune de torți. Similar strecurătorii anterioare, și-n acest caz ne bazăm pe trăsăturile fragmentelor din inventarul sitului de la Borosești (jud. Iași)⁶, care păstrează aceeași datare: secolele III-II î. Hr.

3. *Vas* de tip urnă lucrat din pastă fină, de culoare neagră, lustruit. De formă bitronconică, exemplarul are gura fațetată și ușor răsfrîntă în exterior. Sub gura asimetrică are ca decor o șanțuire orizontală de 2 cm lățime. Prezintă o toartă în forma literei „X”, prinsă de buza și de burta vasului. Dimensiuni: înălțimea – 15,5 cm; diametrul gurii – 20,5 cm; diametrul fundului – 7,5 cm (pl. IX/1). Recipientul a putut fi restaurat pe baza asemănărilor cu vasele-urnă din cimitirul bastarnic de la Poienestii - Vaslui (vase cunoscute ca fiind urne de tipul 1)⁷ și din așezarea de la Borosești - Iași⁸. Acest tip de vas este cel mai des întâlnit în necropole, fiind folosit ca urnă de incinerare. Intervalul secolelor III-II î. Hr. este cel mai potrivit ca datare pentru acesta.

4. *Strachină* modelată din pastă fină, de culoare neagră, lustruită. Vasul are formă tronconică, cu deschidere mare, dar îi lipsește partea finală a gurii, asupra căreia nu ne putem pronunța. De asemenea, nu știm dacă a avut sau nu toartă. Dimensiuni: înălțimea – 8,2 cm; diametrul gurii – 28,5 cm; diametrul fundului – 10,5 cm (pl. IX/2). A putut fi restaurată pe seama similitudinilor cu exemplarele aflate în necropola bastarnică de la Poienestii - Vaslui⁹ și în așezarea de la Borosești - Iași¹⁰, fiind datată în secolele III-II î. Hr. De cele mai multe ori acest vas era folosit în cimitire, pe post de cap de urnă.

Cele patru recipiente descrise au fost găsite fragmentar, în amestec cu ceramica carpică (în S. III și Cas. 1 a S. III), între 0,40-0,60 m adâncime, întrucât până în prezent nu s-a depistat un nivel cultural corespunzător secolelor III-II î. Hr.

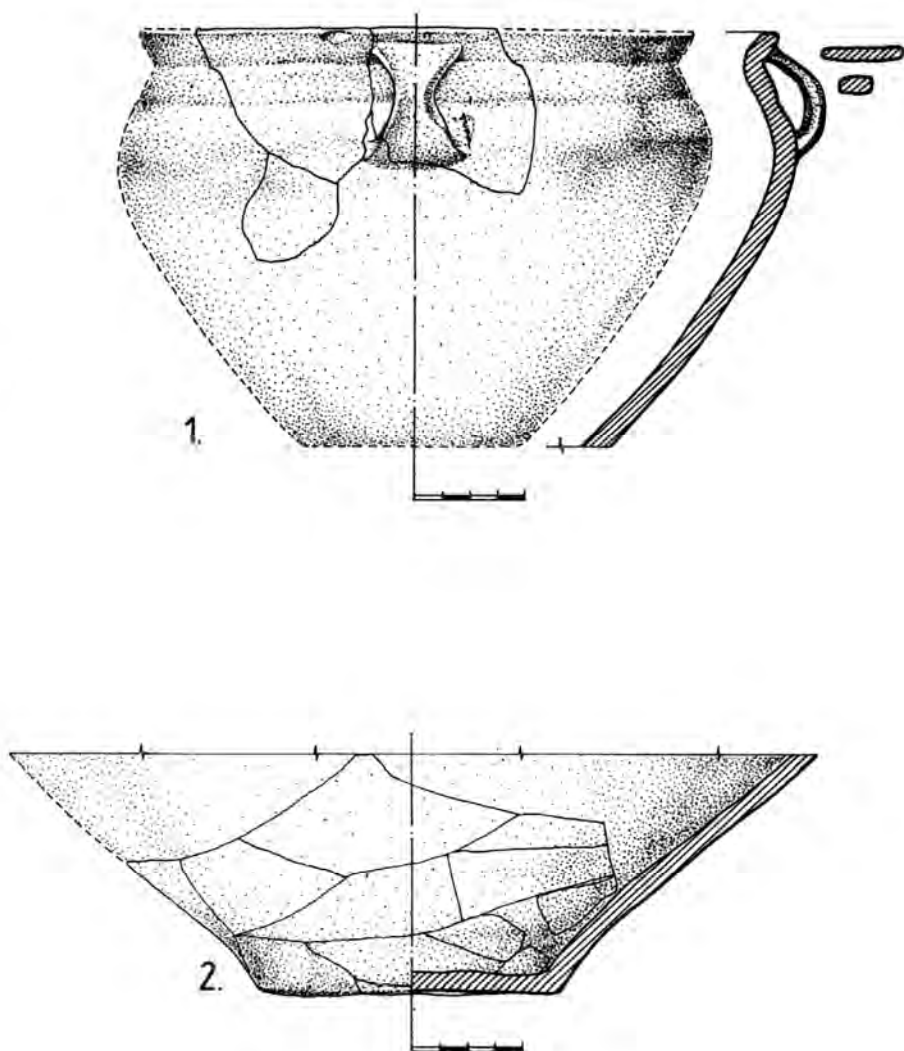
⁶ *Ibidem*.

⁷ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienestii din 1949*, în *MCA*, I, 1953, p. 395 (fig. 293), 406-407 (fig. 323).

⁸ M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în *MemAntiq*, II, 1970, p. 223, fig. 2.

⁹ R. Vulpe, *op.cit.*, p. 395 (fig. 293), 406-407 (fig. 323).

¹⁰ M. Babeș, *Dacii și bastarnii*, în *loc.cit.*, p. 223, fig. 2.

Pl. IX. Ceramică din secolele III-II î. Hr., lucrată cu mâna:
1 – vas-urnă, cu toarta în formă de „X”; 2 – strachină.

Per ansamblu, ceramica bastarnă este lucrată la mână, din pastă fină, de culoare neagră și în majoritatea cazurilor lustruită. Tipurile ceramice sunt diverse: vase-urnă cu torți în formă de „X”, străchini, vase de provizii, căni, cănițe, strecurători etc. În unele cazuri fragmentele prezintă decoruri incizate sau găuri de reparație (pl. VII/10, 12). Starea lor fragmentară nu ne-a permis să restaurăm decât câteva exemplare, menționate deja. Piesele au analogii în câteva așezări și necropole din zona Moldovei, la Borosești (jud. Iași)¹¹, Ghelăiești (jud. Neamț)¹² și Poienești (jud. Vaslui)¹³. Pe baza acestor asemănări, ceramica din secolele III-II î. Hr. din această așezare aparține tipului Poienești-Lukașevka.

Pe lângă ceramica bastarnă și cea a dacilor liberi, în nivelul de sec. II-III, s-au identificat și fragmente geto-dacice, din secolele IV-II î. Hr. Este posibil ca stratul mai nou să-l fi distrus pe cel vechi, sau acesta din urmă nu a fost încă depistat. În general, ceramica daco-getică este lucrată la mână, din pastă grosieră, cu pietricele în compoziție, de culoare cenușie închisă. Formele întâlnite sunt cele specifice fazei vechi și mijlocii (fazele I, II) din evoluția ceramicii autohtone¹⁴: vase tip urne, torți de căni, vase mari (pl. IV-V), cu similitudini în inventarul cetăților daco-getice de la Poiana - Galați¹⁵, Brad - Bacău¹⁶, Cotu - Copălău (jud. Botoșani)¹⁷ etc.

Următoarele vase sunt de origine dacică – descoperite în gropi aparținând secolelor II-III d. Hr. –, cel mai des întâlnite tipuri fiind cătuia și vasul-borcan.

5. *Cătuie* realizată din pastă cu microprundișuri, de culoare maronie-neagrăcioasă. Este posibil ca vasul să nu fi avut toartă și nu este decorat. Forma sa este tronconică, iar aspectul grosier. Urmele de ardere din interiorul și exteriorul acestuia denotă folosirea lui ca opaiț (pl. X/2). Dimensiuni: înălțimea – 6 cm; diametrul gurii – 13,5 cm; diametrul fundului – 6 cm. Exemplarul face parte din inventarul Gr. 5, fiind găsit la 1,40 m adâncime. Cătuia – ceașca tradițională dacică cu cea mai mare răspândire – a cunoscut o evoluție în timp, de la exemplarele clasice, întâlnite în majoritatea cetăților dacice din țară (Brad - Bacău¹⁸, Poiana - Galați¹⁹, Răcățiu - Bacău²⁰ etc.), până la cele din perioada secolelor II-III d. Hr., de la Poiana - Dulcești (Neamț)²¹, Obreja (jud. Alba)²², Mătăsaru (jud. Dâmbovița)²³, similare celei menționate.

¹¹ *Ibidem*, p. 223, fig. 2.

¹² *Ibidem*, p. 226, fig. 3.

¹³ R. Vulpe, *op.cit.*, p. 310-433.

¹⁴ I.H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, p. 11-31, fig. 13-14, 18.

¹⁵ R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, *BiblThr*, XXXIX, București, 2003, p. 625 (fig. 146/1, 3-4, 7), p. 645 (fig. 166/2-3).

¹⁶ V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, *BiblThr*, X București, 1995, p. 523 (pl. 251/5; 252/10).

¹⁷ O.-L. Șovan, M. Ignat, *Așezarea getică fortificată de la Cotu - Copălău, jud. Botoșani*, Târgoviște, 2005, p. 99, pl. 12/6, 8-9; p. 102, pl. 15/7, 10; p. 103, pl. 16/4, 13.

¹⁸ V. Ursachi, *Zargidava.*, p. 431, pl. 68/4, 5, 10, 13, 33; p. 529, pl. 263/5, 6, 7.

¹⁹ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 654, fig. 175/4, 9.

²⁰ V. Căpitanu, V. Ursachi, *O nouă cătuie dacică pe valea Siretului*, în *Carpica*, II, 1969, p. 105, fig. 10/1.

²¹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 254-255 (pl. XXXVIII/6; XXXIX/4).

6. *Cătuie* lucrată din pastă cu microprundișuri, de culoare maronie-neagricioasă. Nu știm dacă vasul a avut toartă și decor. Forma sa este tronconică, iar aspectul ușor grosier, comparativ cu precedentă. Urmele de ardere de pe întreaga suprafață a vasului certifică utilizarea lui ca opaiț (pl. X/1). Dimensiuni: înălțimea – 6,5 cm; diametrul gurii – 11,5 cm; diametrul fundului – 5,5 cm. Exemplarul a fost găsit în Gr. 3, la 1,00-1,20 m adâncime. Asemenea recipientului precedent și acesta este rezultatul unor schimbări în timp a cătuilor, din perioada clasică, descoperite la Brad - Bacău²⁴, Poiana - Galați²⁵, Pietroasele - Buzău²⁶, până la cele specifice veacurilor II-III d. Hr., de la Pâncești²⁷, Văleni - Botești²⁸, Poiana - Dulcești (jud. Neamț)²⁹, Obreja (jud. Alba)³⁰, Mătășaru (jud. Dâmbovița)³¹.

Alături de cățui, vasele-borcan sunt foarte răspândite în cetățile și așezările dacice, fiind de cele mai multe ori decorate cu brăuri (simple, alveolate sau crestate). Și la acest tip de vas se observă o evoluție în timp de la formele clasice, descoperite în cetățile de la Brad - Bacău³², Răcătău - Bacău³³, Poiana - Galați³⁴ etc., până la exemplarele din secolele II-III, precum cele descrise mai jos.

7. *Vas-borcan* modelat din pastă cu microprundișuri, de culoare gălbui-roșiatică. De talie mijlocie și aspect grosier, recipientul are buza aproape dreaptă și fundul drept, iar pe burtă dispune de un brâu cu alveole (pl. X/5). Vasul are următoarele dimensiuni: înălțimea – 29,5 cm; diametrul gurii – 14 cm; diametrul fundului – 12,5 cm. A fost găsit la 1,80-1,90 m adâncime, în Gr. 2. Are similitudini în majoritatea așezărilor din secolele II-III d. Hr., de la Butnărești - Neamț³⁵, Piatra-Neamț³⁶, Răcătău - Bacău³⁷, Obreja - Alba³⁸, Sopor de Câmpie - Cluj³⁹.

²² D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman (secolele II-IV)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 276 (pl. XXI/3), 279 (pl. XXXIV/2).

²³ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 131 (pl. X/3).

²⁴ V. Ursachi, *Zargidava*, p. 431, pl. 67/22; 68/12, 30; p. 529, pl. 263/10.

²⁵ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 654, fig. 175/3; p. 658, fig. 179/21.

²⁶ V. Dupoi, V. Sârbu, *Incinta dacică fortificată de la Pietroasele-Gruia Dării, județul Buzău (I)*, Buzău, 2001, fig. 92/1.

²⁷ V. Ursachi, *Așezarea dacică de la Pâncești, com. Poieniști, jud. Neamț*, în *Carpica*, XXIX, p. 104, pl. VII.

²⁸ I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni, o mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988, p. 155, fig. 53/47.

²⁹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 254-255 (pl. XXXVIII/1; XXXIX/1).

³⁰ D. Protase, *Obreja*, p. 277 (pl. XXXII/2), 280 (pl. XXXV/2).

³¹ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 131 (pl. X/13).

³² V. Ursachi, *Zargidava*, p. 528, pl. 261.

³³ V. Căpitanu, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 102-103, fig. 7-8.

³⁴ R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 632-634, fig. 153-155.

³⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 260 (pl. XLIV/2), p. 261 (pl. XLV/1).

³⁶ *Ibidem*, p. 263, pl. XLVII/2.

³⁷ V. Căpitanu, V. Ursachi, *op. cit.*, p. 103, fig. 8/1.

³⁸ D. Protase, *Obreja*, p. 344 (pl. XCII/194).

³⁹ Idem, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 54, fig. 20/3.

8. *Vas-borcan* lucrat din pastă cu pietricele, de culoare gălbui-maronie. De talie mijlocie, ușor mai mare decât precedentul, și aspect grosier, recipientul are buza ușor trasă spre exterior, fundul dreptiar, iar pe burtă prezintă un brâu cu alveole (pl. X/3). Vasul dispune de ușoare urme de ardere secundară. Dimensiuni: înălțimea – 35 cm; diametrul gurii – 19 cm; diametrul fundului 15 cm. Provine din Gr. 1, de la 1,60-1,80 m adâncime. Are similitudini în inventarele așezărilor din secolele II-III d. Hr., de la Soporul de Câmpie (jud. Cluj)⁴⁰, Poiana - Dulcești⁴¹ și Butnărești (jud. Neamț)⁴², Podeni - Bunești și Zvorâștea (jud. Suceava)⁴³.

9. *Vas-borcan* de dimensiuni foarte mari, sub forma unui vas de provizii, modelat din pastă cu pietricele, de culoare cărămiziu-maronie. Recipientul are buza revărsată spre exterior, burta puternic bombată și fundul drept. Dispune de un decor cu alveole pe burtă. De aspect grosier, suprafața vasului are importante urme de ardere secundară (pl. X/6). Comparativ cu cele două vase-borcan descrise, acesta este mult mai mare, observându-se astfel o evoluție a dimensiunilor acestui tip de vas, care are și același ornament – *brâul cu alveole*. Descoperit în Gr. 5, la 1,00-1,20 m adâncime, vasul are următoarele dimensiuni: înălțimea – 50 cm; diametrul gurii – 26,5 cm; diametrul fundului – 15 cm. Are similitudini la Obreja (jud. Alba)⁴⁴.

10. *Vas-borcan* lucrat din pastă sfărâmicioasă cu pietricele, de culoare gălbui-roșiatică. De aspect grosier, vasul are burta puternic bombată și fundul drept, partea superioară nefiindu-i restaurată. Ca decor, dispune de o interesantă rețea de brâuri cu alveole, care se intersectează pe întreaga suprafață a sa (pl. X/4). Recipientul este ușor asimetric din fabricație și are următoarele dimensiuni provizorii, datorate nerestaurării complete: înălțimea – 32 cm; diametrul gurii – 24,5 cm; diametrul fundului – 15 cm. A fost găsit în Gr. 1, la 1,40-1,50 m adâncime. Are asemănări cu exemplarele de la Poiana - Dulcești⁴⁵, Piatra-Neamț⁴⁶, Văleni - Botești⁴⁷, Borșeni - Războieni⁴⁸ (jud. Neamț) etc.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 54, fig. 20/6.

⁴¹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 259 (pl. XLIII/2), p. 262 (pl. XLVI/4).

⁴² *Ibidem*, p. 260 (pl. XLIV/4).

⁴³ M. Ignat, *Dacii liberi din Moldova – contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorâștea*, Iași, 1999, p. 85, fig. 7/1.

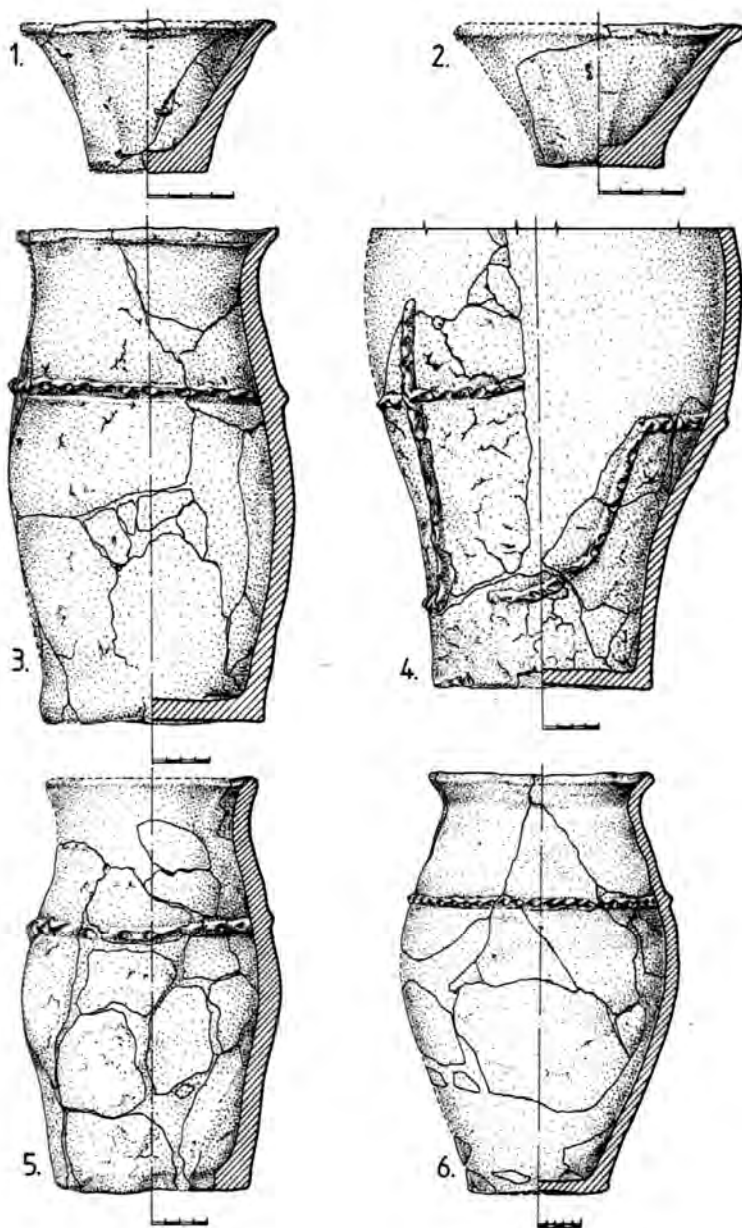
⁴⁴ D. Protase, *Obreja.*, p. 344 (pl. XCII/7).

⁴⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 258 (pl. XLII/1), p. 261 (pl. XLV/1).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 265 (pl. XLIX/1).

⁴⁷ I. Ioniță, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 122 (fig. 20/48).

⁴⁸ I. Mîtreă, Gh. Dumitroaia, E. Ciubotaru, *Cercetările arheologice de la Borșeni-Neamț*, în *MemAntiq.*, XXI, 1997, p. 142, fig. 6/5.

Pl. X. Ceramică din secolele II-III d. Hr.: 1-2 – cățui (1 – Gr. 3; 2 – Gr. 5);
3-5 – vase-borcan (3-4 – Gr. 1; 5 – Gr. 2); 6 – vas de provizii (Gr. 5).

II. Ceramica modelată cu mâna (sec. VI-VII d. Hr.)

În cazul celui de-al doilea nivel cultural, cel din perioada secolelor VI-VII d. Hr., dispunem de câteva forme ceramice. Menționăm că din multitudinea fragmentelor caracteristice acestei faze nu am reușit să restaurăm nici un recipient. Prin urmare, vom descrie trăsăturile generale ale materialului fragmentar (din 2004 și 2005), descoperit în stratul de cultură, dar mai ales în bordeiul (B. 1) din S. IV / 2005. Astfel, distingem câteva variante ale vasului-borcan (singurul tip de recipient găsit până în prezent în așezare), de dimensiuni diferite:

- vase cu funduri groase, din pastă grosieră cu pietricele, cu pereții groși, fără decor, de culoare gălbui-roșiatică (B. 1 – S. IV / 2005 – pl. XVII/6-9);
- vase cu funduri groase, din pastă grosieră cu pietricele, cu pereții groși, fără decor și de culoare cenușie-neagră (din strat – 2004)⁴⁹;
- buze de vase, evazate, cu umerii ușor conturați (prelinși), din pastă grosieră, cu pietricele, cu decor alveolat, de culoare cenușie-negricioasă (din strat)⁵⁰;
- buze de vase, aproape drepte, cu umerii puțin conturați (prelinși), pastă grosieră, cu pietricele, fără decor, de culoare cenușie-negricioasă (B.1 – S. IV / 2005 – pl. XVII/4);
- buze de vase, ușor evazate, cu umerii conturați (puțin bombăți), din pastă grosieră, cu pietricele, fără decor, de culoare gălbui-roșiatică (B1 – S. IV / 2005 – pl. XVII/3, 5).

Diametrul buzelor demonstrează că gura vaselor era mai largă decât baza.

Din punct de vedere al pastei și al formelor, vasele prezintă analogii în cadrul complexelor de locuire din secolele VI-VII d. Hr. de la Davideni⁵¹, Izvoare - Bahna⁵² (jud. Neamț), Dodești⁵³ (jud. Vaslui), dar și în alte așezări autohtone, întrucât tipurile descrise denotă o clară apartenență locală.

III. Ceramica modelată la roată (secolele II-III d. Hr.)

Atât exemplarele modelate la mână, cât și cele la roată, care au fost restaurate, au fost descoperite fragmentar, în stratul de cultură, în gropi sau în bordeiul amintit. Singura excepție de la regulă o constituie cana cu semințe carbonizate, care era întreagă și doar ușor exfoliată la exterior. Chiar dacă numărul vaselor restaurate, realizate la roată, este aproape egal cu cel al recipientelor lucrate la mână, per ansamblu (împreună cu restul ceramicii fragmentare neîntregibile) ceramica la roată este puțină, reprezentând aproximativ 30% din total. În cadrul ceramicii la roată, din punct de vedere fragmentar, domină cea de culoare cenușie, în timp ce la numărul de vase restaurate predominante sunt cele de culoare cărămidie.

⁴⁹G.D. Hânceanu, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 159-166, pl. 3/9.

⁵⁰*Ibidem*, p. 159-166, pl. 3/1.

⁵¹I. Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, BMA, IX, Piatra-Neamț, 2001, p. 167-169, fig. 83/5; 91/19; 93/15, 123/10; 132/16.

⁵²Idem, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna. Realități arheologice și concluzii istorice*, BMA, IV, Piatra-Neamț, 1998, p. 31 (fig. 22/1), p. 33-34 (fig. 21/4, 6; 22/2), p. 37 (fig. 23/4).

⁵³D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI-XI e. n. de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984, p. 41-45 (fig. 15/2, 5; 17/2-6).

1. *Căniță* lucrată din pastă fină, lustruită, de culoare cărămiziu-maronie, cu urme de ardere secundară pe fund. De formă bitronconică, vasul are gura circulară, iar buza ușor răsfrântă în exterior. Toarta, cu o ușoară șanțuire pe mijloc, pornește exact din buză și se oprește pe burta bombată a căniței, fiind puțin deviată spre stânga. Dimensiunile ei sunt următoarele: înălțimea – 9 cm; diametrul gurii – 8 cm; diametrul fundului – 4 cm. Așadar, diametrul părții superioare este dublu comparativ cu cel al părții inferioare a vasului (pl. XI).

Descoperirea fragmentară a căniței nu a afectat semnul, în formă de „X” simplu, plasat în preajma burții, aproape de partea din față a vasului. Incizia a fost făcută cu ajutorul unui obiect ascuțit, după ardere, prin scrijelire, fapt dovedit de o ușoară ricoșare la realizare, ceea ce a permis prelungirea superficială, spre stânga, a liniei orizontale. Simplitatea lui a făcut posibilă găsirea multor analogii, în inventarul altor cetăți și așezări, din aceeași perioadă (sec. II-III d. Hr.) și nu numai, cum ar fi la Brad - Negri (jud. Bacău)⁵⁴, unde pe un fragment de amforă, de culoare roșie, se află zgâriat un „X”; la Poiana - Dulcești (jud. Neamț)⁵⁵, există un semn identic situat pe o cană; la Homiceni - Bârgăoani (jud. Neamț)⁵⁶, pe o amforă, sub toartă este un semn similar; la Ocnița (jud. Vâlcea)⁵⁷, s-a înregistrat prezența mai multor semne în forma literei „X”, respectiv pe o toartă dintr-o cană bitronconică, pe o strachină cenușie și pe un fragment dintr-un vas de tip *kantharos*, de culoare cenușie; la Poiana - Nicorești (jud. Galați)⁵⁸, unde pe un disc de lut este incizat un „X” simplu, similar celui de la Stoienești (jud. Argeș)⁵⁹, scrijelit pe un fragment de amforă rhodiană. Unele dintre aceste piese (descoperirile de la Ocnița) au fost găsite în gropi, asemenea recipientelor noastre (acest vas, precum și următorul descris).

2. *Căniță* modelată din pastă fină, puternic lustruită, de culoare cenușie. De formă bitronconică, aceasta are gura circulară, iar buza este dreaptă. Toarta, cu o puternică șanțuire pe mijloc, pornește de sub buză și se oprește pe burta bombată a vasului, fiind ușor deviată spre stânga. Dimensiunile sale sunt următoarele: înălțimea – 8 cm; diametrul gurii – 5,50 cm; diametrul fundului – 3,50 cm (pl. XII).

Nici în acest caz descoperirea oarecum fragmentară a vasului nu a afectat semnul, sub forma literei „X”, cu capetele întoarse spre exterior. Acesta se află situat pe gâtul recipientului, foarte aproape de toartă. Incizia a fost realizată prin intermediul unui obiect ascuțit, după ardere, prin scrijelire, fapt argumentat de lipsa stratului de angobă al căniței, în zona de îmbinare a „X”-ului.

⁵⁴ V. Ursachi, *Zargidava*, p. 209, pl. 171/5.

⁵⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 89, pl. CXXII/3.

⁵⁶ E. Petrișor, *Așezarea carpică de la Homiceni, jud. Neamț*, în *MemAntiq*, XV-XVII, 1987, p. 101-102, fig. 4/1; 10/2.

⁵⁷ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 34, 113-114, pl. 15/3, 93/3, 92/13.

⁵⁸ S. Teodor, M. Nicu, *Vase și obiecte miniaturale descoperite în așezarea geto-dacică de la Poiana*, în *ArhMold*, XXV, 2002, p. 114, pl. 15/1.

⁵⁹ D. Tudor, *Răspândirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia*, în *ArhMold*, V, 1967, p. 49, 66, fig. 6.

Particularitatea acestui vas constă în măiestria cu care a fost făcut semnul, executat într-o manieră proprie, care se evidențiază față de alte „X”-uri simple întâlnite, prin acuratețea deosebită de care a dat dovadă autorul și care nu ne-a permis să-i găsim o pereche. Totuși, am încercat să-l asemănăm cu alte semne – de tip tamga –, care să aducă din punctul de vedere al capetelor înapoi, în fapt elementul distinctiv comparativ cu celelalte „X”-uri. La Răcătău (jud. Bacău)⁶⁰, pe un fragment ceramic s-au identificat mai multe semne, printre care o tamga, sub formă de „Y”, cu capetele înapoi spre exterior; la Poiana - Nicorești (jud. Galați)⁶¹, o tamga imită „Y”-ul, doar că în partea superioară are un cerc, iar în zona inferioară două piciorușe cu capetele înapoi spre exterior. Dispunem și-n spațiul nord-pontic de câteva similitudini, la Panticapaeum⁶², o tamga ca un „Y”, cu brațele în vultură, iar piciorul cu colțurile înapoi, precum și la Semenovka⁶³, un „X”, cu barele de sus unite, iar piciorușul drept, de jos, întors la exterior. Aceste analogii nu pot egala măiestria de care a dat dovadă „autorul” de la Roșiori, în cazul semnului descris.

Pentru această căniță, credem că avem de-a face cu un semn, nou ca mod de realizare, folosit în mediul carpic și pentru care nu am găsit ceva identic, printre diversele descoperiri arheologice. *Unicitatea acestui semn, ca mod de realizare, dar și poziționarea lui, inclusiv a celui de pe vasul anterior*, ne-a atras atenția că avem de-a face cu două însemne creștine, care amintesc de martiriul Sfântului Andrei.

Ambele cănițe descrise au fost descoperite în groapa de provizii (Gr. 1), la 1,50 și respectiv 1,90 m adâncime și au o importanță deosebită pentru spațiul dacic⁶⁴.

3. *Căniță* realizată din pastă cu microprundișuri, de culoare cărămizie. Fragmentele găsite în Gr. 3, la 0,60-0,80 m adâncime, au permis restaurarea ei până în zona gâtului (pl. XV/3). Stratul de angobă s-a exfoliat aproape complet. Vasul este bitronconic, cu fundul inelar. Dimensiuni: înălțimea – 6,5 cm; diametrul gurii – 6 cm; diametrul fundului – 4 cm. Atât cât ne-a permis restaurarea recipientului am putut distinge asemănări în inventarele siturilor de la Butnărești⁶⁵, Poiana - Dulcești⁶⁶, Tămășeni (jud. Neamț)⁶⁷, Zvorâștea (jud. Suceava)⁶⁸, Chilia (jud. Olt)⁶⁹.

⁶⁰ V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în așezarea geto-dacică de la Răcătău (județul Bacău)*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 64, 90, fig. 20/3.

⁶¹ R. Vulpe, E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 298, 301, fig. 60/8.

⁶² V.S. Dracuk, *Sistemy znakov Severnogo Pricernomoriia*, Kiev, 1975, pl. III/155, IV/220.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Pentru aceleași cănițe cu semne, vezi în *Carpica*, XXXIV, 2005, p. 115-122.

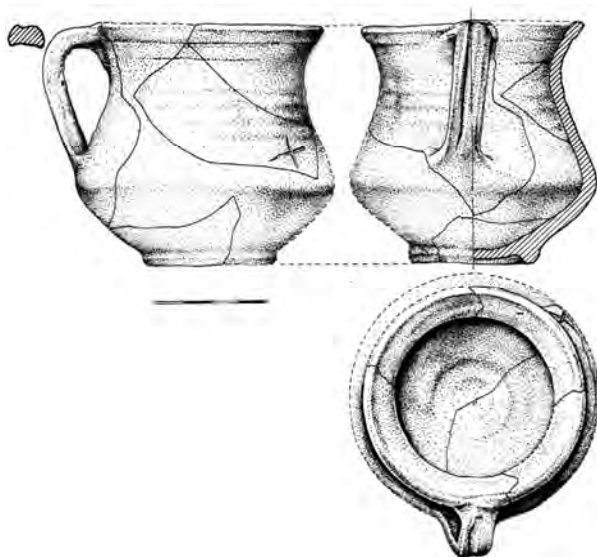
⁶⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 345 (pl. CXXIX/1).

⁶⁶ *Ibidem*, p. 339 (pl. CXXIII/1, 3), p. 344 (pl. CXXVIII/3), p. 347 (pl. CXXXI/3).

⁶⁷ V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni-„Siliște”*, jud. Neamț, în *MemAntiq*, XXII, 2001, p. 275, pl. XXXVI/4.

⁶⁸ M. Ignat, *op.cit.*, p. 178 (pl. 16 / M70-1).

⁶⁹ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 150-151, pl. XXX/14.

Pl. XI. Căniță din sec. II-III d. Hr., descoperită în Gr. 1.

Pl. XII. Căniță din sec. II-III d. Hr., descoperită în Gr. 1.

4. *Cană* lucrată din pastă fină, de culoare gălbui-roșiatică. Vasul prezintă urme de ardere secundară. De formă bitronconică, recipientul era aproape întreg, cu buza ușor răsfrântă în exterior și fundul inelar. Toarta, ruptă din vechime, nu s-a păstrat, însă se observă zonele ei de prindere. Ușor exfoliat, vasul are următoarele dimensiuni: înălțimea – 17 cm; diametrul gurii – 10 cm; diametrul fundului – 7 cm. După o anumită perioadă de folosire, în urma căreia s-a uzat, cana a fost utilizată la depozitarea unor semințe, care s-au carbonizat în timp (pl. XIII). Nu știm dacă ele urmau a fi folosite în agricultură sau în alimentație. Cana are pe interior urme vegetale, posibil de la încolțirea semințelor și pete negre de ardere secundară. Probabil că vasul a fost depus în picioare în interiorul gropii de provizii (Gr. 1), la 1,50 m adâncime, însă datorită presiunii pământului s-au găsit răsturnat pe-o parte și plin pe trei sferturi cu semințe carbonizate⁷⁰. În cană erau aproximativ 2 kg de pământ amestecat cu semințe (macroresturi vegetale), iar pe laturile gropii (de la 1,30-1,80 m adâncime) și sub vas (de la 1,50-1,80 m adâncime) s-au găsit alte boabe carbonizate, care ne indică o cantitate mai mare depozitată. Însă, în urma spălării, au rezultat doar 50 g de semințe puternic carbonizate (24 g în cană, iar restul în afara ei). Urmele de ardere de pe pereți, cenușa și cărbunii din Gr. 1 ne sugerează că cei care s-au ocupat de această „cămară” au făcut tot ce era necesar ca ea să fie rezistentă la umezeală și la pătrunderea rozătoarelor, în vederea protejării „producției” perisabile din interior. Este posibil ca ulterior această groapă de provizii să fi fost abandonată, ca în multe alte cazuri, iar conținutul ei mutat într-o altă locație.

Similitudini în privința câinii am găsit în așezările de la Țifești - Panciu (jud. Vrancea)⁷¹, Largu (jud. Buzău)⁷², Borlești⁷³, Slobozia - Roznov⁷⁴, Văleni - Botești⁷⁵ Poiana - Dulcești (jud. Neamț)⁷⁶, unde recipientele respective nu conțineau semințe carbonizate. Însă, prezența acestor gropi de provizii este des întâlnită în spațiul dacic (la Brad, Răcățau, Poiana etc.), ele constituind o necesitate. De asemenea, încă din perioada dacică clasică sunt cunoscute și acele „hambare” cu producții cerealiere, din zona Munților Orăștiei (Sarmisegetuza).

5. *Cană de lux* lucrată din pastă fină, de culoare cenușie. Descoperit în Gr. 5, la 1,00-1,20 m adâncime, recipientul are corpul globular, fundul inelar, iar gâtul prelung se termină cu o gură rotundă, având buza răsfrântă, lățită orizontal și prevăzută în partea interioară cu o gardină verticală pentru fixat capacul. Delimitarea burții bombate de gât este realizată printr-o linie circulară, ușor reliefată. Toarta este ovală, cu banda lată și înzestrată cu o ușoară canelură mediană. Prinsă de buza și burta vasului, ea dispune de o amprentă digitală, asemenea celei identificată pe cana de lux, descoperită la București - Militari⁷⁷.

⁷⁰ Vezi nota 3.

⁷¹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 338 (pl. CXXII/1).

⁷² Idem, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 176, pl. LXI/6.

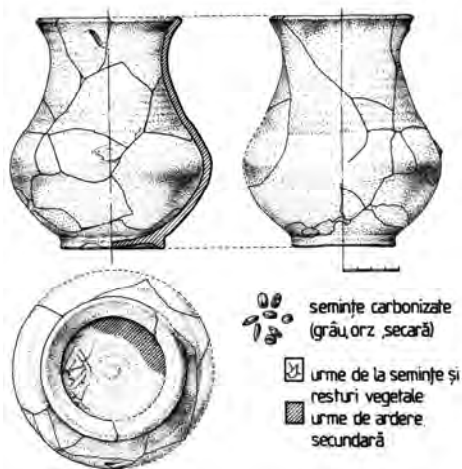
⁷³ Idem, *Cultura carpică*, p. 349, pl. CXXXIII/3.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 349, pl. CXXXIII/4.

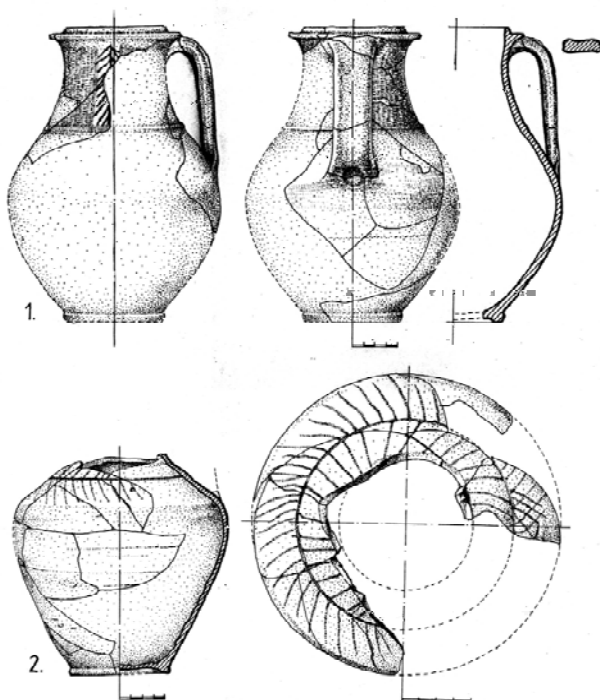
⁷⁵ I. Ioniță, V. Ursachi, *op. cit.*, p. 128 (fig. 26/14, 26), p. 132 (fig. 30/42).

⁷⁶ *Ibidem*, p. 349, pl. CXXXIII/5.

⁷⁷ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 174, pl. LIX/1.

Pl. XIII. Cană din sec. II-III d. Hr., cu semințe carbonizate.

Pl. XIV. Căni de lux din secolele II-III d. Hr.: 1 – Gr. 5; 2 – Gr. 2.

Deși găsită fragmentar, restaurarea a permis surprinderea decorului lustruit al cunii, sub forma cunoscutului brăduț, întâlnit de-a lungul timpului pe vasele dacice. În cazul nostru, decorul este situat pe gâtul cunii, restul suprafeței fiind nedecorată (pl. XIV/1). Exemplarul are următoarele dimensiuni: înălțimea – 26 cm; diametrul gurii – 8,5 cm; diametrul fundului – 7 cm. Câteva caracteristici esențiale (remarcate și la acest recipient), legate de modul fin de realizare, forma elegantă și varietatea deosebită a decorurilor au determinat includerea acestor exemplare în *categoria celor de lux*. Astfel de vase se găsesc mai rar în secolele II-III d. Hr., fiind mai des întâlnite în perioada clasică. Analogii în privința formei și a decorului cunii de la Roșiori - Dulcești întâlnim la Poiana - Dulcești (jud. Neamț)⁷⁸ și Văleni - Neamț⁷⁹.

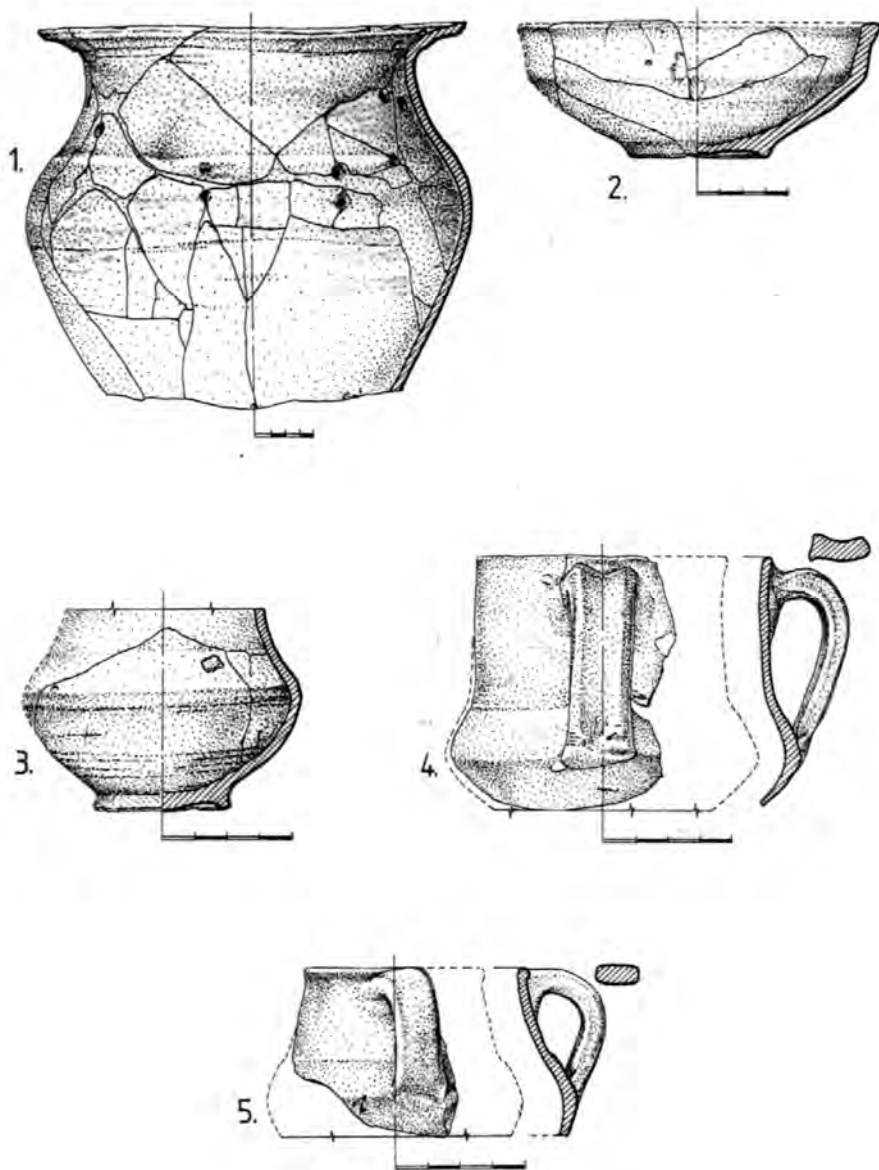
6. *Cană de lux* realizată din pastă fină, de culoare gălbui-roșiatică, cu mici pete de ardere. A fost găsită în Gr. 2 la 1,20 m adâncime, are corpul rotunjit, cu burta bombată și fundul inelar. Fragmentele descoperite au permis restaurarea cunii doar până la baza gâtului, care din analogii știm că este lung, circular și se termină cu o gură dreaptă. Suprafața vasului este puternic lustruită. În zona de îmbinare dintre gât și burtă există un decor deosebit, realizat cu un obiect din os, după uscarea vasului și înainte de ardere, fiind împărțit în două registre de o linie circulară (pl. XIV/2). Decorul recipientului constă în câteva linii, sub forma unor *raze de soare*, care în partea superioară a registrului sunt trasate de sus în jos, fiind ușor înclinate de la dreapta spre stânga, în timp ce în partea inferioară liniile pornesc de la stânga spre dreapta, fiind tot înclinate și mai lungi decât precedentele. Interesant este faptul că în partea a doua a registrului, decorul depășește zona de prindere a torții (de pe burtă). Toarta nu s-a păstrat, dar avem bine semnalat locul ei de legătură cu burta cunii, în preajma căruia modelul din partea de jos face o excepție, prin intersectarea liniilor (similare unor hașuri) sub forma unor romburi⁸⁰. Dacă decorul dintr-unul din registre se termină pe burta vasului, nu știm dacă cel din celălalt registru se continua și pe gât sau se oprea la baza acestuia. Dimensiunile cunii (oarecum provizorii, datorită lipsei gâtului) sunt următoarele: înălțimea – 20,5 cm; diametrul gurii – 7,5cm; diametrul fundului – 8 cm. Pentru perioada clasică avem astfel de cuni, decorate în mod deosebit și considerate ca fiind *cănila de lux* ale șefilor comunităților respective, care s-au perpetuat în timp, motiv pentru care le regăsim și-n secolele II-III d. Hr. Exemplarul de la Roșiori este similar celui de la Văleni - Neamț⁸¹.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 338 (pl. CXXII/4), p. 359 (pl. CXLIII/3-5).

⁷⁹ I. Ioniță, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 137 (fig. 35/42), p. 155 (fig. 53/64).

⁸⁰ Acest decor l-am regăsit pe o serie de vase (urne, cuni), de la Tămășeni (vezi V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, pl. XXXVII/5) și Văleni (vezi I. Ioniță, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 137, fig. 35/42).

⁸¹ *Ibidem*, p. 137, fig. 35/42.

PI XV. Ceramică modelată la roată, din sec. II-III d. Hr.:

1 – vas-urnă, cu găuri de reparație (Gr. 1); 2 – strachină (Gr. 1); 3 – căniță (Gr. 3);
4 – fragment de căniță (Gr. 3); 5 – fragment de căniță (Gr. 4).

7. *Vas-borcan* modelat din pastă fină, de culoare cărămizie, lustruit. De dimensiuni mijlocii, acest tip de vas mai era utilizat și ca urnă. S-a găsit printre ultimele fragmente ceramice din Gr. 1, la o adâncime de 1,80-2 m și a putut fi restaurat pe trei sferturi, lipsindu-i partea inferioară. Recipientul are umerii bine conturați, iar gura este deviată din fabricație, cu buza întoarsă spre exterior. Stratul de angobă s-a exfoliat în cea mai mare parte a sa. Interesante sunt găurile de reparație ale vasului, în număr de 12, situate 3 pe buză și 9 pe suprafața lui, în zona de legătură dintre gât și burtă. Perechile de găuri (una pe buză și trei pe corp) indică unele reparații suferite de acest vas, care a fost descoperit în groapa de provizii (pl. XV/1). Dimensiunile provizorii (datorită lipsei părții inferioare) sunt următoarele: înălțimea – 23,5cm; diametrul gurii – 25 cm; diametrul fundului – 19,5 cm. Piesa are analogii în siturile de la Văleni (jud. Neamț)⁸², Podeni și Zvorâștea (jud. Suceava)⁸³.

8. *Strachină* lucrată din pastă cu microprundișuri, de culoare cărămizie, cu urme de ardere în interior și în exterior. De formă tronconică, vasul are fundul inelar, îngust, ușor profilat, iar gura este dreaptă și îngroșată. La exterior este exfoliat și lovit (pl. XV/2). S-a găsit în Gr. 1, la 1,50-1,60 m adâncime și are următoarele dimensiuni: înălțimea – 5,2 cm; diametrul gurii – 15 cm; diametrul fundului – 6 cm. Are similitudini în așezările de la Poiana - Dulcești⁸⁴, Văleni - Botești (jud. Neamț)⁸⁵, Zvorâștea (jud. Suceava)⁸⁶ etc.

9. *Strachină* modelată din pastă fină, de culoare cărămizie. Forma vasului este tronconică, ușor diferită de cea precedentă, mai înaltă, cu fundul inelar și bine conturat, iar gura este dreaptă, subțire, ușor inelată. La exterior stratul de angobă s-a exfoliat aproape complet (pl. XVII/2). Dimensiuni: înălțimea – 6 cm; diametrul gurii – 16 cm; diametrul fundului – 5,5 cm. Vasul face parte din umplutura bordeiului (B. 1), din S. IV, care la acoperire a răscolit și stratul antic de mai jos. Acest tip de strachină, din secolele II-III d. Hr., s-a identificat și în așezările de la Pânțești⁸⁷, Poiana - Dulcești (jud. Neamț)⁸⁸, Zvorâștea (jud. Suceava)⁸⁹ și București - Militari⁹⁰.

⁸² *Ibidem*, p. 122 (fig. 20/46), p. 124 (fig. 22/51), p. 125 (fig. 23/99; 100; 102).

⁸³ M. Ignat, *op.cit.*, p. 165 (pl. 3 / M9), p. 178 (pl. 16 / M68), p.182 (pl. 20 / M94).

⁸⁴ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 305 (pl. LXXXIX/2), p. 308 (pl. XCII/6).

⁸⁵ I. Ioniță, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 148, fig. 46/49.

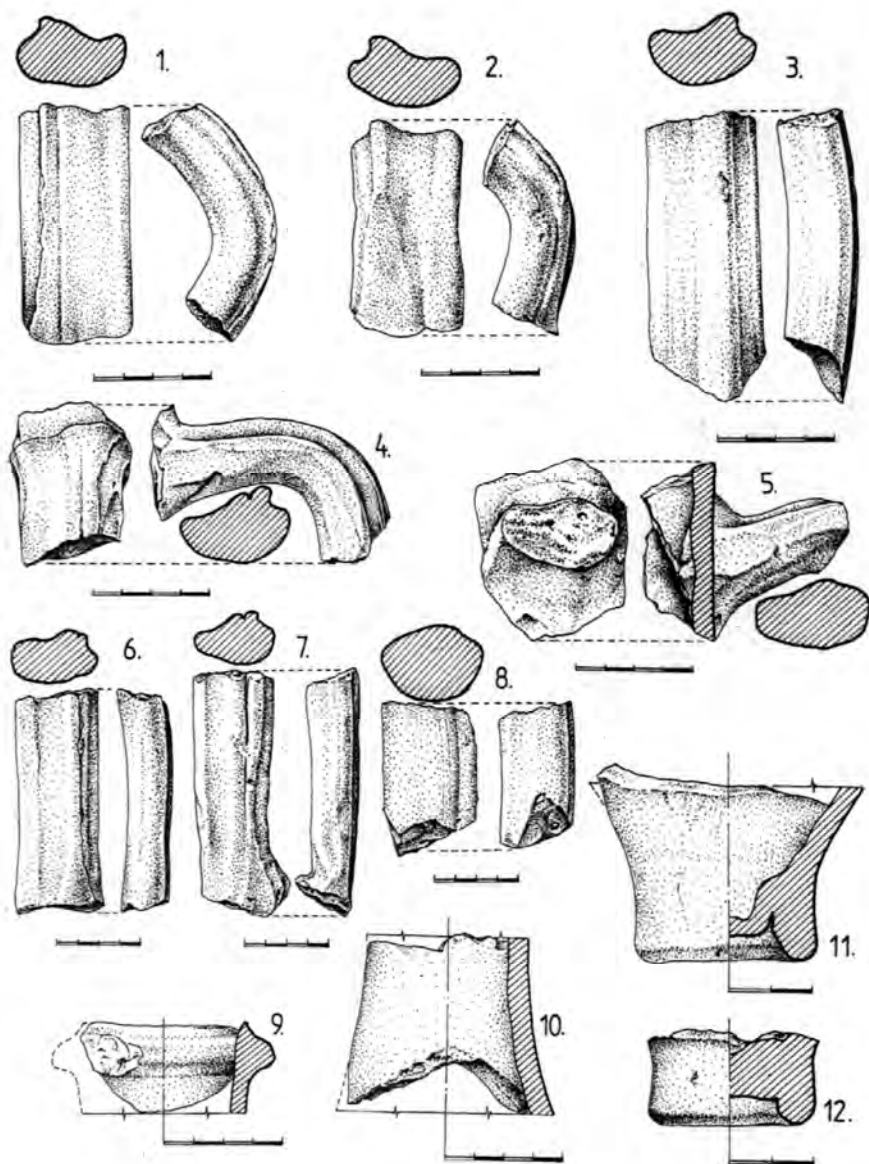
⁸⁶ M. Ignat, *op.cit.*, p. 173, pl. 11 / M34-2.

⁸⁷ V. Ursachi, *Așezarea dacică de la Pânțești, com. Poienari, jud. Neamț, în Carpica*, XXIX, 2000, p. 107, pl. XII (al doilea exemplar).

⁸⁸ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 305 (pl. LXXXIX/7), p. 308 (pl. XCII/1).

⁸⁹ M. Ignat, *op.cit.*, p. 173, pl. 11 / M32-18.

⁹⁰ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 150 (pl. XXXI/1).

Pl XVI. Fragmente de amfore romane din sec. II-III d. Hr.: 1-8 – torți (1, 3 – Gr. 5; 2 – Gr. 4; 4, 6 – strat Cas. 1 a S. III; 5 – Gr. 3; 7 – Gr. 1; 8 – Gr. 6); 9 – buză (Gr. 1); 10 – gât (strat S. IV); 11-12 – funduri (11 – Gr. 6; 12 – Gr. 1).

IV. Ceramica de import

Alături de ceramica autohtonă, în așezarea de la Roșiori - Dulcești s-a găsit și ceramică de import (fragmentară), de factură romană. Ea include fragmente de amfore romane (buze, gâturi, funduri, torți, bucăți din corpul vaselor – pl. XVI/1-12), lucrate la roată, din pastă nisipoasă, aspră, de culoare cărămizie sau alb-gălbuie, similare celor de la Poiana - Dulcești⁹¹, Tămășeni (jud. Neamț)⁹², Obreja (jud. Alba)⁹³, Zvorăștea (jud. Suceava)⁹⁴. Această ceramică a fost descoperită atât în stratul de cultură, cât și în gropi, cu mențiunea că cele mai numeroase fragmente sunt cele ce reprezintă torți de amfore, cu nervură mediană sau cu canelură largă, de regulă de culoare alb-gălbuie (pl. XVI/1-8), asemănătoare cu cele de la Pâncești⁹⁵, Butnărești (jud. Neamț)⁹⁶, Zvorăștea (jud. Suceava)⁹⁷.

V. Obiecte de piatră

În principal, semnalăm prezența pietrelor de ascuțit, dar și a unei pietre, folosită ca proiectil de praștie. Din cele opt pietre de ascuțit trei sunt întregi (nr. 1-3), iar celelalte cinci fragmentare (nr. 4-8). Doar trei sunt de dimensiuni mici (nr. 3, 7-8). În general, obiectele se află într-o stare bună de conservare. Ele aparțin perioadei secolelor II-III d. Hr.

1. *Piatră de ascuțit*, de formă plată, terminată în unghi la cele două capete, cu suprafața fină (pl. XVIII/1). A fost găsită în Gr. 2, la 1,60-1,80 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 19,5 cm; lățime – 3 cm. Are similitudini la Poiana - Dulcești (jud. Neamț)⁹⁸.

2. *Piatră de ascuțit*, de formă plată și rotunjită la capete (pl. XVIII/2). A fost descoperită în stratul antic al S. III, Cas. 1, □ 1, la 0,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 15,5 cm; lățime – 3 cm. Are asemănări în inventarul cetății dacice de la Brad (jud. Bacău)⁹⁹.

3. *Piatră de ascuțit*, de formă plată (pl. XVIII/5). A fost prezentă în inventarul Gr. 1, la 1,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 6,5 cm; lățime – 1,2 cm. Este apropiată de descoperirile de la Brad (jud. Bacău)¹⁰⁰.

4. *Piatră de ascuțit* de tip cute, de formă plată, în stare fragmentară (pl. XVIII/4). A fost găsită în Gr. 2, la 1,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 5,5 cm; lățime – 3 cm. Are analogii la Tămășeni (jud. Neamț)¹⁰¹.

⁹¹ Idem, *Cultura carpică*, p. 374, pl. CLVIII/3.

⁹² V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, p. 278-279, pl. XXXIX-XL.

⁹³ D. Protase, *Obreja*., p. 259 (pl. XIV/2), p. 270 (pl. XXV/5), p. 282 (pl. XXXVII/5).

⁹⁴ M. Ignat, *op.cit.*, p.173, pl. 11 / M32-34.

⁹⁵ V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, p. 22 (pl. VIII/1, 3, 5, 8), p. 29 (pl. XV/7).

⁹⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 374, pl. CLVIII/4.

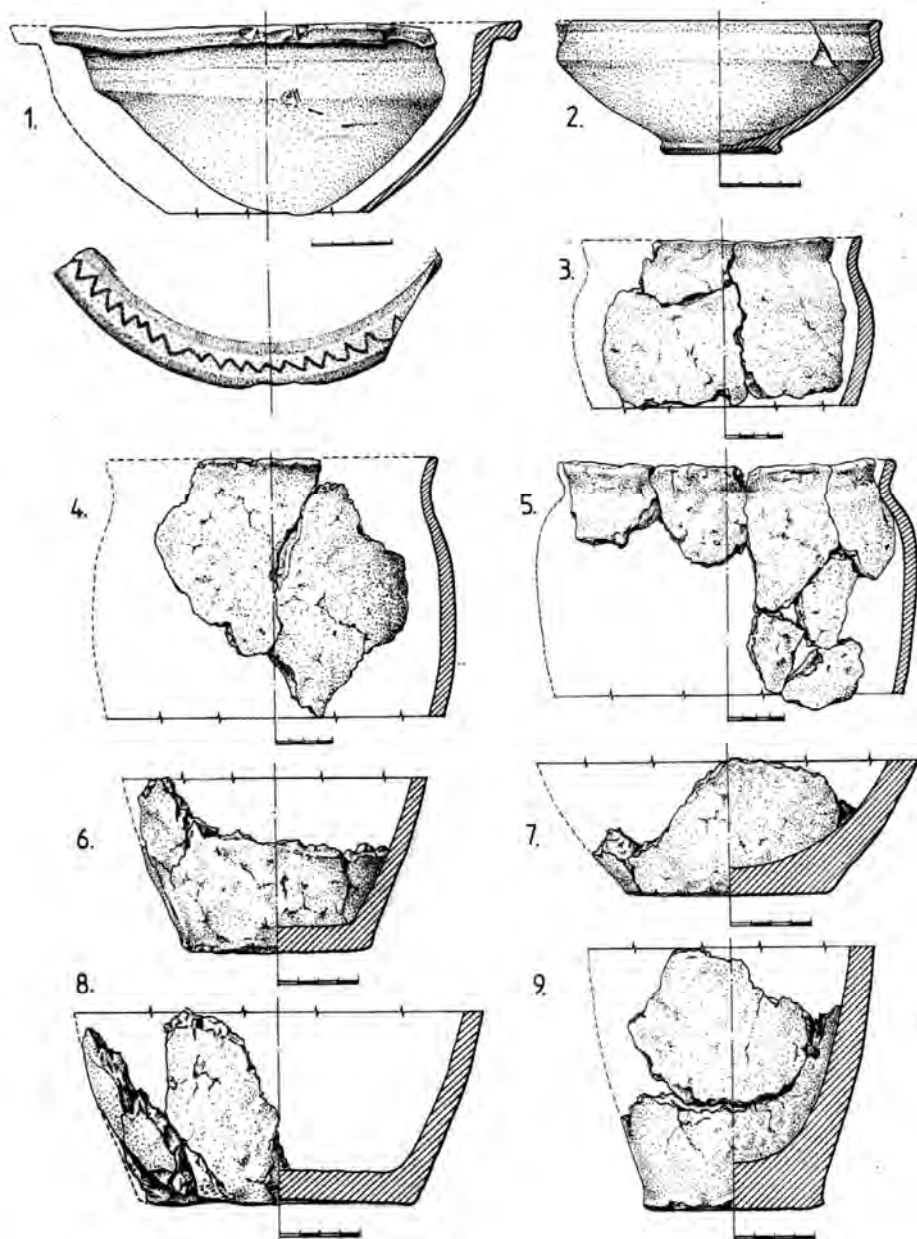
⁹⁷ M. Ignat, *op.cit.*, p. 179, pl. 17/M77-3, 5.

⁹⁸ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 251, pl. XXXV/9.

⁹⁹ V. Ursachi, *Zargidava*., p. 512, pl. 229/13, 16.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 512, pl. 229/1, 14.

¹⁰¹ Idem, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, p. 286, pl. XLVII/1.

Pl. XVII. Ceramică descoperită în B. 1 din S. IV: 1 – fragment de fructieră (umplutura B. 1); 2 – strachină din sec. II-III d. Hr.; 3-5 – fragmente de buze de vase-borcan din sec. VI-VII d. Hr.; 6-9 – fragmente de vase-borcan din sec. VI-VII d. Hr.

5. *Piatră de ascuțit* de tip cute, rotundă în secțiune, în stare fragmentară (pl. XVIII/6). A fost descoperită în stratul antic al S. III, Cas. 1, □ 1, la 0,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 7,5 cm; diametru – 2 cm. Are analogii la Brad (jud. Bacău)¹⁰².

6. *Piatră de ascuțit* de tip cute, pătrată în secțiune, în stare fragmentară (pl. XVIII/3). Era prezentă în stratul antic al S. III, Cas. 1, □ 3, la 0,70 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 7 cm; diametru – 2,5 cm. Are analogii la Brad (jud. Bacău)¹⁰³.

7. *Piatră de ascuțit*, de formă plată, în stare fragmentară (pl. XVIII/7). A fost găsită în umplutura B. 1, din S. IV, la 0,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 4 cm; lățime – 2,5 cm. Este asemănătoare cu alte exemplare descoperite la Brad - Bacău¹⁰⁴.

8. *Piatră de ascuțit* de tip cute, pătrată în secțiune, în stare fragmentară, cu suprafața fină (pl. XVIII/8). A fost găsită în stratul antic al S. IV, □ 10, la adâncimea de 0,80 m. Dimensiuni: lungime – 3 cm; lățime – 1 cm. Are similitudini la Brad (jud. Bacău)¹⁰⁵.

9. *Piatră de praștie* de formă ovală. Servea pe post de „proiectil”, în luptă sau la vânatoare (pl. XVIII/12). A fost descoperită în stratul antic al S. III, Cas. 1, □ 1, la 0,60 m adâncime. Are diametrul de 4,5 cm. Are analogii la Brad - Bacău¹⁰⁶.

VI. Obiecte de os

În această categorie am inclus două unelte și două rebuturi cu urme de prelucrare. Cele patru obiecte s-au păstrat bine în timp, toate aparținând secolelor II-III d. Hr.

1. *Străpungător* confecționat dintr-un corn de animal, realizat prin șlefuire și ascuțire. Obiectul este rotund în secțiune și foarte bine ascuțit la vârf (pl. XIX/4). A fost descoperit în Gr. 1, la 1,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 15 cm; diametru – 1,5 cm. Are analogii la Tămășeni - Neamț¹⁰⁷.

2. *Sulă* făcută dintr-o coastă de animal, ce prezintă urme de șlefuire. Ca formă este plată, iar vârful este rupt (pl. XIX/3). S-a găsit împreună cu străpungătorul, la aceeași adâncime. Dimensiuni: lungime – 15 cm; lățime – 2 cm. Piesa este asemănătoare cu cea de la Brad (jud. Bacău)¹⁰⁸.

¹⁰² Idem, *Zargidava.*, p. 512, pl. 229/8, 25.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 512, pl. 229/15.

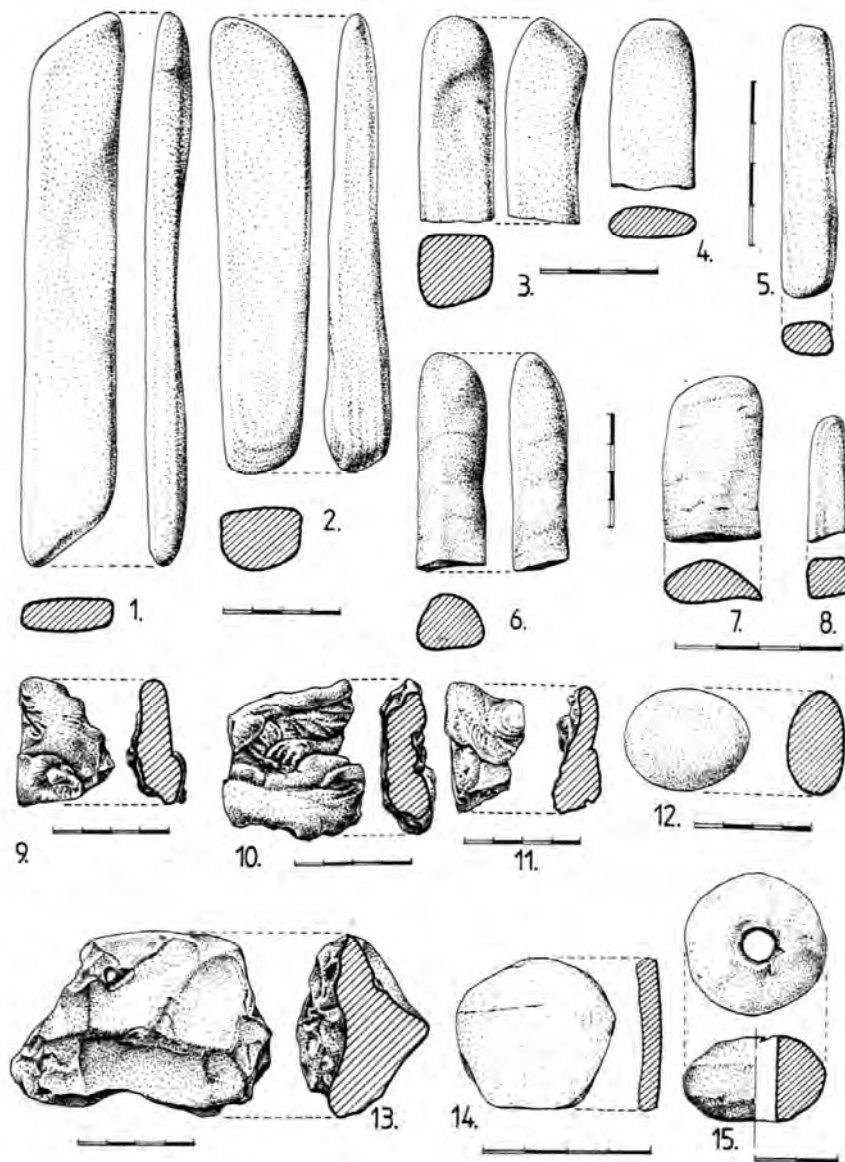
¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 512, pl. 229/1, 14.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 512, pl. 229/24.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 512, pl. 230/2, 4.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 251, pl. XVII/14.

¹⁰⁸ Idem, *Zargidava.*, p. 407, pl. 20/10.

Pl. XVIII. 1-2, 5 – pietre de ascuțit (1, 5 – Gr. 2; 2 – strat Cas 1 a S. III);
 3-4, 6-8 – fragmente de cute (3, 6 – strat Cas 1 a S. III; 4 – Gr. 2; 7-8 – strat S. IV);
 9-11 – fragmente ceramice zgurificate (9, 11 – Gr. 1; 10 – B. 1 din S. IV);
 12 – piatră de praștie (strat Cas 1 a S. III); 13 – nucleu de silex (Gr. 1);
 14. rondea de lut (Gr. 3); 15 – fusaiolă lut (strat Cas. 1 a S. III).

3. *Rebut* cu urme clare de prelucrare, constând în părți șlefuite și câteva încercări de tăiere a osului. Dreptunghiular în secțiune, acesta putea fi folosit la fabricarea unui mâner de cuțit (pl. XIX/2). A fost descoperit în umplutura B. 1 din S. IV, la 0,40 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 10,5 cm; diametru – 2 cm. Are similitudini la Brad - Bacău¹⁰⁹.

4. *Rebut* cu urme certe de prelucrare, atât de șlefuire cât și de tăiere a osului. Rotund în secțiune, acesta putea servi în același scop (la un mâner de cuțit) sau pentru o altă unealtă (pl. XIX/1). Găsit în Gr. 1, la 0,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 14,5 cm; diametru – 3,5 cm. Apropiat cu cele de la Brad - Bacău¹¹⁰.

VII. Obiecte de fier

În inventarul așezării am găsit cinci cuțite antice și un amnar, databile în secolele II-III d. Hr., majoritatea dintre ele aflate în stare bună, primele două exemplare descrise păstrând încă vârful ascuțit.

1. *Cuțit* cu mânerul rupt și cu lama triunghiulară în secțiune. S-a păstrat un nit de prindere al mânerului (pl. XX/3). A fost descoperit în Gr. 1, la 0,50 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 9,5 cm; lățime – 1,5 cm. Are similitudini la Podeni (jud. Suceava)¹¹¹, Obreja (jud. Alba)¹¹², Sopor de Câmpie (jud. Cluj)¹¹³, Mătășaru (jud. Dâmbovița)¹¹⁴, Pădureni (jud. Vrancea)¹¹⁵, Butnărești (jud. Neamț)¹¹⁶.

2. *Cuțit* păstrat întreg, cu excepția învelișului lemnos al mânerului. Lama, triunghiulară în secțiune, are un aspect ușor curbat la exterior, dar cu tăișul drept (pl. XX/4). A fost găsit în Gr. 4, la 0,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 12 cm; lățime – 1,5 cm. Are analogii la Butnărești (jud. Neamț)¹¹⁷, Mătășaru (jud. Dâmbovița)¹¹⁸, Obreja (jud. Alba)¹¹⁹.

3. *Cuțit* din care s-a păstrat doar lama, fără vârful și fără mâner (pl. XX/1). Triunghiulară în secțiune, lama are 7,2 cm lungime și 1,5 cm lățime. S-a găsit în Gr. 1, la 0,70 m adâncime. Are analogii la Pădureni (jud. Vrancea)¹²⁰, Tămășeni (jud. Neamț)¹²¹.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 409, pl. 23/4; 24/7.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 514, pl. 233/8, 10.

¹¹¹ M. Ignat, *op.cit.*, p. 164 (pl. 2 - M4/2), p. 165 (pl. 3 - M7/4; M9/2).

¹¹² D. Protase, *Obreja.*, p. 290 (pl. XLIII/4).

¹¹³ Idem, *Problema continuității în Dacia ...*, p. 57, fig. 24/20.

¹¹⁴ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 173, pl. LVIII/9.

¹¹⁵ Idem, *Cultura carpică*, p. 243 (pl. XXVII/8).

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 381, pl. CLXV/13.

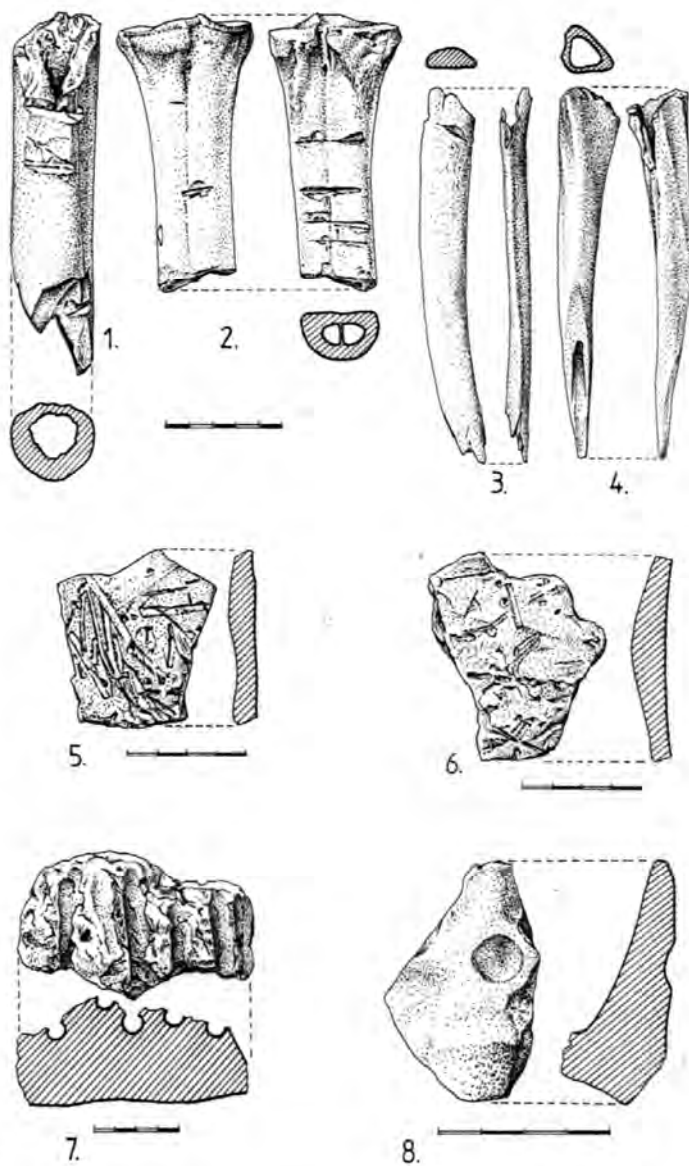
¹¹⁷ *Ibidem*, p. 381, pl. CLXV/14.

¹¹⁸ Idem, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 172, pl. LVII/9.

¹¹⁹ D. Protase, *Obreja.*, p. 290 (pl. XLIII/1).

¹²⁰ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 243, pl. XXVII/9, 11.

¹²¹ V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, p. 285, (pl. XLVI/12), p. 286 (pl. XLVII/1).

Pl XIX. 1-2 rebuturi de os (1 – Gr. 1; 2 – umplutură B. 1 din S. IV); 3 – sulă os (Gr. 1); 4 – străpungător os (Gr. 1); 8 – fragment de lut păstrând o amprentă digitală (Gr. 1) – secolele II-III d. Hr.; 5-6 fragmente de chirpici cu urme de trestie (B. 1 din S. IV); 7 – fragment de chirpici cu urme de nuiete (B. 1 din S. IV) – secolele VI-VII d. Hr.

4. *Cuțit* fragmentar, reprezentat de o lamă cu o stare de conservare destul de precară, ușor curbată la exterior și triunghiulară în secțiune (pl. XX/2). A fost descoperit în Gr. 2, la 1,35 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 6 cm; lățime – 2 cm. Are similitudini la Tămășeni (jud. Neamț)¹²², Pădureni (jud. Vrancea)¹²³.

5. *Cuțit* din care s-a păstrat un fragment de lamă, triunghiulară în secțiune și slab conservată (pl. XX/5). A fost găsit în Gr. 2, la 1,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 5 cm; lățime – 2 cm. Are analogii la Mătăsaru (jud. Dâmbovița)¹²⁴, Tămășeni (jud. Neamț)¹²⁵.

VIII. Obiecte de podoabă

În inventarul așezării de la Roșiori am descoperit două obiecte de podoabă, în stratul antic, foarte aproape de vatra cuptorului din secolele II-III d. Hr., în capătul vestic al S. III (pl. I / Cas. 2), la 1,10 m adâncime. Cele două piese sunt brățări, una întreagă – de fier, iar cealaltă fragmentară – de bronz.

1. *Brățară de fier*, întreagă, rotundă în secțiune, subțire, dar cu capetele ușor îngroșate. De formă circulară, obiectul are 6 cm diametru și 0,03 cm grosime (pl. XX/9). Piesa are similitudini la Poiana - Dulcești (jud. Neamț)¹²⁶, Mătăsaru (jud. Dâmbovița)¹²⁷, Sopor de Câmpie (jud. Cluj)¹²⁸.

2. *Brățară de bronz*, fragmentară, plată în secțiune și subțire, ușor ondulată. De tipul brățărilor spiralate, acest fragment are 5,5 cm lungime (pl. XX/8). Piesa are asemănări la Văleni - Botești (jud. Neamț)¹²⁹, Mătăsaru (jud. Dâmbovița)¹³⁰, Sopor de Câmpie (jud. Cluj)¹³¹.

6. *Amnar* de formă triunghiulară, păstrat întreg (pl. XX/6). A fost descoperit în Gr. 4, la 0,60 m adâncime. Dimensiuni: lungime – 7,5 cm; lățime – 2 cm. Pentru această perioadă nu am găsit analogii.

IX. Obiecte diverse

Această ultimă categorie înglobează o varietate de obiecte, păstrate în condiții bune, care datorită numărului redus nu au putut constitui o grupă aparte. Cu excepția vârfului de săgeată, care aparține perioadei secolelor IV-II î. Hr., restul obiectelor descrise se datează în secolele II-III d. Hr.

¹²² *Ibidem*, p. 285 (pl. XLVI/12), p. 286 (pl. XLVII/1).

¹²³ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 243, pl. XXVII/10.

¹²⁴ Idem, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 153, pl. XXXIV/3.

¹²⁵ V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, p. 286 (pl. XLVII/1).

¹²⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 398, pl. CLXXXII/9.

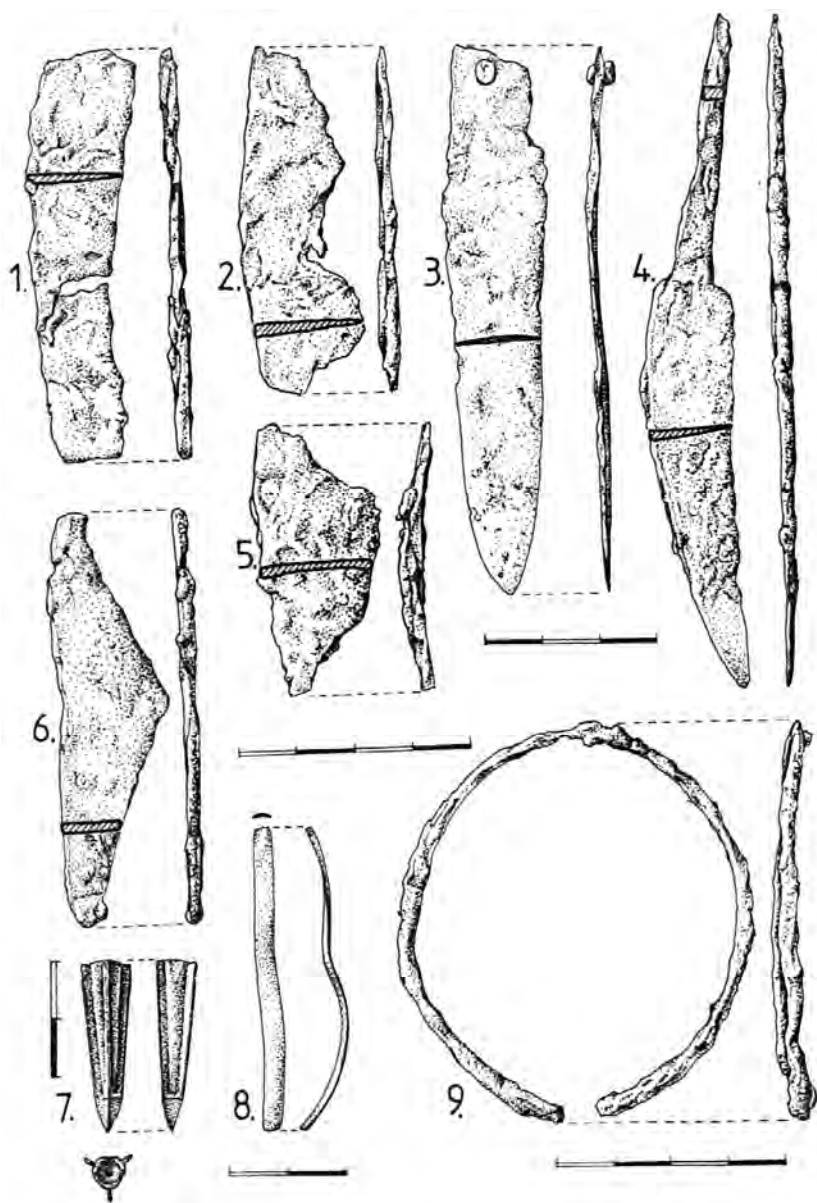
¹²⁷ Idem, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 166, pl. XLIX/9-10, 12.

¹²⁸ D. Protase, *Problema continuității în Dacia ...*, p. 57, fig. 24/18-19.

¹²⁹ I. Ioniță, V. Ursachi, *op.cit.*, p. 400, pl. CLXXXIV/2.

¹³⁰ Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 171, pl. LVI/5.

¹³¹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia ...*, p. 57, fig. 24/9.

Pl. XX. 1-5 – lame de cuțite de fier (1, 3 – Gr. 1; 2, 5 – Gr. 2; 4 – Gr. 4);
 6 – amnar (Gr. 4); 8 – fragment de brățară spiralată de bronz (strat antic S. III);
 9 – brățară de fier (strat antic S. III) – secolele II-III d. Hr.;
 7 – vârf de săgeată de tip scitic (umplutura B. 1 din S. IV) – secolele IV-II î. Hr.

1. *Vârf de săgeată* de tip *scitic*, realizat din bronz și descoperit în umplutura B. 1 din S. IV, la 0,40 m adâncime. Obiectul are cele trei muchii și vârful bine ascuțite, iar la bază dispune de un tub de înmănușare. Vârful are pe muchii o serie de linii paralele (pl. XX/7). Dimensiuni: lungime – 3 cm; diametru – 0,5 cm. Potrivit răspândirii sale, acest tip de săgeată este caracteristic perioadei secolelor IV-II î. Hr. Are asemănări în inventarul așezărilor geto-dacice de la Poiana - Galați¹³², Răcățau¹³³, Brad - Bacău¹³⁴, Cotu - Copalău (Botoșani)¹³⁵.

2. *Fusaiolă* de formă bitronconică, găsită în stratul antic al S. III, Cas. 1, □ 1, la 1,00 m adâncime. Este lucrată din lut, simplă, fără decor. Piesa s-a păstrat intactă în timp (pl. XVIII/15). Dimensiuni: înălțime – 2 cm; diametru – 3 cm. Are analogii la Tămășeni¹³⁶, Pâncești¹³⁷, Poiana - Dulcești (jud. Neamț)¹³⁸, Pădureni (jud. Vrancea)¹³⁹, Mătăsaru (jud. Dâmbovița)¹⁴⁰.

3. *Rondea* decupată dintr-un fragment de vas ceramic, lucrat la roată, de culoare cărămidie, cu diametrul de 3,5 cm (pl. XVIII/14). A fost găsită în Gr. 3, la 1 m adâncime. Are similitudini în inventarul așezărilor de la Poiana - Dulcești¹⁴¹, Pâncești (jud. Neamț)¹⁴², Obreja (jud. Alba)¹⁴³.

4. *Nucleu de silex (de Prut)*, amorf, de culoare verzuie, translucid (pl. XVIII/13). A fost descoperit în Gr. 1, la 1,20 m adâncime. Acest tip de silex se regăsește în majoritatea așezărilor și cetăților dacice de pe teritoriul României.

5. *Fragmente de ceramică zgurificate*, descoperită atât în cele două gropi (Gr. 1 și Gr. 2), din S. III, cât și în S. IV, toate în nivelul antic. Este posibil ca în apropiere să se afle un cuptor de ars ceramică (pl. XVIII/9-11).

* * *

Pe baza celor descrise, putem întocmi o scurtă statistică a obiectelor descoperite în 2005 la Roșiori - Dulcești, astfel că pe lângă multitudinea fragmentelor ceramice (predominantă fiind ceramica modelată cu mâna) din stratul antic și prefeudal, parțial restaurată, am putut recupera și altfel de obiecte.

¹³² R. Vulpe, S. Teodor, *op.cit.*, p. 539, fig. 60/1, 5.

¹³³ V. Căpitanu, *op.cit.*, în *loc.cit.*, p. 49-120, fig. 39/3.

¹³⁴ V. Ursachi, *Zargidava*., p. 420, pl. 45/14.

¹³⁵ O.-L. Șovan, M. Ignat, *op.cit.*, p. 95, pl. 8/15.

¹³⁶ V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni ...*, în *loc.cit.*, p. 251, pl. XVII/15.

¹³⁷ Idem, *Așezarea dacică de la Pâncești ...*, în *loc.cit.*, p. 109, pl. XVI.

¹³⁸ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 246, pl. XXX/1, 5, 12-13, 15-16, 26.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 399, pl. CLXXXIII/14.

¹⁴⁰ Idem, *Geto-dacii din Muntenia ...*, p. 154, pl. XXXV/13.

¹⁴¹ Idem, *Cultura carpică*, p. 251, pl. XXXV/5.

¹⁴² V. Ursachi, *Așezarea dacică de la Pâncești ...*, în *loc.cit.*, p. 109, pl. XVII.

¹⁴³ D. Protase, *Obreja*., p. 287, pl. XLI/3.

În privința nivelului de cultură din secolele VI-VII d. Hr. precizăm că în inventarul B. 1 din S. IV am găsit doar ceramică fragmentară, grosieră, foarte perisabilă, care nu ne-a permis restaurarea nici unui vas. Din umplutura bordeiului, care a răscolit stratul antic, am recuperat o strachină, o piatră de ascuțit (sec. II-III d. Hr) și un vârf de săgeată (sec. IV-II î. Hr.).

În celălalt strat de cultură (sec. II-III d. Hr.), mai dens locuit, situația materială este alta, astfel că în afara gropilor am găsit două brățări, patru pietre de ascuțit, un proiectil de praștie și o fusaiolă, în timp ce gropile (Gr. 1 de provizii furnizând cel mai numeros material) au completat inventarul antic astfel:

- *Groapa 1 (Gr. 1)*: două vase-borcan (modelate cu mâna), cele două cănițe cu semne, cana cu semințe carbonizate, un vas-urnă, o strachină (modelată la roată), două cuțite de fier, un străpungător și o sulă de os, un nucleu de silex și o piatră de ascuțit;
- *Groapa 2 (Gr. 2)*: un vas-borcan (modelat cu mâna), o cană de lux (modelată la roată), două cuțite de fier și două pietre de ascuțit;
- *Groapa 3 (Gr. 3)*: o cățuie (modelată cu mâna), o căniță și o rondea (modelate la roată);
- *Groapa 4 (Gr. 4)*: un cuțit și un amnar de fier;
- *Groapa 5 (Gr. 5)*: o cățuie, un vas-borcan (modelate cu mâna) și o cană de lux (modelată la roată);
- *Groapa 6 (Gr. 6)*: doar fragmente ceramice neîntregibile.

Cu toate că ceramica modelată cu mâna domină inventarul sitului de la Roșiori, cele mai multe dintre recipientele restaurate au fost modelate la roată.

Această statistică ne-a permis să observăm repartizarea oarecum uniformă a materialului arheologic în zona cercetată, poate cu o anumită predilecție pentru latura estică a stațiunii (spre apa Moldovei), unde presupunem că se afla porțiunea mai dens populată, dar care în urma alunecărilor succesive de teren a condus la reducerea semnificativă a dimensiunilor așezării.

În ceea ce privește ceramica din secolele IV-II î. Hr., aceasta a permis câteva mici reconstituiri (doar de factură bastarnă, nu și dacică), printre care menționăm două strecurători, un vas-urnă și o strachină. Din păcate, aceste dovezi nu sunt dublate, încă, de un strat de cultură specific acestei perioade (el fiind probabil distrus de cel din secolele II-III d. Hr.), dar ele ne permit să credem în ipoteza că, înaintea dacilor liberi, terasa Râului Moldova a putut fi locul unei conviețuiri daco-bastarne.

Rezultatele campaniei arheologice din 2005, de la Roșiori - Dulcești, ne permit să afirmăm că în acest perimetru, în secolele II-III d. Hr., a locuit o populație care stăpânea ocupațiile specifice zonei și timpului respectiv: agricultura, creșterea animalelor, olăritul, țesutul, vânătoarea și pescuitul. Dovezile arheologice confirmă cele afirmate, prin prezența câinii cu semințe carbonizate, a varietății vaselor modelate la roată, strecurătorilor (fragmentare), fusaiolelor (unele dintre ele găsite în 2004), coarnelor și dinților de animale, iar în lipsa unor resturi de plase și cârlige de pescuit, mizăm pe vecinătatea râului amintit. La toate acestea se adaugă cele două cănițe cu însemne creștine, care dovedesc că membrii comunității de aici nu erau străini de propagarea acestei religii, a cărui principal exponent în teritoriul vechii Dacii a fost Sfântul Apostol Andrei. Probabil că aceste „mesaje creștine” ale populației din zonă au fost influențate de sfârșitul tragic al misionarului, motiv de a ilustra pe unele vase

ceramice crucea răsturnată, sub forma literei „X”, dorind astfel să simbolizeze apartenența lor la cauza creștină. De altfel, caracteristicile întâlnite în cadrul inventarului arheologic sugerează, pe baza numeroaselor analogii, că locuitorii acestei terase au fost dacii liberi, pentru ca mai târziu, chiar și prin existența unui hiatus de locuire (sec. IV-V d. Hr.), condițiile prielnice să atragă o nouă stabilire în zonă, practic o continuitate etnică, aceea a populației străvechi românești (secolele VI-VII d. Hr.).

Viitoarele cercetări arheologice vor contribui la o mai bună cunoaștere a vieții materiale și spirituale a comunităților umane așezate de-a lungul timpului la Roșiori - Dulcești.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE 2005 DE ROȘIORI - DULCEȘTI (DÉP. DE NEAMȚ).

Résumé

Pendant l'année 2005 on a fouillé de nouveau dans la région du site archéologique de Roșiori - Dulcești. Le but de cette campagne regard les vestiges qu'on a découvert partiellement pendant les recherches de 2004 et aussi l'extension des fouilles pour qu'on obtienne plus d'informations concernant la vie des communautés qui y vivaient. Ainsi en ce qui concerne la section III (S. III), découverte depuis 2004, dont on a cru qu'elle surprend une hutte antique; après avoir tracé une cassette additionnelle (Cas. 1) la configuration du terrain nous a révélé l'existence de deux fosses antiques. Par ses aménagements, les murs glaisés et par son contenu semences carbonisées l'une d'elles représente une fosse de provisions. Cette troue contenait aussi deux tasses à des signes chrétiens – le „X” – signifie *la croix du Saint André*. On peut remarquer aussi, la diversité typologique de la céramique découverte dans les deux trous auxquelles on a ajouté pendant cette campagne encore quatre, aussi riches du point de vue de l'inventaire.

On a ouvert aussi une quatrième section (S. IV), qui présentait au coin de l'est une autre hutte au plancher pilonné et aussi un four en pierre. L'entrée se faisait par un „entrée creusé”. De forme rectangulaire, aux coins arrondis, la hutte gardait sur le plancher toute une série de récipients céramiques (plus exactement des fonds de vaisseaux) spécifiques pour les VI-VII siècles après J.C.

La richesse des matériaux archéologiques et aussi la qualité et les symboles qu'on a identifiés sur quelques vases offrent des arguments forts pour nous faire continuer nos recherches.

LÉGÈNDE DES PLANCHES

Pl. I – Plan et profil de la cassette I, section III.

Pl. II – Profil du nord de la section III / 2004 – les fosses 3 et 4.

Pl. III – Plan et profil de la section IV.

- Pl. IV – 1-4 – fragments céramiques provenant des vases de provisions, travaillés à main, couleur grise-rougeâtre; 5-6 – fragments céramiques provenant des pots à mâchoires, travaillés à main, couleur grise-rougeâtre; 7 – anse travaillé à main, couleur grise-noire; 8 – mâchoire à deux proéminences et selle, travaillé à main, couleur grise-rougeâtre; 9 – fragment d’une lèvre d’écuelle, avec barbotine, travaillé à main, couleur rougeâtre; 10 – base d’une écuelle, travaillé à main, couleur rougeâtre (les pièces ont été découvertes dans la couche de la Cas. I, S. III) – siècles IV-II av. J.C.
- Pl. V – 1-10 – fragments céramiques, travaillés à main, couleur grise, à boutons avec proéminents et stries horizontales (couche de la Cas. I, S. III) – siècles IV-II av. J.C.
- Pl. VI – Céramique bastarne / 2004: 1-4, 8 – lèvres fragmentaires provenant d’urnes, travaillés à main, couleur noire; 5-7 – lèvres fragmentaires provenant des brocs, travaillés à main, couleur noire; 9 – fragment de vase de provisions, travaillé à main, couleur noire; 10 – lèvre fragmentaire provenant d’un petit-broc, avec trou de réparation, travaillé à main, couleur noire; 11 – lèvre fragmentaire provenant d’un petit-broc, travaillé à main, couleur noire; 12 – fragment du corp d’un petit-broc, à décor incisé, travaillé à main, couleur noire; 13 – anse en „X” provenant d’un vase-urne, travaillé à main, couleur noire; 14 – fragment provenant de la base d’un petit-broc, travaillé à main, couleur noire (les pièces découvertes dans la couche antique des sections I-III) – siècles III-II av. J.C.
- Pl. VII – Céramique bastarne / 2005: 1-5 – lèvres fragmentaires, provenant d’urnes, travaillés à main, couleur noire; 6 – lèvre fragmentaire, provenant d’un vase de provisions, travaillé à main, couleur noire; 7 – fragment d’écuelle, travaillé à main, couleur noire; 8 – lèvre fragmentaire, provenant d’un broc, travaillé à main, couleur noire; 9 – fragment d’anse large, travaillé à main, couleur noire; 10 – fragment provenant de la base d’un petit-broc, travaillé à main, couleur noire; 11-12 – bases fragmentaires, provenant des petit brocs, travaillés à main, couleur noire (les pièces provenant de la couche antique Cas. I, S. III et mais aussi S. IV) – siècles III-II av. J.C.
- Pl. VIII – 1 – passoire provenance bastarne, travaillée à main, couleur noire (couche Cas. I, S. III); 2 – passoire provenance bastarne, travaillée à main, couleur noire (couche Cas. I, S. III) – siècles III-II av. J.C.
- Pl. IX: 1 – vase-urne à l’anse en „X”, travaillé à main, couleur noire (couche antique S. III / 2004); 2 – écuelle, travaillée à main, couleur noire (couche antique Cas. I, S. III) – siècles III-II av. J.C.
- Pl. X – 1 – cassolette, travaillée à main, couleur brun-noire (fosse 3); 2 – cassolette, travaillée à main, couleur brun-noire (fosse 5); 3 – vase-pot, travaillé à main, couleur jaunâtre-brun (fosse 1); 4 – vase-pot, travaillé à main, couleur jaunâtre-rougeâtre (fosse 1); 5 – vase-pot, travaillé à main, couleur jaunâtre-rougeâtre (fosse 2); 6 – vase de provisions, travaillé à main, couleur rougeâtre-brun (fosse 5) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XI – Petit-broc, travaillé à roue du potier, couleur rougeâtre, avec un signe (fosse 1) – siècles II-III ap. J.C.

- Pl. XII – Petit-broc, travaillé à roue du potier, couleur grise, avec un signe (fosse 1) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XIII – Broc avec des semences carbonisées, travaillé à la roue du potier, couleur jaunâtre-rougeâtre (fosse 1) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XIV – 1 – broc de luxe, travaillé à la roue du potier, couleur gris, avec empreinte digital et décor avec un sapin (fosse 5); 2 – broc de luxe, travaillé à la roue du potier, couleur jaunâtre-rougeâtre et avec décor poli (fosse 2) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XV – 1 – vase-urne à trous de réparation, travaillée à la roue du potier, couleur rougeâtre (fosse 1); 2 – écuelle, travaillée à la roue du potier, couleur rougeâtre (fosse 1); 3 – petit broc, travaillé à roue du potier, couleur rougeâtre (fosse 3); 4 – fragment provenant d'un petit broc, travaillé à roue du potier, couleur rougeâtre (fosse 3); 5 – fragment provenant d'un petit broc, travaillé à roue du potier, couleur jaunâtre-rougeâtre (fosse 4) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XVI – Céramique romaine fragmentaire: 1-5 – anses d'amphore, couleur jaunâtre (1, 3 – fosse 5; 2 – fosse 4; 5 – fosse 3; 4 – couche Cas. I, S. III); 6-7 – anses d'amphore, couleur rougeâtre (6 – couche Cas. I, S. III; 7 – fosse 1); 8 – anse d'amphore, couleur rouge (fosse 6); 9 – lèvre d'amphore, couleur jaunâtre (fosse 1); 10 – cou d'amphore, couleur jaunâtre (couche S. IV); 11-12 – bases d'amphore, couleur jaunâtre (11 – fosse 6; 12 – fosse 1) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XVII – 1 – coupe fragmentaire, travaillée à la roue du potier, couleur grise, à décor poli sur la lèvre (le remblai B. 1, S. IV); 2 – écuelle, travaillée à la roue du potier, couleur rougeâtre (le remblai B. 1, S. IV) – siècles II-III ap. J.C.; 3-5 – lèvres fragmentaires, provenant des vases-pot, travaillés à main, couleur gris-rougeâtre (B. 1, S. IV); 6-9 bases fragmentaires, provenant des vases-pot, travaillés à main, couleur gris-rougeâtre (B. 1, S. IV) – siècles VI-VII ap. J.C.
- Pl. XVIII – 1-2, 5 queux (1 – fosse 2; 5 – fosse 1; 2 – couche Cas. I, S. III); 3-4, 6-8 queux fragmentaires (3, 6 – couche Cas. I, S. III; 4 – fosse 2; 7-8 – couche S. IV); 9-11 – fragments céramiques scories (9, 11 – fosse 1; 10 – B. 1, S. IV); 12 – pierre pour la fronde (couche Cas. I, S. III); 13 – noyau en silex (fosse 1); 14 – rondelle en argile (fosse 3); 15 – fusaïole en argile (couche Cas. I, S. III) – siècles II-III ap. J.C.
- Pl. XIX – 1-2 rebut d'os (1 – fosse 1; 2 – remblai B. 1, S. IV); 3 – poinçon en os (fosse 1); 4 – perforateur en os (fosse 1); 8 – fragment d'argile avec empreinte digitale, résulté à la suite du modelage d'un vase (fosse 1) – siècles II-III ap. J.C.; 5-6 – torchis avec empreintes de roseau (B. 1, S. IV); 7 – torchis avec impressions de verges (B. 1 S. IV) – siècles VI-VII ap. J.C.
- Pl. XX – 1 – lame d'un couteau en fer (fosse 1); 2 – lame d'un couteau en fer (fosse 2); 3 – couteau en fer (fosse 1); 4 – couteau en fer (fosse 4); 5 – lame d'un couteau en fer (fosse 2); 6 – briquet en fer (fosse 4) – siècles II-III ap. J.C.; 7 – pointe de flèche, type scythique, en bronze (dans le remblai de la hutte, S. IV) – siècles IV-II av. J.C.; 8 – bracelet fragmentaire, en spirale, travaillé en bronze (couche antique S. III); 9 – bracelet rond en fer (couche antique S. III) – siècles II-III ap. J.C.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA TAZLĂU (JUD. NEAMȚ)

de Lia Bătrâna
și Adrian Bătrâna

Cercetările arheologice inițiate în anul 1984 la fosta Mănăstire Tazlău – ctitorie ridicată de domnitorul Ștefan cel Mare¹ – au fost prilejuite de debutul lucrărilor de conservare și restaurare ale ansamblului, afectat de scurgerea timpului, precum și de cutremurul din 1977. Deși cu caracter destul de restrâns, sondajele s-au desfășurat atât în incinta ansamblului monastic, cât și în exteriorul său, la locul numit *Sub Chetronia* sau *La Ceriul Mănăstirii*, acolo unde tradiția locală păstrează amintirea unei mai vechi mănăstiri.

Incinta ansamblului

Suprafața din incinta ansamblului ctitorit de Ștefan cel Mare a fost cercetată printr-un număr de patru secțiuni, dintre care două (S. 1 și S. 2) au fost dispuse pe fațada nordică a caselor „egumenești”, iar celelalte (S. 3 și S. 4) pe latura sudică a edificiului central (fig. 1).

O primă observație se referă la absența în suprafața cercetată a oricăror mărturii materiale anterioare momentului constructiv ștefanian.

Cât privește dinamica organizării incintei, observațiile de natură stratigrafică ne arată că *cea mai veche fază de construcție este reprezentată de corpul central al caselor zise „egumenești”*. Acestui corp i s-a adosat atât zidul de incintă spre sud, cât și alte încăperi, spre est și vest. Într-o primă etapă de funcționare, în jurul corpului central al caselor s-a amenajat un trotuar de cărămizi. Intrarea în clădire era dispusă pe latura de nord și era facilitată de existența a trei trepte (fig. 1-2). Ulterior, când biserica a fost terminată, a fost realizată o alee din bolovani de râu (fig. 1-2), menită să ușureze legătura între corpurile de locuit și edificiul central. Din punct de vedere stratigrafic, această alee vine să probeze *anterioritatea corpului de locuit de pe latura de sud în raport cu edificiul central*. Această concluzie este întărită de textul unor documente scrise, asupra cărora vom zăbovi în rândurile următoare, și care plasează momentul ridicării primului corp de clădiri de locuit în jurul anului 1480.

¹ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor feudale din Moldova*, București, 1976, p. 300.

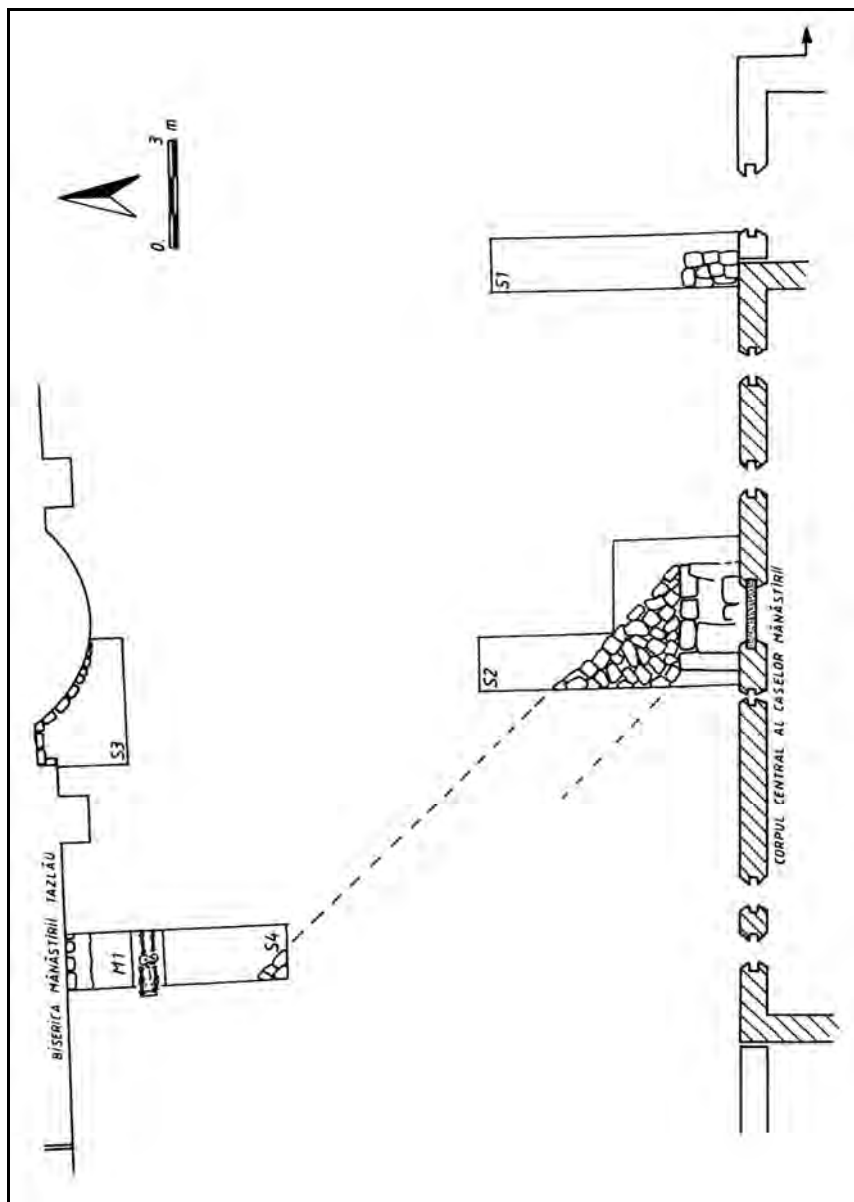

Fig. 1. Tazlău. Planul suprafețelor cercetate din incinta Mănăstirii Tazlău.

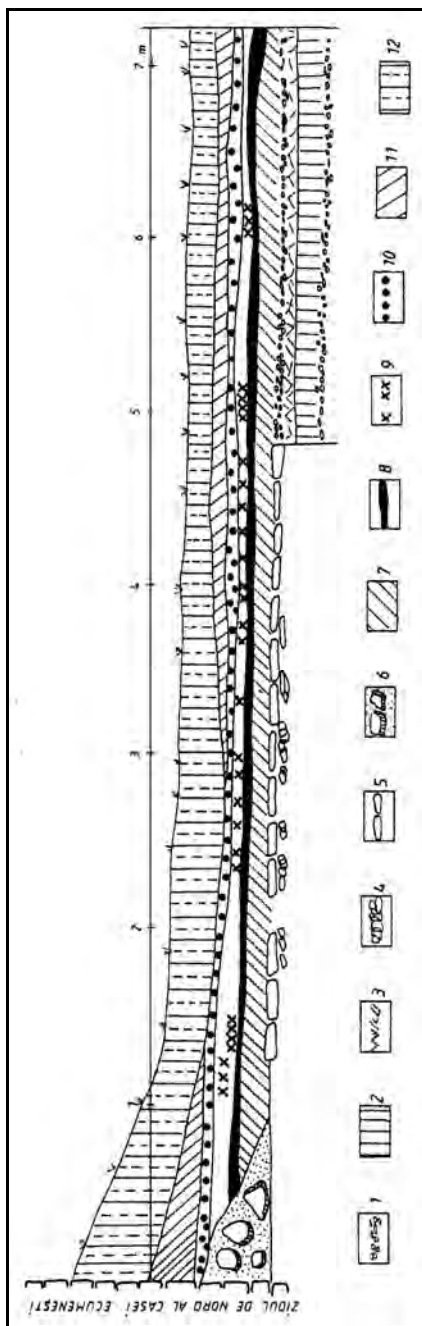

Fig. 2. Tazlău. Profilul de vest al S. 2. Succesiunea depunerilor: 1 – strat de prundiș; 2 – strat de argilă; 3 – pământ castaniu; 4 – pavaj de cărămidă; 5 – pavaj din piatră de râu; 6 – umplutură din piatră, cărămidă și pământ cenușiu; 7 – strat de pământ castaniu cu urme de arsură; 8 – strat de mortar; 9 – strat de pământ castaniu cu urme de arsură; 10 – strat de mortar; 11 – strat de pământ castaniu cu pigmenți de mortar și cărămidă spartă; 12 – strat de pământ vegetal.

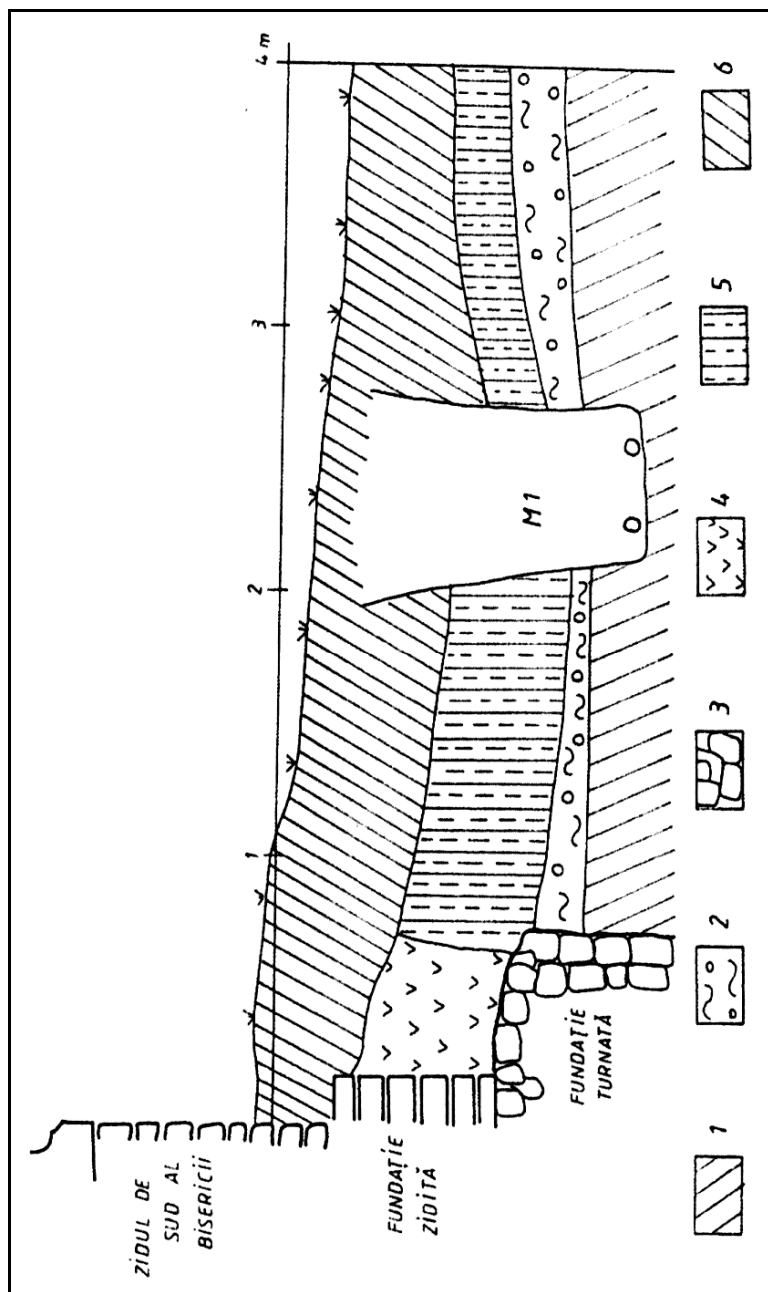

Fig. 3. Tazlău. Profilul de est al S. 4. Succesiunea depunerilor: 1 – argilă galbenă cu prundiș (strat steril); 2 – pământ castaniu; 3 – fundație turnată; 4 – argilă (șanț de fundație); 5 – argilă amestecată cu prundiș; 6 – pământ vegetal.

Mai întâi însă, să vedem ce ne spun cele două secțiuni (S. 3 și S. 4), dispuse pe latura de sud a edificiului central. O primă observație se referă la tehnica de construcție a fundației (fig. 3): un prim registru este lucrat prin turnare și decroșează cu 0,75 m în raport cu elevația, pentru ca cel de-al doilea să se retragă cu 0,55 m și să fie realizat prin zidire pe o înălțime de 0,62 m. În ambele cazuri este utilizată piatra și mortarul. Această modalitate puțin obișnuită de realizare a fundației se poate datora modificării proiectului de construcție, așa după cum poate să reprezinte și o soluție menită să asigure o mai bună stabilitate a edificiului, în condițiile unui sol puțin compact. Răspunsul îl poate oferi o cercetare mai amplă, care să atingă talpa fundației în mai multe puncte.

Același caracter restrâns al cercetărilor a făcut ca din cuprinsul necropolei ce s-a organizat în jurul bisericii să nu poată fi surprins și cercetat decât un singur mormânt. Acesta adăpostește trupul monahului Partenie, după cum ne indică inscripția incizată pe una din cărămizile așezate în jurul capului său.

Locul numit *Sub Chetronia* sau *La Ceriul Mănăstirii*

Cercetarea locului numit *Sub Chetronia* sau *La Ceriul Mănăstirii* ne-a fost sugerată, pe lângă tradiția locală, de existența unei știri documentare, adeseori invocată atunci când se are în vedere activitatea ctitoricească din prima jumătate a secolului al XV-lea.

Este vorba de uricul din 9 octombrie 1424, prin care Alexandru cel Bun dăruia „adevăratelor” sale „slugi” Toader și Lie „un loc de Tazlău, la obârșia Frumoasei, unde ieși din pădure, mai sus de Metești, ca să-și așeze mănăstire²”. Pe baza acestui document, numeroși istorici și istorici de artă au presupus existența unui „Tazlău Vechi” – monument anterior celui ctitorit de Ștefan cel Mare –, al cărui amplasament nu a putut fi precizat.

În anul 1956, preotul comunei Tazlău, Gh. Vârtolaș, ajutat de câțiva săteni, efectuează dezvelirea ruinelor din punctul *Sub Chetronia*³, acolo unde tradiția păstra amintirea existenței unui mai vechi așezământ monastic. *Sub Chetronia* este o terasă aflată spre limita de vest a satului Tazlău, la o distanță de cca. 400 m spre sud-vest de ctitoria lui Ștefan cel Mare, la poalele unui deal, de unde se deschide o pitorească perspectivă asupra Văii Tazlăului. Potrivit succintului raport publicat, temeliile dezvelite ar fi aparținut „bisericii primare” și au fost lucrate din piatră cioplită legată cu mortar. Lungimea construcției era de 12 m, iar lățimea de 5,50 m⁴.

În teren, dezvelirea temeliilor a fost urmată de plantarea unor puieți de brad, chiar pe traseul zidurilor, și de amplasarea unei cruci din beton în mijlocul altarului. Odată cu trecerea anilor, traseul fundațiilor a fost acoperit de un strat de pământ vegetal, cu o grosime de 25 cm, iar puieții de brad s-au transformat în brazi falnici, ale căror rădăcini au dislocat în bună măsură pietrele zidăriei.

² DRH, A, I, București, 1975, doc. 59, p. 85.

³ Gh. Vârtolaș, *Biserica din Tazlău*, în *MMS*, 11-12, 1958, p. 93.

⁴ *Ibidem*.

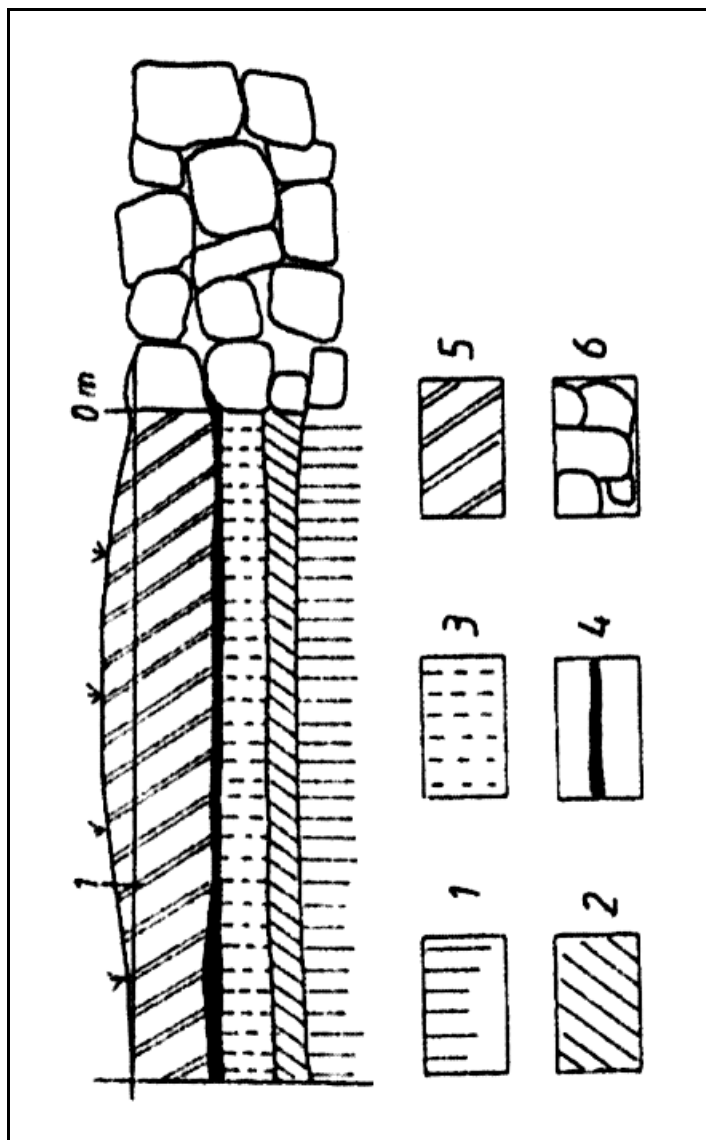

Fig. 4. Tazlău Vechi - *Sub Chetronia*. Profilul de vest al S. 1. Succesiunea depunerilor: 1 – argilă galbenă (strat steril); 2 – strat de argilă cenușie cu materiale neolitice; 3 – argilă rezultată din șanturile de fundație; 4 – mortar (nivel de construcție); 5 – umplutură din argilă galbenă; 6 – fundație din piatră.

La rândul nostru, am inițiat cercetarea sistematică a acestor vestigii urmărind a aduna precizări atât de ordin planimetric, cât și de ordin cronologic. De la bun început, s-a putut constata că decaparea efectuată în 1956 a afectat în bună măsură stratigrafia zonei, astfel încât nu ni s-a păstrat decât o parte din succesiunea depunerilor arheologice (fig. 4). Solul steril apare la adâncimea de 0,40 m și este suprapus de un strat de pământ cenușiu, ce conține fragmente ceramice și unelte de silex specifice culturii Starčevo-Criș⁵.

Următoarea depunere este reprezentată de un strat de argilă galbenă, suprapusă la rândul ei de nivelul de construcție – așchii de piatră și cuiburi de var – al lăcașului de cult. Argila galbenă – curată și bine compactată –, depusă doar în suprafață interioară a edificiului, a avut menirea de a ridica și orizontaliza nivelul de călcare, în vederea amenajării unei pardoseli care, din păcate, nu s-a mai păstrat, fiind decapată în anul 1956. Și tot până la această cotă de nivel a fost dezafectată și zidăria, care nu se mai păstrează decât pe adâncimea de 0,40-0,50 m. Absența unei cantități mai consistente de piatră și mortar – chiar în condițiile unei recuperări sistematice a materialelor de construcție – precum și adâncimea puțin profundă a fundațiilor, demonstrează că vestigiile descoperite au aparținut unei biserici cu o suprastructură de lemn așezată pe o fundație și, probabil, pe un soclu lucrat din piatră și mortar.

Traseul fundațiilor ilustrează existența unei *biserici din categoria celor de plan dreptunghiular*, alcătuită din altar și naos, cu lungimea de 11,50 m și lățimea de 5 m (fig. 5).

Altarul adânc este decroșat la interior și exterior în planul tâmpiei și prezintă o absidă a cărei traseu este în formă de mâner de coș. Forma teșită a absidei ne permite să bănuim că elevația – realizată din bârne de lemn – va fi avut un traseu poligonal, foarte probabil cu cinci laturi (fig. 6).

Naosul – de formă alungită – prezintă, drept principală caracteristică, câte două perechi de pilaștri angajați fundațiilor de nord și de sud. Aceștia trebuie să fi servit descărcării arcelor dublouri, ce vor fi sprijinit bolta semicilindrică a acestei încăperi (fig. 6).

Șirul de brazi plantat în lungul laturilor de nord, est și vest ale lăcașului de cult a împiedicat cercetarea acestor suprafețe. În schimb, pe latura de sud au fost trasate două secțiuni (S. 7 și S. 8) ce nu au putut fi, însă, racordate la zidăria edificiului. În această zonă, într-un strat de pământ cafeniu, corespunzător perioade de funcționare a lăcașului, s-au descoperit fragmente ceramice smălțuite și de uz, caracteristice secolului al XV-lea. Deși în cantitate redusă, materialul ceramic recoltat, alături de elementele de ordin planimetric, de mijloacele tehnice și de realizare, ca și de izvoarele scrise, susțin *încadrarea cronologică a vestigiilor descoperite în cursul secolului al XV-lea*, perioada sa de funcționare nedepășind limita superioară a veacului amintit.

În ceea ce privește structura arhitectonică a edificiului, se pot stabili unele analogii cu biserica de lemn de la Târgu Trotuș, datată în a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁶, și cu cea a fostului sat Răciuleni (astăzi aflat pe raza satului Fântâna Mare, comuna Vadu Moldovei, județul Suceava), ridicată la începutul secolului al XV-lea⁷.

⁵ Identificarea materialelor o datorăm regretatului coleg Șt. Cucuș.

⁶ Al. Artimon, *Noi contribuții arheologice privind istoria așezării urbane de la Trotuș*, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 101-126.

⁷ L. Bătrâna, O. Monovanu, A. Bătrâna, *Cercetările arheologice din zona Fântâna Mare-Spătărești (com. Vadu Moldovei, jud. Suceava)*, în *CercArh*, VIII, 1986, p. 85-86.

Cât privește *ctitorul și împrejurările* care au dus la apariția acestui prim și modest locaș, se ridică întrebarea dacă poate fi vorba de una și aceeași ctitorie, pe care urmau să o ridice mai sus pomeniții Toader și Lie, în poiana dăruită lor, în acest scop, de către Alexandru cel Bun, la Tazlău. Manifestăm însă serioase rezerve în legătură cu o posibilă identificare a monumentului cercetat cu cel pe care l-ar presupune uricul din 9 octombrie 1424. În primul rând, nu există nici o dovadă că așezământul presupus de acest act a ajuns să fie construit. Documentele păstrate dintre anii 1424-1481, deși pomenesc adeseori zona Tazlăului, cu așezările, satele, morile, prisăcile și iezerele sale⁸, niciodată nu fac aluzie la existența unui așezământ monastic, care să poată fi identificat cu cel în discuție. Pe de altă parte, o analiză atentă a aceluia document ne permite să apreciem că locul dăruit de domnitor lui Toader și Lie nu se află pe raza actualei comune Tazlău din jud. Neamț. Mențiunea expresă a „obârșiei Frumoasei” – apă de la care și-au luat numele satele Frumoasa și Schitu Frumoasa, din comuna Balcani (jud. Bacău) – ne îngăduie să plasăm locul în jud. Bacău. De altfel, numele satului Schitu Frumoasa pare să aibă la origine o apropiată așezare mănăstirească, existentă la 1820⁹ și ale cărei începuturi pot fi legate de inițiativa ctitoricească a slujitorilor lui Alexandru cel Bun.

În lipsa altor informații, nu ne rămâne decât să constatăm că modestul locaș ființa la mijlocul secolului al XV-lea și adăpostea o mică obște monahală, asupra căreia atenția domniei nu se va îndrepta decât mult mai târziu, așa după cum ne indică unele acte de danie pe care Ștefan cel Mare le emite între anii 1481-1491. Astfel, marele voievod dăruiește „mănăstirii pe care noi am făcut-o pe Tazlău Mare”¹⁰, la 1 februarie 1481¹¹, la 12 martie 1481¹², la 16 ianuarie 1491¹³, la 20 aprilie 1491¹⁴ și la 15 octombrie 1491¹⁵, o serie de sate (Borilești, Drăgotești, Ursăști, Zănești, Burești), poieni, mori etc., în condițiile în care știm că biserica nu era încă ridicată, așa după cum reiese din pisania pusă la data de 8 noiembrie 1497¹⁶. Lunga perioadă (16 ani) scursă între data primei danii făcute de Ștefan cel Mare mănăstirii de la Tazlău și cea a sfințirii bisericii a fost bine sesizată în istoriografia română și a cunoscut diferite interpretări.

Al. Gonța arată că, alături de mănăstirile de la Putna și Voroneț, cea de la Tazlău primește danii încă înainte de ridicarea bisericii¹⁷. Gh. Vârtolaș¹⁸ face apel la un document considerat de primul său editor, I. Bogdan, „drept suspect”¹⁹, pentru a demonstra că daniile dintre 1481-1491 privesc o mănăstire pe care Ștefan cel Mare o ridicase încă de la începutul domniei sale și care, la data emiterii actului (30 octombrie 1458), era deja isprăvită. Actul s-a dovedit a fi un fals, iar editorii ultimelor colecții de documente îl scot din seria celor autentice.

⁸ DRH, A, II, București, 1976, doc. 107, 210.

⁹ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 300.

¹⁰ DRH, A, III, București, 1980, doc. 93.

¹¹ DRH, A, II, București, 1976, doc. 233.

¹² *Ibidem*, doc. 234.

¹³ DRH, A, III, București, 1980, doc. 93.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 93.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 100.

¹⁶ N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București, 1905, p. 220.

¹⁷ Al. Gonța, *Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenești în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în BOR, LXXV, 5, 1957, p. 452.

¹⁸ Gh. Vârtolaș, *op. cit.*, în *loc.cit.*, p. 903.

¹⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 21-24.

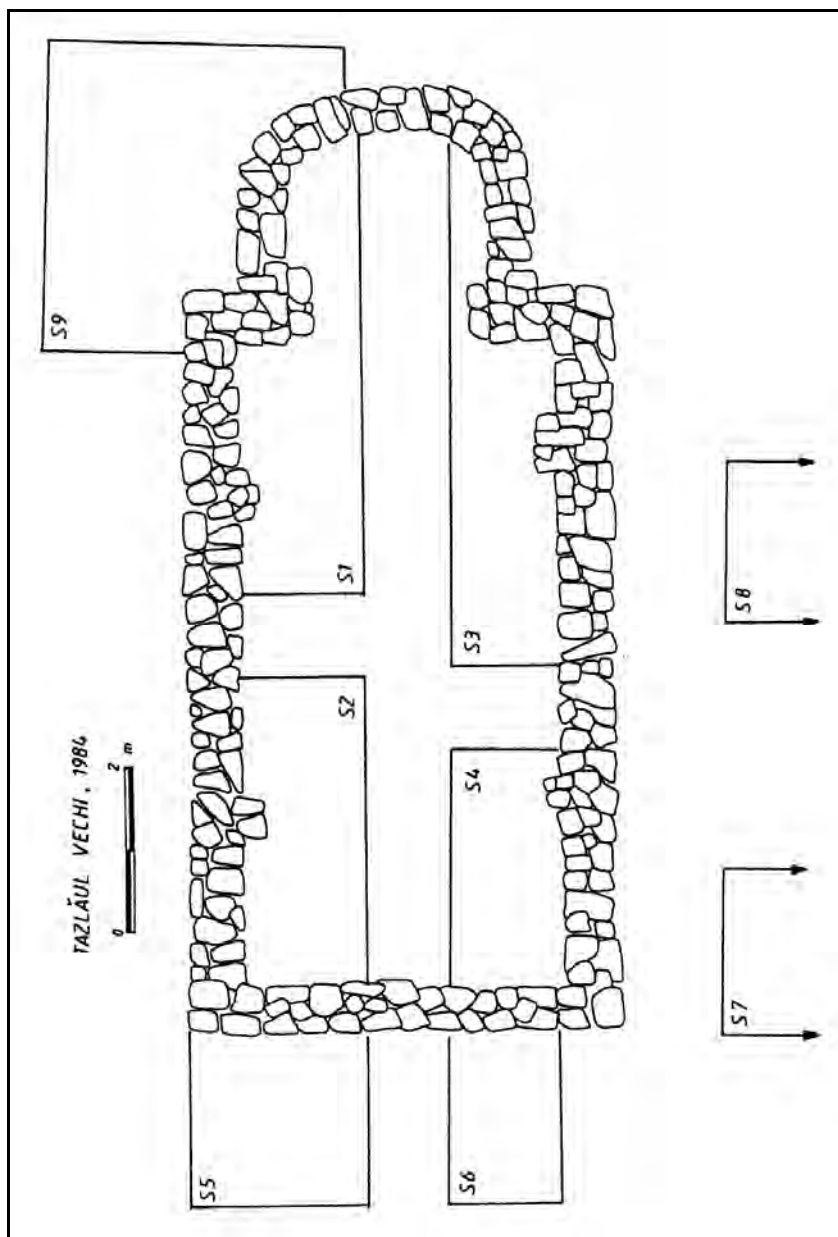

Fig. 5. Tazlăul Vechi - *Sub Chetronia*. Planul suprafețelor cercetate și traseul fundațiilor.

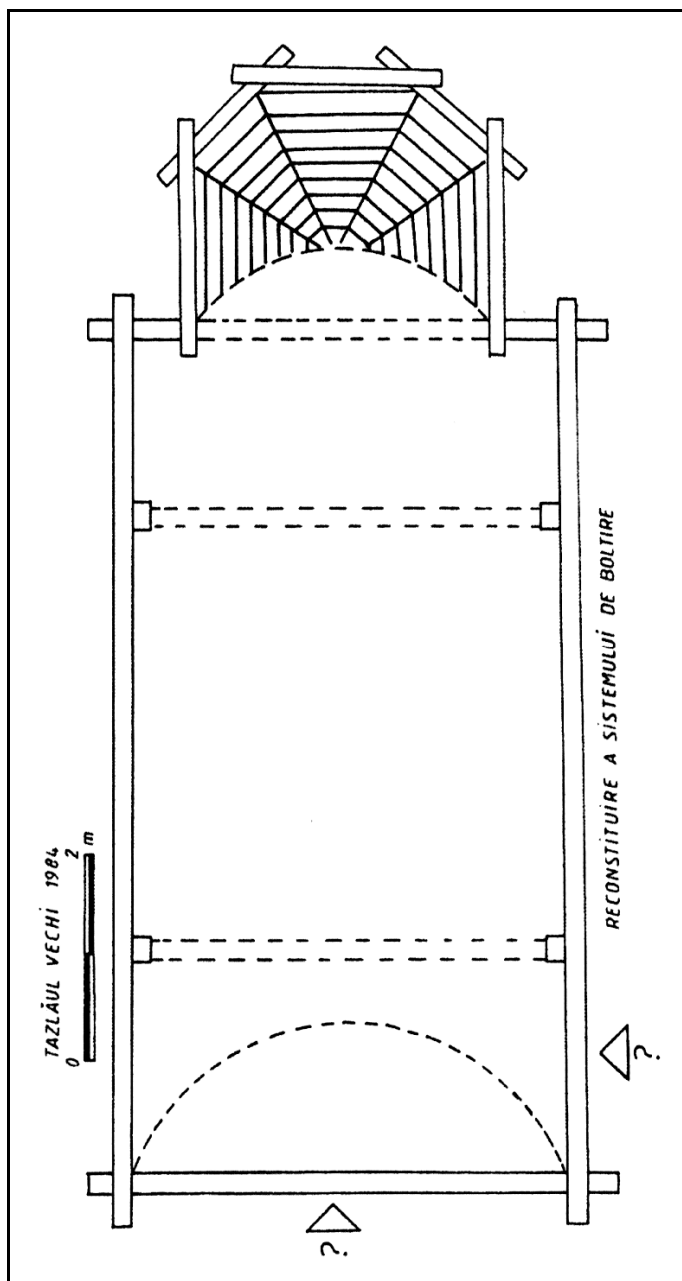

Fig. 6. Tazlăul Vechi - *Sub Chetronia*. Reconstituirea sistemului de boltire.

La rândul său, Episcopul Melchisedec, în ale sale *Notițe istorice*²⁰, consideră că la Tazlău – din moment ce domnul îi dăruiește mai multe sate, între 1481 și 1491 – exista o mănăstire înainte de 1496-1497. În sfârșit, ultimii editori ai colecției de documente caută să rezolve neconcordanța amintită atribuind lui Ștefan cel Mare două ctitorii: una pe Tazlăul Sărat, care va fi beneficiat de daniile din 1481 și 1491, și o alta pe Tazlăul Mare, ridicată în anii 1496-1497²¹.

În realitate, problema capătă o rezolvare cu ajutorul documentului emis la 4 iunie 1519²² de Ștefăniță Vodă, prin care domnitorul întărește Mănăstirii Tazlău toate daniile cuprinse în actele din 1481 și 1491. Informațiile conținute de acest uric – este vorba de hramul mănăstirii și localizarea ei – probează identitatea dintre așezământul ce primește daniile în 1481 și 1491 și cunoscuta ctitorie a lui Ștefan cel Mare de la Tazlău. De reținut că Ștefăniță Vodă întărește daniile amintite la rugămintea egumenului Paisie, care „s-a jăluit cu mare plângere”²³ despre stricăciunile și prădăciunile pe care secuii le-au făcut mănăstirii – printr-o ardere și ruperea privilegiilor – în timpul unei expediții de jaf întreprinse în Moldova cu câțiva ani mai înainte.

În funcție de datele oferite de cercetările arheologice, de izvoarele scrise, precum și de tradiția locului, putem reconstitui scenariul evenimentelor derulate la Tazlău în secolul al XV-lea după cum urmează: în prima jumătate a veacului al XV-lea, la Tazlău, în locul numit *Sub Chetronia*, funcționa deja un așezământ modest, deservit de o mică obște monahală. Înțelegând necesitatea existenței unui așezământ monahal puternic în această zonă, marele Voievod Ștefan va lua măsuri pentru sprijinirea obștei deja existente. Începe prin a-i dăruia sate, precum Borileștii, Drăgoteștii și Ursăștii, în 1481. Apoi, pe o terasă largă aflată la poalele vechiului așezământ, va începe ridicarea primelor componente ale noului ansamblu, reprezentate de casele egumenești, casele domnești, chiliile și puternicele ziduri de incintă. Totodată, pentru a-i spori veniturile și autoritatea, obștea va mai primi importante daniile în 1491. Acesta este și motivul pentru care în actul din 20 aprilie 1491²⁴ domnitorul se considera deja ctitor la Tazlău, menționând expres că beneficiara daniilor este mănăstirea „pe care noi am făcut-o pe Tazlăul Mare”. Biserica este ultima componentă a ansamblului care va fi construită. Până la 8 noiembrie 1497 – dată la care are loc sfințirea bisericii, potrivit pisaniei – obștea va continua să se servească de vechea biserică de lemn, aflată *Sub Chetronia*.

Noua biserică vine, așadar, să încununeze o activitate ctitoricească desfășurată pe parcursul a aproape două decenii, rezultatul fiind unul dintre cele mai frumoase așezăminte monahale ridicate în Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare.

Deși reduse ca amploare, considerăm că cercetările arheologice de la Tazlău au reușit să ofere date noi și interpretări inedite cu privire la cronologia și evoluția ansamblului, invitând totodată generația mai tânără de arheologi să le continue. Le urăm succes!

²⁰ Melchisedec Episcopul, *Notițe istorice și arheologice adunate de la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885, p. 92.

²¹ DRH, A, III, București, 1980, doc. 86, p. 173, n. 10.

²² M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan Voievod (1517-1527)*, Iași, 1943, p. 108-115.

²³ *Ibidem*.

²⁴ DRH, A, III, București, 1980, doc. 93.

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUE DE TAZLĂU (DÉP. DE NEAMȚ)

Résumé

Les recherches archéologiques initiées en 1984 au monastère Tazlău – fondation du voïvode Étienne le Grand – ont été le résultat du début des travaux de conservation et restauration de l'ensemble religieux, touché par le temps, tout comme par le tremblement des terres du 1977. Quoi que leur caractère fût assez réduit, les sondages se sont déroulés tant à l'intérieur de l'ensemble religieux, qu'à son extérieur, à l'endroit nommé *Sub Chetronia* ou *La Ceriul Mănăstirii*, là où la tradition locale garde la mémoire d'un monastère plus ancien. Les recherches archéologiques de Tazlău ont réussi à offrir des nouvelles informations et interprétations concernant la chronologie et l'évolution de l'ensemble.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1 – Tazlău. Le plan des surfaces étudiées dans l'enceinte du monastère Tazlău.
- Fig. 2 – Tazlău. La coupe ouest du S. 2. La succession des dépôts: 1 – couche de gravier; 2 – couche d'argile; 3 – terre châtain; 4 – pavage en briques; 5 – pavage en pierres de la rivière; 6 – remplissage en pierre, briques et terre grisâtre; 7 – couche de terre châtain foncé aux fragments de briques et pierre; 8 – couche de mortier; 9 – couche de terre châtain aux traces de brûlure; 10 – couche de mortier; 11 – couche de terre châtain aux pigments de mortier et briques creusées; 12 – couche de terre végétale.
- Fig. 3 – Tazlău. La coupe est du S. 4. La succession des dépôts: 1 – argile jaune aux gravier (couche stérile); 2 – terre châtain; 3 – fondation tournée; 4 – argile (tranchée de fondation); 5 – argile mélangée au gravier; 6 – terre végétale.
- Fig. 4 – Tazlăul Vechi - *Sub Chetronia*. La coupe ouest du S. 1. La succession des dépôts: 1 – argile jaune (couche stérile); 2 – couche en argile grisâtre au matériel néolithique; 3 – argile issue des tranchées de fondation; 4 – mortier (niveau de construction); 5 – remplissage en argile jaune; 6 – fondation en pierre.
- Fig. 5 – Tazlăul Vechi - *Sub Chetronia*. Le plan des surfaces étudiées et le trajet des fondations.
- Fig. 6 – Tazlăul Vechi - *Sub Chetronia*. La reconstitution du système de la voûte.

O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ: DATA NAȘTERII LUI ȘTEFAN CEL MARE

de Constantin Șerban

În general, istoricii care s-au încumetat de-a lungul vremii să trateze în operele lor viața și domnia lui Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (1457-1504), n-au acordat prea multă atenție unui amănunt de natură biografică din viața acestuia, și anume data nașterii sale. Unii, în marea lor majoritate, au trecut sub tăcere, în mod deliberat, această problemă. Din această categorie fac parte nu numai aceia mai puțin cunoscuți (precum C. Leca, I. Albineț, A.D. Lupu, I. Nădejde, Gr. Buțureanu, Gh. Becescu Silvan) și mulți alții, ci și cei care, prin opera lor, s-au impus în istoriografia modernă și contemporană (precum Gh. Ghibănescu, Al. Lapedatu, T. Bălan, C.C. Giurescu, I. Ignașcu, M. Berza, Șt. Pascu, C. Cihodaru, Al. Boldur, Ș. Papacostea)¹.

¹ C. Leca, *Viața prințului și eroului Moldovei Ștefan cel Mare*, București, 1834, p. 24-44; I. Albineț, *Manual de istorie al Prințatului Moldovei*, Iași, 1845, 243 p.; P. Verussi, *Ștefan cel Mare*, București, 1859, 46 p.; A.D. Lupu, *Etienne le Grand et Michel le Brave, princes roumains*, Bruxelles, 1876, 107 p.; I. Nădejde, *Viața lui Ștefan cel Mare și cel Bun domnul Moldovei 1457-1504 cu un appendice despre starea socială a Moldovei în același timp*, Iași, 1883, 1 p. + 1 pl.; Gr. Buțureanu, *Istoria Românilor*, Iași, 1896, 498 p.; G. Catan, *Viața și faptele lui Ștefan cel Mare și Bun domnul Moldovei, scrisă pentru înțelegerea tuturor*, Sibiu, 1898, 136 p.; Gh. Becescu Silvan, *Ștefan cel Mare sau Atletul lui Hrist, după cele mai vechi hrisoave și cele mai noi cercetări istorice*, București, 1904, 13 p.; T. Cocișiu, *Ștefan cel Mare, eroul creștinătății*, Blaj, 1926, 16 p.; P. Fala, *Ștefan cel Mare și Sfânt, carte scrisă pe înțelesul norodului românesc*, București, 1928, 80 p.; I. Cupșa, *Ștefan cel Mare*, București, 1964, 160 p.; M. Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, 279 p.; V. Demciuc, *Bine credinciosul domn și apărătorul dreptei credințe Ștefan cel Mare și cel Sfânt*, în *Suceava, XXII-XXIII, 1995-1996*, p. 255-270; De asemenea și lucrările aparținând istoricilor; Gh. Ghibănescu, *Ștefan cel Mare. Studiu și documente*, Iași, 1904, 68 p.; Al. Lapedatu, *Ștefan cel Mare*, București, 1904, 96 p.; T. Bălan, *Geschichte der Rumanen*, Czernowitz, 1919, vezi cap. *Epoca lui Ștefan cel Mare*; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea I, București, 1937, p. 49-110; vezi ediția nouă C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, 1976, p. 154-194; M. Berza, *Etienne le Grand, prince de la Moldavie*, în *RRH*, 2, 1957, p. 9-20; Șt. Pascu, *Ștefan cel Mare, în Steaua*, Cluj, 5, 1957, p. 7-13; C. Cihodaru, *Țările Române în vremea lui Ștefan cel Mare*,

Alții, în schimb, bazându-se pe faptul că o astfel de informație fusese omisă în textul izvoarelor narative interne medievale slavo-române, precum și în cronica lui Grigore Ureche², au afirmat de la bun început, în operele lor, că nu se știe mai nimic despre acest eveniment cu caracter biografic din viața lui Ștefan cel Mare.

Astfel, istoricul I. Ursu relatează în anul 1925, în cunoscuta sa monografie despre Ștefan cel Mare, următoarele: „Nu știm nici anul, nici împrejurările în care s-a născut” (Ștefan cel Mare n.n.)³.

Asemenea afirmații mai întâlnim și în lucrările altor doi mari istorici români, și anume N. Grigoraș și I. Nistor.

Primul, într-o monografie despre istoria Moldovei pe timpul lui Ștefan cel Mare, apărută în urmă cu peste două decenii, scria în legătură cu această problemă: „... despre viața și manifestările lui (adică ale lui Ștefan cel Mare n.n.) în anii de domnie ai tatălui său nu se știe mai nimic”⁴. Dar același autor, în contextul lucrării sale, făcea unele considerații mai ample privind această problemă, într-o notă de subsol, unde era menționat un studiu al său, publicat în anul 1957, cu prilejul întâmpinării a 400 de ani de la urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, și unde autorul încerca să demonstreze că Ștefan cel Mare s-a născut între anii 1439-1440, deci în 1457, când a ocupat tronul Moldovei, nu putea avea mai mult de 17-18 ani. Mai departe, autorul adăuga următoarele: „... potrivit unei tradiții în anul 1451, Ștefan avea 12 ani”⁵.

Al doilea, într-o sinteză privind istoria Românilor, apărută postum, în 2002, la capitolul *Epoca lui Ștefan cel Mare*, se făceau următoarele afirmații: „... din copilăria tânărului pretendent la tronul Moldovei (adică a lui Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea n.n.) știm foarte puțin ... El este născut din căsătoria tatălui său Bogdan cu Oltea, care după numele ei și cel al fratelui ei Vlaicu, ar indica o origine olteano-munteană”⁶.

Și totuși, se constată la unii istorici români, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, preocupări deosebite privind fie stabilirea vârstei la care fostul domn s-a săvârșit din viață, fie la aceea când a ocupat tronul Moldovei.

Astfel, M. Drăghici, autorul unei istorii a Moldovei, afirma printre altele, la capitolul *Domnia lui Ștefan cel Mare*, următoarele: „Domnul (adică Ștefan cel Mare) au îndemnat pe fiul său Bogdan, pre care îl lăsa moștenitor și pre boieri îndeobște, să supue

în Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu Buzău, *Istoria medie a României, sec. XIV - sfârșitul sec. XVI*, București, 1966, p. 220-241; Al. Boldur, *Ștefan cel Mare voevod al Moldovei, 1457-1504, Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, 317 p.; Ș. Papacostea, *Ștefan cel Mare*, București, 1990 etc. O bibliografie a lucrărilor românești și străine referitoare la personalitatea lui Ștefan cel Mare a fost publicată prima dată în 1964 de istoricul Ș. Papacostea în volumul *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Culegere de studii îngrijită de M. Berza, București, 1964, p. 641-675, intitulată *Bibliografia istorică a epocii lui Ștefan cel Mare*, care cuprinde 729 titluri.

² I. Bogdan, *Croniclele slavo-române din sec. XV-XVI* (ed. P.P. Panaitescu), București, 1956, 243 p.

³ I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 7, n. 1.

⁴ N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 28.

⁵ Idem, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare, 1457-1459, în SCS, istorie*, 1, 1957, p. 42.

⁶ I. Nistor, *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2002, p. 312.

țara mai înainte Porții Otomane, de bună voie, cerând privilegiile Valahiei (adică ale Țării Românești n.n.), când s-au săvârșit din viață la al 47-lea an al domniei sale și la al 71-lea al vârstei, înmormântându-se la Mănăstirea Putna⁷. Această afirmație a autorului duce la concluzia că Ștefan cel Mare s-ar fi născut în anul 1433.

Cam în aceeași vreme, alți doi istorici români, fără a ști unul de celălalt, afirmă în lucrările lor, consacrate acestei probleme, că Ștefan cel Mare s-ar fi născut în anul 1436.

Astfel, S. Isopescul (1847-1914), profesor la Liceul greco-ortodox din Suceava (azi Liceul Ștefan cel Mare), timp de 32 de ani (1872-1904), preciza în 1891, într-un manual de istorie universală destinat elevilor din învățământul secundar, că data nașterii lui Ștefan cel Mare ar fi anul 1436⁸.

Opt ani mai târziu, în 1899, Gr. Tocilescu (1850-1909) publica un *Manual de istoria românilor pentru școalele secundare*, în care afirma că Ștefan cel Mare văzuse lumina zilei în anul 1436, în satul Borzești (jud. Bacău)⁹.

La începutul secolului al XX-lea, până la primul război mondial, afirmațiile unor istorici români privind data nașterii lui Ștefan cel Mare sunt nu numai mai numeroase, dar și mult diferite între ele.

Astfel, N. Iorga, într-o monografie privind viața și domnia lui Ștefan cel Mare, fără a preciza anul când s-a născut acesta, lăsa totuși să se înțeleagă acest amănunt cu caracter biografic, că ar fi anul 1441, de vreme ce afirma că „... în anul 1450 – când tatăl săi Bogdan al II-lea a dobândit tronul Moldovei, după victoria acestuia de la Codrul Crasnei contra nevârstnicului domn Alexandrel – ar fi avut cel puțin nouă ani, deoarece peste șase ani acest fiu de Voevod era în stare să înceapă războiul fără epitrop, să biruiască și să întemeieze țară. Deci, în 1450 el învăța meșteșugul de viteaz: el își destindea aripile la vederea largului avânt de biruință al tatălui său ...”¹⁰, ceea ce înseamnă că în 1457 acesta ar fi avut cel puțin 15 ani¹¹, adică ar fi ajuns la vârsta majoratului, când putea domni fără epitropie sau regență – în terminologie modernă –, după obiceiul pământului.

Aprecierile istoricului N. Iorga în această problemă vor fi cu totul diferite în alte lucrări ale sale din anii următori. Astfel, în 1922 acesta afirma într-o lucrare tipărită în limba franceză, privind *Istoria Românilor și a civilizației lor*¹², că în 1457, pe când a ocupat tronul Moldovei, avea vârsta de 20 de ani, adică se născuse în 1437.

În anul 1937, marele istoric își expunea o nouă părere privind data nașterii lui Ștefan cel Mare, într-o sinteză privind *Istoria Românilor și Romanității Orientale*. De această dată marele istoric considera că în ajunul morții sale, acesta depășise vârsta de 70 de ani, ceea ce însemna că s-ar fi născut în anul 1434. Textul respectiv avea următorul conținut: „... de multă vreme (domnul n.n.) era bolnav, vechea rană de la

⁷ M. Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani, până în zilele noastre*, Iași, 1857, p. 147; în 1996 a fost tipărită o nouă ediție.

⁸ S. Isopescul, *Manual de istorie universală*, partea II, Cernăuți, 1891, p. 105; C. Șerban, *Medalion Istoric, Profesorul bucovinean Samuil Isopescul, 1842-1914*, în *Suceava*, XXI, 1994, p. 446-450.

⁹ Gr. Tocilescu, *Manual de istoria românilor pentru școalele secundare*, București, 1899, p. 154.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul românesc*, București, 1904, p. 52.

¹¹ *Ibidem*, p. 49.

¹² Idem, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, București, 1922, p. 74.

picior (căpătată în 1462 n.n.) îl tortura din ce în ce mia mult, el care la vârsta de peste 70 de ani timp în care făcuse două războaie și pe care le câștigase”¹³.

Iată, așadar, trei date cu totul diferite relativ la anul nașterii lui Ștefan cel Mare, stabilite de N. Iorga timp de peste trei decenii. Una în 1904, și anume anul 1441, alta în 1922, și anume anul 1437, și ultima în 1937, și anume anul 1434. Din această situație se trage o singură concluzie, aceea că încă din acea vreme data nașterii lui Ștefan cel Mare devenise o problemă controversată în istoriografia românească.

Continuând cercetarea noastră privind această problemă, constatăm că tot la începutul secolului al XX-lea, mai precis în 1914, istoricul A.D. Xenopol afirma într-o amplă sinteză privind istoria românilor, într-un capitol, intitulat sugestiv *Viața privată a lui Ștefan cel Mare*, următoarele: „Ca de obicei, asupra domnitorilor noștri, așa nu se știe nimic, nici asupra lui Ștefan în privința datei nașterii, nici asupra împrejurărilor vieții sale înainte de domnie. Presupunând însă că ar fi avut vârsta de 25 de ani când s-a urcat pe scaun la 1457, la moartea lui, în 1504 el trebuie să fi trecut de vârsta de 70 de ani, o viață destul de lungă ...”¹⁴ Așadar, A.D. Xenopol aprecia data nașterii lui Ștefan cel Mare ca fiind anul 1432.

Din perioada interbelică considerăm că este necesar să reținem și aprecierea istoricului M. Costăchescu, cel care în 1933 a publicat un volum de documente moldovenești din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și care a introdus ca subtitlu pe coperta acestui volum precizarea potrivit căreia volumul aniversa împlinirea a 500 de ani de la nașterea lui Ștefan cel Mare, ceea ce însemna că aprecia că Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, s-ar fi născut în anul 1433¹⁵.

În perioada de după anul 1945, în istoriografia românească au apărut noi lucrări privind viața și domnia lui Ștefan cel Mare, ai căror autori și-au expus părerile lor, total diferite, referitoare la data nașterii lui Ștefan cel Mare.

Astfel, I. Lespezeanu și L. Marcu, într-o monografie privind viața lui Ștefan cel Mare, afirmau că „... după toate socotelile în 1451 el (adică Ștefan cel Mare n.n.) depășise vârsta de cincisprezece ani, când fiul de domn devenea major putând domni alături de părintele său ori singur dacă românea orfan”¹⁶. Așadar, fiul lui Bogdan al II-lea se născuse în anul 1436, după aprecierile acestora.

Un deceniu mai târziu, în 1973, Gh. Duzinchievici, într-o lucrare privind domnia lui Ștefan cel Mare, afirma că „... acest tânăr (adică Ștefan n.n.) abia trecuse de 20 de ani în 1457 și avea dibăcia politică și militară”¹⁷, așadar acesta s-ar fi născut în anul 1437.

Trei ani mai târziu, istoricul Șt. Gorovei publica o monografie cu titlul *Mușatinii*, în care afirma, printre altele, că Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, s-ar fi născut în anul 1435¹⁸.

¹³ Idem, *Histoire des Roumains et de la Romanite Orientale*, vol. IV, *Les chevaliers*, București, 1937, p. 296.

¹⁴ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, *Epoca lui Ștefan cel Mare, 1457-1546*, București, 1914, p. 149-150.

¹⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, XII + 328 p.

¹⁶ I. Lespezeanu, L. Marcu, *Nebiruțul Vodă Ștefan*, București, 1962, p. 52.

¹⁷ Gh. Duzinchievici, *Ștefan cel Mare și opera sa*, București, 1973, p. 7.

¹⁸ Șt. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 59.

Noi date privind această problemă s-au mai înregistrat în istoriografia românească în ultimele două decenii ale secolului trecut, după apariția a trei studii aparținând istoricului L. Șimanschi, dintre care două în 1982, iar al treilea în 1997.

Astfel, în primul studiu, intitulat *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare, Răuseni, 15 octombrie 1451*, autorul afirma că data când viitorul domn al Moldovei, Ștefan cel Mare, a văzut lumina zilei nu e cunoscută, dar aceasta a fost plasată între anii 1437-1439, mai probabil în 1438¹⁹.

Al doilea studiu, apărut într-un periodic de specialitate din București, privind politica internă promovată de Ștefan cel Mare, cuprindea un amănunt nou privind data nașterii domnitorului, aceasta fiind plasată în jurul anului 1434, în satul Borzești²⁰.

În ultimul studiu, avându-l ca și coautor pe istoricul D. Agache, în care a fost abordată problema înscăunării lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, se arată, printre altele, că acesta ar fi avut în anul 1450 vârsta de 11 ani, așadar s-ar fi născut în 1438²¹.

În continuare, urmărind această problemă de cronologie, care să umple un gol în elaborarea pe viitor a biografiei lui Ștefan cel Mare, am constatat că istoricul C. Rezachievi, autor al unui interesant instrument de lucru pus la îndemâna cercetătorilor în domeniul științei istorice, privind cronologia domnilor din cele două principate în secolele XIV-XVI, a afirmat că „Ștefan cel Mare ar fi avut la dispariția sa în jur de 65 de ani, poate chiar mai mult, așadar o vârstă relativ înaintată pentru acea vreme. Suferise în trecut cel puțin până la 1475, dar după aceea din pricina răni de la piciorul stâng, căpătată la asediul Chilieii insulare, la 22 iunie 1462, când a fost împușcat la glezna stângă, desigur cu o pușcă grea din cetate²². Așadar, autorul acestei cronologii presupunea că anul nașterii lui Ștefan cel Mare ar fi fost cel puțin 1439.

În același an 2001, când C. Rezachievi publica acest instrument de lucru, un alt istoric, I. Todirașcu, aprecia de asemenea anul nașterii lui Ștefan cel Mare în volumul IV al noului tratat de Istoria Românilor, elaborat sub egida Academiei Române, secția de științe istorice și arheologie. Acesta din urmă considera în capitolul intitulat *Ștefan cel Mare* că „... anul nașterii lui Ștefan cel Mare nu poate să fie altul decât anul 1434”, din păcate însă fără vreo argumentație din partea autorului²³. De remarcat că în Anexa care însoțește textul Tratatului, sub forma unei planșe, care conține Genealogia Mușatinilor (Bogdăneștilor), elaborată pe baza lucrării *Mușatinii* a istoricului Șt. Gorovei, la Ștefan cel Mare nu apare nici o mențiune privind data nașterii, despre care se amintește în text.

În fine, în anul trecut 2003, a intrat în circuitul istoriografiei românești un studiu care tratează în mod exclusiv problema datei nașterii lui Ștefan cel Mare, care oglindește atât profesionalismul autorului, cât și interesanta sa informare documentară și bibliografică. Acesta îi aparține istoricului A. Eșanu și se intitulează *Când s-a născut*

¹⁹ L. Șimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ștefan cel Mare. Răuseni 15 octombrie 1451*, în *AIIAI*, 1982, p. 19-197.

²⁰ Idem, *Politica internă a lui Ștefan cel Mare*, în *RevIst*, 5-6, 1982, p. 585.

²¹ Vezi K.W. Treptow (ed.), *Romanian and Western Civilization*, Iași, 1997, p. 211 și nota 77.

²² C. Rezachievi, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova din secolele XIV-XVI c. 1324-1881*, vol. I, București, 2001, p. 539.

²³ *Istoria românilor*, vol. IV, *De la Universalitatea creștină către Europa patriilor*, București, 2001, p. 364.

*Ștefan cel Mare și Sfânt?*²⁴. În elaborarea acestui studiu autorul a pornit de la cercetările istoricului E. Vârtosu (1902-1977), care în urmă cu peste patru decenii a publicat lucrarea cu titlul *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*²⁵, în care se susținea că domnii țării puteau dobândi tronul numai dacă atingeau vârsta majoratului, de 15 ani. Pe baza cercetărilor sale și cu referiri și la obiceiul pământului și în țările vecine celor două principate românești, în această problemă, autorul A. Eșanu ajunge la concluzia că Ștefan cel Mare s-a născut în data de 9 ianuarie 1442²⁶, o ipoteză care nu este însă prea convingătoare.

Concluzii

La capătul acestei expuneri, în cursul căreia am putut depista un număr relativ mare de ipoteze ale unor istorici români din epoca modernă și contemporană în problema datei nașterii lui Ștefan cel Mare, care se înscriu în intervalul 1432-1442, am ajuns la concluzia că este extrem de dificil să dai în prezent un răspuns fără echivoc în această problemă destul de controversată din istoriografia românească.

De asemenea, problema care stă la baza acestei cercetări se înscrie în rândul multor alte probleme controversate existente în istoriografia românească, unele din ele fiind date publicității pentru prima dată în urmă cu aproape trei decenii, de către C.C. Giurescu²⁷.

Totodată, considerăm că la capătul acestei expuneri este necesar să ne exprimăm și propria noastră opinie în această problemă. Drept urmare, credem că de la bun început se poate pleca de la ideea că data nașterii lui Ștefan cel Mare este cuprinsă într-un spațiu larg, situat în prima jumătate a secolului al XV-lea. Limita superioară ar fi anul 1442, când începe majoratul tânărului Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, iar cea inferioară ar putea fi anul 1439, ținând seama de viața conjugală a lui Ștefan cel Mare. În general, se afirmă că acest domn a contractat în mod oficial trei căsătorii: prima cu principesa Evdochia de Kiev, în 1436; a doua cu domnița Maria din Mangop, în 1471; iar a treia cu domnița de sânge și neam mare, Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos, în 1477²⁸. Dar, probabil că puțini știu că Ștefan, fiul lui Bogdan al II-lea, nu a stat necăsătorit pe tronul Moldovei în primii ani de domnie, până a contractat prima sa căsătorie legitimă cu Evdochia de Kiev. În această problemă istoricul A.D. Xenopol dezvăluia în 1914 faptul că acesta a fost căsătorit nelegitim cu o anume Marușca²⁹, probabil în 1459, pentru o vreme, care i-a și dăruit un fiu, botezat Alexandru, despre care se știe că s-a aflat alături de tatăl său în bătălia de la Războieni, în 1476, și care a trăit sub protecția paternală până la decesul său în 1496³⁰. Ori pentru a avea un fiu la începutul domniei, Ștefan cel Mare nu numai că împlinise majoratul, dar îl și depășise cu câțiva ani buni, având cel puțin 20 de ani în 1459, fiind născut așadar probabil în anul 1439.

²⁴ A. Eșanu, *Când s-a născut Ștefan cel Mare și Sfânt?*, în *Cugetul*, 4/20, 2003, p. 6-12.

²⁵ E. Vârtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, 1960, p. 223-225.

²⁶ *Ibidem*, p. 8.

²⁷ C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, 176 p.

²⁸ I.C. Chitimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel*, București, 1942, p. 60, 62-63, 66.

²⁹ A.D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IV, p. 152, n. 6.

³⁰ *Ibidem*, p. 155-156.

UN PROBLÈME CONTROVERSÉ DANS L'HISTORIOGRAPHIE ROUMAINE: LA DATE DE NAISSANCE D'ÉTIENNE LE GRAND

Résumé

L'auteur de cet article reprend un nombre relativement grand d'hypothèses des historiens roumains de l'époque moderne et contemporaine sur l'un des problèmes les plus controversés de l'historiographie roumaine, la date de naissance d'Etienne le Grand, qui est à inscrire probablement entre 1432 et 1442.

L'opinion de l'auteur est celle que cette date de naissance est à placer dans un espace temporel plus étendu, à partir de la première moitié du XVe siècle, dont la limite supérieure est l'année 1442 quand débute le majorat du jeune Etienne, fils du Bogdan le IIe, cependant que la limite inférieure pourrait être l'année 1439, compte tenu de la vie conjugale du voïvode.

Compte tenant du fait que suite au court mariage illégitime du voïvode avec une telle Marusca en 1459, qui lui a donné un fils, Alexandre, l'auteur arrive à la conclusion qu'affin d'avoir un fils au début de son règne Étienne le Grand non seulement était majeure, mais il avait bien dépassé son majorat, ayant du moins 20 ans en 1459, ce qui place sa naissance environ 1439.

SATE DISPĂRUTE DIN OCOLUL NEAMȚULUI

de Gavril Luca

După o analiză istorică și toponimică a așezărilor din zona de nord a județului Neamț, care au aparținut de Ocolul Neamțului (al Târgului) sau al Cetății (cât aceasta a fost funcțională), aflăm un număr de 20-30 de sate sau părți de sate care au dispărut (fig. 1).

Dispariția acestora a fost cauzată în principal de:

- depopulare, ca urmare a unor invazii, locuitorii găsindu-și scăparea în locuri mai ferite, sau chiar în afara statului moldovenesc, unele așezări fiind apoi repopulate, cum a fost cazul satului Vânători-Neamț, la 1622¹ și a satului Timișești, la 1712²;
- integrarea unor sate mai mici în aria unor sate mai mari, cum a fost cazul satelor Solomonești la Ghindăoani, Mânzești la Bălțătești, Giurgești și Crăești la Târpești, Borcești la Răucești, București și Făurești la Preutești, Oțeleni la Păstrăveni, Ungurași și Plopi la Zvorănești, Liești și Târgu Nou la Petricani, Rătești și Julfeni la Urecheni și Îngărești;
- mutarea unor sate, pentru extinderea suprafețelor agricole, ca urmare a dezvoltării economiei agrare pentru piață, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când aria vetrelor unor sate au fost restrânse, la o vatră comună integratoare.

Dintr-un plan hotarnic (fig. 2), de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care a fost atașat unui document de încălcare și stâlpire a mai multor moșii ale Mănăstirii Neamțului, avem astfel posibilitatea de a cunoaște existența și chiar dispunerea teritorială a unor sate, care în diferite lucrări au fost confundate cu alte sate cu aceeași toponimie.

Pe acesta sunt menționate satele Ungurași, aflat în stăpânirea paharnicului Iordache Lazu, Oțăleni în stăpânirea banului Constantin Bașotă, Rătești și Stănilăvești, ajunse ulterior simple moșii în stăpânirea unor boieri (fig. 2).

Datarea acestei hotarnice (fig. 2) este destul de dificil de stabilit, aceasta părând să fi fost atașată unei cercetări de împresurare, între moșiile Zvorănești a Mănăstirii Neamțului, Grași și Băloșeni ale Mănăstirii Agapia, dinspre Rătești ai paharnicului Iordache Lazu, despre care un document din anul 1782, spune că stăpâna atât părți din Răteștii de Jos, cât și din Răteștii de Sus. Datarea hotarnice, dacă nu este din anul 1782³ – pentru care pledăm pe considerentul arătat mai sus –, atunci este oricum dinainte de anul 1793 – când conform unui document din 1813 – se împlineau 20 de ani de la moartea paharnicului Iordache Lazul⁴.

¹ CDM, vol. II, p. 25.

² CDM, vol. V, p. 286.

³ AN București, fond *Mănăstirea Neamț*, P. XXI/15.

⁴ AN Iași, fond *Documente*, 460/75; vezi și G. Luca, *Monografia comunei Drăgușeni, județul Suceava, Piatra-Neamț*, 2007, p. 43.

1. Ungurași

Este atestat documentar la 11 aprilie 1555⁵, într-un ispisoc de la Alexandru Lăpușneanu și într-un suret din anul 1569 de la Bogdan Lăpușneanu, prin care moșiile Ungurași și Nănești erau întărite lui Ion Boureanu⁶. Cu timpul, moșia Nănești a fost asimilată la Ungurași, care este localizat între satele Zvorănești și Buzăți.

În anul 1616 aflăm că a patra parte din Ungurași, partea *de gios pe Moldova*, mai înainte s-a numit Dobroslăvești, iar faptul că Ungurașii au fost sat și nu simplă moșie este dovedit de documentele în care apar cumpărători sau martori din Ungurași, precum: Vrabie visternic, Mihăilă, Pană visternic și alții.

În anul 1754⁷ moșia Ungurași se afla în proprietatea stolnicului Costachi Lazul, rămânând apoi fiului acestuia, paharnicul Iordache Lazul, menționat în documentul din 25 mai 1782 și în planul hotărniciei alăturate. Ultima mențiune documentară este din anul 1847, într-o hotărnică a satelor Timișești și Zvorănești, ale Mănăstirii Neamț.

Posibil ca numele satului și al moșiei să fi venit de la niște locuitori din părțile Transilvaniei.

2. Rătești

Este atestat documentar din 14 iulie 1451⁸, când Bogdan al II-lea l-a dăruit pentru slujbă credincioasă lui Zianco, împreună cu satele Urecheni, Davidești și Ceahlăești de pe Topolița. În timpul domniei Movileștilor, începând din 21 decembrie 1599 și până în anul 1611, apare în 11 documente, în care Andreica Haruțul și rudele sale din Rătești: popa Ionașco, Tudora femeia lui Isac Roșca, Grozava soția lui Vădeanu, Nechifor fiul Sofroniei, Sava și vara lui Grozava și fii lui Ionașco Sonea, sub presiunea vistiernicului Toader Boul, i-au vândut părțile lor de răzășie⁹.

Dar după căderea acestuia, diaconul Larion și rudele sale, din neamul lui Andreica Haruțul, au început să-și răscumpere răzășiile din Rătești de la Ștefan Boul, fiul vistiernicului și al văduvei acestuia¹⁰.

Astfel, la 22 mai 1645, diaconul Larion a dat un zapis Agafiei, văduva lui Toader Boul vistier, pentru care i-a cedat a treia parte din Ungheni, primind de la aceasta a șasea parte din Rătești. Dar la 30 ianuarie 1663, dovedindu-se că partea dată în schimb din Ungheni nu-i aparținuse, domnitorul Eustatie Dabija porunca pârălabului de Neamț, Eftime Boțul, *să-l scoată pe diaconul Larion și pe ceilalți frați din Rătești și să-i dea pe părțile date de Boul fost visternic din Rătești, pentru că părțile pe care i le-a dat în schimb din Ungheni au fost ale lui Cozma, pe care acesta le schimbase cu Ionașco Grecul din Săcueni*¹¹.

La 21 iulie 1668, la hotărnicirea unui loc de codru de la Țolici, au depus mărturie și diaconul Ioan, Irimia, Isac și Ghiorghță din Rătești¹².

⁵ CDM, Supliment, p. 65.

⁶ Ibidem, p. 70; DIR, secolul XVI, vol. II, p. 70.

⁷ AN București, fond Mănăstirea Neamț, P. XXI / D. 84.

⁸ DRH, vol. II, p. 13.

⁹ DIR, veacul XVI, vol. IV, p. 275; DIR, veacul XVII, vol. II, p. 22, 77, 85-86, 135, 278, 282, 284.

¹⁰ DIR, vol. V, p. 49, 202, 343; DRH, vol. XIX, p. 411; CDM, vol. II, p. 917.

¹¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXII, București, 1929, p. 9.

¹² D. Constantinescu, *Sate nemțene dispărute (I). Răteștii*, în *MemAntiq*, III, 1971, p. 519.

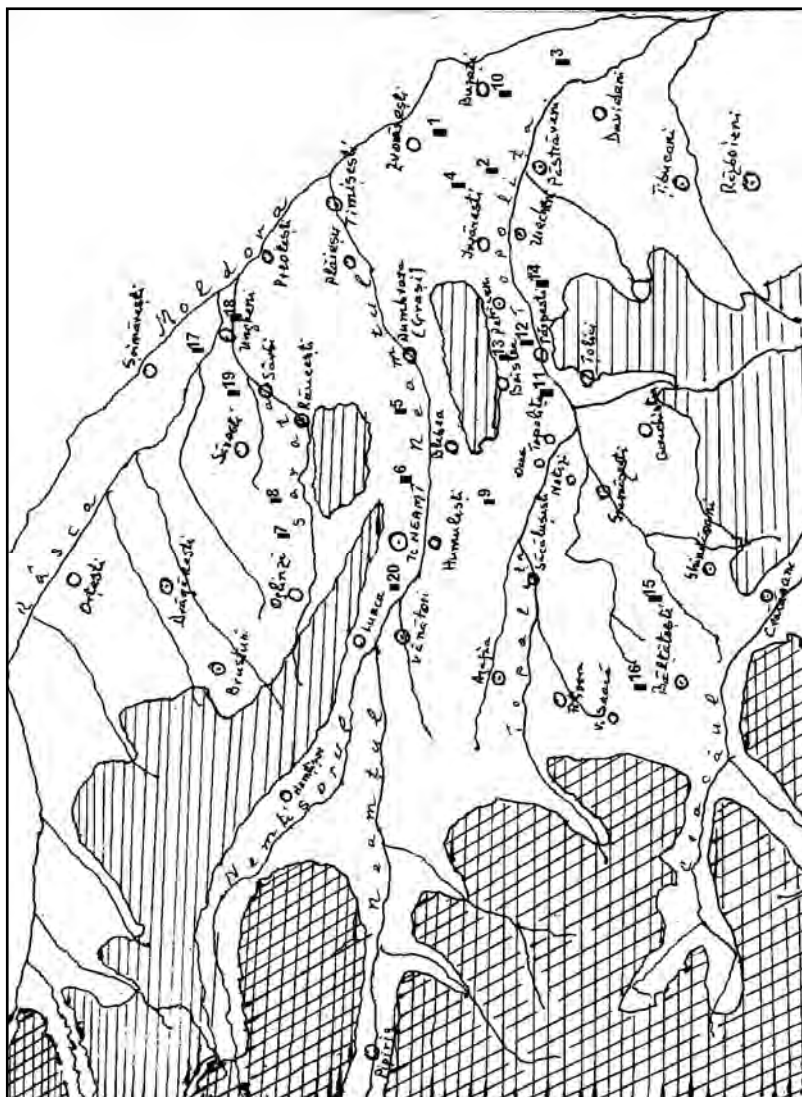

Fig. 1. Schița satelor dispărute: 1 – Ungurași; 2 – Rătești; 3 – Orlăeni; 4 – Stănilăvești; 5 – Băloșani și Grași; 6 – Mănești; 7 – Borcești; 8 – Toplița, 9 – Gemințești; 10 – Buzăți; 11 – Giurgești; 12 – Crăiești; 13 – Liești și Târgu Nou; 14 – Cucuieți; 15 – Brădulești; 16 – Mănjești; 17 – Negrilești; 18 – Ungheni; 19 – Zmești.

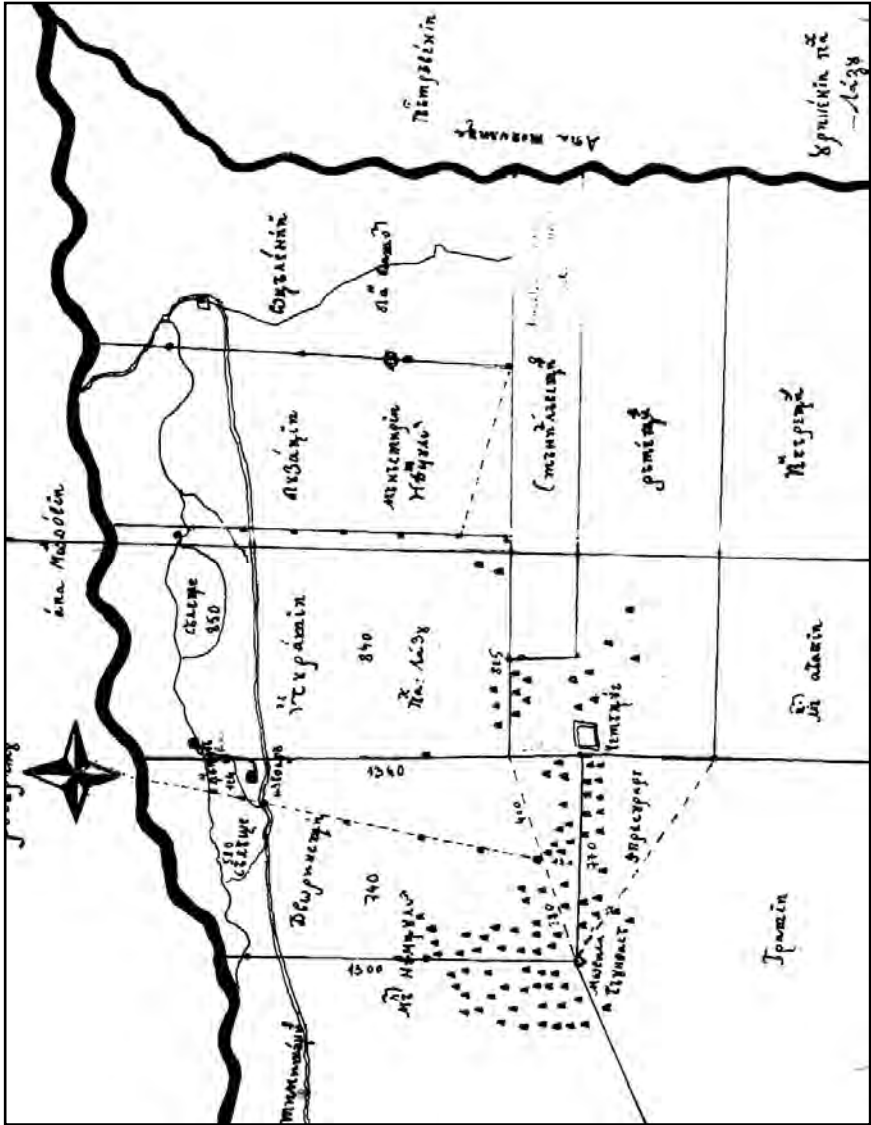

Fig. 2. Hotarnică din 1782-1793, în care sunt menționate câteva sate dispărute: Buzăți, Rătești, Ungurași, Stănilăvești.

În documentul din 25 mai 1782, în care se facea hotărnicirea părților biv vel paharnicului Iordache Lazul, din siliștea Rătești, *despre alți răzeși*, planul Răteștiului este întocmai ca în hotarnica prezentată mai sus. Delimitările moșiei corespund cu hotarnicele făcute ulterior de către vornicii de poartă Haciul și Miron Vârnab în anul 1796.

Pentru că încălcările de moșie s-au repetat și după moartea paharnicului Iordache Lazul, Lupu Balș biv vel spătar și vornicul de poartă Barbu Târâșoreanu au primit poruncă domnească să cerceteze încălcările de hotar ale Zvorăneștilor Mănăstirii Neamțului, de către Rătești și Ungurași ai păhărnicesei Smaragda Lazul (născută Hrisoverghi). Această dispută de hotar se va întinde până prin anii 1801-1802¹³.

La 10 mai 1847 a fost încheiată o „Socotință”, între comisul Dimitrie Iconomu, hotarnic obștesc, și serdarul Osvald Scarlat, gheometru ținutal, în prezența agăi Constantin Catargiu, soțul Pulheriei Lazul, moștenitoarea moșiilor Urecheni, Rătești și Ungurași, privind hotarul Răteștilor. În scopul delimitării hotarului, s-a luat de bază *pe unde a hotărnicit d-lui Negre, pe din gios de sat la fântână, apoi pe apă în sus, de la apă la stejar pe deasupra cetății, de la Cetățuie la movila găunoasă* (puncte de reper care sunt marcate și pe planul hotarnic).

În anul 1852 satul Păstrăveni și părți din Rătești se aflau în proprietatea Elenei, fiica Pulheriei Lazul, căsătorită cu aga Constantin Catargiu, devenită prin căsătorie Sturza.

În prezent, fosta moșie a satului Rătești se află pe teritoriul comunei Urecheni (satul Ingărești).

3. Oțăleni (Oțeleni)

Despre moșia Oțăleni avem informații relativ târzii și puține, motiv pentru care nici n-a fost identificat în această zonă¹⁴.

Hotarnica din 8 august 1754 a moșiei Buzați arată că *din sus se hotărește cu satul Ungurași al stolnicului Costache Lazul, iar din gios cu Oțăleni, moșia banului Iordache Balș*. Folosirea expresiei „moșia” ne arată că la acea dată atât Oțălenii, cât și Buzații nu aveau sate pe ele, nefiind locuite. De altfel, din planul prezentat, se vede că numai pe moșiile Zvorănești și Ungurași se aflau la acea dată vetre de sate, așa numitele „săliști”.

Deși la hotărnicire banul Iordache Balș, *fiind la Eși*, n-a fost de față și nu și-a trimis nici vechil, hotarul între Oțăleni și Buzați a fost stabilit pe baza vechilor semne, pornind din apa Moldovei, *pe drumul Blândului și prin lozii până în coasta Stănilăveștilor și spre sud hotarul moșiei era format de pârâul Topoliței*¹⁵.

Un alt document referitor la moșia Oțăleni datează de 18 martie 1772 și se referă la o înțelegere încheiată între căminarul Manolache Romano, proprietarul moșiei Oțăleni, și Mănăstrea Neamțului, prin care acesta cerea mănăstirii să-i aprobe să-și tragă apă la moara sa, de la o *gârlă* de pe moșia Buzați. În schimb, Manolache Romano se obliga să dea anual mănăstirii *câte 5 merțe de grâu, 5 merțe de mălai și 50 de merțe de*

¹³ Th. Codrescu, *Uricariul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la Istoria Românilor*, VI, Iași, 1857, p. 242.

¹⁴ N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 890.

¹⁵ AN București, fond *Mănăstirea Neamț*, P. XXI/11.

*popușoi*¹⁶. Privind moșia Oțăleni, putem trage concluzia că între anii 1754 și 1772 a trecut din stăpânirea banului Iordache Balș în cea a căminarului Manolache Romano, fie prin cumpărare, deoarece acesta din urmă stăpânea și moșia vecină a Stănilăveștilor și avea dreptul de protimis, fie de zestre, prin căsătorie.

Dar în planul prezentat, moșia Oțăleni apare ca fiind în stăpânirea banului Constantin Bașotă, care potrivit unei pisanii de pe o grindă a bisericii Sf. Spiridon din Drăgușeni, apare ca fost socru al paharnicului Iordache Lazul, care stăpânea, potrivit planului hotarnic, Urechenii și moșia Ungurași.

4. Stănilăvești

Prima atestare documentară este din timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, într-un document din 8 iunie (lipsă anul), în care este întărită lui Năvrăpescul partea din Stănilăvești, vândută de Miron paharnic, cu 120 de zloți tătarești.

În multe documente dintre anii 1606 și 1644 apare, depunând mărturie sau făcând cercetare, Toader, feciorul popii din Stănilăvești, numit în alte documente și Toader diac. Mai este menționată, în documentul din 9 august 1657, jupânița Safta din Stănilăvești, căreia trebuia să i se *oprească o parte de ocină, pentru o datorie de 48 de lei și două giumătăți de vin* și căpitanul Ghiorghiță Hociung, la 20 martie 1680¹⁷.

În hotarnica din 8 august 1754 se spune clar că spre apus capătul moșiilor Oțăleni, Buzăți și Ungurași *lovesc în coastele Stănilăveștilor*, iar într-un alt document din 1782 se menționa că: *Manolache Romano săpânea Stănilăveștii avându-i ca zestre*¹⁸.

5. Băloșani (Băloșești) și Grași

Satul Băloșani este atestat documentar la 12 martie 1437, când este dat ca reper de hotar pentru Varaticul lui Giurgiu, care mergea *până la hotarul lui Baloș pe Neamț*. Precizarea este foarte importantă, deoarece N. Stoicescu plasa satul Băloșani tocmai în comuna Girov.

Numele satului poate veni de la Baloș ciașnic-paharnic, membru al Sfatului Domnesc, unul din susținătorii lui Iliaș în lupta pentru tron cu fratele său Ștefan. Baloș apare ca membru al divanului din ianuarie 1433 și până la înlăturarea lui Iliaș, ca să reapară în anul 1448, după uciderea lui Ștefan de către fratele său Roman.

Așezat pe apa Neamțului, satul Băloșani se învecina la est cu satul Grași, la nord cu Răucești, la apus cu Mănești și la sud cu Varaticul lui Giurgiu.

În anul 1446 domnitorul Ștefan al II-lea l-a pedepsit pe Baloș, făcând satul danie Mănăstirii Neamț, pe care l-a scutit *de dare, de posadă, iliș, podvadă, deseatină din albine și din porci ... de muncă la cetate, la mori și iazuri*¹⁹.

În anii 1454-1455 și 1458 satul a fost reîntărit Mănăstirii Neamțului, *fiind pierdut de Goștilă*, probabil un urmaș al lui Baloș.

¹⁶ *Ibidem*, P. XXI/13; *RevIst*, 2, 1972, p. 241-257.

¹⁷ *DIR*, veacul XVI, vol. IV, p. 4; *DIR*, veacul XVII, vol. II, p. 21; *CDM*, *Supliment*, p. 214.

¹⁸ *AN București*, fond *Mănăstirea Neamț*, XXI/15, XXI/84.

¹⁹ *DRH*, vol. I, p. 238, 377.

Un secol mai târziu, în anul 1569, Bogdan Lăpușneanu făcea danie satele Băloșeni și Grași Mănăstirii Agapia, reîntărite în anul 1582 de către Petru Șchiopul, cu mențiunea că cele două sate, au fost *drepte domnești, ascultătoare de Cetatea Neamțului*. Satul era cu moară și locuri de moară pe apa Neamțului²⁰.

Într-un document de hotarnică din 1638, dintre Târgu Neamț și satul Răucești, sunt dați martori megieși din satele învecinate: Sârbi, Zmeești, Mănești, Borcești și Oglindești.

Dar din Băloșani nu apare niciun martor, ceea ce ne face să credem că între timp satul se va fi depopulat și moșia a rămas să fie lucrată de oamenii din satul Grași, care ținea tot de Mănăstirea Agapia. Moșia Băloșeni a fost menționată în numeroase documente, până la jumătatea secolului al XIX-lea. În anul 1774, sunt menționate punctele de hotar dintre moșiile Mănești și Băloșani²¹, iar în anul 1847, ca urmare a unei dispute dintre mănăstirile Neamț și Agapia pentru hotarul dintre Timișești și siliștele Grași și Băloșani, s-au adus documente vechi, în care se preciza că hotarul dintre acestea: *mergea de la o colină a pădurii Neamțului, peste apa Neamțului la o răchită, iar de acolo la o movilă și apoi la movila găunoasă*, iar în documentul din 1814 se arăta că *hotarul pleca de la o piatră aflată din jos de drumul Neamțului, unde după ispisoacele mai vechi ar fi fost Coriul pădurii, trece spre apa Neamțului pe den sus de prisacă, apoi peste apa Neamțului în jos până la hotarul moșiei Timișești în dreptul unei lozii, ce este în malul apei și apoi la movila cea mare ce se află în Dumbrava Neagră*²².

Pentru hotarul din partea de sud a moșiilor Grași și Băloșeni este interesantă hotarnica din 1798, făcută de Barbu Târâșoreanu pentru moșiile Petricani și Liești, care arată că *Petricani și Liești se învecinează la nord cu Băloșeni pe o distanță de 1680 de stânjeni, din Cetățuia și până în movila din colțul dealului, unde Petricanii se învecinează cu Grași și 1586 de stânjeni spre răsărit cu Grași și Ingărești*.

Cu timpul Băloșanii au dispărut, pe la 1878 păstrându-se doar o raclă de pe malul apei Neamțului cu acest nume, cum menționa Thoader I. Ștefan din Ghindăoani în amintirile sale.

6. Mănești

Satul Mănești, din imediata vecinătate a Târgului Neamț, este atestat prin același document din 12 martie 1437, prin care Iliș Voievod l-a miluit pe Ion Țolici *pentru slujba sa credincioasă cu Varaticul lui Giurgiu, unde au fost viile sașilor, ca să-și întemeieze sat*. Hotarul acestui loc, ajungea și până la *hotarul tătareșc al lui Manea*²³.

Dacă la 1437 este nominalizat doar hotarul lui Manea (de la care vine și numele satului), în anul 1454 apare deja numele satului de „Mănești”, fiind întărit de Petru Aron împreună cu alte sate Mănăstirii Neamț. Cinci ani mai târziu, Ștefan cel Mare îl face danie lui Goștilă, pentru slujba credincioasă față de domn.

²⁰ DIR, veacul XVI, p. 196.

²¹ AN București, fond Mănăstirea Neamț, LX/24, f. 1.

²² Ibidem, P. VI/13.

²³ DRH, vol. I, p. 238.

Timp de aproape două secole, până la 1 februarie 1638, când domnitorul Vasile Lupu poruncește hotarnicilor Marcu de la Neamț, fost șoimar, și Toader diac din Stănilăvești, să delimiteze moșia Răucești a lui Gheorghe Boțul, care este *împresurată de Târgu Neamț* și unde este menționat *hotarul manilor*, alte informații nu mai există.

Între timp, Vasile Lupu a făcut danie satul Mănești, Mănăstirii Sf. Nicolae din Cetatea Neamțului și porunca ca *slujitorii domnești să nu supere satele ... Mănești, Oglindești și Slobozia*²⁴. Referitor la satul Mănești, se făcea precizarea că acesta a fost cumpărat de domnitor *cu vecini și cu tot venitul* de la Iordachi, fost vistiernic, cu 600 de lei.

La 29 aprilie 1691, când călugării de la Mănăstirea Sf. Nicolae din Cetate se plâneau divanului domnesc *că le-au perit zapisele și dresеле ce le-au avut, când au intrat cazacii în cetate și au omorât-o și pe doamna Ruxanda*, acestea se refereau probabil și la satele Vasilăuți de sub cetate, Mănești din jos de Neamț, Oglindești din dosul cetății, poienile Slatina și Timușul din spatele cetății și satul Răucești, mai jos de Borcești, pe apa Sărății²⁵.

Hotarul Măneștiului a fost menționat și în dania din 9 decembrie 1720, făcută de Mihai Racoviță logofătului Ilie Catargiu, prin care îi dădea acestuia o treime din hotarul domnesc al Târgului Neamț.

Dar pentru localizarea moșiei satului Mănești, deosebit de interesantă este o hotarnică din anul 1774, în care sunt stabilite hotarele moșiilor Mănăstirii Secul, care după ce a fost împluternicită să-și pună egumen în Mănăstirea din Cetate, a intrat în posesia tururilor moșiilor acesteia. Hotarele s-au stabilit astfel: *din Făgețel prin dumbravă, peste drum și peste apa Neamțului, din semn în semn pe la Râpa Roșie și până în zarea dealului Boiștei este hotarul între Mănești și Băloșani, apoi pe zarea dealului până la izvorul pârâului Căprescului și apoi pârâul Căprescului, este hotarul între Mănești și schit, apoi de la gura pârâului Căprescului, peste apa Neamțului pe pârâul Măgășului (numit în alte documente pârâul Pometelor), peste șes până în Cornul dumbrăvii, apoi prin obrejie și ajunge la hotarul Răuceștilor în margine dumbrăvii*²⁶.

Tot din 1774 beneficiem și de Recensământul rusesc, în care satul Mănești apare cu 16 locuitori birnici, din care 14 sunt notați cu numele de „muntean” și numai doi sunt cu nominalizarea de „rotar” și de „pușcaș”, ceea ce ne face să credem că satul ar fi fost repopulat mai de curând. Satul Mănești nu mai apare decât în Catagrafia din 1831, având 9 locuitori.

La stabilirea cimitirului orașului, în 1874, am găsit că acesta se învecina la est cu islazul vitelor de pe moșia statului Mănești (care după secularizare a devenit moșie a statului).

7. Borcești

Satul Borcești este atestat printr-un document emis de cancelaria domnitorului Petru Șchiopul în perioada 1579-1582, când în disputa dintre „ungurenii” din Toplița și Mihailescu uricar din Oglinzi, s-a recurs la mărturia oamenilor din satele vecine: Borcești, Brusturi, Drăgănești, Săvești, Oglindești și Șoimărești. Din satul Borcești apar ca martori Dimitrie, Lupu, Chiriil, Toader și Males²⁷.

²⁴ CDM, vol. II, p. 426.

²⁵ CDM, vol. IV, p. 303.

²⁶ AN București, fond Mănăstirea Neamț, LX/24, f. 2-3.

²⁷ CDM, vol. I, p. 170.

Câțiva ani mai târziu, la 24 octombrie 1589, *un monah de la Praxia* făcea danie schitului lui Zosim (viitoarea Mănăstire Secul), o prisacă lângă Borcești, iar în anul 1596 domnitorul Ieremia Movilă, instaurat de curând pe tronul Moldovei, poruncește pârălabilui Vasile de la Neamț, *să lase în pace satul Borcești, cu moara ce a fost dată mai dinainte rugătorilor de la Mănăstirea Secul*, întărind acesteia satul, moara și prisaca.

Satul Borcești a fost reîntărit Mănăstirii Secul în anii 1604, 1612 și 1619. În documentul din 1612 se face precizarea că satul Borcești a fost făcut danie de către domnitorul Aron Vodă²⁸.

La hotărnicirea moșiei Răucești, în februarie 1638, de către Marcu, fost șoimar, din Târgu Neamț și Toader diac din Stănișlăvești, sunt aduși martori din satele vecine: Sârbi, Zmeești, Mănești, Borcești și Oglindești. Privind hotarul satului Borcești, acesta pornea de la *Porumbu Vornicu, ce se numește Vârful Velniței, pârâul Dănești, hotarul Oglindeștilor, pârâul Corbul, muntele Voroavă, matca Sărății, poiana lui Ivanco, Toplița, vadul Corchiz, drumul lui Corchiz la Traudia și de aici la Porumbu Vornicu*, de unde s-a început hotarul²⁹.

În hotarnica moșiei satului Borcești, din 10 august 1798, este invocat documentul de mai sus, dar cu unele precizări interesante. Astfel hotarul pornea de la *Porumbu vornic, care se numește la Vârful Velniței, până în capătul pârâului Dăneștilor și de acolo pe pârâu ă jos până la pod între hotarul Oglindeștilor p'nă la capătul pârâului Corbul și de acolo pe dealul lui Voroavă și de acolo râpa Sărății și de acolo prin fânațe în dumbravă, până în poiana lui Ivanco, de acolo drept până la frasini, de acolo pe lângă frasini care se cheamă Cornul Dumbrăvii la Toplița și de acolo în câmp, pe drum la lac și de acolo până în vadul Corchizului, de acolo pe drumul Corchiz pe Traudia până în Porumbul Vornicului*³⁰.

Între timp satul Borcești pare să se fi depopulat, din moment ce într-un document din 19 august 1649 domnitorul Vasile Lupu poruncește pârălabilor de Neamț: *să oprească locuitorii din Răucești să mai lucreze ca până acum săliștea Borcești, deoarece mitropolitul și-a adus oameni*. Așadar, mitropolitul Varlaam, mai marele peste toate bisericile și mănăstirile din Moldova, a repopulat satul. La obiecția locuitorilor din Răucești că ei și-au făcut iazuri și curături pe moșia Borcești, porunca domnească răspunde că *aceia ce vor fi făcut curături și nu vor șede acolo în Borcești, să nu aibă treabă cu nimica, ci să fie oamenii din Borcești, căci este locul lor*³¹.

În anul 1654 domnitorul Gheorghe Ștefan întărea Mănăstirii Secul satele Borcești și Brătuleț, iar trei ani mai târziu mitropolitul Varlaam, lăsa acesteia cu *limbă de moarte* cele două sate cu prisacă și heleșteu, o cocie cu postav și cu bubău, cu patru telegari negri cu hamuri.

Privind așezarea și dimensiunile moșiei Borcești, ilustrativă este mărturia hotarnică a lui Barbu Tărășoreanu vornic de poartă, din 10 august 1798, făcută moșiilor Borcești și Petricani. Astfel, la măsurătoarea moșiei în lung și în lat s-a luat de bază

²⁸ DIR, veacul XVII, vol. III, p. 52.

²⁹ CDM, vol. II, p. 261.

³⁰ DRH, vol. XXIV, p. 239-240.

³¹ P.P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 127.

hotarnica din 2 mai 1638, prezentată de Mănăstirea Secul, și s-au găsit următoarele dimensiuni: *1700 de stânjeni capătul spre apus, spre Oglindești, de la obârșia pârâului Dăneștilor, unde s-a găsit un stâlp cu Nr. 1 în document și până în poiana lui Ivanco cu Nr. 2 și 1960 de stânjeni măsoară moșia la miazănoapte alături cu Oglinzii răzășești, din poiana lui Ivanco și până la Toplița, ce este supt Nr. 3 și 942 de stânjeni capătul moșiei spre răsărit, unde este hotarul cu Săveștii, din Toplița drept pe câmpu și pe drum și până în capul lacului din gios ce este supt Nr. 4, unde apa lacului se varsă în izvorul fântânilor, din dumbravă 2580 de stânjeni marginea despre miazăzi, alături cu Răuceștii, din lac și până în pârâul Dăneștilor. Apoi măsurând și pe mijloc s-au aflat 1168 de stânjeni, adică 1004 stânjeni din drumul lui Corchiz ce este supt Nr. 5 și până la gardul răzeșilor din Oglinzi, ce este supt Nr. 6 și 165 de stânjeni din gard și până în groapa ce s-au făcut lângă un pâlce de arini, ce este în pravățul Cornului Dumbrăvii acel de sus supt Nr. 7, pe unde hrisovul desparte Borcești de Oglinzi.*

Mănăstirea Probota, care săpânea satul Săvești, a prezentat două sureturi din anii 1586 și 1587, de danie și întărire de la Petru Șchiopul pentru satul Săvești și cătunul Toplița din hotarul Săveștilor, iar răzeșii de la Oglinzi au prezentat două hrisoave de la Vasile Lupu, din anii 1646 și 1652, prin care Gheorghe Roșca vistier a cumpărat două jumătăți din satul Oglinzi, de la Nistor Batiște și de la Nastasia Bilăiasa, fata lui Cârstea Mihailescu uricar.

S-a constatat că atât Săveștii, cât și răzeșii din Oglinzi stăpânesc *fără de nici un cuvânt tot câmpul Borceștilor, rămânând Mănăstirii Secul numai codrul*³².

8. Toplița

Într-un suret din 11 iulie 1575 se arată că satul Toplița disputa o poiană din hotarul satului Oglinzi cu Mihailescu uricar. Poiana ar fi fost plătită de bunicul acestuia Zaharia, drept desugubină, pentru un omor petrecut în acea poiană. Câștig de cauză a avut Mihailescu uricar.

Se pare că pricina era mai veche, pentru că cinci ani mai târziu, la 29 mai 1580, domnitorul Iancu Sasul cerea lui Golăie logofăt să scoată stâlpii puși *pe unde tu ai hotărnicit acelor ungureni din Toplița*³³. Când și de ce se vor fi bejenit „ungurenii”, care au înființat cătunul Toplița dintre Borcești și Săvești, este greu de spus.

Un al treilea document, tot din această perioadă, arată că moșia satului Toplița a Mihailescului uricar, a fost hotărnicită din nou de către tatăl acestuia Vartic postelnic și a fost stâlpită *pentru că Golăie i-au hotărât cu strâmbătate și după mită*, în timp ce Mihailescu uricar era plecat la câmp, după strâns gorștina.

În hotarnica din 1798, prezentată anterior, după o reconstituire probabilă a terenului numit „câmpul Topliței” {vezi schița de mai sus}, este locul unde cu 400-500 de ani în urmă a fost acest cătun. Numele cătunului vine desigur de la pârâul care curgea pe acolo, dar ar putea sugera și un indiciu a locului de unde au venit acei „ungureni”.

³² AN București, fond Mănăstirea Neamț, P. VI/13.

³³ DIR, veacul XVI, vol. III, p. 56, 58, 124; CDM, vol. I, p. 170.

9. Geminești (Gemărești)

La 2 martie 1422 Alexandru cel Bun întărea Mănăstirea Neamț satele Buzești pe Moldova și Siliștea lui Nenovici.

Privind hotarul sileștei lui Nenovici, care își va schimba numele în Gemănești, acesta era: *începând de la un tei, pe hotarul vechi de la Giurgiu, la movilă, apoi de la movilă, de-a curmezișul la fântână, apoi de la fântână drept la pârau, pe pârau la vale, la capătul de jos aș vârtopului, la ruptură, apoi ... la movilă unde este o salcie lângă drum, apoi pe drum la vale la pâraul ce curge prin vie și apoi pe pârau la vale până la malul Topoliței*³⁴.

În documentul din 11 martie 1446 domnitorul Ștefan al II-lea a întărit Mănăstirii Neamț mai multe sate: Dvorănești, Timișești, Cârștianești, Băloșani și un loc pe Topoliță, unde a fost *Barbă Geamără*³⁵. Deci locul de pe pâraul Topoliței, nominalizat la 1422 ca fiind *Siliștea lui Nenovici*, la 1446 este denumit locul unde a fost *Barbă Geamără*.

Acest unde a fost ..., pare să se refere la o formă de organizare teritorială, care a precedat administrația domnească, iar Barbă Geamără (sau Geamănă) a putut fi un jude sau cneaz, al unei mici obști sătești. Așezarea sătească sau moșia, de la Geamără s-a numit Gemărești și ulterior pierzând forma „rotacizantă”, a devenit Gemănești (Geminești).

În două documente din secolul al XVII-lea, din 5 mai și respectiv 20 iulie 1668, se face precizarea că Mănăstirea Neamț a vândut părintelui Gavril sihastrul de la Agapia Veche, o bucată din hotarul Gemăneștilor din sus, pentru cinci poloboace cu miere, hotarul căreia era hotarul Netezilor, apa Topoliței, Valea Seacă, Fântâna Mucedă și Râpa Roșie³⁶.

Deasemenea, tot în două documente din 23 noiembrie și 9 decembrie 1720, domnitorul Mihai Racoviță, a pus să se aleagă și a făcut danie logofătului Ilie Catargiu a treia parte din locul domnesc al hotarului Târgului Neamț, respectiv 72 de pământuri. Hotarul locului era astfel delimitat de apa Neamțului, drumul ce merge la Blebe, drumul spre cetate, hotarul săcanilor, apa Topoliței, hotarul Gemineștilor, pâraul Porcului, Târgu Nou, pâraul Pometelor și hotarul Măneștilor³⁷.

Un surte de pe un ispisoc din 9 decembrie 1721, care se referă la a treia parte din Gemănești, arată că aceasta se numește „Țarna Mare” și este a schitului Vovidenia³⁸.

Vecinătatea dintre moșia Gemănești și Țarna Mare este precizată și într-o poruncă de hotărnicire din 3 iunie 1733, dată de domnitorul Constantin Mavrocordat, și o altă poruncă de cercetare, dată la 25 ianuarie 1744 de către Ioan N. Mavrocordat, ispravnicului de Neamț Andrei Ruset și șătrarului Ștefan Ene, pentru o bucată de loc din hotarul Gemăneștilor.

Și în două documente de la sfârșitul secolului al XVIII-lea este vorba de moșia Geminești. Un zăpis al târgoveților din 23 august 1787, dat de starețul Paisie și tot soborul de la Mănăstirea Neamț, afirma că *nu să vor mai împotrivi de acum la moșia Gemăneștilor* și o plângere a egumenului mănăstirii din anul 1791, adresată

³⁴ DRH, vol. I, p. 74.

³⁵ Ibidem, p. 377.

³⁶ CDM, vol. III, p. 344.

³⁷ CDM, vol. V, p. 475, 478.

³⁸ AN București, fond Mănăstirea Neamț, Opis documente.

ispravnicului ținutului Neamț, suna astfel: *Așijderea mă rog ca să scrii din partea dumatile ori către vechilul din Târgu Neamț, ori către vornicii și sătenii de printr-aceste sate, adică: Grumăzești, Târpești și Topolița ca să-și pășuneze vitele ce au pe imașul hotărât moșiilor lor, iar nu pe hotarul moșiei Gemineștilor și Giurgeștilor, care sânt moșii a Mănăstirii Neamțului și Mănăstirii Secului, care nu au sate pe dânsle*³⁹.

Având în vedere că în două documente din anii 1639-1640, care se referă la moșia satului Săcălușești, și în altele două menționate mai sus, din anul 1668, care se referă la Gemăneștii de sus, apar trei repere de hotar identice: Valea Seacă, Râpa Roșie și Fântâna Mucedă, ceea ce înseamnă că cele două moșii aveau un hotar comun, întâlnindu-se pe pârâul Valea Seacă. De altfel, despre „Valea Seacă”, ne vorbește și Ion Creangă în *Amintirile sale*, fiind locul unde îl așteptau *lingurarii cu demâncarea*, în timp ce el se zbânțuia prin tei după pupăză.

Dacă moșia Gemăneștii de sus ajungea spre sud până în hotarul Săcălușeștilor, atunci moșia Gemăneștii de jos mergea spre nord până în apa Neamțului. Aceasta era poziționată între Humulești și Topolița, cuprinzând la acea dată partea cea mai însemnată din vatra satului Humulești. Se poate conchide că Gemăneștiul a fost moșia aferentă Târgului Neamț, în partea de sud, peste apa Neamțului.

10. Buzăți

Satul Buzăți de pe apa Moldovei este atestat documentar printr-un hrisov domnesc din 2 martie 1422, dat de la Alexandru cel Bun, prin care era întărit Mănăstirii Neamț.

Între anii 1446-1482 a fost reîntărit acesteia împreună cu alte sate, precum Zvorănești, Timișești și Cârștianești, în mai multe rânduri.

În anul 1720 Mănăstirea Neamțului este întărită de domnie *să-și ia zeciuală de pe moșia Buzăți, de peste apa Moldovei din pâne, din fân, din stupi, din tot locul cu tot venitul, cine ce-ar avea pe acea moșie, ori boierescu, ori călugărescu, ori negustorescu, ori a cui ar hi*⁴⁰.

La 2 iulie 1754 domnitorul Matei Ghica cere hotarnicilor Constantin biv stolnic și lui Vasile Buhăreanu biv vel medelnicer *să se hotărască pe dreptate, citând toate scrisorile ce vor avea*, moșia Buzăți a Mănăstirii Neamțului, care *suferă mare supărare despre Oăleni ai banului Iordache Balș*.

Hotarnica de constatare din 1 august 1754 nota că *Buzăți pe den sus se hotărăște cu satul Ungurași a stolnicului Constantin Lazul, iar pe den gios cu Oăleni, moșia banului Iordache Balș. La răsărit și Buzăți și Ungurași, se încep din apa Moldovei și spre apus merg până în coastele Stănilăveștilor*⁴¹.

Hotarul a fost stabilit pe drumul Blândului, prin lozii, pe baza pietrelor puse. Referitor la documente doveditoare, zice că *sânt pierdute din vremi de nepace*.

După cum reiese din documentele din 19 ianuarie și 3 iunie 1780, Buzățiul rămăsese moșie, care era lucrată cu oamenii din Păstrăveni, care aveau protimis de arendare anuală, *de se hrănia pe dânsa*. Dar acum domnitorul Constantin Moruzi a

³⁹ V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 559.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁴¹ AN București, fond Mănăstirea Neamț, XXI/10-11.

obligat mănăstirea să îndeparteze oamenii care până acum au fost cu locuința lângă mănăstire – și de aceea – cădeau cu supărare părinților de la mănăstire și a poruncit ispravnicilor ca să-i mute la Timișești și pe moșia Buzați.

Moșia fiind necesară pentru acești locuitori, se recomanda ca oamenii din Păstrăveni să nu se amestece pe moșie nici cu arat, nici cu cosit, nici cu pășunat ... ci să-și caute o altă moșie cu tocmeală, pentru hrană dacă nu le va fi destul pe moșia Păstrăveni unde locuiesc⁴².

11. Giurgești (Jurjești)

În documentul din 22 martie 1422, pentru Siliștea lui Nenovici de pe pâraul Topolița, apare ca limită și pe hotarul vechi de la Giurgiu, iar în cel din 12 martie 1437, lui Ion Țolici i s-a dat să-și facă sat Varaticul lui Giurgiu, unde au fost vile sașilor. Dar hotarul acestui loc este foarte larg până la hotarul lui Ravici, hotarul lui Baloș pe Neamț, până la hotarul tătareasc al lui Manea și până la hotarul lui Oglindă⁴³.

Dacă hotarele lui Baloș, Manea și Oglindă au putut fi identificate cu hotarele satelor Băloșeni, Mănești și Oglinzi, mai greu este pentru hotarul lui Ravici, pe care istoricul D. Constantinescu l-a identificat cu satul Răucești, ceea ce este puțin probabil. Urmând cursivitatea hotarului din document, de la sud-est, la est și la nord, hotarul lui Ravici ar veni spre Petricani (sat încă neatestat la acea dată) și Târpești.

Astfel, Varaticul lui Giurgiu ar fi cuprins tot dealul Boiștei, până spre apa Topoliței unde vor apare satele Boiștea, Topolița și Giurgești, locuri prielnice pentru pășunatul animalelor, de unde vor apare în această zonă toponimele Boiștea și Văratec. Dacă în document ar fi continuat nominalizarea hotarului și la apus, credem că ar fi fost marcat și hotarul lui Barbă Geamără (Geamănă). De la acest Giurgiu (Jurjiu), care ar putea să fie unul dintre vitejii veniți din părțile maramureșene în perioada descălecatului, a rămas toponimul satului Giurgești.

Satul este atestat documentar destul de târziu, la 22 martie 1586, cu denumirea de *cutul Jurjești cu locuri de mori în Topolița*. La acea dată cătunul Jurjești, alături de satul Târpești, cu poieni și prisăci, a fost dat de Mănăstirea Probota în schimbul satului Săvești, lui Paul slujnicier și surorii lui Iliana⁴⁴.

Despre Săvești se afirmă că *acest sat a fost drept domnesc, ascultător de ocolul Târgului Neamț și a fost înainte a Mănăstirii Probota de la Ștefan Voievod, iar Alexandru Voievod l-a dat lui Petre Sârbul și apoi lui Paul Slujnicier*⁴⁵.

La 1 octombrie 1604 Nestor Ureche – mare vornic al Țării de Jos – cu soția și cu copii au făcut danie Mănăstirii Secul satele Jurjești și Târpești de pe Topolița, poienile lui Ciolici (Țolici) și locurile de mori pe Topolița, satul Petricani, cu loc de moară pe Topolița, obținut în schimbul satului Scociuhani, dat Mănăstirii Galata⁴⁶.

⁴² *Ibidem*, XXI/14; V. Mihordea, *op.cit.*, p. 495.

⁴³ *DRH*, vol. I, p. 74, 238.

⁴⁴ *DIR*, veacul XVI, vol. III, p. 324.

⁴⁵ *CDM*, vol. III, p. 324.

⁴⁶ *DIR*, veacul XVII, vol. I, p. 283.

Un document din 10 aprilie 1605 spune că satul Târpești, cutul Jurjești și poienile lui Ciolici, au fost cumpărate de Nestor Ureche cu 1000 de taleri de argint, ceea ce ar însemna o sumă destul de mare.

După moartea vornicului Nestor Ureche problema Giurgeștilor va fi redeschisă. Astfel, la 18 noiembrie 1620 domnitorul Alexandru Iliaș a dat carte de întărire lui Gheorghe diac din Dolhești și soacrei sale Elina, fiica lui Paul Slujnicier, pentru satul Giurgești, fost ascultător de Ocolul Neamțului. Un document mai explicit din 22 ianuarie 1622, de la Ștefan Tomșa poruncește Mănăstirii Secul *să stăpânească numai satul Târpești cumpărat de la Nestor Ureche și să nu se mai întindă asupra Giurgeștilor, pentru a cărui împresurare se plânge jupâneasa Elina sora lui Paul slujnicier ... iar dacă nu, să vie să se judece și să aducă și uricul de la Petru Voievod, carele au luat Ureche vornic 50 de boi până l-au apucat la mâna lui*⁴⁷.

Se pare că disputa și-a urmat cursul, pentru că în luna mai a aceluiași an Ștefan Tomșa îi întărea stăpânirea asupra celor două sate, Târpești și Giurgești, jupânesei lui Nestor Ureche, Mitrofana și fiilor săi Vasile și Gligorașco (cronicarul).

Localizarea satului Giurgești este făcută printr-un document din 24 decembrie 1651, în care se făcea precizarea că *jumătate din Netezi pe Topolița, se află între dealul Grumăzeștilor, valea Netezilor și Siliștea Giurgești*⁴⁸.

În anii următori (1659, 1673 și 1675) satul Târpești, priculul Giurgești și poienile lui Țolici au fost reîntărite Mănăstirii Secul, care era *volnică* să-și ia zeciuală de pe ele.

Într-un alt document de la Antioh Cantemir, din 16 ianuarie 1707, Ștefan Boțul și ceilalți strănepoți ai lui Pavel slujnicier și ai Elinei revendicau încă siliștea Giurgești de la Mănăstirea Secul, făcută danie de către Nestor Ureche. Dar actele reclamanților, considerate drept *terfeloage mincinoase s-au rupt înaintea divanului domnesc*⁴⁹ și au fost din nou întărite Mănăstirii Secul la 22 aprilie 1708.

Între timp cătunul Giurgești se va fi depopulat, așa cum reiese din plângerea starețului Mănăstirii Neamțului din data de 8 iunie 1791, către isprăvnicia ținutului Neamț, făcută și în numele Mănăstirii Secul, în care se arăta că locuitorii din satele megieșe Grumăzești, Târpești și Topolița *își pășunează vitele pe moșiile Mănăstirilor Giurgești și Gemănești care n-au sate pe ele*.

12. Crăiești (Obârșia)

Satul Crăiești apare într-un document din anul 1599, scris de Gligore, preotul cel domnesc din Târgu Neamț. Acesta era un act de vânzare-cumpărare, la care martori au fost șoltuzul și cei 12 pârgari din Târgu Neamț, care pentru autentificarea documentului au pus pecetea orașului cu textul în limba latină⁵⁰.

Acesta a fost singurul document pe care îl cunoaștem în care satul apare în toată perioada medievală.

⁴⁷ CDM, vol. II, p. 28.

⁴⁸ Ibidem, p. 426.

⁴⁹ CDM, vol. V, p. 164.

⁵⁰ MagIst, 2, 1978; AIIAI, VII, p. 343 (martor la 1625 Ion din Obârșia).

Dar la jumătatea secolului al XIX-lea, în situația economică a Mănăstirii Neamțului, prezentată de Radu Rosetti, apare și *Crăiești, ce-i zic și Obârșia, care umblă în posesie cu Târpești*⁵¹. Astfel, reiese că satul Crăiești s-a aflat în vecinătatea Târpeștilor, undeva în apropierea izvoarelor (obârșiei) unui pârâu.

13. Liești și Târgu Nou

Satul Târgu Nou este atestat documentar la 5 aprilie 1603, când domnitorul Ieremia Movilă întărea Mănăstirii Agapia mai multe sate, între care și Târgu Nou pe Topolița, cumpărat de călugării de la Agapia cu suma de 12000 de aspri, de la un anume Istrion⁵².

Doi ani mai târziu, la 22 martie 1605, este atestat și satul Liești aflat mai jos de Petricani, între acesta și Târgu Nou, cu *locuri de moară în Topolița*. Dacă numele satului Liești (Iliești) vine de la un Ilie care l-a întemeiat, pentru Târgu Nou numele i s-a dat numai în antiteză cu un târg vechi, care nu ar putea fi decât Târgu Neamț, aflat la 14-15 km distanță.

În anul 1605 vornicul Nestor Ureche a cumpărat câte o treime din cele două sate – Târgu Nou, plătind 100 de taleri bătuți și 4 boi, prețuiți la 60 de taleri, și Liești, plătind câte 150 de taleri de argint, de la Isac și fratele său Ionașco și surorile lor Tudora și Irina, fii Sofroniei, nepoții lui Ionel⁵³. Dar un an mai târziu, la 25 februarie 1606, Ieremia Movilă întărea satul Liești *cu iazuri și mori pe Topolița*, vornicului Nestor Ureche, cumpărat de la Andreica Haruțul diac, Ionașco și fii săi, Gherasim și popa Ionașco și Larion fii lui Tâmpa, feciorul Lupului, cu 500 de galbeni ungurești⁵⁴.

La 10 martie 1606 urmașii lui Tâmpa vătaf au mai vândut și a treia parte din Liești, care le mai rămăsese, cu 100 de ughi galbeni, lichidându-și astfel în totalitate moștenirea⁵⁵.

Potrivit documentelor menționate din 1605, moșia Liești se afla între Târgu Nou la apus și Petricani la răsărit. Delimitarea moșiei Petricani se va face pornind din hotarul satului Ingărești al Mănăstirii Agapia *din apa Topoliței până în pădure pe drumul lui Samoilă și în continuare drumul ce mergea tot pe muchea dealului în sus până în Străhinoia, unde se întâlnește hotarul Târgului Nou. Din culme la vale spre Topoliță sunt Petricanii, iat din culme podișul spre Urecheni moșia măsoară 2660 stânjeni la apus de Târgu Nou, din valea Străhinoia (Nr. 1) și până în Cetățuie (Nr. 2), care este în colțul a patru moșii: Târgu Nou, Mănești, Liești și Băloșani, și 1680 stânjeni spre nord, spre Băloșani – din Cetățuie și până în movila ce este în colțul din deal (Nr. 3), unde Petricanii se hotărăsc cu Grașii și 1586 de stânjeni spre răsărit, unde Petricanii se hotărăsc cu Grașii și Ingăreștii, din movila arătată și până peste apa Topoliței în dealul ce este supt (Nr. 4) și 1904 stânjeni spre sud, spre Urecheni. Capătul acesta cele două moșii Petricani și Liești, din dealul ce s-a arătat pe drumul lui Samoilă ce merge tot pe culmea dealului până la obârșia Străhinoiei de unde am început*⁵⁶.

⁵¹ R. Rosetti, *Conflictul dintre Guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului*, București, 1910, p. 158.

⁵² *DIR*, veacul XVII, p. 6, 11; *CDM*, vol. I, p. 270.

⁵³ *CDM*, vol. I, p. 283, 291.

⁵⁴ *DIR*, veacul XVII, vol. II, p. 6.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 358.

⁵⁶ AN București, fond Mănăstirea Neamț, P. VI/13.

Pe baza acestei hotarnici, la 23 februarie 1801 satele Liești, Petricani și Zvorănești, împresurate de Urecheni ai păhărnicesei Zmaragda Lăzoie, sunt reîntărite Mănăstirilor Neamț și Secul, aflate sub administrație comună.

În Dicționarul lui Frunzeti, din 1871-1872, Târgu Nou apare ca sat component al comunei Petricanii de Jos (care probabil includea și fostul sat Liești), alături de satele Târpești, Petricanii de Sus, Curechiștea de Jos, Ingărești, Julfeni și Țolicea, iar în anul 1877 făcea parte din comuna Petricani, unificată cu comuna Boiștea.

14. Cucueți (Retovoești)

Prin documentul din 11 februarie 1508, domnitorul Bogdan al III-lea a întărit lui Toma o bucată de moșie din hotarul Retovoeștilor, cumpărată de la Danciul pârcălab, nepotul lui Costin, cu 100 de zloți tătărești.

Hotarul acestei părți din Retovoeștii de Sus cuprindea doar trei repere: pâraul „Topolița”, „fântâna” și „Ruptura”. Dar în afară de apa Topoliței, care poate fi identificată, celelalte două puncte de reper, care trebuiau să fixeze locul, sunt greu de găsit. „Fântâna” a dispărut, iar „Rupturi” sunt mai multe, cât este de lungă apa pâraului Topolița. Într-un alt document din 17 iulie 1569, domnitorul Bogdan Lăpușneanu întărea Mănăstirii Agapia satul Băloșeni, cu mori în pâraul Neamțului și siliștea Grași, foste *drepte domnești*, ca și o bucată din satul Retovoești, *care acum se cheamă Cucueți* de pe Topolița și *cu morile lor*, parte care era cumpărată cu 300 de zloți tătărești de la Ioan Danciul pârcălab⁵⁷.

Deosebit de important este documentul de reîntărire a satelor Mănăstirii Agapia din 11 ianuarie 1660, dat de Ștefăniță Lupu, în care sunt menționate următoarele sate: Hilioara, Ciahlaești, Siliștea, Grași, Băloșani, Cucueți, Ingărești, Târgu Nou și Goșimani.

Fiind identificate, Hilioara cu satul Filioara, Ceahlăeștii fiind parte a satului Săcălușești, de peste drum spre Agapia și Siliștea sau „Sărata”(1633), fiind chiar satul Agapia propriu-zis, așa cum vor apare acestea și în documentele ulterioare.

Satele și moșiile menționate au fost enumerate în ordinea descrescândă a distanței față de Mănăstirea Agapia, posesoarea lor. Satul Băloșani este situat pe apa Neamțului, iar Grași și Ingărești se aflau la nord și respectiv la est de Petricani. Astfel că satul Cucueți, fost Retovoeștii de Sus, nu putea să se afle decât tot pe acolo, ținând seama de ordinea enumerării din context, fiind chiar în hotarul Urechenilor, unde apare în documente o „Ruptură” în malul Topoliței.

La 20 mai 1715 domnitorul Ioan Al. Mavrocordat *volnicește Mănăstirea Neamțului să-și stăpânească și să-și ia zeciuală din satul Cucueți din ținutul Neamț, de pe Topolița după obicei din pâni, fânaț, din prisăci cu stupi. Moșia este dania lui Petru Voievod din 20 aprilie 1546, iar lui îi fusese de schimb cu Danciul pârcălab*⁵⁸.

⁵⁷ AIIAI, vol. VII, p. 337; DIR, veacul XVI, vol. II, p. 204.

⁵⁸ CDM, vol. V, p. 359.

15. Brătuleți

Satul Brătuleți este atestat documentar la data de 13 august 1604, printr-un act de întărire dat de Ieremia Movilă lui Vasile pârcalab *pentru satul Brătuleți și poienile Văratec și Zâmbrești*⁵⁹. Numele satului aflat în vecinătatea Netezilor, cu care avusese hotar comun la început, vine fără îndoială de la Bratul Netedul și urmașii acestuia. În anul 1612 satul Brătuleți este nominalizat ca limită în disputa dintre Mănăstirile Agapia și Secul, pentru o bucată din *hotarul domnesc de la Hangu*, alături de satele Bălțătești și Mânjești.

În anul 1616 Vasile Aroneanul, fostul pârcălab de la 1604, vindea satul Brătuleți *cu mori în pâraul satului, ascultător de Cetatea Neamțului*, episcopului Mitrofan de la Huși cu 300 de galbeni ungurești, care – la rândul său – l-a făcut danie Mănăstirii Secul.

Un an mai târziu, în 1617, domnitorul Radu Mihnea întărea satul Brătuleți *cu loc de moară pe pâraul Sarata* Mănăstirii Secul, iar în două documente din anii 1635 și 1636, Vasile Lupu Voievod întărea același sat vlădicăi Mitrofan al Moldovei. În cel de-al doilea document se făcea și precizarea că mitropolitul Mitrofan îl cumpărase încă pe când era episcop de Huși de la fostul pârcalab de Neamț, Vasile Aroneanul, care – la rândul său – îl primise ca danie de la domnitorul Aron Vodă.

La 20 octombrie 1639 Pavel Ureche medelnicer dăruia Mănăstirii Secul *o prisacă de 80 de matce și jumătate de heleșteu în Brătuleți, cumpărate de tatăl său Ștefan de la Petrea din Șchei*⁶⁰. Hotarul satului Brătuleți spre satul Mânjești, vecin în partea de sud-vest, îl cunoaștem grație unei hotarnice din anul 1641, făcută de vornicul Savin Prăjescul, care-l menționează astfel: *pâraul Răciuleni, valea Hilioara, valea Todireștilor, pâraul Scăiosului și Lozia*.

La 24 ianuarie 1654 domnitorul Gheorghe Ștefan cerea slujitorilor domnești *să nu învâluiască satele Borcești și Brătuleți ale Mănăstirii Secul*⁶¹. Iar în documentul din 15 aprilie 1656 hotarul satului Brătuleți era precizat astfel: *de unde se începe pâraul Răciuleni, de sub dealul Mare, la vale până unde dă în valea Hiliorului, de acolo valea în gios până drept în capul Hiliorului, de acolo în dreptul lacului spre miazăzi într-o tulpină de stejar (cu bour), de acolo în dreptul lacului până la vadul Danei; de acolo peste vale pâraul la deal prin luncă într-un bour vechi ce este lângă drum într-un fag, ce este în Coastele Ochiului, de acolo pe coastă la vale la casa lui Ștrif, de acolo valea Todireștilor, de acolo valea în sus pe lângă piciorul Scăiosului și a Lozii la deal până în Dealul Mare, de acolo pe sub Dealul Mare în dreptul locului înapoi unde cade hotarul iară în pâraul Răciului de se împreună*⁶².

Trei ani mai târziu, la 18 august 1657, mitropolitul Varlaam al Moldovei dădea și el prin testament Mănăstirii Secul, cele două sate, Borcești și Brătuleți, *cu prisacă, moară și heleșteu*. În anul 1665 domnitorul Eustatie Dabija întărea Mănăstirii Secul curăturile din Țolici din hotarul Târpeștilor, pentru care a avut dispute cu locuitorii din Grumăzești, Netezi și Brătuleți⁶³.

⁵⁹ AIIAI, vol. VII, p. 339, 341.

⁶⁰ Ibidem, p. 343; CDM, vol. II, p. 233.

⁶¹ CDM, vol. III, p. 23.

⁶² AIIAI, vol. VIII, p. 382.

⁶³ CDM, vol. III, p. 244.

Deci, la acea dată Brătulețiul era încă sat. Dar între timp se va fi depopulat, din moment ce în Recensămintele rusești din anii 1772 și 1774 nu mai este trecut. Probabil devenise un cătun nesemnificativ, din moment ce în Condica Visteriei Moldovei din anul 1816 este trecut împreună cu satul Petricani, al aceleiași mănăstiri.

16. Mânjești

Satul Mânjești apare în cele mai multe documente împreună cu satul Bălțătești și uneori și cu Brătuleți, fiind vecine. În anii 1608-1609 satele Bălțătești și Mânjești au fost întărite de domnitorul Constantin Movilă lui Pătrașcu, fost mare vornic, cu precizarea că satele au fost *drepte domnești*, care au aparținut de Ocolul Târgului Neamț.

În anul 1612 Ștefan Tomșa, judecând o pricină între Mănăstirile Agapia și Secul, pentru un hotar, din hotarul domnesc de la Hangu, în care apar și satele vecine Mânjești, Bălțătești și Brătuleți, a amănat judecata până după așezarea oastei, când locuitorii din cele trei sate vor fi chemați să stea față, deoarece la acea dată se desfășurau luptele dintre Ștefan Tomșa și Movilești, încheiate cu victoria primului de la Cornul lui Sas⁶⁴.

În anul 1620 satele Bălțătești și Mânjești au fost întărite ginerelui lui Pătrașco, marelui vornic Costea Bucioc, iar la 31 mai 1626 domnitorul Miron Barnovschi le-a întărit copiilor lui Costea Bucioc: Dumitrașco al doilea stolnic, fratelui său Toader și surorilor lor Candachia, Anghelina, Tudosia și Tofana, cu vecini cu tot, danie de la Constantin Movilă pentru 6 cai și 600 de galbeni dați în slujba țării.

Dar un an mai târziu, același Miron Barnovschi, printr-un schimb forțat, le-a făcut danie Mănăstirii Hangu, dându-le moștenitorilor lui Bucioc în schimb satele Căcăceni de la Hârlău și Micăușeni de la Dorohoi, rămase după moartea hatmanului Isac Balica.

Însă după înlăturarea de la domnie și moartea lui Miron Barnovschi, cele două sate – Căcăceni și Micăușeni, date în schimb de acesta – au fost reclamate ca moștenire de Ioana, soția lui Miron Costin (cronicarul), care – prin tatăl său Ioan Movilă – era nepoata soției lui Isac Balica, ca și a foștilor domni ai Moldovei, Ieremia și Simion Movilă.

Satele Mânjești și Bălțătești, recuperate astfel, vor rămâne moștenire ginerilor lui Costea Bucioc: lui Șoldan – Mânjeștii, iar lui Iordache Cantacuzino visternic – Bălțăteștii.

De la Șoldan, satul Mânjești a rămas ginerelui acestuia Miron Stârcea, iar de la acesta fiului său Neculai Stârcea, care ajungând însă în sărăcie, l-a pus în vânzare, fiind cumpărat de Mănăstirea Bistrița. Dar beneficiind de protimisii, atât ca rude, cât și ca vecini, satul a fost răscumpărat de către vistiernicul Iordache Cantacuzino, așa cum reiese dintr-o adevărată dată lui în anul 1646 de către domnitorul Vasile Lupu, deoarece acesta a răscumpărat de la călugării de la Bistrița siliștea Mânjești cu 250 de lei bătuți⁶⁵ și astfel cele două sate au rămas tot împreună în stăpânirea Cantacuzinilor moldoveni.

Apoi acestea au rămas fiului său Toader Cantacuzino și în continuare lui Ilie Cantacuzino, nepotul vistiernicului Iordache, iar la moartea acestuia jupânesei sale Maria.

În anul 1714, când a avut loc tragedia Brâncovenilor, fiind executat la Constantinopol și Ștefan Brâncoveanu, fiul lui Constantin Brâncoveanu, care era ginerele lui Ilie Cantacuzino, actele de proprietate ale Cantacuzinilor s-au pierdut în apa

⁶⁴ *Ibidem*, p. 93, 316; *DIR*, veacul XVII, p. 93.

⁶⁵ Gh. Ghibănescu, *op.cit.*, III, 1908, p. 120.

Siretului. Atunci călugării de la Mănăstirea Hangu, au găsit momentul prielnic să revendice cele două sate și astfel, în anul 1715, domnitorul Nicolae Al. Mavrocordat, a luat prin judecata divanului *cele două sate cu toți vecinii și cu tot venitul* și le-a întărit ca danie Mănăstirii Hangu, care a fost în același an închinată Patriarhiei din Alexandria, patriarhul Samoil al acesteia, fiind la acea dată în vizită în Moldova⁶⁶.

Însă la schimbarea domniei în anul următor, jupâneasa Maria, văduva visternicului Ilie Cantacuzino, a cerut divanului domnesc al lui Mihai Racoviță să se rejudece cauza și astfel cele două sate au revenit posesorilor lor de drept, respectiv familiei sale.

Satele Bălțătești și Mânjești erau între cele mai mari din zona Neamțului, plătind anual o ruptă de 1080 de lei, câte 4,5 lei de familie, având 240 de birnici. În anul 1728, 15 locuitori din Mânjești l-au tras în judecată pe Iordache Cantacuzino, fiul visternicesei Maria, pentru că *se socoteau moșani veciniți pe nedrept*, adică răzeși.

Dar divanul domnesc face constatarea că: *dovedindu-se că moșia a fost de pe muiere, nu a lui, s-a cunoscut că acel vecin* (bunicul celor 15) *a luat față de moșani și moșia după femeie au rămas*, așa că au fost considerați *vecini de drept*⁶⁷.

Privind poziția satelor, este interesant documentul din 1641, prezentat anterior la la Brătuleți, care ne dă hotarul dintre Mânjești și Brătuleți, care erau vecine *pârâul Răciuleni, valea Hilioara, Valea Todireștilor, pârâul Scăiosului și Lozia*. Treptat cele două sate, având același proprietar, au format un hotar comun sub toponimul de Bălțătești, despre Mânjești nemaipăstrându-se nimic în memoria locală.

17. Negrilești

În două documente din 1605 și 1617, de danie și de întărire a mai multor sate, din partea lui Nestor Ureche, către Mănăstirea Secul, este menționat și priculul (cătunul) Negrilești de pe apa Moldovei⁶⁸.

La 14 august 1699 Teodor Caraiman, fost postelnicel, dă mărturie că a vândut satul Negrilești de pe Moldova lui Vasile Pleșca, al treilea logofăt *cu vecinii și cu vaduri de mori în apa Râșcăi, satul întreg cu loc de țărini și cu fânaț și cu locuri de prisăci și din tot locul, cu tot venitul acelu sat, cu 250 de lei băuți*, făcând și precizarea că acesta *îmi iaste moșie de la pătinții mei și părintelui meu i-au fost cumpărătură de la călugării de la Mănăstirea Săcul și eu căzând la mare greu și sărăcie, ne avându de alta de ce mă apuca*⁶⁹.

Din acest moment se pare satul a început a se depopula, devenind treptat simplă moșie.

Moșia Negrilești a revenit în actualitate în momentul în care starețul de la Hangu, Anastase Kiribău, a vândut-o fraților Apostol și Ioan Humă și altor târgoveți de la Neamț, în schimbul a 70 de oi, vânzare pe care a contestat-o Costachi Lazul, pe atunci jitnicier, care stăpânind Drăgușenii și care a obiectat că *n-a știut nimic de acea vânzare*, el având protimis de cumpărare. Însă vecinii care mai erau pe moșie *s-au rugat să se voiască să rămână tot la mănăstire*, unde aveau mai multă larghețe.

⁶⁶ Th. Codrescu, *op.cit.*, V, 1856, p. 365-377.

⁶⁷ V. Mihordea, *op.cit.*, p. 93.

⁶⁸ *DIR*, veacul XVII, p. 232; Gh. Ghibănescu, *op.cit.*, I, 1906.

⁶⁹ Idem, *op.cit.*, XXII, 1926, p. 48.

Această dispută dintre Humești și Costachi Lazul se va încheia abia la 12 mai 1755, în favoarea acestuia din urmă, care le-a înapoiat Humeștilor cele 70 de oi și a luat moșia Negrilești⁷⁰, ratându-se astfel prilejul ca satul Humulești să fi luat ființă pe malul Moldovei. Un sfert de veac mai târziu, în anul 1771, Apostol Humă dădea mărturie paharnicului Iordache Lazul, fiul stolnicului Costache Lazul, că *uricele moșiei Negrilești sânt în mâinele lui Gane logofătul*.

În anul 1803, în mărturia hotarnică privind hotarul Drăgușenilor cu moșiile Zăvoiani și Negrilești, făcută de vornicul de poartă Gavril Conachi, se dădeau următoarele puncte de reper: *pe urmă am trecut peste apa Moldovei la Zăvoiani și Negrilești, și întâi am mers de am aflat semnele cele firești ce se arată prin hotarnica lui Nuță și am găsit întâi gura Șomuzului, ce da atunci în Moldova pe unde curge Râșca*.

Ultima dată când moșia Negrilești mai este menționată în documente ca o entitate aparte, a fost în anul 1813, când s-au împărțit moșiile între moștenitorii paharnicului Iordache Lazul. Moșia Negrileștilor, fiind evaluată la suma de 2000 de lei, a revenit banului Constantin Lazul, fiul din prima căsătorie al paharnicului Iordache Lazul⁷¹. În prezent, locul unde a fost satul și moșia Negrilești, este o raclă de pe moșia comunei Drăgușeni, din județul Suceava, rămasă peste apa Moldovei, în județul Neamț.

18. Ungheni

Atestarea documentară a satului datează din anii 1601-1602, când Luca Stroici logofăt, care stăpânea Stroiștii de dincolo de apa Moldovei, a cumpărat de la Andreica Haruțul și de la neamul său – Ionașco, Gherasim, Nechifor și Soanea – jumătate din Ungheni cu 180 de taleri și partea lui Purice din satul Stănișlăvești cu 12 taleri⁷².

Se pare că la acea dată Ungheniul era doar moșie nu sat locuit, deoarece cei care-l stăpâneau, Haruțul și neamul său, erau din Rătești, iar Purice era din Stănișlăvești.

În anul 1605 partea de sus a satului Ungheni pe Moldava, care era vecină cu cătunul Negrilești, a fost făcută danie Mănăstirii Secul, de către vornicul Nestor Ureche, iar în anii 1613-1616, Păscălina, jupâneasa lui Luca Stroici, și fiul acesteia Ionașco, au întors toate părțile cumpărate de Stroici logofăt, de la Haruțul și de la alte neamuri ale lui dintre Gănești și din Tâmpeschi, ca și de la Purice și Ionuță, fiind răscumpărate și primind înapoi cei 180 de taleri, pe care îi dăduse cu precizarea că *dresul ce l-au avut de cumpărătură Stroici logofăt pe acele părți de ocină din Unghiani s-au prăpădit în Țara Leșească*.

În anul 1628 părți din Ungheni, *cât să va alege*, sunt schimbate cu părțile din Rătești, care fuseră cumpărate de Ștefan Boul vistiernic de la neamul diaconului Larion. După cum aflăm dintr-o mărturie din 20 mai 1644, acestea formau o treime din Unghenii de Sus, *către hotarul Sârbilor și a Zmeeștilor*⁷³.

În anul 1647 Gheorghe și fratele său Sorea vând și ei lui Ionașco Grecul din Săcueni jumătate din Unghenii de Sus, *din trupul satului și din țarini și cu livezi în locu și vaduri de mori în Râșca și cu loc de hăleșteu* cu 190 de zloți. Dacă Unghenii de Sus

⁷⁰ Ioan Neculce, fasc. III, p. 17.

⁷¹ *Ibidem*, p. 34; G. Luca, *op.cit.*, p. 43.

⁷² DIR, veacul XVI, vol. V, p. 22.

⁷³ Gh. Ghibănescu, *op.cit.*, XXI, 1925, p. 59.

se afla pe Râșca, spre hotarul satelor Sârbi și Zmeești, atunci Unghenii de Jos se afla spre vărsarea Râșcâi în Moldova, între Negrileşti și Preutești.

La 1663 Eustatie Dabija dădea poruncă pârcălabului de Neamț, Iftime Boțul, să cerceteze *jaloba* lui Ștefan Boul, fost vornic, împotriva lui Larion din Rătești, pentru schimbul făcut dintre Ungheni și Rătești, *că partea dată de Larion din Ungheni, este partea lui Cozma și a feciorilor săi și a fost schimbată cu Ionașco Grecul din Săcueni, în consecință Larion să fie scos de pe părțile date de Ștefan Boul din Rătești.*

Părțile stăpânite de razeșii din Săcueni, sat aflat între Drăgușeni și Iorcani, au făcut obiectul mai multor documente de cercetare și mărturie. Astfel, la 21 iulie 1712 Savăr văr primar al *Grecului din Săcueni, dă mărturie nepoatei sale Anghelinii ce o ține părintele Crăciun Hodoroabă din Baia, pentru Unghianii din gura Râștei ce este dat Iftimii Nemișoaei de la tatăl său Grecul deosebit de alte părți*, iar la 22 iulie 1722 Ștefan Caraiman din Zmeești, dădea și el mărturie preotului Hodoroabă din Baia, pentru moșia Ungheni din gura Râștei, *ce se hotărăște cu Zmeești și Hilipești, pe care mătușa noastră Acsinia Grecoae a dat-o de zestre fetei sale Iftimia Nemișoae, iar ceilalți frați Ghiorgghiță, Gavril și Nastasii Dicșoaei le-au dat părți din Săcuiani deosebit de Unghianii Iftimii Nemișoaei, făcând precizarea că atunci când ni-au prădat leșii pe toți atunce i-au pierit și ei zapisul de împărțire.* Se mai preciza că *pe acel pământ l-a arat și s-au hrănit multă vreme*⁷⁴.

Prădatul leșilor s-a petrecut prin anii 1686 sau 1689, în timpul războaielor turco-polone, când doamna Ruxanda, fiica lui Vasile Lupu, a fost ridicată de la conacul din Preutești și decapitată la Cetatea Neamțului.

Potrivit documentului menționat mai sus, la acea împărțire au fost martori Gavril Căraiman, Ionașco Căraiman comisul, Bere vornic, Cara ce-au fost jinicier și Ița Saule. După cum reiese dintr-un alt document din 10 iulie 1734, Unghenii de Sus era împărțit între Negoită Ciudin, Toader Dicăși și preotul Crăciun Hodoroabă. Prin acest document, preotul Hodoroabă se jeluia că: *vânzând o jumătate din Ungheni vornicului Iordachi Cantacuzino ... fiindu-i întoarsă vânzarea, actul a rămas la Ciudin și acuma îl are fiul acestuia, iar acea jumătate din Ungheni revenea preotesei Anghelina de la moașsa, Iftimia Nemișoae.*

În legătură cu acesta domnitorul poruncește ispravnicilor de Neamț *să ia dresele de la feciorul lui Ciudin și să le dea preotului Crăciun Hodoroabă*⁷⁵.

La 13 iunie 1745 feciorul lui Negoită Ciudin, Ilie Ciudin, face plângere divanului domnesc că *are o moșie în satul Ungheni, ținutul Suceava, de pe mama sa, fata lui Gheorghe Moțoc, ce este împărțită cu sora ei, soția lui Gligorașco Ursachi și cealaltă jumătate ar fi fost cumpărată de Negoită Ciudin de la Dicăș. Iar această parte ar fi fost împărțită între frații mai mici ce sânt din fata tătarului Zoicăi și, după moartea lui Negoită, popa Hodoroabă a pus mâna pe ea și o stăpânește fără carte.*

Acesta este întărit la 23 iunie 1746 de către domnitorul Ioan Mavrocordat ca *să-și ia zeciuiala dintr-o jumătate din satul Ungheni, din pâne, din fânaț, din prisăci cu*

⁷⁴ Idem, *op.cit.*, XXII, 1926, p. 9.

⁷⁵ Idem, *op.cit.*, XXIV, 1928, p. 1.

*stupi, din grădini cu legumi și din tot locul după obicei*⁷⁶. În anul 1747 Gligore Ursachi și soția sa Lupa, fata lui Negoită Ciudin, vând lui Constantin Bașotă postelnic, a treia parte din Ungheni partea de sus, ce se hotărâște cu Sârbii și Zmeeștii pe 70 de oi, dându-i totodată și zapisele cele vechi pe care le avea.

Dar seria disputelor continuă prin plângerea de la 29 aprilie 1753, a papei Ioniță de la Săcueni, probabil din neamul Grecul, *împotriva lui Ilie Ciudin, feciorul lui Negoită Ciudin și a lui Gligoraș Ursachi ce șade la Hârlău, care îi popresc un ispisoc al moșiei Ungheni arătând pricini fără de cale*⁷⁷. Referitor la aceasta, domnitorul Constantin Cehan Racoviță poruncește ispravnicului de Neamț *să-i apuci cu mari țării și să scoți ispisocul preotului de la mâna lor și de vor mai fi și alte pricini între ei, vei judeca cu dreptate*.

În anul 1768 se alege partea părintelui Ioniță de la Săcueni, din Unghenii de Jos, care se învecinează cu Preutești a Mănăstirii Neamțului și cu Ungheni (probabil Unghenii de Sus), partea medelnicerului Constantin Bașotă și Sârbi a Mănăstirii Râșca.

Plângerile de împresurare a răzășiei preotului Ioniță, în special din partea Preuteștilor lui Ștefan Stihi, se repetă în anii 1780 și 1784. Dintr-un document din 20 martie 1800 aflăm că cei mai mulți din răzeșii din familia Stihi, care stăpâneau a treia parte din Ungheni, se mutaseră în orașul Botoșani.

Unii dintre aceștia își vânduseră părțile care le reveniseră prin anii 1786-1787, pe care le amanetaseră boierilor Consantin Lazul și Constantin Bașotă, iar partea Stiheștilor, care erau plecați, rămăsese în stăpânirea lui Nicolae Panaite pitar, feciorul Smarandei Stihi, care le-ar fi răscumpărat. Totuși la judecata care a avut loc în fața divanului domnesc, s-a constatat că unul din zapisele de răscumpărare prezentate de învinuit era fals.

Pitarul Neculai Panaite, care apare în două documente din anii 1807-1809, cu numele de Stihi, luat după mamă, este învinuit de Gavril protopop, preotul Toader, diaconul Mihalachi și de alți răzeși din Ungheni că *după ce i-a fost vândută partea sa de istov, a arendat partea lor pe trei ani, până la 23 aprilie 1802, pe care o stăpânește în tărie* (cu forța) *în continuare, ba a așezat și oameni străini pe partea lor cu casele*.

Divanul domnesc a poruncit ispravnicilor de Neamț să cerceteze situația reclamată și *să-s învoiască cu dânșii, căci de nu să va învoi, apoi să va rădica așezarea lor cu porunca divanului*⁷⁸.

În Condica Visteriei Moldovei din anul 1816, Neculai Stihi pitar, cel menționat la 1786 și 1800 cu numele de Neculai Panaite pitar, apare ca boier în satul vecin Preutești, având 48 de birnici și 2 scutiți, de unde se poate trage concluzia că ar fi tras o parte din locuitorii și din moșia Unghenilor la Preutești.

Dar cum satul Ungheni se depopulase în mare parte, s-ar putea ca acea parte din Ungheni care a fost unită la Preutești și care a aparținut Stiheștilor din Ungheni, să fie actualul „Făgețel”, unde o raclă este cunoscută și în prezent cu numele de *moșia lui Stihi*. În jurul anului 1870 pe locul fostelor sate Ungheni și Zmeești a reapărut un cătun Ungheni, care în Dicționarul lui Frunzeti ținea de comuna Timișești, iar după reforma din 1921 va ține de comuna Drăgușeni, pe a căror moșii se afla.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 29, 31.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 41; AN București, fond Mănăstirea Neamț, P. LVIII/35.

⁷⁸ Documentele originale se află la familia Radu Amihăiesei, din Târgu Neamț.

19. Zmeești

Este atestat documentar la 1 februarie 1638, prin mențiunea unui martor din Zmeești, megieș al satului Răucești. Și în 1639-1640 satul Răucești al lui Gheorghe Boțul a fost cercetat de Toader diac din Stănilăvești, fiind *împresurat de satele Zmeești și Borcești*⁷⁹.

La 27 ianuarie 1705 Ștefan Caraiman făcea danie nepotului său Sandu Șeptilici partea sa din Zmeești, *ce s-ar alege dintre toți frații mei, din giurăta de sat partea de sus*, pentru ca la 15 ianuarie 1739 fiul acestuia, ieromonahul Naftanail Șeptilici, să primească carte de întărire de la domnitorul Grigore al II-lea Ghica, să-și stăpânească o parte de moșie, din satul Zmeești de la ținutul Neamț *din giurăta de sat, parti di sus, pentru cari parti arată zapis de la moșul său Ștefan Caraiman nepotul său Sandul Șeptilici, tatăl lui Naftanail și să-și ia di a dzece din ținari, din fânețe, dinprisăci cu stupi și din grădini cu legumi și din tot locul, cu tot venitul moșii după obicei.*

În 1735 unii răzeși din Zmeești, între care Iordache Lazul, Gavril Bontaș ispravnic de aprozi, Lefter Bontaș și Lupașcu Galimase, primesc carte de întărire pentru jumătate din sat.

La 15 ianuarie 1742 în fața divanului domnesc a lui Constantin Mavrocordat au venit Sandu Caraiman căpitan, feciorul lui Vasile Caraiman, și egumenul de la Râșca, Naftanail Șeptilici, care s-au reclamat pentru *a patra parte din jumătate de sat Zmeești din partea de sus, ce sântu pe apa Râșcăi la ținutul Neamț.*

Naftanail Șeptilici a arătat un zapis de danie dat lui Sandul Șeptilici de Ștefan Caraiman, pentru o datorie de 30 de lei, iar Sandu Caraiman a prezentat un act de cumpărare a lui Vasile Caraiman, tatăl său, de la fratele său Ștefan Caraiman. Dar la hotărârea judecătorească s-a stabilit *să stăpânească cel cu act de cumpărare în fața celui cu act de danie.* Astfel, a rămas ca Sandu Caraiman să stăpânească a patra parte din jumătatea de sus a satului Zmeești, *cu locul caselor lui Ștefan Caraiman și cu vad de moară în vatra satului*, iar Naftanail Șeptilici urma – la rândul lui – *să-și oprească din orice altă proprietate a lui Ștefan Caraiman, în valoare de 30 de lei*⁸⁰.

Din mai multe documente dintre 1747 și 1766 reiese clar poziția satului Zmeești, între satele Răucești, Sârbi al Mănăstirii Râșca, Săvești al Mănăstirii Probota și Ungheni. În anul 1766 s-a făcut un schimb de sate și moșii între Constantin Bașotă biv vel medelnicer și Mihalache Talpă biv vel căpitan. Talpă dădea jumătate din Zmeești de la ținutul Neamț și jumătate din Zăvoiani de pe Moldova, cu o precizare foarte interesantă: *scrisorile vechi ale lui Talpă s-au pierdut în vremea răzcoalelor, când au luat leșii pe doamna Ruxanda, fata lui Vasile Vodă din Preutești*⁸¹.

Prin această afirmație, deși târzie, se poate susține că la 1686, când cazacii polonezi au pătruns în Cetatea Neamțului și au ucis-o pe doamna Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, aceștia au ridicat-o de la conacul său din Preutești.

În această perioadă în satul răzășesc Zmeești are loc o adevărată burzuială, au loc împresurări de hotare, schimburi mai mult sau mai puțin forțate, popririi de acte, clăcași *atât șezători în case, cât și cei care se hrănesc pe acele moșii*, din Zmeești de gios și de sus, care nu-și mai achită dijma. Poate fi un exemplu că societatea agrară medievală a intrat în criză.

⁷⁹ CDM, vol. II, p. 260.

⁸⁰ Ioan Neculce, fasc. III, p. 21.

⁸¹ V. Mihordea, *op.cit.*, p. 533.

La 10 iunie 1785 Lavin diacon, feciorul lui Nicolae Caraiman, și fii săi vând partea lor din Zmeești lui Iordache Cantacuzino biv al II-lea vistiernic, iar în anul 1786 răzeșii din Zmeești se vor afla în fața divanului pentru ieșirea din devălmășie și alegerea părților lor. Acest proces anevoios va dura până prin anii 1799-1800⁸².

Cei care vor profita de această situație au fost boierii Iordache Lazul paharnic și socrul său banul Constantin Bașotă, iar după moartea acestora, fiul paharnicului, banul Constantin Lazul, care în anul 1799 a cumpărat și ultimile răzășii de la Maria, soția lui Lefter Bontaș, de la Toader Mereuță și moștenitorii lui Ștefan Capșa.

Părându-i-se și domnitorului Constantin Ipsilanti că ar fi fost niște vânzări forțate, la 30 octombrie 1799 poruncește ispravnicului de Neamț *să se facă publicație, asupra celor ce dreptate le va da protimis de răscumpărare*. Memoria fostului sat Zmeești mai este păstrată de o raclă de pe teritoriul moșiei Drăgușeni, din vecinătatea actualului sat Ungheni.

Este interesant că satele răzășești Ungheni și Zmeești au dispărut în aceeași perioadă, ca și alte sate sau părți răzășești din această zonă, din Preutești și Șoimărești din ținutul Neamț, Săcueni, Bărgăeni și Lețcani din ținutul Suceava, putând fi vorba de o adevărată criză a proprietății răzășești, în perioada de trecere la economia agrară de piață.

Moșiile acestor sate au fost acaparate mai ales de boierii ce stăpâneau moșia Drăgușeni din ținutul Suceava.

VILLAGES DISPARUES DE LA CIRCONSCRIPTION DU NEAMȚ

Résumé

Cet article propose, à partir d'une étude affinée d'archives et de la toponymie, les plus pertinents aspects concernant l'existence et la disparition de 21 villages de la zone du nord de l'actuel département de Neamț, qui sont mentionnés par des documents divers à travers les XV-XVIIIe siècles.

Généralement, la disparition de ces localités a été causée, selon l'opinion de l'auteur, premièrement par la dépopulation, puis par l'intégration de ces villages par d'autres et dernièrement par le changement des gisements des localités en vue de l'obtention des terres à cultiver.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 – Esquisse des villages disparus: 1 – Ungurași; 2 – Rătești; 3 – Oțăleni; 4 – Stănilăvești; 5 – Băloșani și Grași; 6 – Mănești; 7 – Borcești; 8 – Toplița; 9 – Găminești; 10 – Buzăți; 11 – Giurgești; 12 – Crăiești; 13 – Liești și Târgu Nou; 14 – Cucuiești; 15 – Brătulești; 16 – Mânjești; 17 – Negrișeni; 18 – Ungheni; 19 – Zmeești.

Fig. 2 – Démarcation de 1782-1793, dans laquelle sont mentionnées quelques villages disparus: Buzăți, Rătești, Ungurași, Stănilăvești.

⁸² AN Iași, fond Documente, P. 462/30.

CÂTEVA AMENZI ÎN MOLDOVA

EPOCII FANARIOTE. ASPECTE FISCALE

de Dorin Dobrinu

Pe tot parcursul epocii medievale s-au folosit ca mijloace de represiune împotriva vinovaților în special pedepse corporale, dar unele dintre ele au fost transformate în amenzi. Banii astfel strânși au constituit un venit suplimentar pentru domnie sau pentru dregătorii acesteia.

Se poate afirma că amenzile au avut și rolul de a asigura moralitatea în societatea medievală, moralitate care să urmeze preceptele creștine. Principalele amenzi existente în Moldova fanariotă au fost: gloaba, deșugubina, pripasul și ciubotele, pe care le vom avea în atenție în continuare.

1. Gloaba

Gloaba a fost cea mai veche și mai des citată dintre amenzi¹. Episcopul Melchisedec credea că gloaba ar fi fost de origine română și că ar veni de la verbul *deglube* = despoi, iar globnicii erau cei care luau „ca gloabă cai (...) de multe ori cai foarte ordinari și slabi și, de aceea, a rămas în popor zicerea gloabă, ca un epitet de ocară pentru un cal rău”². I. Bogdan considera gloaba tot ca pe o amendă, susținând că etimologia se găsește în cuvântul vechi slav *глоба* = gloabă, amendă, iar *глокинк* = globnic era slujbașul care aducea sau încasa gloabele³.

Se plătea gloabă pentru omucideri⁴, tâlhărie⁵, furt⁶, produceri de răni sângeroase⁷, bătăi⁸ și pentru „șugubini de femei”⁹.

¹ N. Grigoraș, *Principalele amenzi din Moldova în timpul orânduirii feudale (secolele al XV-lea - al XVIII-lea)*, în *AIIAI*, VI, 1969, p. 159. În studiul său, cercetătorul ieșean insistă mai mult asupra situației din secolele XV-XVII, referirile la perioada fanariotă fiind destul de rare.

² Melchisedec, *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire dupe documentele Episcopiei și alte monumente*, București, 1869, p. 64.

³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 596, *apud* N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 159.

⁴ T. Codrescu, I, 10, 1916, p. 151; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuit de C. Istrati, vol. II, Iași, 1986, p. 329; vol. III, Iași, 1987, p. 13.

⁵ Idem, vol. II, p. 30, 97-98, 112.

⁶ Idem, vol. III, p. 275-276.

⁷ A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 200.

În documentele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea sunt indicate gloabele care erau acordate ca venituri unor dregători. De exemplu, marelui vornic al Țării de Jos îi reveneau gloabele care se strângeau din ținuturile situate în partea sudică a Moldovei¹⁰. Pârcălabii din ținuturile Orhei, Lăpușna și Soroca încasau gloabele din ținuturile lor¹¹, marele comis lua gloabele din Braniștea Iașilor¹², în vreme ce vornicilor de Poartă le reveneau cele din Iași, ținuturile Cârligătura și Roman¹³.

Gloabele din satele mănăstirești au fost acordate în bună parte mănăstirilor, pentru suplimentarea veniturilor lor¹⁴. În acele care includeau aceste danii erau trecute și poruncile către globnici ca să nu intervină în satele respective, întrucât „egumenul are treabă să-i judece și să-i certe pre cei vinovați și să-i și globească”¹⁵. Asemenea drepturi de a judeca și globi au fost acordate și episcopilor pentru satele din eparhiile lor¹⁶.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea gloabele se plăteau atât în bani, cât și în natură. Valoarea unei gloabe varia după împrejurări, dar oricum ele erau foarte ridicate. De exemplu, preotului Ioan din Podoleni i se luaseră ca gloabă următoarele: episcopul Hușilor îi luase un cal care valora 50 de lei, mitropolitul Moldovei îi luase 46 de stupi și 20 de ocale de ceară „și altile”; dar nu era totul, întrucât clucerul Mardare îi luase și el 27 de vedre de vin¹⁷. Lui Cerbul, evreu din satul Bădiceni, ținutul Soroca, i s-au luat ca gloabă 35 de galbeni ungurești și un cal¹⁸.

În unele cazuri gloaba nu putea fi suportată nici chiar de către un sat întreg, cum s-a întâmplat înainte de 11 decembrie 1707, când oamenii din satul Cucur, proprietate a Mănăstirii Putna, fugiseră pentru că se găsisse un om ucis în hotarul satului lor. Descoperindu-se ulterior ucigașul, domnitorul i-a anunțat că nu mai era cazul să se teamă de globnici și de „împrejurași”, îndemnându-i să se întoarcă chiar dacă ar fi fugit din țară¹⁹.

Domnii din secolul al XVIII-lea au încercat să limiteze sau chiar să desființeze practica luării de gloabe de la cei vinovați. În cea de-a doua domnie, Constantin Mavrocordat porunea ispravnicilor ca „gloabe, angării, clăci, prețu de un ban (...) de la nime să nu eie, afară de gloabele tâlharilor ce au poroncă, că pentru

⁸ *Ibidem*.

⁹ I. Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. I, Bârlad, 1911, p. 6-7; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 13.

¹⁰ *Idem*, vol. II, p. 329-330; vol. III, p. 108.

¹¹ A.V. Sava, *op. cit.*, p. 200.

¹² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 127.

¹³ *Idem*, vol. II, p. 126.

¹⁴ *Idem*, vol. III, p. 69; *CDM*, vol. V, p. 282, 380; vezi și N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 161.

¹⁵ *CDM*, vol. V, p. 282, 370; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 11.

¹⁶ *CDM*, vol. III, p. 228.

¹⁷ *Ibidem*, p. 359 (17 iunie 1739).

¹⁸ *CDM*, vol. II, p. 581-582.

¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București, 1904, p. 128.

aceea s-au oprit ca să nu judece pe tâlhari, că și globănit și judecători nu este cu cale”²⁰. În hrisovul din 23 noiembrie 1754, pentru stabilirea veniturilor fiecărei dregătorii, se arată că „șugubin, gloabe, fiind un obicei, un lucru urât”, se hotărâse desființarea lor²¹. Între „ponturile” date de Mihai Șuțu, la 18 martie 1795, pentru dregătorii ținuturilor, era și o referire la gloabe, stabilindu-se desființarea lor: „Gloabele ce obicinuiau a lua o samă din dregători de la cei care fac vreo vinovăție, cu totul să lipsească și nici un ban gloabă să nu se eie de la nimeni, ce pe acel care va urma vreo vinovăție după vina lui să se certe, fără strășnicie”²².

2. Deșugubina

Originea cuvântului se găsește în vechiul cuvânt slav *npunacumu* = moarte de om = *homicidium*, crimă de moarte. Deșugubina sau „șugubina” mare se plătea în primul rând pentru omucidere, iar cea obișnuită pentru tâlhărie și adulter²³.

Documentele din prima parte a perioadei fanariote, în care este menționată deșugubina, fac referire la acestea numai ca la o pedeapsă pentru adulter, numită și „gloaba pânticelui”²⁴. Dimitrie Cantemir relatează că părinții își sfătuiau fiii astfel: „fiul meu, păzește-te de furt sau de tâlhărie, căci de spânzurătoare n-am să te pot scăpa; cât despre împreunările oprite nu te paște nici o primejdie de moarte, atâta timp cât vei da bani pentru șugubinat”²⁵.

Din secolul al XVII-lea deșugubinarii au ajuns un fel de supraveghetori ai comportării locuitorilor din sate, misiunea lor fiind de a umbla din loc în loc, cercetând denunțurile privitoare la adultere și, după simulacre de procese, de a strânge deșugubinele²⁶.

Veniturile din deșugubină erau încasate de dregătorii cărora le erau repartizate, sumele fiind destul de mari. De exemplu, marele vornic al Țării de Jos încasa deșugubinele din partea de sud a Moldovei: „de fată mare 20 de lei, de muiere 12 lei, de la cei ce le vor fi făcut, iar de la femei numai ciobotele câte 2 ughi, pâ obicei”²⁷.

Deșugubinele au fost desființate la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. La 23 noiembrie 1754, prin hrisov domnesc, se hotărâ desființarea, alături de gloabe, a deșugubinilor, considerate „un obicei, un lucru urât”²⁸. Ioan Th. Callimachi acorda, la 30 ianuarie 1760, un act lui Tănăsă Meleghie, vornicul de Poartă, în care se arată că mai înainte venitul vorniciei de Poartă era format din deșugubinele din ținuturile Romanului, Cârligăturii și cele din Iași. Întrucât practica

²⁰ T. Codrescu, *Uricariul sau Colecțiunea de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. IV, Iași, 1857, p. 397.

²¹ Idem, *op.cit.*, vol. II, p. 271.

²² *Ibidem*, p. 63.

²³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 165.

²⁴ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 107-108.

²⁵ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 166.

²⁶ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 166.

²⁷ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 107.

²⁸ T. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 271.

deșugubinelor – „acel rău și urât obicei” – se desființase în întreaga țară, ele fuseseră înlăturate și din ținuturile amintite. Pentru a compensa pierderea fostelor surse de venit ale vornicilor de Poartă, domnul le repartiza altele²⁹.

3. Pripasul

De-a lungul timpului s-au emis mai multe opinii despre pripas. Melchisedec susținea că pripasul ar veni de la verbul *npunacumu*, „cu înțelesul de a surprinde, de a veni cineva fără veste, pe neștiute”, și că pripășarii judecau neînțelegerile dintre locuitori pentru vitele străine, care se pripășiseră prin sate, pe care le dădeau reclamanților ori, în cazul lipsei acestora, le lua în folosul domniei³⁰. I. Bogdan dădea o explicație asemănătoare: *npunacъ*, *npunacун* = pl. vite de pripas, rătăcite, iar *npunauap-apъ* = pripășar, pl. *npunauapu-ape* = pripășari erau „dregătorii domnești care încasau gloabele pentru vitele de pripas, adică pentru vitele ce se găseau păscând pe locuri asupra cărora stăpânii lor nu aveau nici un drept”³¹. N. Grigoraș a dat o altă explicație pentru *pripas*, diferită de cele de mai sus. El arată că pripasul este un cuvânt din limba slavă veche și înseamnă „rod, roadă, produs”, apreciind că acesta a putut constitui în Moldova o contribuție în natură, poate în animale, pentru anumite categorii de locuitori³².

În secolul al XVIII-lea mențiunile despre pripas nu sunt prea numeroase, toate referindu-se la vitele rătăcite. Veniturile de pe urma pripasurilor erau acordate unor dregători, specificându-se și valoarea sumei care trebuia încasată. Astfel, la 1 iulie 1741, Grigore al II-lea Ghica îi dădea un act marelui comis, Gligoraș Costache, atribuindu-i venitul pârclăbiei de Braniște, între care „și pentru pripasuri de țară ori tătărăști, ori de ce parte de loc s-ar întâmpla, să aibă a lua de cal câte 1 ughi și de bou câte 1 leu și de vacă câte 2 potronici, după obicei”³³. Pripasul ajunge să fie mai degrabă o răscumpărare și nu o amendă propriu-zisă.

În privilegiile obținute de negustorii armeni din Polonia, se prevedea că pentru boii care se răzlețeau de cirezi în cârduri „să aibă a da colacul la cine ar găsi boii câte doi lei de cârd”, dar nu mai mult³⁴.

4. Ciubotele

Într-un studiu rezervat integral acestei amenzi, N. Stoicescu aprecia că *ciubotele* (corespunzător în Țara Românească era *treapădul*) au constituit un important venit al slujbașilor domniei, pe care îl plăteau acestora toți cei vinovați de nerespectarea unei porunci domnești sau a unei practici feudale, făcând astfel necesară trimiterea unui reprezentant al puterii centrale³⁵. Același autor identifică și o

²⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, 1922, p. 134.

³⁰ Melchisedec, *Chronica Romanului și a episcopiei de Roman*, I, București, 1874, p. 169, *apud* N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 169.

³¹ I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 602, 608, *apud* N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 169.

³² N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 172.

³³ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. III, p. 127.

³⁴ *Ibidem*, p. 201.

³⁵ N. Stoicescu, *Treapădul și ciubotele în secolele XVI-XVIII*, în *RevIst*, 22, 2, 1969, p. 281.

deosebire între treapd și ciubote: primul termen ar fi indicat o deplasare făcută cu oarecare viteză, iar cel de-a doilea o răsplată necesară celui ce a făcut deplasarea pentru ciubotele stricate cu drumul³⁶.

În perioada fanariotă, ciubote se luau pentru neprezentare la judecată la termenul fixat³⁷, pentru întârziere la plata dărilor sau a altor contribuții fiscale³⁸, precum și ca și cheltuieli suplimentare la deșugubină³⁹. Ciubotele pentru deplasare erau socotite după distanța pe care trebuiau să o parcurgă trimișii domniei sau „pe ceasuri de cale”, achitându-se câte 20 de bani noi de ceas. Calculul ceasurilor se făcea de către boierul care întocmea cartea domnească⁴⁰.

În timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat în Moldova, s-a stabilit ca în cazul în care cineva nu se înfățișa la judecată în termenul fixat să plătească ciubote conform categoriei sociale căreia îi aparținea: 6 potronici „omul de frunte”, 3 potronici „al doile”, 5 parale cel „de al treilea mână”⁴¹. La stabilirea valorii ciubotelor se ținea cont și de poziția celor care le încasau. În privilegiul dat de Grigore al II-lea Ghica locuitorilor din Câmpulungul Moldovenesc, la 7 februarie 1736, se prevedea ca ei să plătească ciubote câte 3 galbeni copiilor de casă și doar 2 galbeni aprozilor⁴².

Cuantumul ciubotelor la deșugubină ne este cunoscut din mai multe documente din vremea celei de-a doua domnii moldovenești a lui Constantin Mavrocordat. Deșugubina plătită de bărbații care încălcau convențiile morale cu fete mari, cu femei măritate sau cu văduve era de 12 ughi, la care se adăugau alți 2 ughi plătiți de femei ca ciubote „feciorilor” însărcinați de dregători să încaseze darea⁴³.

Unele din amenzile înregistrate în secolele XV-XVII – este vorba de *osluh*, *hatalm*, *urma* (urmărirea rău făcătorilor), *tretina* și *ferâia*⁴⁴ – nu mai sunt menționate în cel de-al XVIII-lea veac.

Amenzile epocii fanariote, asemenea situației din perioada anterioară, au reprezentat o modalitate de a asigura moralitatea în societate, dar și surse de câștig pentru vistierie sau pentru funcționarii domniei. Ele erau foarte mari, uneori imposibil de plătit, ceea ce determina chiar fuga locuitorilor din satele lor. Domnii din secolul al XVIII-lea au încercat să reglementeze penalitățile, fie reducându-le cuantumul, fie desființându-le.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ CDM, vol. V, p. 329, 342; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (Documente slavo-române)*, vol. IV/2, Iași, 1915, p. 21.

³⁸ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VI, București, 1943, p. 35, 113.

³⁹ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 126, 293.

⁴⁰ T. Codrescu, *op. cit.*, vol. XIX, p. 344.

⁴¹ Idem, *op. cit.*, vol. IV, p. 406-407; *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 112.

⁴² T. Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 293-294. Hrisovul era confirmat de același domn, la 18 august 1784 (*Ibidem*, p. 295-296).

⁴³ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 124, 126.

⁴⁴ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 162-174.

QUELQUES AMENDES DANS LA MOLDAVIE DE L'ÉPOQUE PHANARIOTE. ASPECTS FISCAUX

Résumé

A l'époque des Phanariotes, les amendes qui ont continué à être mentionnées dans les documents ont été *gloaba*, qu'on payait pour les homicides, le brigandage, le vol, la provocation de blessures saignantes, pour les coups et l'adultère; *deșugubina* était un châtement pour l'adultère; *pripasul* a été au XVIIIe siècle une amende ou un rachat pour le bétail égaré; *ciubotele* étaient encaissées pour la non-présentation au jugement, au terme fixé, pour le retard des paiements, des impôts ou d'autres contributions fiscales.

Les amendes de la période phanariote, tout comme pendant la période antérieure, ont représenté une modalité d'assurer la moralité dans la société et en même temps elles étaient des sources de gain pour la trésorerie ou pour les fonctionnaires du Pouvoir. Elles étaient très grandes, parfois impossible de payer, ce qui déterminait la fuite même des habitants des villages. Les princes du XVIIIe siècle ont essayé de réglementer les pénalités, soit en réduisant leur quantum, soit en les supprimant.

ISTORICUL MIHAI BERZA LA ROMA*

de Ioan Opriș

În mod sigur, elevul lui Ilie Minea, sensibilul și învățatul moldovean M. Berza, a trăit cei mai frumoși ani ai tinereții ca bursier al Școlii Române de la Roma (1931-1933) și, apoi, vremelnice secretar al acesteia (1936-1938). Italia, Roma, orașele medievale italiene, îndeosebi Amalfi, i-au marcat definitiv profilul intelectual, cizelându-i și rafinându-i cunoștințele savante despre lumea medievală.

Erudit dar riguros, tânărul istoric a anunțat la publicarea tezei sale de doctorat – *Amalfi Preducale (596-957)* (în *Ephemeris Dacoromana*, VIII, 1938) – nu doar rodul acestor ani prodigioși, ci și o formidabilă capacitate de înțelegere și totodată, de cuprindere a mecanismelor Evului Mediu, ca și un har aparte, literar, specific moldovenilor, de a reînvia timpurile apuse și a le apropia lectorilor.

Blandețea, caracterul impecabil și darul de a se face iubit prin vorbe și fapte l-au plasat între cei mai apreciați profesori de istorie, cuceritori ai sufletelor tinerilor studenți și încântător pentru toți cei care-l auzeau. Aceste calități s-au remarcat îndestul și deopotrivă în cercul select, familial, dar și în cel academic, al prietenilor, de care s-a apropiat și în fața cărora s-a deschis. Puțini la număr, dar de mare calitate.

L-au remarcat, de asemenea, și cei cu care i-a fost dat să lucreze, pasager sau pe lungi perioade; la doar 24 de ani pe când era la Roma, l-a apreciat alt istoric, E. Panaitescu. Despre colaborarea cu acesta va fi vorba în rândurile ce urmează.

Istoricul mai tânăr, care s-a înțeles cel mai bine cu E. Panaitescu, a fost, se pare, M. Berza. Acesta a fost nu doar un membru ilustru al Școlii ci și bibliotecar și secretar, contribuind în mod clar la organizarea activităților și bunului ei mers.

Astfel, la 5 februarie 1934, M. Berza l-a anunțat pe director – aflat în țară – că a pregătit *Indicele*, așteptându-l pe director, după spusele lui Giuseppe Lugli, să revină la Roma.

Indicele pentru *Ephemeris*, foarte serios lucrat de M. Berza, era în viziunea sa „un instrument de lucru pentru alții și orice greșeală a mea, orice lipsă se răsfrânge asupra acestora”¹. Biblioteca de care răspundea avea deja 800 volume urmând să fie

* Vezi, mai multe informații despre subiect în: *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 56-57; I. Opriș, *Mihai Berza – Un destin afectat*, în *Arta istoriei. Istoria Artei, Academicianul Răzvan Theodorescu la 65 de ani*, București, 2004, p. 419-465.

¹ Cf. scrisoare, Roma, 5.II.1934 Arhivele Naționale – Arhiva Istorică Centrală, fond Emil Panaitescu, dos. 63, f. 1. *Indicele* respectiv a fost apreciat ca excelent de către N. Iorga!

organizată și aranjată, în contul noilor achiziții de carte primind 300 lire; așteptând vești care să-i confirme aprobarea sa ca membru al Școlii de la Fontenay-aux-Roses (1936-1937), M. Berza a ținut să-i mulțumească lui E. Panaitescu pentru „toată grija de mine ce am întâlnit la Dumneavoastră”².

În vara aceluia an treburile Școlii au rămas în grija istoricului, care – înregistrând pentru director plecarea soților Iancovescu și a profesorului Yves Auger, ca și a lui I.I. Russu, dar și vizita la Școală a lui N. Crainic și familia sa (în 3 august), însoțit „peste tot” de Vitucci, sau sosirea lui Fl. Ștefănescu-Goangă, rectorul clujan – i-a raportat că „pe la noi toate sunt în ordine”³. Între timp, de la București venise la Școală confirmarea lui V. Vătășianu ca secretar, ca și aprobarea angajării profesorului G. Lugli pentru conducerea lucrărilor practice ale membrilor, M. Berza fiind preocupat doar de o chestiune: „mă întreb dacă condiția de a demisiona de la postul de bibliotecar vă va conveni atât dumneavoastră cât și domnului Vătășianu”⁴.

La 10 august M. Berza i-a scris din nou, anunțându-l pe director că și Th. Naum a plecat spre țară, iar G. Galaction i-a lasat un plic „cam gros” cu fotografii; l-a anunțat, de asemenea, că deși ministerul i-a aprobat detașarea în continuare ca bibliotecar la Roma a primit ordinul „absurd” de a se prezenta la catedra de la Fălticeni!⁵ Ceea ce mai trebuia să știe directorul Școlii, era că aceasta urma să fie vizitată de o importantă delegație românească a participanților la Congresul profesorilor italieni.

Intr-adevăr, istoricul s-a reîntors în țară, în aceeași lună de vară, dovada făcând-o o nouă scrisoare către E. Panaitescu, datând din 29 august 1934. Ajuns acasă la Brașov în 28 august „după diferite întreruperi pentru interese și prietenii”, i-a mulțumit din nou mentorului său pentru „ușurarea ce mi-ați adus a rămânea un an în plus la Roma” și pentru „interesul și grija” purtate în cei 3 ani petrecuți acolo⁶. Considerându-i ani „atât de plini” era sigur că rodul lor „se va putea vedea totdeauna în activitatea mea viitoare. Activitate în care doresc din suflet să pot fi cât mai des și cât mai mult folositor Școlii de la Roma”⁷. Cum V. Vătășianu a sosit la Școală în 15 august, i-a lăsat acestuia biblioteca, regretând că nu terminase aranjarea tuturor cărților, însă n-a scăpat ocazia să-i raporteze directorului opinia celor din delegația de 20 de români la Congresul profesorilor, care vizitând Școala, a fost „cu totul impresionată de recordul cum se prezintă”⁸.

Istoricul urma să se întoarcă la Roma, însoțit de mama sa, iar în octombrie sau noiembrie promitea să-și „treacă” teza de doctorat. Reîntoarcerea s-a produs, dar mult mai târziu. Așa că, la 3 octombrie 1934 E. Panaitescu a primit o nouă scrisoare, de la Berza, care era încă în țară, peleginând „din oraș în oraș, după neamuri și interese”⁹. Dar „sforțările

² *Ibidem*.

³ Cf. scrisoare cu antetul Școlii, Roma 3.VIII.1934, *idem*, f. 2.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Cf. scrisoare, Roma, 10.VIII.1934, *idem*, f. 3. La această scrisoare E. Panaitescu a răspuns, ca de obicei, la 15.VIII, dar corespondența nu se regăsește în fondul personal, ci probabil în posesia familiei Berza.

⁶ Cf. scrisoare, Brașov, 29.VIII.1934, *idem*, f. 4.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, f. 5.

⁹ Cf. scrisoare, Fălticeni, 3.X.1934, *idem*, f. 6.

depuse de oameni binevoitori de a mă detașa la București sau Iași, fiind sosite prea târziu, n-au dat nici un rezultat, în pofida asigurărilor ministeriale avute. Dar m-am obișnuit cu gândul (și realitatea) Fălticeniilor. Mai ales că pentru tot acest an am ce lucra și aici”¹⁰.

Abia în aprilie 1935 M. Berza i-a scris o altă scrisoare lui E. Panaitescu, „mâhnit că necazurile care s-au abătut lanț asupra-mi de astă toamnă până acum, m-au împiedicat să vă mai dau de atâta vreme semne de viață”¹¹.

Între timp, dactilografiază teza de doctorat la o mașină de scris găsită la Iași, fiind gata de susținere; era „foarte bucuros să dau *Amalfi* pentru *Ephemeris*. Numai că mă tem să nu fie puțin prea mare. Cred că ceva peste 150 pagini de tipar, în total”¹².

Odată scrisă teza, urma să i-o predea lui Gh. Brătianu – conducătorul de doctorat – pentru referat, de aceea a plecat la București, dar și pentru a obține transferarea catedrei; a folosit acea scrisoare, pentru a-i mulțumi lui E. Panaitescu pentru conferința trimisă sub forma tipărită, pe care acesta a audiat-o în oratoriul Bonavecini făcându-l „să trăiesc vremuri atât de iremediabil duse”¹³.

La 29 iunie 1935 a revenit, anunțându-l pe profesor: „situația studiului despre *Amalfi* e mai puțin tristă decât a-ți înțeles”, promițându-i să o trimită la Roma în august, căci ținea „tot atât de mult ca și dvs. s-o văd imprimată”¹⁴.

Deși depărtat, continua să-l țină la curent cu detalii ale preocupărilor sale; „Pippidi e la Craiova. După câte știu va avea manuscrisul gata în cursul lunii iulie ca și Bordenache. În orice caz îi scriu chiar acum spre a-l informa unde să vă trimită știri”; el, istoricul fusese la Curtea de Argeș la noua sa catedră „pentru examenele de fine de an” și se întorsese la vie la Monteoru, „unde liniștea și întreaga atmosferă sunt mai prielnice lucrului și unde rămânem până în septembrie”¹⁵.

În iulie 1935, M. Berza și soția sa Ana (fiica lui Al. Tzigara-Samurçaș, și ea bursieră a Școlii în 1933-1935) au petrecut o lună la Roma; se întâlnește aici cu prietenul D.M. Pippidi, care-l înlocuia pe V. Vătășianu, plecat în concediu. Pentru ospitalitatea oferită de Școală a ținut să-i mulțumească directorului, informându-l despre călătoria de la Paris, unde sosise la 1 august: „Nu voi încerca să vă povestesc impresiile mele pariziene. Sunt multe lucruri care îmi plac, și care știu că cu cât le voi vedea mai mult îmi vor plăcea mai tare. *Totuși Roma nu se poate uita ...*”¹⁶.

Dacă în Italia petrecuse în acea vară mai mult timp la Ostia, tratându-și reumatismul, în Franța a lucrat din greu la descifrarea corespondenței Papei Ioan al VIII-lea, mărturisindu-i profesorului că „pe măsură ce lucrez întreprinderea mi se pare mai

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Cf. scrisoare, Fălticeni, 16.IV.1935, idem, f. 7.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 8.

¹⁴ Cf. scrisoare, Monteoru, 29.VI.(1935), idem, f. 9. Locul de expediere arată că deja proaspătul căsătorit cu fiica lui Al. Tzigara-Samurçaș se găsea la via acestuia, unde va petrece multe zile de odihnă și muncă tihnită.

¹⁵ *Ibidem*, f.9-10.

¹⁶ Cf. scrisoare, Paris, 26.VIII.1935, idem, f. 11.

puțin simplă decât credeam, dar totodată și mai interesantă. Nu uit nici teza, căreia, până ce voi putea găsi ce trebuie să tai, mai găsesc câte ceva de adăugat”¹⁷.

Ajuns la Paris, M. Berza a primit de la E. Panaitescu vestea că i s-a aprobat să revină la Roma, în ianuarie 1936, între timp petrecând în capitala Franței „între Papa Ioan și bucuriile vieții pariziene”¹⁸. Berza a așteptat cu emoție și nerăbdare încheierea stagiului francez, astfel ca să „putem lua drumul dorit al Romei”, unde urma să fie găzduit pentru o lună-două, din nou, la Școală¹⁹. Sigur, erau „foarte mulțumiți de șederea noastră la Paris. Materialul pentru politica anti-saracină a Papei, care e aproape în întregime adunat. De asemeni am luat parte la multe seminarii, ceea ce cred că-mi va fi foarte util”²⁰.

Familia Berza s-a bucurat din nou de o lună primăvărată română în 1936, ocrotită de prietenia lui E. Panaitescu și D.M. Pippidi, ba chiar sprijinită bănește – printr-un împrumut de 600 lire de la directorul Școlii (500 lire) și secretarul ei, V. Vătășianu (100 lire), pe care-i vor înapoia odată întorși în țară, prin schimb la comisia valutară. „Luna mai a anului – va scrie M. Berza – a fost însă mult mai puțin rodnică și plăcută”, fiind ocupat cu drumuri între București și Curtea de Argeș, cu obligațiile școlare la Curtea de Argeș: 300 de teze, examinarea orală a 300 de elevi, extemporale, încheierea mediilor și „lupta grea pentru transferare” la București, unde candidau 38 de profesori de istorie pe doar două locuri!²¹ Abia la 19 iunie urma să se termine examenele și să intre în vacanță, așa că „ne retragem la sihăstria mai prielnică de la Monteoru, unde și lucrul va căpăta un ritm mai viu. În ciuda tuturor căldurilor ce se vor abate pe capul nostru”²². „Aceasta cu atât mai mult – ținea să scrie istoricul – cu cât doresc din inimă să-mi văd apărută lucrarea despre *Amalfi* – spre a nu deșine pe nedrept titlul de „amalfiolog”, dat în ilustrata ce mi-a făcut mare plăcere. De asemeni nu-l pot face de rușine nici pe dl. Gh. Brătianu, care-mi anunță lucrarea într-un volumaș despre orașele bizantine ce are sub tipar”²³.

La sfârșitul verii aceluși an, istoricul M. Berza s-a reîntors la Roma și – dintr-o scrisoare către directorul Școlii, datată 14 septembrie – aflăm că-și așteaptă aici șeful. Vestea o adusesse Gh. Vinulescu, sosit la Roma în 13 septembrie (cărui-a-i dăduse camera 2), la Școală fiind deja găzduit P. Nicorescu (camera 7), D.M. Pippidi și Th. Onciulescu. Între timp, M. Berza a terminat „de pus la punct publicațiile sosite de la plecarea domnului Vătășianu”²⁴.

La Școală primise propunerea directorului revistei *Latina* de a face împreună un număr destinat României; în acest scop a obținut deja un articol de la N. Iorga, dar trebuiau încă articole de prezentare a instituției și unul special despre literatura română contemporană²⁵.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Astfel scria din Barbizon, la 5.X.1935, *idem*, f. 12-13.

¹⁹ Cf. scrisoare, Paris, 13.II.1936, la care E. Panaitescu s-a grăbit să-i răspundă la 24.II, *idem*, f. 14.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Cf. scrisoare către E. Panaitescu, București, 8.VI.1936, *idem*, f. 15. Și la această scrisoare destinatarul răspunde prompt, la 12.VI.1936.

²² *Ibidem*, f. 16.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Cf. scrisoare cu antetul Școlii Române – Roma, 14.IX.1936, *idem*, f. 17.

²⁵ *Ibidem*, f. 18.

Nici la 29 septembrie E. Panaitescu nu era întors la Școala, secretarul punându-l la curent cu „evenimentele” din ultimele două săptămâni: delegația română participantă la Congresul de istorie – cu excepția familiei A. Oțetea și a lui P.P. Panaitescu –, se împărțise în trei grupe, urmând traseele Napoli - Sicilia; Ravenna și Calabria. Cu excepția părintelui N. Popescu, care s-a oprit la Napoli, vizitând orașul și vecinătățile sale celebre, ceilalți (C. Marinescu, Al. Grecu, N. Bănescu, S. Becu) au continuat excursia și în Sicilia²⁶. Atent cu detaliile privind renumele Școlii, M. Berza i-a scris directorului că toți membrii acesteia s-au străduit să-i sprijine pe „congresiști” pentru a profita cât mai mult de prezența lor în Italia. Cu toții l-au invitat la un dejun, la Școală, pe generalul R. Rosetti, iar lui Gh. Brătianu – care a vizitat și el Școala, revenind de 2-3 ori în biblioteca ei – i-au oferit toate datele cerute. Așa că, „din toate părțile nu am auzit decât cuvinte de laudă pentru Școală”²⁷. La Școală mai veniseră în vizită Al. Marcu cu familia (acesta a petrecut câteva zile la Amalfi) și arh. N. Ghika-Budești, el – M. Berza – și profesorul G. Lugli, străduindu-se să fie gazde cât mai bune.

Așa că, în ciuda unei veri toride, nimic nu a putut întuneca – scrie cu entuziasm secretarul – „minunea aceasta continuă, care e Roma”²⁸. Cum nici la 19 octombrie 1936 directorul nu sosise încă la Roma, l-au anunțat pe tânărul M. Berza – de acum nu era doar secretar, ci și casier al Școlii – că era iminentă venirea sa. Totuși, în scrisoarea trimisă profesorului, s-au notat problemele: pictorul D. Stoica era încă la Veneția, unde se documenta, iar arhitectul N. Cucu la Viterbo; la Roma rezidau Th. Onciulescu, D. Ivănescu, M. Lupaș, Gh. Vinulescu (sosit de curând) și P. Nicorescu. Plecase, în schimb, către țară V. Vătășianu. Ceea ce trebuia însă reținut: reparațiile la apartamentul directorului; amenajarea grădinii, care „arăta bine”; mici economii la combustibil; vizita lui D.M. Pippidi (care locuise la M. Berza), erau cu grijă notate²⁹.

În ultima parte a lunii octombrie E. Panaitescu a ajuns la Roma, rămânând la Școală doar două săptămâni, trebuind să se reîntoarcă la București, unde – spera M. Berza – să-i fie „cu folos” șederea.

La sediul Școlii au continuat reparații la băi și instalații, la mobilier, la uși și ferestre³⁰. I-a scris și la 8 decembrie informându-l că membrii Școlii participaseră la *Te Deum*-ul dedicat Unirii, în ziua de 1 Decembrie; la Școală, nimic nou, doar că venise L. Topa (cărui i-a dat camera 7); totodată, i-a trimis o fotografie, cerută de profesor cu palatul Caffaelli, unde a rezidat D. Zamfirescu în apartamentul de la primul etaj³¹. Spre mijlocul lunii decembrie, Școala i-a găzduit pe N. Iorga și pe D. Stoica, veniți de la Veneția, în schimb plecând spre țară Fr. Páll. Membri Școlii au continuat vizitele pe șantierele arheologice sub îndrumarea profesorului G. Lugli. Continuând să difuzeze și publicațiile, acum a trimis Universității din Götteborg, *Ephemeris* (I-III, V-VI) și *Diplomaticarum* (I-III), primind în schimb 15 lucrări. Și tot atunci a participat, în

²⁶ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 28.IX.1936, idem, f. 19.

²⁷ *Ibidem*, f. 20.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 19.X.1936, idem, f. 21-22.

³⁰ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 4.XI.1936, idem, f. 24.

³¹ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 8.XII.1936, idem, f. 25.

numele directorului, la deschiderea cursurilor la Istituto di Studi Romani, inaugurate în prezența principelui Umberto³².

În iarna următoare, M. Berza a primit de la director câteva „zile de răgaz” pentru teză, lucrarea sa de căpetenie. Împreună cu soția, au călătorit pe mare, pe furtună, oprindu-se la Capri, unde era atât de frig de „îngehea mâna pe condei!”, iar apoi la Amalfi, instalându-se la hotelul „Santa Caterina”. Și aici, ploaia „nedându-ți voie să ieși din hotel”, a continuat să lucreze, cerându-i profesorului o prelungire de încă 3 zile, deși „Știu că sunteți pentru respectarea precisă a obligațiilor luate și contra oricărei prelungiri”³³. Ce onorabilitate în raporturile dintre oameni!

Anul 1937 s-a încheiat pentru secretarul Școlii cu un efort substanțial de organizare: a întocmit și expediat liste de trimitere a volumului al șaptelea din *Ephemeris*; a stăruit pentru *Darea de seama* de la volumul opt, care se găsea în tipar; a dat la legat un mare număr de cărți din bibliotecă; a făcut corecturile la *Amalfi*. Apoi s-a ocupat de bursele membrilor Școlii, dându-i lui D. Berea 1000 lire (din care i-a scăzut 500 împrumutați) și ridicând de la bancă bursele lui Al. Popovici și D. Sevastianos; a urmărit, de asemenea, practica arheologică coordonată de G. Lugli, care i-a condus la 9 decembrie pe membrii Școlii la săpăturile efectuate de profesorul Bartoli pe Palatin, la *Domus Augustana* și-n încăperile subterane pictate³⁴. În aceeași lună au sosit la Școală volumele din *Ephemeris*, VIII, iar secretarul a participat la ședința anuală a Institutului Arheologic German, apoi la o conferință a profesorului Koltay-Kastner la Palazzo Falconieri, prezidată de profesorul Fedele, despre *Leopardi în Ungaria*. A muncit mult și la ordonarea arhivei; l-a instalat pe arhitectul D. Antonescu la Școala, venit ca stipendiat al Comisiunii Monumentelor Istorice, și a urmărit vizita organizată de profesorul G. Lugli la Muzeul Palatin pentru toți bursierii³⁵.

Dar ca orice beneficiu, postul de secretar s-a redat unui alt istoric, anume lui V. Vătășianu, M. Berza revenind în țară la sfârșitul anului, ca urmare a unui ordin de concentrare. Deși a scăpat de armată, primind concediu de la Regiment, încă era în așteptarea unei slujbe: la Ministerul Propagandei Naționale sau la Fundația „Carol I”. Pe masa sa de lucru, fotografia soției și a bibliotecii, alături de medalia bătută de M. Constantinescu, îi aduceau aminte de timpurile cele mai bune; „și m-am gândit când oare vremurile astea vitrege, fără bucurie și folos pentru semeni, vor mai permite răgazul unui ceai rece băut pe pergola din Valle Giulia sau a unui espresso în vreunul din umbrarele din Pincio! Mi-am adus aminte, iarăși, ca totdeauna – în zilele de Crăciun, de cântecele ardelenesti din jurul pomului și de toată acea atmosferă împăcată și cald familiară din casa Domniei Voastre”³⁶.

³² Cf. scrisoare cu antet, Roma, 15.XII.1936, idem f. 26.

³³ Cf. scrisoare, Amalfi, vineri 12.II.1937, idem, f. 28-29.

³⁴ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 11.XII.1937, idem, f. 30-31.

³⁵ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 18.XII.1937, idem, f. 32-33. Interesantă este atitudinea Școlii pentru nemembrii ei, aceștia fiind refuzați în a li se îngădui găzduirea, ceea ce i s-a întâmplat și lui D. Lipatti, venit la Roma pentru concerte, deși pentru artist a intervenit chiar Ministerul Cultelor și Artelor.

³⁶ Cf. scrisoare, București, 4.I.1938, idem, f. 34.

Cu astfel de nostalgii, i-a urât profesorului: „să conduceți cât mai îndelungă vreme șantierul acela de atât de frumoasă muncă românească, bucurându-vă de rodul bogat al ostanelilor ce nu precupețiți”³⁷.

La 15 iunie 1938, M. Berza l-a informat pe profesor că N. Iorga era din nou la Școală, venind de la Veneția pentru câteva zile; ziarul său – *Neamul Românesc* – tocmai a publicat în 11 și 12 iulie un material elogios despre vizitarea acestuia de către elevele Școlii de Misionare de la Văleni de Munte. „În Școală e liniște”, dar el se ocupa de scoaterea din vamă a volumului opt din *Ephemeris*, pe care se pregăteau să-l expedieze; în numele directorului a fost la inaugurarea Bibliotecii „V. Crescini”, însoțit de șapte membri ai Școlii, felicitându-l pe prof. C. Bertoni pentru realizarea sa. Împreună cu G. Lugli i-au anunțat pe organizatorii italieni de interesul specialiștilor români pentru Congresul de Arheologie Creștină. Deși era atât de atașat instituției, totuși l-a rugat pe E. Panaitescu: „Vă rog să credeți că mă voi despărți de dumneavoastră cât și de Școală cu adâncă părere de rău”, dar „...întoarcerea mea în țară e absolut necesară”³⁸. În 25 iunie N. Iorga încă rezida la Școală, aducând cererea de concediu pentru lichidarea socotelilor privind Pavilionul românesc de la Bienala de artă din Veneția; cei de la Școală ridicaseră din Vamă *Ephemeris*, VIII (tipărit în țară) și-l expediaseră în Italia, Germania, Franța și la Roma. La Școală, liniștea domnea, doar un membru – P. Iroaie – sosise din documentare și se instalase în camera 12³⁹.

În acea vară, familia Berza și-a îngăduit o scurtă vacanță, petrecând zile de neuitat în Alpii Austriei, Germaniei și Elveției, vizitând muzee și monumente, bucurându-se de frumusețile naturii. De la Königsee istoricul i-a scris lui E. Panaitescu „dintr-o odaie albă toată, cu un mic balcon cu flori, cu vederea spre lac și munți”, el și soția fiind fericiți „ca niște copii”⁴⁰. Vizitaseră Innsbruck și Otterberg, văzuseră muzeele, au urcat la Patschenkofl (1970 m), unde au dormit două nopți, au fost la Salzburg și au ascultat un concert de orgă la Dom, apoi la Bergchstesgarden și plecau spre München. Entuziast, scria profesorului că de la Patschenkofl „se vedeau 300 de vârfuri de munți cu zăpadă și ghețari”⁴¹. Ținea să știe mentorul său: „pentru mine totul e nou și interesant. Frumos peste tot, ordine, oameni simpatici și amabili, păcat că nu și puțin mai frumoși! Nu știu ce am băut, mai multă bere, sau cafea cu lapte!”⁴²

În ultima parte a călătoriei au vizitat Glyptoteca, Alte Pinakotek, Stadtsgalerie și Haus der Deutscher Kunst din München; au fost la Nürnberg, unde nu am lăsat nimic nevăzut. Am făcut și înconjurul zidurilor. Din Deutsches Museum „am ieșit pe aproape de orele 2, amețiți de atâtea lucruri frumoase. A fost mai ales o revelație sculptura în lemn medievală. Am părăsit Nürnberg-ul cu dorul de a ne reîntoarce cât mai curând”⁴³. În apropiere, la Rhotemburg după trei ore și jumătate „i-am priceput farmecul, dar am fost puțin derutați, deprinși fiind cu aspectul cu totul diferit al orașelor

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 15.VI.1938, f. 37-38.

³⁹ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 25.VI.1938, idem, f. 41-42.

⁴⁰ Cf. scrisoare, Königsee, 8.VII.1938, idem, f. 35.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Vezi scrisoare din Sables d'or les Pins, 21.VII.1938, idem, f. 39.

medievale italienești. Mai simpatic a fost Würtzburgul”, însă „peste aproape toate monumentele medievale (germane, n.n.) s-a abătut un val de baroc”⁴⁴. Pătrunzătorul spirit al istoricului și subtilitatea gusturilor sale au reproșat la Heidelberg – oraș unde l-a revăzut pe prietenul Fr. Páll – „piatra roșetică a construcțiilor lui” iar opinia sa despre Germania trebuie reținută: „Imaginea ce păstrez e formată din păduri, pașiști verzi și statui din lemn”⁴⁵. Ajuns la coasta oceanică a Franței, M. Berza a evocat pentru dragul său confesor imagini din St. Malo, St. Moritz, St. Michel, Cancale, Ponte du Guerin, Dinard, Cap Fréhel, concludând că era: „locul ideal pentru odihnă, doar trei hoteluri și o plajă imensă pe care retragerea mării o făcea și mai întinsă”⁴⁶. Parisul l-a impresionat din nou, vizitând trei mari expoziții: de artă orientală, de pictură engleză și de artă castelană, drumul urmând să-i ducă apoi spre Rouen și Reims! Un adevărat regal cultural pentru un om de cea mai adâncă cultură!

Odată vacanța încheiată, în august M. Berza era din nou la Școală: la 13 august i-a trimis directorului statele de plată și corespondența și l-a informat asupra instalării în camera 7 a colegului D. Bodin – sosit în ziua de 11 – pentru câteva zile, înainte de a pleca la Napoli, ca și despre lucrările de amenajare externă a clădirii⁴⁷. Peste doar 6 zile i-a scris din nou, la post restant, căci E. Panaitescu era în Germania, mulțumindu-i pentru invitația de a-i vizita, la Cluj, în drumul de întoarcere spre țară.

La Școală lucrurile mergeau normal: urmau să sosească, la 1 octombrie, M. Opreanu, care se adaugă lui B. Mitrea și P. Iroaie, la fel și lui N. Iorga, care își prelungise șederea la Roma. Curățenia și pregătirile de aprovizionare cu cărbuni avansau, iar automobilul directorului, reparat, era în garaj. Aștepta însă cu nerăbdare numirea lui V. Vătășianu și reîntoarcerea acestuia la post, căci detașarea sa la Curtea de Argeș nu se aprobase. În ceea ce privea lucrările științifice tocmai sosiseră de la Bayerische Stadtsbibliothek fotografiile pentru studiul lui Ciurea, iar de la Biblioteca „Vittorio Emanuel” volumele cerute, căutând „să mai adun ceva documente pentru *Amalfi*”⁴⁸. Un singur mare regret: „Păcat că Napoli nu e la munte și că e tot atât de cald vara ca și la Roma, căci așa fi putut lucra acolo lunile de vacanță”⁴⁹. Între timp, V. Vătășianu a fost numit și spera „să fie la Roma în seara de zece” septembrie, iar el – M. Berza – a căutat să fie prezent la catedră la 15, așa că l-a anunțat pe profesor de ultimele pregătiri: a instalat cristaluri pe mesele din camerele membrilor și pe cele din bibliotecă, unde a pus să „lustruiescă și pedestalul bustului lui Pârvan”; a dat bursele aprobate pentru Sânzianu, Ciurea, Bodin și Vinulescu; a primit înștiințarea oficială asupra numirii lui V. Vătășianu, cerând ministerului să opereze schimbările în statele de plată și a fost încunoștiințat despre noii membri aleși de către universitățile din Cluj și Cernăuți⁵⁰. Cu astfel de preocupări, gospodarul M. Berza și-a încheiat misiunea la Roma, grăbindu-se să se reîntoarcă la catedra sa. Cum V. Vătășianu a întârziat o zi, l-a

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 40.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 13.VIII.1938, *idem*, f. 43-44.

⁴⁸ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 19.VIII.1938, *idem*, f. 45-48.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 48.

⁵⁰ Cf. scrisoare cu antet, Roma, 9.IX.1938, *idem* f. 49-50.

așteptat ca să-i predea toate în regulă – inclusiv 8284 lire italiene aflate în caserie –, dar astfel a plecat spre țară cu ultimul tren care-i permitea să ajungă la timp. Și grijuliu din cale afară pentru treburile Școlii, i-a scris directorului că terminase de lustruit mobilierul, sugerându-i ca acesta să-i ceară noului secretar să comande cărbunele pentru iarnă. Scuzându-se că n-a putut onora invitația de a-l vizita la Cluj, fiind în întârziere, a ținut să-l încunoștiințe că „Reprezentanții Școlii noastre la congresul de la Torino au avut un frumos succes”, iar Școala a fost elogiată de contele De Vechi⁵¹.

Odată reîntors în țară, M. Berza și-a desăvârșit în acea toamnă studiul despre originea orașului Amalfi – trimis apoi pentru revista de *Studii Italiene* –, iar la 1 ianuarie 1939 a fost numit secretar la secțiunea istorică a Fundației „Carol I”. Credea că o atare schimbare i-a fixat preocupările științifice, începând de altfel pregătirea editării *Memoriilor* regelui Carol I (împreună cu socrul său, Al. Tzigara-Samurcaș), deși era convins că, „până la urmă trebuie totuși să mă ocup de istoria medievală”⁵². Îl încercau, desigur, multe amintiri despre timpul petrecut la Roma și despre prietenii săi, îndeosebi asupra legăturilor amicale cu familia profesorului. Așa că, în scrisoarea trimisă acestuia, odată cu felicitările de an nou, a ținut să evoce: „Ne-am adus aminte cu multă melancolie de Crăciunurile de la Roma, cu atmosfera lor caldă și cântecele frumoase ardelenesti”⁵³.

Correspondența sa cu E. Panaitescu a continuat, în vara anului 1939 scriindu-i acestuia de la Paris, unde se găsea din 10 iulie – ca al doilea șef al unei delegații oficiale care a reprezentat România la serbările dedicate aniversării a 150 de ani de la Revoluția Franceză. Odată terminat programul oficial, din 20 iulie a rămas în continuare la Paris pentru a-și continua documentarea la Biblioteca Națională, unde nădăjduia să rămână până la 15 august⁵⁴.

Au urmat anii dificili ai războiului, apoi schimbările buimăcitoare postbelice. În acel context, învățatul istoric E. Panaitescu a căutat căi potrivite pentru a reveni în țară. Ca să reușească a apelat și la M. Berza.

În ianuarie 1948 E. Panaitescu i-a scris lui M. Berza, cerându-i și acestuia sprijin pentru a se reîntoarce în țară; a și început demersuri în acest sens, prin arhitectul Gr. Ionescu, care l-a contactat pe C. Daicoviciu pentru a-l sprijini pe profesor. Cum acesta ajunsese adjunct al ministrului Educației Naționale, existau totuși speranțe: „chestiunea s-ar putea relua, cu atât mai mult cu cât acum se recheamă și ultimii lectori rămași în funcțiune. Atât numai că nici nu se poate pune problema înapoierii pe mare și a plății (salariilor, n.n.) din urmă. Singurul lucru ce ar fi posibil să se obțină sunt biletele de tren și o mică sumă necesară cheltuielilor de călătorie. E cred ce se dă, după câte aud, celor ce sunt rechemati”⁵⁵. Totuși, și în astfel de condiții, sugestia lui M. Berza este clară:

„Știi că e foarte greu de plecat în condițiile acestea, dar e imposibil de sperat că s-ar putea obține mai mult, economiile care se fac fiind extrem de riguroase”⁵⁶.

⁵¹ Cf. scrisoare cu antet, București, 16.IX.1938, idem, f. 51-52.

⁵² Cf. scrisoare către E. Panaitescu, București, 6.I.1939, idem, f. 53.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Cf. scrisoare, Paris, 30.VII.1939, idem, f. 54.

⁵⁵ Vezi scrisoare M. Berza către E. Panaitescu, București, 9.V.1948, idem, f. 55.

⁵⁶ *Ibidem*. Cu același prilej, M. Berza l-a informat pe E. Panaitescu că „Pippidi este tatăl fericit al unui fecior de vreo două luni”, pe care urmau să-l boteze familia Berza, așa că din grupul lor, doar G. Ionescu rămăsese fără copii.

Reținând câteva zile scrisoarea, la 20 mai (luni) 1948, într-un *postscriptum*, istoricul a revenit cu precizări: „Ministerul e dispus să pună la dispoziția celor ce se află în străinătate și doresc să se înapoieze în țară: 1) bilete de tren; 2) cheltuiala transportului bagajelor și 3) cheltuielile de călătorie”⁵⁷, trebuind, desigur, o cerere cu precizările necesare făcută de către cei în cauză.

Cum întoarcerea în țară n-a mai fost opțiunea lui E. Panaitescu, acesta s-a adresat din nou colaboratorului îndrăgit, în noiembrie 1948, într-o scrisoare cu caracter de testament. Astfel, i-a scris: „Iubitul meu Mihai Berza. Îți adresez o rugămintă de prieten. Sora soției mele, Colette Lahovary, are în păstrare mai multe lăzi – mi se pare 24 de lăzi cu cărți din ceea ce a fost odată biblioteca mea. Intenția mea era să împart cărțile, după cum știi, între Institutul (de Studii Clasice, n.n.) de la Cluj și Valle Giulia. Acum toate sunt schimbate, iar multe din cărțile mele împrăștiate de vânturile soartei (subl. n.). Te rog mult, dacă ai vreo posibilitate, să iei toate lăzile și să le adăpostești într-un institut sau muzeu. Când vei putea și cu cine vei putea să te ajuți, să desfăci lăzile. Vinde, dacă este posibil, cărțile și suma, te rog, s-o încredințezi Doamnei Colette Lahovary. Las absolut la aprecierea dumată să alegi câte și cari cărți să rămână moștenire copiilor și soției mele. Cărțile mele sunt mult amestecate, dar sunt și multe cărți bune. Între ele este și o *Biblie* cu chirilice din casa tatei. Această *Biblie* s-o păstreze nepotul meu Florinel (îl cunoaște Dna Colette Lahovary) și el s-o dea lui Moțu (fiul lui E. Panaitescu, n.n.). Dintre cărți aș fi mulțumit să știu că ai putut să-ți alegi pentru d-ta un volum, unul altul să-l dai lui Grigore Ionescu și unul altul lui Pippidi”⁵⁸.

Un ultim semn pentru „iubitul meu prieten Mihai” l-a constituit scrisoarea lui E. Panaitescu din 12 iulie 1949. Întristat și însingurat, acesta-i comunica lui M. Berza gândurile-i sumbre: „Amarnice, dușmane vremi care uneori îmi întuneca mintea. Pentru noi cei patru din familia noastră greutăți mai apăsătoare, umilinți mai dureroase și zile mai triste nu știu cum s-ar putea închipui altele”⁵⁹. Se consola doar că „Țara Italiei, cum o cunoști, este frumoasă, oamenii cum nu sunt în alte țări sunt buni și prietenoși, așa cum i-a caracterizat vechiul cronicar al Moldovei. Prietenia oamenilor de aici nu este numai o mângâiere trecătoare, dar și o încurajare în zilele de suferință”⁶⁰.

Preocuparea-i principală – dată în grija prietenului mai tânăr – era soarta „iubitelor cărți ale tinereții”, adică biblioteca din țară, care – deși împrăștiată și, în parte, pierdută – nu-i era indiferentă: „Poate întristarea ochilor mei se va observa mai puțin dacă ași afla că toate cărțile ar fi cumpărate de o bibliotecă publică sau de o instituție universitară. Ar fi spre folosul celor mulți și buni”⁶¹. „Desăvârșită deslegare” a primit M. Berza să-i vândă cărțile, E. Panaitescu mărturisind că n-avea „nici un fel de datorie bănească” în țară, dar că, fiind „în mare lipsă” de bani, aștepta să-i fie trimiși la Roma⁶². Doar câteva luni lucrase în 1948, ținând cursuri la Universitatea din Roma, dar „mica

⁵⁷ *Ibidem*, f. 56.

⁵⁸ Cf. scrisoare, Roma, Viale Parioli 43, 15.XI.1948, *idem*, f. 57.

⁵⁹ Cf. scrisoare, Roma, Viale Parioli 43, 12.VII.1949, *loc.cit.*, *idem*, dos. 277, f. 1.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, f. 2.

⁶² *Ibidem*.

sumă mi-a ajutat să achit chiria, dar am fost fericit să mă văd la catedră și să pot privi cu încredere pe tinerii devotați științei. Să mă fi văzut! Păream un alt om!”⁶³

Mulțumit că lui M. Berza îi fusese „recunoscută vrednicia pentru coordonarea imensului *Indice Hurmuzachi*”, dar și că-l știa sănătos și cu familie pe un alt fost bursier, drag lui – D.M. Pippidi –, E. Panaitescu avea satisfacția de a i se fi confirmat încrederea sa în tinerii valoroși, pentru că „obligația mea era numai să văd cum este omul vrednic!”⁶⁴

Sensibilul istoric și elegantul învațat Mihai Berza nu va mai avea ocazia să-l întâlnească pe confratele mai vârstnic niciodată. De acum, cortina de fier căzuse brutal peste România, iar învățații despărțiți de aceasta n-o vor putea trece.

THE HISTORIAN MIHAI BERZA AT ROME

Abstract

The following lines bring forth some aspects of the collaboration between the well-known researcher of the mediaeval period Mihai Berza (1907-1978) and the well esteemed historian Emil Panaitescu, upon the background of the time spent by the former as a *Romanian School in Rome* stipended student.

The author of the article speaks highly of the historian's personality, appreciated for being a rigorous erudite, endowed with a special gift for understanding and containing the mechanisms of the *Middle Ages*, possessing the charisma of making himself lovable through words and deeds, which made him in the same time a conqueror of the souls of the young students and also charming to all those listening.

Shortly after he served as a teacher in Iași and Bârlad (1931-1933), he left for the Romanian School in Rome (1931-1935), and after sustaining in Iași, in 1935 his doctoral thesis named *Amalfi Preducule* (596-957), he was appointed secretary of the *Romanian School in Rome*, thus actually contributing to the organizing of its activities and also to its swift evolution.

Through the analysis of the courier exchanged by Mihai Berza with various intimates and especially with Emil Panaitescu, the author unveils to us, in a thrilling manner, the devotion that, the merely 24 years old Mihai Berza, showed to all of his assigned tasks, whether he was a librarian, secretary or cashier of the *Romanian School in Rome*, thus outlining the qualities of the young historian, parted between the setting of all the library books, the finalizing and the presenting of his doctoral thesis, the administration of the *School's* building, the various trips to Rome and his native country or the short moments spent near his wife in Rome and than in the Swiss Alps,

⁶³ *Ibidem*, f. 3. Cursul ținut – *Forul și Columna traiană* – s-a desfășurat în februarie-martie la Scuola di perfezionamento.

⁶⁴ *Ibidem*.

in Germany or Switzerland, through visiting museums and monuments or simply enjoying the beauties of nature.

Once returned in the country, he was, in turn, deputy director of the „*Nicolae Iorga*” *Universal History Institute* (1941-1948), professor of the *Superior School of Archives* (1944), university professor since 1951, appointed lecturer in 1954 and starting with 1963 he directed the *Institute of South-East European Studies*. In 1966 he taught at *College de France* in Paris, and after his retirement in 1973 he continued as consulting professor at the *University* in Bucharest.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN JUDEȚELE NEAMȚ ȘI BACĂU (2004-2006)

de **Roxana Munteanu**
și **Daniel Garvăn**

În cele ce urmează vom prezenta pe scurt investigațiile arheologice efectuate de către Complexul Muzeal Județean Neamț în județele Neamț și Bacău, precum și rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse de către alte instituții din țară pe teritoriul județului Neamț, între anii 2004-2006. Pe cele mai multe dintre șantierele amintite aici s-au continuat cercetările sistematice începute cu mulți ani în urmă, puține fiind cazurile când au fost deschise șantiere noi.

Sat Bețești, com. Reditu, jud. Neamț

a) Pe *Dealul Buruienesti*, parte componentă a terasei de pe malul drept al Bistriței, în curtea prof. Gh. Zănoagă, au fost identificate urme de locuire preistorice. În urma sesizării făcute de către proprietarul terenului, aici s-a deplasat o echipă de la Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, constatându-se că este vorba despre o așezare din faza Precucuteni III.

Cercetare de teren: R. Munteanu, D. Garvăn și C. Preoteasa, 2006.

b) Pe *teritoriul satului* au fost descoperite mai multe olane pentru aducțiunea apei, lucrate la roată, de formă tronconică, la unul din capete având un prag folosit la îmbinarea acestora.

Materiale păstrate la MIAPN.

Sat Brad, com. Negri, jud. Bacău

Cercetările sistematice efectuate în campania 2004 au avut ca obiective depistarea celui de-al doilea șanț de apărare din epoca bronzului, delimitarea locuirii dacice și determinarea intensității acesteia. Pentru realizarea primului obiectiv a fost trasată o casetă de 4 x 12 m, în care a fost surprins șanțul defensiv. În această secțiune au fost descoperite doar materiale de epoca bronzului. În interiorul zonei delimitate de șanț a fost efectuată o secțiune de 60 x 1,5 m, acesta pornind de la săpăturile efectuate în anii precedenți. Această secțiune a scos în evidență faptul că locuirea dacică scade în intensitate pe măsură ce crește distanța față de acropolă. Stratul de cultură este subțire, materialele arheologice fiind puțin numeroase și fragmentare.

Săpătură: V. Ursachi (MIR).

Sat Costișa, com. Costișa, jud. Neamț

Cetățuia

În campania 2004 au fost cercetați aproximativ 250 m², avându-se ca obiective epuizarea suprafețelor deschise în anii 2002-2003, verificarea unor informații mai vechi privind existența unor complexe funerare în partea de nord-vest a *Cetățuii* și completarea datelor privind succesiunea depunerilor arheologice din șanțul de apărare. În secțiunea S. II, printre pietre, au fost descoperite cinci vetre, atribuite nivelului Monteoru Ic2-Ic1, putându-se face mai multe observații asupra acestor tipuri de descoperiri. În secțiunea S. III a fost epuizată depunerea precucuteniană, acesta fiind reprezentată de aglomerări de chirpici, oase de animale, ceramică și obiecte mici din os, piatră sau lut. În zona de nord-vest, în secțiunea S. V au fost descoperite două morminte, unul (M. 3) fără inventar, care după poziție ar putea fi preistoric, celălalt (M. 4), cu inventar, aparține sec. al XVII-lea. Între S. II și S. III a fost descoperit un mormânt colectiv. Oasele aparțin la cel puțin patru indivizi. Din mormânt provine un vas ce a fost atribuit bronzului timpuriu.

În 2005 au continuat săpăturile în secțiunea S. II, în care au fost decopertate parțial cele cinci vetre semnalate în campania 2004, continuându-se cercetarea. După epuizarea nivelului de epoca bronzului (Monteoru Ic2-Ic1), a fost cercetat nivelul precucutenian, fiind descoperite fragmente ceramice, unelte de os și piatră. Acest nivel era perforat de o groapă. În care au fost descoperite materiale atribuite culturii Costișa. Pe platoul ce leagă *Cetățuia* de terasa Bistriței au fost trasate trei secțiuni cu dimensiuni de 10 x 3 m, la distanță de 6 m una de cealaltă. În secțiunea S. VI a fost descoperită o aglomerare de chirpici și ceramică Costișa. La est de S. VI a fost trasată S. VII, în care au fost descoperite resturile unor construcții și o vatră de mari dimensiuni.

În anul următor a fost reluată cercetarea unor secțiuni mai vechi (S. VII) și au fost deschise altele noi (S. IX), investigațiile concentrându-se pe platoul B. În această zonă pânza de pietre din depunerea Monteoru nu este la fel de densă ca în zona platoului A, mai bogată fiind depunerea Costișa, care era concentrată în zona centrală. S-a mai putut constata că depunerea neolitică avea o întindere mai mare decât cea din epoca bronzului¹.

Săpături sistematice: Al. Vulpe (responsabil), A. Popescu și R. Băjenaru (IAB).

Sat Cucuieți, com. Solonț, jud. Bacău

Slatina Veche

În 2004 au fost continuate cercetările din situl de lângă izvorul de slatină, acestea făcând parte dintr-un program mai larg privind exploatarea sării în preistorie. În această campanie au fost deschise două noi secțiuni. Prima dintre acestea, notată cu S. III, a secționat transversal cea de-a doua movilă, având dimensiunile de 10 x 1,5 m. În profilul secțiunii s-a putut observa un singur nivel, cu grosime variabilă (0,5-1,5 m), acesta fiind

¹ Al. Vulpe et al., *Costișa, com. Costișa, jud. Neamț. Punct: Cetățuia*, în CCAR. *Campania 2004*, 2005, p. 130-131; Al. Vulpe et al., *Costișa, com. Costișa, jud. Neamț. Punct: Cetățuia*, în CCAR. *Campania 2005*, 2006, p. 140-141; Al. Vulpe et al., *Costișa, com. Costișa, jud. Neamț. Punct: Cetățuia*, în CCAR. *Campania 2006*, 2007, p. 136-137.

secționat de o lentilă de culoare galbenă – ce provine cel mai probabil de la o curățare sau nivelare a zonei. Acest nivel conținea fragmente ceramice Precucuteni III și Cucuteni A₂.

Cea de-a doua secțiune deschisă (Cas. 1) a fost trasată pe prima movilă, la sud de S. I, deschisă în 2003, cu scopul de a identifica și cerceta nivelul getic. Acesta avea culoare brună și conținea pigmenți de cărbune și numeroase fragmente ceramice. Din cauze mai puțin clare – ardere sau infiltrații de păcură – acest nivel apărea din loc în loc ca o placă dură. În partea de sud a Cas. 1 a fost dezvelită și o fântână de slatină cu mai multe amenajări în jurul ei, căreia i s-a atribuit o vechime de aproximativ 200 de ani, fiind închisă, cel mai probabil, din cauza infiltrațiilor de petrol.

Cercetare sistematică: Gh. Dumitroaia (responsabil), D. Monah, R. Munteanu, D. Nicola, C. Preoteasa (CMJ Neamț).

Sat Dragomirești, com. Dragomirești, jud. Neamț

Sub Coastă

Din acest punct au fost recoltate mai multe fragmente ceramice de culoare cărămidie, lucrute la roată. Acestea par a aparține perioadei moderne.

Informație: prof. Constantin Secară.

Sat Lunca, com. Vânători-Neamț, jud. Neamț

Poiana Slatinei

Scopul primar al cercetării din 2004 fiind prelevarea de probe, intenția inițială a fost redeschiderea casetei de 2 x 2 m săpată în campania 2002 în zona A a sitului, aproximativ în centrul movilei, pe martorul de teren păstrat între S. I, S. IV și S. VII. Situația în teren a determinat lărgirea spre vest și spre nord a acestei casete până la dimensiunile de 4 x 5 m. Tot în scopul prelevării de probe pentru datarea nivelurilor aparținând epocii bronzului a fost deschisă o nouă secțiune, S. XI (1,5 x 10 m, orientată nord-sud), situată spre limita de est a zonei A și tăind secțiunile S. VII și S. VIII, cercetate în 1984-1986.

În Cas. 1, concomitent cu excavarea pământului din perimetrul sondajului 2002, s-a procedat la dezvelirea nivelurilor de locuire Starčevo-Criș, care ating grosimi variind între 1,00 și 1,50 m. Acestea constituie singurele depuneri surprinse în perimetrul casetei, ceramica recuperată de aici și tipul de depunere (modul de acumulare al depunerii în preistorie) fiind același cu cel întâlnit în campaniile anterioare și în alte situri având același specific – stațiuni pentru exploatarea sării (NaCl).

Cea mai interesantă descoperire o constituie dezvelirea, în apropierea profilului de sud al Cas. 1, a resturilor unei fântâni de slatină. Cercetarea acestui complex a fost întreruptă din cauza ploilor, cu speranța finalizării sale odată cu îmbunătățirea vremii. Fântâna consta într-o groapă săpată în lutul galben (steril din punct de vedere arheologic), în care au fost înfipte crengi verticale, de mărimi variabile, ce susțineau, probabil, o împletitură. Prezența acesteia din urmă ne-a fost indicată de existența unor segmente de crenguțe cu orientare diversă, aflate printre sau în apropierea crengilor verticale, dar care nu au putut fi prelevate datorită stării lor precare de conservare. Crengile verticale, cu dimensiuni cuprinse între 2 și 10 cm, păstrau pe întreaga suprafață coaja, iar capătul înfipt în lut a fost ascuțit.

1

2 3

Fig. 1. Cercetări din 2004-2005: 1 – Cucuieți-Slatina Veche;
2 – Lunca-Poiana Slatinei; 3 – Piatra-Neamț – Curtea Domnească.

Poziția crengilor și umplutura fântânii din momentul dezvelirii sale par să indice dezafectarea acesteia datorită unor alunecări de teren în vechime. În momentul cercetărilor în fântână se acumula, încă, apă sărată în cantitate relativ scăzută. Parte din crengi au fost degajate din depunere și incluse în depozitul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Pentru definitivarea cercetării urmează ca datele analizelor pedologice, antracologice, C¹⁴ și sedimentologice să fie coroborate cu informațiile obținute în teren.

Întrerupte în luna august din cauza ploilor abundente, cercetările au fost reluate în luna septembrie, cu scopul dezvelirii în totalitate a fântânii de slatină surprinse în Cas. 01/2002. În momentul reluării cercetărilor arheologice, profilele Cas. 01 – lăsată deschisă din luna august – se prezentau într-o stare accentuată de degradare. Datorită apei de ploaie căzute în ultima lună, profilurile secțiunii s-au surpat, astupând complexul arheologic în curs de cercetare.

Într-o primă etapă s-a încercat evacuarea apei și a pământului căzute în săpătură. Ca urmare a înrăutățirii vremii, însă, s-a procedat la acoperirea săpăturii, urmând ca cercetările să fie reluate într-o altă campanie.

Colectiv de cercetare: Gh. Dumitroaia (responsabil), R. Munteanu, D. Nicola și C. Preoteasa (membri) (CMJ Neamț). La cercetările de teren au participat și dr. O. Weller, A. Dufraise, D. Sordoillet și E. Gauthier, specialiști de Laboratorul de Crono-Ecologie (CNRS, Besançon, Franța).

Municipiul Piatra-Neamț, jud. Neamț

Curtea Domnească

Începerea unor lucrări de construcții în apropierea Bisericii „Sf. Ioan Domnesc” și în apropierea unor clădiri înscrise în Lista Monumentelor Istorice, a făcut necesară efectuarea de cercetări arheologice preventive. Acestea s-au desfășurat în perimetrul ansamblului medieval *Curtea Domnească*, în partea sa de vest, unde urmau să se construiască două locuințe particulare, concomitent cu unele lucrări de refacere a rețelei electrice și pluviale a Pieții Libertății. Zona amintită, situată în centrul orașului Piatra-Neamț, a făcut obiectul multor intervenții antropice, cu precădere în ultimul secol, vestigiile arheologice de aici fiind puternic afectate.

Cercetările preventive din 2005 au dus la dezvelirea mai multor morminte din cimitirul care a funcționat în sec. XVI-XVIII în jurul Bisericii „Sf. Ioan”². Cercetările arheologice au debutat prin trasarea a două secțiuni în scopul stabilirii stratigrafiei, în sectorul I al șantierului (str. V.A. Urechia, nr. 3). S. I, orientată nord-sud, a avut dimensiunile de 28 x 1 m, iar S. II, cu orientarea est-vest, avea dimensiunile de 12 x 1,5 m. Sporadic a fost surprins un nivel arheologic, întreaga suprafață fiind brăzdată de diverse șanțuri (de canalizare sau racorduri electrice). În cele două secțiuni au fost surprinse patru morminte de înhumatie, prost conservate, distruse parțial de lucrări edilitare recente. În apropierea celor două secțiuni, pe amplasamentul unei viitoare construcții, a fost deschisă ulterior o suprafață de dimensiuni mai mari (15 x 20 m), în

² Gh. Dumitroaia, R. Munteanu, L. Uță, *Piatra-Neamț, jud. Neamț. Punct: Curtea Domnească*, în CCAR. *Campania 2005, 2006*, p. 261-262.

care au fost cercetate 77 de morminte de înhumăție. Orientarea lor generală era pe direcția vest-est, cu excepția mormântului 68, care era orientat pe direcția sud-nord. Au fost surprinse și cazuri de reînhumări, precum și de suprapuneri de morminte. La zece dintre complexele funerare cercetate aici se păstrau și părți din lemnul sicriilor. Inventarul mormintelor era foarte sărac, fiind descoperite câteva monede cu efigia unor regi ai Ungariei, din sec. XVI, nasturi de aramă de tip globular, cercei din sârmă de aramă și puține piese de fier, în stare precară de conservare.

O altă suprafață investigată a fost în preajma turnului și a bisericii „Sf. Ioan” (sectorul II). Aici au fost cercetate 10 morminte cu inventar sărăcăcios, ce consta în nasturi și monede din bronz (sec. XVI-XVII).

Alte cinci morminte au fost descoperite în apropierea segmentului de zid de pe latura de sud a bisericii „Sf. Ioan”, cu ocazia lucrărilor de amenajare a unei pasarele.

Cercetare preventivă: Gh. Dumitroaia (responsabil), R. Munteanu și L. Uță (CMJ Neamț).

Poiana Cireșului

Cercetările întreprinse aici în perioada 2004-2006 au avut mai multe rezultate interesante. Pe lângă continuarea cercetărilor în secțiunea V, deschisă în anii anteriori, s-a urmărit și extinderea cercetărilor interdisciplinare, recurgându-se la investigarea din punct de vedere micro-sedimentologic a întregului depozit. În cele trei campanii a fost recoltată o cantitate mare de material faunistic, destul de bine conservat, unelte litice și resturi de debitaj. Mai bogat s-a dovedit a fi al doilea nivel gravettian. În cadrul nivelului tardigravettian, cercetat în campania din 2005, în care apăreau numeroase perturbări stratigrafice, au fost descoperite și resturi de debitaj, două topoare șlefuite din silicolit și ceramică neolitică, atribuite culturii Starčevo-Criș. Din observațiile geomorfologice realizate a rezultat că acumularea de *loess* din perimetrul poienii s-a realizat atât în regim eolian, cât și în regim coluvial. Dintre descoperirile mai importante amintim un vârf de sulită din fildeș de mamut, singura piesă de acest tip descoperită în siturile paleolitice din România, 10 melci perforați ce făceau parte probabil dintr-un colier, bucați de ocră etc.

Prin reidentificarea stațiunilor paleolitice de pe Valea Bistriței (Bistricioara-Lutărie și Dârțu) și sondarea acestora, se urmărește clarificarea poziției culturale a depozitului de la *Poiana Cireșului*.

Cercetare sistematică efectuată de către un colectiv condus de prof. M. Cărciumaru, de la Universitatea „Valahia” din Târgoviște.

Sat Piatra Șoimului, com. Piatra Șoimului, jud. Neamț

De pe teritoriul satului au fost adunate și aduse la sediul MIAPN mai multe fragmente ceramice și de oase. Ceramica aparține etapei Cucuteni A₂. Nu știm dacă provin de pe *Horodiștea* sau din alt punct de pe teritoriul satului.

Informație: prof. Mariana Turcu, 2006.

Sat Poduri, com. Poduri, jud. Bacău*Dealul Ghindaru*

În perioada 2004-2006 au fost efectuate cercetări în casetele A, B și C.

În prima dintre ele (Cas. A) s-au continuat săpăturile în nivelul intermediar, atribuit etapei Cucuteni A₁, fiind identificate și cercetate mai multe complexe, mai importante fiind locuințele 87 și 89 (aceasta din urmă, descoperită în 2003 și notată L. 88, a fost renumerotată în 2005). Ambele locuințe erau dreptunghiulare și aveau platforma formată dintr-un aliniament de bârne peste care se adăugase un strat consistent de lut. Dacă inventarul din L. 87 s-a remarcat printr-o reprezentare antropomorfizată prinsă în platforma locuinței și care constituia ritul său de fundare, în afara acestuia fiind destul de sărac, materialul din cea de-a doua construcție a fost mai bogat, meritând să fie menționate aici două complexe de vase, lucrate din pastă grosieră, aflate în încăperi diferite. Cu totul deosebit este un complex de cult identificat sub platforma locuinței 89, constând în 25 de astragale de bovine și ovicaprine, pe care descoperitorii l-au interpretat ca reprezentând ritul de fundare al construcției.

Săpăturile din Cas. B au fost mai restrânse, acestea având ca obiectiv epuizarea nivelului Cucuteni B, cercetat cu întreruperi, de la deschiderea acestei suprafețe în 2001. A fost investigată o porțiune din L. 75, rămasă necercetată din anii anteriori și o platformă realizată pe un pat de cioburi, din lut ars, care nu era suprapusă de resturi ale pereților sau alte părți ale unei locuințe și nu avea inventar. Sub colțul de est al platformei au fost descoperite două vase cu decor specific etapei Cucuteni B₁ – un castron, în interiorul căruia fusese așezată o cupă de mici dimensiuni. Odată cu epuizarea nivelului aparținând fazei Cucuteni B, cercetările din această casetă au fost oprite, până la prelucrarea întregului material recuperat.

În anul 2005 colectivul de cercetători de la Piatra-Neamț a deschis la sud-vest de Cas. A o nouă suprafață (Cas. C), care depășește 500 mp. În campaniile desfășurate până acum au fost cercetate locuirile atribuite epocii bronzului și fazei Cucuteni B. În privința nivelurilor aparținând epocii bronzului, se remarcă amenajarea de pietre surprinsă pe latura de sud-est a casetei, pe toată lățimea acesteia. Este vorba de un segment dintr-un complex de mari dimensiuni, surprins parțial și în săpăturile din 1979-1980 (S. I-III). Acesta constă într-o pânză de bolovani de râu de dimensiuni medii-mari, dispuși într-un strat compact, într-o alveolă de origine antropică. După ridicarea pietrelor, dedesubtul acestora s-a conturat traseul unui șanț, corespunzând situației investigate în S. II și S. III, în 1980.

Nivelul cucutenian a fost deranjat la partea superioară de frecventările din timpul epocii bronzului și de activitățile recente. Au fost cercetate integral sau parțial șase construcții, dintre care cea notată cu sigla L. 2 s-a dovedit a fi cea mai spectaculoasă. Este vorba despre o construcție cu etaj, cu șase vetre rectangulare sau circulare – una dintre acestea fiind situată la etaj – și una cruciformă. Au fost surprinse și alte amenajări interioare. O râșniță de mari dimensiuni (75 x 35 cm), împrejmuită de o gardină, era prăbușită peste mai multe greutatea din lut ars (32) care au făcut parte, probabil, dintr-un război de țesut. La etaj și parter au fost descoperite peste 50 de vase de diferite dimensiuni, în cea mai mare parte restaurate³.

³ D. Monah *et al.*, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău. Punct: Dealul Ghindaru*, în CCAR. *Campania 2004, 2005*, p. 281-283; D. Monah *et al.*, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău. Punct: Dealul Ghindaru*, în CCAR. *Campania 2005, 2006*, p. 275-277; D. Monah *et al.*, *Poduri, com. Poduri, jud. Bacău. Punct: Dealul Ghindaru*, în CCAR. *Campania 2006, 2007*, p. 274-275.

1

2

Fig. 2. Cercetări din 2006: 1 – Poduri-Dealul Ghindaru; 2 – Țolici-Hălăbutoaia.

Cercetări sistematice: D. Monah (responsabil), Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Garvăn, L. Uță, D. Nicola (CMJ Neamț) și G. Bodi (IAI).

Municipiul Roman, jud. Neamț

Episcopie

În 2004 au continuat cercetările arheologice din incinta Episcopiei Romanului, având ca scop verificarea întinderii temeliei vechii biserici, ctitorită de Roman I, în partea vestică a actualei catedrale. A fost deschisă o secțiune de 12 x 2 m, amplasată la sud-vest de noua construcție. Din primele observații a rezultat că vechea temelie are dimensiuni ceva mai mari decât cea a actualei biserici, care a fost construită deasupra, păstrând aceeași orientare și aceiași număr de contraforturi. La vest de biserică au fost identificate și câteva morminte, datând dintr-un interval de timp de câteva secole.

Cercetare sistematică: V. Ursachi (responsabil) și G.D. Hânceanu (MIR).

Sat Roșiori, com. Dulcești, jud. Neamț

Țarina Veche (La Humărie)

Săpăturile de aici au fost începute în 2004 și au avut ca obiectiv principal verificarea stratigrafiei sitului, aflat pe terasa superioară a Moldovei. În acest scop au fost deschise trei secțiuni notate cu siglele S. I (30 x 1,5 m), S. II și S. III (10 x 1,5 m). Au fost identificate două niveluri de locuire, aparținând sec. II-III, respectiv VI-VII d. Hr. Dintre descoperirile mai importante amintim o locuință tip bordei, datând din primul interval de timp menționat, un cuptor și două locuințe adâncite, atribuite primului nivel de locuire. Acestor descoperiri li se alătură o cantitate mare de ceramică și oase. În următoarele două campanii au mai fost deschise încă patru secțiuni (cu dimensiuni cuprinse între 8 x 1,5 m și 30 x 1,5 m) și câteva casete de control sau trasate pentru a dezveli în întregime unele complexe surprinse în secțiuni. Pe lângă bordeiul descoperit în campania din 2005, au mai fost identificate mai multe gropi dintre care una – Gr. 3 – a fost interpretată de către descoperitori ca având destinație cultică, datorită prezenței în interior a unei vetre. Dintre piese se mai remarcă un vârf de săgeată „de tip scitic”, o monedă romană și un creuzet deformat din cauza arderii secundare, ce păstra pe interior urme de zgură.

În campaniile ce au urmat au fost trasate alte patru secțiuni, notate de la S. IV la S. VII și două casete, Cas. 1 și Cas. A, de dimensiuni variabile. Noile săpături au confirmat stratigrafia surprinsă încă din 2004. Nivelului datând din secolele II-III i-a fost atribuit un bordei, identificat pe traseul S. IV, și mai multe gropi menajere. Din nivelul secolelor VI-VII a fost cercetată o locuință de suprafață, mai multe gropi de provizii și menajere. A fost recuperată și o cantitate mare de ceramică, specifică pentru fiecare dintre cele două niveluri⁴.

Cercetare sistematică: G.D. Hânceanu (MIR).

⁴ V. Ursachi, G. Hânceanu, *Roșiori, com. Dulcești, jud. Neamț. Punct: Țarina Veche - La Humărie*, în CCAR. *Campania 2005, 2006*, p. 301-302; Idem, *Roșiori, com. Dulcești, jud. Neamț. Punct: Țarina Veche - La Humărie*, în CCAR. *Campania 2006, 2007*, p. 300-301.

Sat Țolici, com. Petricani, jud. Neamț*Hălăbutoaia*

În 2006, în urma unor cercetări de suprafață, a fost identificată în apropierea unui izvor de apă sărată o depunere arheologică consistentă. Aceasta se prezintă sub forma unei movile elipsoidale, cu dimensiunea de aproximativ 40 x 30 m și o grosime de aproximativ 6 m. Au fost recoltate mai multe fragmente ceramice, ce au fost atribuite culturilor Criș, Precucuteni și Cucuteni – fazele A și B.

Cercetare de suprafață: Gh. Dumitroaia și D. Nicola (CMJ Neamț), O. Weller și R. Brigand (CNRS, Besançon, Franța).

Sat Vad, com. Dragomirești, jud. Neamț

La marginea satului, la ultima casă de pe drumul spre Ungchi, cu ocazia unor lucrări pentru canalizare, au fost descoperite fragmente ceramice cenușii, lucrate la roată, datând probabil din sec. IV e.n. (Sântana de Mureș), unele medievale timpurii și o greutate de mari dimensiuni (D = 15,2 cm).

Semnalare: prof. Constantin Secară.

Sat Zănești, com. Zănești, jud. Neamț*Cimitir*

Din cimitirul satului au fost recoltate mai multe fragmente ceramice lucrate la roată, ce aparține perioadei medievale.

Informație: Mădălin Enescu-Grigore.

SIMPOZIONUL COMEMORATIV

ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT.

APĂRĂTOR AL CREȘTINĂȚĂȚII (2004)

În zilele de 24-25 iunie 2004, Complexul Muzeal Județean Neamț, în colaborare cu Ministerul Culturii și Cultelor, Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural Național Neamț și Fundația Cultural-Științifică „Constantin Matasă” din Piatra-Neamț, a organizat – în paralele cu sesiunea științifică aniversară, dedicată împlinirii a 70 de ani de existență a Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț – simpozionul comemorativ intitulat *Ștefan cel Mare și Sfânt. Apărător al creștinătății*, prin care s-au marcat cei 500 de ani scurși de la trecerea în neființă a marelui domn al Țării Moldovei.

Acesta, alături de alte astfel de evenimente, organizate în 2004 la nivel național de instituțiile cu profil cultural, au marcat practic în mod oficial *Anul Ștefan cel Mare și Sfânt* în România.

Cu acest prilej, la Piatra-Neamț au avut loc în fapt o serie de manifestări cultural-științifice, menite să evidențieze o dată în plus personalitatea marcantă a voievodului proaspăt canonizat, precum și cele mai importante dintre operele sale.

În acest sens a avut loc lansarea a trei volume, care se înscriu printre cele mai importante opere de autentică istorie medievală românească, în care sunt prezentate pe larg câteva dintre cele mai importante realizări ale epocii ștefaniene și nu numai:

- *Cetăți medievale din Moldova*, de Mariana Șlapac;
- *Cetatea de Scaun a Sucevei*, de Paraschiva-Victoria Batariuc;
- *Cetatea Neamț – pagini de istorie și literatură*, de Gavril Luca și Gheorghe Dumitroaia.

Prima dintre lucrările menționate reprezintă o monografie de valoare a cetăților medievale moldovenești (de dincoace și dincolo de Prut), realizate inclusiv în perioada de domnie a lui Ștefan cel Mare și Sfânt, ce constituiau parte a unuia din cele mai eficiente sisteme de apărare ale vremii.

Cel de-al doilea volum prezentat, de o remarcabilă ținută științifică, reprezintă monografia celei mai importante citadele din Moldova epocii ștefaniene și nu numai – Cetatea de Scaun de la Suceava, astăzi parte integrantă a Complexului Muzeal Bucovina, care chiar în anul 2004 a avut parte de o atenție sporită din partea autorităților, beneficiind de importante lucrări de consolidare, restaurare și conservare.

Portret de Iulia Hălăucescu.

Ultima dintre operele lansate, dar nu și cea din urmă, conține date deosebit de interesante din trecutul tumultuos al Cetății Neamțului, ce constituie astăzi unul din principalele obiective culturale, aflată în curs de restaurare și reamenajare din punct de vedere expozițional, din cadrul Complexului Muzeal Județean Neamț.

Totodată, cu acest prilej, a avut loc și vernisajul expozițiilor temporare găzduite de Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț: *Ștefan cel Mare și Sfânt – apărător al creștinătății*, care dă de altfel și titlul simpozionului, și *Umbra lui Ștefan la Neamț*.

În cadrul acestora au fost expuse o serie de obiecte de valoare istorică inestimabilă, aparținând patrimoniului cultural-național, precum și materiale foto-documentare ale capodoperelor arhitectonice ale voievodului (cetățile și lăcașurile de cult).

De asemenea, a fost reorganizată și redeschisă spre vizitare expoziția permanentă de la Curtea Domnească, unitate ce constituie parte integrantă a Complexului Muzeal Județean Neamț, situată în centrul istoric al orașului, în imediata apropiere a ctitoriilor lui Ștefan, respectiv Biserica „Sfântul Ioan Domnesc” și turnul-clopotniță al acesteia. Expoziția cuprinde o serie de materiale tridimensionale și documentare referitoare la Curte, încă de la prima sa atestare documentară (20 aprilie 1491).

Cea mai mare parte a simpozionului a fost dedicată, așa cum era și firesc de altfel, sesiunii de comunicări (28 la număr), extrem de interesantă și variată ca tematică.

Aceasta s-a bucurat de o largă participare din partea specialiștilor, fiind onorată de prezența a 33 de invitați, nume sonore ale istoriografiei și istorie medievale, de la 19 instituții de profil cultural-științific din România și Republica Moldova.

În cadrul manifestării au fost abordate subiecte precum: situația socială, politică, economică și militară din Moldova acelor vremuri, contextul internațional din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt, reflectarea complexei personalități a ilustrului voievod în istoriografia românească, principalele repere biografice, o serie de aspecte ale vieții sale private, raporturile diplomatice cu Transilvania și Țara Românească, relațiile dintre diferitele instituții ale statului în timpul domniei, realitățile unora dintre curțile domnești, remarcabila sa activitate ctitoricească și de apărător al creștinătății, păstrarea amintirii sale în memoria urmașilor, reflectată în documente, medalistică, numismatică și diferite evenimente comemorative.

În cele ce urmează, pentru o cât mai bună ilustrare a importanței manifestării, vom enumera pe scurt toate comunicările prezentate în cadrul sesiunii:

- Victor Spinei, *Moldova epocii pre-ștefaniene*;
- Eugen Denize, *Contextul european al domniei lui Ștefan cel Mare*;
- Alexandru Zub, *Ștefan cel Mare și Sfânt în istoriografia românească*;
- Constantin Șerban, *Data nașterii lui Ștefan cel Mare*;
- Ioan Spătan, Alexandrina Moraru, *Viața privată a voievodului Ștefan cel Mare*;
- Ionel Cădea, *Raporturile lui Ștefan cel Mare cu Brăila*;
- Radu Ștefănescu, *Ștefan cel Mare și Brașovul*;
- Alexandru Porțeanu, Rodica Porțeanu, *Ștefan cel Mare în conștiința românilor transilvăneni*;
- Costică Asăvoaie, *Domnia Țării Moldovei și Ținutul Neamțului până la moartea lui Ștefan cel Mare*;
- Mihai Lazăr, *Domeniul Mănăstirii Neamț în vremea lui Ștefan cel Mare*;
- Florin Țuscanu, *Ștefan cel Mare și Episcopia Romanului*;

Aspecte de la deschiderea și susținerea lucrărilor.

- Mariana Șlapac, *Cetățile medievale din Moldova lui Ștefan cel Mare*;
- Vasile Ursachi, *Primele cercetări arheologice sistematice de la Cetatea Nouă a Romanului*;
- Florin Hău, *Despre Curtea Domnească de la Suceava*;
- Vasile Ursu, *Curtea Domnească de la Piatra-Neamț*;
- Paraschiva-Victoria Batariuc, *Din nou despre atelierul ceramic de lângă Cetatea de Scaun de la Suceava*;
- Vitalie Josanu, *Etapile de fortificare ale Cetății Albe*;
- Viorel Butnaru, *Aspecte privind politica monetară a lui Ștefan cel Mare*;
- Adolf Minuț, *Valea Albă – 1476. Considerații*;
- Elena Istrățescu, *demersuri diplomatice pentru aducerea spadei lui Ștefan cel Mare din Turcia (1940)*;
- Alexandru Artimon, *Lăcrămioara Stratulat, Biserici din zona central-vestică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare și Sfânt*;
- Ioan Mancaș, *Ctitorii ștefaniene pe meleaguri vasluiene*;
- Virgil Teodorescu, *Simboluri de for public pentru cinstirea lui Ștefan cel Mare și Sfânt*;
- Elena Artimon, Silvia Iacobescu, *Medalii și plachete „Ștefan cel Mare”*;
- Eugenia Antonescu, *Comemorarea lui Ștefan cel Mare în anul 1904*;
- Dan Mihăilescu, *Documente privind comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare*;
- Ioan Spătan, Alexandrina Moraru, *Documente de la Ștefan cel Mare din Biblioteca Academiei Române*;
- Constantin Păduraru, *Comemorarea din 1904 reflectată în documente de arhivă nemțene*.

Manifestarea, care s-a bucurat de o apreciere unanimă din partea tuturor celor care au onorat-o cu prezența, s-a încheiat odată cu vizitarea edificiilor ștefaniene, militare și de cult, din zona Neamțului.

Lucian Uță

MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE.

70 DE ANI DE EXISTENȚĂ (2004)

Anul 2004 a consemnat un frumos moment aniversar pentru unitatea etalon a Complexului Muzeal Județean Neamț – Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, de la a cărei înființare, de către preotul-arheolog Constantin Matasă, s-au împlinit 70 de ani. Cu acest prilej, în zilele de 24 și 25 iunie a fost organizată la sediul instituției o manifestare cultural-științifică destinată marcării acestui eveniment, în colaborare cu Consiliul Județean Neamț și Fundația Cultural-Științifică „Constantin Matasă” din Piatra-Neamț. Aceasta s-a desfășurat concomitent cu simpozionul comemorativ intitulat *Ștefan cel Mare și Sfânt. Apărător al creștinătății*.

Cu această ocazie a fost lansată și prestigioasa revistă *Memoria Antiquitatis*, ajunsă la cea de-a XXIII-a apariție. În paginile sale se pot regăsi o serie de materiale și cercetări arheologice datând din toate epocile istorice, o prezentare *in extenso* a Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, omagierea a două din personalitățile marcante ale arheologiei românești, ajunse la ceas aniversar (dr. Vasile Ursachi și dr. Dan Monah), o cronică a activității de cercetare științifică a Complexului în perioada 2002-2003, prezentarea unor importante manifestări cultural-științifice derulate în același interval de timp, comemorarea unuia dintre colaboratorii noștri permanenți (Marin-Marcel Drăgotescu), mai multe recenzii ale unor volume de specialitate apărute în perioada anterioară apariției volumului, precum și o trecere succintă în revistă a publicațiilor și materialelor arheologice și numismatice, provenite din transferuri, donații și achiziții, care au îmbogățit patrimoniul cultural al instituției. La apariția sa a contribuit un număr de 42 de specialiști de prestigiu din țară și de peste hotare, de la 23 de instituții de profil, prin intermediul celor 40 de studii și articole publicate, atât în limba română – însoțite de rezumate în limbi străine –, cât și în limbi de circulație internațională, caracterizate printr-o mare varietate tematică (arheologie, istorie, restaurare-conservare, numismatică, publicistică, manifestări cultural-științifice și expoziționale etc.).

Sesiunea propriu-zisă de comunicări științifice, a cărei diversitate tematică și prezență numeroasă a impus împărțirea pe secțiuni (arheologie, istorie, restaurare-conservare și artă), a beneficiat de susținerea a 35 de prezentări, aparținând unui număr de 44 de specialiști din România și Republica Moldova.

Sediul Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

În deschiderea lucrărilor, directorul Complexului Muzeal județean Neamț, dr. Gheorghe Dumitroaia, a prezentat pe larg principalele repere din cei 70 de ani de existență ai Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț (istoricul instituției, activitatea de cercetare, restaurare, conservare, gestionare, evidență și valorificare, expozițională și publicistică, a a bogatului și variatului patrimoniului cultural deținut).

De asemenea, dr. Alexandru Vulpe și dr. Dan Monah au subliniat contribuția deosebit de importantă avută de-a lungul timpului de către unitatea muzeală aniversată la cercetarea preistoriei și protoistoriei României, și în special a culturii Cucuteni, care a constituit dintotdeauna obiectul de activitate principal al acestei instituții, care este în prezent deținătoarea celui mai numeros și spectaculos tezaur de artefacte cucuteniene. În acest sens, rolul primordial este deținut din 1995 încoace de Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni. Corolarul activității de cercetare a probabil celei mai importante și mai spectaculoase civilizații europene îl constituie crearea, în anul 2005, a Primului muzeu Cucuteni din România, care adăpostește în prezent cea mai mare parte a capodoperelor cucuteniene.

Au urmat apoi celelalte comunicări, în care a fost abordată o tematică foarte variată, cuprinzând rezultate ale ultimelor cercetări arheologice, inclusiv de natură interdisciplinară, relațiile dintre diferitele civilizații contemporane, introducerea în circuitul științific al unor artefacte deosebite, studii de restaurare și conservare, numismatică, toponimie, diferite documente, arhitectură, artă plastică, portrete ale unor personalități marcante din domeniile abordate, fiind acoperite practic toate epocile istorice, de pe un spațiu vast.

În cadrul sesiunii de comunicări științifice au fost prezentate următoarele materiale:

- Gheorghe Dumitroaia, *Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț – 70 de ani de activitate*;
- Dan Monah, *Contribuția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț la cercetarea culturii Cucuteni*;
- Alexandru Vulpe, *Muzeul Arheologic Piatra-Neamț – contribuții la cercetarea preistoriei și protoistoriei României*;
- Marin Cârciumaru, Mircea Anghelinu, Marian Cosac, Ovidiu Cârștina, *Așezarea paleolitică de la Piatra-Neamț - „Poiana Cireșului”*;
- Dragomir-Nicolae Popovici, *Profesorul-arheolog Vladimir Dumitrescu și puterea comunistă*;
- Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, Constantin Preoteasa, Roxana Munteanu, Dorin Nicola, Daniel Garvăn, *Complexe de locuire din etapa Cucuteni A₁ de la Poduri-„Dealul Ghindaru”*;
- Felicia Monah, *Noi determinări arheobotanice privind eneoliticul din Moldova*;
- Marius Alexianu, *Spațiul carpato-balcanic: axă a indo-europenizării*;
- Valeriu Căvruc, *Epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei în lumina noilor cercetări*;
- Neculai Bolohan, Cristina Crețu, George Bilavsch, *Cercetări arheologice la Siliștea, com. Români, jud. Neamț*;
- Eugen Sava, *Noi contribuții la cercetarea cenușarelor de tip Noua*;
- Alexandru Vulpe, *Despre „problema” scitică în România și nu numai*;

Aspecte din timpul lucrărilor.

- Mihai Irimia, *Fortificația getică de la Adâncata, jud. Constanța, și unele probleme ale raporturilor civilizației autohtone cu lumea greco-elenistică*;
- Silvia Teodor, *Relațiile geto-dacilor de la est de Carpați cu civilizațiile vecine*;
- Gabriela Gheorghiu, *O unealtă de toreutică descoperită în cetatea dacică de la Costești-„Cetățuie”*;
- Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *Noi date privind monetăria dacică*;
- Ion Ioniță, *Masivul Carpatic – reper geografic de referință pentru istoria mileniului I d. Hr.*
- Ioan Mitrea, *Importanța cercetărilor arheologice din județul Neamț la cunoașterea sec. V-VII în spațiul est-carpatic al României*;
- Dan Gh. Teodor, *Unele precizări cu privire la sec. V-VIII în nordul Dunării de Jos*;
- Gheorghe Mănușu-Adameșteanu, *Începuturile orașului București în lumina cercetărilor arheologice*;
- Rodica Popovici, *Cercetările arheologice din așezările rurale medievale din zona Neamț*;
- Doina Ciobanu, *Metode și tehnici de extragere a sării în spațiul românesc în evul mediu*;
- Gavril Luca, *Sate dispărute din Ocolul Neamțului*;
- Dan Mihăilescu, *Biserica de la Buciuștești – ctitorie a familiei domnitorului Gheorghe Ștefan*;
- Victor Tănăsescu, Ludovica Tănăsescu, *Mărturii documentare privind unele localități rurale din județul Neamț*;
- Minodora Măță, *Lascăr Vorel. Jurnal – 1915-1917*;
- Viorica Zgutta, *Un document inedit: procesul verbal al ședinței Consiliului de Miniștri din 28 martie 1919*;
- Adriana Țibulcă, *O pagină din istoria „cercetășiei”*;
- Elena Cojocariu, *Un dascăl nemțean de prestigiu: institutoarea Zulnia Isăcescu*;
- Rodica Luchian, Octavian Luchian, *Amintiri despre „Tataia”*;
- Ioan Cocuz, *Amintiri despre profesorul Iulian Antonescu*;
- Paula Chiribută, Dan Mihăilescu, *Aurel Buzilă – In Memoriam*;
- Doina Rotaru, *Mărturii de artă plastică (portrete) din sec. XVIII-XIX de pe teritoriul județului Vaslui*;
- Ana Dicu, *Probleme de conservare a expozițiilor muzeale permanente*;
- Lucica Pârvan, *Modalități de finanțare ale lucrărilor de restaurare la monumente istorice.*

În final, participanții la acest moment aniversar au realizat un tur al principalelor obiective turistice din Piatra-Neamț și din împrejurimi.

Manifestarea, de o înaltă ținută științifică, s-a bucurat de aprecieri din partea tuturor celor prezenți, pe al căror sprijin vom conta cu certitudine și la celelalte manifestări de acest gen, ce vor fi organizate în anii care urmează.

Constantin Preoteasa

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL

CUCUTENI – 120 DE ANI DE CERCETĂRI.

TIMPUL BILANȚULUI (2004)

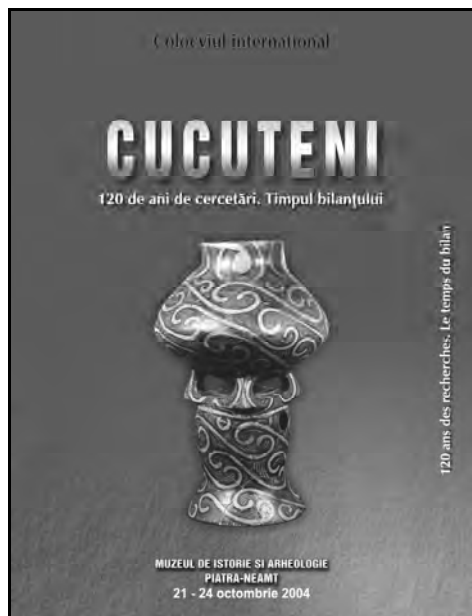
În perioada 21-24 octombrie 2004 a fost organizată, la Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, o reuniune științifică comună a tuturor specialiștilor preocupați de destinul Complexului Cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie, cu prilejul aniversării a 120 de ani de la descoperirea stațiunii Cucuteni-Cetățuia. Manifestarea s-a desfășurat în paralel cu colocviul internațional *Exploatarea pre- și protoistorică a sării*.

Colocviul internațional *Cucuteni 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului* a fost realizat cu sprijinul Consiliului Județean Neamț, de către Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, prin Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, și o serie de instituții care inițiază sau sprijină activitatea de cercetare a strălucitului tezaur eneolitic din această parte a lumii, respectiv Fundația Cultural-Științifică „Constantin Matasă” din Piatra-Neamț, Institutul de Arheologie din Iași, Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III” din București și Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Prezent la deschiderea lucrărilor, Președintele Consiliului Județean Neamț, domnul Dan Vasile Constantin, a salutat eforturile celor care s-au consacrat afirmării culturii Cucuteni, recunoscând și apreciind totodată contribuția substanțială a Centrului Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni din Piatra-Neamț la apariția lucrării *Cucuteni Cetățuia. Monografie Arheologică*, lansată cu acest prilej, în prestigioasa colecție *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, avându-i ca autori pe acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița și dr. Mădălin-Cornel Văleanu, drept semn al devotamentului față de dezvoltarea și interpretarea științifică a cercetărilor.

La rândul său, reprezentantul Prefecturii Neamț, domnul Lazăr Latu a felicitat în mod special Muzeul de Istorie și Arheologie, pentru faptul că la 120 de ani de la descoperirea așezării eponime a culturii Cucuteni i-a reunit aici, în urbea de la poalele Pietricicăi, pe toți cercetătorii interesați de destinul acestei civilizații.

Salutul conducerii Institutului de Arheologie și Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a fost adresat participanților de către prof. univ. dr. Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române.

Participanții la Colocvii.

Din partea cercetătorilor care activează în Republica Moldova, tuturor celor prezenți li s-a adresat dr. Valentin Dergaciov, director al Institutului Patrimoniului Cultural din Chișinău, care parafrazănd tema frontierelor care despart aceeași civilizație, a remarcat faptul că spațiul ocupat de complexul Cucuteni-Tripolie ține de la Carpați, mai precis SE Transilvaniei, până la Kiev, partea stângă a Niprului, Lvov și Zaparojie, fiind așadar vorba de o cultură care a reunit trei „semi-continente”: Europa de Sud-Est, Europa Centrală și Zona de Stepă.

Delegația cercetătorilor din Ucraina și-a prezentat salutul prin persoana dr. Alexeij Korvin-Piotrovsky, secretar științific în cadrul Institutului de Arheologie din Kiev, care remarcă, printre altele, că așa cum nu au existat granițe în cadrul arealului Cucuteni-Tripolie, se pare că și noi, cei care ne ocupăm de această civilizație, tindem spre o relație fără frontiere.

Salutul cercetătorilor din Rusia a fost transmis de către dr. Natalia Skakun, specialist la Institutul de Arheologie din Sankt-Petersburg, care considera că organizarea unor astfel de manifestări va contribui cu certitudine la o dezvoltare pe mai departe a cercetărilor privind această strălucită cultură eneolitică din Sud-Estul Europei.

În spiritul aceleiași emulații, dr. Mikhail Videiko, cercetător la Institutul de Arheologie din Kiev, a ținut să ofere un cadou pentru organizatorii acestei manifestări și anume cele două volume din *Enciclopedia Civilizației Tripolie*, la care au lucrat aproape 60 de oameni din șase țări, inclusiv din Ucraina, România, Rusia și Republica Moldova, exprimându-și, în același timp, speranța că manifestarea va constitui un pas important spre apariția unei astfel de enciclopedii și pentru cultura Cucuteni.

Cuvinte de apreciere și mulțumire au fost rostite și de către dr. Ralf Rowlett, de la Missouri University, Statele Unite ale Americii, care a mărturisit cu mult umor faptul că invitația la Piatra-Neamț s-a suprapus cu o invitație similară de a merge în China, ceea ce l-a determinat să ia o decizie fermă și astfel a hotărât să părăsească Beijing-ul mai devreme, deoarece nu a vrut să rateze un congres atât de important precum cel de aici referitor la cultura Cucuteni.

Momentul festiv al acestei manifestări a fost încheiat de către Acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița, care – odată cu salutul Secției de Istorie al Academiei Române – a vorbit despre importanța descoperirilor de la Cucuteni pentru cunoașterea eneoliticului din Sud-Estul Europei.

După lansarea volumului *Cucuteni Cetățuie. Monografie arheologică*, a cărei prezentare a aparținut domnului prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, cei prezenți în sala de festivități a Muzeului de Istorie și Arheologie au avut prilejul de a viziona în premieră filmul *Nepoții lui Adam*, prezentat de dr. Romeo Dumitrescu, președintele Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III”. A urmat apoi vizitarea expoziției permanente a muzeului.

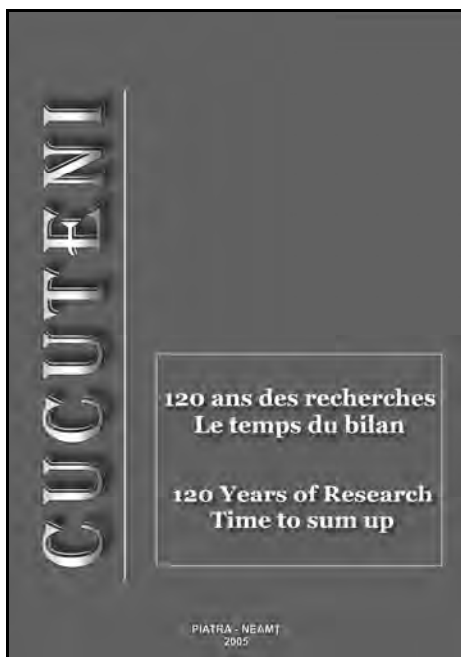
La lucrările colocviului au participat un număr de 62 de specialiști (33 români și 29 străini) de la 33 de instituții de profil din România, Republica Moldova, Ucraina, Rusia, Bulgaria, Austria, Franța, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii.

În cadrul acestuia au fost susținute un număr de 55 de comunicări, referitoare la diferitele aspecte ale vieții materiale și spirituale ale comunităților umane neolitice, după cum urmează:

Deschiderea manifestărilor.

- Mircea Petrescu-Dîmbovița, *L'importance des découvertes de Cucuteni à la connaissance de l'énéolithique du sud-est de l'Europe*;
- Dan Monah, *Bilan des 120 ans de recherches*;
- Gheorghe Dumitroaia, *La contribution du Musée d'Histoire et d'Archéologie de Piatra-Neamț à la recherche de la culture Cucuteni*;
- Romeo Dumitrescu, *The contribution of the „Cucuteni for the IIIrd Millenium” Foundation in Cucuteni's culture researching*;
- Olga Larina, *The Bugo-Dnestr Component in the Criș Culture of the Pruto-Dnestr Interfluve*;
- Vladimir Slavchev, *Precucutenian influences on pottery of a final phase of culture Hamangia*;
- Eva Lenneis, *Traces du Rubané dans l'architecture Cucuteni?*;
- Valentin Dergaciov, *Le Néo-Énéolithique Balkanique au contexte des processus transgresif-maritimes*;
- Vasile Cotiugă, *Perspectives in knowing the way of building Cucuteni dwellings through experimental archaeology*;
- Dan Monah, *Une hypothese concernant l'incendie des habitats Precucuteni et Cucuteni*;
- József-Sándor Sztáncsuj, *The Aeneolithic Hoard at Ariușd. A review of the available finds*;
- Vladimir Kruts, Vladimir Chabanjuk, *Experiences on tripolyan house-building*;
- Corneliu Beldiman, Diana Maria Stancs, *Considérations sur les objets de parure en matières dures animales du depot de Hăbășești, dep. de Iași*;
- Galina Pashkevich, *Palaeoethnobotanical evidence of agriculture of the Tripolyan culture*;
- Felicia Monah, *Les recherches archéobotaniques du tell chalcolithique Poduri-„Dealul Ghindaru”*;
- Adrian Bălășescu, Dragoș Moise, Valentin Radu, *Utilisation des bovins à la „traction” dans le Chalcolithique de Roumanie: première approche*;
- Attila László, *Sur la chronologie du commencement du neolithique à Bas-Danube*;
- Diana Maria Stancs, Corneliu Beldiman, *L'Industrie des matières dures animales dans le site appartenant à la culture de Cucuteni de Mărgineni, dép. de Bacău*;
- Valentina Shumova, *Dwelling Complexes of the Tripolyan Settlement Vasyliievka and its place among the Relics of the Middle Dnestr Area*;
- Helena Starkova, *Eastern and Western influences in the structure of Tripolye-Cucuteni site Bodaki*;
- Mykhail Videiko, *Tripolyan Culture at Middle Dnepro Region*;
- Sabin-Adrian Luca, *New datas about the Neolithic in Transylvania from the point of prehistoric sites in Miercurea Sibiului area (Sibiu County)*;
- Tatiana Popova, *Pottery of Tripolyan Settlement Rakovets (Specific Features and Parallels)*;
- Stănică Pandrea, *Observations sur les rapports entre les cultures Gumelnița et Cucuteni*;
- Olena Tsvek, Ivan Movchan, *New Data on Ideology of Tribes of Eastern Region of Cucuteni-Tripolye Mega-entity*;
- Eduard Ovchinnikov, *To the question of potter circle applying in ceramic production of Cucuteni-Tripolye*;
- Olexei Korvin Piotrovskij, *Theoretical problems of researches of giants-settlements*;
- Douglass Bailey, *Towards new dimensions of meanings for Cucuteni-Tripolye figurines*;
- Mircea Anghelinu, *Between Marx and Durkheim: the research of the Cucutenian Religious Beliefs*;

- Dragomir Nicolae Popovici, *About „pintaderas” in Cucuteni Culture*;
- Tanya Dzhanezova, *Towards the Interpretation of the Pintaderas: Questions and Possibilities for Their Use*;
- Cornelia-Magda Lazarovici, *Copper artefacts from Scânteia*;
- Natalia Burdo, *Tripolye A: Problems of Periodization and Absolute Chronology*;
- Gheorghe Lazarovici, Dan Buzea, *The Pottery Characteristics from Păuleni*;
- Anaïck Samzun, *Bodaki, a site of Tripolyan Culture (phase BII) in Western Ukraina: function of the structures and spatial distribution of the material*;
- Sergiu Bodean, *Horodca X: the Cucutenian Site in the Valley of the Botna River*;
- Ralph Rowlett, Matthew Shaw, *Shell Tempered Pottery in the Cucuteni-Tripolye Areal culture*;
- Mircea Angheliniu, *The Magic of the Painted Pottery: the Cucutenian and the Romanian Prehistoric Archaeology*;
- Olena Tsvek, Yuri Rassamakin, *The Sredniy Stog 2 Imports and Imitations at the Miropolye Settlement in the Light of the Steppe – Tripolyan Connections*;
- Petre Roman, *Rapports Cucuteni-Cernavodă I*;
- Romeo Dumitrescu, *Different view on woman in Cucuteni*;
- Octavian Bounegru, *Carl Schuchardt et le début des recherches archeologiques de Cucuteni*;
- Michel Seferiades, *Brâncuși et Cucuteni*;
- Nicolae Ursulescu, *Constantin V. Gheorghiu et les Antiquités de Cucuteni: Amateurisme et Implication Civile*;
- Mădălin Cornel Văleanu, *New Data on the Cucuteni Settlements obtained from Aerial Photography*;
- Serheiy Ryzhov, *Tripolie sites of Pruto-Dnestr region of stages BII-CI*;
- Senica Țurcanu, *Lithic Assemblage of Ruginoasa, Iași County*;
- Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Ion Mareș, Bogdan Niculică, *La place des découvertes de la station de Fetești-„La Schit” (dép. de Suceava) dans la civilisation de Cucuteni*;
- Daniel Garvăn, Constantin Preoteasa, Dan Monah, *Rituels de fondations du niveau Cucuteni A₁ de Poduri*;
- Adrian Poruciuc, *On the language of the Cucutenians and its ties with an Euxine-Aegean-Egyptian connection*;
- Mykhail Sokhatsky, Taras Tkachuk, *The situation of the Bilce Złote Cave in the Tripolye-Cucuteni culture*;
- Maria Diaconescu, *Formes et elements nouveaux dans la céramique et la plastique de type Cucuteni dans la localité de Vorniceni*;
- Natalia Skakun, B. Mateeva, *Excavations of the Tripolian Settlement-Workshop Bodaki*;
- Stoilka Terzijska-Ignatova, *Late Chalcolithic Ornithomorphic Figurines from Tell Yunatsite*.

La finalul acestor comunicări, pe 23 noiembrie, a avut loc Masa rotundă *Valorificarea științifică, expozițională și turistică a patrimoniului culturii Cucuteni*.

Colocviul s-a încheiat pe data de 24 noiembrie cu ocazia unei excursii documentare în județul Iași, la așezarea eponimă a culturii Cucuteni, acolo unde președintele Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III”, dr. Romeo Dumitrescu, alături de studenții Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași au organizat mai multe experimente

arheologice (confecționarea diferitelor artefacte, precum și incendierea unor locuințe, construite anterior), care au constituit o reală atracție pentru toți participanții.

Corolarul acestei importante manifestări științifice este reprezentat de publicarea, în 2006, în prestigioasa colecție de specialitate *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, ajunsă cu acest prilej la cea de-a XVI-a apariție, a volumului bilingv *Cucuteni – 120 ans des recherches. Le temps du bilan / 120 Years of Research. Time to sum up*. Editat de către Gh. Dumitroaia, J. Chapman, O. Weller, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola și D. Monah, acesta cuprinde un număr de 31 de studii, referitoare la comunitățile umane neo-eneolitice. Anterior, în 2004, fuseseră publicate rezumatele comunicărilor susținute în cadrul colocviului, de asemenea în limbi de circulație internațională.

Dorin Nicola

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL *ARHEOLOGIA* *PRE- ȘI PROTOISTORICĂ A SĂRII (2004)*

După cum bine se știe sarea a constituit dintotdeauna una din materiile prime cele mai apreciate, dat fiind rolul său esențial în alimentația omului, precum și cel curativ. În aceste condiții se impunea organizarea unei manifestări culturale, menite să valorifice rezultatele obținute până în prezent în urma cercetărilor arheologice și etnografice privind exploatarea sării de-a lungul tuturor epocilor istorice, pe un areal cât mai vast și să pună astfel în circuitul științific materialele descoperite.

Și cum cercetările sistematice în acest domeniu au fost inițiate în urmă cu mai mulți ani de directorul Complexului Muzeal Județean Neamț, dr. Gheorghe Dumitroaia, în arealul Lunca - Oglinzi, unde a fost pusă în evidență cea mai veche și mai concentrată exploatare de sare din Europa (în *Poiana Slatinei*, veche de aproximativ 8000 de ani, din timpul culturii Starčevo-Criș), iar în ultimii ani investigațiile au cunoscut un ritm destul de susținut și în alte zone bogate în surse de sare, i-a revenit Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț onoarea de a organiza, cu sprijinul Institutului de Arheologie Iași și Consiliului Județean Neamț, colocviul internațional *Arheologia pre- și protoistorică a sării*, concomitent cu un altul, intitulat *Cucuteni – 120 de ani de cercetări. Timpul bilanțului*.

La deschiderea lucrărilor colocviului au fost ținute scurte alocuțiuni din partea tuturor personalităților prezente, care și-au exprimat satisfacția realizării acestei premiere în România, precum și încrederea că astfel de manifestări vor avea loc periodic, pentru o cât mai bună cunoaștere a aspectelor legate de exploatarea și valorificarea sării de-a lungul vremii, în diferite colțuri ale lumii.

Salutul conducerii Institutului de Arheologie din Iași și al colegilor de la Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”, care au luat parte în mod activ la această manifestare științifică, cât și la alte programe inițiate de muzeul din Piatra-Neamț, a fost adresat participanților de către prof. univ. dr. Victor Spinei, membru corespondent al Academiei Române. Reputatul cercetător și-a manifestat bucuria de a participa la o acțiune în care sunt implicate personalități din lumea științifică, atât românească, cât și din străinătate, salutând această inițiativă de a face mai fluidă interacțiunea dintre știința românească și cea din străinătate prin publicațiile științifice care se elaborează aici, unele în limbi străine sau cu rezumate în limbi străine, și mai ales prin participarea colectivă la o astfel de manifestare de înalt nivel.

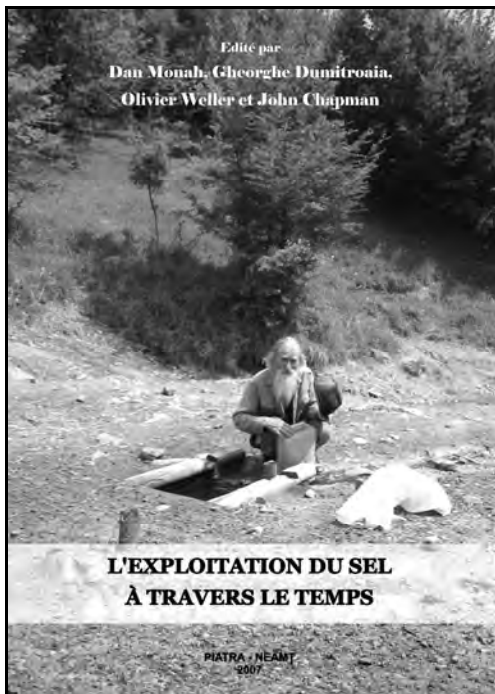
Cu deosebit interes a fost primită alocuțiunea Academicianului Anthony Harding, de la Universitatea Exeter, din Regatul Unit al Marii Britanii, care s-a arătat plăcut surprins de realizarea acestei manifestări științifice, care face parte dintr-o serie mai amplă de acțiuni comune, care își au originea în anul 2002, atunci când a avut loc o întâlnire, tot la muzeul din Piatra-Neamț, între Dr. Gh. Dumitroaia, Dr. D. Monah, Dr. V. Cavruc, Dr. O. Weller, Dr. J. Chapman și Domnia sa, prilej cu care s-au trasat planurile generale ale unor evenimente și întâlniri științifice referitoare la arheologia pre- și protoistorică a sării în România, prima dintre acestea manifestări având loc în anul 2003 la Universitatea Durham (Marea Britanie).

Nu înainte de a încheia, dr. A. Harding a ținut să mulțumească în numele participanților din Regatul Unit al Marii Britanii, Bulgaria și Turcia, Academiei Britanice, care a oferit fondurile necesare participării cercetătorilor din delegația sa la această manifestare, iar mai apoi a dorit să le mulțumească organizatorilor din Piatra-Neamț pentru că au oferit ceea ce speră să se dovedească a fi o ocazie deosebită pentru întâlniri și discuții fructuoase pe temele propuse dezbaterilor.

La lucrările colocviului au participat un număr de 26 de specialiști (12 români și 14 străini) de la 18 instituții de profil din România, Franța, Marea Britanie, Spania, Turcia, Italia, Ungaria, Columbia și Statele Unite ale Americii.

În cadrul acestuia au fost susținute un număr de 23 de comunicări, în care a fost evidențiat rolul deosebit de important – alimentar și curativ – pe care sarea l-a avut de-a lungul timpului în viața oamenilor de pretutindeni:

- Burçin Erdoğan, Mihriban Özbaşaran, *Prehistoric Salt Exploitation in Tuz Gölü (Salt Lake), Central Anatolia*;
- Manuela Montagnari Kokelj, *Salt and the Trieste Karst (North-Eastern Italy) in Prehistory: Some considerations*;
- Cristina Carusi, *Le commerce du sel dans l'Antiquité grecque (VI av. J.C. - II ap. J.C.)*;
- Olivier Weller, Fidel Grandia, Alfons Fíguls, *Première carrière de sel gemme européenne: le „Vall Salina” à Cardona (Catalogne, Espagne) au Néolithique moyen (4500-3500 a. J.C.). Technologie, minéralogie et pétrologie de l'outillage lithique*;
- Roxana Munteanu, Dorin Nicola, Constantin Preoteasa, Gheorghe Dumitroaia, *Prehistoric Exploitation of the Salt Spring from Cucuiești-„Slatina Veche”, Bacău County*;
- Dorin Nicola, Roxana Munteanu, Constantin Preoteasa, Gheorghe Dumitroaia, *Solca-„Slatina Mare” Considerations stratigraphiques et attribution culturelle*;
- Olivier Weller, Gheorghe Dumitroaia, Dan Monah, Laure Nuninger, *L'exploitation des sources salées en Moldavie: un exemple de ressource structurante du territoire depuis le Néolithique*;
- Marius Alexianu, Olivier Weller, *Les recherches ethnoarchéologiques, dans la zone de Lunca-„Poiana Slatinei”: enquêtes en 2004 et premiers résultats*;
- Josep Mata-Perelló, *Le Patrimoine minier des salines continentales dans le nord-est de la Péninsule Ibérique*;
- Gheorghe Dumitroaia, Roxana Munteanu, Dorin Nicola, Constantin Preoteasa, Olivier Weller, *Lunca-„Poiana Slatinei”, le plus ancien point d'exploitation du sel de l'Europe*;
- Marius Alexianu, *Sel et conflits aux frontières: des textes anciens aux interprétations archéologiques*;

- Valeriu Cavruc, Anthony Harding, Dan Buzea, *The Pre-industrial Exploitation of Salt in Eastern Transylvania*;
- John Chapman, *The pits and stake-holes of Siliște-Prohozești, Moldavia*;
- Anthony Harding, *Salt in Late Bronze Age Europe*;
- Bissierka Gaydarska, *Salt research in Bulgaria*;
- Olivier Weller, *L'exploitation préhistorique du sel: approches multiples pour un objet de recherche disparu*;
- Katalin Biró, *What for? Possible trade items in the archaeological record*;
- Magda Mircea, Marius Alexianu, *A Re-evaluation of the Salt Resources for Cucuteni-Tripolye Area*;
- Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, *Recherches sur les exploitations préhistoriques du sel en Roumanie*;
- Beatrice Hopkinson, *A New Paradigm for the Beveled Rim Bowls of Mesopotamia 4000-3000 B.C.*;
- Mugur Andronic, *L'exploitation du sel à l'est des Carpates Orientales dans la Préhistoire et dans la Protohistoire*;
- Roxana Gabriela Curcă, *La halotherapie – textes antiques et pratiques actuelles*;
- Traian Diaconescu, *Références au sel de Moldavie dans un manuscrit latin du XVIIe siècle*.

Rezultatul acestei manifestări de o înaltă ținută științifică este reprezentat de publicarea, în 2007, în prestigioasa colecție de specialitate *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, ajunsă cu acest prilej la cea de-a XVIII-a apariție, a volumului *L'exploitation du sel à travers le temps*. Editat de către D. Monah, Gh. Dumitroaia, O. Weller și J. Chapman, acesta cuprinde un număr de 19 studii, redactate în limbile franceză și engleză, referitoare la exploatarea sării, pe un areal foarte vast, de-a lungul diferitelor perioade istorice, din preistorie până în zilele noastre. Anterior, în 2004, fuseseră publicate rezumatele comunicărilor susținute în cadrul coloctivului, de asemenea în limbi de circulație internațională.

Dorin Nicola

PRIMUL MUZEU CUCUTENI

DIN ROMÂNIA (2005)

După cum bine se știe, de-a lungul celor peste 70 de ani de existență, actualul Muzeu de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț s-a remarcat în primul rând prin cercetarea și valorificarea patrimoniului aparținând uneia dintre cele mai importante și mai spectaculoase civilizații preistorice europene – cultura Cucuteni.

În anul 1934, când preotul-arheolog Constantin Matasă a pus bazele acestei instituții de prestigiu din țară, colecția muzeului era formată aproape exclusiv din piese cucuteniene.

În timp, prin intermediul cercetărilor efectuate de către specialiștii și colaboratorii săi – remarcabile personalități ale arheologiei românești –, Muzeul de Istorie și Arheologie a dobândit practic cea mai bogată și variată colecție de artefacte cucuteniene, care au fost valorificate prin publicare și din punct de vedere expozițional. Astfel, au fost făcute cunoscute – atât specialiștilor, cât și publicului larg – diferite aspecte ale vieții materiale și spirituale ale comunităților umane cucuteniene de pe întregul areal ocupat de acestea, și – de asemenea – au fost introduse în circuitul științific numeroase artefacte, unele dintre ele remarcabile prin calitatea lor deosebită.

În prezent, instituția noastră deține cel mai vast și mai modern spațiu expozițional rezervat culturii Cucuteni, în care, pe lângă obiectele tridimensionale specifice, pot fi admirate o serie de reconstituiri de complexe aparținând acestei civilizații și materiale grafice și fotografice, ce redau o serie de reconstituiri, aspecte importante ale cercetării de teren, precum și vestigiile cele mai spectaculoase. Pe lângă expoziția permanentă, au mai fost organizate sau co-organizate o serie de expoziții temporare, în sediul propriu sau itinerate la alte instituții prestigioase de profil din țară și străinătate.

În plus, prin intermediul editurii „Constantin Matasă”, au fost publicate majoritatea numerelor revistei proprii (*Memoria Antiquitatis*, ajunsă în prezent la cel de-al XXIV-lea volum), în care materialele și cercetările arheologice cucuteniene ocupă un spațiu generos, precum și volume din cadrul prestigioasei colecții *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis* (cu XIX apariții la activ, dintre care 14 dedicate parțial sau integral cucutenianului), reprezentând deopotrivă monografiile de sit sau regionale, sinteze, cataloage ori culegeri de studii și articole.

MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE PIATRA-NEAMȚ

PRIMUL
muzeu
CUCUTENI
DIN ROMÂNIA

De asemenea, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț a organizat de-a lungul timpului cele mai numeroase manifestări cultural-științifice (conferințe, colocvii, sesiuni, simpozioane), cu participare națională și internațională, dedicate acestei civilizații. A devenit deja o tradiție ca în anii jubiliari, legați într-un fel sau altul de cultura Cucuteni, să fie organizate la poalele Pietricicăi astfel de întruniri, care s-au bucurat întotdeauna de aprecierea unanimă a participanților.

Totodată, a fost creată o bază logistică adecvată, precum și un laborator de restaurare-conservare performant, care să permită valorificare eficientă din punct de vedere științific a patrimoniului cucutenian.

În acest fel, unitatea muzeală de la Piatra-Neamț și-a adus cea mai importantă contribuție la cunoașterea culturii Cucuteni, care este în prezent cea mai intens cercetată și studiată civilizație preistorică ce a evoluat pe actualul teritoriu al României.

Pe lângă toate acestea, se adaugă crearea unui cadru organizatoric oficial, unic în țară – Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni –, existent din 1995, la sugestia reputatului prof. univ. dr. Petre Roman, în scopul intensificării cercetărilor arheologice, inclusiv de natură interdisciplinară, referitoare la ultima civilizație eneolitică continentală. Practic, din momentul înființării sale și până în prezent, toate acțiunile de natură științifică privind Complexul Cultural Precucuteni-Cucuteni-Tripolie s-au desfășurat sub egida sa.

În prezent, Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni se constituie ca o veritabilă instituție de excelență în domeniul cultural-științific, structurându-și activitatea în patru segmente prioritare, respectiv: cercetarea istorico-arheologică, cercetarea arheologică interdisciplinară, activitatea de restaurare-conservare și cea de valorificare publicistică și expozițională a patrimoniului de excepție deținut.

La exact un deceniu de la crearea acestei structuri, în anul 2005, a putut fi îndeplinit un deziderat mai vechi al specialiștilor care s-au ocupat de-a lungul timpului de cercetarea culturii Cucuteni, respectiv crearea unei unități muzeale destinate exclusiv acestei civilizații de prestigiu.

Deși dispunea de toate argumentele de natură științifică pentru a deține o astfel de unitate muzeală, Muzeul de Istorie și Arheologie mai avea totuși nevoie de o conjunctură favorabilă, precum și de o decizie legislativă oficială. Această oportunitate s-a ivit în anul 2004, atunci când Banca Națională a României s-a retras dintr-o serie de municipii-reședință de județ, printre care și Piatra-Neamț, urmând ca toate clădirile ce îi aparținuseră, să treacă – printr-o decizie guvernamentală – în subordinea muzeelor județene din zonele respective, cu scopul de a fi transformate în unități muzeale, în general de artă.

Prin Hotărârea Guvernului României, nr. 109 din 5 februarie 2004, clădirea filialei nemțene a Băncii Naționale a României a trecut la Complexul Muzeal Județean Neamț, iar după ce au fost realizate o serie întreagă de lucrări de refacere a imobilului, care au durat aproximativ un an, a luat ființă primul muzeu exclusiv Cucuteni din România.

Acesta a fost inaugurat pe data de 24 iunie 2005, de ziua municipiului Piatra-Neamț, în care este sărbătorită Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, patronul spiritual al orașului, la 10 ani de la crearea Centrului Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, al cărui sediu se află chiar în noua incintă, precum și în preajma aniversării a 120 de ani de la descoperirea stațiunii eponime a culturii Cucuteni, dar și a 70 de ani de la înființarea Muzeului de Istorie și Arheologie.

Aspecte de la vernisaj.

Evenimentul s-a bucurat de o participare selectă și numeroasă, vernisajul expoziției de *Artă Eneolitică Cucuteni* fiind onorat de prezența a numeroase personalități ale vieții publice și științifice (dintre care îi amintim pe acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița, dr. Mikhail Videiko, dr. Valentin Dergaciov, dr. Dan Monah, dr. Nicolae Ursulescu ș.a.) din cadrul unor prestigioase instituții din țară (Muzeul Național de Istorie a României din București, Institutul de Arheologie Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași etc.) și străinătate (Institutul de Arheologie Kiev, Institutul Patrimoniului Cultural și Muzeul Național de Istorie a Moldovei, ambele din Chișinău).

Noul imobil, care adăpostește această expoziție de excepție, este înscris în Lista Monumentelor Istorice și se află chiar în centrul istoric al municipiului Piatra-Neamț, în imediata apropiere a ctitoriilor mușatine (Curtea Domnească, Biserica „Sfântul Ioan Domnesc” și turnul-clopotniță al acesteia), dar și a altor instituții muzeale importante, ce fac parte integrantă din Complexul Muzeal Județean Neamț (Curtea Domnească, Muzeul de Artă și Muzeul de Etnografie). Acesta a fost ridicat în perioada interbelică de către antreprenorul C. Zani, după un proiect al fostului arhitect-șef al capitalei, R. Bolomey. Clădirea, construită pe cinci niveluri, a aparținut în perioada 1930-1948 primei bănci private din Piatra-Neamț – Banca Petrodava. Ulterior, după naționalizare, ea a trecut în proprietatea Băncii Naționale a României, până în anul 2004, când a fost inclusă în domeniul public al județului Neamț, iar din anul următor a devenit muzeu.

Noua instituție muzeală – ***Muzeul de Artă Eneolitică Cucuteni*** – constituie în prezent un unicat la nivel național, prin tematica abordată, fiind în același timp un muzeu de istorie, dar și de artă, ce adăpostește în prezent cea mai importantă colecție eneolitică din sud-estul Europei. Aceasta este dedicată exclusiv artei cucuteniene, cu cele două componente de bază ale sale – arta decorativă și arta figurativă – aici fiind expuse în prezent cele mai spectaculoase artefacte, ce constituie veritabile obiecte de prestigiu, aparținând Complexului Cultural Precucuteni-Cucuteni. Sunt valorificate expozițional deopotrivă obiecte tridimensionale și materiale fotodocumentare, aparținând tuturor fazelor și etapelor de evoluție ale acestei civilizații, de pe întreg arealul.

În subsolul clădirii funcționează un impresionant depozit de piese arheologice, precum și laboratorul de restaurare-conservare. Parterul și etajul 1 sunt ocupate de expoziția permanentă, dispusă în cadrul a trei săli. La parter există și un seif, în care erau păstrate anterior bunurile de valoare ale băncilor ce și-au avut sediul aici, și în care sunt depozitate în prezent artefacte cucuteniene. La etajul 1 este amenajat un modern centru multi-media, ce funcționează în două săli, acesta fiind dotat cu aparatură electronică audio-video de ultimă generație, necesară prezentării de materiale pe suport electronic. Etajul 2 este destinat expozițiilor temporare, care se succed în permanență, în cuprinsul a două săli și a unui hol. La mansardă se află birourile specialiștilor din cadrul Centrului Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, precum și o sală de consiliu.

Exponatele au fost descoperite în urma cercetărilor arheologice efectuate de-a lungul timpului de renumiți specialiști în domeniu (Constantin Matasă, Hortensia și Vladimir Dumitrescu, Radu Vulpe, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Silvia Marinescu-Bîlcu, Ștefan Cucoș, Anton Nițu, Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia ș.a.),

Imagini din expoziție.

în cadrul unor stațiuni de referință din arealul cucutenian românesc (Izvoare - Piatra-Neamț, Trușești-*Țuguieța*, Bodești-*Frumușica*, Poduri-*Dealul Ghindaru*, Piatra Șoimului-*Horodiște*, Traian-*Dealul Viei*, Traian-*Dealul Fântânilor*, Târpești-*Râpa lui Bodai*, Ghelăiești-*Nedeia*, Brad-*La Stâncă*, Târgu Ocna-*Podei*, Poduri-*Dealul Ghindaru*, aceasta din urmă reprezentând probabil cea mai reprezentativă așezare cucuteniană și una dintre cele mai importante stațiuni preistorice europene, declarat în prezent sit de importanță națională, care concentrează eforturile colectivului de specialiști din cadrul Centrului Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni).

În afara pieselor ce compun patrimoniul Muzeului de Istorie Piatra-Neamț, expoziția de artă cucuteniană mai cuprinde artefacte ce îmbogățesc în prezent colecțiile unor instituții prestigioase de profil din țară, precum și ale Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III” din București, condusă de dr. Romeo Dumitrescu.

Unele dintre acestea nu reprezintă obiecte cucuteniene clasice, ci importuri din alte medii culturale contemporane, respectiv Vinča, Gumelnița, Petrești și Bodroghkeresztur, iar altele au fost descoperite în contexte deosebite, reprezentând complexe de cult.

În cele ce urmează, pentru o cât mai bună înțelegere din partea cititorului, vom face o scurtă prezentare a sălilor care adăpostesc expoziția.

Sala 1 – situată la parter – este dedicată istoricului cercetărilor culturii Cucuteni. Printr-o serie de materiale grafice sunt ilustrate portretele unor personalități marcante ale arheologiei românești și nu numai, precum și principalele etape ale cercetării acestei civilizații. Așa cum era și firesc a fost subliniat rolul principal pe care Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț l-a avut de-a lungul timpului în cercetarea și valorificare patrimoniului cultural cucutenian. De asemenea, sunt trecute în revistă cele mai importante manifestări cultural-științifice referitoare la cultura Cucuteni. Totodată, sunt expuse principalele lucrări monografice și de sinteză, cataloage și culegeri de studii și articole prin intermediul cărora au fost valorificate descoperirile efectuate de-a lungul timpului în întreg arealul cucutenian.

Sala 2 – aflată tot la parter – este dedicată în exclusivitate artei decorative cucuteniene, reprezentată cel mai adesea de decorul pictat al vaselor, nelipsind însă nici cel adâncit (incizat și canelat). Astfel, este evidențiată practic aproape întreaga varietate de forme și decoruri, remarcându-se în acest sens, în principal cele patru categorii de vase, cu destinație probabil cultică, specifice doar acestei civilizații (vasele-coronă, vasele-binoclu, vasele-horă și vasele cu colonete – cel descoperit în așezarea de la Izvoare reprezentând chiar sigla Complexului Muzeal Județean Neamț).

Sala 3 – situată la etajul 1 – adăpostește capodoperele artei decorative cucuteniene, ilustrată de reprezentările plastice antropomorfe, zoomorfe și ornitomorfe, de sine-stătătoare sau pictate pe vase, protome aplicate în relief pe pereții exteriori ai unor vase, machete de sanctuare și diferite obiecte de podoabă și cult. Dintre acestea se remarcă în mod deosebit complexele de cult și depozitul de teazaur de la Brad.

Sala 4 – aflată la etajul 2 – este dedicată exclusiv expozițiilor temporare, care însă se succed permanent. În acest fel avem posibilitatea de a expune, pe o perioadă destul de îndelungată, și alte tipuri de piese caracteristice mediului cultural cucutenian, descoperite în cadrul unor stațiuni cercetate de specialiști aparținând altor instituții de profil din țară.

Imagini din sălile de expoziție.

Prima dintre expozițiile temporare găzduite de Muzeul Cucuteni este cea intitulată *Capodopere cucuteniene din situl de la Scânteia, județul Iași*, o așezare datând din prima fază de evoluție a culturii Cucuteni, deținătoare a unui patrimoniu deosebit de bogat și spectaculos, aflat în colecțiile Institutului de Arheologie și Muzeului de Istorie din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova”, din Iași, cercetată minuțios de mai mulți ani de către reputata specialistă dr. Cornelia-Magda Lazarovici.

În prezent este găzduită expoziția *Artă și Pasiune*, ce reunește cele mai valoroase exponate aparținând Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III” din București, care – prin amabilitatea președintelui său, dr. Romeo Dumitrescu, – a lăsat în custodia Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, pe o perioadă de timp nedeterminată, întregul său patrimoniu cucutenian. Aceasta reunește o mare diversitate de artefacte aparținând tuturor etapelor și fazelor de evoluție ale acestei civilizații, de pe un areal foarte vast.

Sala 5 și holul alăturat – situate de asemenea la etajul 2 – ilustrează câteva dintre capodoperele din arealul tripolian aflat în afara granițelor României, reunite în expoziția foto-documentară *Artă eneolitică Cucuteni-Tripolie din Republica Moldova și Ucraina*. Aceasta include deopotrivă diferite categorii de vase, reprezentări plastice antropomorfe și zoomorfe, machete de sanctuar, obiecte de podoabă și cult, între care se evidențiază depozitul de tezaur de la Cărbuna (Republica Moldova). De asemenea, sunt ilustrate câteva personalități care s-au remarcat prin intermediul cercetărilor efectuate de-a lungul timpului în arealul tripolian, precum și reconstituiri grafice ale, așa-ziselor, *proto-orașe* tripoliene.

Capodoperele care îmbogățesc tezaurul Muzeului de Artă Eneolitică Cucuteni din Piatra-Neamț se regăsesc, alături de o scurtă prezentare a activității instituției noastre în domeniul cercetării și valorificării patrimoniului cultural cucutenian, și în cadrul catalogului bilingv intitulat *Primul muzeu Cucuteni din România*, inclus în cadrul prestigioasei colecții *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, ajunsă cu acest prilej la cea de-a XV-a apariție.

În puținul timp scurs de la inaugurarea sa și până în prezent, Muzeul de Artă Eneolitică Cucuteni s-a făcut remarcat prin unicitatea și spectaculozitatea sa, devenind astfel una dintre cele mai apreciate și vizitate instituții de profil din România. În toată această perioadă, iubitorii de cultură, din țară sau din străinătate, au rămas plăcut impresionați de ... *comorile de neprețuit* ... adăpostite aici, mulți dintre aceștia adresându-ne gândurile lor bune în Cartea de Onoare a unității.

Recunoașterea valorii artistice deosebite a Muzeului Cucuteni, care i-a adus consacrarea definitivă în peisajul cultural românesc și nu numai, a fost onorată prin acordarea, de către Ministerul Culturii și Cultelor, a premiului „Iulian Antonescu”, pe anul 2006, pentru proiectul de management în domeniul muzeografiei și a volumului ce îl însoțește, intitulat *Primul muzeu Cucuteni din România*, realizate de o echipă coordonată de directorul Complexului Muzeal Județean Neamț, dr. Gheorghe Dumitroaia.

Constantin Preoteasa

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL

COMPLEXUL CULTURAL CUCUTENI - TRIPOLIE.

UNITATE ȘI DIVERSITATE (2006)

Complexul Muzeal Județean Neamț, prin intermediul Centrului Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni, în colaborare cu Fundația „Cucuteni pentru Mileniul III” și Fundația Cultural-Științifică „Constantin Matasă”, a organizat în zilele de 28-29 septembrie 2006, în cadrul Muzeului de Artă Eneolitică Cucuteni din Piatra-Neamț, colocviul internațional *Complexul cultural Cucuteni-Tripolie. Unitate și diversitate*.

Manifestarea, care s-a bucurat de participarea unor importante personalități în domeniul investigării neo-eneoliticului din România, Republica Moldova și Ucraina, a avut ca scop evidențierea elementelor de unitate ale celor două areale – Cucuteni și Tripolie –, propunându-și ca pe baza intensificării relațiilor de colaborare dintre specialiștii celor trei țări, deținătoare ale acestui vast patrimoniu caracteristic celei din urmă mari civilizații a Europei vechi, să abordeze noi modalități de popularizare ale importantului complex cultural pe plan internațional.

Lucrările colocviului au reunit reprezentanți ai Ministerului Culturii și Cultelor, Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, oficialități județene și municipale, oaspeți din țară și străinătate, colaboratori din cadrul muzeelor naționale și județene din București, Iași, Bacău, Botoșani, Suceava și Vaslui, precum și reprezentanți ai unor instituții de cultură din județul Neamț.

Cu acest prilej a fost evidențiată contribuția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț la cunoașterea și valorificarea vestigiilor culturii Cucuteni prin intermediul cercetărilor arheologice desfășurate, publicarea unor lucrări științifice de referință și organizarea de expoziții cu caracter tematic în domeniul neo-eneoliticului din România.

Schimbul de idei prilejuit de această manifestare i-a avut ca interlocutori pe dr. Dan Monah (Institutul de Arheologie Iași), dr. Mikhail Videiko și dr. Natalia Burdo (Institutul de Arheologie Kiev), dr. Valentin Dergacev și Sergiu Bodean (Institutul Patrimoniului Cultural, Chișinău), dr. Dragomir Nicolae Popovici (Muzeul Național de Istorie a României, București), prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu (Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași), dr. Cornelia-Magda Lazarovici (Institutul de Arheologie Iași), prof. univ. dr. Gheorghe Lazarovici (Universitatea „Eftimie Murgu” Reșița), dr. Romeo Dumitrescu (președintele Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III” București) și Sandor Jozsef Sztancsuj (Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe), dr.

Gheorghe Dumitroaia, dr. Dorin Nicola, Constantin Preoteasa, Daniel Garvăn (Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț).

Un lucru deosebit l-a constituit prezența în cadrul manifestării a Ministrului Consilier la Ambasada Ucrainei din România, domnul dr. Teofil Rendiuk, precum și a reprezentantului Comisiei Naționale a României pentru UNESCO, doamna dr. Nicoleta Zagura, oficialități care au dovedit un deosebit interes față de dezbaterile purtate la Piatra-Neamț cu privire la civilizația Cucuteni-Tripolie.

Domnul Ministru Consilier a accentuat contextul deosebit de favorabil în cadrul căruia au loc lucrările colocviului, subliniind totodată importanța dezvoltării acestei colaborări trilaterale în cadrul complexului cultural Cucuteni-Tripolie, drept simbol al unității și prieteniei celor trei țări, angajate peste timp în cadrul unui proiect comun deosebit.

În acest sens scopul cheie al prezenței domniei sale la Piatra-Neamț a fost acela de a certifica deschiderea părții ucrainene față de pregătirea și elaborarea unei expoziții internaționale Cucuteni-Tripolie în Occident, iar în plan mai apropiat realizarea unei expoziții temporare comune în Ucraina, Republica Moldova și România însoțită de o lucrare științifică elaborată în limbile ucraineană, română și engleză.

În încheiere, dr. Teofil Rendiuk a menționat faptul că ideea unei singure civilizații Cucuteni-Tripolie constituie un argument cu mult mai puternic și mai frumos în același timp pentru înțelegerea unității de cultură și de civilizație a celor două țări, granițele celor două areale culturale fiind mai mult etnografice decât de esență.

La rândul său, reprezentantul Comisiei Naționale a României pentru UNESCO, doamna dr. Nicoleta Zagura, a prezentat pe scurt atribuțiile și prerogativele Comisiei din care face parte, împărtășind celor prezenți ideea realizării unui proiect expozițional mai amplu, la care să participe cele mai semnificative piese Cucuteni-Tripolie din patrimoniul cultural al celor trei țări.

Principalul argument folosit de către domnia sa a fost acela al necesității de a propune idei concrete și proiecte regionale viabile, care să faciliteze dialogul intercultural și relațiile transfrontaliere sub egida patrimoniului tangibil sau intangibil UNESCO, evidențiind faptul că avem o identitate culturală puțin cunoscută publicului larg din străinătate, mai ales în ceea ce privește istoria veche din această parte a Europei.

Întâlnirea s-a concentrat pe patru mari teme propuse spre dezbateri, respectiv:

- Cucuteni și Tripolie sunt două culturi eneolitice înrudite sau o singură cultură?;
- Care sunt granițele aproximative dintre arealele Cucuteni și Tripolie?;
- Modalități de popularizare a complexului cultural Cucuteni-Tripolie pe plan internațional;
- Organizarea unei expoziții temporare comune și redactarea unei publicații însoțitoare, de către specialiștii din România, Republica Moldova și Ucraina.

În calitate de moderator al acestei manifestări, domnul dr. Dan Monah a ținut să facă, încă de la început, precizarea că în preistorie nu existau granițe, în sensul politico-administrativ, direcțiile de discuție propuse concentrându-se mai întâi pe o problemă de terminologie. S-a amintit cu acest prilej că în literatura de specialitate sunt des întâlnite formulări precum cultura Cucuteni-Tripolie, cultura Tripolie-Cucuteni, civilizația Cucuteni-Tripolie sau civilizația Tripolie-Cucuteni, toate fiind corecte în funcție de punctul din care privim.

S-a formulat necesitatea abordării aspectelor practice de popularizare a patrimoniului cucutenian, cu intenția de a face cunoscută această civilizație mai ales în Europa. Ca prim suport al acestui demers s-a avansat ideea redactării unui volum comun, care să se adreseze publicului larg din mai multe țări, accentuându-se faptul că modul de realizare al acestuia nu va fi îngrădit de subiectivismul uneia dintre părți, fiind vorba doar despre opiniile individuale ale unor cercetători.

Ca argument al utilizării unei terminologii comune, moderatorul a sugerat, pornind de la religia unică a purtătorilor acestei culturi, adoptarea termenului de *civilizație* în contextul adresării către marele public. Acest termen constituie în opinia sa o traducere mult mai elegantă pentru publicul larg a formulei *complex cultural*, deja cunoscută arheologilor, fără a deforma cu nimic adevărul arheologic sau opiniile proprii ale celor care s-au ocupat de studiul acestuia.

Prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, referindu-se la tipurile ceramice specifice acestei perioade, a evidențiat importanța influenței factorilor geografici și de mediu în persistența unor forme ceramice a căror proveniență datează din perioada Precucuteni-Tripolie A. Cercetătorul a atras atenția asupra distincției care trebuie realizată între aspectul muzeologic și cel științific de abordare a unui proiect comun de colaborare, orice demers constituind, în principal, o nouă contribuție esențială în favoarea popularizării acestei civilizații.

Cadrul discuțiilor l-a constituit în cele ce au urmat modul de abordare a informațiilor științifice și a patrimoniului arheologic cucutenian, deținut de către toate instituțiile participante la această masă rotundă, în scopul promovării conceptului Cucuteni și a civilizației Cucuteni-Tripolie prin intermediul unui *site web*, a unei expoziții comune, precum și a unui catalog, care să faciliteze accesul publicului larg la marea majoritate a capodoperelor acestei perioade și la înțelegerea mai profundă a gândirii și modului de viață al comunităților umane care le-au generat.

Odată trasate aceste prime idei de colaborare, în vederea promovării patrimoniului cucutenian, dr. Natalia Burdo a subliniat necesitatea desemnării unei singure țări care să conducă acest proiect, propunându-se pe această cale atribuirea conducerii întregului proiect Complexului Muzeal Județean Neamț, care beneficiază de toate atribuțiile necesare susținerii și definitivării celor convenite cu acest prilej.

Dr. Gheorghe Dumitroaia a mulțumit colegilor pentru această propunere, dar a ținut să precizeze că experiența ultimilor ani, vizavi de organizarea unor expoziții în țară sau în afară, i-a demonstrat faptul că orice instituție, indiferent de echipă sau de conducător, trebuie să beneficieze de susținere financiară și nu numai, atât din partea Ministerului Culturii și Cultelor cât și a autorităților locale. Domnia sa a evidențiat faptul că reușita unui proiect de expoziție nu rezidă numai în buna organizare științifică și metodologică a manifestării în sine, ci mai ales în colaborarea cu factorii de decizie locali și guvernamentali a căror implicare este de cele mai multe ori capitală în astfel de demersuri.

Cu această ocazie, reprezentantul administrației locale, prezent la manifestare pe întreaga durată a discuțiilor, a ținut să reafirme sprijinul pe care Consiliul Județean îl va acorda pe viitor acestui proces de promovare a civilizației Cucuteni, prin intermediul organizării de târguri de turism și a altor activități de mediatizare a patrimoniului cultural național și local, întărind totodată interesul oficialităților locale pentru efortul de

a face cât mai cunoscut Muzeul de Artă Eneolitică Cucuteni, atât turiștilor din țară, cât mai ales celor veniți de peste hotare.

Pe lângă suita de teme propuse dezbaterilor, au mai fost prezentate rezultatele cercetărilor arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru, respectiv campaniile din 2005-2006, datorate unui colectiv format din dr. Dan Monah, dr. Gheorghe Dumitroaia, Constantin Preoteasa, Roxana Munteanu, Daniel Garvăn, Lucian Uță și subsemnatul, precum și experimentele arheologice de la Cucuteni, prezentate de dr. Romeo Dumitrescu.

În cea de a doua zi a lucrărilor colocviului au avut loc o conferință de presă, precum și vernisajul expoziției *Capodopere cucuteniene din situl de la Scânteia, jud. Iași*, prezentată de către dr. Cornelia-Magda Lazarovici, și al expoziției fotodocumentare *Arta eneolitică Cucuteni-Tripolie din Republica Moldova și Ucraina*, prezentată de către dr. Valentin Dergacev și dr. Mikhail Videiko.

De-a lungul intervențiilor sale în cadrul conferinței de presă dr. Gheorghe Dumitroaia a reamintit că este îndeobște recunoscut faptul că muzeul din Piatra-Neamț deține cea mai mare și mai importantă colecție de artă eneolitică aparținând culturii Cucuteni. Aceasta a fost posibil datorită cantității foarte mari de materiale rezultate în urma cercetărilor arheologice efectuate de-a lungul timpului în întreaga arie a așezărilor preistorice situate în județul Neamț sau în Subcarpații Moldovei.

Nu în ultimul rând, în acest cadru festiv a fost lansat a cel de-al XVII-lea volum din prestigioasa colecție *Bibliotheca Memoria Antiquitatis – Amintirile unui arheolog* –, avându-l ca autor pe acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița.

Dr. Romeo Dumitrescu, președintele fundației „Cucuteni pentru Mileniul III” din București, a salutat acest demers în sprijinul popularizării civilizației Cucuteni, de pe urma căruia toți colaboratorii nu au decât de câștigat.

Colegii din Ucraina și din Republica Moldova au susținut la rândul lor o intervenție prin care și-au manifestat încrederea deplină în continuarea acestei colaborări fructuoase pe care o desfășoară de mai mulți ani cu specialiștii de la Piatra-Neamț, recunoscând că manifestarea de față contribuie la valorificarea patrimoniului cucutenian și încadrarea sa în viața socială.

Domniile lor au apreciat colaborarea constantă a specialiștilor din cele trei țări, care a condus la elaborarea unui număr însemnat de lucrări științifice de referință cu privire la cultura Cucuteni-Tripolie, schimbul de idei și participarea în comun la cercetările de teren oferind tuturor cercetătorilor șansa de a înțelege mai bine mare parte dintre necunoscutele etapelor de apariție, evoluție și dispariție a acestei importante civilizații a Europei Vechi.

În încheiere au mai susținut scurte alocuțiuni Vasile Cotiugă, cel care l-a asistat pe acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița la pregătirea pentru tipar a volumului lansat cu această ocazie, cât și prof. dr. Ioan Mitrea, care aprecia că volumul ar trebui studiat cu precădere de tineri, care pot găsi în acesta un adevărat model de perseverență și pasiune pentru împlinirea unui crez.

Pe 30 septembrie invitații colocviului au avut posibilitatea de a participa la o vizită documentară la obiective culturale, stațiuni arheologice și turistice din județul Neamț.

Dorin Nicola

MUZEUL DE ISTORIE ROMAN.

50 DE ANI DE ACTIVITATE (2007)

Împlinirea unei vârste rotunde este întotdeauna un prilej de sărbătoare; bucuria este cu atât mai mare, cu cât în centrul atenției se află o instituție (muzeu), care – teoretic vorbind – nu este supusă efemerității umane și care, contrar firii omului, odată cu înaintarea în timp, devine tot mai viguroasă, mai bogată spiritual, fiind suma tuturor celor care își leagă destinele de ea, aducându-și contribuția la creșterea prestigiului acesteia. În același timp, este și o ocazie de a scoate în evidență strădaniile celor ce au slujit-o de-a lungul timpului, pentru că – fără a păstra răceala glaciara caracteristică – un muzeu poate fi asemănat, în ceea ce privește raportul volum de muncă / parte vizibilă, cu un iceberg, lucru cunoscut foarte bine doar de cei ce își desfășoară activitatea în acest cadru. Iată de ce considerăm că este un bun motiv de a evidenția acum, la ceas aniversar, chiar și succint, câteva din momentele mai importante din evoluția sa, ca și din activitatea de investigare și descoperire, colectare, conservare și cercetare a materialului arheologic.

La 1 septembrie 2007 s-au împlinit 50 de ani de când, la Roman, a fost înființat oficial, în 1957, Muzeul de Istorie. O instituție al cărei început a fost timid, inițial patrimoniul său fiind compus din cele opt piese de bronz, reprezentând un depozit descoperit întâmplător la Doljești, dar care apoi – în decursul timpului – a căpătat consistență, ajungând să numere în momentul de față câteva zeci de mii de piese în colecțiile sale, reprezentând toate epocile istorice.

Meritul principal în afirmarea deplină a Muzeului de Istorie Roman îi revine reputatului specialist în domeniu dr. Vasile Ursachi, cel care și-a dedicat întraga sa activitate instituției pe care a condus-o vreme îndelungată.

Odată luată decizia de înființare a instituției muzeale, următorul pas l-a constituit găsirea unui sediu cu un spațiu adecvat, în care să se poată desfășura activitatea specifică. După o perioadă de trei ani, timp în care au fost schimbate trei clădiri (toate trei monumente de arhitectură, amplasate în centrul istoric al Romanului, pe strada *Ștefan cel Mare*), s-a ajuns în 1960 la actualul sediu din strada *Cuza-Vodă*, și el, de asemenea, monument istoric, unde a fost deschisă în același an și prima expoziție de bază.

Totodată, s-a început desfășurarea unor intense cercetări arheologice, desfășurate în principal în împrejurimile Romanului, având drept scop inițial formarea unui patrimoniu care să ilustreze toate epocile istorice, pe baza căruia să se poată organiza o expoziție permanentă bine documentată, în care să nu fie neglijate elementele de istorie locală, ce urmau să fie încadrate în istoria națională.

Aspect de la vernisarea expoziției de restaurare-conservare.

Rezultatele astfel obținute au permis realizarea unei valoroase opere de istorie locală și nu numai, sub coordonarea dr. Vasile Ursachi, intitulată *Istoria orașului Roman – 1392-1992*, editată cu ocazia împlinirii a 600 de ani de la prima atestare documentară a urbei mușatine.

Un capitol important din activitatea Muzeului de Istorie Roman îl constituie relațiile de colaborare pe care le are cu numeroasele instituții de profil din țară și străinătate. Între acestea se evidențiază cele cu Muzeul de Istorie Bacău, realizată în principal pe baza prieteniei dintre conducătorii lor, Vasile Ursachi și Iulian Antonescu, precum și cu Institutul de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” Iași, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București sau Muzeul Militar Național. Ca o continuare firească a acestei colaborări, a urmat organizarea de unor expoziții temporare în diferite orașe din țară și străinătate. Rezultatul strânselor relații se reflectă și în numeroasele participări ale specialiștilor din cadrul muzeului la reuniuni științifice naționale și internaționale (sesiuni, colocvii, simpozioane etc.), unde au fost prezentate remarcabilele rezultate obținute.

Anul 1985 reprezintă unul deosebit de important pentru instituție, acum fiindu-i încredințată un nou imobil, de asemenea de patrimoniu, ce dispunea de un spațiu de expunere generos, dezvoltat pe două niveluri, care a permis reorganizarea întregii expoziții permanente și implicit o valorificare superioară a patrimoniului deținut. Acesta se remarcă printr-o arhitectură barocă exterioară, pusă în valoare la interior de plafonul a trei săli care păstrează decorații murale, realizate în 1884 de către Ludwig Branner.

Anii necesari lucrărilor de refacere a clădirii și evenimentele din decembrie 1989 au făcut ca prima expoziție de bază să fie deschisă aici abia în 1995, aducând cu sine și două noutăți: epocilor istorice de până la 1918 le-au fost alocate importanța și spațiul cuvenit, iar istoria locală și-a recăștigat locul meritat.

Inaugurarea oficială, în luna martie 1995, din preajma zilei orașului Roman, a fost marcată prin organizarea unei sesiuni naționale de comunicări științifice.

Tot în această perioadă, date fiind noile condiții, s-a putut materializa un vis mai vechi; vastul și diversificatul material arheologic rezultat de la Brad, stațiunea cea mai îndelung și minuțios cercetată, din care provine o mare parte a patrimoniului Muzeului de Istorie Roman, existența aici a unei stratigrafii bine delimitate și care acoperă, cronologic vorbind, o mare parte din etapele istoriei noastre, descoperirea deosebitului tezaur eneolitic, compus din aproape 500 de piese, toate acestea au determinat realizarea unui proiect expozițional unicat, care a participat în 1996 la concursul lansat de *Centrul Sörös pentru Artă Contemporană și Fundația Sörös pentru o Societate deschisă*, pentru acordarea *Premiului pentru cel mai bun proiect expozițional*, situându-se pe primul loc și beneficiind de o finanțare în valoare de 10000 de dolari. Această sumă a permis punerea imediată în aplicare a noului proiect expozițional (1996-1997).

Apropierea sărbătoririi semicentenarului a fost un prilej de reorganizare a expoziției de bază, dat fiind și faptul că aceasta rămăsese, în linii mari, cea din 1995, timp în care patrimoniul s-a îmbogățit cu alte piese deosebite. Din cele 15 săli de expoziție, opt se află la parter, găzduind preistoria, istoria veche și perioada de formare a poporului român, iar șapte la etaj, acoperind perioada istorică rămasă până în prezent.

Deschiderea festivă a manifestării.

Aspecte din dezbaterile pe secțiuni.

Marcarea împlinirii a 50 de ani de la înființare, s-a materializat prin desfășurarea, în perioada 28-29 septembrie 2007, a sesiunii anuale de comunicări științifice a Complexului Muzeal Județean Neamț (în cadrul căruia își desfășoară activitatea și Muzeul de Istorie din Roman), la sediul muzeului romașcan, sub titlul *Muzeul de Istorie Roman – 50 de ani de activitate*. Manifestarea a fost organizată, în colaborare, de către Complexul Muzeal Județean Neamț, sub coordonarea dr. Gheorghe Dumitroaia, cu sprijinul Societății Culturale „Roman Mușat” din Roman și a Fundației Cultural-Științifice „Constantin Matasă” din Piatra-Neamț. Reușita acestei activități a fost deplină, la ea participând peste 100 de personalități, din țară și străinătate, din domeniul arheologiei, istoriei, restaurării, artei, științelor naturii etc.

Pe 28 septembrie a avut loc deschiderea oficială a sesiunii, printr-o serie de alocuțiuni din partea organizatorilor și reprezentanților Ministerului Culturii și Cultelor, Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, oficialităților locale și instituțiilor colaboratoare.

Cu acest prilej a fost prezentată comunicarea cu titlul *Muzeul de Istorie Roman și fondatorul său, Dr. Vasile Ursachi – 50 de ani de activitate*, de către Gheorghe Dumitroaia și Adrian Ciobanu, dedicată deopotrivă instituției și fondatorului său.

A urmat apoi vernisajul expoziției temporare *Restaurarea și conservarea pieselor arheologice*, organizată la inițiativa colegei Otilia Mircea, în care au fost expuse artefacte reprezentative din patrimoniu, restaurate cu precădere în ultimul an și lansarea catalogului acesteia, cu același titlu, ambele realizate cu acest prilej de către colectivul laboratorului de restaurare-conservare din cadrul Muzeului de Istorie Roman.

Ulterior, au fost prezentate, pe trei secțiuni (arheologie; istorie și istoriografie; muzeologie, restaurare-conservare, artă și științele naturii) cele aproximativ 100 de comunicări.

Ultimul punct din programul manifestării l-a reprezentat vizitarea obiectivelor turistice ale orașului, între care se distinge monumentul istoric și religios reprezentat de Episcopia Romanului.

Către toți cei care ne-au trecut pragul în cei 50 de ani de activitate se îndreaptă gândurile noastre bune, însoțite de mulțumiri dar și de convingerea continuității.

Adrian Ciobanu

PUBLIKAȚII STRĂINE INTRATE ÎN BIBLIOTECA MUZEULUI (2004-2007)

Belgia

- *Les Chercheurs de la Wallonie. Hors série no. 1 Christian Lepers: Arcs et flèches. Histoire et savoir-faire* (2005), Bulletin de la Société Royale belge d'études géologiques et archéologiques, Flémalle.
- *Les Chercheurs de la Wallonie*, XLIV/2005; XLV/2006, Bulletin de la Société Royale belge d'études géologiques et archéologiques, Flémalle.
- *The Low Countries. Arts and society in Flanders and the Netherlands*, 15/2007; 16/2008, Flemisch - Netherlands Association Ons Erfdeel vzw, Rekkem.

Bulgaria

- *Izvestia (Proceedings)*, XXII/2007, Regionalen Istoriceski Muzei Veliko Târnovo (Regional Museum of History - Veliko Târnovo), Veliko Târnovo.

Cehia

- *Časopis slezského zemského muzea*, série B, Vědy Historické, 54/3, 2005, Slezské Zemské Muzeum, Opava.

Croatia

- *Diadora – Glasilo Arheološkoga Muzeja u Zadru*, 13/1991; 14/1992; 15/1993; 16-17/1994-1995; 18-19/1997; 20/2000; 21/2003 (*Journal of the Archaeological Museum in Zadar*), Arheološki Muzej u Zadru, Zadar.
- *Asseria*, 1/2003; 2/2004; 3/2005, Arheološki Muzej u Zadru, Zadar.

Danemarca

- *Kuml - Årbog for Jysk Arkaeologisk Selskab* (2004, 2005, 2006), Kommission hos Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Franța

- *Bilan scientifique du département des recherches archéologiques subaquatiques et sous-marines*, 2004 (2006), Ministère de la culture et de la communication, Direction de l'architecture et du patrimoine, Sous-direction de l'archéologie, Marsillia.

- *Antiquités Nationales*, 37/2005; 38/2006-2007, Bulletin publié par le Musée d'archéologie nationale et par la Société des Amis du Musée et du Château de Saint-Germain-en-Laye, Saint-Germain-en-Laye.
- *Les routes de l'Adriatique. Géographie et économie / Putovi Antičkog Jadrana. Geografija i gospodarstvo*, **Slobodan Čače, Anamarija Kurilić, Francis Tassaux** (coord.) (2006), Institut Ausonius (Bordeaux, France), Université de Zadar (Croatie), Bordeaux - Zadar.
- *Société d'histoire et d'archéologie de Vichy et des environs*, 147 / janvier - juin 2006; 148 / juillet - novembre 2006, Société d'histoire et d'archéologie de Vichy et des environs, Vichy.

Germania

- *Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie No. 1 – Certamina Archaeologica. Festschrift für Heinrich Schnitzler* (2000), Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms Universität, Bonn.
- **Peter Arens**, *Sturm über Europa (Die Völkerwanderung)*, 2002, Ullstein.
- *Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie No. 2 – Hendrik Kelzenberg*, *Das eisenzeitliche Gräberfeld von Halsenbach, Rhein - Hunsrück Kreis* (2004), Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms Universität, Bonn.
- *Bonner Jahrbücher*, 204/2004, Rheinischen Landesmuseum in Bonn und der Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und der Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande, Mainz.
- *Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie No. 3 – Madeleine Will*, *Die Ehemalige Abteikirche St. Peter zu Metz und ihre Frühmittelalterlichen Schrankelemente* (2005), Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms Universität, Bonn.
- *Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie No. 4 – Günther Haseloff, Uta Roth*, *Penannular - Fibeln, Latches, Hand - Pins und hanging Bowls. Studien zur Spätkeltischen ornamentik* (2005), Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms Universität, Bonn.
- *Veröffentlichungen des Museums für ur- und frühgeschichte Potsdam*, 2005/1991V, Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie, Potsdam.
- *Alt - Thüringen. Jahresschrift für Archäologie*, 38/2005, Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens bzw. des Thüringischen Landesamtes für Archäologische Denkmalpflege, Weimar.
- *Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde. Neue Folge*, 63/2005; 64/2006, Hessisches Staatsarchiv Darmstadt in Verbindung mit dem Historischen Verein für Hessen, Darmstadt.
- *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 89/2005; 90/2006, Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen - Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte, Halle (Saale).

- *Atlas archäologischer Geländedenkmäler in Baden - Württemberg*, **Christoph Morrissey, Dieter Müller**, *Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 17. Die Wallanlagen im Stadt- und Landkreis Heilbronn* (2006), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Atlas archäologischer Geländedenkmäler in Baden - Württemberg*, **Christoph Morrissey, Dieter Müller**, *Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 19. Die Rinkenmauer bei Baiersbronn* (2006), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie No. 5 – Jürgen Bongardt*, *Merowingerzeitliche Funde aus Meckenheim, Rhein - Sieg - Kreis* (2006), Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie der Rheinischen Friedrich-Wilhelms Universität, Bonn.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 96, **Egon Gersbach**, *Die Heuneburg bei Hundersingen, Gemeinde Herbertingen* (2006), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 97, **Peter Knötzele**, *Zur Topographie des römischen Stettfeld (Landkreis Karlsruhe) Grabungen 1974 - 1987* (2006), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 98, *Siedlungsarchäologie im Alpenvorland, IX* (2006), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 103, **Katrin Roth-Rubi**, *Dangstetten III. Das Tafelgeschirr aus dem Militärlager von Dangstetten* (2006), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Archaeo. Archäologie in Sachsen*, 3/2006, Landesamt für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresden.
- *Die Kunde. Zeitschrift für niedersächsische Archäologie. Neue Folge*, 57/2006, Niedersächsischer Landesverein für Urgeschichte und Fachbereich Archäologie des Niedersächsischer Landesmuseums, Hannover.
- *Mitteilungen des Historischen Vereins der Pfalz*, 104 (2006); 105 (2007), Verlag des Historischen Vereins der Pfalz E.V., Speyer.
- **Stefan Krabath**, *Das alte Rathaus in Bischofswerda – Neues über die Anfänge einer alten Stadt* (2007), Landesamt für Archäologie, Dresden.
- *Atlas archäologischer Geländedenkmäler in Baden - Württemberg*, **Jürgen Hald, Dieter Müller, Thomas Schmidts**, *Römerzeitliche Geländedenkmäler 4. Der römische Gutshof bei Engen - Barga (Landkreis Konstanz)*, 2007, Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Atlas archäologischer Geländedenkmäler in Baden - Württemberg*, **Christoph Morrissey, Dieter Müller**, *Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 18. Die Wallanlagen um Burladingen (Zollernalbkreis)*, 2007, Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.

- *Atlas archäologischer Geländedenkmäler in Baden - Württemberg*, **Christoph Morrissey, Dieter Müller**, Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 22. Wallanlagen im Landkreis Sigmaringen (2007), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Atlas archäologischer Geländedenkmäler in Baden - Württemberg*, **Christoph Morrissey, Dieter Müller**, Vor- und frühgeschichtliche Befestigungen 25. Buigen und Radberg bei Herbrechtingen, Landkreis Heidenheim (2007), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 99, **Kristine Schatz**, Cannstatt II. Die Sauerwasserkalke von Stuttgarter Neckartal und das altpaläolithische Fundlager „Bunker“ (2007), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 102, **Ingo Stork**, Die spätkeltische Siedlung von Breisach - Hochstetten (2007), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Forschungen und Berichte zur vor- und frühgeschichte in Baden - Württemberg*, Band 105, **Siegfried Kurz**, Untersuchungen zur Entstehung der Heuneburg in der späten Hallstattzeit (2007), Regierungspräsidium Stuttgart – Landesamt für Denkmalpflege, Stuttgart.
- *Der Fund* (2007), Landesamt für Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte, Dresda.

Italia

- *Rivista di studi liguri*, anno LXXI, gennaio - dicembre 2005, Istituto internazionale di studi liguri, Museo Bicknell - Bordighera, Bordighera.
- *Aquileia Nostra*, 2006, Associazione Nazionale per Aquileia, Udine.
- *Preistoria alpina*, 42/2007, **Philippe della Casa, Kevin Walsh** (eds), *Interpretation of sites and material culture from mid - high altitude mountain environments*, Museo tridentino di scienze naturali, Trento.

Marea Britanie

- *The Antiquaries Journal*, 85/2005; 86/2006, Journal of the Society of Antiquaries of London, Londra.
- *Archaeology International*, 2005/2006, Institute of Archaeology, University College London, Londra.
- *Britannia*, XXXVII/2006, Society for the Promotion of Roman Studies, Londra.

Polonia

- *Folia quaternaria* 70. Post - pleniglacial recolonisation of the great european Lowland (1998), Jagellonian University, Cracovia.
- *Monumenta archaeologica barbarica*, IX, **Henryk Machajewski**, Wygoda. Ein Gräberfeld der Oksywie - Kultur in Westpommern (2001), Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Varşovia.

- **Renata Zych**, *Wielkie domostwa i grobowce typu kujawskiego w kulturze symbolicznej neolitu na ziemiach polskich* (2002), Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- *Tabula Imperii Romani M 34 – Kraków*. Herausgegeben von Piotr Kaczanowski, Urszula Margos (2002), Polska Akademia Umiejętności (Polnische Akademie der Wissenschaften und Künste, Cracovia).
- **Sylvester Czopek**, *Pradzieje polski południowo - wschodniej* (2003), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- **Kimmerowie, scytowie, sarmaci. Księga poświęcona pamięci profesora Tadeusza Sulimirskiego (Cimmerians, scythians, sarmatians. In memory of professor Tadeusz Sulimirski)**, 2004, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia.
- *Wiadomości archeologiczne*, LVII/2004-2005; LVIII/2006 (*Bulletin archéologique polonais*), Państwowe muzeum archeologiczne w Warszawie, Varşovia.
- **Jacek Pierzak**, *Średniowieczne helmy garnczkowe na ziemiach polskich na tle zachodnioeuropejskim* (2005), Bytom.
- *Archeologia o początkach słowian. Materiały z konferencji, Kraków, 19-21 listopada 2001 (Archäologie über die Anfänge der Slawen. Konferenzmaterial, Kraków, 19-21 november 2001)*, 2005, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia.
- *Problemy kultury wysockiej* (2005), Muzeum okregowe w Rzeszowie, Rzeszów.
- *Materiały i sprawozdania – Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego*, XXVI (2005), Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- *Skarby ziemi wydarte. Górny Śląsk i pogranicze* (2005), Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice.
- *Fontes archaeologici posnanienses. Annales musei archaeologici posnaniensis*, 41/2005; 42/2006, Muzeum archeologiczne w Poznaniu, Poznań.
- *Slavia Antiqua. Rocznik Poświęcony starożytnościom słowiańskim*, XLVI/2005; XLVII/2006 (*Yearbook of slavonic antiquities*, XLVI/2005; XLVII/2006), Publishing House of the Poznan Society for the Advancement of the Arts and Sciences in cooperation with the Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University of Poznan, Poznań.
- *Sprawozdania Archeologiczne*, 57 (2005); 58 (2006), Instytut archeologii i etnologii polskiej akademii nauk, Cracovia.
- **Sylwia Cygan**, *Wczesnosłowiańskie półziemianki kwadratowe na terenie Polski, Czech, Słowacji, Wschodnich Niemiec i Dolnej Austrii (Frühslawische quadratische Grubenhäuser auf dem Gebiet Polens, Tschechiens, der Slowakei, Ostdeutschlands und Unterösterreichs)* (2006), Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Fundacja rzeszowskiego ośrodka archeologicznego, Rzeszów.
- **Tomasz Kordala**, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na Północnym Mazowszu* (2006), Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- **Mariana Kwapińskiego**, *Estetyka w archeologii. Kopie i Naśladownictwa* (2006), Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdańsk.
- **Tadeusz Malinowski**, *Komorowo, Stanowisko 1: Grodzisko kultury Łużyckiej – Faktoria na szlaku bursztynowym (Komorowo, Fst. Nr. 1: Burgwall der Lausitzer Kultur – eine Faktorei an der Bernsteinstrasse)*, 2006, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

- **A. Pelisiak, M. Rybicka, M. Ralska**, *Jasiewiczowie: From the mesolithic to modern times. Settlement organization and economy recorded in annually laminated sediments of the lake Gościąg (central Poland)*, 2006, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Fundacja rzeszowskiego ośrodka archeologicznego, Rzeszów.
- **Paulina Poleska**, *Celtycki mikroregion osadniczy w rejonie Podkrakowskim (Celtic settlement microregion in the area of Cracow)*, 2006, Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Cracovia.
- **Ivan Popovici**, *Zakarpattia (2006)*, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia.
- **Judyta Rodzińska-Nowak**, *Jakuszowice - Stanowisko 2 (Jakuszowice, Fundstelle 2. Keramik aus der Siedlung der Przeworsk kultur von der jüngeren und spätrömischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit)*, 2006, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia.
- *Suyanggae and her Neighbours. The 11th International Symposium*, **Lucyna Domańska, Yung-Jo Lee** (eds) (2006), Institute of Archaeology, University of Łódź, Chungbuk National University, Institute of Korean Prehistory, Łódź.
- *Troja. Sen Henryka Schliemanna. Katalog wystawy ze zbiorów Museum für Vor- und Frühgeschichte in Berlinie (Troja. Heinrich Schliemanns Traum. Katalog)*, 2006, Państwowe muzeum archeologiczne w Warszawie, Varşovia.
- *Recherches archéologiques de 1999-2003* (2006), L'institut d'archéologie de l'Université de Cracovie, Cracovia.
- *Z badań nad osadnictwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej (Aus den Forschungen über das Siedlungswesen der Bronze- und der frühen Eisenzeit in Mitteleuropa)*, 2006, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia.
- *Analecta archaeologica ressoviensia*, I (2006), Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- *Materiały archeologiczne*, XXVI (2006), Muzeum Archeologiczne w Krakowie, Cracovia.
- *Pomerania Antiqua*, XXI (2006), Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdansk.
- *Badania Archeologiczne na Górnym Śląsku i Ziemiach Pogranicznych w Latach, 2003-2004* (2006); 2005-2006 (2007), Śląskie Centrum Dziedzictwa Kulturowego w Katowicach, Katowice.
- *Archeologia Gdańska*, I/2006; II/2006; III/2007, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, Gdansk.
- *Frühzeit Ostmitteleuropas: Das polnische - ukrainische Grenzgebiet aus archäologische Perspektive* (2007), Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Fundacja rzeszowskiego ośrodka archeologicznego, Rzeszów.
- *Studia nad epoką brązu i wczesną epoką żelaza w Europie pod redakcją Jana Chochorowskiego* (2007), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Cracovia.
- *Alma Mater miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego numer specjalny*, 99/2008, Uniwersytet Jagielloński, Cracovia.

Serbia

- *Zbornik Radova Narodni Muzeia (Collection of Works of the National Museum)*, XXXII/2002; XXXXIII/2003; XXXIV/2004; XXXV/2005, Narodni Muzeia, Čačak.
- *Rad Muzeja Vojvodine*, 49/2007, Work of Museum of Vojvodina, Novi Sad.

Slovenia

- *Zborník Slovenského Národného Múzea (Annales Musei Nationalis Slovaci), Archeologia*, XCVII/2003; XCVIII/2004; XCIX/2005; XCX/2006; XCXI/2007, Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, Bratislava.
- *Zborník Slovenského Národného Múzea Archeológia, Supplementum 2 – Byzantská kultúra a Slovensko (Byzantinische kultur und die Slowakei. Studien)*, 2007, Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum, Bratislava.

Slovenia

- *Arheološki vestnik*, 58/2007, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti – Znanstvenoraziskovalni Center Sazu, Ljubljana.

Spania

- **X. Nieto, M. Roca Roumens, A. Vernhet, P. Sciau** (eds), *La difusió de la Terra Sigillata Sudgàl, lica al nord d'Hispania (2005)*, Museu d'arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- *La fragilidad en el tiempo. El vidrio en la antigüedad (2005)*, Museu d'arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- *Peinando la muerte. Rituales de vida y muerte en la prehistoria de Menorca (2005)*, Museu d'arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- **Jesús Galdón**, *Antínous o la història circular (2006)*, Museu d'arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- **Caesaraugusta, 77, Nuria Ramón Fernández**, *La cerámica del neolítico antiguo en Aragón (2006)*, Publicaciones de la cátedra José Galiay, Institucion „Fernando el Católico”, Zaragoza.
- *Artifex. Ingeniería romana a Hispania (2006)*, Museu d'arqueologia de Catalunya, Barcelona.
- *Trabajos de prehistoria*, 63/1, enero - junio 2006; 63/2, julio - diciembre 2006; 64/1, enero - junio 2007; 64/2, julio - diciembre 2007, Revista publicada por el Departamento de Historia, CSIC, Madrid.
- *Perficit. Revista de estudios humanísticos*, XXVI/2, noviembre 2006; XXVII/1, junio 2007, Colegio San Estanislao de Kostka, Salamanca.
- *Memorias de Historia Antigua*, XXIII-XXIV/2002-2003 (2008), Universidad de Oviedo, Oviedo.

Statele Unite ale Americii (S.U.A.)

- **Edward P. Alexander**, *Museum Masters – Their museums and their influence (1995)*, Rowman & Littlefield Pub. Inc., Nashville.
- **Edward P. Alexander**, *The Museum in America. Innovators and Pioneers (1997)*, Altamira Press, Walnut Creek.
- **Joan Stack** (ed.), *The Art of the Book. Manuscripts and early printing 1000-1650*, 2003, Museum of Art and Archaeology & University Libraries, University of Missouri - Columbia, Missouri.

- *Smithsonian Contributions to Anthropology*, 48, **Michael Petraglia, Richard Potts**, *The old world Paleolithic and the development of a national collection* (2004), Smithsonian Institution Scholarly Press, Washington D.C.
- **Joan Stack** (ed.), *The art of the Book. Illustration and design, 1650 to present*, 2006, Museum of Art and Archaeology & University Libraries, University of Missouri - Columbia, Missouri.
- **Matthew S. Bandy, Christine A. Hastorf** (eds.), *Kala Uyuni: an early political center in the southern Lake Titicaca Basin – 2003 excavations of the Taraco Archaeological Project* (2007), Contributions of the Archaeological Research Facility, University of California at Berkeley, Berkeley.
- *Smithsonian Contributions to Anthropology*, 47, **Craig M. Johnson**, *A chronology of Middle Missouri Plains Village Sites* (2007), Smithsonian Institution Scholarly Press, Washington D.C.

Ucraina

- *Arheologhia*, 1-4/2004; 1-4/2005, Institut Archaeologii Nan Ucraina, Kiev.

Ungaria

- *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve*, XXXI/2002; XXXII/2003; XXXIII/2004 (*Annales Musei Stephani Regis*), Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár.
- *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLIV (Annales Musei Miskolciensis de Herman Ottó nominati)*, 2005, Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- *Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungariae*, 28/2005, Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta.
- *Arrabona*, 43/2, *A Győri Xanthus János Múzeum Évkönyve*, 2005; 44/1-2; 45/1-2, Győr - Moson - Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr.
- *Herman Ottó öröksége – A miskolcon 2005. November 8-9 én megrendezett konferencia anyaga* (2006), Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- *Bulletin du Musée Hongrois de Beaux-Arts*, 104/2006, Szépművészeti Múzeum Budapest, Budapesta.
- *Studia Comitatusiensia*, 30, *Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból (Studien aus den Museen des Komitat Pest. Studies published by the museums of Pest country)*, 2007, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre.

Lucian Uță

ABREVIERI

ACG	– <i>Annuaire du Comité Géologique</i> , București
AIGR	– <i>Anuarul Institutului Geologic al României</i> , București
AIIAI	– <i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iași</i> , Iași
AIM	– <i>Arkheologicheskaja Issledovanija v Moldavii</i> , Chișinău
AKM	– <i>Arkheologicheskaja Karta Moldavskoj SSR</i> , Chișinău
ALGB	– <i>Anuarul Liceului „George Bacovia”</i> , Bacău
AmAnth	– <i>American Anthropologist</i> , Arlington
AMIAP	– <i>Anuarul Muzeului de Istorie și Arheologie Prahova</i> , Ploiești
AMM	– <i>Acta Moldaviae Meridionalis</i> , Vaslui
AMN	– <i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca
AMNP	– <i>Acta Musei Nationalis Pragae</i> , Praga
AMP	– <i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău
AN	– <i>Arhivele Naționale</i> , București, Iași
AnBan	– <i>Analele Banatului</i> , Timișoara
AnNum	– <i>Annotazioni Numismatiche</i> , Milano
APL	– <i>Analecta Praehistorica Leidensia</i> , Leiden
ArchKor	– <i>Archäologisches Korrespondenzblatt</i> , Mainz
ArchRep	– <i>Archaeological Reports</i> , Durham
ArchRozh	– <i>Archeologické Rozhledy</i> , Praga
ArhMold	– <i>Arheologia Moldovei</i> , Iași
ArhVesti	– <i>Arkheologicheski Vesti</i> , Sofia
ArtaArh	– <i>Arta și Arheologia</i> , București
ATS	– <i>Acta Terrae Septemcastrensis</i> , Sibiu
AUCDC	– <i>Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”</i> , București
BA	– <i>Biblioteca de Arheologie</i> , București
BAI	– <i>Bibliotheca Archaeologica Iassiensis</i> , Iași
BAR-IS	– <i>British Archaeological Reports - International Series</i> , Oxford
BAVA	– <i>Beiträge zur Allgemeinene und Vergleichenden Archäologie</i> , Berlin
BBN	– <i>Biblioteca Băncii Naționale</i> , București
BCMI	– <i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , București
BHR	– <i>Bibliotheca Historiae Romaniae</i> , București
BiblCarp	– <i>Bibliotheca Carpicae</i> , Bacău
BibIMous	– <i>Bibliotheca Mousaios</i> , Buzău
BMA	– <i>Bibliotheca Memoriae Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț
BMMN	– <i>Buletinul Muzeului Militar Național</i> , București
BOR	– <i>Biserica Ortodoxă Română</i> , București

BPS	– <i>Baltic-Pontic Studies</i> , Poznan
BRGK	– <i>Bericht der Römisch-Germanischen Kommission</i> , Frankfurt am Main
BSNR	– <i>Buletinul Societății Numismatice Române</i> , București
CAJ	– <i>Cambridge Archaeological Journal</i> , Cambridge
CAM	– <i>Crișana Antiqua et Mediaevalia</i> , Oradea
CCAR	– <i>Cronica Cercetărilor Arheologice din România</i> , București
CCDJ	– <i>Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos</i> , Călărași
CDM	– <i>Catalogul Documentelor Moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale</i> , București
CercIst	– <i>Cercetări Istorice</i> , Iași
CEH	– <i>Cronica Episcopiei Hușilor</i> , Huși
CercArh	– <i>Cercetări Arheologice</i> , București
CercNum	– <i>Cercetări Numismatice</i> , București
CIF	– <i>Comunicări de Istorie și Filologie</i> , Bacău
CMJ Neamț	– <i>Complexul Muzeal Județean Neamț</i> , Piatra-Neamț
CNCSIS	– <i>Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior</i> , București
CNRS	– <i>Centre National des Recherches Scientifiques</i> , Besançon
ComAcad RPR	– <i>Comunicările Academiei R.P.R.</i> , București
CSSNG	– <i>Comunicările Societății de Științe Naturale și Geografie</i> , București
DIR	– <i>Documente privind Istoria României</i> , București
DocPraehist	– <i>Documenta Praehistorica</i> , Ljubljana
DRH	– <i>Documenta Romania Historica</i> , București
DSCG	– <i>Dări de Seamă ale Comitetului Geologic</i> , București
DSIGR	– <i>Dări de Seamă ale Institutului Geologic al României</i> , București
EAIVR	– <i>Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României</i> , București
EAZ	– <i>Ethnographische-Archäologische Zeitschrift</i> , Berlin
ERAUL	– <i>Etudes et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège</i> , Liège
EtudBalc	– <i>Etudes Balcaniques</i> , Belgrad
EurAntiq	– <i>Eurasia Antiqua</i> , Berlin
FastArch	– <i>Fasti Archaeologici</i> , Roma
GH	– <i>Gender & History</i> , Minneapolis
HE	– <i>Historia Einzelschriften</i> , Stuttgart
HEMGR	– <i>Hautes Etudes du Monde Gréco-Romain</i> , Geneva
IAB	– <i>Institutul de Arheologie București</i> , București
IAI	– <i>Institutul de Arheologie Iași</i> , Iași
IGB	– <i>Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae</i> , Sofia
JBHMB	– <i>Jahrbuch des bernischen Historischen Museum in Bern</i> , Berna
JEA	– <i>Journal of European Archaeology</i> , Oxford
KSIA	– <i>Kratkie Soobshchenija Issledovanija Arkheologii</i> , Kiev, Moscova
MagIst	– <i>Magazin Istoric</i> , București
MASP	– <i>Materialy po Arkheologii Severnogo Prichernomor'ja</i> , Odessa
MCA	– <i>Materialie și Cercetări Arheologice</i> , București.
MemAntiq	– <i>Memoria Antiquitatis</i> , Piatra-Neamț
MIA	– <i>Materialy i Issledovanija po Arkheologii SSSR</i> , Moscova
MIAPN	– <i>Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț</i> , Piatra-Neamț

MIKNSK	– <i>Materialy po Izucheniju Kul'turnogo Nasledija Severnogo Kavkaza</i> , Moscova
MIR	– <i>Muzeul de Istorie Roman</i> , Roman
MMS	– <i>Mitropolia Moldovei și Sucevei</i> , Iași
MNHA	– <i>Musée National d'Histoire et d'Art</i> , Luxembourg
MPL	– <i>Mémoires de Préhistoire Liègeoise</i> , Liège
NAR	– <i>Norwegian Archaeological Review</i> , Oslo
NEH	– <i>Nouvelles Etudes d'Histoire</i> , București
OM	– <i>Oxbow Monograph</i> , Oxford
OptIst	– <i>Opțiuni Istoriografice</i> , Iași
PAV	– <i>Petersburgskii Arheologiceskii Vestnik</i> , Sankt-Petersburg
PBF	– <i>Prähistorische Bronzefunde</i> , München
PE	– <i>Préhistoire Européenne</i> , Liège
PZ	– <i>Præhistorische Zeitschrift</i> , Leipzig, Berlin
RA	– <i>Rossijskaja Arkheologija</i> , Moscova
RevArh	– <i>Revista Arheologică</i> , Chișinău
RevMuz	– <i>Revista Muzeelor</i> , București
RGJ	– <i>Rossiiskii Geograficeskii Jurnal</i> , Sankt-Petersburg
RRH	– <i>Revue Roumaine d'Histoire</i> , București
SA	– <i>Sovetskaja Arkheologija</i> , Moscova
SAA	– <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
SAI	– <i>Studii și Articole de Istorie</i> , București
SC	– <i>Studii și Cercetări</i> , Piatra-Neamț
SCGGG	– <i>Studii și Cercetări de Geologie, Geofizică și Geografie</i> , București
SCIV(A)	– <i>Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)</i> , București
SCN	– <i>Studii și Cercetări Numismatice</i> , București
SCS	– <i>Studii și Cercetări Științifice</i> , Bacău
SlovNum	– <i>Slovacia Numismatica</i> , Bratislava
SP	– <i>Stratum Plus</i> , Chișinău
StudClas	– <i>Studii Clasice</i> , București
StudCom	– <i>Studii și Comunicări</i> , Focșani
StudPraehist	– <i>Studia Praehistorica</i> , Sofia
SymThr	– <i>Symposia Thracologica</i> , București
TD	– <i>Thraco-Dacica</i> , București
ThrPon	– <i>Thracia Pontica</i> , Sofia
TWCC	– <i>The Thracian World at the Crossroads of Civilizations</i> , București
UCJ	– <i>Ukrainian Ceramological Journal</i> , Poltava
UISPP	– <i>Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques</i> , Gent
VAP	– <i>Voprosy Arkheologii Povolzh'ja</i> , Samara
VDI	– <i>Vestnik Drevnei Istории</i> , Moscova
VHA	– <i>Vegetation History and Archaeobotany</i> , Heidelberg
WiadArch	– <i>Wiadomości Archeologiczne</i> , Varșovia
WorldArch	– <i>World Archaeology</i> , Cambridge
ZOAO	– <i>Zapiski Odesskogo Arkheologicheskogo Obchestva</i> , Odessa

LISTA AUTORILOR

Lect. univ. dr. Alexianu Marius,

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Facultatea de Litere
11, Carol I, 700506, Iași, România
e-mail: alexianumarius@yahoo.com

Conf. univ. dr. Anghelinu Mircea,

Universitatea „Valahia”, Facultatea de Științe Umaniste,
35, Locotenent Stancu Ion, 130105, Târgoviște, România
e-mail: mircea_anghelinu@yahoo.com

Lect. univ. dr. Beldiman Corneliu,

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Istorie
176, Splaiul Unirii, 4, 040042, București, România
e-mail: corneliubeldiman@hotmail.com

Brigand Robin,

Université de Franche-Comté, Laboratoire de Chrono-Environnement, UMR 6249,
30-32, Mégévand, 25030, Besançon, Cedex, France
e-mail: robinbrigand@yahoo.fr

Dr. Burdo B. Natalia,

Institute of Archaeology NAN Ukraine,
12, Geroev Stalingrada, 04655, Kiev, 210, Ukraine,
e-mail: Videiko@i.com.ua

Buzea Dan

Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni,
16, Gabor Aron, 520008, Sfântu Gheorghe, România
e-mail: buzealuci@yahoo.com

Prof. univ. dr. Cârciumaru Marin,

Universitatea „Valahia”, Facultatea de Științe Umaniste,
35, Locotenent Stancu Ion, 130105, Târgoviște, România
e-mail: mcarciumaru@yahoo.com

Ciobanu Adrian

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie Roman
16, Cuza Vodă, 611008, Roman, România
e-mail: adrianciobanu40@yahoo.com

Dr. Dergaciov Valentin,

Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM,
35, Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni, 20221, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: dergacev@mcc.md

Diaconu Vasile,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț,
37, Ștefan cel Mare, 615200, Târgu Neamț, România
e-mail: diavas_n82@yahoo.com

Dr. Dobrinicu Dorin

Arhivele Naționale ale României
49, Regina Elisabeta, 5, 050013, București, România
secretariat.an@mira.gov.ro

Dr. Dumitroaia Gheorghe,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: muzeupn@yahoo.com

Frînculeasa Alin,

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova,
10, Toma Caragiu, 100042, Ploiești, România
e-mail: alinfranculeasa@yahoo.com

Garvăn Daniel,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: daniel_garvan@yahoo.com

Hânceanu George Dan,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie Roman
16, Cuza Vodă, 611008, Roman, România
e-mail: georgehanceanu@yahoo.com

Prof. univ. dr. Irimia Mihai,

Universitatea „Ovidius”, Facultatea de Istorie și Științe Politice
1, Aleea Universității (Campusul Nou), 900527, Constanța, România
e-mail: istorie@univ-ovidius.ro

Dr. Monah Felicia,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: feliciamonah@yahoo.com

Munteanu Roxana,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: e_r_mro@yahoo.com

Dr. Nicola Dorin,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: dorinnico@yahoo.com

Niță Loredana,

Universitatea „Valahia”, Facultatea de Științe Umaniste,
35, Locotenent Stancu Ion, 130105, Târgoviște, România
e-mail: fsu@valahia.ro

Prof. univ. dr. Opris Ioan,

Universitatea „Valahia”, Facultatea de Științe Umaniste,
35, Locotenent Stancu Ion, 130105, Târgoviște, România
e-mail: ioan_opris@yahoo.com

Preoteasa Constantin,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: constantin.preoteasa@yahoo.com

Uță Lucian,

Complexul Muzeal Județean Neamț, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț,
10, Mihai Eminescu, 610029, Piatra-Neamț, România
e-mail: utalucian@yahoo.com

Dr. Videiko Yu. Mikhail,

Institute of Archaeology NAN Ukraine,
12, Geroev Stalingrada, 04655, Kiev, 210, Ukraine,
e-mail: Videiko@i.com.ua

Dr. Weller Olivier,

Centre National des Recherches Scientifique, Laboratoire de Chrono-Ecologie, UMR 6565,
Université de Franche-Comté, UFR Sciences et Techniques,
16, route de Gray, 25030, Besançon, Cedex, France
e-mail: olivier.weller@libertysurf.fr

